

ACTA SICULICA

SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM • MUZEUL NAȚIONAL SECUIESC

ACTA SICULICA

Sepsiszentgyörgy 2024 Sfântu Gheorghe

ACTA SICULICA 2024

A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve

Szerkesztették:

Barti Levente, Boér Hunor, Boér Máté, Both Noémi Zsuzsanna,
Csáki Árpád, Demeter Lajos, Kocs Irén, Szócsné Gazda Enikő,
Sztáncsuj Sándor József, Tóth-Bartos András

Az évkönyvsorozatot grafikailag tervezte:

Mednyánszky Emese, Méder Lóránt László

Kiadja a Székely Nemzeti Múzeum

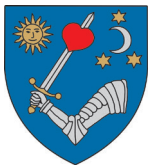
Felelős kiadó: Vargha Mihály

© Székely Nemzeti Múzeum, 2024

© Az egyes cikkek szerzői, 2024

A Székely Nemzeti Múzeum borítólapon szereplő
pecsétjét Keöpeczi Sebestyén József tervezte (1941)

ISSN 1843-8385

Kovászna Megye Tanácsa

Nyomdai előkészítés, nyomtatás, kötészet:

T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy

Tartalom

Vargha Mihály: <i>A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentése (2022. november – 2024. október)</i>	7
Természettudományok	
Bányai János: <i>Magyarhermány környékének földtani viszonyai és hasznosítható ásványkincsei</i>	25
Opra Boglárka – Urák István: <i>Élet a holtfában: kéreg alatt áttelelő izeltlábu közösségek szerkezetének a tanulmányozása természetes erdőben</i>	49
Régészet	
Puskás József: <i>Adatok Kovászna megye régészeti repertóriumához (V.)</i>	65
László Attila: <i>A Székely Nemzeti Múzeum és az erdélyi régészet a 20. század első évtizedeiben – László Ferenc és a Pósta Béla-iskola</i>	113
Történelem	
Albert Ernő: <i>A háromszéki határőrség szervezése 1762–1764-ben (Közlő: Demeter Lajos)</i>	137
Kádár Gyula: <i>Községi rendtartás a háromszéki Illyefalván, a Habsburg-határőrezredek idején</i>	173
Demeter Lajos: <i>Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–49. évi szabadságharcban – Feldoboly</i>	183
Nagy Botond: <i>Kamathaszon a falu javára – A községi tőkekihelyezés gyakorlata a dualizmus kori Háromszéken</i>	205
Pénzes Lóránd István: <i>Egy katolikus birtok igazgatásának története – a Státus radnóti uradalma</i>	245
Dimény-Haszmann Orsolya: <i>„A székely szorgalom és iparkodás városában” – Bartos Boldizsár kelmefestő, szövőgyáras munkálkodása a 20. század első felében</i>	265
Szász Tivadar Róbert: <i>Az „észak-erdélyi gettóper” háromszéki vonatkozásai</i>	283

Örökség

Tamás Sándor – Papp Gábor – Boér Hunor: <i>Marsigli Bolognában őrzött térképei a kelet-erdélyi átjárók lezárásáról</i> (1690. november – 1691. február)	295
Csáki Árpád: <i>Gróf Apor István várdotfalvi udvarháza a 18. században</i>	337
Csáki Árpád: <i>„Huszonnégy ezüst aranyas pohár, egymásba járó” – Gróf Apor István (1638–1704)</i> <i>ezüstműinek sorsáról</i>	349
Rainer Pál: <i>Bátorszív Nagy Ferenc huszár kapitány csákója Sepsiszentgyörgyön</i>	359
Tóth-Bartos András: <i>A millenniumi ünnepek (1896) emlékei a Székely Nemzeti Múzeumban</i>	369
Szőcsné Gazda Enikő: <i>A csipke terjedése Erdélyben – 19–20. század fordulójáról származó</i> <i>csipke-mintagyűjtemények tanulságai</i>	383
Művelődéstörténet	
Pénzes Lóránd István: <i>Templom és iskola a 19–20. századi Sepsi-barcasági esperesi kerületben</i>	405
Both Noémi Zsuzsanna: <i>„Nekem is megvolt a magam szerelmi regénye, mi egész legendát fűzött körülöttem.”</i> <i>Esettanulmány a Zathureczky család házassági stratégiáiról</i>	437
Boér Hunor: <i>Dósa-etüd–Csutak Vilmos és Márki Sándor tudományos levelezése (1913–1914)</i>	449
Boér Hunor: <i>Boralt</i>	461
Nekrológ és megemlékezés	
<i>Haszmann Pál Péter (1942–2021) emlékére</i> (Dimény-Haszmann Orsolya)	477
<i>Benczédi Sándor (1952–2024)</i> (Csáki Árpád)	481
<i>Búcsú Lázár-Prezsmér Kingától (1979–2024)</i> (Szőcsné-Gazda Enikő)	485

Vargha Mihály

A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM IGAZGATÓI JELENTÉSE (2022. NOVEMBER – 2024. OKTÓBER)

Szeretettel köszöntjük olvasóinkat új évkönyvünk megjelenése alkalmából. Jelentésünk két évet kíván kivonatossan bemutatni, erőnket alaposan próbára tevő számos kihívással. A legnagyobb kihívás a múzeum székháza és környező parkja felújításának a befejezése volt. Tervezők és kivitelezők, valamint az ellenőrző testület tagjai hetente üléseztünk, minden apró részletet górcső alá vettünk. 2023. októberben nyithattuk meg újra, ünnepélyes keretek között a Lovagteremben a múzeumot. Jelenlétével megtisztelt Tóth László, a csíkszeredai magyar konzulátus vezető konzulja, L. Simon László, a Magyar Nemzeti Múzeum akkori főigazgatója, és Tamás Sándor, Kovászna Megye Tanácsának elnöke. A Kápolnában Petrás Mária és barátai énekes csángó imával tették felejthetlenné ezt a nagyszerű napot. Közreműködött Dombi Rózsa néptáncos. A felújított kertben Herczeg Ágnes tartott ismertetőt.

1. Általános kérdések

Szomorú szívvel köszöntünk el Szeles József (1951. dec. 24. – 2023. márc. 27.), majd Lázár-Prezsmér Kinga (1979. ápr. 21 – 2024. júl. 9.) restaurátorunktól. Nyugodjanak békében!

Vargha Mihályt 2023. jún. 28-án a Magyar Művészeti Akadémia Samu Géza-díjjal tüntette ki (laudáció: Gálhidy Péter), portréfilmje róla: *A szobrász igazgató* (rendező: Sáfrány József, 2023). Haszmann Gabriella a zabolai kazettásmennyezet motívumainak feldolgozásával részesült különdíjban Mezőkövesden (*Bútorfestők I. Országos Kiállítása*, 2024. jún. 29.). Volt munkatársaink közül Gazda Klárát 80. születésnapján köszöntöttük (2024. szept. 4.; Kinda István, Pozsony Ferenc, Szöcsné Gazda Enikő, Tötszegi Tekla, Vargha Mihály méltatták), Jánó Mihályt ugyancsak a múzeumban tüntették ki Háromszék Kultúrájáért Díjjal (2024. jan. 22.; laudáció: Weisz Attila) és sepsiszentgyörgyi Pro Urbe-díjjal (2024. ápr. 28.; laudáció: Vargha Mihály), Vinczeff László Csíkszeredában vehette át a Magyar Arany Érdemkeresztet (2024. szept. 13.; laudáció: Vargha Mihály). Gratulálunk!

1.1. Az intézmény a közgyűjteményi szférában

A Székely Nemzeti Múzeum (SZNM) regionális intézmény, fenntartója Kovászna Megye Tanácsa. Könyvtári, természetrajzi, régészeti–történelmi és néprajzi osztállyal működik, valamint sepsiszentgyörgyi képzőművészeti (Gyárfás Jenő Képtár, átmenetileg zárva; MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítótér), baróti (Erdővidék Múzeuma), csernátoni (Haszmann Pál Múzeum), kézdivásárhelyi (Incze László Céhtörténelmi Múzeum) és zabolai (Csángó Néprajzi Múzeum) külső egységekkel. Bevételeink látogatói belépti díjból, terembérből, régészeti felügyeleti díjakból tevődnek össze.

A baróti Erdővidék Múzeumának társfenntartója a helyi városi önkormányzat, a MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítótér pedig alapfinanszírozást kap a megyei tanács költségvetéséből is, és ugyancsak az önkormányzat fizeti az épület fenntartási költségeit, de programjai egy részét pályázatokból valósítja meg.

1.2. Támogató egyesületek

Az SZNM Alapítvány, valamint a külső egységeinket támogató egyesületek – MAGMA Kortárs Közeg Egyesület (Sepsiszentgyörgy), Bod Péter Közművelődési Egyesület és Haszmann Pál Közművelődési Egyesület (Csernáton), Gaál Mózes Közművelődési Egyesület (Barót), Kézdivásárhelyi Múzeumbarátok Egyesülete (Kézdivásárhely), Pro Museum Egyesület (Zabola) pályázati és más források bevonásával járulnak hozzá intézményünk fejlesztéséhez, kutatási és könyvkiadói programjaink, valamint múzeumi rendezvényeink költségének fedezéséhez. Példaként, a csernátoni múzeum a Haszmann Pál Közművelődési Egyesülettel programjaihoz, a gyűjtemény korszerűsítéséhez összesen közel 40 000 lej támogatást nyert a Bethlen Gábor Alaptól, a Csoóri Sándor Alaptól, a Nemzeti Kulturális Alaptól, a Communitas Alapítványtól, Csernáton

Község Helyi Tanácsától; a zabolai Pro Museum Egyesületet Zabola Polgármesteri Hivatalán kívül a Bethlen Gábor Alap 2023-ban 6500 euró értékben, 2024-ben 50 000 euró értékben támogatta. Ezúton is köszönjük!

1.3. Munkaerő- és szervezeti kérdések

Adminisztratív személyzet: Vargha Mihály főigazgató, Mihály Judit (2024. okt. 1-jei nyugdíjazásáig) gazdasági igazgató, Gothárd Tünde Emőke személyzeti előadó, Szabó Anna könyvelő, Tamás Tünde intézményi titkár, Zavicsa József gondnok. A múzeumban dolgozók érdekvédelmi képviselője Tóth-Bartos András.

Sepsiszentgyörgyi székhely és osztályok: Rendezvényszervezés–közönségkapcsolatok: Csáki-Bartha Zonga. Szerződéses munkatársak: Koter Vilmos képzőművész (arculat) és Rigán Lóránd szerkesztő (fordítás). Ezúton is kiemelten köszönjük Niculina Țanțar segítségét a román nyelvű szövegekben. Múzeumpedagógus Csáki-Bartha Zonga muzeológus és Vinceffy Orsolya konzervátor. Ideiglenes kiállítóterünkben, a Lábasházban, majd a főépületben tárlatvezető Both Noémi Zsuzsanna, Kelemen Kálmán Lóránt, Sántha Imre Géza, Sebestyén Viola muzeológusok voltak, gyűjteményi stb. alaptevékenységük mellett, és önkéntesként Szász Róbert. Lázár-Prezmer Kinga lényegében a teljes intézmény általános restaurátora volt, különleges feladatokat Éltes Barna és Ferencz László is teljesített. A székhely további munkatársai: Gyönös Gyöngyvér Izabella, Maksai Ildikó, Nistor Éva, Albert István, Gecse György, külsőként Lázár Annamária, Sorbán Edit; 2023. jan 26-ig Joós László, Németh József, Vajna Attila is itt dolgozott. A sepsiszentgyörgyi biztonsági szolgálatot és a székhely parkjának gondozását szerződött külső cégek végzik.

– **Könyvtár:** Boér Hunor muzeológus, Boér Máté szerződéses, majd 2024. júl.-tól alkalmazott bibliográfus; két külső munkatárs (Csáki Árpád és Demeter Lajos történészek). Magyarországi elektronikus könyvtárhasználati (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, EISZ-)programok kapcsolattartása: Tamás Tünde.

– **Természetrajzi osztály:** Nagy Annamária konzervátor; Kocs Irén nyugalmazott muzeológus (egyben az SZNM Alapítvány ügyvezető alelnöke) önkéntesként látott el szakmai teendőket.

– **Régészeti–történelmi osztály:** Muzeológusok Bajusz Mátyás, Boér Ilka, Hőgyes Mihály Huba, Kelemen Kálmán Lóránt, Tóth-Bartos András, Sebestyén Viola, Sztáncsuj Sándor József (osztályvezető), 2023. okt. 11-ig Zsók Enikő gyűjteménykezelő volt. Gyűjteményrendezésben, régészeti kutatásban múzeumi gyakorlat keretében, önkéntesként vagy szerződéses munkaviszonyban közreműködtek Artese Lehel, Balázs Sára, Gál Szabolcs Attila, Kovács Alpár, Kovács József Szilamér, Marosi Áron, Puskás-Kolozsvári Frederik, Szász Hajnal, Szilágyi Zsófia, Téglás Hunor és Vajna Éva Eunika.

– **Néprajzi osztály:** Muzeológus Szőcsné Gazda Enikő (osztályvezető) és Kinda István (néprajzosok), Both Noémi Zsuzsanna (történész), Éltes Barna (szobrászművész); gyűjteménykezelő Kovács István.

1. ábra A Kós Károly u. 10-i épületrész újrainvitása (2023); fotó: Toró Attila

– **Gyárfás Jenő Képtár:** Jelenleg raktáron álló gyűjteményeinek kezelője és kiállításszervező Sántha Imre Géza művészettörténész-muzeológus.

MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítótér: muzeológusok Kispál Attila, Kispál Ágnes Evelin; gyűjteménykezelő Kocsis István.

Baróti Erdővidék Múzeuma: vezetője Demeter László (történész-muzeológus), a művelődésszervező-múzeumpedagógus Lakatos Csilla (néprajzos-muzeológus); munkatársuk Benkő Árpád.

Csernátoni Haszmann Pál Múzeum: vezetője Dimény-Haszmann Orsolya (néprajzos-muzeológus), restaurátor Haszmann Lajos; munkatársak Haszmann Gabriella, Haszmann László. Rendezvényplakátok, információs pannók, kiállítások kísérőanyagai: Dimény-Haszmann Árpád (önkéntesként).

Kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténeti Múzeum: vezetője Dimény Attila, múzeumpedagógus Dimény Erika (néprajzos-muzeológusok), 2024. ápr. 1-jétől a gyereknevelési szabadságon lévő Dobolyi Annamária művészettörténész-muzeológust Lénárt Tamás művészettörténész helyettesíti; gyűjteménykezelő Lévai Barna; munkatársak Bimbó Péter és 2023. ápr.-tól Barbocz Katalin.

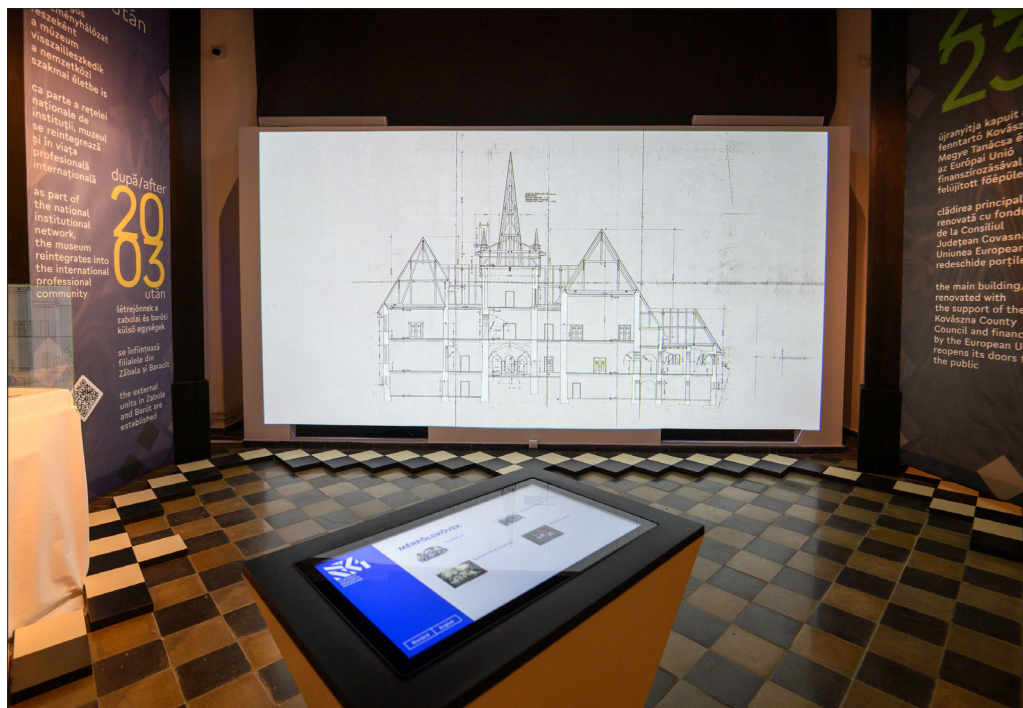
Zabolai Csángó Néprajzi Múzeum: Demes-Gál Judit gyűjteménykezelő; Kinda István és Dimény Attila segítségével működött.

1.3.1. Szakmai tanulmányok, képzés:

Doktori fokozatot szerzett Bajusz Mátyás (2022. nov. 30.), gratulálunk!

Both Noémi Zsuzsanna: *Lehetőségek és nehézségek egy biográfia megírása kapcsán* (előadás a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Történeti Intézeti Doktori Iskola hallgatóinak, Kolozsvár, 2023 és 2024); Dimény-Haszmann Orsolya: *Kiállítások szabadtéri környezetben* (előadás a Szentendrei Skanzen és a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont által Hargita megyei tájházvezetőknek szervezett képzésen Farkaslakán; 2024. júl. 17.).

Továbbképző rendezvényen vett részt Tóth-Bartos András (IV–V. Erdélyi Történészklub, Gyergyóremete, 2023. aug. 31. – szept. 3. és 2024. szept. 5–8.), nemzetközi nyári egyetemen és tanulmányúton Kelemen Kálmán Lóránt (*Coins and more. Travelling Objects in Early Globalisation, Summer School 2023*, szerv. Gotha Research Centre, Research Library Gotha, Foundation Schloss Friedenstien Gotha, Gotha, 2023. aug. 28. – szept. 1.; *Storytelling in Museums*, az EEA Grands támogatásával, Izland, 2024. okt. 27. – nov. 3.); Dimény Erika a XV. Országos Múzeumpedagógiai Konferencián (Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ; Debrecen online, 2023. nov. 8–15.).

2. ábra *Mérföldkövek* a Kós Károly u. 10-i főépületben (2023); fotó: Vargyasi Levente

2. Gyűjteményi munka

A sepsiszentgyörgyi osztályokon:

– **Könyvtár:** A régi (zárt) főraktár belső rendjének helyreállítása; feldolgozó, új főraktár és olvasó kialakítása; a külső raktárba kivitt gyűjtemények visszahozása 20 m³ rongált vagy kevésbé értékes anyag kivételével, melyek egy másik külső raktárba kerültek. A levéltár és nyilvántartása átszervezése a kezdetektől 1963-ig; a gyarapodás adminisztrálása és a retrospektív nyilvántartás elmélyítése; az 1849-es *Brassói Lapok*-kollekció (a legteljesebb ismert) digitalizálása (Demeter Lajos, a Bod Péter Megyei Könyvtár partnerségében). A Lázár János: *Versus mnemonici*, Cibinii, 1769 (ritka latin nyelvű) példányunk restaurálása (Maksai Ildikó diplomamunkája).

– **Természetrzaji osztály:** 613 DocPat-leírás; a Diószeghy-lepkegyűjtemény digitalizálásának folytatása (3852 db).

– **Régészeti–történelmi osztály:** 2024-ben korszerű régészeti és történelmi raktárak berendezése, a két gyűjtemény visszaköltöztetése a 2019–2024-ben használt ideiglenes raktárakból. Gyarapodás: régészeti kutatásaink leletanyaga és a történelmi gyűjtemény 2218 új tárgya (1786 db-os szivar- és cigarettagyűjtemény, 102 db a Székely Mikó Kollégium időkapuszulájából, 328 numizmatikai tárgy Barótról, melyből kiemelkedik egy 1467-es nagybányai veret Mátyás-kori aranyforint). 2023-ban a budapesti Hadtörténelmi Múzeum segítségével az SZNM-fegyvergyűjtemény darabjainak beazonosítása (Soós Péter, Jarmich Viktor, Szatmári András és Gondos László fegyverszakértők, illetve részünkről Tóth-Bartos András, Kelemen Kálmán Lóránt; összesen 524 tárgy, beleértve a csernátони és kézdivásárhelyi kiállításokon található tárgyak is); a háborús kitüntetések és jelvények rendezése (Kelemen Kálmán Lóránt, Magyarosi Sándor hadtörténésszel; összesen 120 tárgy). Restaurálás: a nagyszabeni Brukenthal Múzeumban 8 fegyver (felhasználásuk a *Géniusok a hősök mögött* alapkiállításon) és a Székely Mikó Kollégium régészeink feltárta időkapuszulájának tartalma, Lázár-Prezmer Kinga által egy honvédtiszti atilla és gróf Mikó Imre halotti zászlaja.

– **Néprajzi osztály:** A gyűjtemények még ideiglenes raktárakban vannak. Néprajzi gyarapodás: vásárlásból Sipos József gyűjtőtől és kerámiakutatótól jelentős kerámiagyűjtemény több erdélyi, kevésbé ismert kerámiaközpont termékeivel, Tóth Anikótól viseletek, Józsa Etelkától elsősorban erdővidéki szöttesek és viseletdarabok, Boieriu Adrian bukaresti gyűjtőtől szász hímzések, műtárgykereskedelemből kerámia, marosvásárhelyi csipkegyűjteményes album, vegyes használati tárgyak, viseletdarabok; adományból egy árapataki hímzéseket és szöttek elemeket tartalmazó és a Boieriu Adrian-kulacsgyűjtemény, két búcsús csengő (Dr. Mészáros Ferenc), székelyföldi cserépvető műhelyek-gyárok készítette cserepek (Czibalmos Kozma Csaba, Kovács Botond), korondi, csíkdánfalvi, alsójárai kerámia, székelyföldi szöttesek, faragott bútorok (Szöcs János-hagyaték, Halmágyi Levente, Fogarasi Tímea, Demeter Lajos), saját gyűjtésből-adományból vegyes tárgyak (Árkos, Sepsiszentgyörgy, Korond, Szatmár, Csíkdánfalva, Nagybacon, Székelyzsombor, Csíkszereda); dokumentum- és fotótári gyarapodás: háromszéki postatörténelmi dokumentáció, vegyes iratok és fotók, képeslapok vásárlásból (József Álmóstól, Józsa Etelkától, Vlădărean Cătălintól) és adományból (Demeter Lajos, Fóris Márta, Holló Ágnes, Józsa Etelka, Vlădărean Cătălin). Sepsiszentgyörgy-örköi gyűjtésből származó fotók adatolása-digitalizálása. Tárgyak nyilvántartásba vétele (két muzeológus, egy gyűjteménykezelő és egyetemisták). Több textiltárgy és festett, faragott bútor restaurálása (Lázár-Prezmer Kinga, Domokos Levente, Iulia Teodorescu); Ferencz László, Éltes Barna, Gecse György a múzeum székelykapuit, Kovács István a kopjafagyűjteményt tisztította meg, Maksai Ildikó bőrtárgyat.

– **Gyárfás Jenő Képtár:** 123 műtárgy gyarapodás (90 vásárlás, 33 adomány révén).

MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítóter: Egy alagsori kiállítóter átalakítása dokumentációs anyagok és kiadványok tárolási és kutatóterévé.

Baróti Erdővidék Múzeuma: 2023. nyári kiemelendő adomány a Kuttlik Rudolf/Rezső nagyjaitai származású sporttörténész, sport- és futballrajongó magángyűjteménye (2 m³ sajtó, kéziratok karton és faliújság, stb.), portalanítás, rendszerezés; *Barót évszázadai* kiállítás tárgyainak rendszerezése, leírókartonjai.

Csernátони Haszmann Pál Múzeum: Állagmegőrzés, a kéthektáros telek rendben tartása (Haszmann Lajos, Haszmann László). Gyarapodás nagyjából adományból (technikatörténet: rádiók, lemezjátszók, bakelitlemezek, televíziók; néprajz: szöttesek, kisebb-nagyobb tárgyak).

Kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténelmi Múzeum: Gyarapodás 176 tárgy. 125 tárgy digitalizálása, 25 képzőművészeti és 313 néprajzi tárgy fotója; 10 néprajzi tárgy szakmai dokumentációja budapesti időszakos kiállítás (Néprajzi Múzeum) számára. A kiállított tárgyak portalanítása, raktárak és kiállítások hő- és páratartalom-ellenőrzése. Kiállítási koncepciók kidolgozása: a Katonanevelőben kialakítandó épület-, hely- és had-

történeti kiállítások (Dimény Attila), babaméretű népviseleti gyűjtemény (Dimény Erika), képzőművészeti gyűjtemény (Lénárt Tamás); raktárát szervezési tervek (Lévai Barna).

Zabolai Csángó Néprajzi Múzeum: Új műtárgyraktár kialakítása.

3. Rendezvények, kiállítások

Látogatók és rendezvények, múzeumpedagógiai programok részvevői: a sepsiszentgyörgyi Lábasházban 7000 körül és a 2023 őszén újranyitott Kós Károly u. 10-en 17 000 felett, a MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítótér szervezésében közel 5000, a baróti Erdővidék Múzeumának 19 000 felett, a csernátони Haszmann Pál Múzeumban mintegy 30 000 (felerősödött a belföldi turizmus, a látogatók 70%-a román ajkú), a kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténeti Múzeumban 26 000 felett, a zabolai Csángó Néprajzi Múzeumban közel 6000 személy. Összesen mintegy 110 000 vendég.

a. Saját kiállítás és rendezvény, itthon

Sepsiszentgyörgyi Lábasház, Kós Károly u. 10. stb.:

Hagyományos rendezvények: A Hónap Műtárgya (*Szász boroskancsó*) egy kamarakiállítás keretében: *Erdély és Partium fazekassága. Válogatás a 2021 és 2022-es szerzeményeinkből* (2023. febr. 23.; kurátor: Szócsné Gazda Enikő); Múzeumok Éjszakái: *Fények és színek* (2023. jún. 24.) tárlatvezetésekkel, építészek előadásával, az *Árnyalatok* kiállítással-rendezvényel (Erdélyi Hagyományok Háza Alapítvány), majd 2024-ben a MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítótérrel és az Erdélyi Művészeti Központtal közösen (2024. jún. 22.); Gombanapok (a László Kálmán Gombászegyesülettel és a Kónya Ádám Művelődési Házzal): *Városi gombák. Gombák Sepsiszentgyörgyön és környékén* (2023. szept. 30.), *Gombanap 2024* (2024. okt. 5.) – kapcsolódó események: Zsigmond Győző: *Téli gombák Háromszéken* (jan. 31.; LKGE); Bélfenyéri Gábor természet- és gombafotós és Téglás Zoltán okleveles gombaszakellenőr: *Gombavilágról a múzeumban. Gombás fényképek és preparátumok* (máj. 11.); Múzeumok Világnapja: *Múzeum. Épület. Műtárgy. Fókuszban Kós Károly Székely Nemzeti Múzeuma* rendezvény tárlatvezetésekkel (2023. máj. 18.).

Képzőművészeti tárlatok a Lábasházban (*Mara Kinga Villő: Tizenöt stáció*, 2022. nov. 24-én megnyitotta Sántha Imre Géza; *Deák M. Ria és Deák Barna*, 2023. jan. 19-én megnyitotta Deák Ferenc Loránd; *Nemes András Csaba és Vajna László K.: Emberközelen*, 2023. márc. 23-án megnyitotta Sántha Imre Géza; *Hugyecsek Balázs: Gyufával kaszálunk*, 2023. máj. 4-én megnyitotta Szimándl Ádám; *Sárosi Mátyás Zsolt grafikai*, 2023. szept. 7-én megnyitotta Ivácson András Áron; *Fülöp József kiállítása*, 2023. nov. 17-én megnyitotta Miklós Szilárd; *Éltes Barna: Hajlék. Rizmayer Péter: Menedék*, 2024. febr. 8-án megnyitotta Vargha Mihály; *Balázs István: Éghez szóló szavak*, 2024. márc. 28-án megnyitotta Sántha Imre Géza; *Rusznák Arthur*

3. ábra Múzeumkerti pedagógia (2024)

Cristian: Az irgalmasság hét cselekedete, 2024. jún. 27-től; *Székely Géza: Intermezzo*, 2024. aug. 30-tól; *Elekes Károly: Utóvéd álláspont*, 2024. okt. 11-én megnyitotta Túros Eszter) és a Kós Károly utcai főépületben *Kós András 110. Életmű-kiállítás* (2024. szept. 12-től; kurátor: Kós Katalin, Portik Blénessy Ágota, Szebeni Zsuzsanna, Éltes Barna; társszervezők: Liszt Ferenc Intézet Sepsiszentgyörgy, kolozsvári Györkös Mányi Albert Emlékház).

Alapkiállítások: a Kós Károly u. 10. újrainyitásával (2023. okt. 26-tól) újrendezett szabadtéri néprajzi anyag (Csíki ház, kopjafagyűjtemény; kurátor: Szőcsné Gazda Enikő; Haszmann Antal, Haszmann László, Kovács István segítségével) és szabadtéri római, középkori, kora újkori kőtár (régészeti–történelmi osztály; a földszinten *Mérföldkövek* (identitásgyökerek és az intézmény története; kurátor és *Másfél évszázad* SZNM-imázsfilm, *Székelyek* animáció, *Székelyföld* imázsfilm, *Cserey Jánosné* köszöntő videóportré, *Mérföldkövek* animáció, *Építéstörténet képekben*, *Erődsi ásátások*, *Kiállítások és raktárak a két világháború között*: Kinda István), *Géniuszok a hősök mögött* (1848–1849-es tematika, 2024-ben ereklyékkel kiegészítve; kurátor: Tóth-Bartos András; Kinda István szervezői segítségével); az emeleten kezdetben ideiglenes tárlatok és látványtárak (Éltes Barna, Szőcsné Gazda Enikő, Sztáncsuj Sándor József, Vargha Mihály).

2023-ban a múzeumpedagógusok a László Ferenc egykori múzeumóri lakásába költöztek. Fő foglalkozásaik a *Mérföldkövek*, a *Géniuszok a hősök mögött*, a *Kós András 110*, az *Elekes Károly: Utóvédálláspont*, az *Éltes Barna: Hajlék. Rizmayer Péter: Menedék* című kiállításokhoz kapcsolódtak. További tematikus óráik a múzeumkertben és a múzeumpedagógiai foglalkoztató térben: *Varázslatos madárvilág*, *Fák a múzeumkertben*, *A múzeum építésze*. Gyerek-régésztáborok (az erődsi református közösségi házi 2023. aug. 21–25-i után, 2024. júl. 1–5-én már a sepsiszentgyörgyi Kós Károly u. 10-en stb.; társszervező a László Ferenc Kulturális Egyesület, támogatók: Kovászna Megye Tanácsa, Erődsi Református Egyházközség).

Könyvbemutatók (László Ferenc: *Táj és tudomány*, lásd *Kiadványok*; 2023. ápr. 21-én a szerző és szerkesztő unoka dr. László Attilával; Süli Attila: *Gábor Áron, a székely nemzet legendás hőse*, 2024. ápr. 11-én a szerzővel és Tóth-Bartos Andrással; a *Kós–Bánffy, Bánffy–Kós Emlékkönyv* ápr. 12-én Dávid Gyula irodalomtörténésszel és a szerkesztő Szebeni Zsuzsával; Préda Barna: *Az üvegfüvők unokái – Zalánpataki ősök albuma* ápr. 18-án a szerzővel és Tóth-Bartos Andrással; Gál Vilmos: *Latrok ideje. Erdély 1848–1849 (történelmi regény)* máj. 30-án a szerzővel és Demeter Lászlóval; Kinda István: *Hagyományos népi mesterségek Háromszéken és Erdővidéken II.* jún. 12-én; *Transzilvanizmus. Eszmék, korok, változatok* szept. 24-én a Liszt Intézet Sepsiszentgyörgy, a *Székelyföld* kulturális folyóirat, az MMA Kiadó, Boka László és Dávid Gyula irodalomtörténészek részvételével.

4. ábra Kis régészek az árkosai vártemplom cintermében (2024)

Sepsiszentgyörgyi MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítótér:

Egy alagsori kiállítótér vetítőteremmé alakítása.

Kiállítások és egyéb rendezvények/események, kreatív műhelyfoglalkozások, részben partnerekkel: *PRIMANIMA 2022* (gyerekfilmes versenyprogram vetítései; 2022. nov. 16–23.), *Maybe 5 Proxy* (dec 16-tól), *Utolsó helyetti pillanat – radikális válságkezelés* (2023. márc. 4-től), *Röpte* (improvizációs post-ambient koncert; márc. 17-től), *Working Title 3* (csoportos kiállítás ápr. 25-től), *Utolsó helyetti pillanat 2 – radikális válságkezelés* (júl. 7-től), *#animagma extended 2* (kreatív műhelyfoglalkozások a Sepsí Tabakó Fesztiválon; Régi dohánygyár, aug. 31. – szept. 2.), *ABC90 hímezőműhely* (szept. 14–17.), *Pop-Up Tankolás 2* (9. *pulzArt* kortárs művészeti fesztivál; szept. 15.), *Időjárőr* (kötetbemutató beszélgetés; Tamási Áron Színház, szept. 16.), „*Nekem a szárnyamat már senki sem szegheti*” (válogatás Ujj Zsuzsi fotografiai munkáiból; okt. 6.), *Ujj Zsuzsi dalai Darvas Kristóf zongorakíséretével* (Tamási Áron Színház, okt. 12.), *Seiji Shimoda: artist talk & performance* (nov. 18.), *Polysynaptic Reflex* (videoművészeti kiállítás dec. 12-től), *Informális gyakorlatok* (az értelmiségi osztály Deák Ferenc portréin keresztül; 2024. márc. 5-től), *Bartha József: Az éden keresése* (kiállítás ápr. 25-től), *Szímptomatikus/Aszímptomatikus* (csoportos kiállítás ápr. 25-től), *Beszámolók egy túlságosan zajos magányról* (csoportos kiállítás jún. 21-től), *Egyéjszakás kaland* (Múzeumok Éjszakája 2024; jún. 22–23.), *Share, Tag or Dye Europe Wide x MAGMA Pop-Up expo* (csoportos kiállítás) & *Share, Tag or Dye Europe Wide Workshop* (@Sepsí Tabakó – Arena Edition, Sepsí Aréna) aug. 29–31. között; *Saját jéghegy // workshop* (Gróf Ferenc @ pulzArt 10; okt. 11.), *Fonexoszkóp / Hangtájtutazások* (a város szívverésén alapuló meditatív hangélmény; Erzsébet Park, okt. 12–13.), *A művészet mindenkié* (Portrékollázs Andy Warhol szitanyomataiból inspirálódva; okt. 21-től), *PRIMANIMA 2024* (12. Primanima gyerekfilmes versenyprogram vetítései; okt. 21–25.).

A baróti Erdővidék Múzeuma:

Hagyományos rendezvények: Jeles napok gyerekeknek és felnőtteknek (2023. febr. 2.: télmetetés alakoskodással, kiszabáb-égetéssel, komatállal; ápr. 5.: Hegyi Mária vargyasi tojásíró és Józsa János bodosi tojáspatkoló; máj. 25.: pünkösdi király és királyné választása és Benedek Elek meséi; dec. 13.: Nagy Adél hagyományörzővel kukoricacsuhé-, Bardócz Zoltánnal origami-díszek készítése; 2024. febr. 9.: farsangi lakodalom; márc. 28.: Lakatos Csilla húsvéti ünnepkörrel és szokásairól, Hegyi Máriával, Józsa Jánossal, origami papírnuszi és tojástartó; máj. 15.: pünkösdi király és királyné választása, pünkösdi fa-akril hűtőmágnes). Múzeumok Éjszakája (2023-ban Dénes Anna: *Bevezetés a rovarok világába* vetítettképes interaktív előadás, majd a *Carola a maga természete szerint és szabadon* film vetítése Szebeni Zsuzsanna rendezővel; 2024-ben Demeter László előadása Erdővidék botanikusairól, Lakatos Csilla festészeti kiállításának

5. ábra A MAGMA Budapesten (*Pop-up Tankolás* a Ferencváros Napokon, 2022)

megnyitása, a Hargita Megyei Hagyományörzési Forrásközpont dokumentumfilmjének múzeumudvari vetítése: „*Ha nem használ, nem is árt*” – *Hagyományos gyógynövényhasználat Udvarhelyszéken*).

Időszakos kiállítások: *Barót évszázadai* saját helytörténeti kiállítás; *Györkös Mátyi Abert*-festmények, Trans Natura Természetvédelmi Klub fotókiállítása (*Vadon világ*), *Keresztes Magdaléna*-festmények, *Halápi Molli Csenge*-fotók, *Puskás Lenke-Rózália*-festmények, *Dósa Zoltán és Birton László* képzőművészeti kiállítása, *In memoriam Benedek Elek és Móra Ferenc* képzőművészeti kiállítás, Lakatos Csilla-festmények (*Növénymi illusztrációk*).

Múzeumpedagógia az állandó és időszakos kiállításokhoz (az iskolánként más-más időpontban megszerzett Iskola Másként és a Zöld Hét sok diákcsoportot hozott); további tematika: Népi gyermekjátékok, Székely ház – tiszta szoba (beszélgetés, interaktív játékok), Beszélgetés múzeumból, muzeológusról (játékkal), Múzeum-kvíz – kiállításokkal, rendezvényekkel, előadásokkal kapcsolatos kérdések, képrejtvények (pl. középiskolásoknak Benkő József feljegyezte gyógynövényekről, nagyobbaknak Március 15. kapcsán az ólomkatonakiállításról), 2024-ben Föld Órája-tevékenység a múzeum udvarán a Zöld Ifjakkal (kisebkeknek múzeumkerti kincskereső játékok is).

XXVIII–XXX. Erdővidéki Közművelődési Napok a GMKE-vel és Barót Város Önkormányzatával Erdővidék szinte minden településén (ismeretterjesztő előadások, könyvbemutatók, koncertek, kézműves foglalkozások, táncos és zenés előadások; Erdővidék Kultúrájáért Díj (2022-ben Fekete Levente unitárius lelkész, 2023-ban Lőrincz Sándor pedagógus, honismereti vezető, közösség-szervező; 2024-ben Zakariás Erzsébet néprajzkutató, színháztörténész); június–augusztuson kívül minden kedden Tortoma Önképzőkör a baróti Városi Művelődési Házzal, annak Bodosi Dániel termében (irodalom, régészet, néprajz, turizmus, történelem, természetismeret stb. témákban), a múzeum látogatóin, rendezvény-részvevőin kívül további több mint 7000 részvevővel.

A csernátoni Haszmann Pál Múzeum:

Hagyományos rendezvények: Huszár- és katonadal-találkozó (2023. szept. 3–8. és 2024. szept. 1–9.), XI–XII. Csernátoni BuRRogató (2023. szept. 16. és 2024. szept. 21.: 75 veterán traktor felvonulása Kovászna, Maros, Hargita megyékből és Magyarországról; Felsőháromszéki Ifjúsági Fúvószenekar, kézdiszentléleki Perkő Néptáncgyűttes, Cover'n cover együttes, cséplésbemutató, stabil motorok beindítása, kenyérsütés, Boros László-makettkiállítás, kézművesfoglalkozások és népi gyermekjátékok a Békéscsabai Díszítőművész Szakkör és Hegyeli Hunor vezetésével), nyári alkotótáborok (főleg fafaragás, bútorfestés), Múzeumok Éjszakai, a jeles napokhoz és a múzeum gyűjteményeihez kapcsolódó tematikus múzeumpedagógia.

Megújult intézménytörténeti kiállítás: *50 éves a Haszmann Pál Múzeum* (rendezte és 2023. máj. 20-án megnyitotta Dimény-Haszmann Orsolya); időszakos kiállítások: ugyancsak máj. 20-tól a múzeum bútorfestő, nemezelő és tojásíró szakköreinek évről-évre kiállítása, *Okkal teremve* (Virág Ágota-fotók szabadtéri kiállítása; megnyitották Kátai Jócó fotóművész és Dimény H. Árpád költő) és retróautó-kiállítás, *Jakabos István*-faragványok, születése 100. évfordulójának tiszteletére (2024. máj. 25., Ft. Berszán Lajos tb. kanonokkal, az unoka Zayzon Ágnessel, Józsa Irén ny. magyartanárral, a Végh Antal Általános Iskola negyedik osztályosaival, Gergely Tamás és Szórá Dorina furulyacsoportjával; rendezte és köszöntő: Dimény-Haszmann Orsolya), Székely Géza grafikus, festőművész: *Múzeumi őrvár* (jún. 22., Mágori Anna, Varga Eszter és Dimény-Haszmann Ida Lili felsőháromszéki népdalaival; megnyitotta Vargha Mihály).

2023. máj. 20.: *50 éves a Haszmann Pál Múzeum* kiemelt program (nyitókoncert: Felsőháromszéki Ifjúsági Fúvószenekar; beszélt Tamás Sándor, Kovászna Megye Tanácsának elnöke, Vargha Mihály, Bereczki Ibolya főigazgató-helyettes a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumból, Ötvös Koppány Bulcsú, a Maros Megyei Múzeum igazgatója; a kiállítás megnyitók után fellépett a baróti Bujka Énekegyüttes, a kézdivásárhelyi Finom zenekar, a csernátoni Szakajtó gyermek néptáncgyűttes Kocsis Hunor és Fákó Alpár vezetésével); júl. 3–6.: Olvasó- és kézművestábor a Bod Péter Megyei Könyvtárral (*Az ismeretlen ismerős: Petőfi Sándor* online vetélkedő jutalomtábor). 2023. júl. – 2024. jún.: Mester–inas program – A Haszmann Pál Közművelődési Egyesület pályázata által Haszmann Gabriella múzeumpedagógus egy csernátoni fiatal tanított a bútorfestés mesterségére (eredmény: önállóan elkészített saroktérca, tulipánosláda és több kisebb festett tárgy). 2024. márc. 18–29.: *Tojásírás kicsiknek és nagyoknak*; ápr.-ban zöld heti programok 16 diákcsoportnak (Bukarest, Budapest, Dálnok, Felsőcsernáton, Kézdiálsis, Kézdivásárhely, Kovászna, Páva, Pécs, Sepsiszentgyörgy: környezettudatos múzeumpedagógia a régi életforma megismertetésével, stb.); jún. 1.: *Gyermeknap a múzeumkertben* (Ika Ifjúsági Egyesület és a Haszmann Pál Múzeum programja, Csernáton Község Helyi Tanácsának támogatásával; Lau-Do zenekar, Bod Péter Tanítóképző zenekara, Felsőháromszéki Ifjúsági Fúvószenekar utánpótlás csapata koncertjei, kézműves műhelyek, kincskereső játékok).

A kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténeti Múzeum:

Hagyományos képzőművészeti kiállítások: XXXIV–XXXV. Március 15. (ünnepi tárlat 2023. márc. 12-től, 2024. márc. 10-től), a Nagy Mózes Főgimnázium rajztagozatos diákjainak kiállítása (2023. máj. 19-től, 2024. máj. 17-től), XXXI–XXXII. Incitato (művésztabor kiállítása 2023. júl. 16-tól, 2024. júl. 14-től).

Továbbá *Borbély Sándor-, Vetró Bodoni Zsuzsa- és Vetró András-munkák* (2022. nov. 20-ig), *Kézdivásárhely – Hatvan* közös kiállítás (2023. jún. 20-tól), *Csutak Levente*-kiállítás (szept. 3-tól), *Szentkereszty Stephanie*-emlékkiállítás (okt. 12-től), a budapesti *Körösi Sándor Zoltán* festményei (nov. 19-től), a marosvásárhelyi *Nagy Botond* fotói (2024. febr. 4-től), a *Napsugár és Szivárvány* gyereklapok kiállítása (ápr. 9-től), *Balázs István*-grafikák (jún. 23-tól), *Forró Antal 100* szabadtéri emlékkiállítás (jún. 27-től), *Sárosi Csaba* kiállítása (aug. 11-től), *Bodosi Dániel*-emlékkiállítás (okt. 18-től).

Múzeumi rendezvények: *Körösi Csoma Sándor – dr. Bálint Gábor – Jakabos Ödön* emléktúra a *Csoma 240* emlékévként keretében (2024. ápr. 11.), *Múzeumi nyílt program* sorozat: múzeumlátogatás extrákkal, családi múzeumi kincskeresés, műteremlátogatás (jún. 27–30.).

Könyvbemutatók, író-olvasó találkozók: *Tóth László: Sorsformálók. Erdélyi színterek, politikai spektrumok. Beszélgetés Bakk Miklós politológussal* (2023. jún. 1.), *Szentkereszty Stephanie-emlékkönyv* (okt. 12.), *Pozsony Ferenc: Festett bútorok a Székelyföldön* (2024. okt. 30.).

A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum:

Hagyományos rendezvények: X–XI. Zabolai Népzene és Néptánc-tábor (2023. júl. 31. – aug. 6., 2024. aug. 5–11.), *Mesemondó-találkozó* (2024. máj. 24.).

Csángó népviseletek tematikus, időszakos kiállítás a huszadik évfordulóra (2003 nyarán már állt a csúrszerű épület, amelyben szept. 14-én, a Szent Kereszt Felmagasztalásának ünnepnapján megnyílt a *Moldvai Csángó Magyarok Hagyományos Műveltsége*, az első állandó kiállítás a moldvai csángó magyarok hagyományos viseleiről; a 2023. szept. 16-i megnyitón beszélt Csibi Krisztina, a Magyarság Háza igazgatója, Tamás Sándor, Kovászna Megye Tanácsának elnöke, Vargha Mihály; Nyisztor Tinka előadása a moldvai magyarok viseletkultúrájáról, somoskai és pusztinai hagyományörzők vallásos és népi énekei, muzsikája, pusztinai és zabolai hagyományos ételek kóstolója).

b. Kiállítás/rendezvény vagy hozzájárulásunk idegenben

Intézménycsoportunk tárgyai a Maros Megyei Múzeum *Maros mentiek a Nagy Háború lövészárkaiban* kiállításán, a Magyar Nemzeti Múzeum *Fejedelmek aranya. Uralkodói reprezentáció Erdélyben* csikszeredai-

6. ábra Farsangi jókívánások Erdővidék Múzeumában (2024)

marosvásárhelyi vándorkiállításán (2024. ápr. 16-tól; Csíki Székely Múzeum, Iparművészeti Múzeum, Magyar Pénzmúzeum és Látogatóközpont, Országos Erdély-Történeti Múzeum közreműködésével), Marosvásárhelyen a *Lánc, lánc, Eszterlánc...* (szept. 21-től; Maros Megyei Múzeum; az Erdélyi Hagyományok Háza Alapítvány közreműködésével; kurátor: Szöcsné Gazda Enikő), a temesvári Kunsthalle Bega Galéria *Țara de foc* képzőművészeti kiállításán (okt. 18-tól), Budapesten a *Székelyek – Örökség-mintázatok* kiállításán (okt. 14-től; Néprajzi Múzeum, több intézménnyel; vezető kurátor: Kinda István).

A sepsiszentgyörgyi belső osztályok részéről: A László Ferenc: *Táj és tudomány* (bővített kiadás) könyvbemutatói 2023-ban Kolozsváron, az Erdélyi Múzeum-Egyesület székházában, és Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézetében; Szöcsné Gazda Enikő szakmai felterjesztésével valósult meg a székelykapuk hungarikummá nyilvánítása (2023. okt. 17-én), majd a veszprémi Hungarikum-gála keretében a Hungarikum-díj átvétele (2024. márc. 21-én); Uő: *Írott tojások a Székely Nemzeti Múzeumban* (Hagyományok Háza, Budapest; 2024. márc. 22.); *Erdélyi Évszázadok. A kolozsvári Magyar Történeti Intézet Évkönyve VIII. Örökség – identitás – emlékezet. A kulturális és szellemi örökség recepciója Erdélyben* (KMTI, Kolozsvár; bemutatta Both Noémi Zsuzsanna 2024. ápr. 11-én).

Sepsiszentgyörgyi MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítóter: a Ferencváros Napokon csoportos kiállítás (*Pop-Up Tankolás*, Budapest, Vámház krt. 11., 2022. dec. 6–9.; *Utolsó helyetti pillanat – radikális válságkezelés*, csoportos kiállítás (Csikász Galéria – Művészetek Háza Veszprém, 2023. márc. 4-től); *MAGMA Minifest*, Csikász Galéria – Művészetek Háza Veszprém, 2023. márc. 31. – ápr. 1.); Cătălina Nistor marosvásárhelyi kiállítása (az ARTeast Alapítvány által meghívott kurátorokként; B5 Studio AiR, 2024. jún. 6-tól); Artist talk – Cătălina Nistor (Múzeumok Éjszakája @ B5 Studio A.i.R 2024, máj. 18.).

A baróti Erdővidék Múzeuma: Előadások és múzeumpedagógiai foglalkozások táborokban, iskolákban, óvodákban: 2023 és 2024-ben *Népi játékok gyerekeknek* ismeretterjesztő gyakorlat óvodás csoportokat, árva-házat, gyermekotthont és speciális iskolákat meglátogatva; együttműködés a baróti Zöld Ifjak Környezetvédelmi Egyesülettel minden évben (uzonkafürdői táborok, 2023-ban múzeumkvíz gyógynövények népi felhasználásáról, 2024-ben beszélgetés a gyapjú előkészítéséről és népi felhasználásáról, gyerekjátékokkal).

A csernátoni Haszmann Pál Múzeum részéről: Dimény-Haszmann Orsolya: *A csernátoni malmok világa* (előadás a felsőcsernátoni malomkerti Molnártalálkozón; 2022. nov. 19.), 2024. ápr.19-én ugyanő nyitotta meg a sepsiszentgyörgyi Míves Házban a Hagyományok Háza és társszervezők által hirdetett *Vándorlegény* országos gyermek és ifjúsági népi kézművespályázat kiállítását; Haszmann Gabriella előadása *A háromszéki motívumok világáról* (konferencia a Bútorfestők I. Országos Kiállításán Mezőkövesden; 2024. jún. 29.); Dimény-Haszmann Orsolya részvétele *A tájházak közösségteremtő szerepéről* kerekasztal-beszélgetésen (*Népi épített örökség a Kárpát-medencében* konferencia, a Magyarországi Tájházak Központi Igazgatósága és a Har-

7. ábra Múzeumok Éjszakája a Haszmann Pál Múzeumban (2023)

gita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont szervezésében, Székelyudvarhely; 2024. okt. 10.), valamint az „Ezek a mai fiatalok...”? – *Az ifjú nemzedékek megszólítása és bevonása kulturális rendezvények résztvevőjeként kerekasztal-beszélgetésen* (sepsiszentgyörgyi Bod Péter Megyei Könyvtár, testvérintézményekkel; 2024. okt. 18.).

A kézdivásárhelyi Incze László Céhtörténeti Múzeum részéről: Dimény Attila előadása a Kőröspataki Kálnoky Nathalie Szalonban (2023. okt. 13.).

c. Vendégkiállítások és -rendezvények nálunk

A sepsiszentgyörgyi Lábasházban vagy már a Kós Károly u. 10. alatt: *Ez sör! A sernevelőtől a sörgyárig* (a budapesti Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, valamint a Kunszentmártoni Helytörténeti Múzeum közös vándorkiállítása, 2022. nov. 10-én kurátorként megnyitotta dr. Török Róbert, az MKVM igazgatója, közreműködtek Demeter-Petrova Anasztázia és Demeter Miklós); *Petőfi emlékezete és az 1848-as ereklék Háromszéken* (szervező a Liszt Intézet Sepsiszentgyörgy, 2023. márc. 14-én megnyitotta Potápi Árpád, a magyarországi Miniszterelnökség nemzetpolitikáért felelős államtitkára, Lukács Bence Ákos konzul Magyarország Csíkszeredai Főkonzulátusáról, Vargha Mihály, Tamás Sándor, Kovászna Megye Tanácsának elnöke, Szebení Zsuzsanna kurátor, a Liszt Intézet Sepsiszentgyörgy vezetője, valamint Mitu Melinda kurátor, a kolozsvári Országos Erdély-Történeti Múzeum történész-muzeológusa); *Árnyalatok* (az Erdélyi Hagymányok Háza Alapítvány vendégkiállítása, júl. 25-től; kurátorok Páll Etelka és Borbély Izabella, a Székely Nemzeti Múzeum részéről Lázár-Prezmer Kinga); *A „málenkij robot” romániai változatai Erdélyben* (Historikus Egyesület, Pécsi Német Kör és Volt Politikai Foglyok Kovászna Megyei Szervezete konferenciája nov. 3–4-én); *Műhelybeszélgetés* (az Országépítő Kós Károly Egyesülés rendezvénye dec. 16-án); *Bánffy Miklós és Kós Károly világa* (2024. jan. 22.; kurátor/szerkesztő: Szebení Zsuzsa kiállításmegnyitő, katalógusbemutató; társszervező Kovászna Megye Tanácsa, Liszt Intézet Sepsiszentgyörgy, Kovászna Megyei Művelődési Központ); *Vannak vidékek – Udmurtföld* (Petrova Anasztázia bölcész és Demeter Miklós néprajzkutató kiállítása febr. 23-tól, előadásorozat hozzá a témában: márc. 4-én *Udmurt néphit, néphagyomány*, márc. 8-án *Egy udmurt asszony sorsa énekekben*, márc. 19-én *Udmurt irodalmi est*); *Képekbe zárt haza. Weinstock Ernő észak-erdélyi fotográfiái* (a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum vendégkiállítása, kurátor Sári Zsolt; ápr. 25-én megnyitották Vargha Mihály, Cseri Miklós szentendrei főigazgató, Tamás Sándor, Kovászna Megye Tanácsának elnöke, Závogyán Magdolna, a magyarországi Kulturális és Innovációs Minisztérium államtitkára, moderálta Magyarosi Para Imola színművész, fuvolázott Császár Katalin a Plugor Sándor Művészeti Líceumból és tanítványa, Ivanitzki Krisztina); *Magyar vagyok. Petőfi 200* (budapesti Nemzetstratégiai Kutatóintézet, fővédnök Kövér László országgyűlési elnök; megnyitotta máj. 22-én Szász Jenő NK-elnök miniszteri biztos, fellépett Dombi Rózsa néptáncos és énekes, moderálta Magyarosi Para Imola színművész); *A tudós macskája – Arany János dalai* (a Codex Régizene Együttes koncertje okt. 24-én).

A csernátoni Haszmann Pál Múzeumban: *„Ideje az építésnek”. Megújuló műemlékek a Kárpát-medencében* (a Teleki László Alapítvány és a Magyarság Háza vándorkiállítása, köszöntötte 2023. ápr. 2-án Dimény-Haszmann Orsolya, a kiállítást ismertette Császár Attila, Csíkrákos polgármestere).

4. Tudományos élet

4.1. Kutató- és tudományos-szervező-szerkesztői munka

A sepsiszentgyörgyi osztályokon:

– **Könyvtár:** a múzeum könyv- és levéltári logisztikája; külső kutatók fogadása vagy dokumentálás és adatellenőrzés számukra; saját tudományos programok (*Acta Siculica 2023 és 2024* múzeumi évkönyvek szakszerkesztése, részben lektorálása, szerkesztése és gondozása – a közlemények fele a könyvtári gyűjtemények alapján vagy a könyvtár munkatársaival mint szerzővel, szakszerkesztővel készült); múzeumtörténet, egy földrajzi diplomadolgozat és két múzeumtörténeti tanulmánykötet részleges lektorálása, utóbbiak egyikének angol kivonata; Orbán Balázs: *Az Erdővidék leírása...* (a beegésztett, adnotált kiadáson való munka); a térség térképtörténete (a legrégebb részletes székelyföldi térképek, 1690–1691 – Karlsruhe, Bologna); a Boralt-kérdés (a 2024-es nagyszebení Andreanum-konferencia kapcsán).

– **Természetrizajzi osztály:** az SZNM ormányosalkatú bogár gyűjteményének katalogizálása, részvétel az *Acta Siculica* szakszerkesztésében (Kocs Irén).

– **Régészeti-történelmi osztály:** terepkutatások Kovászna megyében (átfogó jellegű közülük a lemhenyi Szent Mihály-templom, a bibarcfalvi református templom és a sepsikőröspataki Kálnoky-kastély felújítása

alkalmával végzett, megelőző régészeti feltárás; 2024 nyarán és kora őszén ötödik évi tervésítés a málnásfürdői Füvenyestető rézkori településén; jelentősebb mértékű további régészeti kutatás Sepsibükszád-Sólyomkőn, a kézdiszentléleki Tarnóczy–Mikes-kastélyban, a szacsvai református templomban, a kökösí unitárius templom védelmi övezetében, az uzoni Béldi–Mikes-kastélyban, az uzoni Újvárosy–Ágoston-kúriában, az árkosi unitárius templomvárban és a kézdialbisi református templomban; régészeti felügyelet, állapotfelmérés (diagnózis) vagy terepbejárás Alsócsernátonban, Árkoson, Bikfalván, Egerpatakon, Hatolykán, Illyefalván, Kálnokon, Kézdiszentléleken, Kovásznán, Kökösbén, Maksán, Sepsibesenyőn, Sepsiszentivánban, Szacsván, Uzonban, valamint Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy több pontján; a László Ferenc: *Táj és tudomány* (bővített kiadás) szerkesztése, részvétel az *Acta Siculica* szakszerkesztésében (Sztáncsuj Sándor József, 2023-ban Tóth-Bartos András is); Sztáncsuj Sándor József és Tóth-Bartos András közreműködött a *Fejedelmek aranya. Uralkodói reprezentáció Erdélyben* (szerk. Tóth Csaba), Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2024 katalógus szerkesztésében.

– **Néprajzi osztály:** Szócsné Gazda Enikő levéltári és terep-alaputatása; Kinda István levéltári és terepmunkája a budapesti *Székelyek* kiállításához, lektorálás (Pozsony Ferenc: *Festett bútorok a Székelyföldön*, 2024, lásd Kiadványok); Both Noémi Zsuzsanna örökös programja a Néri Szent Fülöp Általános Iskola hátrányos helyzetű tanulóival (2022. nov. – 2024 tavasza), ego-dokumentumok természete, női szerepek és élethelyzetek a 19–20. századi Háromszéken (levéltári és terepmunka: Zathureczky Berta, Bibó Erzsébet stb.); részvétel az *Acta Siculica* szakszerkesztésében (Szócsné Gazda Enikő, 2024-ben Both Noémi Zsuzsanna is).

A kézdivásárhelyi Incze László Múzeumban:

Dimény Attila szerkesztette, Dimény Erika lektorálta a Pozsony Ferenc: *Festett bútorok a Székelyföldön*, 2024 kötetet (lásd Kiadványok).

4.2. Tudományos konferencián való részvétel:

Archaeologia Transylvanica 3. Régészeti konferencia László Ferenc születésének 150. évfordulója alkalmából (sepsiszentgyörgyi régészkonferencia, szervezte a régészeti–történelmi osztály a kolozsvári Posta Béla Egyesülettel, 2023. nov. 24–26.). Munkatársaink előadásai: Puskás József (Keleti Kárpátok Országos Múzeuma), Sztáncsuj Sándor-József (SZNM), Dan Buzea (KKOM) és Bereczki Judit (Csíki Székely Múzeum): *A kora bronzkor abszolút kronológiája Délkelet-Erdélyben*; Bajusz Mátyás és Boér Ilka (SZNM): „... bélyeges tégláikról szívesen venném a pacskolatot” – *Téglás Gábor és a Székely Nemzeti Múzeum kapcsolata*; Boér Ilka, Sztáncsuj Sándor József, Bajusz Mátyás és Hőgyes Mihály Huba (SZNM): *A lembényi Szent Mihály-templom régészeti kutatása (2020–2023)*; Hőgyes Mihály Huba, Sztáncsuj Sándor József, Bajusz Mátyás (SZNM) – Balázs Sára (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest): „*Nec timide, nec tumide*” – *A Székely Nemzeti Múzeum régészeti kutatásai a sepsiköröspataki Kálnoky-kastélynál 2019–2021 között*.

Munkatársaink előadásai további konferenciákon stb.:

– Boér Hunor: *Malonyai-ügy – a Székely Nemzeti Múzeum és a kánon szövete (Az erdélyi magyarság a 20. században kisebbségtörténelmi konferencia, Székelyudvarhely, 2024. jún. 21.)*;

– Dimény-Haszmann Orsolya: *Látogatói elvárások a vendégkönyvek tükrében (Múzeumi örökség és múzeumi kommunikáció, a Kriza János Néprajzi Társaság vándorkonferenciája Marosvásárhelyen; 2023. szept. 29.)*;

– Szócsné Gazda Enikő: *Kulturelle Strömungen in der Szeklerischen Keramik* (a Magyar Nemzeti Múzeum, az Arbeitskreis der Keramikforschung és a Néprajzi Múzeum szervezte LV. Nemzetközi Kerámia Szimpóziumon, Budapest; 2023. szept. 6.); *Irányított háziipar, kisipar Székelyföldön* (XII. Kézművesipar-történelmi szimpózium: *Innováció és megújulás a kézművesiparban a kora újkortól napjainkig*, az MTA Veszprémi Területi Bizottsága, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Károli Gáspár Református Egyetem szervezésében, Budapest; 2023. jún. 1.); *Influențe, legături între ceramica ucraineană și ceramica din nordul Transilvaniei* (ASTRA Multicultural, Nagyszeben; júl. 29.); *A korondi fazekasság történelmi áttekintése* (S.O.S. Fazekasság VI. – Korond, Nemzetközi Fazekas Találkozó és Konferencia, Borókagyökér Egyesület, Szatmár; 2024. jún. 21.); *Egy kisipari szövetkezet a kommunista Romániában* (Tudománytörténelmi konferencia, KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – MTA Kolozsvári Akadémiai Bizottság – EME, Kolozsvár; okt. 4.); *Üvegek a székelyföldi hozománylevelekben* (Néprajzos Muzeológusok Országos Találkozója a Szegedi Vármúzeumban; 2024. okt. 16.);

– Tóth-Bartos András: *Az erdélyi román földreform revíziója? Az 1440/1941 ME sz. rendelet.-Erdélyi magyarság a 20. században* (a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, a Csíki Székely Múzeum és a budapesti Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet konferenciája, Csíkszereda; 2023. máj. 5–6.); *Géniusok a hősök mögött: alapkiállítás a Székely Nemzeti Múzeumban*

(Uo.); *Land Property as an Instrument of Power. The case of the Landholdings of I. C. Barbul, Former Senator of Satu Mare, after the Second Vienna Award (The Hungarian Optants Question in Transnational Perspectives. International Organizations and Legal Dispute Settlements of Economic and Minority Problems in the Interwar Period*, Universitatea din București, jún. 15–16.).

4.3. Szakközlés

– Boér Hunor: *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok II.* (szerk. Tóth Arnold és Élesztős László), Pulszky Társaság – Tarsoly, Budapest, 2022 (amelynek szerkesztésében is közreműködött) *Coroi Artur, Dénes István, Kónya Ádám, Szabó György, Szuchy M. Emil, Tiboldy Zoltán, Tökés Béla* lexikonszócikke (részben társszerzőkkel: Coroi Zsolt, Kinda István, Lezsák Gabriella, Mácza Mihály, Kacsó András, Hermán M. János); Molnár Károly: Kráter vagy dolina a Szent Anna-tó katlana, *Acta Siculica 2020–2022*, 41–53; (közlő:) Coroi Artur: Altorja – Egy törvényhozó és rendtartó kézdíszéki falu a 19. század elején, Uo., 133–194; (közlő:) Tüdös S. Kinga: Kiváltságlevelek nyomában a Székely Nemzeti Múzeum 1945 előtti gyűjteményében (1553–1833), Uo., 229–256; (közlő:) Coroi Artur: A futásfalvi római katolikus egyházközség története, Uo., 329–363; (Tamás Sándorral:) Székelyföldi térképvázlatok 1690-ből Karlsruhéban, *Acta Siculica 2023*, 13–34; (közlő Dobra Judittal:) Orbán Balázs: Kiegészítések A Székelyföld leírásához – a Rikán kívüli Udvarhelyszék és Homoród szomszédos térsége, Uo., 35–108; (Dobra Judittal:) Kiegészítések Erdővidék északi részének leírásához, *Művelődés, Melléklet*, 2023/1–2, 68–75; (Dávid Attilával és László Margittal:) László Attila (1959–2013) emlékére, *Acta Siculica 2023*, 483–488; Kétszáz éve született Zathureczky Emília, múzeumunk alapítója: egy adatolás és tanulságai, Uo., 489–494.

– Boér Hunor, Boér Máté és Boér Laura: Hunnenschlacht, avagy hogy került Csaba a Hadak útjára, *Acta Siculica 2020–2022*, 307–321.

– Boér Máté: Veterum Romanorum scripta – Kovásznai Sándor komédiafordításairól, *Acta Siculica 2020–2022*, 283–292.

– Both Noémi Zsuzsanna: Az emlékezet helyei, avagy hogyan lesz Háromszék közéleti jussa a történész Imreh István életműve? *Acta Siculica 2020–2022*, 453–462; Ua., in: *A történelem bennünk él* (szerk. Bödök Gergely és Gali Máté), Kocsis, Budapest, 133–150; Portrék Imreh Istvánról, *Korunk*, 2024/4, 101–113;

8. ábra Várospanokai Pop-up az Incze László Céhtörténeti Múzeum udvarterén (2023)

Egodokumentumok és biográfia. Gondolatok egy kutatás margójára, *Erdélyi Múzeum*, 2023/1, 128–134; *Van-e történelem a tapasztalaton túl?* (recenzió, in: *Örökség – identitás – emlékezet*, Kolozsvár, BBTE Magyar Történelmi Intézet; szerk. Fehér Andrea).

– Csáki Árpád és Demeter Lajos (nálunk közölt munkája): Tüdős S. Kinga (1948–2019) publikációs jegyzéke, *Acta Siculica 2020–2022*, 471–476.

– Demeter Lajos (nálunk/szervezésünkben közölt munkái): az MMA II. *Bartók Botond*, *Kósa-Szánthó Vilma*, *Mailand Oszkár*, *Tüdős Kinga*, *Zágoni Jenő* lexikonszócikkei; Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–1849. évi szabadságharcban – Barátos, *Acta Siculica 2020–2022*, 191–208; „Nagyra becsülte székely eredetét, és eredete becsületére élt” – Sükösd Sámuel (1816–1849), *Uo.*, 323–333.

– Demeter Lajos és Demeter László: Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–1849. évi szabadságharcban – Páké, *Acta Siculica 2023*, 195–204.

– Dimény Artila: Esztelnek tárgyi hagyatéka, in: *Esztelnek* (szerk. Csáki Árpád és Kinda István), Háromszék Vármegye, Sepsiszentgyörgy, 2022, 143–158; az MMA II. *Incze László és Szabó Judit* lexikonszócikkei; Az Erzsébet Árvaleány-nevelő Intézet első harminc éve az árvaház-alapító báró Szentkereszty Stephanie elnöksége alatt (1872–1902), in: *Szentkereszty Stephanie Emlékkönyv* (szerk. Tóth Szabolcs Barnabás), Háromszék Vármegye, Sepsiszentgyörgy, 2023, 29–56; A Céhtörténelmi Múzeum fél évszázada 1969–2019, in: *Néprajz a közgyűjteményekben 1989–2020* (a Néprajzi Múzeum 2023-tól épülő online kézikönyve); 32 szócikk a *Kézdivásárhelyi Lexikonban* (a Kézdivásárhelyi Múzeumbarátok Egyesülete kézikönyve, 2024).

– Dimény-Haszmann Orsolya: Egy értelmiségi életpálya és előzményei a 20. század első harmadában, magánjellegű iratok tükrében, *Acta Siculica 2020–2022*, 443–445; VirtuÁLátogatás. Múzeumi gyakorlatok járványidőben, in: *Járvány-lét-helyzetek. A Covid19-világjárvány hatása a mindennapokra és a társadalomkutatásra* (Krizsa Könyvek 49.), KJNT, Kolozsvár, 2022, 205–232.

– Kelemen Kálmán: Pénzverés és pénzértékek a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben (recenzió Buza János: *Magyarországi és erdélyi pénzértékek a 16–17. században*, Budapest, 2021 kötetéről), *Erdélyi Múzeum*, 2024/1, 175–179.

– Kinda István: *Hagyományos népi mesterségek – Háromszéken és Erdővidéken II.*, Háromszék Vármegye, Sepsiszentgyörgy, 2023; (szerk.:) *Székelyek – Örökség-mintázatok* (kiállításvezető katalógus), Néprajzi Múzeum, Budapest, 2024.

– Kocs Irén: az MMA II. *Péterfi Márton* lexikonszócikke; (Jiří Krátký, Podlussány Attila, Teodor Lucian Alexandru társszerzőkkel): Adatok a Duna-delta és Dobruzsza (Románia) ormánysalkatú bogárfaunájához (Coleoptera: Curculionidea), *Acta Siculica 2020–2022*, 65–132.

– Lakatos Csilla: *Fedezzük fel Erdővidéket!* (munkafüzet általános iskolásoknak), Tortoma, Barót, 2024.

– Szöcsné Gazda Enikő: az MMA II. *Fóris Pál*, *János Pál*, *Moldovan Nicolae*, *Szöcs Fülöp Károly* lexikonszócikkei; A belül fűtő kályhák – írott feljegyzések, népi párhuzamok e kályhatípus rekonstrukcióihoz, *Acta*

9. ábra Huszadik évforduló a Csángó Néprajzi Múzeumban (2023); fotó: Ferencz Csaba

Siculica 2020–2022, 373–379; (közlő:) Szabó Judit: A hagymásbodoni cigány női viselet, Uo., 381–385; Háziipari mozgalmak a székely identitásépítés szolgálatában, in: *Hullóidő. Székely identitásépítés a 19–20. században* (szerk. Bárdi Nándor), Kolozsvár–Budapest, Kriterion – HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2023, 132–176; Csíki festékeszőnyeg-szövő műhelyek, szövetkezetek a 20. század második felében, *Acta Siculica 2023*, 437–452); (Szöcs Miriammal:) Két felcsíki, 19. századi festékrecept-gyűjtemény, Uo., 421–435; Az anyanyelvű kultúra és a zenei anyanyelv fejlesztése az Erdélyi Népművelő Bizottság munkásságában, in: *Finnugor szöttek: Ünnepi könyv Pomozi Péter 60. születésnapjára* (szerk. Pusztay János), Kulturális és Innovációs Minisztérium, Budapest, 2023, 162–168; Néprajzkutatás a Székely Nemzeti Múzeumban 1988–2018, in: *Néprajz a magyar közgyűjteményekben online adatbázis* (<https://kozgyujtemeny.neprajz.hu>; szerk. Cseri Miklós, Kemecsi Lajos és Veres Gábor).

– Vargha Mihály: A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentése (2022. november – 2024. október), *Acta Siculica 2020–2022*, 7–38.

5. Kiadványok

Acta Siculica 2020–2022 és *Acta Siculica 2023* évkönyvünk elektronikus és nyomdai változata, a Benkő József: *Erdély* [2016] bővebb, elektronikus változata (<https://mek.oszk.hu/24600/24681/>); László Attila gondozásában *László Ferenc: Táj és tudomány. Válogatott írások a Székelyföld régészete és a művelődéstörténet köréből* (második, bővített kiadás), MEGA, Kolozsvár, 2022; MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítótér: 9 kiállítás dokumentációs zsebkatalógusa;

Pozsony Ferenc: *Festett bútorok a Székelyföldön*, Csángó Néprajzi Múzeum – KJNT, Zabola–Kolozsvár, 2024.

*

Bízunk benne, hogy beszámolóinkat olvasva, az évkönyvet tanulmányozva, felkeltjük a kedves Olvasó érdeklődését az intézményünkben folyó tudományos, közművelődési és művészeti alkotómunka iránt.

Raportul de activitate al Muzeului Național Secuiesc (noiembrie 2022 – octombrie 2024)

(Rezumat)

Muzeul Național Secuiesc este o instituție culturală și științifică de interes regional din România, finanțată de Consiliul Județean Covasna. În prezent funcționează cu patru secții interne în Sfântu Gheorghe (bibliotecă, științele naturii, arheologie-istorie, etnografie) și șase unități externe (Galeriile de Artă „Gyárfás Jenő” și Spațiul Expozițional de Artă Contemporană MAGMA din Sfântu Gheorghe, Muzeul Bazinului Baraolt, Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat, Muzeul Breslelor „Incze László” din Târgu Secuiesc, Muzeul Etnografic Ceangăiesc din Zăbala). În această perioadă am avut cca. 110.000 de vizitatori. Conform misiunii Muzeului Național Secuiesc, am încercat să asigurăm expoziții și evenimente inovatoare și substanțiale. Pe lângă aceasta, am făcut tot posibilul pentru a păstra valorile care ni s-au încredințat, cât mai atent și circumspect; am continuat să prelucrăm colecțiile pe lângă îmbogățirea lor prin culegere și alte posibilități de achiziționare de noi obiecte. Punem la dispoziția cercetătorilor și vizitatorilor noștri atât informații, cât și documente, fotografii, obiecte. Renovarea clădirii principale din Sfântu Gheorghe, care a fost construită cu peste 110 de ani în urmă, s-a încheiat în 2023.

Activity Report of the Székely National Museum (November 2022 – October 2024)

(Abstract)

The Székely National Museum is a cultural and scientific institution of regional interest in Romania, financed by the Covasna County Council (Kovászna Megye Tanácsa). At present, it is comprised of four internal sections in Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe) – namely, the sections of natural history, archaeology–history and ethnography together with the library which constitutes a section of its own –, and six external units – the Museum of Erdővidek in Barót (Baraolt), the Haszmann Pál Museum in Csernáton (Cernat), the Museum of Guilds' History in Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc), the Csángó Ethnographical Museum in Zábala (Zăbala), the MAGMA Contemporary Art Space and the Gyárfás Jenő Art Gallery in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe). The museum was visited during this period by nearly 110,000 visitors. In accordance with the mission of the Székely National Museum, we tried to offer innovative and substantial expositions and events. Beside this, we all did our best to preserve the values entrusted to us as carefully and circumspectly as possible; we continued to process in a professional manner the collections, in addition to enlarging them by collecting and otherwise acquiring new objects. Furthermore, we did not cease to put information, documents, photographs and objects at our visiting researchers' disposal, either. The renovation of the main Sepsiszentgyörgy building, which was built well more than a 110 years ago, was finished in 2023.

TERMÉSZETTUDOMÁNYOK

Bányai János

MAGYARHERMÁNY KÖRNYÉKÉNEK FÖLDTANI VISZONYAI
ÉS HASZNOSÍTHATÓ ÁSVÁNYKINCSEI*I.
Magyarhermány környékének
földtani viszonyai [1955]¹

[Fekvése]

A község a Hargitából lefutó Barót-pataka völgyében fekszik. Földrajzi fekvése: Ferrótól² keletre 43° 22' 30", északi szélesség 46° 8' 10". Tengerszint feletti magassága 581 m.

Felszíni viszonyok

A területünk külső alakját az északon húzódó Hargita gerincvonulata s az abból lehúzódó s vulkáni törmelékből felépített, cca. 850 m magas fennsík (plató) határozza meg. A platóba mélyültek be a patakok, amelyek nagyrészt szurdokszerű keskeny völgyeket képeznek. A plató nagyrészt állandóan nedves, sok helyen mocsaras természetű. A területünk jellemző képhez tartoznak a szénsavas vasas ásványvizek (borvizek), amelyeknek legnagyobb része a patakok mellett található, s a Hargita egykori vulkanikus működésének utólagos eredményei. Ilyenek nemcsak a község határában, hanem bent a község belterületén is előfordulnak. Ezeknek a jelentősége nemcsak az egészséges vízellátás miatt van, hanem a régi s egykori forró vizes (gejzíres) működése alkalmával sok vasércet és – kovasavas lerakódásaival – igen sok opált rakott le. Ezeknek legszebb előfor-

dulását a Bodvajbányában feltárt rétegzett opál képezi (dobostorta-opál néven lett világhíresség), ahol az opál és a finom s jó minőségű vasat szolgáltatató limonit váltakozva, rétegeket képezve rakódott le.³

Általános földtani leírás

Területünk legrégebb képződményét azok a krétakori gyűrt kárpáti homokkő rétegek képezik, amelyek a Bodvajbánya szájánál vannak egy régi bejárat mellett feltárva, s amelyek vékony sávban áthúzódnak a Györgykovács-patak északi oldalára is. Ez egy kis része annak a nagy homokkő-vonulatnak, amely a Baróti-hegységet alkotja, s itt mint legészakibb ponton elbújik a Hargita vulkanikus anyagai alatt.

E homokkővekre a fiatal harmadkorban⁴, mint egy mocsaras beltő üledékei, agyagos márga rétegek rakódtak le, bennük több ponton feltárva a közbezárt barnaszén telepek is. (Levantei-dáciai képződmények, a jellemző *Limnocardium*-, *Bithynia*-, *Unio*-, *Anodonta*-héjmaradványokkal. Míg a fölöttük levő homokos képződményekben *Dreissensia*, *Neritodonta* a gyakoriak.)

Az egykori forróvíz-kiömléseknél képződött tavacsákban rengeteg módon elszaporodtak a kovavázú moszatok (diatomák), amelyek egyes helyeken a tiszta lerakódásaikkal hófehér hegyilisztet (kovaföld) képeznek. (Az innen leírt genusok közül nevezetesebbek: *Cymbelle*, *Stauroneis*, *Pinnularia*,

* Bányai János (1886–1971) geológusnak a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum Dokumentumtárában található kézirat-hagyatékát a *Székely önképzés a 19–20. században* (NKFI 128848) program keretében írta le Bárdi Nándor, 2020-ban. Az itt közlésre kerülő dolgozatok, illetve változataik a *Jelentés, elemzés, kutatásszervezés iratcsoportban* található (58. tétel: *Bányageológiai kutatások Magyarhermány határában*, 1948–1955, a Máthé Jánossal való 1954–1955-ös levelezéssel; 63. tétel: *Habkő-előfordulás Magyarhermány mellett*, 1959, gépirat), valamint a *Tematikus levelezések csoportban* (169. tétel: a Bányai János és Máthé János 1962–1969-es levelezése mellett *Habkő előfordulás Magyarhermány mellett*). A jegyzetek szerkesztői jegyzetek.

¹ Aláírása, datálása, megjegyzése: *Dr. Bányai János geológus mérnök, Székelyudvarhely, 1955. március 30. Készült Máthé János magyarhermányi lakos számára, térképpel [lásd 1. ábra]*. Id. Máthé János (1898–1986) Magyarhermány kiemelkedő írástudója, jelentős helytörténeti és néprajzi munkássággal, aki 1954. június-

ban, falumonográfiájához kérte a dolgozatban szereplő anyagot, és abban aztán fel is tüntette forrásként, azonban csak pár sorát használta fel. A Máthé Jánoshoz eljutott példány vázlatos, átrajzolt közlését lásd MÁTHÉ János, id. 1997, 70.

² *Ferro* a Kanári-szigetek legnyugatibb szigete, az „Óvilág legnyugatibb része”. A „ferrói” kezdőmeridián valójában csak fiktív, 20°-kal nyugatra dekalált álcája a párizsi (francia) kezdőmeridiánnak, amely az 1884-es nemzetközi kongresszuson alulmaradt az öt közelítő új kezdőmeridián (brit) greenwichivel szemben. Törségünkben jóval tovább használták, a magyarországi polgári térképészetben például egészen 1975-ig a ferróihoz igazodott a szelvénybeosztás. (TIMÁR Gábor 2007.)

³ Pontosabban *sziderit* rakódott le szakaszosan, amely aztán a dobostortaopál esetében a legújabb irodalom szerint (SZAKÁLL Sándor – KRISTÁLY Ferenc 2010, 230.) nagyrészt *goethit* alakult.

⁴ Vagyis újharmadkor, *neogén*.

Navicula, Gomphonema, Cocconeis, Epithemia, Eunotia, Meridion, Cymatopleura, Nitzschia, Melisora. Eddig nem ismert fajok is kerültek ki, mint újak: *Staurosira vasta, Epithemia ventricosa var. hungarica, Navicula haueri, N. appendiculata, Melisora kochi* stb.)

A diatomák nagyobb mennyiségben az agyagos márgákban is feltalálhatók (mint tisztán fehérliszt vagy a szenesedett részekről megfestve, szürke és fekete változatban a Bodvajbánya vasérctelepe fölött és alatt, 2-2 m vastagságban fordul elő). Tiszta fehérén egy kis folton a község felső házai közelében, a Fűrész-pataokban található.⁵

Az agyagos márga fölött a Tölgyes-pataokban, mint másodlagos fekvőhelyen, egy durva kavicsréteg található, amelynek a darabjai különböző nagyságú legömbölyített horzsakövek. De finomabb szemcsés horzsakövesek a közbeékelte vékony homokszerű rétegek is.⁶

Mint legfiatalabb képződmények, a Barót-patakának mintegy 10 m magas terasza (pleisztocén)⁷, amely alul szürke agyagrétegekből áll. Ez legszebben a falu alsó végén levő magas partfalban van feltárva (kövületei: *Pisidium nitidum* Jenyns, *Bythinella compressa, Bulliminus, Clausilia laminata, Planorbis cf. carinatus*). Ebben az agyagrétegben mogoró-nagyságtól kenyérnagyságig szferosziderit-konkréciók találhatóak meg.⁸ Az agyagréteg fölött limonittal átjárt kvarc- és andezitekavicsokból álló fedőréteg helyezkedik el.

A község területének legnagyobb részét északon, a Hargita felé már tisztán vulkáni kőzetek, az andezit különböző fajtái borítják. A falu fölött egyenletesen, mintegy 700–800 m magasságban szétterülő fennsík (plató) az egykori vulkanikus tünemények között kidobált különböző nagyságú darabokból álló andezites törmelék képződményekből (andezit agglomerátumnak nevezhetjük, mivel a finom hamuszerű szemcsétől egészen egy kis ház nagyságig változó darabokból áll) van felépítve. Ebből a szintből emelkedik ki észak és kelet felé a Hargita fenyvessel borított gerincvonulata, amely már az egykori kráterekből kifolyó andezitekből van felépítve. Ennek az anyagát a fehér plagioklász földpát mellett a fekete színű színező ásványok, a különböző piroxének képezik. A fő vulkanikus vonulaton kívül az említett platóból kisebb, úgynevezett parazitikus kúpocskák emelkednek ki, amelyek közül a Bodvaj melletti Nagy Máté-tető, a Likaskő-teteje és a Köves-hegy

amfibol-biotit-andezitből áll. A vöröses és szürke színű alpanyagukból feltűnően válnak ki az amfibolok nagy fekete oszlopocskái, amelyeket a hozzá nem értők bezárt széndarabkának tartanak. Ezek az amfibol-biotit-andezitek szolgáltatják azokat a faragott köveket, amelyek az egész Erdővidéken annyira ismertek.⁹ Gázoktól lyukacsossá tett anyaguk adja meg a könnyen faragható tulajdonságukat a többi, piroxénes andezittel szemben, amely inkább útka-vicsozó anyagnak vagy utcai kockakövek faragására való. Az andezitek egy igen érdekes fajtáját képezik azok a bazalthoz hasonló fekete andezitek, amelyeket feltörve adagoltak a bodvaji kohó anyagába a sejtett magasabb vastartalma miatt.¹⁰ A bányászok ezeket „pistaköveknek” nevezték (bizonyára valami elrontott német bányászati elnevezés lesz). E bazaltos andezitnek a legközelebbi lelőhelye a Mitácson van, körülbelül ott, ahol a Baconból jövő régi országút szerpentinezése kezdődik.

Hasznosítható anyagok

1. Vasérc. Legismertebb a már évszázadok óta bányászott barnavasérc (limonit) Bodvajbányáról. Itt a kb. átlag 2 m-nek vehető, opállal váltakozó érc az egykori forróvízes gejzírek lerakódásának köszönheti keletkezését. E melegforrásoknak az utódai, a közeli borvizsek még ma is napról napra rakják le a kiömlési helyükön a finom rozsdás iszapot, amelyből aztán a barnavasérc (okker) keletkezik. Az egykori gejzírek kiömlése körül a vastartalom kevesebb az opálos anyaggal szemben. A kiömlési helytől távolabb az opál fogy, és a vastartalom emelkedik. Átlagban véve 40% a tiszta vastartalom az elemzési adatok szerint. A vas mellett fél százalékkal szerepel a mangán is, ami a kiolvasztott vas jó minőségét okozza. (A Keselyő-pataokban találtak mangánvasércet is.)

A vastelep szélein, valószínűen az egykori pirit-impregnációk bomlásából, zöld színű természetes vasgálic-kristálykák is találhatóak. Mellettük gyakran lehet megfigyelni rubinvörös színű apró lapocskákat, amelyek a vasnak egy ritka ércét, a goethitet képviselik. A dobostorta-előfordulás mikroszkópi vizsgálatánál kitűnt, hogy alaktalan rögökben mangánvasérc (pszilomelán) is előfordul. Tekintve, hogy a pszilomelánok rendszerint egész gyűjtői a ritkább elemeknek, egy spektrográfiai vizsgálat rámutathat a rejtőzködő bárium, kobalt, lítium s más ritkább elemekre a kálium és réz mellett.¹¹ E feltevést meg-

⁵ „Fűrész-patak, az árok jobb partján, közvetlen a domb lábánál ...kis mennyiségben a 40-es években diatomaföldet bányásztak. Kréta hiányában a háborús években az iskolában ezzel írtak.” (BOÉR Imre 2006, 25.)

⁶ Lásd alább, külön dolgozat.

⁷ Utólag beszurva, kék tintával.

⁸ Értékelésüket lásd a *Következtetések és javaslatoknál*.

⁹ Vö. BOÉR Imre 2006a.

¹⁰ Fotón lásd SZAKÁLL Sándor – KRISTÁLY Ferenc 2010, 259.

¹¹ A későbbi kutatások ón-ásványt (*kassziterit*) mutattak ki. (Uo., 198.)

erősítik azok a gyakorlati tapasztalatok, hogy a bodvaji vas finomabb acél készítmények előállítására is alkalmas. Egy másik bizonyíték a mostani ásványvizek korszerű elemzése, ezek az úgynevezett mikroelemeket több helyen kimutatták.

Az előbb említett fekete andezit magas vastartalmát a benne levő sok, mikroszkopikus kicsinységű magnetit okozza.

A mostani borvízforrások körül mindig található tisztátalan vasokkeres lerakódás. Ugyanis a vizekből lerakódó tiszta vasokker beszívódik a forrás szájá körül levő laza, bomlott andezites anyagba.

A falu körül felszínre került agyagrétegek és agyagos márgák fehér színű agyagvasérc (szferosziderit)-konkréciókat tartalmaznak, amelyek a felszínhez közel nagyrészt ellimonitosodnak, s esetleg csak a belsejükben még meglevő fehér mag emlékeztet az eredeti anyagukra.

A Bodvajbánya ércén kívül mindezek szaporították a kohósításra kerülő anyagot. Mindezek sajnos annyira kevés mennyiséget szolgáltatottak, hogy a több ízben megindult bányászkodást újra meg újra be kellett szüntetni.¹² Legelső adatot Benkő József közölt (*Transilvania generalis*, 1778), aki úgy említi, hogy a század elején bányászkodás folyt.¹³ Legutóbb a vajdahunyadi vasgyár termeltette öt éven keresztül, de az összes feltárásokból kifogyott a vasérc,¹⁴ viszont ott maradt az érctelep alatt és fölött elhelyezkedő 2-2 m vastag diatomit (kovaföld), amelynek sokoldalú ipari alkalmazhatósága miatt még nagy jövője van.

2. Diatomit (kovaföld, hegyi liszt, infuzóriaföld, Kieselguhr stb. néven ismert az iparban). Az előbb említett bodvaji előforduláson kívül egy részletesebb kutatásra való telep van a falu közelében, a kis Fűrész-patak jobb oldalán.

3. Barnaszemek. Az erdővidéki fiatal harmadkori medence Magyarhermánynál az északi és keleti mocsaras képződmények szélét mutatják. E mocsarak eltemetéséből keletkeztek azok a kisebb szénrétegek, amelyek már régóta ismeretesek, s időnként újabb meg újabb feltárások alá is kerültek.¹⁵ (Hermány-, Bükkös-, Borzos-, Ágostonverme-, Érces-patakokban.) Általában gyenge minőségűek, s fűtésekor sok

hamut hagynak hátra. Az Érces- és Ágostonverme-patakok szénrétegei vannak tele különösen kovavázú diatomákkal, s így inkább ezeknek a kitermelése volna fontosabb, a kovaföld nyerésére. Legalkalmasabb volna mindeniket porítva, inkább műtrágyázási célokra felhasználni, mert az agyagos talajok szerkezetét javítják, s elősegítik a növény gyorsabb fejlődését a nagy humusztartalmuk miatt.

4. Opálok. Az egykori gejzirlerakódásokból és a diatomit anyagának feloldásából, majd azok gumókban való koncentrációjából igen sok és igen változatos opáltömb állott elő. Ezek közt legszebb a bodvaji vasbányánál említett, dobostorta szerkezetű, fehér és csokoládébarna csíkos opál, amelyet feldarabolva lehetne mint asztali dísz tárgyakat értékesíteni a közeli fürdőhelyeken, mint emléktárgyakat. A nagyobb darabok olvasztóknál mint belső bélelő anyag volnának hasznosíthatóak.

5. A barnaszemet rejtő agyagos rétegek közül a mézmentesek, mint tűzálló anyagok, kerámiai célokra alkalmasok.

6. Homok. Az agyagos rétegeket fedő homok vasöntőkben mint mintahomok használható fel.

7. Horzsakő (Bimsstein). A Tölgyes-patakában a magas partfalak [által feltárt második teraszban]. A horzsakő a külföldi behozatal elmaradása miatt igen keresett cikk.

8. Festékföldek. Az egykori és mostani borvízforrások környékén sok olyan rozsdás folt van, amely vasolvasztáshoz nem alkalmas, de megőrölve a különböző árnyalatú sárga okkerfestékek előállítására alkalmas. Ugyanez az anyag kiegészítve, a meggypiros árnyalatot adja. Az agyagos márga rétegek egyes helyeken annyira tiszták és egyenletes szemcséjűek, hogy iszapolással tisztítva, budaiföld gyanánt lehetne forgalomba hozni. A gyenge minőségű barnaszemek nem fás szerkezetű részletei iszapolással a kölni umbra festék előállítására alkalmasak (diófapác).

9. Borvizek. Tekintettel arra, hogy már a község belterületén is számos s bővízü szénsavas, vasas, meszes, magnéziumos víz van, ivókúrára és fürdésre is felhasználva, alkalmas lenne a falu számára, ha szerény keretű idegenforgalmi akcióra gondolna.

¹² A vasérc hasznosítása nem csak Bodvajban történt. A falun felül három kisebb vasolvasztó és vízi erejű verő is működött, *Borzoshidja* és *Kihágóorra* között, a *Kihágó* alsó teraszának gödöraknáiból kiszedett és a Hermány-patak által kimosott szideritkonkréciókat dolgozták fel. (MÁTHÉ János, id. 1997, 61–62.)

¹³ A *Transilvania specialis*ban is visszatért rá, vö. magyarul: BENKŐ József 2014 [2016], 91. és 578.

¹⁴ A vajdahunyadi vasgyár 1945 tavaszán kezdte meg a bánya helyreállítását, 1946-ban bérelte ki a területet a magyarhermányi közbirtokosságtól, de csak két évig fizették, és valójában

1949-ben már a szentkeresztbányai vasmű vette át a kitermelést. 1950-ben a területet államosították, a bányát 1951. márciusban zárták be, a hámort 1954-ben. Ebben az utolsó hat évben azonban csak a régi tárok közét, a lábtámaszokat bontották, szakszerűtlenül, míg be nem szakadt. A régi fejtésekig el sem jutottak. Tehát nem az érckészlet merült ki, hanem a szentkeresztbányaiak hozzá nem értése, érdektelensége vezetett a bányabezáráshoz. (MÁTHÉ János, id. 1997, 65–66.)

¹⁵ Utolsó vonatkozó kutatások az 1990-es években, lásd LÁSZLÓ Margit et al. 2023, 484.

10. Faragásra alkalmas kövek. Évszázadok óta ismeretes a Likaskő-teteje környékéről kibányászott kövek jó faraghatósága, amelyre még az 1600-as évekből is vannak adataink. Amennyiben kiépülhetne az Ágostonfalva–Málnás vagy Ágostonfalva–Sepsibükszád közti vasúti vonal, ezeknek az amfibol-biotit-andezitből álló kőbányáknak nagy jelentősége lehetne. Mindezekhez hozzászámíthatjuk a kockaköveknek és útkavicsozó anyagnak alkalmas piroxén-andezitek gyakori előfordulását.

Fontosabb irodalom

BÁNYAI János 1929, Uő 1932, Uő 1935–1938, BUDAI József 1883, HERBICH Ferenc 1878, HERMÁNYI DIENES József 1925, HOFFMANN Géza 1909, JEKELIUS, Erich 1923a, LŐRENTHÉY Imre 1909, ORBÁN Balázs 1868, PÁLFFY Mór 1895, PANTOCSEK József. 1892, ROGALL, E. 1939, SCHAARSCHMIDT Gyula 1882.

II.

A magyarhermányi diatomás föld előfordulási viszonyai [1933]¹⁶

A község északi végén, a Hargita andezites környezetében egy, a Barót pataka mentén felhúzódo egykori öböl lerakódásai közt feltűnőek a Hermány-pataki és Ágostonverme-pataki feltárások, amelyek barnás, szerves eredetű lerakódásai miatt a lakosoknak is feltűntek. Ezek a rétegek, amelyek a völgy alját képező s *Limnocardium fuchsii*-vel jellemzett szürke agyagos márgák fedőjeként a magasabb pontokon egy csendes vízi lerakódásra jellemző rétegcsoportot képeznek, a falu alatt levő malom melletti faunával (*Pisidium nitidum*, *Buliminus sp.*, *Clausilia laminata*, *Planorbis cf. carinatus* stb.) is jellemzett rétegek alapján már fiatalabbak, s így diluviálisnak¹⁷ is vehetjük.

A diatomás telepek centrumát azok a csokoládébarna rétegek teszik, amelyek kevés növényi korhadéktól csokoládébarnára vannak festve, de amelyek kiégetés után a könnyű fehér, tisztán csak diatoma-héjakat tartalmazó, úgynevezett csiszolópálát adják.

A Hermány-patakában ez a fő réteg 3 m vastag, de a szomszédos s főként az alatta levő réteg is hasonló természetű, bár szürke agyagnak látszik.¹⁸ A rétegek vízszintes településűek, s nagy területen fordulnak elő, mert a Fajkabükk- és Gyűrűvessző-tető környékéről a Borzos-patak területére is átnyúlnak,

s így legalábbis 1 km² felszíni területtel lehet befoglalni az előjöveteleket.

Az Ágostonverme-patakbeli feltárás a Barót-patakától mintegy 200 m távolságra van, s itt is ugyanaz a csokoládébarna színű s szaprokolnak nevezhető diatomás és 1 m vastag réteg található, mely kiégetés után fehér diatomás földdé változik. A főréteg alatt a barna agyag a jelenkori *Helix* és *Planorbis* csigák összetört héjait tartalmazza, s így nyilvánvaló, az egész fiatal diluviális eredetű.

Ami az anyagok kitermelésének gyakorlati oldalát illeti, azokról a legkedvezőbbeket állapíthatjuk meg. Közvetlen a falu szélén vannak, s így költséges munkástelepek létesítésére nincs szükség. A bányaműveletek legegyszerűbb módon, mindjárt a felszínen kezdhetők el. Nagyobb kitermelésnél azonban a társzerű feltárás a legajánlatosabb, ami a termelés mindenideji végzését lehetővé teszi.

A kitermelt anyag, a diatomás föld a modernitásnak egyik értékes anyaga. A sokoldalú felhasználhatósága a mindenkori értékesítést lehetővé teszi. Az építőiparban mint a hő, nedvesség, hang és elektromosság szigetelőanyagainak fontos alapanyaga ismeretes. Azonkívül a vízszűrő készülékek betétanyaga, a fogcsiszoló porok, fémtisztítók alkotórésze. Ez képezi tézszaserű anyagát a dinamitnak is. Agyagoknak tűzállóságát fokozza, s az üvegyártásnál a kvarcliszt helyett használható, mint annál sokkal finomabb por.

Tekintve, hogy a telepek nem messze fekszenek a szekérral is járható úton, a legközelebbi állomáson, Ágostonfalván (Agosteni¹⁹) a vasúti fővonalon vagonírozhatók: azért a kitermelésnek semmi különös akadálya és nehézsége nincsen, s főként váratlanul drágító körülményekre egyáltalán ok nincs.

III.

Jelentés

az Üzem által a Magyarhermány (Herculian) Udvarhely vármegyei (jud. Odorheiu) község határában lévő Bodvajbányában a vasérccelel együtt feltárt diatomaföld (diatomitá) előfordulásáról és értékesítési körülményeiről [1948]²⁰

Földrajzi viszonyok

[Fekvés:]

Bodvajbánya a Déli-Hargitában, Magyarhermány (Herculian) község határában fekszik (Udvarhely vármegye), a Nagy Máté-tető alatt, a Fenyős-patak mellett. Közeliében található az irodalomból is

¹⁶ Aláírása, keltezése: *Bányai János geológus, a bucurești földtani intézet munkatársa, Székelyudvarhely-Odorheiu, 1933. október 15.*

¹⁷ Negyedkori vagy csak Pleisztocén.

¹⁸ Lapszéli ceruzás jegyzet: *Fúrások kellenének.*

¹⁹ Augustin.

²⁰ Címzés: *Az Állami Vasművek Igazgatóságának, Vajdahunyad.* Az első oldalon ceruzás besoroló évszám: 1948.

ismert Györgykovács és Istenkas nevű helyek, amelyek tele vannak vasat lerakó langyos forrásokkal és szabad széndioxid (mofetta) gázömlésekkel.

Közlekedés:

A bánya a Fenyős-patakon feljövő és autóval is járható út szintje felett mintegy 30 m magasan fekszik. Az út Kisbaconnál (Băţanii Mici) a Bibarcfalva után Magyarhermány (Herculian) felé elágazó megyei útba kapcsolódik bele.

Innen a legközelebbi vasúti állomás Nagybaconon (Băţanii Mari) át kelet felé a Brassó (Braşov) – Madéfalva (Petru Rareş²¹) közti vasútvonalon fekvő Málnásfürdő (Malnaş Băi). Nyugati irányban Bibarcfalva (Biborţeni) – Baróton át (Baraoltu) át a Brassó (Braşov) – Tövis (Teiuş) vasúti fővonala Ágostonfalvánál (Agosteni) kap csatlakozást.

Az előbbivel 20 km, ez utóbbival 34 km távolságokra.

Történelmi adatok

Az irodalmi adataink szerint a feltárás úgy a múltban, mint a jelenben is a vasérc után történt. Valószínűen már a prehisztorikus idők primitív ősembere előtt ismeretes volt az előfordulás, hiszen a környéken sok jel mutat nemcsak az ősember, hanem a vasolvasztás nyomaira is.

Írott történelmi adatok az 1700-as évekre mutatnak vissza. Annyi bizonyos, hogy ezelőtt száz évvel már intenzív munka folyt itt, mert az önvédelmi harc s a demokráciának a védelme ügyében Gábor Áron, az egyszerű székely mesterember ágyúöntésre is használta fel az itteni vasolvasztót.

Éppen ezért a szabadságharc leverése után a vállalat is a híres elnyomó Bach-korszak alatt üldözés alá került. Így azután tengődés volt az élete. Az 1890-es évek felé a közgazdasági viszonyok is nehezekké váltak, mert az erdélyi vasút megépítésével a nyugati gyárak termelésüket olcsón tudták itt is piacra dobni, amivel a nagy szállítási költségekkel terhelt vállalat nem tudott megbirkózni.

Feltárási kísérletek folytak később s legutóbb az 1940-es években is. Majd 1945 őszén a munkálatokat a vajdahunyadi állami vasgyár indította be újból.

Már a múlt évszázadi feltárások eredményeként említették, hogy az opálos vasérc mellett a fedőben egy kiváló tűzálló agyag fordul elő. Akkoriban ugyanis nem tudtak a diatomaföldről, s annak igen sokféle alakban való előfordulásáról, s főként sokoldalú alkalmazhatóságáról. Úgy látszik, a lágy plasztikus anyagot a kohó építésénél használták fel, s így juthattak a tűzálló tulajdonságának a megfigyelésére.

Ekkor nem gondoltak arra, hogy a Herbach Ferenc geológus által Magyarhermány házai közelé-

ben felfedezett s helyesen felismert szép fehér liszt-szerű anyag (a falusiak *fehérföldje*, amelyről eleinte azt hitték, hogy porcelánföld – kaolin) eredetre és tulajdonságra megegyezik a vasbányászok által „tűzálló agyagnak” tartott [anyag]féleséggel.

A két világháború közti időben elhagyott bánya hányójára kikerült, dobostorta-szerkezetet mutató, érdekesen rétegzett limonit–opál előfordulások közelebbi vizsgálata terelte rá a tudományos körök figyelmét erre az előfordulásra.²² A jelenben folyó bányafeltárások már közel a teljes egészében mutatják nemcsak a vasércnek, hanem a kísérő diatomaföldnek is a települését. A különböző színben előforduló anyagnak a mikroszkópi vizsgálata mutatott rá az anyag tulajdonképpen természetére s így annak a felhasználási eshetőségeire is.

Földtani viszonyok

A diatomaföld a Déli-Hargita vulkanikus zónájában szigetként fordul elő.

Úgy az előfordulás anyaga, mint a települési körülmények is egy olyan egykori tó maradványát mutatják be, amely keletkezését a vulkáni működés kísérőjelenségeként dolgozó gejzir vizének a kis felszíni medencében (depresszió) való felgyűlésének köszönheti.

E kis kráter nyomait őrzi még ma is a bánya fölött még megmaradt pár csúcs, amely a Nagy Máté-tető felé amfibol-biotitos andezitből, észak felé a Piroska-tető irányában piroxén-andezit-, a Fenyősvárnál kevert amfibolos-biotitos-augitos andezitlávaföldből áll.

Igen érdekesen, éppen az egyik alsóbb szinten levő tárómaradvány szájánál, a homokkő és a tarka vörös-zöldes anyag mint a krétakori homokkő foltja még kibukkan. Ennek a felszínre való kijutását látjuk még pár száz méter hosszúságú vonalon, a Györgykovács nevű borvizes katlanig vezető út mentén is.

Ez az érdekes adat mutatja, hogy az alaphegységet képező kárpáti homokkő nagyon mélyen benyúlik a Hargita gerince felé, s ez a jel arra mutat, hogy a nagy hargitai vulkanikus hasadással járó diszlokációs mozgások eredményeként törésvonalak mentén egyes részletek lent maradtak, s a takaró andezit-törmelék alól hamar kibújtak a völgyek bemélyülésével.

A székelyföldi tapasztalatok azt mutatják, hogy ahol hasonló jelenségek vannak, ott – az eddig kellően nem értékelt – langyos források mindenütt feltalálhatóak. Így van ez a mi esetünkben is, mert a Györgykovács nevű völgykatlanban – már a Kisbaconhoz tartozó határ részben – 17–19–24 °C-os langyos borvizes források találhatóak, amelyek egyrészt megmutatják a magas vastartalmukkal a közeli

²¹ Siculeni.

²² BÁNYAI János 1933, 197–200.

vasérccek keletkezésének a képződési módját, másrészt a változatos tartalmuk az alaphegység homokkő-zónájának igen vegyes összetételű rétegsorát jelzik. E vizekre a magas kovasav-tartalom is jellemző, hiszen az egykori, igen kovasav-dús gejzírek utódainak kell tekintenünk őket.

A diatomaföld települése a vasérccezel kapcsolatos, s ezért van, hogy a vasércckutatásokkal együtt épp olyan mértékben tárattak fel a diatomatelepek is.

A most megnyitott bánya szájánál a felszíni törmelékburok után a szürke és fekete diatomarétegek kerültek feltárás alá, amelyek a nyugat felé levő s a felszíni árokban felszínre kerülő, dobostorta-szerkezetű vasérccezel vannak közvetlen összeköttetésben. A főtároló mentén a diatoma látszólag eltűnik, mert az amfibol-biotit andezitláva-anyag, majd az andezit-törmelék (részben tufa alakjában) kerül be a feltárásba. De ez látszólagos, mert nemsokára újból s véglegesen a csíkos és tömött fekete diatoma kerül be a vágatba. A fővágat szétágazása a vasércctelep elérésénél kezdődik, s a cél nem annyira a termelés, mint annak felkutatása volt a fontos. Mindenütt azonban fölötté és alatta a diatomát különböző színben meg lehetett találni. A vasércctelep emelkedésével a diatomatelepet már egy gejziritnek vehető keményebb opálos réteg követi, amellyel az eddigi színezett diatoma hófehér színbe megy át, s néhol a vas közelében gyenge okkersárga színezetet is kap.

A feltárásoknak körülbelül az északi részén, az eddigi legmagasabb ponton sejthető az egykori gejzír kiömlési helye. A diatoma települése innen tekintve köpenyegszerűnek mondható.

A finoman rétegzett diatomatelepeben a tárók sima fala a vetődések iskolásként mutatja be miniatűrben. Ezeket a vetődéseket egyrészt az egykori laza tömeg tömöttödésével járó megrokkadásoknak lehet tekinteni, amelyeknek a vastelepek vagy a kemény gejzirités padok helyenként ellenállottak, másrészt egész frisseknek is tekinthetjük, amennyiben az előbbi bányaműveletek által hátrahagyott üregek beomlása által állottak elő nem nagy méretű rétegmozgások. Ezeknek az apró települési zavarodásoknak azonban a kitermelés szempontjából semmiféle jelentőségük nincs, mert a legnagyobb sem haladja túl a 20 cm távolságra való eltolódást.

Ha ennek az érdekes és igen értékes diatoma-föld-előfordulásnak a keletkezési adatait kutatjuk,

sok mindent megérthetünk, ha a még most is meglevő hasonló, maroshévízi (Toplița Română) langyos forrásokot vesszük szemügyre.

Itt egykor a természetes állapotában volt langyos vízű tóban hatalmas tömegben szaporodtak el a moszatok. Ezek közt feltűnőek, s szinte hínárszerűen lepik el a vizet a fonalmoszatok. Hasonló képet mutat ez a tünemény a tengerek gazdag moszatvegetációjához. Ezek mellett láthatatlanul élnek, szaporodnak s rövid életük után zuhannak le a medence fenekére a kovamoszatok (diatomák). Ahol ezek keveredésmentesen halmozódhatnak fel, ott a tiszta fehér diatomit keletkezik. Ahol pedig a vízben úszó-lebegő fonalmoszatok is hozzájárultak a fenéküledékek szaporodásához, ott már szerves maradványokban is dús diatomittelep keletkezik, amely színe által is elüt a többitől.

A diatomaföld legtisztább természetesen az egykori források kiömlésénél, mert ott a víz állandó mozgása, a magasabb hőmérséklet nem alkalmas a fonalmoszatok elszaporodására. Azok a vízmedencének a szélén, csendes és mérsékelt, lehűlt vízben nyernek kedvezőbb életkörülményt.

Ezeket a mai megfigyeléseket igen szépen látjuk, mintegy konzerválva, a bodvaji előfordulásnál is.

Ezek a biológiai megfigyelések adnak módot egyúttal a vasércctelep településének és keletkezési körülményeinek a megoldásánál is.

Tekintve a bodvaji bányánál azt, hogy a kutatás célját a vastelep megismerése képezi, azért pillanatnyilag a diatomakérdés mellékesnek s csak a vaskutatás érdekében tárgyalandónak látszik. A feltárások azonban olyan nagy tömegben hozták felszínre ezt a különben egyebütt az önálló bányászathoz tárgyát képező anyagunkat, hogy a kérdés gyakorlati oldalával is érdemesnek látjuk foglalkozni.

Fel kell hívnunk a figyelmet erre a technikában szinte nélkülözhetetlen anyagra már csak azért is, mert a német diatoma készáru-piac elszakadása miatt óriási szükségletek állottak elé, s így az esetleges értékesítésük nemcsak a vasércckitermelést teszi rentábilisabbá, hanem a szükségletek pótlásával igen nagy szolgálatot teszünk a hazai ipar fejlesztésének más ágaiban is.

²³ Az „1946-osban” Bodvaji.

IV.

Jelentés

A Magyarhermány határában levő

Bodvajbánya²³ bányageológiai viszonyairól
[1948 – 1956 után]²⁴

Bevezetés

Az eddigi feltárások alapján a bánya továbbfejlesztésének érdekében végzett megfigyelések olyan nagy tömegű anyagot szolgáltatottak, hogy az egy nagyobb monográfiához szolgáltat anyagot, főként, ha azt az újabb feltárási adatokkal, majd a tervbe vett fúrás új feltárásaival kiegészíteni lehet. Éppen ezért ez alkalommal a fősúlyt a bányageológiai rész tárgyalására fordítom, s az általános részt tisztán e gyakorlati célok támogatásának mértékében tárgyalom.

Történet (Istoria)

Az itt és a környéken előforduló vassalak azt mutatja, hogy még az ősember is ismerte ezeket az előfordulásokat, ami érthető is, mert az érc a felszínen is előfordul még manapság is.

Történelmi adatok szólnak arról, hogy az erdélyi fejedelmek korában is bányászták a vasat. Benkő József az Erdélyről szóló leírásában arról beszél, hogy 1760 körül újból megnyitották azokat a vasbányákat, amelyeket 1700 körül felhagytak volt. Úgy látszik, nemsokára megint megszűnt, mert 1831-ben a Balánbánya tulajdonosa, Verkes Zakariás Antal újból megnyitotta az olvasztót, öntőműhelyt és hámort épített fel. A több mint 200 lelket számláló telepnek temploma s temetője is volt. 1848-ban itt öntött ágyút Gábor Áron, a szabadságot letörni akaró osztrák katonaság ellen.

A szabadságharc leverése után a bosszúálló német kormányzás állandóan fojtogatta az üzemet, amely többször cserélt gazdát. Legutoljára rendszeres munka 1892-ben volt. Azután csak állandó kutatás s tanulmányozás tárgya volt, amíg 1945-ben a komoly feltárási munka meg nem kezdődött a vajdahunyadi vasgyár részéről.

Földrajzi és vízrajzi viszonyok

Fekvés:

Magyarhermány (Herculian) község Udvarhely megyében (jud. Odorheiu) fekszik, s ennek is a keleti részén, a Déli-Hargita alatt. Földrajzi helyzete a községnek: Ferrótól keletre 43° 22' 30", északi szélesség

46° 8' 10". Bodvaj bányatelep a községtől északkeletre, 4,5 km-re fekszik légvonalban véve, a Fenyős-patak jobb oldalán, 780 m magasságban.

Közlekedés:

A Bodvajtelepről a Fenyős-patak mellett egy autóval is járható út is vezet le Kisbaconon (Băţanii Mici) keresztül a Barót (Baraolt) és Málnásfürdő (Mălănaş Băi) közti megyei útra, amelyen át az ágostonfalvi vasúti állomás 24 km-re, a málnásfürdői pedig 34 km-re van.

Felszíni viszonyok (Morfologie)

A területünk külső alakját a háttérben látszó, éles Hargita-gerinc s az abból lehúzódnó és a törmelékből felépített s cca. 850 m magas, szép kiterjedt síkság, a Hargita-plató határozza meg. A platóba mélyülnek a medence felé lefutó völgyek, s ilyen a Fenyős-pataka is, amelynek szűk, kanyonszerű völgyében fekszik Bodvajbánya is, itt még bükkös, de feljebb már fenyves erdő környezetében. A háttérter képező Kakukk-hegy 1558 m magas csúcsa a gerinc legkiemelkedőbb pontja, a Mitács-hegynyereg (1280 m) a régi s felhagyott csíki országútnak volt az átkelőhelye.

A gerinc és a belőle a platóra leereszkedő oldalélek a Hargita vulkanizmusából származó lávaanyagból vannak felépítve, míg a plató kráterekből kidobott vulkáni törmelékből áll (aglomerat andezitic).

Lent Magyarhermánynál és Kisbaconnál tájrák fel a Hargitából lefutó patakok 500-600 m magasságban az egykori tómedencét kitöltő üledékes kőzeteket, a levantei márgákat és laza homokot.

Vízrajzi viszonyok (Hidrografia)

Az előbb említett, kanyonszerű völgyképződésen kívül feltűnőek a platón képződő mocsaras területek. Ezeknek az oka az, hogy a plató andezites anyaga könnyen agyagosodik, s ez a felszínre hullott csapadékvíz nem ereszti le.

A terület jellemző képéhez tartoznak a nagyszámban előforduló ásványos vizek (apele minerale carbogazoase-feruginoase), amelyeknek köszönhetik a vastelepek is a keletkezésüket. Köztük nagyon sok van olyan, hogy a hőmérsékletük a szokásos 11 °[C]-ot meghaladja (Györgykovács nevű helyen és az Istenkasban 14–24 °[C]-ig is). A megfigyelések szerint ezek mint az egykori gejzírek utódai szolgáltatották a legdúsabb vasas lerakódásokat (lásd: Genézis).

²⁴ Négy változat, inkább csak apró stiláris javításokban különböző, az alapverzió 1948. július 11-i (másik kettő keltezése: 1948. június 11., 1946. július 11. – utóbbi ávszáma valószínűleg elütés 1948 helyett, mert bejavítva vannak rajta 1948-asnak datált szövegek ceruzás javításai is), a javítások között még 1957-es vagy utáni is akad, így az irodalomhoz feltüntetett BÁNYAI János

1957. Öt mellékletét jelzi a szöveg vége, de csak az UFH, Direcția Exploatărilor, Departamentul Minier két 1950 előtti térképvázlatának ozalitmásolatát sikerült azonosítani: az 1:12 500-as léptékű általános földtanit (*Herculian, jud. Odorheiu*, Bányai János felvételében) és a Bodvajbánya akkori bányageológiáját ábrázoló tárnakkal és a főtárna metszetével (3–4. ábra).

Általános geológiai rész

A terület legrégebb képződményét az eruptívum alól néhol előbukkanó kárpáti homokkő képezi. Lágy, vékony levelű agyagos márgák, homokkövek ezek, amelyek a terület déli részén, Nagybacon (Băţanii Mari) [határában] uralják a felszínt. Egy egész kis folton éppen Bodvajbánya egyik felhagyott alsó tárójában jelennek meg vörös homokkő és vörös-zöld-tarka agyagos márga alakjában. Ez a folt keskeny sáv alakjában áthúzódik a Györgykovács nevű hely felé, éppen az odavezető úton feltárva.

Mintegy 20 m széles és 1 km²⁵ hosszú sávról van szó. E homokkő-zónába tartozó képződmények valószínűen felső-kréta korúak lesznek, mint azt a legközelebbi homokkő-területek összehasonlításából következtetni lehet.

A homokkővekre lent a medence felé a fiatal harmadkorba (neogen) tartozó levantei agyagos márgák, kevert kvarcos és andezit-homokos rétegek következnek. A szélesebb völgyrészekben, sőt a magaslatokon is homokkőves és andezites kavicsokból álló teraszok találhatóak. Az agyagos márgákban főként *Limnocardium fuchsi*, *Bithynia labiata*, *Hydrobia sp.* találhatóak, főként a felső homokban pedig *Neritodonta* vannak túlsúlyban. Az agyagos márgák már a levantei kor előtt működésben volt andezit-törmelékeknek iszapolt tavi lerakódásai, amelyekben mikroszkóppal tekintve, rengeteg diatomát és édesvízi szivacsot (Ephydatia) lehet látni. Egyes parti lerakódásokban rengeteg sok a levéllenyomat, amelyek után pontosan meg lehet állapítani az akkori parti növényzet fajtáit (*Sequoia*, *Quercus*, *Fagus*, *Carpinus* stb.).

Mint legfiatalabb képződmény, a diatoma játszik fontos szerepet, amennyiben nemcsak a gyakorlati jelentősége rendkívüli, hanem a vele együtt előforduló opálokkal a vaslerakódásoknak a kísérője, s így a vasfoltok felismerésére vezet. Ilyen jellemző hely éppen a Bodvajbánya is. Az egykori gejzirekből az utóvulkáni hatásokra (efecte postvulcanice) lerakódó kovasav, a továbbfolyó vízből pedig a limonit egy langyos vizű tóban halmozódott fel. A széleken a jobban lehűlt víz inkább a fonalmoszatok elszaporodására adott alkalmat.

Eruptívum

A terület uralkodó kőzetei a vulkanikus kitörésből származó andezitek, amelyek a platón az egykori kráterekből kidobott törmelék alakjában találhatóak. Az innen kiemelkedő magaslatok már kompakt andezit-lávaanyagból vannak felépítve.

a) **Agglomerátok.** Ezt az elnevezést azért kell használni, mert a térképen elválasztható módon a laza vulkáni homok, a kemény tufa, a breccsák,

konglomerátok nem találhatóak nagyobb összefüggő tömegben. Össze vannak keveredve valamennyien, s legfeljebb csak azt a szabályszerűséget lehet megállapítani, hogy az erupciós vonulathoz közel a breccsák és tufák, a távolabbi helyeken pedig a laza andezit-homok és -konglomerát fordul elő nagyobb tömegben.

Az agglomerátokban valamennyi andezittípus megtalálható.

b) **Láva.** A platóból kiemelkedő gerincek s a Hargita központi része lávaanyagból áll. Ugyane platóból emelkednek ki apró sziklarészletek, amelyek elkülönültek a fővonulattól. Ezeket a felszínen arról lehet megismerni, hogy nem lévén alkalmasak a szántásra, meghagyták erdővel borított területnek. Egy ilyen különálló erupciónak a kráterében képződött az a gejzír is, amelynek erősen kovasavas-vasas vizéből a vasérc is lerakódott, s amelynek krátertavában az elszaporodott diatomáknak a kovavázai felhalmozódottak. Ezek később egy újabb erupció kiszórt hamuanyagával takartattak be, ami fölé aztán a beguruló andezit-sziklák szétszórtan helyezkedtek el.

A Nagy Máté-teteje nevű különálló parazita vulkán amfibol-biotit-andezitből áll (andezit cu hornblendă și cu mică neagră). Ennek anyaga gázoktól átjárt, lyukacsos, horzsaköves (piatra ponce), s ezért igen alkalmas faragásra. A Hargita vonulatában levő andezitek színező anyaga a piroxének csoportjába tartozik (augit, hipersten, bronzit). A Kakukk-hegy anyaga s a többi apró különálló parazita kitörés kevert típusú andezitet tartalmaz (amfibollal is).

Meg kell említenünk egy teljesen tömör, fekete andezittípust, amely színét éppen a benne levő nagy tömegű magnetittól nyerte (kb. 25% magnetit). Ez a mitácsi régi úton fordul elő, tehát a közelben, s ennek mint szegény, de nagy tömegben előforduló vasércnek lehet jelentősége.

Az andezitek friss üde anyaga a posztvulkanikus hatások következtében módosult, ezért a szénsavas-vasas ásványvizek közelében teljesen átalakult. Kaolinos foltok, a kiváló lerakódásokkal rozsdásra festve, már messziről elárulják a borvizes források közellétét. Ezek a felszíni vasas festések már sokakat hoztak tévedésbe, nagy vasérclepet tételezván itt fel.

Hegyszerkezeti viszonyok (Tectonica)

A krétakori alaphegységben látható rendkívül gyűrt település mutatja, hogy a Hargita vulkanizmusát milyen nagy földkéregmozgások (dislocație) előzték meg. Ennek tanújelei azok a törésvonalak is, amelyeken szabályszerű elhelyezkedéssel a vulkáni működés tovább folytatódott széndioxid gázkitörések és a szénsavas vizek alakjában. Északról délre

²⁵ Eredetileg: 500 m.

haladó két törésvonal található a területünkön, amelyeknek a közelében vannak a jelentősebb vasérc-előfordulások is.

Már a vulkáni kitörések után lerakódó levantei agyagok, márgák zavartalan települést mutatnak, s majdnem vízszintesen helyezkednek el.

A bányában feltárt vastelep a gejzír működése körül köpenyszerű bevonattal fekszik az alatta levő kemény opálrétegen. A merev, rétegzett vasban 10-20 cm-es vetődések (falie) találhatóak. Ezek legnagyobb része egészen friss (recent), s a legnagyobb valószínűséggel úgy keletkeztek, hogy a régi feltárások beomlottak, s ezek a mozgások hatással voltak a környezetükre is. A fedő diatomarétegekben is vannak hasonló kis vetődések, s ezeknek a repedései felülről bemosott fekete diatomaanyaggal vannak kitöltve. Ilyent többször lehet látni a Főtáróban.

Bányageológia viszonyok (vastelep)

A bodvaji vasérctelep a Nagy Máté-tető és Piroka-tető közt elterülő kráterben keletkezett. Települése köpenyszerű, amit igazol a bányavágatok legmagasabb pontjától minden irányban dűlő vasérctelep fekvése. A dűlés eleinte elég meredek, 15–23° között van, de az egykori kiömlés helyétől távolabb már leszáll 5–10°-ra is, hogy végre elvékonyodva, eltűnjön a vastagodó diatomatelepe között.

A centrum körül letelepedett vasréteg durvábban csikozott, a közbetelepült opálréteggel együtt. A fehér opál és a csokoládébarna limonit rétegei cca. 5-5 mm vastagságúak itten. A távolabbi helyeken, mintegy 50 m-re, sűrűbb s vékonyabb, de egyenletesen váltakozó, míg a telepszélen uralkodó a limonit, s az opál szinte elenyészően, alig 1-1 mm vastagságban található. Ezek az adatok szépen igazolják a genezist.

Régebbi leírásokban a 4 m vastag kifejtésre érdemes telep is szerepel (Hoffmann Géza). Az egykori leírásokból az tűnik ki – homokkövet is említvén – hogy egy mélyebb szint feltárásáról lehet szó, amely a mostani feltárásoktól nyugatra fekszik, s valószínűleg egy másik gejzír kiömlési pontból származik.

A mostani feltárásokban a legvastagabb rész éppen a gejzír kiömlésétől számított legtávolabbi helyen, nyugat fele van, s az előbb említett, 4 m-es vastagságú teleptől mintegy 150 m távolságra lehet. A vasérc-előfordulás szelvénye szerint a kemény amfibol-biotit[-andezit] (andezit cu hornblende și cu mică neagră) által alkotott kráterbe andezithamu hullott, s efölött rakódott le a forró víz (gejzír) kiömléséből származó langyos vizű tó üledéke, az opál, limonit s a vízben élő algákból a ditomittelep. Ezeket a lerakódásokat fedte be egy újabb hamuhullás, amelyet vastagított a kráter oldaláról begurult törmelék nagyobb szikladarab is, ami mind andezit-anyag volt.

Így az egész település az andezithamu-hullásból származó vagy durva agglomerátot alkotó, lazahomokkő-szerű anyag közé van beékelve (lásd profil). Új feltárásokkal, ha ebbe jutunk, nemigen tudnók eldönteni, hogy most e réteg alatt vagy fölötté kereszük a vastelepet. A két réteg anyaga egyenlő. Azonban a mikroszkópi vizsgálat a diatomákkal útbaigazít. Ugyanis a vastelep alatti anyagban diatoma nincs, legfeljebb a vastelep közelében lehet nagy ritkán látni. A felül levő andezites réteg a vastelep közelében sűrűn tele van diatomákkal, s csak nagyobb távolság után kevesbedik, ritkul meg a számuk.

Az 1948. évi feltárt területen a nyugati szárnyon a telep 1,80 m vastagságra vastagodik ki, s ebben az irányban újabb feltárások is indultak. A település egyéb részletei a mellékelt térképből tűnnek ki a legjobban.

A vasérc minőségére vonatkozó vizsgálatokból a következőket emelhetjük ki: Az opálos és a magasabb pontokon szereplő rétegeknél az átlagos vastartalom a legkevesebb, s e helyeken a kovasav-tartalom szaporodik. A legmélyebb s legtávolabbi pontokon nemcsak a vastelep vastagodik meg, hanem a kovasav terhére a vastartalom is emelkedik.

Tehát a további kutatás szempontjából a legmélyebb pontok előfordulásai a legkedvezőbbek, s ebben az irányban lehet remélni a régiek által említett 4 m-es telepet is, amennyiben összeköttetés volna ezek között.

A vajdahunyadi vasgyár vegytani laboratóriumának elemzési adatai szerint az érc átlagos tiszta vastartalma 40%-nak vehető.

Kedvezőbb eredményeket adnak a következők:

Minta	Fe %	Mn %	Si %
1	41,62	0,42	24,46
2	41,06	0,33	29,37
3	42,46	0,42	24,60

(Nr. 261-1946)

Az ércdarab mikroszkópi vizsgálata érdekes képet ad, s nemcsak az eredetre mutat rá, hanem egyben felhívja a figyelmet arra, hogy a mikroanalízis (esetleg spektrográffal) a vastartalom nemesebb tulajdonságát előidéző ritka fémek jelenlétét állapíthatja meg, amelyeket talán érdemes volna különválasztani.

Az egész érc réteges szerkezetű. A fehér csíkok tiszta opálból állanak. A csokoládébarna rétegek alapanyaga szintén opál, de át vannak itatva a ritmikus leválással koncentrálnódó limonit-rögökkel, ami az egykori kolloidális állapotot tükrözteti vissza. A limonitos rétegben a szabályos rendszerben kristályosodó opak foltok magnetitek, míg a szinte fekete, átlátszatlan rögök pszilomelanok. Mivel a pszi-

lomelánnak az összetétele rendkívül változatos, csak mikroanalízissel mutatható ki (pl. Ba, Co, Li s más ritka elemek a K, Cu mellett).²⁶

Érdeemes lesz kémiai elemzéssel foglalkozni a vastelep megütésénél még két rétegben szereplő, telep közt levő, szürke sterilnek látszó anyaggal. Ez ugyanis levegőre kerülve hamar limonitos réteggel vonódik be, s így feltétlen vastartalma van. Nagy a valószínűsége annak, hogy a mélyből ferro-hidrokarbonát alakjában feljövő oldat beszívódik a diatomaiszapba. Az ilyen réteg a feltárások által levegővel érintkezve, oxidáció folytán ferro-hidroxiddá alakul, s ez képezi a felszínre került réteg rozsdás bevonatát.

A táró a nyugati ágában az érctelep feltárásának a kezdetén egy szivacsos rozsdás fészket tartalmaz, amely tele van a melanterit (calaican nativ, $\text{FeSO}_4 \cdot 7\text{H}_2\text{O}$) zöld kristályaival. Ez pirités bomlásra mutat, s bizonyára e réteg további feltárásánál pirit-fészkeket is fogunk kapni. Ugyanitt, de több helyen is megfigyelhetők apró lencse terjedelmű rubinvörös lapocskák a feltárások felszínén, amelyek szintén nem egyebek, mint átalakulási termékek, a goethit nevű vas-ásványnak ($8\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot \text{H}_2\text{O}$) a kristálykái.

A melanterit és goethit mint bomlási termékek jellemzők a vaselőfordulásoknál, s meg is van a valószínűsége, mert a meleg vizű tóban élt szervezetek fehérjéiben levő kén a jelen levő vassal vassulfidot képez, amely nedves levegőn aztán igen könnyen tovább bomlik, s alkotja az előbb említett vasas ásványokat (melnikovit).

Nézzük meg most a vasas feltárásokat.

A szállításra berendezett Főtároról közel északnyugati irányban, 180 m hosszúságban megy majdnem egyenesen előre, feltárva az érctelepnek a fekéjét. A bejárat után 10 m-re egy nyugati irányban hajtott melléktároról 30 m hosszúságban diatomatelepen halad, amelyben beékelve vékony vasérctelep is volt. Ez kivág a közelben lefutó patak medrébe. Itt egy hatalmas, finoman rétegezett opálszikla vont a figyelmet magára, s ez volt az oka az itt beindított feltárásnak is.

A Főtárorban 10 m-től 30 m-ig laza andezit-tufa van, ami miatt ácsolni kellett. 30 m-nél feltűnik a kemény amfibol-biotit-andezit lávaanyag. Ez tart 60 m-ig, ahonnan 85 m-ig alul kemény andezit, felül laza andezit-tufa következik. Most egy darabon az egykori egyenetlen, kemény andezit felszín miatt, felváltva andezit-tufa jön. Mégpedig 85 m-től 90 m-ig újból kemény andezit, 90 m-től 105 m-ig laza andezit-tufa, 105 m-től 115 m-ig újból kemény andezit, 115 m-től 120 m-ig laza andezit-tufa. Itt az északnyugat (285°) irányban 20° szög alatt dülő andezit-tufára szürke csíkozott diatomaföld települ,

s ez tart a 160 m-es távolságig, ahonnan kezdve erre fekete diatomaföld telepedik. A 185 m-es pontnál a táró kétféle válik, s egy pár m-en túl már a diatomaföld közé beékelte vastelep fekvését követi. Itt van a vastelep szélének egyik részlete, ahol egy közbeékelte meddő (steril) diatomás réteggel kettőbe van osztva.

A szélső tárok által bezárt területen, amelyet a térképen látható vágatok jól elárulnak, már a régiek által lefejtett részek vannak. Legfeljebb csak a hátrahagyott támasztó lábak pár köbmétere szolgáltat hasznos anyagot.

A tárok szintje állandóan emelkedik, a vastelep elhelyezkedése szerint. Az érctelep fekéjét itt mindennütt kemény opálos réteg képezi. Észak felé haladva az érctelep vastagsága, amely a nyugati részen eléri az 1,80 m-t is, errefelé elvékonyodik, s a végén teljesen el is tűnik a diatomatelep között, a táró frontjában csak a diatoma marad.

Igen sokszor a vágatok a régiek tömedékelt járataiban végződtek.

A feltárt vasmennyiséget az említett adatok alapján a következőkben adhatjuk meg:

A) A feltárt terület hossza 120 m, s a vas egy 50 m széles sávban található meg. Ez 6000 m² területnek felel meg. Ha az átlagos vastagságát a telepnek 1 m-nek vesszük, akkor ez 6000 m³ úrtartalmat foglal el. Ennek kétharmad része ki van termelve, s így marad 2000 m³, amelynek a súlya, háromszor véve a köbtartalmat, 6000 tonna.

B) Tartaléknak vehetjük azt a mennyiséget, amelyet a telep nyugati részén kezdtünk feltárni. Ennek a várható mennyisége kétszerese a látható készletnek, 12 000 tonna.

C) Lehetséges készletnek azt a területet vehetjük, amelyet a ház alatti régi táró útján termeltek ki. Ennek a mennyiségét legalábbis az előbbi rezervával vehetjük egyenlőnek, azaz 12 000 tonna.

Így összesen

A	6 000 tonna
B	12 000 tonna
C	12 000 tonna
	<hr/>
	Összesen 30 000 tonna a vaskészlet

A termelés rentabilitását fokozhatjuk az egyúttal feltárt diatomaföld (bányászok szerint „pala”) értékesítésével, amelyet rendkívül sokféle úton-módon lehet értékesíteni, s olyan dolgokat lehet belőle gyártani, amelyet eddig külföldről hoztak be. (Erre vonatkozóan külön jelentést adtam be.)

A diatoma vastagságát átlag 3 m-nek vehetjük, s egyöntetűen a vasérc alatt és fölött mindig megtalálhatjuk, s így csak a feltárt területet véve alapul,

²⁶ „A termák lerakódásaiban már eddig is sok ritka elemet mutattak ki, amelyek közt említendő: Cézium, Rubidium, Thallium,

Jód, Bróm, Szelén, Arzén, Antimon, Stroncium, Bór, Fluor.” (B. J. megj.)

120 m hosszúság, 80 m szélesség és 3 m vastagság mellett 28 000 m³, amelyet 2-vel megszorozva (átlagos fajsúly bányanedvesen) 56 000 tonna anyagnak felel meg. Ugyanennyit lehet venni a Főtároló kezdetén feltárt s eddig ismeretlen nagyságú területen levő másik telepnél is, amely e terület nyugati részén fekszik, azaz összesen 112 000 tonna.

Az érctelep eredete (Geneza)

E kérdést már apróbb részletekben említettem, s röviden összefoglalva, a bizonyító adatok alapján a keletkezést a következőkben adhatom.

A Hargita-vonulat egyik nyugati parazitikus kiterőse volt a bánya fölött emelkedő Nagy Máté-tető. Ennek a kráterében törtek ki a meleg vizű források, amelyek magukkal hoztak rendkívül sok oldott kovássót, ezeknek legnagyobb része a felszínre kerülő vízből a kiömlés helyén már kiesett az oldatból. A meredek oldalon lefolyó vízből távolabb esett ki a felhozott rendkívül sok vas, amely vas-hidrokarbonát alakjában szívódott be a kocsonya (gel) opál-anyagba, s ott a feltörő szénsavas víz hatására ritmikus leválással rétegzetten helyezkedett el (így keletkezett a dobostorta opálos-vasas szerkezet). Az egykori gejzírből kiömlött víz a kráterben halmozódott fel, s a széleken lehülve, a moszatok (alge) elszaporodásának adott alkalmat. Általában a kovavázú diatomafélék éltek nagyobb tömegben, de a telep szélén a langyos vízben – mint ezt a maroshévízi (Toplița Română) melegforrások hasonló esete bizonyítja – a fonalmoszatok (mătasea broaștei) szaporodtak el igen nagy mennyiségben, amelyeknek az elhalása adta a szürke és fekete diatomatelepeknek a színét.

Ezeknek a hőforrásoknak (terme) utódai a borvizek s főleg a Györgykovács nevű helyen, innen 1 km-re levő, langyos vizű fürdő és források (17–24 °C). A Hargita vidékén eddig végzett megfigyelések szerint, ahol az eruptívumban az alaphegységnek maradványai megvannak, azok olyan törésvonalakat jeleznek, melyeken ma is melegforrások törnek fel, s ha az alaphegység anyagában sok a vastartalom, akkor ezt a források igen bő vasas lerakódással jelzik, s csak az ilyen helyeken lehet számítani nagyobb ércelefordulásra.

Ez a tény figyelmeztet arra, hogy a források környéke részletesebb kutatásra s feltárássra igen alkalmas.

Következtetések és javaslatok / Összefoglalás (Concluziuni)

1) Az ismertetett vastelep nem nagy terjedelmű, ha a más vastelepek imponálóbb méreteit nézzük.

2) Kitermelésre mindezek dacára is igen alkalmas, a munkálatok könnyű módja miatt s azért, hogy ként nem tartalmaz (piritet a telep szélén, de ott is bomlott alakjában), hanem annál gazdagabb olyan kísérő ásványokban, amelyek a kiolvasztott vas nemesebb tulajdonságait emelik (magnetit, pszilomelán).

3) A benne előforduló ritka elemek kimutatása volna fontos, hogy amennyiben rentábilis volna, azt külön is kitermeljék a vas olvasztásánál.

4) Érdekes volna a régiek által említett 4 m-es vastagságú telepnek a felkeresése a ház alatti homokkőben indított, s 50 m-nek jelzett tárónak a megnyitásával. Ezzel elérni lehet talán azt a másik telepet, amely az itt lefolyó mellékárokknak a nyugati részen tételezhető fel.

5) Az előbbi szempontból, amennyire mód volna rá, egy 60 m mélyre tervezett fúrást kellene alkalmazni.

6) Vegyi elemzésre ajánlható az érctelep között és szomszédságában levő szürke színű diatoma, főként a vastartalom szempontjából, s emellett a fehér, fekete és csokoládébarna diatomáknak a teljes elemzése.

7) Magyarhermány (Herculian) községben, a terasz alatt végighúzódó, tisztán szferosziderites vékony rétegek csak a borvízforrások körül mutatkoznak. Ezek jelentéktelenek csekély százalékos tartalmuk miatt is.

8) A levantei márgapalakban a sötét színű rétegekben gyakran találunk kisebb-nagyobb konkreciókat (1–50 cm átmérővel is), amelyek a völgy eróziójával a patakmederbe kerülnek ki, s mint a felületükön ellimonitosodó tömbök ismereteseek. Ezek is jelentéktelenek.

9) A Hijágó²⁷-tető sarkán végzett feltárások csak az egykori nagyobb limonitos telepnek a megmaradt részleteit tárták fel, amelyek további munkálatokra nem érdemesek.

10) A Keselyő-patakban az 1910-es években tártak fel az andezit repedezéseibe lerakódott pszilomelán (mangánvasas) ércet. Az amúgy is elég ritka előfordulást majdnem teljesen kitermelték.

11) Fúrással való feltárássra várnak a Varjúvárlapján fekvő területek, ahol szétszórta, mint az egykori gejzírlerakódások tanúi, opáldarabok találhatóak (lásd a térképen jelzett fúrási pontokat).

12) Épp így, fúrással dönthető el a sorsa a Román-patakban levő szferoszideriteknek is, amelyek az ott levő langyos forrásokból még a mai nap is képződnek.

²⁷ A Barót- és a Fekete-patak közötti *Kihágó* tulajdonképpen, tájnyelvi neve.

Más hasznosítható anyagok

A kitermelés fő célját képező vasércen kívül a felkutatott terület hasznosításra váró anyagai a következők:

1) Az ércel együtt kitermelhető diatomaföld (diatomitá).

2) A fekete, bazaltszerű andezit magas magnetit-tartalmánál fogva mint szegény, de nagy tömegben található érc, bekeveréssel a jobbak közé az olvasztásnál értékesíthető.

3) Az opáldarabok tűzálló falbélésekbe használhatók fel.

4) A gyenge vastartalmú, de az andezit-agglomerát[um]ban a borvízforrások körül előforduló, rozsdás limonittal átitatott foltok az okkerfesték gyártására alkalmasak.

5) Kisbacon (Băţanii Mici) és Magyarhermány (Herculian) községek közelében előforduló pleisztocén²⁸ rétegek közel teljesen mészmentes agyagok, s kerámiai célokra alkalmasak.

6) A szintén fölötté levő²⁹, a felső szintekben található kevert homokok (kvarc-, csillám- és andezit-homok), mint jól tapadók, mintázó homoknak használhatók fel.

7) Az út mellett a kitermelhető amfibol-biotit-andezit nagy tömbjei, mint az évszázados gyakorlat is mutatja, könnyen faraghatók, s így formált építőköveknek váltak be.

8) A Hargita-gerinc felé előforduló piroxén-andezitek kemények, igen ellenállóak, s ezért utak, utcák kövezésére zúzott s kocka alakban is igen jól használhatók. A fekete tömött, bazaltszerű³⁰ andezit is. Nagy tömbjei csiszolással síremlékek [készítésére alkalmasak].

9) Igen fontos értékei e területnek a borvizek. Ezek közül a 9-10 °C hőmérsékletűek ivásra, palackozott vizek alakjában hozhatók forgalomba. A langyosak (17–24 °C) pedig fürdők alakjában használhatók ki.

10) A nagy tömegben, gáz alakban kilépő széndioxid (CO₂, bioxid de carbon) alkalmas berendezéssel mint gázfürdő értékesíthető (mofete), vagy cseppfolyósítva, vagy még tovább, szilárdná préselve hozható forgalomba (szárazjég).

Irodalom (Literatura)

Területünk feldolgozása teljesen önálló felvételek alapján készült. A teljesség kedvéért meg kell említenünk az alábbi műveket, amelyek szétszórt adatokat tartalmaznak.

A régi irodalom felsorolása a következő művekben található meg: BÁNYAI János 1929, BZENSZKY, Rudolf 1699 [1913], HAUER, Franz – STACHE, Guido 1863, KOCH Antal 1884–1885, Uő 1900, Uő 1905, TÓTH Mike 1882.

Területünket érintő adatok jelentek meg a következőkben: BÁNYAI János 1914, Uő 1927, Uő 1928, Uő 1929a, Uő 1929b, Uő 1933, Uő 1933a, Uő 1934, Uő 1935–1338, Uő 1936, Uő 1936a, Uő 1936b, Uő 1936c, Uő 1937, Uő 1937a, Uő 1957, BUDAI József 1881, CSAJÁGHY Gábor 1944, EDVI ILLÉS Aladár 1898, GREGUSS Pál – WEBER Mihály 1938, HALAVÁTS Gyula 1904, HERBICH Ferenc 1878, HERMÁNYI DIENES József 1925, HOFFMANN Géza 1909, JEKELIUS, Emil 1923, Uő 1923a, Uő 1923b, Uő 1924, KALECSINSZKY Sándor 1905, KISS Ernő 1911, KOZMA Ferenc 1879, LŐRENTHEY Imre 1895, Uő 1909, ORBÁN Balázs 1868, ORGHIDAN, Nicolae 1937, PÁLFFY Mór 1895, PANTOCSEK József 1892, PAPP Károly 1916, PASCU, Radu 1929, PAYER Hugo 1880, PREDA, David M. 1935, ROGALL, E. 1939, ROTH Lajos 1881, STAUB Móric 1881, SCHAARSCHMIDT Gyula 1882, SZENTKIRÁLYI Zsigmond 1844, ZIMÁNYI Károly 1913.

V.

Habkő-előfordulás Magyarhermány mellett [1959 – 1968 előtt]³¹*Földrajzi viszonyok*

Fekvés: Magyarhermány község a Magyar Autonóm Tartomány³² sepsiszentgyörgyi rajonában fekszik. A rajon legészakibb fekvésű községe, s közvetlen a Déli-Hargita lábánál, a Barót-patak szűk völgyében települt. Tengerszint feletti magassága 581 m.

Közlekedés: Az ágostonfalvi vasúti állomástól való távolsága 18 km. A Sztálinváros³³–Segesvár–Tö-

²⁸ Eredetileg (neogén) *levantei*, melyet aztán valamikor (1957-ben vagy utána?) kijavított.

²⁹ Eredetileg ezeket is *levantei képződményekhez tartozóként* említette.

³⁰ Eredetileg: *bazaltos*.

³¹ Datalás és aláírás: *Székeljudvarhely, 1959. május 8. Dr. Bányai János geológus mérnök*. Mellékleteit lásd 5. ábra.

³² Másik példányán ceruzával már *Brassó* tartományra javítva, tehát 1960–1968-ban is hasznosította, igazította. Valóban, az ezzel pedig egyidejűre datált román változaton a település már

eleve Brassó tartományként szerepel. Ceruzás bejegyzés adatlja, hogy a román változatot Alexandru Codarcea (1900–1974) akadémikusnak szánta, a bukaresti Földtani Bizottsághoz. 1966–1967-ben Máthé Jánossal levelezik róla, és utóbbi vesz próbákat innen a számára, párhuzamosan a remélt sepsiszentgyörgyi beruházóval (a helyi gazdasági vállalat); egy mellékelt térképvázlaton a többi székelyföldi (nagybaconi, jánosfalvi, ajnádi) lelőhelyet is feltünteti. (HRM Dt, Bjh, *Tematikus levelezések*, 169.)

³³ *Brassó*, 1950–1960-ban.

vis fővonalától Barót–Bibarcfalva–Kisbacon közsé-
geken át autóval jól járható úton közelíthető meg.
Mindennapi autóbusz-összeköttetése van Nagybacon-
non keresztül Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely
felé. Posta és távíró: Nagybacon.

A habkő előfordulása a Barót-patakába a közsé-
gen alul beömlő Tölgyes-patak mellett van, a főútvo-
naltól 1 km távolságban, ahova a patak mellett mezei
út vezet.

[Geomorfológia, növényzeti földrajz és vízrajz:]

Területünk hátterét a Déli-Hargita fenyőkkal
fedett vulkanikus vonulata képezi. A főgerinccel
párhuzamosan húzódik 800–900 m magasságban
a vulkáni törmelékből felépített plató, amelyen már
megjelennek a lombos fák is (bükk, tölgy, nyír stb.).
E fák rendszerint csoportokban csak ott találhatók,
ahol az egykori parazita vulkáni kitérőseket ande-
zit-sziklák jelzik (neckek). A többi szintes helyen
nedvdús (mocsaras) kaszálók és legelők vannak.
A platóba bevágódó patakok már a fiatal harmadkori
(pliocén) tavi üledékeket is feltárják.

A Barót-patak mentén már a községen felül jól
kifejlődött teraszokat figyelhetünk meg. A három
terasz közül a felső a suvadások miatt csak maradvá-
nyaiban, kisebb foltokban található meg.

A falu közelében levő s a Tölgyes-pataka által ma-
gas partfalban feltárt II. terasz tartalmazza a habkő-
ves lerakódásokat.

A vízhálózatnak a tengelyét a Kakukk-hegyben
(1558 m) eredő Barót-pataka képezi. Ebbe ömlenek
bele a platóba bevágódva a nagy esésű oldalágak.

Vízrajzi szempontból jellemzőek a környékre
a nagy számban felszínre bukkanó szénsavas ásvány-
vizek (borvizek), amelyek még a község belterületén
is előfordulnak. Ezeknek a dús vastartalmú lerakóda-
sa festette meg a teraszok homok- és kavicsrétegeit is
sárgára.

Földtani viszonyok

A vidék jellemző kőzetét az andezitek külön-
böző típusai képezik. A Kakukk-hegy (1558 m)
piroxén-andezitből álló csúcsa breccsás felépítésű.
Innen dél felé haladva, a piroxének mellé már fel-
lép az amfibol is, típuskeveredésű andezitkiömlést
képezve a Fekete-hegy (1368 m) felé. A Mítács
(1280 m) nyergén a régi országút mellett a fekete,
tömött bazaltos andezit foltját találjuk meg. A ge-
rinc utolsó legmagasabb csúcsánál, a Nagy-Peleské-
nél (1374 m) már a biotitos andezit lesz az uralko-
dó. Az andezit fővonalától nyugatra, Bodvajbánya
fölött a Nagy Máté-tetőn (885 m) és Likaskő-tete-
jén (816 m) már a nagy fekete amfibol oszlopokról
könnyen felismerhető amfibolos andezit különálló

kitörései találhatók,³⁴ amelyeknek gáztól porózus
anyaga kőfaragási célból könnyen megmunkálható.
A Barót-patakának nyugati oldalán, a Kút-tetején
(750 m) és a Magas-Lesen (873 m) bronzitot is tar-
talmazó piroxén-andezitek különálló kitérősei talál-
hatók.

Piroxénes andezit parazitikus kitérősek találhatók
a falutól keletre a Törés-tető (714 és 645 m) csúcsa-
nál is.

Maga a plató a kidobott andezit (piroklasztitok)
különböző kifejlődési formáiból áll. A Hargita-ge-
rinchez közel tiszta tufák és breccsák, az alsóbb, távo-
labbi helyeken a rétegzett tuftok és konglomerátok
az uralkodók, amelyeknek kötőanyagát legtöbbször
a sok vasas borvíz lerakódásából származó limonit
képezi.

A vulkáni törmelékek alatt a patakok feltárják az
egykori édesvízű beltó lerakódásait, az agyagos már-
gákat (*Limnocardium nuci* Jekelius és *L. barzabiae*
Jekelius – ezek helyettesítik itt a Köpecnél uralkodó
L. fuchsi Neumayr). Ezek fölött homok- és kavicsré-
tegek következnek.

Meg kell említenünk itt a Hargita vulkanizmu-
sának utolsó fázisát képező geizírkitörések lerakó-
dásából keletkező opál-előfordulásokat is (Varjúvár,
Hijágó, Érces-patak, Magas-Les, Bodvaj stb.). Az
opálok növényi maradványokat is tartalmaznak.
A Magas-Les csúcs (873 m) fehér tufás, geizirites
anyagából még egy kis fauna is került elő: *Succinea*
oblonga elongata Al. Brogniart *Planorbis (Paraspira)*
spirorbis Linnaeus, *Pyrgula (Prososthenia) sepulchralis*
Partsch, *Cincinnati antiqua* Sowerby.

A geizírkiömléseknél keletkezett tóban sok diato-
ma rakódott le. Ezekből a falu melletti Fűrész-patak-
ban egy kis diatomit-feltárást találunk, a bodvaj vas-
bányában meg a rétegzett opálos és limonitos réteget
alul és felül 2-2 m vastag diatomitréteg veszi körül.

Legfiatalabb képződmények a Barót-patakát kísé-
rő teraszok.

Az I. terasz szép feltárásban a falu alsó végén,
a malom mellett van.

A mintegy 15 m magas feltárás szelvénye:

1. 4 m kevert kavicsréteg limonittal festve.
2. 8 m andezit-törmelék.
3. 4 m mészmentes szürke agyag.

A feketét a levantei agyagos márga képezi, *Limno-*
cardium nuci Jekeliusszal.

A 3. számú agyagban jellemző pleisztocén fauna
van: *Pisidium nitidum* Jenyns, *Bythinella compressa*
Frauenfeld, *Bulliminus (Napaesus) montanus* Drapar-
naud, *Bulliminus (Napaesus) montanus* Draparnaud,
Planorbis (Tropidiscus) cf. carinatus Müller, *Clausilia*
(*Clausiliastra*) *laminata* Montagu.

³⁴ A mondat innen utólagos betoldás, kék tintával.

A II. teraszban előforduló habköves lerakódásokat a legszebben a Tölgyes-patak tárja fel:

A termőtalaj alatt következnek:

1. 3 m kevert homok vasas iszapos csíkokkal.
2. 30 cm kemény meszes márga, felül-alul limonittal átítatva.
3. 1 m habköves lapilik és bombák (fej nagyságú is).
4. 8 m tömötten összeálló habköves tufa.
5. 4 m (le a völgy talpáig) apró, kevert folyami kavics.

E főfeltárástól feljebb, mintegy 100 m-re a habköves réteg elvékonyodik.

Az 1 m vastag rétegben előforduló lapilik és bombák anyaga gázaktól felfújta amfibol-andezit. Földpátja andezin-oligoklász (tehát a legsavanyúbb típus), sok üvegzárvánnyal. Kevesebb már a bronzit, magnetit és apatit. (Szádeczky Gyula levélbeli közlése, 1926.)³⁵

A habköves rétegek elterjedését a következő méretek adják meg: Hosszúsága mintegy 2 km (a Bükös-pataktól a Román-patakig), 100 m szélesség mellett átlagosan 5 m vastagságban. Így 1 millió m³ hasznosítható anyagra lehet számítani.

Következtetések

A hatalmas tömegű anyag könnyen kitermelhető módon, a falu közelében van, már készen feltárva. Rentábilissá teszi a vállalkozást, hogy a nagyobb kitermelő telepekkel járó drága építkezések itt elmaradhatnak, mert a helyből szervezett munkások saját lakásukból juthatnak ki a munkahelyre, amely 1 km távol van. Helyben csak egy szerszámraktár, iroda és

esetleg garázs építése szükséges. Vízierőmű létesítésére alkalmas a Barót-pataka.

A habköves anyagon kívül felhasználhatók előre gyártott építési elemeknek a kitermelt mellékanyagok is, a homok és a kavics (lépcsők, oszlopok stb.). Igen gazdaságos a kitermelt anyagoknak az itt helybeni feldolgozása, ahol a munkáskérdés a bányamunkálatokban jártas lakosoknál könnyen megoldható. Megfelelő hely a lakások és út közelében található, épp így előnyös a bővizű Barót-patakának is a közelléte.

Ily módon a könnyű habköves, előre gyártott építési és másfajta elemek előállításának költségei a legminimálisabbra szoríthatók le, ami az ezekből készített építkezéseket is olcsóbbakká teheti.

Meg kell említenem még, hogy hasonló anyag előfordulást találunk Bodos és Nagybacon között, a Deszkás-tetői kavicsbányánál. A dacit-tufa könnyű habköves módosulata szépen fel van tárva Homoród-jánosfalván, Székelyudvarhely közelében.³⁶

Csíokban, a Kárpátok nyugati oldalán Ajnád községből vannak irodalmi adataink a habkő előfordulásáról, amelynek a lelőhelyét érdemes volna felkutatni, már csak azért is, mert ott vezet el a gyimesi vasúti vonal.

[Köszönetnyilvánítás

Itt köszönöm a Haáz Rezső Múzeum hozzájárulását a dolgozatok közzétételéhez és a székelyudvarhelyi kollégák önzetlen segítségét a feldolgozásban.

B. H.]

³⁵ Bányai 1924-ben fedezte fel a horzsakő-telepet, két Székelykeresztúrra, a Tanítóképzőbe járó diákjával, Szabó Dénessel és Baló Dénessel. Kolozsvári vállalat ezt követően varsói mintavásárra is vitt belőle, de az olaszországi felhozattal szemben nem volt piacképes, csak az akkoriban regátiakkal erdővidéki diatomitot

bányászató Kelemen János felsőrákosi lelkész termelte ki rövid ideig 1938-ban, Bányai 1937-es javaslatára. (HRM Dt, Bjh, *Tematikus levelezések*, 169.)

³⁶ A mondat utólagos betoldás, kék tintával, talán már az 1960-as évekből, vö. 32. és 34. jegyzet.

Levéltári források

Haáz Rezső Múzeum, Dokumentumtár Székelyudvarhely (HRM Dt)

– Bjh: *Bányai János hagyatéka*

Irodalom

BÁNYAI János

- 1914 A barót–ajtai barnaszén terület (Jelentés az 1913. évi részletes geológiai felvételtől), *A magyar királyi Földtani Intézet évi jelentése* [IV] 1914-ről, 1915, 106–115.
- 1927 A neogén rétegek tagolása, *Természettudományi Közlöny*, 168. pótfüzet [az LIX. kötethez; 1927/4], 183–184.
- 1928 Halott vulkánok földjén, *Páosztortúz*, XIV, 113–115.
- 1929 A Székelyföldre vonatkozó geológiai irodalom, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 737–744.
- 1929a A Hargita vulkánikus kőzeteinek elterjedése, in: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 503–507.
- 1929b Adatok a hargitai ásványvizek geológiájához, *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Sepsiszentgyörgy, 508–515.
- 1933 A Hargita déli részének opállerekódásairól [1932], *Matematikai és Természettudományi Értesítő*, XLIX, 196–203.
- 1933a A Székelyföld hasznosítható ásványi anyagai, in: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Sepsiszentgyörgyön 1933. augusztus 27–29. napjain tartott XII. vándorgyűlésének emlékkönyve*, Kolozsvár, 1934, 105–112.
- 1934 A székelyföldi ásványvizek eredete és forrásfoglalásai, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Brassóban 1933. augusztus 26–28. napjain tartott XIII. vándorgyűlésének emlékkönyve*, Kolozsvár, 1935, 55–64.
- 1934a A székelyföldi ásványvizek, *Erdélyi Múzeum*, XXXIX, 349–362.
- 1935–1338 A Székelyföld természeti kincsei és csodás ritkaságai (a *Székelység* mellékletei), Székelyudvarhely.
- 1936 Erdővidék új kincse, *Iffjú Erdély*, XIV/8 (1936. április), 129–130.
- 1936a Az Istenkasban, *Encián*, II/4 (1936. április) 42–44.
- 1936b Diatomaföld a Hargitában, *Földtani Értesítő*, I. új évf., 83–84.
- 1936c Természetes gázforrások. Különös tekintettel a székelyföldi előfordulásokra, *Erdélyi Múzeum*, XLI/9, 220–243.
- 1937 A székelyföldi fürdőélet hajdan és most, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Székelyudvarhelyen 1937. augusztus 29–31. napjain tartott XIV. vándorgyűlésének emlékkönyve*, Kolozsvár, 1938, 78–84.
- 1937a A Hargita metamorfizált zónái, *Erdélyi Múzeum*, XLII, 158–178.
- 1957 *A Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványi kincsei*, Tudományos, Bukarest.

BENKŐ József

- 2014 [2016] *Erdély*, Székely Nemzeti Múzeum – Tortoma, Sepsiszentgyörgy–Barót.

BOÉR Imre

- 2006 *Adatok Magyarhermány néprajzához és történetéhez (Erdővidéki Történeti és Természettudományi Tár III.)*, Gaál Mózes Közművelődési Egyesület, Barót.
- 2006a A magyarhermányi andezit feldolgozása, in: BOÉR Imre 2006, 82–91.

BZENSKY, Rudolf

- 1699 [1913] Erdély leírása a XVII. századból (ford., bev. és jegyz. Banner János), Novotha, Jászberény.

BUDAI József

- 1881 Adatok a Hargita déli részének petrografiájához, *Földtani Közöny*, XI, 109–120, 296–303.

CSAJÁGHY Gábor

- 1944 Az 1941–42. évi erdélyi ásványvízkutatások eredményei, *Beszámoló a m. kir. Földtani Intézet vitauléseinek munkálatairól. A m. kir. Földtani Intézet 1943. évi jelentésének függeléke*, VI/4, 161–199.

EDVI ILLÉS Aladár

- 1899 *A Székelyföld vasipara*, Budapest. *A Magyar Mérnök és Építész-Egylet heti értesítője*, XVIII, 29–32.

GREGUSS Pál – WEBER Mihály

- 1938 Az erdőfülei diatomaföld kovamoszatai, *Botanikai Közlemények*, XXXV, 283–290.

HALAVÁTS Gyula

- 1904 *A magyar pontusi emelet általános és öslénytani irodalma*, M. kir. Földtani Intézet, Budapest.

HAUER, Franz – STACHE, Guido

- 1863 *Geologie Siebenbürgens*, Wien.

HERBICH Ferenc

- 1878 *Székelyföld földtani és öslénytani leírása*, Földtani Intézet, Budapest.

HERMÁNYI DIENES József

- 1925 *Emlékiratai* (s. a. r. Kelemen Lajos), Kolozsvár.

HOFFMANN Géza

- 1909 *A Székelyföld kincsei*, Barót.

JEKELIUS, Emil

- 1923 Die Paläontologie der Süßwassermollusken, *Bulletin de la Section Scientifique de l'Académie Roumaine*, VIII (1922–1923), 89–102.

- 1923a Les dépôts de geysirite du bassin dacien de Baraolt (Transylvanie), *Bulletin de la Section Scientifique de l'Académie Roumaine*, VIII (1922–1923), 168–175.
- 1923b Geysirite dacienne din Harghita, *Dări de seamă ale ședințelor Institutului Geologic l României*, XI (1922–1923), 111–119.
- 1924 Zăcămintele de lignit din basinul pliocenic din valea superioară a Oltului (Transilvania) (*Studii Tehnice și Economice*, III/2), Institutul Geologic al României, București.
- KALECSINSZKY Sándor
- 1905 *A magyar korona országainak megvizsgált agyagai*, M. kir. Földtani Intézet, Budapest.
- KISS Ernő
- 1911 *A Baróti-hegység krétakori képződményei*, Kolozsvári Ferenc József-egyetem Ásvány- és Földtani Intézete, Kolozsvár.
- KOCH Antal
- 1884–1885 *Erdély ásványainak kritikai átnézete*, Orvos- Természettudományi Társulat, Kolozsvár.
- 1900 *Az erdélyrészi medencze harmadkori képződményei*, I, *Neogen csoport*, Magyarhoni Földtani Társulat, Budapest.
- 1905 *Az erdélyi részek másodkori képződményei*, Orvos- Természettudományi Társulat, Kolozsvár.
- KOZMA Ferenc
- 1879 *A Székelyföld közigazdasági és közmívelődési állapota*, Franklin-Társulat, Budapest.
- LÁSZLÓ Margit – DÁVID Attila – BOÉR Hunor
- 2023 László Attila (1959–2013) emlékére, *Acta Siculica* 2023, 483–488.
- LŐRENTHEY Imre
- 1895 A székelyföldi szénképződmény földtani viszonyairól, *Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztályából*, II. Szakosztály, XVII (XX)/2, 198–211.
- 1909 Újabb adatok a Székelyföld geológiájához, *Mathematikai és Természettudományi Értesítő*, XXVII, 273–288.
- MÁTHÉ János, id.
- 1997 A magyarhermányi vasgyártás története, *Acta (Siculica)* 1996/1, 61–72.
- ORBÁN Balázs
- 1868 *A Székelyföld leírása...*, I, Pest.
- ORGHIDAN, Nicolae
- 1937 Munții Baraolt, in: *Omagiu lui Constantin Kirilșescu* (klny.), Cartea Românească, București.
- PÁLFFY Mór
- 1895 A Hargita hegység andezites kőzeteiről, *Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztályából*, II. Szakosztály, *Orvos- és Természettudományi Értesítő*, XVII (XX)/2, 145–178.
- PANTOCSEK József
- 1892 *Beitrag zur Kenntnis der fossilen Bacillarien Ungarns*, III, *Süßwasser Bacillarien*, Nagytapolcsány.
- PAPP Károly
- 1916 *A Magyar Birodalom vas- és kőszén készlete*, M. kir. Földtani Intézet, Budapest.
- PASCU, Radu
- 1929 *Carierile și apele minerale din județul Odorhei* (*Studii Tehnice și Economice*, VI/6), Institutul Geologic al României, București.
- PAYER Hugo
- 1880 *Bibliotheca Carpatică*, Magyarországi Kárpátgyelet, Késmárk.
- PREDA, David M.
- 1935 *Les gisements de diatomite du basin pliocene de Brașov-Baraolt*, Imprimeria Națională, București.
- ROGALL, E.
- 1939 Über den Feinbau der Kieselmembran der Diatomeen, *Planta*, XXIX, 279–291.
- ROTH Lajos
- 1881 Adalék a székelyföldi neogen édesvízi lerakódások faunájának ismeretéhez, *Földtani Közöny*, XI, 13–24, 64–76.
- STAUB Móric
- 1881 Adalék a Székelyföld fossil flórájához, *Földtani Közöny*, XI, 6–12, 58–64.
- SCHAARSCHMIDT Gyula
- 1882 Fossil Bacillariaceák hazánkból, *Magyar Növénytani Lapok*, VI, 33–36.
- SZAKÁLL Sándor – KRISTÁLY Ferenc
- 2010 *Mineralogy of Székelyland, Eastern Transylvania, Romania* (ed. Szakáll Sándor and Kristály Ferenc), Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Marosvásárhely.
- SZENTKIRÁLYI Zsigmond
- 1844 *Erdélyi Bányász Kalendárium 1845-re*, Kir. Lyceum ny., Kolozsvár.
- TIMÁR Gábor
- 2007 A ferrói kezdőmeridián, *Geodézia és Kartográfia*, LIX/12, 3–7.
- TÓTH Mike
- 1882 *Magyarország ásványai*, Hunyadi Mátyás Intézet, Budapest.
- ZIMÁNYI Károly
- 1913 Hematit a Kakukhegyről, *Földtani Közöny*, XLIII, 431–444.

Geologia și substanțele minerale utile din zona Herculian

(Rezumat)

János Bányai (1886-1971) este considerat pe drept „geologul Țării Secuiești”. În colecția Bányai a Muzeului „Haáz Rezső” din Odorheiu Secuiesc se găsesc mai multe manuscrise referitoare la geologia satului Herculian (Magyarhermány), azi în jud. Covasna, la substanțele minerale utile de aici, respectiv la istoria și posibilitățile valorificării acestora. Studiile publicate acum se datează între 1933 și anii 1960: o prezentare geologică pentru monografia satului întocmită de János Máthé, sr. (1898-1986), rezultatele prospecțiunii de diatomită efectuate pentru Institutul Geologic din București, rapoarte către Uzinele de Fier de la Hunedoara, privind exploatarea de minereu de fier și de diatomită din Mina Bodvai (Bodvajbánya), respectiv un referat privind posibilitățile exploatarea de piatră ponce la Herculian. Schițele anexate sunt numai ciorne, însă păstrează detalii ca localizarea minei de mangan, planul galeriilor Minei Bodvai în anii 1940, ori toponimia izvoarelor minerale și a băii de lângă Bodvai.

The Geology and Exploitable Mineral Wealth of the Magyarhermány (Herculian) Area

(Abstract)

János Bányai (1886–1971) is rightly regarded as “*the* geologist of the Székelyföld region”. Several manuscripts of his held in the collection of the Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) Haáz Rezső Museum have the geology of Magyarhermány, the local mineral resources, the history of their exploitation or the potential for such a use as their subjects. The studies published here date from between 1933 and the 1960s and include a geological overview for the monograph of János Máthé Sr. (1898–1986) on Magyarhermány; the results of a diatomite survey carried out for the Institute of Geology (Bucharest); reports for the Vajdahunyad (Hunedoara) foundry concerning the extraction of iron ore and diatomite from the Bodvaj mine; and materials on the possibility of mining pumice at Magyarhermány. The annexed map sketches are mere drafts; however, they contain such valuable details as the location of the Keselyő Creek manganese mine, the ground plan of the Bodvaj mine’s tunnels in the 1940s and information pertaining to the toponymy of local mineral springs and the bath near Bodvaj.

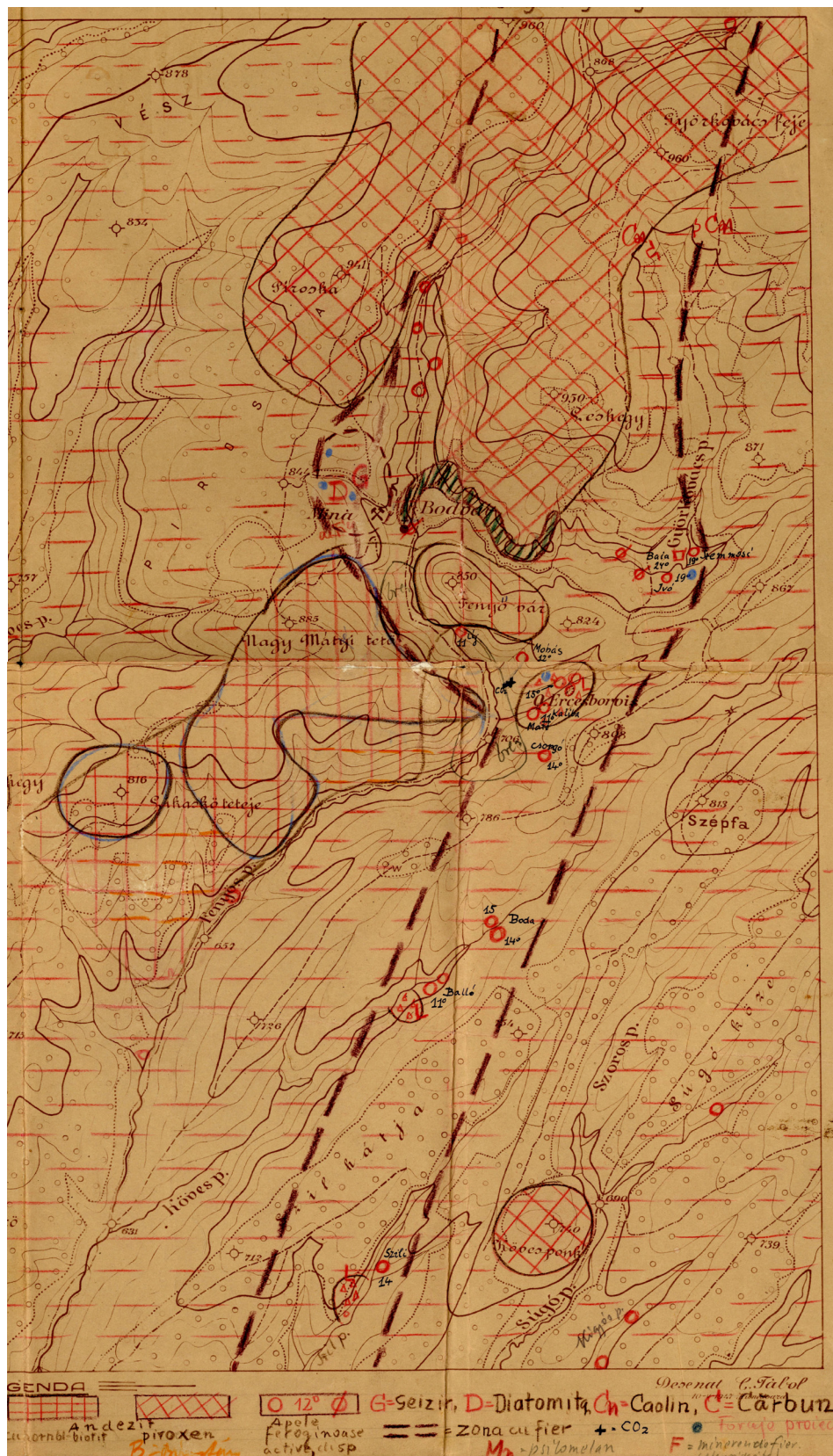
1. ábra Magyarhermány község környékének geológiai térképe.
Készítette [Máthé János számára]: Dr. Bányai János az eredeti felvételei alapján

Jelmagyarázat: 1. Árterület (Alluvium). 2. Törmelékkúp. 3. Terasz (I.). 4. Levantei–dáciai kori agyagos márga, barnaszén telepekkel és szferosziderit konkréciókkal. 5. Krétakori kárpáti homokkő. 6. Andezittörmelék (-agglomerátum). 7. Andezit-breccsa. 8. Piroxénés andezit. 9. Amfibol-biotit-andezit. Fekete pontok a borvízforrásokat jelzik. – Kereszt pedig a széndioxid szabad gázömlés[é]t (mofetta). – Felhagyott bánya. – Barlang. – B: Horzsakő. – C: Barnaszén. – D: Diatomit (kovaföld). – F: Kövületelőhely. – Fe: Vasércutazás (limonit és szferosziderit). – Mn: Mangánvasérc (pszilomelán). – O: Opál

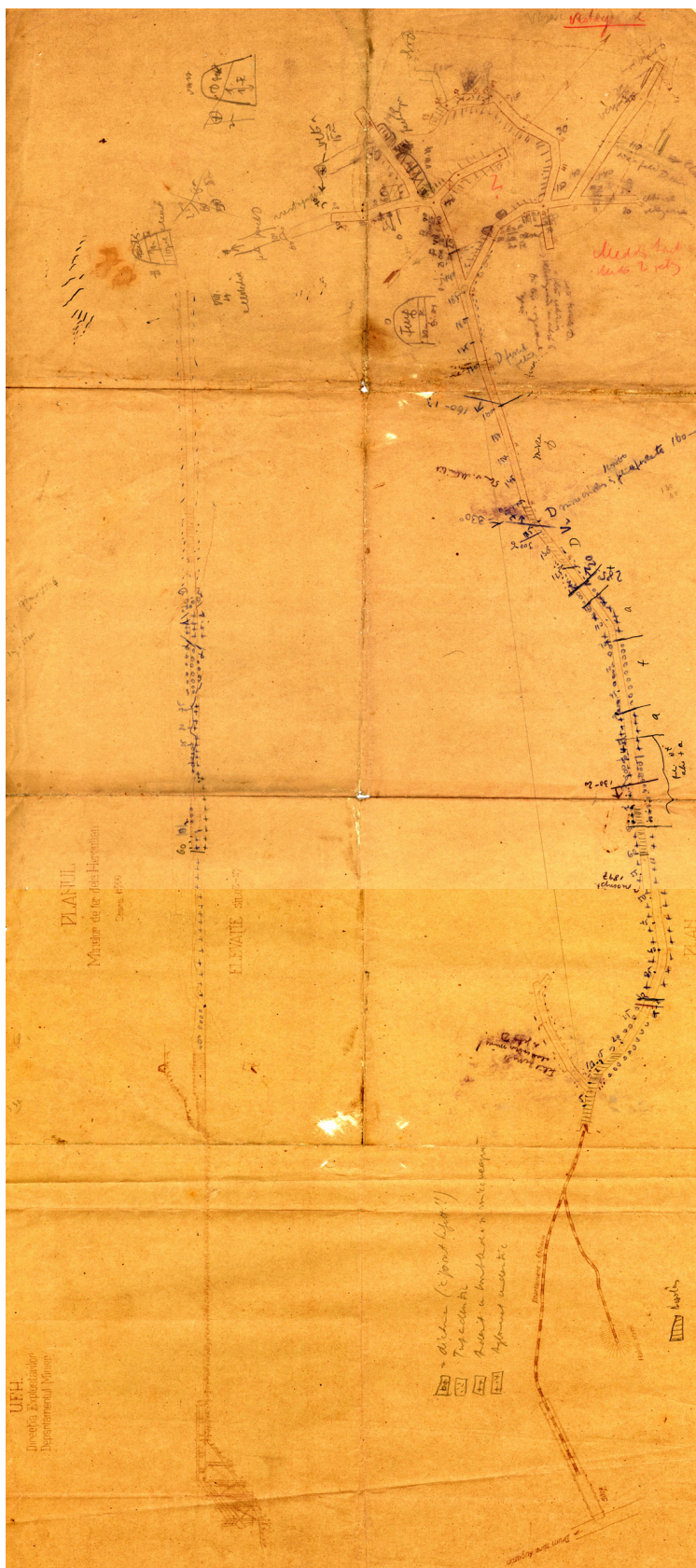

2. ábra Prospekciós térképábrázolás részletei borvizekkel, érctermelő helyekkel: felül Hijágó–Kesejő térsége, Magyarhermánytól északra; alul Bodvaj térsége

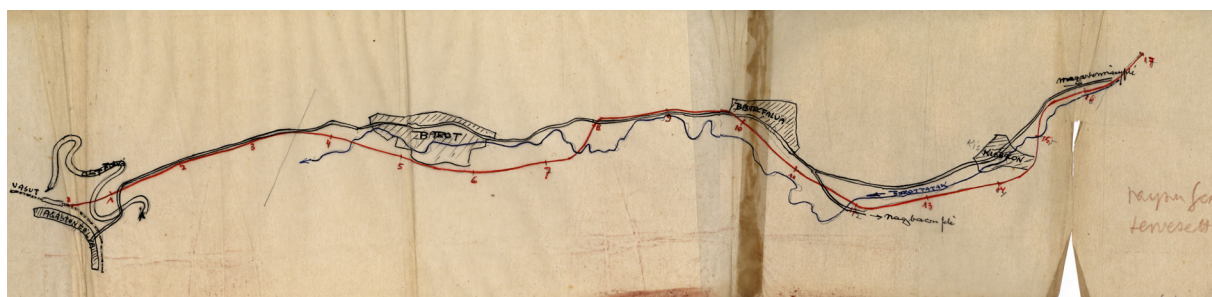

3. ábra Bodvajbánya (Magyarhermány) geológiai térképázata (a vajdahunyadi vasvárnak készített dokumentáció térkép alapján)

4. ábra Bodvábánya bányageológiájának vázlata
(tárnák és a főtárna metszete; a vajdahunyadi vasgyárnak készített dokumentáció térképalapján)

5. ábra Felül térképvázlat egy magyarhermányi horzsakőbánya tervezett területével (I: fő feltárás; II-IV: fontosabb [további] lelőhelyek); alul Zayzon Géza műszaki tanácsos tervvázlata egy, a horzsakőbányát kiszolgáló Ágostonfalva–Magyarhermány-íparvasút nyomvonaláról

Opra Boglárka – Urák István

ÉLET A HOLTFÁBAN: KÉREG ALATT ÁTTELELŐ ÍZELTLÁBÚ KÖZÖSSÉGEK SZERKEZETÉNEK A TANULMÁNYOZÁSA TERMÉSZETES ERDŐBEN

Bevezetés

Az erdők nagyon összetett ökológiai rendszerek (ökoszisztémák), melyek az általuk nyújtott számos ökoszisztéma-szolgáltatás miatt nélkülözhetetlenek az emberiség számára. Azáltal, hogy képesek megkötöni a szén-dioxidot, és hosszú távon tárolják a fában, hozzájárulnak az üvegházhatás csökkentéséhez. Hólavina-védelmi, talajvédelmi, vízminőség-biztosítási képességük által helyenként elősegítik az élőlények megtelepedésének feltételeit, túlélésük fontos szereplői. Melléktermékeik széleskörű felhasználása alátámasztja a társadalom magas igényét ezen termékekkel szemben. A biológiai sokféleség megőrzésének kulcsfontosságú helyszínei, az élőlények több mint felének a létezése és fennmaradása az erdőkhöz köthető, nem utolsósorban sok emberi közösség fennmaradása is az erdők nyújtotta szolgáltatásoktól függ¹.

Az erdők mint rendszerek meghatározására az irodalomban több nézőpont szerinti megközelítés is létezik. Egyesek ökológiai alapokon keresztül közelítik meg, mások inkább a gazdasági értékeit előtérbe helyezve fogalmazzák meg. Egy korai meghatározás szerint az erdő a Föld felszínének fás szárú növényekkel borított része; egy olyan nyitott, természetesen önszabályozó rendszer, amelyben a fák, cserjék és más növények együttese tartósan hatást gyakorolnak egymásra, egy sajátos állatvilággal társulva, amely kölcsönhatásban van élőhelyével és közvetlen környezetével.²

Az erdők bonyolult történelmi múlttal rendelkeznek Európa egész mérsékelt égövi területén. Amióta az ember felfedezte az erdőben rejlő értékek kihasználásának lehetőségét, különböző célokra használta fel azt, jellemzően az adott kor társadalmi elvárásainak, igényeinek eleget téve. A középkori kiterjedt erdőpusztítás, majd az intenzív gazdasági célú erdőgazdálkodás ellenére, egyes európai országokban megmaradtak az őserdők maradványai. A természetes erdők az erdőgazdálkodás számára inspirációs forrás,

lehetőség a megfigyeléseken alapuló tanulásra és a tanultak gyakorlatba ültetésére, új erdészeti stratégiák kidolgozásához. Tanulmányozásuk során sok olyan fontos információt nyerhetünk, melyeket felhasználva egy természetközeli, hosszú távon is fenntartható erdőgazdálkodás valósítható meg. Ebben pedig óriási szerep jut a holtfáknak és a hozzájuk kötődő életközösségeknek.

Irodalmi áttekintés

A múltban Románia területének több mint 79%-át erdőterületek képezték. Ma az ország területének mindössze 27%-át borítják erdők.³ Románia erdősült területének nagyságáról több vitatott forrás is létezik. Az ezek közti eltérést több tényező is okozhatja, többek közt a romániai és nemzetközi erdőfogalom eltérhet, például a záródás tekintetében, de befolyásolhatja azoknak a fás területek a kiterjedése is, amelyek nem szerepelnek az erdőalapban. Mindezek függvényében Románia nem egészen pontosan 6 900 962 ha erdőterülettel rendelkezik.⁴

A szakirodalomban több kifejezést használnak a beavatkozás nélküli erdőterületek sajátos jellemzéséhez is.⁵ A kifejezések a természetközeli, természetes, háborítatlan erdőtől az érintetlen, szűz és őserdőig terjednek, főként, hogy kiemeljék azokat a természetes állapotokat, amelyek az antropogén tényezők teljes vagy részleges hiányából adódnak.⁶ A természetes erdő, eredetétől függetlenül, emberi beavatkozások és használati intézkedések nélkül létezik és fejlődik, és egy nagyon fontos eleme a holtfa jelenléte. Holtfának értendő minden olyan fa vagy fának egy bizonyos része, amely teljesen elhalt. Megkülönböztethetünk fekvő és álló holtfát és ezeknek a különböző lebomlási fázisait.⁷ A fák pusztulását kiváltó okok intervalluma, erőteljessége a közeli, illetve a távoli jövőre is jelentős hatást gyakorolhat. Ezek a hatások eltérő módon nyilvánulhatnak meg egyes erdei ökoszisztémák működésében.⁸

¹ FAO & JRC 2012.

² MAJER Antal 1977, 549–557.

³ FRA 2020.

⁴ MARIN, Gheorghe et alii 2019.

⁵ PARVIAINEN, Jari 2005, 79, 9–18.

⁶ PETERKEN, George Frederick 1996.

⁷ MERGNER, Ulrich 2021.

⁸ CSÓKA György – LAKATOS Ferenc 2014.

Az erdőkben található holtfával kapcsolatos ökológiai kutatások egyik legfőbb célja, hogy magyarázatot adjanak arra, milyen hatással van a biodiverzitásra és az ökoszisztémákon belül zajló folyamatokra, olyan működési jellemzőkön keresztül, amelyek a környezet és az egyéni szervezetek összhangjából erednek.⁹ Egyes felmérések szerint a holtfában megkötött szén mennyisége globálisan az erdők szénkészletének csaknem 8%-ának felel meg.¹⁰

A faanyag lebomlását több tényező befolyásolja, a folyamatban részvevő fajok palettája változatos. A szakirodalom a faanyag lebomlásának intervallumát három fő szakaszra bontja. A szakaszok közti határok meghúzásának fő szempontja a fa fizikai sajátosságainak az időbeli változása. Az első szakaszt kolonizációs szakasznak nevezzük, amikor a fa fizikai aprózódása elkezdődik. Az első üregek, kisebb-nagyobb járatok megjelenésével út nyílik a következő szakaszban megtelepedő fajoknak. Utóbbi időszakot dekompozíciós szakasznak nevezzük, többek közt ebben a szakaszban kedveli a skarlátbogár (*Cucujus cinnaberinus*) is a holtfát. A dekompozíciós szakasz Európában a zonális erdtársulásokban hozzávetőlegesen tíz évet ölel fel. Ez az idő rovarok jelenléte nélkül a kétszerese lenne. Az utolsó szakasz a humifikációs szakasz. Ekkor az elhalt fa fizikailag egyre felismerhetetlenebbé, kézzel elmorzsolhatóvá válik. Az eddig a fa anyagából táplálkozó és benne élő szaproxilofág rovarok átadják a helyüket a végső lebontó mikroszkopikus gombáknak és baktériumoknak.¹¹ Mint már tudjuk, a holtfából a meghatározott szakaszok végén korhadék lesz. A korhadék, mindamellettt hogy gazdag humusz-utánpótlást biztosít az erdő talajnak, mohák jelenlétében vizet tárol, amely a talajban elszívárogna vagy gyorsan lefolyna a felszínen, így nem kötődne meg, és nem hasznosulhatna az erdei rendszerben.¹²

Több évtizede nem kezelt erdőterületeken, európai viszonylatban az átlagos holtfa-mennyiség 30–70 köbméter egy hektáron, ez az arány az összes faanyag 10%-a körül mozog.¹³ A holtfa jelentőségét és pozitív hatását az erdei ökoszisztémák biodiverzitásában több európai országban, köztük Magyarországon is felismerték, aminek köszönhetően egyre részletesebb és összefüggéseket kereső publikációk kerülnek megosztásra. Magyarországon olyan részletes tanulmányok is készültek, amelyek a holtfa-készlet paramétereit külön vizsgálják, majd ezek közti átfé-

désekre is rávilágítanak. Ily módon a holtfák felosztásra kerülnek álló és fekvő holtfa minőségükben, a társulás tekintetében, illetve átmérő-kategóriában is.¹⁴ A Keleti-Kárpátokban zajló kutatások is az álló és fekvő holtfa arányainak területi megoszlását és annak hatásait írják le.¹⁵ Az egyre több kutatásnak köszönhetően, talán az erdészi szakszemélyzet is egyre inkább tér el a régi dogmáktól, miszerint a holtfa jelenléte a kezelt erdőkben fertőzésveszély, pazarlás, illetve a rekreációs élvezetek csökkenéséhez vezet. A holtfa mindezek mellett az állományok nem megfelelő kezelésének a mutatója. Az erdőtípusokat, azok elegyfajait figyelembe véve, az adatok azt bizonyítják, hogy a bükkállományban jelen lévő holtfák aránya alacsonyabb az elegyes illetve lucfenyves-állományokhoz képest.¹⁶

A holtfát közvetlenül fogyasztó állatokat szaproxilofágoknak, illetve a gombákat, mikroorganizmusokat szaprotrófoknak nevezik. A szaproxil rovarok életciklusának legalább egy része holt és korhadó fához kötődik, ezzel fontos ökológiai szerepet játszanak, elsősorban a mikroélethelyek kialakításában.¹⁷ Fontos, hogy a szaproxilofágnak nevezett rovarok nagy része közvetlenül nem képes a fában lévő cellulózt lebontani, így nem is a fa anyagát, hanem annak a gombák által előkészített részeit, vagy ténylegesen a gombafonalakat vagy azok spóráit fogyasztja. Tehát a szaproxilofág bogáregyüttesek létezéséhez nélkülözhetetlen a gombák jelenléte. Ezeknek az információknak az alapján a csoport leghelyesebb megnevezése holtfagomba-fogyasztók vagyis szaproxilomicetofágok. Azokat a szervezeteket, amelyek gombákat fogyasztanak, micetofágnak vagy mikofágnak nevezük. Meg kell említeni, hogy az egyes táplálkozási kategóriák között gyakoriak az átfedések. Több olyan rovar ismert, amely nem specializálódott egy konkrét élelemforrásra. Az evolúciós stratégiák hozadéka, hogy egyes fajok a sikeresebb fennmaradás érdekében, ha lehetőség nyílik rá, képesek ragadozó életmódba átváltani, annak ellenére, hogy többségében gombafonalakat fogyasztanak.¹⁸

A szaproxil rovarok fontos ökoszisztémán belüli funkciókat látnak el, segítik a holtfa lebomlását, hozzájárulva a tápanyagok újrahasznosításához. Aktivitásuknak a mérésével meghatározható a természetes folyamatok mértéke, esetleg ezek helyreállításának üteme.¹⁹ Jelen tanulmány célja álló holtfák kérge alatt áttelelő ízeltlábú közösségek felmérése egy Sepsibük-

⁹ WIECZYNSKI, J. Daniel et alii 2019, 116, 587–592.

¹⁰ SEIBOLD, Sebastian et alii 2021, 597, 77–81.

¹¹ KORDA Márton 2016.

¹² MERGNER, Ulrich 2021.

¹³ CSÓKA György – LAKATOS Ferenc 2014.

¹⁴ SZMORAD Ferenc et alii 2021, 11, 5–25.

¹⁵ VLAD, Radu et alii 2021, 26, 109–118.

¹⁶ FLORESCU, Ion 2011.

¹⁷ STOKLAND, Jøgeir et alii 2012.

¹⁸ CSÓKA György – LAKATOS Ferenc 2014.

¹⁹ SPEIGHT, Martin 1989, 16, 354–356.

szádhoz tartozó természetes erdőben, mely Románia természetes erdőalapjában is nyilván van tartva (Ordinul Nr. 3397/2012, Ordinul Nr. 2525/2016).

Anyag és módszerek

A vizsgált erdőrészlet jellemzése

A vizsgálat tárgyát képező terület Kovászna megyében, természetföldrajzilag a Kárpát-kanyarban helyezkedik el (1. ábra). Az SFRJ földrajzi monográfiája szerint a vizsgált terület a IV.C jelű éghajlati szektorba tartozik, ami az erdei vegetáció számára kedvező középhegységi éghajlatot jelent. Köppen alapján ez a régió a Df éghajlati tartományba (boreális éghajlat) tartozik, hideg és csapadékos telekkel.²⁰

Az erdőrészlet teljes területe 38,2 hektár. A vizsgált 89-es erdőrészlet 920–1000 méter tengerszint feletti magasság közt helyezkedik el, délnyugati kitétséggű, vagyis hosszabb ideig éri a napsugár, mint egy északi oldalt. Ebből adódóan a széndioxid-asszimiláció hosszabb ideig tarthat, aminek az eredménye több szervesanyag-előállítás, ami egy egészségesebb, gyorsabban gyarapodó erdőterület létrejöttéhez vezethet. Átlagosan 25°-os lejtési szöggel számolhatunk, ami – az alapkőzet jelenlétével a felszínen – egyes részeken közepes termelékenységi osztályba engedi besorolni a területet. A hasonló jellemzőkkel rendelkező területeken a faállomány folytonosságának elengedhetetlen szerepe van a talajerózió mérséklésében. Ezek a tényezők, annak ellenére, hogy a talaj és a klimatikus viszonyok megfelelőek, mérséklék a biomassza-felhalmozódást.

Az erdőrészletben a leggyakoribb talajtípus a barna savas talaj. Ez a talaj savas alapkőzeteken képződik (kovás homokkő, szericit–klorit-pala, kvarcit, kvarcpala), változatos kitétséggű és lejtős lejtőkön. A humusz tartalma 3,8–13,5% a felső 5–10 cm vastagságban. Textúrája homokos vályogtól a vályogig terjedő. Termőképessége közepes és magas a bükknek, ez a vizsgált erdőrészletek fajösszetételében és növedékében is látható. Lucfenyő és jegenyefenyő jóllétét ezen a talajtípuson befolyásolja a talajréteg vastagsága is. Az erdőrészlet természetes felújításból származik. Több korú, elegyes állomány, a bükk dominanciájával (5B 4JF 1LF), aminek jelentéseként az állomány 50%-a bükk (*Fagus sylvatica*), 40%-a jegenyefenyő (*Abies alba*) és 10%-a lucfenyő (*Picea abies*). Az átlagmagasság 29 m, az átlag-átmérő 45 cm, az állomány záródása 0,80-as, vagyis 80%-os.²¹

Az éves átlaghőmérséklet 7 °C. A legmelegebb hónapokban a hőmérséklet átlagértéke 18 °C, a

leghidegebb hónapokban a hőmérséklet átlagértéke -4 °C. Az első fagy általában október elsején jelentkezik, az utolsó fagy pedig általában április 24-én. A csapadékos napok száma egy évben 140 nap, a havas napok száma 80 nap. A legnagyobb mennyiségű csapadék június, július és augusztus hónapokra jellemző. A legcsapadékosabb hónapokban a legmagasabb az átlaghőmérséklet (június, július és augusztus) és szintén ezekben a hónapokban a legnagyobb az evapotranspiráció is, míg a téli hónapokban, melyekben az átlaghőmérséklet nulla fok alatt van (decembertől májusig) az evapotranspiráció értéke nulla. Az ariditási index éves átlaga 41,8. Havi bontásban a legmagasabb érték januárban mérhető, és decemberig csökkenő tendenciát mutat (2. ábra).²²

A kutatás módszere

A terepi mintavételezés 2022. március 3-án történt, összesen 21 mintavételi ponttal. Mivel az erdőrészlet tengerszint feletti magasságának minimum- és maximumértékei nagy különbséget mutatnak (900 méter), a mintavételezést a rétegvonalakkal merőlegesen végeztük, két egymáshoz hozzátartozó párhuzamos vonalban. Elsőként a völgyből a gerinc irányba történt 12 mintavétel, majd a gerinctől a völgy irányába került sor 9 mintavételre. Azok az álló holtfák kerültek be a vizsgálatba, amelyek a meghatározott haladási irányon helyezkedtek el, fekvő holtfák felvételezése ebben a tanulmányban nem történt. Az álló holtfák mellmagasságának 40 x 40 cm-es kérge alól gyűjtöttük be az ízeltlábúakat (3. és 4. ábra).

A begyűjtött biológiai anyagot 70°-os etanololdatban tartósítottuk, zárható üvegcéskben. Minden mintát egyedi sorszámmal láttunk el, így megkönnyítve a munkafolyamatot. A begyűjtött anyag laboratóriumban került megvizsgálásra, binokuláris sztereomikroszkóp segítségével, ahol elsősorban a főbb taxonok lettek szétválogatva, majd a kifejlett (adult/imágó) egyedek többsége esetében a faji azonosítás is megtörtént, változatos határozókulcsok segítségével.

A pókok esetében Nentwig és munkatársai (2022) munkáit használtuk.²³ A skarlátbogár- és bíborbogár-imágók és -lárvák azonosításában nagy segítségünkre voltak az észak-belgiumi kutatások.²⁴ Mindezek mellett használtunk néhány erdei rovarkkal foglalkozó határozót is.²⁵

Az adatok számítógépes feldolgozása érdekében Microsoft Excel-adatbázist készítettünk. Ebből az adatbázisból generáltunk táblázatokat, és végeztük el

²⁰ COCIAN, Emil et alii 2011.

²¹ Uo.

²² STOENESCU, Ștefan Mihail 1966.

²³ NENTWIG, Wolfgang et alii 2022.

²⁴ BONACCI, Teresa et alii 2012, 212, 63–79.

²⁵ CSÓKA György – KOVÁCS Tibor 1999.

a statisztikai elemzéseket. Mivel a mintaszám eltérő volt, ahhoz, hogy összehasonlíthassuk a két élőhelytípust, az abszolútabundancia-értékekkel dolgoztunk.

A pókok élőhelyigényeire vonatkozó adatok Buchar és Ruzicka katalógusából származnak.²⁶ A meghatározott, felcímkézett anyagot a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Sepsiszentgyörgyi Karának Élettudományi Tanszékén működő Erdőmérnöki szak állattani gyűjteményében tároljuk.

Eredmények tárgyalása

Az ízeltlábúak rendszertani megoszlása

Összesen 218 ízeltlábút (Arthropoda) gyűjtötünk a 13 jegenyefenyőről és 8 bükkfáról. Az eltérő mintaszám tükrözi a két faj megoszlásának arányát: a jegenyefenyő mint holtfa nagyobb számban van jelen, mint a bükkből származó holtfa. Ez az eltérés a két fásszárú faj fiziológiai és morfológiai különbségeiből adódik: a bükk hosszabb életkorú képes elérni megfelelő környezeti feltételek mellett, mint a jegenyefenyő.

A begyűjtött ízeltlábúakat szétválogatva a fontosabb rendszertani csoportokra, nyolc nagyobb taxonba soroltuk be őket (1. táblázat). Egyedszám és abszolút abundancia alapján is három taxon jelentősebb, melyek a minták 92%-át teszik ki. A legnagyobb számban a bogarak (Coleoptera) voltak képviselve a mintákban, 122 egyeddel, ami a minták 56%-át jelenti. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek nagy része lárva stádiumban volt jelen. A második legnagyobb csoportot a kétszárnyúak (Diptera) képviselték, 43 egyed által, melyek szintén lárva állapotban voltak jelen. A harmadik legnagyobb számú csoport a pókok (Araneae) voltak, 35 egyed által képviselve (1. táblázat, 5. ábra).

A rovarokra vonatkozó eredmények

Összesen hat rovarot sikerült faji szintig azonosítani, melyek közül öt bogár (Coleoptera) és egy kétszárnyú (Diptera) (2. táblázat).

Az azonosított rovarfajok közül a skarlátbogár (*Cucujus cinnaberinus*) (6. ábra) az egész európai unióban, a tülkös szarvasbogár (*Sinodendron cylindricum*) (7. ábra) Magyarországon védett.

A skarlátbogár európai elterjedésű, Natura 2000-es faj. Az imágó 11–15 mm hosszú, párhuzamos oldalvonalú, nagyon lapos. Háti része fénytelen, vörös színű. A tor és potroh hasi része, előtorának oldalrészei, lábai, csápjai, illetve rágói feketék. Csápjai gyöngysorszerűen ízesülnek, és némileg hosszab-

bak, mint a fej és az előtor egybevége. Rágói nagyon erősek. Halántéka duzzadt hatású, kissé hátrafelé irányuló. Az előtor oldalszegélyén néhány durva fog figyelhető meg. Ivari dimorfizmus a fajra nem jellemző. A Kárpátokban honos, de ott is egyre ritkábbnak számító faj.

A skarlátbogár lárvai holtfák nyirkos és laza, de még nem teljesen leváló kérge alatt fejlődnek. A tűlevelű és lombos fafajokat egyaránt kedveli.²⁷ Lárvai 20–26 mm hosszúak, 3–3,25 mm szélesek, és lapítottak.²⁸ A lárvák fejlődési ideje egy vagy két évre tehető. A gombák által „előemésztett” korhadékkal és a már nem élő kambiummal táplálkozik, néha előfordul, hogy élő vagy már elpusztult rovarlárvákat is fogyaszt. A nőtény a kéreg alá helyezi a petéit, általánosan késő tavasz és kora nyári időszakban. A lárvák őszig igyekeznek minél nagyobb fejlődésen végigmenni, hogy képesek legyenek áttelelni. Augusztusban bábozódnak be egy gyűrű alakú bábkamrába, amely a korhadékban van kialakítva. A báb állapot nagyjából 10 napig tart. A kifejlett imágók kora tavasszal eltávolodnak a telelőhelyüktől, a szaporodás érdekében. A párosodás kéreg alatt történik, a vegetációs időszak kezdetétől kora nyárig. A hímek a párosodást követően, a nőtények a peterakás befejezése után rövid időn belül elpusztulnak.²⁹ Magyarországon természetvédelmi értéke 2000 Ft (<https://enfo.hu/node/7898>).

A tülkös szarvasbogár palearktikus elterjedésű faj. Az erdős területek csökkenésével párhuzamosan csökkent az elmúlt évtizedekben a faj elterjedési területe és előfordulásának gyakorisága. A tülkös szarvasbogár mára néhány országban kipusztult, máshol pedig védetté vált. A faj nappal és éjszaka is aktív, a fényvel történő keresés során gyakran rá lehet találni, leggyakrabban hímekre, kidőlt faanyagokon és -törzseken. Mivel a nemek együttműködnek a szaporodásban, a hímek általában a költőalagút bejáratát őrzik, míg a nőtény ás. Ha megtaláljuk, a hímeket gondosan meg kell figyelni, mert a nőtény is a közelben kell, hogy legyen. Az alagút szokás szerint elágazó, több tojásrakó kamrával, amelyek felaprózott fával vannak tele. A párzás ebben az alagútban történik. A lárvák olykor három évig is élhetnek, a felszín közelében építenek bábkamrákat.³⁰

A teste hossza hozzávetőlegesen 15–18 mm. Egy elhegyesedő nyúlvány található a hímek fején, amely orrszarvúszerű megjelenést kölcsönöz nekik, innen ered a faj megnevezése. A test fekete, fényes, kékes-zöldes csillogással, pöttyözött bemélyedésekkel (7. ábra). Polifág szaproxilikus faj, így az, hogy

²⁶ BUCAR, Jan – RUZICKA, Vlastimil 2003.

²⁷ HARASZTHY László 2014.

²⁸ THOMAES, Arno et alii 2020, 156, 162–172.

²⁹ HARASZTHY László 2014.

³⁰ MPAMNARAS, Athanasios – ELIOPOULOS, Panagiotis 2017, 26, 1–5.

milyen fajhoz tartozó korhadat faanyag található a területen, nem számít korlátozó tényezőnek. A kifejlett egyedek aktív időszaka májustól augusztusig tartó időszakra tehető. Szivárgó nedvekkel táplálkoznak. Az ivari dimorfizmus eredményeként létrejött szarvat a hímek gyakran használják harcra egymás közt a párzási periódusban.³¹ Magyarországon természetvédelmi értéke: 10 000 Ft (<https://enfo.hu/node/7958>).

A pókokra vonatkozó eredmények

Összesen 35 darab pókot gyűjtöttünk, ami a teljes vizsgált anyag 16%-ának felel meg. Mind a 35 póknak sikeresen elvégeztük a faj szintű meghatározását, melynek eredményeként hét fajt azonosítottunk hat családból. Ahhoz viszonyítva, hogy az adathalmaz nem túl nagy, ez az eredmény arra enged következtetni, hogy a kéreg alatt áttelelő pók-közösségekben változatos faji sokszínűség áll fenn. A családokban való részvétel arányát, illetve az ehhez tartozó abundanciaértékeket és az egyedek leőhelyét a 3. táblázat és a 8. ábra szemlélteti.

Pókok közül a hatszemű darócópók (*Segestria senoculata*) volt jelen legnagyobb egyedszámban a mintákban, mindkét mikroélőhelyen. Ez egy egész Európában jelen lévő faj, mely többnyire fakéreg alatt fordul elő. Könnyedén alkalmazkodik, így fali lyukakban, kövek alatt és gerendákban is előfordul, viszont a leggyakoribb az erdőkben. Általánosan 2020 m magasságig jelezték. Könnyedén felismerhető a jellegzetes karéjos sötétszínű sávról az utótest hátoldalán.³²

Az egyes fajok családok szerinti megoszlása jelentős eltérést mutat. Mindkét mikroélőhelyen a darócópók (Segestriidae) vannak a legtöbb egyed által képviselve, ami a tipikus, kéreg alatt élő hatszemű darócópóknak köszönhető. A következő két család, amelyek még mindkét mikroélőhelyen képviselve vannak, az eretnekpók (Amaurobiidae) és a jegyespók (Anyphaenidae). Ezek képviselői az ablakos eretnekpók (*Amaurobius fenestralis*) és a jegyespók (*Anyphaena accentuata*), melyek szintén gyakran fordulnak elő kéreg alatt. A másik három családból csak a jegyefenyő-kéreg alatt találtunk fajokat (8. ábra).

Nedvességigény szerint a talált pókfajok túlnyomó része a félnedves területeket kedveli (9. ábra). Hasonló eredményre számítottunk a terület klimatikus viszonyait elemezve, és figyelembe véve a faállomány jellemzőit. A csapadékmennyiség és a potenciális evapotranspiráció havi bontásából egyértelműen látszik a többletcsapadék (excedens) jelenléte. Hosszú évek alatt az állomány egy sajátos mikroklímát

hozott létre, amely kedvező feltételeket biztosít az itt élő organizmusoknak. A csapadék megtartásához a fajösszetétel nagyban hozzájárul, nemcsak a fajok földfeletti fiziológiai változatosságai fontos tényezők, hanem azok gyökérstruktúrája is, mely a meredek lejtők sziklakibúvásain hozzájárul a talajerózió megakadályozásához, elősegítve más lágyszárú és fásszárú növények megtelepedését.

A terület fényháztartásával szemben támasztott igények szerint a félárnyékos, árnyékos élőhelyeket kedvelő fajok vannak a legnagyobb arányban jelen. Az üzemterv jellemzőkben leírt, jelen esetben 0,70-es (70%) állományzáródás értéke megfelel a félárnyékos, árnyékos borításnak. Az erdőrészletben nincsen semmilyen erdészeti beavatkozás, vagyis semmilyen formában nem történik faanyag-kihozatal a területről. Ez a tény arra enged következtetni, hogy a természetes folyamatok révén az életciklusukat befejező, leginkább idős, matuzsálem fák átadják a helyüket az új kor egyedeinek azáltal, hogy a koronaterületük kiesik a lombkoronaszintből, így részesevést biztosítva a napfény-energiából, Kraft-osztályzás szerint, mely a fa szociális helyzetét írja le az állományban túlszárnyalt és alászorultként élő közösségeknek. Az elmúlás és az új élet ciklikus körforgásában és abban létrejött dinamikájában stabilizálódott egy mondhatni köztes állapot, amely – mint látható – minden borítottságkategóriát kedvelő pókfajnak otthont képest adni, de legfőbbsképpen az átmenetet kedvelő pókfajoknak (10. ábra). Úgy a bükk-, mint a jegyefenyő-kéreg alatt a félárnyékos-árnyékos élőhelyeket kedvelő fajok vannak többségben, majd az árnyékos élőhelyeket kedvelő fajok következnek. A nyílt, félárnyékos és árnyékos élőhelyeken egyaránt előforduló fajok aránya a legalacsonyabb, míg a ki-mondottan nyílt élőhelyeket kedvelő fajok teljesen hiányoztak a mintákból.

A dolgozatban már többször is hangsúlyt kapott a vizsgált erdőrészlet jelentősége, mind a laikusok, mind pedig a szakavatott szemek részéről. Ez az emberi közösségben jelen lévő kérdések megválaszolásával, illetve a szociális rekreációkkal kapcsolatos. Ennek az erdei ökoszisztémának mégis az a legjelentősebb szolgáltatása, hogy élőhelyet biztosít olyan fajok számára, amelyek máshol a környezet korlátozó tényezőinek következtében nem képesek vagy csak ritkán tudnak megmaradni. A talált pókokat gyakoriságuk lapján is kategorizáltuk. A 11. ábra szemlélteti a ritka fajok viszonylag magas arányát a területen.

Ki kell emelni azt a tényt, hogy az összes pókfaj természetes és természetközeli, klimax stádiumban lévő élőhelyeken fordul elő.³³ Mindez jelzi az álta-

³¹ CHINERY, Michael 2012.

³² NENTWIG, Wolfgang et alii 2022.

³³ BUCHAR, Jan – RUZICKA, Vlastimil 2003.

lunk vizsgált erdő természetvédelmi értékét. Továbbá az azonosított hét fajból három ritkának számít. Ezek a következők: *Anypaena accentuata* (Walckenaer, 1802), *Ebrechtellatricos pidata* (Fabricius, 1775) és *Philodromus margaritatus* (Clerck, 1757), melyek a ritka, védett rovarfajok mellett tovább emelik az általunk vizsgált erdő természetvédelmi értékét. Olyan fajokról van szó, melyek Európa több nyugati országában veszélyeztetettek, éppen a természetes erdők eltűnése és a holtfa hiánya miatt. Az, hogy itt még jelen vannak, jelzi a vizsgált erdő természetességét.

Eredmények összefoglalása és következtetések

A vizsgált erdőrészletről elmondható, hogy nemcsak a fásszárú növényeknek ad teret életciklusuk természetes betöltésére, hanem egy fajokban gazdag ízeltlábúközösségnek is. A vizsgált 21 mintában összesen 218 ízeltlábú volt, ami több mint 10 egyed jelent mintánként (40 x 40 cm-es felületen). Ez elsősorban az életciklusukat befejező fák után maradt korhadó faanyag magas arányú jelenlétével magyarázható. Ennek köszönhető, hogy a kis mintavételi ráfordítás ellenére, két védett szaproxil rovar jelenlétét sikerült kimutatni. Újabb mintavételre éppen ezért nem is került sor, elkerülve a védett fajok populációinak károsodását.

A kéreg alatt áttelelő pókok esetében is igen gazdag közösséggel találkoztunk. Összesen 35 egyedet gyűjtöttünk, melyek hét fajt képviseltek, hat családból. Legnagyobb egyedszámban egy tipikusan kéreg alatt élő faj, a hatszemű darócpók (*Segestria senoculata*) volt jelen, a bükk- és jegenyefenyő-kérgék alatt egyaránt. A legtöbb egyed által képviselt családok a darócpók (Segestriidae), az eretnekpók (Amaurobiidae) és a jegyespók (Anyphaenidae) voltak. A fajok élőhely-preferenciája tükrözi a vizsgált erdőrészlet fizikai környezeti jellemzőit és annak természetességét, ami megfelel az erdőrészlet leírásá-

ban fellelhető adatoknak és klimatikus jellemzőknek: a félnedves, félárnyékos és árnyékos élőhelyeket kedvelő pókok voltak nagyobb arányban jelen a mintákban, míg a száraz és nyílt élőhelyeket kedvelő fajok teljesen hiányoztak. Az összes azonosított faj a természetes és természetközeli, klimax stádiumban lévő élőhelyeken fordul elő, közülük három ritka fajnak számít.

Összegzésként megállapítható, hogy a vizsgált terület nemcsak erdészeti szempontból érdekes és értékes terület, hanem ökológiai szempontból is. Sok ritka, élőhelyspecialista rovar- és pókfajnak biztosít megfelelő élőhelyet. Ezek a fajok nem tudnának megélni a holtfa jelenléte nélkül, számukra ezek az erdők az utolsó és egyetlen élőhelyszigetek, ahol még előfordulnak. A jövőben a kezelési tervek elkészítésénél erre a szempontra is oda kell figyelni. Bármi is legyen az adott kor elvárása az erdővel szemben, ezeknek a teljesülése és folyamatos hozamának a biztosítása az erdei ökoszisztémákban jelen lévő szervezetek életben maradásán és ezek közti kölcsönhatások fennmaradásán áll vagy bukik. A természetes erdők az erdőgazdálkodás számára inspirációs forrás, lehetőség a megfigyeléseken alapuló tanulásra és a tanultak alkalmazására, gyakorlatba ültetésére és új erdészeti stratégiák kidolgozására.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozunk a terület tulajdonosának, Roy Chowdhury Katalin Zsuzsannának, hogy engedélyezte a kutatás lebonyolítását, illetve a Kézdivásárhelyi magánerdészethez az együttműködésért és segítségért. Nem utolsó sorban köszönjük dr. Farkas Attilának a hasznos észrevételeket, tanácsokat és információkat.

Kulcsszavak: holtfa, biológiai sokféleség, természetes erdők, közösségi jelentőségű ízeltlábúak, pókok

Opra Boglárka – Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Sepsiszentgyörgyi Kar, Élettudományi Tanszék, Sepsiszentgyörgy, Csíki utca 50., RO-520036; opraboglarka@student.ms.sapientia.ro
 Urák István – Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Sepsiszentgyörgyi Kar, Élettudományi Tanszék, Sepsiszentgyörgy, Csíki utca 50., RO-520036; urakistvan@gmail.com

Irodalom

- BONACCI, Teresa – MAZZEI, Antonio – HORÁK, Jakub – BRANDMAYR, Pietro
2012 *Cucujus tulliae* sp. n. – an Endemic Mediterranean Saproxylic Beetle from Genus *Cucujus* Fabricius, 1775 (Coleoptera, Cucujidae), and Keys for Identification of Adults and Larvae Native to Europe, *ZooKeys*, CCXII, 63–79.
- BUCHAR, Jan – RUZICKA, Vlastimil
2003 *Catalogue of Spiders of the Czech Republic*, Peres, Praha.
- CHINERY, Michael
2012 *Domino Guide to the Insects of Britain and Western Europe* (Rev. 3rd ed.), Bloomsbury, London.
- COCIAN, Emil – BAR, Samuel – KOVÁCS, Antal
2011 *Amenajamentul fondului forestier al doamnei Roy Chowdhury Katalin Zsuzsanna, U.P.IV Malnas, S.C. Ecosilva S.R.L.*, Oradea.
- CSÓKA György – KOVÁCS Tibor
1999 *Xilofág rovarok: Xylophagous insects*, Agroinform, Budapest.
- CSÓKA György – LAKATOS Ferenc
2014 *A holtfa. Silva Naturalis*, 5, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron.
- FLORESCU, Ion – CHIȚEA, Gheorghe – SPÂRCHEZ, Simon – PETRIȚAN, Ioan – FILIPESCU, Cosmin
2002 Particularități privind modul de structurare și funcționare a unor ecosisteme forestiere montane cvasivirgine din zona Brașov, *Anale I.C.A.S.*, XLV, 21–30.
- FAO & JRC
2012 *Global Forest Land-Use Change 1990–2005 (FAO Forestry Paper, No. 169)*, Food and Agriculture Organization of the United Nations and European Commission Joint Research Centre, FAO, Rome.
- FLORESCU, Ion
2011 *Silvicultura, II, Studiul pădurii*, Lux Libris, Brașov.
- FRA
2020 *Global Forest Resources Assessment* (online: <https://doi.org/10.4060/ca8753en>).
- HARASZTHY László
2014 *Natura 2000 fajok és élőhelyek Magyarországon*, Pro Vértes Közalapítvány, Csákvár.
- KORDA Márton
2016 *Az erdőgazdálkodás hatása az erdők biológiai sokféleségére*, Duna-Ípoly Nemzeti Park Igazgatósága, Budapest.
- MAJER Antal
1977 A faállomány rendszertani jellemzői, *Az erdő*, XXVI, 549–557.
- MARIN, Gheorghe – CALOTĂ, Cătălin-Ioan – BOURIAUD, Oliver – NIȚU, Daniel Marius
2019 *Inventarul forestier național din România: Ciclul 1 (2008-2012)*, Silvică, Voluntari (Ilfov).
- MERGNER, Ulrich
2021 *A lépőkő-elmélet*, Pro Silva Hungaria, Budapest.
- MPAMNARAS, G. Athanasios – ELIOPOULOS, A. Panagiotis
2017 First Record of the Wood-Boring Beetles *Oxymirus cursor* and *Sinodendron cylindricum* in Greece, *Entomologia Hellenica*, XXVI, 1–5.
- NENTWIG, Wolfgang – BLICK, Theo – BOSMANS, Robert – GLOOR, Daniel – HANGGI, Ambros – KROPF, Christian
2022 Spider of Europe (online: www.araneae.unibe.ch).
- PARVIAINEN, Jari
2005 Virgin and Natural Forests in the Temperate Zone of Europe, *Forest, Snow and Landscape Research*, LXXIX, 9–18.
- PETERKEN, George Frederick
1996 *Natural Woodland: Ecology and Conservation in Northern Temperate Regions*, Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- SEIBOLD, Sebastian – RAMMER, Werner – HOTHORN, Torsten – SEIDL, Rupert – Ulyshen Michael – ADOTTE, W. Marc – LINDENMAYER, B. David – ADHIKARI, P. Yagya – ARAGÓN, Roxana – BAE, Soyeon – BALDRIAN, Petr – BARIMANI, V. Hassan – BARLOW, Jos – BÄSSLER, Claus – BEAUCHÉNE, Jackues – BERENGUER, Erika – BERGAMIN, S. Rodrigo – BIRKEMOE, Tone – BOROS Gergely – BRANDL, Roland – BRUSTEL, Hervé – BURTUN, J. Philip – CAKPO-TOSSOU, T. Yvonne – CASTRO, Jorge – CATEAU, Eugénie – COBB, P. Tyler – FARWIG, Nina – FERNÁNDEZ, D. Romina – GAN, Kee Seng – GONZÁLEZ, Grizelle – GOSSNER, M. Martin – HABEL, C. Jan – HÉBERT, Christian – HEIBL, Christoph – HEIKKALA, Osmo – HEMP, Andreas – HEMP, Claudia – HOTES, Stefan – KOUKI, Jari – LIU, Yu – LUO, Ya-Huang – MACANDOG, M. Damasa – MARTINA, E. Pablo – MUKUL, A. Sharif – NACHIN, Baatarbileg – NISBET, Kurtis – O’HALLORAN, John – OXBROUGH, Anne – PANDEY, J. Nath – PAVLÍČEK, Tomáš – PAWSON, M. Stephen – RAKOTONDRANARY, S. Jacques – RAMANAMANJATO, Jean-Baptiste – ROSSI, Liana – SCHMIDL, Jürgen – SCHULZE, Mark – SEATON, Stephen – STONE, J. Marisa – STORK, E. Nigel – SURAN, Byambagerel – SVERDRUP-THYGESON, Anne – THORN, Simon – THYAGARAJAN, Ganesh – WARDLAW, J. Timothy – WEISSER, W. Wolfgang – YOUN, Sungsoo – ZHANG, Naili – MÜLLER, Jörg.
2021 The Contribution of Insects to Global Forest Deadwood Decomposition, *Nature*, 597, 7874, 77–81.
- SPEIGHT, C. D. Martin
1989 Life in Dead Trees: A Neglected Part of Europe’s Wildlife Heritage, *Environmental Conservation*, XVI, 354–356.
- STOENESCU, Ștefan Mihail
1966 *Atlasul Climatologic al Republicii Socialiste Romania*, Institutul Meteorologic, București.

- STOKLAND, Jogeir – SIITONEN, Juha – JONSSON, Bengt Gunnar
2012 *Biodiversity in Dead Wood*, Cambridge University Press & Assessment, Cambridge
(online: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139025843>).
- SZMORAD Ferenc – KELEMEN Kristóf – KENDERES Kata – STANDOVÁR Tibor
2021 Északi-középhegységi erdők összetételének, szerkezetének és holtfa-viszonyainak összehasonlító elemzése, *Erdészettudományi Közlemények*, XI, 5–25.
- THOMAES, Arno – CRÉVECOEUR, Luc – DAKA, Gibson – DE BLOCK, Mario – HEYNDRIKX, Rens – KARIUKI, Kennedy – MARCHAND, Sepp – SCHEERS, Kevin – SMEEKENS, Vincent – VAN DE KERCKHOVE, Peter
2020 *Cucujus cinnaberinus* (Cucujidae) is Rapidly Colonising Northern Belgium, *Bulletin de la Société royale belge d'Entomologie*, CLVI, 162–172.
- VLAD, Radu – ROGOJAN, Claudiu-Cosmin – SIDOR, Cristian Gheorghe – ȘTEFAN, Gheorghe – CURCĂ, Marius – ȘTEFAN Alexandra
2021 Cercetări privind evaluarea stării de conservare în unele habitate forestiere de interes comunitar din Parcul Național Călimani, *Revista de Silvicultură și Cinegetică*, XXVI (nr. 48), 109–118.
- WIECZYNSKI, J. Daniel – BOYLE, Brad – BUZZARD, Vanessa – DURAN, M. Sandra – HENDERSON, N. Amanda – HULSHOF, M. Catherine – KERKHOFF, J. Andrew – MCCARTHY, C. Magen – SWENSON, T. Sean – ASNER, P. Gregory – BENTLEY, Lisa Patrick – ENQUIST, J. Brian – SAVAGE, M. Van
2019 Climate Shapes and Shifts Functional Biodiversity in Forests Worldwide, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, CXVI, 587–592.

Viața în lemnul mort: studiul structurii comunităților de artropode, care ierneză sub scoarța lemnului mort într-o pădure cvasivirgină

(Rezumat)

Pădurile sunt ecosisteme extrem de complexe. În pădurile naturale, un rol important îl joacă lemnul mort și comunitățile de viață asociate, care constituie subiectul prezentului studiu. Am examinat comunitățile de artropode, care ierneză sub scoarța lemnului mort într-o pădure naturală de lângă Sepsibükszád (Bixad, jud. Covasna). Rezultatele noastre confirmă faptul că zona studiată este valoroasă nu numai din punct de vedere forestier, ci și din punct de vedere ecologic, oferind habitate adecvate pentru multe artropode rare, specializate în habitat.

Cuvinte cheie: lemn mort, biodiversitate, păduri naturale, artropode de interes comunitar, păianjeni

Life in the Deadwood: A Study of the Arthropod Communities Overwintering under Bark in Natural Forests

(Abstract)

Forests are highly complex ecosystems. In natural forests, a significant role is played by deadwood and the associated life communities, which is the subject of the present study. We examined the arthropod communities overwintering beneath the bark of deadwood in a natural forest near Sepsibükszád (Bixad), Covasna County. Our results confirm that the studied area is valuable not only for the purposes of forestry but also from an ecological perspective, providing suitable habitats for many rare, habitat-specialist arthropods.

Keywords: deadwood, biodiversity, natural forests, arthropods of interest for the community, spiders

Élet a holtfában: kéreg alatt áttelelő ízeltlábú közösségek szerkezetének a tanulmányozása természetes erdőben

1. táblázat A kéreg alatt gyűjtött ízeltlábúak, fontosabb taxonok és mikroélőhelyek szerint

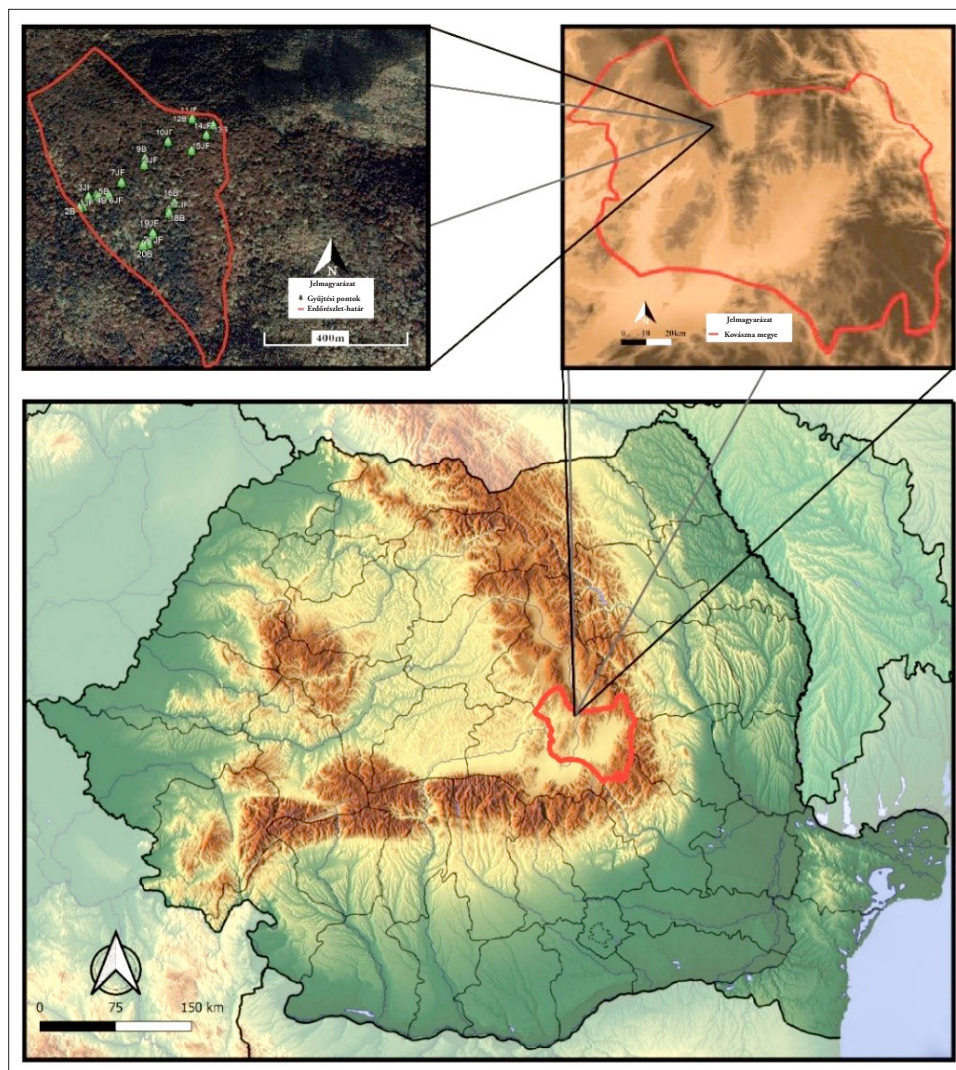
Élőhely Taxon	Bükk		Jegenyefenyő		Össz. egyed
	egyed	Aa	egyed	Aa	
Araneae	11	1,38	24	1,85	35
Archaeognatha	1	0,13	7	0,54	8
Coleoptera	14	1,75	108	8,31	122
Diptera	33	4,13	10	0,77	43
Heteroptera	0	0,00	1	0,08	1
Hymenoptera	4	0,50	0	0,00	4
Myriapoda	2	0,25	2	0,15	4
Neuroptera	1	0,13	0	0,00	1
Összesen	66	8,25	152	11,69	218

2. táblázat A kéreg alatt gyűjtött, faji szintig azonosított rovarok, mikroélőhelyek szerint

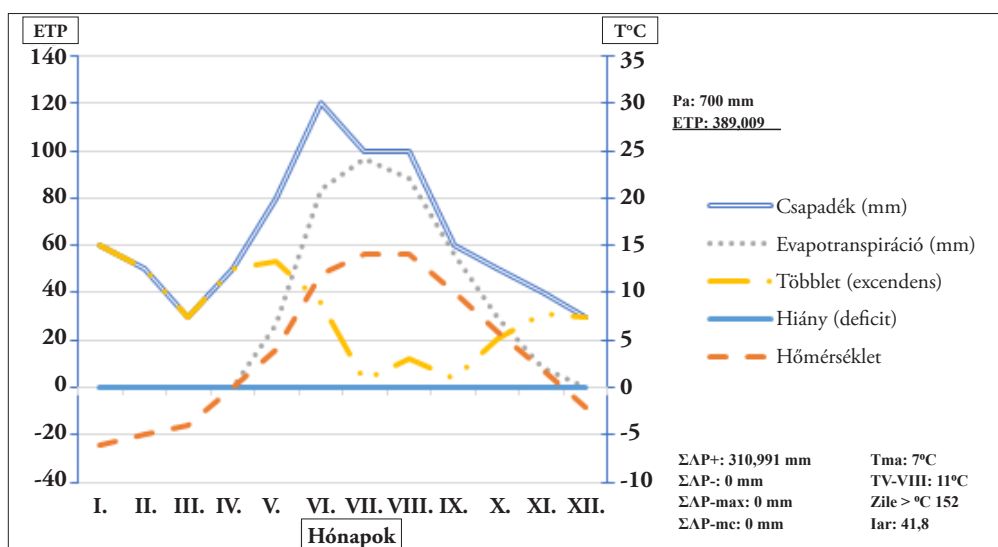
Sorszám	TAXON	Bükk	Jegenyefenyő
1	<i>Pyrochroa coccinea</i> (Linnaeus, 1761)	0	4
2	<i>Grynocharis oblonga</i> (Linnaeus, 1758)	0	1
3	<i>Rhagium inquisitor</i> (Linnaeus, 1758)	0	22
4	<i>Sinodendron cylindricum</i> (Linnaeus, 1758)	1	0
5	<i>Cucujus cinnaberinus</i> (Scopoli, 1763)	1	32
6	<i>Xylophagus ater</i> (Meigen, 1804)	0	5

3. táblázat A kéreg alatt gyűjtött pókok fajlistája

Szám	Családok	Bükk		Jegenyefenyő		Összes egyed
		egyed	Aa	egyed	Aa	
I.	Amaurobiidae	1	0,13	3	0,23	4
1	<i>Amaurobius fenestralis</i> (Ström, 1768)	1	0,13	3	0,23	4
II.	Anyphaenidae	3	0,38	3	0,23	6
2	<i>Anyphaena accentuata</i> (Walckenaer, 1802)	3	0,38	3	0,23	6
III.	Cybaeidae	0	0,00	2	0,15	2
3	<i>Cryphoea silvicola</i> (C. L. Koch, 1834)	0	0,00	2	0,15	2
IV.	Philodromidae	0	0,00	2	0,15	2
4	<i>Philodromus margaritatus</i> (Clerck, 1757)	0	0,00	2	0,15	2
V.	Segestriidae	7	0,88	10	0,77	17
5	<i>Segestria senoculata</i> (Linnaeus, 1758)	7	0,88	10	0,77	17
VI.	Thomisidae	0	0,00	4	0,31	4
6	<i>Diaea dorsata</i> (Fabricius, 1777)	0	0,00	3	0,23	3
7	<i>Ebrechtella tricuspadata</i> (Fabricius, 1775)	0	0,00	1	0,08	1
Összesen		11	–	24	–	35

1. ábra A vizsgált terület földrajzi elhelyezkedése

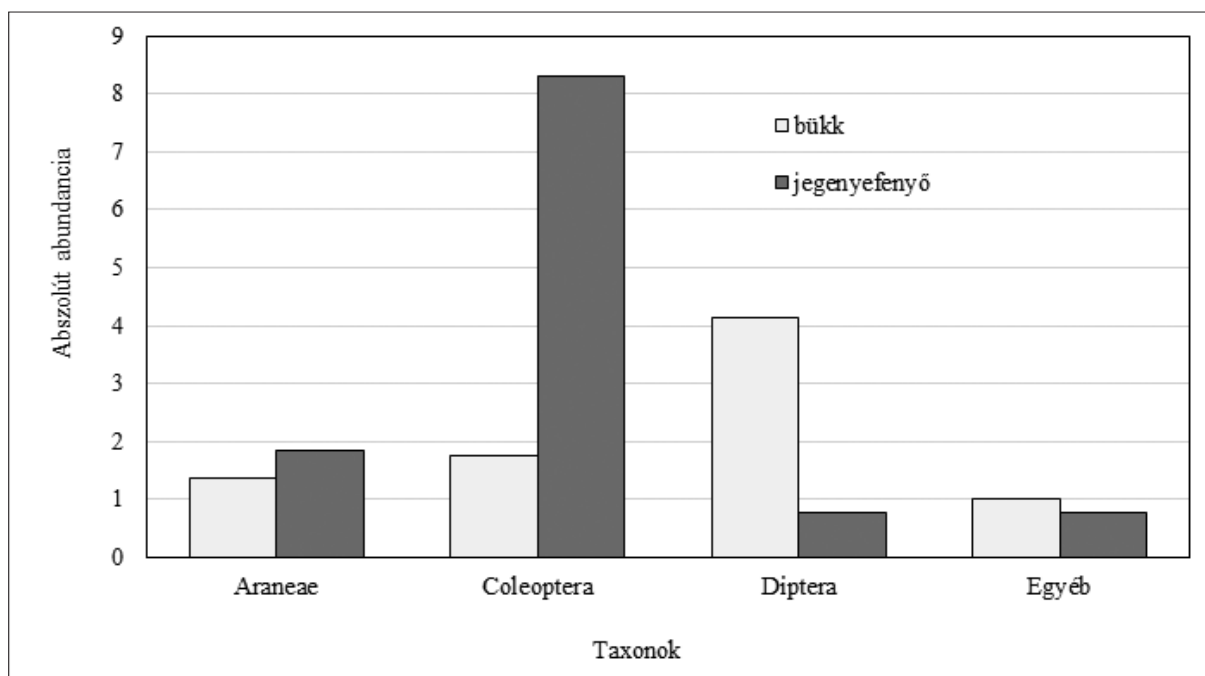
2. ábra Walter–Lieth-diagram (STOENESCU, Ștefan Mihail 1966 után, módosítva)

3. ábra Mintavétel előkészítése

4. ábra Fenyves-tövisehcincér (*Rhagium inquisitor*) lárvája

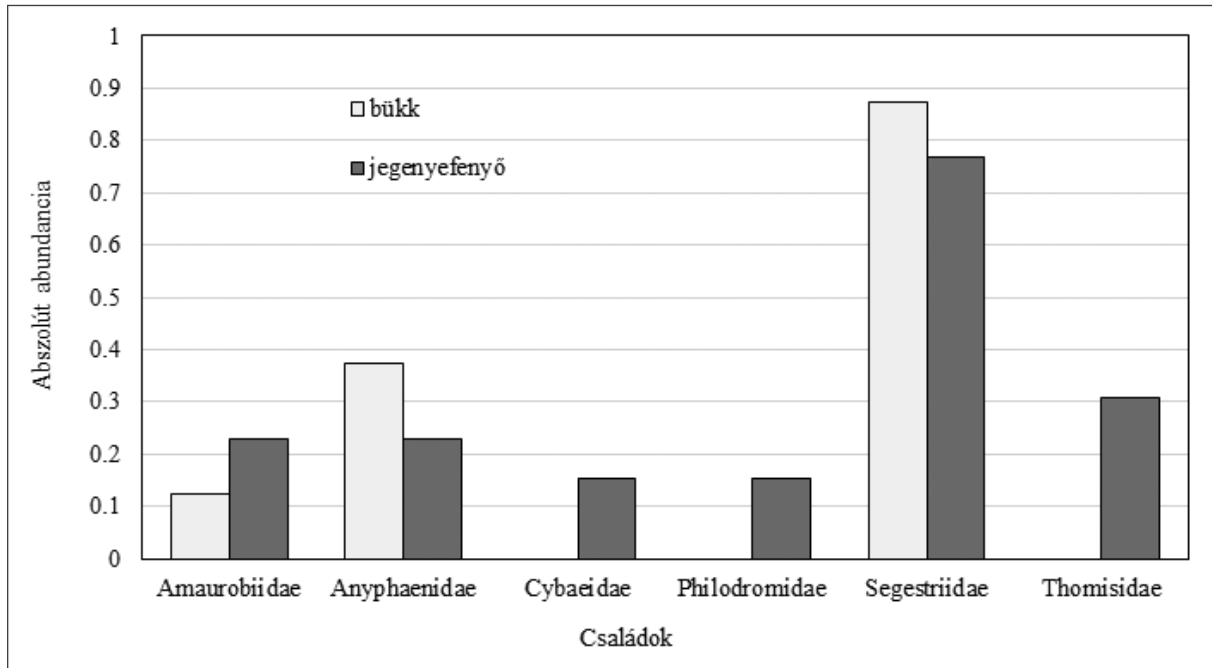
5. ábra Az ízeltlábúak főbb rendszertani csoportok szerinti megoszlása

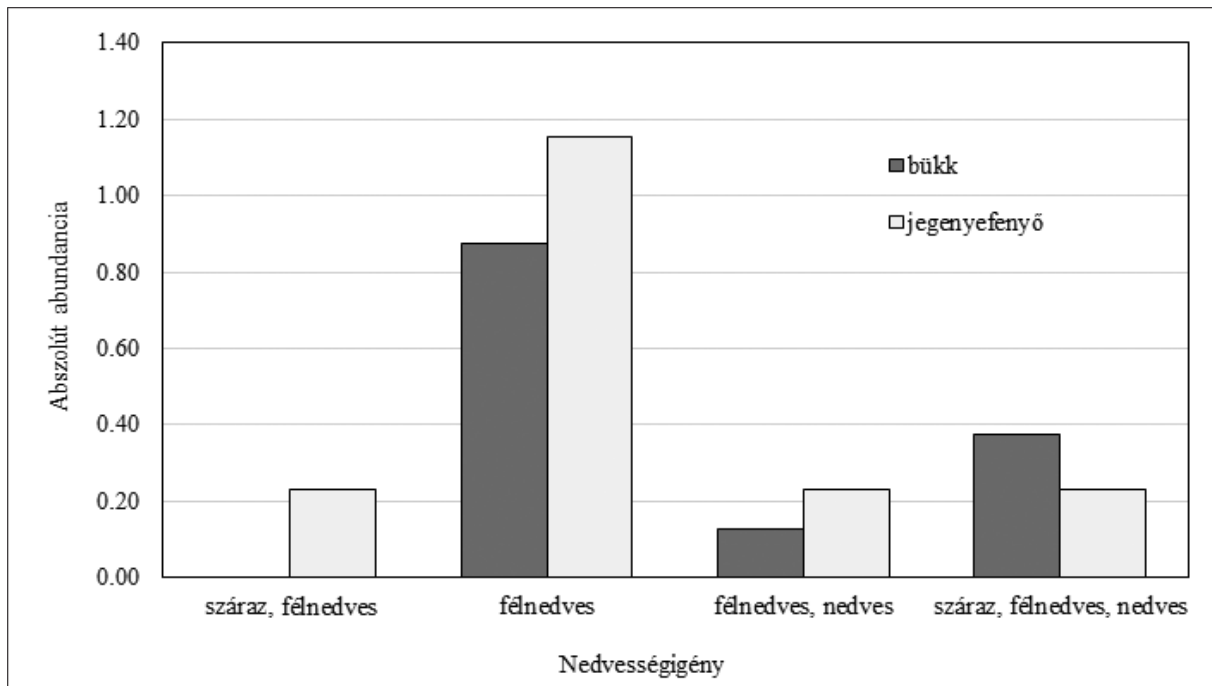
6. ábra Skarlátbogár (*Cucujus cinnaberinus*)

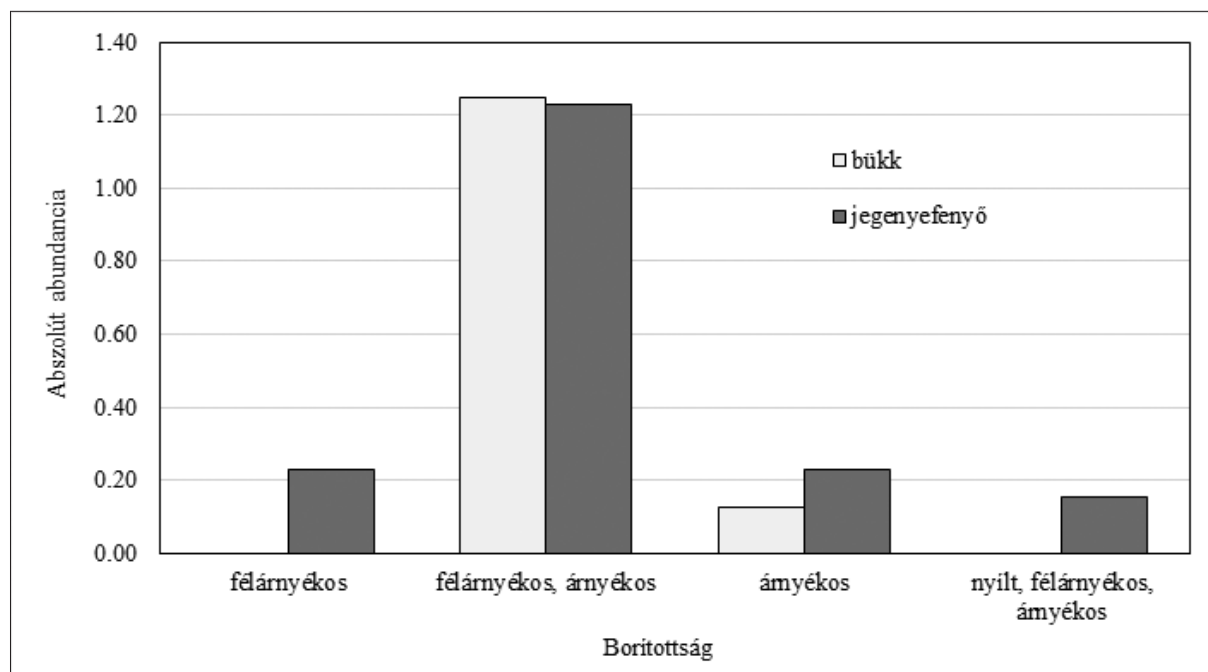
7. ábra Tülkös szarvasbogár (*Sinodendron cylindricum*)

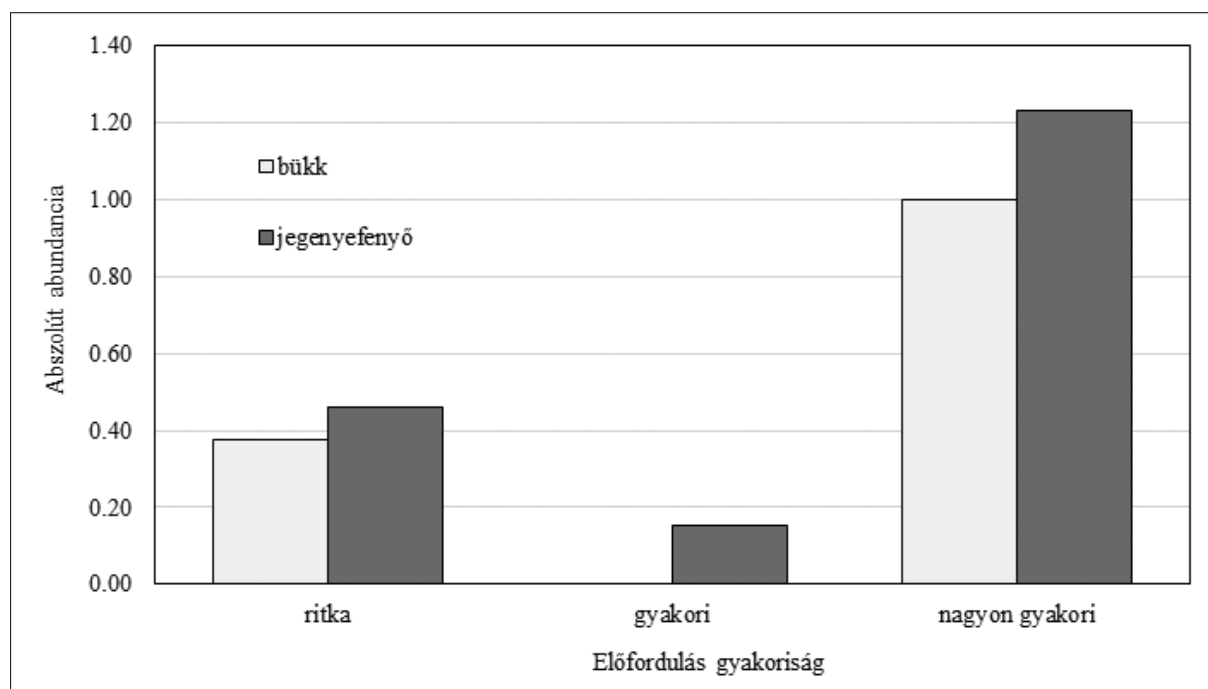
8. ábra A pókok családok szerinti megoszlása

9. ábra Nedvességigény szerinti megoszlás

10. ábra A pókok fényigény szerinti megoszlása

11. ábra A pókok előfordulási gyakoriság szerinti megoszlása

RÉGÉSZET

Puskás József

ADATOK KOVÁSZNA MEGYE RÉGÉSZETI REPERTÓRIUMÁHOZ (V.)

Bevezetés

Az elmúlt néhány évben, a szerző által folytatott terepbejárások során több eddig ismeretlen régészeti lelőhelyet sikerült felfedezni. Jelen tanulmányommal kívánom folytatni azt a cikksorozatot, amely a Felsőháromszéki-medence lelőhelyeit mutatja be. Ezek legtöbbször olyan, rég eltűnt települések nyomai, amelyekről eddig nem volt semmilyen adatunk. Emellett előfordulnak olyanok is, amelyekről már a régebbi szakirodalom is tudott, de az újabb kutatások további eredményekkel gazdagították ismereteinket. Ezeknek a lelőhelyeknek a pontos térképre vitele nemcsak a régészettudomány számára fontos, hanem az adott települések vezetésének is, ahol újabb fel kell tüntetni a település határain belül lévő ismert régészeti lelőhelyeket. A múlt században végzett régészeti kutatások helyszínei gyakran ismeretlenek, nem beazonosíthatóak, vagy egy-egy lelőhelyről az elmúlt 100-120 évben semmilyen újabb információ nem látott napvilágot.

Jelen tanulmányban 17 lelőhely bemutatására vállalkozom, ahol ezek kiterjedésére, az előkerült leletanyagra és azok keltezésére is kitérek. A leletanyagot a 2016–2019 között végzett terepbejárásokon gyűjtöttem, és ezek feldolgozását követően a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum állományába kerültek.

A lelőhelyek és leletanyagok leírása

1. Bereck–Farkasvár

A berecki római katolikus templomtól kb. 1,6 km-re nyugatra, a Feketügy bal partján húzódik egy enyhén emelkedő terasz, amelyet a Kézdivásárhely–Bereck vasútvonal építésével átvágtak. A vasút mindkét oldalán, vagyis az enyhén lejtő oldalon és a terasz tetején is középső bronzkori (Wietenberg-kultúra) kerámia került elő. Mivel a terület jó része kaszálló, így a lelőhely kiterjedése nem állapítható meg egyértelműen. A leletanyag mintegy 1,2 hektáron

szóródott. Az összesen 45 darab kerámiatöredékből mintegy 23 jellegtelen oldaltöredék és két fenéktöredék, melyek különböző típusú edényekből származnak. Hét díszített darab nem meghatározható edénytípushoz tartozik. Ezek egyszerű motívumok (bordák, kanelúrák, sraffozott sávok) jelennek meg. Az edénytípusok formai sajátosságai leginkább a 13 peremtöredék alapján rekonstruálhatóak. Előfordulnak kisméretű csészék finom kivitelezésű darabjai, valamint nagy főző- és tárolóedények durva felületű töredékei. A lelőhelyen előkerült továbbá egy fazék oldalából kialakított kerek tárgy, valamint két kőtárgy is, amelyek rendeltetése egyelőre bizonytalan.

1. Finom szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott mély tál peremtöredéke. Külső felülete barnásszürke, a belső sötétszürke, mindkettő simított. Díszítetlen. Mérete: pá: 24,5 cm.¹ (5. tábla, 1.)

2. Finom szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott, mély tál peremtöredéke. Mindkét felülete sötétszürkére égetett, kívül simított, belül érdes. Díszítetlen. Mérete: pá: 22 cm. (5. tábla, 2.)

3. Enyhén kihajló peremű, közepes méretű fazék töredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag, kívül-belül barna, simított. Díszítetlen. Mérete: pá: 20 cm. (5. tábla, 3.)

4. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból készített, S-profilú fazék peremtöredéke. Mindkét felülete sötétszürkére égetett, kívül simított, belül érdes. A peremen az edényszáj síkjából kiemelkedő magasított fül indítása figyelhető meg. Díszítetlen. Mérete: pá: 15 cm. (5. tábla, 4.)

5. Apró szemcséjű homokkal soványított agyagból készült, karéjos tál peremtöredéke. Kívül-belül szürkére égetett, külső felülete simított. Díszítetlen. Mérete: má: 16 cm. (5. tábla, 5.)

6. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból készített, vastagított peremű tál töredéke. Mindkét felülete sötétszürkére égetett, simítottak. Díszítetlen. (6. tábla, 1.)

7. Magasított fülű csésze peremtöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag, mind-

¹ A szövegben használt rövidítések feloldása: pá: peremátmérő; má: maximális átmérő; fá: fenékméret; h: hossz; sz: szélesség;

m: magasság; v: vastagság; á: átmérő.

két felülete sötétszürkére égetett, simított, belül fényezésnyomokkal. A nyak-váll határon vízszintes bekarcolás húzódik, míg a hasi részt ferde, széles kanelúrák díszítik. (6. tábla, 2.)

8. Díszített oldaltöredék, amely egy apró kavicsos homokkal soványított agyagból formázott edényből (valószínűleg karéjos tál) származik. Külső felülete szürkére égetett, barna folttal, simított, míg belül barna, érdes. Kívül három sorban bekarcolt sraffozott motívum fut körbe. (6. tábla, 3.)

9. Kihajló, S-profilú fazék peremtöredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Simított felületei sötétszürkére égettek, a peremen barnászürke folt. Díszítetlen. (6. tábla, 4.)

10. Csésze peremtöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag, mindkét felülete sötétszürkére égetett, simították. A hasi részt ferde, rövid, egymástól elválasztott, keskeny kanelúrák díszítik. (6. tábla, 5.)

11. Apró szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott fazék oldaltöredéke. Külső felülete barna, a belső sötétszürke, mindkettő érdes tapintású. Külső felét seprűzés borítja. (6. tábla, 6.)

12. Nagyméretű fazék oldaltöredéke. Anyaga kavicsos homokkal soványított agyag, mindkét felülete világosbarnára égetett, érdes tapintásúak. A vállrészen vízszintes tapasztott borda fut körbe. (6. tábla, 7.)

13. Kavicsos homokkal soványított agyagból formázott fazék oldaltöredéke. Felületei szürkésbarna színűek, érdes tapintásúak. Kívül seprűzés borítja. (6. tábla, 8.)

14. Lekerekített peremű, egyenes falú fazék peremtöredéke. Anyaga kavicsos homokkal soványított agyag, felületei szürkésbarna színűek, érdes tapintásúak. Külső felületén seprűzés nyomai, illetve egy letört vízszintes borda nyoma figyelhető meg. (6. tábla, 9.)

15. S-profilú, kissé vastagított peremű fazék töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete szürkésbarna, érdes, a belső sötétszürke, simított. Díszítetlen. (6. tábla, 10.)

16. Homokkőből kialakított, nagyjából hasáb alakú tárgy (talán fenőkő). Négyszögletes keresztmetszetű, lekerekített sarkokkal. Felső része letört. Méretei: h: 5,5 cm; sz: 3,4 cm; m: 2,9 cm. (7. tábla, 1.)

17. Kőből kialakított, ismeretlen rendeltetésű tárgy (talán simító, edényfényező). Felületeit fényesre csiszolták. Felső része lapos, nagyjából kör keresztmetszetű, felülete csiszolt (nem törött). Alsó része egy balta éléhez hasonlóan kiszélesedik. Nyéllyuk hiányában kizárhatjuk, hogy baltával van dolgunk. Méretei: h: 5,9 cm; á: 3,25 x 3,1 cm; „él” sz: 4,2 cm; „él” v: 2 cm. (7. tábla, 2.)

18. Agyagtapasztás darabja. Anyagában morzsolt kerámia és kevés kavics figyelhető meg. Külső oldala simított, belül négy darab vesszőlenyomat figyelhető meg. Méretei: h: 5,7 cm; sz: 4,6 cm; m: 2 cm. (7. tábla, 3.)

19. Fazék oldaltöredékéből kialakított kerek tárgy. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag, simított felületei kívül világosszürke, belül sötétszürke színűek. Díszítetlen. Méretei: á: 5,7 cm; v: 0,9 cm. (7. tábla, 4.)

2. Cófalva–Akasztófadomb/Mosórét/Kovácsnádja

A református templom szomszédságában, a főútról délkeleti irányba ágazik el egy földút, amely a vasúti sínek irányába vezet. Az elágazástól kb. 500 m-re balra található egy enyhén emelkedő terasz, amely jelenleg művelés alatt áll. Egy kb. 4,5 hektáros területről különböző korú kerámiatöredékeket gyűjtöttünk. Az úttól jobbra, mintegy 200 m-re, egy vizenyős mélyedés található, melynek lejtőjén még találtunk szórványos anyagot. Az út és a mélyedés közötti terület *Kovácsnádjaként* ismert, míg az úttól balra eső részt *Akasztófadomb* vagy *Mosórét* néven emlegetik. Az *Akasztófadomb/Mosórét* és a *Kovácsnádja* közötti lelőhelyeken egy kb. 100-130 méteres sávban nem találtunk kerámiatöredékeket, vélhetően azért, mert ott jártunkkor a területet nem szántóként, hanem kaszálóként használták.

A terepmunkák során egy alkalommal, az út bal oldalán lévő szántásban egy fekete, szenes folt jelentkezett, amelyben számos kerámia- és díszített tapasztötredék volt. Az innen kikerült kerámiadarabok egy része ugyanabból a fazékból származott. A szántással vélhetően egy gödör betöltését, vagy egy ház omladékát bolygatták meg. A foltból származó töredékek egy részén erőteljes égésnyomok figyelhetőek meg, amely során az edénydarabok eldeformálódtak.

A szenes folton kívülről 49 darab kerámia került elő. Ebből három darab a neolitikum időszakához köthető: két darab pelyvával soványított jellegtelen oldaltöredék, míg egy másik kisméretű edény darabja. Díszítése alapján a Vonaldíszes kerámia kultúrájába sorolható. A leletanyag jelentős része a középső bronzkorhoz köthető. A 44 darab kerámiából mintegy 39 jellegtelen, különböző soványítású agyagból formázott oldaltöredék, szürkére vagy vörösre, vörösesbarnára égetett felületekkel. Valószínűleg a talaj savas kémhatása miatt, a töredékek nagy része kopott felületű. Ezek közül kivételt a finom kerámia képez, melynek felülete ellenállt a korróziónak, így díszítőmotívumaik is jól megmaradtak. A díszített edénytöredékek között megjelennek a jellegzetes Wietenberg-motívumok, mint a sraffozott bekarcolások vagy az ún. *Zahnstempelung*-technikával kitöl-

tött geometrikus elemek. Ugyancsak a szenes folton kívülről származik két, finom pasztából gyorskorongon formázott oldaltöredék. A felületek kopottsága miatt a korongozásnyomok eltűntek. Dísztés vagy jellegzetes edényforma hiányában nem tudjuk egyértelműen kultúrához kötni. Véleményünk szerint azonban a klasszikus dák időszakhoz vagy a korai népvándorlaskorhoz köthetők.

A szenes foltból összesen 74 darab edénytöredéket sikerült gyűjteni, melyek ugyancsak a középső bronzkor időszakára keltezhetőek. Ezekből valószínűleg 18 darab oldal- és egy fenéktöredék ugyanahhoz a fazékhoz tartozik, míg további hat oldal- és peremtöredékek egy másik edény részei. A fennmaradó 50 cserépdarab különböző edények darabjai. Ezekből 37 darab szemcsés vagy kavicsos homokkal soványított agyagból készült edények részei (30 db jellegtelen oldaltöredék és hét db peremtöredék), durva tapintású felületekkel, nagyobb részét vörösesbarnára égetett. Kisebbszámú jelennek meg a szürkére égetett felületű töredékek. Az igényesebb kidolgozású csoportba mintegy 13 töredék sorolható, melyből nyolc darab simított felületű töredék, barnásszürke (négy db), vörös (két db) vagy sötétszürke (két db) színűek. Az öt darab fényezett felületű töredék sötétszürke (három db), barna vagy vörös (egy-egy db). Az edénydarabok mellett tíz átégett tapasztástöredék is előkerült, köztük néhány áglenyomatos példánnyal. Egy töredéken spiráldísztés figyelhető meg. Továbbá találtunk egy töredékes, csonka gúla alakú agyagnehezéket és egyetlen darab égett csonttöredéket (borda).

Vonaldíszes kerámia kultúrája

1. Kevés apró szemcsés homokkal soványított agyagból formázott, kisméretű edény oldaltöredéke. Érdes, kopott felületei világosszürkére égtek. Külső felületén két bekarcolt, ívelt vonal húzódik, az egyik egy sekély, ovális (kottafejes) bemélyedés. (8. tábla, 1.)

Wietenberg-kultúra

2. Apró kavicsos homokkal soványított fazék oldaltöredéke. Külső felülete szürkésbarnára, a belső sötétszürkére égetett, érdes tapintásúak. A vállon vízszintes borda fut körbe. (8. tábla, 2.)

3. Apró kavicsos homokkal soványított fazék oldaltöredéke. Kívül barnásszürke, belül sötétszürke színű, felületei érdes tapintásúak. A vállon vízszintes borda fut körbe. (8. tábla, 3.)

4. Kavicsos homokkal soványított agyagból formázott edény oldaltöredéke. Kívül barnásszürkére, belül sötétszürkére égetett, felületei érdes tapintásúak. Kívül egy ovális, tapasztott bütyök figyelhető meg, közepén sekély bemélyedéssel. (8. tábla, 4.)

5. Apró szemcsés homokkal soványított agyagból formázott edény (talán karéjos tál) oldaltöredéke. Simított felületei sötétszürke színűek. Kívül két sraffozott, hegyesszögben megtörő motívum húzódik, melyek eredetileg meándermotívumot formázhattak. (8. tábla, 5.)

6. Apró szemcsés homokkal soványított agyagból formázott edény oldaltöredéke. Simított felületei szürkére égtek. Kívül háromszög alakú motívum húzódik, melynek közét *Zahnstempelung*-technikával töltötték ki. A töredék felső részén egy bekarcolt vonal figyelhető meg, amely véleményünk szerint egy meándermotívum részlete lehet. (8. tábla, 6.)

7. Fazék oldaltöredéke. Anyaga kavicsos homokkal soványított agyag. Külső felülete szürkésbarnára, a belső világosbarnára égetett, érdes tapintásúak. Dísztetlen. A vállon egy szalagfűl található. (8. tábla, 7.)

A szenes folt anyaga

8. Valószínűleg egy S-profilú, nyújtott testű fazékból származó edénydarabok, köztük díszített váll- és fenéktöredékekkel. A fazék anyaga kavicsos homokkal soványított agyag, felületei vörös színűre égetett, érdes tapintásúak. A nyakon vízszintes, ujjbenyomásos borda fut körbe. Mérete: fá: 14 cm. (9. tábla, 1.)

9. S-profilú fazék peremtöredéke, melyet apró szemcsés homokkal soványított agyagból formáztak. Másodlagos égés hatására a peremrész eldeformálódott. Külső felülete vörösre égett, a perem lilásvörös, erőteljes égésnyomokkal. Belül lilásvörös, mindkét felülete simított. A nyak-váll határon egy sorban kialakított, búzaszem alakú beszurkodások futnak körbe. Mérete: pá: 24 cm. (9. tábla, 2.)

10. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból formázott edény peremtöredéke. Kívül vörösre, belül világosszürkére égetett, felületei érdesek. A nyakon vízszintes, ujjbenyomásos borda húzódik. Mérete: pá: 18 cm. (10. tábla, 1.)

11. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból formázott, befele hajló szájú edény peremtöredéke. Kívül barnásszürke, belül világosszürke, sötét folttal, felületei érdesek. A perem külső részén ferde bevagdosások, alatta ujjbenyomásos borda. A vállon egy tapasztott, szarvszerű bütyök figyelhető meg. Mérete: pá: 16 cm. (10. tábla, 2.)

12. Egyenes falú edény peremtöredéke. Anyaga apró kavicsos homokkal soványított agyag. Külső és belső felületei sötétszürke színűek, érdes tapintásúak. A perem alatt egy vízszintes, ujjbenyomásos borda húzódik. Mérete: pá: 16 cm. (10. tábla, 3.)

13. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból formázott, befele hajló szájú edény peremtöredéke. Kívül barnásvörös, belül sötétszürke, felületei

érdesek. A nyakon vízszintes, ujjbenyomásos borda húzódik, melyet egy szarvszerű bütyök szakít meg. Mérete: pá: 14 cm. (10. tábla, 4.)

14. Nyújtott csonka gúla alakú nehezék töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított anyag. Barnásszürkére égetett, simított felületű. Méretei: m: 7 cm; sz: 6 x 4,7 cm. (10. tábla, 5.)

15. Dísztett tapasztás darabja. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított anyag. Sötétszürkére égett, simított felületű. Felületén egy sekélyen besimított spiráldísz figyelhető meg. Méretei: h: 10,1 cm; sz: 5,9 cm; m: 5 cm. (10. tábla, 6.)

3. Cófalva–Alámenő II.

A lelőhely mintegy 700 m-re délnyugatra található a református templomtól, egy enyhén kiemelkedő teraszon, amelyet délről és keletről a Kovászna-patak határol. Északról egy kevésbé mély völgy (talán egykori folyómeder), míg nyugatról egy alacsonyan fekvő árterület határolja. A völgyben jelenleg egy földút halad Nagyborosnyó irányába. A terasz részét képező mintegy 5,6 hektáros területen több korszakhoz köthető kerámia, agyag- és csonttárgy került elő. A legkorábbi leletek valószínűleg a késő rézkori Coțofeni-kultúrához tartoznak. A leletanyag nagy része azonban középső és késő bronzkori (Wietenberg-, Noua- és Gáva-típusú kerámiák). A lelőhely délkeleti szélén a Noua-kultúrához tartozó, ún. „hamuhalom” is körvonalazódott, amelyben számos, a korszakhoz köthető kerámia- és csontanyag került elő. Kisebb számban fordulnak elő korongozott sűrű edénytöredékek is, amelyek a késő vaskor időszakához köthetőek.

A késő rézkori Coțofeni-kultúrához egyetlen töredéket sikerült kötni, melynek pereme vastagított, és függőleges benyomkodások díszítik. Feltehetően az a néhány összegyűjtött pattintott kőeszköz vagy hulladék ugyancsak ehhez az időszakhoz kapcsolható.

A középső bronzkori Wietenberg-kultúrához 65 darab töredék és agyagtárgy tartozik. Ezek nagy része (41 darab) jellegtelen oldaltöredék, különböző típusú edényekből. Az érdes, hétköznapi használatra szánt fazekak mellett finom kivitelezésű, fényezett felületű töredékek is előfordulnak. A díszített töredékeken (11 darab) viszonylag egyszerű motívumok jelentkeznek: bekarcolt, sraffozott sávok, bordadíszek, illetve ferde, széles kanelúrák. A peremtöredékek (12 darab) kihajlós, S-profilú fazekakhoz tartoznak, melyek leginkább díszítetlenek, esetleg a nyakon egyszerű borda fut körbe. A fazéktöredékek mellett számos kónikus és ívelt falú tál darabját is összegyűjtöttük,

valamint a kultúrára jellemző karéjos tál darabjai is előkerültek. Találtunk egy ún. bikónikus „botvéget” is, melyet ferde kanelúrákkal díszítettek.² Néhány töredéken jellegzetes Monteoru-díszítés is felfedezhető. Ezek az említett kultúra késői (Monteoru IIb) szakaszába sorolhatóak. Mivel a területen nincs Wietenberg III-típusú kerámia, ezért véleményem szerint inkább egy korai Noua horizonthoz köthetőek, ahol még a késői Monteoru-elemek gyakran megjelennek.³

Az 57 darab késő bronzkori edénytöredék a Noua-kultúrához tartozik. Ezt a „hamuhalmon” kívülről gyűjtöttük. A számos jellegtelen oldal-, fül- és aljtöredék mellett több díszített darab is előkerült. Utóbbiakat a kultúrára oly jellemző bordadíszek és seprűzött felületű töredékek alkotják. A peremtöredékek túlnyomó része különböző típusú, zsákszerű fazekakból származnak, de előfordulnak befele hajló szájú edénytöredékek is. Egy másik jellegzetes edényforma a nagyméretű, kantharosz-típusú fazék, amelyet két magasított füllel láttak el, és vékony, vízszintes kanelúrákkal díszítettek. Az említett fazekak nyaki részén leginkább sima vagy ujjbenyomásos bordák futnak körbe. Ehhez az időszakhoz sorolhatunk egy ovális alakú tárgyat, melyet egy seprűzött felületű fazék töredékéből alakítottak ki.

Az azonosított „hamuhalom” alakja ovális, méretei megközelítőleg 40 x 30 m. A 22 darab kerámiatöredék nagyon hasonló jegyeket mutat a lelőhely többi részén gyűjtött késő bronzkori anyaggal. Ezek közül 15 darab jellegtelen oldaltöredék, egy ujjbenyomásos bütyökkel díszített töredék, valamint hat peremtöredék. Utóbbiak négy zsákszerű fazékból, egy ívelt falú tálból és egy csésze pereméből származnak. A kerámiák mellett 11 darab töredékes állatcsontot is gyűjtöttünk, valamint egy fogazott lapocka is előkerült.

Egy oldaltöredéket függőleges kanelúrakötegek díszítenek, melyekre legközelebbi analógiákat a Gáva-kultúrában találunk. A lelőhelyen ez az egyetlen, ehhez a kultúrához (feltételesen) köthető leletünk, ezért nem zárjuk ki, hogy valójában ez is egy kevésbé gyakori, Noua-típusú kerámia.

Az összegyűjtött leletek alapján a késő vaskori dák megtelepedés szegényesnek mondható. A hét darab kerámiatöredékből három darab kézzel formázott, míg négy darab gyors fazekaskorongon készült edényekből származik. Egy szivacsos jellegű kőből (andezit?) készült őrlőkő töredéke vélhetően ugyancsak ehhez az időszakhoz kapcsolható, ugyanis hasonló anyagú tárgyakat leginkább a vaskori és a kora népvándorláskori telepeken találunk.

² Ez a „hamuhalom” felületéről került elő, azonban inkább tarthat a Wietenberg-, mint a Noua-kultúrához. Lásd RUSTOIU,

Gabriel 1995.

³ POPA, Dumitru – BOROFFKA, Nikolaus 1996, 55.

A lelőhelytől mintegy 180-200 m-re északnyugati irányba egy középső bronzkori temető elszántott maradványait sikerült azonosítani (Cófalva–Alámenő I. nevű lelőhely).⁴ Ez a fentebb bemutatott korabeli telephez tartozhatott, vagy akár a környéken azonosított több telep közös temetője lehetett.

Coșofeni-kultúra

1. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból formázott fazék peremtöredéke. Kívül-belül barnára égetett, érdes felületekkel. A vastagított perem alatt függőleges benyomkodások húzódnak. (11. tábla, 3.)

Wietenberg-kultúra

2. Nyújtott S-profilú fazék peremtöredéke. Anyaga kavicsos homokkal soványított agyag. Kívül-belül barnászürkére égetett, érdes felületekkel. A perem külső felét benyomkodások díszítik, a nyakon ferdén bevagdosott borda húzódik. Mérete: pá: 33 cm. (12. tábla, 1.)

3. Sekély tál peremtöredéke, amelyet morzsolt kerámiával soványított agyagból formáztak. Kívül-belül sötétszürkére égetett, a peremen barna foltokkal, felületei simítottak. Díszítetlen. Mérete: pá: 24 cm. (12. tábla, 2.)

4. Enyhén kihajló peremű, rövid nyakú, domború testű fazék töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül-belül szürke, a perem barnára égetett, felületei simítottak. Díszítetlen. Mérete: pá: 27 cm. (12. tábla, 3.)

5. Kihajló peremű, ívelt falú fazék töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal és morzsolt kerámiával soványított agyag. Kívül barna színű, érdes tapintású, belül szürke, simított felületű. Díszítetlen. Mérete: pá: 16 cm. (12. tábla, 4.)

6. Kisméretű fazék peremtöredéke. Anyaga apró kavicsos homokkal soványított agyag. Kívül-belül sötétszürke, érdes tapintású. Díszítetlen. Mérete: pá: 14 cm. (12. tábla, 5.)

7. Közepes méretű fazék oldaltöredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül-belül fekete, fényezett felületekkel. Kívül kisméretű szalagfűl található. Díszítetlen. Mérete: má: 17,5 cm. (12. tábla, 6.)

8. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból formázott „botvég”/orsónehezék. Szürkére égetett, barna foltal, felülete simított. Méretei: á: 3,4 cm; m: 2,6 cm; lyuk mélysége: 1,4 cm; lyuk átmérője: 0,6 cm. (12. tábla, 7.)

9. Finom szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott csésze oldaltöredéke. Külső és belső felületei sötétszürkére égetett, simították. A nyak-váll határon benyomkodásokkal díszítették, míg a hason

ferde, széles kanelúrák húzódnak. Mérete: má: 12 cm. (13. tábla, 1.)

10. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból formázott fazék oldaltöredéke. Kívül sötétszürkére, belül barnára égetett, simított felületekkel. A vállon sraffozott vízszintes sáv húzódik, míg a hason ferde, széles hornyolások figyelhetők meg. (13. tábla, 2.)

11. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból készült fazék oldaltöredéke. Kívül-belül sötétszürkére, kívül fényezett, belül érdes. A töredéken egy kör alakú, beszurkodásokból kialakított motívum figyelhető meg. (13. tábla, 3.)

12. Befeleg hajló peremű, karéjos tál töredéke. Anyaga apró kavicsos homokkal soványított agyag. Kívül-belül szürkésbarna, simított felületekkel. Díszítetlen. (13. tábla, 4.)

13. Kihajló szájú fazék oldaltöredéke. Anyaga apró kavicsokat tartalmaz, de nem egyértelmű, hogy soványító anyagként vagy természetesen került a pasztába. Kívül-belül sötétszürkére, fényezett felületekkel. A töredék belső felén egy sraffozott vízszintes sáv húzódik. (13. tábla, 5.)

14. Finom szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott edény oldaltöredéke. Kívül világosbarna, szürke foltal, belül sötétszürke. Felületein fényezésnyomok figyelhetők meg. Külső felületén széles, ferde kanelúrák húzódnak. (13. tábla, 6.)

15. Apró szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott edény oldaltöredéke. Kívül-belül sötétszürke, külső felülete simított, a belső érdes. Felületét vélhetően széles kanelúrákból kialakított spirálmotívum díszíti. (13. tábla, 7.)

16. Finom pasztából formázott edény oldaltöredéke. Kívül-belül szürkére égetett, külső felülete simított, belül fényezésnyomokkal. A vállrészen két vízszintesen bekarcolt párhuzamos vonal, alattuk ferde, széles kanelúrák húzódnak. (13. tábla, 8.)

Monteoru-kultúra

17. Kavicsos homokkal soványított agyagból formázott fazék töredéke. Kívül-belül szürke, barna foltal, érdes felületekkel. A kissé vastagított peremet kisméretű benyomkodások díszítik. Mérete: pá: 20 cm. (14. tábla, 1.)

18. Finom szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott csésze töredéke. Külső és belső felületei sötétszürke színűek, fényezettek. A perem síkjából egy szalagfűl emelkedik ki, amely a vállon csatlakozik az edényhez. Mérete: pá: 8 cm. (14. tábla, 2.)

19. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból formázott edény oldaltöredéke. Kívül-belül sötétszürke, fényezett felületekkel. Külső felületén rövid bevagdosások, alatta egymásba fonódó, kettős

⁴ PUSKÁS József 2020a.

vonalból kialakított spirálkampók figyelhetők meg. (14. tábla, 3.)

20. Apró szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott edény oldaltöredéke. Kívül-belül sötétszürke, simított felületekkel. Kívül ferdén elhelyezkedő bevagdosások tűnnek fel. (14. tábla, 4.)

21. Apró szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott edény oldaltöredéke. Kívül-belül sötétszürke, simított felületekkel. Külső felületét legalább két sorban ferde, rövid bevagdosások díszítik. (14. tábla, 6.)

22. Enyhén kihajló szájú, finom szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott fazék peremtöredéke. Kívül-belül sötétszürke színű, simított felületekkel. A perem alatt kettős vonalakkal kialakított, bekarcolt girlandok futnak körbe. Mérete: pá: 28 cm. (14. tábla, 7.)

Noua-kultúra

23. Finom szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott, kantharosz-típusú edény töredéke. Külső és belső felülete vörösesbarnára égetett, simított. A perem síkjából kiemelkedő fül töredékesen maradt meg. Ez a vállon csatlakozott az edényhez. A csatlakozás mellett vízszintes, keskeny, egymástól elválasztott több bekarcolásból álló vonalköteg fut körbe. A fül keresztmetszete háromszög alakú lehetett, tetején bütyökkel. Mérete: pá: 20 cm. (15. tábla, 1.)

24. Kavicsos homokkal soványított agyagból formázott, egyenes falú edény peremtöredéke. Kívül vörösesbarna színű, sötétszürke folttal, belül sötétszürke, barna folttal. Felületei érdesek, mindkét fele seprűzött. Mérete: pá: 22 cm. (15. tábla, 2.)

25. Kevésbé hangsúlyos S-profilú tál peremtöredéke. Morzsolt kerámiával soványított agyagból formázták. Érdes felületei kívül-belül feketére égettek. Kívül a perem alatt plasztikus bütyök figyelhető meg. Mérete: pá: 20 cm. (15. tábla, 3.)

26. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból formázott, egyenes falú edény peremtöredéke. Kívül vörösesbarna színű simított, belül szürkére égetett, érdes. Kívül egy nyújtott, vízszintes, ujjbenyomásokkal díszített plasztikus bütyök található. Mérete: pá: 18 cm. (15. tábla, 4.)

27. Befeleg hajló szájú, kavicsos homokkal soványított agyagból formázott fazék peremtöredéke. Kívül-belül sötétszürke, barna folttal, érdes felületekkel. Közvetlenül a perem külső felén sima, vízszintes borda húzódik. Mérete: pá: 14 cm. (15. tábla, 5.)

28. Ívelt falú, zsákszerű fazék peremtöredéke, melyet apró kavicsos homokkal soványított agyagból formáztak. Kívül világos, belül sötétszürke színű, felületei érdesek. Dísztetlen. Mérete: pá: 16 cm. (16. tábla, 1.)

29. Edény oldaltöredékéből nagyjából kerekre alakított tárgy. Anyaga apró kavicsos homokkal soványított agyag. Kívül-belül barna, felületei érdesek. Külső felülete seprűzött. (16. tábla, 2.)

30. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból formázott edény oldaltöredéke. Kívül szürke, fényezett, belül barna, érdes. Külső felületét hat függőleges kanelúrából álló motívum díszíti. (16. tábla, 3.)

31. Talpgyűrűs fazék fenéktöredéke. Anyaga apró kavicsos homokkal soványított agyag, kívül-belül sötétszürkére égetett, érdes felületekkel. Dísztetlen. Mérete: fá: 8 cm. (16. tábla, 4.)

32. Apró szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott edény oldaltöredéke. Kívül sötétszürke színű, belül barna, felületei érdesek. Külső felülete seprűzött. (16. tábla, 5.)

33. Kavicsos homokkal soványított agyagból formázott edény oldaltöredéke. Kívül-belül szürke színű, felületei érdesek. Külső felületén seprűzés, valamint egy ujjbenyomásos borda húzódik. (16. tábla, 6.)

34. Nagyméretű fazék oldaltöredéke. Anyaga kavicsos homokkal soványított agyag. Kívül szürkésbarna, belül sötétszürke, érdes felületekkel. Külső felületén seprűzés. (16. tábla, 7.)

35. Nagyméretű fazék oldaltöredéke. Anyaga kavicsos homokkal soványított agyag. Kívül vörös, belül barna, érdes felületekkel. Külső felületén seprűzés. (16. tábla, 8.)

Noua-kultúra – „hamuhalom”

36. Befeleg hajló szájú, kavicsos homokkal soványított agyagból formázott fazék peremtöredéke. Kívül-belül barnásszürke, érdes felületekkel. Dísztetlen. Mérete: pá: 40 cm. (17. tábla, 1.)

37. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból formázott tál peremtöredéke. Kívül-belül vörösesbarna, érdes felületekkel. Dísztetlen. Mérete: pá: 28 cm. (17. tábla, 2.)

38. Ívelt falú, zsákszerű fazék peremtöredéke, melyet apró kavicsos homokkal soványított agyagból formáztak. Kívül barna, szürke égésnyomokkal, belül szürkére égetett. Felületei érdesek. A perem alatt sima, vízszintes borda húzódik. Mérete: pá: 20,5 cm. (17. tábla, 3.)

39. Egyenes falú, zsákszerű fazék peremtöredéke, melyet apró kavicsos homokkal soványított agyagból formáztak. Kívül-belül szürkésbarnára égetett, érdes felületekkel. A perem alatt vízszintes, ujjbenyomásos borda húzódik. Mérete: pá: 17 cm. (17. tábla, 4.)

40. Állati eredetű (valószínűleg marha)csontból kialakított fogazott lapocka. Méretei: h: 12,7 cm, sz: 7,3 cm, v: 4,5 cm. (17. tábla, 5.)

La Tène-kultúra

41. Kihajló peremű, ívelt nyakú fazék peremtöredéke. Anyaga kavicsos homokkal soványított agyag. Érdes felületei sötétbarnára égettek, szürke foltos. Dísztetlen. Mérete: pá: 21 cm. (11. tábla, 1.)

42. Finom pasztából gyorskorongon formázott, nagyméretű edény oldaltöredéke. Világosszürke felületei simítottak. Kívül vízszintes borda húzódik, alatta sekélyen besimított két függőleges párhuzamos vonal, közöttük ugyancsak függőlegesen kialakított cikcakkmotívum. (11. tábla, 2.)

43. Porózus örlőkő töredéke. Méretei: h: 6,5 cm; m: 6 cm. (11. tábla, 5.)

Kultúrákhoz egyértelműen nem köthető tárgyak

44. Finom szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott, hasáb alakú tárgy. Színe fekete, felülete érdes. Alsó, szélesebb részén egy átfúrt lyuk nyoma figyelhető meg. A tárgy a furatnál eltört. Méretei: m: 2,7 cm; sz: 1,6 cm. (14. tábla, 5.)

45. Pattintott kova köeszköz töredéke vagy hulladék. Méretei: h: 2,15 cm; sz: 1,26 cm; v: 0,37 cm. (11. tábla, 4.)

46. Csepp alakú, pattintott homokkőből készült eszköz vagy hulladék. Méretei: h: 4,93 cm; sz: 4,46 cm; v: 1,7 cm. (11. tábla, 6.)

47. Ovális alakú, homokkőből készült eszköz vagy hulladék, pattintásnyomokkal. Méretei: h: 5,7 cm; sz: 4,74 cm; v: 2,8 cm. (11. tábla, 7.)

4. Cófalva–Barátosizsél/Aszalósdomb

Kb. 1,9 km-re délkeleti irányba a cőfalvi református templomtól, a Kovászna-patak bal partján található egy enyhén kiemelkedő hordalékkúp, amelyen nagyon töredékes állapotban lévő, kis mennyiségű (14 darab) kerámiát találtunk. Az apró kavicsos homokkal, morzsolt kerámiával soványított edénytöredékek vélhetően a rézkor és/vagy a bronzkor időszákhöz köthetőek. Egyetlen apró, benyomkodásokkal díszített peremtöredékből sajnos nem állapítható meg pontosabb kulturális besorolás. A kerámiatöredékek mellett egy, vélhetően használat miatt lekezedett kőtárgyat is találtunk, amely zúzókö vagy morzsolókö lehetett. A leletanyag jellegtelen volta miatt a képanyagban nem szerepel.

5. Cófalva–Beltelek

Cófalva nyugati végében, a Sepsiszentgyörgy irányába haladó DN 13E országos út bal oldalán egy kisebb kiemelkedés található, ahol a szántásban őskori kerámiát gyűjtöttünk. A kerámiatöredékek mintegy 0,23 hektár területen szóródtak, sok modern kori törmelékkel együtt. Összesen 41 darab kerámiát gyűjtöttünk, melyekből 32 darab őskori, míg kilenc

darab középkori töredék. Az őskori töredékek nagy része (27 darab) jellegtelen oldaltöredék, különböző edényekből, változó felületkezeléssel. További három darab aljtöredék, melyek vörösre égetett, kavicsos homokkal soványított darabok. Talán a rézkor időszakához köthetőek. Két másik töredéken egy sima, illetve egy ujjbenyomásos borda fut körbe.

A kilenc darab középkori töredék gyorskorongon formázott edényekből származik. Négy jellegtelen oldaltöredék, egy fenéktöredék, illetve négy másik peremtöredék. Utóbbiakat két kisebb fazék és egy tál pereme alkotja.

Őskor

1. Morzsolt kerámiával soványított agyagból formázott, nagyméretű edény aljtöredéke. Kívül-belül vörösésbarnára égetett, felületei érdesek. Dísztetlen. Mérete: fá: 20 cm. (18. tábla, 7.)

2. Morzsolt kerámiával soványított agyagból készült edény oldaltöredéke. Kívül-belül vörösésbarnára égetett, felületei simítottak. Kívül egy sima, vízszintes borda fut körbe. (18. tábla, 8.)

3. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból formázott edény oldaltöredéke. Kívül barnásszürkére égetett, belül vörösésbarna színű, mindkét felülete simított. A töredék külső oldalán egy vízszintes, ujjbenyomásos borda fut körbe. (18. tábla, 9.)

Középkor

4. Gyors fazekaskorongon, finom szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott, vastagított peremű edény töredéke. Mindkét felülete barna, simított. Mérete: pá: 15 cm. (18. tábla, 10.)

5. Gyors fazekaskorongon, finom szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott, tagolt peremű edény töredéke. Mindkét felülete sötétszürke, simított. Mérete: pá: 12 cm. (18. tábla, 11.)

6. Cófalva–Csereláb

A cőfalvi református templomtól mintegy 880 m-re északkeleti irányba helyezkedik el a *Csereláb* nevű dűlő. Ez egy enyhén kiemelkedő terasz a *Papárka* nevű patak bal partján. A lelőhelyen szórványosan fordulnak elő edénytöredékek. A 13 darab kerámiatöredék közül mindegyik oldaltöredék, a gyűjtés során perem- vagy díszített töredék nem fordult elő. Egy töredék bikónikus tálból származhat, szürkére égetett, érdes, kopott felületekkel. Anyagában nem sikerült szemmel látható pelyvamaradványokat azonosítani. A többi pelyvával soványított agyagból formált edény darabja, vörösre, világos- vagy sötétszürkére égetett felületekkel. A leletanyag alapján a lelőhely a neolitikum időszakára keltezhető. Töredezettsége és jellegtelen volta miatt a képanyagban nem jelenik meg.

7. Cófalva–Ferencitág

A 9A jelzésű, mélyedésben haladó földút Cófalvát és Orbaiteleket köti össze. Az említett út Cófalván a DN 13E útba csatlakozik. Ezen útkereszteződéstől mintegy 480 m-re Orbaitelek irányába, a Feketeügy bal partján kezdődik egy hordalékkúp, amely egészen Szörcséig húzódik. Ezen a teraszon több lelőhelyet sikerült azonosítani.⁵ A *Ferencitág* lelőhely a terasz délnyugati szélén fekszik, a Feketeügyés a Papárka-patakösszefolyásánál, a 9A jelzésű út bal oldalán. Kiterjedése mintegy 6,5 hektár. A területen középső és késő bronzkori, valamint népvándorlaskori leletek kerültek elő. A késő bronzkori Noua-kultúrához tartozik a területen azonosított ún. „hamuhalom” is. Ennek pontos körvonalazása azonban nehézségekbe ütközött a vetés miatt, így a leletanyagot nem sikerült külön gyűjteni. Az említett „hamuhalom” jelenlétére a talaj színe és a leletanyag nagyobb sűrűsége utal.

A terepbejárás alkalmával összesen 126 darab középső (Wietenberg-kultúra) és késő bronzkori (Noua-kultúra, néhány Gáva-töredék is előfordul), valamint népvándorlaskori kerámiát gyűjtöttünk össze. A középső és késő bronzkori anyag különválasztása nem egyszerű, ezért az alábbiakban egyben tárgyaljuk őket. Ami biztosra az egyik vagy a másik kultúrához köthető, az a leírásban külön szerepel. A leletanyag jelentős részét a kerámia képezi, melynek nagyjából a fele (68 darab) jellegtelen oldaltöredék. Ezek különböző típusú edényekből származnak, egyaránt megtalálható köztük finom és a durva kerámia kategória. Színük a vörös, barnásvörös árnyalattól a szürke, sötétszürke árnyalatig terjed. Ide sorolhatunk még további öt aljtöredéket is. A 17 darab díszített töredék közül 12 darab durva felületű fazekakból származik, melyeket sima vagy ujjbenyomásos bordákkal, illetve bütykökkel díszítettek. További két töredék felületén seprűzés figyelhető meg, ezek nagy valószínűséggel a Noua-kultúrához köthetők. Két másik, finom kivitelezésű, középső bronzkori csésze felületén bekarcolt motívumok, továbbá egy esetben ferde, széles kanelúrák figyelhetők meg. A 21 darab peremtöredék fazekakból, tálakból és csészékből származik. A fazekakat leginkább vízszintes, sima vagy ujjbenyomásos bordával díszítették. Érdemes megemlíteni egy szűrőedény töredékét is, amelyet azonban nem tudunk kultúrához kötni. A területen egy fogazottlapocka és egy kagyló héja is előkerült. Ezek a Noua-kultúrához köthetőek, és valószínűleg a „hamuhalom” leletanyagát képezik. Ugyancsak innen ismert néhány erőteljes égésnyomokat mutató kerámiatöredék is. Ezen felületek zöldes árnyalata utalhat arra, hogy a töredékek fémművességhez, bronzöntéshez kapcsolódnak.

⁵ Lásd még jelen tanulmányban: Orbaitelek–*Bucsak*, Cófalva–*Szegényszer*.

A népvándorlaskori anyag (15 darab kerámia) ezen a területen viszonylag szegényes. Sűrűbben a *Bucsak* lelőhelyen jelentkezik, melyet alább tárgyalunk. Két darab töredék kézzel formázott edényekből származik, a többi gyorskorongon készült fazekak töredéke. Érdemes megemlítenünk két vastagított, vízszintes peremet, valamint egy egyenes hullámvonalköteggel díszített töredéket.

Egy másik alkalommal végzett terepbejárás során, két szántóföldhatárán, ahol az eke mélyebbre ment, egy elszántott építmény nyomaira bukkantunk. Egy nagyjából négy méter hosszú és egy méter széles sávban néhány összerakható edénydarabot, nagymennyiségű vesszőfonat-lenyomatos paticsdarabot (ezekből 16 darabot szedtünk össze), valamint egy őrlőkö töredékét találtuk meg. A leletanyag alapján az objektum a középső bronzkor időszakához, azon belül a Wietenberg-kultúrához köthető. A tíz darab kerámiatöredékből hat jellegtelen oldaltöredék, melyek különböző formájú és kivitelezésű edényekből származnak. Felületeik barnásvörös, vörös, ritkábban szürke árnyalatúak, simított vagy durva felületkezeléssel. Három darab díszített töredék finom kivitelezésű simított, illetve fényezés nyomait mutató edényekből van. A díszítőmotívumokat egyszerű, egy-egy vízszintes sima, ujjbenyomásos, illetve bevagdosott borda alkotja. Az egyetlen peremtöredék egy szürkére égetett, fényezésnyomokat mutató, S-profilú tálból származik, melyen másodlagos égésnyomai mutatkoznak.

Wietenberg-kultúra

1. Kónikus tál peremtöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag, kívül-belül szürkére égetett, simított felületekkel, a peremen barna folt. Díszítetlen. Mérete: pá: 17 cm. (19. tábla, 1.)

2. Kavicsos homokkal soványított agyagból formázott, S-profilú fazék oldaltöredéke. Kívül vörösszürkére, belül szürkére égetett, érdes felületek. A vállon bevagdosott borda húzódik, ujjbenyomásos bütyökkel megszakítva. Mérete: má: 14 cm. (19. tábla, 2.)

3. Kisméretű csésze peremtöredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felületei sötétszürkére égetettek, simították. A száj külső részén bekarcolt sraffozás, a nyak-váll határon benyomkodott körök, míg a hason ferde, széles, egymás erő kanelúrák. Mérete: pá: 10 cm. (19. tábla, 3.)

4. Kisméretű edény oldaltöredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete fényezett, sötétszürke színű, világos barna foltal, belül simított, szürkére égetett. A hasi részt sraffo-

zott, hegyesszögben megtört sávok díszítik. Egyéb motívumok nyomai is felismerhetőek, azonban a töredezettség miatt nem egyértelműen azonosíthatóak. Mérete: má: 10 cm. (19. tábla, 4.)

5. Nagyméretű fazék oldaltöredéke. Anyaga kavicsos homokkal soványított agyag, érdes felületei kívül-belül vörösesbarna színűek. A töredéken egy sima, vízszintes borda húzódik. (19. tábla, 5.)

6. Nagyméretű fazék oldaltöredéke. Anyaga kavicsos homokkal soványított agyag, érdes felületei kívül-belül téglavörös színűre égettek. A töredéken egy sekély benyomkodásokkal ellátott, vízszintes borda húzódik. (19. tábla, 6.)

7. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból készült fazék oldaltöredéke. Simított külső felülete sötétszürke, míg belül szürkére égetett, érdes. A töredéket ferde, széles, egymást érő kannelúrák díszítik. (19. tábla, 7.)

8. Kisméretű edény oldaltöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül-belül szürkésbarnára égetett, érdes felületekkel. A hasi részt sraffozott, egymást követő rombusz-motívumok díszítik, melyeket alul és felül ugyancsak sraffozott sávok határolnak. (19. tábla, 8.)

9. Apró szemcséjű homokkal soványított agyagból készült fazék oldaltöredéke. Fényezett felületei barna színűek. A töredéken egy kisméretű, kidomborodó bütyök található. (19. tábla, 9.)

Az elszántott építmény környezetében talált leletanyag

28. Finom szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott fazék peremtöredéke. Felületei szürke színűek, néhol világosbarna foltokkal. Kívül fényezés nyomai figyelhetők meg, belül simított. Díszítetlen. Mérete: pá: 28 cm. (20. tábla, 1.)

29. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból formázott fazék oldaltöredéke. Külső felülete barna, fényezett, belül szürkésbarnára égetett, simított. Külső felületén egy vízszintes, bevagdostott borda fut körbe. (20. tábla, 2.)

30. Vesszőfonat-lenyomatos tapasztás darabja, mely barnászvörösre égett. A lenyomatban megőrződött öt darab vessző átmérője 0,3 és 1,1 cm között változik. Méretei: h: 10 cm; sz: 7,3 cm; v: 4,4 cm. (20. tábla, 3.)

31. Vesszőfonat-lenyomatos tapasztás darabja, színe vörös. A lenyomatban megőrződött kilenc darab vessző átmérője 0,5 és 1,2 cm között változik. Méretei: h: 9,8 cm; sz: 9,3 cm; v: 4,5 cm. (20. tábla, 4.)

32. Vélhetően bazaltból készült örlőkő töredéke, melynek felső részén intenzív használati nyomok figyelhetők meg. Méretei: h: 24,7 cm; sz: 14,1 cm; v: 11,9 cm. (20. tábla, 5.)

Noua-kultúra

10. Zsákszerű fazék peremtöredéke. Anyaga kavicsos homokkal soványított agyag, érdes felületei kívül barnára, belül sötétszürkére égetettek. A perem alatt egy ujjbenyomásos vízszintes borda húzódik. Méretei: pá: 18 cm. (19. tábla, 10.)

11. Enyhén befele hajló szájú, vastagított peremű fazék töredéke. Anyaga kavicsos homokkal soványított agyag. Külső felülete simított, színe barna, belül szürkére égetett, felülete érdes. Belül másodlagos égés nyoma. Díszítetlen. Mérete: pá: 29 cm. (21. tábla, 1.)

12. Kihajló szájú, rövid nyakú, domborodó testű fazék töredéke. Morzsolt kerámiával soványított agyagból formázták, külső és belső felületei érdesek, sötétszürkére égetettek, barna foltokkal. A vállon sima, vízszintes borda húzódik. Mérete: pá: 28 cm. (21. tábla, 2.)

13. Egyenes falú, lekerekített peremű fazék töredéke. Anyaga apró szemcsés homokkal soványított agyag, kívül-belül szürkére égetett, felületei érdesek. A perem alatt sima, bütyökkel megszakított vízszintes borda húzódik. Mérete: pá: 20 cm. (21. tábla, 3.)

14. Apró szemcsés homokkal soványított agyagból formázott, vastagított peremű, ívelt nyakú fazék töredéke. Kívül-belül szürkére égetett, felületei simítottak. Díszítetlen. Mérete: pá: 23 cm. (21. tábla, 4.)

15. Kihajló peremű szűrőedény töredéke. Anyaga kavicsos homokkal soványított agyag. Külső és belső felületei érdesek, sötétszürke színűre égetett. Díszítetlen. Mérete: pá: 14,5 cm. (21. tábla, 5.)

16. Finom szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott, S-profilú csésze töredéke. Barnára égetett felületei simítottak. Díszítetlen. Méretei: pá: 9 cm; má: 9 cm. (21. tábla, 6.)

17. Nagyméretű fazék oldaltöredéke. Anyaga apró kavicsos homokkal soványított agyag, érdes felületei kívül barnára, belül szürkére égetettek. A töredéken egy ujjbenyomásos vízszintes borda húzódik. (21. tábla, 7.)

18. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból formázott fazék oldaltöredéke. Kívül vörösesbarnára, belül szürkére égetett, felületei érdesek. A külső felületen seprűzés nyomai figyelhetők meg. (21. tábla, 8.)

19. Apró kavicsos homokkal és morzsolt kerámiával soványított agyagból formázott fazék oldaltöredéke. Kívül barnára, belül sötétszürkére égetett, belül fényezett. A külső felületen seprűzés nyomai figyelhetők meg. (21. tábla, 9.)

20. Állati eredetű (valószínűleg marha)csontból kialakított fogazott lapocka. Méretei: h: 14,6 cm; sz: 5,3 cm; v: 4,1 cm. (22. tábla, 1.)

21. Kagylóhéj töredéke. Méretei: h: 3,6 cm; sz: 2,45 cm; v: 0,19 cm. (22. tábla, 2.)

Marosszentanna–Chernyakhov-kultúra

22. Gyorskorongon formázott, vízszintesen kihúzott peremű fazék töredéke. Anyaga kavicsos homokkal soványított agyag. Felületei érdesek, barna színűek. Dísztetlen. Mérete: pá: 28 cm. (22. tábla, 3.)

23. Gyorskorongon készült, kisméretű korsó oldaltöredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Világosszürke felületei simítottak. A vállon két egyenes vonalköteg fut körbe. Mérete: má: 13 cm. (22. tábla, 4.)

24. Kézzel készült, kavicsos homokkal soványított agyagból formázott fazék oldaltöredéke. Kívül barnára, belül szürkére égetett, érdes felületekkel. Dísztetlen. (22. tábla, 5.)

25. Gyorskorongon készült amfora vagy kancsó oldal- és fültöredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Világosszürke felületei simítottak. Dísztetlen. (22. tábla, 6.)

26. Gyorskorongon formázott, vízszintesen kihúzott peremű fazék töredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Felületei érdesek, szürkére égetettek. Dísztetlen. (22. tábla, 7.)

27. Kézzel készült, kavicsos homokkal soványított agyagból formázott fazék oldaltöredéke. Kívül-belül szürkésbarnára égetett, érdes felületekkel. A töredék síkjából enyhén kiemelkedő, ferde benyomkodásos bordával díszített. (22. tábla, 8.)

8. Cófalva–Fok

A DN 13E műúttól és a vasúti kereszteződéstől keletre egy kisebb domb emelkedik, amelyet északról és délről azemlített útvonalak határolnak. Mintegy 0,63 hektár kiterjedésű területen a neolitikum (Starčevo–Körös-kultúra) és a késő bronzkor (Gáva-kultúra) időszakához köthető, 48 darab kerámia-töredék került elő. Ezek nagy része jellegtelen oldaltöredék, kavicsos vagy finom homokkal, néha zúzott kerámiával soványított agyagból formázott edények darabjai. A neolitikum időszakához 11 darab kerámia sorolható biztosan. Ezeket jellegzetes, pelyvával soványított anyag jellemzi. Egy töredék oldalát körömbecsípéses díszítés borítja. A késő bronzkori anyag töredékes, jellegtelen. A soványítóként előforduló zúzott kerámia-töredékek és a vastag edényfalak arra engednek következtetni, hogy az anyag a Gáva-kultúrához köthető. Hasonló kerámiával találkozunk például a Réty–Télek és a Csernáton–Hegyes lelőhelyek anyagában. További 29 töredéket nem sikerült kultúrákhoz kötnünk. Anyaguk alapján a réz-korhoz és/vagy a bronzkorhoz tartozhatnak. Jellegtelen oldaltöredékekről van szó, melyek dísztelenek. Színük gyakran vörös, vörösesbarna, barna vagy ezek különböző árnyalatai, felületük érdes.

Starčevo–Körös-kultúra

1. Apró szemcséjű homokkal és pelyvával soványított agyagból formázott fazék peremtöredéke. Kívül barnára, belül szürkére égetett, felületei érdesek. A külső felületen körömbenyomásos díszítés nyomai figyelhetők meg. Mérete: pá: 16,5 cm. (23. tábla, 3.)

2. Apró szemcséjű homokkal és pelyvával soványított agyagból formázott fazék peremtöredéke. Kívül-belül barnára égetett, felületei érdesek. A külső felületén a perem alatt vízszintes borda húzódik. Mérete: pá: 15,5 cm. (23. tábla, 4.)

3. Kisméretű edény oldaltöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső és belső felületei érdesek, vörösre égetett. Külső felületén ujjbenyomásos borda húzódik, alatta az edény oldalán egy furat figyelhető meg. (23. tábla, 5.)

9. Cófalva–Gyűlés

Cófalva keleti végétől, a jelenlegi vasútállomástól számítva mintegy 630 m-re keletre, a DN 13E út és a Kovászna-patak között egy alig kiemelkedő terasz húzódik. A mintegy 1,7 hektáros területen elszórtan vonaldíszes és középkori kerámia-töredékeket találtunk. A 43 darab kerámia nagy részét (36 darabot) jellegtelen töredékek alkotják. A neolitikumi anyagban (39 töredék) előfordulnak pelyvával soványított darabok is, de számos finom homokkal és morzsolt kerámiával soványított, töredék is található. Színük a vöröstől a szürkéig változik, felületük leginkább érdes, kopott. Nem zárjuk ki, hogy a leletanyag egy része későbbi korokból is származhat, azonban a töredezettség és a kerámi ajellegtelen volta miatt további részletek nem állapíthatóak meg. Néhány töredéken bekarcolt és benyomkodott díszítések figyelhetők meg. Valószínűleg a neolitikum időszakához köthető egy köpenget öredéke is.

A helyszínen további négy töredéket találtunk, melyek a középkorból származnak. A három jellegtelen oldaltöredék közül legalább egy lassúkorongon készült fazékbólszármazik. Az egyetlen peremtöredék egy gyors fazekaskorongon készült edényrésze volt.

Vonaldíszes kerámia kultúrája

1. Apró szemcséjű homokkal és pelyvával soványított agyagból formázott fazék fenéktöredéke. Színe kívül barna, belül szürke, felületei érdesek. Dísztetlen. Mérete: fá: 8 cm. (24. tábla, 1.)

2. Finom szemcséjű homokkal és pelyvával soványított agyagból készült edény oldaltöredéke. Felületei érdesek, kívül-belül szürkére égetett. Külső felületén ívelt, kottafejes bekarcolások húzódnak. (24. tábla, 2.)

3. Fazék odaltöredéke, amelyet apró szemcséjű homokkal soványított agyagból formáztak. Felületei

kívül-belül barnára égetett, kívül párhuzamos vékony bekarcolások díszítik. (24. tábla, 3.)

4. Finom szemcséjű homokkal soványított agyagból készült edény oldaltöredéke. Felületei érdesek, kívül-belül barnára égetett. Külső felületén cikkcakk alakú sekély benyomkodás, mellette nagyon vékony, párhuzamosan bekarcolt vonalak, melyeket valamilyen fehér anyag tölt ki. Nem egyértelmű, hogy ez a díszítés része vagy a talajból természetes úton kicsapódó valamilyen ásványi anyag, amely a mélyedésekben maradt. (24. tábla, 4.)

5. Morzsolt kerámiával soványított agyagból formázott fazék kihajló pereme. Vöröstre égetett felületei érdes tapintásúak. A peremen sekély, ovális vagy kör alakú benyomkodások vannak. (24. tábla, 5.)

6. Pattintott kőeszköz töredéke, külső felületén világosbarna kéreg. Mérete: h: 3,87 cm; sz: 1,96 cm. (24. tábla, 6.)

Középkor

7. Gyors fazekaskorongon formázott, ívelt nyakú edény pereme. Anyaga apró kavicsos homokkal soványított agyag. Külső és belső felületei érdesek, barnára égetettek. Mérete: pá: 12 cm. (24. tábla, 7.)

10. Cófalva–Szegényszer

A lelőhely a *Ferencitag* szomszédságában fekszik, a már említett hordalékkúpon, a 9A út jobb oldalán, a Papárka-patak jobb partján. A lelőhely kiterjedése mintegy 2,3 hektár. Nem zárhatjuk ki, hogy a két lelőhely valójában egyazon település két része lehetett. A két terület között húzódó árok (amelyben a jelzett út is halad) egyértelműen elválasztja a két teraszt, ezért is láttuk jónak a lelőhelyek szétválasztását. A területen a szórványos bronzkori anyag mellett késő vaskori és/vagy népvándorláskori kerámia, valamint egy összehajtott, fogazott bronz lemez is előkerült. Talán a savas talaj miatt, a kerámiafelületek gyakran exfoliálódtak, kopottak, ami megnehezíti kultúrához kötésüket.

A terepbejárások során 65 darab kerámiát gyűjtöttünk. Ezek közül az őskor időszakához kb. 52 darab tartozik, melyek jelentős része (41 darab) jellegtelen oldaltöredék. Ezek különböző típusú és színű edényekből származnak, melyeket kavicsos vagy finomabb szemcséjű homokkal soványított agyagból formáztak. A négy aljtöredék mellett három díszített töredék is előkerült: két töredéken plasztikus borda, illetve bütyök figyelhető meg, míg egy másikon ovális benyomkodások. A négy peremtöredék közül egy kihajló, finom kivitelezésű fazék pereme, egy másik egy zsákszerű fazék töredéke, míg további két darab formailag nem meghatározható edényekhez tartoznak.

A késő vaskor és/vagy népvándorlás időszakához köthető 13 töredék kivétel nélkül fazekaskorongon formázott edényekből származik. Az öt darab jellegtelen oldaltöredéket finom pasztából formázták, és világosszürkére égették. Három másik oldaltöredéket egyenes és hullámvonalkötegek, illetve vízszintes hornyolások díszítik. Az aljtöredékek közül megemlíthetünk két talpgyűrűs és egy talpcsöves darabot. Utóbbi vélhetően a késő vaskorban készült. Ugyancsak a késő vaskorhoz köthető egy ún. „gyümölcsös-tál” pereme.

Bronzkor (Wietenberg-kultúra?)

1. Kihajló szájú, apró szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott edény pereme. Mindkét felülete sötétszürkére égetett, simított. Díszítetlen. Mérete: pá: 18 cm. (25. tábla, 1.)

2. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból formázott, zsákszerű fazék peremtöredéke. Külső és belső felületei barnásszürkére égetettek, érdes tapintásúak. Díszítetlen. Mérete: pá: 18 cm. (25. tábla, 2.)

3. Apró szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott fazék oldaltöredéke. Külső és belső felületei vörösesbarna színűek, érdes tapintásúak. A vállrészen vízszintesen elhelyezkedő, ovális benyomkodások sorakoznak. (25. tábla, 3.)

4. Kavicsos homokkal soványított agyagból készült edény oldaltöredéke. Felületei szürkésbarna színűek, érdes tapintásúak. Külső felületén kidomborodó bütyök, melynek szélei kissé kiemelkednek. (25. tábla, 4.)

LaTène- és/vagy

Marosszentanna–Chernyakhov-kultúra

5. Gyors fazekaskorongon, apró kavicsos homokkal soványított agyagból formázott edény oldaltöredéke. Külső és belső felületei sötétszürke színűek, érdes tapintásúak. Kívül vízszintes hornyolások díszítik. (25. tábla, 5.)

6. Nagyméretű, gyors fazekaskorongon formázott tárolóedény oldaltöredéke. Anyaga kavicsos homokkal soványított agyag. Felületei szürke színűek, érdes tapintásúak. Külső felületén két hullámvonalköteg fut körbe. (25. tábla, 6.)

7. Finom szemcséjű homokkal soványított, gyors fazekaskorongon formázott fazék talptöredéke, melyet talpgyűrűvel láttak el. Színe kívül-belül szürke, felületei simítottak. Díszítetlen. Mérete: fá: 7 cm. (25. tábla, 7.)

8. Finom szemcséjű homokkal soványított, gyors fazekaskorongon formázott edény talptöredéke, melyet talpgyűrűvel láttak el. Színe kívül-belül szürke, felületei simítottak. Díszítetlen. Mérete: fá: 9 cm. (25. tábla, 8.)

9. Vassalak darabja. Méretei: h: 4,5 cm, sz: 4 cm. (25. tábla, 9.)

10. Bronz lemez. Összehajtogatott bronz lemez töredéke. Egyik oldalán fogazott bevagdosások futnak végig. A két letört végén egy-egy félkör alakú lyuk figyelhető meg, melyeknek valószínűleg a rögzítésben volt szerepük. Méretei: h: 2,1 cm, sz: 1,6 cm, fogak hosszúsága: 0,3 cm. (25. tábla, 10.)

11. Cófalva–Pocsaj/Fulnér

A jelenlegi vasútállomástól számítva mintegy 420 m-re délkeletre húzódik egy észak–déli irányú hordalékkúp, amely 1-2 m-rel emelkedik ki a környezetéből. A Kovászna-patak szabályozása előtt a kiemelkedést északi irányból kerülte meg. A vízszabályozási munkálatok során a teraszt átvágták, és a patak medrét itt vezették el. A két részre osztott terasz északi részét szántóként használják. Ezen a területen késő vaskori kerámiát gyűjtöttünk. Mivel a déli részét legelőként használják, itt egyelőre nem sikerült leletanyagot gyűjteni, így nem tudjuk, hogy az egykori telep erre a területre is kiterjedt-e. Jelenleg a leletanyag mintegy 0,8 hektáros területen szóródik. Innen 56 darab kerámiatöredéket gyűjtöttünk, melyek nagyrésze (52 darab) kézzel készült edényekből származik. Ebből 45 darab vörös, barnás és szürkés árnyalatú, jellegtelen oldaltöredék. Két töredéken figyelhető meg egy ujjbenyomásos borda nyoma, illetve egy kerek bütyök. A peremtöredékek talakból származnak. Négy darab gyorskorongon készült edénytöredéket is találtunk, melyek a késő vaskorhoz vagy a kora népvándorláskorhoz köthetőek. Ezekből három darab jellegtelen oldaltöredék, finom homokkal soványított agyagból formázott edényekből, színük szürke és barnásszürke között változik. Egy darab fenéktöredéken talpgyűrűt alakítottak ki.

1. Finom szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott, behajló szájú tál peremtöredéke. Kívül-belül szürkésbarna színű, felületei érdesek. Díszítetlen. Méretei: pá: 28 cm; má: 30 cm. (26. tábla, 1.)

2. Finom szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott, behajló szájú tál peremtöredéke. Kívül-belül szürke, barna folttal, felületei érdesek. Díszítetlen. Méretei: pá: 24 cm; má: 26 cm. (26. tábla, 2.)

3. Bikónikus edény peremtöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Külső felülete barna, fekete folttal, érdes, míg belül sötétszürkére égetett, simított. Díszítetlen. Méretei: pá: 21 cm; má: 24 cm. (26. tábla, 3.)

4. Egyenes falú, lekerekített peremű, finom szemcséjű homokkal soványított agyagból készült fazék peremtöredéke. Felületeiv örösesbarna színűek, ér-

des tapintásúak. Díszítetlen. Mérete: pá: 22 cm. (26. tábla, 4.)

5. Kónikus, kihajló peremű fazék vagy tál töredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag, simított felületei barnásszürkére égettek. Díszítetlen. Mérete: pá: 23 cm. (26. tábla, 5.)

6. Gyors fazekaskorongon formázott, bikónikus formájú, közepes méretű korsó vagy fazék oldaltöredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag, kívül-belül barna, felületei simítottak. Díszítetlen. Mérete: má: 14 cm. (26. tábla, 6.)

7. Apró szemcsés homokkal és morzsolt kerámiával soványított agyagból, kézzel formázott edény oldaltöredék. Kívül-belül vörösesbarnára égetett, felületei érdesek. Külső felületén kidomborodó, a közepén enyhén bemélyülő kerek, plasztikus bütyök található. (26. tábla, 7.)

8. Gyors fazekaskorongon formázott, nagyméretű edény talpgyűrűs töredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag, kívül-belül szürke, felületei érdesek. Díszítetlen. Mérete: fá: 14 cm. (26. tábla, 8.)

9. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból, kézzel formázott edény oldaltöredéke. Kívül vörös, belül szürkésbarna színű, felületei érdesek. Külső felületén ujjbenyomásos, plasztikus borda húzódik. (26. tábla, 9.)

10. Enyhén kónikus, kavicsos homokkal bőségesen soványított agyagból formázott fazék pereme. Kívül szürkésbarnára, belül vörösesbarnára égetett, felületei érdesek. Díszítetlen. (26. tábla, 10.)

12. Cófalva–Porzsolthomlok

A lelőhely a fentebb említett *Beltelek* lelőhelynél kezdődő teraszon található, mintegy 110 m-re délre. Mivel a két lelőhely között beépített terület van, egyelőre nem sikerült a kettő közötti viszonyt megbízhatóan tisztázni. A későbbi kutatások deríthetnek fényt arra, hogy a két helyszínt lehet-e egy lelőhelyként kezelni. A *Porzsolthomlok* lelőhely mintegy 1,1 hektáros területen fekszik, ahonnan szórványos középső bronzkori és késő vaskori edénytöredékek kerültek elő. Ezek mellett néhány vörösre égetett, kopott felületű töredék utal arra, hogy talán rézkori anyaggal is számolhatunk. A 39 darab kerámiatöredék közül mintegy 5-6 sorolható biztosan a Wietenberg-kultúrához. A vaskori darabok kézzel és korongon készült edényekből származnak. A kézzel formázottak közül egyiket kerek, kiálló bütyök díszíti, míg egy másik fenéktöredéken egy fül csatlakozásának nyoma figyelhető meg. Ez utóbbi véleményem szerint egy kónikus, ún. „dák csésze” darabja lehet. A két darab korongozott edénytöredék közül az egyik egy kihúzott peremű „gyümölcsöstál” peremtöredéke, míg

a másik egy kisméretű csésze oldaltöredéke. A terepbejárások során egy közepén átfúrt, bikónikus orsónehezéket is gyűjtöttünk.

Wietenberg-kultúra

1. Ívelt falú karéjos tál peremtöredéke. Anyaga apró szemcséjű homokkal soványított agyag. Kívül-belül szürkésbarna, érdes felületekkel. Dísztetlen. (18. tábla, 1.)

2. Kavicsos homokkal soványított agyagból formázott edény oldaltöredéke. Kívül-belül vörösesbarna színű, felületei érdesek. Mindkét fele kopott, de a seprzés nyomai felismerhetőek. (18. tábla, 2.)

Dák kultúra

3. Finom pasztából gyorskorongon formázott, kihúzott peremű, ún. „gyümölcsöstál” peremtöredéke. Kívül-belül világosszürkére égetett, simított felületekkel. Dísztetlen. (18. tábla, 3.)

4. Apró szemcsés homokkal soványított agyagból, kézzel formázott edény oldaltöredéke. Kívül-belül vörösesbarnára égetett, felületei érdesek. Külső felületét kidomborodó, kerek, plasztikus bütyök díszíti. (18. tábla, 4.)

5. Valószínűleg egy ún. „dák csésze”-típusú edény peremtöredéke. Anyaga kavicsos homokkal soványított agyag. Mindkét felülete vörösesbarnára égetett, érdesek. Dísztetlen. Mérete: fá: 10 cm. (18. tábla, 5.)

6. Bikónikus orsónehezék. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Barnára égetett felületei simítottak. Közepén hengeres furat. Méretei: á: 3,2 x 3,1 cm; m: 1,8 cm; lyuk á: 0,7 cm. (18. tábla, 6.)

13. Gelence–Nagyvártető

A Gelence határában lévő várakról először Orbán Balázs tesz említést, 1869-ben.⁶ Már ő is csak sejteni vélte a Kis- és Nagy-Gelence patakok összefolyásánál emelkedő hegycsúcson lévő vár maradványait, amit *Nagyvártető*ként emlegettek a helyiek. Újabb kutatások azóta sem történtek.⁷ Egy 2019-es kirándulás során megmásztuk az említett hegyet, hátha sikerül valamilyen leletanyagot gyűjteni, ami segíthetné a vár keltezését. A tető viszonylag lapos, keleti szélén egy sánc nyomait véltük felfedezni. Kb. 40-50 m hosszan félkörívesen halad a hegy csúcán, magassága nem éri el az 1 m-t, néhol megszakad, nem egyértelműen követhető. A környéken semmilyen leletanyagot nem sikerült gyűjteni, így kora, amennyiben valóban emberkéz alkotta, egyelőre nem meghatározható. (4. tábla.)

14. Kézdivásárhely–Kanta

2010 körül a nyújtódi Nagy Sándor egy őrlőkő alsó részét adományozta a szerzőnek. Elmondása szerint az 1960-as években találták, amikor Kézdivásárhely *Kanta* nevű városrészében a gázvezetékek árkait ásták. Emlékei szerint egyéb (kerámia vagy csont) nem került elő. A valószínűleg tufából készült őrlőkő csonkakúp alakú, mindkét felülete ívesen kialakított, szélei töredezettek, közepe háromszög alakban átlukasztott, lekerekített szögekkel. Egyik oldalán átlósan átfúrt lyuk figyelhető meg, amelyfogantyú illesztésére szolgálhatott. Méretei: á: 32 x 30 cm; m: 10,4 cm; a közepén lévő háromszög vastagsága: 6 cm; az oldalán található lyuk átmérője: 1,9 cm. (27. tábla, 6.)

15. Nagyborosnyó–Lacka

Mintegy 1,3 km-re északkeletre a nagyborosnyói református templomtól, a Kovászna- és a Zágon-patakok összefolyásánál helyezkedik el egy, az ártérből kiemelkedő hordalékkúp. A mintegy 8,6 hektár kiterjedésű területen a neolitikumhoz, a késő bronzkorhoz és a késő vaskorhoz köthető edénytöredékek kerültek elő. Érdemes megjegyezni, hogy a területen zajló erőteljes erózió miatt legalább két helyen sikerült a sárga, homokos felszínen sötétszürke/fekete foltokat megfigyelnünk, amelyek egyértelmű beásások, régészeti objektumok voltak.

Terepbejárásunk során összesen mintegy 46 darab kerámiagyűjtöttünk, amelyek nagy része jellegtelen őskori, kultúrához nem vagy csak nehezen köthető oldaltöredékek (25darab). A legkorábbi leletek a neolitikum időszakához tartoznak (kilenc darab), ezek jellegzetes, pelyvával soványított, szürkére vagy barnászvörösre égetett edényekből származnak. A leletanyag töredezettsége miatt edény formák vagy díszítőelemek nem rekonstruálhatóak. Ugyanez a helyzet három olyan töredék esetében is, amelyek nagy valószínűséggel a késő bronzkori Gáva-kultúrához tartoznak. Ezek nagyméretű, vörösre égetett, simított felületű tárolóedények dísztetlen darabjai. A legjellegzetesebb leletanyagot a késő vaskori edénytöredékek képezik (de számuk ezeknek sem nagy: kilenc darab), melyek kézzel és gyors fazekaskorongon készült edények darabjai. A kézzel formázott edények közül megemlíthetünk egy „gyümölcsöstál”-töredéket, melynek több darabját is sikerült a szántásból összeszedni. A hét darab korongolt töredék közül négy jellegtelen oldal-, kettő perem-, míg egy talpgyűrűtöredék.

1. Finom szemcséjű homokkal soványított agyagból, gyorskorongon formázott korsó peremtöredéke.

⁶ ORBÁN Balázs 1869, 135.

⁷ REP-COVASNA 1998, 81, nr. 223.

A perem vastagított, nyaka kissé összeszűkül. Kívül-belül szürkére égetett, felületei simítottak. Dísztetlen. Mérete: pá: 12 cm. (23. tábla, 1.)

2. Kihajló peremű, finom, csillámos szemcséjű homokkal soványított agyagból, kézzel formázott, ún. „gyümölcsöstál” peremtöredéke. Külső és belső felületei fekete színűek, simítottak, míg törésfelülete vörös. Dísztetlen. Mérete: pá: 44 cm. (23. tábla, 2.)

16. Orbaitelek–Bucsak

A már említett, Cófálvát és Orbaiteleket összekötő 9A jelzésű út bal oldalán, valamint a Feketeügy bal partján található az a hordalékkúp, amelyen a *Ferencitag* lelőhely is található. Ettől északra, Orbaitelek irányába, mintegy 12 hektár területen a kora népvándorláskorhoz, kisebb számban talán a vaskorhoz is köthető kerámiát gyűjtöttünk. Ez a lelőhely részben fedi a *Ferencitag* lelőhelyet, azonban jónak láttuk különválasztani a kettőt, főleg azért, mert a leletanyag szóródása alapján a középső bronzkori, illetve a késő vaskori / kora népvándorláskori telepek jól körülhatárolhatóak.

A *Bucsakon* gyűjtött 37 darab kerámia között egyaránt előfordulnak kézzel formázott (21 darab) és gyorskorongon készült edények darabjai (16 darab). A vaskori és a népvándorláskori kerámiaművességben jelentkező hasonlóságok miatt nehéz szétválasztani a leletanyagot. Négy perem-, illetve két fenéktöredéken kívül, a többi jellegtelen vagy díszített oldaltöredék. A késő vaskorhoz köthető négy darab töredék kézzel formázott edényekből származik. Kilenc másik töredék a népvándorlás korához kapcsolható. 24 edénydarabot, köztük kézi és korongolt töredékeket, nem tudtunk egyértelműen valamelyik korszakba sorolni. A kézi kerámia anyagára jellemző a kavicsos vagy nagy szemcséjű homokos soványítás, színe vörösesbarna, gyakran foltosra égett, érdes tapintású.

Dák kultúra

1. Finom szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott, behajló szájú tál peremtöredéke. Kívül-belül szürke, kívül barna foltal, felületei simítottak. Dísztetlen. Méretei: pá: 31 cm; má: 34 cm. (28. tábla, 1.)

2. Zsákszerű fazék peremtöredéke, melyet apró kavicsos homokkal és morzsolt kerámiával soványított agyagból formáztak. Kívül vörösesbarnára, belül szürkésbarnára égetett, felületei érdesek. Külső felületét nagyméretű, plasztikus bütyök díszíti. Mérete: pá: 21 cm. (28. tábla, 2.)

Marosszentanna–Chernyakhov-kultúra

3. S-profilú, lekerekített peremű, kavicsos homokkal soványított agyagból, kézzel formázott fazék peremtöredéke. Kívül-belül barna, szürke foltal, felületei érdesek. Dísztetlen. Méretei: pá: 18,5 cm; má: 20 cm. (28. tábla, 3.)

4. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból gyorskorongon formázott tároló edény oldaltöredéke. Kívül-belül szürkére égetett, külső felülete simított, belül érdes. Kívül egyenes vonalköteg díszíti. (28. tábla, 4.)

5. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból, gyorskorongon formázott fazék oldaltöredéke. Kívül-belül barna színű, felületei érdesek. Kívül hullámvonalak díszítik. (28. tábla, 5.)

6. Gyorskorongon formázott, valószínűleg válltöredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Felületei simítottak, kívül-belül szürkére égetett. A töredék felső részét körben ovális benyomásokkal díszítették. (28. tábla, 6.)

7. Kézzel formált, vastagított peremű, valószínűleg bikónikus tál töredéke. Anyaga finom szemcséjű homokkal soványított agyag. Felületei érdesek, világoszürke színűek, belül sötétszürke foltal. Dísztetlen. (28. tábla, 7.)

8. Apró szemcséjű homokkal soványított agyagból, gyorskorongon formázott tároló edény peremtöredéke. Pereme szélesített, egyenesre kialakított. Kívül-belül sötétszürke színű, felületei érdesek. A perem felső részét hullámvonal díszíti. (28. tábla, 8.)

9. Apró kavicsos homokkal soványított agyagból gyorskorongon formázott tároló edény oldaltöredéke. Kívül-belül szürkére égetett, külső felülete simított, belül érdes. Kívül egyenes és hullámvonalkötegek díszítik. (28. tábla, 9.)

17. Ozsdola–Középsőhatár

Az ozsdolai lelőhelyet egy korábbi írásunkban már említettük,⁸ ezért pontos elhelyezkedését most nem részletezzük. Az újabb terepbejárás a már említett késő vaskori és népvándorláskori kerámia mellett bronzkori leletanyagot is eredményezett. Ezek leginkább a lelőhely délnyugati végében, egy enyhe lejtőn fordulnak elő. A 25 darab összegyűjtött kerámia közül 11 darab a középső bronzkorhoz, míg a fennmaradó 14 darab a vaskorhoz tartozik. A bronzkori anyag nagy része (8 darab) jellegtelen, kavicsos homokkal soványított, vörösre vagy szürkére égetett fazekak oldaltöredékei. Egy darab fenéktöredék és két díszített oldaltöredék is előkerült. Utóbbiak közül egyiket vízszintes kanelúra, míg a másikat rövid, ferde, bekarcolt vonalak és girlandok díszítik. Mindkettő feketére égetett, simított felületű csészékből

⁸ PUSKÁS József 2013, 162–163, nr. 14.

vagy kisebb méretű tálakból származik. A 14 darab vaskori kerámiából egy töredék kézzel formázott kónikus csészéhez tartozhat, a többi gyorskorongon formázott edények darabja, melyek között előfordul: egy talpcsöves tál töredéke; egy talpgyűrűvel ellátott edény fenékrésze; egy kihúzott, vízszintes peremű tál töredéke; illetve több, hullám- és egyenes vonalkötegekkel díszített töredék. A vaskori anyag nagy része hamuszürke, emellett megtalálható két vörösre égetett töredék is.

Középső bronzkori leletanyag (Monteoru-kultúra?)

1. Apró szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott edény oldaltöredéke. Kívül feketére égetett, simított felületű, belül sötétszürke színű, érdes. Külső felületén egy sorban elhelyezkedő, bekarcolt vékony ferde vonalak húzódnak, míg alatta stilizált kampókra emlékeztető díszítések futnak körbe. (27. tábla, 1.)

2. Apró szemcséjű homokkal soványított agyagból formázott edény oldaltöredéke. Kívül feketére égetett, simított felületű, belül sötétszürke színű, érdes. Külső felületén egy ferde, keskeny kanelúra figyelhető meg. (27. tábla, 2.)

Dák kultúra

3. Finom pasztából, gyorskorongon formázott, kihúzott peremű, ún. „gyümölcsöstál” peremtöredéke. Kívül-belül világosszürkére égetett, simított felületekkel. Díszítetlen. Mérete: pá: 27 cm. (27. tábla, 3.)

4. Valószínűleg egy ún. „dák csésze”-típusú edény peremtöredéke. Anyaga kavicsos homokkal soványított agyag. Mindkét felülete barnára égetett, a peremen sötétszürke folt. Felületei érdesek. Díszítetlen. Mérete: pá: 18 cm. (27. tábla, 4.)

5. Finom pasztából, gyorskorongon formázott, nagyméretű tároló edény oldaltöredéke. Kívül-belül világosszürkére égetett, simított felületekkel. Külső felét egyenes és hullámvonalkötegek díszítik. (27. tábla, 5.)

Következtetések

A Felsőháromszéki-medence déli része alacsonyabban fekvő, mocsaras terület volt egészen a 19. század végéig. Erről tanúskodnak a korai térképek és helynevek. A 19. század végén megkezdett, majd a 20. században folytatott lecsapolási munkálatok

teljesen megváltoztatták az egykori környezetet. Ma már jóval ritkábban fordulnak elő árvizek a területen és a földterületek használata is átalakulóban van. Cófalva az egykori mocsaras vidékből kiemelkedő, árvízmentes hordalékkúpon helyezkedik el. Ezt a hordalékkúpot nyugatról a Feketeügy, délről a Kovászna-pataka, északról a Papolc-vize, míg keletről alacsony fekvésű, egykor mocsaras terület határolja. A falu környékén azonosított lelőhelyek viszonylagos nagy száma lehetővé teszi az őskortól a középkorig terjedő település hálózat rekonstrukcióját. A terület jelentőségét bizonyítja az a széles időszakot lefedő leletanyag is, melyek a kisebb-nagyobb hordalékkúpokon kerültek elő. Az egykori környezetre és klímára vonatkozó tudományos adatokkal nem rendelkezünk, azonban feltűnik az, hogy a neolitikumi lelőhelyek alacsonyabban helyezkednek el, mint a későbbi korok települései. Ez a tendencia más korabeli lelőhelyek esetében is megfigyelhető (pl. a Lemhény–Szénarét lelőhely), annak ellenére, hogy a Kr. e. 6. évezred második felében hűvösebbé és csapadékosabbá vált az időjárás.⁹

A terepbejárások során gyűjtött legkorábbi leletanyagok a neolitikum időszakához köthetőek, ezen belül is a korai neolitikumhoz, amelyet a Starčevo–Körös-kultúra képvisel. Biztosan ehhez a kultúrához köthető leletanyagot csupán a Cófalva–Fok lelőhelyen sikerült gyűjteni, ahol egy körömbecsípéssel díszített edénytöredéket találtunk. Az ehhez hasonló motívumok nagyon gyakoriak a korszak lelőhelyein, számos töredéket ismerünk a torjai,¹⁰ a lemhényi¹¹ és a seciui¹² lelőhelyekről, hogy csak néhányat említsünk. A töredékes leletanyag nem tesz lehetővé részletes belső kronológiai megfigyeléseket. Az eddigi kutatások alapján azonban kijelenthetjük, hogy Délkelet-Erdélyben a Starčevo–Körös-kultúra valószínűleg egy későbbi időszakban, a IIIB–IVA fejlődési periódusban terjedt el, amely naptári években nagyjából a Kr. e. 5800/5700 és 5600/5500 közé tehető.¹³

A késő neolitikum (kb. Kr. e. 5500–5000) vonaldíszes kultúrájába sorolható leletanyag a cőfalvi Akasztófadomb/Mosórét/Kovácsnádja és Gyűlés lelőhelyekről került elő. A szegényes, de jellegzetes leletanyagot csupán néhány töredék alkotja, amelyekre analógiákat a torjai,¹⁴ az oltszemi¹⁵ és a szomszédos nagyborosnyói,¹⁶ valamint a Kárpátoktól keletre elhelyezkedő dănești-i, mihoveni-i, perieni-i és a tárpești-i lelőhelyekanyagából találunk.¹⁷ A Felsőháromszéki-medencében dokumentált kisszámú

⁹ GRONENBORN, Detlef 2016, 221.

¹⁰ CIUTĂ, Marius 1997, 28, Pl. XIV, 4, 7–8.

¹¹ PUSKÁS József 2015a, 281, Fig. 14/1–2.

¹² FRÎNCULEASA, Alin et alii 2015, 120, Pl. 7, 1–2, 4.

¹³ LAZAROVICI, Gheorghe 1996, 29–31; CIUTĂ, Marius

1997, 15–16; LUCA, Sabin Adrian et alii 2011, 14–15.

¹⁴ SZÉKELY Zoltán 1996, 113, Fig. 11/4–8.

¹⁵ SAILE, Thomas et alii 2022, 7–10, Fig. 6–9.

¹⁶ PUSKÁS József 2017, 30, Pl. V, 1; 31, Pl. VI, 2, 6–7.

¹⁷ URSULESCU, Nicolae 1990, 41, Pl. 2; 43, Pl. 6–7; 44, Pl. 8–9.

vonaldíszes lelőhely a terület gyér lakottságára utal. A leletanyag kis sűrűsége ugyancsak azt sugallja, hogy a telepek inkább tanyai jelleggel bírtak, kisszámú családi közösségeklakhatták. A vonaldíszes műveltség egyik meghatározó eleme az ún. hosszúházak. Erdély (és Románia) területén eddig csak az oltszemi ásatások eredményeztek hasonlóépítményeket.¹⁸ A korabeli lelőhelyek sűrűsödése a Feketeügy alsó folyása mentén arra utal, hogy kedvelt helyszíne lehetett a mezőgazdaságot és állattartást folytató közösségeknek, ahol legeltetésre és növénytermesztésre alkalmas földterületek álltak rendelkezésre. A környező folyókban és a mocsarakban található halállomány is jelentős táplálékforrás lehetett.¹⁹

Egyértelműen a rézkorra keltezhető anyagot nem találtunk. Néhány vörösre égetett jellegtelen oldaltörredék leginkább kizárásos alapon sorolható ehhez az időszakhoz. Egy másik, az *Alámenő* II. dűlőben azonosított törredék vastagított pereme és az alatta elhelyezkedő függőleges benyomkodások a késő rézkori Cotofeni-kultúra kerámijára emlékeztetnek.

A középső bronzkor időszakára keltezhető leletanyag hét helyszínen fordult elő. Ennek jelentős része a Wietenberg-kultúrához köthető, melyet karakterisztikus edényformák és díszítőmotívumok jellemeznek. Gazdag leletanyagot gyűjtöttünk a Cófalva környéki lelőhelyekről, ún. a *Ferencitag*, az *Akasztófadomb/Mosóré*t és az *Alámenő* II. helyszínekről. Az itt előforduló edényformák arra engednek következtetni, hogy a telepek leginkább a kultúra korai szakaszában voltak lakottak, nagyjából a Kr. e. 2000/1950–1750 közötti időszakban. Ez a Wietenberg I–II/A–B fejlődési szakaszoknak felel meg.²⁰ Hasonló adatokat kaptunk az *Alámenő* I. helyszínen azonosított Wietenberg-temető egyik sírjában végzett radiokarbon keltezés során.²¹ Ugyancsak ehhez az időszakhoz kapcsolódik a Cófalva mellett az 1840-es években véletlenszerűen megtalált aranykincs is, amely vélhetően a helyi elithez köthető.²² A telepek későbbi használatára utal egy, az *Akasztófadombon* előkerült, meánderrel díszített és pontokkal kitöltött kerámia-törredék, amely a kultúra klasszikus (III/C) időszakára keltezhető.²³ A felsorolt leletanyagra számos analógiát találunk az erdélyi, középső bronzkorral foglalkozó monográfiákban és tanulmányokban.²⁴ További középső bronzkori telepnyomok sejthetők a *Szegényszer*

és a *Porzsolthomlok* dűlőkben, azonban a törredékes és kevés leletanyag egyelőre nem alkalmas pontosabb kronológiai behatárolásra. A Bereck határában, a *Farkasvár* dűlőben gyűjtött leletanyag ugyancsak a Wietenberg-kultúra korai szakaszához köthető. A leletek között egy érdekes, egyelőre ismeretlen funkciójú kőtárgy is napvilágot látott. Érdemes megemlíteni, hogy Bereck határában, ismeretlen lelőhellyel már került elő egy ép kőbalta.²⁵ Talán az említett tárgy egy eltört balta alsó része lehetett, amelyet aztán lecsiszoltak, és új funkciókat kaptak.

Ugyancsak a középső bronzkor időszakára keltezhető a Kárpát-kanyar keleti oldalán megjelenő Monteoru-kultúra. A délkelet-erdélyi kapcsolatokat számos lelet bizonyítja. Egyelőre teljes mértékben nem tisztázott, hogy kisebb intenzitású, leginkább egyének közti kapcsolatokról van-e szó,²⁶ vagy valóban számolhatunk kisebb népmozgásokkal, közösségek beköltözésével.²⁷ Jelen tanulmányban két újabb helyszínt sikerült azonosítani, ahol Monteoru-kerámia került elő. A Cófalva–*Alámenő* II. helyszínen talált törredékekre analógiákat leginkább a kultúra késői (Monteoru IIb) szakaszában találunk. Erre az időszakra jellemzőek a bekarcolt girlandok, ferde bekarcolások vagy az oldalra fordított „S” alakú bekarcolások.²⁸ Mivel a törredékek terepbejárás során kerültek elő, rétegtani megfigyelések hiányában nehéz eldönteni, hogy az említett anyag a középső bronzkori Wietenberg, vagy már a késő bronzkori Noua-megtelepedés lelegejéhez kapcsolódik. Egyelőre bizonytalan az Ozsdola–*Középsőhatár* dűlőben talált bronzkori kerámia kultúrához kötése, azonban a díszítőmotívum inkább hasonlít a Monteoru-kultúrában előforduló elemekre.

A Wietenberg-kultúra végét követően, valamikor a Kr. e. 1600/1500 környékén a Fekete-tenger északi partvidékéről érkező népesség jelenik meg Erdélyben. A túlnyomóan pásztorkodással foglalkozó közösségek sajátos, ún. „hamuhalmos” telepeket hoztak létre. Ezek gyakran a folyóvizekhez közel, patakok teraszain húzódtak. A „hamuhalmok” a telepek szélén helyezkednek el, számuk vidékünkön telepenként 2–3, de egy esetben a tízet is eléri.²⁹ Funkciójuk, kialakulásuk egyelőre nem tisztázott teljes mértékben.³⁰ Maradványaik a frissen szántott földeken világosszürke, kerek foltokként jelentkeznek,

¹⁸ SAILE, Thomas et alii 2022, 11.

¹⁹ COMȘA, Eugen 1960, 230–231.

²⁰ BĂLAN, Gabriel et alii 2016, 80.

²¹ PUSKÁS József 2020a.

²² PUSKÁS József 2018.

²³ ANDRIȚOIU, Ioan 1992, 52; BOROFFKA, Nikolaus G. O. 1994, 250; BĂLAN, Gabriel et alii 2016, 80.

²⁴ CHIDIOȘAN, Nicolae 1980; ANDRIȚOIU, Ioan 1992;

BOROFFKA, Nikolaus G. O. 1994; DIETRICH, Laura 2014.

²⁵ LIÉ, Marian Adrian 2019, 94, 107, Plate III, 5.

²⁶ ZAHARIA, Eugenia 1990, 37.

²⁷ PUSKÁS József 2015c, 107.

²⁸ OANCEA, Alexandru 1976, 203–205.

²⁹ PUSKÁS József 2020b.

³⁰ PUSKÁS József 2020b, 132–133.

átmérőjük 20–30 m közötti. Jelen tanulmányban két olyan lelőhely is szerepel, ahol 1-1 ilyen objektumot azonosítottunk. Ezek az *Alámenő II.* és a *Ferencitag* dűlőkben jelentkeztek. Az előkerült kerámia- és csontanyagra jó analógiákat találunk a kultúra teljes elterjedési területén.³¹

A késő bronzkor második felében a nyugatról érkező hatások válnak dominánssá. Ekkor terjed el Erdélyben is az Alföld északi részéről származó Gáva-kultúra. A kívül fekete, belül vörös/világosbarna, széles kanelurakötegekkel díszített edényeik a korszak jellegzetes tárgyai, amelyek a Felsőháromszéki-medencében is gyakran előfordulnak, és jól reprezentáltak. Ez nem mondható el a Cófalva környéki lelőhelyekről. Vélhetően a víz közelsége és a nedves környezet kevésbé lehetett vonzó megtelepedési helyszín. Csupán néhány elszórt kerámiatöredék került elő a cófalvi *Alámenő II.*, *Fok*, és *Ferencitag*, illetve a nagyborosnyói *Lacka* lelőhelyekről, de a leletanyag töredezettsége miatt csak a kulturális besorolás tűnik biztosnak, szűkebb kronológiai megállapításokra nem vállalkozhattunk.

A vaskor időszakához számos lelőhely köthető, melyek leginkább Cófalva környékén sűrűsödnek. A leletanyag alapján a cófalvi *Porzsolthomlok* és az *Alámenő II.* dűlőkben gyűjtött töredékek a kultúra klasszikus (Kr. e. 1 – Kr. u. 1 századok) időszakához köthetők. Ide tartoznak a gyorskorongon formázott, világosszürkére égetett, ún. „gyümölcsöstálak” töredékei, illetve azok az edénytöredékek, melyeket sekély, függőleges besimításokkal díszítettek. Párhuzamaik ismertek például a segesvári³² vagy a homoródmási³³ anyagban. A vaskor korábbi periódusára keltezhetőek azok a töredékek, melyeket a *Pocsaj/Fulnér*, *Orbaitelek–Bucsak*, valamint a Nagyborosnyó–*Lacka* határrészekben gyűjtöttünk. A terepbejárások

során leginkább kézzel formázott töredékek kerültek elő, csupán elszórtan találtunk gyorskorongolt darabokat. A *Pocsaj/Fulnér* és a *Bucsak* lelőhelyeken előkerült táltöredékekre jó analógiákat találunk az oltszemi vaskori temető anyagában, amelyet a Kr. e. 4–3. századokra kelteztek.³⁴

A Kr. u. 3–4. századi Marosszentanna–Chernyakhov-kultúrához köthető töredékek nem túl jellegzetesek. Gyakoriak a nagy tárolóedényekből származó oldaltöredékek, megjelennek a hullámvonalkötegekkel díszített darabok is. Analógiák számos háromszéki és csíki lelőhelyről ismertek.³⁵ Meg kell jegyeznünk, hogy a hullámvonalköteg-díszítés úgy a vaskori, mint a népvándorláskori időszakban előfordul, azonban az edények anyaga, illetve egyes hiányzó formák inkább arra engednek következtetni, hogy az anyag nagy része a népvándorláskorhoz köthető. A több hektáros telepmaradványok a Feketeügy partján, a cófalvi *Ferencitag* és az orbaiteleki *Bucsak* dűlőkben jelentkeztek. A *Szegényszerben* gyűjtött anyag egy része ugyancsak tartozhat ehhez az időszakhoz.

A kézdivásárhelyi *Kanta* negyedben előkerült őrlők felső része nem köthető egyértelműen kultúrához. Úgy a vaskori, mint az azt követő népvándorláskori lelőhelyeken találunk hasonló, kétrészes darabokat. Ugyancsak Kézdivásárhelyről ismert egy nagyon hasonló, épen előkerült őrlőkő, mellette Marosszentanna–Chernyakhov-kerámiával.³⁶ Egy székelyszenterzsébeti lelőhelyen vaskori kerámiával együtt került elő egy ugyancsak kétrészes őrlőkő.³⁷

A középkorból származó kerámiatöredékeket a cófalvi *Beltelek* és *Gyűlés* határrészekben azonosítottunk. Ezek gyorskorongon készült, tagolt peremmel ellátott kisebb méretű fazekakból származnak. Legközelebbi analógiákat a 14–15. századi formák között találunk.³⁸

Puskás József – Keleti-Kárpátok Országos Múzeuma; joska1987@yahoo.com

³¹ ANDRIȚOIU, Ioan 1992, 61–69, 220–225, Pl. 52–57; SAVA, Eugen – KAISER, Elke 2011, 177–308; SAVA, Eugen 2014; PUSKÁS József 2020b, 138–150, Pl. 1–13.

³² CRIȘAN, Ion Horațiu 1969, Pl. XCVI, 4.

³³ CRIȘAN, Viorica 2000, Planșa 50, 2, Planșa 52, 2.

³⁴ SÎRBU, Valeriu et alii 2008, 124, 137, Fig. 11/1, 3, 7.

³⁵ BOTÁR István 2011, 34, 10. tábla, 5; 37, 13. tábla, 3; KÖRÖSFŐI Zsolt 2011, 149, 15. tábla, 2, 11; 154, 20. tábla, 1, 3; 158, 24. tábla, 5–8, 10; PUSKÁS József 2015b, 197, Planșa

8, 6–7; 198, Planșa 9, 2–5; 200, Planșa 11, 6–7; 201, Planșa 12, 1–6.

³⁶ PUSKÁS József 2015a, 265–266, 290, Fig. 23/1.

³⁷ CRIȘAN, Viorica 2000, Planșa 96, 3.

³⁸ Köszönet illeti Botár Istvánt (Csíki Székely Múzeum) a középkori leletanyag meghatározásában nyújtott segítségével. Analógiáért lásd BOTÁR István 2019, 265, 186/8; 302, 229/5–6; 335, 267/6; 337, 269/9; 437, 392/11; 454, 418/11; BENKŐ Elek – SZÉKELY Attila 2008, 134, 32. kép, 2; 193, 68. kép, 4.

Irodalom

- ANDRIȚOIU, Ioan
1992 Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului, *Bibliotheca Thracologica*, II, București.
- BĂLAN, Gabriel et alii
2016 The Wietenberg Culture: Periodization and Chronology, *Dacia (N.S.)*, LX, 67–92.
- BENKŐ Elek – SZÉKELY Attila
2008 *Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön*, Budapest.
- BOROFFKA, Nikolaus G. O.
1994 *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa (Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, 19)*, Bonn.
- BOTÁR István
2011 A Marosszentanna–Csernyahov-kultúra régészeti emlékei a Csíki-medencében I., in: *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában* (szerk. Körösfői Zsolt), Székelykeresztúr, 2011, 95–160.
2019 *Havasok keblében rejtező szép Csík. A Csíki-medence középkori településtörténete (Opitz Archaeologica, 15)*, Budapest.
- CHIDIOȘAN, Nicolae
1980 *Contribuți la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*, Nagyvárad.
- CIUTĂ, Marius-Mihai
1997 Contribuții la repertoriul arheologic al neoliticului timpuriu în Depresiunea Brașovului, *Apulum*, XXXIV, 5–35.
- COMȘA, Eugen
1960 Considerații cu privire la cultura cu ceramică liniară de pe teritoriul R. P. R. și din regiunile vecine, *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, XII/2, 217–244.
- CRÎȘAN, Ion Horațiu
1969 *Ceramică daco-getică: cu specială privire la Transilvania*, București.
- CRÎȘAN, Viorica
2000 *Dacii din estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe.
- DIETRICH, Laura
2014 *Die mittlere und späte Bronzezeit und die ältere Eisenzeit in Südosiebenbürgen auf Grund der Siedlung von Rotbav (Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, 248)*, Bonn.
- FRÎNCULEASA, Alin et alii
2015 Cultura Starčevo-Criș în Nordul Munteniei. Cercetări recente la Seciu (jud. Prahova), *Materiale și Cercetări Arheologice. Serie Nouă*, XI, 101–126.
- GRONENBORN, Detlef
2016 Climate Fluctuations, Human Migrations, and the Spread of Farming in Western Eurasia, in: *Climate and Cultural Change in Prehistoric Europe and the Near East* (eds. P. F. Biehl – O. P. Nieuwenhuys), New York, 2016, 211–236.
- KÖRÖSFŐI Zsolt
2011 A Marosszentanna–Černjachov kultúra lelőhelyei a Nagy-Küküllő felső folyása mentén, in: *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában* (szerk. Körösfői Zsolt), Székelykeresztúr, 2011, 95–160.
- LAZAROVICI, Gheorghe
1996 Din istoria străveche a Carpaților Răsăriteni, *Angustia*, I, 27–49.
- LIE, Marian Adrian
2019 Bronze Age Stone Battle-Axes of Poiana Type, *Ziridava. Studia Archaeologica*, XXXIII, 91–110.
- LUCA, Sabin Adrian et alii
2011 Starčevo–Criș Culture in Western Part of Romania – Transylvania, Banat, Crișana, Maramureș, Oltenia and Western Muntenia: Repository, Distribution Map, State of Research and Chronology, in: *The First Neolithic Sites in Central/South-East European Transect, Volume II, Early Neolithic (Starčevo–Criș) Sites on the Territory of Romania* (eds. S. A. Luca – C. Suci), Kraków, 7–17.
- OANCEA, Alexandru
1976 Unele observații cu privire la fazele finale ale culturii Monteoru în lumina cercetărilor de la Cîrlomănești, județul Buzău, *Cercetări Arheologice*, II, 191–237.
- ORBÁN Balázs
1869 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népművészeti szempontból*, III, Háromszék, Pest.
- POPA, Dumitru – BOROFFKA, Nikolaus
1996 Considerații privind cultura Noua. Așezarea de la Țichindeal, jud. Sibiu, *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, XLVII/1, 51–61.
- PUSKÁS József
2013 Adatok Kovászna megye régészeti repertóriumához I., *Acta Siculica 2012–2013*, 155–206.
2015a Contribuții la repertoriul arheologic al județului Covasna (III), *Materiale și Cercetări Arheologice. Serie Nouă*, XI, 257–290.
2015b Noi descoperiri arheologice aparținând culturii Sântana de Mureș–Černjachov în valea Râului Negru, județul Covasna, *Angustia*, XIX, 175–204.
2015c Contact Zone: Middle Bronze Age Cultural Connections in the Valley of the Black River (Covasna County, Romania), in: *Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from TârguMureș. 2–4 October 2014* (szerk. Németh R. – Rezi B.), Marosvásárhely, 97–129.
2017 Contribuții la Repertoriul Arheologic al județului Covasna (IV), *Angustia*, 21, 9–92.

- 2018 Kincs és táj. A cőfalvi aranydepó településtörténeti vonatkozásai / Treasure and Landscape. Middle Bronze Age Settlement Patterns in the Light of the Cőfalva / Țufalău Hoard, *Magyar Régészet / Hungarian Archaeology* (Online magazin / E-journal), 2018 tavasz/Spring, 1–12.
- 2020a The Middle Bronze Age Cemetery at Țufalău/Cőfalva–Alámenő I. (Covasna County, Romania), *Marisia. Archaeologia. Historia. Patrimonium*, II, 51–66.
- 2020b Așezarea culturii Noua de la Albiș/Kézdialbis–Rétremenő (județul Covasna), *Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare*, II, 111–150.
- REP-COVASNA 1998
- 1998 *Repertoriul arheologic al județului Covasna (Seria Monografii Arheologice, I; red. Valeriu Cavruc)*, Sepsiszentgyörgy.
- RUSTOIU, Gabriel
- 1995 Tipologia „capetelor de băț” aparținând culturilor bronzului mijlociu din România, *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești*, I, 61–72.
- SAILE, Thomas et alii
- 2022 Aspects of a Bandkeramik Settlement near Olteni in Transylvania, *Prähistorische Zeitschrift*, XCVII/1, 1–21.
- SAVA, Eugen
- 2014 *Așezări din perioada târzie a epocii bronzului în spațiul pruto-nistean (Noua-Sabatinovka) (Biblioteca Tyragetia, XXVI)*, Chișinău.
- SAVA, Eugen – KAISER, Elke
- 2011 *Поселение с „зольниками” у села Одая-Мичурин, Республика Молдова. Археологические и естественно научные исследования / Die Siedlung mit „Aschehügeln” beim Dorf Odaia-Miciurin, Republik Moldavia. Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen (Biblioteca Tyragetia, XIX)*, Chișinău.
- SÎRBU, Valeriu et alii
- 2008 O comunitate dacică din sec. IV–III a. Chr. la Olteni, jud. Covasna, *Angustia*, XII, 109–148.
- SZÉKELY Zoltán
- 1996 Cultura Criș în lumina săpăturilor de la Turia, *Acta (Siculica) 1995*, 105–114.
- URSULESCU, Nicolae
- 1990 Contribuții privind evoluția culturii ceramicii liniare pe teritoriul Moldovei, *Arheologia Moldovei*, XIII, 13–47.
- ZAHARIA, Eugenia
- 1990 Descoperiri ale culturii Monteoru în sud-estul Transilvaniei, *Thraco-Dacica*, XI/1–2, 33–37.

Contribuții la repertoriul arheologic al județului Covasna (V)

(Rezumat)

În urma noilor cercetări de suprafață efectuate în Depresiunea Târgu Secuiesc din județul Covasna, am reușit să identificăm și să delimităm mai multe situri arheologice necunoscute până la momentul de față. Acestea acoperă aproape toată evoluția umană din depresiune. Majoritatea siturilor au fost depistate în raza localității Țufalău. Cercetările au rezultat o rețea de așezări relativ densă, reflectând și asupra preferințelor comunităților preistorice de ocupare a diferitelor terenuri pe cursul mijlociu al Râului Negru. Trebuie menționat că alegerea locului pentru o așezare era mult influențată și de cadrul natural local. Partea sudică a depresiunii (inclusiv preajma localității Țufalău) era o zonă de inundație, cu mlaștini întinse până la începutul secolului al XX-lea. Zonele favorabile pentru locuire erau limitate la conurile de dejecție a Râului Negru și a afluenților săi, precum pâraul Covasna sau Păpăuți.

Cele mai timpurii vestigii aparțin neoliticului mijlociu (cultura Starčevo-Criș) și dezvoltat (cultura ceramicii liniare cu note muzicale), identificate în zona localității Țufalău, în hotarul denumit *Fok*, respectiv *Akasztófadomb/Mosórév/Kovácsnádja* și *Gyülés*. Aceste urme de așezări sunt în apropierea apelor, pe terase cu înălțimi mai reduse față de cele întâlnite în perioadele următoare. Perioadei eneolitice pot să aparțină câteva fragmente de vase descoperite într-o grădină din Țufalău. Următoarea epocă, reprezentată de un număr semnificativ de situri în vecinătatea localității Țufalău, este epoca bronzului mijlociu, cultura Wietenberg. Numărul așezărilor (*Ferencitag*, *Akasztófadomb/Mosórév* și *Alámenő II*, eventual *Szegényszer* și *Porzsolthomlok*), precum și existența unui cimitir de incinerare, sugerează importanța zonei în perioada respectivă. Această presupunere pare să fie dovedită și de o descoperire mai timpurie, formată dintr-un depozit de piese de aur. Aceste situri aparțin perioadelor A2-C (II-III) ale culturii Wietenberg. Tot perioadei a doua de evoluție poate fi atribuită așezarea de la Brețcu–*Farkasvár*. Contactele cu lumea din afara arcului Carpatic sunt reprezentate de câteva fragmente de vase care pot fi atribuite culturii Monteoru, fiind descoperite la Țufalău–*Alámenő II* și Ojdula–*Középsőhatár*. Primei părți a epocii bronzului târziu (cultura Noua) aparțin descoperirile de la Țufalău – *Alámenő II* și Țufalău–*Ferencitag*. Aici, în afară de materialul ceramic și uneltele de oase caracteristice, au fost identificate câte un „cenușar” la periferia așezărilor. Apariția tot mai multă a unor astfel de complexe în sud-estul Transilvaniei, sugerează un model al rețelei și structurii de așezări asemănătoare cu cele observate în

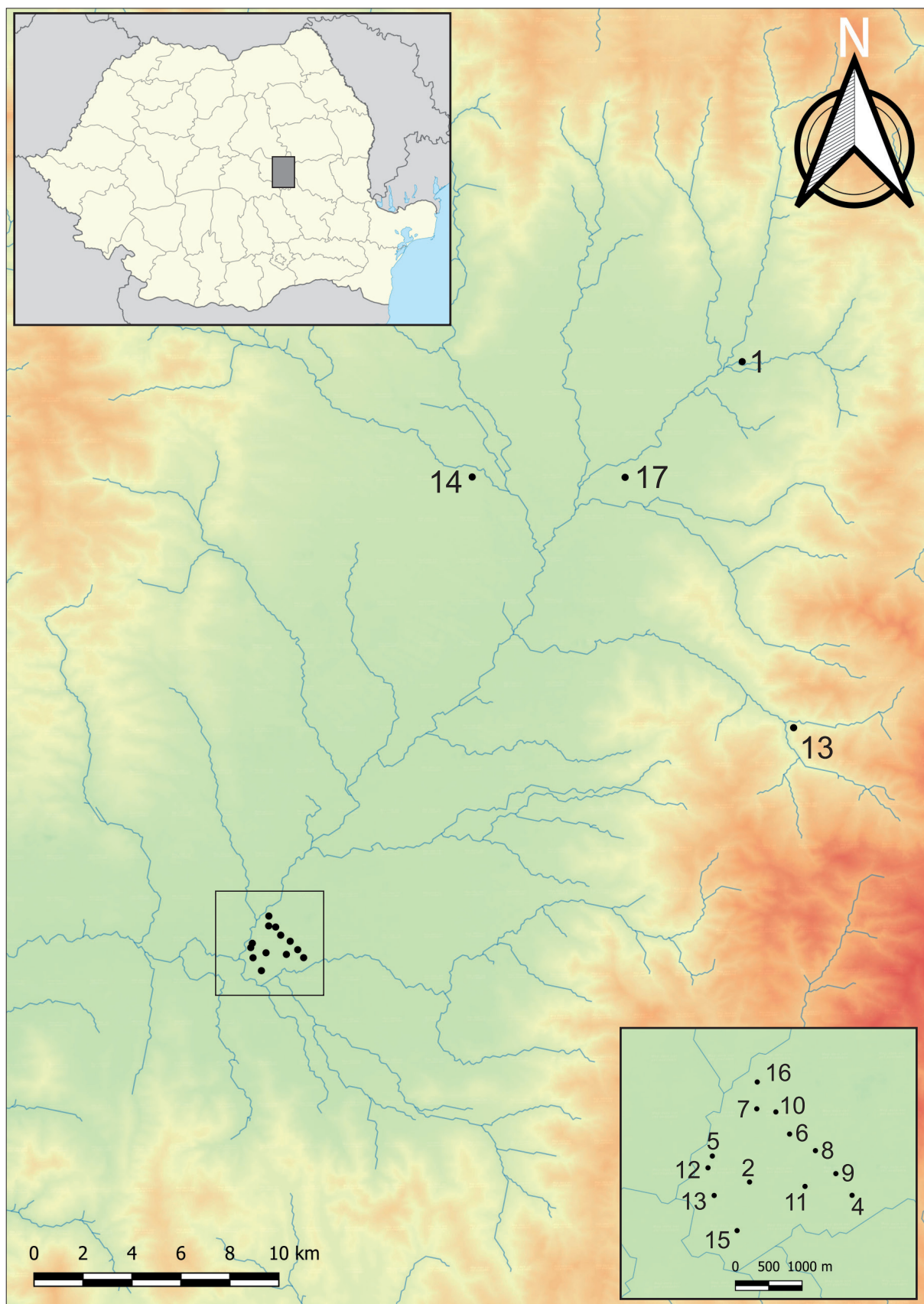
aria de distribuție a culturii la est de Carpații Orientali. Culturii Gáva pot fi atribuite câteva fragmente răzlețe descoperite pe teritoriul satului Țufalău (*Alámenő II*, *Fok*, *Ferencitag*) și Boroșneu Mare (*Lacka*). Materialul puțin și fragmentar nu face posibilă o încadrare cronologică mai strânsă. Urme de așezări aparținând celei de-doua epoci a fierului, au fost descoperite la Țufalău (*Porzsolthomlok*, *Pocsaj/Fulnér* și *Alámenő II*), Telechia (*Bucsak*) și Boroșneu Mare (*Lacka*). Pe baza materialului ceramic, se poate presupune că așezările de la *Porzsolthomlok* și *Alámenő II* aparțin perioadei clasice a culturii (sec. I î. Chr - sec. I d. Chr), iar cele de la *Pocsaj/Fulnér*, *Bucsak* și *Lacka* unei faze mai timpurii, databile probabil înainte de sec. I î. Chr. Perioadei migrațiilor timpurii (sec. III-IV d. Chr.) pot fi atribuite siturile de la Țufalău–*Ferencitag* și Telechia–*Bucsak*, poate și cel de la *Szegényszer*. Primele două sunt zone învecinate, ceea ce ne îndeamnă să atribuim descoperirile aceleiași așezări. Partea inferioară a unei râșnițe descoperite la Târgu Secuiesc, cartierul *Kanta*, poate fi atribuită culturii dacice sau perioadei migrațiilor. Epoca medievală este reprezentată de câteva fragmente ceramice modelate la roată, adunate la Țufalău–*Beltelek* și Țufalău–*Gyülés*. Acestea pot fi atribuite sec. XIV-XV d. Chr.

Contributions to the Archaeological Repertory of Kovászna (Covasna) County (V)

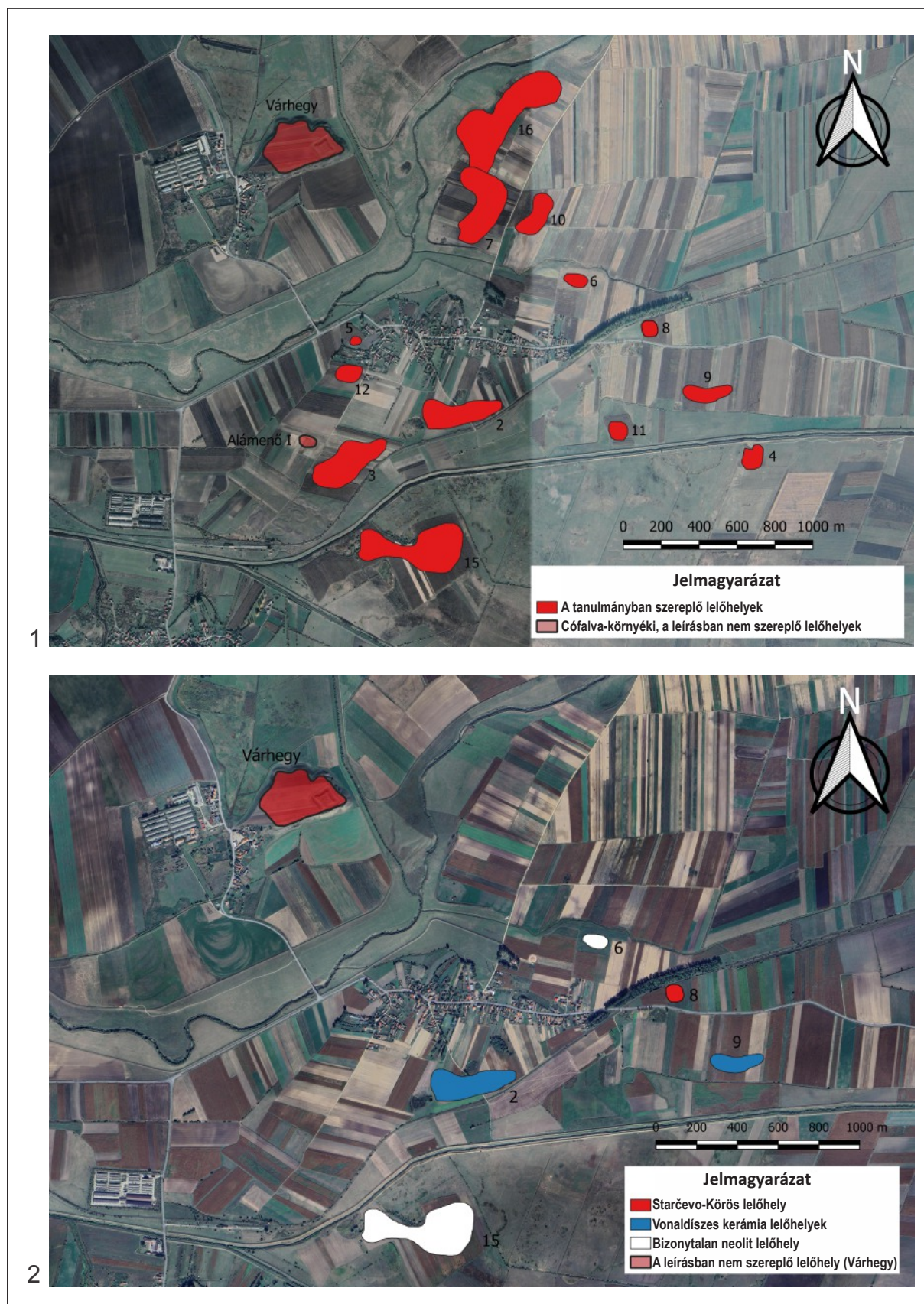
(Abstract)

During field surveys carried out between 2016 and 2019 in the Upper Háromszék Basin (Depresiunea Târgu Secuiesc), we have identified several previously unknown archaeological sites, with findings dating from nearly the entire span of human presence in the area. Most of the sites were discovered in the vicinity of Cófalva (Țufalău) village. The field surveys brought to light a particularly dense network of settlements. Choosing the proper place for establishing a settlement was greatly influenced by the local environment. Until the end of the 19th century, when drainage works began, the southern part of the basin was covered by marshy areas, dotted by alluvial fans of the Feketeügy (Râul Negu), the Kovászna (Covasna) and Papolc (Păpăuți) streams. All along their history, the settlements were concentrated on these alluvial fans.

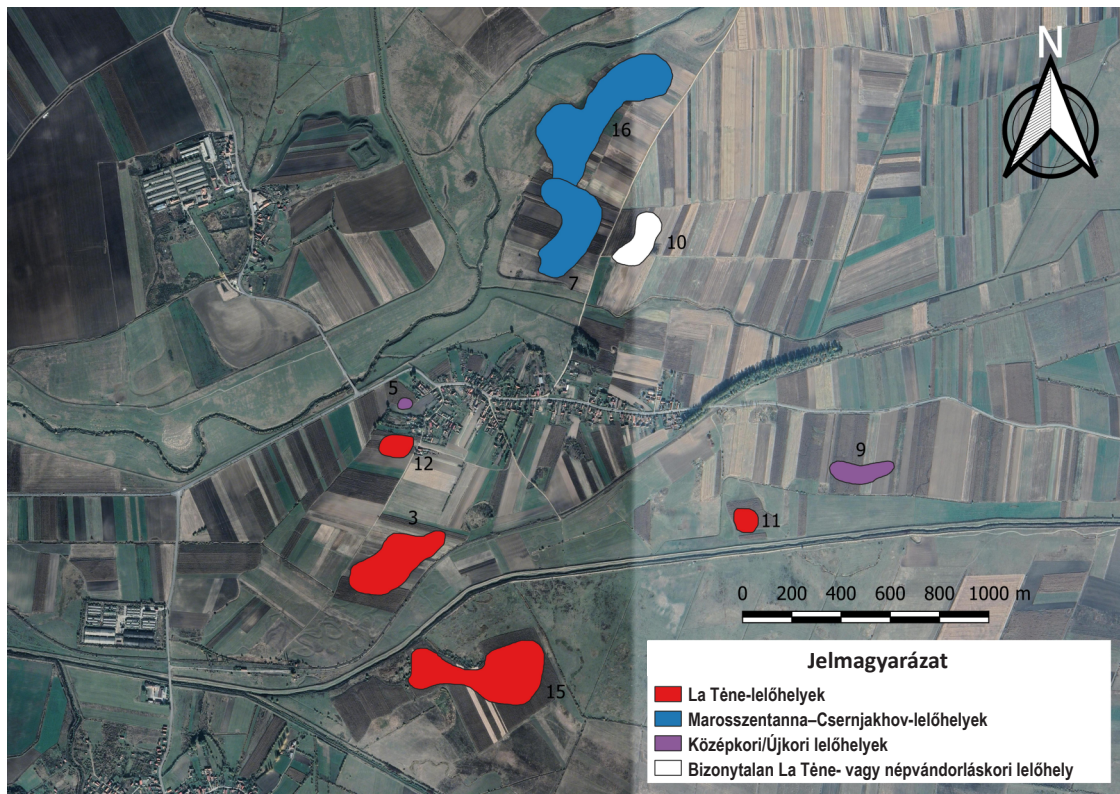
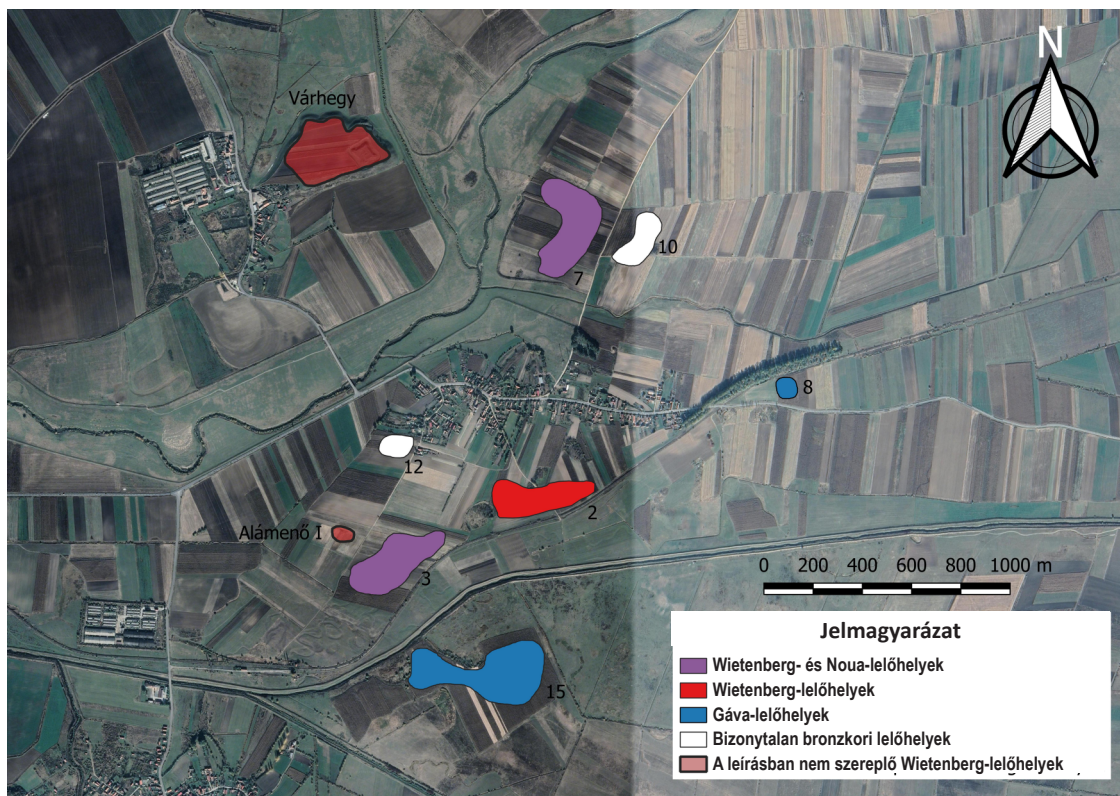
The earliest settlements discovered in the area belong to the Starčevo–Criș (Cófalva–*Fok*), respectively the Linear Pottery cultures (Cófalva–*Akasztófadomb/Mosórét/Kovácsnádja* and Cófalva–*Gyülés*) of the middle and late Neolithic. All these traces of settlements are lying lower, closer to the floodplain. Some shards discovered on a field in the village (Cófalva–*Beltelek*) could be from the Copper Age, but the scarce pottery fragments do not make it possible to ascertain their cultural affiliation. The most represented period is the Middle and Late Bronze Age. Around Cófalva, three sites (*Ferenci-tag*, *Akasztófadomb/Mosórét* and *Alámenő II.*) were identified as clearly belonging to the Wietenberg culture (A2–C phase). Two other, low intensity sites could also date to the same period (*Szegényszer* and *Porzsolthomlok*). The pottery fragments discovered near Bereck (Brețcu) also belong to the early phase of the Wietenberg culture. Some pottery fragments belonging to the Monteoru culture, discovered at Cófalva–*Alámenő II.* and *Ozsdola–Középsőhatár*, suggest contacts with the regions outside the Carpathian arc. Two sites at Cófalva–*Alámenő II.* and *Ferencitag* – belong to the Late Bronze Age Noua culture. Here, beside typical pottery fragments, features characteristic of the culture, namely a so-called „ashmound” at each site were also identified. Scarce amounts of Gáva type ceramic were identified at Cófalva (*Alámenő II.*, *Fok*, and *Ferencitag*) and Nagyborosnyó (*Lacka*), without making a more accurate dating of the sites possible. The Iron Age is represented by five sites, three probably from the 4th–3rd centuries BC (Cófalva–*Pocsaj/Fulnér*, *Orbaitelek–Bucsak* and Nagyborosnyó–*Lacka*), with two others from the classical Dacian period (Cófalva–*Porzsolthomlok* and Cófalva–*Alámenő II.*). The settlements at Cófalva–*Ferencitag*, *Orbaitelek–Bucsak*, and probably the one at Cófalva–*Szegényszer* date from the early Migration Period (3rd–4th centuries AD). The first two sites are most likely the same former settlement, whereas the third one could also (partially) date from the classical phase of the Iron Age. At Kézdivásárhely–*Kanta*, the upper part of a circular grinding stone was found, with analogies from the Iron Age and the early Migration Period. Some Medieval (14th–15th centuries) pottery shards were found at Cófalva–*Beltelek* and Cófalva–*Gyülés*.

1. tábla A szövegben szereplő lelőhelyek elhelyezkedése a Felsőháromszéki-medencében. Számozás a leírás alapján

2. tábla A Cófalva környékén azonosított régészeti lelőhelyek (1) – A neolitikum időszakához kapcsolható helyszínek (2)

3. tábla A Cofalva környékén azonosított bronzkori (1), valamint vas-, népvándorlás- és középkori lelőhelyek (2)

1

2

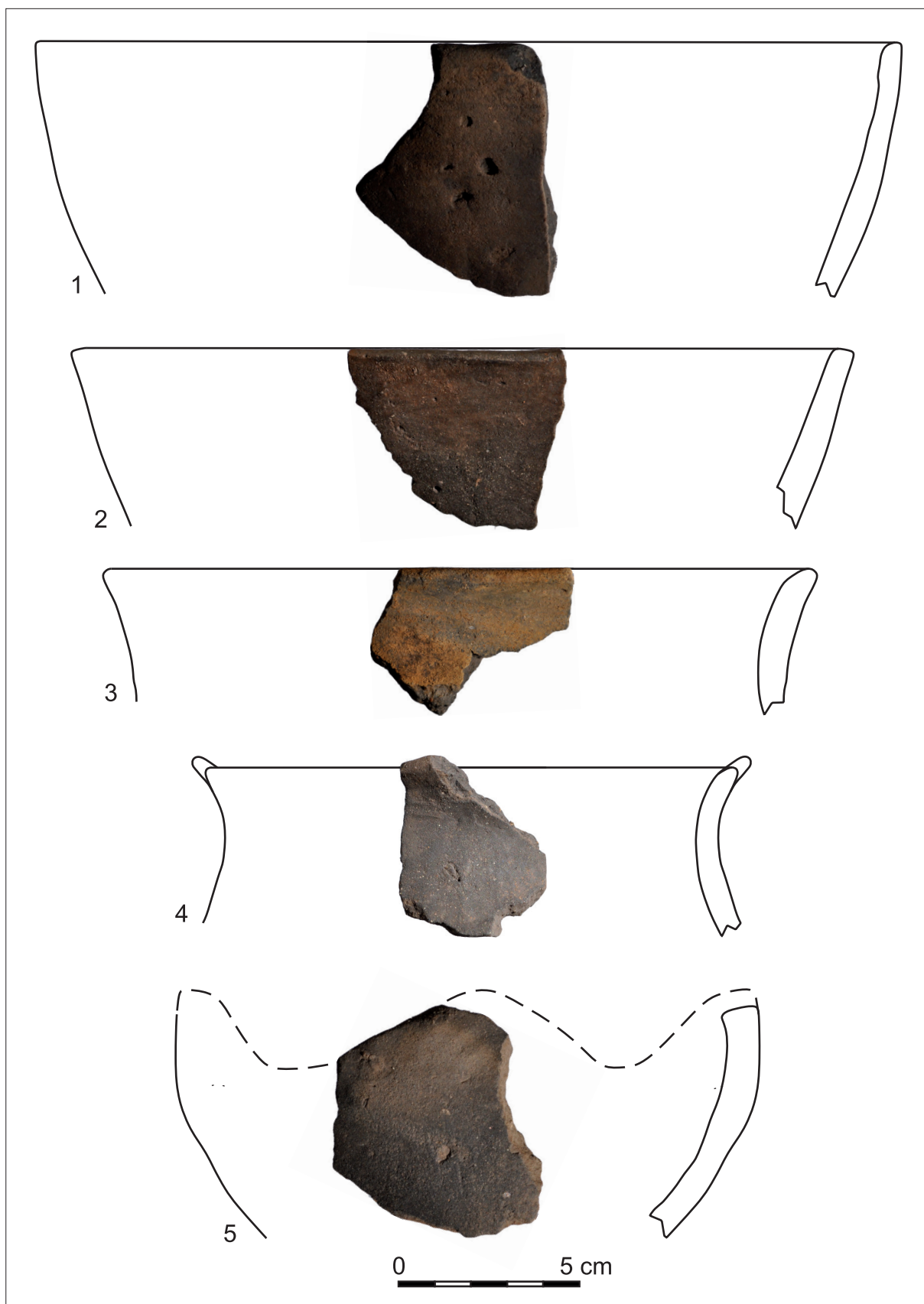

3

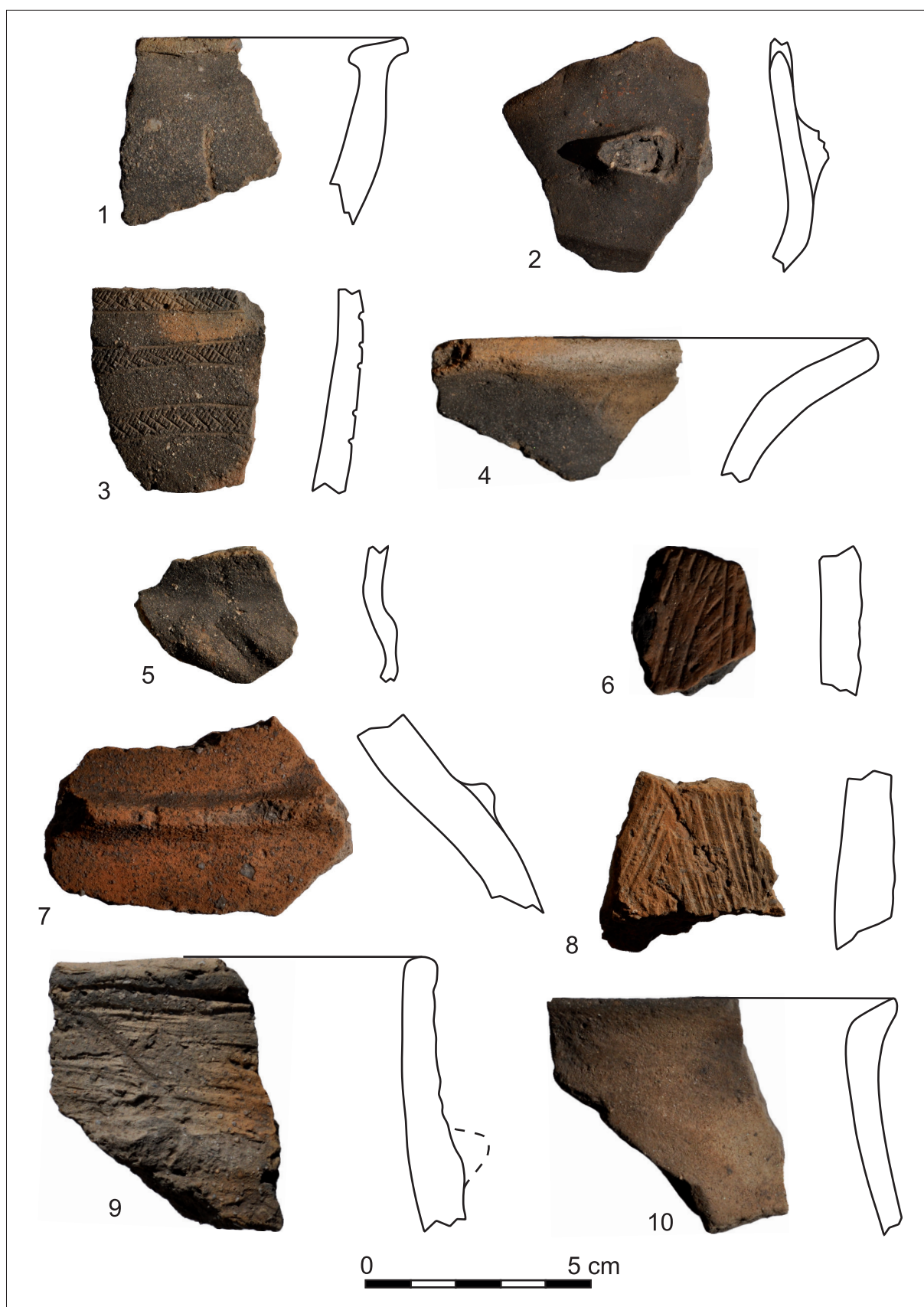

4

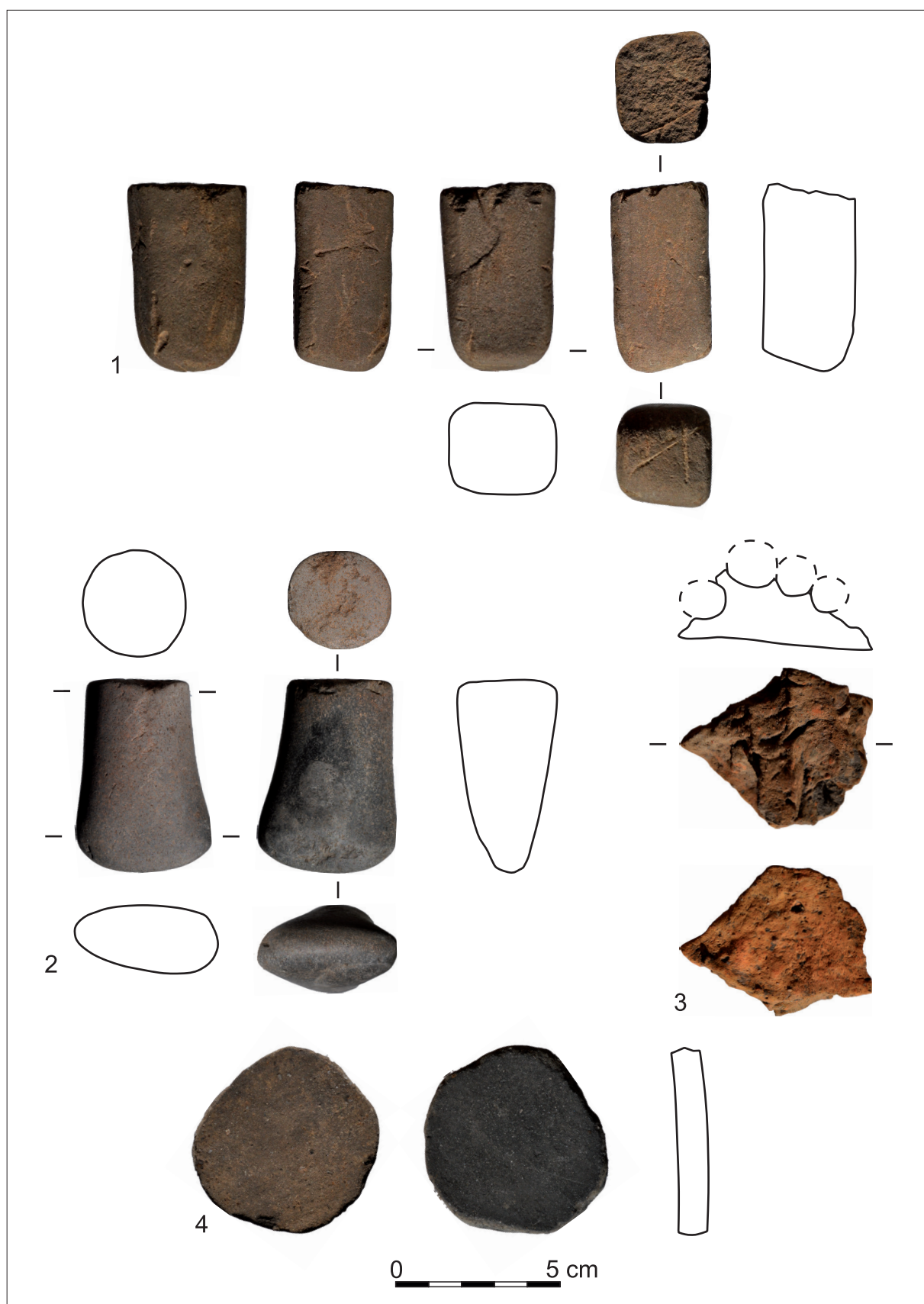
4. tábla A Gelence–Nagyvártető lelőhely elhelyezkedése (1–2) és a helyszínen megfigyelhető sáncnyomai (3–4)

5. tábla A Bereck–Farkasvár lelőhelyen gyűjtött középső bronzkori kerámiatöredékek (1–5)

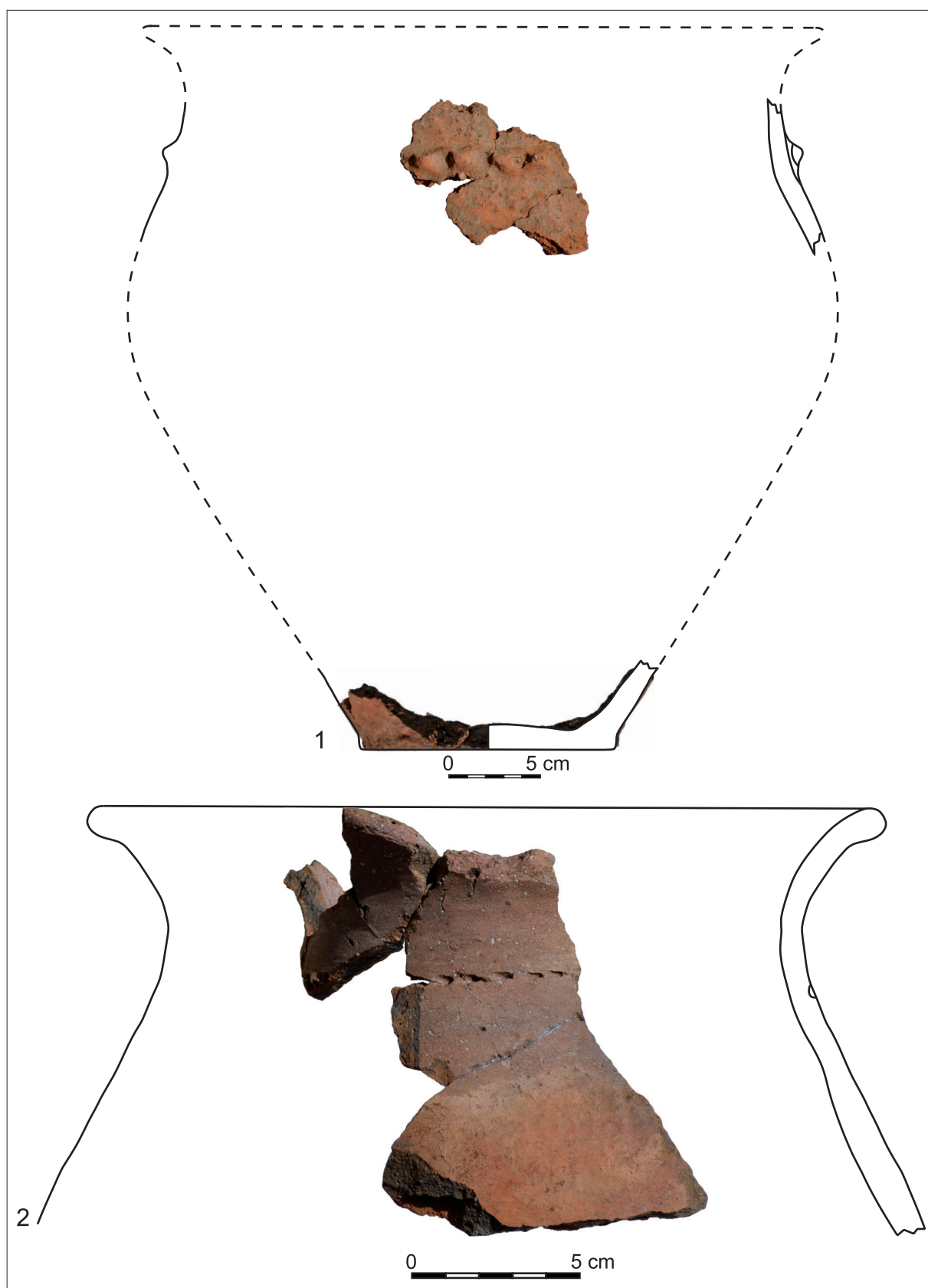
6. tábla A Bereck–Farkasvár lelőhelyen gyűjtött középső bronzkori kerámiatöredékek (1–10)

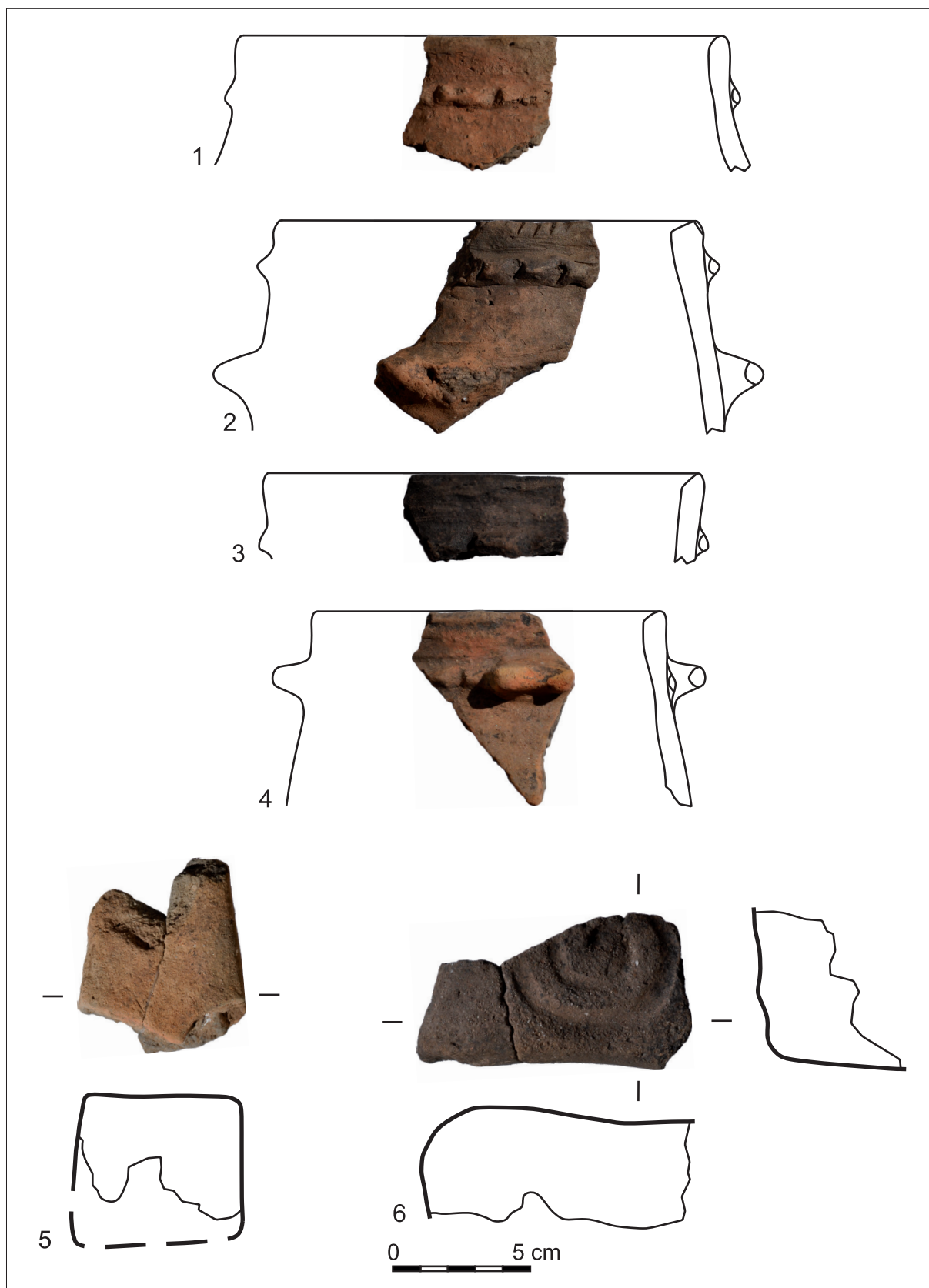
7. tábla A Bereck–Farkasvár lelőhelyen gyűjtött középső bronzkori leletanyag (1–4)

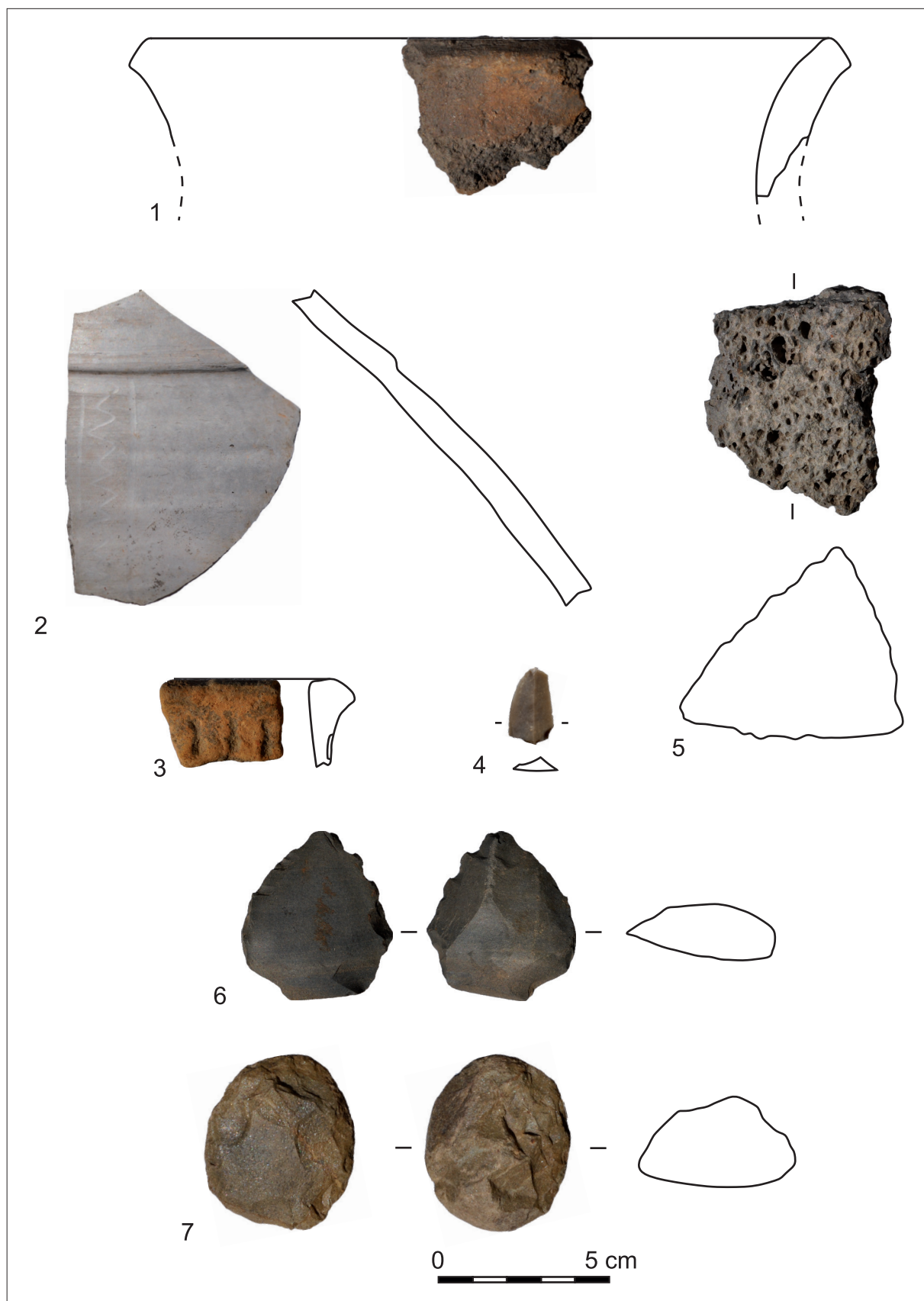
8. tábla A Cófalva–Akasztófadomb/Mosóréti/Kovácsnádja lelőhelyen gyűjtött neolit (1) és középső bronzkori kerámiatöredékek (2–7)

9. tábla A Cófalva–Akasztófadomb/Mosórét/Kovácsnádja lelőhelyen, a szenes foltból gyűjtött középső bronzkori kerámiatöredékek (1–2)

10. tábla A Cófalva–Akasztófadomb/Mosóréti/Kovácsnádja lelőhelyen, a szenesfoltból gyűjtött középső bronzkori kerámiatöredékek (1–6)

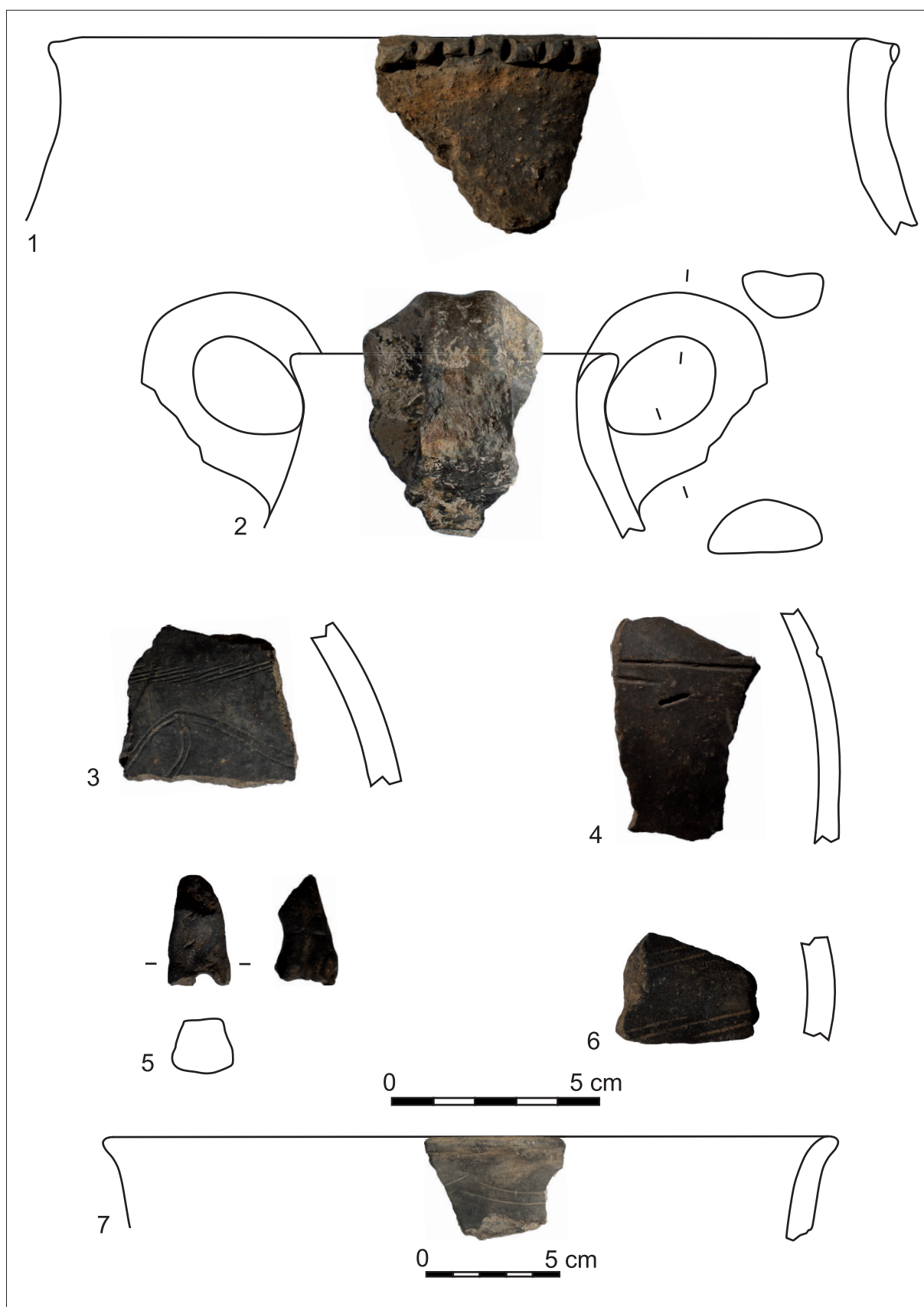
11. tábla A Cófalva–Alámenő II. lelőhelyen gyűjtött késő rézkori (3), vaskori (1–2, 5) és bizonytalan keltezésű leletanyag (4, 6–7)

12. tábla A Cófalva–Alámenő II. lelőhelyen gyűjtött középső bronzkori leletanyag (1–7)

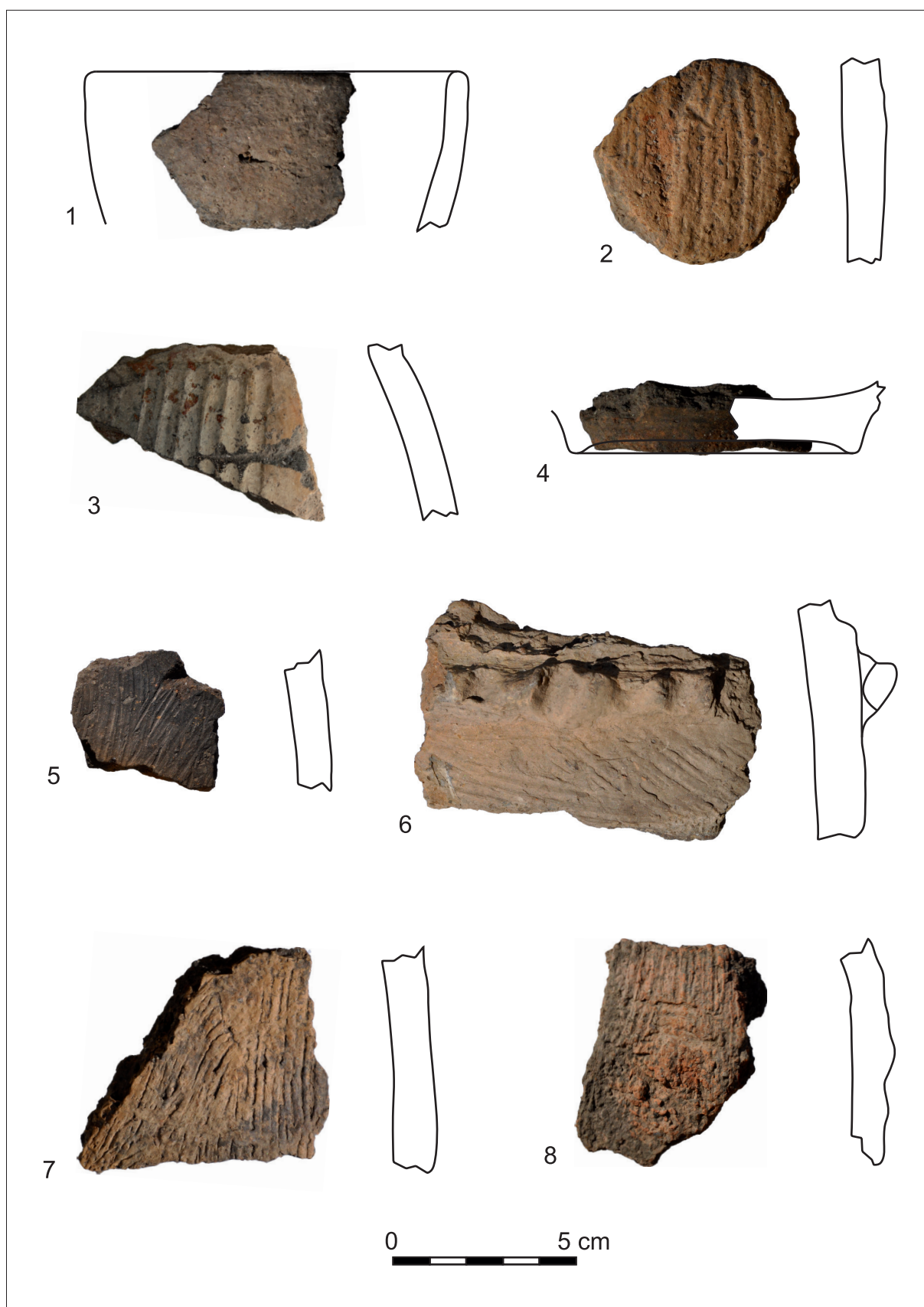
13. tábla A Cófalva–Alámenő II. lelőhelyen gyűjtött középső bronzkori kerámiatörédek (1–8)

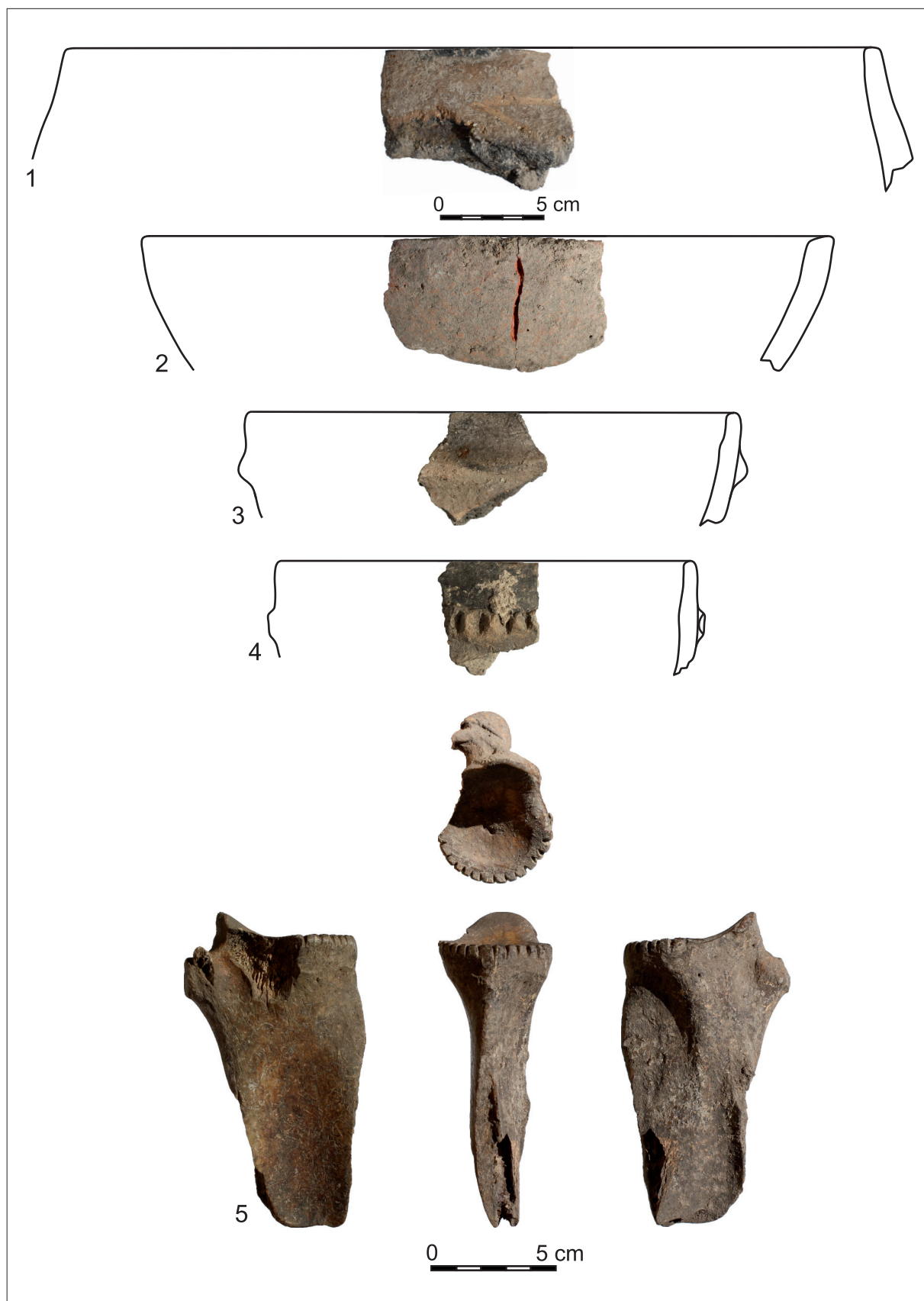
14. tábla A Cófalva–Alámenő II. lelőhelyen gyűjtött középső bronzkori (Monteoru-kultúra) leletanyag (1–7)

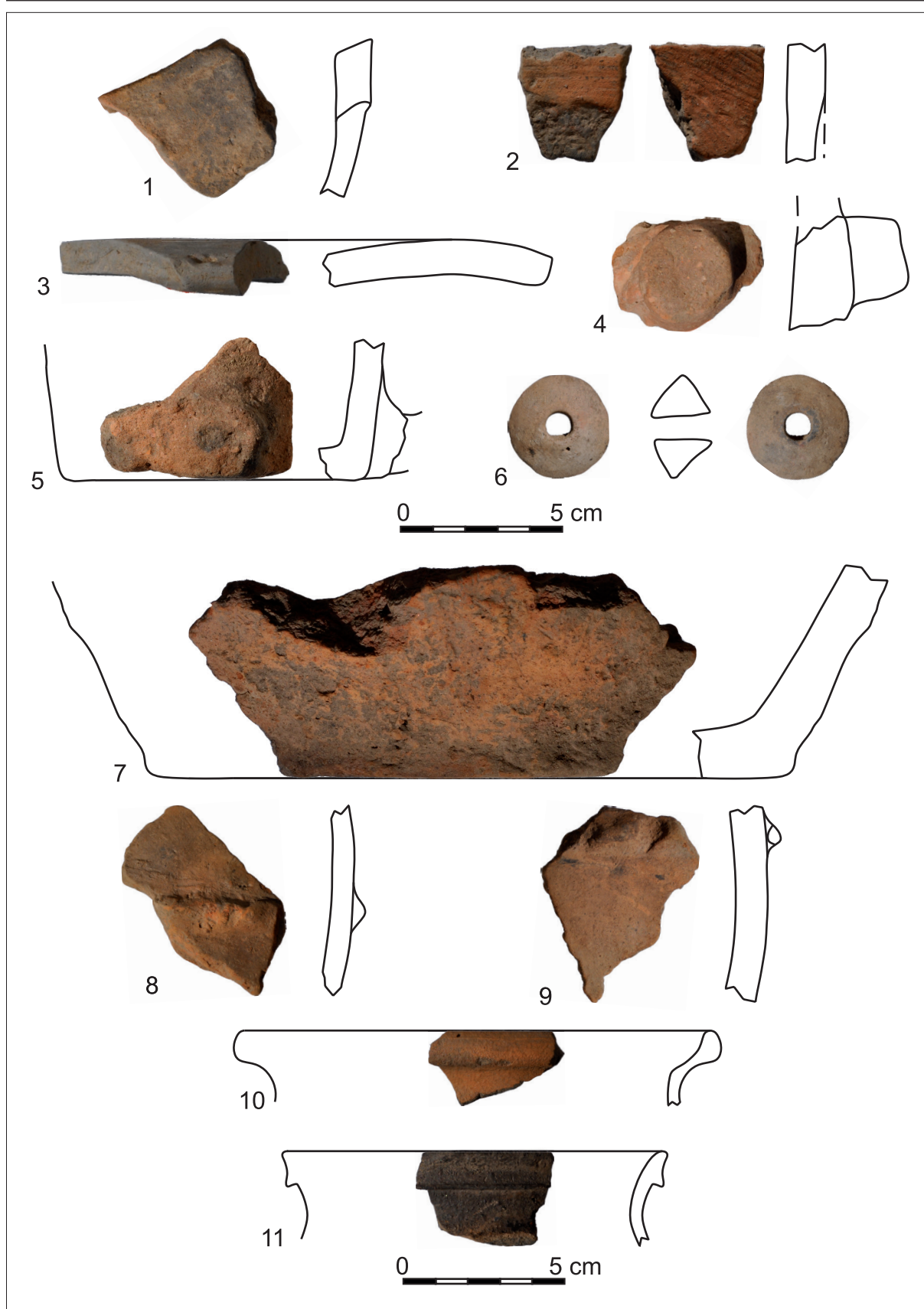
15. tábla A Cófalva–Alámenő II. lelőhelyen gyűjtött késő bronzkori kerámiatöredékek (1–5)

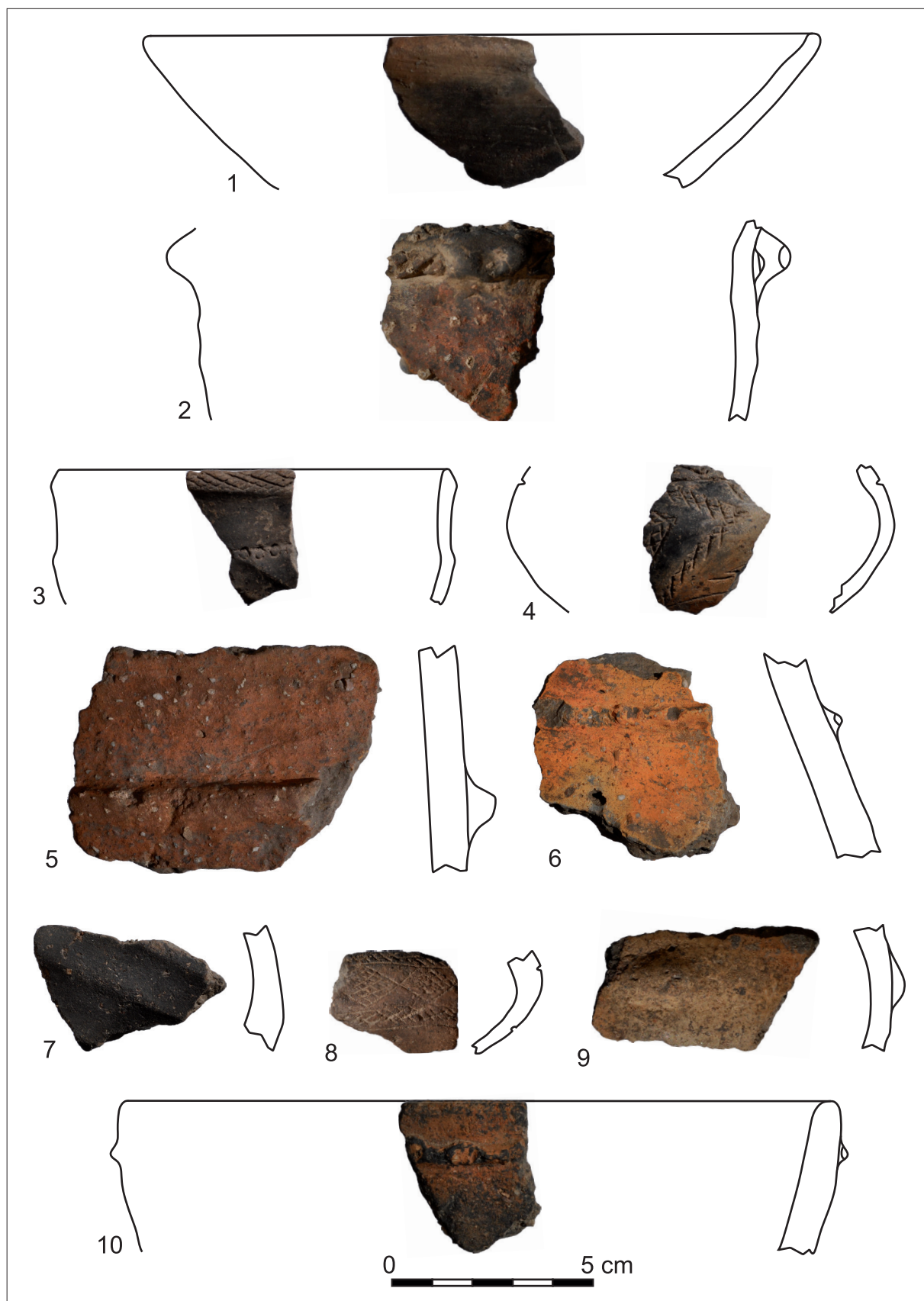
16. tábla A Cófalva–Alámenő II. lelőhelyen gyűjtött késő bronzkori kerámiatöredékek (1–8)

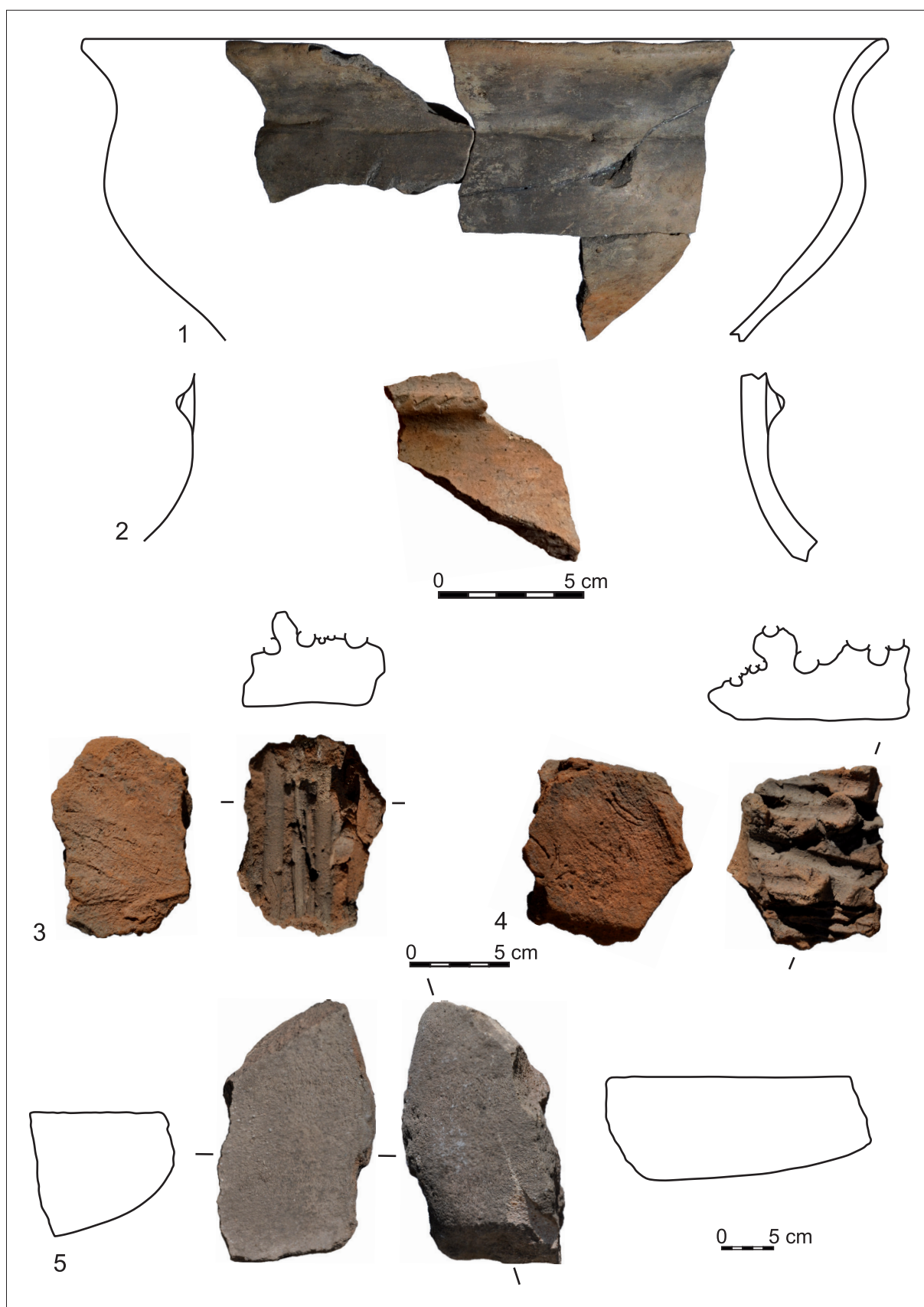
17. tábla A Cófalva–Alámenő II. lelőhelyen, a „hamuhalom” területéről gyűjtött késő bronzkori leletanyag (1–5)

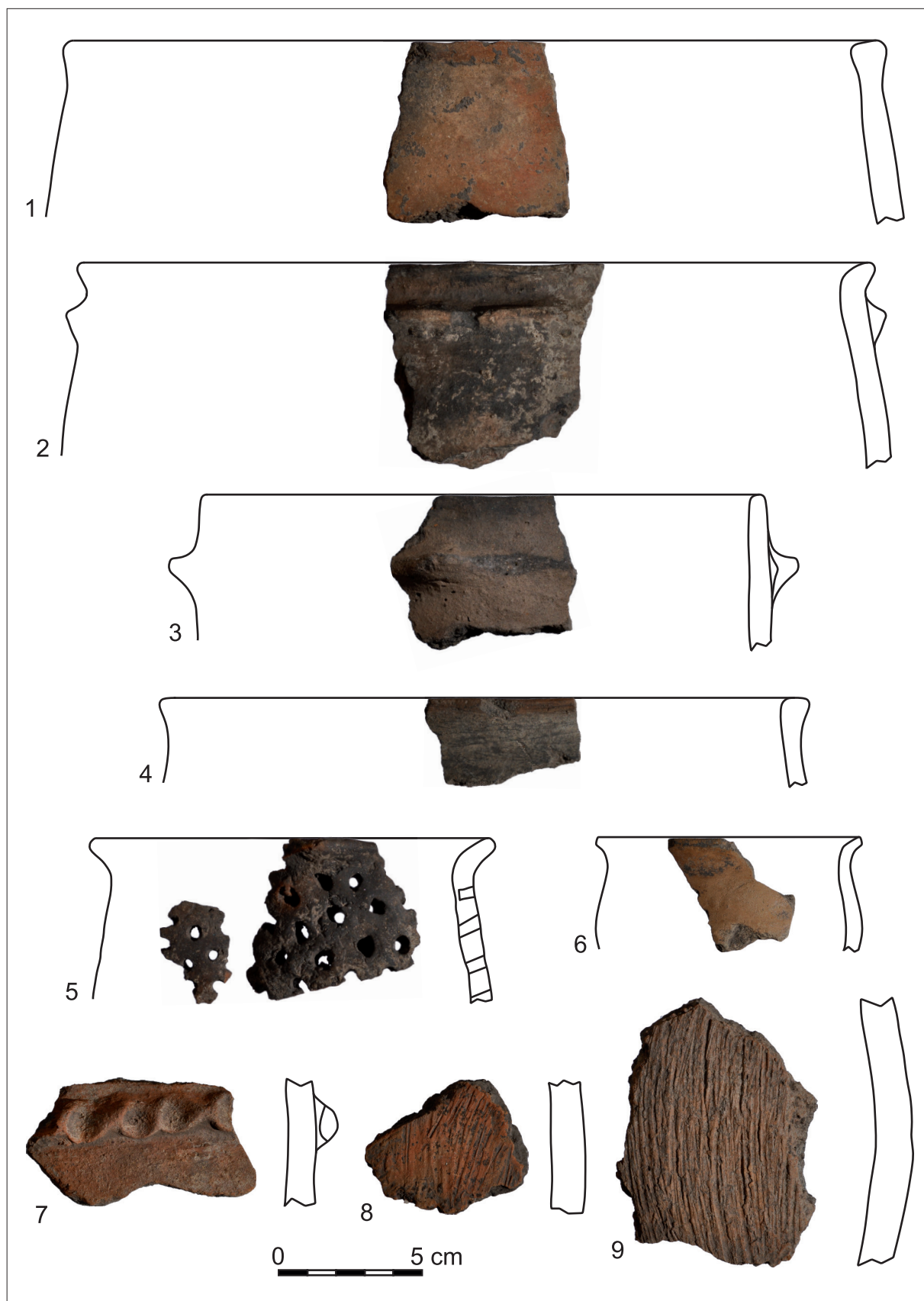
18. tábla A Cófalva–Porzsolthomlok (1–6) és Cófalva–Beltelek lelőhelyeken gyűjtött leletanyag (7–11)

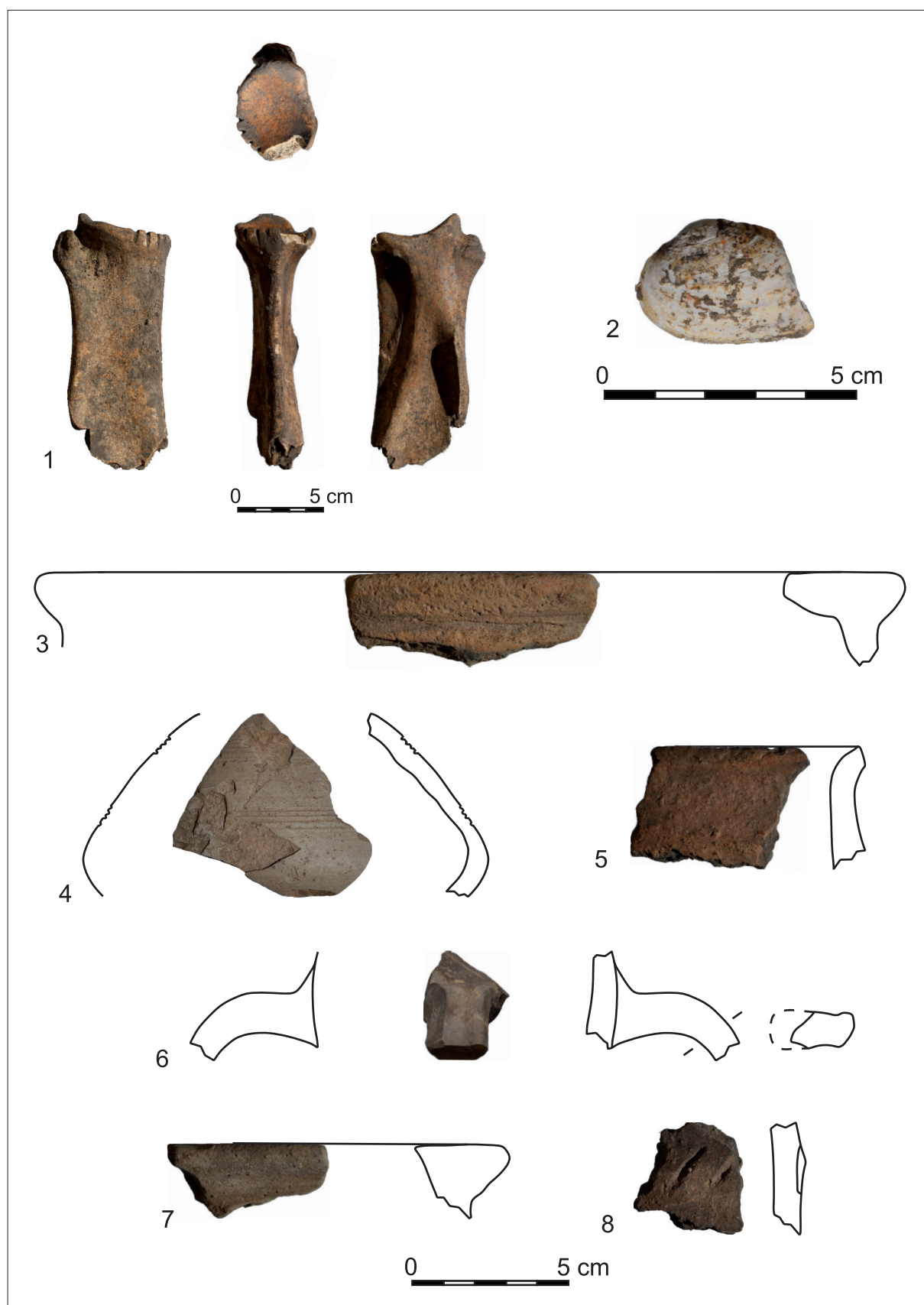
19. tábla A Cófalva–Ferencitág lelőhelyen gyűjtött középső (1–9) és késő bronzkori kerámiatöredékek (10)

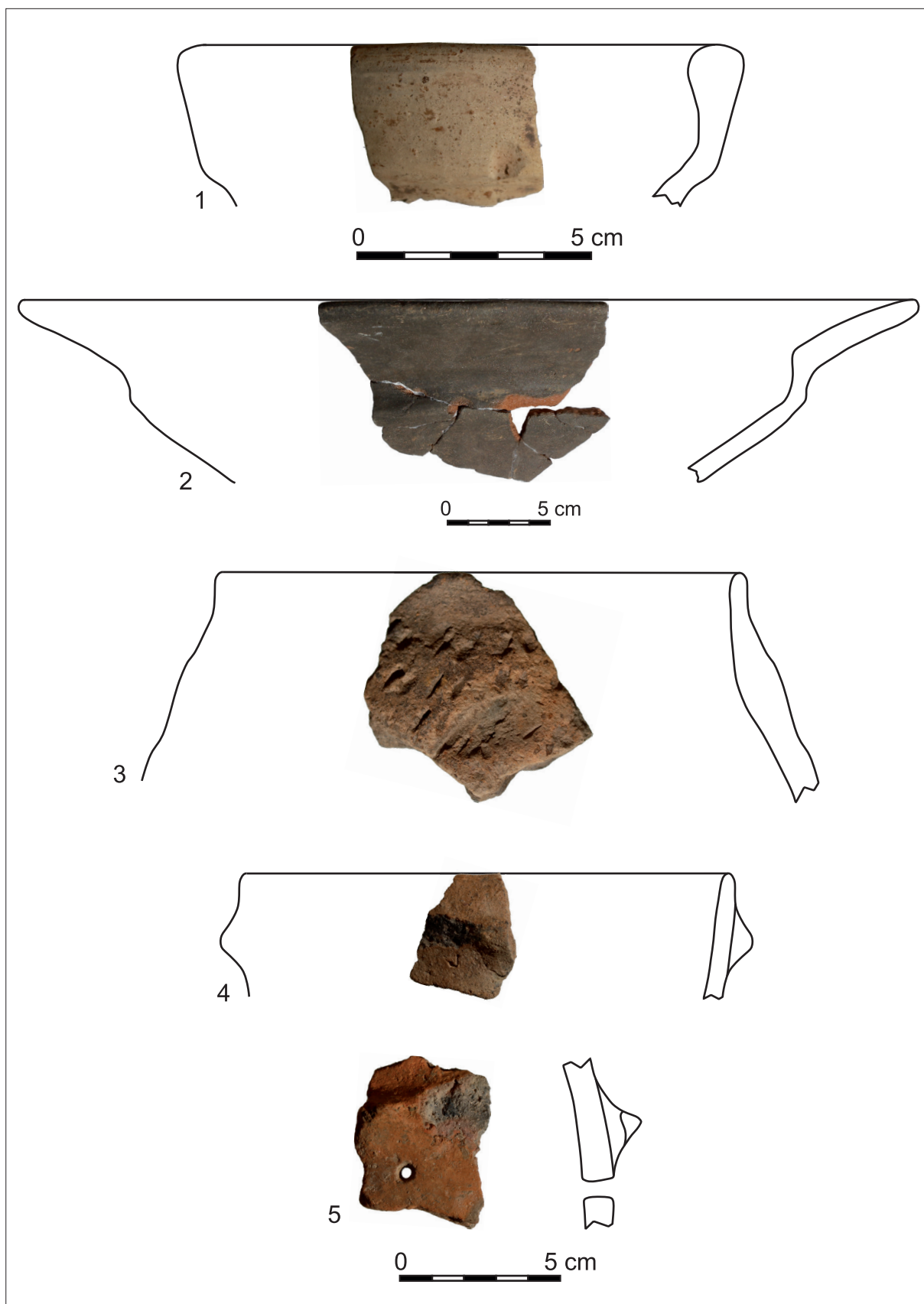
20. tábla A Cófalva–Ferencitag lelőhelyen azonosított elszántott építmény középső bronzkori leletanyaga (1–5)

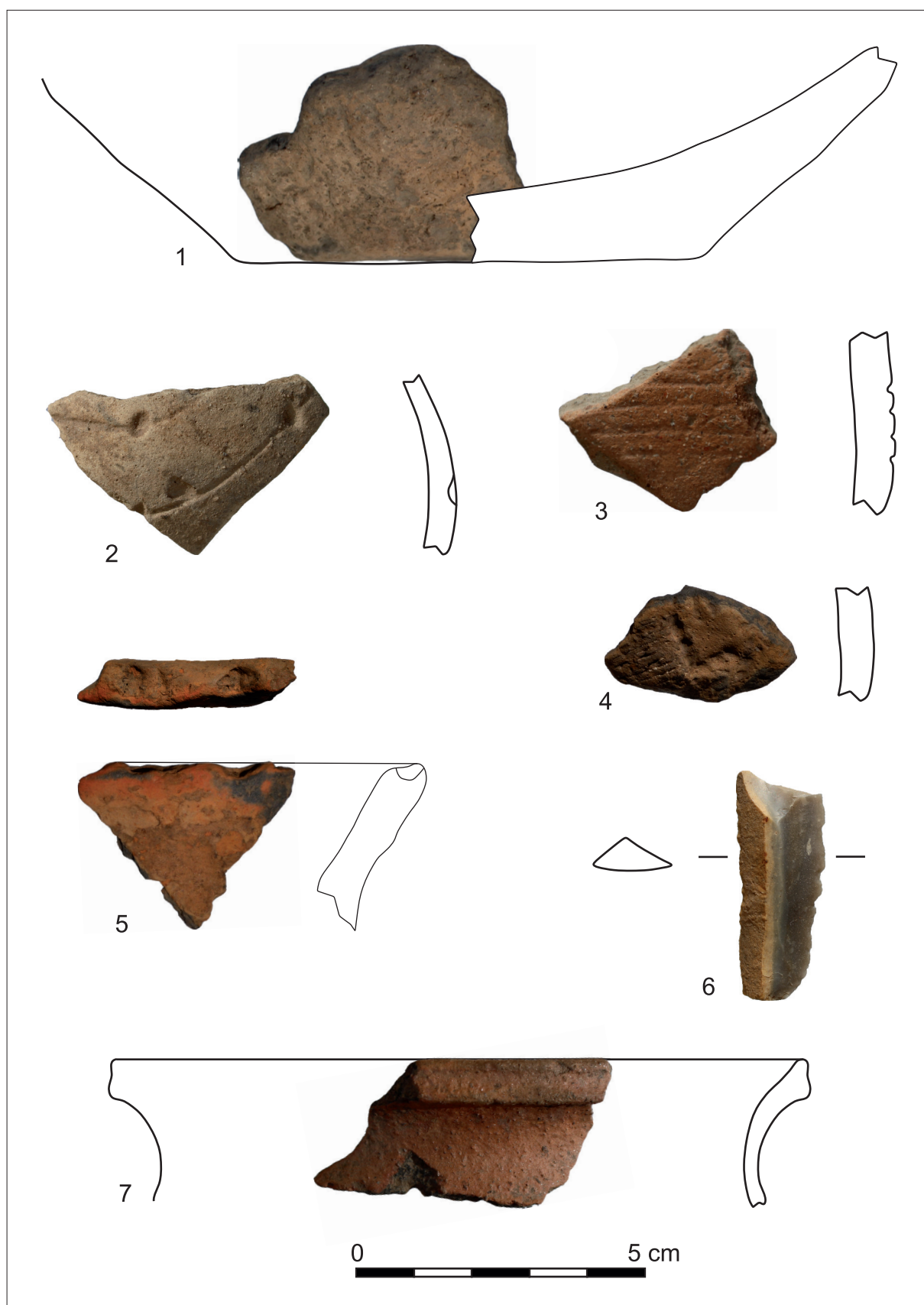
21. tábla A Cófalva–Ferencitag lelőhelyen gyűjtött késő bronzkori kerámiatöredékek (1–9)

22. tábla A Cófalva–Ferencitág lelőhelyen gyűjtött késő bronzkori (1–2) és népvándorláskori leletanyag (3–9)

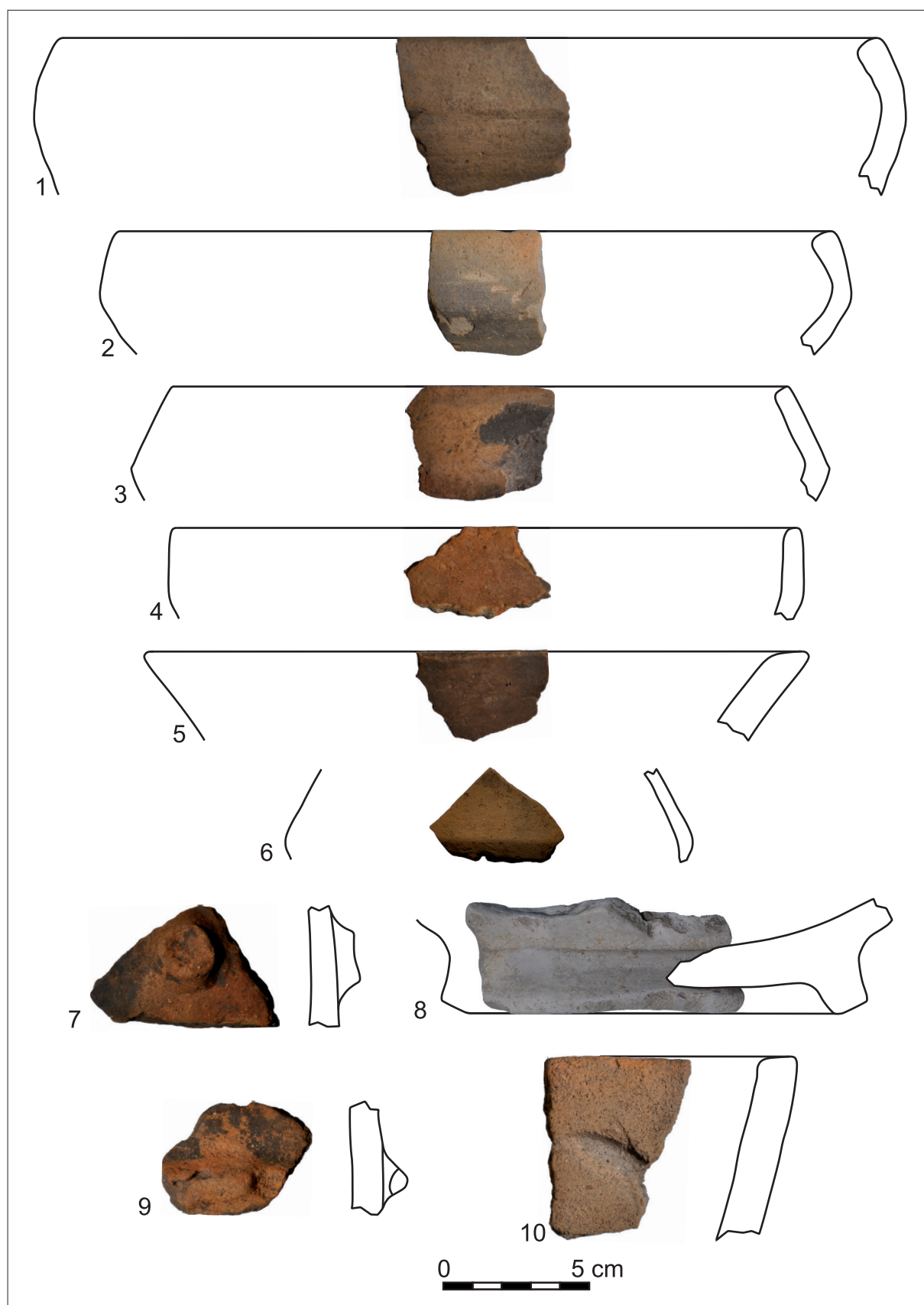
23. tábla A Nagyborosnyó–Lacka (1–2) és Cófalva–Fok (3–5) lelőhelyeken gyűjtött vaskori és neolitik kerámiatörödékek

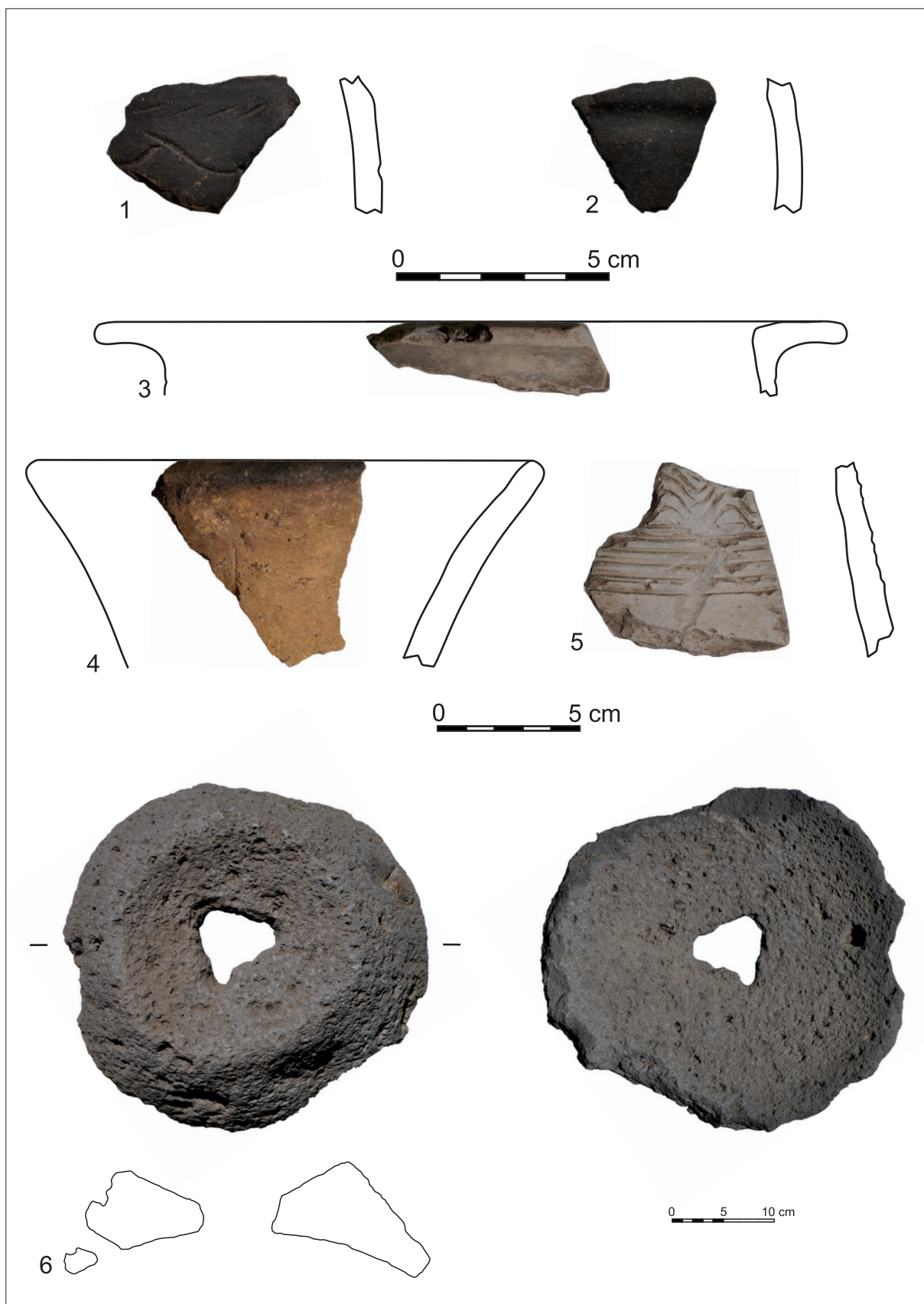
24. tábla A Cófalva–Gyülés lelőhelyen gyűjtött neolit (1–6) és középkori leletanyag (7)

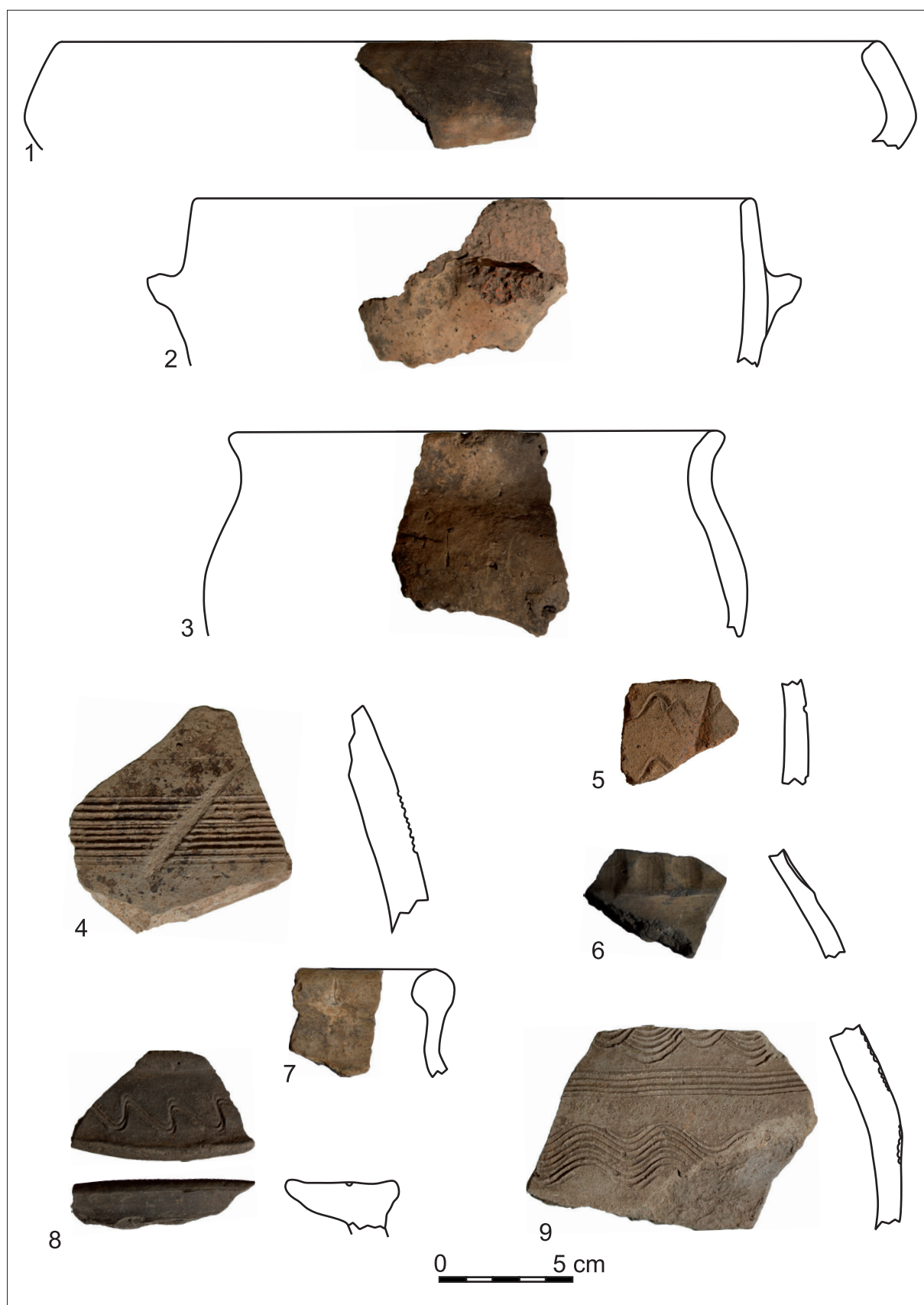
25. tábla A Cófalva–Szegényszer lelőhelyen gyűjtött bronzkori (1–4) és késő vaskori / népvándorláskori leletanyag (5–10)

26. tábla A Cófalva–Pocsaj/Fulnér lelőhelyen gyűjtött késő vaskori leletanyag (1–10)

27. tábla Az Ozsdola–Középsőhatár (1–5) és Kézdivásárhely–Kanta (6) lelőhelyeken gyűjtött leletanyag

28. tábla Az Orbaitelek–Bucsak lelőhelyen gyűjtött késő vaskori (1–2) és népvándorláskori leletanyag (3–9)

László Attila

A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM ÉS AZ ERDÉLYI RÉGÉSZET A 20. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIBEN*

LÁSZLÓ FERENC ÉS A PÓSTA BÉLA-ISKOLA

A modern értelemben vett régészet Erdélyben – Európa más régióihoz hasonlóan – a 19. században, különösen a század második felében bontakozott ki, előbb egyéni kezdeményezések nyomán, majd intézményes keretek között, magán- és közgyűjteményekhez, múzeumokhoz kapcsolódó tudományos műhelyek létrejöttének körülményei között. A Magyar Nemzeti Múzeum alapításának (1802) példájára az aranyosgerendi gróf Kemény József és gróf Kemény Sámuel már 1841 tavaszán nyilvánosan bejelentették, hogy a hamarosan megnyíló erdélyi országgyűlésen könyv-, kézirat- és ásványgyűjteményüket felajánlják egy létesítendő, az erdélyi magyar művelődést szolgáló, országos jellegű múzeum számára, de a kezdeményezés csak 1859. novemberében, gróf Mikó Imre közbenjárásával és tetemes anyagi támogatásával válhatott valóra az erdélyi tudományosság- és ezen belül a régiségkutatásnak is intézményes kereteket biztosító Erdélyi Múzeum-Egylet (EME) és az általa fenntartott Erdélyi Országos Múzeum létrehozásával (1906-tól Erdélyi Múzeum-Egylet és Erdélyi Nemzeti Múzeum elnevezéssel).¹

Ilyen előzmények után került sor 1872-ben a kolozsvári egyetem alapítására, ahol a régészeti stúdiumokat is magába foglaló Történelem Segédtudományai Tanszék élére a klasszika-filológus Finály Henriket nevezték ki, aki 1859-től az EME titkára, 1863-tól az Érem- és Régiségtárának őre, 1874-től az *Erdélyi Múzeum* c. folyóirat szerkesztője is volt. Az EME és

az egyetem között igen szoros személyi és intézményes kapcsolat alakult ki, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy a kolozsvári egyetem létrehozásakor, a magyar állammal kötött szerződés értelmében, az egyesület gyűjteményei (a könyvtár, kéziratár, levéltár, az érem- és régiségtár, az állat- és növénytár, ásványtár), az EME tulajdonjogának fenntartásával, az egyetem kezelésébe kerültek, az ott kibontakozó kutatás és oktatás céljaira, feladva az önálló intézmény, nyilvános múzeum programját. Finály Henrik 1898-ban bekövetkezett halála után a megüresedett kolozsvári történelmi segédtudomány katedrát a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kezdeményezésére régészeti tanszékké alakították – egy új archeológus nemzedék képzésével igyekezvén enyhíteni a múzeumokban mutatkozó szakemberhiányt. A tanszék élére 1899-ben a Magyar Nemzeti Múzeum kötelékéből kilépő Posta Bélát nevezték ki, aki iskolateremtő munkássága révén meghatározó alakja lett az erdélyi régészet 20. század eleji történetének.²

*

Mindeközben Székelyföldön, a magyarországi és erdélyi példákat, a Magyar Nemzeti Múzeumot és az erdélyi országos múzeumot is létrehozó nemes(i) kezdeményezéseket követve, özv. Cserey Jánosné Zathureczky Emília az 1875-ben, a felső-háromszéki imecsfalvi kúriában létrehozott családi múzeumát 1879-ben a székely nemzetnek adományozta.³

* Az *Archaeologia Transylvanica* 3. Régészeti Konferencia László Ferenc születésének 150. évfordulója alkalmából c. rendezvényen (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2023. november 24–26.) elhangzott megnyitó előadás szerkesztett változata.

¹ Az erdélyi országgyűlés megnyitására, 1842. június 21-én a rendek elnöke ismertette gróf Kemény József és gróf Kemény Sámuel levelét, amely lelkes fogadtatásra, a múzeum-ügy további támogatására talált, különösen a magyar és székely küldöttek részéről. 1842. december 23-án az országgyűlés elhatározta a múzeum alapítását és 1843. január 16-án betervezték az uralkodónak az Erdélyi Múzeum megalapításának tervét, ám a szász rendeknek sikerült megakadályozniuk a bécsi udvarnál a múzeum létrehozására vonatkozó törvény szentesítését. Samuel von Brukenthal báró szebeni magángyűjteményének nyilvános múzeumává válása (1817) és az azt követően létrejövő szász művelődési és tudományos intézmények, kiadványok meglétének körülményei között

a szászok nem támogatták az erdélyi magyarság hasonló törekvéseit, egy újabb erdélyi múzeum létrehozását, s főképpen azt, hogy az új, országos intézmény fenntartásához anyagilag ők is hozzájáruljanak. Akadémikusok eredményeképpen a kérdés hosszú időre (az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc s az azt követő önkényuralom körülményei között) le is került a napirendről. A bécsi udvar bizalmát is élvező gróf Mikó Imrénének csak 1859-ben sikerült megszereznie a kormány hozzájárulását az EME és múzeuma megalapításához. Ő maga kolozsvári nyári rezidenciáját, egy 10 holdas díszkertben álló emeletes villáját adományozta a létesítendő múzeum céljaira. Az itt tárgyalt kérdésekről lásd SZABÓ T. Attila 1942, Egyed Ákos 2007, PÓSTA Béla 2013.

² A kérdéssel lásd CSORBA Csaba 1971 és különösen VINCZE Zoltán 2014; lásd még LÁSZLÓ Attila 2019.

³ A múzeum történetének első fél századáról lásd CSUTAK Vilmos 1929; kezdeteiről lásd még BOÉR Hunor – BÍRÓ Rózsa 2002.

„Az a hallatlan dolog történt tehát, hogy egy székelly asszony nem gyermekeinek hagyta vagy nem idegeneknek adta el férje, gyermekei és a maga ősi vagyonának igen becses hányadát, hanem ebből a vagyonrészből múzeumot szervezett ...s amikor családja és székelly vérei adományából az ősi emlékek és természeti tárgyak több ezer darabra szaporodtak fel: múzeumát székelly nemzetének adományozta.”⁴ Az 1877 óta Székely Nemzeti Múzeum (SZNM) nevet viselő intézmény öréneke a gyűjteményt addig is gondozó, társalapító Vasady Nagy Gyulát, Finály Henrik mostohafiát erősítették meg. Az ő érdeme a gyűjtemény Imecsfalváról Sepsiszentgyörgyre költöztetése és az új múzeumnak ideiglenes otthont biztosító Székely Mikó Kollégium egyik épületében való elrendezése, kiállítása. 1881-ben, Vasady halála után, a Magyar Nemzeti Múzeum kötelékéből kilépő Nagy Géza személyében fiatal, de máris nagy tudású őstörténész, a régészetben is jártas szakember vette át a múzeum irányítását. Részletes munkatervet dolgozott ki, amelyben hangsúlyozta, hogy a múzeum „elsősorban is arra van hivatva, hogy a székellyekre vonatkozó mindennemű emlékek tárháza legyen, és pedig nemcsak vásárlás, hanem rendszeres ásatások útján.”⁵ Terveit anyagiak és kellő társadalmi támogatottság híján nem valósíthatta meg maradéktalanul, de elmondható, hogy Nagy Gézának munkásságával, közleményeivel s nem utolsósorban a végül két kötetben megjelenő első múzeumi értesítő összeállításával⁶ sikerült megerősítenie a tudományos körök érdeklődését a fiatal intézmény iránt.⁷

*

A Nagy Géza 1889. őszi távozása után egy esztendeig megfelelő irányítás nélkül maradt múzeum további sorsa még szorosabban összefonódott a gyűjteményeknek addig is otthont adó Mikó Kollégium életével. Az 1890. szeptember 11-én létrejött szerződés értelmében a Kollégium vállalta a múzeum gondozását, ehhez a tanári karból három múzeumőrt választottak. A kezdetben megbízott tanárok közül Székely Bendegúz hamarosan iskolaigazgató lett, Várkonyi Endre meghalt, így 1894-től 1901-ig Domján Istvánnak egyedül kellett ellátnia a múzeumőri teendőket. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a kezdeti fellendülés után a megtorpanás jelei

mutakoztak; 1892-ben a gyűjtemények több alkalmatlan, szétszórt helyiségbe szorultak vissza, a múzeum értesítőjét sem adták ki. A múzeum életében javulást csak akkor lehetett remélni, ha olyan lelkes múzeumőr jelentkezik, aki életét teszi a múzeumra. A Mikó Kollégium elöljáróságának 1901. április 10-én tartott ülésén az első új örválasztás egyhangúan az ígéretes egyetemi pályáról lemondott és szülővárosába visszatért László Ferencre esett, aki vállalva a feladatot, tanári hivatása mellett egészen 1925-ben bekövetkezett haláláig a Székely Nemzeti Múzeum szolgálatára áldozta élete legjavát, s akinek „neve és emléke elválaszthatatlan a múzeum történetétől.”⁸

*

László Ferenc természetrajz–földrajz szakot hallgatott a kolozsvári egyetemen, és 1896-ban a botanika tárgyköréből doktorált.⁹ Utolsó éves hallgatóként már tanársegédi teendővel bízták meg, s tanulmányai befejeztével ki is nevezték az egyetem növénytan tanszékére. Ám amikor meghívták az időközben főgimnáziumi rangra emelt Székely Mikó Kollégium megüresedő természetrajz–földrajz tanszékére, 1897 őszén visszatért szülővárosába. Tudományos érdeklődése révén már egyetemi hallgató korában részt vett az Erdélyi Múzeum-Egylet munkájában, s 1894. június 18-án az EME Orvos-Természettudományi Szakosztálya tagjává is választotta. Sepsiszentgyörgyre való hazatérése után nyomban kapcsolatba lépett a kollégium keretei között működő Székely Nemzeti Múzeummal, s érdeklődése, rátermettsége láttán eshetett az elöljáróság megtisztelő választása a fiatal tanárra.

Az új múzeumőr tevékenységének első kézzelfogható eredménye az volt, hogy 1902-ben kiadta a múzeum értesítőjének harmadik kötetét,¹⁰ amely tartalmazta az intézményt segélyező Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége számára összeállított jelentést is a múzeum 1901. évi állapotáról.¹¹ Ettől kezdve 1916-ig múzeumőr társai (1908-ig Zayzon Ferenc, 1910-től Csutak Vilmos) közreműködésével folyamatosan megírta és az utolsó évi híján kiadta beszámolóit a múzeum életéről, a múzeumőrök munkájáról, a gyűjtemények gyarapodásáról. „Ezek a Jelentések ...a leltárak mellett nemcsak a múzeum történetének, hanem a gyűjtemények fejlődésének is a legbecselesebb és leghitelesebb forrásai.”¹²

⁴ CSUTAK Vilmos 1929, 5.

⁵ Idézte Uo., 14.

⁶ SZNMÉrt I, 1890; II, 1891.

⁷ Nagy Géza (1855–1915) munkásságáról: *Archaeologiai Értesítő*, 1915, I–III; Dolgozatok, VI, 133–135; CSUTAK Vilmos 1929, 13–14; PAIS Ágnes 2002; MAKKAY János 2008; BOÉR Hunor 2020. Nagy Géza fontosabb sepsiszentgyörgyi művei: NAGY Géza 1882; Uő 1883–1886; Uő 1890.

⁸ CSUTAK Vilmos 1929, 15.

⁹ László Ferenc életéről lásd részletesen, további irodalommal LÁSZLÓ Ferenc, ifj. – LÁSZLÓ Attila 1978/2022; munkásságáról lásd alább és a jegyzetekben idézett irodalmat.

¹⁰ SZNMÉrt III.

¹¹ Uo., 7–32.

¹² CSUTAK Vilmos 1929, 19.

A gyűjtemények összetételéből adódóan, mint múzeumőrnek, Lászlónak egyaránt foglalkoznia kellett a természetrajzi, néprajzi és régészeti-történeti anyag gondozásával, gyarapításával. Képzettségénél fogva érdeklődése mindenekelőtt a természetrajzi gyűjtemény kezelésére és gyarapítására, szülőföldje élővilágának és földtörténeti múltjának, éghajlati viszonyainak jobb megismerésére irányult.¹³ De nem nézhetette tétlenül az iparosodó Székelyföld háziiparának, népművészetének sorvadását, a népi kultúra emlékeinek szemmel látható pusztulását sem. Így terelődött figyelme a néprajzi gyűjtésre, majd a régészeti vizsgálatásokra. Néprajzot az egyetemen is hallgatott, majd mint kezdő múzeumőr a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályán végezhetett további tanulmányokat, a későbbiekben pedig szakmai kapcsolatokat alakított ki olyan neves néprajzkutatókkal, mint Jankó János, Herrmann Antal, Semayer Vilibáld és Sztripszky Hiador.¹⁴ A régészet azonban teljesen új terület volt számára. Képzett archeológusa nem lévén a múzeumnak, a fiatal múzeumőr vállalta, hogy tovább képezze magát erre a szakterületre is. Akkor aligha gondolhatta, hogy az utókor majd mindenekelőtt mint régészre fog rá emlékezni!¹⁵

A vidéki múzeumőrök tevékenységében ezek a szerencsésebb esetben külön-külön szakembert igénylő feladatok összefonódtak. A vidéki múzeumokban a 20. század elején uralkodó állapotokat, a szakemberhiányt jól jellemzik az íróként ismert, de régészettel is foglalkozó Móra Ferenc (1879–1934) ironikus szavai, aki 1904-től volt a Szegedi Múzeum és a Somogyi Könyvtár öre, majd igazgatója.¹⁶ László Ferenc esetében sem volt ez másképp. „A néprajzi gyűjtőutakon múzeumunk másnemű érdekeit is szolgáltuk. Mődunkban volt többi gyűjteményeinket is értékesebb tárgyakkal gyarapítani” – írja egyik jelentésében. S ásatásain sem csupán a régészet foglalkoztat(hat)ja: „az erősi ásatások idején szintén több néprajzi tárgyat szereztünk” – folytatja ugyanott.¹⁷

De nemcsak gyűjt, hanem rajzolja, fényképezi az építészeti emlékeket, azokat a muzeális értékű tárgya-

kat, amelyeket nem sikerült a gyűjtemények számára megszereznie. „Néprajzi felvételekre és más muzeális célokra beszereztünk egy jobbfejta állványos fényképező-készüléket” – olvashatjuk egyik beszámolójában.¹⁸ László maga is megtanul fényképezni, s ennek különösen későbbi régészeti ásatásain veszi majd hasznát.¹⁹ Az iparosodás, a mezőgazdaság változása nemcsak a népeletet alakítja át, de megváltoztatja az ember évezredek óta háborítatlan természeti környezetét is. A napjainkban drámaian felgyorsult, de már száz évvel ezelőtt is feltartóztatatlannak bizonyuló folyamat láttán László Ferenc kiállításra is alkalmas tájrajzi fényképeket készített és készíttetett a Székelyföld korabeli arculatának, természetes és épített tájainak megörökítése végett.²⁰

A mezőgazdasági munkák, építkezések során gyakorta előbukkanó és érdeklődés, hozzáértés híján nemegyszer elkallódó régészeti tárgyak, a pusztuló vagy éppen szándékosan elpusztított építészeti emlékek tudatosítják László Ferencben a szülőföldje oly gazdag régészeti és történelmi emlékeinek feltárásában és megmentésében múzeumára háruló feladatokat. „A rohanó idő és a mindenütt materiát kereső s mindenben felhasználható materiát látó emberek tudatlanságából táplálkozó vandalizmus egymás után rombolja, döngeti porba legdrágább emlékeinket. ... Még meglévő emlékeink megmentése érdekében ezért gyors cselekvésre van itt szükség, s e munkának tetemes része is a Székely Nemzeti Múzeumra vár” – írja.²¹

*

Nagy Géza távozása óta (1889) azonban a múzeumnak nem volt képzett archeológusa, és a helyzet javulására a közeljövőben sem lehetett számítani, hisz a 20. század eleji Magyarországon a régészképzés még mondhatni gyerekcipőben járt, és, mint a bevezetőben említettük, Erdélyben is még épp csak kialakulóban volt a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen Pósta Béla régészeti iskolája.²² Noha László Ferenc nem régésznek, hanem természettudósnak készült, a feladat elodáztatatlanságától hajtva, maga vállalkozott arra, hogy tanfolyamok, tanulmányutak,

¹³ Lásd KOVÁCS Sándor 1978/2022.

¹⁴ GAZDA Klára 1978/2022.

¹⁵ Lásd alább. Összefoglalóan: LÁSZLÓ Attila 1978/2022.

¹⁶ „Mit ér az egész arzenál is, ha nincs hozzá legénység. Minálunk mindenhez értenie kell az embernek, s nem szentelheti magát egy munkának. Két hétig érmekkel vesződik az ember, aztán három napra átalakul madártudóssá, egy hét múlva kövületekkel bajlódik, aztán kibubózik belőle az etnográfus, tíz napig régészkedik, s mindezen szép tisztségek mellett állandóan könyvtárnok a nyilvános olvasóteremben, amelynek évente 10-12 ezer olvasója van.” (MÓRA Ferenc 1909.)

¹⁷ Jelentés SZNM 1907, 21.

¹⁸ Jelentés SZNM 1902, 8.

¹⁹ A Sepsiszentgyörgyi SZNM fényképtára ma is őrzi László Fe-

renc számos felvételét. Lásd pl. FÓRIS Pál 1974, 39, 90, 123, 146, 244, 516, 536–537, 542, 544–545, 548, 549, 572, 658, 664, 723. sz. Az ásatás különböző szakaszaiban készített átfogó és részletfelvételeivel sikerült megörökítenie, dokumentálnia a régészeti objektumok (erődítések, lakóházak, kemencék, tűzhelyek stb.) feltárásának menetét, azok szerkezetét. Mint egyik későbbi méltatója megállapította: „A fényképezés adta lehetőségek olyan mértékű kihasználása figyelhető meg nála, amelyen sok vonatkozásban még a mai kutatás sem lépett túl.” (CSORBA Csaba 1971, 131.)

²⁰ Lásd Jelentés SZNM 1903, 13; 1907, 23.

²¹ Jelentés SZNM 1908–1909, 53.

²² Lásd 2. jegyzet.

a bel- és külföldi szakemberekkel való állandó kapcsolat és mindenekelőtt szakadatlan önképzés útján régesszé képezze magát.

László Ferenc régészet iránti elkötelezettségében és a pályán való elindulásában fontos szerepe volt Wosinszky Mórnak (1854–1907), a régiségtárak országos felügyelőjének, aki 1901 nyarán hivatalos látogatást tett a Székely Nemzeti Múzeumban. Mint jelentéséből kiderül, a régiségtár, melynek gyarapítását évek óta elhanyagolták, többszöri költözködés után a Református Kollégium egyetlen szobájában zsúfolódott össze. Megjegyzi, hogy a gyűjtemények ideiglenes kezelését nemrégiben László Ferenc vette át, „ki ugyan még sohasem foglalkozott régészettel, de volna kedve e szakhoz, s nem sok rábeszélés kellett, hogy őt a múzeumnak teljesen megnyertem.” A régészeti kutatás, különösen egy ásatás vezetése természetesen szakmai tudást, módszertani ismereteket, terepgyakorlatot feltételez. A korabeli intézményes régészképzésnek az egész országban tapasztalható hiányosságait a múzeumőrök ásatáson való részvételével, tapasztalatcserék, tanfolyamok szervezésével igyekeztek áthidalni. A Sepsiszentgyörgyre látogató Wosinszky is igyekezett ellátni Lászlót a régészeti alapismeretekkel, az ásatási módszereket pedig a város határában rögtönzött feltáráson mutatta be és ugyanakkor a régészeti szakirodalom további tanulmányozására bízta fiatal kollégáját. Saját szavai szerint: „Részletes tanácsal szolgáltam neki kezdve az ásatástól a leletek praeparálása-, lajstromozása- és kiállításáig, sőt, hogy az ásatások körüli gyakorlati útmutatásokat is megadhassam, ásatást rendeztem a város határában fekvő három lelőhelyen.”²³ Wosinszky látogatásáról a Székely Nemzeti Múzeum Értesítője is beszámolt; első próbaásatásáról László Ferenc így emlékezett vissza: „Wosinszky Mór országos felügyelő úr vezetése alatt 1901. július 2-án délelőtt a helybeli vasúti állomás környékén, az ún. Epresterő több pontján, az ott nagy számban található putrik közül egynéhányat vizsgáltunk át. A telep korának megállapításán kívül 17 egy vagy más tekintetben értékes edénytöredék volt rövid ideig tartó munkánk eredménye.”²⁴

Amikor élete fentebb említett első próbaásatásán részt vett, nem gondolhatta, hogy alig negyed évszázad múltán az európai őstörténeti kutatást ért súlyos csapásról ír majd – idő előtti halála alkalmából – a kor egyik legrangosabb, Londonban megjelenő szakfolyóirata.²⁵

Néhány nap múlva, 1901. július 6–7-én már Kézdimartonfalván találjuk László Ferencet. Beszámolója

szerint: „Próbasáncokat húztunk a Csegij nevű határreszen, a Sásramenő-dűlőben, a Gödrös-úton; átvizsgáltuk továbbá Kézdimartonfalva és Hatolyka közt a Feketeügy mellett elterülő hat tumulus közül a Rókadombot, Tatárhalmot és a Horváth Mihály földjén levő legkisebb tumulust. Az első három helyről már régebben is került Múzeumunkba néhány tárgy. Ez alkalommal kifejtettünk egy nagyobb szabású föld alatti putrilakást; innen és a többi helyről 157 db tárggyal gazdagodott őskori gyűjteményünk” – folytatta jelentését a fiatal múzeumőr.²⁶ Mai szemmel nézve, kissé sok ez mindössze két napra; nyilván nem végezhetett rendszeres, körültekintő munkát, bár figyelemre méltó, hogy László Ferenc kezdettől fogva az átfogóbb kitekintést biztosító kutatóórok segítségével és nem a korban még – főleg amatőrök által – használt, ún. „kubikoló” módszerrel tájékozódik a lelőhely jellegéről, s az is, hogy nem elégszik meg az előkerülő leletek összegyűjtésével, hanem a putrilakást mint régészeti jelenséget (leletegyüttest) igyekszik feltárni.

Ugyanebben az évben Sepsiszentgyörgy területén még három helyen végez leletmentéseket, próbaásatásokat, melyek során – jelentésének tanúsága szerint – tovább alakítja-fejleszti kutatási módszerét. Nemcsak összegyűjti a Váradi József utcában felfedezett őskori üregből származó leleteket (edénytöredékeket, egy csiszolt kőbalta élet meg egy ismeretlen rendeltetésű kőszekőzt), hanem feljegyzi a 190 cm széles és 140 cm mély gödör méreteit és leírja a „fekete humuszszal, edénytöredékekkel, csontokkal, égetett agyaggal kitöltött és helyenként szénnyomokat mutató föld alatti üreg” szerkezetét is. Szakszerűen megállapítja, hogy a szomszédos telken előkerült sírmaradványok egyikében melléklet nélküli, zsugorított helyzetű csontváz feküdt, erősen meggörbült gerincoszloppal. Az őrkői településen két tűzhelyet sikerült feltárnia. Az előkerült 198 tárgyból, a közelebből nem meghatározott „sok emberi és állati csont” mellett felsorol 97 jellemző edénytöredéket, 1 kőbaltát és 5 kőbaltatöredéket, 3 orsógombot, 1 agyagnehezéket, 4 pattintott kőszilánkot, 4 ütőkövet, 1 szarvasagancs-darabot, valamint „néhány agyagtapaszt a sá-torkaró benyomatával”. Ez utóbbiak említése azért figyelemre méltó, mert arról tanúskodik, hogy már a fiatal régészjelölt előtt sem maradtak észrevétlenek azok az őskori házépítésre vonatkozó közvetett információk (pl. karó- és ágfonás-lenyomatok, cölöpüregek) amelyek alapján később olyan mesterien sikerült rekonstruálnia az erődsdi lakóházakat. „A gémvári telep két pontján, egymás felett fekvő több tűzpad-

²³ Az említett három lelőhely: Epresterő, Szépmező, Örkő. Wosinszky Mór 1901. szeptember 15-i keltezésű, a Magyar Országos Levéltárban található jelentését idézi VINCZE Zoltán 2014, 346. és a 1504. jegyzet.

²⁴ SZNMÉrt III, 16.

²⁵ CHILDE, V. Gordon 1925.

²⁶ SZNMÉrt III, 16–17.

dal, két konyhahulladék-halmot találtunk” – folytatja jelentését. „Mindkettőt rétegenként égetett agyag, szén, állati csont, kagylóhéj, sok cserépedény-töredék és penészes föld töltötte ki. Az egyikből egy 7 cm hosszú, tűzön pattogatott tűzkő késpenge is előkerült. A telep déli fokától északi irányban húzott próbasánc 70. méterénél a jelenlegi felszín alatt alig 15 cm mélyen egy csontvázsrira is bukkantunk. Az észak–déli irányban egyenesen kinyújtott csontváz hossza 176 cm volt; fejtől és lábától hosszvonalban 40 cm távolságban ekevas által összetört cserépedényeket találtunk. A sírt leggondosabban átvizsgáltuk, de más mellékletet nem találtunk. A csontvázsról északi végétől 10 cm távolságra a telepet a szomszédos területtől elzáró védősáncot is megtaláltuk, és azt kelet felé 22 m távolságig ki is fejtettük. Fekete humusszal, égetett agyaggal, cseréptöredékekkel, emberi és állati csontokkal volt kitöltve. Erről a telepről 474 db tárggyal gazdagodott a múzeumunk.”²⁷

Kitűnik a hosszú és egyben sokatmondó idézetekből, hogy László nemcsak alaposan megfigyelte a változatos régészeti jelenségeket, hanem azokat rétegtani helyzetük vagy mélységük alapján, illetve a betájtolt és méterenként beosztott kutatóárok hosszanti kiterjedéséhez viszonyítva mind függőleges, mind vízszintes irányban pontosan rögzítette is. Figyelme tehát mindenekelőtt a lelőkörmények megállapítására és dokumentálására irányult, s nem az őstörténet számára önmagukban többnyire értéktelen tárgyi leletek begyűjtésére.

A következő, 1902. esztendőben László Ferenc három helyen végzett régészeti ásatásokat. Április 5-én Sepsiszentgyörgy közelében, a „Kulakert” felett a kilyéni út mellett fekvő egyik szépmezői tumulus kutatásába kezdett. Figyelemre méltó, hogy sikerült a tudományos követelményeknek megfelelő s egyben „gazdaságos” eljárást találnia a tumulus szerkezetének megállapítására. Az esetleges központi sír vagy sírkamra helyének, alakjának meghatározását célzó, ma is használatos módszerrel, kutatóárok segítségével, mind észak–dél, mind kelet–nyugati irányban az őstalajig, 2,8 m mélységig átmetszette a tumulust. Nem bukkant szenzációs leletre. Munkája mégsem volt eredménytelen. „Abból, hogy a szénnyomok, cserép- és tégladarabok még a Szépmező színvonalán

alul is minden tájban sűrűn található, meg lehetett állapítani, hogy a tumulus emberi alkotmány, de hogy milyen korú és milyen célra szolgált, arra feleletet nem kaptunk” – írja.²⁸ Augusztus 28-án Aldoboly határában az Orbán Balázs által említett urnatemető helyét próbálták beazonosítani egy későbbi rendszerű ásatás előkészítése céljából. Tudakolozásuk során fontos információt kaptak az 1869-ben előkerült, sokat vitatott, állatmotívumokkal díszített szkíta-kori antennás vaskard lelőhelyére és előkerülési körülményeire vonatkozóan: „még élő szemtanúktól azt a felvilágosítást nyertük, hogy Illyefalva község határában, a „Mocsár” nevű határrészben találták az Olt medrében, halászás közben.”²⁹ Az évet október 23-án a Dálnok község határában fekvő „Kisvölgyben” végzett próbaásatással zárják, ahol az előző esztendőben kutatót kézdímaratonfalvi településhez hasonló őskori lelőhelyet találnak.³⁰

Talán nem túlzunk, ha a fentiekre támaszkodva megállapítjuk, hogy – természettudományos alapképzettségét is latba vetve – László Ferencnek mindössze néhány esztendei lelkiismeretes és odaadással végzett régészeti gyakorlat és a szakirodalomban való tájékozódás révén sikerült olyan ásatási módszer alapjait kialakítania, melynek birtokában hozzájárult a szülőföldje őskori emlékeinek tudományos igényű feltáráshoz, megvoltak a szakmai feltételei annak, hogy megkezdhesse a mind a maga, mind pedig múzeuma számára nemzetközi elismerést hozó erődsí ásatásait.³¹

*

A lendületesnek mondható kezdet után azonban a következő években László Ferenc régészeti tevékenysége csupán néhány leletmentésre korlátozódott, s a régiséggyűjtemény is főképpen a múzeumba adományként kerülő, különböző lelőhelyekről (Egerpatlak, Imecsfalva, Köpec, Maksa, Réty, Sepsibesenyo, a Sepsiszentgyörgy melletti Epresterő, Örkő, Szépmező) származó tárgyakkal gyarapodott. László Ferenc 1903–1904-ben igen intenzív néprajzi gyűjtőmunkát folytatott, 1905–1906-ban pedig a múzeumszervezés kötötte le mondhatni minden idejét.³² Az 1907. esztendő aztán fordulópontot hozott nemcsak László Ferenc tudományos munkásságában, de a kelet-európai újabb kőkori festett kerámia kutatásában is.

²⁷ SZNMÉrt III, 17–18. Az Örkön és Gémvárán 1901-ben végzett ásatásokról László Ferenc részletes, gondos rajzokkal kísért jelentést küldött a Régiségek Főfelügyelőségének is, lásd VINCZE Zoltán 2014, 346. és az 1504. jegyzete.

²⁸ Jelentés SZNM 1902, 6.

²⁹ Uo., 6–7. A szövegben, a lelet akkor még vitatott keltezése miatt, népvándorlás korabeli kardot említenek. A tárgyról lásd részletesen FETTICH Nándor 1929.

³⁰ Jelentés SZNM 1902, 6–7.

³¹ Mint egyik méltatója írta születésének 100. évfordulója alkalmából: „Korszerű kutatási módszerét maga alakította ki, s a feltárt régészeti anyag múzeumi elhelyezése, valamint feldolgozása annyi év múlva is számunkra iskolapéldául szolgál”, azt is megállapítván, hogy az 1920-as években berendezett állandó kiállítás lényegében egészen 1950-ig megmaradt, amikor is sor került a múzeum korszerűsítésére. (SZÉKELY Zoltán 1973.)

³² Lásd Jelentés SZNM 1903–1906.

Ez az év a rendszeres eródsi ásások megkezdésének éve, amely egyben az Eróds–Cucuteni–Tripolje művelődési kör településeinek módszeres, a régészeti kutatások iránt támasztott mai követelményeinket is kielégítő feltárásának kezdetét is jelzi.

Az eródsi őstelepet már Orbán Balázs is említette, később többen is gyűjtöttek a lelőhelyen, a 20. sz. elején pedig Julius Teutsch brassói amatőr régész kutatót a Tyiszk-hegyen, aki felülről bemélyített, 1-2 m² alapterületű aknákkal „kubikolt”, amivel csak tovább bolygatta a korábbi kincskeresők által amúgy is megzavart rétegek települési rendjét.³³ Tudatában lévén a régészet iránt támasztott új követelményeknek, és felismervén a több rétegű, nemzedékek hosszú során át lakott eródsi őstelep jelentőségét, László Ferenc már 1904-ben tervbe vette a település rendszeres feltárását, de a munkálatok megkezdésére csak három év múlva kerülhetett sor.³⁴

Az eródsi település által is képviselt késő neolitikus, festett kerámiás művelődési kör kutatása ekkor már csaknem három évtizedes múltra tekintett vissza: a galíciai Horodnica településéről 1879, a moldvai Cucuteni-ről 1884 óta tudunk, s még a század vége előtt sor került Szombathy József bécsi régész kutatásaira is a bukovinai Sipenic településén, valamint Vincenc V. Hvojka cseh származású ukrán archeológus régészeti feltárásaira a Kijev környéki Tripolje lelőhelyen.³⁵

Időközben Hubert Schmidt német régész³⁶ figyelme is mindinkább a kelet-európai festett kerámia kérdéskörének irányába terelődött. 1904-ben megtekintette Julius Teutsch brassói gyűjteményét és megállapította, hogy a délkelet-erdélyi (azaz eródsi jellegű) festett kerámia nem lehet a mükénéi stílusú edényfestés barbár utánpótlása, mint Teutsch (is) vélte, mivel

annál nemcsak jóval korábbi, hanem attól technikai szempontból is lényegesen különbözik.³⁷ Ezt követően Schmidt éveken át próbálkozott, hogy megszerezze a romániai hatóságok hozzájárulását ahhoz, hogy az akkor már jól ismert moldvai cucuteni-i lelőhelyen ásatasson annak érdekében, hogy újabb adatokkal dokumentálhassa az európai őskor általa kidolgozott rendszerét. A körülmények úgy hozták, hogy Schmidt csak 1909 őszén kezdhette meg a cucuteni-i település feltárását, Lászlónak tehát két évvel korábban sikerült megindítania az Eróds–Cucuteni–Tripolje-kör kutatásának új szakaszát jelző eródsi ásásait.³⁸

Az 1907. augusztus 20-i próbaásatás alkalmával nyert helyszíni adatok felhasználásával, László Ferenc októberben kezdi meg az eródsi Tyiszk-hegyi település feltárását. Az ásások szükségességét így indokolja: „Erről a telepről legnagyobbbrészt Teutsch Gyula brassói archeológus kutatásai nyomán már korábban több értékes tárgy jutott különböző gyűjteményekbe. Azonban rendszeres ásítás, aminek segítségével a leletkörülményeket, a rétegek fekvését és a telepre vonatkozó egyéb lényeges adatokat pontosan meg lehetett volna állapítani, mostanáig nem történt.”³⁹

Az 1907. évi munkálatokról írott jelentésében László Ferenc már érett, a kutatás célját és a célhoz vezető utat világosan látó archeológusként áll előttünk. „Az ásítás színteréről a talált tárgyak lelőhelyének megjelölésével 1:100 méretben pontos alaprajzot s az első ép szelvényről a rétegek pontos feltüntetésével ugyanilyen méretű homlokrajzot vettünk fel” – írja. „Általában az egész munkálatot a lehető legnagyobb körültekintéssel és gondossággal végeztük, hogy minden leletkörülményről tájékozódást nyerjünk. Ezek az aprólékos adatok adják meg a leletek igazi

³³ LÁSZLÓ Ferenc 1914, 284.

³⁴ Jelentés SZNM 1907, 15; LÁSZLÓ Ferenc 1914, 284.

³⁵ A kutatások történetét összefoglalja DUMITRESCU, Vladimir 1960; PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Mircea 1966, 5–13; MONAH, Dan – CUCOȘ Ștefan 1985, 15–24; LÁSZLÓ Attila 2007; Uő 2009. (Az említett, ma Ukrajna területén található helységek jelenlegi hivatalos neve, átírva: Horodnycja, Shypyntsi, Kyiv, Trypillia.)

³⁶ Hubert Schmidt (1864–1933): sziléziai származású német régész. Egyetemi tanulmányai végeztével, mint az athéni Német Régészeti Intézet ösztöndíjasa részt vesz a trójai ásásokon (1893–1894), amelyek vezetését Heinrich Schliemann halála után (1890) Wilhelm Dörpfeld vette át. Feldolgozta és publikálta Schliemann trójai gyűjteményét (SCHMIDT, Hubert 1902). 1902-ben részt vett a Felix von Luschen vezette észak-szíriai (Sendschirli) német régészeti misszió munkájában, 1904-ben pedig az amerikai R. Pumpelly orosz-turkmenisztáni, a neolitikus, festett kerámiás Anau-kultúra névadó településén (Anau Tepe) végzett ásásain. Schmidt figyelme eközben mindinkább a közép-, kelet- és délkelet-európai meg a közel-keleti neolitikum kulturális és kronológiai viszonyára, összefüggésszerző irányult. Ezzel magyarázható fokozódó érdeklődése az erdélyi meg a mold-

vai leletek iránt. Többször járt Erdélyben. 1902-ben Kolozsváron a Torma Zsófia halála (1899) után Szászvárosból Kolozsvárra szállított tordosi leleteket (főképp az agyagtárgyakba karcolt jeleket, szimbólumokat) vizsgálta az Erdélyi Múzeum-Egylet gyűjteményében, 1904-ben pedig Brassóban J. Teutsch barcasági festett kerámiás leleteit tanulmányozta (LÁSZLÓ Attila 2007, 12–13). László Ferenc eródsi ásásainak elindítása után igyekezett az ő általa rendszeresen feltárt anyagot közvetlenül is megismerni, ezért 1908-ban és 1909-ben, majd 1927-ben is ellátogatott Sepsiszentgyörgyre (lásd alább).

³⁷ SCHMIDT, Hubert 1904.

³⁸ Ezzel a tudománytörténeti ténnyel kapcsolatban Ion Nestor professzor kihangsúlyozta, hogy az a körülmény, hogy H. Schmidt cucuteni-i ásásai, a feltárások eredményeit összefoglaló német nyelvű monográfia széles körű elterjedtsége és nemkülönben a szerző nemzetközi tekintélye révén nagyobb visszhangot váltottak ki a tudományos világban, „nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy visszamenőleg helyreállítsuk a kárpáti–dunai térség őstörténete egy érdekesítő kérdésének megvilágítására irányuló törekvések valóságos kibontakozását.” (NESTOR, Ion 1973, 25.)

³⁹ Jelentés SZNM 1907, 15.

tudományos értékét. Éppen ezért nem arra fektettük a súlyt, hogy minél több tárgyat gyűjtsünk, hanem hogy lépésről lépésre előre haladva minden tény gondosan megfigyeljünk. A felvett rajzok, naplójegyzetek a későbbi feldolgozás nélkülözhetetlen segéd-eszközei.” Már az ásatás első évében helyesen állapítja meg a település korát: „A leírt lelőköri körülmények, a talált használati tárgyak s az idevágó irodalmi adatok mérlegelése alapján a Tyiszk-hegyi őstelep eddig feltárt rétegeinek kialakulását az újabb kőkorszak végső idejéből valónak kell tekintenünk.” Tudatában van a lelőhely jelentőségének, és hangsúlyozza az ásatások folytatásának szükségességét. A munkálatok befejeztével nyomban hozzálátott a leletek feldolgozásához, s még az év folyamán 176 tárgyat sikerült konzerválni-restaurálni és leltározni. „Sok időt vett igénybe az összetört edények darabjainak összeragasztása. Más segéderő hiányában ezt az aprólékos munkát az ásatást vezető múzeumőr végezte” – írja jelentésében.⁴⁰

Figyelemre méltó, hogy alig fejezte be első erősi ásatását, annak eredményeiről nyilvánosan is beszámolt. *Az ember a kőkorszakban* című előadása arról tanúskodik, hogy hét szűk esztendő (1901–1907) alatt László Ferencnek nemcsak kora színvonalán álló ásatási módszerét sikerült kialakítania, hanem a nemzetközi – de legalábbis az európai – ősrégészeti-őstörténeti kutatások eredményeivel is megismerkedett, ami szilárd szaktudományos háttérrel és elméleti alapot biztosított saját kutatásai számára is.⁴¹

*

László Ferenc erősi ásatásainak megkezdése egybeesett Pósta Bélának a régiségtárak országos felügyelőjévé való kinevezése évével, aki az 1907-ben elhunyt Wosinszky Mór helyébe lépett. Ebben a minőségében Pósta feladata főképpen az ország alföl-

di, délvidéki és erdélyi részein működő mintegy 30 múzeum szakmai irányítása volt.⁴² Kinevezését szakmai tekintélyének köszönhetette, hisz az elmúlt szűk évtizedben, fáradhatatlan munkájának eredményeképpen, a kolozsvári egyetem és az erdélyi múzeum Érem- és Régiségtára keretében az európai tudomány élvonalában álló régészeti iskolát sikerült kialakítania, amely tudatosan törekedett a régió archeológiai emlékeinek tervszerű feltárására és az ásatási eredmények korszerű közreadására.⁴³

László Ferenc nem volt – nem lehetett – a kolozsvári régészeti iskola „terméke”, de archeológusi tevékenysége szorosan kötődött a Pósta Béla és tanítványai – különösen Buday Árpád, Kovács István és Roska Márton – nevével fémjelzett tudományos műhelyhez. Pósta Béla kezdettől fogva meg volt győződve a rendszeres erősi feltárásoknak a hazai őstörténeti kutatásokon túlmutató jelentőségéről, a feladat elvégzésében bizalmat szavazott László rátermettségének, és tekintélyét latba vetve, mindent megtett – az országos fórumokon is – a Székely Nemzeti Múzeum tevékenysége és ezen belül az erősi ásatások anyagi támogatása érdekében.⁴⁴

Országos felügyelői kinevezése után Pósta Béla a vidéki múzeumokban e téren tapasztalható hiányosságok orvoslása érdekében a régészképzést tette egyik fő célkitűzésévé. Így került sor a javaslatára, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének védnöksége alatt, 1908. július 15. és augusztus 1. között Kolozsvárott, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában megtartott második országos régészeti tanfolyamra (melynek előzménye az 1899-ben a múzeumi alkalmazottak számára Budapesten megrendezett tanfolyam volt).⁴⁵ A tanfolyamon László Ferenc is részt vett, hivatalos kiküldetését maga Pósta Béla indítványozta, a fiatal régész szakismereteinek el-

⁴⁰ Uo., 16–18.

⁴¹ Jelentése szerint „A tyiszk-hegyi őstelepen végzett ásatásokról dr. László Ferenc múzeumőr 1907. december 1-jén az őskori életéről tartott ismeretterjesztő felolvasása keretében az összegyűjtött tárgyak bemutatásával kapcsolatban a nagyközönség előtt előadást tartott.” (Jelentés SZNM 1907, 19.) Az előadás sokáig lappangó és csak nemrég közzétett szövegét lásd LÁSZLÓ Ferenc 2008, László Attila bevezető tanulmányával (LÁSZLÓ Attila 2008).

⁴² Lásd VINCZE Zoltán 2014, 292–373. és 127. kép. A térkép bemutatja Magyarország 20. század eleji múzeumait, a Pósta felügyelete alatt álló intézmények megjelölésével.

⁴³ Lásd CSORBA Csaba 1971; VINCZE Zoltán 2014; LÁSZLÓ Attila 2019.

⁴⁴ Lásd VINCZE Zoltán 2014, 299–307, 346–351, 660–661, további irodalommal, levéltári dokumentumokkal.

⁴⁵ A tanulmányi kirándulásokkal és gyakorlati foglalkozásokkal egybekötött kolozsvári tanfolyamon Cholnoky Jenő az archeológiai munkálatokhoz szükséges geológiai és földrajzi tudnivalókról értekezett, Pósta Béla az őskortól a késő vaskorig terjedő időszak

meg a népvándorlaskor régiségeit s a román-kori meg a gótikus ízlés emlékeit foglalta össze. A római korról Buday Árpád, az éremtan kérdéseiről Kovács István tartott előadásokat. Az ország múzeumaiból összesereglett hallgatókat a különböző korú leletek múzeumi kezelésének, az agyag-, vas-, porcelán- és üvegtárgyak konzerválásának és restaurálásának korszerű módszereiről Lehóczky András tájékoztatta. (PÓSTA Béla 1908, 228–237; MÓRA Ferenc 1909, 118–120; LÁSZLÓ Attila 1978/2022, 80–81 / 148–150; VINCZE Zoltán 2014, 96, 302–308; LÁSZLÓ Attila 2019, 108–111.) A résztvevőket a kolozsvári egyetem Farkas utcai épületének belső udvarán készült csoportkép is megörökítette, ami László Ferenc hagyatékában is megmaradt, lásd LÁSZLÓ Attila 1978/2022, 149, a 38. kép; Uő 2019, 109–111. A képen 29 résztvevő látható, köztük Pósta Béla, Buday Árpád, Kovács István, Roska Márton, Kelemen Lajos, mint vendéglátók, a kor ismertebb régészei közül pedig Leszih Andor (Miskolc), László Ferenc (Sepsiszentgyörgy), Móra Ferenc (Szeged) és Zoltai Lajos (Debrecen). A kép hátoldalán, táblázatos formában, a résztvevők aláírása is szerepel, lakóhelyük feltüntetésével.

mélyítése érdekében. Így adódott, hogy László Ferenc, akárcsak a Szegedről érkező Móra Ferenc, a tanfolyam tíz meghívottja között szerepelt, míg a többi hallgató saját költségén vett részt a tanfolyamon.⁴⁶

A tanfolyamhoz kapcsolódó tevékenységként egy őskori telep feltárásának a megtekintése is szerepelt. Figyelemre méltó, hogy Pósta Béla először László Ferencnek az erődsi Tyiszk-hegyen az előző évben megkezdett ásátásainak meglátogatására gondolt, ahol szerinte „a praemykenaei és protomykenaei elemeknek hazánkban való synchronizmusa olyan szembeszökő”. A szervezők döntése értelmében a tanfolyam végül is a Tisza jobb partján, a Szolnok közelében fekvő Tószeg határában található Laposhalom ásátásánál fejeződött be, ahol a részvevők Márton Lajos (1876–1934), a Magyar Nemzeti Múzeum régészének magyarázatai révén megismerkedhettek egy több rétegű, ún. tell típusú bronzkori település feltárásának sajátosságaival és módszereivel. Az érdekeltek metszetrajzok készítésével is próbálkozhattak az 5–8 m vastag rétegsorról, ami igencsak hasznára vált László Ferencnek is az erődsi több rétegű őstelep további feltárása során.⁴⁷

Egy kis kitérő erejéig érdemes itt megjegyeznünk, hogy – különböző méreteik ellenére – Erőd és Tószeg több rétegű településeinek feltárása módszertani szempontból hasonló problémákat vetett fel.⁴⁸ A telep-ásatásnak és különösen az egymást követő építkezési periódusok maradványaiból kialakult több rétegű telepek feltárásának, a települési szintek (és a kísérelt anyag) elkülönítésének a 20. század elején még nem létezett kidolgozott módszere, ezt lépésről lépésre az ásatásra vállalkozó régészeknek maguknak kellett kialakítaniuk. Ami a tószegi települést illeti, a lelőhelyet 1876-ban fedezték fel, s még ugyanabban az évben sor került az első ásatásra is, amelyet a szeptemberben Budapesten rendezett nemzetközi őstörténeti kongresszus néhány jeles részvevője, köztük Luigi Pigorini olasz régész is megtekintett. A rendszeres feltárások 1906-ban kezdődtek, Márton Lajos vezetésével. Márton ásatási koncepcióját kezdetben téves irányba terelte az a (Luigi Pigorini értelmezése nyomán) kialakult meggyőződése, miszerint a gyakran megfigyelhető, a rétegeket függőlegesen áttörő cölöpüregek arra utalának, hogy a tószegi házakat is cölöpökre építették, akárcsak az észak-olaszországi tóparti *palafitta*- (vagy *terramare*-) települések esetében. Az első években

ezért a cölöplyukak kutatására összpontosította figyelmét, ezek alapján igyekezett rekonstruálni a lakóházakat, ami azonban csak akkor vezethetett volna eredményre, ha sikerült volna megállapítania, hogy az egyes cölöplyukak (illetve az egykor azokban álló cölöpök) melyik települési szinthez és házhoz tartoztak. Érdeklődése csak később terjedt ki az építkezési szinteket valóságosan is jelző tűzhelyek, agyagpadló-maradványok stb. megfigyelésére, feltárására, amelyeket 1911-től (ásó és csákány helyett) kézi szerszámokkal kezdett kibontani és rajzokkal dokumentálni. Bóna István tömör jellemzése szerint „[az ásatások megkezdését követő] években az átlagosan 6 hetes tószegi őszi ásatások régészetünk valóságos tanuló iskolájává váltak. Legtöbbet maga Márton tanult. A kezdeti évek nehézségei után, 1911-től kezdve olyan színvonalra jutott el az ásatások technikai lebonyolításában és dokumentálásában, amelyet ma is csodálunk és sok tekintetben ma sem haladtuk túl.”⁴⁹

Mint fentebb idézett első ásatási beszámolója is tanúsítja, László kezdetől fogva nagy figyelmet szentelt a lelőköri körülmények megállapításának, az egymásra települő rétegek meghatározásának, az ingó és ingatlan emlékek rétegek / építési szintek szerinti megkülönböztetésének, a feltárások helyszín- és metszetrajzokkal való dokumentálásának.⁵⁰ A lakóházak alaprajzának meghatározásához öt tényezőt vett figyelembe: 1. tapasztott padlófelületek; 2. sorokba rendeződő cölöpüregek; 3. az oldalfalak tövéből megmaradt falrészek; 4. a ház falairól, tetőzetéről, tűzhelyekről lehullott, átégett agyagtapasztás-darabokból kialakult szuivat [patics]-réteg vízszintes kiterjedése; 5. a ház körül halmokban lerakódott hulladéknak a ház falával érintkező belső határvonala.⁵¹ Egyértelmű, hogy Márton Lajossal és kortársaival szemben László Ferenc számára kezdetől fogva világos volt a cölöpüregek és a lakószinteket jelző padlómaradványok és „szuivat-rétegek” egymáshoz való viszonya megállapításának a jelentősége. (Magyarán: mely cölöpök/cölöplyukak tartoztak egy-egy ház tartószerkezetéhez.) „A cölöpöknek ezen függőleges irányú elkülönítése azért is vált szükségessé, mert korukról, rendeltetésükről és egymáshoz viszonyított értékükről csak így tudunk tájékozódni.”⁵² Ami a cölöpök rendeltetését illeti, helyesen ismerte fel, hogy azok a házak ágfonásos, agyaggal tapasztott falait és tetőszerkezetét tartották

⁴⁶ Vö. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, 1908, 177.

⁴⁷ PÓSTA Béla 1908, 228–237; VINCZE Zoltán 2014, 96, 302–308; LÁSZLÓ Attila 2019, 108–111.

⁴⁸ Tószeg-Laposhalom feltárásának történetéről lásd BÓNA István 1980.

⁴⁹ Uo., 84.

⁵⁰ Az ásatás első évében László Ferenc négy réteget s ennek megfelelő négy fő *nívót* tudott megkülönböztetni; a következő évek

ásatásai nyomán pontosította megfigyeléseit és – felülről lefelé számozva – hét réteget állapított meg, amelyekből az I. a kora bronzkorba (a később meghatározott, ún. Schneckenberg-kultúrába) tartozik, a négy települési szintnek megfelelő II–VII. réteg pedig a festett kerámiás erődsi kultúrát képviseli; lásd LÁSZLÓ Ferenc 1914, 296, 1. jegyzet; Uő 1924/2007, 26/44.

⁵¹ LÁSZLÓ Ferenc 1914, 323–324.

⁵² Uo., 324.

(tehát nem maguk a házak épültek cölöpökre, mint az ún. cölöpépítmények esetében).⁵³ Kutatási koncepciójának megfelelően kialakított régészeti feltárási módszereit már első erdsdi ásátása során alkalmazta. Jó példa erre az 1907-ben, a (IV.) felső szuvatrétegben talált, K2-vel jelölt edényégető kemence maradványainak a feltárása. A kör alakú, 180 cm átmérőjű, tapasztott aljú boltozatos építmény alapfalának mintegy harmadrésze maradt meg. Feltárása során László megállapíthatta, hogy: „A kemence ürege tele volt egymás mellé és egymás fölé lazán összerakott és már kiégett festett és festetlen cserépedényekkel, melyekből 4 db csaknem egészen ép állapotban maradt meg. A többi 11-et darabjaiból állítottuk össze.” Az ásátási megfigyelések és egy – ugyancsak Erősdön talált – edényégetőkemence-modell segítségével igyekezett rekonstruálni az erdsdi edényégetés technikáját is.⁵⁴

Amikor tehát a tószegi ásátások során még alig tulajdonítanak jelentőséget az ilyenyszerű régészeti jelenségeknek, Erősdön már aprólékos munkával, települési szintek szerint tártak fel és dokumentáltak különböző régészeti objektumokat.⁵⁵ Abban, hogy a tószegi ásátások módszertani szempontból végül is jó irányba terelődtek, szerepe volt Pósta Bélának és munkatársainak is. Bóna István szavaival: „1908-ban Pósta Béla professzor vezetésével a kolozsvári egyetem régész hallgatói vettek részt az ásátáson. Velük volt Roska Márton, aki nemcsak tanult Mártontól, de Póstával együtt új szempontokat is felvetett: a leleteket ne kulturális rétegenként tartsa együtt (ilyen 1907-ben három volt), hanem a települések szintjei szerint különítse el. Maga Roska a Tószegen tanultakat híres pécskai, perjámosi és ottományi ásátásain gyümölcsöztette, – meglátjuk, Márton is megfogadta a tanácsot.”⁵⁶ S valóban, az 1908–1909-ben még

mindig nagy szerepet játszó cölöplyuk-megfigyelések mellett Márton Lajos figyelme egyre inkább kiterjedt a tűzhelyekre, agyagpadlókra is, a leleteket pedig 11 „nívó” (tulajdonképpen: ásónyom) szerint gyűjti és jelöli.⁵⁷ Bóna nem említi László Ferenc nevét, noha ő is jelen volt az 1908. évi kolozsvári régészeti tanfolyam keretében Tószegen tett látogatáson, és megoszthatta Mártonnal a saját, különösen az első erdsdi ásátása során nyert tapasztalatait.

*

A tanfolyamról hazatérve, 1908. augusztus 21. és 26. között László Ferenc folytatta erdsdi ásátásait. Egy hónap múlva, szeptember 26–28-án Hubert Schmidt berlini régészt és az őt kísérő Pósta Bélát fogadhatta, aki országos felügyelőként akkor tette első hivatalos látogatását a Székely Nemzeti Múzeumban. A délkelet-európai őskor, különösen a festett agyagművesség kutatásában elkötelezett Schmidt, mint említettük, már korábban is járt Erdélyben, és 1904-ben Julius Teutsch brassói gyűjteményének a barcasági festett kerámiás telepekről származó leletanyagát is tanulmányozta. Tudomást szerezvén a rendszeres erdsdi ásátások megkezdéséről, tájékozódni kívánt László eredményeiről. Ezt az is indokolta, hogy 1908-ban Schmidt éppen azon fáradozott, hogy elnyerje a román hatóságok beleegyezését az erdsdivel rokon moldvai, cucuteni-i festett kerámiás település ásátásához, s a sepsiszentgyörgyi látogatásra is úgy került sor, hogy a német régész Romániába menet megszakította útját Erdélyben. Schmidt nemcsak a Székely Nemzeti Múzeumban található leletanyagot tanulmányozta, hanem kívánságára szeptember 26–27-én rövid ásátást is végeztek a Tyiszk-hegyi őstelepen. Ennek során – az eseményről szóló jelen-

⁵³ Az Erősd–Cucuteni-kultúrával kapcsolatban csak az 1960-as években merült fel a cölöpökre épített házak gondolata. Pókafalvai (Păuca, Szeben m.) ásátásai nyomán Iuliu Paul arra a következtetésre jutott, hogy a Petrești- és Cucuteni-kultúra valamennyi fa szerkezetű agyagtapasztásos padlóval (románul „platformă,” oroszul „ploščadki”) rendelkező házat a talajtól bizonyos távolságra, cölöpökre építették (PAUL, Iuliu 1967). Paul elgondolását – saját ásátási megfigyeléseik alapján – a kutatók nagy része, köztük e sorok írója is elutasította. A kérdésről lásd LÁSZLÓ Attila 2007a.

⁵⁴ LÁSZLÓ Ferenc 1914, 312–315. A kemence-modell: uo., 20. kép. Újraközölve: TájTud 1978/2022, 157–158, 7. kép / 349–352, 96–97. kép. A kemencében talált, 63 cm magas fazék: LÁSZLÓ Ferenc 1911, 202, 32. kép. Az ilyen felépítésű, külön tüzelőtér és rostély nélküli egyszerű edényégető kemencék működését néprajzi párhuzamok is tanúsítják, lásd TájTud 1978/2022, 231, 11. jegyzet / 351–352, 16. jegyzet, irodalommal.

⁵⁵ Hubert Schmidt cucuteni-i ásátásairól is elmondható, hogy a Cucuteni-kultúra A és B fejlődési szakaszának megfelelő két művelődési réteg és azok leletanyagának megkülönböztetésén,

valamint a festett kerámia aprólékos stiliztikai elemzésén-osztályozásán túl jóformán semmi figyelmet nem szentelt a rétegek belső tagolásának, az épület- és egyéb településmaradványok tanulmányozásának. Monográfiájában, két ásátási évad eredményeképpen, mindössze egy tűzhelyet sikerült bemutatnia a Cucuteni A rétegből, amit fiatal munkatársa, Gerhard Bersu tárt fel (lásd SCHMIDT Hubert 1932, 6–8, Taf. 1/3). Ugyancsak Bersu érdeme a cucuteni-i település földtöltésből és védőárok-ból álló erősítésének jól dokumentált feltárása (lásd uo., 9–12, 114–115. és Beilage 1–2). Megjegyzendő, hogy Hubert Schmidt érdektelenségével ellentétben, az 1961–1966 között M. Petrescu-Dîmbovița professzor vezetésével újraindított ásátások során 53(!), különböző lakószintekhez tartozó ház maradványait sikerült feltárni (lásd PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Mircea – VĂLEANU, Cornel Mădălin 2004 2004, 45–46, 99–122). H. Schmidt ásátási koncepciójáról lásd LÁSZLÓ Attila 2023.

⁵⁶ BÓNA István 1980, 84. Nem világos, hogy Bóna István sorai az 1908. évi régészeti tanfolyam keretében tett tószegi látogatásra utalnak-e?

⁵⁷ Uo., 86.

tés szerint – „dr. Pósta Béla országos felügyelő és dr. Schmidt Hubert, a berlini királyi múzeum régiség-tárának igazgató-őre az ásatások tovább folytatására vonatkozólag jelentős útbaigazításokkal szolgáltak.”⁵⁸

A Székely Nemzeti Múzeumban tett hivatalos látogatásáról Pósta Béla már néhány nap múlva részletes beszámolót küldött Fraknói Vilmos országos főfelügyelőnek, amelyben közli, hogy: „Ez alkalommal felvettem és osztályoztam a múzeum anyagát annak muzeális jelentősége szempontjából, megbeszéltem Dr. László Ferenc és Zayzon Ferenc őr urakkal a leendő kiállítás irányelveit, megállapítottam a csoportok fejlesztésének, azok muzeális kezelésének sorrendjét.” Megjegyzi továbbá, hogy: „Egyáltalán nem lepett meg a múzeum gyűjteményeinek rendszertelensége. Előre is tudtam, hisz a vidéki múzeumok java részének rendes képe ez; de éppen ezért hoztam javaslatba Dr. László Ferencnek az idei régészeti tanfolyamra való hivatalos kiküldését, mert a Székely Nemzeti Múzeumnak jogos igénye van arra, hogy lelkiismeretesen fejlesszessék. László Ferenc dr. úr nem hiába töltötte idejét a tanfolyamon. Meglátzott ez az erődsi ásatások képén, amely becsületére válnék akármilyen szakbeli kutatónak. Vele öröm lesz dolgozni a Székely Nemzeti Múzeumnak rendszeres gyűjteményé fejlesztésén. Mindenképpen remélhető, hogy az ő munkásságával a sepsiszentgyörgyi múzeum pár év alatt igazi tudományos műhellyé válik, s részemről szívesen járulok ehhez a magam munkájával is.” Beszámolójában Pósta Béla igen elismerően írt az erődsi ásatásokról is: „Miután az államsegéllyel foganatosított erődsi ásatások, mint előre is sejtettem, sokkal nagyobb jelentőségűek, semhogy azokra kötelességem ne lenne a legnagyobb figyelmet fordítani. László Ferenc múzeumi őr úrral, az ásatások vezetőjével, megtekintettem azokat a helyszínen. Bemutattam az ásatásokat Dr. Hubert Schmidtnek, a prehistoria magántanárának a berlini egyetemen s a berlini Museum für Völkerskunde assistensének. [...] Azok az elismerő szavak, amelyeket Hubert Schmidt az erődsi ásatások méltatására használt, a magyar munka becsületét, a magyar tudományosság tiszteletét jelentik, s nekem

annál jobban esett ezeket az elismerő szavakat hallani, mert a magam ítélete szerint is megérdemeltek voltak ezek a szavak, s nem üres udvariasságok. Ilyen dolgokat kell támogatnia a Főfelügyelőségnek.”⁵⁹

A német régésznek a Székely Nemzeti Múzeumban és László Ferenc ásatásain nyert kedvező benyomásairól Roska Márton révén is tudunk, aki egy éves németországi tanulmányútja során 1909-ben hosszabb időt töltött Berlinben, Hubert Schmidt mellett.⁶⁰ Hazatérése után, a Székely Nemzeti Múzeum 1908–1909. évi jelentéséről írott recenziójában Roska úgy summázta a német régész véleményét, hogy „Dr. Hubert Schmidt, a berlini egyetem magántanára, ki az ásatásokat látta, mondotta, hogy különb munkát nyugaton sem végeznek.”⁶¹

Az erődsi ásatások európai jelentőségére más tudósok is hamar felfigyeltek. Az ős-indogermánok régészeti hagyatékát kutató német tudós, Gustaf Kossinna 1909-ben másfél hónapos tanulmányutat tett Ausztria-Magyarországon és Romániában; ennek keretében szeptember 13–14-én Sepsiszentgyörgyre is ellátogatott, és a Székely Nemzeti Múzeumban tanulmányozta László Ferenc erődsi ásatásainak anyagát.⁶² Érdeklődése azzal a véleményével magyarázható, miszerint a kelet-európai újabb kőkori festett kerámias kultúrák a déli indogermánok régészeti hagyatékának tulajdoníthatók.⁶³

A közép- és kelet-európai meg az égei és közel-keleti neolitikum (mindenelőtt a festett kerámias kultúrák) összefüggéseit vizsgáló, már említett honfitársa, Hubert Schmidt, több évi próbálkozás után végül is elnyerte a román kormány hozzájárulását, és 1909 szeptemberében megkezdhette rendszeres ásatásait Moldvában, a Jászvásártól (Iași) mintegy 50 km-re ÉNy-ra fekvő cucuteni-i lelőhelyen. Az első ásatási idény befejeztével H. Schmidt hosszabb tanulmányutat tett a Monarchia keleti régióiban fekvő, a cucuteni-i lelőhellyel rokon bukovinai, galíciai és erdélyi festett kerámias települések leletanyagának megismerése végett. Ennek keretében, 1909. november 16. és 18. között, Julius Teutsch kíséretében, Schmidt ismét meglátogatta a Székely Nemzeti Múzeumot.⁶⁴ A látogatás során,

⁵⁸ Jelentés SZNM 1908–1909, 18–19, 35. H. Schmidtről lásd fentebb és 36, 54. jegyzet. Schmidt és László Ferenc kapcsolatról, levelezésükről lásd LÁSZLÓ Attila 2012; Uő 2015; Uő 2020.

⁵⁹ A Fraknói Vilmosnak küldött, Kolozsvár, 1908. szept. 29. keltezésű, a Magyar Országos Levéltárban őrzött kézírásos beszámolót közli VINCZE Zoltán 2014, 660. (nr. 31).

⁶⁰ Beszámolóját lásd ROSKA Márton 1909.

⁶¹ ROSKA Márton 1911.

⁶² Jelentés SZNM 1908–1909, 18–19.

⁶³ Gustaf Kossinna (1858–1931): német filológus és régész, a Berlini Egyetem tanára, az ún. településrégészet megalapítója. A német őstörténetet a régészeti leletek segítségével igyekezett

rekonstruálni. Elképzelése szerint a ma Erőd–Cucuteni–Tripolje-kultúra néven ismert művelődés nem más, mint a Közép-Duna vidéki spirál-meander díszű kerámia kultúrájának (Donaukultur) a Kárpátokon is átnyúló, a Dnyeper völgyéig terjedő folytatása, ami nyelvi-etnikai értelemben a déli indogermánok kelet-európai régészeti hagyatékának tekinthető. A kérdésről lásd LÁSZLÓ Attila 2007, 11. és a 33. jegyzet.

⁶⁴ Látogatási szándékát egy 1909. november 1-jei keltezésű rövid levélben, majd november 7-én egy levelezőlapon jelezte László Ferencnek, aki november 5-én írta meg beleegyező válaszát. Lásd LÁSZLÓ Attila 2012, 162–163, 174–175; lásd még Uő 2015, 136–138, 147–151.

a német régész kérésére, a Málnásfürdő határában fekvő Füvenyestető őskori, erősi típusú települését is megtekintették, és próbaásatást végeztek. Schmidt számára különösen érdekes és a cucuteni-i ásatások folytatása szempontjából is tanulságos lehetett, hogy a terepszemle során László felhívta a német régész figyelmét a málnásfürdői őstelep erődítését képező két védőárok szabad szemmel is észrevehető nyomaira.⁶⁵ Nemcsak udvariassági gesztus lehetett, hogy a második cucuteni-i ásatási évad befejezése után, egy 1910. október 26-án írt levelezőlapon Hubert Schmidt első kézből tájékoztatta László Ferencet friss felfedezéséről, miszerint a cucuteni-i Cetățuia települése is erődített volt: két, különböző periódusban ásott, a mészkőplatóba mélyített árok védte. Noha nincs rá közvetlen bizonyítékunk, mégis feltételezhető, hogy éppen az előző évben megtekintett málnásfürdői település védőárkainak megléte készítethette Schmidtet a cucuteni-i település erődítésének felkutatására, amivel fiatal munkatársát, Gerhard Bersut bízta meg.⁶⁶

*

Pósta Béla a következő években is kiállt a Székely Nemzeti Múzeum és az erősi ásatások ügye mellett. Az MKOF-nak 1909. május 17-én írt levelében megütközését fejezte ki amiatt, hogy őt nem is értesítették az SZNM februárban kelt, az évi segélyek folyósítását szorgalmazó beadványairól. „Azok a kérések, amelyeket ezekben a mondott múzeum előterjeszt, olyan természetűek, és a Székely Nemzeti Múzeum annyira komolyan veendő intézet, hogy a kéréseket az idej segélyezéseknél mindenesetre a lehető legnagyobb mértékben kellett volna honorálni. Ez a múzeum, mint volt már szerencsém kiemelni, minden komoly kellékével rendelkezik a fejlődésnek. Az erősi ásatásokkal olyan munkát végez, mely nemzetközi figyelem tárgya, és már eddig is becsületet szerzett hazánknak a külföldön. Erről jelentést is tettem. ... Miután jelentésemben bőven rámutattam az ásatások jelentőségére, arra a kiváló lelkiismeretességgel keresztülvitt munkára, amely ott folyt, lehetetlen kitérnem az elől, hogy a F[ő]f[el]ügyel[ő]ségnek hathatós figyelmébe ne ajánljam azt, hogy az erősi ásatásoknak szigorúan tudományos keresztülvitele intézményünknek becsületet szerzett; tehát még ebben az évben rajta kell lennünk, hogy legalább pár száz koronával segélyezzük az idén is...” Levelében

⁶⁵ Jelentés SZNM 1908–1909, 19, 45.

⁶⁶ Lásd LÁSZLÓ Attila 2012, 164–165, 175–176; LÁSZLÓ Attila 2015, 141–142, 151–152; lásd még fent, az 55. jegyzet. Az említett levelezőlapon Schmidt köszönetet mond egy László Ferencről és munkatársaitól Erősről küldött üdvözlétért is, amelyről nincs más adatunk, s amelynek a szövegét nem ismerjük.

⁶⁷ A levelet közli VINCZE Zoltán 2014, 660–661. (nr. 32).

azt is szorgalmazta, hogy addig is, amíg felépülhet a múzeum saját épülete, támogassák az intézményt a gyűjtemények ideiglenes elhelyezésére szolgáló helyiségek bérleti díjához való hozzájárulással is. S arról is tájékoztatást kért, hogy mik a Főfelügyelőség szándékai az SZNM által a múzeum berendezésére 1909-re vagy 1910-re kért 25 000 koronás rendkívüli állami segéllyel kapcsolatban.⁶⁷

Pósta 1910-ben ismét meglátogatta a múzeumot. Továbbra is olyan körülményeket tapasztalt, amelyek méltatlanok voltak az ott folyó, általa is nagyra értékelt tudományos munkához. A gyűjtemények egy része, köztük az erősi ásatásokból származó leletanyag is szétszórta, a kollégium könyvtártermében, László lakásán, valamint ládába csomagolva, különböző alkalmi helyszíneken volt elhelyezve. „Egyszóval minden úgy” – írja Pósta – „ahogy múzeumot elhelyezni nem szabad, és ahogy múzeumot kezelni nem lehet.”⁶⁸ A lehangoló körülmények nem voltak új keletűek, hiszen már évekkel azelőtt megállapították, hogy: „Helyégviszonyaink miatt gyűjteményeinkben rendszeres munkát végezni alig lehet.”⁶⁹ A raktározási és kiállítási gondok oda vezettek, hogy 1910–1911-ben a múzeumot már csak szakemberek látogathatták.⁷⁰

*

Immár elodázhatatlanná vált az SZNM önálló, jelentőségéhez méltó hajlékának már a 19. század végén elképzelt megépítése. Az első épülettervet Huszka József már 1895-ben elkészítette, és 1903-ban több mint 1 ha területű telket vásároltak a város központjában.⁷¹ S noha megkezdik a pénzalap gyűjtését is, magára az építkezésre, megfelelő anyagiak híján, sokáig nem kerülhetett sor. Pósta Béla, országos felügyelői mivoltában is, kezdetől fogva pártfogásába vette a múzeumépítés ügyét. Végül, támogatásával, a súlyponti vidéki művelődési házak Mihalik József-féle országos kultúrpolitikai programjának keretében, a múzeumnak megítélték a 100 000 korona összegű építkezési államsegélyt, egy olyan konstrukcióban, hogy ennek értékében állami garanciájú bankkölcsönt vehettek fel, s ezzel meg az addig összegyűlt pénz maradványával 1911-ben sikerült elkezdni az építkezést, Hüttl Dezső terveiből kiindulva, Kós Károly lényegében új „kiviteli” tervei alapján. Hamarosan, már 1912. februárjában, az épület tető alá került, s alig egy esztendő múlva sor kerülhetett az egyik legszebb magyar múzeumépület ideiglenes

⁶⁸ Pósta Béla 1910. október 24-én kelt jelentését idézi VINCZE Zoltán 2014, 347. és az 1512. jegyzet. A gyűjtemények raktározási gondjairól lásd még Jelentés SZNM 1908–1909, 9–10; 1910–1911, 31.

⁶⁹ Jelentés SZNM 1907, 23.

⁷⁰ Jelentés SZNM 1910–1911, 83.

⁷¹ Jelentés SZNM 1903, 5–8.

átvételére is.⁷² Ezt követően, Pósta indítványára, 1914-ben a Székely Nemzeti Múzeumnak ítélték oda az évenként egyetlen intézménynek járó 25 000 korona összegű nagy segélyt az új múzeumépület berendezésének, a gyűjtemények tárolására, kiállítására szolgáló helyiségek bebútorozásának céljaira. Ennek részleteit március folyamán Pósta személyesen is megbeszélte az intézmény vezetőivel, amikor Mihalik Józsefnek, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége előadójának társaságában hivatalos látogatást tett a múzeumban.⁷³ Az önálló, céljainak minden tekintetben megfelelő múzeumépület létrehozásával az SZNM történetének új szakaszába lépett, új kihívásoknak nézett elébe. Az értékmentés és -megőrzés mellett egyre nagyobb igény mutatkozott a múzeum társadalmi, nevelő és kulturális tevékenysége iránt, s megnövekedtek a szépen kibontakozó, már nemcsak a hazai, de a nemzetközi érdeklődést is kiváltó tudományos kutatás folytatása iránti elvárások is. Mindezeknek a feladatoknak – az önmagában is teljes embert kívánó tanári tevékenységük mellett – a múzeumőröknek igen nehéz volt eleget tenniük. Munkájukat némileg megkönnyítette, hogy 1913-ban, a múzeumépület használatba vétele után elérték egy altiszti és egy díjnoki állás létesítését.⁷⁴ 1914-ben a Főfelügyelőség elismerte, hogy eljött annak is az ideje, hogy az intézmény élére főállású igazgató kerüljön: „Szükséges tehát egy olyan igazgató alkalmazása, akinek egyéb föladata, más hivatala, mint ez a múzeumi föladat és hivatal, nincs” – állapította meg Pósta Béla.⁷⁵ De közbejött a háború, és a kérdés hosszú időre lekerült a napirendről.⁷⁶ Annyi előrehaladás történt, hogy 1916-ban László Ferenc és Csutak Vilmos mellé, az 1901–1902-ben már rövid ideig múzeumőr Péter Mózes kollégiumi tanár személyében egy harmadik múzeumőrt is választottak.⁷⁷

*

A múzeum tudományos tevékenysége az építkezés körüli elfoglaltságok közepette is folytatódott. A régészeti kutatásokat sikerült kiterjeszteni az őskort

követő időszakok megismerésére is. Az Orbán Balázs terepkutatásai nyomán ismertté vált régészeti adatoknak köszönhetően „nem maradhatott kétség afelől, hogy vármegyénk területe hosszú időn át az Imperium Romanumhoz tartozott” – olvashatjuk a múzeum egyik Jelentésében, amely így folytatódik: „számottevő rendszeres ásatás azonban [...] mindezekig nem történt Dacianak e főleg hadtani szempontból annyira fontos s ezért rendszeresen őrzött és castrumokkal is megerősített nevezetes pontján. Tervbe vettük azért, a koronként [időnként] múzeumunkba került római emlékek leírása mellett a római kori lelőhelyek rendszeres kutatását.”⁷⁸ Ezekbe a kutatásokba az 1908-ban múzeumőrré választott, történelem–latin szakos tanári képzettségű Csutak Vilmos is bekapcsolódott, aki a történetkutatás mellett érdeklődést mutatott a régészet, közelebbről a római kori emlékeinek kutatása iránt is. László Ferenc közreműködésével 1909–1910-ben a komollói római *castrum*, 1911-ben az Ojtozi-szoros bejáratát védő berecki katonai tábor (az ókori *Angustia*) területén, valamint a Bodzai-szoros közelében fekvő Nagyborosnyón végeztek kutatásokat, rövid, tájékoztató jellegű ásatásokat.⁷⁹ Továbbképzése érdekében, Pósta Béla meghívására, Csutak Vilmos részt vett az 1911 júliusában, Kolozsvárott rendezett, a római provinciális régészetnek szentelt tanfolyamon.⁸⁰ Egyéb feladatai és más irányú tudományos érdeklődése miatt Csutak Vilmosból végül nem lett régész, de az említett kutatások felkeltették a római birodalom keleti régiói iránt érdeklődő szakemberek figyelmét. 1911 augusztusában pl. Csutak Vilmos Friedrich Drexel freiburgi régészt kalauzolhatta a múzeumban és néhány római kori lelőhelyen (Bereck, Komolló, Nagyborosnyó, Rétyi Nyír),⁸¹ néhány év múlva pedig, Buday Árpád kérésére, kolozsvári kollégája rendelkezésére bocsátotta a római limes háromszéki szakaszáról (pl. a berecki *castrum*ban talált bélyeges téglák által dokumentált római segédcapatokról) általa gyűjtött adatokat.⁸² Az SZNM római kori kutatásai azonban csak Csutak Vilmos halála után, Szé-

⁷² A múzeumépítés történetéről lásd Jelentés SZNM 1910–1911, 3–31; 1913, 3–5, 22–24; KÓS Károly 1929; DEBRECZENI László 1973; LÁSZLÓ Ferenc, ifj. – LÁSZLÓ Attila 1976/2022, 19–20 / 40–44. Kós Károly visszaemlékezéseiben az SZNM épületének tervezését és kivitelezését „talán legerősebben lelkemhez kötött építészeti feladatnak” nevezte, lásd KÓS Károly 2014, 154.

⁷³ Pósta Béla 1914. március 25-i jelentését idézi VINCZE Zoltán 2014, 348. és az 1513. jegyzet.

⁷⁴ Jelentés SZNM 1913, 5.

⁷⁵ Lásd VINCZE Zoltán 2014, 348.

⁷⁶ Jelentés SZNM 1914, 3.

⁷⁷ VINCZE Zoltán 2014, 348. és az 1515. jegyzet.

⁷⁸ Jelentés SZNM 1908–1909, 50–51.

⁷⁹ Jelentés SZNM 1908–1909, 50–51; 1910–1911, 61, 64–65, 80–81; 1914, 15.

⁸⁰ Jelentés SZNM 1910–1911, 82; VINCZE Zoltán 2014, 347.

⁸¹ Jelentés SZNM 1910–1911, 81. Friedrich Drexel (1885–1930): német archeológus, a római provinciális régészet szakembere, limes-kutató. Látogatása idején, mint Ernst Fabricius asszisztense, a freiburgi székhelyű német birodalmi limes-bizottság (Reichs-Limeskommission) munkatársa volt. 1924-től haláláig a frankfurti Römisch-Germanische Kommission igazgatója volt, 1925-től pedig a frankfurti egyetem tiszteletbeli professzora.

⁸² VINCZE Zoltán 2014, 351. és az 1523. jegyzet, hivatkozással Buday Árpád és Csutak Vilmos levelezésére (1915. január 10., 22., 31.).

kely Zoltán múzeumőri kinevezése (1938) nyomán kaptak újabb lendületet.

*

A régészeti kutatások kibővítésének szándékát jelzi az is, hogy a múzeum igyekezett részt vállalni Pósta Béla kolozsvári intézetének kutatásaiban is. Egy szűkszavú múzeumi beszámoló szerint 1912 júliusában László Ferenc Magyarbodza környékén [az 1918 utáni Szitabodza / Sita Buzăului területén], a Kova-patak [Valea Cremenei] és a Haték-pataka teraszain kutatott jégkorszaki, őskőkori leletek után,⁸³ amelyeket aztán Roska Mártonnak, az erdélyi és magyarországi paleolitikum úttörő kutatójának adott át tanulmányozás végett. A leleteket Roska a felső-paleolitikus, ún. Aurignac-kultúrába sorolta.⁸⁴ Amikor 1915 elején, az első világháborúban frontszolgálatra jelentkezett, Roska visszaküldte az anyagot, és László szívességének viszonzásaként kísérő levelében elküldte neki – az akkor még közöletlen – Torma Zsófia-gyűjtemény egyik darabjának, egy barna festésű kunyhó-ábrázolással díszített edénytöredéknek a rajzát, azzal a megjegyzéssel, hogy: „Használd fel jó egészséggel.”⁸⁵

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régisegtárával való együttműködés elmélyülése nyomán az 1912. augusztusában tovább folytatott erödsi ásatások költségeit a kolozsvári múzeum fedezte, s az előkerült leletek is ide kerültek, köztük egy ház agyagból mintázott, mindeddig egyedülálló spirális oromdísze, amit a gondosan feltárt töredékekből sikerült is összeállítani.⁸⁶

A két intézmény közötti további együttműködést jól példázza az SZNM éremtárának rendezése, amivel a Főfelügyelőség, Pósta Béla javaslatára, tanítványát, Kovács Istvánt bízta meg. Kovács 1912-ben és 1913-ban egy-egy hónapot szentelt a munkának, és sikerült osztályoznia az eredetileg mintegy 9000

darabból álló gyűjteményt, melynek törzssanyagát szakszerű jegyzékbe foglalta. A feldolgozás során kiderültek a gyűjtemény hiányosságai és az éremtár ebből (is) adódó, jövődó feladatai. Az éremtár kiegészítésének céljaira 2000 korona rendkívüli segílyt kértek, s ennek első részét 1913-ban meg is kapták, Kovácsnak pedig 84 érmet sikerült vásárolnia belőle a múzeum számára, amelyek (az addig csak hiányosan bemutatható) „ógörög érmelés fejlődésének és hanyatlásának minden fázisát képviselik.”⁸⁷

*

László Ferenc 1913 tavaszán (március 15. – április 30.) másfél hónapos tanulmányutat tett Ausztriában és Németországban, melynek során viszonzhatta Hubert Schmidt sepsiszentgyörgyi látogatásait is. Mint beszámolójában írja, a tanulmányút célja „a meglátogatott városok múzeumaiban legfőképpen a természetrajzi, régiségtári és néprajzi gyűjtemények anyagának és berendezésének közelebbi megismerése volt. Ezen tanulmányútja alatt hosszabb-rövidebb ideig Wien, Salzburg, München, Nürnberg, Berlin, Hamburg és Dresden városokban tartózkodott. A háromszék megyei praemykenaei jellegű kultúrával rokonságban levő külföldi emlékek megismerése céljából berlini tartózkodása alatt a romániai Cucuteni-ben végzett ásatások anyagát, hazafelé jövet pedig a morvaországi Mährisch Budwitzban [Moravská Budějovice] a Palliardi-féle gyűjteményt tanulmányozta. A berlini Museum für Völkerkunde laboratóriumában alkalma nyílt H. Schmidt igazgató-őr és E. Krause konzervátor vezetése mellett az ott gyakorlatban lévő különböző eljárások megismerésére is.”⁸⁸ Erödsi leleteinek értelmezése, a kerámia feldolgozása szempontjából különösen hasznos volt László számára, hogy eredetiben tanulmányozhatta a Berlinben és Bécsben őrzött cucuteni-i típusú moldvai és bukovinai (Sipenic) festett kerámiát, a sipenici leletanyag

⁸³ Jelentés SZNM 1912, 8.

⁸⁴ VINCZE Zoltán 2014, 350–351, 450. és az 1522, 1867. jegyzet. J. Teutsch 1911. évi kutatásaira hivatkozva Roska Márton többek között „egy nagy középső aurignaci telepet, illetőleg műhelyt” említ Szitabodzáról, ahol később maga is végzett hitelesítő ásatásokat, lásd ROSKA Márton 1926, 304, 331–332. és 187–190. kép. Lásd még ROSKA Márton 1929, 260. és 324, a 2. jegyzet. Az Aurignac-kultúra névadó lelőhelye a dél-franciaországi Haut-Garonne tartományban található.

⁸⁵ VINCZE Zoltán 2014, 165. és a 702. jegyzet. A kunyhó rajzának első közlése: ROSKA Márton 1927, 211, a 133. kép.

⁸⁶ Lásd LÁSZLÓ Ferenc 1914, 310–311. és 15–16. kép. Újraközölve: TájTud 1978/2022, 155–157 / 343–347. és 93–94. kép. Az értékes leletről László Ferenc, vázlatos rajz kíséretében, azon frissiben beszámolt Pósta Bélának egy 1912. augusztus 19-én írt levelezőlapon, lásd VINCZE Zoltán 2014, 349. és a 131. kép. Az oromdész László Attila általi rekonstrukciója:

TájTud 1978/2022, 156, a 9. kép / 348, a 95. kép. Az oromdész gyakorlatilag azonos rekonstrukcióját közli, a forrás megnevezése nélkül (!) PIGGOTT, Stuart 1987, 24. kép: „A Tripolje kultúra házában agyagból készített homlokzati része az i. e. 4. évezredből, az erdélyi Erödsről (Ariuşd)”.

⁸⁷ Lásd Jelentés SZNM 1913, 24; VINCZE Zoltán 2014, 301, 349–350. és az 1518–1521. jegyzet.

⁸⁸ Jelentés SZNM 1913, 24. A Jelentésről lásd Fe[renczi Sándor] recenzióját is (FERENCZI Sándor 1915). A berlini múzeum anyagának alapos tanulmányozásáról tanúskodik egyebek között a múzeumi kalauz (SCHMIDT, Hubert 1913) László Ferenc hagyatékában fennmaradt példánya, melyben számos aláhúzás, bejegyzés található, pl. az őskor kronológiájáról és különösen a II. terem tárlóiban kiállított bukovinai és cucuteni-i edények és más tárgyak erödsi párhuzamaival kapcsolatban (lásd 28–29. és Taf. 7).

ismeretét pedig egy későbbi recenziójában is hasznosította.⁸⁹

A meglátogatott múzeumokban figyelmesen tanulmányozta a kiállítás alapelveit, a gyűjtemények bemutatásának és tárolásának módozatait, a különböző tárgyak restaurálásánál és konzerválásánál alkalmazott eljárásokat, s a mindig nála lévő colstokkal (összecsukható mérő léccel) szorgalmasan méregette a megfelelőnek talált tárlókat s egyéb berendezési tárgyakat. Hazatérve, a tanulmányútján szerzett tapasztalatai birtokában látott hozzá, immár a múzeum új épületében, a gyűjtemények rendezéséhez, egyelőre a régi kiállítási szekrények felhasználásával. „A legszükségesebb tisztogatások végrehajtása után a konzerválási munkát az őskori és néprajzi gyűjteményünknek agyagipari tárgyaival kezdtük meg” – írja. „Ezt a munkát a berlini néprajzi múzeumban használt és minden tekintetben jól bevált eljárás szerint végeztük, s megnyugvással jelentjük, hogy őskori gyűjteményünk legnagyobb tömegét kitevő kerámikus anyagunk csaknem egészében a kiállítási és rakatári szekrényekben való elhelyezésre készen van.”⁹⁰

*

1913. augusztusban és szeptember elején ismét Erősdön találjuk László Ferencet. Maga kialakította korszerű telep-ásatási módszerei felkeltették a szakma, így a kolozsvári iskola régészeinek érdeklődését is. A Pósta Béla tanítványainak második nemzedékéhez tartozó Ferenczi Sándor, aki még egyetemi hallgatóként lett az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárának napidíjas munkatársa, szeretete volna megismerni László Ferenc módszerét, ezért 1913 augusztusában néhány napig Erősdön „inaskodott” mellette. Közvetlen felettese, Roska Márton minden további nélkül elengedte, tudván, hogy „László mellett sokat fog profitúrozni, nekünk meg a sok ingyenes cipófogyasztó után csak örvendeniünk lehet, hogy ez a fiatal ember a maga zsebére is tud érdeklődni, s tanulni akar.”⁹¹ Ferenczit Erősdön megragadhatta a kiégett házmaradványokból kialakult vörös színű szuvatrétegek képe, mert ez jutott eszébe, amikor alig egy esztendő múlva, a galíciai frontra kerülve, találkozott a hadműveletek során felégetett egyszerű, ágfonásos-agyagtapasztásos kunyhók romjainak

látványával. Megfigyelései alapján arra a következtetésre jutott, hogy így képződhetnek az Erősdön és másutt is megfigyelhető hasonló régészeti jelenségek is: „minden egyes ilyen vörös kultúrréteg egy-egy háború emléke, esetleg egy nagy tűzvész hirdetője”, melynek során a kunyhó vesszőfonása elhamvadt, agyagtapasztása pedig kiégett.⁹²

*

Az 1913. évi, a Magyar Nemzeti Múzeum részére és anyagi támogatásával végzett erődsi ásátás legfontosabb eredménye egy újabb lakóház (az L4) feltárása és alaprajzának, berendezésének (tűzhelyének, két agyagból épített, tapasztott ülőkének) a megállapítása, valamint a települést északról védő sáncgyűrű és cölöpsorra támaszkodó ágfonásos palánk egy újabb részletének a felfedezése volt.⁹³ Az ásátásról is röviden beszámoló 1913. évi jelentése még optimista hangnemben íródott: „Régiség-tárunk gyarapodása a már évekkel ezelőtt megállapított keretek közt mozgott. Tovább folytattuk az erődsi Tyiszk-hegyi őstelep rendszeres feltárását, valamint a gidófalvi határban fekvő bedeházi malom melletti őstelep ásátásait is. Új területeken kezdtünk meg felderítő ásátásokat a kézdiszentléleki Urakszer-lábjá nevű határrészen.”⁹⁴ Mindez annak is volt köszönhető, hogy tekintettel a múzeum keretében kibontakozó egyre sokasodó és a paleolitikumtól a római és népvándorláskorig terjedő időszakot átfogó ígéretes kutatásokra Pósta Béla, mint országos felügyelő, elérte, hogy 1913-ban az SZNM 1600 koronát kapjon régészeti kutatásra, és ezt a támogatást 1914-re is szeretete volna biztosítani.⁹⁵

Látható, hogy László Ferenc, a múzeumépítéssel és -berendezéssel megszaporodott gondjai közepette, az 1910-es években is tovább folytatta kiszállásait, gyűjtőútjait, mentő- és próbaásatásait, az erődsi festett kerámias település rendszeres feltárását. Az ásátási megfigyelések és a leletanyag feldolgozásának előrehaladtával ezekben az években megkezdte kutatási eredményeinek közreadását is: 1911 és 1914 között négy nagyobb szabású régészeti dolgozata jelent meg.⁹⁶ A Pósta Bélához és tanítványaihoz, különösen Kovács Istvánhoz és Roska Mártonhoz fűződő kapcsolatainak köszönhetően a kolozsvári éremtani és régészeti intézet kiadásában 1910-ben induló, ma-

⁸⁹ Az erődsi edények típusait tárgyaló dolgozata: LÁSZLÓ Ferenc 1924/2007; V. Gordon Childe Schipenitz-tanulmányáról írt recenzióját lásd alább, 107. jegyzet.

⁹⁰ Jelentés SZNM 1913, 23.

⁹¹ Roska Márton Pósta Bélához írt levele, Kolozsvár, 1913. augusztus 26., idézi VINCZE Zoltán 2014, 123. és az 520. jegyzet. Uo. lásd László Ferenc levele Ferenczi Sándornak, Sepsiszentgyörgy, 1913. szeptember 1.

⁹² FERENCZI Sándor 1915a.

⁹³ Lásd Jelentés SZNM 1913, 11–13.

⁹⁴ Uo., 11.

⁹⁵ VINCZE Zoltán 2014, 347, az 1510. jegyzet. Az első világháború kitörésének körülményei között az 1914-re ígért támogatás elmaradt.

⁹⁶ László Ferenc munkáinak jegyzékét lásd TájTud 1978/2022, 208–209 / 442–444. A következő jegyzetben idézendő munkákon kívül ebben az időszakban jelent meg első, a kerámiát bemutató írása is, lásd LÁSZLÓ Ferenc 1912.

gyar és francia nyelven publikáló, *Dolgozatok* című, európai színvonalú régészeti szemle közlési lehetőséget biztosított László Ferenc számára is. Itt jelent meg a kutatásai eredményeit taglaló két alapvető tanulmánya: egy összefoglaló a háromszéki festett kerámiás kultúráról és az erődsdi őstelepet bemutató monografikus, három részre tervezett munkájának első része.⁹⁷ Ez utóbbi, az 1907 és 1912 között végzett ásatások alapján, pontos leírások, valamint 78 rajz és fénykép által dokumentálva, a telep általános leírását, rétegtani viszonyait, erődítését, a feltárt lakóházakat, kemencéket, tűzhelyeket és egyéb ingatlan emlékeket tárgyalja. Tanulmányáért 1915-ben neki ítélték oda az 1909-ben alapított Kendi Finály Henrik Emlékdíjat, azzal az indoklással, hogy László Ferenc „minden elismerést megérdemlő olyan tudományos munkát végzett, amelyik bármelyik szakembernek becsületére válnék.”⁹⁸ A tervezett monografikus tanulmány II. és III. részéből aztán már csak a második valósulhatott meg – s az sem László Ferenc eredeti szándékai szerint.⁹⁹

*

Régészként, László Ferenc fő érdeme, hogy te-repkutatásaival, módszeres, a századelőn mondhatni páratlan telep-ásatásaival, sikerült feltárnia az akkor praemykenaei (Mükéné előtti) kultúrának meghatározott, ma Erődsd–Cucuteni–Tripolje művelődésnek nevezett későneolitikus–rézkori civilizáció délkelet-erdélyi emlékeit. Kutatási eredményei, modern, jórészt maga kialakította ásatási módszerei, melyek során szerencsésen ötvözte a felületi feltárást és a rétegtani megfigyeléseket, felkeltették az ősrégészettel foglalkozó szakemberek érdeklődését. A leleteket, s alkalomadtán magukat az ásatásokat is már az első években sokan megtekintették, a hazaiak közül megemlíthetjük itt a kolozsvári Posta Béla, Roska Márton, Kovács István és Ferenczi Sándor, a budapesti Márton Lajos, Téglás Gábor és Nagy Géza, a külföldiek közül Walter Bremer, Gustaf Kossina, Jaroslav Palliardi és Hubert Schmidt nevét,¹⁰⁰ s a későbbiek során olyan neves tudósok is meglátogatták a múzeumban László Ferencet, mint Leon Kozłowski, Vasile Pârvan, Hans

Reinerth, másokkal pedig, mint V. Gordon Childe, Vincenc V. Hvojka, Miloje M. Vasić, Georg Wilke, levelezés útján állt kapcsolatban.¹⁰¹

Mindez nem meglepő, hiszen a múzeum régészeti kutatásainak és különösen László Ferenc erődsdi ásatásainak eredményeképpen a sepsiszentgyörgyi SZNM az akkori Európa egyik leggazdagabb késő neolitikus (kő-rézkori) gyűjteményét mondhatta magáénak. 1911-ben már hatodfélezernél több tárgy képviselte itt a festett kerámia kultúráját, s ezek közül mintegy 3500 az erődsdi, 1000 meg az oltszemi rendszeres ásatásokból származott!¹⁰² Talán nem is túloz Roska Márton, amikor Posta Béla és László Ferenc emlékének ajánlott, a kőkorszak régészetét tárgyaló (már az első világháború után megjelent) könyvében azt állítja, hogy „László Ferenc szűkebb hazájában, Háromszék megyében, állandóan négy ember munkáját végezte szeretettel, becsülettel és önzetlenül. Ennek eredménye, hogy a világ ősrégészeinek egyik Mekkája ma a Tőle naggyá fejlesztett sepsiszentgyörgyi múzeum.”¹⁰³

*

Az SZNM új hajlékának 1913-ban megkezdett berendezését a múzeumőrök folytatták a következő esztendőben is, amikor „váratlanul kitört a jóformán minden szellemi és anyagi erőt magának követelő háború”, – s mint írják – „bár a szelíd múzsák tiszteletére hivatott múzeumunkban 'inter arma', a méreteivel minden emberi képzeletet felülmúló világháború idegemészítő fegyverzörgése közt sem szűnt meg teljesen a gyűjtemények gyarapítási és rendezési munkája ..., mégsem hallgathatjuk el őszinte fájdalunkat, mit amiatt érzünk, hogy nagy hivatásra váró múzeumunkat a mindenha emlékezetes 1914. évben sem adhatuk át igazi rendeltetésének és jövő hivatásának.”¹⁰⁴

*

1916 őszén, az augusztus 28-i román betöréssel Sepsiszentgyörgy környéke is hadszínterré vált, a román csapatok kiszorítását követően pedig a múzeum épületét katonai célokra nagyrészt lefoglalták, és csak 1920 tavaszán, a háború befejezése és az impérium-

⁹⁷ LÁSZLÓ Ferenc 1911; a tanulmány illusztráció és jegyzetek nélküli változata: LÁSZLÓ Ferenc 1911a. A monografikus tanulmány I. része: LÁSZLÓ Ferenc 1914. A *Dolgozatok* következő kötetibe szánt II. rész az edénytípusokat tárgyalta volna, a III. pedig a különböző agyagtárgyakat (idolumok, bélyegzők, orsó- és hálónéhezékek stb.), a kőeszközöket, csont-, szarvasgancs- és fémtárgyakat, ékszereket, az állati és növényi maradványokat mutatta volna be, lásd LÁSZLÓ Ferenc 1914, 283.

⁹⁸ Lásd VINCZE Zoltán 2014, 528–529. és a 2209. jegyzet.

⁹⁹ Az erődsdi típusú kerámiát tárgyaló részletes, alapvető tanulmánya végleges változatával (LÁSZLÓ Ferenc 1924/2007) csak az 1920-as években készült el, amikor folytathatta a háborús évek alatt félbeszakadt munkáját; lásd alább, a 108. jegyzetet is.

¹⁰⁰ LÁSZLÓ Ferenc 1914, 285.

¹⁰¹ LÁSZLÓ Ferenc, ifj. – LÁSZLÓ Attila 1978/2022, 39–40 / 80–81; LÁSZLÓ Attila 1978/2022, 92–93 / 176–181. V. Gordon Childe már csak László Ferenc halála után, 1926 tavaszán látogatható Sepsiszentgyörgyre, hogy tanulmányozhassa az erődsdi leleteket, és megtekinthesse az ásatások színhelyét is. Az 1930-as években Oleh Kandyba ukrán, Louis Clarke cambridge-i, Werner Buttler kölni régész tanulmányozta még a múzeumban a délkelet-erdélyi festett kerámiás kultúra leleteit, lásd LÁSZLÓ Attila 2022, 197, 201.

¹⁰² Vö. LÁSZLÓ Ferenc 1911, 187.

¹⁰³ ROSKA Márton 1926, 8.

¹⁰⁴ Jelentés SZNM 1914, 1.

változás után sikerült visszanyerni a rendelkezési jogot a teljes épület felett. Ekkor kezdődhetett el a romok eltakarítása, a javítások elvégzése, a gyűjtemények rendezése. A munkálatok oroszlánrészével, a képtár és a régiségtár, valamint a közösségi terek (olvasó- és előadóterem, az ún. cinterem) berendezésével 1923-ra készültek el. Az SZNM tevékenységének újraindulásáról, a belső berendezési munkálatok előrehaladásáról László Ferenc a helyi sajtóban is beszámolt.¹⁰⁵

*

A múzeum szerepét és a múzeumőrök szakmai tevékenységének jelentőségét a román hatóságok, szakemberek is felismerték és méltányolták. 1920. augusztus 2-án maga I. Ferdinánd király, 1923 áprilisában (az egyébként magyarellenes politikájáról ismert) Constantin I. Angelescu közoktatásügyi miniszter tekintette meg a múzeumot. Alexandru Tzigu-ra-Samurcaş, a múzeumok országos főfelügyelője néhány évben kisebb, alkalmi állami segínyt is nyújtott a múzeum számára. A román régészek közül olyan neves tudósok látogatják meg a múzeumot, mint Vasile Pârvan, a Román Akadémia főtákará, Dumitru M. Teodorescu kolozsvári és Ioan Andrieşescu bukaresti régész professzor, de járt a múzeumban a kiváló természettudós Grigore Antipa is. Pârvan nagyra értékelte László Ferenc munkásságát, kutatói tapasztalatát, és igyekezett megnyerni őt a romániai régészet megújítását célzó tervei számára. 1923 őszén V. Gordon Childe brit régész kereste fel levelével László Ferencet; kialakuló kapcsolatuk eredményeképpen tervbe veszik az erödsdi ásatasásoknak a cambridge-i egyetem múzeumával közösen végzendő újakezdését. 1924 szeptemberében a besztercei születésű Hans Reinarth, a tübingeni egyetem őstörténeti intézetének munkatársa (később Kossinna utóda a berlini egyetemen) személyesen kereste fel László Ferencet, és látogatása nyomán felajánlották számára, hogy az intézet kiadványsorozatában német nyelven közreadják az erödsdi őstelep monográfiáját.

¹⁰⁵ LÁSZLÓ Ferenc 1922; Uő 1923. A múzeum és László Ferenc életének I. világháborús időszakáról lásd részletesebben Jelentés SZNM 1914–1915 (valamint a *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*ben megjelent változataik); MIHALIK József 1916, 185–191; LÁSZLÓ Ferenc, ifj. – LÁSZLÓ Attila 1978/2022, 31–34 / 63–69.

¹⁰⁶ Az impériumváltozást követő évek itt épp csak felvillantott történetéről lásd LÁSZLÓ Ferenc, ifj. – LÁSZLÓ Attila 1978/2022, 35–41 / 72–84; LÁSZLÓ Attila 1978/2022, 93–99 / 176–286; BOÉR Hunor 2008.

¹⁰⁷ Lásd LÁSZLÓ Ferenc 1924a; Uő 1924b. A két tanulmány magyar nyelvű ismertetése: LÁSZLÓ Ferenc 1924. László Ferenc és V. Gordon Childe kapcsolatáról lásd LÁSZLÓ Attila 1974; Uő 2009a.

¹⁰⁸ Pârvan készülő munkája: PÂRVAN, Vasile 1926; László Fe-

Az új körülmények között, a magyar tudományos intézményekkel ápolta hagyományos kapcsolatok megszakadásával, a romániai művelődési és tudományos fórumok elismerésének és támogatásának, valamint az európai régészet neves képviselői részéről mutatkozó érdeklődésnek köszönhetően az SZNM és maga László Ferenc is lassanként újra bekapcsolódhatott a hazai és nemzetközi művelődési és tudományos élet vérkeringésébe.¹⁰⁶

László Ferencet rangos román folyóiratok kérik fel közreműködésre. Az egyik legtekintélyesebb román irodalmi és művelődési folyóirat, az (1867-ben alapított és megszakításokkal mindmáig megjelenő) *Convorbiri Literare* akkori főszerkesztője, Al. Tzigu-ra-Samurcaş ösztönzésére László Ferenc ismertette V. Gordon Childe nemrég megjelent két tanulmányát, s további írásokat is vártak tőle. Megjegyzendő, hogy recenzióival László elsőként hívta fel a romániai közvélemény és a szakemberek figyelmét az ausztráliai származású fiatal brit régész-őstörténész munkásságára, aki közeli érdeklődést mutatott a délkelet-erdélyi festett kerámiás kultúra kutatása iránt.¹⁰⁷ Vasile Pârvan 1924 őszén látogatta meg a Székely Nemzeti Múzeumot, és támogatásáról biztosította László Ferencet. László adatokkal (köztük közöletlen leletekkel) segítette Pârvan készülő munkájához, és a bukaresti tudós kérésére tanulmányt írt a *Dacia* címen éppen megjelenés előtt álló régészeti folyóirat készülő első kötetébe.¹⁰⁸ Vasile Pârvan és a Román Akadémia támogatásával, hosszú, több mint egy évtizedes megszakítás után, 1925 augusztusában sor kerülhetett az erödsdi ásatasok újrafelvételére is. Ennek folytatásaként, a cambridge-i egyetem régészeti és etnológiai múzeumával tervezett, fentebb már említett közös ásatast a következő évre halasztották.¹⁰⁹ A folytatás azonban elmaradt: László Ferenc 1925. szeptember 16-án, alig 52 éves korában bekövetkezett váratlan halála véget vetett kutatásai ígéretes kiteljesedésének, és elvesztése pótolhatatlan űrt hagyott maga után a múzeum életében.¹¹⁰

renc tanulmánya, amely már csak a szerző halála után jelent meg: LÁSZLÓ Ferenc 1927/2007. A tanulmány megírásának körülményeiről lásd LÁSZLÓ Attila 2007.

¹⁰⁹ Az erödsdi ásatasok újrafelvételéről lásd TájTud 1978/2022, 203–206 / 424–430 (*Az 1925. évi erödsdi ásatasok*); LÁSZLÓ Ferenc, ifj. – LÁSZLÓ Attila 1978/2022, 41–42 / 85–90; LÁSZLÓ Attila 1978/2022, 97–98 / 184–186; Uő 1980. László Ferenc és Vasile Pârvan kapcsolatáról lásd LÁSZLÓ Attila 1973; Uő 2011; Uő 2024.

¹¹⁰ László Ferenc halálának körülményeiről, munkásságának méltatásáról, tudományos örökségének utóéletéről lásd LÁSZLÓ Ferenc, ifj. – LÁSZLÓ Attila 1978/2022, 42–46 / 186–191; LÁSZLÓ Attila 2022. Az SZNM (Csutak Vilmos) László Ferenc munkáját folytatni próbáló tudományos programjairól lásd BOÉR Hunor 2008, 34–72.

*

A háborús évek és a Monarchia felbomlását követő mélyreható változások kitörölhetetlen nyomokat hagytak Erdély művelődési és tudományos életében, de mindezt különbözőképpen élték meg (és át) az egyes intézmények és munkatársaik. Az események hosszú időre megbénították ugyan az SZNM munkáját, de a múzeumnak sikerült mindezt túlélnie és hivatásának megfelelően folytatnia tevékenységét.

A veszteségek ellenére, a háborús évek és az impériumváltás traumáit átvészelve, vezetői bölcsességének, helyzetfelismerésének köszönhetően, az SZNM az új körülmények között is megőrizte eredeti státuszát és teljesíthette hivatását. A múzeum alapításának 50. évfordulója alkalmából Csutak Vilmos igazgató elégedetten állapíthatta meg, hogy „a Székely Nemzeti Múzeum ma, az Úrnak 1929-ik esztendejében Romániának egyik legértékesebb vidéki múzeuma, mely az állam legfőbb felügyelete és ellenőrzése mellett, mint törvényesen bejegyzett és elismert jogi személy, a tulajdonos és fenntartó székely nép kebeléből önmaga választotta *igazgató-választmánya és ügyvezető tanácsa* vezetése alatt, a magánjogi személyek részére előírt törvényes]- és végrehajtási utasítás keretei között zavartalanul működik, és évről évre fokozottabb mértékben valósítja meg alapszabályaiban meghatározott célját, ami nem egyéb, mint a székely nép s a Székelyföld múltjának és jelenének előtűntetése [feltárása/bemutatása].”¹¹¹

*

Mindezzel szöges ellentétben, mondhatni tragikusan alakult Pósta Béla iskolájának, az általa alapított intézményeknek a sorsa. A világháborús események ellehetetlenítették az Erdélyi Nemzeti Múzeum és a kolozsvári egyetem éremtani és régészeti intézetének működését is. A munkatársaknak, Pósta Béla és Buday Árpád kivételével sorra katonai szolgálatra kellett jelentkeznie, s a nagy reményű orientalista, Létay Balázs, és az etnográfus Gulyás János a galíciai fronton fejezte be fiatal életét. 1918 karácsonyán a román csapatok bevonultak Kolozsvárra, és a következő év elején megkezdődött a magyar államiság intézményeinek felszámolása. 1919. május 13-án

a közigazgatást gyakorló román Kormányzótanács képviselői katonai segédlettel átvették az egyetemet is. Pósta Bélának ezt már nem kellett megérnie: 1919. április 16-án, 57 éves korában elhunyt. Május 15-én a helyére kinevezett Buday Árpádnak és a még hivatalban lévő munkatársainak jutott a megalázó feladat, hogy átadják a román hatóságoknak az egyetem Éremészeti és Régészeti Intézetét, a kezelésében lévő összes gyűjteménnyel együtt.¹¹² Ezzel az aktuális véget is ért a kolozsvári Pósta Béla-iskola rövid története. Az Universitatea Daciei Superioare, majd (1927-től) Universitatea Regele Ferdinand I névre keresztelt egyetem és az egyetemi intézetek élére számos, az okiráltságából átirányított tanár került. Az egykori tanárok, munkatársak, köztük a Pósta-tanítványok közül is többen zaklatásoknak lettek kitéve, ezért előbb-utóbb a távozás mellett döntöttek, és Magyarországon igyekeztek folytatni munkájukat; Buday Árpád 1924-ben a szegedi, Roska Márton 1937-ben a debreceni egyetem tanára lett. Az itthon maradók, a szakmai élet peremére szorulva, többnyire a még megmaradt kisebbségi intézményekben igyekeztek hasznosítani tudásukat, tapasztalatukat.¹¹³

A szülőföldön, Erdélyben maradási választók között volt az egyik legfiatalabb Pósta-tanítvány, Herepei János is (1891–1970), akit azonban egy idő után eltávolítottak az új vezetésű érem- és régiséggyűjtésből. Alkalmi munkákat vállalt, volt a kolozsvári Minerva kiadó hivatalnoka, könyvelője, és közben pár évig az Erdélyi Kárpát-Egyesület néprajzi és népművészeti gyűjteményének is őre, de helyzete ott is tartóhatatlanná vált. Az 1938-as esztendő aztán jelentős változást hozott mind Herepei János, mind pedig a Székely Nemzeti Múzeum életében. Csutak Vilmos 1936-ban bekövetkezett halála után másfél évig betöltetlen maradt az SZNM igazgatói állása. Herepei János elfogadta az SZNM 1937. végi meghívását, így személyében 1938 és 1944 között a Pósta Béla-iskola egyik jeles képviselője került a nagy múltú székelyföldi tudományos és művelődési intézmény élére.¹¹⁴ Az ő Sepsiszentgyörgyről való távozása után, 1944-től, a román közigazgatás visszaállítása, majd a kommunista hatalomátvitel körülményei között merőben új korszak kezdődött az SZNM életében. De ez már egy más történet!

László Attila – *Professor Emeritus, Alexandru Ioan Cuza Tudományegyetem, Iași; arch_atticus@yahoo.com*

¹¹¹ CSUTAK Vilmos 1929, 12.

¹¹² A Pósta Béla-iskola világháborús éveiről és végnapjairól lásd VINCZE Zoltán 2014, 547–569; LÁSZLÓ Attila 2019, 113–114.

¹¹³ A Pósta Béla-iskola utóéletéről, a tanítványok, munkatársak további életpályájáról lásd VINCZE Zoltán 2014, 570–578;

LÁSZLÓ Attila 2019, 114–119; VINCZE Zoltán – VINCZE Z. Zoltán 2021; LÁSZLÓ Attila 2022a; LÁSZLÓ Attila 2024, további irodalommal; M. LEZSÁK Gabriella 2021.

¹¹⁴ BOÉR Hunor 2002; Uő 2008, 96–102; LÁSZLÓ Attila 2022, 203–207. Lásd még HERPEI János 2004.

Irodalom

- Dacia = *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, Muzeul Național de Antichități, București, 1924–1947.
- Dacia NS = *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, Institutul de Arheologie al Academiei Române, București, 1957–.
- Dolgozatok = *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából – Travaux de la Section Numismatique et Archéologique du Musée National de Transilvanie à Kolozsvár*, Kolozsvár, 1910–1919.
- Dolgozatok ÚS = *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*, Új Sorozat. Kolozsvár, 2006–.
- Emlékkönyv SzNM 1929 = *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára* (szerk. Csutak Vilmos), Sepsiszentgyörgy, 1929.
- Emlékkönyv SzNM 125 = *Acta (Siculica)* 2001/1, 2000/2, 2003/3 (*Aluta*, XXV = *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*, I–III), 2002–2004.
- Jelentés SZNM 1901–1915 = László Ferenc et al.: *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1901–1912. évi állapotáról*, majd *A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának jelentése a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségéhez a Múzeum 1913–1914. évi fejlődéséről és állapotáról*, Sepsiszentgyörgy, 1902–1915. Az 1915. évi Jelentést lásd posztumusz: LÁSZLÓ Ferenc – CSUTAK Vilmos 2002, illetve majdnem egészében már in: *Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények működése és fejlődése az 1915. évben*, *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, X, 131–139.
- SZNMÉrt = *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője*, I–III, 1890–1902.
- TájTud 1978/2022 = László Ferenc: *Táj és Tudomány. Válogatott írások* (gond. és elősz. László Attila), Kriterion, Bukarest, 1978 / László Ferenc: *Táj és Tudomány. Válogatott írások a Székelyföld régészete és a művelődéstörténet köréből* (gond. és elősz. László Attila; Második, bőv. kiad.), MEGA, Kolozsvár, 2022.
- TKözl 1973 = [*Aluta*, V,] *Studii și Comunicări – Tanulmányok és Közlemények*, Muzeul Sfântu Gheorghe – Sepsiszentgyörgyi Múzeum, 1973.

*

- BOÉR Hunor
2002 Herepei János, in: *Magyar Múzeumi Archépcsarnok* [I.], Pulszky Társaság – Tarsoly, Budapest, 367–369.
2008 *A Székely Nemzeti Múzeum a magyar tudomány és közművelődés történetében 1875–2000* (PhD-disszertáció), ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola (<https://doktori.btk.elte.hu/hist/boer/diss.pdf>).
2020 Bozót és tisztás – Nagy Géza és a székely eredetkérdés, *Acta Siculica* 2018–2019, 241–273.
- BOÉR Hunor – BÍRÓ Rózsa
2002 *A Székely Nemzeti Múzeum kezdetei, 1875–1881*, Emlékkönyv SzNM 125, I, 7–58.
- BÓNA István
1980 Töszeg-Laposhalom (1876–1976), *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv*, 1979–1980, 83–107.
- CHILDE, V. Gordon
1925 Dr. Ferencz László (Obituary), *Man. A Monthly Record of Anthropological Science*, XXV/11, 179.
- CSORBA Csaba
1971 Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolája és a „Dolgozatok”, *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1969–1970, 17–146.
- CSUTAK Vilmos
1929 *A Székely Nemzeti Múzeum alapítása és gyűjteményeinek ötvenéves fejlődése*, Emlékkönyv SzNM, 5–25.
- DEBRECZENI László
1973 *A sepsiszentgyörgyi múzeum épületének tervezőjéről*, TKözl 1973 [*Aluta*, V,], 207–214.
- DUMITRESCU, Vladimir
1960 *La civilization de Cucuteni*, *Berichten van den Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, IX (1959), Amersfoort, 7–48.
- EGYED Ákos
2007 *Gróf Mikó Imre, Erdély Széchenyije*, Charta, Sepsiszentgyörgy.
- FERENCZI Sándor
1915 *A Székely Nemzeti Múzeum jelentése 1913-ról*. Ismertetés, *Erdélyi Múzeum*, 1915, 99–100.
1915a *Archaeologia a harctéren*, *Dolgozatok*, VI, 325–327.
- FETTICH Nándor
1929 *Az aldobolyi kard koráról*, in: Emlékkönyv SZNM 1929, 351–365.
- FÓRIS Pál
1974 *Fototeca muzeului din Sf. Gheorghe – Sepsiszentgyörgyi múzeum fényképtára*, Sepsiszentgyörgy.
- GAZDA Klára
1978/2022 [László Ferenc,] *A néprajzos-muzeológus*, in: TájTud 1978/2022, 64–74/121–134.
- HEREPEI János
2004 *A Székely Nemzeti Múzeum igazgatói jelentései* (közl. Boér Hunor), in: Emlékkönyv SzNM 125, III, 37–132.
- KÓS Károly
1929 *A Székely Nemzeti Múzeum építése*, in: Emlékkönyv SZNM 1929, 26–27.
2014 *Életrajz* (sajtó alá rend. és elősz. Benkő Samu), Budapest.

KOVÁCS Sándor

1978/2022 [László Ferenc,] A botanikus, természetrajzos-muzeológus és meteorológus, in: *TájTud* 1978/2022, 56–63/111–120.

LÁSZLÓ Attila

1973 Date privind viața și activitatea științifică a lui László Ferenc în anii 1923-1925. Corespondența cu V. Gordon Childe. Colaborarea cu Vasile Pârvan, *TKözl* 1973 [*Aluta*, V], 171–205

1974 V. Gordon Childe és László Ferenc levelezése, *Korunk*, 1974/3, 473–481.

1978/2022 [László Ferenc] A régész, in: *TájTud* 1978/2022, 75–102/135–193.

1980 Un raport inedit asupra săpăturilor arheologice de la Ariușd din anul 1925, *Aluta*, X–XI (1978–1979), 11–21.

2007 A 20. század eleji erődí ásátások és a Cucuteni–Tripolje-kultúra kutatásának kezdetei. Bevezető sorok László Ferenc, Az erődí edények típusai című tanulmányához, *Dolgozatok ÚS*, II, 5–30.

2007a Despre arhitectura culturii Ariușd-Cucuteni-Tripolie. Tipuri de case, tehnici de construcție, in: *Dimensiunea europeană a civilizației eneolitice est-carpatică* (ed. N. Ursulescu), Iași, 109–130.

2008 Egy erdélyi régész az őskori világról, *Acta Siculica* 2008, 123–133.

2009 À la recherche du temps perdu. The first decades of search for cultural and chronological connections of the Ariușd–Cucuteni–Tripolye civilisation, in: *Itinera in Praehistoria. Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu quinto et sexagesimo anno* (szerk. V. Cotiuğă et al.), Iași, 31–43.

2009a The young Gordon Childe and Transylvanian archaeology: the archaeological correspondence between Childe and Ferenc László, *European Journal of Archaeology* (Special issue: *Vere Gordon Childe – 50 years after*), 12/1-3. 2009, 35–46.

2011 Adatok az erdélyi régészet első világháború utáni történetéhez. Vasile Pârvan két kiadatlan levele László Ferenchez 1925-ből, *Dolgozatok ÚS*, III, 125–137

2012 Az Erődí- és Cucuteni-kultúra névadó települései kutatóinak kapcsolatairól. Hubert Schmidt két kiadatlan levele László Ferenchez, in: *Emlékkönyv Székely Zoltán születésének 100. évfordulójára* (szerk. Székely Zsolt), Háromszék Vármegye, Sepsiszentgyörgy, 159–179.

2015 Momente din istoria cercetării culturii Cucuteni-Ariușd. Corespondența lui Hubert Schmidt cu Ferenc László din perioada săpăturilor de la Cucuteni (1909-1910) – Aus der Forschungsgeschichte der Cucuteni-Ariușd-Kultur. Der Korrespondenz von Hubert Schmidt mit Ferenc László in der Zeit der Ausgrabungen in Cucuteni (1909–1910), in: *Orbis Praehistoriae. Mircea Petrescu-Dimbovița – In memoriam* (szerk. V. Spinei et al.), Iași, 131–156.

2019 Száz év után. Gondolatok Pósta Béla kolozsvári régészeti iskolájáról (1899–1919), *Székelyföld*, 2019/7, 89–122.

2020 Die Ausgrabungen von Ferenc László in Ariușd und seine Beziehungen zu Hubert Schmidt, in: *Die Cucuteni-Kultur und ihre südlichen Nachbarn. Forschungsgeschichte – Kulturbeziehungen – offene Fragen* (Hrsg. G. Bodi et al.), Suceava, 21–40.

2022 László Ferenc emlékezete, tudományos örökségének utóélete, in: *TájTud*, 2022, 194–219.

2022a Az erdélyi magyar régészet/régészek reprezentációja a román (iai) történetírás új enciklopédiájában, *Székelyföld*, XXVII/11, 133–136.

2023 După 90 de ani... Despre săpăturile arheologice de la Cucuteni și concepția de cercetare a lui Hubert Schmidt, in: *Fontes Perennitatis. Studia in Honorem Magistri Nicolae Ursulescu octogesimum annum peragentis* (ed. V. Cotiuğă et al.), Târgoviște, 223–246.

2024 Transylvanian Archaeologists, Contributors to the First Volume of the Jurnal Dacia, *Dacia NS*, LXVIII (2024), 419–435.

LÁSZLÓ Ferenc

1903 *Székely Nemzet*, XXI/5, 1903. jan. 12.

1911 Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek – Stations de l'époque pré-mycénienne dans le comitat de Háromszék, *Dolgozatok*, II, 175–259.

1911a Négyezer éves kultúra emlékei Háromszék vármegyében, *Székely Nép*, XXIX/92–98, 1911. aug. 26. – szept. 9. (különlenyomatban is).

1912 Festett edények az erődí és oltszemi telepekről, *Archaeologiai Értesítő*, 1912, 57–66

1914 Ásatások az erődí őstelepen (1907–1912), I. közlemény – Fouilles à la station primitive de Erődí, *Dolgozatok*, V, 279–417.

1922 A székelység kincsháza, *Székely Nép*, XL/31, 1922. ápr. 16.

1923 A Székely Nemzeti Múzeum berendezése, *Székely Nép*, XLI/26, 1923. ápr. 1.

1924 Festett edények kultúrája az újabb kőkorbán, *Székely Nép*, XLII/100, 1924. dec. 25.

1924a V. Gordon Childe: The East-European Relations of the Dimini Culture. *The Journal of Hellenic Studies*, 1922, 252–275, *Convorbiri Literare*, 1924, 874–876.

1924b V. Gordon Childe: Schipenitz: a Late Neolithic Station with Painted Pottery in Bucovina. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 1923, 263–288, *Convorbiri Literare*, 1924, 876–877.

1927 Les types de vases peints d'Ariușd (Erődí), *Dacia*, I (1924), 1–27. (Az eredeti, magyar nyelvű tanulmányt lásd LÁSZLÓ Ferenc 2007.

2007 Az erődí edények típusai, *Dolgozatok ÚS*, II, 31–48.

2008 Az ember a kőkorszakban, *Acta Siculica* 2008, 135–143.

LÁSZLÓ Ferenc et al.

1902–1915 Jelentés SZNM 1901–1914 (1908-ig Zayzon Ferencsel, 1910-tól Csutak Vilmos mellett; 1913. évi haláláig a múzeum igazgató-választmányi elnökként többnyire jegyzi ifj. Gödri Ferenc sepsiszentgyörgyi polgármester is).

LÁSZLÓ Ferenc – CSUTAK Vilmos

2002 A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának jelentése a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségéhez a Múzeum 1915. évi működéséről és állapotáról, in: *Emlékkönyv SZNM* 125, I, 99–110.

LÁSZLÓ Ferenc, ifj. – LÁSZLÓ Attila

1978/2022 [László Ferenc] Élete, in: *TájTud* 1978/2022, 10–45/21–99.

- M. LEZSÁK Gabriella
2021 *Régészeti iskola a kincses városban (1940–1944). László Gyula kolozsvári évei*, BTK–Kairosz, Budapest.
- MAKKAY János
2008 *Siculica Hungarica – Nagy Gézától László Gyuláig, Acta Siculica 2008*, 209–240.
- MIHALIK József
1916 Erdélyi múzeumaink és az oláh betörés, *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, X, 180–193.
- MONAH, Dan – CUCOȘ, Ștefan
1985 *Așezările culturale Cucuteni din România*, Iași.
- MÓRA Ferenc
1909 Az Alföld tudományos meghódítása, *Erdélyi Múzeum*, 1909, 118–120.
- NAGY Géza
1883–1886 *Adatok a székelyek eredetéhez és egykori lakhelyéhez* (KlNy. az SZNMÉrt II-ből előbocsátva), Jókai ny., Sepsiszentgyörgy.
1882 A Székely Nemzeti Múzeum őskori gyűjteménye, *Archaeologiai Értesítő*, 1882, 28–32.
1890 A Székely Nemzeti Múzeum ismertetése, *SzNMÉrt* I, 40–90.
- NESTOR, Ion
1973 Considerații asupra semnificației cercetărilor arheologice ale lui László Ferenc, *TKözl 1973 [Aluta, V]*, 21–25.
- PAIS Ágnes
2002 Adatok Nagy Géza sepsiszentgyörgyi éveire, *Emlékkönyv SzNM 125, I*, 59–84
- PAUL, Iuliu
1967 În legătură cu problema locuințelor de suprafață cu platformă din așezările culturale Petrești și Cucuteni-Tripolie, *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, XVIII/1, 3–24.
- PÂRVAN, Vasile
1926 *Getica. O protoistorie a Daciei*, București.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Mircea
1966 *Cucuteni*, București.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Mircea – VĂLEANU, Cornel Mădalin
2004 *Cucuteni-Cetățuie. Monografie arheologică*, Piatra Neamț.
- PIGGOTT, Stuart
1987 *Az európai civilizáció kezdetei*, Budapest
- PÓSTA Béla
1908 Régészeti tanfolyam az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárában, *Erdélyi Múzeum*, 1908, 228–237.
2013 *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának története (Erdélyi Tudományos Füzetek 279.; sajtó alá rend. Vincze Zoltán)*, Kolozsvár.
- ROSKA Márton
1909 Külföldi tanulmányutamról, *Erdélyi Múzeum*, 1909, 351–352.
1911 Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908. és 1909. évi állapotáról, *Erdélyi Múzeum*, 1911, 149–150.
1926/1927 *Az ősrégészet kézikönyve*, I, *A régebbi kőkor*, Kolozsvár, 1926; II, *Az újabb kőkor*, Kolozsvár, 1927.
1929 A Székelyföld őskora, *Emlékkönyv SzNM 1929*, 258–326.
- SCHMIDT, Hubert
1902 *Heinrich Schliemann's Sammlung trojanischer Alterthümer* (beschr. von Hubert Schmidt), Berlin 1902.
1904 Troja-Mykene-Ungarn, *Zeitschrift für Ethnologie*, 603–656.
1913 *Königliche Museen zu Berlin. Führer durch die Vorgeschichtliche Abteilung* (hrsg. von Hubert Schmidt), Berlin.
1932 *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit*, Berlin–Leipzig.
- SZABÓ T. Attila
1942 *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története és feladatai*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- SZÉKELY Zoltán
1973 Megnyitó beszéd, *TKözl 1973 [Aluta, V]*, 14–15.
- VINCZE Zoltán
2014 *A kolozsvári régészeti iskola a Posta Béla-korszakban (1899–1919)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- VINCZE Zoltán – VINCZE Z. Zoltán
2021 *Roska Márton áldozata*, Kolozsvár.

Muzeul Național Secuiesc și arheologia din Transilvania în primele decenii ale sec. al XX-lea – Ferenc (Francisc) László și școala arheologică a lui Béla Pósta

(Rezumat)

Lucrarea constituie o variantă redactată a prelegerii de deschidere de la sesiunea științifică *Archaeologia Transylvanica 3* (*Conferință arheologică prilejuită de împlinirea a 150 de ani de la nașterea lui Ferenc László*; Muzeul Național Secuiesc, Sfântu Gheorghe, 24-26 noiembrie 2023). Ferenc László (1873–1925), naturalist de formație, după absolvire și obținerea doctoratului, în 1896 a fost numit asistent la catedra de botanică a Universității Franz Josef din Cluj. La invitația direcțiunii Colegiului Reformat Székely Mikó din Sfântu Gheorghe, el a renunțat la promițătoarea carieră universitară și din toamna anului 1897 a devenit profesor la școala sa de odinioară pe care o va servi până la moarte. Colegiul Székely Mikó asigura la această vreme și personalul de specialiști al Muzeului Național Secuiesc din localitate. Având în vedere preocupările științifice ale tânărului profesor, în 1901 László a fost ales custode al muzeului. Astfel, paralel cu activitatea sa didactică, el va desfășura, timp de un sfert de veac, o prestigioasă activitate de cercetare pe tărîmul științelor naturii și al etnografiei, dar mai ales al arheologiei preistorice. În acest domeniu, el a devenit un specialist de renume european, datorită îndeosebi săpăturilor sale în așezarea preistorică de la Erősd/Ariușd (comitatul și apoi jud. Treiscaune, actualul jud. Covasna), care au reprezentat primele cercetări metodice într-o stațiune a culturii eneolitice cu ceramică pictată Ariușd-Cucuteni-Tripolie(Trypillia). Prin metodologia cercetării siturilor cu mai multe straturi și niveluri de locuire (de tip tell), elaborată și aplicată de el, a fost un deschizător de drumuri în domeniul arheologiei preistorice. Dezvoltarea Muzeului Național Secuiesc, ca și ascensiunea profesională a lui László au fost sprijinite de profesorul Béla Pósta (1862-1919), fondatorul școlii arheologice clujene. Lucrarea urmărește evoluția acestor legături de colaborare, ca și destinul celor două instituții și al unor reprezentanți ai săi până în perioada interbelică.

The Székely National Museum and Transylvanian Archaeology in the First Decades of the 20th Century – Ferenc László and the Béla Pósta School

(Abstract)

This study is a version of the opening lecture delivered at *Archaeologica Transylvanica 3* (*Archaeological Conference on the Occasion of the 150th Anniversary of Ferenc László's Birth*; organised at the Székely National Museum on 24–26th November 2023), edited for publication. Having attained a doctorate following studies in natural sciences, Ferenc László (1873–1925) began his professional career as an assistant lecturer at the Franz Joseph University's department of botany. He relinquished this position to accept an offer to join the teaching staff of his alma mater, the Székely Mikó College of Sepsiszentgyörgy (the present day Sfântu Gheorghe), from the faculty of which the specialist cadre of the Székely National Museum was also drawn at the time. László himself, alongside working on as a teacher, became the custodian of the Museum in 1901. Initially he took care of and expanded the natural history and ethnography collection, then new tasks prompted him to train in the field of archaeology as well. In the wake of his carrying out the systematic excavations of the tell-type eneolithic Erősd (the present day Ariușd) site of the Ariușd–Cucuteni–Tripolye(Trypillia)-culture in 1907, his groundbreaking methodological insights and solutions earned him an international repute, as well as a European renown for the Székely National Museum, on behalf and with the institutional support of which he worked, and where his findings came to be held. Throughout these years, László and the Museum could always rely on the selfless aid of university professor Béla Pósta (1862–1919), the founder of the Kolozsvár (Cluj) school of archaeology. The present study aims at tracing the history of the relationship and cooperation between these two outstanding scholars and the respective institutions they were affiliated with.

TÖRTÉNELEM

Albert Ernő

A HÁROMSZÉKI HATÁRŐRSÉG SZERVEZÉSE 1762–1764-BEN

Mária Terézia, Magyarország királynője, Erdély fejedelme stb. 1761. július 5-én keltezte azt a levelet, amelyet Erdélybe Niculaus Adolf Buccow katonai főparancsnoknak és királyi biztosnak címezett, s benne arról érdeklődött, véleménye szerint Erdélyben meg lehet-e a határőr katonaságot szervezni, ahogyan azt már a Bánságban megtették.

A királynő Buccowot azért nevezte ki 1761. március 10-én Erdély katonai parancsnokává, hogy elsimítsa azokat az ellentéteket, amelyek a 18. század első felében egyre fokozódtak a románság körében a régi ortodox vallás és az új, az 1700-as években kibontakozó román görög katolikusok között.

1761. január 7-én, Maksán vették át azt a levelet, amelyben közlik „felséges Aszszonyunk” előző évi október 20-án küldött levelét, és felhívják a figyelmet arra, hogy a román közösségek között éles ellentét alakult ki. Arra figyeljenek, nehogy „az együgyű oláh nép nagyobb Vakmerőségre vetemedjen, Hazánknak csendes állapotját felzavarja”, azért velük szemben elnézőbbek legyenek.¹

Amire Buccow 1761. április 5-én Nagyszébenbe érkezett, már megkapta a királyi biztos címet is, amely lehetőséget teremtett számára, hogyha a szükség úgy kívánja, még a főkormányzók elnöke, Kemény László akarata ellen is tehet.

Az erdélyi román egyházak egyik része bizonyos előnyökért Rómához csatlakozott, de a templomok és egyházi birtokok miatt közöttük rendkívül éles ellentét bontakozott ki.

Buccow erős kézzel, ha kellett kegyetlen erőszakkal, rövid idő alatt befejezte küldetését.

A jó, neki különösen tetsző eredmények tapasztalatában Mária Terézia benne látta meg azt a katonát, aki a határőrség szervezésének nehéz feladatát is végre tudja hajtani.

A bécsi udvarnak elsősorban azért volt fontos a székely határőrség megszervezése, mert a Keleti- és Déli-Kárpátok határvonalának őrzése igen költségesnek bizonyult, s mégsem volt eléggé biztonságos. Az indokok között az szerepelt, hogy a határőrség megoltalmazhatja a lakosságot a tatár betörésektől, megszüntetheti a csempészet további terjedését is, a ragályos betegségek, például a pestis behozatalát meggátolja, sőt arra is gondolt az udvar, hogy a határőrség jó lehetőség lesz számára az esetleges belső zendülések megfékezésére. Bár nem hangoztatták, számoltak vele, hogy a határőrség bevethető legyen olyankor is a harcokban, amikor a császári sereg hódító hadjáratra indul.

Az olyan jellegű katonaság kialakítása, amely a helyi földművesekből formálódik, időközönként katonai gyakorlatokat végez, felváltva őrködik a határterületeken, ha szükség kívánja, az egész egyszerre is gyorsan mozgósítható, nem volt új keletű, már a rómaiak kialakították. Hasonló törekvés a 16. században számos európai országban megvalósult, az osztrák birodalom déli határán is megszervezték egészen a Tisza–Maros vonalig.²

A déli határőrvidék további kiépítéseként a Déli- és Keleti-Kárpátok védelmére volt szükség. Ehhez kellett a kincstári kiadásokat jelentősen csökkentő új katonaság, amelynek részét képezze a székely határőrség is. Hasonló szervezésbe kezdett a bécsi udvar a dél- és észak-erdélyi románság körében is.

* Albert Ernő (1932–2022) a levéltári kutatásainak utolsó éveiben többek között egy forrásgyűjtemény összeállításán dolgozott, amely az 1762–1764-es háromszéki határőrség-szervezés részleteibe kínált bepillantást. A forrásgyűjtemény előtanulmányát a végül meg nem valósult *Határvidék 1764–1918* 3. kötet számára is felajánlotta. A szerző elvesztését követően a csak sorozatos források azonosítása a *Határvidék 1764–1918* tematikus kiadványsorozat szerkesztőjére maradt. Az Albert-hagyaték és a vonatkozó levéltári forráscsoport átnézésével, két viszonylag jelentéktelen irat kivételével a forrásgyűjtemény levéltári jelzeteit sikerült tisztázni. Az előtanulmány új kutatási eredményei

és a szerző egyaránt megérdemli a közzétételt: a Habsburg-határőrség itteni szervezése a birodalmi önkénynek, a birodalmi elit gögijének, a végrehajtók gátlátalanságának, a törvényesség, a társadalmi rend és rendtartás szétverésének, belső gyarmatosításnak, rovott múltú vagy csak opportunistá helyi elemek megfélemlítés célú felhasználásának, helyi elitek burkolt érdekvédő játszmáinak, tanult személyek tisztességének vagy közösségáruulásának, áldozatok vesztésének, szenvedésének vagy kiútkeresésének az általános érvényű példatára. (A szerkesztők.)

¹ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1761-es cs., nr. 1, fol. 1.

² IMREH István 1994, 11–12.

A királynő levelét követően Buccow nekilátott a határőrség szervezési tervének elkészítéséhez. A tervezett katonaság egyelőre 7000 főből állott volna.

Buccow az elképzelése kivitelezésének megbízására Bécsbe utazott. Magával vitte nagyszabeni bizalmasát, Brukenthal Sámuel is, aki az erdélyi fő-kormányzók kancellárja volt.

Ettől kezdve az események felgyorsultak. Mária Terézia 1762. április 11-i keltezéssel Buccowot hivatalosan is megbízta azzal, hogy az ekkor még úgynevezett „nemzeti katonaság” szervezését megkezdje.³

Buccow teljhatalomra törekedett, ezért már korábban is kérte az udvart, mentsék fel Kemény Lászlót, Erdély fő-kormányzójának elnökét a tisztségéből, mert törvénytelennek tartja a határőrség szervezésének Buccow által javasolt módját, s helyette őt nevezzék ki fő-kormányzóknak.

Mivel a javaslatot Bécsben is kedvezően fogadták, hamar találtak erre is megoldást.

Mária Terézia már május 7-én közölte a fő-kormányzósággal, hogy „a kormányzó nyugalomba bocsátván”, addig is, amíg az érvényben lévő törvények szerint új jelölésre kerülne sor, ideiglenesen báró Buccow Adolf Miklós, a Mária Terézia rend nagykeresztje lovagja, belső titkos tanácsos, lovassági tábornok, az erdélyi hadak főparancsnoka látja el az elnöki feladatokat. Arra is felszólította a fő-kormányzók tagjait, hogy minden feladata elvégzéséhez kellő segítséget nyújtsanak.⁴

A fő-kormányzók megalakulása óta Buccow volt az első gubernátor, aki nem volt magyar.

Hogy Bécs udvari megbízható emberei a legfontosabbnak vélt fő helyeken döntő helyzetben legyenek, Mária Terézia Erdély püspöki székebe is kedvenc emberét, Bajtay József Antalt küldte, és XIII. Kelemen pápa jóváhagyásával 1761. május 1-jén törvénytelenül Bécsben püspökké szenteltette, báró címet is adományozott számára, majd Erdélybe küldte. Apór Anna már 1761. április 14-én arról írt, hogy Erdély püspöke utazni készül kitüntetett helye elfoglalására.⁵

Mindezek kellő bizonyosságai annak, hogy a bécsi udvar lépésről lépésre Erdélyt minden vonatkozásban a bécsi udvar kiszolgálójává szándékszik tenni.

Buccow a hatalom birtokában hozzákezdett a határőrség megszervezéséhez. Ámde nem számolt azzal, hogy a hagyományos életmód felrúgásával, az erőszak bevezetésével, az évszázadok óta itt lakó nép akaratának ellenére, az osztrák érdekek mindenek fölé helyezésével terve nem valósulhat meg.

A határőrség szervezését azzal kezdte, hogy megalakította az összeíró és mérték alá állító bizottságot. Vezetőjének báró Schröder ezredes nevezte ki. Segítői Jósika Imre huszárkapitány, Zambler Károly kapitány, Cserey György hadnagy, majd minden szék főkirálybírája és a székek alkirálybírái voltak.

Ez a bizottság, a megfelelőnek vélt előkészület után, július 24-én Gyergyóba érkezett, hogy megtegye az első lépéseket az új katonaság kialakítására. Céljuk ismertetése során szinte minden helységben a nép ellenállásába ütköztek, egyre több kifogás merült fel a kialakítandó katonaság, annak kivitelezési módja és jövőbeni tervei ellen.

A falvak lakói ugyan megjelentek a bizottság előtt, hisz közölték, aki nem jelentkezik a hívó szóra, arra 500 forint pénzbírságot rónak. Igen nagy összeg volt ez, hisz az akkori feljegyzés szerint egy ló 30-35 forintot ért. De kiegészítették azzal is a felhívást, hogy a meg nem jelenők fő- és jószágvesztésre számíthatnak. Erre mondták a későbbiekben, hogy önkéntesekkel alakítják ki a székely határőrséget.

A bizottság egyik tagja egy német szöveget és annak magyar fordítását közölte az összehívottakkal. Dicsérték a székely hagyományokat, azt, hogy a székelyek ősidők óta vitéz katonák voltak, sok dicsőséget szereztek a nemzetnek, s most újból lehetőséget kapnak a katonai élet további fejlesztésére. Mintha egyszerre elfelejtették volna, hogy a Rákóczi-szabadságharc leverése után mily kegyetlenül büntették a résztvevőket, s mily szigorral gyűjtötték be minden székelytől a fegyvereket, majd a falvakba katonák százaikat szállásolták el, akik sokáig emlékezetes módon bántak a székely lakosokkal.

Közölték, hogy határőröknek földadót nem kell fizetniük, csupán a fej- és marhaadó vár rájuk. A katonák közé a nemeseket és a jobbágyokat nem sorolják be, a határőrségnek a szabad székelyekből kell kialakulnia. A továbbiakban előfogatókat nem kell adniuk, a katonaságot nem kell elszállásolniuk. A határőrök utódai is határőrök maradnak, nem sorozzák be a rendes, szokásos katonasághoz. Maguk választhatják meg, hogy huszárok vagy gyalogosok lesznek-e. Két év alatt csak három hónapon át szolgálnak katonákként, s akkor napjára 4-8 krajcár zsoldot kapnak.

Kötelességük lesz: az egyenruha viselése, három hónapon át a határszélen vagy az országban katonai szolgálat teljesítése; ha el akarják hagyni széküket, tisztjeiktől útlevel kérése, a tiszteknek feltétel nélküli engedelmesség, ígérik, hogy a határőrök tisztjei mindenben segítségükre lesznek a katonáknak.⁶

³ SZÁDECZKY Lajos 1908, 251.

⁴ Uo., 251.

⁵ SÁL, Fond 49, ltsz. 58, nr. 15, fol. 151.

⁶ Uo., 13.

Mindezen ígérek ellenére, az első lépések azt bizonyították, hogy a székelyek nem hisznek az osztrák megbízottaknak, és nem akarnak a katonák közé állni.

Ilyen körülmények között haladt a bizottság Gyergyóból Felcsíkra, majd Alcsíkra, Kászonba, és érkezett 1762. augusztus 14-én Háromszékre.

Ezekben az években Háromszék főkirálybírója a zabolai gróf Mikes Antal volt. Mivel a lakosok szinte minden mozzanatot, eseményt, körülményt ismertek a Csíkban történektől, az erőszakos, fenyegető szervezést is, Mikes Antal időben figyelmeztette a bizottságot, elsősorban Schröder ezredest: megértőbbek legyenek a szervezők, mint Csíkban voltak, kerüljék az erőszakot.

A bizottság első teendői közé tartozott változatlanul, hogy egy-egy központba összehívja a falvak lakóit vagy küldöttjeit, ismertesse a határőrség szervezésének célját, dicsőítse a székely katonák korábbi hősiességét, s közölje az összeírás és mérték alá állás kötelező voltát.

Mielőtt azonban a háromszéki eseményeket ismertetnénk, meg kell említenünk, hogy a bizottság megjelenése előtt a tisztek minden székben megkezdtek a szervezés előkészítését. Pontos adataink maradtak fenn Háromszéken a kezdeti időszakról.

Már 1762. júliusában, amikor a bizottság még Gyergyóban működött, egyes tisztek különböző falvak gazdáit arra kötelezték, hogy bizonyos fuvarokkal segítsék a határőrség szervezését. Étfalváról öt gazda 10 lóval egyik tiszt parancsára katonákat fuvarozott egészen Tusnádig. Hasonlóképpen ebből a faluból szintén júliusban még újabb négy gazdának 12 lóval kellett szállítania Csíkból érkező embereket Illyefalvára. Szentivánból júliusban Gralis parancsnok vezetésével indult tiszteket szállítottak Kézdivásárhelyre, 12 lóval. Ugyanekkor „Gralis eö Extiajá”-t 12 lóval Botfaluig, „perceptor Vájná Tamás Ur”-at 4 lóval Brassóig szállították. Magyarósról 6 lóval vitték Gralis főtitest Uzonba, onnan 4 lóval Botfaluig. Ugyancsak Gralis parancsnokot 4 lóval kellett Vásárhelyről Uzonba szállítaniuk.⁷

A előkészületeket Udvarhelyen is megkezdtek. 1762. augusztus 8-án báró Jósika Imre kapitány Karcfalváról érkezett Schröder ezredes üzenetével, hogy a helyi hatóságok ott is kezdjenek hozzá a szervezéshez. Igen kedvezőnek tartanak, ha már a bizottság megérkezése előtt összeírnák a lakosságot.

A szervező bizottság nagyobb számú fuvarot akkor vett igénybe, amikor már közeledett Háromszékhez, majd akkor, amikor hozzákezdett az összeíráshoz

és a mérték alá állításhoz. Augusztusban az étfalvi gazdák közül 9-en szállították a bizottság tagjait Gidófalváról Bodokra, onnan Szemerjára. A sepsiszentgyörgyi lakosoknak is az volt a feladatuk, hogy augusztusban az „óbester úr” parancsára 4 gazdának 8 lovával különböző helyekre kellett elvinnie katonákat: Bölönbe, Köröspatakra, Szászhermányba. A martonosi lakosok is Szemerjára szállították a méltóságos urakat.

Az árkosiak 27 gazda nevét sorolták fel, amikor az augusztusi fuvarokról készítették kimutatást. Ők a „Mlgos Commissarius urakat” Szemerjáról Bölönbe fuvarozták.

Augusztusban Zalánból 7, Kálnokról 7, Gidófalváról 13 gazda szállított tiszteket vagy a katonák csomagjait különböző helyekre.

Az előbbieken a fuvarozók nevét is közölték, de a következőkben csak a szállításra küldött lovak számát tüntették fel a következő falvakból: Kisborosnyóról 12 lovat vettek igénybe a bizottság szállítására, Magyarósról 8 lóval vitték az urakat Bikfalvára, majd Uzonba, az egerpatakiak 18 lóval kísérték az urakat, amikor falunként jártak szervezni a határőröket, a szentivániak gyalogkatonákat szállítottak két szekéren 4 lóval Vásárhelyig. Továbbá eresztevényi fuvarosok vitték Sepsiszek királybíróját Zabolára, 4 lóval, amikor a tisztek járták a falvakat. A feldobolyiak is fuvaroztak, „holmi tiszteket” szállítottak Zágonyig 4 lóval, illetve szintén 4 lovat adtak szekereket vontatni Bikfalvaig.⁸

A falvak gyakori sorban járása, a sok meggyőzés és fenyegetés ellenére, a bizottság nagyon nehezen jutott el odáig, hogy az összeírásra és a mérték alá állásra rávegye a lakosságot. Végigjárták Kézdi-, Orbai-, Sepsi- és Miklósvárszéket, de igen kevés eredménnyel zárult látogatásuk, különösen az önkéntesen vállalt katonaság szempontjából.

A bizottság, okulva a csíki tapasztalatokból, és Háromszéken is az ellenállás fokozódására figyelve, nagyobb számú katonaságot rendelt a falvakba, egyrészt a maga biztonságára, másrészt a falvak lakóiban a félelem keltésére. Ezért a korábban itt tartózkodó katonák segítségére Brassóból még újabb alakulatokat hívtak, így a különböző központokban az Okelli-ezredből 6 századot kellett elhelyezni és táplálni. Ekkorra már kezdték több szempontból is megismerni Ernst József és Haysler kapitány nevét. Mindkettőről feljegyezték, hogy gyakran erőszakoskodtak. Például Sepsiszentgyörgyön zsarolták a lakosságot, s ha követeléseiknek nem tettek eleget, akkor ütöttek, verték az ellenállókat.⁹

⁷ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1762-es cs., nr. 22, fol. 1–4; nr. 33, fol. 1–2; ALBERT Ernő 2004, 45–47.

⁸ Uo.

⁹ CS. BOGÁTS Dénes 2000, 38.

Mindezt olyan körülmények között tették, amikor a bécsi udvar többször, különböző formában azt terjesztette, hogy Mária Terézia önkéntesekből akarja felállítani a határőrséget.

Csíkban végig azt követelték, hogy ne erőszakkal szervezzék a határőrséget, hanem csak azokat írják fel, akik önként jelentkeztek. A már beállóknak régi jogaikat biztosítsák, tisztjeiket saját körükből maguk választhassák, a katonai vezényszavak magyarul hangozzanak.¹⁰

Mínthogy Háromszéken pontosan ismerték, korábban mi történt a csíki falvakban, a szervezés során szinte ugyanazt követelték a bizottságtól, amit már vázoltunk.

Kézdi-, Orbai-, Sepsiszék falvai után Miklós-várszék következett összeírásra. Ebben a székben a már megszokott ellenvélemények elhangzása után ráerőszakoltan mégis elfogadták a megszabott feltételeket.

Ezt követően, augusztus 26-án a bizottság Udvarhelyszékre, a ma Kovászna megyéhez tartozó Bardocszékra érkezett, a székhelyét Olaszteleken jelölte meg. Ide is összehívták a szék falvaiból a bírákat, más küldötteket, előttük felolvasták a királyi rendelet pontjait, kellő gyakorlattal magyarázták is azokat. A falvak bírái itt is elmondták az eddig ismertetett kifogásokat. Mindentől függetlenül, a bizottság augusztus 27-én Bibarcfalván összeírta a helyi, magyarhermányi, kisbaconi férfiakat, s feladatát Bardoccon próbálta továbbvégezni. A bardociak mellett itt megjelentek Olasztelek, Száldobos és Erdőfüle lakosai is. Az összegyűlteken ezen az összejövetelen hangosabban jelentették ki, hogy őseiket, közvetlen elődeiket sem állították soha mérték alá, mégis hűséggel teljesítették katonai kötelezettségüket, ezért nem hajlandók elfogadni az utasítást. Továbbá sok más kifogás mellett biztonyságot akartak kapni arról, hogy adómentességet biztosítanak, csak a szülőföld védelmét követelik tőlük, tehát külföldre nem viszik háborúzások esetén, a tiszteket saját körükből nevezik ki, stb. Hosszas rábeszélés, ígéretés, némi erőszak után az összeírást és mérték alá állást itt is elfogadták.

A bizottság, okulva az előző napok bonyodalmaiból, az ellenállás fokozódásából, az esetleges további hangos ellenálló véleménynyilvánításra számítva, mielőtt Vargyason kezdte volna meg az összeírást, előző éjjel tagjai felkeresték a falu lakóit, s arra kérték, hogy másnap időben jelenjenek meg a bizottság előtt, ismerjék el a királyi felhívás pontjainak fontosságát. Vargyas lakói augusztus 29-én elégedetlenségüket magukba fojtva, mérték alá álltak.

A Schröder vezette csoport azzal a tudattal, hogy sokszor éles viták ellenére is, de sikerrel végezte el a királynő által kijelölt feladatát, lényegében 9 székben befejezte az összeírást, és még aznap, augusztus 29-én Udvarhelyre költözött. Első állomása Karácsonyfalván volt, ahol az oklándiak egyenesen megtagadták az engedelmességet, de végül itt is sikerült összeírni a férfiakat. A következő központ Homoródalmás volt, ahol viszont teljes fordulat állott be a határőrség szervezésében. Az ellenállás – elsősorban a lövéteiek részéről – annyira fokozódott, hogy a bizottság tagjai tehetetlenül álltak, s kénytelenek voltak felfüggeszteni a további szervezést. Az eseményekről tájékoztatták Buccowot, várva az újabb utasításokat.

Rádásul szeptember 12-én Homoródalmásra érkezett Bardocszék küldöttsége is, akik közölték a bizottsággal, hogy érvénytelennek tekintik a korábbi összeírást, mivel csak az erőszak következtében fogadták el a felolvasott pontokat és a mérték alá állást.

Buccow szeptember 15-én Udvarhelyre érkezett. Azonnal intézkedett, mintegy bizonyítani akarva a bizottságnak, hogyan kell megszervezni a székelyek határőrök közé állását. De hiába volt mindenfajta próbálkozás, mert Udvarhelyszék falvainak lakossága oly egységes erővel, kitartó összefogással állt ellen, hogy a főparancsnoknak szeptember 18-án reggel dolga végezetlenül, majd hogy titokban kellett távoznia Székelyudvarhelyről.

Buccow Nagyszebenbe visszaérve, elhatározta az udvarhelyiek megbüntetését, mert azt „vakmerő” emberek lakják, a vezetők sem szolgálják kellően a királynőt, ezért kérése a főkormányzók tagjaitól, hogy fosszák meg az „első szék” címtől, a székely nemzet pecsétje őrzési jogát is adják át Csíkszéknek, Bardocszékot pedig csatolják Háromszékhez. Ezek a javaslatok azonban nem valósultak meg.¹¹

Szeptember 22-én a sorozóbizottság azt az utasítást kapta, hogy Udvarhelyről Csíkba távozzék.

Buccow nem tudott belenyugodni a sikertelenségbe. Elismerése kudarcot jelentett volna a királynő előtt, magának pedig a katonai pálya felfele ívelésének megtorpanását, esetleges csődjét is.

Csíkban jelentősen megnövelte a behívott osztrák katonaság számát, a tiszteknek parancsba adta a szervezés további folytatását, s figyelmeztette: ne riadjanak vissza az esetleges erőszak alkalmazásától se.

Fokozták a kedvezőnek mutatkozó hírek terjesztését. Hangosan ígérték, hogy további adókedvezményben részesítik a lakosságot, nem viszik az új katonákat külföldre, a határt és a titkos ösvényeket kell őrizniük, a nemesek a határőrök alárendeltjei lesz-

¹⁰ SZÁDECZKY Lajos 1908, 14.

¹¹ ALBERT Ernő 2004, 57.

nek, az adót is ők fizetik, a jobbágyokkal együtt az új katonaság rendelkezésére állnak. Azt is terjesztették, hogy akik beállnak a határőrök közé, megkaphatják azok birtokait, akik megtagadják azt. Az ellenállók számára a jobbágyorsot is kilátásba helyezték.¹²

Parancsba adták a fegyverek minél gyorsabb kiosztását, ezzel mintegy igazolni akarták a beírtak véglegesítését.

A katonai szállítmányok mellett Háromszék falvainak lakóit is fegyverek vitelére kötelezték. A fuvarozásra kötelezettek összesítő kimutatásában Málnásról 23 nevet soroltak fel, akik szekereiken egy kapitány kíséretével fegyvert szállítottak Tusnádra. Szintén Tusnádra vittek fegyvert az oltszemi fuvarosok is, amit a német tisztek nyugtáztak. Kőröspataki három fuvaros két strázsamester felügyelete alatt Nagybaconba szállított fegyvert, mások Gidófalváról Sepsiszentgyörgyre vitték a puskákat „Jósika kapitány úr parancsolatjából”, az angyalosiak Szárazajtára szintén tűzfegyvereket juttattak el. A továbbiakban Eresztevényről Kézdivásárhelyre, Nagyborosnyóról Rétyre, Feldobolyból Nagyborosnyóra, onnan Magyarósra, majd Zágónba, Rétyről Eresztevényre szintén fegyvert kellett fuvarozniuk a háromszékieknek. Ezekre a szállítmányokra szeptemberben, októberben, novemberben került sor.¹³

A fegyverek egyik része az osztrák katonai egységektől származott, de Buccow Bécsből is sürgősen kért puskákat, mivel 1762. augusztus 14-én úgy tájékoztatta az udvart, hogy 40 000 tatár készül Erdély megtámadására, amelyet csak kellő felszereléssel tud kivédeni. Bécsből viszonylag gyorsan valóban jó fegyvereket szállítottak Székelyföldre, de a határőrséget megtagadók nem akarták átvenni azokat, csupán ráerőszakolással tudták átadni egy-egy falu lakóinak.

Mária Terézia 1762. november 8-án a Nagyszébenben működő főkormányzéseknek küldött értesítést, amelyben azt állapította meg, hogy Csíkban báró Bornemisza Pál főkirálybíró és a többi vezető sikeresen támogatta a határőrséget szervező bizottságot, ellenben Három- és Udvarhelyszékeken a vezetők nem a kellő határozottsággal álltak a bécsi udvar célkitűzései mellé, ezért alakult ki a nép körében ellenk a fokozott ellenkezés. Kitért arra is, hogy mivel tatár beütés fenyegeti a vidéket, a fegyvereket időben osszák ki, a tél folyamán gyakorolják használatukat, a határőrséget pedig minden késedelem nélkül alakítsák meg. A királynő személyeket is megnevezett levelében: Bornemisza Pált és társait elismerésben

részesítette, irántuk meglegedését fejezte ki, de a háromszéki gróf Mikos Antalt elmarasztalta, kifejezve, bízik megjavulásában, hiszi, hogy a továbbiakban jobban buzdítja a szék lakóit a katonáskodásra, a fegyverek felvételére, majd kitért arra, hogy Daniel Imre és Bándi alkirálybíró mindenképpen elmarasztalást érdemel, büntetésük milyenségéhez a jogot fenntartja magának.¹⁴

A határőrség szervezésének idején mindegyre visszatérő kérdés, hogy a bécsi udvar önkéntesekkel alakítja-e meg az új katonaságot, vagy pedig a fegyverek felvételére rákényszeríti a lakosságot?

A sikertelenség láttán egyre többször értesül a hatóság a nép elégedetlenségéről, tájékoztatják arról is, egészen a bécsi udvarig a megfelelő szerveket, hogy igen gyakran folyamodnak a szervezők erőszakhoz. A kényszerítés pedig hozzájárult ahhoz, hogy egyes vidékeken a nem várt sikertelenségek tovább folytatódtak.

Buccow ezekben a napokban megfordult Besztercén és környékén is, ahol a románság körében könnyebbnek bizonyult az ottani határőrség megszervezése, hisz már a kezdetén, első próbálkozásra rövid idő alatt mintegy 4000-en jelentkeztek határőrnek. Azonban most ősszel ott is ellenszenvvel fogadták, eredmény nélkül kellett távoznia.

Oktober 24-re Buccow Gyergyószentmiklósra hívta össze a medence lakóit, s mivel itt minden előkészületet elvégeztek, hitte, hogy sor kerülhet Székelyföldön elsőnek a zászlóavatásra és a hivatalos eskütételre. Gyergyóban azonban a székelyek ősi dicsőségének hangoztatása nem győzte meg az összehívottakat a katonai szolgálat előnyeiről, inkább az ellenállás vált a korábrinál lényegesen erőteljesebbé, nyíltan közölték, hogy nem hajlandók a bécsi udvar szolgálatában katonáskodni. Buccow a gyergyói nép vezetőit lefogatta, ami fokozta a lázongást, szálláshelyét megtámadták, a fegyvereket pedig visszaadták. Gyergyószentmiklósról sietve kellett távoznia, de a további szervezésről semmiképpen nem mondott le. Sietve érkezett Csíkszeredába, azt gondolva, hátha itt reménykedhet sikerében, de itt is megtagadták az engedelmisséget, itt is visszaadták a fegyvereket.

A sikertelenségért viszont Bornemisza Pált okolták és marasztalták el.

Ilyen előzmények után jutott Buccow és a szervező bizottság ismét Háromszékre. Buccow október 28-ra rendelte Kézdivásárhelyre a felsőháromszéki

¹² Uo., 61.

¹³ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1762-es cs., nr. 22, fol. 1–4; nr. 33, fol.

1–2; ALBERT Ernő 2004, 70–71.

¹⁴ SZÁDECZKY Lajos 1908, 281–282.

küldöttetek, hogy utolsó reményként próbálkozzék a meggyőzésükkel. Bár itt valamivel csendesebben zajlott a találkozó, mint Gyergyóban vagy Csíkban, a kézdívasárhelyiek sem voltak hajlandóak a határőrség elfogadására, itt is visszaadták a fegyvereket.

A főkormánysszék elnöke ez alkalommal bizonyára több háromszéki helységben is megfordult, mert a korábban említett fuvarozási kimutatásban 6 gidófalvi 2–2 lovas, összesen 12 lóval járó gazda neve után azt írták, hogy „ezen emberek Mgos gubernális Ur Bukov ő Exellenciája alá mentek Uzonba, Uzonból Kézdívasárhelyre.”¹⁵

A főkormánysszék elnöke távozásakor itt is azt hagyta hátra a tiszteknek, hogy fokozottabb erővel folytassák tovább a szervezést, mert a határőrségnek meg kell alakulnia. Talán ennek is eredménye, hogy a szervező bizottság, de inkább megbízottjaik, állandóan járták a székek falvait, újabb és újabb gazdák állatait, szekereit vették igénybe fuvarozásra.

Két gazda Oltszemről Sepsiszentgyörgyre zászlótartót szállított, Kálnokról 4 lóval vitették „Hajzér” [Haisler] kapitány urat, Sepsikőröspatakról 6 gazda 12 lóval „vitte az oláh püspök urat innen, Kőröspatakról Sz. Györgyre 20-do 7 bris”. Szintén sepsikőröspatakiak szállították a porkolábot Uzonba, árkosiak „vittek Jósika Kapitány ur ő Nagyságát Maxáig”, sepsiszentgyörgyi gazdák katonákat szállítottak az „óbester” úr parancsára Zágónba, de Brassóba, Albisba, Illyefalvára is, étfalviak szintén „Józika kapitány urat” Zágónba, majd Szárazajtára vitték. Feldobolyiak Kálnoki kapitány urat Uzonig fuvarozták, a sepsiszentivániak azt írták, hogy „a Gyalog verbung Katonáság négy szekeret négy-négy marhákkal erőszakoson vittek [el], sőt a Bírót s némely szekereket itt helyben jól megverték, vittek el lovakot Nr. 16.” A lakosoknak gyakran Brassóig, Prázsmárig, Szászhermányig kellett fuvarozniuk a tiszteket, majd a tél folyamán a lóartó gazdáknak Ojtozba, sőt Gyimesbe is el kellett menniük szekereikkel.¹⁶

Az összesítő kimutatások csak Sepsiszék bizonyos részéről maradtak meg, de így is tájékozódhatunk arról, hogy 1762 második felében mily mozgás volt a székekben, és feltételezhetően a többi részeken is hasonlóan igénybe vették a katonai vezetők az állatartók szekereit szállításra.

Az említett kimutatás falvankénti megoszlása:

Bodok	5 név	10 szarvasmarha
Málnás	23 név	52 szarvasmarha
Oltszem	22 név	54 szarvasmarha

Kálnok	7 név	14 szarvasmarha
Kőröspatak	13 név	26 szarvasmarha
Étfalva	5 név	10 szarvasmarha
Gidófalva	3 név	6 szarvasmarha
Összesen:		122 szarvasmarha
Zalán	7 név	8 ló
Árkos	37 név	58 ló
Étfalva	31 név	57 ló
Martonos	5 név	10 ló
Fotos	4 név	8 ló
Gidófalva	36 név	72 ló
Összesen:		213 ló

Egy másik kimutatásban a tulajdonos névének megemlézése nélkül (az eredeti összeírásban csak egynek a nevét tüntették fel) 12 sepsiszéki faluból a fuvarokra igénybe vett lovak száma a következő volt:

Angyalos	10 ló
Besenyő	4 ló
Eresztevény	6 ló
Szacsva	16 ló
Komolló	6 ló
Nagyborosnyó	8 ló
Feldoboly	24 ló
Kisborosnyó	22 ló
Magyarós	42 ló
Egerpatak	29 ló
Szentiván	152 ló
Réty	21 ló

Ezek szerint a határőrséget szervező vezetők 1762-ben Sepsiszék jelentős részében 553 lovat, 122 szarvasmarhát, összesen 675 igavonó állatot vettek igénybe.¹⁷

Az aránytalan és sok teherviselésről a továbbiakban is többször írnak panaszként a helyi lakosok. Október 24-én keltezték azt a levelet, amelyben azt közlik, hogy Illyefalvára, Sepsiszentgyörgyre, egy-egy falura igen sok terhet rónak a tisztek, eredményesebb és kedvezőbb volna minden intézkedés, ha arányosan követelnének minden falu lakosától akár fuvart, akár élelmet. Ugyanakkor a tiszteknek türelmesebbeknek kellene lenniük az emberekhez.¹⁸

A szervezők biztonságának erősítésére Brassóból újabb katonai alakulatokat rendeltek Kézdívasárhelyre és környékére, másokat Sepsiszentgyörgyre és a szomszédos falvakba. Ellátásukról, szállásaikról a lakosságnak kellett gondoskodnia. A kenyeret például a helyieknek Brassóból kellett szállítaniuk, mivel Háromszék nagy részén az előző évi tartalékgabonát a lakosság és a katonák már elhasználták.

¹⁵ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1762-es cs., nr. 22, fol. 1–4, nr. 33, fol. 1–2; ALBERT Ernő 2004, 70.

¹⁶ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1762-es cs., nr. 22, fol. 1–4, nr. 33,

fol. 1–2.

¹⁷ Uo., nr. 22, fol. 1–4.

¹⁸ SÁL, Fond 20, ltsz. 942, nr. 109, fol. 131.

Bár pillanatnyilag a lázongók lecsendesedtek, a katonaságnak számolnia kellett azzal, hogy vannak olyan „nyakasabb faluk is” Háromszéken, ahol nincs ellenőrzés, így a katonai megbízottak nem lehetnek teljesen nyugodtak, mert ezek a falvak a továbbiakban veszélyt jelenthetnek a szervezés kibontakozásában. Annál is inkább figyelniük kellett az eseményekre, mert maga Buccow bizonyos tájékoztatás után azt írta, hogy Háromszéken mindenki le akarja tenni a fegyvert.¹⁹

A csendesség valóban csak pillanatnyi volt. A falvak lakói bizonyos hírek hatására ismét újabb türelmetlenséggel kezdték visszautasítani a fegyverek kiosztását, sőt a már átadottakat is több helyen kezdték visszaadni. Nagyszébenből 1762. november 8-án a főkormányzók rendeletében azt írták a székek vezetőinek, hogy mind Csíkban, mind Háromszéken a türelmetlen lázongókat csillapítsák, akik már a fegyvert letették, arra biztassák, hogy újból álljanak a határőrök közé.

A betörésre készülő tatárok mellett most azt is hírsztelni kezdték, hogyha nem fogadják el a határőri katonaságot, az ellenállókat kitelepítik. Bornemisza Pál 1762. november 20-án gróf Bethlen Gábor udvari kancellárnak részletes levelet írt a határőrség szervezésének első sikertelen kísérletéről. Levelében kitért arra, hogy fenyegető híreket terjesztenek a lakosság körében. Azt írta: „Híre itten nagy vagy, hogy az népet el akarnák vinni; felséges Asszonyunktól való hűvségtől viseltetvén, kéntelenítetem jelenteni Exellentiadnak, hogy az nehezen esik meg újabb lárma nélkül, mert fülem hallatára tartalék nélkül felkiáltottak, hogy inkább készek meghalni, mint hazájokból elmenni.”²⁰

Buccownak, minden eddigi sikertelensége ellenére, ezekben a napokban a határőrség szervezésében új fordulatot sikerült elérnie. Amit nem tudtak megvalósítani az osztrák tisztek, sem a hivatalosan kinevezett bizottság, mert a csíkiak, háromszékiek, udvarhelyiek egységesen ellenálltak, azt maguk a székelyek oldották meg. Az történt ugyanis, hogy Bajtay Antal püspök felhívására a csíki papok egyik része hirdetni kezdte a határőrség felállításának szükségességét. Erre jó példa volt a gyergyószentmiklósi esperes, Sikó József és katonai segítőtje, Márton János altiszt, akik hosszas meggyőzés után találtak 40 olyan férfit Gyergyóban, akik október 25-én délutánra vállalkoztak arra, hogy engedelmessé válnak az osztrák tiszteknek, és beállnak az új határőrök közé. Mindez akkor történt, amikor Buccow már sikertelennek látta minden próbálkozását. Egykori krónikások hozzáfűzték, hogy az említett 40 ember egyikének-másikának, nem tudni pontosan milyen, de bizonyos

elszámolni valója lett volna a törvénnyel, másik része pedig a kedvező előnyök ígérete felé hajlott, amikor az árulás vádját magára vállalta.

Ezzel olyan folyamat indult el, amely végül is sikerre tudta vinni a határőrség ügyét.

Utána következett a csíkszeredai találkozó: amíg a csíkszentdomokosi, dánfalvi, madarasi lakosok kardra esküdtek, hogy visszaadják a fegyvereket, nem vállalják a határőrséget, addig a csíkszentimreiek közül 7-en, korábban megbélyegzettek, Buccowhoz siettek, vállalva az esküt és az új katonaságot. Ezt követően október 31-én újabb 99 csíkszentimrei és csíkszentkirályi férfi jelentkezett eskütelre, majd folytatódott tovább újból Gyergyószentmiklóson, később Csíkszentdomokoson, Csíkszenttamáson. És ez történt Háromszéken, Kézdivásárhelyen, Kovásznán és más településeken is.

Buccownak és más tiszteknek sikerült más úton is félvezetniük a beálló embereket, főleg azokat, akik részegesek, törvényt be nem tartók, büntetéstől féltő emberek voltak. Az ilyenek könnyen hajlannak gaztettekre. Előttük annyira lerombolták mind a nemesség, mind a helyi vezetők tekintélyét, hogy Csíkban is, Háromszéken is szinte mindenik helységben újabb zűrzavar keletkezett. Elhitették, hogy a katonák részesülhetnek új birtokokból, elvehetik az üldözött nemesek vagyont, a fegyverek birtokában az általuk vélt igazságot követelhetik.

A falutörvények már érvényüket veszítették, a tisztek és katonák a beállókat arra biztatták, követeljék a többi lakostól is a határőrök közé állást. Így fokozatosan szaporodtak az úgynevezett limitrophusok. Az ellenállók az osztrák katonák mellett naponta falustársaik meggyőző támadásainak voltak kitéve.

Az a kiélezett ellentét alakult ki, amely szinte minden faluban észlelhető volt: a lakosság többsége ragaszkodott ősi hagyományaihoz, életrendje megőrzéséhez, de az idegenek és a hozzájuk csatlakozott falustársak annak gyökeres megváltoztatására törekedtek. A rajtaütésszerű támadások, az igazságtalan határozatok, a követelések állandó növelése, az embertelen bánásmód, gyakori verések, botozások, megvaszások, börtönbe zárások azt eredményezték, hogy a lakosság döntő része akár veszedelmébe rohanó cselekvésre is késznek kezdett mutatkozni. Annál is inkább, mert a felfegyverzetek a fegyver, hatalom birtokában bizonyos göggel, fölényességgel mutatkoztak a közösségekben: éjjel is, nappal is lövöldöztek, különböző eszközökkel félelemben tartották azokat, akik nem voltak hajlandók közéjük állni.

Csíkszékben novemberben, decemberben egyre növekedett a limitrophusok száma, gyakran véres verések tört ki közöttük és az ellenállók között, néha

¹⁹ SZÁDECZKY Lajos 1908, 68.

²⁰ Uo., 291.

birtokosokat támadtak meg, akiknek alig sikerült minden tulajdonukat hátrahagyva elmenekülniük. Ez vezetett oda, hogy 1763. január 11-én a német tisztek biztatására a szék vezetőit fogságban tartották, akik már arra is gondoltak, hogy kivégzésükre is sor kerülhet. Hosszas alkudozás eredményeként sikerült kiszabadulniuk a saját népük fogságából. Segítségükre a csíksomlyói barátok siettek. Az osztrák tisztek bujtogatását az is bizonyítja, hogy többszörös kérés ellenére, a katonák inkább szemlélői, biztató elnézői voltak a véresnek ígérkező támadásnak. S bár a megye vezetőinek sikerült valamely kényszerű megegyezésre jutniuk, a limitrophusok most már egész falura is rátámadtak.

A határórség szervezése idején a falvak, székek lakói gyorsan tájékozódtak arról, mi történt egyes helységekből.

Háromszéken is szinte minden faluban lehetett találni néhány olyan embert, aki valamely előnyért vagy korábbi bűnös tetteiért a limitrophusok közé állt, s tette azt, amit hallott másoktól, amire többen is biztatták, s amire magában is hajlamot érzett bizonyos előnyökért. Háromszéken oly sikerrel kezdett előbbre haladni a határórség szervezése, hogy most a korábban megdicséret csíki vezetőket, Bornemiszáékat marasztalták el, és a háromszéki Mikes Antal főkirálybíró, Antos István sepsiszéki királybíró eredményes szervezési munkáját ismerték el.²¹

Háromszéken is gyorsan kialakult az a vélemény, hogy a limitrophusok földjeiket eladják, mulatoznak, henyélnek, teljes zűrzavart idézve elő a helységekből, időközönként hol falustársaikra, hol előljáróikra vagy a nemesekre támadnak. Egyik nap azt közlik, hogy a királynő csak önkéntesekkel szándékozik megalakítani a székely határórséget, másik nap viszont az terjed mindenfelé, hogy Buccow a királynő sürgetésére hivatkozva, követeli a katonaság mielőbbi megalakítását.

Háromszéken a limitrophusok, együtt az odavezényelt katonákkal, különösen 1762 novemberében, decemberében a csíkiakhoz hasonlóan, a kiosztott fegyverek birtokában, különböző módon kegyetlenkedtek. Későbbi összesített feljegyzések adataival részletesen is megismertetjük, milyen változások történtek a háromszéki falvak életében az új körülmények között. Hozzáteesszük, hogy a következő adatok csak néhány faluból maradtak fenn, de joggal feltételezhetjük, hogy a székek többi falvaiban is hasonló módon jártak el. Ilyen feljegyzések maradtak fenn 1762 novembere és decembere néhány eseményéről:

Uzoni Pünkösdi Jakab jelentette, hogy Haisler kapitány strázsamesterét házához szállásolták, aki

minden ok nélkül őt megverte, pedig jól ellátta mindennel.

Uzoni Kuti Mihálynak lovával, szekereivel 1762. október-, november-, decemberben limitrophus Simon Gábor és Dánér Mihály parancsára Brassóig két ízben is, máskor Kézdivásárhelyig kellett különböző céllal fuvaroznia.

Kuti Sámuel azért panaszkodott, hogy Haisler úr strázsamestere, limitrophus Dánér Mihály, Istók Pál és Dankó János parancsára elfogták és bezárták, mivel parancsukra azonnal nem fogta be lovait.

Hasonlóan jártak el Uzonban Pál Józseffel is, Haisler kapitány strázsamestere a hozzá csatlakozott limitrophus Dánér Mihállyal, Istók Pállal, Dankó Jánossal éjszaka házára törtek, elfogták és elzárták – tettüket semmivel nem indokolták. Aztán Sepsiszentgyörgyre szállították, ott keresztvasba verték, és 14 napon át fogságban tartották, csak sok fellebbezés után engedték szabadon.

Ugyancsak Pál Józseffel történt meg az is, hogy az előbbieket Kováts Sámuellel kiegészítve, ismét lakására mentek, és követelték, hogy postára befogja lovait.

Uzoni Kuti András azt jelentette, hogy Jósika kapitány parancsára két lovat szekérbe fogva Hídvégig kellett hajtania.

Aldobolyi Székely István azt közölte, hogy 1762 novemberében Vajda István hadnagy fegyverek között vitette magához, vasra verette, szidalmazta, más büntetést is említett, míg végül „beesküdt” katonának.

Uzoni Deák Jankó Mihály a sok gazságot elkövető Simon Gáborra panaszkodott, akinek oka nem volt rá, mégis elfogatta, a maga házában bezárva tartatta.

Uzoni Zajzon Pál Demeter Mihály limitrophusra panaszkodott, aki két lovat szekerebe fogva Brassóig hajtotta, postára – a katonák holmiját kellett szállítania. Hasonlóra egymás után még háromszor került sor, majd negyedszerre Simon Gábor egy lovat hajtatta el egészen Brassóig, onnan tovább Töröcsvárig. Ezalatt szintén Simon Gábor a feleségét arra kötelezte, hogy két lovat szekerebe fogva Kézdivásárhelyre hajtson, a következő napokban pedig Málnásra kellett fegyvert fuvaroznia. Kiegészítette panaszát azzal is, hogy mikor követelték, a felesége Kézdivásárhelyre induljon, és erre nem volt hajlandó, Simon Gábor házához vitette, ott béklyóba verette, csúfolta, szidta, káromolta, hogy végül csak el kellett mennie Vásárhelyre.

Kökösi István kökösi falusbíró limitrophus Sárosi Lászlót vádolta, hogy a falu határpásztorát, aki a falu törvénye szerint járt el, mikor a limitrophus apjának marháját a bíró házához behajtotta, megverte, véresen

²¹ HALMÁGYI István 1906, 42.

is kergette. Sárosi László apja, Sárosi József behajtott állatát erőszakkal elvitte, és a falu bíróját azzal fenyegette, hogy „ha időben tudomást szereznek az állatok behajtásáról, a bírót lepedőben vihették volna haza”.

Bikfalván a „Mgos obesterné Simoniné B. Apor Anna Aszszony” közölte, hogy 1762 decemberében jobbágy udvari bírása házára támadt Várhelyi vagy Kakas Sámuel limitrophus strázsamester több gyalog katonával, Márkus Sámuellel, Szakáts Mihállyal, Pál Sándorral saját házában megtámadták, „verték, sebzették, egy három forintos kucsmáját elvitték.”

Bikfalvi Páll János 1762 decemberében azért panaszkodott, hogy limitrophus Szabó Mihály „minden ok nélkül az országuttyán elfogván maga házához vitette, ottan verte, vagdalta”, majd Sepsiszentgyörgyre küldte, ahol vasra verték, ahonnan csak fizetéssel tudott megszabadulni.

Sepsimagyarósról Majos Mihály azt jelentette, hogy 1762 decemberében limitrophus Jantsó Ferenc két ökrét szekerevel „igen Sonyoru időben az Oh Sántzig²² erős terheléssel erőszakkal elhajtotta”. Szintén sepsimagyarósról Matis Pál azt panaszolta, hogy 1762 decemberében Kálnoki Sándor kapitány fegyverek között kísértette Zágónba.

Egerpataki ifjabb Kis Ferencnek 1762 októberében limitrophus katoná Dénés Mihály kilencedmagával négy ökrét, szekere Tatrangig hajtatta. Mivel az ökrök az utat nem bírták és kimerültek, arra kényszerítették, hogy fogadjon fuvarost, marhákat és szekeret, hogy eljuthassanak a „Sántzig”.

Egerpataki Maksai Salamont Kálnoki Sándor kapitány katonáival 1762 karácsonya első napján fogatta el. Éjjel törtek a házára, mivel tízen voltak, tíz susták „patkópénzt” követeltek tőle. Aztán Lisznyóba szállították, ahol az említett kapitány úr „levonatta a földre és harmintz két páltzat adatott farára. Megveretése után erővel fegyvert vetetett véle.”²³

1763. január 25-én Uzonba küldték a főkormányzék rendeletét. Továbbra is „Nationalis Militiának” nevezik az új katonaságot, holott már 1762. december 1-jén kezdték használni a „székely határőr katonaság” vagy „határőrségi katonaság” elnevezést, a „székely nemzeti katonaság” helyett.²⁴

Arra biztatják a lakosságot, tartsa kötelességének a határőrök közé állást, aki pedig akadályozza, vagy „legkisebb gátlására is alattomban” vetemedik, esetleg „írasocskákkal” vagy más módon a szervezés ellen tesz, azt a szervező tiszteknek adják át, hogy a megérdemelt büntetést kiszabják.

A főkormányzék hallva és a jelentésekből tudomást szerezve az egyre gyakoribb panaszokról, írta,

bárkit korábban valamely sérelem ért, azt közölje, hogy orvosolhassák. Figyelmeztette a tiszteket is, tudomásuk van arról, hogy egyesek visszaélnak hatalmukkal.²⁵ Szintén az 1763. január 25-én kelt levélben, korábbi rendeletekre is hivatkozva, Uzonban ismételt közlik, „Felső Aszszonyunk”-ra hivatkozva, hogy néhány tisztet kicserélnek, a főkirálybíró pedig különösen Orbai- és Miklósvárszékekben az ellenállókot engedelmességre szorítsa.²⁶

Háromszéken 1763 januárjában nem történt olyan lázadással felérő összeütközés, mint január 11-én Várdotfalván, de a visszaélések sora azt bizonyítja, hogy a felsorolt néhány falu adatai szerint itt is egyre fokozódtak az embertelen kegyetlenkedések.

Íme néhány adat az 1763. januári eseményekből:

Sepsiszentiván egyik lakója azt panaszolta, „Májj Miller” kapitány zászlótartója januárban arra kötelezte, hogy három lóval postát szállítson Brassóba, uzoni Zajzon András pedig azt, hogy 1763 januárjában Haisler kapitány stázsamestere két lovát, szekere erőszakkal Brassóig hajtatta. Uzoni Kuti György lovát szekerevel Simon Péter limitrophus Kézdivásárhelyig hajtatta, egyik lovával pedig Bodokig kellett menniük. Uzoni Kuti Sámuel lakásába szállásolták Haisler kapitány századából trombitás Balogh Istvánt, ahol fél esztendeig tartózkodott, mindvégig durván viselkedett: cselédeit a hideg télben kikergette az udvarra, gyertyáit egész éjjel égette, gyermekeit ki akarta dobni a lakásukból, a házigazdát is kiüldözte, gyakran saját házába sem térhetett be. Limitrophus Dánér Mihály éjszaka támadt rá, el akarta fogni, mert nem állt a határőrök közé. Annyira követte hollétét, hogy két hónapon át nem térhetett haza. Sógorával, Jankó Mihállyal még gyermeke temetésére sem mehetett el. Majd ismételt több uzoni limitrophus is rátámadt, közöttük Simon Gábor, Tana János, Györgybíró István és Györgybíró Péter, kik lakására mentek, két ökrét befogták postára, Szentkatolnáig hajtatták, három napig tartották távol otthonuktól. Uzoni Demeter Kelement 1763 januárjában a kökösi limitrophus Györgybíró Pál Prázmár végében az országúton puskával és karddal támadta meg, „mezítelen karddal ütötte, verte”, holott semmi oka nem volt rá, hacsak nem az, hogy nem támogatta a határőrség megalakítását.

Kuti Ferencet ugyane hónapban limitrophus Simon Gábor erőszakkal Töröcsvára kényszerítette elmenni, ahol egy hónapon át strázsálnia kellett. Amíg otthonról távol volt, két lovával a már említett limitrophus Brassót megjáratta, limitrophus Dánér Mihály pedig Egerpatakiig szekerezett. Ugyanez idő

²² Ósánc.

²³ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1763-as cs., nr. 31, fol. 1–9.

²⁴ JAKAB Elek 1878, 4.

²⁵ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1763-as cs., nr. 1, fol. 1.

²⁶ Uo., nr. 2, fol. 1–2.

alatt limitrophus Györgybíró István harmadmagával a házára tört, az ablakokat be akarták törni, feleségét és gyermekeit kikergették lakásból. Kuti Györgynek limitrophus Dánér Mihály és Simon Gábor négy lovát, szekerét erőszakkal vitte el, először Kézdivásárhelyre, majd Brassóba szekereztek vele. Kuti Simont is sok támadás érte, többek között az említett limitrophus Dánér Mihály két lovát szekerével hol Brassóba, hol Sepsiszentgyörgyre, majd Egerpatakra hajtotta.

Bikfalván Nagy Jánost 1763 januárjában limitrophus Tölgyes György két marhájával, szekerével a „Temesben hajtották”.²⁷ Kisborosnyón Simon Ferencet Kálnoki Sándor kapitány strázsamestere nagyszámú katonával házában elfogatta, megkötözve Zágonba vitette, „ottan felettébb káromolván, fegyverekkel vállait szintén ereje felett megrakatván”, azokat hordoztatta, majd „levonatván az földre, keményen megverette, az fegyverhordozás terhelés mián máig vagj hottig is félszégését tapasztalja.” Később Kálnoki strázsamestere ismét „arestomba” akarta vitetni, de sikerült megszöknie, ezért újból a házára támadt, feleségét és öreganyját boszorkánynak mocskolta, „egyéb rútt káromkodásokkal is szidván”, azt akarta megtudni, hol található meg a szökevény férje. Inasát is elfogta, száját betömte, úgy verte, közben a téli hidegben feleségével együtt a házat kellett „kerülnie”. Kisborosnyói Izsák Dánielre ugyanez év januárjában egyik éjszaka Kálnoki Sándor kapitány katonákat küldött a házára, onnan megkötözve Zágonba vitette, ahol bezáratta, „levonatta a katonákkal a földre, keményen megverette, annyira, hogy fogadott szekéren kellett hazavitetnie magát, mely mián tizenegj nap öltözetet sem vehetett magára.” Az árestomtól csak akkor szabadulhatott, miután kénytelenségéből az esküt letette, és beállt a határőrök közé.

Nagyborosnyói Kónya Istvánt Haisler kapitány strázsamestere szintén éjszaka fogatta el. Lakásából Sepsiszentgyörgyre vitette, „holott háromszemű rövid vasban tétette.” Szintén Nagyborosnyóról Csákvány Elek Borcsa István, Kónya László, Kónya István, Bortsa Benedek, Bede Dávid, Bede László nemesek azt panaszolták, hogy az említett strázsamester őket is el akarta fogatni, de sikerült elmenekülniük, egyik részük hat hétig, a többiek egész télen nem térhettek haza. Szacsváról többször panaszolták, hogy Baka Sámuel strázsamester négy lovát, szekeret hajtattott postára Zágonba, majd Kézdivásárhelyre. Egerpatakon Dénes Antalt a strázsamester Székely Lászlóval elfogatta, fegyverek között Zágonba kísértette Kálnoki Sándor kapitányhoz, aki veréssel fenyegette,

mire ő kényszerűségből, félve a kegyetlen megvertetésétől, beállt határőrnek.²⁸

Buccow látva, hogy mind Háromszéken, mind Csíkban általános zűrzavar uralkodik minden faluban, tudomást szerezve arról, hogy a királynőt is tájékoztatták az eseményekről, a felelősségre vonást megelőzendő, azt határozta, hogy bizottságot alakít, mely írásban rögzíti a kivizsgálások eredményét. Ezt mutatja be a királynőnek, mintegy igazolásként, hogy őt nem terheli felelősség a kialakult helyzetért, hisz látható, ha hibát tapasztal, azonnal intézkedik kijavításáért.

Újabb hírek hallatán, Buccow azonnal levelet írt a királynőnek, melyben a bizottság eredményes munkáját dicsérte, és pártatlanságát hangsúlyozta. Arról tájékoztatta a királynőt, hogy volt ugyan egy zendülés, amelyben néhány száz ember vett részt, lecsillapították, az „elvelt dolgokat és marhákat visszaadatták”.²⁹

Háromszéken néhány nap alatt a nyugalom helyreállt, és gróf Mikes „bölcssége és buzgalma” – vélte Buccow – továbbra is bizonyosság a zűrzavarok elkerülésére. Igen gyanús azonban levelének azon része, melyben arról írt a királynőnek, hogy újabb nagyszámú katonaságot mozgósított, egyik részét Háromszék határában helyezte el, akik egy nap alatt Csíkban lehetnek. Továbbá közölte, hogy a határőrség fő akadályozói a nemesek és a mágnások.

A Kálnoky-bizottság Háromszéken rövid idő alatt teljesítette feladatát, Csíkban ellenben már január első napjaiban ellenszenvvel fogadták őket, Csíkszentsimonba „öklös” fenyegetések között érkeztek. A bizottság különösebb eredményt nem tudott felmutatni sem Háromszéken, sem Csíkban.

A határőrség számának növeléséért be akarják vonni az új katonaság közé azon falvak lakóit is, akik nem Háromszék törvényhatóságához tartoznak, de ezen a területen találhatóak. Ilyenek voltak: Peselnek, Karatna, Volál, Szárazpatak, Bükszád, Mikóújfalut stb. Ezen falvak lakói közigazgatásilag Fehér, majd Alsó-Fehér vármegye részét képezték, így nem lehetett ezeket Székelyföld részének tartani. Lehetőséget erre azonban sem a szervező bizottság, sem a helyi vezetők nem kaptak.³⁰

Néhány olyan irat is érkezett a székek vezetőihez, amelyekben azt közölték, hogy a rendes katonaságtól egyre többen elszöknek, ezért elfogatásukról gondoskodjanak. Azokat is büntessék, akik titokban bujtatták őket.³¹

²⁷ Bizonyára a Tömösi szorosban.

²⁸ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1763-as cs., nr. 31, fol. 1–9.

²⁹ SZÁDECZKY Lajos 1908, 351.

³⁰ ALBERT Ernő 2004, 125.

³¹ SÁL, Fond 31, ltsz. 119, nr. 47, 1–4.

A határőrség szervezése idején korábban nem látott méreteket öltött a falugyűlések megtartása. Régi hagyománya a székely faluknak, hogy a faluközösségeket érintő dolgokat a lakosság teljes jelenlétében tárgyalják meg. A zalániaiak úgy határoztak, hogy évente négyszer az egész falu összeül, de voltak olyan települések, ahol hetente tartottak megbeszéléseket: Márkosfalván és Uzonban szombatonként, Árkoson hétfőn gyűltek össze. Ezeket rendszerint vagy a falubíró, vagy a jegyző házában, máskor a szabadban, a templom előtt, vagy valamely tágasabb udvarban tartották. Közös határoztak arról is, hogy közérdek a részvétel, ezért maga a közösség büntette azt, aki nem jelent meg.³²

De ezekben a napokban nem tartották sehol magukat a megszabott időponthoz, ha szükségét látták, azonnal hívták a lakosságot, hogy közös felelősséggel döntsenek minden tennivalóban. Tudatában voltak, hogy mind a székelység, mind a szék, mind a falu életében sorsdöntő napok ezek. Közös beszéltek meg az osztrák tisztek magatartását, elsősorban kegyetlenkedéseiket, azt is, hogyan utasítják vissza a fegyvereket, mit tesznek, ha a bizottság a faluba érkezik, vagy ha a hátrahagyott tisztek, katonák erőszakoskodnak. Közös határoztak akkor is, amikor úgy döntöttek, hogy a bizottság elől, egyedüli fegyverként, az erdőre vonulnak félre. Amikor egyesek mégis, egyéni döntésük szerint, elfogadták a fegyvert, vagy fel is esküdtek az új katonaságra, lényegében a közösség akaratával fordultak szembe bizonyos akkori, pillanatnyilag mutatkozó előnyökért. Ezért voltak az ilyen férfiak megvetettek a közösség előtt. De a fegyver birtokában és a katonák támogatásával erősödött ezen megvetettek tudatában a hatalom tetszetős érzése. Egyeseknek jó alkalom kínálkozott arra, hogy korábbi bosszújának érvényt szerezzen. Tetteikért ekkor már senki nem vonta felelősségre, inkább a tisztek is biztatták a botrányok keltésére, a falustársak megfélemlítésére, ha nem akarják elfogadni a határőrséget. A limitrophusok azért is erőszakolták a lakosság többi részét, hogyha a beállókkal közössé alakul sorsuk, nem lesz ok a megvetésükre.

Ez is oka annak, hogy Háromszéken tovább mélyült a limitrophusok és katonák, valamint a helyi lakosok közötti ellentét.

Február, március nem az enyhülést, hanem az ellentétek további fokozódását hozta. A feljegyzett fontosabb események a korábban említett falvakban e két hónapban a következők:

Uzoni Zajzon András kötelezték, hogy két lovával, szekerevel Kézdivásárhelyre menjen. Uzoni Kuti György három lovát szekerevel limitrophus Istók

Bálint és Orbán Miklós erőszakkal Árkosig hajtotta. Kuti Istvánt a lovasok közé jelentkezett limitrophus kökösi Falka István éjszaka lovával együtt az utat mutatni hajtotta egészen Nagyborosnyóig, majd Simon Gábor Bodokig követelt fuvar. Szintén Kuti Istvánt Simon Gábor limitrophus megtámadta, éjszaka nyolcadmagával ment lakására, el akarták fogni, mert a határőrséget többszöri figyelmeztetés ellenére sem vállalta, későbbiekben nappal is keresték, de sikerült előlük kitérnie. Uzoni Pál Józsefet még novemberben helybeli limitrophusok támadták meg, be is zárták, de szabadulása után sem térhetett haza, üldözték, mert nem volt hajlandó a határőrök közé állni, egész február folyamán saját házat el kellett kerülnie, mert nem akarta, hogy újból elfogják és megkínózzák. Ebben a hónapban Kuti Sándornak limitrophus Simon Gábor erőszakkal két lovát, szekereket lefoglalta, és Brassóig szekerezett vele, majd ugyanő egyre erőszakosabban követelte katonának állását, és hogy elkerülje elfogatását, a megverését, nem is maradhatott otthon. A sokszor említett Simon Gábor Kuti Györgyöt erőszakkal Töröcsvára küldte őrségbe, de onnan a hadnagy visszabocsátotta, mert nem is volt szükség rá, több katonatársával megtámadta Gonya Mihályt „mezítelen karddal verték, vagdalták, az egyik fülét le is vágják”, a borbélynak kellett gyógyítania. Kuti Ferencet limitrophus Dánér Mihály a lakásán kereste fel, és patkópénzt követelt tőle. Kovács Sámuelné pedig azt jelentette, hogy márciusban a limitrophusok fegyveresen támadták házára, adóba három sustákat követeltek, egyet pedig postapénzre, holott semmi adóhátraléka nem volt. Amikor meggyőződtek, hogy igazságtalanul követelték a pénzt, a három sustákat visszaadták, de a postáért elvett egy sustákat magukkal vitték.

Bikfalváról Donáth Mihály azt panasolta, hogy februárban két ökrét, szekereket „az Oh Sántzig hajtván” kényszerítették fuvarozni, majd limitrophus Dánér Pált, Dánér Ferencet, Olajos Istvánt a rákövetkező napokban Árapatakig kellett fuvaroznia. Nagyborosnyóról Sebestyén Lászlót a strázsamester húsvét előtt két héttel fegyverek között kísértette Sepsiszentgyörgyre, ahol öt nap bezárva tartották, majd „hosszú vasban” 14 napig kínozták, Sebestyén Pétert is Sepsiszentgyörgyre kísértették, ő is öt napig rövid, 14 napig hosszú vasban volt.³³

Az igazságtalanul hatalmaskodók rettegtek attól, hogy a közösség egy helyre gyűljön, ott határozzon, mert tudták, hogyha tetteikre fény derül, a tömeg hatalmas erőt jelent, ha közös véleményt alakít ki bizonyos dolgokról, az akár létüket is veszélyeztetheti.

³² IMREH István 1973, 56–57.

³³ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1763-as cs., nr. 31, fol. 1–9.

Ezért rendelte el a Buccow vezette főkormányshék, hogy amíg újabb „parancsot” nem kapnak a székek vezetői, addig általános székgyűlést ne tartsanak. Ezért neheztelt a főkormányshék utólag is a lécfalvi gyűlés miatt.³⁴

Vitát kezdett jelenteni a falvakban az új rendszerű bírói választás is. A későbbiekben bevezették, hogy ugyanabban a faluban külön bírója legyen a katona rendűeknek, külön a civileknek, főleg jobbágyoknak és zselléreknek, de egyelőre ez akkor még ismeretlen volt Székelyföldön. 1763 márciusában sem alakult ki még ez a rend, de a bíróválasztásban már jelen voltak a katona vezetők. Nagyajtán 1763. március 3-án Donáth György azért fellebbezett, hogy falujukban bírónak jobbágyot választottak, holott régi hagyomány, hogy a szabadok közül kerül ki a falu vezetője. Azért került sor a választásra, mert a meglevő bírót a „Strasa Mester” annyira „tractálta”, hogy még a híveitől is félni kezdett.

Legtöbb helyen korábban sem szívesen vállalták a bíróiságot, elsősorban a követelmények állandó növekedése, az utóbbi időben pedig a német katonaság gyakori megjelenése miatt. Ezért alakították ki azt a szokást egyes vidékeken, hogy a bíróiságra sorban kötelezték a falu lakóit, aki pedig nem vállalta el, büntetést kellett fizetnie, de arra hivatkoztak akkor, hogy Bodoson, Szárazajtán, Baconban, Baróton, Középján a szabadok közül választottak bírót. Az is kiderül a levélből, hogy a katonaság már beleszól a bíró kilétébe.³⁵

Hasonló törekvés tapasztalható a limitrophusok szaporulatával az egész Háromszéken. Uzonban 1763. március 14-én, hivatkozva a „Mlgs K. Gubernium” parancsolatjára, „a Szék részéről” olyan „rendelés tételét”, hogy a falvakban, ahol jobbágy renden lévő bírók vannak, helyettük a katonák közül, „a negyvenöt esztendőn feyül való idejüekből” valók közül tegyenek. A falu vezetői közé tartoztak az úgynevezett polgárok. E tisztségben maradhatnak a jobbágyok közül választottak, de a katonák soraiból is legyenek, s ezek egyben hűtösi feladatot is vállaljanak. Külön kitérnek arra, hogy a határ- és erdőpásztorok között ott legyenek az új katona rendűek. Ez azonban semmilyen mentséget nem jelent a katonai feladatok elvégzésében.

Az ilyen jellegű faluvezetésre gondolva, talán még mindig fontosabb az, hogy az újabb jelentkezőket azonnal felvegyék a katonák közé, és az esküt is tegyék le.³⁶

Azokat, akik a fegyvert nem vették fel, vagy az újabb események hatására letették, különböző for-

mában marasztalták el vagy büntették. A büntetés egyik módja az volt, hogy hosszabb időre küldték a határok, főleg a titkos ösvények őrzésére. Ezért Antos István 1763. május 21-én elrendelte, „a Plájok őrizeteit a fegyvert megtartott emberekkel edgjütt azoknak kell tartani, míg más dispositió léssen, akik a fegyvert letették, és akik a fegyvert nem vették volt ki”, vagyis egyaránt köteles mindenki a határok őrzésére. Mi több, lakosságárányosan falvanként is kijelölte, hogy a falusbíróknak falujukból szám szerint hány férfit kell kiküldeniük az feladat elvégzésére.

Ezzel párhuzamosan arra figyelmeztette a bírót, hogy értesülésük szerint nem minden helységben tartják be az őrzésre vonatkozó utasításokat, miáltal akár a haza is veszélybe kerülhet, „s minthogy pedig ez haladékos nem szenvedő dolog, legottan” az általa megadott falvankénti felosztás szerint nyomban induljanak a szolgálat teljesítésére. Mivel megállapítást nyert az is, hogy egyes tisztek igen hosszú időt szabnak egy-egy személyre, amikor őrségbe küldik, ezért kötelezővé tette a tíz napenkénti váltást.³⁷

A limitrophusok és katonatisztek továbbra sem nyugszanak, egymás után támadnak egy-egy családra, rendszerint éjszaka, az asszonyokat, gyermekeket is megalázzák, meg is verik, a férfiak hosszabb ideig nem térhetnek haza, ha azt akarják, hogy ne fogják el, és ne kényszerítsék eskütételre.

A korábban már említett sepsiszéki falvakból 1763 áprilisában a következő visszaéléseket jegyezték fel:

Uzoni Pünkösti Mózes tavaszi szántáskor az ekéinél kökői Orbok József és Tok Sámuel megtámadta, Orbok kardjával ütött hozzá, futva próbált menekülni, egészen a faluig kergették, és mikor utolérték, kardjukkal addig verték, amíg elunták, majd a kökői Pap hadnagy szálláshelyére vitték, és ott bezárták. Szabadulása után eret kellett vágatnia, két hétig feküdt ágyban, mire felépült.

Pünkösti Mózes azt is panasolta, hogy Vántsa Ráduly nevű jobbágyának tinóját kökői limitrophus Györgybíró Ferenc erőszakkal elvitte, leölte. Limitrophus Simon Péter Györgybíró József lovát két rendben is Kézdivásárhelyig hajtotta. Ugyanő Menyhárt Pétert súlyosan bántalmazta, leütötte a földre, pedig semmi oka nem volt rá. Simon Gábor uzoni Kuti Györgynét „minden igaz ok nélkül igen motskos szavakkal szidalmazta, sok ízben kurvázta.” Simon Péter kilenced magával éjszaka Kuti György lakására támadt, el akarták fogni, így hosszabb időre arra kényszerült, hogy saját „házát is elkerülje”.

Uzon lakossága és a falu vezetői jelentették, hogy Simon Gábor és Dánér Mihály oly mértékben önké-

³⁴ A Lécfalván 1763. június 14-én tartott székgyűlést Antos István alkirálybíró hívta össze, lásd ALBERT Ernő 2004, 118–119.

³⁵ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1763-as cs., nr. 10, fol. 1–2.

³⁶ Uo., nr. 11, fol. 1.

³⁷ Uo., nr. 13, fol. 1.

nyeskedtek a faluban, hogy senki nem akarta vállalni a határpásztorságot, tilalmasban legeltettek, ellenszűltek, kicsapott állataikat nem engedték behajtani, határkertet sem tettek, a hidat is szétdobálták, pedig az erre vonatkozó rendszabályok, mint kötelezettségek, a szék jegyzőkönyvében is szerepelnek. A falu kijelentette, hogyha nem alkalmazkodnak a rég kialakult hagyományokhoz, akár „őfelsége” elé is elmennek panaszukkal.

Egerpataki Kónya Antalt báró Dumelli hadnagy dragonyos katonákkal üldöztette, éjszaka akarták elfogni, és mivel nem találták otthon, „házában festékeseit kilövdöztette, fertályos üvegekkel, nagy tálakkal az asszony-népeket hajigáltatta.” Kis Antal György házára Haisler kapitány strázsamesterét kilencedmagával ugyancsak az éj leple alatt küldte rá, és mivel nem találták otthon, a strázsamester a kilenc embernek vacsorát, lovaiknak szénát követelt. Kónya Antal, hogy el ne fogják, három hétig, Kis Antal György 18 napig bujkált, és nem mert hazatérni.

Nagyborosnyóról Magyarosi István azt panaszolta, hogy 8 lovát négy szekérral Kálnoki Sándor kapitány elhajtotta Papolcra, onnan Kézdivásárhelyre, majd ismét vissza, amely három napig tartott.³⁸

Mind a csíki, mind a háromszéki falvakban általános nyugtalanság alakult ki. A többség mindenütt bizonytalanságban élt, az elégedetlenség fokozódott, egyesek már Dózsa Györgyöt emlegették. Egyre jobban igazolódni látszott, Buccow nem tudja megvalósítani az általa tervezett határőrséget, növekvő számban érkeztek a hírek és panaszlevelek Bécsbe, melyekből az udvarban is megértették, Székelyföldön tarthatatlanná kezdett válni a határőrség szervezése körüli hangulat.

Ugyan korábban azt próbálták bizonyítani, Háromszéken csendesség uralkodik, a bizonytalanság, az elégedetlenség megszűnőben van, valójában 1763 májusában is azok, akik nem fogadták el a fegyvert, fenyegetésekre sem voltak hajlandók a határőrök közé állni, ugyanúgy ki voltak téve a zaklatásoknak, a kiszolgáltatottságnak, mint korábban.

1763 májusában Keresztes János kökői lakos azért panaszodott, hogy limitrophus Simon Gábor kökői társaival, Fülöp Sámuellel, Fúzi Mihállyal és Fúzi Györggyel otthonában fényes nappal rátámadtak, elfogták, 71 forint kifizetését követelték, vasba verve erőszakkal Kézdivásárhelyre vitték, és addig nem is szabadulhatott, amíg át nem adta a kikövetelt pénzt. A szintén kökői lakos Rosner Józsefné azt panaszolta, hogy limitrophus Zsigmond György katonatársaival éjszakának idején lakására tört, és fiát, Józsefet ok nélkül el akarták fogni. Az uzoni limit-

rophus Simon Gábor Kökösben gyakran megjelent, Kökői István falusbíróat arra kötelezte, hogy négy lovával Kézdivásárhelyre fuvarozza.

Bikfalváról Márkus László azt jelentette, hogy 1763 májusában házához egy dragonyos katonát szállásoltak el, akit tisztességgel fogadott, gyertyát vitt elébe, de a tiszt haját megragadta, s addig hurcolta „míg markába marada haja”, és vejét, Zsigmond Pétert is a „földre hajánál fogva lehurcolván, ottan verte, rugdosta, tapodta.” Ugyancsak Bikfalváról Király Dánielné azt panaszolta, hogy 1763 májusában a dragonyos kapitány strázsamestere „minden ok nélkül meg támadván két rendben meg verte, hurtzolta, földre lenyomván Sarkantyúzza, sebzette, azután Leányostól öszvelántzolván éj kamarába bévetette és éj éjszaka ott tartotta, Leányát is hasonlóképpen mind magát verte, hurtzolta”, sőt még a hadnagy is ütötte. Megverése miatt panaszkodott Jákó Ferenc is Lisznyóból, akit 1763 májusában egy dragonyos katonára „verte, rugdosta, vondozta, kergette, tépte”, egy másik alkalommal a dragonyos káplár beosztottjaival tíznél többször a házból kihajtatta, leányaival együtt megverette „hurcolta, kergette, rugdosta, máskor egy lovát Csernátonig hajtotta.”³⁹

A Kálnoky-bizottság megállapításait abból a levélből láthatjuk, amelyet 1763. május 10-én „nem messze Brassótól”, Somlyón „in dér Csík” kelteztek. Közölték: a vizsgálattal Csíkban és Háromszéken lassan lehetett haladni, mert a lakosságot továbbra is erőszakkal akarták a határőrök közé állítani, ugyanakkor a székelyeket az évszázadokon át biztosított kiváltságaiktól akarták megfosztani, ígérekkel halmozták el, de ha nem vették fel a fegyvert, büntetéssel és erőszakkal kényszerítették a felesküvésre. Ezt látva, még azok is visszaadták fegyvereiket, akik korábban elfogadták. Azt is tapasztalta a lakosság, hogy egyre nagyobb számú katonaság vonult a székelyekbe, amely félelmet keltett, így tehát ez sem a határőrség szervezését segítette, hanem a lakosság ellenszenvét fokozta. Az elszállásolt katonák csúfolták a népet, egyre többet követeltek tőlük, ami azt eredményezte – látható ez a korábban felsorolt falvak lakóinak közléséből is –, hogy sokan nem mertek házukba hazatérni, inkább az erdőbe menekültek. Kálnoky Antal arra is figyelmeztette a vezetőket, hogy nagymérvű kivándorlásra kell számítani, ha a szervezés az elkezdett erőszakos módon folytatódik tovább.

Az eddigi elképzelést javaslataival módosította volna. Azt ajánlotta, hogy a tervezettnél kevesebb számra szorítkozzanak a katonai alakulat felállításakor, így a közterhek viselésére több ember maradna. A székelyeknek az a kérése, hogy több tisztet nevez-

³⁸ Uo., nr. 31, fol. 1–9.

³⁹ Uo.

zenek ki saját soraikból, továbbá a maguk által előállított ruházatban teljesíthessék a katonai szolgálatot, hisz ezt tették őseik évszázadokon át. Nem kis jelentőségű az adózás pontos tisztázása sem.⁴⁰

Kálnoky Antal már a határőrséget megelőzően tudomásul vette, hogy a székely emberek nem szívesen és nehezen tanulják meg a német vezényszavakat. Szüleiktől, nagyszüleiktől értesültek arról, hogy korábban a székely katonának anyanyelvén vezényeltek, így megmenekültek a nyelv nem értésből fakadó sok csúfolódástól, a kisebbségi és az állandó megalázottsági érzet kialakításától. Annál is inkább megértette a kívánságot, mert a család őshonos volt Háromszéken, maga is itt nőtt fel, továbbá nem sokkal korábban gróf Szapáry Péter óbester segítő szándékkal ajánlatot terjesztett elő, amelyben a kiképzés módszeréről írt, és példaként felsorakoztatott lényeges magyar vezényszavakat is.⁴¹

Az állandóan élelmet követelő katonaság nem akarta tudomásul venni, hogy Csíkban és Háromszéken előző évben alig termett gabona, a sok eső miatt „elragyálván” a kenyérnek való, így sok helyen két-három kalongyából alig tudtak egy vékát kicsépelni, annak is „kuporodott” volt a szeme. Ráadásul a tél is már decemberben igen hideg volt, hó nem hullott, a vetések elfagytak, így 1763 nyarán sem számíthattak a gabona kedvező betakarítására.⁴²

Terjedtek Erdélyben azok a hírek is, mely szerint a székelyek a nemesekre, a katonai vezetőkre támadtak. Az osztrák tisztek rendszeresen bíztatták a limitrophusokat a nemesség elleni támadásra. Maga Buccow a királynőnek írt levelében azt közölte, hogy a határőrség megalakítását „a különféle törvények, jogok és kiváltságok mellett tisztán a nemesség és a mágnások ellenkezése nehezíti meg.”⁴³

Halmágyi István azt írta naplójában, hogy a tisztek már a szervezés kezdetekor „öt aranyat mit ígérnek” a katonáknak, ha a nemes embert elfogják. Arról is írt, hogy maga Buccow „három-három aranyat ajándékozott” mindazoknak, akik akár igazat, akár hamis vádat mondtak a nemesekről.

Sorban következtek a vészes hírek. Csíkszentmáson Boros Ferenc alkirálybíró éjjel 150 fegyveres készült megtámadni, de nem találták otthon, mert ismerőse tanácsára időben elmenekülhetett. Az alcsíki alkirálybíró, Szabó Ferencet elfogták, meg is sebesítették, a már koros embernek a házat felgyújtották, lovait is elhajtották. Háromszékről is azt terjesztet-

ték, hogy néhány nemes embert a limitrophusok megtámadtak, „felprédáltak”.⁴⁴

Halmágyi István a márciusi eseményekről azt jegyezte naplójába, hogy Mikés Antal királybíró levelet írt a határőrséget szervező bizottsághoz: „Háromszéken is az csíki példáról hímet varrván, tumultuálni kezd a nép, azért jónak látná, ha Brassóból egy compagnia oda menne.”⁴⁵

A hírek, néha felnagyítva is, járták az országot. Kálnoky Antal, hogy családját biztonságban lássa, feleségét egészen Munkácsig menekítette. Oda az a hír érkezett, hogy a székelyek ölik a tiszteket. Felesége, „igaz hites társa, Bányász Anna” 1763. május 23-án Munkácsról keltezett levelében azt írta: „a mint itten közönséges hír futamodik, az Székelyek által sok Tisztek meg ölettenek volna.” Azzal folytatta levelét, hogy „Drága kénccsem is azokhoz Számlálatik” – mindezt a híresztelések terjedése után abból gondolta, hogy már három levelére sem kapott választ.⁴⁶ Bizonyára a közös aggodalom hatására, május 24-én is hasonló levél érkezett Kálnoky Antalhoz, amelyet „igaz köteles szolgája, Szentlélek Ferenc, Bereg vármegye szolgabírája” küldött.⁴⁷

A királynő nem lehetett megalégedve a Kálnoky-bizottság jelentésével, annál is inkább, mert azt a sok panasz miatt már az udvari körökben is elhíresült Buccow nevezte ki, tehát az ő igazát próbálja bizonyítani. De az udvar nem lehetett megalégedve a javaslatokkal sem, hisz ellentmondottak korábbi elképzeléseiknek. A királynő a bizottságot 1763. május 31-én visszahívta.

Még működött a Kálnoky-bizottság, amikor Bécsben újabbat neveztek ki az ellentmondásos hírek igazságának kiderítésére. A bizottsághoz tartozott Hutter Mihály és Josintzi Mihály főkormányászéki tanácsos is. Jelentésükből kiderült, hogy nem a valós helyzet bemutatására, hanem Buccow védelmére törekedtek.

Időközben tovább vizsgálták a Székelyföldről terjedő nem tetsző híreket. A királynő azt szeretne volna, ha a határőrség szervezése az ő dicsőségét fokozza, Buccow pedig arra törekedett, hogy a siker pályájának további emelkedését jelentse. A nem várt sikertelenség erőszakra vezette, arra biztatta tisztjeit is. De az udvar tekintélyét romboló hírek nyugtalanították a királynőt és körét, szerették volna elsímítani a bajokat, még mielőtt a nagyobb nyilvánosság tudomására jut.

⁴⁰ SZÁDECZKY Lajos 1908, 366.

⁴¹ SÁL, Fond 49, ltsz. 58, nr. 15, fol. 197–198; ALBERT Ernő 2004, 136–137.

⁴² HALMÁGYI István 1906, 40–41.

⁴³ SZÁDECZKY Lajos 1908, 352.

⁴⁴ Uo., 47. és 56.

⁴⁵ HALMÁGYI István 1906, 58.

⁴⁶ SÁL, Fond 49, ltsz. 58, nr. 15, fol. 151.

⁴⁷ Uo., fol. 151v.

Buccownak már 1763. február 10-én tudomására hozták, hogy Székelyföldre küldték báró Siskovicz József altábornagyot, a híresztelések valóságát kideríteni. Siskovicz 1763. március 21-én megérkezett Nagyszebenbe, s attól kezdve a királyi udvarban gyakran már az ő jelentései alapján döntöttek a székely határőrség felállításának további szervezési módjáról.

Siskovicz már 1763. április 10-én arról írt jelentést Bécsbe, hogy Buccow félretájékoztatta az udvart, amikor az addig eltelt időszakról és az eseményekről, a sikeres szervezésről írt. Buccow április 19-én futárral küldött levelet Bécsbe a királynénak. Mintegy kapkodva próbálta igazolni eddigi tetteit, enyhíteni a szervezéssel kapcsolatos panaszokat. Javaslati között szerepelt, hogy az adón könnyítsenek, a tiszteket saját nemzetükből jelöljék, a határőrökhöz a rendes hadseregből helyezzenek át magyar anyanyelvűeket. Javasolta azt is, hogy a királynő a további szervezést bízta Siskoviczra, mert „az ő nemzetükből való és nyelvüket tudja”, a katonatisztek pedig jó parancsnoknak ismerik.⁴⁸

Siskovicz fokozatosan előkészítette, hogy az udvar a határőrség további szervezését bízta rá. Később már azt is megfogalmazta, hogy valamely ürüggyel Buccowot mentsék fel beosztásából, bizonyos indokkal hívják vissza Bécsbe, mert addig, amíg ő Erdélyben tartózkodik, sikerre nem lehet számítani.⁴⁹

A figyelmeztető tájékoztatókban arra külön kitértek, hogy a székelység „nyakas”, „kemény nép”, akiket erőszakkal nem lehet a határőrök közé állítani. Siskovicz javaslatát a királynő meghallgatta, közölte vele és felhatalmazta 1763. május 6-án, hogy két fő-kormányzéki tanácsossal, gróf Lázár Jánossal és gróf Bethlen Miklóssal új szervezési tervet dolgozzon ki.⁵⁰

Időközben, 1763. május 20. körül Buccow báró Brukenthallal Bécsbe indult. A királynő parancsára a fő-kormányzói tisztséget báró Bajtay Antal püspöknek, a katonai főparancsnokságot pedig gróf Montoja altábornagynak adta át.

Tavaszi végével, a nyár közeledtével Háromszéken tovább folytatódtak a limitrophusok visszaélései. Úgy tűnik, valamiféle állandó nyugtalanság, türelmetlenség, visszaélés-sorozat, gyalázkodás alakult ki a mindennapokban. Hol egyik, hol másik helyen történtek olyan megalázások, fegyverek birtokában a hatalommal való visszaélések, amelyek csak fokozták az emberek nyugtalanságát, bizonytalanságát.

1763 júniusában Kuti György azt panaszolta, hogy az uzoni határban Dánér Mihály egy hétig zabjában etette a lovát, de még figyelmeztetni sem

lehetett büntetetté, mert nyomban ő büntetett. Kökösbőben Nagy Györgyné limitrophus Serester Mátyás lovas katona ellen azért emelt panaszt, mert éjszaka házára támadt, leányát ágyából kihurcolta, fejét kardjával le akarta vágni. A későbbiekben is – okot nem adtak rá – a limitrophusok többször támadtak a házára. Ugyanő azt követelte, amiért limitrophus Györgybíró Pál az országúton rátámadt, fenyegette, azzal ijesztgette, hogyha a mezőn találkoztak volna, kardjával vágta volna le, majd házában felkereste, ott szidalmazta és fenyegette, ezekért a falu előtt a tettes Györgybíró Pál leányát is, őt is kövesse meg. Bikfalván lakó méltóságos „obesterné”, báró Apor Anna szintén kökösi limitrophus Györgybíró Pál ellen élt panaszával. Mint írta, az 1762. decemberi rátámadás után, 1763. június 14-én, amikor hazatérőben volt Nagyszebenből, Prázmárnál limitrophus kökösi Györgybíró Pállal és társaival találkozott, akik útban voltak Töröcsvárra, s mihelyt felismerték őt a kocsiában, puskájuk végére szerelt bajnétal a kocsiába „döföttek”, oly erővel, hogyha a kocsi gyorsan el nem hajt, talán meg is ölik.

Egerpatakon Dénes Ádámot júniusban limitrophus Dénes Mihály a kapujában megkötötte, egyik vállát „rúttul megszagatta, mely mián őt heteket fekütt”, borbélynak kellett gyógyítania 10 rénes forint fizetségért. Ugyanitt Kis István falusbíró arra panaszkodott, hogy 1763-ban pünkösdi tájában báró Dumelli saját házában „haját meg fogván tépte, hirtolta”. Az Okelli-század strázsamestere Sepsiszentivánban Nagy Mihály két lovát szekérbe fogva Sepsiszentgyörgyig hajtatta. Berde Sándor panasz szerint a sepsiszentivániai kilenc héten át az Okelli-ezred katonáinak Brassóból kenyér szállítására hetente két-két szekeret kellett biztosítani, ő pedig lovaival, szekereivel a strázsamester parancsára Brassóig, később Sepsiszentgyörgyig kellett hogy fuvarozzon. Deák Istvánt limitrophus Berde Ferenc arra erőszakolta, hogy lovával Kézdivásárhelyig vitesse. Bagoly Sándor és Szász István azért emeltek szót, hogy két lovukat, szekereiket fegyverekkel megrakva, az Okelli-ezred káplárja Kézdiszentlélekig hajtotta. A strázsamester ellen írt jelentést Deák Miklós, Földes Mihály is, mert lovaikat erőszakkal hajtotta el, és egész nap éhezettette őket. Bikfalváról Páljános Simon arra panaszkodott, hogy 1763 augusztusában limitrophus Simon László két ökrét magához hajtotta, ott éhezettette, de vissza nem adta.⁵¹

Bizonyára a mindennapi zaklatás, a különböző hírek gyors terjedése is hozzájárult ahhoz, hogy Háromszéken újból türelmetlen forrongás alakult ki. Halmágyi István azt írta naplójában, hogy „nagyobb

⁴⁸ SZÁDECZKY Lajos 1908, 356.

⁴⁹ Uo., 362.

⁵⁰ Uo., 364.

⁵¹ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1763-as cs., nr. 31, fol. 1–9.

részint a fegyvert letették és talám 1800-an rakásra gyűltek volt.”⁵²

Ernst József alezredes 1763. május 15-én Sepsiszentgyörgyről azt írta Buccownak, még Bécsbe távozása előtt, hogy lázong a nép. Levelében részletesen is kitért arra, hogy mintegy 600 ember Egerpatak, Ritgye [Réty], Modjoros [Mogyoros] és Bita határában összegyűlt. Sepsiszentgyörgyre akarnak vonulni, a zászlókat és ágyúkat el akarják venni, a mellettük lévő katonáknak, de magának Ernstnek is az életét akarják kioltani. Teljes zűrzavar uralkodik, a lakosság már senkinek nem engedelmeskedik, „el kell ismerem, hogy ez a nép már mindenre kész.”⁵³

A főkormánysszék, hallva a háromszéki eseményeket, sürgős intézkedést határozott el. Egyik teendőjének azt tekintette, hogy gróf Bethlen Miklóst, a kormánysszék tagját a lázongó nép lecsendesítésére, Háromszékre irányítsa. Minderről az 1763. július 19-i, Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Miklósvárszékre küldött levél tanúskodik, melyben a főkormánysszék kéri „felsgs Királyné Asszonyunktól”, hogy hagyja jóvá Bethlen Miklós kiküldését a felsorolt székekbe, „az fellázadott népnek csendessítésére”.⁵⁴

Bethlen Miklósnak türelmes magatartásával sikerült a forrongó lakosságot bizonyos mértékig lefékeznie. Arra kérte a lázongókat, hogy maradjon mindenki az akkori állapotában, akik felvették a fegyvert, őrizzék meg, akik letették, azoktól ne követelje senki újabb felvételét mindaddig, amíg a királynőtől a megfelelő rendelkezések meg nem érkeznek.

Bajtay püspök most, mint főkormánysszéki elnök, 1763. június 25-én Kézdivásárhelyre küldött levelet, amelyben figyelmeztette a vezetőket, hogy többen elhagyják az országot, akadályozzák meg a kivándorlást.⁵⁵

Azok, akik a fegyvert letették, 1763. június 14-én Lécfalván titokban gyűlést tartottak. Ernst József alezredes megbízottjait el is küldte, hogy tájékozzanak, mily céllal gyülekeztek, de oly gondosan vigyáztak titkukra, hogy a hatóságok a későbbiekben sem tudták meg pontosan az ott történeteket. Csúpan arra következtethettek, hogy ott a határőrség ellen készülnek valamire.

Ernst József még a gyűlés napján jelentést készített az eseményről, ebből lehetett megtudni, hogy a gyűlésen a papolci báró Henter Zsigmond elnökölt, és az ott jelenlévők titoktartást fogadtak. A terembe nem

is engedtek be mást, csak azokat a személyeket, akik korábban letették a fegyvert. Az is kiderült, hogy a megjelentek elégedetlenségüket fejezték ki amiatt, hogy a szék vezetői nem álltak ügyük mellé, „megelégedtek azzal, minket nektek, németeknek huczfutul eladjanak, és ti minket jobbágyaitokká akartok tenni.”⁵⁶

A főkormánysszék rövidesen tudomást szerzett a lécfalvi gyűlésről, mivel többen is jelentették, közöttük Ernst József akkori kapitány, későbbi alezredes is. Az volt a kifogásuk, hogy „azon gyűlés nem a maga rendes uttyán hirdettetett és folyt.”⁵⁷

A mindennapi további üldöztetéseket látva – bizonyosság rá a limitrophusok és katonák júniusi, júliusi tettei –, a háromszéki nép egyik csoportja 1763. július 11-én Kézdimárkosfalván tartott újabb közgyűlést. Ekkor elsősorban a tisztek elleni panaszokat próbálták összesíteni. Különösen arra tértek ki, amit a nemesek és a fegyvert felvenni nem akaró lakosok ellen tettek. Azt kifogásolták, hogy ősi hagyományaik és a Lipót-hitlevél ellenére idegen tisztek parancsolnak saját hazájukban, akik szokásaikat csúfolják, megvetik a falvak lakóit, a jobbágyokat is a nemesek ellen ingerlik, erőszakosan követelőznek. A német tisztek durvák, dölyfösek, a kialakított itteni törvényeket nem ismerik el, minden téren csúfolják a székeket.⁵⁸

Halmágyi István közölte Ernst József szavait: addig nem nyugszik, amíg néhány nemest fel nem akasztat, mert büntetésük nélkül itt csendesség nem lesz. Azt is mondotta: ha Isten nem akarja is, a székelemeknek mégis katonáknak kell lenniük.⁵⁹

A bécsi udvar elégedetlenségét fejezte ki amiatt, hogy a háromszékiek megígérték gróf Bethlen Miklósnak, a továbbiakban a fegyvereket nem adják vissza, mégis folyamatosan leteszik. Az adott szó meghazudtolása – a királynő közli – a legkeményebb büntetésre méltó. Erre nyomban magyarázatot talált a főkormánysszék, és úgy nyilatkozott, hogy csak azok ígérték meg Bethlen Miklósnak, hogy nem teszik le a fegyvert, akik hozzá mentek, a többire tehát nem vonatkozhat az ígélet. Úgy tudják, viszonylag kevesen mondták vissza a katonaságot, üldözésük, esetleges elfogatásuk újabb nyugtalanságot idézne elő, így tehát el kell tekinteni a felelősségre vonástól.⁶⁰

A szervezők arról is tudomást szereztek, hogy Kézdiszéken pap lázított a katonaság ellen. Követelték, a támogatókat a hatóságok nyomozzák ki, a lázító lelkész és társait állítsák törvény elé. Ebben az

⁵² HALMÁGYI István 1906, 67.

⁵³ SZÁDECZKY Lajos 1908, 367.

⁵⁴ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1763-as cs., nr. 14, fol. 2.

⁵⁵ SÁL, Fond 20, ltsz. 942, nr. 126, fol. 3.

⁵⁶ SZÁDECZKY Lajos 1908, 394–395.

⁵⁷ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1763. cs., nr. 16, fol. 1; ALBERT Ernő 2004, 119.

⁵⁸ JAKAB Elek 1878, 26–27.

⁵⁹ HALMÁGYI István 1906, 75.

⁶⁰ TELEKI Domokos 1877, 54.

esetben is az volt a vélemény, hogy az újabb elfogások csak nyugtalanságot, esetleg további kivándorlást idézhetnek elő.⁶¹

1763. május 6-án – előbb már utaltunk rá – a bécsi udvarban úgy döntöttek, hogy új bizottság kezd meg a határőrség további szervezése tervének elkészítését. A bizottság elnöke gróf Lázár János lett, tagjai pedig gróf Bethlen Miklós és Siskovicz József. Mind magyarok. A bizottság titkárnak szilágysomlyói Halmágyi Jánost nevezték ki, aki a hivatalos ügyeket és az iratokat rendezte, közben a történetírás nagy hasznára az eseményekről naplót vezetett.

Ez a bizottság június elsejével megkezdte az új terv elkészítését, és június 23-ra már be is fejezte. Alapos munkának tűnt, azonban nyomban hozzátehetjük, hogy nem a székely nép érdekei szerint, hanem a királyi udvar szempontjainak megfelelően fogalmazták meg. A benyújtott tervezetet – két változatot is készítettek – a királynő véleményezés végett átadta a főhaditanácsnak, az erdélyi kancelláriának, még Buccownak is juttatott. Ha korábban az önkéntességet elsőrendűen hangoztatták, most a királynő azt a tervet fogadta el, amely szerint a határőrséget a kötelező katonáskodás értelmében kell megszervezni.

Még meg sem érkezett meg a királynő rendelete a szervezés újrakezdésére, a tisztek tovább folytatták az előkészületeket. Feljegyezték, hogy 1763. október 6-án Kotzi kapitány Baróton újabb parancsolatot közölt: „Parancsolatja báró Siskovics generális ő excellenciájának, publicaltatja, az melyek az fegyvert letették, minden további gondolkodás nélkül felvegyék és a tiszt urak nekik fegyvert adjanak; az fegyver felvése után, akik tökéletlenséget elé vesznek, ma felveszi, holnap leteszi, azok hadi articulus szerént meg fognak büntettetni, Baróthra jöjjenek... Mivel ő felségének teljes szándéka, akarata és parancsolatja”.⁶²

Hogy megkönnyítse a bizottság munkáját, 1763. október 8-án a királynő rendeletet is közzétett, amelyben közölte: tulajdonképpen a székelység javára intézkednek, amikor sürgetik a határőrség végleges megszervezését. Kitért arra is, hogy eddigi tettükért büntetést érdemelnének azok, akik korábban a fegyvert letették, de most ettől eltekintenek. Továbbá azt is közölte, hogy bár minden székely köteles katonának állni, ez egyelőre csak Csík-, Három-, és Bardocszékre kötelező, a többi szék lakóira később kerül sor.

Mária Terézia Bécsből keltezett, 1763. október 8-i parancsában, amelyet a székely határőrség szervezéséről tett közzé, azt írta: „Tudjuk mi azt, hogy a székelyek eleitől fogva hadi állapotra voltak rendeltetve, és mintegy született vitézek, magok nemes

hadi erkölcsöknek jeles cselekedeteit hajdan gyakorta meg is mutatták...”

A királynő úgy fogalmazott, voltaképpen tekintések kitüntetésnek a székelyek a határőrségben való részvételét: „azért rendeljük, hogy a nevezett Csík, Háromszék és Bardoc székek szabad lakosai, a mi kegyelmességünkben ezen nekik engedett elsőbbséget kellemetességgel vevén, hadi állapotjuk felújításából és megjobbításából következett jótéteményünköt hálaadó szívvel fogadják, és minden buzgósággal s kívánsággal magokat a mi vég helyi zászlóink alá adják.”

Csökkentették a korábban eltervezett létszámot: az egyik gyalogezred Csíkban 3 zászlóaljjal 3000, ugyanígy Három- és Bardocszékekben közösen ugyancsak 3000 fővel alakuljon meg, a huszárok ezrede 8 századból álljon, 1500 fővel, vagyis a három ezrednek összesen 7500 személy legyen a tagja.

Bár a királynő október 8-án közreadta rendeletét, a csíki falvakban, alapos előkészítés reményében, csak november 18-án kezdték el a kihirdetését. Ilyenkor valamely előljáró lakására összehívták a férfiakat, ismertették a királynő parancsát, majd véleményt is lehetett mondani róla.

Akik végigjárták a falvakat, rövid tájékoztatót küldtek a bizottságnak, amelyből kiderült, hogy legtöbb helyen inkább az adófizetést vállalták volna, mint az ajánlott katonaságot, közben előadták a korábbi erőszakos intézkedéseket is. Az említett jelentésekből ki lehetett olvasni, hogy a lakosság továbbra is ellenáll a határőrségnek, nem enyhült, hanem inkább fokozódott az ellenszenv a bécsi udvar törekvéseivel szemben. Ez kitetszik a Csík minden falujában megtartott hivatalos gyűlések falunként elkészített jegyzőkönyvsorozatából is.⁶³

További elégedetlenséget eredményezett az is, amit Háromszéken a katonák és a limitrophusok szűnni nem akaróan műveltek a lakossággal. Világossá vált, hogy bármilyen magyarzkodásra, ígéretekre került sor, a nép körében folytatódott az 1763-as egész évben az, ami 1762-ben elkezdődött. Ez figyelhető meg az 1763 szeptemberi, októberi feljegyzésekben, ahogy azokban is, amelyeknek nem tüntették fel a pontos keltezését.

Szeptember folyamán uzoni Dánér Mihály Uzonban, Kováts János házában szentiváni Oláh Benedeket minden ok nélkül szidalmazta, „huncfut rebellis embernek” nevezte, ezért egymásra támadtak volna, ha Kováts János nem oltalmazza. A szentiváni limitrophus Benedek Ferenc erőszakkal „hajtotta” postára, feleségét is szidalmazta, lakásán többször is erőszakoskodott. A zászlótartó tiszt is önkényesen

⁶¹ Uo., 53.

⁶² JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos 1901, 509–510; SZÁ-

DECZKY Lajos 1908, 471–472.

⁶³ ALBERT Ernő 2004, 163–170.

hajtotta el lovát. Limitrophus Benedek Ferenc és Bortsa Mózes már a falu bíróját sem kímélte, ökreit „Tömösvárig”⁶⁴ hajtották, ráadásul a strázsamester megverette és Uzonba vitette.

Uzonból Györgybíró Elek azt panasolta, hogy a régi szokás szerint őt jelölték határpásztornak, kötelessége volt őrködni a falu határában, de amikor limitrophus Kádár Ferenc lovát a gabonából behajtotta, a strázsamester és limitrophus Dánér Mihály nyomban a házára törtek, fenyegették, félelmében néhány napig nem is térhetett haza. Kökösi Veres Sámuel azt jelentette, hogy limitrophus Györgybíró nevezetű állatbehajtás ügyében a falusbíró házához ment, szidalmazta, fenyegette, éktelen szókkal „mocskolta” a falu nyilvánossága előtt. Bikfalváról báró Apor Anna azért tett panaszt kökösi limitrophus Keresztes József ellen, mert Petrikó nevezetű cselédje házánál egy magyar lovas katonát „ok nélkül” megtámadott, „verte, sebzette”, ha embereivel nem oltalmaztatja, megölték volna. Lisznyóban Jákó Istvánt 1763 szeptemberében, mikor szénát fuvarozott a dragonyos katonák számára, egy káplár „igen megpáltásztta verte”, Kese Ferencet pedig annak ellenére, hogy ő adott szállást nekik a faluban tartózkodásuk idejére, „két okellinus gyalog katoná” „minden ok nélkül megtámadta, verte, sebzette, fejét bérontotta”, kezét bajnétjával anyyira megvágta, hogy három hétig fogni sem tudott vele. Ugyanekkor a feleségét is megverték. Lisznyói Damó Ferenc négy lovát szekereivel egy hadnagy Pávára, máskor Árkosra hajtotta.

Októberben uzoni Zajzon Bálintot az ország útján limitrophus Dánér Mihály kivont karddal súlyosan bántalmazta, karját, fejét erősen megvágta, Zajzon András marháját limitrophus Simon Gábor erőszakkal elhajtotta. Zajzon Andrástól Szóts Mihály, Györgybíró István és Márk Ferenc uzoni limitrophusok az állatai befogását követelték, és mivel nem engedelmeskedett – olcsón megúszta –, csak faragó fejszét vitték el, árába italt méretettek vele a kocsmában. Kökösből Keresztes Jánostól uzoni Simon Gábor a kökösi limitrophussal, Boróka Mihálylyal minden ok nélkül egy ökrét elhajtotta.

1763 folyamán, nem közölt időpontban Uzonban Kuti Mihályt limitrophus Simon Gábor rendszeresen üldözte. Azért támadt mindegyre rá, mert nem állt a határőrök közé. Amikor házára ment, mindig legalább nyolc, máskor valamivel kevesebb limitrophust vitt magával, de soha nem tudták elfogni, mert az állandó üldözés miatt elbújtt, otthonától távol tartózkodott. Uzoni Gonya Mihály azt panasolta, hogy limitrophus Kádár Ferenc ok nélkül szidta, „káromlotta, meg is akarta verni”.

⁶⁴ Feltehetően a Tömösi-szorosban lévő erődig (későbbi Magyarvárig), esetleg Törösvárig?

Bikfalván Donáth Mihály házához dragonyos katonát osztottak be, aki „minden ok nélkül öklével megverte”. Ugyanőt Dobozi hadnagy arra kényszerítette, hogy lovával Kézdivásárhelyig hajtson. Fejér Sámuel házába egy dragonyos hadnagyot szállásoltak be, pedig minden fizetség nélkül ággal, fával, gyertyával látta el, és „minden ok nélkül szolgáljával megrugdoztatta, verette, feleségét magát is verte, taszigálta, rugdosta, rebellisnek irtóztató káromkodással szüntelen szidalmazta.” Simon Péter Kertész János nevezetű „okellianus” hadnagnak tizenhárom hétig adott házában lakást, ez idő alatt neki kötelezően biztosította a tüzelőfát és a gyertyát.

Sepsimagyarósról Miklós István azt jelentette, hogy Haisler kapitány strázsamestere nyeregszerszámát elvette, anyját „szidalmazván, káromolván”. Ugyanez a strázsamester Magyarosi Benedeket néhány rendben saját házában „üldözte, kergette, hogy elfoghassa”, ezért két hétig otthonát is kerülnie kellett, bujdosott. Szacsván Kanyaró Gáspárt Vájna (sic!) István limitrophus hadnagy katonáival elfogatta, egy éjszakán át bezárva tartotta, kényszerítette „katonának lenni”, majd Kálnoki kapitány is elfogatta, mivel a katonaságot visszautasította. Szintén Szacsván Vájna hadnagy mintegy tíz katonával Csórja Istvánt is elfogatta, Sepsiszentgyörgyre vitette, ahol bezárták, két nap és egy éjszaka börtönben tartották. Feldobolyban az említett Vájna hadnagy Andok András falusbírótól, pénzt ígérve, 11 szekér fát kéretett, végül nem fizetett semmit, a falu „quartély házánál” a kemencét elrontotta. Kisborosnyóról Szabó Istvánt Baka Sámuel strázsamester „ok nélkül”, miközben megverte, fegyverek között kísértette Simon Ferenchez. Kálnoki Sándor kapitány pedig katonáival Simon Péter házára ment, és mivel otthon nem találta, feleségét üldözte, „az híjjának házából leszöktette, káromolta”. Nagyborosnyói Botos Pétert Kálnoki Sándor kapitány Lisznyóból Zágonba vitette, a fegyverelvétel megtagadásáért megverte. Egerpatakon Kis Istvánt báró Dumelli hadnagy katonái lakásában keresték, és mivel nem találták ott, feleségét „rutul szidták, üldözték”. Egerpataki Dénes Eleket Székely László strázsamester arra kötelezte, hogy két lovával, szekereivel először Zágonig, onnan Papolcig, majd vissza Zágonig hajtson, aztán Feldobolyba is el kellett mennie. Fejér Sámuel pedig két lovával, szekereivel Sepsiszentgyörgyre fuvarozott a zászlós úr parancsára.⁶⁵

Időközben, 1763. október 14-én Mária Terézia Buccowot – az erdélyiek nagy megrökönyödésére – újból a főkormányzók elnökévé nevezte ki. Ha

⁶⁵ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1763-as cs., nr. 31, fól. 1–9; ALBERT Ernő 2001, 231–235; ALBERT Ernő 2004, 123–134.

visszagondolunk az előző évre, akkor Mária Terézia 1762. május 7-én arról írt az Erdélybe küldött levelében, hogy Kemény László nyugalomba vonulásával a főkormányzásoknak nincs elnöke, ezért „addig is, míg a szokásos jelölés alapján a betöltés megtörténhetnék, az elnökségről gondoskodás történjék”, legyen Buccow az elnök. Ezzel a rendelkezéssel a főkormányzások elnökének jelölése önkényesen elmaradt, törvényességi formáról szó sem esett akárcsak már korábban, mikor 1760-ban a királynő feltétlen hívét, Bajtay Antalt Erdély püspökévé nevezte ki.

Az új bizottság 1763. november 27-én érkezett meg Gyergyószentmiklóstra. A szokásos gyűléseket minden falu lakóival megtartotta, majd megfélemlítések között előkészítette az eskütételt, melyet 1763. december 18-án nagy ünnepséggel, a határőrök felvonulásával, egyházi szertartással, zászlószenteléssel, ágyúk díszlövésével meg is tartottak.

A bizottság a sikeres avatást megünnepelte. Azt azonban nem vették észre és figyelembe, hogy az emberek milyen előzmények és érzések között esküdtek fel. Az eskütétel híre viszont gyorsan terjedt, a lakosság egymásnak a valóságot, a visszafojtott haragot, a csendes, tehetetlen dühöt, az ellenállást továbbította.

Az esketésben Csíkszenttamás központtal Csíkszentdomokos, Csíkszenttamás Csíkjénőfalva lakói következtek. Az ide szállingózó hírek azonban örömként vegyültek a bizottság korábban nagy sikernek vélt örömeibe, és arról tájékoztatták őket, hogy a csíkszéki falviak elhagyták falujukat, és az erdőkre menekültek a besorozás elől.

A bizottság a hír hallatára felgyorsította a sorozás ütemét, a további szétszóródás megelőzése reményében december 29-én már Csíkdánfalván láttak az összeíráshoz. De itt már azzal kellett számolniuk, hogy nem tudják folytatni a szervezést, mert egyre több faluból érkeztek a hírek arról, hogy a férfiak az erdőkre távoztak. A környező falvak lakói a téli hideg ellenére már karácsony harmadnapjától a Csíkszépvíz melletti Szalonka erdőben gyülekeztek.

A csíkiak értesítették a háromszékieket, az udvarhelyieket is, azzal a szándékkal, hogy eredményesebb lenne ellenállásuk, ha közösen terjesztenének beadványt a bizottságnak, amelyben ismételtet közölnék, hogy egy akarattal utasítják vissza a határőrséget, nem akarnak idegen katonai hatalom alatt élni, inkább továbbra is vállalják az adó fizetését.

A háromszékiek már korábban készültek beadvány előterjesztésére. A karácsonyt megelőző napokban Hatolykán gyűltek össze, ahol megbeszélték azt, hogy mit foglaljanak az „instanciába”. Majd a csíkiak

erdőre vonulásának hírére és a hívó szóra arról határoztak Háromszéken, hogy tömegesen indulnak a csíkiak segítségére és egyben a maguk ügyének rendezésére.

Feljegyezték, hogy a csíkiak 500 háromszéki megjelenésére gondoltak, bár később az is szóba került, hogy csak küldöttséget vártak, azonban legalább 1300–1500 személy készült útra kelni, végül 700-an indultak neki, elsősorban gyalog, de lovakkal, szekerekkel is.

1764. január 2-án estére Kászonújfaluba érkeztek, ahonnan velük mentek a kászoniak is, és 3-án este Menaságújfaluba értek. Elejükbe jöttek a már az erdőn tartózkodó csíkiak küldöttei, éjszaka egyeztettek beadványaikat, hitték, hogy érveik meggyőzőek, és a bizottság elfogadja azokat, abbahagyja a határőrség szervezését, vagy teljesítik a korábban annyiszor elhangzott feltételeket.

A későbbiekben az osztrák tisztek az erdőre vonult nép támadó szándékát próbálták bizonygatni, de az nem volt igaz, mert a tiltakozni egybegyűltek már Menaságújfaluban úgy döntöttek, hogyha a tömeg láttán és a beadványukba foglaltak olvastán a bizottság nem hajlandó engedni elhatározásából, akkor nem marad más hátra, mint szétszéledni és bevárni a hatóságok intézkedését, a nagyszámú katonasággal szemben fegyveres harcra nem kerülhet sor.

A háromszékiek és kászoniak január 4-én felvontak a Szalonka-völgyébe, de már érkezésükkor közölték, lovaikkal nem maradhatnak a téli hegyek között, ezért közös elhatározásból estére Csíkszépvízre vonultak, onnan pedig 5-én Madéfalvára. Vízkereszt ünnepe következett, amelyet mindannyian megtartottak, a beadvány szövegét pedig úgy készítették elő, hogy 7-én reggel Csíktaplócára viszik, és átadják a bizottságnak.

A bizottság Taplocán és környékén 6-án este azzal engedte el a katonákat, hogy éjszaka készenlétben legyenek, de erről senkit ne tájékoztassanak. Siskovicz követelte, hogy katonai erővel támadják meg és erőszakkal oszlassák szét a Madéfalván egybegyűlteket, Bethlen Miklós nem egyezett bele. Bízott abban, hogyha korábban a háromszéki lázadók között békét tudott teremteni, itt is lehetséges a fegyveres beavatkozás elkerülése. A döntő szót Lázár Jánosnak, a bizottság elnökének kellett kimondania. Ő a fegyveres beavatkozás mellett döntött. Ez annál is inkább meglepő, mert maga is székelyek között született, nagy humanista műveltségre tett szert. Német érzelmű gazdag főúrként mégsem tudott népével azonosulni, együtt érezni. Azzal számolt, helyét a hatalomban csak akkor tudja megtartani, ha sikerre viszi a királynő szándékát, a határőrség felállítását.

Már az elején külön kihangsúlyozták, hogy a háromszékiek súlyosabb büntetést érdemelnek, mivel a csíkiak dolgába avatkoztak, és többszöri felhívás után sem voltak hajlandók Madéfalvát elhagyni és hazatérni.

A Madéfalvát körülvevő katonák között ott voltak a Kálnoky-huszárok is, akik a Gyergyó felé vezető útra vigyáztak. Feladatuk az volt, hogy újabb segítséget ne engedjenek Madéfalvára, és az onnan menekülőket vagy megsebesítsek, vagy levágják. Arra viszont, amikor január 7-én hajnalban eldőrdült az ágyú, megkezdődött a támadás, és később a falu jelentős része is lángokba borult, kevesebben menekültek, mint más irányba.

Madéfalván ekkor körülbelül 2500-an tartózkodtak. A másnapi sikerben reménykedve, vízkereszt ünnepe utáni pihenőre tértek. Ellenük 1350 fegyveres katonát vezényeltek ki. A támadás előtt a katonák azt az újabb utasítást kapták, hogy különös figyelemmel legyenek a háromszékiekre, és a helyszínen végezzenek velük. Ezért tudatosan próbálták felfedni kiletüket, és bizonyos törbecsalás után kegyetlenül vágtak közéjük. Balló István így próbálta összegezni az eseményeket: „Toll nem tudná azt az öldöklést leírni, melyet a katonaság rendezett a felgyújtott házak lángjai mellett.”⁶⁶

Továbbra is fokozottan figyeltek a háromszékiekre. Január 7-én azt közölték, hogy senki háromszékit a házába befogadni ne merészeljen, mert „életét veszi el”, inkább ha lát vagy rájuk talál, „megfogja és kötözve ezen királyi commissionak behozza, hasonló büntetés alatt”.⁶⁷

A Madéfalván történekről Siskovicz már 1764. január 9-én összefoglaló jelentést készített. A háromszékiekről azt írta: az erdön összegyűltekhez „néhány száz háromszéki és alsíki és kászoni is csatlakozott”. Az erdön egyre nagyobb tömeg gyűlt össze, felkelés bontakozott ki. „Háromszéken is új csoportosulások történtek, és az ottani felkelők már úgy látszik, hogy *puskapor* is gyártanak. A Madéfalván összegyűltek leverésével Caratto alezredest bízta meg. A megbízatás közlésekor sok más feladat megjelölése mellett arra is kitért, hogy „virradatkor a falut fogja körül, s az abban lévő lázadókat fegyverrel verje szét; azokat, akik tüzelő fegyverrel ellenállnak, főképp pedig a háromszékieket, akiknek már idejövételük is büntetést érdemel, vágassa le.”

Jelentésében azt írta, „minthogy a nép a faluból kifelé tüzelni kezdett”, sőt „a házak ablakaiból is puskáztak kifelé”, ezért Caratto kénytelen volt „erőszakot és fegyvert alkalmazni ellenük”.

Csupán az érthetetlen, hogy a házak ablakaiból, majd az utcán is tüzelő székelyek lényegében miért nem találtak el senkit, hisz Siskovicz az említett jelentésben csupán egy dragonyos káplár „zúzódásáról”, Nagy nevű Kálnoky-huszárhadnagy „kezén sérülés”-éről, valamint egy dragonyos ló agyonlövéséről írt.

„A népet azután a dragonyosok és huszárok szétugrasztották, és hogy főképp a háromszékiek, akik menekültek, véres fővel futottak még aznap haza Alcsíkon keresztül” – olvasható a jelentésben.⁶⁸ A madéfalvi vérengzés körülményeit ismerve, az idegen Heidendorfi Conrád Mihály azt írta: „olyanná lett a csíki völgy, mint a halál völgye.”⁶⁹

Többen 400 halotról, ezernyi sebesültről írtak, az emléktábla szövegében pedig az szerepel, hogy azt a „Csíki és Háromszéki 200 székely vértanú emlékére” állították.

A vallatások során kiderítették, hogy a háromszéki vezetők Balogh László, Óvári János, Csörja János voltak, de közülük, úgy hiszik, a két utóbbi elesett. Megállapították azt is, hogy Háromszéken a fő toborzó, aki Csíkba vezette az összegyűlteket, Olosz Sámuel volt.

Siskovicz jelentésben arról is írt, hogy tájékoztatták, Háromszéken a kedélyek nem csillapodtak le, az ott tartózkodó katonáknak erősítést küld, mert arról is tudomást szerzett, hogy az „állandó törvényszék (judicia continua) ellen” fellázadtak, sőt „a háromszéki főkirálybíró, gróf Mikes Antal házat és személyét is megtámadták.” A nép vakmerősége odáig jutott, hogy mintegy száz fegyveres rontott be Mikes Antal udvarházába, és követelte felterjesztésük jegyzőkönyvbe iktatását.⁷⁰

Halmágyi István naplójába azt jegyezte fel, hogy Buccow tudomása szerint a csíkiak megsegítésére Háromszékről 3000 lovas, Udvarhelyről 4000 gyalogos volt útban, és ez szintén indokul szolgálhatott a fegyveres beavatkozására.⁷¹

Mikes Antal 1764. január 16-án azt közölte a bizottsággal, hogy figyelmeztette a háromszékieket, de a parancs szövegénél „a Madéfalváról visszatért sebesültek sokkal hathatósab intést hoztak magukkal.” Ettől a lakosság megrettent, a továbbiakban nem állt ellen, hanem fegyvert kért a tisztektől. Január 20-i jelentésében arról írt, hogy a lakosság hangulata teljesen megváltozott, több falu lakói tömegesen kértek fegyvert. Óvatosságára vall, hogy az utasítás ellenére a Madéfalváról hazatérteket nem fogta perbe, egyrészt a lakosság körében ismételen ne alakulhasson

⁶⁶ BALLÓ István 1906, 60.

⁶⁷ SZÁDECZKY Lajos 1908, 526.

⁶⁸ Uo., 180–182. és 532.

⁶⁹ HEIDENDORFI CONRÁD Mihály 1942, 109.

⁷⁰ SZÁDECZKY Lajos 1908, 187. és 531–533.

⁷¹ HALMÁGYI István 1906, 111.

ki félelem, másrészt, hogy egy újabb elmenekülésre, elvándorlásra ne kerülhessen sor.⁷²

A bizottság a történetek után első feladatának azt tekintette, hogy kellően megindokolja tettének szükségességét, a kegyetlen vérengzés elkerülhetetlenségét, amely minden vonatkozásban a „székelyek hibájából” történt meg, azután pedig arra törekedett, hogy sikerre vigye a határőrség megalakítását.

A madéfalvi események láttán tulajdonképpen szétvertnek kell tekintenünk a székelyek ellenállását. Megalázott, fegyverrel eltiport emberek sokasága, ha az újabb tömeges gyilkolást el akarta kerülni, tán fogcsikorgatva, de kénytelen volt engedni a hatalomnak.

Maga Siskovicz írta gróf Daunnak, a haditanács elnökének, Rákosról: „Nincs többé akadály a határőrség teljes felállítása előtt.”⁷³

Arra azonban figyeltek, nehogy hasonló zendülésre kerülhessen sor, vagy a madéfalvi események hatására esetleg kiszélesedjék az ellenállási mozgalom. Ezért január 8-án azt írták Mikes Antalnak, Háromszék főkirálybírájának, remélik értesültek már arról, mi történt Madéfalván azon háromszékiekkel, akik a csíkiak segítségére siettek, ezért kövessenek el mindent, hogy a háromszékiek vetkőzzék le „vadságukat”, és engedelmességre térjenek. Kérték, büntesse meg azokat, akik Háromszékről részt vettek a madéfalvi eseményekben. Annál is inkább szükségesnek látták a főkirálybíró figyelmeztetését, mert Baló László miklósvárszéki alkirálybíró leveléből arról értesültek, hogy Háromszékről bujtogató levelek érkeztek Erdővidékre, a limitrophusok pedig újból üldözőbe kezdték venni a nem katonákat, az ilyenekre figyeljen, mert mindezek feszültséggerjesztő cselekedetek, újabb veszélyt jelenthetnek.

A bizottság közben január 10-én Csíkrákosra hívta össze a környező falvak lakóit, ahol az ünnepélyes eskütételre is hamarosan sor került, és így haladva, Háromszék felé szerezhetett tudomást Mikes Antal jelentéséből arról, hogy a háromszékiek készen állnak a katonák közé állásra, az eskütételre, és bardocszékiek is hasonlóan nyilatkoztak.

A bizottság február 3-án már Kézdiszéken volt. Az előkészítés után a falvak lakóit február 6. és 12. között írták össze, 13-án a kantai minorita templomban Simon Endre polyáni főesperes-plébános megtartotta az ünnepélyes szentmisét, felszentelte a zászlókat, és sor került az eskütételre is.

A város lakóit külön hívták össze. 1764. február 13-án Siskovicz József altábornagy parancsba adta, hogy a következő nap a város lakosságának azon

része, „akik azt az időt érték, hogy már a fegyvert elviselhetik”, álljanak reggel 7 órakor a kapitány lakása előtti gyepen, a Városháza mögött, hogy onnan a városban levő Királyi Bizottság elé vezettessenek. Külön megjegyezték, senki részeg nem lehet. A törvényerejű rendeletet kell meghallgatniuk, amelyről senki el ne maradjon, mert a hiányzókra kemény büntetés vár. Azok is jelenjenek meg, akik többen laknak egy családban, és már a 15. évüket betöltötték. Ne várja meg senki otthon, hogy esetleg a katonák vezessék a kirendelt helyre.⁷⁴

Kézdivásárhelyen 1764. február 15-én az eskütételre is sor került. Nagyvonalakban abban a formában történt, ahogyan Gyergyóban elkezdtek. A sorozás eredményeként a város lakosai közül 250 személyt írtak a határőrök közé, akik egy külön századot képviseltek. Úgy látták, hogy bizonyos kedvezményben tudják részesíteni a városi iparosokat, ezért is választották külön a falvaktól.

A bizottság február 16-ra Orbaiszéken, Zabolára költözött. Itt lakott gróf Mikes Antal Háromszék főkirálybírája. A szokásos módon összehívták a környék falvainak lakosságát, itt is ismertették a királynő parancsát, különösebb nehézség nélkül nyilvántartásba vették a férfiakat, majd február 26-án Zágonban az esküt is letették. Megjegyzendő, hogy a bizottság külön elismerésben részesítette Imreh Sámuel kovásznai lelkészt, mivel a szervezés idején kitartóan, következetesen biztatta a lakosságot a fegyverek felvételére. Kitüntetésre is javasolták, amit a későbbiekben meg is kapott, 1764. október 15-én Nagyszébenben, az arany érdemjelt maga a királynő küldte.⁷⁵

A szervező bizottság február 29-re Sepsiszékebe, Uzonba költözött. Ide 33 falu lakóit hívták össze, hogy meghallgassák a királynő rendeletét. Hogy még „jobban odafigyeljenek”, az összegyűlteket három század az Okelli-ezredből, egy pedig az Anger-ezredből vette körül, így teljes biztonságban érezhette magát a katonai küldöttség. Sorban írták össze a falvak lakóit, a fegyvereket is gyorsan kiosztották.

Sepsiszentgyörgy és Illyefalva lakossága városaik régen kapott jogaira hivatkoztak, azt kérték, mivel a hadakozástól mindig fel voltak mentve, most is vegyék figyelembe ezen jogukat. Kérésüket a bizottság azzal utasította el, hogy a menlevélben csak azt írták, a hadba vonulóktól ne terheljék a városokat, ezt ezután is tiszteletben tartják, de a határőrök közé besorolják, esetleg kérésüket elküldhetik a királynőhöz. Eladdig is a két város lakóit március 4-én összeírták, a fegyvereket kiosztották. Az esketésre különösebb ünnepség nélkül, a református egyház szertartása szerint, március 6-án és 7-én, az uzoni templom körüli

⁷² TELEKI Domokos 1877, 109–110.

⁷³ SZÁDECZKY Lajos 1908, 543.

⁷⁴ SÁL, Fond 20, ltsz. 942, nr. 178, fol. 23.

⁷⁵ ALBERT Ernő 2004, 237, 258.

téren került sor. Uzonból azt írta Siskovicz március 7-én Daunnak: „Háromszéknek Sepsi fiúszéke, Sepsiszentgyörgy és Illyefalva városokkal már össze van írva, s a fegyver ki van osztva köztük; 6-án és ma felekkettük őket. Én olvastam fel nekik a katonai törvényeket, és fennhangon letették az esküt. Ezen 1005 gyalog székely katona és 250 székely huszár jelent meg hadi rendben; ünnepies csendben, rendben ment végbe minden. Még csak Miklósvár és Bardócz szék van hátra; 20-án ezekkel is készek leszünk.”⁷⁶

A bizottság március 7-én már útra készült Miklósvárszékbe, ahol Nagyajtára 10-ére hívták össze a szék falvainak lakóit. A királynő rendeletét itt is az Okelli-katonák, a Kálnoky-huszárok jelenlétében olvasták fel, majd sorban írták össze, először Bodos, Barót és Sepsibacon, 11-én Bölön, Miklósvár, Köpec, Szárazajta, 12-én Közép- és Nagyajta lakóit. Különösebb tájékoztatásra ekkor már nem fordítottak időt, 13-án a már besorozott katonákat Nagyajtára hívták újból össze, és zászlódíszben, ágyúlövések kíséretében megtartották a zászlószentelést, elmondaták az eskü szövegét is.

A bizottság március 16-án Bardocszéken kezdte az ismertetőt, majd Erdőfüle, Magyarhermány, Kisbacon, Telegdibacon lakóinak összeírását. Ugyanezt tették a következő nap Bibarcfalván, Bardocon, Olaszteleken, Vargyason, Száldoboson, 18-án pedig Olaszteleken fel is eskették Bardocszék lakosságát.

Ezzel a nappal a bizottság befejezettnek tekintette a székely határórság szervezését.⁷⁷

Nemsokára megalakították az ezredeket. Az II. gyalogezredet Háromszéken és Bardocszéken állították fel, Kézdivásárhely központtal. Parancsnoka Zinicque Simon alezredes lett.

Kijelölték a századok állomáshelyeit is. Az 1. század székhelye ekkor Kézdivásárhely lett, 2. Barátos, 3. Polyán, 4. Illyefalva, 5. Bereck, 6. Nagyborosnyó, 7. Altorja, 8. Zabola, 9. Dálnok, 10. Bölön, 11. Barót, 12. Telegdibacon.

A századok kapitányai döntő többségben németek voltak:

1. század – nem jelölték meg
2. század – nem jelölték meg
3. század – Kotzy
4. század – Lantz
5. század – Neumüller
6. század – Seidel
7. század – Mihaltz
8. század – Ende
9. század – Guisanj
10. század – Málnásy

⁷⁶ SZÁDECZKY Lajos 1908, 573.

⁷⁷ Uo., 191–194.

11. század – Coonary

12. század – Samler

A huszárok parancsnoksága Sepsiszentgyörgyön működött, irányítója Reich Fülöp alezredes volt. Mivel 761 falu lakosaiból alakult az ezred, igen nehezen lehetett irányítani.

A háromszéki huszárok állomáshelyei:

Kézdiszentlélek	– parancsnoka	Frankenbusch
Lécfalva	– parancsnoka	Kálnoky
Alsócernáton	– parancsnoka	Leib
Gidófalva	– parancsnoka	Haisler
Nagyajta	– parancsnoka	Jósika

A három székely ezred, a két gyalog és a huszár egy dandárt képezett, a dandár parancsnokává marosnémeti gróf Gyalay Sámuel tábornokot nevezték ki. Kinevezésekor elmondták róla, hogy járatos a katonai feladatok elvégzésében, a magyar nyelvet tudja, a székelyeket ismeri, „nincs ellenére a határőri katonai szolgálat”, népszerű ember.

A szervező bizottság, éppen tetteinek igazolására, nyomban a madéfalvi események utáni napon, maga jelölt ki kivizsgáló bizottságot, amellyel az volt a célja, hogy az utólagos felelősségre vonást megelőzze, bebizonyítsa, hogy a madéfalvi események okozói kizárólagosan a székelyek voltak, a bizottság másként nem is tehetett, minthogy kegyetlenül szétverje a lázadást. A folyamatosan küldött magyarzó jelentésekből is végig csak ez derülhetett ki. Ennek bizonyítása volt az érdeke és célja a bécsi udvarnak is. Céljuk elérésében nem válogattak az eszközökben sem. A Madéfalván elfogottakat a csíkszeredai várba kísérték, bezárták a sebesülteket is. „Barmával is jobban, szelídebben bánik a becsületes ember, mint az idegen katonák bántak ekkor a védtelen székelyekkel.” A tiszteknek mulatságot jelentett az emberek szenvedése. A várban a foglyokat szűk cellákba zárták, a téli hidegben ruhájuk testükre fagyott.⁷⁸

A börtön zsúfoltságát és az embertelen körülményeket látva, a foglyok jelentős részét hazaengedték, falfanként 3-3 személyt tartottak vissza, ellenben a Háromszékről fogságba kerülteket teljes számban a várban tartották, arra törekedve, hogy a felkelés körülményeit kedvük szerint állapítsák meg, a bujtozókat a székelyek közül kimutassák, és azt írásban is, vallomásukkal vállalják, így aztán biztosra tudják igazolni, hogy a katonaság kényszerből támadt Madéfalván.⁷⁹

A kivizsgálás nyomán bőven gyűltek a kívánság szerinti bizonyító adatok, de a bizottság időközben nagy meglepetésére arról értesült, hogy a bécsi udvarban is elhatározták a Madéfalván történtek kivizsgálását.

⁷⁸ NAGY Imre 1957, 39–40.

⁷⁹ BALLÓ István 1906, 61.

A haditanács elnöke 1764. január 17-én a Siskovicz január 9-én küldött jelentését a királynő elé terjesztette. Buccow a székelyek kiváltságaiktól való megfosztását, mai szóhasználatnál élve, hadiállapot bevezetését javasolta.

Mária Terézia január 28-án, korábbi nyilatkozataira alapozva, rendeletet bocsátott ki „a szervezendő bűnvizsgáló bizottság ügyében”. Ennek szellemében a kancellária január 29-én elhatározta, hogy vizsgáló bizottságot küld Székelyföldre, amelynek elnökéről egyelőre csak annyit határozott, hogy katona legyen.⁸⁰

A királynő korábbi rendeletét „a nyugalom mielőbbi helyreállításáért” még pótlólag kiegészítette néhány ponttal. Azt követelte, hogy a bizottság polgári és katonai személyekből alakuljon, és hét tagból álljon, ezt bővítsék egy jegyzővel és két hadbíróval, akik a magyar nyelvet is ismerik. Ők intézzék a vallásokat, „a kolomposok és koripheusok, a felbujtók és tanácsadók kikutattassanak” parancsolattal, feladatuk a nyugalom helyreállítása legyen.

Mindebből világosan kitűnik, a bűnösök csakis a székelyek lehetnek...

A királynő kitételei között az is szerepelt, hogy vallatáskor kínzást is lehet alkalmazni, a bűnösök feljelentőinek pedig 100 forintot lehet ígérni. Akire pedig rábizonyítják vétkességét, azt testi fenytéssel, jószágvesztéssel és halállal kell büntetni.⁸¹

A bizottság, amelyet vezetőjéről, Josef Roth vezérőrnagyról többnyire Roth-bizottságnak neveztek, megalakulása után Nagyszebenből indult ki, és március 20-án érkezett meg Kőhalomba. Mintha tudatosan törekedtek volna arra, hogy ne „zavarják” a székelyeket, feladata elvégzéséhez addig nem kezdtek hozzá, amíg a Siskovicz-bizottság be nem fejezte a határőrség szervezését – március 18-án zárult Barcocszéken.

A határőrség szervezését befejező Siskovicz-féle bizottság Olasztelekről indulva, szintén március 20-án érkezett meg Kőhalomba. Számukra ünnepnek és fontosnak számított ez a találkozás, hisz Székelyföldet nem ismerő, magyarul nem tudó vezetőnek és tiszteknek, akik eleve előítéletekkel telítettek lehettek, át tudták adni eddigi tapasztalataikat, kedvük szerinti véleményt tudtak kialakítani bennük a székely lakosságról. A Roth-bizottság magához vehette az addigi kivizsgálások iratait, amelyek kiinduló pontként tudtak szolgálni a további teendőkhöz, és baráti hangon figyelmeztették őket a további tennivalókra is. Azért is ünnepnek számított ez a találkozás, mert olyanok-

nak adhatták át a további kivizsgálás feladatát, akik velük együtt gondolkodnak, vagyis bizonyosak lehetnek abban, hogy nem a szervezők tetteit, hanem mindvégig a székelyek „vétségeit” fogják vizsgálni, az ők bűnösségét hozzák majd felszínre. Egyhangú véleményük szólalt meg abban is, ahogyan a székelyekről nyilatkoztak. Siskovicz kedélyes, gunyoros, dölyfös hangulatban, fehér asztal mellett, közös poharazgatás közben mondotta: „A székely népen, hogy egészséges maradjon, minden évszázadban egyszer eret kell vágni. Ebben az évszázadban [ő] Siskovicz megtette Madéfalvánál.”⁸² Más fordításban: „Minden században eret kell vágni a székely nemzetet, ha azt akarjuk, hogy egészséges legyen. E században Siskovicz tette Madéfalván.”⁸³ De így is fordították: „a székely nemzetet, hogy egészséges maradjon, minden évszázadban eret kell egyszer vágni; ebben a században Siskowicz vágott eret rajta Madéfalván.”⁸⁴

A bűnfenyítő bizottság hivatalos kinevezésére Bécsben, 1764. március 28-án került sor. Időközben megállapították a nyomozás fő irányát is, a kivizsgálóknak már a kezdéskor mire kell törekedniük, mely szempontokat kell követniük. Azt kell kideríteniük, mely faluból kezdeményezték az erdőre menetelt, ki vagy kik voltak a fő tanácsadók, kik csábították a falvak lakóit az erdőre, hogy indult a pártütés, mely céllal kezdődött, kik írták a különböző iratokat?⁸⁵

Leggyakrabban elhangzott kérdések: Miért nem akartak határőrök lenni? Miért tették le a fegyvert, ha már egyszer elfogadták? Kik bujtogatták fel, hogy Madéfalvára menjenek? Miért gyűltek Madéfalván össze?⁸⁶

Néhány kérdés, amelyeket az első kihallgatottakhoz intéztek:

- 14. Mi okból tették le a fegyvert?
- 18. Ki adta hírré az egybegyűlésnek helyét?
- 24. Ki volt a népnek elöljárója a népnek kimenetelkor?
- 29. Ki olvasta fel a népnek az instanciát?
- 31. Ki küldött a háromszékiek után és ki ment utánok?
- 67. Az inquisitus majd azt mondja, hogy azért küldöttek volna Háromszékre, hogy minden faluból két-két ember jöjjön fel, majd pedig, hogy a háromszékiek a privilégiumokat hozzák magukkal. Azt is mondják, hogy a Háromszékre küldött követeknek semmi instructiót nem adtak volna. De hogy egyezik ez egymással? Azért mondja meg igazán, az maga ígérete szerint, miért küldöttek a háromszékiek után?⁸⁷

⁸⁰ SZÁDECZKY Lajos 1908, 533, 548, 555.

⁸¹ Uo., 555–556.

⁸² Idézi IMREH István 1994, 28.

⁸³ MARCZALI Henrik 1898, 307.

⁸⁴ SZÁDECZKY Lajos 1908, 203.

⁸⁵ Részletes leírása ALBERT Ernő 2004, 249–250.

⁸⁶ ENDES Miklós 1938, 215.

⁸⁷ IMREH István 1994, 71–75. és 111.

A bizottság 1764. április 3-án érkezett Csíkba. Előzőleg már közölték mind a csíki, mind a háromszéki ezred parancsnokával, hogy a korábban bűnösöknek nyilvánítottakat egyszerre fogassák el, és azok a fenti napon Csíkból is, Háromszékről is megfelelő kísérettel a csíkszeredai várban legyenek.

Előző napokban a várban szabadulását várta a csíkiak mellett torjai Lőrincz Antal, polyáni Nagy György, albisi Barabás Elek és István, feldobolyi Mátyás Ferenc, papolci Thoma László, gidófalvi Pallók László,⁸⁸ kiknek szabadulási álma egyszerre szerte-foszlott, amikor azt tapasztalták, hogy egyre többen kerülnek melléjük fogságba.

A bizottság április 6-án érkezett meg Taplocára, és nyomban meg is kezdte a kivizsgálást. Joseph Roth vezérőrnagy első intézkedése az volt, hogy lakása előtt, a taplocai mezőn mintegy száz foglyot fel- és le járatott, kik közül egyeseknek még mindig véres volt ruhája. Katonák figyelték őket, ágyúk is néztek rájuk.

A tulajdonképpeni kihallgatások április 5-én kezdődtek. Néhány háromszéki fogoly felelt a kérdésekre, majd a taplocai Miklós György állt a bizottság elé, hogy két napon át az egymást követő 42 kérdésre feleljen. De kikérdezték ennél több ideig is, és sokkal több kérdésre is kellett felelni. A csíkszentmiklósi Ferencz Antal 23 napig állt a bizottság rendelkezésére, és 110 kérdésre kellett felelnie, vagy a menasági Mihály Jakab 11 nap alatt 100, a vacsárcsi Bíró István 6 nap alatt 99 kérdésre felelt.

Az elhangzott kérdéseket, a rájuk adott feleleteket, a székelyek vallomásait a magyarul jól tudó, Marosvásárhelyen tanuló, később törvényszéki jegyzőként működő Michael Conrad von Heidendorf medgyesi születésű szász elfogulatlanul igyekezett rögzíteni. A magyarul elhangzó vallomásokat ő fordította németre, majd azt Sagmüller hadnagy írta át a tovább küldött jegyzőkönyvbe.⁸⁹

Heidendorf a teljes hitelesség megerősítéséért a jegyzőkönyvben néhány verést is rögzített: Gecző Istvánra 40 botütést mértek, Ferencz Antalra, akinek kihallgatását április 16-án kezdték, mivel nem voltak megelégedve vallomásával, április 26-án a 82 kérdésre adott feleletét követően „20 pálcaütésekkel az igazságnak kivallására” próbálták rábírní, de akkor is „egyebet nem mondott, hanem csak kiáltott”.⁹⁰

A kérdések és feleletek során gyakran szóba került Háromszék is, ez azonban nem pótolhatja a székekben készített jegyzőkönyvet, amely mind a mai napig nem került elő.

Buccow utolsó erőszakos megnyilvánulását is meg kell említenünk, amely a háromszéki Esztelneken élő ferencrendi barátokkal kapcsolatos, és a bűnfenyítő bizottság kivizsgálásával párhuzamosan zajlott le:

1764. április 23-án a német eredetű fráter Mosmiller Brúnó azzal jelentette fel az esztelneki Ábrahám Dénes házfőnököt, hogy 1764. január 15-én a kolostorban puskaporgyárat állított fel, egy cigánykováccsal vasgolyókat készíttetett, amelynek eredményeként 3 véka puskaport és mintegy 6-800 vasgolyót és fegyvereket küldött az erdőn tartózkodó lázadóknak.

A brassói feljelentő a fentieket tulajdonképpen az Esztelneken tartózkodó német ferencrendi baráttól, Leyboldt Didacustól hallotta. De Leyboldt Buccowval is tudatta, hogy fontos adatokat közöl vele, ha valamely német kolostorba juttatja, és a többi német barátnak is biztosítja a védelmét.

Kiderült, hogy Kézdialmásról egy földműves ember több napon át valóban puskaport készített a kolostorban, de azt tűzijátéknak akarták felhasználni. Végül a feljelentők egyike Moldvába menekült, Leyboldt Didacus pedig megszökött a brassói letartóztatásból, amely külön örömet jelentett fogvatartóinak.⁹¹

Időközben Buccow 1764. május 18-án hirtelen halállal távozott az élők sorából. Erdélyen nem volt, aki sajnálja, sokan vélték, hogy Isten megbüntette tetteiért. Mások csúfoló verset írtak életéről és haláláról.

Jól tudták az erdélyiek, különösen a székelyek, hogy Buccow minden olyan intézkedést, amely a székelyek ellen irányult, örömmel üdvözölt. Sürgette a madéfalvi események után, hogy minden téren büntessék e vidék lakosságát, a bűnfenyítő bizottság felállítását maga is szorgalmazta, egy-egy félrevezető adattal csak súlyosbítani próbálta a székelyek szerepét, befolyásolta a bizottság döntéseit, és remélte, az elképzelése szerint „derül ki” a székelyek ellenséges szándéka. Meg volt győződve arról, hogy a székelyek bécsi udvar és személyesen a királynő iránti gyűlölete akadályozta meg őt abban, hogy korábbi tervét nem valósíthatta meg.

Mária Terézia 1764. június 17-én Hadik Andrást, a Mária Terézia rend lovagját, belső titkos tanácsost, huszárezred-tulajdonos tábornokot királyi biztosként főparancsnoknak és a főkormányzók elnökének nevezte ki.

Feljegyezték, hogy Hadik augusztus 7-én „szép magyar beszéddel foglalta el elnökségét a főkor-

⁸⁸ SZÁDECZKY Lajos 1908, 208.

⁸⁹ A Csíkból készített jegyzőkönyvet közölte IMREH István 1994.

⁹⁰ IMREH István 1994, 115.

⁹¹ SZÁDECZKY Lajos 1908, 211–214. és 238.

mányszéknél, ami »igen nagy örömmel töltötte be a felgyűlt magyarokat és gróf Mikes Antalt örömben való sírásra indította.«⁹² Ha kezdetben a szászok bizonyos fenntartásokkal is fogadták, de később ők is megbecsülték méltányosságáért és igazságszeretetéért.⁹²

A bünyefenyítő bizottság zavartalanul folytatta a kivizsgálást. Elnöke, báró Roth mindazokkal, akiknek kivizsgálása folyamatban volt, 1764. július 19-én tudatta, hogy Sepsiszentgyörgyre költözik, jelentéseiket oda küldjék. Ezt megerősítették a bizottság tagjai is, amikor úgy vélték, lényegében július 27-ig befejezték csíki teendőiket, és a további vizsgáldásokat Sepsiszentgyörgyön folytatják. Ennek ellenére még augusztus, szeptember nagy részét is Csíkban töltötték, utolsó gyűlésüket szeptember 22-én, Taplocán tartották meg.

Háromszéki ténykedésüket október 2-án, Kézdiszéken kezdték meg, közben azonban még a Csíkban nem tisztázott ügyeiket is rendezték.

A bizottság első háromszéki kivizsgálása a Buccow által halála előtt megbüntetésüket annyira sürgető esztelneki barátok már említett puskaporgyártási ügye volt. Mintegy 10 napot töltöttek ott, de különösebb eredményt nem tudtak felmutatni. A bizottság arra is számított, hogy esztelneki tartózkodásuk ideje alatt bővebben tudják tisztázni, kik voltak a Csíkba menő háromszékiek szervezői és részvevői, de ezzel kapcsolatban számukra megfelelő információkat nem kaptak. Bizonyos kényelmi okokra hivatkozva, tíz nap után székhelyüket Kézdivásárhelyre tették át. Viszonylag kevés ideig tartózkodtak a városban, mert jobbadán olyan adatokhoz jutottak, amelyek tettéseit Háromszék alsó részében, Sepsiszékből kellett keresniük. Ezért a bizottság a székhelyét Uzonba helyezte át.

Roth vezérőrnagy a Mikes-kúriában talált megfelelő lakrészt. Hogy még nagyobb kényelemben érezhesse magát, a gyűléseket is az épület alsó termében tartották meg.

Uzonban a bizottság neki megfelelő feltételek között tudott működni. Von Heidendorf feljegyezte például azt, hogy ő a Pünkösdi család nemesi kúriájában lakott, ahol olyan, 80 éven túl lévő családtaggal ismerkedett meg, aki a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban a fejedelem ezeres kapitánya volt, és a Habsburg-uralom bevezetése után egyike volt a legnagyobb elégedetleneknek. Bercsényivel is jó ismeretségben volt, felkereste XII. Károly svéd királyt is, akinek szárnysegéde lett, majd Ágost lengyel király udvarában élt, és csak jóval később, III. Ká-

rolytól, vagyis VI. Károlytól, mint német-római császártól kapott azzal a feltétellel engedélyt a hazatéréséhez, ha birtokára visszahúzódik, és nem vesz részt a politikai életben.

A bizottság Uzonban elsősorban azokat a foglyokat hallgatta ki, akik a madéfalvi események idején a csíkszeredai várban voltak bezárva. Kihallgattak többek között egy Orosz nevezetű közsékelyt is, akitől azt remélték, hogy pontos adatokat szolgáltat a felbujtókról. Itt érdemes felidézni, ami kihallgatás közben von Heidendorffal történt, akit azzal vádolt meg a bizottság első hadbírója, hogy amikor Orosz a „keresett titkot” már-már közölte volna, a székely atyafi az ő intésére kezdett másról beszélni. Von Heidendorf a kivizsgálását kérte. Kiderült, hogy a vádlott nem is nézett rá, nem is ismeri, hanem valami jelt a hadbíró mozgásában vélt, ezért vallott a már lejegyzettek szerint. A kivizsgálás során megállapítást nyert az is, hogy a kérdéseket igyekeztek úgy feltenni, hogy valamelyest benne legyen abban a felelet is. Végül is a feljelentő, belemagyarázó hadbírónak nyilvánosan bocsánatot kellett kérnie von Heidendorftól.

A vizsgálatok során semmilyen jelentőset nem sikerült megtudni abból, amit a bizottságnak feladatként jelöltek meg kitisztázásra.⁹³

A bizottság működéséről még el kell mondanunk, hogy ugyan végrehajtói szerepet is kaptak, de határozataikat meg kellett beszélniük a Lázár-Bethlen–Siskovicz-bizottsággal. 1765 januárjától az ellenőrző szerepet Hadik András fő kormányzóra bízták, aki sürgette a hosszan elnyúló kivizsgálás befejezését, a bizottságnak azt tanácsolta, hogy csak az igen fontos ügyekkel foglalkozzanak, ne növeljék a székelyföldi elégedetlenséget, a feszültséget. Bizonyára neki is köszönhetően, a bizottság úgy határozott, hogy rövidesen befejezettek tekinteti működését, és mindannyiuk meglegedésére Roth vezérőrnagy 1765. június 5-én bejelentette feloszlásukat. Ezzel mindenki befejezettek tekintette a bünyefenyítő bizottság tevékenységét, annak ellenére, hogy annak elnöke még június 13-án is küldött levelet Uzonból.⁹⁴

Mit tisztázott a bizottság Csíkban és Háromszéken? Csíkban 1764. április 5-től egészen szeptember 27-ig, tehát 6 hónapig, Háromszéken október 2-től 1765. június 5-ig, tehát 9 hónapig tartózkodott.

Amíg a csíki eseményekről a fennmaradt jegyzőkönyv nemcsak a kiemelkedő történetekről, hanem a szervezés során tapasztalt hétköznapi gondokról is aránylag részletesen tájékoztat, ugyanezt, éppen a jegyzőkönyv hiányában, nem mondhatjuk el Háromszékről. Mégis, bizonyos adatokból valamelyest

⁹² Uo., 210.

⁹³ HEIDENDORFI CONRÁD Mihály 1942, 81–87.

⁹⁴ IMREH István 1994, 67.

tájékozódhatunk, hogy a kikérdezések során a bizottság tagjai milyen irányba próbálták terelni a vallo-másokat. Mindenekelőtt azok a kérdések, amelyeket a bizottság korábban megfogalmazott, Háromszékre is érvényesek voltak. A vattatás során azonban helyi vagy egyéni vonatkozású tettekre is megpróbáltak fényt deríteni.

Háromszéken feljegyzések maradtak fenn 1762 második feléből, a kezdeti időszak fuvarozásairól. Külön fejezet a limitrophusok tetteinek számbavétele, amely ugyan csak néhány faluból maradt meg, de így is számos eseményt, kegyetlenkedéseket, hatalommal való botránys visszaéléseket tartalmaz, és hű képet mutat be az akkori viszonyokról, az emberek hangulatáról. A fegyverek letétele, Buccow Kézdivásárhelyre érkezése, a székek lakóinak magatartása nem kerülhette el a bizottság figyelmét. Külön is figyelhetek a bardocszékiek fokozott ellenállására, a háromszékiek 1762-es őszi zendülésére, a Kálnoky-bizottság kivizsgálásaira, az 1763. június 11-én tartott kézdímarfosfalvi gyűlésre, majd néhány nap múlva, június 14-én a Lécfalvára szervezett titkos megbeszélésre, a nyári háromszéki lázadásra, gróf Bethlen Miklós háromszéki tartózkodására, arra, hogy 1763. október 30-án a limitrophusok az angyalosiak közé lőttek, a hatolykai gyűlésre, a háromszékiek Csíkba indulására, a madéfalvi tartózkodásra, a csíkiakkal közös beadvány elkészítésére, a madéfalvi vérengzésre, a hazatérésre, a határórség megalakulásának módjára. Az említettekén kívül Háromszéken a falvanként sorskérdésekről gyakran tartott gyűlésekről, amelyeken a közösség tennivalóit szabták meg.⁹⁵

Mivel az elmenekülteket a bécsi udvar kegyelem-ben részesítette, mindenki békésen, következmények nélkül hazatérhetett. A csíkszerdai várban fogvatartottak szabadlábba bocsátását azzal indokolták meg, hogyha nem kerültek volna fogságba, akkor ők is a határon túlra menekülnek, és most ők is közkegyelemben részesülhetnének. 1765. december 14-én Mária Terézia közkegyelemben részesítette mindazokat, akiket különböző okok miatt a határórségért fogtak el. A következő év májusában Hadik András arra kérte Mária Terézia királynőt, hogy mivel a kivizsgálás során főbenjáró bűn egyetlen esetben sem derült ki, zárják le a határórség szervezésével kapcsolatos ügyek ilyen szerű vizsgálatát, mondja ki a királynő az „amnestiát és gráciát”.⁹⁶

A limitrophusok tettein kívül a határórség szervezése időszakából bizonyos átiratokból, levelekből

bővebben informálódhattunk a háromszéki jobbágyok életéről, valamint részletekben is tájékozódni tudtunk a kivándorlási körülményekről.

A jobbágyokról néhány okiratot tudtunk közölni. Előjáróban tudatnunk kell róluk: a nemesek kérésére szabályba foglalták, hogy jobbágyokat nem vesznek be a határőrök közé, bizonyos esetekben a tisztek mégis megszegték e kitételet.

Az, hogy a szervezés kezdetétől a jobbágyokat beírták határőrnek, világosan látszik abból, hogy amikor 1763. január 11-én Várdotfalván a szék vezetőinek gyűléstermék körülverték, kijelentve, addig onnan senki nem távozhat, amíg kérésüket nem teljesítik, és nem kötelezik a határőrnek állt jobbágyokat a fegyverek letételére, és a nemesekhez való viszsztatérésre.⁹⁷ Továbbá az új bizottság, a Siskovicz-féle tervezetében is az szerepelt, hogy a határőrök közé kell sorozni az egytelkes, egyházhelyes nemeseket, a lóföket és a darabontokat.

A szabályba foglaltak ellenére, a sorozó bizottság elfogadta a jobbágyokat is, mi több egyes esetekben hívta-szervezte katonának őket. Feljegyezték, hogy sok jobbágy megtagadta földesurának a szolgálatot, fegyvert kért, amit meg is kapott. S ha ezek után a nemes, földesúr jobbágyát visszakövetelte, attól azt kérték, mutassa be azt az iratot, szerződést, amely igazolja, hogy az ő jobbágya. A tisztek pedig továbbra is gyakran hirdették, hogy aki katonának áll, az János király óta való jobbágyaságától megszabadul. Még a börtönből is kivettek jobbágyokat, és határőrnek eskettették. Ha pedig a jobbágy nem akart esküt tenni, a tisztek állandóan zaklatták, fuvarozásra, fizetés nélküli munkára kényszerítették, gyakran megverték. Sokszor éppen ezért kellett elmenekülniük.⁹⁸

Ebben a zűrzavaros, zaklatott, zúgolódó időszakban, amikor 1763 nyarán folyamatosan lázongott a lakosság a határórség ellen, s amikor egyesek már nyílt támadásra is készültek, szinte naponta vitát jelentett, hogy a nemesek a nyári munkák végzése idején kötelesek-e élelmet biztosítani a mezőn dolgozó jobbágyaiknak. Mivel egymást követték az elégedetlen megnyilvánulások, egyes esetekben a hatóságok kivizsgálást is elrendeltek. A Gubernium 1763. június 22-én parancsban adta ki, „voltaképpen tudósíttassék” arról, hogy Háromszéken „az földes Urak magok Jobbágyjoknak Szolgálatyoknak idején ele-delt adni Szokásban volt-e”, avagy nem.⁹⁹ Dálnokból 1763. július 3-án keltezte a kiküldött „mixta”

⁹⁵ ALBERT Ernő 2004, 117, 118–119, 126; Az angyalosi „veszkeedés” kihallgatási jegyzőkönyve: SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1763-as cs., nr. 34, fol. 1–2.

⁹⁶ IMREH István 1994, 68.

⁹⁷ ENDES Miklós 1938, 197.

⁹⁸ SZÁDECZKY Lajos 1908, 47.

⁹⁹ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1763-as cs., nr. 14, fol. 1.

nyomozóbizottság azt a levelet, melyben közölték, meggyőződtek arról, hogy a faluban a nemesek „a jobbágyok szolgálattya idején enni nem adattak volna”, és „az az ok, hogy a Jobbágyoknak Szolgálattya idején az étel nem adásból is Származott volna az profugium”, nem igazolt.¹⁰⁰

1763. augusztus 9-én „az Háromszéki Fő Tisztek” arról írtak, hogy a júliusi lázongó napok után pillanatnyilag csend honol a jobbágyok körében. Nem azon a nyomon indultak el a jobbágyok, hogy a földesurak munka idején élelmezésükről nem gondoskodnak, hisz arra semmilyen törvény nem kötelezi őket, hanem azt keresték, arra derítették fényt, hogy Háromszéken a „jobbágyoknak a nemesek mindenkor enni” adtak-e.¹⁰¹

A kivizsgálási feladatot „Sepsiszék hites Lófű Aszszessora”, gidófalvi Jantsó Elek és étfalvi Baktsi Sigmond látta el. Néhány faluban megfordulva, azt tisztázták, hogy a nemesek munkaidőben adnak-e eleséget jobbágyaiknak. Megállapították, hogy gróf Mikó Pál úr bodoki, oltszemi, málnási jobbágyainak 10 éve nem ad eledelt, ennek oka az, hogy korábban a jobbágy 5 napot dolgozott, most „csak” 4-et. Oltszemen gróf Nemes János és Nemes Ferencné asszony is ugyanezzel indokolta az élelem megvonását. Zalánban csupán egy esztendeje, hogy munkaidőben nem adnak ételt a jobbágyoknak. Sokan ezért távoztak a birtokról, de azt sem tudják, hová mentek. Kálnokról hasonló indokkal ketten hagyták el a birtokot. Martonoson is hasonlóan jártak el, de ott az indok az volt, hogy a jobbágyok nem dolgoznak úgy, ahogyan elvárják. Mikófalván¹⁰² sem adtak ételt. Egyik helyen 18, másikon 6 esztendeje vezették be, de okát nem közölték.¹⁰³

A jobbágyok másik csoportja úgy látta, hogyha sikerül a határőrök közé állni, vagy a rendes katonasághoz soroztatnia magát, elérkezett a lehetősége a felszabadulásának.

1763. május 26-án báró Apor Lászlónak Ernst Joseph aláírásával küldtek levelet Sepsiszentgyörgyről, amelyből az derült ki, hogy korábban az alezredeshez fordult segítségért a báró, és panaszkolta, hogy „Miháltz uram”, vagyis Miháltz Elek kapitány fegyvert adott egyik jobbágyának. Ernst Joseph azt követelte tisztársától, hogy „a fegyver ő tölle vissza vétettesék”.¹⁰⁴ Válaszul 1763. augusztus 5-én Altörjára viszont Miháltz Elek kapitány küldött levelet. Közölte: tudomása van arról, hogy elfogták Kovács József fegy-

vert viselő katonát, aki „az Apor udvarban lánczon arestumba tartatik”. Akkor sem tehetnék ezt, ha ki nyilatkoztatásuk szerint jobbágysága miatt tartják fogságban. Felszólítja a bárót, hogy bocsássa szabadon Kovács József jobbágyot, mert ha nem teszi, 108 katonával szabadíttatja ki, és figyelmezteti, hogy „sem-miből szikra, s szikrából gyulladás ne támadjon.”¹⁰⁵

A korábbi elfogatás után Kovács József újból visszatért a katonai szolgálatba, de 1763. február 21-én arról értesítették a határőrséget szervező bizottságot, hogy a „Méltóságos Ur” Kovács József és Boga Ferenc „édes Annyát, mint jobbágyát” nemcsak elfogatta, hanem „tulajdon marháit is elvette”. Tette azt eredményezheti, hogy az ifjú katonák megszöknek, ezért Siskovicz figyelmeztette Apor Lászlót, hogy engedje szabadon az elfogottakat, különben „felette kedvetlen dolgot fog azon tilalmas tselekedettel magára vonni.”¹⁰⁶

Apor László a továbbiakban is vissza szerette volna szerezni a jobbágyait. Levélben közölte a királyi bizottsággal, hogy habár Miháltz kapitánynak utasításba adták: Boga József jobbágyától a fegyvert vegye el, de a kapitány nemhogy nem teljesítette a parancsot, hanem még annak testvérét, Ferencet is tőlük „elidegenítette”. Azt is panaszkolta, hogy Kovács János örökös jobbágylegényét bevették a limitrophusok közé, és dobosnak alkalmazták. Ugyanakkor kérte, hogy Koncz Jánostól is vegyék el a fegyvert.¹⁰⁷ Halmágyi István 1764. február 22-én Zaboláról azt írta Apor bárónak, ugyan megparancsolta a bizottság, hogy Kovács Józseftől és Boga Józseftől a fegyvert vegyék el, de ők nem a határőrökhöz tartoznak, hanem a rendes katonák közé álltak be, ott pedig nyilvántartásba vették őket, tehát senki el nem bocsáthatja. Újból figyelmeztette a báró urat, hogy „ezeknek Annyát s odahaza maradt familiáját ezért semmiféle képpen” ne háborgassa, mert „igen nagy kedvetlenséget szerez magának.”¹⁰⁸

Apor László még a továbbiakban is arról írt a „Méltóságos Regia Comissio”-nak, hogy Boga József atyja után az örökös jobbágya, a határőrség felállításáig hűségesen szolgált, de akkor fegyvert fogott, illetve Miháltz kapitány adta a kezébe. Megígérték, hogy lefegyverzik, de ez, habár parancsba volt adva, nem történt meg. Ezért Boga Józsefet felesége, Apor Lászlóné bevittette saját lakóházába, ahonnan később a kapitány erőszakkal csak elvitette. Hiteles iratokkal igazolja, hogy Boga Józsefnek a nagyapja is jobbágy volt, és továbbra is kéri fegyvere elvételét.¹⁰⁹

¹⁰⁰ Uo., nr. 21, fol. 1.

¹⁰¹ Uo., nr. 18, fol. 1–5.

¹⁰² A mai Mikóújfalú.

¹⁰³ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, 1763-as cs., nr. 50, fol. 1–4.

¹⁰⁴ SÁL, Fond 36, ltsz. 2, nr. 1788, fol. 284.

¹⁰⁵ Uo., nr. 1788. fol. 286–287.

¹⁰⁶ Uo., nr. 1917. fol. 87.

¹⁰⁷ Uo., nr. 1169. fol. 288.

¹⁰⁸ Uo., nr. 1169. fol. 289v.

¹⁰⁹ Uo., nr. 1789. fol. 29.

Könczei Gábor és Könczei József „igen alázatosan” 1764. május 22-én „keserves bántalmukat” közölték a bizottsággal, és kérték, hogy Bodolak Vaszily és János nevezetű jobbágyaiktól, kik híruk s akaratauk ellenére fegyvert kaptak, vegyék el tőlük.

A jobbágyok panaszai tovább sokasodtak: hol az élelemért, hol az üldözésért. A terhes kötelezettségektől való megszabadulás reményében többen próbáltak új lehetőséget keresni. Egyesek ezért elindultak más otthont keresni, és átmentek a Kárpátokon, még azután is, mikor már befejeződött a határórség szervezése.

Kőröspatakon 12 nevet soroltak fel, akik elhagyták a települést, többnyire jobbágy cigányok, akik „Oláhországba” költöztek, de olyanok is voltak közöttük, akikről senki nem tudta, hol telepedtek le.

A határórség szervezése kezdetétől mindegyre visszatérő hírek szólnak a kitelepítésről, mint az engedetlenek büntetéséről, másrészt az engedély nélkül Moldvába költözésről, főként titkos utakon, ösvényeken, amelyet szigorúan tiltanak a hatóságok.

A székelyek fenyegetésének szánták a kitelepítés gyakori hangoztatását. Csikmadarason Römer kapitány azzal próbálta a lakosokat a határőrök közé állítani, hogyha nem fogadják el a fegyvert, házaik ajtait lepecsételi, haza nem térhetnek, mi több, birtokukon sem gazdálkodhatnak, végleg el kell távozniuk otthonról, a lakásaikba idegeneket költöztet, és a földjeiket is az újonnan betelepítettek fogják művelni.¹¹⁰ Csikszentdomokoson Reismüller kapitány ugyanezt közölte a lakossággal, de még a helybeli plébánost is felkérték, ismertesse, hogy egyelőre pandúrok foglalják el birtokaikat, ha nem hajlandók a határőrök közé állni.¹¹¹ Hasonló módon tartották félelemben a dánfalviakat, szenttamásiakat is.

Bornemisza Pál a Dánfalván 1763. december 31-én a bizottságnak átadott jelentésében azt írta: arra figyelmeztették az erdőn tartózkodókat, térjenek haza, „ne veszedelmeztetnék engedetlenségekkel feleségeket, gyermekeket, magokat, javacskaikat(!) örökségekkel.”

A kivándorlásról szólva egyesek már addig is eljutottak, hogy kívánatosnak látták volna a székelyek szülőföldjükről való eltávozását. Amikor az előterjesztésekben arról írtak, hogy az erőszakos szervezés következménye a Moldvába kivándorlás lesz, azt válaszolták, csak az udvar akadályozza a kivándorlást, másként pedig még hasznára válna az osztrák hatalomnak, hisz a háború befejeztével jelentős szá-

mú katona szabadul fel, akiknek hely kívántatik, ők szívesen jönnének a kivándorlók helyébe. Úgy tüntették fel, hogy egyenesen cél lenne a székelyek Moldvába vándorlása.¹¹²

Tán a legerősebben, gyűlölettől hangosan, Bucow fogalmazott. A főkormányos ülésén nyilatkozta: ha a székelyek „lármáznak”, ellenállnak, a falvakba nagyszámú katonaságot rendel, mind főbe löveti őket, maga vezényel a kivégzéseken. Jobb, ha nincs katonája a királynőnek, mint ilyen nyakas emberek legyenek. Brukenthal is célnak jelölte meg a székelyek kitelepítését, Siskovicz azt hangoztatta: ha a székelyek nem engedelmessé válnak, illő, hogy halállal lakoljanak. Olyan közlésre is sor került, hogy 8000 katonáért akár 2000-et is fel lehet áldozni.

Nem véletlen vezetett ez a felfogás a madéfalvi eseményekhez.¹¹³

Amit Bornemisza Pál írt 1762. november 20-án, Háromszékre is vonatkoztathatjuk. „Híre itten nagy vagyon, hogy a népet el akarnák vinni; felséges Asszonyunktól való hűségtől viseltetvén, kénytelenítettém jelenteni Exellentiadnak, hogy az nehezen esnék meg újabb lárma nélkül, mert fülem hallatára tartalék nélkül felkiáltottak, hogy inkább készek meghalni, mint hazájukból elmenni. Bizonyosan el is hiheti Exellentiad az népnek egész a vakmerőségben megátalkodását, hogy az hazából el nem megyen és contribucio mellett nem katonászkodhatik.”¹¹⁴

Elképzelhető, mily politikai és gazdasági válságba sodortatott elsősorban Csík és Háromszék népe a határórség szervezése idején, hogy a szülőföldjén oly sok évszázadon át hűséggel élő emberek mégis úgy határoztak, hogy elhagyva őseiktől örökölt és egy életen át gyarapított vagy megtartott vagyonukat, a rokonokat, barátokat, a közösséget felcserélik, és a kilátástalan idegenbe életük veszélyeztetésével is elinduljanak.

A székelység életében korábban is voltak gyilkos időszakok: hol a zsarnokság, hol az idegen hódítás, hol a természeti csapások következtében keltek útra többen, nagyon sokan Moldva és Havasalföld felé, de tán soha nem jutottak odáig, hogy ilyen rövid idő, egy-két év leforgása alatt ilyen nagy számban távozzanak szülőhelyeikről. Szádeczky Lajos azt írta, hogy 1763 és 1764-ben Csíkból és Háromszékről néhány ezer vándorolt ki Moldvába.¹¹⁵

Gegő Elek a moldvai látogatásáról írt könyvében is megemlékezett a kivándorlásról: két év alatt „több ezren” családotul Moldvába költöztek legtöbben

¹¹⁰ JAKAB Elek 1878, 30.

¹¹¹ JAKAB Elek 1878, 32.

¹¹² HALMÁGYI István 1906, 57.

¹¹³ JAKAB Elek 1878, 34.

¹¹⁴ SZÁDECZKY Lajos 1908, 291.

¹¹⁵ Uo., 1.

Tatros és a Tázló mentére.¹¹⁶ Hozzátehetjük, hogy a kivándorlás már 1762-ben megkezdődött, folytatódott a későbbiekben is, de a döntő rész a fenti időszakra esett. Különböző feljegyzésekben hol néhányan, hol százan, kétszázan, hol még többen hagyták el az országot, végül ezrekre menő lett a kivándorlottak száma.¹¹⁷

Úgy tűnik az okmányokból, hogy a kivándorlást Bécsben erőszakkal akarták megakadályozni, mivel általa az udvar adóbevétele jelentősen csökkent. Nem véletlenül hangzik el, hogy a kivándorlás a királynő nagy kárára történik, és hogy az engedély nélkül eltávozottak elmaradt adóját a szomszédoknak kell megfizetniük.¹¹⁸

Bajtay Antal püspök, főkormányzéki elnök 1763. június 25-én Nagyszébenből írt levelében közölte, hogy az elmúlt év novemberétől újabb hulláma kezdődött a kivándorlásnak, „az adózó rendből” „sokan idegen szomszéd országára elbujdostanak, és kimentenek”, amely mind a hazának, mind a királynőnek „nem kevés kárára és csonkulására történt”. Parancsolja ezért, hogy minden helységben jól vizsgálják meg, kik mentek át „vagy a szomszéd két Oláh vagy Magyarországra, avagy ezen Hazának más részeire”. Azt is kutassák ki, mi volt az oka eltávozásuknak, és az elbujdosottak hol találhatóak meg. Tisztázzák, hogy eltávozásuk előtt adójukat kifizették-e, mert minderről már 1762. november 1-jéig kellett volna a tájékoztatót beadni.¹¹⁹ Ezért a főkormányzék új elnöke 1763. június 25-én újból kéri az eltávozottak számbavételét.¹²⁰

Bajtay Antal 1763. szeptember 28-án kelt levelében ismételtén arra figyelmezteti a székek és falvak vezetőit, hogy sokan „vakmerő bátorsággal magok lakhelyeiket elhagyván”, idegen földre áttelepednek. Kitért arra, hogy a királynő „gyakor ízben” megparancsolta ennek megakadályozását. A főkormányzék „által nem láthatván”, miként tudnak eltávozni a faluból minden felszerelésükkel, állataikkal, anélkül, hogy szomszédjaik ne szerezzenek tudomást róla. Ugyanakkor közli, hogyha ezen rendelkezés után továbbra is távoznak el emberek a helységeikből, a kivándorlók helyett a falu lakóinak kell megfizetniük adóhátralékukat.¹²¹

Bajtay Antal és Halmágyi István írta alá azt az utasítást, amelyben részletesen tárgyalták, hogyan akadályozható meg a kivándorlás. Utalnak arra, a főkormányzék számos alkalommal felhívta a figyelmet arra, hogy különböző utakon számosan elhagyják az országot, mivel a székek vezetői nem tettek eleget az

utasításoknak. Elrendelik, hogy minden helységben éjjel-nappal őrköt állítsanak, akiknek más feladatot ne adjanak, mint a kivándorlásra készülők ellenőrzését. A vándorló, kóborló embereket ellenőrizték, fogják el a gyanúsokat, adják át a bírónak, kísérik írástudó emberhez. Ismételtén figyelmeztették a helyi vezetőket, hogy egy településről senki úgy nem tud távozni, hogy a szomszéd, vagy a falusbírák, vagy az örök észre ne vegyék. Mihelyt eltávozást észlelnek, azonnal fogják el a kitelepedni akarót, és jelentsék a tisztéknek. A szolgabírák is körzetükben gyakran forduljanak meg, és figyelmeztessék alattvalóikat a kötelességükre.

Eljutottak egészen odáig, hogy pálcázás büntetését kérik a kötelességüket elmulasztó bírákra, szomszédokra és örökre.

Arra is kitértek, hogy a szökő emberek szekerestül, lovastul, háznépestül szoktak indulni, s ha városban vagy falun haladnak át, tartóztassák fel őket. Ha a legkisebb gyanú felmerül „bujdosó szándékjokról”, fogják el őket, s lakóhelyükre visszavitessék. Akik pedig az ilyen szökő embereket továbbengedik, azokra is büntetést mérjenek, és jelentsék a főkormányzéknek. A hivatali feladatukat elmulasztókat megfosztják tisztségüktől.¹²²

Bajtay Antal ismételtén a kivándorlás megakadályozására hívta fel a figyelmet. Újabb jelenségekre utalt: a kitelepedni készülők először minden marhájukat eladják, helyette lovat vásárolnak, mások vagyontuk, szántóföldjüket és kaszálójukat elzalogosítják, az árát útiköltségre fordítják; mások földjeiket megműveletlen hagyják, hogy elmenetelüket a termés betakarítása ne hátráltassa. Éppen ezért az ilyen eljárásokat tiltsák meg. Az eladott földeket vagy bármely tárgyat a vevőktől kártérítés nélkül vegyék el, és a szegény embereknek adják át.

Kitért arra is, hogy az eladások, vásárlások vizsgálatakor körültekintők legyenek, ne ítélkezzenek elhamarkodottan. A nemesek adjanak útlevelet az igaz ügyben falujukból távozóknak, de hamisan írást ne bocsássanak ki.¹²³

Időnként híreket is lehetett hallani a Moldvába kitelepedettek ottani életéről. Az egyik szökevény Kálnoky-huszár, aki korábban a Gyimesi-szoros őreként azzal a gondolattal szökött át Moldvába, hogy ott barátjával orosz katonai szolgálatba lépnek, 1764-ben hazatért. Mivel Nagy-Tászlón az oda kivándorolt székelyek között tartózkodott, közölni

¹¹⁶ GEGŐ Elek, P. 1838, 74.

¹¹⁷ Egyik része összesítését lásd ALBERT Ernő 2004, 269–284.

¹¹⁸ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, nr. 2, fol. 1–2; Fond 20, ltsz. 942, nr. 126, fol. 3; Fond 31, ltsz. 119, nr. 47, fol. 1–4.

¹¹⁹ SÁL, Fond 20, ltsz. 942, nr. 126, fol. 3.

¹²⁰ SÁL, Fond 8, ltsz. 194, nr. 14, fol. 1.

¹²¹ SÁL, Fond 20, ltsz. 942, nr. 126, fol. 5.

¹²² Uo., fol. 58–59.

¹²³ Uo., fol. 65–66.

tudta a kihallgatáson, hogy ott mintegy százan telepedtek le, és már házat is építettek maguknak. De van olyan csoport is, akik a Beszterce folyó környékén találtak otthonra. Azt is elmondta, hogy a kitelepedettek küldöttsége, Becze János, Lázár István, Lázár András a moldvai fejedelmet is felkereste, hogy a letelepedés körülményeiről és az adófizetésről a feltételeket megbeszéljék. Kitelepedésük oka az volt, hogy katonáskodásra kényszerítették, és a jobbágyok is az ezzel kapcsolatos hírek miatt költöztek át Moldvába.

A Tászló melletti székelyek a bojárnak egy évre 50 tallért fizettek, és ezért egy darabban lévő földet kaptak bérbe. Adót érte nem kellett fizetniük.

A visszatért Kálnoky-huszár azt is közölte, hogy miután a királynő 1764. november 16-án bűnbocsánatot hirdetett mindazon megszökött székelyeknek, akik a szervezés idején súlyosabb kihágást nem követtek el, többen hazatértek volna, de bizalmatlanok, hiszen még azokat sem engedték szabadon, akiket a csíkszeredai várban fogva tartanak.¹²⁴

Kevesen ugyan visszatértek, de a kivándorlás tovább folytatódott.

Hadik András, mint az erdélyi főkormányzók elnöke, mindvégig arra törekedett, hogy a csíki, háromszéki székelyek kivándorlását megakadályozza. 1765. május 10-én Nagyszébenben keltezett levele ennek bizonyosága. A Kézdivásárhelyre küldött levelében arról írt, hogy korábban is már néhány rendben közölték, a nép „szökése és bujdosása meg akadályoztassék”, hisz „csonkul” az adó, a földesuraknak is kárára van. Parancsolja tehát a főkormányzók: „a felármázott népnek” lecsendesítését. Bizonyos számú őr minden helységben legyen, valamely jutalmat biztosítsanak számukra, a szökni készülőket elfogásakor javaiknak fele része a feltartóztatóknak jusson. Az adózó nép terhére nem szükséges fölös számú őrt állítani, de tekintélyes, megbízható emberből elegendő kettő is.

Az örök minden gyanús jelre figyeljenek, barátaiktól is „puhatolozzanak”, készül-e valaki eltávozni. Ha induló embereket észlelnek, azonnal tartóztassák fel őket, ha pedig igen sokan volnának, jelentsék a hadi tiszteknek. A szökésre indulók javait teljesen vegyék el, fele része a feljelentőket, a másik a földesurat illeti.

Ha valaki mégis sikerrel el tud menni, akkor a kivándorolt volt lakóháza két felén lévő tőszomszédja érdeme szerint pálcáztassék meg, a falu lakói pedig büntetésből az elszökött teljes adóját, valamint min-

den gazda ezen felül 12 és fél magyar forintot fizessen be. A helységek bírái a szökésről azonnal tájékoztassák a tiszteket, közöljék a főkormányzókkel az eltávozottak nevét, letelepedésük helyét.¹²⁵

Hadik András és Halmágyi István aláírásával 1765. június 18-án érkezett az a levél Kézdivásárhelyre, amelyben ismételten felhívták a vezetőség figyelmét a korábban közölt utasítások fontosságára. Kiegészítették még azzal, hogy minden hónap elején jelentést küldjenek a főkormányzókhoz. „Mind a szökött, mind a jövevény, mind pedig az visszahozandó emerek”-ről, elsősorban arról, gyarapodott-e a kivándorlók száma.¹²⁶

Hadik András következő leveléből látható, hogy 1766-ban is folytatódott a kivándorlás Moldvába. A főkormányzók továbbra is arra törekedett, hogy megakadályozza a szülőföld elhagyását. Vádolták mind a falvak őreit, a szolgabírákat, más tiszteket, akik „hunyoritta”-nak, a kóborló embereket szabadon bocsátják, a szökött katonáknak is menedéket nyújtanak. Ritka az olyan helység, „melybe afféle vándor emberek ne vonták volna [meg] magokat”, kik a tavasz érkezévével tovább menni szándékoznak, s ezekről nem szereznek tudomást, pedig ezek az emberek összecsoportosulnak, és másokat is elcsábítanak.¹²⁷

Ha a fentiekben a kivándorlókról általában írtak, külön meg kell említenünk, hogy bár a jobbágyokat nem sorozhatták be a határőrök közé, maguk mégis kértek fegyvert, hogy szabaduljanak a függőségtől. A jobbágy határőrként szabadulhatott a nemesi, földesúri hatalomtól, mégis sokan választották közülük a bujdosás útját. Egyrészt ez is lehetőséget biztosított a szabadság felé, másrészt azt híresztelték, hogy később azon jobbágyoknak is be kell állniuk a határőrök közé, akik a szervezés idején kimaradtak, hisz már jó néhány jobbágyot kényszerítettek katonának.

Hadik András leveleiben kitért a jobbágykivándorlás megakadályozására is. 1765. október 31-én azt közli, hogy értesülése szerint az adózó jobbágyok és zsellérek csoportosan készülnek eltávozni falujukból. Elég nehéz a megakadályozásuk, mert felfegyverkezve indultak útnak, s az utánuk küldött hajdúkat megtámadták. Figyelmezteti a helyi vezetőket, hogy a parasztság fegyverviselését ne engedélyezzék, sőt azoktól, akiknél található, 15 nap alatt gyűjtsék be, a kereskedők pedig puskaport ne árusítsanak.¹²⁸

Bár a Rákóczi-szabadságharc leverése után teljes szigorral követelte az osztrák hatóság a fegyverek beszolgáltatását, a főkormányzók még 1747. október

¹²⁴ SZÁDECEZKY Lajos 1908, 241–242.

¹²⁵ Uo., fol. 23.

¹²⁶ Uo., fol. 25.

¹²⁷ Uo., fol. 44–45.

¹²⁸ Uo., fol. 32.

7-én is azt követelte a Kézdivásárhelyre küldött levelében, hogy a még személyeknél található fegyvereket azonnal szedjék be.¹²⁹

Kovács Márton „Dálnoki Nobilis és in Praesenti Felső Tsernátoni fungens Predikátornak” jobbágysai, Varga Zsigmond és testvérbátyja 1771-ben át akartak szökni Moldvába, de a tisztek Zabolán elfogták. Az őrző katonák vigyázatlansága következtében mindketten megszöktek, és a határon át Moldvába jutottak. A nagyobb testvér, István ott maradt, de Zsigmond visszatért, földesura megbocsátott neki. Mivel az ojtózi átjárónál bátyjával beszélt, ezért elfogatta és vasa verette, de kezesek segítségével sikerült elkerülnie a börtönbe jutást. Megfogadta, hogy kezesének rosszát nem tesz, nem szökik át újból a határon, mi több, testvérbátyját is „haza jövetelre édesgeti”. Földesurát és asszonyát megbecsüli, ha pedig tudomást szerez arról, hogy bárki is szökni készül, földesurának jelenti.¹³⁰ Kovács József szintén jobbágyságának eltávozásáról, határőrségbe állásról írt Martonfalváról. Különös és megdöbbentő esetet közölt. Túri Lázár 1757-ben a nagyenyedi kollégiumban nyomorúságban élt, ezért elkötelezte magát Kovács Józsefnek, hogy örökös jobbágya lesz. Jól szolgált, később megnősült, de a jobbágyságból ki akart szabadulni, ezért Zabolán a határőrök közé állt. Kovács József most azt kéri, hogy vegyék el fegyverét, és utasítsák a jobbágyi élet folytatására.¹³¹

A kivándorlás belső okai mellett azt is meg kell említenünk, hogy mind Moldvából és Havasalföldről, mind Oroszországból, máshonnan is, ügynökök jelentek meg Székelyföldön, akiknek az volt a feladatuk, hogy boldogabb, könnyebb életmódot kínálva, minél több lakost csábítsanak megbízottjaik földjére. Moldvában több száz hold földet ígértek, 4000 családnak ajánlottak letelepedési lehetőséget.¹³²

A főkormányzók a határőrség szervezését megelőzően többször is felfigyelt arra, hogy Székelyföldön idegenek tartózkodnak, és nem illeszkednek be az itt kialakult rendbe. Már 1747. október 7-én, a Kézdivásárhelyre küldött levelükben arra figyelmeztették a szék vezetőit, hogy tudomásuk szerint a falvakban kóborlók jelentek meg, követelőztek, mindenképpen kárára vannak a helyi lakosságnak, gondoskodjanak eltávolításukról.¹³³

Annyira fontosnak tartotta a bécsi udvar és a főkormányzók az ügynökök eltávolítását, hogy 1745. február 4-én ismételt felhívta a székek vezetőit, minden idegen országból érkezett ügynököt kutassa-

nak fel, és ha találtak, jelentsék a feletteseiknek, hogy megfelelően intézkedhessenek. A felhívás fontosságát mutatja az is, hogy a rátalálóknek és feljelentőknek 100 forint jutalmat ígértek.¹³⁴

1764 nyarán is megjelentek az ügynökök. Június 23-án Bajtay püspök aláírásával jegyzett iratában a főkormányzók arra figyelmeztet, hogy Moldvából és Havasalföldről ismételt nagy számban, álutakon „hitegetők” érkeztek Székelyföldre, akik a lakosságot elbujdosásra csalogatják. Bajtay Antal azt feltételezi, hogy az ügynököket, „Ember szöktető és hitegető tsalárd személyek”-et a falusi lakosság „lappangtatja”, másként oly bátran nem fordulnának meg különböző helyeken, éppen ezért magyarázzák meg a népnek az általuk okozott „veszedelmet”. Ezen túlmenően előírta, hogy a hitegetőket „kemény halálra” ítélik, de annak végrehajtása előtt határozatukat jelentsék a főkormányzókhoz, jóváhagyás végett.¹³⁵

Az ügynökök időnkénti megjelenése folytatódott az elkövetkezőkben is. Hadik András 1765. május 10-én Kézdivásárhelyre küldött levelében ismételt kitért arra, hogy a Moldvából és Havasalföldről érkezett „Hitegető”-ket, akik különféle ígéretekkel csalogatják a falvak lakóit, azonnal fogják el, gyorsított úton ítéltessenek felettük, és „rendkívül való kemény halállal, minden kegyelem nélkül, Törvény szerént büntetessék.” Figyelmezteti az esetleges rejtőgetőket vétkük súlyosságára és a törvény szigorára. Az elfogottak országukba szállításáról a főkormányzók fog intézkedni.¹³⁶

Nem volt kellő fogamatja a megjelölt intézkedéseknek, mert Székelyföldet az ügynökök továbbra is járták. Kézdivásárhelyre küldött átiratában a főkormányzók arról tájékoztatja a városvezetőket, hogy ritka az a helység, melyben ne volnának olyan ügynökök, akik „tavasszal tovább menni és másokat is magukkal kicsalni” ne akarnának, ezért a főkormányzók felhívja a figyelmüket arra, hogy amíg „az időnek keménysége”, a hónap magassága miatt a külső helyeken, mezőn, erdőben szállásolás lehetetlen, addig az ilyen ügynökök mindenütt a falvakban húzódnak meg. Büntetés terhe alatt parancsolják, hogy mindenik szolgabíró mellett egy „érdemes hiteles” nemes ember, esetleg másvalakik a falvakba menjenek, szökevény vándor embereket keressenek, s ha találtak, fogják el őket, tartsák addig fogságban, amíg magukat nem tudják igazolni. Aki pedig nem jár el az utasítások szerint, és elnéző az ügynökökkel, azokat palcázással büntessék.¹³⁷

¹²⁹ SÁL, Fond 20, ltsz. 942, nr. 12, fol. 32–33.

¹³⁰ SÁL, Fond 63, ltsz. 72, nr. 3, fol. 111.

¹³¹ Uo., fol. 98.

¹³² SZÁDECZKY Lajos 1908, 63.

¹³³ SÁL, Fond 20, ltsz. 942, nr. 12, 32–33.

¹³⁴ Uo., fol. 30–31.

¹³⁵ SÁL, Fond 20, ltsz. 942, nr. 126, fol. 58–59.

¹³⁶ Uo., fol. 23.

¹³⁷ Uo., fol. 44–45.

A főkörmányszék 1766. november 20-án közölt iratában arról értesült, hogy „Muszka Országi Emisariusok” a tartományban keringenek, a népet színes ígéretekkel csábítják. Ismételten parancsolja elfogatásukat.¹³⁸

A Moldvába települt székelyek közül kevesen ugyan visszatértek, de többségük már odaérkezésekor úgy igyekezett berendezni életét, hogy ott keres végleges családi tűzhelyet.

Első teendőik közé tartozott, hogy felkeressék a már korábban ott lakó magyarokat, életlehetőség találása után hozzákezdtek kialakítani a maguk életének rendjét. Néhány év múlva már azt jegyezték fel, hogy a kitelepedetteknek „jól megy dolguk”. Azt is leírták, hogy „felette sok odabé a magyar, amennyi kocsis, fogadós, kocsmáros odabé, a' mind magyar és kevés német; jól élnek.” Dicsérik a vajda jóindulatát. Visszajövetelükre gyakran elhangzott hívó szóhoz ők fűztek feltételeket, kedvezményeket követeltek.¹³⁹

Visszatérőkről is maradtak fenn feljegyzések. A szegények közül sokan a szűk gabonatermés miatt költöztek Moldvába, de ősszel a passusokon, „németek pedig szökve az Tilalmas ösvényeken”, most nagy számmal térnek haza.¹⁴⁰ A felülvizsgáló helyekre (vesztegzár) nem tudják befogadni, különösen akkor, ha feleségükkel és gyermekeikkel érkeznek. Emiatt sokan már négy hete a határon tartózkodnak.

A főkörmányszék 1765. augusztus 5- és 29-én Kézdivásárhelyre küldött átírataiban arra figyelmeztette a helyi hatóságokat, hogy a Moldvába távozottak közül sokan titkos ösvényeken visszatértek, a falvakban családoknál vagy földesuraiknál rejtőzködnek. Ez azért is veszélyes, mert a Moldvában uralkodó pestist magukkal cipelhették, így az egész vidéken elterjedhet ez a veszélyes betegség. Elrendelték, hogy az érkezőket azonnal fogják el, és szállítsák a vesztegzárhoz. Akik ennek ellenére a visszatérőket házukba fogadják, azokat, ha nemesek, a törvény szerint büntessék, „a Parasztok pedig keményen megvertessenek.”¹⁴¹

A kitelepedettek között voltak olyanok, akik egészen Oroszországba elmentek. A főkörmányszék újabb rendelkezésében azt az utasítást adta, hogy az onnan visszaérkezőket, még ha korábban katonák lettek volna is, fogadják vissza, biztosítsák, hogy akár Magyarországon, Erdélyben vagy a Bánságban maguknak letelepedési helyet választhassanak.¹⁴²

A Moldvába menekült csíki és háromszéki lakosok egyik része, bár a maga számára elfogadható megélhetési helyet talált, amikor 1775-ben a török birodalomtól Bukovinát Ausztriához csatolták, a menekült székelyek egyik részét áttelepítették a gyér népességű tartományba. 1776–1777-ben mintegy 100 család költözött Bukovinába, és telepedett meg Tzibény¹⁴³ és Jakobestie¹⁴⁴ falvakban, amelyeket Istensegíts és Fogadjistennek neveztek el. A betelepítést Mártonffy Mór minorita szerzetes szorgalmazta. Támogatta őt Splényi tábornok is, aki a Bukovinába térő csapatok fővezére volt.

A letelepedéseket következetesen ellenző Hadik András, Erdély főkörmányszója, aki 1772-től Galícia első kormányzója lett, 1785-ben, mint a bécsi főhaditanács elnöke, a székelyek Moldvából Bukovinába telepedéséhez segélyt és kiváltságokat adott. Így 1785–1786-ban még két falu alakulhatott: Hadikfalva¹⁴⁵ 106, Andrásfalva¹⁴⁶ 56 családdal, majd legutoljára kissé távolabb, a Suceava völgyében Józeffalva.¹⁴⁷ Az áttelepítések fő toborzója Bedeus kapitány volt.

Az Al-Duna szabályozásakor, 1883-ban kiterjedt, földművelésre alkalmas területek jutottak a kincstár birtokába. Ekkor egy bukovinai székely küldöttség is kérte hazatelepítésüket. Az előkészületek után, közel százhusz év múltával indult el Hadikfalva és Andrásfalva állomásáról 2200 bukovinai székely, 1150 férfi, 1050 nő és gyermek ősei hazájába. De rajtuk kívül 41 szekéren is jöttek különböző falvakból Beszterce, Marosvásárhely, Déva, Szeged irányba, az Al-Dunához, majd újabb szekeres csoport határozott úgy, hogy követi a hazateleplőket, és később vonatra is szálltak mintegy 900-an. Nehezen zárult le a visszatérés. Ez alkalommal mintegy 4000-en érkeztek az Al-Dunához, ahol három falut alkottak: Hertelendifalvát, Sándoregyházát és Székelykevét.¹⁴⁸

A három faluba érkezett családok száma 1058 volt. Hertelendifalva 1883-ban kapta nevét, amikor az odatelepült lakosok úgy határoztak, hogy az ottani főispánról, fáradhatatlan segítőjükről nevezik el településüket. Régebb ebbe a faluba az árvízkárosult Marienfeldről 1865–1869 között költözött lakosság. Mivel az áradások nagy károkat okoztak, ezért a szlovák és német betelepülők tovább költöztek, helyükbe 401 andrásfalvi család telepedett le. A falu mai hivatalos szerb neve Vojlovica. Sándoregyházára 262 székely család költözött. Régebb Nagygyörgyfalvának

¹³⁸ SÁL, Fond 31, ltsz. 119, nr. 8, fol. 40; Fond 20, ltsz. 942, nr. 135, fol. 1.

¹³⁹ SZÁDECZKY Lajos 1908, 244.

¹⁴⁰ SÁL, Fond 31, ltsz. 119, nr. 8, fol. 1.

¹⁴¹ Uo.

¹⁴² SÁL, Fond 20, ltsz. 942, nr. 126, fol. 98–99.

¹⁴³ Űibení.

¹⁴⁴ Iacobestí.

¹⁴⁵ Dornești.

¹⁴⁶ Mănești.

¹⁴⁷ Vorniceni Mari.

¹⁴⁸ SZÁDECZKY Lajos 1908, 1–2.

nevezték, ma a hivatalos neve Ivanova. A harmadik falu Székelykeve, Keve vára emlékére nevezték így, de régebb Gyurgyevo, Radayfalva volt a neve, ma hivatalosan Skornovacnak hívják. Ide 645 család költözött. Mivel a Duna gyakran kiöntött, több család visszatért Bukovinába.¹⁴⁹

A bukovinai székelyek közül néhány család Dévára és környékére telepedett, akiknek Déva akkori polgármestere anyagi segítséget nyújtott. Nem egyszerre, hanem különböző években jöttek és telepedtek le erre a vidékre. Arad megyében Gyorokra 1883-ban, Déva-Régitelepre 1890-ben, Vajdahunyadra 1892-ben, Déva-Újtelepre, Csernakeresztúrra és Sztrigyszentgyörgyre 1910-ben. A 20. század elején Maros megyében Marosludas-Andrástelepre, Beszterce-Naszód megyében Magyar-nemegyébe és Vicére szintén 1910-ben telepedtek át bukovinai székelyek.

Nagyszámban vándoroltak ki a bukovinai székelyek közül Észak-Amerikába, Kanadába is. 1905 és 1914 között farmtelepeket alakítottak, lakhelyeik: Székelyföld, Máriavölgy, Eszterháza, Hapkins, Hamilton, Regina, Punnicky.

A kivándorlás folytatódott az I. világháborút követően is, de most az amerikai kontinens déli részére, Brazíliába, ahol 1924-ben Boldogasszonyfalvát alapították meg.¹⁵⁰

Bukovinából 1923-ban néhány székely család Háromszékre, Sepsiszentkirályra települt át, akiknek mai utódjai a Sebestyén, Német, Kasler családok.¹⁵¹

Most már, hogy végigkövessük a kivándorlók útját, meg kell még említenünk, hogy 1941-ben a Bukovinában maradt székelyeket a Bácskába költöztették, ahonnan 1944-ben újból menekülniük kellett. Mindenüket Bácskában kellett hagyniuk, gyors kitelepítetteként érkeztek 1944–1945-ben Vas, Veszprém, Zala és Fejér megye falvaiba. 1946–1947-ben Tolna, Baranya és Bács megyében mintegy tizenhat-ezren kaptak lakást, földet, ahol ma is élnek, és igazi otthonra, hazára találtak.¹⁵²

A székely városokban hagyományként élt az a tudat, hogy évszázadokon át mentesek voltak a katonaságtól, ezért kéri a határőrség szervezése idején felmentésüket.

Marosvásárhely és valószínű a többi székely város lakossága is Báthori István erdélyi vajdához kötötte mentességét. Báthori István 1484-ben a görgényi várnagyoknak, a többi székely székek vezetőinek kérésére érvényesítette régi szokásukat, amely szerint

csak belföldön kötelesek táborba szállni, Erdély határain kívül nem kell harcolniuk. II. Ulászló király 1499-ben hasonlóképpen járt el, csupán akkor kötelezte harcra a városokat is, ha az ellenség megtámadta Erdélyt. A hadmentességért viszont az adózásban részt vettek, lebonyolították a postát, szállították a katonaságot.

A határőrség szervezésekor az ősi jogra való hivatkozás nem vezetett semmilyen eredményre, 1764. február 14-én Kézdivásárhely lakosságát is véglegesen besorozták a határőrök közé. Ekkor a város bírása, Szóts Sámuel levélben fordult a kormánybiztoshoz. Azt kérte, mentsék legalább azokat a katonaságtól, akik a „hivatalt tudgyák viselni, és viselték jó lelki ismerettel, és vigyázással a Várost oltalmazták.” Felsorolta, hogy felmentés járna a közösség két vezetőjének, vagyis „A Communitásbéli két Commissarius Polgárok”-nak, a város malma két irányítójának, a két vásárbírának, kik a „Város vámját procurályák”; az egyháziaknak, két városi tisztségviselőnek, a harangozónak, a négy céhmesternek és kisegítőinek, a mesteremberek közül a főbbecknek, a szekereseknek, a szántóvetők közül „edgy edgy fő”-nek, továbbá a „nyavalyás, hibás” testűeknek, öregeknek, akik a várost őrizték, a szerződéses szolgáltnak idejük kitéltségéig.¹⁵³

Halmágyi István 1764. február 15-én azt írta Kézdivásárhelyre: a fegyvert felvetteknek és a katonaságon kívül maradt lakosoknak „parancsoltatik”, hogy mindenben becsületesen teljesítsék – mint eddig – hadnagyaiknak és a helység tanácsának utasításait, az adót is fizessék, az adótisztviselők is intsek jóra az esetleges engedetlenek.¹⁵⁴

A város vezetői 1764. március 18-án azért fordultak a szervező bizottsághoz, hogy a lakosság közül azokat, akik a huszárokhoz jelentkeztek, Gelencére osztották be, de most egyesek kérésére vissza akarják helyezni a városba. Ez azonban dupla terhet jelentene a lakoságnak, hisz gondoskodniuk kellene a huszárok tiszteiről is.¹⁵⁵

Már a következő nap, vagyis március 19-én Olasztelekről válaszolt Halmágyi István e levélre, és azt közölte, hogy Kézdivásárhelyen 250 fegyvert viselhető embert találtak, akikből egy gyalog századot alakítottak, így tehát senki nem mehet át a lovasokhoz.¹⁵⁶

„A Kézdi Vásárhelyi communitásbéli Atyafiság” azt kifogásolta, hogy a város vezetői sokkal többnek igényeltek felmentést, mint amennyi szükséges. Kifogásolták azt is, hogy a város bíróját újabban had-

¹⁴⁹ UJVÁRY Zoltán 1968, 3–4.

¹⁵⁰ ZSÓK Béla 1975, 9.

¹⁵¹ KISGYÖRGY Zoltán 2001, 59.

¹⁵² ZSÓK Béla 1995, 9.

¹⁵³ SÁL, Fond 20, ltsz. 942, nr. 178, fol. 24.

¹⁵⁴ Uo., fol. 27.

¹⁵⁵ Uo., fol. 32.

¹⁵⁶ Uo., fol. 32v.

nagynak nevezte a katonai vezetés, ezért kérik, hogyha hadnagy is lesz a neve, de minden esztendőben választhassák újból, minthogy eddig is volt. Továbbá a katonai vezetés igen sok határőri szolgálatot kér, amelyet lehetetlen fizetés nélkül teljesíteni, mivel a város lakói szekeresek, kereskedők, mesteremberek. Még súlyosabb rendelkezésnek tartották, hogy a panaszkodó embereket be kell zárni. A város lakói a katonaság mellett gazdák is, mindenki munkája után él. A panaszkodásért, ha mindjárt elzárják, ártatlanul becsukva tartják, az nagy veszteséget jelent a városnak, ezért kérik, addig senkit ne fogjanak el, amíg bűnössége nem igazolódott be.¹⁵⁷

Halmágyi István Olaszteleken 1764. március 19-én egy második levelet is írt Kézdivásárhelynek. Közölte, hogy a felmentésekből a városnak semmi kára nem származik, mert a terheket a felmentettek számának levonásával állapítják meg. Azon kívül a kézdivásárhelyi bírói tisztséget ugyan hadnagy elnevezésre cserélték, de ez nem hadi tiszti elnevezést jelent, választást pedig minden második évben tarthatnak. A kézdivásárhelyiek hadiszolgálat-könynyítésével kapcsolatos kérésére csak annyit írt, hogy azok elviselhetők, a büntetésekről pedig azt közölte, hogyha valakit ártatlanul büntetnének, fordulhat a bírósághoz, de a jó magaviseletűeket soha nem bántották, azt pedig pontosan tisztázzák, hogy kik maradtak ki a hadi szolgálatból.¹⁵⁸

Hadik András fő kormányzó Kézdivásárhelyre 1767. augusztus 16-án küldött levelében azt kifogásolta, hogy a város vezetői gyakran kérik a határőr-ségtől való felmentésüket, közölte velük, türelmesen

várják meg a végleges döntést, ok nélkül mindegyre ne alkalmatlankodjanak.¹⁵⁹

Kézdivásárhely vezetői ismételtén azt írták a fő-kormányzásoknak, hogy a város csak a madéfalvi események következményeként fogadta el a fegyvert, de most annak „keserves terhei alatt nyög”-nek, bár a városnak régi privilégiuma mentesíti őket a katonai feladatok alól. Hivatkoznak arra, hogy már 1427-től kezdődően Zsigmond királytól azt a jogot kapták, amit Marosvásárhely, melyet a későbbi uralkodók is megerősítettek, sőt a törvénykönyvbe is beiktatták. Mindezek ellenére a város lakóinak fegyvert kell viselniük. Az idegenből jöttek ezt az állapotot kedvezőnek tartják, de a nép, aki mesterséggel és kereskedéssel keresi kenyerét, „nyögve nyög és könyörög”, hogy a nem kívánt terhektől megszabaduljon. Ezért ismételtén kérik a fő kormányzó segítségét, s azt ígérik, hogyha a város „igen terhes és keserves állapotján könyörül, miis és a mi maradékaink is Exlentiaodt áldani meg nem” szűnnek.¹⁶⁰ A tanácsos urat kérik, mielőtt véglegesítik a határőrség állapotát, vegyék figyelembe a város lakóinak kérését. A tanácsos úr jól ismeri a székely nemzet törvényeit, jogait, azért a város „igen terhes állapotján” segítsen. Közelebb országgyűlésre kerül sor. Ott újból megtárgyalják, hogy a város megkülönböztetést érdemel. Készek követeket is küldeni a város képviselőiben.¹⁶¹

Bartha Mózes a város követeként tartózkodott Bécsben. Kézdivásárhely vezetősége levélben kérte, hogy a határőrség ügyeivel foglalkozó bizottság előtt tárja fel a város keresetét.¹⁶² Érdemleges intézkedés azonban nem történt...

Demeter Lajos – Sepsiszentgyörgy, Sport u. 6., 15C/6, RO-520080; demlajos@gmail.com

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Hivatala, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)

- Fond 8: *Háromszék iratai*
- Fond 20: *Kézdivásárhely iratai*
- Fond 31: *Miklósvárszék iratai*
- Fond 36: *Az Apor család levéltára*
- Fond 49: *A Kálnoki család levéltára*
- Fond 63: *A Kováts család levéltára*

¹⁵⁷ Uo., fol. 33.

¹⁵⁸ Uo., ol. 34v.

¹⁵⁹ SÁL, Fond 20, ltsz. 942, nr. 177. fol. 6.

¹⁶⁰ Uo., fol. 8.

¹⁶¹ Uo.

¹⁶² SÁL, Fond 20, ltsz. 942, nr. 177, fol. 9.

Irodalom

- ALBERT Ernő
 2001 Adatok a határőrség 1762–1764-es szervezéséhez, *Acta (Siculica) 2001/2*, T3, 231–235.
 2004 *A halál völgye. A határőrség szervezése 1762–1764-ben*, Albert, Sepsiszentgyörgy.
- BALLÓ István
 1906 *A madéfalvi veszedelem*, Csíkszereda.
- CS. BOGÁTS Dénes
 2000 *Sepsiszentgyörgy története. Háromszéki boszorkányok. Az első székely huszárezred*, Albert, Sepsiszentgyörgy.
- ENDES Miklós
 1938 *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csik megye) földjének és népének története 1918-ig*, Budapest.
- GEGŐ Elek
 1838 *A moldvai magyar telepekről*, Buda.
- HALMÁGYI István
 1906 *Naplója 1752–53, 1762–69. és iratai 1669–1785 (Magyar történelmi emlékek, II, Írók, 38; közli: Szádeczky Lajos)*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- HEIDENDORFI CONRÁD Mihály
 1942 Részlet önéletrajzából, in: *Erdély öröksége*, VIII, 99–122, Fanklin Társulat, Budapest.
- IMREH István
 1973 *A rendtartó székely falu*, Kriterion, Bukarest.
 1994 *Látom, az életem nem igen gyönyörű*, Kriterion, Bukarest.
- JAKAB Elek
 1878 *Tanulmányok Erdély XVIII. századbéli jogtörténetéről*, Budapest.
- JAKAB Elek – SZÁDECZKY Lajos
 1901 *Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől 1849-ig*, Budapest.
- KISGYÖRGY Zoltán
 2001 *Kovácsna megye*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda.
- MARCZALI Henrik
 1898 *Magyarország története III. Károlytól a bécsi kongresszusig 1711–1815*, Budapest.
- NAGY Imre
 1957 Történelmi adatok a vitéz székely nemzet életéből (Losteiner Leonard Krónikás Gyűjteménye után közli: Nagy Imre gimn. tanár, 1861; fordítások és egy pótlólagos forrásközlés: Karácsony Zakariás), *A Csíkszeredai Múzeum Közleményei*, 1956, Csíkszereda, 4–52.
- SZÁDECZKY Lajos
 1908 *A székely határőrség szervezése 1762–1764-ben*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadóhivatala, Budapest.
- TELEKI Domokos
 1877 *A székely határőrség története* (a szerző hátrahagyott kézírataiból közzétette Szabó Károly), Budapest.
- UJVÁRY Zoltán
 1968 *Népdalok és népballadák egy al-dunai székely közösségből*, Debrecen.
- ZSÓK Béla
 1995 *Elment a madárka*, Kriterion, Bukarest.

Organizarea gărinceriei în Treiscaune în 1762-1764

(Rezumat)

În ultimii lui ani de cercetare arhivistică, Ernő Albert (1932-2022) a lucrat între altele la întocmirea unei culegeri de izvoare referitoare la detaliile organizării grăniceriei din Treiscaune, din 1762-1764. Studiul introductiv al culegerii urma să apară și în volumul 3 al studiilor *Határvidék 1764–1918*, care până la urmă nu s-a realizat. În urma pierderii autorului, redactorul seriei *Határvidék 1764–1918* a reușit să identifice izvoarele folosite, cu excepția a două documente de importanță redusă, parcurgând moștenirea Albert și refăcându-i practic cercetarea: atât rezultatele sale noi, cât și memoria regretatului autor merită publicarea acestui studiu. Organizarea de aici a grăniceriei Habsburgice oferă o paletă întreagă de exemple privind samavolnicia imperială și orgoliul elitelor imperiale, depravarea executaților, distrugerea legalității, a ordinii sociale și a organizației comunităților, colonizarea internă, folosirea elementelor certyate anterior cu legea sau numai oportuniste, în vederea intimidării sau șantajării populației, jocurile de interes din spate ale elitelor locale, onestitatea unor persoane cu carte sau trădarea comunității de altele, pierzania, suferința, fuga din patrie a victimelor.

The Organisation of the Háromszék Border Guard in 1762–1764

(Abstract)

During the final years he spent conducting archival research, Ernő Albert (1932–2022) worked, among other things, towards compiling a collection of primary sources that provide an insight into how the Háromszék border guard was organised in 1762–1764. He offered to publish the introductory study accompanying this collection in the third volume of *Határvidék 1764–1918* that would, however, ultimately never appear. After the author's passing, the burden of properly identifying the sources compiled fell upon the editor of said series. A perusal of the Albert estate and the pertinent archival holdings resulted in the identification of the reference numbers for all but two relatively insignificant documents. The novelty of the findings presented in the introductory study certainly renders it worthy of publication, and the late author likewise deserves to be so honoured. A closer look at the organisation of the Háromszék border guard reveals a whole catalogue of examples for authoritarian imperial rule in effect; the arrogance of imperial elites; depraved executors in action; legality, social order and the established norms governing the organisation of communities being upended; internal colonisation; employing criminal elements and opportunists to intimidate the locals; the covert power plays of local elites; the honourable and the treacherous among the learned; the ruin, suffering and struggle of victims to find a way out.

Kádár Gyula

KÖZSÉGI RENDTARTÁS A HÁROMSZÉKI ILLYEFALVÁN, A HABSBERG-HATÁRŐREZREDEK IDEJÉN*

A székely határőr közösség legteljesebb bemutatása Imreh István történész nevéhez fűződött, aki rámutatott arra, hogy a paraszti mindennapok valóságának mintegy tükröi, naplói a közösségek által létrehozott falujegyzőkönyvek.¹

A faluközösség szervezésével, a népélettel kapcsolatos egyre több történeti és néprajzi vizsgálat, tanulmány mutat az ilyen jellegű érdeklődésre.

E dolgozat megírását a határőrfalu irányításának, ellentmondásosságának felismerése indokolta. A teljesség igénye nélkül mutatjuk be az 1764–1848 közötti székely határőrovezetek sokrétű társadalmi életét, a katonai hatóságok általi alárendelését. A dolgozat megírása többségében a sepsiszéki falvakra vonatkozó katonai rendeleteken alapul.

A parancsolatokból lesűrhető adatok e vidék társadalomnéprajzi képét újabb színekkel egészítik ki. A katonai rendeleteket rendszerint a *Poroncsolatok könyvébe* jegyezték be. Ezeknek a közösségre gyakorolt hatása igen jelentős. Egy 1781. évben kiadott katonai rendelet követeli, hogy: „Az falusi törvények az katonasághoz alkalmaztassanak.”² Ami világosan jelzi a határőrség körzetéhez tartozó falu belső életébe való katonai beavatkozást. Imreh Istvántól eltérően a községi rendtartást nem a faluközösségi határozatok alapján, hanem a katonai hatóságok rendeletein keresztül ismertetjük. Nem közlünk le teljes szöveget, a parancsolatokból, rendeletekből csupán a témához csatlakozó szövegrészeket idézzük. Az idézetek közlését az érthetőség megkönnyítése érdekében igyekszünk a mai helyesírás szabályaihoz közelíteni, oly módon, hogy az eredeti szöveg sajátosságait és mondatszerkesztését ne változtassuk meg.

A székelységnek a határőrségbe való beszerzése kényszerrel történt. A madéfalvi vérengzés eredmé-

nyeként került sor a bardóc- és háromszéki, valamint a csík-gyergyó-kászsónszéki gyalogok és lófők, valamint egy szessziós (telkes) kismemesség és a városok polgárainak fegyverfelvételére.

A határőrkatona a családját 1764 után továbbra is csak földjének megművelése által tarthatta fenn, úgy, hogy 1802-ig még adót is fizetett. A család eltartása, a katonai terhek viselése tehát attól függött, hogy a határőrnek mennyi ideje marad a saját gazdaságával törődni. A huszárcsaládok egy tagját, a gyalog rendű családok minden férfi tagját katonai szolgálatra kötelezték, így a gazdaságokat fosztották meg a szükséges munkaerőtől.³ Bár az 1764. márciusi katonai szabályzat 61. pontja lehetőséget teremtett arra, hogy békeidő alatt a határőr saját maga helyett katonát fogadhasson, ez a gyakorlatban csak bizonyos megszorításokkal vált lehetségessé.

Az 1808. április 16-i, Sepsiszentgyörgyön kiadott katonai parancs⁴ szerint minden katona rendű kötelezhető szolgálat teljesítésére, még abban az esetben is, ha: 1) a családfő fél- vagy egész invalidus, 2) ha kiskorú gyermekei vannak, 3) ha azelőtt mint altiszt szolgált, akkor is, ha már idős, és régóta nem szolgált. De katonát állít privátus ügyben, így például tanulás miatt távol levő fiáért. A katonafogadás alól nem mentesültek az özvegyek sem. Fogadott katona csakis katona renden levő személy lehetett: „az ilyen familiák a szolgálattételre szellért, sem pediglen provincialistát nem fogadhatnak, nem küldhetnek; sőt tartoznak katonaszemélyt fogadni...”⁵

A határőrkatona – a fegyver kivételével – saját költségén és felszerelésével katonáskodott. Felelt a több mint 63 darabból álló ruházata és fegyverzete rendbentartásáért. Ezt szemlélteti egy 1808. május 10-én keltezett hadnagyi rendelkezés, mely szerint

* A dolgozatot Kádár Gyula (1953–2015) sepsiszentgyörgyi történész eredetileg a *Határvidék 1764–1918* kiadványsorozat tervezett 3. kötetébe szánta, közzététele idevágó tartozásunk. (Demeter Lajos)

¹ A székely faluközösség rendtartásáról megjelent munkái közül a legjelentősebb *A rendtartó székely falu* (IMREH István 1973), amelyet bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel együtt tett közé. Az általa közölt falujegyzőkönyvi szemelvények elsősorban a faluközösségek által hozott határozatok. A bevezető tanulmány

elemzi a faluközösség alárendelt helyzetét a határőri szervezettel szemben és a faluközösség rendtartását, míg a kötet törzsananyagát a falujegyzőkönyvek alkotják.

² IMREH István 1973, 70; lásd még SZÁDECZKY Lajos 1908, TELEKI Domokos 1877.

³ EGYED Ákos 1978, 14.

⁴ SZÁDECZKY Lajos 1908, 599.

⁵ SÁL, Fond 1, nr. 19, nr. inv. 6, fol. 15–16, 18.

ami „fegyver és szíjűszerszám tanáltatik, azokat, úgy-mint a vasnéműt kipallérozza, a réznéműt kifényesítse, a patrontár fedelit és két szegit úgy kiviasozza és fényesítse, hogy abban az ember magát mint a tükör megláthassa ... Minden efectivus ember a maga fejr mundérát, lábujját, kék nadrágját kitakarítsa, ahol vagy kopott, vagy gomb hibádzik, reá tegye, ... a fekete mundérát és fejr nadrággal hasonlóképpen cselekedjék ... csákója nem volna, rukkolkak háromszegre felakasztott kalapban ... az adjusterózott rövid zekéje és zsíros kapcsos harisnyája meglégyen ... A kirukkoláskor szolgál, szabadságos, mindenki kirukkol, és a gyermekek hét éven feljel, az fél és egész invalidusokkal” együtt.⁶

1. A faluközösség, a falusbíró és a törvénykezés

A társadalom ősi alakulata a szomszédság által egymásra utalt emberek lokális közössége, a falu volt, a faluközösség, amely a letelepedéstől kezdve korunkig teljesítette szerepét. A faluközösség szoros gazdasági érdekközösségre támaszkodott, szervezett keretben biztosított a társadalmi együttélésnek, képviselte és védelmezte tagjait más társadalmi alakulatokkal szemben. A közösség fokozatosan veszített önkormányzatának erejéből, főként a rendi társadalom bomlási korszakában, amikor az állami szervek beavatkozása egyre gyakoribbá vált.

A faluközösség továbbra is szervezett keret maradt, de az önszabályozás hagyományos rendje csapást szenvedett. Ennek dacára, bár a közösség autonómiája a felettes szervekkel vívott tusában szűkült, a több évszázadon át formálódó jogszokásoknak még sokáig meghatározó szerepük maradt. A faluközösségek a védekezésre kényszerítés körülményei között is, sokáig eredményesen tovább éltek az ősi rendtartásukat. Megállapítható az is, hogy a határőrségi vezetés szerepe ellentmondásos, nem egyértelműen ellentétes, negatív, tehát romboló. Nem zúzták szét a falu hagyományos szervezési struktúráját, hanem annak átalakításán fáradoztak, olyan alárendelésre törekedtek, amely potenciálisan biztosíthatja a Habsburg-hatalom érdekeinek kiszolgálását.

A falusbíró a faluközösség vezetője és képviselője volt. A katonai parancsnokság sokszor megszabta az elöljáróság létszámát is. Így például a 14 tagból álló városi (illyefalvi és sepsiszentgyörgyi) magisztrátusokat nagy létszámúnak találta. De sokallták a polgárok (kisbírók) és a felekezettek megyebíráinak számát is. A tisztségviselés 1764 után terhes feladattá vált, mivel az állam a magánéletbe is beavatkozott, rendeletek

özönével, kényszerrel és a helyi viszonyok figyelembe vétele nélkül, mintegy felülről, és „rekumozva” igyekezett kormányozni. Érthető, hogy a katona rendűek főként a falusbírói, városbírói tisztségtől igyekeztek szabadulni. A bírói hivatalból való lemondás azonban csakis a katonai hatóság engedélyével történhetett.

A határőrség megszervezésének első évtizedében a falun kívül igazukat keresők ellen még a tisztek is felléptek, ezt tükrözi egy 1772-ben Illyefalván kiadott katonai parancs: „Minden ember a törvény szerint éljen, és ne merészelje azt senki preterálni és panasolni nálam, az mi a faluba eligazíthatatik.”⁷

Ugyancsak illyefalvi, 1772. évi katonai rendelkezésben a falusbírákat felszólították, hogy írásban adják be, „ha a falu vagy városi törvények le vadnak-e írva, kitől vadnak subscriálva és confirmálva, mely esztendőől fogva és melyik napon adták ki. Ha már egyik vagy másik faluban nem volnának leírva”, akkor írják le.⁸

Kezdetben még a katonai hatóságok sem avatkoztak be a falu életébe, de később már a perek egy részét is a tisztek akarata döntötte el. Illyefalvi Gál Anna 1793-ban Auner kapitányhoz fordult, hogy Lukáts József elleni földpere kedvező megoldást nyerjen. A kapitány felszólította a magisztrátust, vizsgálja ki a panaszos kérését, és ha igaza van, akkor „az két föld nála marad. Senkinek nem lészen szabad az én hírem nélkül kiváltani”, és „senki ne merjen kölcsönt adni Lukáts Józsefnek a földek váltására”.⁹

2. Faluszámadás

A bírók a pontos kimutatást, az évenkénti számadást nagy gonddal készítették elő, amire gyakran a tisztek is figyelmeztették őket. Végh kapitány 1819. október 2-án Bikfalván kiadott parancsából idézzük: „a volt bírónak meghagyatik, hogy az 1819-dik esztendőre esendő számadásokat dolgozzák ki, mivel az arányt a kirendelt executor urak rövid idő alatt a faluba kimennek, nehogy valamely akadály adgya magát elé, amint a múlt esztendőkből történt Lisznyóba, hogy a bírónak gondatlanságok mián két holnapok múlva kellett számot venni.”¹⁰

A jobb ellenőrzés érdekében a parancsnokok feljegyezték azt is, hogy a vizsgálat alatt álló település szomszédos falvaiból kik fizettek bírságot. Ezeket a személyeket a faluszámadás napjaiban a bizottság elé hívták, kikérdezték, hogy mennyi büntetéspénzt fizettek, és miért.

Az 1764. szeptember 2-án Sepsiszentgyörgyön kiadott kapitányi parancs így szól: „Minden városi

⁶ Uo., nr. inv. 4, fol. 137.

⁷ IMREH István 1973, 63–64.

⁸ IMREH István 1971, 229.

⁹ SÁL, Fond 1, nr. inv. 3, fol. 48.

¹⁰ Uo., nr. inv. 6, fol. 42.

és falusi bírók, kik ebben az esztendőben bíróságot viseltek, így készen légyenek a magok számadásokkal, hogy az jövő héten az nemes comissió számot fog venni, tehát poroncsoltatik az bíráknak, hogy minden perceptumot és erogátumot oly igazán az protokollumba beírják, hogyha valami csalárdság észrevetődne, az a bíró keményen megbüntetődik; amellet szükséges, hogy az commendások mindenféle renden lévő embereknek megporoncsolják, hogy azok esztendő alatt valami bírságot akármi névvel nevezendőt fizettek, az comissió elejébe jöjjenek, és ottan mondják, mennyit és mért fizettek az bíróknak, hogy így az comissió megvilágosodhassek. ...Minden városban és faluban az szokás szerint egy faház rendeltessék, azhol a comissió számot vészen.”¹¹

A kiadást és a bevételt ellenőrző faluközösség és a katonaság részéről kirendelt ellenőr a bíróval fizeteti meg a jóvá nem hagyott kiadást, példa az illyefalvi bíró esete. Török István városbíró 1769. évi számadásában „ilyen difficultusokat” találtak: „1-mo. Nob[ilis] Nagy János uramnak egy ellopott lováért fizettek flor[enus] 40. Ez difikultatik, mivel nem az communitás pénzből kell vala fizetni, hanem magokon kell vala felszedni.”¹²

3. A község őrzése

A határőrség tisztjei nem mindig tartották kielégítőnek a falvak és városok őrzését. A helységek jobb őrzése céljából számtalan parancs kibocsátására került sor, mégis sok faluban nincs kellőképpen megszervezve, sőt némely helységben még az örök állítása is elmaradt.

Bálint kapitány 1807. június 19-én, Sepsiszentgyörgyön kiadott parancsa szerint „az falukba nappal és éjjel az kiadott poroncsolat szerint patrol nem tarttatik ..., az patrol mind nappal, mind éjjel fenn tartassék, tudniillik az huszárók- és provincialistákkal egyetembe, kik is oly vigyázattal legyenek, hogyha valamely faluba lopás történik, azon emberek, azok patrolban vagynak, azon kárt megfizetik.”

A katona rendű és a jobbágy részen való egyformán kivette részét a falu őrzésében, a kárt az őrségbe kijelölt személy fizette meg. Szotyori főhadnagy Bálint kapitányhoz hasonlóan úgy vélte, hogy az előljáróságok nem tettek eleget a falvak hatékony őrzésére. Gyakran asszonyt vagy gyereket állítottak őrségbe, ezért elrendelte „mindenkor az éjjeli és nappali strázsák fenn álljanak, fejérszemélyeket és a gyermekeket odaállítani megtiltassék.” Az örök fő kötelezettsége nem az alvás, hanem az idegenek, a gyanús emberek

vigyázása, és azok „bírónak vagy a falusi commendánsnak átadása” – írta gúnyosan a főhadnagy. Az utcákon sorra örködjenek, a strázsaházakat újítsák meg, a gyanú alatt levőket pedig tartsák szemmel. Akit este 8 óra után az utcán találunk, kérdezzék ki, hogy merre járt, mit csinált. Végh kapitány az 1819. október 2-án Bikfalván keltezett parancsában követelte, hogy a tiltás ellenére keringőket és guzsalyosba járókat „harminc pálcaütéssel” büntessék.

Az 1811. augusztus 17-i bécsi rendelet szintén fontosnak látta a határszéli zónákban lézengő idegenek feltartóztatását. Minden családfő köteles volt bejelenteni a házától éjjelre távolmaradót. Az éjjeliőrök, írta elő a rendelet, „éjszakának idején minden órában a magok ébrenlétére és jó vigyázatok felől magoktól hallható jelt kell adniuk.” Az éjjeli és nappali őr a faluközösség javaira, nyugalma is vigyázott, feltartóztatta, ellenőrizte az idegeneket, éjszákára lezárta a határkapukat, nehogy a közösség marháit elkóboroljanak, kárt okozzanak. A katonai hatóság is gondot viselt a határkertek jó karban tartására. Az 1810. május 26-án Illyefalván kiadott körlevelében Szotyori főhadnagy a „határkertek jó státusba” tartására hívta fel a figyelmet. „A határbíróknak és határpásztoroknak megparancsolja, hogy a kártevésen talált személyt illendő testbeli büntetésnek elnyerése végett illendőleg kijelentsék.”

4. Karantén (vesztegár) megszervezése

A településeknek a külvilágtól való elszigetelése által akadályozták a járványos betegségek terjedését. Szóts kapitány 1817. január 9-i sepsiszentgyörgyi körlevele szerint fel kellett tartóztatni minden olyan idegent, aki nem tudja igazolni magát. Azonnal jelenteni kellett, ha valaki megbetegedett vagy meghalt. Megtiltották a halotti tor tartását, a halott búcsúztatását, halottat nem szabadott eltemetni orvosi vizsgálat nélkül: „az idegeneket feltartóztassák és a helység előljáróihoz vezessék... Ha valamely háznál bármi kicsin nyavalya is mutassa magát, azonnal köteles a házgazda vagy gazdasszony aztot a bíró vagy más előljáróknak jelentenie, hogy a betegnek lehető segedelem azáltal nyújtathassék; halál történvén pedig, aztot a legnagyobb sietség és legkisebb időmúlás nélküli jelentsék ...a közönséges [halott]nézés, a hozzávaló járhatásra kitenni, annyival inkább eltemetni terhes büntetés alatt nem szabad, míg az orvosok által meg nem vizsgáltatik.”

1818-ban, a szomszédos országokban pusztító pestis terjedésének megakadályozása céljából a katonai hatóságok elrendelték, hogy „az faluk végére,

¹¹ SÁL, Fond 1, nr. 19, nr. inv. 5, fol. 3, 11–12, 21–22, 24, 41–42.

¹² Uo., nr. inv. 6, fol. 22, 31.

azhol főbejáró utak vannak, kalibát csináljanak, és azokba azmint 1817-dik esztendőbe volt, az őrizetet megtegyék, és senkit passzus nélkül, azkit nem ismernek, az faluba bé ne bocsássák az strázsák.”¹³

A következő évben Végh kapitány a betegség terjedésének fő okát ismételtelen az idegen jövő-menő emberekben látta, „kiváltképpen, ha Törökországból jönnek”, mert ott már halálos áldozatokat szedett a pestis, mert a vészes kórt a ruha és a fertőzött emberek terjesztik. Egy Háromszéken kiadott rendelkezés szerint a falvakat körzetekre osztották, mindennap ellenőrizték: „Minden faluba az házak harmincadonként felosztassanak, és azok minden tizedeseiktől megvizsgáltassanak”, hogy a betegség vagy a halál tudva legyen.¹⁴

5. Utak, sáncok, patakmedrek és hidak rendben tartása

Mária Terézia királynő és gróf Bethlen Gábor udvari kancellár aláírásával ellátott 1763. október 8-án a keletkezett katonai szabályzat 15. pontja kimondta, hogy a katonáskodó székelyek a „hidakat, utakat a magok hasznokra ..., másokkal ők is egyformán csinálják.”¹⁵

A bírók és a parancsnokok gyakran adtak ki rendeletet az utak kavicsozására, sáncok, patakmedrek karbantartására, azokból a leülepedett hordalék kihányására, hidak javítására, valamint a felgyülemelő szemét eltakarítására. Az 1804. szeptember 2-i sepsiszentgyörgyi körlevelében Bálint kapitány azt rendelte el, hogy: „Minden bíró a hidakat, azoknak karjait az jövő héten, hogy megcsináltassa, keményen poroncsoltatik, mert ahol hiba tanálkozik, azt a bírót keményen megbüntettetem”,¹⁶ fenyegetőzött az említett kapitány.

Amikor a körzet katonai parancsnoka ellenőrzést várt, akkor a közmunkák elvégzését követelő utasítások is sűrűbbé váltak. Ernitz kapitány 1810. április 9-én, Sepsiszentgyörgyön kiadott körlevelében arra hívta fel a bírók és a parancsnokok figyelmét, hogy a „Brigadéros Generális” április 16-án az utakat ellenőrizni fogja, tehát az utasítást „jó móddal” fejezzék be. Néhány hét múlva, május 26-án Szotyori kapitány is az utak, hidak, patakmedrek rendbetevését követelte: „az utak két oldalán fekvő sáncok illendőleg kitakaríttassanak, az urak mindenütt egész merejébe a parancsolatok szerint dombosan megtöltessenek és kövecseztessenek, az hidak aljai kitisztíttassanak, az hidak megcsináltassanak, és a pataknak

folyamatyiai kisajátíttassanak... Az utcák mindenütt takarékosan tartassanak, oda szemetet v[agy] dögöt satöbbit hányni meg ne engedtessenek, minden dög eltemettessék, akármij legyen is.” Ernitz kapitány 1810 áprilisában az ilyenfajta közmunkák befejezését kérte, még mielőtt a tavaszi szántásra sor kerülne. Vitkovics gyalog főhadnagy 1818. június 4-én Illyefalván keletkezett körlevelében figyelmeztette az előljárókat, hogy bár a falusiakat a következő héten sok szolgálat „fogja találni”, ennek ellenére a közmunkák elvégzéséhez legalább a „folyó hónap 16-án fogjanak hozzá”. Vitkovics 1821. július 1-jén és október 7-én Bikfalván ismét úgy rendelkezett, hogy minden faluban „az utak és hidak mindenütt jó móddal megigazítva légynek.” A vagabondusok, a nagyon szegények és lusták fizetség ellenében munkára kényszeríthetők.

6. Fuvarozás és egyéb szolgálatok

Habár az 1763. évi szabályzat kimondta, hogy a határőrkatona „fuvarozástól s egyéb szolgálatok” alól mentesültek,¹⁷ ez a gyakorlatban soha nem valósul meg. A határőrkatona egyik terhes kötelezettsége a határőr-parancsnokságok, tisztek számára szükséges famennyiség szállítása volt. 1804. szeptember 2-án, Sepsiszentgyörgyön keletkezett parancsában Bálint kapitány felszólított hat sepsiszéki helységet az előírt famennyiség leszállítására: „Parancsoltatik, hogy tizenkét napok alatt az alább megírt kvantumot az commendások béarakassák –

Árkos –	2 ½ ölet
Szentgyörgy –	4 dettó
Szentkirály –	1 ½ dettó
Illyefalva –	4 dettó
Aldoboly –	1 ½ dettó
Kökös –	1 ½ dettó
Summa (összeg)	16 ½ dettó”. ¹⁸

Nemcsak tüzelőanyagot szállítottak, hanem a tiszti lakások, melléképületek építéséhez szükséges famennyiséget is. Végh kapitány 1820. november 3-án, Bikfalván kiadott parancsában arról rendelkezett: „Minthogy a Szentgyörgyön építendő kapitányi quartélyhoz vitetendő farepartitio megújított, erre nézve minden communitásoknak az legkevényebben poroncsoltatik [figyelni] Szentkirály 120, Illyefalva 200, Aldoboly 100 darab cserefát Szentgyörgyre béküldeni el ne mulassák, és ottan illyefalvi Lukáts káplárnak hiba nélkül általadják.” A felsorolt famennyiség kívül ajtókülsőnek

¹³ SÁL, Fond 1, nr. 19, nr. inv. 1, fol. 32–33.

¹⁴ Uo., nr. inv. 6, fol. 40.

¹⁵ KŐVÁRI László 1866, 45.

¹⁶ SÁL, Fond 1, nr. 19, nr. inv. 6, fol. 5, 21–22, 31, 44.

¹⁷ KŐVÁRI László 1866, 45.

¹⁸ SÁL, Fond 1, nr. 19, nr. inv. 6, fol. 3, 10, 21–22, 28–29, 31, 41–44.

Sepsiszentkirály még 4, Illyefalva pedig 2 darab cserfát adott.

A katonai rendűeket a fuvarozások mellett kényszeríthették a középületeknél, főként a katonai jellegű építkezéseknél való részvételre is. Vitkovics főhadnagy 1818. évi egyik illyefalvi rendelete így összegezte a katonai rendű székelyek kötelelességeit: „tartoznak itten a granitzba, mindenféle közönséges szolgálatokat, úgymint quartélyházakon való építést, útcsinálást, áristánsok kísértését, ...patrollba menetelt és egyéb efféle szolgálatokat, a lovaskatonák a gyalog katonákkal proportis szerint egyaránt megtenni vonogatás nélkül, melyet ekképpen a falusi commendánsok és bírók nemcsak értelmesen a népek publicálják, hanem ennek utána magokat és a népet szorosán tartásuk ahhoz, ennél fogva közelebről is a nevelőház építésére, Kézdivásárhelyre küldendő kézimunkások közé is proportio szerint, ahová a katonákat is bevigyék, hogyha pedig nem akarnának engedelmessé válni, egyenesen jelentsék jó előre Bikfalván a kapitány úrnak, mivel én egy hétig nem leszek itthon a szolgálat miatt.”

7. A tűzvédelem elleni védekezés

A korabeli falu építkezési viszonyait ismervé, érthető a katonai hatóságoknak a tűzvédelem megelőzésére szólító rendelkezéseinek gyakorisága. Vitkovics főhadnagy 1821. július 1-jén Bikfalván kiadott parancsában felszólította a faluközösségek vezetőit arra, hogy „a tűzoltó szerszámok minden faluba meglégyenek jó és haszonvehető állapotba.” Hogy mit ért tűzoltó szerszámok alatt, azt Szotyori főhadnagy 1810. május 26-án Illyefalván keltezett rendeletéből tudjuk meg: „a tűz-, a lószerszámok, szekerek, kádak, vaskampók és lajtorják helyreállítassanak, a kádak vízzel meg legyenek töltve, minden házon, minden embernél egy, az épületnek tetjét érő hosszú lajtorja fel legyen állítva, egy kád vízzel megtöltve mellette.”

A pipázókkal szemben is szigorúan jártak el. Ha valakit a ház ajtaján kívül, az udvarán vagy az utcán pipázva találtak, azt három forintig büntették: „pipázás keményen megtiltassék, mind az úton, vagy az udvaron is, az házajtón kívül”, mivel a pipázás tűzvédelemet idézhet elő. Lakodalmak idején vagy ünnepnap alkalmával a puskával lövő személyt szintén megbírságozták. Tűz keletkezésének forrása lehetett a kémény, a sütőkemence, a pálinkafőző katlan: „Minden közösségbe mixtum korombírók és koromseprők rendeltessenek, kik minden héten kétszer, külön-külön féle napokon visitérozni mennyenek, és ahol tanáztatik, a hibák a törvények szerint illendőleg vagy megbüntessenek, vagy oda, ahová illik,

kijelentessenek. Sütőkemencék[re,] ...a pálinkafőző katlanokra is szorgalmasan vigyázzanak ..., mivel tudhatják kegyelmetek, hogy csak egy szikra által is milyen véghetetlen pusztulások történnek, és mily sokan jutnak holtig tartó nyomorúságba.”

Azonban nemcsak a pipa, kémény, kemence, katlan, puskagolyó lehetett tűzveszély előidézője, hanem a „lappangó emberek”, az egyéni bosszú is. Gyakran talán ezért vettek lángot az asztagok, a csűrök. Így történt Polyánban, Kézdiszentléleken, Sepsiszentkirályon, Nagyborosnyón, ahol a lakosok javai, amelyet „sok veríték és sanyarú munkák által” kerestek, a „rettenetes tűz megemészette.”

8. Pálinkafőzés, iszákosság, bírságpénz

Bálint kapitány 1807. március 14-én keltezett rendelkezése arról tudósít, hogy a bíró, nótárius, a falusi káplárok, valamint a tisztek állandó feladata a pálinkafőzés meggátolása. Ha valakit pálinkafőzésen kaptak, azt megbüntetésére végett „mindgyárost fegyver között az compagniahoz” kellett bekísértetni. Volt időszak, mikor minden nyolc napban jelentést kellett adni a pálinkát főző személyekről.

Butsi hadnagy 1814. augusztus 5-i, Dálnokon keltezett parancsában súlyos büntetés terhe alatt tiltotta meg a „kenyérnek való gabonából” készülő pálinka és sör főzését. Augusztus 20-án pedig Sepsiszentgyörgyön úgy rendelkezett, hogy össze kell gyűjteni a pálinkafőző üstök fedeleit, amelyekre mindenki véssé rá saját nevét, és vigye be „Szentgyörgyre a quartélyházhoz, egy alkalmas helyre.”

A pálinkafőzést nemcsak azért tiltották, mert egyesek kenyérgabonát használtak fel, vagy tűzveszély keletkezhetett, hanem azért is, mert némelyek iszákosságra kapva, készek vagyonuk eltékozlására is. Tiltották a részegségekre hajló személyeknek a kölcsönadást. Szóts kapitány 1815. február 15-i sepsiszentgyörgyi parancsában személy szerint nevezte meg azokat, akinek kölcsönt adni nem szabad: „Tudtára adatik minden falusi híveknek, hogy illyefalvi Zajzon Lászlónak és szemerjai Joó János és Sámuel feleségeknél, senki semmi szín és praetetus alatt [kölcsönt] adni semmit ne merészeljen.”

Ugyancsak a részegeskedés megakadályozását célozta 1772-ből az egyik Illyefalváról kiküldött katonai rendelet, amely megtiltotta a büntetésből befolyó összegek irtóval való költését: „Minden keves pénzről is, hacsak hat krajcár lészen is, számot kell adni, és mától fogva nem szabad a bírságpénzt meginni, az határpásztoroknak sem a hajtópénzt, hanem az bíró vegye magához, és írja fel különös papírosra... Ami kívántatik borra, mikor a falu törvényt tart, vagy inquiráltat, megdecidáltatni fog,

mert igen tudva vagyon, hogy némelyek csak bíróságokban és polgárságokban szoktatták magokat az italtra, és sokaktól halljuk, hogy csak azért büntetnek, hogy ihassanak.”¹⁹

9. A marhavész és a dühödt ebek elleni védekezés

Az Alsóháromszéken pusztító marhavész megakadályozását Bálint kapitány 1804-ben a következőképp látta:

1) el kell különíteni a beteg állatokat az egészségesektől,

2) orvosságot kell vásárolni a faluközösségek pénztárából,

3) fizetett orvost kell alkalmazni.

Kötelezte a falvakat, hogy mindennap jelentést tegyenek a beteg marhák számának alakulásáról: „Árkoson, Szemerján, Szentkirályban, Illyefalván és Aldobolyban sok marhák megbetegedtek, s azokból néhány el is esett, ...az beteg marhák külön őriztesenek, és senki az maga marháját onnan az orvos híre nélkül el ne próbálja hajtani, ...poroncsoltatik a falusi bírónak, hogy azon orvosságokat az falu casájából megvegyék ...mindennap az ráportot [meg kell tenni, hogy tudják,] hány beteg marhával, hány szaporodott, és mennyi gyógyult meg, az falusi commendáns az bíróval együtt az compagnianak beadja, és az orvosoknak minden faluban forspont adattassék.”²⁰

Bálint kapitány az 1808. február 6-i rendeletében részletesen ismertette a veszett kutyák jellegzetességeit, a veszett kutya harapásának kezelési módját. Ha a kutya: „szomorúvá lenne, az embert kerülne, morogna az ugatás helyett, az vizet és nyirkos helyett legfőképpen nem állhatná, tehát akkoron az ő dühös léte bizonyos.” A horzsolásos sebet pedig úgy gyógyítják, hogy a sebet felhasítják, kékköves vízzel megmossák, forró vassal kiégetik.

10. A kártevő állatok és madarak elleni védekezés

A kártevő madarak, vadak, rágcslók irtása érdekében még katonai hatóságok is kénytelenek voltak közbelépni. Bálint kapitány Sepsiszentgyörgyön, 1804. augusztus 3-án keltezett rendeletével olyan parancsot adott ki, amelyben súlyos büntetést helyezett kilátásba mindazok számára, akik nem hajlandók hozzájárulni a kártevő madarak pusztításához: „általlátván, egynéhány esztendőttől fogva úgyanyyira megszorodtak a kártevő madarak, hogy ki-

mondhatatlan károkat a mezőben okoznak, így poroncsoltatik a falusi commendásoknak és bírónak ...poroncsolják a népnek ..., hogy minden gazda, vagyis familia jövő holnap 20-ig huszonöt darabból álló madárfejeket ide az companiához kemény büntetés alatt béhozzák.”

Néhány évvel később, 1808 telén a farkasok gázdálkodását kellett megfékezni. Bálint kapitány a farkasok pusztításáért pénzbeli jutalmat ígért: „minden székely katona, azki is egy vagy több farkasokat megölhetne, azon katona az farkast megnyúzza, az fejet levágja, és az compagnianak 8 napok alatt beadja ...az Nemes Regiment annak a székely katonának 2 R[énes] f[orint]” jutalmat ad farkasonként.

11. A kereskedelem szabályozása

A határőri intézmény megváltoztatta a kereskedelem hagyományos formáit. A katonaság kötelékeibe tartozó családok a tisztek engedélye nélkül ingatlant nem vásárolhattak, javaikból nem adhattak el semmit, sőt kölcsönt adniuk vagy kapniuk sem volt szabad. Az 1811. augusztus 17-én Bécsben kiadott rendelet 5. pontja kimondta: „székelyeknek meg nem engedessék a barompiacra és vásárra a falusi commendásoknak passzusaik nélkül marhákat eladni hajtani.”²¹

Az 1818. augusztus 20-i bikfalvi rendelet is arra hívja fel a határőrkatonák figyelmét, hogy az adásvételt, kölcsönözést jól gondolják meg, felettes tisztjeik tudomása nélkül ne cselekedjenek, mert ha kárt vallanak, panaszukat nem fogják meghallgatni. „Az Erdélyi Nagy Hadi Vezérségnek az 1796-ban és 1801-ben kiadott rendelkezései újabban publicáltak, hogy senki is tiszt híre nélkül ne vásároljon, sem pedig költsön pénzt ne adjon, melyre nézve a legkeményebben poroncsoltatik minden katonáembernek, hogy aki e mai naptól fogva ezen fennírt rendelkezés ellen valakitől földet vásárol, vagy pénzt ad kölcsön tisztje híre nélkül, ha annak utána panaszát beadja adósságának beszolgáltatásáért, nemhogy panaszát meghallgattatnék, sőt még a költsönadott pénzt is elveszíti...”

A székely határőr tehát nem rendelkezhetett szabadon birtokával. A katona rendű birtoka nem kerülhetett nemesi vagy jobbágykézbe, sem adásvétel, sem örökség vagy pereskedés útján. A katonai érdek úgy kívánta, hogy a határőr földjét és egyéb javait ne veszítse el, mert ezek nélkül nem tudná a katonai szolgálatát teljesíteni.

Az árszabályozás szintén a tisztek hatáskörébe tartozott. A birodalom gazdasági válsága a székelységet

¹⁹ IMREH István 1973, 53.

²⁰ SÁL, Fond. 1, nr. 19, nr. inv. 1, fol. 14; nr. inv. 2, fol. 15.

²¹ Uo., nr. inv. 6, fol. 24, 26–27, 29, 32–34, 43–44.

is érintette, főként a Napóleon elleni háborúk idején, amikor a pénz elértéktelenedett. 1804-ben a hús árának gyors növekedése miatt a székely határőr 2. gyalog- és a huszárezred parancsnokságai kénytelenek voltak szabályozni annak árát, és engedélyezték, hogy a „húsnak fontja nyolc krajcáron” legyen árusítva.

Árszabályozásra került sor 1811-ben. Az illyefalvi falujegyzőkönyvbe azt jegyezték be, hogy „mind [a] cédulák, mind a rézpénzek[nek] a becse conventinus

pénzbeli mérték szerint felvívén, egyötödre határozandják.”

Pontosan meghatározták a mesteremberek, úgymint a csizmadiák, a tímárok, a szabók, a lakatosok, a szíjgyártók, a fazekasok, az asztalosok, a kovácsok, a szűcsök, a kerékgyártók, a kötélverők munkájának árát: „a mai mindenféle munkáknak, melyik minden hozzátartozandókon kívül ... munkáikért fizettnek:

A csizmadiák dolgoznak eszerint:

	Régen való ár Rf(t)	kr.;	Most szabott ár Rf(t)	kr.
1. Egy nagy férfi csizmát, mindent a gazda adván hozzá, varrnak meg	1	30	–	40.
2. Egy nagy fejrénep csizmát varnak meg	1	30	–	40.
3. Egy nagy pár fejelés, mind férfi, mind fejrénep csizmák[nak]	1	–	–	30.
4. Egy pár csizmát egészen talpaljon meg	–	9	–	6.
5. Félig talpaljon	–	6	–	1.
6. Ujjnyi fótot vessen	–	3	–	1.
Kötélverők:				
1. Egy nagy kötélnek ölét a gazda kenderiből	–	6	–	4.
2. Egy szál istrángok	–	4	–	2.”

Idegen kereskedők csak a századparancsnokságtól kaphattak árusítási engedélyt, tevékenységüket ellenőrizték. Minden faluban kihirdették, hogy a Moldvából és Havasalföldről jövő kereskedőknek és a „magokkal hozott portékájaiknak szállást nem szabad adni ... Ami a hazába való kereskedést illeti, mindenekelőtt is a compagniatól adatik” szabadság. Az állami beavatkozás célja nyilván a kincstár jövedelmének védelme, ugyanakkor a határőrzőnőben való kémkedés megakadályozása volt.

A kincstár jövedelmét a só lopása és árusítása is apasztotta, szükségesnek tartották a só őrzésével megbízott személyek felfegyverzését. Megtiltották a két szomszédos román vajdaságból a só behozatalát. Megszüntették a székelyek és a szelistyeiek hagyományos sókereskedési jogát, a sócsempészést szigorúan büntették. Az 1820. június 10-i, Bikfalván kelt kapitányi rendelkezés szerint: „szükségesnek látja a Királyi Tesauriátus egyrésztől azt, hogy a só őrzésére kirendeltetett személyek a királyi kincstár által felfegyvereztessenek, ... a sónak törvény[es] úton-módon való szerzéséről megszokott passzuális levelekkel, se cédulával ne legitimálják, elfogattassanak, ideérvén a székelyeket és a szelistyeieket is, akik ezidáig a tartományba bizonyos részbe sóval szabados kereskedést folytatt[a]nak. ... Régtől fogva a legkeményebben meg volt tiltva, hogy Oláh és Moldva szomszéd tartományából semmi szín alatt az országba az só be ne hozattassék”, mert akit rajtakapnak, azt szigorú büntetésben részesítik.

12. A házasságkötés, az egyház és az árvákról való gondoskodás

A katona rendűnek a házassága megkötéséhez a határőrkatonai hatóságtól kellett engedélyt kérnie, mivel a „meggondolatlan” házasság a határőrség intézménye szerint az elszegényedéshez vezethetett. Az esketési nyilvántartás bejegyzései közt az egyházi anyakönyvekben ott találni a megjegyzést, hogy a competens tisztjétől, a századtól, az ezredtől stb. kapott szabadság megadása mellett történt meg az egyházi házasságkötés. 1831. március 9-én például ezt jegyezték be az illyefalvi anyakönyvbe: „Zöld Moses junior özvegy gyalog katona, illyefalvi huszár Domokos György árva hajadon leányával, Domokos Deborával, előre a felső rendelkezések szerint, a kényszerítés nemlétére és önkéntes összepárosodni kívánna, akaratjukról kinyilatkoztatásokat megtévén, háromszori kihirdetés után, a katonai előjáróktól adott szabadság mellett copuláltak. Tekintetes Séra István úr és Szász István illyefalvi notárius jelenlétekben, feles számú násznép előtt.”²²

A katonai hatóságok pontosan meghatározták a papnak fizethető kepe összegét is. Bálint kapitány 1804. október 14-én Sepsiszentgyörgyön keltezett rendeletében a parancsnokok feladatává tette, hogy házról-házra járva kérdezzék meg, ki mennyi kepet fizetett: „poroncsoltatik, hogy minden katona se többet, se kevesebbet a papoknak kepet ne adjon ...”, és

²² SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 366, fol. 10.

azhol találatnak, hogy nem ezen punctumuk szerint vették volna a képét, az olyan emberek nevezetesen a companiához bejelentésük.²³ Nem egyházellenességről volt szó, nem is a székely katona humánus védelméről, hanem a jól megfontolt katonai érdekről. Mi sem jobb bizonyíték, mint az a tény, hogy ugyancsak Bálint kapitány az, aki a katonarendűek vasárnap templombajárását szorgalmazta. Az elnyomó katonai apparátusnak istenfélő, engedelmes emberekre volt szüksége. Az 1804. augusztus 2-i sepsiszentgyörgyi parancs kimondta: „ha valaki vasárnap a mezőre dolgozni kimenni próbál, ezen emberek minden irgalom nélkül huszonöt pálcával megbüntetődnék.”

A határőri intézmény vezetőségét a házasságkötésen, az egyháznak fizetett képén kívül érdekelte a paráznaság kérdése, az árvákról való gondoskodás is. Szigorúan tiltották a teherbe esett lány verését, szidalmazását, a csecsemők elpusztítását, mivel a cél a katonaság számára szükséges emberanyag biztosítása volt. Gondoskodtak, illetve ellenőrizték az árvák számát és vagyonát is. 1807. június 11-én Bálint kapi-

tány név szerinti jelentést kért azokról az emberekről, akiknek apjuk elesett a háborúban. Ernitz kapitány pedig az 1810. évi április 9-i, sepsiszentgyörgyi keltezésű rendeletében rámutatott arra, hogy helyesebb volna, ha az árvák birtokait nem évenként, hanem az árvák korától függően, több évre adnák haszonbérbe.²⁴

Ha a családfő meghalt, akkor vagyonáról pontos leltárt készítettek, és meghatározták, hogy ki mit örökölhét. Általában a vagyoni leltárra a katona rendű elhalása után azonnal sor került. 1780. február 2-án Ingarten főhadnagy utasítására felleltározták a néhai lovaskatona Szász Ferenc jószágát. A határban levő földek mellett aprólékosan feljegyezték a telken levő összes tárgyakat is.²⁵

Megjegyzés: A tanulmány forrásanyaga első sorban *Illyefalva jegyzőkönyveiből* való, melyek a sepsiszentgyörgyi levéltárban találhatóak. Az egyes igazgatási intézkedések, parancsolatok, rendeletek a szövegben közölt dátum alapján kereshetők vissza.

Demeter Lajos – Sepsiszentgyörgy, Sport u. 6., 15C/6, RO-520080; demlajos@gmail.com

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Hivatala, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)

Fond 1, nr. crt. 19: *Illyefalva jegyzőkönyvei*

Fond 105: *Anyakönyvek*

– nr. inv. 10, nr. 366: *Ilieni, Parohia Reformată, Născuți 1822–1858, Căsătorii 1825–1858, Decese 1826–1858, Confirmări 1829–1837 [Matricula ecclesiae ev. ref. Illyefalvensis Pastore Adamo Petri ejusdem Ecclesiae Refor. Tractus Sepsiensis Seniore Curatore Spect. D. Daniele Dosa 1825. Compacta]*

Irodalom

EGYED Ákos

1978 *Háromszék 1848–1849*, Kriterion, Bukarest.

IMREH István

1971 *A székely falvak törvényeiről*, *Aluta*, II, 223–233.

1973 *A rendtartó székely falu*, Kriterion, Bukarest.

KÖVÁRI László

1866 *Erdély történelme*, VI, Kolozsvár.

SZÁDECZKY Lajos

1908 *A székely határőrség szervezése 1762–64-ben*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

TELEKI Domokos

1877 *A székely határőrség története*, Franklin, Budapest.

²³ SÁL, Fond 1, nr. 19, nr. inv. 6, fol. 4, 11.

²⁴ Uo., nr. inv. 3, fol. 48.

²⁵ Uo., nr. inv. 2, fol. 10.

**Organizația comunală la Ilieni (Illyefalva), Treiscaune,
în timpul regimentelor de grăniceri Habsburgice**

(Rezumat)

Viața cotidiană a grănicerilor secui din perioada Habsburgică a fost prezentată cel mai larg de István Imreh (1919-2003) care a subliniat și faptul că procesele verbale comunale constituie cele mai importante izvoare scrise referitoare. Lucrarea de față încearcă să pună în evidență trăsături ale vieții sociale de grăniceri secui, dintre 1764-1848, complexitatea acesteia, cât și subordonarea ei de către autoritățile militare. Ordonanțele militare trebuiau consemnate și ele în procesele verbale amintite.

**Communal Organisation at Illyefalva (Ilieni; Háromszék)
in the Times of the Habsburg Era Border Regiments**

(Abstract)

The most comprehensive presentation of the daily lives Habsburg era Székely border guards led is István Imreh's (1919–2003) who stressed that village protocols are our most important primary sources pertaining to the subject. This study focuses on the social life of Székely border guards from between 1764 and 1848, on their subordination to the military authorities, in its full complexity and with its various contradictions. It is hardly coincidental that there had to be entries regarding military decrees in the aforementioned protocols.

Demeter Lajos

HÁROMSZÉKI HONVÉDEK, NEMZETŐRÖK, HONLEÁNYOK ÉS HONFIAK AZ 1848–49. ÉVI SZABADSÁGHARCBA – FELDOBOLY

Feldobolyból, az egykori Sepsiszék e falujából, melynek lakossága az 1850-es népszámlálás szerint 554 személyből állt,¹ és feltételezéseink szerint lakosainak száma hozzávetőlegesen e körül lehetett az 1848 előtti években is, esetleg megközelíthette a 600 lelket, 74 szabadságharcban részvevő személy nevét sikerült egybegyűjteni.

A székely határórség 1764-ben történt erőszakos szervezése után a falut az 1802-es katonai összeírás szerint 67 család lakta, melyből 47 katona renden lévő, 20 provincialista volt.² Ez a társadalmi összetétel, a katona rendűek túlsúlya megmaradt az 1848–1849-es szabadságharc előtti években is, és ezt az arányt tükrözi a szabadságharcban részvevők rendi hovatarozása is. Itt jegyzendő meg, hogy Feldoboly lelkésze, nagyborsonyói Bartha András,³ aki 1819–1865 között 46 éven át szolgált, következetesen bejegyezte minden egyes feldobolyi személyt, ki milyen rendbéli volt. A szabadságharc vérbefojtása után megkülönböztetésül, vélhetően egyféle társadalmi rangkülönbség kifejezéséül, a volt katona rendhez tartozókat a faluban lakó nemes Mátyás család tagjaival együtt „nemes polgár”-ként, a volt providus, provincialista előnévvel illetett zsellér és jobbágy családokból valókat „szabad polgár”-ként jegyezte be az egyházi anyakönyvbe.

A szabadságharcban az általunk egybegyűjtött feldobolyi személyek túlnyomó többsége katona rendű volt. Mintegy 40-en gyalog-, 16-an lovas katona rendűek (székely huszárok) voltak, akik a szabadságharc előtt a 15. (2. székely) határőr gyalogezred, illetve a 11. (székely határőr) huszárezred kötelékébe tartoztak. A provincialista részen lévők, vagyis széki igazgatás alá tartozók közül 12 személy nevét sikerült felkutatni. A Feldobolyban lakó *Batsó* (Bacsó) családokból négyen (3 gyalog, 1 lovas katona rendű), a *Bodola* családokból öten (4 lovas, 1 gyalog katona rendű), a gyalog katona renden lévő *Damó* családokból kilencen, közülük hárman, András, János és Zsigmond egyazon családból, a *Dobolyi* családokból öten (4 gyalog, 1 lovas katona renden lévő), a gyalog

katona *Jákó* családokból nyolcan (Dániel, Mózes és Elek ugyanabból a családból), a lovas katona Nagy családokból öten, a gyalog katona rendű *Útő* családokból hárman (közülük Bálint és István, néh. *Útő* Zsigmond szacsvai tiszteletes fiai) szolgáltak, harcoltak, vettek részt a szabadságharcban.

Az eddig feltárt források alapján a feldobolyiak közül ketten (Jákó Dániel és Jákó József) mint honvéd századosok, ketten (Bodola Ferenc és Jákó Mózes) mint hadnagyok, ketten (Bodola István és Nagy Mózes) mint őrmesterek, nyolcan (Andók János, Bodola József, id. Bodola Sámuel, Damó Zsigmond, ifj. Jákó Antal, Jákó Elek, Tegző Mihály, Vas János) mint tizedesek küzdöttek 1848–1849-ben.

A feldobolyi szabadságharcosok közé soroltuk a 11. (székely határőr) huszárezredben lovas káplár, majd az 1840-es évek elejétől és a szabadságharc idején a bodzai vámnál „kontras káplár”, vagyis vámőrségi tizedesként szolgáló Jancsó Ignácot, „volt székely lovag káplár” Tegző Mihályt, „székely gyalog határőr káplár” Vas Jánost, kikről, ha nem is akadtunk erre utaló forrásra, feltételezzük, hogy a szabadságharc alatt is viselt rangjuknál és koruknál fogva ott kellett lenniük falusfeleik oldalán a küzdelmekben. Ide számítható a gyalog katona rendű családból származó Katza András tüzér is, aki 1849-ben mindössze tizenhat évesen – több vele egykorú társához hasonlóan – tüzére lehetett a háromszéki honvédségnek, és mint büntetésből besorozott cs. kir. katona, „sorozott tüzér” került ki Linzbe, és halt meg távol szülőhazájától 1855-ben.

A Rikánbelői Honvédegyelet által összeállított, 960 „szabadsághős” nevét tartalmazó lajstrom, melyet ünnepélyesen 1883. november 2-án adtak át megőrzésre a Székely Nemzeti Múzeumnak,⁴ a korabeli helyi lapban folytatásokban is megjelent.⁵ A falvanként összeállított lajstrom Feldobolyból hét (Bodor György, Damó János, Damó Miklós, Dobolyi Sámuel, Kacza Ferenc, Kelemen István, Kocsis József) hősi halott nevét örökítette meg.⁶ Neveiket a kései utókor a falu egykori, 1941. június 1-jén

¹ DÁVID Zoltán 1994; ROTARIU, Traian 1996, 138–139.

² BINDER Pál – CSEREY Zoltán 1991.

³ TÓTH Levente 2013, 73.

⁴ *Székely Nemzet*, 1883/167.

⁵ Lásd a *Székely Nemzet* vonatkozó számait (1883. nov.–dec.).

⁶ Lásd még SERES András [– ZÁGONI Jenő] 1992, 56.

felavatott, majd 2002-ben rendbe hozott, első és második világháborús feldobolyi áldozatok számára átalakított „hármashalmú” országszázló talpazata mellé 2011-ben állított kopjafán örökítette meg.⁷

A kopjafa emléktábláján az egyik hősi halott neve téves. Nem Damó Mihály halt hősi halált, hanem Damó Miklós. A két Damó testvér volt, Damó Mihály közvitézként a 81. honvédszászlóaljban szolgált. Tífuszban hunyt el, 53 éves korában, 1871. augusztus 17-én, Feldobolyban. A bátyjánál jóval fiatalabb Damó Miklós közvitéz nevét a már említett névsor örökítette meg, sajnos azt, hogy hol vesztette életét, akárcsak Damó János és Kocsis József közvitézek esetében, nála sem jegyezték fel.

Az utóbbi évek kutatásai során a feldobolyi református egyház anyakönyvének bejegyzéseiből derült fény arra, hogy az eddig számontartott szabadságharcosok közül Bodor György közvitéz 1849 júniusában Borgótiha–Jád környékén halt hősi halált, valószínű, „a’ Forradalomba elmaradt” Dobolyi Sámuel is az ezen a környéken történt ütközetek egyikében lett oda. Kelemen István közvitéz szintén a Borgói-szorosnál harcolt 1849-ben, és sebesült meg súlyosan a karjára, amely valószínű, elfertőződhetett, és ebbe halt bele a székelyudvarhelyi kórházban. Kacza Ferenc közvitéz ugyancsak Naszód–Borgótiha vidékén szolgált, a táborban kapott betegsége miatt került a kórházba, és hunyt el.

A felsoroltakon kívül újabban még öt feldobolyi hősi halott nevét sikerült felkutatni. Bene János gyalog katona, Jákó Elek gyalogos vicekaplár és „nemes

és vitézlő” Mátyás Ferenc lovas katona 1848 októberében részt vettek az agyagfalvi gyűlésen, ahol a kihűlés és a táborban terjedni kezdett kolera végzett velük. Bene János „az Agyagfalvi rétről Fejéregyházára ment táborba”, de közben lebetegedett, és „nem fegyver, hanem kihűlés nyavalyjába” halt meg. Mátyás Ferenc, miután jelen volt a „Székely népes gyűlésbe, Ábrahámfalván kapván nyavalyát, betegen hozatott haza” Feldobolyba, és tíz napra rá hunyt el kolerában. Jákó Elek „harcias magaviseletet kitűntetve” részt vett az Agyagfalváról kivonuló székely tábor ütközeteiben. „Nem ellenség fegyvere, hanem epemirigyes nyavalyáskodása után” Marosvásárhelyről betegen hozták vissza Sepsiszentgyörgyre, ahol 1848. november 17-én meghalt. Kováts Antal „lovag határnok”, aki „rendéből hátramardt Feldobolyi nemzetőr” volt, 1848 decemberében a háromszékiek „Brassó és Császáriakkal való harc[á]ban, mint futár Prázsmárról ... Hétfalu felé küldetvén levéllel”, 1848. december 23-án az ellenség összekaszabolta. Kocsis Elek közvitéz, akárcsak többen is falubelieji közül, Beszterce–Naszód környékén harcolt. 1849 nyarán „a’ Naszódi muszkákkal való ütközéskor – nem fegyver, hanem betegség által” halt meg.

Köszönetnyilvánítás

A Kolozsvári Erekllyemúzeum irataiból a háromszéki, jelesen a feldobolyi szabadságharcosokra vonatkozó jegyzeteket Demeter László muzeológus, a baróti Erdővidék Múzeuma vezetője bocsájtotta rendelkezésemre, kinek ez úton is köszönetet mondok.

⁷ JÓZSEF Álmos 2018, 59.

Adattár

ANDÓK (Andok) JÁNOS, id. (szül. 1825. júl. 30. Feldoboly – 1900. szept. 8. Feldoboly) – *tizedes*. Gyalog katona rendű családjából való, református vallású. Apja, néhai gyalog katona Andok János fia, gyalog katona Andok László. Anyja, barátosi gyalog katona Már Zsigmond uram lánya, Már Sára, kit halálakor, 1890. jún. 16-án a lelkész 85 évesnek és Andók Lászlónő szül. Márk Sára névvel írt be az anyakönyvbe. Szülei, „annak utána, [hogya] a lány édesanyjától és a legény atyafiatól beadott consensusra kijött a regement szabadsága, ...háromszori kijelentés után” 1824 márciusában a feldobolyi református templomban „számaltanok jelenlétekbe” megesküdtek. Testvérei: István (ker. 1827. júl. 28.), Rozália (ker. 1829. aug. 16.), (I.) László (szül. 1834. jún. 15.), Zsuzsanna (szül. 1835. jún. 23.), (II.) László (szül. 1837. aug. 27.) és András (szül. 1840. nov. 15.).

„Törvényes mátkaság által léendő nőül eljegyzette feldobolyi volt gyalog katona Gál Mihálynak hajdanát, 25 éves Gál Juliánát”, és a falu lelkésze által „a szószékből háromszor minden ellentmondás nélkül kihirdetvén”, 1850. jan. 29-én vette feleségül. Esküvőjüket egy napon tartották öccse, Andok István és húga, Andok Rozália esküvőjével, akit felesége testvére, Gál Ferenc vett nőül. Egyetlen lányuk született, Rozália (1850. nov. 25. – 1854. júl. 4.), aki „béfojtott skarláthimlőbe” halt meg. Felesége, Gál Julianna 1893. jún. 1-jén, 76. éves korában, tüdővészben hunyt el. Felesége halála után egy évvel, 1894. júl. 31-én újranősült, második felesége az egy évvel korábban feldobolyi Tegző Józsefhez hozzáment, de törvényesen elvált, 51 éves Kriegbaum Antal főorvos és Bakk Anna lánya, Kriegbaum Karolina, aki 1915. jan. 3-én hunyt el.

Az 1848–1849-es szabadságharcban a 83. honvédszászlóalj 3. századában szolgált. Részt vett 1849. febr. 4-én a százasként által Brassóba behívott kozákok elleni barcaszentpéteri–szászhermányi ütközetben, majd zászlóaljával a Borgóti-hai-szoros védelmezésében és a cári csapatok elleni harcokban küzdött. Dévánál tette le a fegyvert, 1849. aug. 18-án.

A fegyverletétel után besorozták a császári hadseregbe, ugyanis 1854-ben lánykaja temetésekor, mint cs[ászári] katona káplárt említették. 1890-ben, mint egykori 48-as honvéd és feldobolyi földműves, a Rikánbelői Honvédegylet tagja volt. Élete 76. évében hunyt el, Feldobolyban.

MIKÁR Zsigmond 1891, 252; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 14r, 16v, 18v, 21r, 22r, 25v, 71r-v; nr. 297, fol. 1v, 8v, 11v, 26v, 39r-v, 180; nr. 298, fol. 85r; nr. 299, fol. 81v-82r; nr. 300, 55v-56r, 56v-57r, 96v-97r, 103v-104r; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 151r; nr. inv. 951, nr. 26, fol. 100v-101r.

BATSÓ (Bacsó) ELEK (feldobolyi) (1823. febr. 15. Feldoboly – 1895. szept. 24. Kiósd/Chioşdeni? Vránca megye) – *közvitész*. A feldobolyi Bacsó családok gyalog katona rendű ágából származott. A falu lelkésze szerinti társadalmi hovatartozása 1850 után közpolgár, nemes polgár. Református vallású. Apja gyalog katona Batsó József, anyja Bodor Klára. Édestestvérei: Mária (ker. 1815. szept. 24.), József (ker. 1818. aug. 23. – 1906. jún. 6.), (I.) Anna (ker. 1815. aug. 23.), (II.) Anna (ker. 1821. nov. 1.), Terezia (1830. febr. 7.) és András (ker. 1833. febr. 24.).

Mint „nemes polgár és sorozott katona”, „törvényes mátkaság által eljegyzvén ugyan feldobolyi lovag határnok rendű” özv. Kónya Antalné leányát, Kónya Zsuzsannát, és megkapva a határőr gyalog-, illetve huszárezred hatóságaitól a „szabadságokat” az összeesküvésükre, „Három egymásután következett vasárnapokon, a közbejött Innepnapokkal, minden ellentmondás nélkül”, esküvőjükre a templomban 1846. dec. 27-én került sor. Gyermekük: Elek (szül. 1850. dec. 24. – 1851. jan. 5.), Zsigmond (szül. 1847. okt. 14.) és Mária (szül. 1853. jan. 9.). Első

felesége harmincadik évében „hosszas betegeskedés után”, 1854. okt. 3-án meghalt. Néhány hónappal később újból megnősült, ekkor a falu papja 42(!) évesnek írta az anyakönyvbe. Másodjára 1855. aug. 7-én, szabad polgár idős Ráduly János törvényesen elvált, 30 éves lányát, Ráduly Ágneszt vette feleségül, kitől még két gyermeke született: Sámuel (1859. ápr. 18. – 1866. jan. 5.) és Anna (szül. 1862. márc. 28.). Harmadik feleségét már, mint Romániában, Kiósdon (Chioşdeni?) lakó 64 éves özvegy vette el, Feldobolyban. Neje „Oláhonban, Kiósdon lakó”, 54 éves, református vallású Molnár Mária.

Bátyjával, Bacsó Józseffel együtt részt vett a szabadságharcban. Bátyja a 82., ő a 83. honvédszászlóaljban szolgált. Több mint valószínű, részt vett zászlóalja összes harcaiban, a Borgóti-hai-szoros védelmében, a cári csapatok elleni küzdelmekben. Dévánál tette le a fegyvert.

A fegyverletétel után besorozták a császári hadseregbe, első felesége temetésekor, 1854-ben még sorozott császári katona volt, de 1855 augusztusában már mint „örökös szabadsággal elbocsátott katona” nősült újra.

1888-ban a Kárpátokon túl, Kiósdon élt. 1890-ben, mint volt honvéd és feldobolyi földműves, a Rikánbelői Honvédegylet tagja. Az 1891. aug. 2-án Feldobolyban kiállított tanúsítványon, melyet falujából Damó Zsigmond, Ráduly János, id. Jákó János, Ütő István volt honvédek és Bodola Ferenc 1848–1849. évbéli honvéd hadnagy, akkori körjegyző írt alá, újraigazolta, hogy a szabadságharcban honvédként harcolt. Valószínű, kétlaki életet élt, mert 1895-ben, „a Kiosdi g[örög] k[eleti] lelkész bizonylása szerint”, hetvenhárom éves korában, odaát hunyt el, ahol csizmadia volt.

MIKÁR Zsigmond 1891, 255; KÁL, Fond 550, B 10/2; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, 11v-12r, 16r, 18v, 20r; nr. 297, fol. 8r, 11v, 13v, 25r, 26v, 35r, 43v; nr. 298, fol. 1v-2r, 6v-7r; nr. 299, fol. 49v-50r; nr. 300, fol. 98v-99r.

BATSÓ (Bacsó) JÁNOS – közvitész. Feltehetően azonos az 1831. jan. 17-én keresztelt Batsó Jánossal. Apja székely gyalog katona renden lévő feldobolyi Batsó Sámuel gyalog határőr, ki 1859. febr. 16-án hunyt el, 56 éves korában. Anyja, egrestői illetőségű Pünkösztí Trézsia viszonylag fiatalon, 42. éves korában halt meg. Testvérei: Elek (ker. 1833. márc. 29.), (I.) Sára (1835 – 1840. jún. 26.), Antal (szül. 1837. aug. 2.), (I.) György (1840. márc. 18. – 1841. ápr. 18.), József (szül. 1842. jan. 22.), Rákhel (szül. 1844. febr. 9.), (II.) Sára (1847. febr. 9. – 1848. jún. 28.). Apja másodszor Bede Zsuzsannát vette feleségül, aki magas kort ért meg, élete 95. évében hunyt el, 1903. szept. 7-én. Gyermekük: Samu (1848. okt. 17. – 1850. márc. 26.), Trézsia (szül. 1849. nov. 14.), (II.) György (1851. ápr. 2. – 1852. jan. 28.), Zsuzsa (szül. 1852. nov. 28.), Ferenc (szül. 1854. aug. 20.) és Julianna (1857. máj. 9. – 1864. jún. 30.).

Felesége Molnár Trézsia, aki 1890. máj. 31-én hunyt el, élete 62. évében. Gyermekük: Gyula (szül. 1859. júl. 23.) és Terézia (szül. 1862. szept. 13.).

A szabadságharc alatt, hogy melyik zászlóaljban és hol harcolt, nincsenek adataink. Azon állításukból, melyet Dobolyi Józseffel tettek, hogy falubelijük „a forradalomban elmaradt”, lehet következtetni arra, hogy 1849-ben ott lehettek a cári csapatok elleni ütközetekben, nagy valószínűséggel falutársaival együtt a Borgóti-hai-szoros védelmében küzdött, és Dévánál tette le a fegyvert.

1890-ben Feldobolyban napszámos, mint volt honvéd, a Rikánbelői Honvédegylet tagja, 1893-ban Csorja Ferenc és id. Nagy Zsigmond volt 48-as közvitézekkel tanúsította a már elhunyt ifj. Damó Antal özvegye számára, hogy néhai férje „az

1848/9-ik évbéli magyar szabadságharcban mint akkori székely gyalog fegyveres katona a 81^{ik} honvéd zászlóaljban” harcolt.

MIKÁR Zsigmond 1891, 255; KÁL, Fond 550, D 5/2; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 19r, 20r, 25r; nr. 297, fol. 1r, 3v, 5r; 8r-v, 10r, 12r, 13v, 15r, 17v, 22v-23r, 24v, 25v; nr. 298, fol. 2v-3r, 7v-8r, 53v-54r, 60v-61r; nr. 300, fol. 81v-82r, 106v-107r.

BACSÓ (Batsó) JÓZSEF, id. (ker. 1818. aug. 23. Feldoboly – 1906. jún. 6. Feldoboly) – *közüvitéz*. Gyalog katona rendű családból származott. Apja, gyalog katona idősebb Batsó József „nemes polgár” „öregségbenni elgyengülése után, 67 éves korában” hunyt el, 1853. szept. 7-én. Anyja, Bodor Klára „hat hónapig tartott szárazbetegségbe” halt meg, 70 évesen, 1862. jún. 3-án. Testvérei: Mária (ker. 1815. szept. 24.), (I.) Anna (ker. 1821. szept. 13.), Elek (szül. 1823. febr. 15.), (II.) Anna (ker. 1821. nov. 1.), Terezsia (1830. febr. 7.) és András (ker. 1833. febr. 24.). Öccse, Batsó Elek végigküzdötte a szabadságharcot. Felesége, Kónya Lídia 1895. ápr. 22-én, 73. éves korában, vízkórban hunyt el.

Az 1893. aug. 11-én kiállított tanúsítvány szerint, melyet falubelije, Nagy Zsigmond, Szabó Antal és Oláh János volt honvédek, Bodola Ferenc 1848/9-beli honvéd hadnagy aláírásukkal igazoltak, mint közhonvéd, a 82. honvédzászlóaljban részt vett a szabadságharcban, „s a románokkal, valamint a császári katonák ellen Háromszék vármegye védelmezésében a háromszéki lakosságból alakított csapatban” velük együtt harcolt.

1893-ban, mint földész, Feldobolyban élt. Itt is halt meg, a polgári anyakönyv szerint 88 éves korában. Az egyházi anyakönyvbe 82(!) évesnek jegyezték be.

MIKÁR Zsigmond 1891, 255; KÁL, Fond 550, B 12/2; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 8v, 10r, 11v-12r, 16r, 18v, 20r; nr. 297, fol. 26r; nr. 298, fol. 57v-58r; nr. 300, fol. 97v-98r, 109v-110r; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 329v.

BATSÓ (Bacsó) LÁSZLÓ (ker. 1808. máj. 21. Feldoboly – 1879. jan. 23. Feldoboly) – *közüvitéz*. Székely huszár családból származott. Apja Batsó Pál huszár, anyja magyarosi „gyalog leány” Dávid Ilona, aki 67. éves korában hunyt el, 1845. márc. 21-én. Apja, 1848-ban „nemes polgár”, szept. 24-én „Barátosról, fia látogatásából hazafelé jövén, az Egerbe való sáncok közül egyikből megakadván, mint öreg, belefűlt”, 70 évet élt. Testvérei: Julis (ker. 1800. júl. 24.), (I.) Lídia (ker. 1803. febr. 6.), (II.) Lídia (ker. 1804. okt. 1.), Zsuzsánna (ker. 1811. szept. 28.), Ágnes (ker. 1813. dec. 24.), Simeon (ker. 1817. márc. 31.).

Első felesége gyalog katona Dobolyi Mihály lánya, Dobolyi Anna, aki „hosszason tartott betegeskedése után” halt meg, 43 évesen, 1852. szept. 25-én. Másodsor, mint 42 éves özvegy, feldobolyi közrendű Kis Elek 19 éves hajadon lányát, Kis Anist vette feleségül.

1848-ban neve a kézdivásárhelyi hadfogadó toborzó iroda által felvett önkéntesek lajstromában szerepel. A 12. honvédzászlóalj önkéntese volt. Eszerint zászlóaljával részt vett Háromszék önvédelmi harcában. 1849-ben az oroszok betörésekor, hogy hol szolgált és melyik alakulatban harcolt, nincsenek adatok, csak következtetni lehet, hogy ott küzdött a honvédek között. Dobolyi Józseffel 1852-ben azt állították, hogy idősebb Dobolyi Samu „a forradalomban elmaradt.” Lehet, hogy az oroszok elleni ütközetek egyikében láthatták falubelijük megsebesülését, ki a csataterén elesett.

GAGYI Zoltán 2001, 176; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 2v-3v, 4v, 6r, 7v, 9v, 54v; nr. 297, fol. 21v, 23r, 25v, 42r; nr. 299, fol. 57v-58r.

BARITZ SÁMUEL (szül. 1828–1830 között Kézdiálbis – 1899. aug. 2. Feldoboly) – *közüvitéz*. Édeszülei Baritz Antal és Keresztes Ágnes. Kézdiálbisi születésű, „de Kováts Moses mostoha atya után ide, Feldobolyba örökösödött.” Amikor nősült, 25 évesnek vallotta magát. Feleségül „nemes polgár” Damó János akkor 18 éves lányát, Damó Sárát vette el. „Mint hogy a házasság, mint egyes örökösnek sürgetős volt, azért az illető T[iszteletes] Esperes úrtól a háromszori kihirdetéstől felmentést nyertek”, és 1853. nov. 26-án, nyomban a „kikérdezés” után a feldobolyi lelkész „öszve is eskette”. Gyermeük nem született.

A szabadságharc alatt, hogy hol és melyik alakulatban harcolt, nincsenek korabeli adataink, azonban az 1893. jún. 27-én néhai Bodola István honvéd őrmester özvegye számára kiállított tanúsítványból, melynek id. Ráduly János, Csorja Ferenc volt közüvitézekkel az egyik aláíró tanúsítója volt, lehet következtetni arra, hogy a 83. honvédzászlóaljban a dévai fegyverletélig harcolt.

1890-ben egykori honvéd közüvitézként a Rikánbelői Honvédegylet tagja. Felesége tüdővészben hunyt el, 1898. aug. 5-én, 63. éves korában. Rá egy évre, 1899. aug. 2-án ő is meghalt.

MIKÁR Zsigmond 1891, 255; KÁL, Fond 550, B 340/2; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 297, fol. 42v; nr. 300, fol. 100v-101r, 102v-103r; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 89r, 121r.

†BENE JÁNOS (ker. 1811. nov. 4. Szarazajta – 1848 októbere, Fehéregyháza) – „nemes polgár.” Apja „Szaraz Ajtai, Gyalog szám alatt való” Bene István. Testvérei: Lídia (ker. 1798. dec. 23.), Márta (ker. 1800. dec. 10.), (I.) Mária (ker. 1803. márc. 20.), (II.) Mária (ker. 1807. ápr. 26.), (I.) János (ker. 1809. okt. 22.).

Esküdt Feldobolyban, feldobolyi Nagy Barabás 26 éves hajadon lányával, Nagy Annával, minekutána mindkettejük „a papi háznál kikérdezték, hogy nintsen-e valakitől valami erőltetések házassági összekötésekre nézve”, ugyanakkor „mindenek bemutatta volna a Katonai eljáráságoktól a maga szabadságát és mindenik a Szüleiik megegyezését”. Háromszori egymás utáni vasárnapon a templomban való kihirdetésük után, 1836. okt. 15-én papi szertartással egybekeltek. Ekkor, mint „ifjú legény”, 28 évesnek vallotta magát. Gyermekeik: (I.) Mária (szül. 1837. aug. 8. – 1845. szept. 13.), Ágnes (szül. 1841. márc. 28.), János (szül. 1844. jan. 14.), (II.) Mária (1846. okt. 18.) és Zsuzsánna (1849. márc. 6.).

1848. okt. 16–18-án részt vett az agyagfalvi székely nemzetgyűlésen, majd „az Agyagfalvi rétről Fejéregyházára ment táborba, [ahol] nem fegyver, hanem kihülés nyavalyjába megholt – ott eltemettetett – itt [Feldobolyban 1848.] nov. 5-én temetési tisztelettel megtiszteltetett”. Az anyakönyvbe a lelkész 45 évesnek írta. Árva gyermekek és egy terhes feleség maradt hátra, kislánya, Zsuzsánna 1849 márciusában született meg.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 19, fol. 3v, 4v, 6v, 8v, 9v-10r; nr. 296, fol. 25r, 60v; nr. 297, 2r, 5r, 7v, 9v, 21v, 23v.

BODOLA FERENC (1825. nov. 8. Feldoboly – 1911. dec. 24. Feldoboly) – *honvéd hadnagy*. Gyalog katona renden lévő családból származott, református vallású. Szülei 1824. jan. 23-én esküdtek Feldobolyban. Apja Bodola János gyalog katona, aki „Nyolc napig tartott terhes betegsége után, a Századkormányi seborvos gondoskodása alatt”, 37 éves korában, 1834 szeptemberében meghalt. Anyja, „feldobolyi gyalog katona Damó György eőkegyelme hajadon lánya”, Damó Julianna. Két testvére, (I.) Ferenc (ker. 1824. okt. 24.) egy napot, János (ker. 1824. jan. 22. – febr. 7.) három hetet élt.

Felesége lécfalvi születésű, gyalog katona Németh István és Sorbán Rebeka lánya, Németh Mária, kivel Lécfalván kötött házasságot, 1847. febr. 11-én. Neje élete 79. évében, 1904. febr.

8-án, Feldobolyban hunyt el. Gyermekük: László (1852. febr. 2.), Mária (1853. jún. 2.), Sándor (1855. jún. 26. – 1935. ápr. 7.), Rozália (1857. márc. 25.), Ágnes (1858. nov. 17.)

A magyar szabadságharc alatt, hogy melyik alakulatban, és hol harcolt, nincsenek források. Feltehetően középfokú iskolai végzettsége volt, az 1890-es években körjegyzőként működött. Az 1891–1893-as években feldobolyi keltezéssel mint körjegyző és volt 1848/9-es honvéd hadnagy írta alá a nyugdíjért folyamodó volt honvédek, honvédözvegyek tanúsítványait. Magas kor ért meg, 86 éves korában hunyt el, Feldobolyban.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 13r, 14v, 17r, 47r, 48r, 49v, 71r; nr. 297, fol. 12v, 14r, 16r; nr. 298, fol. 1v–2r; nr. 300, fol. 107v–108r, 115v–116r; nr. 424, fol. 2v; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 254r; nr. inv. 951, nr. 26, fol. 52v–53r.

BODOLA ISTVÁN (ker. 1826. máj. 21. Feldoboly – 1879. aug. 31. Feldoboly) – *örmmester*. A Bodola családok székely lovas katona rendjéhez tartozó ágából való. Református vallású. Apja, Bodola Dániel „székely lovag”, egy időben megyebíró, aki 1850. április 16-án, élete 67. évében, „kevés ideig tartott nyavalyába” hunyt el. Anyja Tegző János leánya, „huszárleány” Tegző Rákhel. Szülei 1815. ápr. 5-én esküdtek, Feldobolyban. Testvérei: Sámuel (ker. 1816. dec. 2. – 1897. aug. 9.), József (ker. 1819. márc. 21. – 1827. máj. 1.) és Anna (ker. 1820. márc. 22.). Bátyja, idősebb Bodola Sámuel a szabadságharcban honvéd tizedes volt.

Sepsiszentgyörgyön nősült. 1848. okt. 31-én, mint magát 24 évesnek valló feldobolyi Dobolyi, alias Bodola István „polgári rangú ifjú”, a bikfalvi születésű, 23 éves Szilágyi Jozefát vette feleségül. Gyermekük: János (1850. máj. 27. – 1869. okt. 16.), István (sz. 1852. máj. 28.), Elzabeta (1854. febr. 25.), Dániel (1856. ápr. 22.), Klára (1858. jún. 8.), Anna (1860. okt. 21. – 1879. ápr. 28.), Sára (1863. júl. 7.), Mihály (1866. ápr. 16. – 1867) és Emma (1870. márc. 3. – 1879. máj. 4.).

A magyar szabadságharc alatt a 83. honvédszázalójban harcolt. A dévai fegyverletételig szolgált, mint honvéd örmmester tette le a fegyvert.

Hazatérve, szülőfalujában gazdálkodott, egy időben a feldobolyi egyházközség egyik esküdtje. Ötvennegyedik éves korában, „ráknyavalya miatti végelgyengülésben” hunyt el, 1879. aug. 31-én. Özvegye, Szilágyi (Chanel) Jozefa 1893-ban özvegyi honvédn nyugdíjért folyamodott. Ügyében, hogy pozitívan jártak-e el, nincsenek adataink, 1904. márc. 9-én, élete 80. évében halt meg.

KÁL, Fond 550, B 340/2; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 15v; nr. 297, fol. 10v, 13v, 14v, 16v; nr. 298, fol. 5v–6r, 9v–10r, 14v–15r, 21v–22r, 54v–55r; nr. 299, fol. 58v–59r, 60v–61r; nr. 300, fol. 107v–108r; nr. 579, fol. 44r; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 257r.

BODOLA JÓZSEF – *huszár tizedes*. Egy 1849. márc. 13-án keltezett „nyugtatóvány” szerint a „Székelyhuszár Honvédezred Allezredi 2^{ik} század 6^{ik} szakasz” tizedese. Ebben az időszakban Háromszék határán, Kőkösnnél volt szolgálatban.

A feldobolyi református lelkész 1853-ban igazolta, hogy: „A Seps Szent Györgyi Méltóságos Cs. Királyi és Nagy Borosnyói Al-Kerületi Hivatalokban kebeledzett Fel Dobolyi evangéliom szerint reformált Nemes Egyház ...anyakönyvből világos, miszerint ...Tekintetes Bodola József Úr 25 éves, evangéliom szerént református” a falu szülőltje volt. [Kereszteléséről az anyakönyvben a bejegyzést nem találtuk meg, így sem őt, sem szüleit nem sikerült beazonosítani.]

Mikor nősült, 1853. dec. 6-án Csíksomlyón cs. kir. adóíró biztos volt. Csíkszeredában vette feleségül kisbaconi Benkő Károly alcíki cs. kir. becsüzbiztos lányát, az akkor 18 éves Benkő Ágnes.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 297, fol. 42v–43r; SzNM, K, Nygy.

BODOLA SÁMUEL, idősebb (ker. 1816. dec. 2. Feldoboly – 1897. aug. 9. Feldoboly) – *tizedes*. A Bodola családok székely lovas katona rendjéhez tartozó ágából való. Református vallású. Apja, Bodola Dániel székely lovag, aki egy időben megyebíró is volt, élete 67. évében, 1850. április 16-án hunyt el, „kevés ideig tartott nyavalyába”. Anyja, Tegző János leánya, „huszárleány” Tegző Rákhel. Szülei 1815. ápr. 5-én esküdtek Feldobolyban. Testvérei: József (ker. 1819. márc. 21. – 1827. máj. 1.), Anna (ker. 1820. márc. 22.) és István (ker. 1826. máj. 21. – 1879. aug. 31.). Öccse, Bodola István mint örmmester harcolt a szabadságharcban.

Első felesége neve nem ismert. Másodszor mint 40(!) éves özvegyember vette feleségül 1851. márc. 25-én néhai feldobolyi Dobolyi Mózes volt honvéd köztitűz özvegyét, a 30 éves lécfalvi Várhegyi Zsuzsannát, aki 1885. nov. 22-én hunyt el. Halálakor az anyakönyvbe 70 évesnek írták. Gyermekük: Erzsébet (szül. 1852. jan. 11.), Anna (1853. aug. 25.), Antal (1854. dec. 6.), Juliánna (1856. ápr. 13.) és Betulia (1862. máj. 16.).

1893-ban id. Geczó Bálint, Dobolyi Mózes volt honvéd köztitűz és Bodola Ferenc honvéd hadnagy igazolta és bizonyította, hogy „mint altiszt, tizedes az 5-ik határvédszázalójából, részt vett [a szabadságharcban], és a harc folyama alatt csapatával mindvégig pontosan helytállott”.

Élete végéig gazdálkodott, mint feldobolyi „öspolgár” hunyt el, „aggkori kimerülésben”. Elhunytakor a polgári anyakönyvbe 80 évesnek diktálták be.

KÁL, Fond 550, B 343/2; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 9r, 10v–11r, 15v, 26r, 48r, 68v; nr. 297, fol. 12v, 14v, 15v, 16v, 24v, 40r; nr. 298, fol. 6v–7r; nr. 299, fol. 60v–61r, 74v–75r; nr. 300, 99v–100r; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 57r.

BODOLA SÁMUEL, ifjabb (ker. 1818. jan. 4. Feldoboly – 1884. febr. 8. Feldoboly) – *köztitűz*. Református vallású. Apja, Bodola Miklós „neutralista”, „szabad ember”, akit fia esküvőjékor 1846-ban a falu lelkésze már „feldobolyi lovaghatárnoknak” írt be az anyakönyvbe. Anyja feldobolyi lovas katona rendű Dobolyi Anna. Szülei 1813. máj. 1-jén esküdtek, Feldobolyban. Egyetlen testvére, Anna (ker. 1814. ápr. 1. – 1817. ápr. 8.) három évet élt.

Miután „törvényes mátkaság által eljegyezvén feldobolyi gy[alog] határnok Jós (Joós) András hajadon lányát, a 18 éves Joós Rózaliát, [és] mindkettőjük bémutatták ...az illető katonai Tiszhatóságtól kellett szabadságokat, ...három egymásután következett vasárnapokon minden ellentmondás nélkül kijelentvén a [feldobolyi] Székesegyházban”, a falu lelkésze a tanúk és „még megszámlálhatatlanok előtt”, 1846. jún. 2-án összeeskette. Házasságkötésükkor mint 32(!) éves „ifjú legény”-t jegyezték az egyházi anyakönyvbe. Gyermekük: Sámuel (1847. márc. 24. – 1847. jún. 25.), József (1849. jan. 8.), Anna (1851. márc. 7.), (I.) Sándor (1853. dec. 30. – 1854. jún. 12.), Rozália (1854. dec. 18.), az ikrek Sámuel és (II.) Sándor (1857. júl. 6.) – utóbbiak közül (II.) Sándor 20 napra meghalt – és (III.) Sándor (1866. jún. 6.).

„Az 1848^{8/9}. évbéli magyar szabadságharcban mint közhatár[nok] és honvéd a 81. zalj-ban részt vett, s a románok, valamint a császáriak ellen Háromszék vm. védelmezésében a háromszéki lakosságból alakított csapatban harcolt.” 1849. jan. 8-án született fia keresztelőjén, febr. 7-én falujában tartózkodott „nemes polgár nemzetőr” volt, majd a 81. honvédszázalójban szolgált, és vett részt zászlóalja küzdelmeiben. 1849. aug. 25-én már ott-hon tartózkodott. Ekkor keresztelték feleségével „brassai polgár Molnár Jánosnak nejtől, Kotsis Ágnesétől, aki Brassóból ide,

[Feldobolyba] menekült a forradalmi időbe”, 1843 aug. 23-án született lányát, Ágneszt.

Tüdővész végzett vele, 66 évet élt, 1884. febr. 8-án hunyt el. Özvegye, Joós Rozália 1893. aug. 11-én özvegyi honvédnnyugdíjért folyamodott. Arról, hogy miképpen bírálták el kérelmét, nincsenek adataink.

KÁL, Fond 550, B 342/2; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 7v, 8v, 10r, 45r, 68v; nr. 297, fol. 7v, 9r, 10r, 11v, 13v, 15r, 18r, 22v, 26r, 27v, 34v; nr. 298, fol. 15v–16r; nr. 299, 71v–72r.

BODOR FERENC, másképpen **Bodor v. Kováts Ferenc** – *közüvitéz*. Születése és elhalálzásának dátumát nem sikerült kideríteni. Feltehetően feldobolyi providus Bodor János és Kováts Anna fia, és testvér a szabadságharc hősi halottjával, Bodor György közüvitézzel. A Feldobolyi református egyház anyakönyvéből annyi ismert, hogy az 1850-es években családjával Bodzaforudlón lakó „vasmíves”, vagyis kovács, de gyermekeit, Rozáliát (szül. 1853. febr. 25.), az „egy hassal” világra jött Ádámot és Évát (szül. 1857. febr. 13.) Feldobolyban keresztelte meg. Az 1860-as évek elején Feldobolyban laktak, itt született a csak egy napot élt fiuk, András (1863. nov. 18.). 1894-ben már halott, vélhetően már 1890 előtt is az volt, mert neve nem szerepel Mikár Zsigmond 1891-ben megjelent *Honvédnévkönyvében*. Felesége, Veress Róza 1911. júl. 22-én, Feldobolyban hunyt el, 89 évet élt.

A szabadságharc alatt, hogy melyik zászlóaljban és hol harcolt, nincsenek adatok. Levéltári kutatásokból derült ki, hogy honvéd közüvitéz volt, ugyanis özvegye 1894. szept. 4-én, mivel elhunyt férje honvédigazolványa érvénytelené vált, honvédözvegyi nyugdíja elnyerése végett kérvényt nyújtott be, melyet a kötelező igazoló tanúk kihallgatási jegyzőkönyvével együtt, 7074/1894. sz. alatt a sepsiszéki főszolgabíró útján a háromszéki alispán elé terjesztettek. Az alispáni hivatal összeállított dossziéját szept. 8-án Budapestre továbbította. Ügyét pozitívan bírálták el, mert elhunytakor, 1911-ben az anyakönyvvezető a polgári anyakönyvbe megjegyezte, hogy özvegyi honvédnnyugdíjat élvezett.

SÁL, Fond 9, 561. doboz, III/142, fol. 1r, 23r, 24v; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 297, fol. 14r, 17v; nr. 298, fol. 10v–11r, 60v–61r; nr. 300, fol. 114v–115r; nr. inv. 951, nr. 26, fol. 26v–27r.

†**BODOR GYÖRGY** (ker. 1830. szept. 26. Feldoboly – 1849 június, Borgótiha–Jád környékén) – *közüvitéz, hősi halott*. Jobbágyi renden lévő családból származott. Református vallású. Apja providus Bodor János kovács, 1848 után „feldobolyi vas- míves szabadpolgár”, aki élete 65. évében hunyt el, 1859. jún. 10-én. Anyja Kováts Anna. Testvérei: (I.) János (négy és fél éves korában, 1823. márc. 14-én meghalt), (II.) János (ker. 1833. szept. 7.), feltehetően Bodor Ferenc honvéd közüvitéz testvére, aki a szabadságharc után kovácsmesterséget folytatott.

A szabadságharcban több mint valószínű, mint többen is falubelieji közül, a 83. honvédszászlóaljban harcolt. Hősi halált halt az 1849. június, Borgótiha–Jád környéki ütközetben. „Bizonyos adat szerint egy ágyúgolyó által főben lövetvén” esett el. Szülőfalujában tiszteletére 1849. aug. 5-én „temetési innepélyt” tartottak.

1861-ben özvegy édesanyja mintegy 70 éves volt. Az 1861-ben alakult, de sajnos rövid életű Rikánbelői Honvéd Segélyező Egylet 2 Ft rendkívüli, ugyanakkor havi rendszerességgel folyósítandó 1 forintos segélyre irányozta elő, melyre nem került sor, mert a császári hatóságok az egyletet betiltották.

Székely Nemzet, 1883/173; SÁL, Fond 89, IV. dosszié, fol. 77; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 18v, 20v, 47r; nr. 297, fol. 24r; nr. 298, fol. 53v–54r.

CSORJA FERENC (ker. 1830. nov. 18. Feldoboly – 1906. nov. 8. Feldoboly) – *közüvitéz*. Gyalog katona renden lévő, refor-

mátus vallású. Apja, papolci gyalog katona „nemes és vitéz” Csorja Péter, anyja özv. Székely Ferencné asszony lánya, Székely Anna. Apja nagyon fiatalon, még a megszületése előtt meghalt, mint „fegyveres katona 24 esztendőskorába rövid ideig tartott betegség után Chirurgus vizitatója alatt”. 1830. okt. 17-én temették, Feldobolyban. Anyja 30 éves özvegyasszonyként másodszor 1834. okt. 27-én, feldobolyi gyalog katona Damó György fiához, Damó Ferenc 23 éves ifjú legényhez ment férjhez. Feltestvérei: Elek és Anna ikrek (szül. 1835. szept. 17.), (I.) Sándor (1836. dec. 27. – 1839. máj. 31.), József (szül. 1838. máj. 4.), (II.) Sándor (szül. 1840. márc. 2.), Julianna (szül. 1842. márc. 3.) és Zsuzsánna (1843. dec. 27. – 1856. apr. 1.).

Huszonnyolc éves korában nősült, 1859. márc. 29-én, felesége feldobolyi nemes polgár Nagy Elek lánya, Nagy Julianna, aki „tüdőbaj miatt hosszantartó betegség miatt”, 41. éves korában, 1876. júl. 23-án meghalt. Gyermekeik: Ferenc (1859. dec. 24.), Rákkel (1864. jan. 22.) és Zsigmond (1867. szept. 27.). Másodszor a 17 éves feldobolyi Damó Zelindát vette feleségül, kitől hamarosan elvált. Harmadszor 1879. dec. 2-án nősült. Harmadik feleségétől, az akkor 22 éves Bodola Ágnesztől egy lánya, Rozália (1881. júl. 25. – 1971) született.

Az 1848–1849-es szabadságharcban a 83. honvédszászlóalj 3. századában szolgált. Részt vett az 1849. febr. 4-i szentpéteri-szászhermányi ütközetben, majd a Borgótiha-szoros védelmében és az oroszokkal való harcokban. A fegyvert Dévánál tette le.

1890-ben, mint volt honvéd közüvitéz, a Rikánbelői Honvédegylet tagja volt, feldobolyi lakos, földműves, 1892-ben ugyanitt „főbíró”, azaz községi bíró. Élete 76. évében hunyt el, Feldobolyban.

MIKÁR Zsigmond 1891, 257; KÁL, Fond 550, B 340/2, D5/2. és S–Sz sz. n.; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 19r, 22v, 24r, 27r, 48v, 52r, 57v, 74v–75r; nr. 297, fol. 1r, 3v, 5r, 27r, nr. 298, fol. 3v–4r, 10v–11r, 17v–18r, 35v–36r, 75v–76r; nr. 299, fol. 15v–16r, 38v–39r, 40v–41r; nr. 300, fol. 109v–110r; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 51r, 339v.

DAMÓ ANDRÁS (ker. 1832. okt. 28. Feldoboly – 1907. aug. 6. Feldoboly) – *közüvitéz*. Gyalog katona rendű családból származott. Református vallású. Apja, gyalog katona Damó János 81. éves korában, 1879. nov. 27-én hunyt el. Anyja, Csorja Salomé, „ev. ref. nemes honpolgár Damó János neje”, 60 évet élt, 1865. júl. 1-jén halt meg. „hosszasan tartott betegségbe”. Testvérei: Trézsia (szül. 1825. okt. 19.), János (ker. 1827. okt. 20.), Zsigmond (ker. 1830. febr. 9.), Sára (szül. 1836. dec. 1.) Juliánna (szül. 1839. febr. 14.) és Zsuzsánna (szül. 1842. apr. 12.). Testvérei közül Damó János és Zsigmond is részt vett a szabadságharcban. Felesége, Berde Ágnes 1923. apr. 20-án hunyt el, az anyakönyv szerint 85 évet élt. Feldobolyban született gyermekeik: Ágnes (szül. 1866. febr. 27.) és Vilma (szül. 1876. jún. 19.).

Arról, hogy melyik zászlóaljban és hol szolgált, nincsenek adatok. Levéltári kutatások során derült fény arra, hogy 1848–1849-ben mint közüvitéz harcolt.

1860–1870-es években, 1882-ben földműves Feldobolyban. Mint feldobolyi „őspolgár” hunyt el, élete 74. évében.

KÁL, Fond 550, N 68/8; SÁL, Fond 105, nr. 296, fol. 14v, 16v, 18v, 19v, 22v, 32r; nr. 297, fol. 3v; nr. 298, fol. 14v–15r, 32v–33r, 61v–62r; nr. 299, fol. 61v–62r; nr. 300, fol. 110v–111r, 123v–124r; nr. inv. 951, nr. 26, fol. 5v–6r.

DAMÓ ANTAL, id. – 1849-ben *nemzetőr*, kinek felesége, Máthé Juliánna élete 62. évében, 1849. aug. 2-án meghalt. Feltételezhető, azonos az 1840-es években megyebíró Damó Antallal, ki 1862. okt. 13-án „hosszas idő és nyavalya következtében szépen elszenderült” 82 éves korában. Máthé Juliánát 1808. jún. 29-én vette feleségül. Neje 1843-ban, mint „idősbb Nemes és

Vitézlő Damó Antalné Máté Juliánna, az Anyakönyvbe iktatni kívánta, Hogy [ő] néhai Tit. Máté Sigmund Úrnak Leánya”, kit 1787. szept. 2-án kereszteltek meg Vargyason, mint azt „a' Vargyasi Unittária Ekkla Jegyzőkönyvéből 1830^{ba} Okt 12. kiadta Szabó István Vargyasi Pap.”

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 68r; nr. 297, fol. 4r, 24r; nr. 298, fol. 58v–59r.

DAMÓ ANTAL, ifj. – *közvitész* a 81. honvédszászlóaljban. Csorja Ferenc, id. Batsó József, id. Nagy Zsigmond feldobolyi volt 1848–1849. évi honvéd közvitészek és Bodola Ferenc honvéd hadnagy 1893. júl. 12-én keltezett, „jó lelkiismerettel” kiállított és aláírt bizonyítványukkal igazolták, „miserént Feldobolyban elhalt Damó Antal (:ifjú): az 1848/9^{ik} évbéli magyar szabadságharcban mint akkori székely gyalog fegyveres katona, a 81^{ik} honvéd zászlóaljban részt vett, és abban mint honvéd végig harcolt”. A bizonylatot, hogy honvédözvegyi nyugdíjat kaphasson, több mint valószínű, a meg nem nevezett özvegy Damó Antalné számára állították ki.

Az igazolvány szövegéből arra lehet következtetni, hogy a két, 1815-ben született feldobolyi Damó Antal közül gyalog katona Damó Lőrinc és Andók Zsuzsánna fiáról lehet szó, akit 1815. szept. 11-én kereszteltek. A másik Damó Antal családja, akit 1815. aug. 26-án tartottak keresztvíz alá, a lovas katona rendezhez tartozott, apja Damó György székely huszár volt, anyja Nagy Ágnes.

Annak ellenére, hogy az egyik Damó család a székely gyalog, a másik a lovas katona rendezhez tartozott, a szabadságharcos Damó Antal kiletét egyértelműen nem lehetett azonosítani. Az egyik Damó Antal (az anyakönyvben *iff.*, az 1840-es években *középső* megkülönböztetéssel) 65 évesen, 1880 okt. 11-én, a másik, „őspolgár”, özvegy Damó Antal 1889. máj. 3-án, 74 évesen halt meg. Kettejük egyikének a neje, Székely Juliánna, akit gyalog katona Damó Lőrinc fia vett el feleségül 1838. jún. 14-én, 1889. jan. 1-jén hunyt el, így az özvegyi honvédnyugdíjat 1893-ban egy másik Damó Antalné, szül. Berde Mária (megh. 1901. máj. 27-én, 85 éves korában) igényelhette, aki szacsvai illetőségű Berde József és Simon Juliánna lánya volt.

KÁL, Fond 550, D 5/2; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 8v, 26r, 35v, 67v–68r; nr. 297, fol. 3v, 5r; nr. 299, fol. 63v–64r, 79v–80r, 80v–81r; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 174v.

†**DAMÓ JÁNOS** – *közvitész*(?). Hősi halált halt. Feltehetően azonos Damó János gyalog katona és Csorja Salomé fiával, akit 1827. okt. 20-án kereszteltek. Testvér Damó András és Zsigmond közvitészekkel. Valószínű, ő az, aki 1847. jún. 30-án Marosvásárhelyen a Református Főtanoda törvényeit 18. éves diákként aláírta.

A szabadságharcban, hogy melyik alakulatban harcolt, és hol esett el, nincsenek adatok. Neve a Rikánbelői Honvédegylet által összeállított háromszéki 1848–1849-es, hősi halált halt honvédek névsorában szerepel.

Székely Nemzet, 1883/173; TONK Sándor 1994, 174; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, 14v, 16v, 18v, 19v, 22v; nr. 297, fol. 3v; nr. 298, fol. 61v–62r.

DAMÓ JÁNOS – Személyét nem sikerült azonosítani. Egy 1892. aug. 7-én Feldobolyban kiállított bizonyítványon, melyet Oláh János volt 1848–1849-beli honvéd közvitésznek állítottak ki, a neve tanúsító aláíróként, mint volt honvéd közvitész szerepel.

KÁL, Fond 550, O 9/3.

DAMÓ MIHÁLY (ker. 1819. dec. 11. Feldoboly – 1871. aug. 17. Feldoboly) – *közvitész*. Gyalog katona családból szá-

mazott, református vallású. Szülei 1811. jan. 11-én esküdtek, Feldobolyban. Apja, gyalog katona Damó Sándor fia, Damó Lőrinc, aki 73 éves korában hunyt el, 1853. nov. 18-án. Anyja gyalog katona Andók István lánya, Andók Zsuzsánna, 1857. febr. 24-én halt meg, az anyakönyv szerint 78 évet élt. Testvérei: István (ker. 1811. szept. 27.), Zsuzsanna (ker. 1813. okt. 10.), Antal (ker. 1815. szept. 11.), Lőrinc (1817 körül – 1836. szept. 3.), József (ker. 1822. febr. 8.), Miklós (ker. 1824. ápr. 12.), Mária (ker. 1826. márc. 29.) és Rákhel (ker. 1828. nov. 19.). Öccse, Damó Miklós a szabadságharc hősi halottja.

Felesége maksai Maksai Lázár és Hatházi Mária lánya, Maksai (Maxai) Mária, aki 70 éves korában, 1899. jan. 14-én hunyt el. Gyermekei közül (I.) Dávid (1851. ápr. 10. – 1854. máj. 1.) három éves, (II.) Dávid (szül. 1855. máj. 16.) egy napos korában meghalt. A felnőtt kort Mária (szül. 1853. jún. 5.) érte meg.

Az 1848–1849-es szabadságharcban a 81. honvédszászlóaljban szolgált.

Az 1850-es években „Szitabodzába ideiglenesen mesterséget folytató nemes polgár”. Tifuszban hunyt el, 53 éves korában, Feldobolyban. Özvegye, Maksai Mária, hogy a honvédözvegyi nyugdíjat megkaphassa, az 1893. júl. 30-án kelt, Nagy Zsigmond, Dobolyi Mózes és Ferentz János feldobolyi volt honvéd közvitészek aláírásával ellátott tanúsítvánnyal bizonyította, hogy néhai férje a szabadságharcban az igazolást aláírókkal „együtt a románok s más ellenség ellen harcolt”.

KÁL, Fond 550, D 7/2; SÁL, Fond 105, nr. 296, fol. 6r, 7r, 8v, 11r, 11v, 12v, 15r, 18r, 50r, 68r; nr. 297, fol. 26r, 27v; nr. 297, fol. 12r, 14r, 15v, 26r; nr. 298, fol. 71v–72r; nr. 300, fol. 100v–101r; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 106v.

†**DAMÓ MIKLÓS** (1824. ápr. 12. Feldoboly – 1848–1849. ?) – *Hősi halott*. Gyalog katona Damó Lőrinc kisebbik fia. Anyja Andók István lánya, Andók Zsuzsánna. Damó Mihály honvéd közvitész öccse.

Hol és melyik alakulatban harcolt a szabadságharcban, nincsenek rá források. Az, hogy a szabadságharc alatt veszítette életét, a Rikánbelői Honvédegylet által 1883-ban összegyűjtött háromszéki, 1848–1849-es hősi halottak névsorából ismert. A több mint 900 hősi halott nevét folytatásokban az akkori sepsiszentgyörgyi újságokban, a *Nemerében* és a *Székely Nemzetben* adták közre. Ha pedig téves a névolvasat, akkor a Gagyi Zoltán által közreadott 12. honvédszászlóalj névsorában szereplő feldobolyi Dani Miklóssal azonos, és a 12. honvédszászlóalj önkéntese volt.

GAGYI Zoltán 2001, 178; Székely Nemzet, 1883/173; SÁL, Fond 105, nr. 296, fol. 6r, 7r, 8v, 11r–v, 12v, 15r, 18r, 50r, 68r; nr. 297, fol. 26r, 27v; nr. 297, fol. 12r, 14r, 15v, 26r; nr. 298, fol. 71v–72r; nr. 300, fol. 100v–101r;

DAMÓ SÁNDOR (ker. 1817. aug. 10. Feldoboly – 1871. dec. 9. Feldoboly) – *nemzetőr*. Gyalog katona rendű család sarja. Református vallású. Apja, Damó Elek a 15. (2. székely) határőrezred gyalog káplárja, 1817. jún. 15-én nősült, és vette feleségül néhai gyalog főkáplár Székely András „elmaradott özvegyét”, Vas Sárát. Anyja 1854. okt. 3-án, élete 72., apja 1855. júl. 26-án, 80. évében hunyt el. Anyáról testvérei: Székely Rózsi (ker. 1802. júl. 24.), Székely Dénes (ker. 1805. jan. 9.) és Székely Zsuzsánna (ker. 1810. jan. 29.).

Egerpatakon esküdt, 1838. szept. 8-án. Feleségül egerpataki Útő Mihály lovas katona lányát, Útő Sárát vette el. Gyermekeik: (I.) Ágnes (1839. ápr. 5. – 1843. nov. 30.), Gedeon (1845. júl. 19.), (II.) Ágnes (1847. okt. 8. – 1854. jún. 11.), Sára (1851. aug. 19. – 1854. jún. 13.), Berta (1855. jan. 5.), Géza (1857. jan. 17.) és Zelinda (1859. ápr. 2.).

Az 1848–1849-es szabadságharcban nemzetőr volt. A fegyverletétel után, mint „nemes polgár”, falujában gazdálkodott.

„Máj és tüdőelfogyás következtében” hunyt el, 54 éves korában.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 44, fol. 33v; nr. 296, fol. 3r-v, 5v, 9v, 35v, 44v, 69r; nr. 297, fol. 6r, 8r, 12r, 15v, 17r, 21r, 26r-27r; nr. 298, fol. 1v-2r, 71v-72r.

DAMÓ ZSIGMOND (ker. 1830. febr. 9. Feldoboly – 1911. jún. 12. Feldoboly) – *közvitéz (tizedes?)*. Gyalog katona rendű családból származott. Református vallású. Apja gyalog katona Damó János, anyja Csorja Salomé (Sára). Testvérei: Trézsia, János, András, Sára és Zsuzsánna. Testvérei közül Damó János és András részt vett a szabadságharcban. A feldobolyi református egyház anyakönyve szerint kétszer házasodott meg ugyanazzal a nővel, „nemes polgár” Vas János lányával. Először 1857. jan. 24-én vette feleségül az akkor 18 éves, másodszor 1861. márc. 15-én a 22 éves „özvegy” Vas Sárát. 1857-ben 26 évesnek, 1861-ben 40(!) esztendősnak „özvegy”-nek írta falu lelkésze. Gyermekük: (I.) Domokos (1858. febr. 2. – 1859. aug. 19.), András (1859. júl. 19. – 1859. júl. 21.), Betulia (1860. jan. 27. – 1862. szept. 14.), Sándor (1860. jan. 27.), Ferenc (1863. jan. 8.), (II.) Domokos (1864. dec. 8.) és Zsigmond (1873. szept. 28. – 1951).

A szabadságharc alatt a 83. honvédszázalój 3. századában harcolt. Részt vett 1849. febr. 5-én a Barcszentpéter–Szászhermány melletti, kozákok elleni ütközetben, majd a Borgóti-hai-szoros védelmezésében és a cári csapatok elleni harcokban. A dévai fegyverletételig szolgált.

1857 januárjában nyugalmazott (császári) pénzügyőr, a későbbiekben „nemes honpolgár”, gazdálkodó. 1890-ben feldobolyi napszámos, mint volt honvéd közvitéz, a Rikánbelői Honvédegylet tagja volt. 1892-től 1911-ben bekövetkezett haláláig honvédnagydíjat élvezett.

MIKÁR Zsigmond 1891, 258; KÁL, Fond 550, S-Sz sz. n.; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 14v, 16v, 18v, 19v, 22v; nr. 297, fol. 3v, 18v, 45v; nr. 298, 2v-3r, 4v-5r, 8v-9r, 12v-13r, 27v-28r, 36v-37r, 53v-54r, 57v-58r, 61v-62r, 74v-75r; nr. 299, fol. 61v-62r; nr. 300, fol. 114v-115r; nr. inv. 951, nr. 26, fol. 46v-47r.

DANI MIKLÓS – *közvitéz*. A kézdívarhelyi hadfogadó fiók névjegyzékében szerepel, mint feldobolyi illetőségű, ki 1848 októberétől a 12. honvédszázalój önkéntese. Mivel Feldobolyban nem éltek Dani nevezetűek, családneve, a Damó félreolvasata lehet. Valószínű, a hős halált halt feldobolyi Damó Miklósról van szó. (*Lásd még ott.*)

GAGYI Zoltán 2001, 178.

DOBOLYI JÓZSEF – *nemzetőr*. Református vallású. Személyét nem sikerült egyértelműen beazonosítani. Anyai biztosan tudható, hogy apja gyalog katona Dobolyi Mihály. Az egyházi anyakönyv szerint 1845. jan. 28-án nősült, és vette feleségül Damó Lőrinc gyalog katona 19 éves lányát, Damó Máriát. Ekkor „24 éves ifjú legény” volt.

1849-ben nemzetőr, júl. 12-én Feldobolyban feleségével, Damó Máriával megkeresztelték Stantsuj (sic!) István nemzetőr fiát, Istvánt. Valószínű, testvér Dobolyi Mózes honvéddel.

Feltehetően azonos azzal a Dobolyi Józseffel, aki 1871. nov. 17-én halt meg és 56 évesnek írták be az anyakönyvbe. Felesége az az 56 éves özvegy Dobolyi Mária, aki 1876. okt. 20-án egybekelt a 64 éves özv. Damó Ferencel.

SÁL, Fond 105, nr. 297, fol. 9v, 33r, nr. 298, fol. 47v-48r, 71v-72r.

DOBOLYI MÓZES (ker. 1819. júl. 28. Feldoboly – 1902. jan. 15. Feldoboly) – *közvitéz(?)*. A feldobolyi Dobolyi (Dobolyi) családok gyalog katona rendhez tartozó ágából származott.

Református vallású. Szülei 1804. febr. 2-án esküdtek. Apja gyalog határőr Dobolyi Antal, aki 1844. júl. 26-án hunyt el, 62 éves korában. Anyja, Kelemen Lídia 20 évvel élte túl férjét, 90 éves korában halt meg, 1864. febr. 11-én. Testvérei: (I.) Sára (1806. febr. 4. – 1812. febr. 13.), (I.) Anna (megh. 1808. aug. 23.), (II.) Anna (ker. 1811. febr. 16.), János (ker. 1815. jún. 15.), (I.) Mózes (1818. máj. 23. – 1818. aug. 4.), (II.) Sára (szül. 1822. júl. 17.).

Huszonöt éves ifjú legény volt, mikor 1844. ápr. 16-án nőül vette Damó János gyalog katona 19 éves lányát, Damó Trézsiát, aki 74. éves korában halt meg, 1899. márc. 30-án. Gyermekük: Dániel (szül. 1845. jan. 26.), Zsigmond (szül. 1848. dec. 11.) és Karolina (1856. nov. 3.).

Hogy az 1848–1849. évi szabadságharcban melyik honvédszázalójban szolgált, nincsenek rá adataink. Csak következtetni lehet arra, hogy közvitézként részt vehetett Háromszék önvédelmi harcaiban. Egyik aláíró tanúja volt 1893-ban idősebb Bodola Sámuel, a már elhalálozott ifjabb Bodola Sámuel és Damó Mihály volt honvédek, illetve özvegyeik számára kiállított, honvédnagydíjért folyamodó kérvény igazoló bizonyítványainak. Ezek szerint lehetséges, hogy a 81. honvéd-, esetleg az 5. határvédészázalój közvitéze volt.

KÁL, Fond 550, B 342/2, B 343/2, D 7/2; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 3v, 6r, 8r, 10r-v, 12r, 44r-v, 45v, 67v; nr. 297, fol. 5v, 9r, 17r, 21r, 32r; nr. 298, 60v-61r; nr. 300, 101v-102r, 104v-105r; nr. 822, nr. 47, fol. 111v, 191r.

DOBOLYI MÓZES, ifjabb (1825. nov. 20. Feldoboly – 1850. jan. 22. Feldoboly) – *nemzetőr*, majd *honvéd*. Református vallású. Apja gyalog határőr rendű Dobolyi Mihály. Valószínű, testvér Dobolyi József nemzetőrrel.

1846. dec. 8-án nősült, Lécfálván. Felesége az akkor 20 éves lécfálvi gyalog rendű Várhegyi Zsuzsanna. Gyermekük: Gyula (szül. 1847. szept. 9.), Mózes (szül. 1849. jan. 8. – 1849. ápr. 1.) és a halála után született, néhány napot élő Zsuzsánna (1850. aug. 21. – 1850. aug. 25.).

1849. január elejétől „nemes polgár, nemzetőr”, április 1-jén, csecsemő fia, Mózes temetésekor már honvéd. Lehetséges, hogy a szabadságharc alatt kapott betegségbe, vagy az ütközetek egyikében szerzett sebesülésébe halt bele, „24 éves korában több holnapokig tartott nyavalyáskodása után”.

Felesége, az akkor mintegy 30 éves lécfálvi Várhegyi Zsuzsanna 1851. márc. 25-én hozzáment özvegy idősb Bodola Sámuel volt honvéd tizedeshez.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 14v; nr. 297, fol. 8r, 9r, 11r, 23v, 24v, 33r, 40r; nr. 424, fol. 2v.

†**DOBOLYI SÁMUEL, idősebb** (1823. okt. 2. Feldoboly – 1848–1849 ?) – *közvitéz(?)*. Hős halált halt. Gyalog katona rendű családból származott. Református vallású. Apja, Dobolyi Ferenc gyalog katona feltehetően háromszor is megnősült. Azonos lehet azzal a Dobolyi Ferencel, aki 1805. márc. 12-én Tóth Juditot, másodszor 1808. jan. 27-én Jakab Rebekát vette feleségül, utóbbi a szülésbe halt bele 1813. szept. 7-én. Szülei 1820. okt. 3-án esküdtek Feldobolyban. Anyja, Nagy vagy Keresztes Juliánna 1841. dec. 11-én, 48 éves korában halt meg. Apja néhány hónappal hamarabb, 1841. jún. 30-án, „több mint két évek óta belső nyavalyában sindvén”, 61 éves korában hunyt el. Testvérei: Rákhel (ker. 1811. máj. 27.), (I.) Sámuel (1821. máj. 5. – 1821. máj. 15.), Trézsia (szül. 1822. máj. 1.), Juliánna (ker. 1826. júl. 26.), Rebeka (1830. febr. 8. – 1831. aug. 20.) és András (szül. 1863. szept. 10.), aki Oláhhonban halt meg, 1877. máj. 10-én.

1848. okt. 3-án nősült. A falu lelkésze az anyakönyvbe bejegyezte: „bárha a már néhai hadikormánytól erőszakolt szabadság eszközlését sem nem kívántam, sem nem sürgettem, mindazáltal

a régi módszerhez hön ragaszkodva, [az illetékes határőr századkormány engedélyét] kezembe szolgáltatatták”, és a háromszori templomban való kihirdetés után megesküdtek.

Arra, hogy hol és melyik zászlóaljban harcolt, nincsenek adataink. Feltehetően, mint többen a falubelieji közül, a 83. honvédszászlóaljjal kikerült Beszterce vidékére, részt vett a Borgótiha környéki, majd az oroszok elleni küzdelmekben, és az ellenük vívott ütközetek egyikében esett el.

Dobolyi József és Bacsó László által 1852 márciusában „holt-nak jelentettet”, igazolták, hogy „a Forradalomba elmaradt”, ha megkésve is, 1852. márc. 28-án „eltemettetett”, vagyis temetési szertartást tartottak a tiszteletére. Özvegye nem sok időre rá, 1852. máj. 11-én hozzáment özv. Nagy Istvánné 31 éves fiához, Nagy Zsigmondhoz.

Székely Nemzet, 1883/173; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, fol. 6r, 11v–12v, 15v, 18v, 20r–v, 23v, 44v, 46r, 49r, 67v–68r, 69v; nr. 297, fol. 25v, 37v, 41r.

DOBOLYI SÁMUEL (ifjabb) (szül. 1825. jan. 23. Feldoboly – 1854. szept. 27. Brassó) – *közüvitéz*. A feldobolyi Dobolyi családok székely lovas katona ágából származott. Református vallású. Apja Dobolyi László székely huszár, kinek első felesége Máté Mária 30 éves korában, 1830. szept. 22-én, kevéssel több, mint két hétre lánya megszülése után, a „szülés fájdalmába” hunyt el. Másodszor Papolcon nősült, 1824 májusában vette feleségül anyját, Zsidó Zsuzsannát, aki 1852. aug. 21-én, élete 50. évében halt meg. Apja „nemes honpolgár volt székely lovag”, 70 évet élt, 1861. szept. 30-án halt meg. Apjáról féltestvérei: (I.) Áron (1815. szept. 3. – 1820. febr. 3.), Mária (ker. 1817. jún. 20.), (II.) Áron (ker. 1820. nov. 14.) és (I.) Juliánna (1823. szept. 5. – 1826. jan. 16.). Édestestvére: (II.) Juliánna (ker. 1834. aug. 27.).

Felesége, Bartha Terézia 57 éves korában hunyt el, 1876. febr. 12-én. Gyermekai: Mária (szül. 1849. okt. 9.) és Rózi (szül. 1852. máj. 29.). Feleségének még született 1859. febr. 8-án egy „törvénytelen” lánya, Zsuzsanna.

1848 szeptemberének elején önkéntesnek jelentkezett és állt be a honvédek közé. Mikor 1849. okt. 9-én lánya megszületett, még táborban volt. Miután hazakerült, besorozták a császári hadseregbe, második lánya születésekor, 1852-ben „sorkatonaságban lévő” családfő. Cs. kir. sorozott katona volt, mikor „Brassóban megholt és el is temettetett 7^h 27^h, itt is [Feldobolyban] halotti szertartással tiszteltetett [meg] October 22^h.” Mindössze 29 évet élt.

DEMETER Lajos – PÁL-ANTAL Sándor – SÜLI Attila 2018, 222; SÁL, Fond 8, nr. inv. 3, 5901. csomó, fol. 234; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 8v, 9v, 11r, 12r, 13v, 21v, 45v, 46v, 47v, 68v; nr. 297, fol. 9v, 13r, 25v, 71v; nr. 298, fol. 1v–2r, 57v–58r, 74v–75r.

FERENTZ (Ferencz) JÁNOS (ker. 1814. márc. 27. Feldoboly – 1899. dec. 18. Feldoboly) – *közüvitéz*. Református vallású, providus, vagyis jobbágy renden lévő családból származott. Apja, Ferentz András 1848 után „szabad személy”, harangozó volt, 1865 márc. 3-án, 85 éves korában halt meg. Anyja, Szabó Mária szintén magas kort ért meg, az egyházi anyakönyv szerint 99 évet élt, 1865. máj. 20-án hunyt el. Testvérei: Ánis (ker. 1808. okt. 23.), Zsuzsa (ker. 1809. dec. 10.), Ágnes (megh. 1813. ápr. 18.).

Zágonban nősült, 1840. nov. 23-án. Felesége zágoni Rozsnyai Antal és Albu Zsuzsanna lánya, Rozsnyai Zsuzsanna, aki élete 73. évében, 1884. ápr. 4-én hunyt el, Feldobolyban. Másodszor 70 éves korában, 1887. jan. 9-én nősült meg, feleségül vette a 60 éves özvegy Dobolyi Máriát, aki 1891. márc. 10-én meghalt. Első feleségétől született gyermekei: Mária (1841. nov. 12.), János (1843. dec. 30.), Zsuzsa (1852. ápr. 2.) és József (1858. dec. 19.).

A szabadságharcban a 81. honvédszászlóaljban szolgált. 1893. júl. 30-án, a már néhai Damó Mihály volt honvéd özvegye számára kiállított tanúsítvány egyik aláírója volt Dobolyi Mózes, Nagy Zsigmond egykori honvéd közüvitézekkel. Aláírásukkal megerősítve igazolták, hogy az elhunyt a szabadságharcban a 81. honvédszászlóaljban mint közhonvéd velük együtt „a románok s más ellenség ellen” harcolt.

KÁL, Fond 550, D 7/2; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 4v–5r, 7v, 44v; nr. 297, fol. 3r, 4v, 12v; nr. 298, fol. 1v–2r, 61v–62r; nr. 299, fol. 48v–49r, 72v–73r, 82v–83r; nr. 300, fol. 102v–103r; nr. 698. fol. 90r; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 134v.

GÁL FERENC (ker. 1828. ápr. 22. Feldoboly – 1911. aug. 23. Feldoboly) – *közüvitéz*. Református vallású. A második Ferenc volt a családban. Apja, Gál Mihály gyalog katona, kétszer nősült. Első feleségét, feldobolyi Havadi Annát, aki fiatalon, 1807. jan. 12-én meghalt, 1806. okt. 9-én vette el. Halála után három hónapra, 1807. márc. 12-én újranősült. Anyja, apja második felesége, feldobolyi Bacsó Mária 73 éves korában halt meg, 1855. szept. 1-jén. Testvérei: (I.) Zsuzsanna (1808. szept. 1. – 1809. ápr. 18.), (II.) Zsuzsanna (ker. 1810. márc. 18.), Mária (ker. 1812. máj. 30.), Ignác (1817. szept. 14. – 1877. okt. 30.), (I.) Juliánna (ker. 1819. márc. 20. – 1821. febr. 10.), (I.) Ferenc (élt 7 évet, 1823. jan. 26-án temették), (II.) Juliánna (szül. 1825. júl. 11.). Bátyja, Gál Ignác a szabadságharcban nemzetőr volt.

Huszonhárom éves korában, 1850. jan. 29-én nősült. Felesége volt gyalog katona rendű feldobolyi Andók László lánya, Andók Rózália (sic!). Magas kort ért meg, 90. éves korában hunyt el, 1918. júl. 10-én. Gyermekük: (I.) Sára (szül. 1850. okt. 29. – 1854. júl. 16.) és (I.) Rozália (1853. febr. 13. – 1854. júl. 17.) skarlátban meghaltak, János (1855. ápr. 30. – 1945. márc. 3.), (II.) Rozália (1857. okt. 4. – 1947. nov.), Juliánna (szül. 1860. aug. 31.), (II.) Sára (szül. 1863. nov. 7.), Ferenc (szül. 1866. júl. 1.) és Ágnes (szül. 1869. júl. 28.).

A szabadságharcban közüvitéz volt, a 83. honvédszászlóaljban szolgált. Részt vett zászlóaljával a Borgótihai-szoros védelmében, a cári csapatok elleni ütközetekben, Dévánál tette le a fegyvert.

1848 után „nemes polgár”, „földész”, élete utolsó felében honvédnnyugdíjas volt, 85 évet élt.

KÁL, Fond 550, N 86/1; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 4v, 5v, 6v, 9v, 10v, 14r, 17v, 43v, 46r–v, 67v; nr. 297, fol. 11r, 14r, 15v, 18r, 26v, 27r, 39r–v; nr. 298, fol. 4v–5r, 10v–11r, 15v–16r, 20v–21r, 54v–55r; nr. 300, fol. 114v–115r, 120v–121r; nr. inv. 951, nr. 26, fol. 49v–50r.

GÁL IGNÁC (ker. 1817. szept. 14. Feldoboly – 1877. okt. 30. Feldoboly) – *nemzetőr*. Református vallású. Családja a gyalog határőr rendűekhez tartozott. Apja, Gál Mihály gyalog katona, anyja Batsó Sára. Testvér Gál Ferenc honvéddel.

„Gyalog határőr rendi 21 éves hajadon Jákó Ágnessel, néhai Jákó Mózes árva leányával” 1844. jan. 23-án kötött házasságot. Első gyermekük, Ignác (szül. 1844. jún. 16.) „házassági összevelekedés előtt fogott, de a házasságban született.” További gyermekeik: (II.) Mózes (1846. máj. 4. – 1846. júl. 12.), János (1847. júl. 9. – 1847. nov. 30.), Mária (1848. nov. 25.) és (II.) Mózes (1854. márc. 28.).

Jelen volt 1848. okt. 16–18-án Agyagfalván a „Székelek nagy gyűlésén”, 1849 májusában nemzetőr Feldobolyban.

Az Agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlésen volt, mikor 1848. okt. 28-án felesége a feldobolyi egyházközség vezetői előtt a házasságkötésük előtt fogott első fiú, Ignác „törvényesítését” kérte, melyet a honn nem lévő, a székely tábor kivonulása idején történetesen Ábrahámfalván, Jós Jánosnál tartózkodó férje is magáénak ismert volt el. Néhány évre rá, 1851. dec. 19-én eklézsiát követett, mert „volt gyalog katona Nagy Mihály csá-

bításainak engedett, vele – férjét elhagyva – botránkoztatól társalgott.”

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, 9v, 43v, 67v; nr. 297, fol. 5v, 6v, 8r, 9r–v, 14v, 22r, 23r, 32r, 56r; nr. 298, fol. 54v–55r; nr. 299, 56v–57r.

GÁSPÁR DÉNES (1823 körül, Feldoboly? – ? ?) – *közüvitéz*. Református vallású. Apja, pávai születésű, Feldobolyban lakó Gáspár József gyalog katona. Anyja feldobolyi Kováts Rákhel. Testvér ifjabb Gáspár József puskaművessel.

Először 1843. nov. 21-én nősült, 20 éves „gyaloghatárnok ifjú legény” volt, mikor feleségül vette „lovaghatárnok renden lévő” öz. Székely Antalné 20 éves lányát, Székely Annát. Még egy teljes év sem telt el, mikor, mint 23 éves (!) özvegyember, 1844. szept. 24-én újból megnősült. Második felesége „feldobolyi gyalog határőr rendi” Kováts Antal 19 éves hajadon leánya, Kováts Rozália, aki 89 éves korában hunyt el, 1914. okt. 13-án, Feldobolyban.

Arról, hogy a szabadságharcban hol harcolt, és melyik alakulatban szolgált, nincsenek források. Onnan tudott, honvéd közvitéz volt, hogy mikor felesége meghalt, a polgári anyakönyvbe bediktálták, „48-as honvéd özvegye” volt.

1849. dec. 1-jén Feldobolyban tartózkodott, feleségével főkereztszülei voltak Bacsó Sámuel lányának, Tréziának.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 297, fol. 10r, 31r, 32v–33r; nr. inv. 951, nr. 26, fol. 94v–95r.

GÁSPÁR JÓZSEF, ifj. (ker. 1819. dec. 26. Feldoboly – ? ?) – *puskaműves*. Református vallású. Családjá a gyalog határőr rendhez tartozott. Apja, „pávai születésű, de régolta Feldobolyban lakott” Gáspár József gyalog katona 1853. ápr. 21-én, 66. éves korában halt meg. Anyja, feldobolyi Kováts Rákhel magas kort ért meg, 91. évet élt, 1881. szept. 21-én hunyt el. Testvérei: Anna (szül. 1821. szept. 11.), (I.) Károly (1824. márc. 2. – 1831. nov. 28.), a csak három napot élő Ferenc (ker. 1826. szept. 5.), Lukács (1827. dec. 26 – 1830. aug. 1.), Miklós (ker. 1829. okt. 20.), (II.) Károly (ker. 1832. jan. 28.), Ignác (ker. 1833. okt. 5.), Rozália szül. 1837. febr. 12.) és az 1823 körül született Dénes, aki honvédként harcolt a szabadságharcban.

1849. márc. 12-én, mikor „házassági életre szánván magát, nőül jegyzette feldobolyi nemes polgárnő, özvegy Nagy Eleknő hajadon lányát, a 25 éves Nagy Annát ..., mint puskaművest sürgöny által poroncsolván a K[ézdi]vásárhelyi Térparancsnokság megjeleni, a háromszori kihirdetést sem bé nem várhatta, sem az azaloli felmentést ki nem eszközölte”, melyért, ha utólag az illetékes szervek kérdőre vonnák, büntetésre köteleznék a falu lelkészét, hogy az összeesküetést megtartsa a falu lelkésze, a fiatal párért öccse, Gáspár Dénes vállalt kezességet.

A fegyverletétel a kézdivásárhelyi térparancsnokság rendelkezéséről valószínű, puskaművesként működött.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 11r–v, 12v, 16r, 17r, 18v–19r, 20v, 24v, 47v, 48v–49r; nr. 297, fol. 25v, 38v; nr. 298, fol. 3v–4r; nr. 299, 65v–66r.

HENTER JÁNOS (szül. 1819–1825 körül, Feldoboly? – 1907. jún. 26. Feldoboly) – *közüvitéz*. Óhitű, vagyis görögkeleti vallású. Jobbágyi renden lévő providus Henter Mihály fia. Anyja, Dávid Borbála feltehetően református vallású volt. A feldobolyi református egyház anyakönyvében neve legelőször 1849-ben tűnik fel. Kövesdi Debora szerelemgyermeke megszületése előtt „bűne okául” óhitű Henter Mihály fiát, Henter Jánost vallotta. Feltehetően azonos „román hitű, Kisborosnyóhoz tartozó, de Feldobolyban lakó” Henter Jánossal, kinek felesége Vakarus Mária volt. „A nagypataki román pap honn nemléteben” a feldobolyi református lelkész keresztelte meg 1850. okt. 18-án és

1853. ápr. 5-én született Mária, illetve János nevű gyermekeiket. Másodszor, 54 éves özvegyemberként, Stáncsuj (sic!) Anna leányát, a 44 éves özvegy Nagy Mihályné Sztáncsuly Zsuzsánán vette feleségül. Második felesége 1912. ápr. 22-én hunyt el, 75 éves korában.

A szabadságharcban 1848 októberétől a 12. honvédszászlóalj önkéntese (ekkor 23 évesnek írták). A nevére 1892. nov. 2-án kiállított bizonyítvány szerint, melyet Csorja Ferenc, Ráduly János volt közüvitézek, Andok János, Damó Zsigmond volt honvéd tizedesek és Bodola Ferenc honvéd hadnagy írtak alá, a 83. honvédszászlóalj 3. századában szolgált. Harcolt 1849. febr. 5-én a barcaszentpéteri–szászhermányi ütközetben, majd a Borgóti-hai-szoros védelmében és a cári csapatok ellen. A fegyvert Dévánál tette le. Besorozhatták a császári hadseregbe, neve 1850. okt. 9-én a kézdivásárhelyi Császári Királyi Albiztoság 5490. számú körözüvényében, mint katonaszökevényé szerepel, ki ellen elfogatói parancsot állítottak ki. Ekkor „21 éves, küsed termetű és akadozó beszédű” fiatalembernek írták le.

1890-ben Feldobolyban lakott, napszámos, egykori szabadságharcos közüvitézként a Rikánbelői Honvédegylet tagja. A polgári anyakönyv szerint 1907-ben bekövetkezett halálakor református vallású volt, 86 évet élt.

DEMETER Lajos – PÁL-ANTAL Sándor – SÜLI Attila 2018, 222; GAGYI Zoltán 2001, 176; MIKÁR Zsigmond 1891, 261; KÁL, Fond 550, I 17/1, S–Sz sz. n.; SÁL, Fond 8, nr. inv. 3, 5895. csomó, fol. 234; nr. inv. 10, nr. 296, fol. 25r; nr. 297, fol. 11r, 14v, 47v, 55v; nr. 298, fol. 4v–5r, 63v–64r; 299. fol. 44v–45r; nr. 300, fol. 110v–111r, 115v–116r; Fond 105, nr. inv. 951, nr. 26, fol. 4v–5r, 61v–62r; SZNM, K, lsz. 65704, fol. 232.

JÁKÓ ANTAL, idősebb (ker. 1799. okt. 13. Feldoboly – 1861. aug. 19. Feldoboly) – *nemzetőr*. Gyalog katona rendű családból származott. Református vallású. Apja, Jákó János gyalog katona. Feltehetően ő az az idősb Jákó János, kinek Imre nevű fiát 1802. jún. 12-én keresztelték, és ő az, aki 1812. máj. 8-án halt meg „vénségben”.

Először 1824. jún. 8-án nősült, felesége öz. Szabó Józsefné, Székely Klára, aki 1842. aug. 8-án, „hosszas betegség után”, Zágóban a lányánál hunyt el. Gyermekeik: Lajos (szül. 1825. máj. 25.), Antal (1827. szept. 2. – 1830. jún. 19.), és egy lány, aki Zágóban élt.

Másodszor 1848. nov. 30-án, gyalog katona Katza László és Szabó Kata lányát, a kétszer megesezt, szerelemgyermekeket szült, kétszer is „reconciliált” Katza Juliannát vette feleségül, kinek a két fia közül Katza Ferenc honvédként 1849-ben Naszód vidékén, Katza András 1855-ben, mint cs. kir. tüzér, Linzben halt meg.

Esküvőjét 1848 októberé legvégén, „mert a népfelkelés Jákó Antalt rögtöni indulásra parancsolta”, és gazdasága távollétében magára maradt volna, kivételre gyorsasággal végezték el. Ez az anyakönyvi megjegyzés igazolja, hogy 1848-ban részt vett Háromszék önvédelmi harcában.

Hatvankét éves korában hunyt el, második felesége, Kacza Julianna rá hét évre, 1868. okt. 31-én halt meg.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 2r, 3r, 14r, 16v, 44v, 48v, 67r, 71v, 77v, 78v; nr. 297, fol. 20v, 38r–v; nr. 298, fol. 56v–57r, 66v–67r. (Lásd még Katza Andrásnál és Katza Ferencnél.)

JÁKÓ ANTAL, ifjabb (szül. 1824. júl. 1. Feldoboly – 1884. máj. 9. Feldoboly) – *tizedes*. Reforátus vallású. Családjá a gyalog katona rendhez tartozott. Szülei 1820. márc. 14-én kötöttek házasságot. Apja, Jákó Lajos gyalog katona, 1848-tól „nemes polgár”, 1853. nov. 13-án 68 éves, anyja Damó Mária 1847. júl. 20-án, 51 éves korában halt meg. Testvérei: (I.) János (1821.

márc. 6. – 1828. jún. 18.), Dániel (ker. 1831. márc. 15.), (II.) János (szül. 1836. szept. 12.), Julis (ker. 1827. júl. 28.).

1847. jún. 15-én házasodott meg, Dobolyi András gyalog katona 20 éves lányát, Dobolyi Máriát vette feleségül. Gyermekük: József (szül. 1847. nov. 3.), Ágnes (1849. máj. 11. – 1849. júl. 9.), Elek (1850. júl. 2. – 1851. júl. 12.), Mária (szül. 1852. máj. 2.), (I.) Juliánna (1854. febr. 15. – 1854. okt. 22.), (II.), Juliánna (szül. 1855. okt. 28.) és Rozália (szül. 1867. ápr. 23.).

A szabadságharcban valószínű, a 83. honvédszázalóval Beszterce környékén harcolt. Lánya, Ágnes keresztelőkör, 1849. máj. 29-én a falu papja be is jegyezte, hogy „Honvéd, aki jelenleg Burgó-thiában (sic!) van, tizedes”, lánya rövidesen, júl. 9-én bekövetkezett halálakor is Borgótiha környékén harcolt. Feltehetően zászlóaljával ő is Dévánál tette le a fegyvert.

Élete végéig falujában gazdálkodott, „feldobolyi nemes honpolgár”, az 1850-es évek végén, az 1860-as évek elején egyházközségében „megyetanácsos”. Hatvan éves korában hunyt el.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 11v, 12v, 19r, 23v, 48r, 69v; nr. 297, fol. 8r, 9v, 11r, 12v, 14v, 16r, 22v, 24r, 25r, 26r-v, 36r; nr. 298, fol. 16v-17r; nr. 299, fol. 72v-73r.

JÁKÓ DÁNIEL (ker. 1814. dec. 11. Feldoboly – 1851. ápr. 29. Feldoboly) – *százados*. Református vallású. Gyalog katona rendű család sarja. Szülei 1799. nov. 8-án esküdtek, Feldobolyban. Apja, Jákó Dániel gyalog katona, 1827-ben jubilátus káplár az anyakönyv szerint élete 78. évében, 1834. okt. 21-én, anyja, papolci Csorja Rebeka 1848. aug. 14-én, 70 éves korában, a Háromszéken tomboló kolerában halt meg. Testvérei: Dénes (1802. dec. 29. – 1804. szept. 14.), Sára (ker. 1805. ápr. 28.), (I.) Anna (1807. okt. 24. – 1808. febr. 21.), (II.) Anna (ker. 1809. dec. 26.), (II.) Dénes (1812. ápr. 21. – 1841. jún. 13.), aki „teste egyik felében gyermekése olta erőtlenséggel küzködő” volt, „hosszas száraz nyavalyában sindése után” halt meg, Elek (ker. 1817. máj. 18.), Mózes (ker. 1820. jan. 27.) és Rebeka (szül. 1824. jan. 20.). Kézdivásárhelyen nősült, 1839. április 21-én vette feleségül nemes Barabás Annát. Gyermekük: Károly (ker. 1840. ápr. 5.) és Anna (ker. 1842. márc. 29.). Özvegye másodszor 1857. jan. 26-án, öccséhez, a Nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban végzett, oláhújfalusi református lelkészhez, Jákó Mózeshez ment feleségül.

A kézdivásárhelyi Székely Katonanevelőben véget. A „Kvársárhelyi Nevelő Iskolában tanulván, ottan Confirmált az 1827^{és} esztendőben”. 1832-től közcitéz, 1835-től őrmester a 15. (2. székely) határorozredben. 1839-ben, amikor megnősült, a 15. (2. székely) határorozred 11. századában volt az őrmestere. Ugyanitt 1848 nyarától alhadnagy lett. Októbertől ezrede otthon levő részével csatlakozott a honvédsereghez. Novembertől részt vett Székelyföld, decemberben Háromszék önvédelmi harcában. 1849. febr. 15-től febr. 21-ig ranggal és illetménnyel főhadnagy a 15. (2. székely) határorozred 1. századában. Zászlóaljával közreműködött a Bukovinából betört Urban-hadoszlop kiverésében. Ápr. 16-tól ápr. 30-ig ranggal és illetménnyel százados lett a székely tartalék seregben, majd az 1. határvéd zászlóaljban a besztercei hadosztálynál. A nyári hadjárat idején ennek kötelékében küzdött.

A fegyverletétel után vizsgálati fogságot szenvedett, rövid ideig a Cs. Kir. Albiztoságnál írrok Háromszéken. Szülőfalujában hunyt el, „skárláthimlőben”. 1851. április 30-án temették, „gyógyász felvigyázása alatt”.

BONA Gábor 1988, 286; BONA Gábor 2008, I. 497; NAGY Sándor 1896, XVII, LV; VIRÁNYI Vilmos 1867, 89; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 3r-4r, 5v, 6v, 8r, 9v, 11r, 12v, 36v, 43r, 44r, 49v, 64r, 67r; nr. 297, fol. 17v, 20r, 25r, 33r, 46r; nr. 300, fol. 96v-97r; nr. 612, fol. 179v, 188r; nr. 613, fol. 56r; OSZK, PKnyt, gyjgy (<https://ldspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/383353#;levoltve> 2024.09.20.).

†JÁKÓ ELEK (ker. 1817. máj. 18. Feldoboly – 1848. nov. 17. Sepsiszentgyörgy) – *vicekáplár*. Református vallású. Apja Jákó Dániel gyalog katona, jubilátus káplár. Anyja papolci Csorja Rebeka. Testvér Jákó Dániel honvéd százados és Jákó Mózes vicekáplárral.

Mint a bátyját, Dánielt, feltehetően őt is a kézdivásárhelyi Székely Katonanevelőbe adták tanulni. Kézdivásárhelyen konfirmált, 1829-ben. Már mint vicekáplár házasodott, 1844 májusában, Zágomban. Felesége, Molnár Rozália 79. éves korában Feldobolyban halt meg, 1906. febr. 28-án. Gyermekük, Dániel (szül. 1846. szept. 8.) korán elhalálozott.

Részt vett az 1848. okt. 16–18-i agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlésen, majd a kivonuló székely tábor ütközeteiben. „A haza oltalmára tettekori véres ütközetekben több helyen nyilvánított harcias magaviseletet kitérítve, – nem ellenség fegyvere, hanem epemirigyes nyavalyáskodása után M[aros]vásárhelyről betegen S[epsis]zentgyörgyre hozott”, és ott halt meg nov. 17-én. Holttestét hazaszállították szülőfalujába, ott temették el nov. 18-án.

Az 1893. aug. 5-én felesége, Molnár Rozália számára Feldobolyban kiállított tanúsítvány szerint, melyet Nagy Zsigmond, id. Ráduly János, id. Henter János volt honvédek és Bodola Ferenc volt 48-as honvédhadnagy írt alá, igazolták, hogy mint volt „székely gyalogkáplár a magyar sz[abadság]h[arc] alkalmával Marosvásárhelynél a császári hadsereggel vívott csatában 1848 év okt., nov. hóban mint őrmester, a 84ik z[ászló]l[j]ban vett részt, [és] csata közben heves természeténél fogva betegséget kapván, hazaszállításával halálozott el.”

KÁL, Fond 550, I 171/1; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 3r-4r, 5v, 6v, 8r, 9v, 11r, 12v, 43r, 44r, 49v, 65r, 67r; nr. 297, fol. 7r, 20r, 23v, 32v; nr. 300, fol. 109v-110r; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 322r.

JÁKÓ GYÖRGY (ker. 1809. máj. 26. Feldoboly – 1870. szept. 18. Bodos) – református lelkész Bodosban. Gyalog katona renden lévő családból származott. Apja, feldobolyi Jákó János gyalog katona, majd „Bodjai Contumáz Legény”, kétszer nősült. Első feleségét, Batsó Sárát 1799. febr. 2-án vette feleségül. Tőle születtek: Sára (1799. nov. 3. – 1799. dec. 5.), Rákhel (ker. 1801. ápr. 19.), Zsuzsánna (ker. 1805. márc. 20.) és László (ker. 1808. febr. 13.), kinek megszülése után kevéssel felesége „gyermekágyba”, 1808. márc. 11-én meghalt. Anyja az apja második felesége, feldobolyi Vas János leánya, Vas Ilona. Szülei 1808. márc. 28-án esküdtek. Anyja 1839. júl. 20-án 54., apja rá két évre, 1841. szept. 1-jén 68. éves korában halt meg.

Édestestvérei: Sámuel (ker. 1811. dec. 9.), Juliánna (1815. aug. 10. – 1815. aug. 13.) és József (1817. júl. 20. – 1846. ápr. 13.). Az újabb kutatások kiderítették, az a Jákó József, aki a 2. székely gyalogezredben szolgált, végigharcolta a szabadságharcot, s mint százados tette le a fegyvert, nem lehetett testvére, ugyanis édestestvére, 1846-ban „több hónapokig tartott nyavalyáskodása után Ápr. 13^{ad} a' határszélen halva találtatván” meg, mindössze 29 évet élt.

Felesége zágoni születésű Mihályfalvi Veronika, aki élete 56. évében, 1868. okt. 5-én, Bodosban hunyt el. Gyermekük: Eliza (1844. febr. 15. – 1862. jún. 41.), Rudolf (1845. máj. 30. – 1856. ápr. 17.), Veronika (1847. szept. 11. – 1908. febr. 20.) és Laura (1849. ápr. 29. – 1876. dec. 4.).

Iskoláit valószínű, hogy a feldobolyi partikulában kezdte, innen ment fel Székelyudvarhelyre, ahol a „Székel Anya Oskolában a felsőbb tudományokat kihallgatta”. A bodosi egyházközség hívta meg lelképásztornának. A „Hitszónoki Szent Székelt az 1841-ik és őszhava 3^{ik} napján” foglalta el.

A szabadságharc alatti tevékenysége nem ismert, de aktív részese lehetett az eseményeknek. Feltehetően faluja lelkészeként a helybéli nemzetőrök hadnagya, és a háromszéki azon papok

egyike, aki nyíltan a Habsburg-hatalom megdöntésére, a szülőföld és a Magyarhon szabadságának kivívására buzdította híveit. Azt valószínűsítették, hogy ő az a tévedésből Jákó Dánielnek írt bodosi lelkész, hadnagy, aki megvitte a hírt Dobai zredesnek 1848. dec. 8-án, hogy Heydte császári dragonyos százados betört Erdővidékre.

„Tevékenysége a szabadságharcban meghaladta saját faluja határait, kiterjedt Erdővidékre, és valószínű összefüggésben állt az 1848 decemberében a Rikában a császáriak ellen szervezett fegyveres felkeléssel.” Forradalmi magaviselete miatt a császáriak 1849. szept. 12-én elfogták, mint hadifoglyot a brassói Fellegvárba, majd egy hónap elteltével Nagyszébenbe zárták, ahol öt hónapon át raboskodott. A Cs. Kir. Haditörvényszék ügye letárgyalása után Nagyszébenből elbocsájtotta, de hamarosan újból elfogták, Sepsiszentgyörgyre hurcolták, majd Csíksomlyón paptársai mellé „bűnös” fogságra vettették, ahol újabb hét hónapot raboskodott. Végül Marosvásárhelyre vitték, innen szabadult. Összesen 14 hónapot ült fogságban. Bodosi papi hivatalába, melyet a haláláig betöltött, 1850. nov. 17-én jött vissza. Meghurcoltatása rövid történetét az 1839-ben megkezdett anyakönyvnek a borító-, illetve hátlapja első oldalaira írta le.

DEMETER László 1998, 68; EGYED Ákos 2008, 170; EGYED Ákos 2013, 53, 120–122; NAGY Sándor 1896, 47; SZENTKATOLNAI BAKK Endre 1893/, 28; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 139, fol. 2r, 52r, 55r, 58r, 61v; nr. 140, fol. 26v–27r; nr. 141, fol. 40v–41r; nr. 296, fol. 2v, 3v, 4v–5r, 6v, 8v, 9v, 16r, 42r, 43v, 44v, 52r, 67r, 68r; nr. 297, fol. 20r, 22r; SZNM, K, ltsz. 65519, 178.

JÁKÓ JÁNOS (ker. 1829. szept. 22. Feldoboly – 1909. jan. 9. Feldoboly) – *közüvitéz*. Családja a gyalog katona rendhez tartozott. Református vallású. Szülei 1828. szept. 30-án esküdtek. Apja feldobolyi Jákó Imre gyalog katona, anyja teledi gyalog katona rendű Péter Rozália. Testvérei: István (ker. 1830. dec. 29.), Rozália (ker. 1832. dec. 29.), (I.) Trézsia (1835. ápr. 7. – 1835. okt. 2.), (I.) Lajos (1836. szept. 11. – 1836. szept. 27.), (II.) Lajos (1837. aug. 3. – 1838. aug. 14.), Zsófia (1840. aug. 1.), (II.) Trézsia (1841. aug. 1. – 1842. jan. 3.) és Mózes (1842. okt. 26. – 1847. ápr. 30.).

1860 körül nősült. Felesége Sebestyén András és Szabó Rozália lánya, Sebestyén Rozália, aki 1913. ápr. 2-án hunyt el, Feldobolyban. Gyermekeik: (I.) János (1861. jún. 16. – 1861. jún. 29.), Károly (szül. 1863. aug. 30.), (II.) János (1865. aug. 6. – 1952. dec. 15.), Károlina (szül. 1867. dec. 22.) és Ferenc (szül. 1871. okt. 3.).

A szabadságharcban való részvétele onnan ismert, hogy volt honvéd közvitézként a Rikánbelőli Honvédegylet tagja volt. Mint volt 48-as honvéd, 1891-ben Damó Zsigmonddal, Ráduly Jánossal, Ütő Istvánnal és az egykori honvéd hadnagy Bodola Ferencsel együtt tanúsították, hogy feldobolyi Bacsó Elek a 83. honvédzászlóaljban velük együtt a dévai fegyverletételig harcolt.

A szabadságharc után „feldobolyi nemes honpolgár”, földműves. Elhunytá után felesége honvédözvegyi nyugdíjat kapott.

MIKÁR Zsigmond 1891, 261; KÁL, Fond 550, B 10/2; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 18v–19r, 20r, 22r, 23v, 25r, 49v, 50r, 51r, 74r; nr. 297, fol. 2v, 3v, 20v, 22v; nr. 298, fol. 5v–6r, 9v–10r, 13v–14r, 17v–18r, 24v–25r, 56v–57r; nr. 300, 112v–123r; nr. inv. 951, nr. 26, fol. 26v–27r, 72v–73r.

JÁKÓ JÓZSEF, kézdiszentléleki – *százados*. Az eddigi kutatások szerint 1817-ben született Feldobolyban, református vallású volt, gimnáziumot végzett. 1835-től közüvitéz a 11. (székely határőr) huszár-, 1842-től altiszt a 15. (2. székely határőr) gyalogezredben. 1853-tól felesége Czákó Lídia. 1867-ben volt századosként a Rikánbelőli Honvédegylet tagja, Kilyénben élt.

A feldobolyi református egyház anyakönyvében szerepel egy 1817-ben született, júl. 20-án Józsefnek keresztelt fiúgyermek, kinek apja, Jákó János „gyalogszám alatti Bodzai Contumátz Legény”, anyja Vas Ilona volt, azonban ez a bizonyos Jákó József 29 éves korában, 1846-ban meghalt. Ennek ismeretében, ha ki nem is zárható, de megkérdőjelezhető, hogy feldobolyi lenne, használt előneve szerint kézdiszentléleki is lehet.

BONA Gábor 2008, I. 497; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 9v, 22r.

JÁKÓ MÓZES (ker. 1820. jan. 27. Feldoboly – ? Oláhújfalú?) – hadnagy. Gyalog katona renden lévő család sarja. Apja feldobolyi Jákó Dániel, anyja papolci Csorja Rebeka. Testvér Jákó Dániel honvéd századosal és Jákó Elek honvéd vicekaplárrel. 1857. jan. 26-án bátyja, néhai Jákó Dániel volt honvéd százados feleségét, Barabás Annát vette feleségül. Gyermekeik: Jákó Gyula (1857. márc. 3. – 1908. jún. 5.) bányatiszt, Selmecbányán végezte tanulmányait, bányamérnök, a szélaknai bánya főmérnöke, Jákó Jenő (szül. 1860, Oláhújfalú) szintén Selmecbányán végzett, 1885-től okleveles erdősz volt. Felesége, „Tiszt[eletes] Jákó Mózesnő Úrasszony” 50 éves korában, Feldobolyban, 1871. nov. 24-én öngyilkos lett. Újból nősült, második felesége Barabás Amália volt, aki férje halála után visszaköltözött Feldobolyba, és itt halt meg 1894. febr. 11-én, 57 éves korában.

Iskoláit feltehetően a feldobolyi partikulában kezdte, majd a Nagenyedi Bethlen Kollégiumban tanult, 1842-ben a „felsőbb tudományokat hallgató ifjak” alsó osztályának, 1845-ben a „közép vagy törvénytani osztály” diákja volt.

1849. febr. 4-én Háromszéken tartózkodott, „a' fenn álló táborba[n] a' 7ik század őrmestere” volt, fő keresztapja a falujában „nemes polgár nemzetőr” ifjabb Bodola Sámuel fiának, Józsefnek. Feltehetően azonos Jákó Mózsával, aki 1849 április közepéig a 83. honvédzászlóaljban őrmester volt, 1849. ápr. 18-án a székely tartalékezredhez hadnaggyá nevezték ki, a cári csapatok betörésekor az 1. határvéd zászlóaljnál szolgált.

A fegyverletétel utáni években református lelkész Oláhújfaluban, feltehetően itt is hunyt el.

ALBERT Levente 2015 (https://emk.uni-sopron.hu/images/dekani_hivatal/Kiadvanyok/ErdeszetiAlmanach/ERRATA.pdf; letöltve: 2024.09.20.); BONA Gábor 1998, II. 113; CSÁKY Károly 2003, 90–91; JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István 1979, 246–247; NAGY Sándor 1896, LV; SÁL, Fond 105, nr. 296, fol. 3r–4r, 5v, 6v, 8r, 9r–v, 11r, 12v, 43r, 44r, 49v, 67r; nr. 297, fol. 17v, 20r, 23r, 46r; nr. 298, fol. 71v–72r; nr. 300, fol. 96v–97r.

JANCSÓ (Jantsó) IGNÁC (1811. dec. 31. Sepsimagyarós – ? ?) – „*kontrás káplár*”. Apja magyarósi Jantsó Sámuel. Mikor nősült, 1835. jan. 27-én, azt írták be a feldobolyi református egyház anyakönyvébe, hogy 24 éves, „S[epsi]magyarósi, de Feldobolyban lakó Huszár Főkaplár”. Menyasszonya feldobolyi születésű, 17 éves, „gyalog szám alatt való n[e]m[e]s és vitéz Bodola Antal Uramnak hajadon” leánya, Bodola Anna. Rövidesen elváltak, Bodola Anna 1837. márc. 28-án hozzámint angyalosi Baktsi Ádám fiához, számfelletti táblabíró Baktsi Károlyhoz, ő pedig feleségül Vaska Annát vette el. Gyermekeik: Sámuel (szül. 1839. márc. 9.), Ignác (szül. 1844. jan. 3.) és Mária (szül. 1851. júl. 18.).

1839-ben nyugalmazott lovas káplár, azaz a 11. (székely határőr) huszárezredben huszár, 1844-ben királyi kontrás káplár, vagyis vámőrségi tizedes volt, mely minőségében a szabadságharc alatt is szolgálatot teljesített. Lánya születésekor szintén „contrás” volt, valószínű, mindvégig a bodzai vámnál szolgált.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 32, 51v, 58r, 61r; nr. 297, fol. 5r, 9v, 12r; nr. 437, fol. 21r.

KATZA ANDRÁS (ker. 1833. jan. 2. Feldoboly – 1855. aug. 1. Linz) – tüzér. Gyalog katona rendű családból származott. Református vallású, gyalog katona Katza László és Szabó Kata lányának, Katza Juliannának a második szerelme gyermeke. Anyja 1832. okt. 14-én „reconciliálván, bűnének okául” zágoni gyalog katona Tamás Lászlót vallotta. Testvér a szintén „zab gyermek”, 1849-ben Naszód vidékén elhalt Katza Ferenc honvéd közvitézzel. Anyjuk 40 éves korában hozzámment feleségül a 45 éves, idősebb „nemes polgár” özvegy Jákó Antalhoz. „A’ háromszori kihirdetést későllötték bévární, mert a’ népfelkelés Jákó Antalt azonnali indulásra poroncsolta, kinek, mint egyedül való gazdának háza gyámoltalanul hagyatott volna”, [ezért] a’ háromszori kihirdetéstől való felmentés díjáért kezességet vállalt Nemes polgár Bodola Miklós, özvegykötettek [1848.] Nov. 30^{án}.”

Csak feltételezzük, hogy részt vett a szabadságharcban, és a fegyverletételkor sorozták be a császári hadseregbe. „Sorozott tüzér” volt Linzben, ahol „Albisi Csomós Lázár küldött levele szerént” meghalt. „Temetési szertartással megtsizteltetett itt is, [Feldobolyban, 1855.] 7^{bet} 2^{án}.”

SÁL, Fond 105, nr. 296, fol. 15v, 20r, 77v, 78v; nr. 297, fol. 27r, 38r–v.

†**KATZA FERENC** (ker. 1826. máj. 28. Feldoboly – 1849. Naszód környéke) – *közvitéz*. Gyalog katona rendű családból származott. Református vallású. Gyalog katona Katza László és Szabó Kata lányának, Katza Juliannának első szerelme gyermeke. Anyja „maga bűnének okául vallotta zabolai születésű Nagy Jánost, Gy[alog] K[atona] Jákó Antal convencios szolgáját”. Testvér Kacza Andrással, aki, mint cs. kir. tüzér, Linzben halt meg.

1849 februárjában feltehetően ő is, mint többen falujából, a 83. honvédszászlóalj került Naszód vidékére, harcolt a császáriak ellen, és küzdött a Borgóitihai-szorosban Erdélyből való kiűzetésükben. „A’ Naszod Tuh (sic!) vidékén lévő táborba betegséget kapván, hivatalos tudósítás után, a’ Kórodába megholt. Kedves feleitől ott temettetett el. – itt is [Feldobolyban emlékére] Ápr. 1^{án} napján temetési innepet” tartottak.

Székely Nemzet, 1883/173; SÁL, Fond 105, nr. 296, fol. 15v, 20r, 77v, 78v; nr. 297, fol. 27r.

†**KELEMEN ISTVÁN** (ker. 1829. márc. 7. Feldoboly – 1849. szept. 7. Székelyudvarhely) – *honvéd*. Provincialista, providus, vagyis függőségben élő családból származott. Református vallású. Apja providus, 1848 után „feldobolyi szabad polgár” Kelemen Ferenc, aki 72. éves korában, 1867. nov. 27-én hunyt el. Anyja Kövesdi Barbara (Borbála) 58 éves volt, mikor 1859. máj. 7-én meghalt. Apja újránősült, 1866. jan. 24-én, 65 évesen feleségül vette az 50 éves özv. Nagy Ferencné Kováts Trézsiát. Testvérei: Sára (ker. 1822. júl. 5.), Ferenc (1824. nov. 20. – 1828. febr. 29.), Anna (ker. 1832. szept. 22.), András (1835. aug. 9. – 1835. aug. 11.) és Ágnes (1837. febr. 8. – 1839. szept. 11.).

Feltehetően, mint falubelije, ő is a 83. honvédszászlóalj honvédje volt. 1849-ben a „Burgo-thiánál (sic!) lett ütközetben, karjában puskalövést kapván, Székelyudvarhelyt a’ Kórodában meghalálozott, – bizonyos hír szerént ottan el is temettetett.” Emlékére szülőfalujában 1849. okt. 7-én „temetési szertartás tételét”.

Az 1861-ben alakult Rikánbelői Honvéd Segélyező Egylet az apját, mivel tudomásuk szerint 70 éves volt, és munkaképtelen, 2 forint rendkívüli, és havi rendszerességgel folyósított 1 forintos segélyre irányozta elő. Sajnos, ez csak szándék maradt, mert a császári hatóságok még az alakulásának évében, 1861-ben betiltották az egylet működését.

Székely Nemzet, 1883/173; SÁL, Fond 89, IV. csomó, fol. 19, 76; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 12r, 13v, 16v, 18r, 19v, 22r, 24v, 47r, 48r, 49v, 52r; nr. 297, fol. 24r; nr. 298, fol. 53v–54r, 65v–65r; nr. 299, fol. 35v–36r.

†**KOCSIS (Kocsis) ELEK** (ker. 1830. ápr. 8., Feldoboly – 1849 nyara, Naszód környéke) – *közvitéz*. Református vallású. Gyalog katona rendű családból származott. Szülei 1823. jan. 23-án esküdtek, Feldobolyban. Apja Kocsis András gyalog katona. Anyja, feldobolyi gyalog katona Nagy András lánya, Nagy Mária. Testvérei: Mózes (szül. 1823. aug. 10.), Zsuzsánna (ker. 1825. szept. 4.), Juliánna (ker. 1827. szept. 7.), Ágnes (1832. okt. 28. – 1856. jan. 8.), Mária (szül. 1835. márc. 22.), Sára (szül. 1837. szept. 8.) és Borbála (1842. nov. 22. – 1862. júl. 12.). Bátyja, Mózes honvédként küzdött a szabadságharcban.

1848 októbertől a 12. honvédszászlóalj önkéntese. „Mint önkéntes, a’ Naszódi muszkákkal való ütközéskor – nem fegyver, hanem betegség által, megholt. – Szenttanúk bizonyítások után” halottnak nyilvánították, emlékére falujában 1849. szept. 9-én temetési szertartást rendeztek.

GAGYI Zoltán 2001, 177; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 12r, 14r, 16v, 18v, 19v, 22r, 25r, 70v; nr. 297, fol. 4r; nr. 298, fol. 57v–58r.

KOCSIS (Kocsis) FERENC (szül. 1825. dec. 11. Feldoboly – ? Feldoboly?) – *közvitéz*. Gyalog katona rendhez tartozó családból származott. Református vallású. A második Ferenc nevű volt a családban. Apja Kocsis Elek gyalog katona, aki feltehetően azonos az 1849. dec. 28-án, Feldobolyban, 60 éves korában, „hosszan tartott nyavalyáskodása után” elhunyt Kocsis Elekkel, „aki, mint székely gyalog katona, több ütközetben sebesült [a Napóleon elleni harcokban és] kegyelem pénzzel tartatott el” élete végéig. Anyja Mirtse Juliánna. Testvérei: Sára (1817. jún. 6. – 1818. máj. 30.), Juliánna (1819. júl. 11. – 1822. aug. 20.), (I.) Ferenc (szül. 1823. júl. 23.), Zsuzsánna (1821. szept. 30. – 1822. aug. 15.), József (1825. okt. 11. – 1832. júl. 88.), Mária (1829. jún. 21. – 1931. júl. 27.) és Trézsia (szül. 1833. aug. 28.).

Felesége, szacsvai Márk Mózes és Zaláni Mária lánya, Márk Ágnes 78 éves korában hunyt el, 1900. márc. 15-én. Gyermekeik: Rebeka (1845. ápr. 14. – 1845. ápr. 26.), Ágnes (1846. jún. 9. – 1860. jún. 25.), Ferenc (szül. 1848. nov. 28.), István (szül. 1851. jan. 2.) és Sándor (1853. júl. 1. – 1872. júl. 19.).

Egy 1890-es évek elején kiállított tanúsítvány alájrója, melyben honvédtársakkal bizonyította, hogy egykori bajtársuk velük együtt részt vett Háromszék önvédelmi harcában.

A fegyverletétel után „feldobolyi nemes polgár”. Élete utolsó felében koldulásból próbálta fenntartani magát. Öngyilkos lett. Özvegye, Kocsis Ferencné Márk Ágnes asszony 1900. márc. 18-án hunyt el, 78 évet élt.

KÁL 550, K 216/2; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 9v, 10v, 11v–12r, 14v, 18v, 20v, 24r, 45v, 46v, 49r; nr. 297, fol. 6r, 7r, 9r, 11v, 14r, 21v; nr. 298, fol. 55v–56r; nr. 300, fol. 96v–97r, 102v–103r; SÁL, Fond 105, nr. inv. 822, nr. 47, fol. 141.

†**KOCSIS (Kocsis) JÓZSEF** – *közvitéz(?)*. Hősi halált halt. Neve a Rikánbelői Honvédegyet által összeállított háromszéki, 1848–1849-es hősi halált halt honvédek névsorában szerepel. Személyét nem lehetett pontosan beazonosítani.

A feldobolyi református egyházközség anyakönyvében két, a szabadságharcban esetleg részt vett Kocsis Józsefre találtunk. Az idősebb, providus Kocsis József és Ráduly Sára fia, akit 1819. nov. 14-én kereszteltek. A szabadságharc idején mintegy 40 éves lehetett. A jóval fiatalabb Kocsis József, akinek apja Kocsis Antal gyalog katona, anyja Szabó Julianna volt, 1833. aug. 28-án tartották keresztvív alá. Mivel a magyar szabadságharc idején számos 15–16 éves diák állt be önkéntesként Bem seregébe, nincs kizárva, hogy ő halt hősi halált.

Székely Nemzet, 1883/173; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, 10v, 20r.

KOCSIS (Kotsis) MÓZES (szül. 1823. aug. 10. Feldoboly – 1889. nov. 17. Feldoboly) – *közüvitész*. Gyalog katona renden lévő családból származott. Apja Kocsis András gyalog katona, anyja feldobolyi gyalog katona Nagy András lánya, Nagy Mária. Testvér Kocsis Elek honvéd közüvitéssel, aki az oroszok elleni ütközetek egyikében kapott sebébe belehalt. Felesége Isán (Izsán) Borbála, ki élete 78. évében hunyt el, 1888. aug. 3-án. Gyermekük: Bálint (1855. szept. 28. – 1855. dec. 15.), Ágnes (1858. ápr. 17. – 1862. szept. 25.), István (szül. 1863. febr. 25.), (I.) Rozália (1863. márc. 19. – 1866. márc. 25.), József (1867. júl. 17. – 1869. ápr. 28.) és (II.) Rozália (1871. jún. 22.).

1848 októberétől a 12. honvédszázalaj önkéntese volt. Feltehetően ő is mint falubelije, 1849-ben a 83. honvédszázalajban a dévai fegyverletételig harcolt.

A szabadságharc után „feldobolyi nemes polgár”, „nemes honpolgár”, „földműves”. Az 1860-as években ökor-, majd élete vége felé tehénpásztor Kocsis Mózással lehet azonos.

GAGYI Zoltán 2001, 176; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 12r, 14r, 16r, 18v, 19v, 22r, 25r, 70v; nr. 297, fol. 4r, 16r, 19r, 27r; nr. 298, fol. 8v-9r, 14v-15r, 16v-17r, 23v-24r, 57v-58r, 58v-59r, 63v-64r, 67v-68r; nr. 299, fol. 78v-79r, 80v-81r.

KÓNYA ELEK (ker. 1829. jún. 9. Feldoboly – 1899. júl. 30. Feldoboly) – *közüvitész*. Családja Háromszék legrégebb családjainak egyike. Felmenői közül Kónya János egerpataki, Ferenc és annak unokái, Balázs, Mihály és János 1633-ban nagyborosnyói előnévvel nyertek nemeslevelet. Református vallású. Szülei 1816. febr. 6-án esküdtek, Feldobolyban. Apja, zágoni illetőségű Kónya Ferenc székely lovas katona, ki „hosszas nyavalyái után”, 1835. márc. 9-én halt meg. Anyja, feldobolyi székely gyalog katona renden lévő Andók Juliánna 23 évvel élte túl a férjét, 1858. márc. 4-én hunyt el, az anyakönyv szerint 65 évet élt.

A második Elek nevet viselő volt a családban, az első Elek 1817. febr. 1-jén „a születés fájalmába” halt bele. Életben maradt testvérei: Rózi (ker. 1818. aug. 30.), Mózes (szül. 1823. okt. 8.) és Ferenc (ker. 1833. dec. 14.).

Félfára szolgáló volt, mikor először nősült, és feleségül vette 1854. nov. 21-én feldobolyi közrendű, volt providus Kelemen Ferenc lányát, Kelemen Annát, aki fiatalon, mindössze 28 évesen, két kiskorú árvát hagyva maga után, 1861. ápr. 10-én „szárazbetegségbe” meghalt. Másodszor 1861. ápr. 17-én, özvegy Nagy Lászlóné 33 éves hajadon lányát, „nemes honpolgár” Nagy Erzsébetet vette el. Első feleségétől született: (I.) Ágnes (1855. máj. 13. – 1855. jún. 17.), Elek (szül. 1856. máj. 29.) és (II.) Ágnes (szül. 1859. máj. 28.), a másodiktól Anna (1862. júl. 2. – 1862. okt. 1.), Trésia (szül. 1864. máj. 1.) és Rozália (1870. jan. 20. – 1879. aug. 31.).

A szabadságharc alatt 1848 októberétől a 12. honvédszázalaj önkéntese volt. 1849-ben feltehetően falubelijeivel együtt ő is a 83. honvédszázalajban, a dévai fegyverletételig szolgált.

Az 1850-es évektől feldobolyi „nemes honpolgár”, 1890-ben napszámos, volt honvéd közüvitézként a Rikánbelői Honvédegy-let tagja. Az Országos Honvédségélyező Egylet kezelőhivatala 1894. júl. 11-én 4823/1894. számú átiratában arról értesítette az illetékes háromszéki alispáni hivatal Sepsiszentgyörgyön, hogy kérelmező Kónya Elek honvédnegyedjárt nem élvezhet, mivel honvédigazolványát 1894-ben állították ki. Az átiratban arra hivatkoztak, hogy az 1893. szept. 28-án, a miniszterelnök jelenlétében hozott határozat értelmében „csakis az 1893. év végéig kiállított honvédigazolványok vehetők figyelembe, azon túl pedig a honvédi minőség csakis közigazgatásilag foganatosított nyomozó eljárás útján igazolható. Ennél fogva [a] nevezett egyén ...a netán meglévő 1848/9. évi katonaállítási lajstrom igénybe- vételével, vagy a szükséghez képest az 1848/9. évi volt honvédek,

vagy az akkor már életben volt és az akkori időkre visszaemlé- kező egyéneknek tanúképpen leendő jegyzőkönyvi kihallgatása mellett” igazolható. Honvédnegyedjárt ügyében ugyanez év aug. 10-én „az illetékes főszolgabíró által végbevitt tanúkihallgatások- ról felvett jegyzőkönyvet” a hozzácsatolt 7 db „záratékkal” felter- jesztették Budapestre. Arról, hogy ügyében pozitívan jártak-e el, nincsenek adatok.

A 74 évet élt, 1899. ápr. 19-én elhalálozott felesége után néhány hónappal, 1899. júl. 30-án, mint falujában „öspolgár” napszámos-földműves halt meg.

GAGYI Zoltán 2001, 177; MIKÁR Zsigmond 1891, 263; PÁLMAY József 1901, 257; SÁL, Fond 9, 560. doboz, III/142-1894, fol. 347r, 348r, 349v; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 9r, 10r, 12v, 18r, 20v, 45r, 49v, 68v; nr. 297, fol. 15v, 17r, 27r, 28r, 43r-v; nr. 298, fol. 2v-3r, 7v-8r, 10v-11r, 21v-22r, 37v-38r, 56v-57r; nr. 300, fol. 102v-103r; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 114v, 120v.

†**KOVÁTS ANTAL** (ker. 1802. márc. 20. Feldoboly – 1848. dec. 23. Hétfalu mellett) – *nemzetőr*. Hősi halált halt. Székely huszár családból származott. „Lovag határnok”, conversus, azaz áttért, áttált a római katolikus vallásra. Apja feldobolyi Kováts Ignác lovas katona. Anyja Bodola Anna. Testvérei: Trésia (ker. 1804. aug. 18.), „egy hassal születtek” Anna és Ignác (ker. 1809. júl. 13.), illetve Ágnes (ker. 1812. márc. 4.).

A református vallású, akkor 21. éves feldobolyi születésű Jákó Sárával 1822. febr. 23-án, a zágoni római katolikus pap es- kette egybe. Nyolc gyermekük született. Lányaik közül Erzsébet (1825. aug. 20. – szept. 4.) és Rebeka (1838. márc. 9. – aug. 22.) csecsemőkorban, Anna (ker. 1829. máj. 16. – 1835. máj. 8.) mint felszeg kisgyermek, „égés által való nyavalyában” halt meg. Legnagyobb fiúk, Ignác (ker. 1824. aug. 12.) „nem a rendes idő- re [hét hónapra] születvén”, a falu lelkésze, Bartha András csak azután keresztelte meg, miután a feltehetően éppen határőrszol- gálaton lévő „édesattya kívánságából Gál Mihály és ifjabb Szé- kely Lajos őkegyelmektől való izenete” megérkezett. Legkisebb gyermekük, József (1847. jan. 26. – 1848. aug. 4.) a Háromszék- ken tomboló kolera áldozata lett, akárcsak rá néhány napra az édesanyja, Jákó Sára, aki 1848. aug. 8-án, élete 48. évében hunyt el. Gyermekei közül a felnőtt kort a már említett Ignác, Rozá- lia (ker. 1826. okt. 26.) – aki 1844-ben férjhez ment –, Ráhel (1841. dec. 7.) és Mózes (1844. ápr. 14.) érte meg.

1848-ban, mint „nemes polgár”, „rendéből hátramardt Feldobolyi nemzetőr, volt lovag”, részt vállalt Háromszék önvé- delmi harcából, „a Brassó és Császáriakkal való harcban, mint futár Prázmárról – [amely a háromszékiek által] akkor bé volt elsőb- ben véve – Hétfalu felé küldetvén levéllel, 1848^{ba} Dec. 23^{án} az ellenségtől öszvevagdatott, testét – csak csontyaiban – 1849^{ba} Ápr. utónapjain hozták haza”, és temették újra a feldo- bolyi temetőbe.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, 3r-v, 5r, 6v, 13r, 14r, 16r, 18r, 27r, 47v, 49v, 51r; nr. 297, fol. 3r, 5r, 7v, 23r, 23v, 32v; nr. 706, fol. 16.

KOVÁTS MÓZES – *nemzetőr*. „[Sepsi]magyaróson szüle- tett, de gyermekétől fogva Feldobolyba lakott.” Gyalog kato- na renden lévő családból való. Apja Kováts Ádám. Első felesége feldobolyi gyalog katona Batsó József lánya, Batsó Mária, aki, amikor nőül vette 1834. ápr. 24-én, mindössze 19 éves volt, ő pedig 38. Gyermekük, András (szül. 1840. ápr. 17. – 1840. ápr. 20.) mindössze 4 napot élt. A következő évben, 1841. máj. 24-én meghalt a felesége is, „hosszas száraz nyavalyában való sínylése után, 28. éves korában.”

Második felesége Keresztes Ágnes, kivel 1849. júl. 7-én együtt tartották keresztvíz alá Feldobolyban sepsimagyarósi

Keresztes Károly nemzetőr fiát, az 1849. júl. 5-én világra jött Kováts Zsigmondot, kinek szülei „a magyar Szabadság elleni, a Császáriaknak nevezett és Muszka tábor elől... voltak elszaladván” otthonukból Feldobolyba.

A szabadságharc idején már az ötvenes éveit taposta. Ezért 1849-ben nemzetőri szolgálatot feltételezhetően a falujában, esetleg annak határain teljesített.

1858. dec. 15-én halt meg Feldobolyban, a lelkész 68 évesnek írta, amikor egy berbécs halálos döfésébe halt bele. Második felesége, Keresztes Ágnes közel 20 évre rá, 1877. aug. 3-án hunyt el, 75 éves korában.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 57r; nr. 297, fol. 1r, 9v, 20r; nr. 298, fol. 53v–54r; nr. 299, fol. 55v–56r.

MÁNDEL ANDRÁS – *közvitész*. Feltehetően a jobbágy renden lévő angyalosi providus Mándel Györgynek és Ráduly Anisnak az 1832. dec. 12-én az angyalosi református lelkész által megkeresztelt fiával azonos. 1847-ben Feldobolyban lovas katonaként Bodola Miklósnál szolgált. Átállt a református vallásra. A falu lelkésze, nagyborosnyói Bartha András a feldobolyi „év. refor. anyaszentegyház keblébe” 1847. márc. 22-én vette át.

Először 1856. márc. 17-én nősült, a nagyborosnyói születésű, feldobolyi zsellér Kis Elek leányát, a magát 20 évesnek valló Kis Trézsiát kérte feleségül. Bartha András lelkész, miután mindkettőjüket kikérdezte „a papi háznál, hogy nincsen-e alakítól valami erőltetések léendő házasságokra nézve, és azt felelték, hogy nincsen, sőt az egymás aránti szeretet bírta a házasságra”, ugyanakkor, „minthogy nyomorék, stápon járó félszeg” a völegény, ki „anyjától is megfosztatott a halál által”, a Sepsí Egyházmegye esperesétől, Gödri Ferenctől felmentést nyertek. Anélkül, hogy a templomban három egymás utáni vasárnapon esküvési szándékukat kihirdették volna, a lelkész összeeskette őket. Felesége közel tíz évig betegkedett, 1867. nov. 17-én hunyt el. Gyermekük: Rozália (1857. ápr. 24. – 1869. dec. 23.) és Juliánna (szül. 1860. márc. 18.).

Másodszor 1868. jan. 28-án, özvegy Joós (Jós) Istvánné 26 éves lányát vette feleségül, kitől még három gyermeke született: (I.) János (1868. okt. 7. – 1869. márc. 14.), Róza (szül. 1870. márc. 18.) és (II.) János (1873. jan. 4. – 1899. dec. 20.).

Az 1848–1849. évi szabadságharc valamelyik csatájában súlyosan megsebesült, bal lábát ellőtték, nyomorék maradt. Hadirokkantként, mint birtoktalan félszeg, 1867-ben a Haynau-féle alapból segélyt kapott. Élete vége felé az anyakönyvi bejegyzés szerint mint patenális katonaként három helyről kapott nyugdíjat, Kolozsvárról, Kézdivásárhelyről és Sepsiszentgyörgyről. „Sokat ivott, a pálinka miatt gútütésbe” halt meg.

MOL, K-57, nr. 3223/1868. és 3463/1868; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 40, fol. 6r; nr. 297, fol. 17v, 45r, 50r; nr. 298, fol. 3v, 19v–20r, 21v–22r, 26v–27r, 43v–44r, 65v–66r, 74v–75r; nr. 300, fol. 119. (Lásd még Anygalosnál: DEMETER Lajos – DEMETER László 2010, 318.)

†**MÁTYÁS FERENC** – 1790 körül született. Székely nemesi származású. Valószínűsíthető, apja nemes Mátyás Ferenc cs. kir. kapitány, kinek Zsuzsa lányát 1797-ben keresztelték Feldobolyban, de nem kizárt, hogy az 1831. jún. 14-én Feldobolyban elhunyt nemes Mátyás Miklós fia.

Amikor nősült 1818. ápr. 15-én, a falu lelkésze „nemes és vitézlő” előnévvel jegyezte be az anyakönyvbe, első két gyermeke keresztelője kor lovas katonának, a harmadiknál nemesnek, a negyediknél tekintetes úrnak írta. Felesége kisborosnyói gyalogkatonaként Simon András lánya, Simon Erzsébet, aki 1859. febr. 11-én hunyt el, 58 éves korában. „Többrendbéli szónoklatokkal Feldobolyba[n] a háznál, Kisborosnyón a temetőbe[n]” a kisborosnyói és az egerpataki lelkészek tartották a temetési szertartást.

Gyermekeik: Simon (ker. 1819. dec. 26.), Miklós (ker. 1822. jan. 8.), Ferenc (ker. 1824. szept. 14. – 1843. szept. 7.) és Zsigmond (ker. 1827. máj. 26.). Gyermekei közül Ferenc a Székelyudvarhelyi Református Kollégium diákja volt, 18. éves korában „hosszan tartott tüdővész nyavalyájában” hunyt el. Életben maradt fiai korukból ítélve részt vehettek a szabadságharcban.

Feltehetően, faluja egyik képviselőjeként, 1848 októberében részt vett az agyagfalvi gyűlésen. „A Székely népes gyűlésbe Ábrahámfalván kapván nyavalyát, betegesen hozott haza – tíz napi betegség után végbúcsút vón”, kolerában halt meg, 58 évet élt.

ALBERT Dávid 2005, 128, 140, 142; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, 11r, 12r, 13v, 16v, 45r, 69r; nr. 297, fol. 21r, 23v; nr. 298, fol. 54v–55r.

NAGY IGNÁC (idősebb) (ker. 1809. aug. 27. Feldoboly – 1865. jan. 13. Feldoboly) – *nemzetőr*. Lovas katonaként részben lévő családból származott. Református vallású. Szülei 1798. ápr. 6-án esküdtek, Feldobolyban. Apja lovas katonaként Nagy Ferenc, aki mint „feldobolyi nemes polgár” hunyt el, 84 éves korában, 1849. márc. 4-én. Anyja, Bacsó Anna az 1848 augusztusában Háromszéken tomboló kolera idején, „hosszas betegeskedés után”, aug. 18-án, élete 74. évében halt meg. Testvérei közül Beta (Betulia) neve ismert, kit 1802. aug. 16-án tartottak keresztvíz alá.

Amikor 1836. júl. 2-án nősült, és feleségül vette „ugyan feldobolyi Lovas Katona részben lévő özvegy Székely Antalné hajdon leányát”, Székely Sárát, akkor 26, arája 24 évesnek vallotta magát. Gyermekeik: Sámuel (szül. 1840. márc. 1.), az „egy hasal” született ikrek, (I.) Sára és Ágnes (1841. szept. 12), kik alig két hetes korukban meghaltak, Mózes (szül. 1842. nov. 28.), Gábor (szül. 1845. febr. 20.), Miklós (szül. 1847. márc. 25.), (II.) Sára (1849. júl. 28.), Antal (szül. 1851. aug. 2.), László (szül. 1854. szept. 17.) és Sándor (1856. jún. 16.).

Arról, hogy részt vett-e 1848 decemberében Háromszék önvédelmi harcában, majd 1849-ben küzdött-e az oroszok ellen, nincsenek források, a falu egyházi anyakönyvéből annyit tudunk meg, hogy lánya, Sára keresztelője idején 1849-ben nemzetőr volt.

A fegyverletétel után, mint „feldobolyi nemes polgár”, szülőhelyén gazdálkodott. Ötvenhat éves korában „szélütésben, éppen a kortsmai társak közt”, hirtelen halállal halt meg. Felesége húsz évre rá, 1885. jún. 7-én hunyt el.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 3r, 5r, 67r; nr. 297, fol. 1r, 2v, 4r, 5v, 7v, 10r, 12r, 14v, 16v, 20r, 23r, 23v, 36v; nr. 298, fol. 61v–62r; nr. 299, fol. 73v–74r.

NAGY IGNÁC (ker. 1829. febr. 12. Feldoboly – 1894. ápr. 17. Feldoboly) – *közvitész*. Székely lovas katonaként Nagy Ferenc leányának, Nagy Ágnesnek „zabja”, azaz törvénytelen, házasságon kívüli szerelmegyermeke. Anyja, mikor terhes volt vele, 1828. okt. 12-én „reconciliáltatott M[egye] B[író] Bodola Miklós, consistor Bodola Antal és Oskola Mester Sándor János Urak előtt”, apjának lovas katonaként idősebb Tegző János fiát, Tegző Mihályt vallotta.

Azt, hogy melyik alakulatban és hol harcolt az 1848–1849-es szabadságharcban, nincsenek adataink. Onnan ismert, hogy honvéd volt, hogy 1890-ben közvitészként tagja volt a Rikánbéli Honvédegyletnek.

A szabadságharc után besorozták a császári hadseregbe, ugyanis már mint „patenális katonaként”, ki a „66. Regementben az 1-ső zászlóaljnál” szolgált, vette feleségül 1867. febr. 2-án az első férjétől elvált, 25 éves feldobolyi Ferencz Máriát. Mikor házassodott, 37. évesnek vallotta magát. Gyermekeik: Ignác (szül. 1967. jan. 30.), Damokos (szül. 1869. szept. 21.), József (szül. 1872. aug. 21.) és István (1874. nov. 12. – 1888. ápr. 19.).

Felesége, Ferencz Mária (mh. 1891. nov. 12) elhunyt után egy fél évre újránősült, 1892. júl. 18-án özvegy Izsák Ferencné

Ráduly Ágnessel kelt egybe. Ekkor mind a ketten 60 éveseknek vallották magukat. Élete 65. évében „hülésből származott tüdővészben” hunyt el, 1894. ápr. 17-én. Haláláig „cs. kir. nyugdíjas katona”, ugyanakkor a Rikánbelőli Honvédegylet tagja volt. Második felesége, Ráduly Ágnes tíz évre rá, az anyakönyv szerint 72 évesen, 1904. máj. 16-án halt meg.

MIKÁR Zsigmond 1891, 265; SÁL, *Fond 105*, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 18r, 78r; nr. 298, fol. 15v–16r, 20v–21r, 26v–27r, 29v–30r, 41v–42r; nr. 299, fol. 77v–78r, 83v–84r; nr. 300, 55v–56r, 96v–97r, 107v–108r.

NAGY ISTVÁN – *nemzetőr*. Egyértelműen személyét nem sikerült beazonosítani. A feldobolyi református egyházközség anyakönyve szerint, mikor az 1849. júl. 7-én született fiát, Istvánt keresztelték, nemzetőr volt, felesége Sylvester Trézisa.

Feltehetően lovas katona Nagy István székely huszár és Szabó Anna fiával azonos, akit 1812. aug. 25-én tartottak keresztvív alá. Testvérei: Anis (ker. 1808. dec. 4.), Rebeka (ker. 1810. okt. 14.), Mózes (megh. 1813. dec. 10.), Mária (1814. nov. 17. – 1817. ápr. 15.) és Dénes (ker. 1819. ápr. 17.).

Mikor 1845. ápr. 29-én megnősült, 32 évesnek vallotta magát. Felesége felsőcsernatóni születésű, a „gyaloghatárnok rendi” Sylvester családból származott.

SÁL, *Fond 105*, nr. 296, fol. 4v, 6r–v, 7v, 10v, 44v, 45v; nr. 297, fol. 9v, 33r.

NAGY MÓZES (ker. 1815. júl. 22. Feldoboly – 1901. márc. 3. Feldoboly) – *székely huszár őrmester*. Lovas katona családból származott. Szülei 1808. dec. 15-én kötöttek házasságot. Apja, Nagy László huszár főkaplár 78 éves korában, 1860. szept. 7-én, anyja, feldobolyi Tóth István lánya, Tóth Judit rá két évre, 1862. dec. 12-én hunyt el. Testvérei: László (ker. 1811. jan. 15.), Antal (ker. 1812. okt. 4.), Sámuel (ker. 1817. jún. 28.), (I.) Rákkel (ker. 1820. márc. 28.), (II.) Rákkel (ker. 1822. márciusa), Borbála (1824. aug. 6. – 1826. ápr. 13.), Erzsébet (ker. 1827. márc. 17.) és György (ker. 1830. febr. 20.).

Először 1847. dec. 27-én nősült, feleségül Futásfalván lakó nyugalmazott huszár őrmester Fejér József és Feldobolyban elváltan élő Mátyás Anna 28 éves leányát, Fejér Franciskát vette el. Második felesége Sipos Rozália. Tőle született gyermekei: Ida (1861. nov. 11.), Klára (1864. jan. 9.), Mózes (1865. nov. 15.) és Vilmos (1877. jan. 2. – 1879. szept. 13.).

A 11. (székely határőr) huszárezredben szolgált. A szabadságharc kezdetén, 1848-ban „örhegyi comendáns” a Bodzavám területén. Később önkéntes huszár őrmester a 11. (székely határőr) huszárezred 6. századában. 1849-ben „a muszkák bejövetelekor a kökösi csatatéren, részt vett ... a szemerkai és sepsiszentgyörgyi csatában.” Az 1892. márc. 3-án Kisborosnyón kiállított, odaváló Fésüs József volt székely huszár és Damó András által aláírt bizonyítvánnyal azt is igazolták, hogy „az 1848/9ⁱ hadjáratban Bem tábornok ... vezérlete alatt, mikoron az Ojtozból a muszkák[at] visszahajtották”, az említett tanúsítók, „mind ki a 11^{dik} akkor volt huszárezrednél huszárral”, Makánál találkoztak össze, és együtt voltak Uzon mellett és Sepsiszentgyörgynél a hadjáratban.

A szabadságharc után falujában gazdálkodott. Az 1860-as évek vége felé gyümölcsstermesztéssel is foglalkozott, gróf Kálnoki Dénes, Háromszék főkirálybírója a hozzá intézett átiratában 1871. dec. 14-én arról értesítette, hogy a földművelés, ipar és kereskedelmi miniszter aug. 4-i 196. számú leirata arra utasította, hogy a „kormány alatti nemes szék azon lakosai számára, kik a fatenyésztés és gyümölcsészet terén magokat leginkább kitüntették”, azokat 40 arannyal jutalmazza. Élete utolsó felében, mint volt szabadságharcos huszár őrmester, honvédnnyugdíjat élvezett. Magas kort ért meg, 86. éves korában hunyt el.

KÁL, *Fond 550*, N 66/1, N 67/2, N 68/8, N 68/13; SÁL, *Fond 105*, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 6r, 7r, 8r, 9v, 11r–v, 13r, 16r, 18v, 47v, 62r; nr. 297, fol. 36v; nr. 298, fol. 6v–7r, 10v–11r, 14v–15r, 34v–35r, 55v–56r, 58v–59r; nr. 299, fol. 60v–61r; nr. 300, fol. 103v–104r, 107v–108r; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 165r.

NAGY ZSIGMOND (ker. 1821. júl. 29. Feldoboly – 1902. máj. 6. Feldoboly) – *közüvitéz*. Apai részről székely lovas katona rendű, anyairól providus, függőségben lévő családból származott. Református vallású. Szülei 1820. júl. 16-án esküdtek. Apja Nagy István lovas katona, ki „hosszason tartott nyavalyáskodása után”, 65 évesen, 1844. aug. 12-én meghalt. Anyja providus Ráduly Mihály mostoha leánya, Ráduly (avagy Szilvási) Zsuzsanna. Testvérei: Trézisa (ker. 1823. okt. 29.), Ágnes (ker. 1826. febr. 11.), Tamás (1826. okt. 10. – 1829. szept. 11.), Mária (ker. 1830. jún. 26.), Betulia (ker. 1832. dec. 10.), Rákkel (szül. 1835. aug. 6.), Dániel (szül. 1838. márc. 4.) és Zsuzsanna (szül. 1841. febr. 23.).

1851. máj. 11-én nősült, feleségül vette „a Forradalomba elmaradt”, „minden bizonyos tudat nélkül megholtnak jelentett” idősebb Dobolyi Sámuel özvegyét, feldobolyi Kelemen Ferenc lányát, Kelemen Sárát.

1848 szeptemberének elején mint önkéntes állt a honvédek közé. Ekkor 25 évesnek vallotta magát. 1849-ben a 83. honvédszázalóban szolgált, a dévai fegyverletételig küzdött a szabadságért. Volt honvéd közüvitézként 1890-ben a Rikánbelőli Honvédegylet tagja volt, napszámos-földműves Feldobolyban.

DEMETER Lajos – PÁL-ANTAL Sándor – SÜLI Attila 2018, 222; MIKÁR Zsigmond 1891, 265; KÁL, *Fond 550*, D 5/2, H 109/22. és N 86/1; SÁL, *Fond 8*, nr. inv. 3, 5901. csomó, fol. 234; SÁL, *Fond 105*, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 11v, 12v, 15r, 17r, 18v, 19v, 22r, 27r, 48v, 69v; nr. 297, fol. 2r, 21r, 41r; nr. 300, fol. 105v–106r.

OLÁH JÁNOS (ker. 1817. aug. 31. Feldoboly – 1894. nov. 3. Feldoboly) – *közüvitéz*. Jobbágyi renden lévő családból származott. Református vallású. Apja, providus Oláh Mihály „Hétfaluban született, de gyermeksége olta itt élt” Feldobolyban, és itt hunyt el 1862. nov. 24-én, már mint feldobolyi „közrendű honpolgár”. Anyja, Dobolyi Debora feldobolyi gyalog katona renden lévő családból való volt. „Kevés ideig tartott nyavalyáskodás után” hunyt el, 58. éves korában, 1850. márc. 13-án. Szülei 1814. máj. 31-én keltek egybe Feldobolyban. Testvérei: Anna (szül. 1821. aug. 12.), Rákkel (ker. 1826. febr. 5.) és György (ker. 1832. júl. 13.).

Feldobolyban nősült, 1842. jan. 12-én. Felesége jobbágyi renden lévő providus Ráduly György lánya, Ráduly Mária, aki vízkórban halt meg élete 75. évében, 1889. márc. 7-én. Gyermekeik: János (szül. 1842. szept. 6.), (I.) György (1844. máj. 3. – 1848. nov. 28.), József (szül. 1846. febr. 1.), Mária (szül. 1848. máj. 3.), (II.) György (1852. dec. 27.), András (1855. márc. 6.), Rozália (1859. júl. 21.), ki korán meghalt, és Sára (1863. okt. 3. – 1879. okt. 14.), aki 16 évesen, „száraz nyavalyában”, azaz tüdőbajban hunyt el.

Az 1848–1849. évi szabadságharcban „mint határvéd, illetve mint honvéd a románok, osztrákok és oroszok ellen folytatott csatákba” harcolt a fegyverletételig. Több ütközetben vett részt, rokkanttá lett. A fegyverletét után feldobolyi „közrendű szabad polgár”. 1892-ben mint rokkant közhonvédet „[honvéd]nyugdíjban való részesedésre” ajánlották. Nyugdíjas honvédként halt meg. Az egyházi anyakönyv szerint 77 éves volt.

KÁL, *Fond 550*, O 9/3; SÁL, *Fond 105*, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 9v, 11v, 15r, 19v, 68v; nr. 297, fol. 3v, 5r, 6v, 8v, 13v, 15v, 19r, 23v, 24v, 30r–v; nr. 298, fol. 34v–35r, 58v–59r; nr. 299, fol. 80v–81r; nr. 300, fol. 97v–98r.

PÁL FERENC – *közüvitéz*. 1890-ben földműves Feldobolyban(?), a Rikánbelöli Honvédegylet tagja. Személyét nem sikerült beazonosítani.

MIKÁR Zsigmond 1891, 267.

RÁDULY JÁNOS, id. – *közüvitéz* a 83. honvédszázalój 3. századában. Részt vett a szentpéteri–szászhermányi csatában, a Borgóti-hai-szoros védelmezésében és a cári csapatok elleni harcokban. Dévánál tette le a fegyvert. 1890-ben földműves, volt honvédként a Rikánbelöli Honvédegylet tagja.

Legvalószínűbb, hogy azonos az 1828. okt. 14-én Feldobolyba benősülő, feldobolyi Ferentz András harangozó lányát, Ferentz Zsuzsannát feleségül vevő, nagyborosnyói születésű providus Ráduly András 1829. júl. 9-én keresztelt fiával, Ráduly Jánossal, aki 1851. febr. 3-án házasodott meg. Felesége Feldobolyban lakó Simon Imre és Urus Anna 22 éves leánya, Simon Anna. Gyermekük: Ágnes (szül. 1853. júl. 25.), Mária (szül. 1855. máj. 9.), János (szül. 1858. márc. 21.) és Rozália (szül. 1864. aug. 12.). A szabadságharc után feldobolyi „közpolgár”, „szabad polgár”, kovácsmester. Neje, Simon Anna 70. éves korában, 1902. nov. 2-án, ő rá egy évre, 76 évesen, 1903. dec. 26-án hunyt el.

Élt a faluban egy másik Ráduly János is, az ő felesége, zágoni Vinter Mária 74 éves korában öngyilkos lett. Az egyházi anyakönyv szerint 89 éves korában hunyt el, 1920. ápr. 18-án. Valamikor 1831 körül születhetett, mint honvéd közüvitéz ő is részt vehetett a szabadságharcban.

MIKÁR Zsigmond 1891, 267; KÁL, Fond 550, B 340/2. és S–Sz sz. n; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 18v, 74r; nr. 297, fol. 14r, 15v, 18v, 41r; nr. 298, fol. 11v–12r; nr. 300, fol. 104v–107r, 120v–121r; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 183r, 214r, 248v.

RÁDULY MIKLÓS (1827 körül, Feldoboly? – 1894. aug. 28. Feldoboly) – *közüvitéz*. Apja jobbágy renden lévő providus Ráduly György, görögkeleti vallású.

Mielőtt 1851. dec. 31-én megnősült volna, „előtte tudatván volt Kisborosnyai papjával akarátját”, dec. 24-én, Szenteste napján, „mint görög Óhitű vallást követőnek fia, ...minthogy a görög óhitnek sem nyelvé, sem szertartásait nem tudja, minden erőltetés nélkül általállott az ev. refor. anyaszentegyház kebelébe.” Feleségül a volt közrendű, néhai Kocsis József és Ráduly Sára 22. éves lányát, Kocsis Annát vette el. Gyermekük: József (szül. 1852. szept. 8.), Anis (szül. 1855. okt. 11.), György (szül. 1858. márc. 10.) és Mária (szül. 1861. ápr. 30.).

Az 1848–1849. évi szabadságharcban, hogy melyik zászlóaljban és hol harcolt, nincsenek adataink. Annyit ismert, hogy 1890-ben, mint volt honvéd közüvitéz, feldobolyi napszámos a Rikánbelöli Honvédegylet tagja volt, honvédnegyedét élvezett.

Kevéssel elhunytá után, 1894. szept. 11-én özvegye segélyért folyamodó kérvényét, a „Honvédegylettől részére kiadott segélydíj utalványi ívét” 7261/1894., okt. 10-én 7335/1895. számmal a „temetési költsége kimutatását bemutató kérését” a sepsiszéki főszolgabíró Hárómszék vármegye alispánja elé terjesztette. Feltételezhető, a kérvényt pozitívan bírálták el, és megtérítették a temetési kiadásokat. Özvegye, Kocsis Anna 1899. márc. 30-án hunyt el, 75. éves volt.

MIKÁR Zsigmond 1891, 267; SÁL, Fond 9, 561. doboz, III/195. fol. 1r–2v. és III/216, fol. 1–2; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 13r, 16r, 18v; nr. 297, fol. 40v, 51r; nr. 298, fol. 5v–6r, 56v–57r; nr. 300, fol. 97v–98r; 101v–102r; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 112r.

STÁNTSUJ (Estántsuj, Sztáncsul) ISTVÁN (ker. 1811. szept. 22. Feldoboly – mh. 1897 előtt) – *nemzetőr*. Református vallású, providus, vagyis jobbágy renden lévő családból származott.

Apja Estantsuj (Stantsuj) István 88 éves korában, 1850. jún. 2-án, anyja, Kováts Anna szintén 88 évesen, 1857. ápr. 8-án hunyt el. Testvérei: Ferenc (ker. 1807. ápr. 4. – 1845. nov. 13.), Anna (1809. dec. 30. – 1810. jan. 6.), Mária (ker. 1812. szept. 17.), Trézsia (ker. 1820. jan. 3.) és János (szül. 1822. júl. 7.).

Első felesége, Veres Iona viszonylag fiatalon, 1857. dec. 11-én, „egy éven keresztül nyavalyáskodása után” meghalt. Másodszer 1859. ápr. 5-én, feldobolyi „közpolgár” Csürös Sára 25 éves hajadon lányát, Csürös Mária-t vette feleségül. Első feleségétől született Anna (1842. nov. 6.) és István (1849. júl. 7. – 1854. máj. 22.), a másodiktól Juliánna (1864. febr. 13.) és Rákhel (1866. máj. 15.).

Az 1840-es évek elején a falun kívül, „zágoni birtok Hencsér nevű helyen” lakott a családjával, a szabadságharc idején már bent a faluban, ahol mint nemzetőr teljesített szolgálatot. A fegyverletétel után feldobolyi „szabad polgár”, napszámos. Halálának éve nem ismert. Második feleségét, amikor 66 éves korában, 1897. ápr. 5-én meghalt, az egyházi anyakönyvbe özvegy-asszonyként jegyezték be.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 4r, 5v–6r, 7r, 11r, 12r, 22r, 44r; nr. 297, fol. 4r, 9v, 22r, 24v, 26r, 27v; nr. 298, fol. 10v–11r, 14v–15r, 35v–36r; fol. 99v–100r; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 43v.

SZABÓ ANTAL (ker. 1820. júl. 9. Feldoboly – 1899. jan. 13. Feldoboly) – *közüvitéz*. A jobbágy részen lévő feldobolyi Szabó család tagja. Apja, providus, avagy közrendű Szabó Ferenc 78 éves korában, 1853. máj. 3-án hunyt el. Anyja Bodola Zsuzsanna. Szülei 1800. aug. 18-án esküdtek, Feldobolyban. Testvérei: Anna (ker. 1806. júl. 27.) és (I.) Antal (ker. 1810. jún. 24.). Huszonegyedik éves volt, mikor 1840. szept. 29-én feleségül vette feldobolyi providus Szabó Sára 20 éves leányát, Szabó Zsuzsannát. Gyermekük: János (szül. 1841. nov. 6.), Anna (1844. jan. 3. – 1854. aug. 3.), Antal (szül. 1845. szept. 18.), Mária (szül. 1848. febr. 29.), Dániel (1850. okt. 1. – 1850. dec. 3.) és József (ker. 1854. nov. 6.). Felesége az egyházi anyakönyv szerint 60 éves volt, mikor 1878. febr. 24-én meghalt.

Az 1893. aug. 11-én, Feldobolyban kiállított tanúsítványból ismert, hogy a szabadságharcban közüvitézként harcolt. Egyik aláírója és igazolója volt Bodola Ferenc honvéd hadnaggyal, Nagy Zsigmond és Oláh János egykori honvédekkel, hogy Bacsó József közüvitézzel együtt a 82. honvédszázalójban szolgáltak, és „a románokkal valamint a császári katonák ellen Hárómszék vármegye (sic!) védelmezésében a háromszéki lakosságból alakított csapatban” együtt harcoltak, azaz részt vettek 1848 decemberében Hárómszék önvédelmi harcában.

A szabadságharc után „szabad polgár”, feldobolyi „öspolgár”. Vízkórban hunyt el, 79. éves korában.

KÁL, Fond 550, B 12/2; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 4r, 5v, 11r, 67r; nr. 297, fol. 3r, 5r, 6r, 8v, 11r, 15r, 25r, 26r, 27r, 26v, 29r; nr. 299, fol. 56v–57r; nr. 300, fol. 100v–101r.

SZABÓ JÁNOS (ker. 1811. máj. 25. Feldoboly – 1859. máj. 11. Feldoboly) – *nemzetőr*. A lovas katona rendű feldobolyi Szabó családból származott. Református vallású. Szülei 1805. febr. 12-én esküdtek. Apja Szabó János székely huszár, akit „száraz nyavalyában való hosszas sinődése után lövő katonák czéremóniájok mellett” temettek el, 1820. nov. 4-én. Anyja Székely Klára. Testvérei: a csak két napot élő Trézsia (ker. 1807. okt. 5.) és Borbála (ker. 1815. júl. 9.). 1832. ápr. 24-én nősült. Felesége Dobolyi András lovas katona lánya, Dobolyi Mária. Gyermekük: János (szül. 1833. júl. 13.), István (szül. 1839. ápr. 17.), Mária (szül. 1841. jún. 9.), József (szül. 1843. márc. 24.).

A szabadságharc alatt 1849-ben nemzetőr volt Feldobolyban. 1849. jún. 23-án Jancsó Ignác kontráskáplár (vámőr) József

nevű fiának, júl. 9-én Nagy István nemzetőr fiúgyermekének, Istvánnak volt a fő keresztapja.

A szabadságharc után feldobolyi „nemes polgár”. Apjához hasonlóan, viszonylag fiatalon, 48 éves korában, a „száraz nyavalya”, azaz a súlyos tüdőbaj végzett vele, 1859. máj. 11-én. Felesége, Dobolyi Mária több mint 20 évre rá, 1880. okt. 6-án hunyt el, 68 évet élt.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 4r, 6r, 8r, 20r, 32r, 43v, 46r, 67v; nr. 297, fol. 2v, 4v, 9v; nr. 298, fol. 53v–54r; nr. 300, fol. 62v–63r.

TEGZŐ DÁNIEL, id. (ker. 1817. jan. 6. Feldoboly – 1900. márc. 26. Feldoboly) – *közüvítész*. Székely lovas katona renden lévő, református vallású. Apja Tegző János székely huszár, anyja Barta Beta. Testvére Tegző Mihály „volt székely lovag káplár”.

Zágonban nősült, 1855. márc. 23-án. Ekkor 34 évesnek vallotta magát. Felesége zágoni Antal György és Vajda Julia 26 éves lánya, Antal Rozália. Fiúik, Dániel 1857. máj. 27-én született. 58 éves özvegyember volt, mikor 1874. febr. 17-én másodszorra az 57 éves, feldobolyi özvegy Ütő Sárát feleségül vette.

Azt, hogy közüvítésként harcolt a szabadságharcban, az egyik falubelije számára 1892-ben kiállított tanúsítványból vált ismertté, melyből azonban nem derült ki, hogy hol és melyik alakulatban szolgált. Feltételezésünk szerint, mint székely lovas katona család sarja, székely huszárként vett részt a küzdelmekben.

Feldoboly „őspolgára” volt, özvegyen hunyt el 83 évet élt.

KÁL, Fond 55, O 9/3; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 2r–4v, 5v, 6v, 8r, 9r, 42r, 44v, 67r, 78r; nr. 297, fol. 18r, 24v, 27r, 26r; nr. 298, fol. 46v–47r; nr. 300, fol. 102v–103r; nr. 698, fol. 104v; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 142r.

TEGZŐ MIHÁLY (ker. 1803. okt. 10. Feldoboly – 1881. nov. 12. Feldoboly) – „*volt székely lovag káplár*”. Székely lovas katona renden lévő családból való, református vallású. Szülei 1798-ban esküdtek. Apja, Tegző János lovas katona, székely huszár. Anyja Barta Betulia (Beta). Az egyház anyakönyve szerint apja, idősb Tegző János 1850. máj. 18-án, 84, anyja, Barta Betulia 1855. okt. 5-én, 74 éves korában hunyt el. Népes családból származott. Testvérei: Rákhel (ker. 1799. ápr. 20.), (I.) János (1800. júl. 13. – 1800. aug. 10.), (II.) János (1801. aug. 9. – 1853. okt. 23.), Anis (szül. 1804. dec. 20.), Erzsébet (szül. 1806. okt. 24.), Lajos (ker. 1808. nov. 20.), (I.) István (1810. máj. 12. – 1814. aug. 28.), Mária (ker. 1812. aug. 21.), (II.) István (ker. 1815. ápr. 29.) és Dániel (ker. 1817. jan. 6. – 1900. márc. 26.), aki közüvítésként harcolt a szabadságharcban.

Házasságon kívüli gyermeke, feldobolyi lovas katona Nagy Ferenc lányától, Nagy Ágnestől Nagy Ignác (ker. 1828. okt. 12.) honvédként küzdött a szabadságharcban. Felesége Bede Trézsia, lánya Ágnes (sz. 1852. okt. 7.).

Halálakor, 1881-ben az egyházi anyakönyvbe a tiszteletes azt írta be, hogy 27 évig volt huszár káplár. Ebből arra következtettünk, hogy a szabadságharcban a 11. (székely határőr) huszárezred kötelékében küzdött.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 2r–4v, 5v, 6v, 8r, 9r, 42r, 44v, 67r, 78r; nr. 297, fol. 13v, 24v, 26r, 27r; nr. 299, fol. 66v–67r.

URUS JÁNOS, (id.) (szül. 1822. jan. 1. Feldoboly – 1893. máj. 26. Feldoboly) – *közüvítész*. Jobbágy renden lévő családból származott. Református vallású. Apja providus Urus József, aki 73 éves korában hunyt el, 1850. szept. 22-én. Anyja kőkösi születésű Sigmund (Zsigmond) Éva. Szülei 1806. szept. 24-én esküdtek, Feldobolyban. Testvérei: (I.) Ferenc (ker. 1807. szept. 8.), (II.) Ferenc (ker. 1810. ápr. 23.), Anna (ker. 1812. szept.

13.), Borbála (ker. 1816. szept. 27.), Juliánna (ker. 1819. júl. 11.), Trézsia (szül. 1824. aug. 8.).

Feldobolyban nősült, 1847. jan. 26-án. Felesége „közrendű” Oláh Mihály 21. éves lánya, Oláh Rákhel, aki 1905. jún. 17-én 84 éves korában halt meg. Gyermekük: (I.) János (1848. ápr. 24. – 1848. nov. 15.), Trézsi (1850. nov. 12. – 1848. dec. 11.), az „egy hassal” született (II.) János és József (szül. 1852. márc. 20.), akik közül József 1852. márc. 6-án meghalt, Zsigmond (szül. 1856. ápr. 16.) és Juliánna (szül. 1859. jan. 1.)

Az 1848–1849. évi szabadságharcban, hogy melyik alakulatban és hol harcolt, nincsenek adataink. Annyi ismert, hogy 1890-ben volt honvédként a Rikánbelői Honvédegylet tagja volt.

KÁL, Fond 550, H 109/22. és N 68/8; MIKÁR Zsigmond 1891, 270; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 4r, 5v, 7r, 9r, 10v, 11v, 13r, 67v; nr. 297, fol. 8v, 11r, 12v, 16v, 23v, 25r–v, 35v; nr. 298, fol. 1v–2r; nr. 300, fol. 69v–97r, 108v–109r; Fond 105, nr. inv. 822, nr. 47, fol. 302v.

ÜTŐ BÁLINT (1825 körül, Szacsva? – 1897. jún. 29. Feldoboly) – *közüvítész*. Apja gyalog katona rendű, 1801. jún. 30-án Sigismundus Ütő de Egerpatak néven subscribált a Székelyudvarhelyi Református Kollégiumba. 1804-ig Egerpatakon, 1804-től 1827-ben bekövetkezett haláláig Szacsván volt lelképásztor. Anyja, feldobolyi Bodola Rozália Feldobolyban hunyt el, 1849. aug. 1-jén, 63 évet élt. Testvérei: Dénes (szül. 1806), Rózália (szül. 1809), Ágnes (szül. 1811), (I.) Zsuzsánna (1813–1817), Juliánna (1815–1817), Borbála (szül. 1817), (II.) Zsuzsánna (sz. 1819), Károly (szül. 1826) és István (1816 – 1823 k. – 1905. aug. 5.), aki mint közüvítész harcolt a szabadságharcban.

Valószínű, anyja a gyermekeivel apjuk halála után hazaköltözött Feldobolyba. Mikor nősült, 1860. máj. 1-jén már „feld[o]bolyi n[eme]ls honpolgár”. Felesége, volt székely gyalog katona „nemes honpolgár” Vas György lánya, Vas Betulia (1837. szept. 2. – 1888. aug. 8.). Gyermekük: András (szül. 1861. jan. 28.), Ágnes (szül. 1863. jan. 28.), Károlina (szül. 1865. jan. 1.), Rozália (szül. 1873. ápr. 24.), Berta (szül. 1873. ápr. 24.) és Ida (1876. márc. 29. – 1879. aug. 21.).

Arról, hogy melyik alakulatban és hol harcolt az 1848–1849. évi szabadságharcban, nincsenek adataink, csak annyi ismert, hogy 1890-ben Feldobolyban földműves, volt honvédként a Rikánbelői Honvédegylet tagja volt. Valószínű, a fegyverletétel után besorozták a császári hadseregbe, mert amikor nősült 1860-ban, mint 36 éves „sorozott katona” szerepelt az egyházi anyakönyvben. Akárcsak a felesége, ő is tüdőbajban hunyt el, élete 72. évében.

MIKÁR Zsigmond 1891, 270; ALBERT Dávid 2005, 97; TÓTH Levente 2013, 62, 136–137; SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 26r; nr. 297, fol. 24r; nr. 298, 5v–6r, 8v–9r, 12v–13r, 18v–14r, 27v–28r, 32v–33r, 36v–37r; nr. 299, 79v–80r; nr. 300, 99v–100r.

ÜTŐ ISTVÁN (1816–1823 körül, Szacsva? – 1905. aug. 5. Feldoboly) – *közüvítész*. Egyértelműen születési idejét nem sikerült megállapítani. 1848 márciusában, mikor meg nősült, 32, ugyanez év szeptemberé elején, mikor három falubelijével, Henter Jánossal, Dobolyi Sámuellel és Nagy Zsigmonddal önkéntesnek jelentkezett, 25 évesnek vallotta magát. Apja, néhai Ütő Zsigmond tiszteletes 1804-től haláláig, 1827-ig Szacsván volt református lelkész. Innen feltételezzük, hogy Szacsván született. Anyja feldobolyi Bodola Rozália. Testvérei: Dénes (szül. 1806), Rózália (szül. 1809), Ágnes (szül. 1811), (I.) Zsuzsánna (1813–1817), Juliánna (1815–1817), Borbála (szül. 1817), (II.) Zsuzsánna (sz. 1819) Károly (szül. 1826) és Bálint (1825 körül – 1897. jún. 29.), aki közüvítésként küzdött a szabadságharcban.

Az anyja gyermekeivel apjuk halála után a szacsvai parókiáról hazaköltözött Feldobolyba, és itt nevelte fel az árvákat. Mikor 1848. márc. 1-jén megnősült, és feleségül vette lovas katona részen lévő özv. Dobolyi Andrásné lányát, Dobolyi Júliánát, „ki szeplősítve, de egyházat követve lévén”, már régebbtől feldobolyi lakos volt. Felesége egy házasságon kívül született fiúgyermeket, Sámuel (szül. 1840 ápr. 26.) vitte a családba. „Bűnének”, mikor ekléziát követett, özvegy Jákó Dánielné fiát, „gyalog vicekáplár” Jákó Eleket vallotta. Közös gyermekeik: Mária (szül. 1849. jan. 19.) és Rozália (szül. 1857. ápr. 1.). Első felesége 52. éves korában, 1869. márc. 12-én torokgyulladásban hunyt el. Második felesége nagyborosnyói Sebestyén András és Szabó Terézia Lánya, Sebestyén Terézia, aki élete 70. évében halt meg 1900. febr. 26-án.

1848 szeptemberében önkéntesként állt a honvédek közé. Feltételezhető, hogy részt vett Háromszék önvédelmi harcában. 1849. jan. 19-én, mikor lányát, Máriát keresztelték, „nemes polgár és nemzetőr” a falujában. Februártól a 83. honvédszázalójban harcolt. Részt vett zászlóalj küzdelmeiben, a Borgóti-hai-szoros védelmezésében és a cári csapatok elleni harcokban. A dévai fegyverletételig szolgált.

1890-ben földműves, a Rikánbelőli Honvédegylet tagja. Élete vége felé honvédnegyedét élvezte. Halálakor az anyakönyvvezetőnél a bejelentő tévesen diktálta be az idős honvéd szüleinek a nevét. Szerinte az apja Ütő István, az anyja Damó Anna volt.

DEMETER Lajos – PÁL-ANTAL Sándor – SÜLI Attila 2018, 222; MIKÁR Zsigmond 1891, 270; TÓTH Levente 2013, 62, 136–137; KÁL, Fond 550, N 86/1; SÁL, Fond 8, nr. inv. 3, 5901. csomó, fol. 234; Fond 105, nr. inv. 10, nr. 297, fol. 1v, 9r,

17v, 36–37v, 55r; nr. 298, fol. 66v–67r; nr. 300, fol. 102v–103r, 108v–109r; nr. inv. 822, nr. 47, fol. 139v, 307r.

VAS JÁNOS (1812. jan. 12. Feldoboly – 1870. jún. 7. Feldoboly) – *székely gyalog határőr káplár*. Református vallású. Apja, Vas Lőrinc gyalog katona, majd gyalog határőr káplár, főkáplár. „Igen fátális rákfene nyavalyában 2 és ½ Esztendeig kínlódván” halt meg, 1824. okt. 6-án. Katonai pompával temették, „Predikatzival, a’ Kis Borosnyai Tiszt[eletes] Úr Oratzioval, a Comp[ánia] Com[mendáns] lövetett 18 legényel, márs [la] radét tettek 28^{am}, vitte 6 Kat[ona a koporsót], mind idegenek, ezeken kívül sok altisztek” voltak jelen. Anyja, feldobolyi Havadi Sára 58 éves volt, mikor 1839. jan. 10-én elhunyt. Testvérei: (I.) András (1815. júl. 8. – 1816. április), György (ker. 1817. jan. 18.), István (1818. ápr. 8. – 1819. ápr. 12.), Anna (1820. febr. 29. – 1821. jan. 29.), (II.) András (ker. 1821. dec. 9.) és Borbála (1824. jan. 20. – 1824. okt. 2.).

Ifjú legény, 21 éves, mikor elvette „feldobolyi L[ovas] Kat[ona] Dobolyi Lászlónak gyalog katona Damó Antal úr kegyelmétől tartott és férjhez is adott” leányát, a 17 esztendő Dobolyi Máriát. Gyermekeik: Sára (szül. 1837. jún. 17.), Mária (szül. 1840. szept. 28.), Julianna (szül. 1844. okt. 13.).

Nincsenek adatok arra, hogy részt vett a szabadságharcban, de abból, hogy 1849. okt. 30-án, nyomban a szabadságharc leverése után, majd 1870. jún. 7-én a halálakor is káplár titullussal illették, azt feltételezzük, hogy a 15. (2. székely) határőrezred altisztjeként ott lehetett a harcok forgatagában.

SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 296, fol. 6v, 8r, 9r, 10v–11v, 12v, 25r, 44v, 45v–46r, 47r, 51v, 57r; nr. 297, fol. 1v, 5v, 19r; nr. 298, 69v–70r.

Demeter Lajos – Sepsiszentgyörgy, Sport u. 6., 15C/6, RO-520080; demlajos@gmail.com

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

K-57: *Belügyminisztérium, Honvédegyezős Alap (1867–1872)*

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSZK)

Plakát- és Kisnyomtatványtár (PKnyt)

– *Gyászjelentő-gyűjtemény* (Gyjgy)

Romániai Országos Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár – Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Cluj (Kolozsvári állami levéltár – KÁL)

Fond 550: *Kolozsvári Ereklémúzeum iratai*

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Hivatala, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)

Fond 8, nr. inv. 3: *Háromszék iratai, 1677–1876*

Fond 9: *Háromszéki főispáni hivatal iratai, 1876 – 1967*

Fond 85: *Tuzson János iratai*

Fond 105: *Anyakönyvek*

Nr. inv. 10: *Egyházi anyakönyvek*

– nr. 19: *Aita Seacă, Parohia Reformată, Nașteri 1790-1829, Căsătorii 1790-1829, Decese 1790-1829, Confirmări 1816-1828*

– nr. 40: *Anghelus, Parohia Reformată, Registrul Nașteri 1827-1859, Căsătorii 1829-1858, Decese 1830-1858, Confirmări 1834-1857* [Az Angyalosi Evang. Reformáta Nemes Szent Ekllesiának Matriculája, mely a’ mostani fungens Tekintetes Gyujto Bénéjmin D. Curator Úr által az Ekllesia költségén és Ekllesia Számára vétetett az 1834^h Esztendőben melybe az Házasagoknak, Születetteknek és a’ meg holtaknak neveik bétattatnak. A mostani fungens Angyalosi Evang. Réfor. Nemes Szent Ekllesi Papja Tiszteletes Tudós Uzoni Gyogybiro József Úr által az 1834^h Esztendőben Januarius Holnapjának 5^h napján kezdve]

– nr. 44: *Aninoasa, Parohia Reformată, Registrul Nașteri 1829-1858, Căsătorii 1829-1858, Decese 1829-1858, Confirmări 1829-1857*

– nr. 139: *Bodoș, Parohia Reformată, Registrul Nașteri 1834-1857, Căsătorii 1835-1858, Decese 1835-1858, Confirmări 1836-1863*

– nr. 140: *Bodoș, Parohia Reformată, Registrul Nașteri 1858-1861, Căsătorii 1858-1868, Decese 1858-1869, Confirmări 1866-1883*

- nr. 141: *Bodoș, Parohia Reformată, Registrul Nașteri 1869-1883, Căsătorii 1869-1885, Decese 1869-1883, Confirmări 1869-1880*
 - nr. 296: *Dobolii de Sus, Parohia Reformată, Nașteri 1797-1839, Căsătorii 1797-1836, Decese 1797-1839* [A Fel Dobolyi Eklezsiának Jegyzőkönyve A melyben 1797^{ad} Fogva Születteknek Párosodtaknak és meg Holtaknak Neveik fel jegyeztettek Barátosi Kelemen Josef i. k. mostan Fel Dobollyi Ref. Predikátor által]
 - nr. 297: *Dobolii de Sus, Parohia Reformată, Registrul Nașteri 1840-1858, Decese 1840-1858, Căsătorii 1840-1858, Confirmări 1840-1858* [A Sepsi Fel Dobolyi Ev. Refor. Egyház Anya Könyve melyben keresztelteknek meg holtaknak a párosultaknak neveik iratnak]
 - nr. 298: *Dobolii de Sus, Parohia Reformată, Registrul Nașteri 1858-1877, Căsătorii 1859-1876, Decese 1858-1877*
 - nr. 299: *Dobolii de Sus, Parohia Reformată, Registrul Nașteri 1877-1891, Căsătorii 1877-1891, Decese 1877-1891, Confirmări 1880-1889* [A fel dobolyi ev. Reform. Egyház Anya Könyve, melyben a Kereszteltek, Házosultak, megholtak, confirmáltak nevei iratnak. Készült az 1877-ik évben. 4-ik kötet. Bartha Károly ev. ref. lelkész]
 - nr. 300: *Dobolii de Sus, Parohia Reformată, Registrul Nașteri 1892-1924, Căsătorii 1892-1950, Decese 1892-1941, Confirmări 1892-1904*
 - nr. 424: *Leț, Parohia Reformată, Regstru căsătorii 1843-1945*
 - nr. 437: *Măgberuș, Parohia Reformată, Registrul Născuți 1780-1843, Căsătorii 1790-1843, Decedați 1771-1843, Confirmări 1812, 1813, 1815, 1816, 1840*
 - nr. 579: *Sf. Gheorghe, Parohia Reformată, Căsătorii 1841-1886, Decese 1841-1860*
 - nr. 612: *Tîrgu Secuiesc, Parohia Reformată, Regstru născuți 1734-1845*
 - nr. 613: *Tîrgu Secuiesc, Parohia Reformată, Regstru căsătorii, decedați 1734-1845. Cuprinde Ruseni, Născuți 1734-1831, Căsătorii 1742-1829, Decedați 1734-1830*
 - nr. 698: *Zagon, Parohia Reformată, Născuți, Căsătorii, Decedați 1823-1858*
 - nr. 706: *Zagon, Parohia Romano-Catolică, Născuți 1787-1828, Căsătorii 1787-1827, Decedați 1787-1827* [Protocollum Baptizatorum, copulatorum pie in Domine Mortuorum et ad Fidem Salvificum Conversorum Parochialis Ecclesiae Romano Catholice Zagoniensis Inchoatum Anno Dimini 1786. Die 1^a Novembris Regente hanc Ecclesiam Admodum Reverendo Domino Parocho Stephano Urbány]
 - Nr. inv. 822: *Polgári anyakönyvek*
 - nr. 47: *Kisborosnyói anyakönyvi kerület, Halottas anyakönyv 1895–1906*
 - Nr. inv. 951: *Polgári anyakönyvek*
 - nr. 26: *Kisborosnyó, Halottas anyakönyv 1906–1922*
- Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SZNM)
Könyvtár (K)
- ltsz. 65704: *A Kézdivásárhelyi Cs. Kir. Alkerület jegyzőkönyve, 1850. márc. 20. – 1851. febr. 10.*
 - ltsz. 65519: *Református zsinati jegyzőkönyv, 1839–1856*
 - Nygy: *Nyugtagyűjtemény 1848–1849.*

Irodalom

- ***
- 1883 Kilencszázhatvan szabadsághős emlékünnepe, *Székely Nemzet*, I/167, 1883. nov. 3.
- ***
- 1883 Az 1848–49-iki szabadságharcban elesett háromszéki honvédek névsora, *Székely Nemzet*, I/176, 1883. nov. 8.
- ALBERT Dávid
- 2005 Székelyudvarhely református és katolikus diáksága 1670–1871 (szerk. Font Zsuzsa), Szeged.
- ALBERT Levente
- 2015 *Az erdészeti felsőoktatás 200 éve – Emlékkönyv – Selmecbánya 1808 – Sopron 2008, Errata* (fősz. Albert Levente), Nyugat-magyarországi Egyetem Erdőmérnöki Kar, Sopron.
- BINDER Pál – CSEREY Zoltán
- 1991 Feldoboly (Településeink 9.), *Háromszék*, 374. sz. (1991. máj. 17.)
- BONA Gábor
- 1988 *Kossuth Lajos kapitányai*, Zrínyi Katonai, Budapest.
- 1998 *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–1849. évi szabadságharcban*, II, Heraldika, Budapest.
- 2008 *Századosok az 1848–1849. évi szabadságharcban*, I, Heraldika, Budapest.
- CSÁKY Károly
- 2003 *Híres selmecbányai tanárok*, Liliium Aurum, Dunaszerdahely.
- DÁVID Zoltán
- 1994 *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás* (2., javított kiadás; az eredetit bev. és összeáll. Dávid Zoltán), Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- DEMETER Lajos – DEMETER László
- 2010 Háromszéki honvédek, nemzetőrök, honleányok és honfiak az 1848–49. évi szabadságharcban, III, Angyalos, *Acta Siculica* 2010, 311–322.
- DEMETER Lajos – PÁL-ANTAL Sándor – SÜLI Attila
- 2018 *Háromszék az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt*, Mentor Könyvek, Marosvásárhely.

DEMETER László

1998 *Erdővidék a szabadságharcban*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

EGYED Ákos

2008 *Háromszék 1848–1849. Forradalom, szabadságharc*, Charta, Sepsiszentgyörgy.

2013 *Bodos – Egy székely szabad falu története*, Háromszék Vármegye – Tortoma, Sepsiszentgyörgy–Barót.

GAGYI Zoltán

2001 A marosvásárhelyi 12. honvédszászlóalj szervezése 1848-ban, in: *A Maros megyei magyarság történetéből* II. (szerk. Pál-Ántal Sándor), Mentor, Marosvásárhely, 156–191.

JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István

1979 *Nagyenyedi diákok 1662–1848*, Kriterion, Bukarest.

JÓZSEF Álmos

2018 *Országzászló-állítások Háromszéken*, Tortoma, Barót.

MIKÁR Zsigmond

1891 *Honvédnévkönyv az 1848–49-diki honvédségnek 1890-ben még életben volt tagjairól*, Budapest.

NAGY Sándor

1896 *Háromszék önvédelmi harcza 1848–49*, Kolozsvár.

PÁLMAJ József

1901 *Háromszék vármegye nemes családjai*, Jókai ny., Sepsiszentgyörgy.

ROTARIU, Traian

1996 *Recensământul din 1850 Transilvania* (coord. Traian Rotariu), Staff

SERES András [– ZÁGONI Jenő]

1992 *Szemtanúk vallomásai az 1848–49-es szabadságharcról* [55–61: a Székely Nemzet falvankénti névsorait Zágoni Jenő másolta ki hozzá], Novos [Csíkszereda].

SZENTKATOLNAI BAKK ENDRE

1893 A nagy-szebeni zárdabörtönök, 1848–49. *Történelmi Lapok*, II/4, 1893. febr. 15., 28–29.

TONK Sándor

1994 *A marosvásárhelyi református kollégium diáksága 1653–1848* (bevezetéssel közzét. Tonk Sándor), Szeged.

TÓTH Levente

2013 *A Sepsi Református Egyházmegye történeti névtára 1900-ig* (*Erdélyi Református Egházttörténeti Füzetek* 20.), Gondolat, Budapest.

VIRÁNYI Vilmos

1867 Virányi (Virnau) Vilmos: *Honvédtiszti koszorú az 1848/9 évből*, Pest.

Honvezi și membri ai gărzii naționale din Trei Scaune, participanți la războiul de independență maghiar din 1848-1849 – Dobolii de Sus (Feldoboly), jud. Covasna

(Rezumat)

Programul de cercetare ia în evidență honvezii și membrii gărzii naționale din Trei Scaune, participanți la războiul de independență maghiar din 1848-1849. Din rezultatul cercetărilor publicăm acum lista pașoptiștilor din satul Dobolii de Sus, care conține 75 de persoane.

Honvéds, Members of the National Guard and Patriots from Háromszék During the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848–1849 – Feldoboly (Dobolii de Sus, Covasna County)

(Abstract)

This paper forms a part of our ongoing research project which aims at cataloguing all the Háromszék honvéds (soldiers of the Hungarian revolutionary national army) and members of the National Guard (Nemzetőrség) during the 1848–1849 Revolution and War of Independence. The current paper lists 75 such persons from the village of Feldoboly.

Nagy Botond

KAMATHASZON A FALU JAVÁRA – A KÖZSÉGI
TŐKEHELYEZÉS GYAKORLATA A DUALIZMUS KORI
HÁROMSZÉKEN

A rendi korszak székelyföldi falvaiban a lakosok számára pénz-, vagy gabonakölcsönt kamatra (interesre) általában csak az egyházközség kínált, ám ez is minden bizonnyal csak a települések kisebb részénél volt elérhető, amint a korabeli falutörvényekből és a hétköznapi gyakorlatból kikövetkeztethető.¹ Ritkább eset, amikor a falusi önkormányzat rendelkezett kölcsönadás által gyümölcsöztethető pénztőkével, sőt, a székelyföldi városoknak is általában szerény lehetőségeik voltak ezen a téren, bár Marosvásárhely azért kiemelkedett a mezőnyből. Ezzel szemben a régió kivül eső városok erős kontrasztot mutatnak, legyenek azok közelebb vagy távolabb esők.² Ugyanakkor a helyi pénzpiacon jelen volt egy állandó szereplő is, a magánszemély, aki gabonát és pénzösszeget adott kölcsön, nyilván olyan igénylőknek, akik a kamatot és tőkét is képesek voltak visszatéríteni. Példa erre a Baróton letelepedett Zathureczky család, amely ilyen természetű kölcsönöket folyósított az erdővidéki falvak lakói számára, ez a tevékenység pedig tovább élt 1848 után is.³ Összességében tehát fejletlen hitelezési viszonyokról beszélhetünk, földrajzi lefedettség és elérhető pénzüsszeg szempontjából egyaránt, a falusi önkormányzatok pedig csak kivételesen bukkantak fel mint kölcsönadók.

Háromszéken, a polgári kor hajnalán, a község tulajdonában lévő, illetve a község által kezelt tőkepénzeknek a gyümölcsöztetésére nagyjából egyetlen lehetőség kínálkozott, nevezetesen pénzüsszegek kamatra történő kikölcsönzése a helyi lakosság részére. Ez a gyakorlat, bár több elemében hasonlóságokat mutat a nagyobb múltra visszatekintő, ún. *árva-pénzek*ből történő hitelezéssel, attól számos ponton eltért. A falvak szintjén már a rendi korszak végén létezett ez a kölcsönzési lehetőség, olyan tőke, amely akkor még nem volt pénztárba tömörítve, és közvetlenül nem a községek kezelték. A gyámok köteleessége volt a gondnokság alá került személy (elsősorban árva kiskorúak) vagyonának épségben tartása, illetve

lehetőségek szerinti gyarapítása. A vagyoni tömegen belül a készpénz fialtatásának egyetlen módja kínálkozott, a kölcsönnyújtás kamatra. A tranzakciónak két szereplője volt, a törvényes gyám, mint kölcsönadó, illetve a kölcsönvevő, aki általában egy falubéli. A község nem húzott hasznot, de az előljáróság közvetlen ellenőrzést gyakorolt az ügylet felett (kinevezte a gyámot, és igazolta a kölcsönigénylő hitelképességét), illetve a hiteligeny elbírálásában is részt vett, garantálta, hogy a gyámoltítottat nem éri kár. Ezeknek a kölcsönügyeknek általános jellemzője, hogy kisebb összegek képezték a tárgyát (1858 előtt általában váltóforintban volt kifejezve a pénznem), gyakorlatilag jelzálogkölcsönként működött, a maga sajátosságaival, a telekkönyv bevezetése előtt. A *kötelezvény* mellé csatolt *becsü-levél* kvázi telekkönyvi kivonatnak tekinthető, amelyet nem egy szakosodott intézmény, hanem a község állított ki, helyrajzi szám helyett a dülő megnevezése és a telekszomszédok nevei szerepeltek, illetve a terület kiterjedése és minősége helyett a földdarab vetőmag-befogadóképessége (*véka féréje*) volt feltüntetve, ami értelemszerűen a várható kihozatalra (és visszafizetési képességre) is utalt. Tehát nemcsak a zálogbiztosítékot nevezte meg az okmány, hanem az adós kamattörlesztési képességeire is utalt. Mai kifejezéssel, ezek tipikusan szabad felhasználású hitelek, vagyis az igénylő nem nyilatkozott a pénz hovafofordításáról, továbbá a papírra vetett egyezmények csak a kamat mértékét és annak fizetési menetrendjét rögzítették, a tőke visszafizetési idejét nem határozták meg, bár az igénylő bizonyára kalkulált ennek esedékességével, ezt a határkövet általában a gyámoltított nagykorúsítása képezte.⁴ A közületi hitelezés eme válfaját központi rendelkezés is szabályozta, majd az 1870-es évek derekán, az összevont törvényhatósági gyámpénztárak létrejötte nyomán a gyakorlat ilyen formában megszűnt, attól kezdve a hiteladó a törvényhatósági központi árvaszék volt.⁵

¹ IMREH István 1983, 313; Uő 1873, 300.

² IMREH István 1983, 138; Pál Judit 2003, 281–282; Halász Imre 2019, 387–397.

³ SÁL, Fond 64, 12. ie.

⁴ Árvapénzek kötelezvényeire és becsü leveleire példákat lásd

SÁL, Fond 135, 213. ie. (II. 5. it.), 91–92, 106–107; Fond 9, 841. á., 1887/634, 54–65.

⁵ Magyarországon az árva- és árvagondnoksági ügyeket a központi hatalom 1851. augusztus 24-i rendeletében szabályozta (HALÁSZ Imre 2018, 186), ennek hatálya rövidesen Erdélyre is

A helyes közületi hitelezés

A közületi hitelezést a neoabszolutista kormányzat igyekezett szabályozni, a nagyszebeni Cs. K. Erdélyi Helytartóság 1854-ben adott ki utasítást erre vonatkozóan.⁶ A norma sarkalatos pontját a kölcsönzött összegnek jelzálog általi biztosítása képezte, amit a Székelyföldön lehetetlen volt teljesíteni, mivel abban az időszakban ott még nem létezett telekkönyv, ez az intézmény akkoriban csak a Királyföldön volt kialakulva.⁷ A felsőbb intézkedés rámutat a közületi hitelezés felemáságára Erdély nagy részében: a kölcsönzés eme módja létezett, sőt bizonyára egyre inkább terjedt – ennek eredményeképpen kerülhetett a kormányzat látókörébe –, ám a visszafizetés nem volt biztosítva megfelelő eszközökkel. Jórészt ebből a sajátos helyzetből származtatható a székelyföldi falusi önkormányzatok későbbi „hitelbírálati” eljárása, amelyek sokszor kimerítették az önkényesség fogalmát, és amit a vármegyei közigazgatás csak igen lassan, kitartó munkával tudott felszámolni. Nevezetesen, a neoabszolutista szabályzatot a községeknek zöme nem alkalmazta, egyszerűen azért, mert az annak gyakorlatba ültetése körüli években nem rendelkeztek kikölcsönözhető pénztökével, nem alakult ki objektív pontok mentén működő hivatali rutin. Az 1860-as évek derekán már több faluban halmozódott fel olyan volumenű pénzüsség, amelyet kölcsönzéssel gyarapíthattak, ám a telekkönyvet még mindig nem állították fel, az előjárók pedig a régi rezsím normáit nem tekintették a maguk számára kötelezőnek, sőt, a kiegyezés utáni községi törvények erre vonatkozó paragrafusait sem alkalmazták azonnal, némely önkormányzat hosszú ideig kibújt ezek teljesítése alól – számos esetben behajthatatlan kinnlevőségeket teremtve ezzel.

Ahhoz, hogy a községi tőke gyümölcsöztetése megfelelően működhessen, azaz a kölcsön visszafizetése biztosítva legyen, elviekben két előfeltételnek kellett teljesülnie: a telekkönyv felállítása és a községi törvény gyakorlatba ültetése. A polgári korban elterjedt hitelbiztosítás, a jelzálog csak a kiegyezést

követő években honosodhatott meg Háromszéken, a középszintű hatalmi struktúra képviselőinek fokozott érdeklődésétől kisérve. A kolozsvári Főkormányshé az 1868. év legelején értesítette a szék közönségét, hogy kiterjesztik Erdélyre a telekkönyvi intézményt, majd a tavasz folyamán tájékoztatást nyújtott annak „mikénti foganatosításáról” is.⁸ A kérdés akkor már kellőképpen felizzította a közéletet, Háromszék rendes tavaszi közgyűlése egyöntetűen támogatta Belső-Szolnok vármegyének a telekkönyvi előmunkálatok elkezdését sürgető feliratát, majd a következő évben Udvarhelyszéknek hasonló szellemű követelését is, miután úgy érzékelték, hogy előrelépés nem történt e téren.⁹ Az Igazságügyi Minisztérium a türelmetlenkedőket igyekezett megnyugtatni, a háromszékieknek címzett leiratában azzal magyarázta a késlekedést, hogy itt a helyszíni munkálatokat csak azután kezdhetik el, miután a közbeeső törvényhatóságokban már végeztek.¹⁰ A miniszteri okfejtés nem hűtötte le teljesen a kedélyeket, az erre válaszoló indítványban a következőképpen fogalmaztak a közgyűlés tagjai: „a hittelekkönyveknek a sorrendben utolsónak eső vidékeken behozatala, csak évek múlva történhet meg, ez pedig addigi hitelhiánya miatt kiszámíthatatlan károk forrása leendő.”¹¹ Bizonyára az izgalmak enyhítését célozta, hogy a központi kormányzat az elkövetkezendőkben beszámolt minden fontosabb mozzanatról ebben a kérdésben, illetve jelezte, hogy azok mind a tervezett menetrend szerint történtek.¹² Ezek szerint 1871 tavaszán az igazságügyi tárca létrehozta Háromszéken a Telekkönyvi Hatóságot – hogy ez mennyire várt esemény volt, mutatja, hogy a törvényhatósági apparátus egy volt székely határőrségi épületből azonnali hatállyal kiebrudalta az adóhivatalt, és átengedte azt az új intézménynek – majd a szélesebb körű igazságügyi reform nyomán a telekkönyvek a területileg illetékes járásbíróóságok kebelén kaptak állandó helyet.¹³ A helyszíni munkálatok végül 1873 augusztusában zárultak le, ettől az időponttól minden egyes háromszéki településen megnyílt a lehetőség a jelzálogkölcsönzésre.¹⁴

kiterjedt. Az árvaügy törvényhatósági szintű kezelését 1867-ben indítványozta Háromszék közgyűlése. (SÁL, Fond 8, 910. á., 37. k., 1867. július 19. / 82. jkvp.) Az 1873-ra vonatkozó árvaszéki elnöki jelentésből az derül ki, hogy gyakorlatilag csak a járások szintjén történt meg az összevonás, még különálló „tömegesített pénztárai” voltak Kézdi-, Miklósvár-, Orbai- és Sepsiszeknek (Uo., 40. k., 1875. június 24. / 6. jkvp.), ezek az 1870-es évek végén olvadtak egybe, Háromszékmegei összesített gyámpénztár elnevezés alatt, de Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy és Bereck városok kasszái továbbra is különállóan működtek. Az 1886. évi számadást lásd SÁL, Fond 9., 841. á., 48. k., 1887. június 24. / 41–45. jkvpk.

⁶ 18827/1854. sz. Összeállítás az alapítványi tőkék magánosok

részerei kiadási módja iránt fennálló törvényes szabályoknak. (SÁL, Fond 135, 213. ie. [II. 5. it.], 124–127.)

⁷ EGRY Gábor 2009, 85.

⁸ SÁL, Fond 8, 910. á., 37. k., 1868. január 23. / 13. jkvp.; 1868. május 5. / 20. jkvp.

⁹ Uo., 37. k., 1868. május 6. / 60. jkvp; 1869. június 4. / 59. jkvp.

¹⁰ Uo., 37. k., 1869. szeptember 2. / 12. jkvp.

¹¹ Uo., 37. k., 1869. október 12. / 34. jkvp.

¹² Uo., 38. k., 1871. március 10. / 46. jkvp.

¹³ Uo., 38. k., 1871. május 15. / 15–16. jkvpk; 1871. július 25. / 52. jkvp.

¹⁴ Uo., 39. k., 1874. november 25. / 49. jkvp.

Az 1871-es községi törvény áldását adta a közületi hitelezésre, és nagyjából érintetlenül hagyta az addig többnyire autonóm módon kialakult helyi gyakorlatokat ezen a téren.¹⁵ A vonatkozó paragrafus ugyan a községek számára követendő mintának tette meg az árvapénzeknek a kezelési módját, ám az egy évvel korábban hatályba lépett, törvényhatóságok működésére vonatkozó jogszabály, amelyre a hivatkozás történt, a helyi sajátos eljárásokba, ideiglenes jelleggel, szintén nem avatkozott be.¹⁶ A magyar törvényhozás 1877-ben rendezte a gyámsági- és gondnoksági kérdést, a jogszabály már külön fejezetet szentelt az akkor már törvényhatóság hatáskörébe (árvaszék) utalt gyámhatósági pénzkezelésnek, ahol már szilárd keretet szabtak az árvapénzekből történő kölcsönzésnek, az előírások pedig látszólag szigorúbbak a kereskedelmi pénzintézetek hitelezési szabályainál. Ezeknek a kölcsönöknek amortizációs jellegűeknek kellett lenniük, amelyeknek a teljes törlesztési határideje nem haladhatta meg a 32 évet; kölcsönt csak földbirtokra és házra, azok becsértékének harmadréséig lehetett adni; a tartozás ideje alatt végig jelzáloggal kellett biztosítani a kölcsönösszeget, első helyen bejegyezve a telekkönyvben.¹⁷ Az 1886-os községi törvénynek a hitelezésre vonatkozó paragrafusa szóról-szóra megegyezik a másfél évtizeddel korábbival, de már az előbbieken vázolt, konkrét rendelkezésre utalt.¹⁸ Az árvapénzeknek és községi tőkének a gyümölcsötvetési módja ennek ellenére hosszú ideig jelentős mértékben különbözött, a harmonizáció hiányosságai abban is keresendők, hogy előbbit az 1870-es évek elejétől kezdve törvényhatósági szinten adminisztrálták, amely közegben az országos törvényeket jóval gyorsabban alkalmazták, a hatékonyabb szakapparátusból és a központi kormányzathoz való közelségből kifolyólag. A községek szintjén más-másképpen karolták fel az újító jogszabályokat, egyes előjárások határozottan ellenérdekeltek voltak ezek gyakorlatba ültetésében, és a felettes törvényhatóság nyomásgyakorlása kulcsfontosságú volt, hogy érvényesüljenek.

A kikölcsönzött pénzek jelzáloggal való biztosítását, úgy tűnik, elsőként (az egyébként korábban is szigorúbb feltételek mellett hitelező) Bikfalva községben léptették életbe, ahol az előjáróság 1874

tavasán szólította fel a saját *takarékpénztári adósait*, hogy kötelesek „tartozásaik biztosítása végett váltóikat betáblázási engedéllyel ellátott kötelezvényekkel cserélni ki”. Az érintett adósoknak nyilván nem volt ínyükre az intézkedés, folyamodással éltek, amelyet a törvényhatóság nem is tárgyalt, hanem egyenesen a Belügyminisztériumhoz terjesztette fel, a legfelsőbb döntő fórum pedig a községi határozatot helyesnek találta – és tegyük hozzá, követendő példának.¹⁹ A következő esztendőben a meglévő kölcsönök telekkönyvi betáblázással való biztosítása, illetve az újabbnak a jelzáloghoz kötése eléggé elterjedt, de nem állítható, hogy ez általános normává vált volna.²⁰ Azokban az években eléggé tarka a kép abból a szempontból is, hogy a községek háztartásában egyáltalán szerepel-e a rendes bevételek oldalán a tőkéből származó kamat, ám évről-évre egyre több település éves költségtervében felbukkant ez az aktíva. A kezelésnek a rész kérdései tekintetéből pedig még színesebb a spektrum, ahol a fenti példa az egyik szélsőség, a másik oldalon – a későbbi felderített esetek fényében – csak sejthető, hogy a községi előjáróságok úgy adták kölcsön a pénzeket, hogy arról a törvényhatóságnak nem is volt tudomása.

Az 1870/80-as évek fordulóján számos példát találunk arra, hogy a községtől kölcsönkért összegek biztosítására megtörtént a telekkönyvi bekebelezés, avagy visszafizetés esetén a jelzálog törlése már rutinosan zajlott, nem azonosítható minden egyes esetnél felsőbb nyomás. A betáblázott birtokoknak a hitelfelvevő kérésére történt kicserélése is meglehetősen gördülékenyen működött – ám mindez csak néhány jól beazonosítható településen.²¹ Az amortizációs kölcsön alkalmazásának nyomain is ekkor jelentek meg, ám ez inkább olyan esetben fordult elő, amikor a kölcsönvevő is jogi személy volt, például 1880-ban Angyalos község képviselő-testülete határozatot hozott, hogy a református iskola építésére 1000 forint (2000 korona) hitelt ad az egyházközségnek, az általa kezelt Bodza-erdő tőkepénzből. Az adóslevél szerint a futamidő 10 év, az éves törlesztő részlet pedig 100 forint + 5% kamat, amely feltételekkel a törvényhatóság maradéktalanul elégedett volt.²² Kilyénben a birtokosság tulajdonát képező, de a község által

¹⁵ CJH, 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről, 111. §: „A községi tőkepénzek hasznosítására ugyanazon szabályok tartandók meg, amelyek az árvapénzek elhelyezésére nézve fennállnak.”

¹⁶ Uo., 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről, 10. §: „Az árvauygyek ellátására s az árvapénzek kezelésére nézve az egyes törvényhatóságokban divatozó gyakorlat az árvauygy országos és végleges rendezéséig ideiglenesen fenntartatik.”

¹⁷ Uo., 1877. évi XX. törvénycikk a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről, IX. Fejezet a gyámhatósági pénzkezelésről, 288–290. §§.

¹⁸ Uo., 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről, 121. §.

¹⁹ SÁL, Fond 8, 910. á., 39. k., 1874. május 27. / 46. jkvp.

²⁰ SÁL, Fond 9, 844. á., 17. k., 1879. július 16. / 193. jkvp.

²¹ SÁL, Fond 8, 910. á., 36. k., 1876/467, 7638. ikt; Fond 9, 844. á., 40. k., 1884. december 30. / 419. jkvp.

²² SÁL, Fond 9, 844. á., 23. k., 1881. április 8. / 50. jkvp.

gyümölcsöt tetett Bodza-pénz jelentős növekményt mutatott, ami mindenképpen pontos kezelésnek az eredményként értékelhető. Ez a tőke 1872-ben keletkezett, akkor az erdő vételárából 4326 forint (8652 korona) folyt be, majd 1884-ben, amikor a megye főszámvevője megvizsgálta, a tőkeálladék 10 648 forint (21 296 korona) volt (8%-os kamat pontos befizetése és a kamatjövedelem újbóli tőkésítése tette lehetővé).²³ Újfont hangsúlyoznunk kell, hogy a törvény elvárásainak való megfelelés nem terjedt térben egyenletesen, általában ott gyökerezett meg ez a szemlélet, ahol a vármegyei közigazgatás, valamilyen oknál fogva, nagyobb figyelmet szentelt egy adott település pénzügyeinek. A meglévő tőke, amelyből a község kölcsönöket folyósított, többnyire akkor került a figyelem középpontjába, amikor a vármegye számvevősege összehasonlította a hozzá beérkezett éves költségvetést vagy számadást az előző évvel. Ebből a mozzanatból derült ki, hogy a tőkeálladékban vagy a kamatból befolyt jövedelemben volt-e csökkenés, ha kirívóak voltak a számok, akkor elkezdtek az okokat firtatni. Mivel ezek a pénzek a törvényhatóság szempontjából községi törzsvagyonnak minősültek, kisebbedés nem lehetett elfogadott. A szemlélet érvényes volt akkor is, ha alkalomadtán a birtokosság már jogot formált a vagyoni tételre, de jogerősen nem került annak tulajdonába – ilyenkor nem feltétlenül a magántulajdonjog védelme volt a vezérlőelv, hanem hogy a községek elkerüljék az esetleges későbbi kártérítési pereket. Ezen elvek mentén a törvényhatóság szigorúan tiltotta a községeket, hogy a tulajdonukban vagy kezelésük alatt lévő tőkékből összegeket vonjanak ki valamely folyó kiadás fedezésére. Ennek elfogadott módja csak az lehetett, ha a pénzt kölcsönként vette ki a község, ám az az eljárás is csak későbbre vált elfogadottá a felsőbb hatalom részéről. Az önhitelzés egyik meglehetősen korai példájával Szöröcsén találkozunk, 1882-ben, amikor vízvezető árok építésére fordítandó 400 forint kivonására nem kapott zöld utat a képviselő-testület.²⁴

A törvényhatóság figyelmének másik célpontja a tőkék szerepeltetése a községi vagyonelektárakban, illetve ezek hozamának feltüntetése az éves költségtervekben és számadásokban, bevételi tételként. Általában az ennél a pontnál elindított vizsgálatok nyomán derült fény arra, hogy a nagyobb mérvű tőke és kamat kinnlevőségek oka az volt, hogy a régebb óta felvett kölcsönök nem voltak jelzáloggal biztosítva. Gyakran előfordult, hogy az adós személy elhalálása nyomán az örökösök elutasították a visszafize-

tést, de rendszerszintű jelenség volt az is, hogy aki a kölcsönt felvette, elszegényedett, arra pedig nem volt eszköz, hogy a kezeseket fizetésre bírják. Sőt, felbukkantak olyan esetek is, amikor a felszólított adós megtagadta a visszafizetést, mert annak idején nem írtattak alá vele kötelezvényt. Mindezek rámutatnak a szabályok nélküli közületi hitelzés sebezhetőségére, amikor az előjáróság bizalmi alapon, hathatós biztosíték nélkül osztogatta a hiteleket, nyilván a hozzá közelebb álló falusfeleknek. Mivel az előjáróság tagjai választhatóak voltak, ennek a testületnek az összetétele rövid ciklusokban változott, az ebből származó diszkontinuitás pedig gyengítette azoknak a hagyományos eszközöknek a hatékonyságát, amelyekkel kinnlevőségeket kezelni lehetett. A kellemetlen következményeknek ékes példája Szentlélek község, ahol 1886-ban lefolytatott vizsgálat során 5000 forint (10 000 korona) körüli – kb. egy teljes év rendes bevételeivel egyező összegű – behajthatatlan hátralékot állapítottak meg, amely zömében a kölcsönzésekből, kisebb részben különféle haszonbérletek befizetetlen részleteiből származott.²⁵

Nem kívánunk a döntőbírói lenni annak a dilemmának, hogy a törvényhatóság lépései vajon a helyi autonómia, az önkormányzatiság csorbítására, avagy a községek jogos anyagi érdekeinek a védelmére irányultak, de tény, hogy ezek a beavatkozások megtörténtek a régebb óta létező tőkék jelentős részénél, az ott szerzett tapasztalatokat pedig azonnali hatállyal érvényesítették az újonnan létrejövőknél. A jelzalogosítási igyekezet az 1880-as évek derekán csúcsosodott ki, szigora azonban nem egyenletesen oszlott meg térben. Felsőcsernáton 1883-as költségvetése tárgyalásának a végére feltételes módban biggyesztette oda az állandó választmány, hogy: „Igazolandó volna, hogy 13 004 frt. községi tőke jelzalogilag van-e biztosítva?”²⁶ Egy Kisborosnyón lefolytatott szolgabírói vizsgálat arra enged következtetni, hogy létezett hitelek biztosítási módját azok nagysága alapján kettéválasztó cezúra, ami alatt a törvényhatóság nem követelte meg a betáblázást a régebbi hitelekre, így az összegek csekélyisége miatt ott mindent rendben találtak: „az elhelyezett tőkék kellő biztosíték mellett vannak elhelyezve, tekintettel a kezesek fizető képességére, másfelől a kiadott összegnek tételenkénti alantas voltára.”²⁷ Ugyanekkor egy Illyefalván történt ankét bizonyossággal is szolgál afelől, hogy a törvényhatóság a törvény előírásai ellenében tett engedményt a községeknek, csak az 50 forintot (100 korona) meghaladó kölcsönök számára tette kötelezővé a jelzalogot, az ez alatt igénylők számá-

²³ SÁL, Fond 9, 844. á., 39. k., 1884. október 10. / 338. jkvp.

²⁴ Uo., 29. k., 1882. augusztus 11. / 204. jkvp.

²⁵ Uo., 46. k., 1886. október 8. / 351. jkvp.

²⁶ Uo., 33. k., 1883. május 15. / 144. jkvp.

²⁷ Uo., 34. k., 1883. október 5. / 309. jkvp.; 37. k., 1884. március 21. / 69. jkvp.

ra elegendő volt két fizetőképes kezes bemutatása.²⁸ Az intézkedést nyilvánvalóan átmenetinek szánták, amit a későbbiekben igyekeztek fokozatosan kivezetni, illetve az újonnan hivatalba lépő alispánok megkérdőjelezték azt is, hogy egyáltalán létezett ilyen határozat, amikor nagyobb lendülettel nekiláttak a gyakorlatot a községi törvény előírásaihoz igazítani. A községek szintjén azonban több helyen hosszabb időre meggyökerezett az 50 forint alatti kölcsönöknek a jelzálog alóli felmentése.

A fokozottabb felsőbb nyomás azoknál a községi képviselő-testületi határozatoknál érhető tetten, amelyek pert helyeznek kilátásba a restanciás adósok ellen. Ennek a lépésnek az előzménye, hogy az eljáróságok válaszút elé állították a régebbi adósaikat, mely szerint vagy hozzájárulnak földbirtok vagy házellkönyvi betáblázásához az adósságuk fejében, vagy visszafizetik tartozásaitak tőkével és kamatjaival egyetemben, akik pedig nem válaszoltak a felszólításra, azokat peresítették. Teljesen azonos forgatókönyv minden járásban azonosítható, például Komolló, Zágón, Nagyajta, Bölön, Alsócsernáton, Nagybacon községekből, ami arra enged következtetni, hogy ez nem az előjárók saját kezdeményezésére történt, főleg, hogy nem sokkal korábban a törvényhatóság is hasonlóképpen lépett a saját kezelése alatt lévő alapok adósaival szemben.²⁹ A törvényhez való igazítás a szankciók eszközével működött, például az 1878. évi számadások vizsgálatakor több községben nagy mennyiségű bevételi hátralékot fedeztek fel, a hiányosságok között nem biztosított községi tőke kinnlevőségek is szerepeltek. Ezek rendezését a vármegyei közgyűlés úgy látta megoldhatóknak, ha a hátralékokra 8%-os kamatot vetnek ki, amelyet behajthatatlanság esetén az előjáróság tagjai saját zsebükéből kellett befizessenek.³⁰ A falusi grémiumok tagjait anyagi felelősségvállalásra kényszerítő mechanizmus ebben a formában a későbbiekben is felbukkan, például 1887-ben Bikfalván, a „Gr. Károlyi-Battyányi Magtáralap”-számadásoknál megállapított hiányosságoknál, olyan esetben, ahol a terményben történő kölcsönzésnél jelzálog alkalmazására nem volt lehetőség; „a tőke- és kamatköveteléseknél és rozszállománynál előfordulható károsodásokért az előjáróság saját vagyonával solidáriter tétetik felelőssé.”³¹ A fentről jövő presszió vadhajtásokat is kirügyezettett, például Alsócsernáton község képviselő-testülete alig fél

évet hagyott a pénztári adósainak, hogy a kölcsönvett pénzeket visszafizessék, függetlenül attól, hogy mikor és milyen feltételek mellett kapták azt kézhez. A lépés szélsőséges volt, és valószínűleg a vármegyei apparátus folyamatos beavatkozásai miatt vált irritálttá a falusi önkormányzat, esetleg valamely hitelintézet kecsgetető ajánlata is közrejátszhatott. A határozatban már szó sem volt jelzálog általi hitelbiztosítás lehetőségéről, hanem csak az azonnali és teljes összegben történő visszafizetéséről, amit maga a törvényhatósági bizottság nem hagyhatott jóvá.³²

A sűrű ösztönzés ellenére egy évtizeddel később is voltak olyan falvak, amelyek nem igazodtak az elvárásokhoz. Kökös községben egy új, kocsmáépület eladásából származó tőkealap létesítése irányította rá a törvényhatóság figyelmét az üldözött, biztosítatlan pénzkölcsönzési mód továbbélésére. A községi képviselő-testület az egy főre eső összegek csekélységére hivatkozva igyekezett kialakulni a jelzálog mellőzését, ám a megyei apparátus már hajthatatlannak mutatkozott mind a régebbi, mind pedig az újabb kölcsönök esetében.³³ Árkos község előjárói ugyan évente pontosan tájékoztatták a törvényhatóságot a tőkejövedelmeikről, a jelzálogosítást halogatták, majd 1893-ban utóbbi testület keményebben lépett fel, a vármegyei tiszti ügyész útján maga helyezte kilátásba a renitens adósok perbe fogását, indoklása szerint: „a község tőkepénzéből, mely a kebli lakoságnál volt kötvény mellett elhelyezve, s mely több rendbeli hatósági rendelet folytán meg volt rendelve az egyes adósok által jelen évi április hó 24-ig, mint végső határnapig a község pénztárába befizetni vagy zálogjogilag törvényesen biztosítani, s miután még többen vannak az adósok közül, kik nem fizették be, sem törvényes biztosítékot nem eszközöltek.”³⁴ A helyszíni közigazgatási vizsgálatok bizonyultak hatékonynak a rejtett, szabálytalan pénzkezelések felderítésében, ilyenekre minden járásból találhatunk példát. 1889 tavaszán Sepsimartonos község iskolaalapjának ellenőrzése nyomán 2734 forint (5468 korona) biztosítatlan kinnlevőség bukkant fel, a pénztáros, bizonyos Incze Zsigmond pedig nem mutatkozott együttműködőnek a probléma törvény szerinti rendezésében. A pénztárost ezért felfüggesztették az állásából, törvényhatósági bizottság által felhatalmazott tisztiügyész pedig az ingatlan vagyónát kebelezte be a telekkönyvben a szóban forgó

²⁸ SÁL, Fond 9, 841. á., 1884/XIII/42 (1884/392); 844. á., 34. k., 1883. október 5. / 280. jkvp.; 37. k., 1884. március 21. / 65. jkvp.

²⁹ SÁL Fond 9, 844. á., 34. k., 1883. október 5. / 275. jkvp.; 35. k., 1883. december 6. / 368. jkvp.; 37. k., 1884. március 21. / 58. jkvp.; 38. k., 1884. augusztus 26. / 179. jkvp.; 40. k., 1884. december 30. / 412. jkvp.; 41. k., 1885. június 9. / 115. jkvp.;

47. k., 1887. december 29. / 452. jkvp.

³⁰ Uo., 17. k., 1879. július 6. / 193, 205, 212, 214. jkvp.

³¹ Uo., 48. k., 1887. június 24. / 146. jkvp.

³² Uo., 60. k., 1891. június 12. / 92. jkvp.

³³ Uo., 68. k., 1893. augusztus 14. / 294. jkvp.

³⁴ Uo., 68. k., 1893. augusztus 14. / 293. jkvp.

összeg erejéig. A pénztáros jó négy év múlva lépett ügyben: „én a községi iskolának adósa nem voltam, sem előjárója nem voltam, hanem mint községi pénztárnok és adógyűjtő” – szölte a panasza, egyúttal az igazi adóst is előkerítette, bizonyos Incze Gergely személyében, akinek a kezén volt a teljes kinnlevőség. A minden fél számára elfogadott megoldás végül az igazi adós ingatlanvagyonának jelzálogterhelése volt.³⁵ 1894 nyarán Zabola község került a közigazgatási bizottságban elnöklő főispán Potsa József célkeresztjébe, aminek előzményeire nincsenek adatok, de valószínűsíthető, hogy szolgabírói vizsgálódás előzte meg az inkriminált ügyet. A főispán kimutatást kért a községi tőkepénz adósaikról, a válaszhoz mellékelte táblázat szerint a tőkeösszeg 12 650 forint (25 300 korona), ebből 700 forint (1400 korona) valamelyik kézdivásárhelyi és a kovásznai takarékpénztárban volt elhelyezve, a maradék pedig 69 magánszemélynél kamatra kiadva, legnagyobb összeg 1000 forint (2000 korona), míg a legkisebb 35 forint (70 korona). Jelzáloggal 42, két kezessel pedig 27 személy adóssága volt biztosítva. A következő két év alatt az alispán erős nyomás alatt tartotta az előjáróságot, aminek eredményeképpen 1895 januárjában már csak kilenc adósság volt rendezetlen, a többiek vagy visszafizették adósságaikat, vagy telekkönyvileg betábláztatták ingatlan vagyonukat – 1896 tavaszán pedig csak egy adóst kellett beperelni, 483 forint tőke és járulékai visszaszerzése okán.³⁶

Nagybaconban 1901 őszén a községi képviselő-testület határozata elleni folyamodás nyomán derült fény egy minden elemében szabálytalan kölcsönzésre, amelynek főbb mozzanatai túlmutatnak egy egyedi eseten. A testület nem a község saját tulajdonát képező, de általa kezelt, ún. *Kepemegváltási Alap*ból határozott 4000 forintot (8000 korona) kölcsönadni Zsigmond Bénéniám jegyzőnek, amely határozatot az állami iskola igazgatója, Borbáth Vilmos támadta meg. A szóban forgó alap 1894-ben jött létre, amikor, közvetlenül az arányosítást megelőzően, a község a birtokossággal egyetértve úgy döntött, hogy egy nagyobb faüzletből származó összeget, 18 000 forintot (36 000 korona) a lakosok egyházi adójának kiváltására fordít, felekezetre való tekintet nélkül.³⁷ A fatömeg adásvételéből befolyt összeget az Erdővidéki Takarékpénztárnál helyezték el, ami ott hat év alatt 47 000 koronára gyarapodott. 1901-ben

a községi előjáróság ezt a betétet készpénzben a saját kezébe vette, anélkül, hogy arról tájékoztatta volna a törvényhatóságot. Hozzá kell tennünk, hogy a közbirtokosság, mint ennek a pénzalapnak a kezelésében közvetlenül érintett másik entitás akkor már létrejött, de az alapszabályának (amelynek az összeállításával a községi előjáróság volt megbízva) hiányosságai miatt a főispán nem emelte jogerőre, működését csak a községi előjáróság gyámsága alatt engedélyezte.³⁸ Minden tényező együtt volt tehát egy zavartalan visszaélésre. Az alispán kivizsgáltatta az iskolaigazgató panaszát, a főszolgabíró Zathureczky Kálmán jelentésével azonban nem volt elégedett, annak a községi előjáróság irányában tanúsított részrehajlása miatt további öt alkalommal ismételtette meg a helyszíni ankétot. Ezek nyomán kiderült, hogy a képviselő-testület által megszavaztatott határozatnak még számos rejtett részlete volt, a leglényegesebb, hogy a teljes összeget 13 személy osztotta fel egymás között, akik vagy a képviselő-testület tagjai voltak, vagy azok családtagjai, közeli rokonai. A harmadik kihallgatás alkalmával Nagy Ferenc bíró (apja 1720 koronát vett kölcsön) megtörni látszott, és elismerte a „kölcsönalap” zárt és belterjes jellegét, a jegyző pedig azzal mentegetőzött, hogy csak rövid időre szándékozott pénzt felvenni, annak visszafizetése után más lehetséges igénylők hozzáférést ígérve. A vallomásokból az is kitűnt, hogy jelzálog nem jött számításba, amint a főszolgabírónak az alispánhoz intézett ingerült kérdéséből is kiderül: „betábláztassam-e, avagy visszafizettessem-e a kepealapba?” A kepealapnak joggal gyanítható elsinkófalására szövegetett tervek végül füstbe mentek: a felvett pénzeket vissza kellett fizetni minden érintettnek, az időközben jobblétre szenderült jegyző örököseit is beleértve.³⁹ A kifogásolt epizód arról győzheti meg az utólagosan szemlélődőt, hogy a törvény rendelkezéseivel szembeeső és a törvényhatóság által nem helyeselt módon történő közületi hitelezés bevett gyakorlatnak számíthatott egy olyan településen, amelynek a háztartása egyébként soha nem esett különösebb kifogás alá, és talán ennek köszönhetően a figyelem is kikerült, csak panaszok nyomán került reflektorfénybe.⁴⁰

Illyefalva község előjárósága ellen 1904 nyarán emelt panaszt a megye tanfelügyelője, amiért az iskolai alap kamatait nem szolgáltatta be az állami iskola gondnokságának. Az iskolai alap régebbi időnk-

³⁵ SÁL, Fond 9, 841. á., 1898/IV/66.

³⁶ Uo., 1896/XIII/7.

³⁷ Uo., 1909/5682.

³⁸ Uo., 1897/XXI/102; 1901/V/21.

³⁹ Uo., 1902/IV/8.

⁴⁰ A nagybaconi kepealap-saga epilógusa, hogy a visszafizetések kikényszerítése után a református lelkész, Benke Ferenc kér-

te a községet, hogy adják át egyházi kezelésbe az akkorra már 49 307 koronára növekedett összeget. Ebből az ortodox felekezetűek járandóságai átkerültek a saját egyházukhoz, majd a római katolikusok illetményeiért kardoskodó özv. Kapitány Kristófné közbenjárására, az őket illető 571 korona pedig a baróti római katolikus plébánia pénztárába folyt be. (Uo., 1909/5682.)

től fogva több forrásból tevődött össze, úgymint: 1. Gidófalvi-alap, 4000 korona (Gidófalvi Albert országgyűlési képviselővé választása alkalmával adományozta); 2. Lázár-alap, 665,84 korona (Lázár Mihály volt főispán adománya); 3. Nagyavasi-alap, 1797,06 korona (a község tulajdonát képező határrész hátrálékos kamatjaiból); 4. Székrézi birtokosság-alap, 8924,92 korona (Erdőeladás nyomán a birtokosság adománya); 5. Székrézi községi-alap, 6000 korona (Erdőeladás nyomán a község adománya); 6. Regálé-kötvény, 400 korona (a regálé-kárpótlás felosztása nyomán). Ehhez még kapcsolódtak kisebb adományozások, amelyeknek kamatai célzottan a tanulók jutalmazására voltak fordítandók. A századforduló előtt a község és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megegyezett a községi iskola államosításáról. A szerződés úgy rendelkezett, hogy az akkor 22 220,82 korona értékű alapból 17 357,92 korona éves kamatait az állami iskola működésére fordítják, a maradék 4862,90 korona összeg kamataiból pedig a község az állami iskola épületének mindenféle javításait fedezi.⁴¹ Ugyanekkor esedékes volt az óvodának az állami kezelésbe vétele is, a község a kincstár javára a 8000 korona értékű óvodai alap kamatait ajánlotta fel.⁴² A községi elöljáróság fenntartotta maga számára a jogot, hogy az alapok tőkéjét a saját belátása szerint fialtassa, ám miután sűrűsödtek a panaszkok az állami iskola gondnoksága részéről, hogy a nekik járó pénz csak töredékében folyt be, és az is rendszertelenül, a közoktatásügyi tárca elrendelte a 25 357,92 koronának az állampapírba fektetését. A kérdéses összeget azonban nem lehetett folyóvá tenni, mert mint kiderült, az elöljáróság azt régebb óta házilag kezelte, a kinnlevőségek nem voltak jelzáloggal biztosítva, a visszafizetéshez pedig már nem lehetett nagy reményeket fűzni. Petke Ferenc jegyző öt éven keresztül igyekezett elkendőzni a valóságot, ami az államkincstár közvetlen érintettsége miatt hiú ábrándnak bizonyult.⁴³ A történet a községi bíró, az adószedő és a jegyző ellen hivatali sikkasztás vádjával lefolytatott fegyelmi eljárással ért véget, amelynek lezárta előtt a jegyző nyugdíjba menekült, a tetemes kár viszont nem térült meg maradéktalanul.⁴⁴

A felsorolt példák azt mutatják, hogy a visszaélések azoknak az alapoknak a kezelése körül lehetek gyakoribbak, amelyek közvetlenül nem a község tulajdonát képezték, hanem csak az önkormányzat gondjaira voltak bízva. A törvényhatóság, bár kiemelt figyelmet szentelt a községek éves költségvetéseire és számadásaira, csak ritkán követelte meg, hogy azokban részletesen feltüntessék a kezelt alapok

számvitelének minden mozzanatát vagy akár a pontos mérleget. A szabálytalan közületi hitelezésre tehát a dualizmus majdnem teljes időszakára találunk példát, és joggal feltételezhetjük azt is, hogy a valós esetek száma jóval nagyobb lehetett, mint az a hivatalos vizsgálatok nyomán felszínre került.

A törvényhatóság intése és a hitelintézetek hívó szava

A kereskedelmi hitelintézetek megjelenése és számbeli gyarapodása merőben új helyzetet teremtett a községi, illetve a községek által kezelt tőkék gyümölcsöztetése terén. A községek nehezedő felsőbb kontroll, a kikölcsönzések jogszerűségét vizslató figyelem nyilvánvalóan terhéssé tette ezt a fajta haszonszerzési tevékenységet. Ugyanilyen mértékben, ha éppen nem fokozottabban a régi kinnlevőségek behajtása körüli bajok is nyomasztották az elöljáróságokat, amiből kiutat sokaknak a csekélyebb jövedelmezőségű, ám jóval kevesebb nyúggal járó takarékpénztári betét jelentette. Ezen a ponton találkoztak a falusi önkormányzat és a megyei közigazgatás szándékai. Az 1880-as évek elején észlelhető a vármegye részéről egy erőteljesebb nyomás, amelynek célja, hogy a szóban forgó tőkepénzeket hitelintézetbe tereljék be, alapértelmezetten a Háromszéki Takarékpénztárba. A kinyilvánított oka ennek a lépésnek a behajthatatlan kinnlevőségek további feltorlódásának az elhárítása volt, vagyis a községek háztartásának megóvása a jövedelem-kieséstől. A későbbi példák alapján világossá válik, az alispáni hivatal valójában mérlegelt, hogy esetenként, ebből a szempontból mi az előnyösebb a községnek? A 6-8%-os kamat melletti nagyobb rizikó a behajthatóság körül, avagy a csekélyebb, de biztos 4-4,5%-os hozam? A háromszéki összkép ezen megfontolás alapján is színesebbé vált, azaz hogy egy adott település önkormányzatának mekkora mozgástér volt megengedhető a felsőbb hatalom részéről. Megfigyelhető továbbá, hogy a vármegye mindenekelőtt azokat az újonnan létrejött tőkéket igyekezett becsatornázni a kereskedelmi takarékpénztárakba (az éves költségvetési többletből képződöttéken kívül), amelyek törzsvagyontárgy eladásából vagy közigazgatási felsőbb utasításra, a lakosság egyéni hozzájárulásából jöttek létre. A jog szerint a birtokosságok tulajdonát képező, de jogerősen azoknak még oda nem ítélt tőkéket (Bodza-alapok, államkölcsön-alapok), amelyeknek csak haszonélvezője volt a polgári község, többnyire békén hagyta ilyen szempontból a felsőbb hatalom,

⁴¹ SÁL, Fond 9, 859. á., 1908/III/885.

⁴² Uo., 1909/III/1158; SÁL, Fond 9, 844. á., 81. k., 1897. június 12. / 198. jkvp.

⁴³ SÁL, Fond 9, 859. á., 1909/III/68.

⁴⁴ Uo., 1910/XI/513.

csak a jelzáloggal való biztosításra szorították rá (kivétel azonban ezen a téren is megfigyelhető). Ennek a törekvésnek szemléletes példája Étfalva és Zoltán községek 1881-es számadásainak felülvizsgálata, amikor a törvényhatósági bizottság arra utasította a községeket, hogy a szegényalapok tőkéjét, amelyek rendkívül csekély összeget képviseltek, mindentől a Háromszéki Takarékpénztárba helyezték el. Hogy érzékeltethetőek legyenek a mértékek és arányok: Zoltán szegényalapjából addig 12 forint (24 korona) volt magánszemélyeknek kölcsönadva, 20 forint (40 korona) pedig már takarékpénztári betétben volt. Étfalván pedig ez 48, illetve 45 forintot (96/90 korona) tett ki.⁴⁵

A takarékpénztári betéthez vezető úton számításba kell venni magának az intézménynek a meglétét, illetve annak hívó szavát is. Háromszéken az első kereskedelmi takarékpénztárt Kézdivásárhelyen alapították, 1870-ben, és majd két évvel később kezdte el működését.⁴⁶ Ugyanabban az évben Háromszék közgyűlése javasolta, hogy a közelmúltban visszaszolgáltatót székely határőri vagyont adják el, az adásvételtől származó összegből pedig alapítsanak egy takarékpénztárt Sepsiszentgyörgyön. A belügyi tárca azonban óvatosságra intett: „a szék tulajdonába bocsájtott volt székely határőrezredek épületeinek és telkeinek elárúsítása csak akkor történhetik meg, ha az államcélokra szükséges épületekre nézve a fennfor-

gó tárgyalások be lesznek fejezve.”⁴⁷ A szék vezetése végül lemondott az ügyletről, a határőrségi vagyon egy részét felosztották a jogosult családok között, az ingatlanokat saját hatáskörében kezelte a megyei iskolaalap javára, a takarékpénztár pedig végül polgári kezdeményezésre jött létre, 1876-ban.⁴⁸ A takarékpénztárak igazgatóságai közvetlenül a közösségi pénzalapok kezelőit is megszólították, például 1886-ban, nem sokkal az alapításuk után a Baróti Takarékpénztár és az Erdővidéki Takarékpénztár fordult Háromszék vármegye alispáni hivatalához „a megyei és árvai pénzalapokból egy megfelelő összegnek olcsó kamat mellett a takarékpénztárnál elhelyezése iránt beadott kérésé[vel]”. Előbbinek az igényét a törvényhatósági bizottság visszautasította, egy inkább önkényes és ürügykereső, mintsem jogszabályokkal alátámasztható indoklással: „Miután ezen intézet részvényei nem névre szólnak, s ennél fogva nem nyújt személyes felelősséggel járó biztosítékot, kérésével elutasítandó.”⁴⁹ A másik hitelintézet imperatívusza viszont célba ért, a testület teljesítette az óhajt, ám joggal feltételezhető, hogy ez esetben nem csupán a névre szóló részvényeiben rejtett a siker titka, ugyanis a takarékpénztár protekciót élvezhetett, az alapításánál ott bábáskodtak a főispán, illetve a vármegyei hivatali apparátus más erős emberei is.⁵ A takarékpénztári igazgatók megkeresései hamarosan a községek szintjére is eljutottak.

Takarékpénztárak Háromszék vármegyében

település	név	alapítva
Kézdivásárhely	Kézdivásárhelyi Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1876. december 21.	1872
Sepsiszentgyörgy	Háromszéki Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1876. december 21.	1876
Barót	Baróti Takarékpénztár Rt. (alapítva Erdővidéki Népbank mint szövetkezet néven) Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1882. április 6; 1883. június 24.	1882
Illyefalva	Illyefalvi Népbank Szövetkezet (a Háromszéki Takarékpénztár fiókjává vált) Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1883. április 19; 1908. szeptember 13.	1883
Kézdivásárhely	Kézdivásárhelyi Kisegítő Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1885. június 21.	1885

⁴⁵ SÁL, Fond 9, 844. á., 29. k., 1882. október 6. / 262, 266. jkvp.

⁴⁶ SÁL, Fond 8, 910. á., 30. k., 1870/7051; 31. k., 1871/573, 2087, 2614. ikt; Fond 9, 844. á., 22. k., 1880. december 28. / 392. jkvp.

⁴⁷ SÁL, Fond 8, 910. á., 37. k., 1870. szeptember 6. / 44; 1870. december 6. / 11, 32; 1873. november 12. / 82. jkvp.

⁴⁸ BODOR Tivadar 1901, 3–19.

⁴⁹ SÁL, Fond 9, 844. á., 44. k., 1886. június 16. / 64. jkvp.

⁵⁰ Uo., 44. k., 1886. június 16. / 65. jkvp.

Barót	Erdővidéki Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1885. június 18.	1885
Kovácszna	Kovácsznai Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1892. július 31.	1892
Árkos	Sepsi-Árkosi Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1892. július 31.	1892
Bölon	Böloni Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1895. január 3.	1894
Kisborosnyó	Fillérbank Takarékpénztár és Hitelintézet Rt. (alapítva Kisboronyói Fillérbank Takaré- és Hitelszövetkezet néven) Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1896. május 14; 1912. május 23.	1896
Uzon	Uzoni Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1898. május 29.	1898
Bükszád	Bükszádi Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1899. február 16.	1898
Nagybacon	Nagybaconi Takarékpénztár Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1904. szeptember 11.	1904
Nagyborosnyó	Nagyborosnyói Népbank Rt. Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1910. augusztus 21.	1910

A pénzkölcsönzéssel saját akaratából első között Zágon község igyekezett felhagyni, 1880-ban. Joggal feltételezhető, hogy az újabb viszonyok között a pénzalap kezelése már inkább bosszúságot jelentett az előjárásnak, így a mérsékelt kamatot ígérő takarékpénztári betét mellett döntöttek – bár a képviselő-testületi határozat indoklásában ennél eufemistikusabban fogalmaz: „a községnek, mint ilyennek, továbbá a birtokosságának és a különböző hitfelekezetű egyházaknak is kisebb-nagyobb tőkéje van a községi lakosoknál előhelyezve. Ezen pénzkezelés legtöbb esetben a lakosságának az elszegényedésére szolgál, jelesen a tőke biztosítékául szolgáló ingatlan értékcsökkenését vonja maga után. Ehhez képest tehát a községi tőkék jövőben biztos jövedelmezés céljából állampapíroknak bevásárlása vagy takarékpénztárba helyezés útján kezelendők.”⁵¹ A hozzá hasonló nagyközségek általában több pénzalapot is kezeltek párhuzamosan, a képviselő-testületek akkoriban hoztak határozatot, hogy ezek közül melyiket teszik be takarékpénztárba, illetve melyik marad házi kezelésben. Például Bikfalva öt külön kamatozó tőkét igazgatott: magtárat, birtokossági, kocsmajog- és

szegényalapot, illetve a községi háztartás tartalékalapját, Az 1880. évi számadása szerint előbbi négy házi kezelésben működött, azaz helyi lakosoknak kamatra volt kiadva az odatartozó pénz, az utóbbinak nagyobb része a Háromszéki Takarékpénztárnál szerepelt betétként, a lakossági kinnlevőség csak töredéket képviselt, azok a régebbi, addig még vissza nem fizetett kölcsönpenzek voltak.⁵²

Jellemző ugyanakkor erre az időszakra a felsőbb nyomásnak egy másik megnyilvánulási formája, amikor a vármegye közgyűlése több községet utasított arra, hogy a folyó (az 1879. évitől kezdődő) számadás szerinti pénztári maradékot takarékpénztárba helyezték el – például Kökös és Maksa esetében –, míg a meglévő pénztőkék többségét az illetékes községek továbbra is saját kezelésben, a lakosságának immár szabálykövető módon kikölcsönözve faltatták.⁵³ A takarékpénztári betétet Maksa annyira kézenfekvőnek találta, hogy két év alatt minden kinnlevőségét behajtotta, és a teljes összegnek takarékpénztári elhelyezéséről döntött.⁵⁴ Barót 1880. évi számadása szerint jelentős összeg volt a lakosoknál kihelyezve, ám a vizsgálatból nem derült ki sem a tőke, sem az

⁵¹ Uo., 20. k., 1880. június 22. / 214. jkvp.

⁵² Uo., 24. k., 1881. augusztus 24. / 272. jkvp.

⁵³ Uo., 20. k., 1880. június 22. / 234; 1880. december 29. /

516. jkvp.

⁵⁴ Uo., 34. k., 1883. október 5. / 271. jkvp.

éves hozam pontos összege, aminek tisztázását követelte a törvényhatósági bizottság, ugyanakkor a nem kamatoztatott pénzeknek takarékpénztárba utalását, bár nem direkt módon, de javaslatba hozta: „Végre, miután a számadások lezárásával tetemes összeg pénztári készlet mutatkozik mindig akívül, hogy ily tetemes összegnek hevertetése iránt szükségesség fogrna fenn, ezen eljárása az előljárásság- és képviselő-testületnek helytelen gazdálkodását tünteti fel.”⁵⁵ A költségvetési többletbevételeknek hosszabb-rövidebb időre pénztáratba való terelésének ideáját, úgy tűnik, általában kedvezően fogadták az önkormányzatok, mert az 1880-as évek elejétől kezdődően már önjáróan működött a rendszer – aminek az lehetett az oka, hogy a le nem kötött takarékpénztári betétet könnyebben folyóvá lehetett tenni, mint behajtani a falustárstól a tartozást. Ezen a téren az évtized végén ennek csak a könyveléstechnikai részleteinek a korrigálása volt szükséges, amit Illyefalva község 1888. évi költségterve példáz: annak a községi képviselő-testület által megszavazott változatában a rendes kiadások között, „tőkésítés” jogcímen szerepelt 1200 forint (2400 korona), amire a törvényhatósági bizottság csak azzal a feltétellel adta áldását, ha „többlet” tétel közé sorolták át.⁵⁶

A századfordulót megelőző évtizedben csúcsra járatott arányosítások a törvényhatóságot újabb kihívások elé állították a községi tőkepénzek feletti kontroll tekintetében is. Már a korábbi évtizedekben fellángolt a vita egyes községekben a különböző vagyontárgyak (erdő, legelő és tőkepénzek) és kiváltságjogok (regálé) jövedelmeiről a községi előljárásság (és képviselő-testület), illetve a jogi személyiséggel még nem rendelkező birtokosság között. Ezek a sűrűlódások azonban inkább csak kivételeknek tekinthetők, általában konszenzus volt a két entitás között, ami nagyban a személyi átfedésekből is származtatható. A politikai község pénzügyi érdekeit szem előtt tartó felettes hatalmi szerv kezébe a jogalkotás hathatós eszközt adott, amikor az 1871-es, majd 1886-os törvényben arról rendelkezett, hogy minden korábbi jövedelme csorbítás nélkül fenntartandó.⁵⁷ Az alispáni hivatal, a közigazgatási bizottság és a közgyűlés mindig ehhez a paragrafushoz nyúlt, amikor egy-egy jószág disputa tárgyává vált. Az arányosításra vonatkozó jogszabályok ezzel az elvvel szembementek, és ha maga az eljárás még nem is adta a közbirtokosság, illetve az ún. kiszakító birtokosok kezére a korábban

azok hozzájárulásából létrejött pénzalapokat és a regalé-kárpótlásból származó tőkét, borítékolható volt, hogy polgári peres eljárásban ez fog bekövetkezni. A megyei közigazgatási apparátus mindennek a tudatában volt, és ezek szerint kereste az egyensúlyt akkor is, amikor nem teljesen községi törzsvagyonnak elkönyvelhető javak eladásából származó pénzüsszegek sorsáról döntött. A tulajdonjog körüli bizonytalanságban a községek bevételi forrásainak a megőrzése volt az első számú cél, ebből a szempontból pedig az alispáni hivatal főleg a faeladásokból keletkező tőkéken tartotta rajta a szemét, míg az évtizedekkel korábban keletkezettek esetében nagyobb mozgásteret engedélyezett az előljárásságoknak, amint azt már említettük. Az újonnan halmozódott tőkék útja többnyire a takarékpénztárakba vezetett, ezek számának a gyarapodása miatt pedig akkor már nem a Háromszéki Takarékpénztár számított az egyetlen választási lehetőségnek, hanem a területileg a legközelebbi lett a vezérlőelv. Ilyen szempontból számos eklatáns példával találkozhatunk. Szárazajta község 1891-es számadásának vizsgálata nyomán utasították a faeladásból bevételezett 4500 forint (9000 korona) takarékpénztárba helyezését, ami azonnal meg is történt maradéktalanul.⁵⁸ A törvényhatósági bizottság önmérsékletre is intett több falusi önkormányzatot, amikor azok bátrabb kézzel nyúltak az arányosítás tárgyát képező vagyontárgyak haszna felé, ám amikor a szükség megkívánta, a testület nem hezitált nagyobb darabokat is kicsípni onnan, a község javára. Például 1894-ben Dálnoknak adtak zöld utat, hogy 5000 forintot (10 000 korona) egy hitelintézet felállítására fordítson.⁵⁹ Továbbá, a korábbi nagy adósságokat felhalmozó és emiatt a vármegyei számvevőség gyámsága alatt levő Polyán község minden faeladásból származó bevétele (másokkal együtt) ennek az adósságnak a törlesztésére ment, éveken keresztül.⁶⁰ A prezentált két kivételtől eltekintve tehát az alapelv az újonnan felhalmozódott tőkéknek a pénztáratba való terelése volt, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy a hozam a község folyó bevételeit gyarapítsa, a lehető leghosszabb ideig – kivételezésre csak az igen szorongatott helyzetben lévőknek adódott lehetőség. Az olyan természetű együttműködést az önkormányzat és közbirtokosság között, amilyen a korábbiakban sűrűn előfordult, az arányosítás után már nem szorgalmazta, és nem is támogatta a felsőbb hatalom, akkor sem,

⁵⁵ Uo., 24. k., 1881. augusztus 24. / 279. jkvp.

⁵⁶ Uo., 50. k., 1887. december 29. / 318. jkvp.

⁵⁷ CJH, 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. 104§: „A község vagyonának oly nemű jövedelmei, melyek eddig is a község kiadásainak fedezésére fordítottak, ezentúl is mindenekelőtt ezen célra fordítandók.” 1886. évi XXII. törvény-

cikk a községekről. 111§.

⁵⁸ SÁL, Fond 9, 844. á., 65. k., 1892. október 14. / 452. jkvp; 841. á., 1893/XIII/317.

⁵⁹ SÁL, Fond 9, 844. á., 71. k., 1894. június 12. / 123. jkvp.

⁶⁰ Uo., 62. k., 1891. december 29. / 571. jkvp; 841. á., 1893/XIII/9.

ha a település szintjén kezdeményezés mutatkozott. Példa erre Illyefalva esete, ahol a község és a közbirtokosság egyfajta konzorciumot próbált létrehozni, amelynek célja a közteher-mentesítés lett volna. Egy közös kasszába terveztek befolytatni az erdőeladásból 24 000 forintot (48 000 korona), továbbá a regálé-kártalanítási kötvények, illetve a jövőbeni ingatlaneladásokból származó pénzek is ott halmozódtak volna. Ezek kamatjövödelmeit pedig a birtokosság földadójának a befizetésére és a községi háztartás támogatására tervezték fordítani – tegyük hozzá, az arányosítás előtti berendezkedés ment volna tovább. A megye közgyűlése viszont megtagadta a jogerőre emelését, indoklása szerint: „a község tulajdonát képező törzsvagyona jövedelmét a községi törvénnyel ellenkezőleg magáncélra kívánja fordítani.”⁶¹ A két entitás elkülönülése tehát visszafordíthatatlan, a községet is érdeklő pénzeket pedig jobb, ha nem a régi falusfelek közelében hagyják, hanem egy erre a célra létrejött hitelintézet kezeli.

Az alacsony likviditással rendelkező vidéki takarékpénztárak és hitelszövetkezetek meglehetősen korán szemet vetettek a községek által kezelt tőkére, a betétek, illetve üzletész bevonásának előkészítése pedig feltehetően informális csatornákon zajlott. Ezeknek a pénzintézeteknek a vezetői személyesen keresték fel az előjárókat, és tették meg nekik üzleti ajánlataikat, első körben legalábbis. Az eseményekről írásos feljegyzés általában nem történt, de az a tény, hogy az alapítások utáni fél évtized alatt elszaporodtak a szóban forgó pénzek sorsát illető községi képviselő-testületi határozatok, ezek többsége pedig a közelebb eső hitelintézetekbe történő áthelyezésről szóltak, az előzetes ajánlattételek és egyezkedések megtörténését igazolják. Ritkábban formálisan és átláthatóan is történt érintkezés, mint például a már említett baróti takarékpénztárak, vagy később az Illyefalvi Népbank Szövetkezet, illetve a Kisborosnyói Fillerbank Takaré- és Hitelszövetkezet esetében, amelynek további mozzanatai is ismertek.

Illyefalva község jegyzője a képviselő-testület 1894 februárjában tartott ülésén jelezte, megkereste őt a helyi népbank vezetősége, hogy a község saját tőkepénzéből bizonyos összeget kamatozás céljából ott helyezzenek el. Kedvezőbb kamatról nem esett szó, és egyéb indokot sem hozott fel a jegyző, az ötlet elnyerte jelenlévő képviselők tetszését, és azonnal egyetértettek, hogy a Háromszéki Takarékpénztárban lévő 20 000 forintnyi (40 000 korona) betét-

ből kivonnak 5000 forintot (10 000 korona), és azt a helyi intézetbe helyezik el, csupán azzal a kikötéssel, „hogy a kamatozás a felmondás napjától itt már megkezdődjék.” Az alispán elsőre csak az egyik betétkönyvön lévő 2300 forint (4600 korona) kivételét hagyta jóvá, azonban ez nem bátortalanította el az előjáróságot, két hónappal később még 2000 forintot (4000 korona), újabb két hónap elteltével pedig további 1500 forintot (3000 korona) helyeztek át. Az eljárás meghozhatta László Lukács bankigazgató étvágát is, mert a történetek után pontos instrukciókkal látta el az előjáróságot: „Helybeli népbankomnál pénzsükség állván be, teljes tisztelettel kérem úgy intézkedni, hogy folyó hó [június – N. B.] 23-án Illyefalva község pénzalapjából a Háromszéki Takarékpénztártól 500 frt. népbankomban átszármaztassék.”⁶² A történet epilógusa, hogy a századforduló után a Háromszéki Takarékpénztár abszorbeálta az illyefalvi intézetet, így az az előbbinek fiókjává vált, ezzel pedig a betét visszaáramlott oda, ahonnan elindult.⁶³ 1910-ben a Marosvásárhelyen alapított Agrár Takarékpénztár sepsiszentgyörgyi fiókja 4,2% kamatot plusz az arra kivetett tőkekamat-adó fizetését ajánlotta a községnek. Az előjáróság ezt el akarta fogadni, ám a bankigazgatóból takarékpénztári fiókvezetővé visszalépett László Lukács (aki a községi képviselő-testületnek is tagja volt) hatékonyan agitált ellene, és végül a jegyző által javasolt kompromisszum (a másfél-száz ezer korona körüli összeg fele maradjon a helyén, másik fele pedig az Agrár Takarékpénztárba menjen) végül nem valósult meg.⁶⁴ Három évvel később a község kézhez kapta az egy bő évtizeddel korábban nyélbe ütött tölgyfaüzletből származó, mintegy félszáz ezer korona összeget is, amit addig a háztartási egyensúly megbomlása miatt a vármegye központi pénztára kezelt. A községi képviselő-testület ezúttal is ugyanúgy döntött, a fele-fele részek külön elhelyezését határozta el az azonnal felhasználandó pénznek levonása után fennmaradó összegnek. A törvényhatósági bizottság ezúttal azzal az indokkal utasította el az előterjesztést, hogy az nem respektálta a Belügyminisztérium egy újabb keletű (bizonyára a községek által kezelt tőkepénzek iránti verseny elharapózása miatt hozott) rendeletét, mely megkövetelte mindkét pénzintézeti írásos ajánlat csatolását, illetve útmutatásként közölte, hogy csak az előnyösebb ajánlat elfogadható (a község nyilatkozata szerint mindkét takaréknak 5,5% kamatot ígért).⁶⁵

⁶¹ SÁL, Fond 9, 844. á., 69. k., 1893. október 14. / 531. jkvp.

⁶² SÁL, Fond 9, 841. á. 1894/XIII/103.

⁶³ SÁL, Fond 9, 844. á., 130. k. 1909. január 30. / 38. jkvp.

⁶⁴ Az Agrár Takarékpénztár Rt. alapításáról lásd NAGY Botond 2021, 289. A tőkeelhelyezés körüli vitát lásd SÁL, Fond 9, 841.

á., 1910/ 3580; 844. á., 134. k., 1910. április 29. / 216. jkvp; 1910. július 15. / 249. jkvp.

⁶⁵ SÁL, Fond 9, 841. á., 1902/XIII/4; 844. á., 142. k., 1913. december 16. / 616. jkvp.

A kisborosnyói hitelintézetnek az igazgatósága az alapítás után három évvel, 1899 februárjában lépett, hogy tőkét vonjon be Bodzaforduló, Bodzavám és Szitabodza községekből: „Indítványoztatik, hogy mivel a három Bodza községből ez idő szerint 310 Bodza-fordulói, bodzai-vámi és szita-bodzai (oda való) lakos 45 907 Krn. értékig vette igénybe hitel-szükségletének pénzintézetünket, a három község képviselő-testülete felhívandó lenne, hogy tőkepénzeit 5% kamat mellett intézetünknel helyezze el, mivel máskülönben nem lennének képesek az odavaló lakosoknak még további hitelt is nyújtani.” Joggal feltételezhető az előzetes informális egyezség, mivel előbbinek az igazgatósági ülését – ahonnan a felhívás kiment – négy nappal megelőzte Szitabodza képviselő-testületének a határozata, amely a felhívásra válaszul, annak kívánalmai szerinti eljárást helyezett kilátásba: „Minthogy Kézdivásárhely nagyon messze van, a községnek sok kiadásba kerül a %-ok előírása, s a netáni betétek eszközése, képviselő-testületünk ezen kamatozó tőkének rendes időbeni felmondása mellett, onnan kivonni és a kisborosnyói takarékpénztárba elhelyezni határozta.” Az alispáni hivatal nem akadékoskodott az időpontok körüli anomálián, azonnal jóváhagyta a 2117 forintra (4234 korona) vonatkozó kérést.⁶⁶ Bodzavám képviselő-testülete a kisborosnyói hitelintézet igazgatóságával egy napon ült össze, itt a jegyző vezette fel a határozati javaslatot, ami szintén előzetes egyeztetést sejtet: „a község tőkepénzeit, részint azon okból, hogy Sepsz Sztgyörgy távol van, részint pedig azért, hogy Kisborosnyón 5% fizettetik a betétek után, míg jelenleg 4,5%-ot kap, célszerű volna a kisborosnyói takarékbba elhelyezni.” A község, ismeretlen okból kifolyólag csak év végén terjesztette fel a határozatot az alispánhoz jóváhagyásra, aki név szerinti szavazattal a határozat újbóli meghozatalára utasította a falusi képviselőket.⁶⁷ Úgy tűnik, az alispán készségesebbnek mutatkozott, amikor a kézdivásárhelyi hitelintézetekből való betétek kivételéről volt szó, a Háromszéki Takarékpénztár betéte erősebb közigazgatási védelem alatt állt ilyen szempontból (minden bizonnyal a kivonási kísérletek elharapozása miatt), Bodzavám előljáróinak pedig lehetett némi sejtelmük erről, amikor halogatták kikérni a jóváhagyást. A törvényhatósági bizottság elé terjesztett ügy végül nem kapott zöld utat, az indoklás szerint azért, mert a kisebb hitelintézet képtelen lett volna egyben visszafizetni 6490 koronára rúgó összeget, ha a példának felhozott esetleges községház-épít-

kezés alkalmával erre sor került volna. Mindezt olyan körülmény között, hogy éves többletösszegeből, illetve a lakosok egyéni hozzájárulása által felhalmozódott tőkéről volt szó, amely nem minősült törzsvagyonnak, így elvileg a község vezetésének szabadabb keze kellett volna legyen.⁶⁸ Bodzaforduló a pénzei mozgatásával nem törődött: vagy a hitelintézet imperatívusza hagyta hidegen, vagy a közigazgatási eljárás nehézségei készítették erre. 1902-ben a három település egyesült, Magyarbodza község elnevezéssel, az összeolvadt készpénzvagyong akkor három helyen hevert, – a Háromszéki Takarékpénztárnál, a Kovásznai Takarékpénztárnál és a Kisborosnyói Fillerbank Takarékpénztárnál – ahonnan hamarosan a Nagyborosnyó Községi Hitelszövetkezethez folyt át, majd újabb néhány év elteltével az Agrár Takarékpénztár sepsiszentgyörgyi fiókja tett olyan ajánlatot a községnek az akkor 22 000 koronát kitevő összegnek kamatoztatására, amelyet a törvényhatóság is ellenvetés nélkül helybenhagyott.⁶⁹

Nyilvánvaló, hogy létezett egy konszenzus a község és a vármegye képviselői között, hogy a helyi takarékpénztárak számának gyarapodása nyomán, az addig alapértelmezett Háromszéki Takarékpénztárban lévő községi betétek átvándorolhatnak azokba, amelyek területileg közelebb esnek a településhez, vagy teljes átfedés van. Hozzá kell tennünk, hogy a legtöbb vidéki alapításnál ott bábáskodott a Háromszéki Takarékpénztár Rt., jelentős mértékben birtokolta ezek részvényeit is, így erősek voltak a kapcsolatok, ha formálisan nem is minősült ez fiókrendszernek. Az ezek versenytársainak minősülő vidéki takarékok nem egyszer hátrányt szenvedtek (különbféle formai hibákra hivatkozva), amikor az alispáni hivatalban vagy törvényhatósági bizottságban döntés született arról, hogy egy község hova helyezze el a pénzeit. Ebből a szempontból eklatáns példa Kőröspatak esete, amely másfél évig viaskodott a vármegyei közigazgatással, míg 14 012 korona összegű Bodza-alapját és regálé-kártalanításból származó pénzt kivonhatta a háromszéki takarékból és elhelyezhette azt az árkosiban. A település a megyeszékhely vonzáskörében helyezkedett el, a helyválttatás önmagában nem járt nagy előnnyel, az előljáróság és képviselő-testület mégis hajlandó volt az egyre burjánzó felsőbb utasításoknak eleget tenni, míg célját elérte.⁷⁰ Az ellentmondások és kivételes esetek dacára a területiség elve markánsan körvonalazódik akkor is, amikor a község régebb óta meglévő, saját maga kezelte, illetve újab-

⁶⁶ SÁL, Fond 9, 841. á., 1899/XIII/207.

⁶⁷ Uo., 1900/XIII/48.

⁶⁸ SÁL, Fond 9, 844. á., 90. k., 1900. április 20. / 92. jkvp.

⁶⁹ A három község egyesítését és Magyarbodza létrejöttét lásd NAGY Botond 2022. A pénzbetétek kivonására és újbóli elhe-

lyezésére vonatkozóan lásd SÁL, Fond 9, 844. á., 101. k., 1903. július 14. / 209. jkvp; 122. k., 1907. július 19. / 269. jkvp; 841. á., 1907/ 6043.

⁷⁰ SÁL, Fond 9, 841. á., 1903/1807; 844. á., 102. k., 1903. október 13. / 343. jkvp.

ban keletkezett tőkét származtatta át a helyi takarékpénztárba. Ugyanakkor ennek a szempont-értvényesítésnek kényes az egyensúlya, az üzleti vetélytársak – esetenként egymásra licitáló – hívó szava gyakran felülírta ezt.

Az eddigiek alapján megállapítható, hogy 20. század első évtizedében a község gondjaira bízott pénzek jelentős hányada hitelintézetekbe, ezen belül pedig takarékpénztárakban volt elhelyezve kamatozás céljából, legyen szó községi törzsvagyont képező tőkéről, folyó pénztári maradékról, valamilyen konkrét céllal létesítette, lakossági egyéni hozzájárulást feltételező alapról, valamint olyanról, amelyre az önkormányzat nem formálhatott tulajdonjogot. Ezzel magyarázható az a jelenség, hogy több olyan községnek, amely az átlagosnál jobb anyagi helyzetben volt, és a korábbi évtizedekben törvényhatósági jóváhagyást feltételező képviselő-testületi határozatot hozott a pénzalapok sorsáról, nincs akkortájt olyan természetű ügye a vármegye közgyűléséhez vagy alispáni hivatalához terjesztve, a folyó költségtervekben és zárszámadásokban azonban szerepelnek a kamatjövedelmek összegei. Jelentős a száma viszont azoknak a községeknek is, amelyeknek vagyoni leltárából korábban hiányzott, vagy jelentéktelen volumenű volt a kamatozó tőke tétel, a századforduló körül pedig bekapcsolódtak a tőkehalmozásba. Ezek előfordulási arányait tekintve ki kell emelnünk az Orbai járást, ahol a közepes- és kisközségek majdnem mindegyike ide sorolható. Például Papolc és Csomakörös községek az 1911. év elején hoztak határozatot pénzeik sorsáról. Előbbi egyöntetűen a Kovásznai Takarékpénztárat preferálta, utóbbi a közteher-megváltási alapját ugyanide, az összes többit az Agrár Takarékpénztár sepsiszentgyörgyi fiókjába helyezte el – ám a későbbiekben képződött tőkét jobbnak látta a kovásznai takarékbba betenni.⁷¹ Az egy körjegyzőséghez tartozó Haraly, Hilib, Imecsfalva és Székelypetőfalva községekben ez idő tájt többnyire a területiség elve érvényesült a tőkék elhelyezése során. Imecsfalva hét alapjának összege 6723 koronát tett ki, ez mindentől a Kézdivásárhelyi Takarékpénztár betétalapját gyarapította. Hilibnek két, összesen 18 803 koronára rúgó alapja ugyanannak a takaréknak két betétkönyvében szerepelt, további öt alapjának 905 koronája pedig a Kézdivásárhelyi Kiegészítő Takarékpénztárén. Székelypetőfalva a Kovásznai Takarékpénztárban 5411 koronát, a Kézdivásárhelyi Takarékpénztárban 589 koronát fialtatott. Haralynak e két hitelintézetnél vezetett számláján 8332, illetve 363 korona

volt, ezen a településen azonban a község továbbra is kölcsönöket nyújtott a lakosságnak. Például a tenyészbikaalap mintegy 300 koronát tett ki, ami egészében a helyi lakosoknak volt kiadva, sőt a képviselő-testület akkor döntött hasonló céllal az iskolaalap sorsáról is, amely addig a kovásznai takaréknak betétjén szerepelt: „felmondandó, és a számadási vizsgálat során tett észrevétel értelmében elhelyezendő az 5%-os iskolai pótdó megváltási alapról, mely kötvények mellett van 8%-os kamatra, kifogástalan fizető kezesek jóállása mellett, vagyonos haralyi lakosoknak kiadva.”⁷² A vármegye közgyűlésének figyelme lankadt lehetett, amikor erre, a községi törvény rendelkezéseit sértő határozatra áldását adta, néhány hónappal korábban viszont elakasztott egy Székelypetőfalváról érkezett, éppen amiatt, mert az két kezessel és nem jelzáloggal volt biztosítva.⁷³ A felsoroltak alapján egy általánosabb jellegű megállapítás ezen a helyen is megejthető: a községek által nyújtott hitelek továbbra is, a nagy háborút megelőző évben is gyakorlatban voltak (bár erre a kereslet egyre szűkül), bár hovatovább a jelzálog lett a rendszer, kivételként a kezességgel történő hitelbiztosítás is felbukkant.

A takarékpénztárakban elhelyezett községi pénzeknél tehát általában a területiség vált a vezérlő elvvé, amit világosan kifejez Bitá esete is. Ezt a falut 1913-ban egy közigazgatási területi kiigazítás keretében elcsatolták a Kézdi járástól, és a Sepsiszentgyörgyi járás részévé tették, a községi képviselő-testület pedig azonnal szükségét látta, hogy a kézdivásárhelyi takaréknál vezetett számláját felszámolja, és a kivont 13 494 koronát az Agrár Takarékpénztár sepsiszentgyörgyi fiókjánál helyezze el. Indoklásuk ellen a megye nem emelt kifogást: „a község a sepsis járáshoz csatoltatván be, így az érintkezés Sepsiszentgyörggyel gyakoribb, és a pénzkezelés előnyösebb.”⁷⁴ A takarékpénztárak közötti verseny a községi betétekért világosan az Agrár Takarékpénztár fiókjainak a megnyitásával parázslott fel. Ez az intézmény meglehetősen aktívnak mutatkozott, feltehető, hogy a megye területén minden eljáráságot megkörnyékezett az ajánlatával, amire viszont egy részüktől bizonyosan nem kapott választ. Ennek egyik oka az lehetett, hogy főként a kisebb tőkevagyonnal rendelkező települések előjárói ragaszkodtak a területiség elvéhez, vagyis nem érte meg a megyeközpontba járni a remélhető csekély plusznyereségért. A nagyobb tőkével rendelkezőknek pedig mérlegelniük kellett, hogy a közigazgatási apparátus védelme alatt álló Háromszéki Takarékpénztár elengedi-e a betétet, vagy sem. Az agrártakarék

⁷¹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1911/7946, 1912/5632; 844. á., 136. k., 1911. január 16. / 36. jkvp, 137. k., 1911. július 15. / 438–439. jkvp, 140. k., 1912. július 13. / 301. jkvp.

⁷² SÁL, Fond 9, 841. á., 1913/11054; 844. á., 142. k., 1913.

október 18. / 564, 571, 572, 573. jkvp.

⁷³ SÁL, Fond 9, 844. á., 141. k., 1913. április 26. / 160. jkvp.

⁷⁴ Uo., 142. k., 1913. október 18. / 450. jkvp.

1912-ben Kézdivásárhelyen is fiókot nyitott, majd lépéseket tett a községi pénzek bevonására. A jelentős tőkeállománnyal rendelkező Kézdiszentlélek azonnal válaszolt a felhívásra, az addig fele-felerészben a Kézdivásárhelyi Takarékpénztárnál és a Kézdivásárhelyi Kisegítő Takarékpénztárnál elhelyezett, 96 000 koronát kitevő erdei alapja kivételéről és az agrártakarék fiókjához történő újbóli elhelyezéséről hozott határozatot. A törvényhatósági bizottság ezt nem hagyta jóvá, fellebbezés nyomán viszont a belügyminisztérium a község javára döntött, a válaszában arra is rávilágítva, hogy a vármegyei közigazgatási apparátus helytelenül járt el ilyen ügyekben, illetve az sugallja, hogy rendszerint a közgyűlés is szabálytalan határozatokat hozott: „[a harmadik pénztárnál való elhelyezés – N. B.] nem tekinthető olyan rendelkezésnek, amellyel a községi vagyonkezelés módjánál a fennálló gyakorlat megváltoztatása célozhatnánk.” A minisztériumi döntés nyomán a község is vérszemet kaphatott, mert az eljárás megismétlése során immár a teljes tőkeállományának költöztetését helyezte kilátásba, amit a közigazgatási apparátus újfent blokkolt, a főszolgabíró azon valószerűtlen állítását tartva szem előtt, hogy a két takaréknál, ahol addig a pénz fialt, 5,75%-os kamatot kínált. A vármegyei közgyűlése a minisztériumi utasítással teljesen szembenemelve, másodszer is elbukatta a községet, amely végül okosabbnak látta letenni ambícióiról.⁷⁵

Takarékpénztárból vissza házi kezelésbe

A takarékpénztárba vezető út nem volt egyértelmű és egyirányú a községek tőkepénzei számára, visszaáramlás pedig leginkább az 1890-es évek elején volt tapasztalható. A fordulat összeköthető a regálék állami kezelésbe vételével, amely esemény a háromszéki községek zömének relatív kényelmes háztartás-vitelének a megszakadását eredményezte. Az állami kárpótlás eléggé nagyvonalú volt, az abból származó kamatok hathatós támogatást nyújthattak volna a községi költségvetésnek, ám ezek az összegek javarészből felmorzsolódtak, vagy egy-egy nagyobb kiadás, vagy a lakosok közötti felosztás nyomán. Megfigyelhető ezekben az években a községi pótdozás szélesebb körű elterjedése, illetve magának a tehernek a növekedése is, a községi tőkepénzek házi kezelésének újbóli fellángolására ennek a pluszterhernek az enyhítését célzó alternatívaként tekinthetünk.⁷⁶ A pénz eredete szempontjából egyaránt előfordult, hogy meglévő tőkét vont ki a község a takarékpénztárból, illetve fatömeg, vagy földterület

eladásából, esetleg lakossági hozzájárulásból újonnan képződött állított be hasznot hajtani.

Háromszéken a takarékpénztári betét felszámolásának és a pénz házi kezelésbe való visszavételének első, kudarcos kísérlete 1884-ben történt. Felsőcsernáton község akkor kérelmezte, hogy a Kézdivásárhelyi Takarékpénztárban alig pár évig kezelt községi tőkét visszaszerezhesse, és abból nagyobb hozam mellett kölcsönöket folyósítson ottani lakóknak. A törvényhatósági bizottság hajthatatlannak mutatkozott az árral szembemenő ügyben: „a megyei alapok pénzei is ma már egyeseknek kölcsönképpen ki nem adhatók, hanem államkötvényekbe fektetés által gyümölcsötterendők.”⁷⁷ A község a felsőbb utasítással szembeszegült, és az eredeti elképzelése szerint cselekedett, amit végül legmagasabb szintről, a belügyminisztérium állított le, és a pénznek a takaréknál való visszaszámolásával ért véget.⁷⁸ A felsőcsernátoni eset minden elemében kerülendő példának minősült, a megyének, mint felügyeleti szervnek, az ehhez hasonlatos ügyekben tanúsított szigor csupán olykor enyhült, amikor a falusi önkormányzat súlyosabb anyagi helyzetbe került. Sepsi járásból Besenyő község 1889-ben adott túl a közel kétszázötven kataszteri holdat kitevő bodzai területein, ami nagyrészt erdőből és legelőből állt, de magába foglalt kaszáló és telkeket is. A vételár sorsát tekintve, a törvényhatósági bizottság jóváhagyása a következőképpen fogalmazott: „A pénzkezelésre vonatkozólag olyképp történt intézkedés, hogy az eladás után rögtön takarékpénztárba elhelyeztessék, azonban egyes birtokosoknak első helyen, kétszeres értékű betáblázás mellett törvényes kamatra kiadandó törvényhatósági felügyelet mellett.”⁷⁹ A község erre a záradékra úgy tekintett, mint egy állandó érvényű, elvi hozzájárulásra, a későbbiekben ezért egyenként nem kérte ki a törvényhatóság áldását, hanem amikor valamely falubeli részére kölcsönt folyósított, minden egyes ilyen alkalomkor kivette a megfelelő összeget a takarékpénztári számláról. Ugyanígy saját hatáskörében rendelkezett a jelzalog törléséről is, amikor egy adósságot kiegyenlítettek, anélkül, hogy a vármegyei apparátus erről értesült volna. Az egyetlen közlési lehetőségnek fennmaradt az éves költségvetés/számadás, amely a kamatként befolyó összegeket tüntette fel a bevételi oldalon, azt sem részletezve, hogy mely része a takarékpénztári, illetve a saját kezelésből származó a kamatnak. Besenyőnek e tőkepénzére vonatkozóan négy évvel később bukkant még fel egy utalás, amikor az jogerősen a birtokosság kezébe került, és annak elnöke két rendben is engedélyt kért

⁷⁵ SÁL, Fond 9, 841. á., 1913/3100; 844. á., 141. k., 1913. április 26. / 183. jkvp; 142. k., 1913. október 18. / 621. jkvp.

⁷⁶ NAGY Botond 2021b, 55–56.

⁷⁷ SÁL, Fond 9, 844. á., 38. k., 1884. augusztus 26. / 195. jkvp.

⁷⁸ Uo., 40. k., 1884. december 30. / 383. jkvp.

⁷⁹ Uo., 54. k., 1889. június 9. / 119. jkvp.

a még takarékból lévő összegből összesen kb. 1000 forint (2000 korona) kivonására, hogy azt magánszemélyeknek kölcsön adhassa 8% kamattal. A későbbiekben a birtokosság kölcsönzései is láthatatlanná váltak a törvényhatósági bizottság számára.⁸⁰ A Miklósvári járáshoz tartozó Nagybaconban a község (saját ügyletein kívül) mint a birtokosság vagyonának kezelője is érintetté vált a kölcsönzésekben, szerepe mégsem marginális, mivel a kamatjövedelem közvetlen hasznélvezője volt. Az arányosítási eljárás még az első mozzanatainál tartott, amikor 1890-ben úgy határozott a birtokosok egyeteme (későbbi kiszakítók és közösen maradt kisebb birtokosok együtt), hogy fatömeg (Likat déli része, és az Uzonbércén lévő tölgyfák) elidegenítéséből származó bevételből (mintegy 20 000 forint [40 000 korona]) kölcsönalapot hoz létre – ami későbbi, kisebb-nagyobb feladások révén tovább gyarapodott.⁸¹ A lépés előzménye, hogy a birtokosság a jog szerint őt illető regálé-kárpótlást ugyan az önkormányzatnak ajánlotta fel, ám az község-ház-építésre volt előirányozva, és a községnek az éves költségvetéséből ekképpen kiesett biztos bevételt szándékozta helyettesíteni az új alap kamatjövedelméből a két entitás.⁸² Az egyezséget olyan alkudozás előzhette meg, amelyről írott forrás nem maradt fenn, az alku mozzatórugói és tárgya a község és birtokosság korábbi évtizedekben kialakult együttműködésből fejthető vissza – a gyakorlat pedig minden bizonnyal előfordult más településen is (az előbbieken bemutatott Illyefalván nyilván azért akadt fenn a törvényhatóság szűrőjén a hasonló szellemű kezdeményezés, mert az arányosítás során jogerősen elkülönült a két entitás, és hasznélvezőként nem kizárólag az önkormányzat volt megnevezve). Ezek szerint az önkormányzat és a birtokosság formális szétválását megelőzően a közös erdőkre kirótt adót, illetve őrzési díjat a polgári község egyenlítette ki, illetve az ezzel járó adminisztratív teendőket is magára vállalta a regálé-jövedelmekért cserébe. Az arányosítás azonban előrevetítette, hogy ezek a terhek már a közbirtokosságra nehezednek, és hovatovább, a község mérlegeinek negatív szaldója a pótdózást is kilátásba helyezte, ami pedig a pluszköltségek halmozódását jelentette a komposzteszorátusnak. Az átmenet nehézségeinek az enyhítése volt tehát itt a cél mindkét fél részéről. A *Nagybacon községi közbirtokossági erdősírtési alap* elnevezésű pénztár szabályos, a belügyi tárca által jóváhagyott alapszabállyal rendelkezett, amely szerint elsősorban a birtokosság

tagjai lehettek kölcsönvevők, akik pedig részességi hányadukkal (jog)biztosították a kölcsönt, nem volt követelmény a jelzálog. Ez a könnyítés azzal magyarázható, hogy a birtokosság a magánjog talaján jött létre, nem volt rá alkalmazható a községi törvény.⁸³ Az Orbai járásban Páké község nem rendelkezett korábban felhalmozódott tőkével, 1893-ban fatömeg eladásából (Kalabucs-erdő) származó pénzének sorsáról úgy rendelkezett, hogy részben a folyó kiadásaira fordítja, a fennmaradó 1400 forintot (2800 korona) pedig helyi lakosoknak kikölcsönözi 6%-os kamatra, két kezes jóállása mellett. A törvényhatóság a házi kezeléssel nem ellenkezett, csupán annak módját igazította a törvény rendelkezéseivel: „kölcsönt csak első helyen, jelzálogilag biztosított kötelezvény mellett helyezze el ...addig, pedig amíg a kölcsönért folyamodók a szabályszerű kötlevelet kiállítják, a tőkepénz gyümölcsözőleg a vármegye területén fennálló pénzügyintézetnél helyeztessék el”.⁸⁴ Ugyanez a modell érvényesült Páva község esetében is, amely szintén fatömeg értékesítéséből (Lakóca-erdő) 70 500 forint (141 000 korona) bevételre tett szert, ennek első részlete kézhez vétele után a község képviselő-testülete hevenyészett kölcsönzési szabályzatot állított össze, mely szerint 100 forintnál nagyobb összegű kölcsönöket folyósítanak 6%-os kamatra, azt a részt pedig, amit így nem sikerül kiadni, 4% kamat mellett a Kovásznai Takarékpénztárba tervezték elhelyezni. Mivel a normatíva további pontjai a községi törvénnyel összhangban voltak, azt a vármegye közgyűlése készségesen elfogadta, a kölcsönzés pedig községi előjárósági és képviselő-testületi hatáskörben zajlott tovább, és a későbbi gyakorlatra vonatkozóan korlátozottan maradt fenn írott forrás.⁸⁵ Kézdi járásban Altorja község helyzete sajátos volt: az 1854-es államkölcsönből származó tőkéje részben a Kézdivásárhelyi Takarékpénztárban volt, részben pedig saját maga kezelte. 1893-ban azzal kellett szembenéznie, hogy a helyiek már nem igénylik 8%-os kamattal a kölcsönt, ugyanakkor az előjáróság kevesellte a 4,5%-os takarékpénztári kamatot. A helyzetet úgy oldották meg, hogy a teljes összeget községi kezelésbe vették, a 6% kamatu kölcsönre pedig volt kereslet, mert két év múlva már kisebb összegekben vonták ki a szegényalap részét képező pénzeket is a takarékból, és kamatoztatták a lakosság körében.⁸⁶ Kézdimartonfalva előjárói idejekorán kalkuláltak, és pontos összegnek a kivételét szavaztatták meg a képviselő-testülettel. 1893 tavaszán a falu

⁸⁰ SÁL, Fond 9, 841. á., 1893/XIII/57.

⁸¹ SÁL, Fond 9, 860. á., 56. ie. 3–6.

⁸² SÁL Fond 9, 841. á., 1889/II/14. (új. sz. 1889/38).

⁸³ Uo., 1890/II/49. (új. sz. 1890/65.); SÁL, Fond 9, 844. á., 57. k., 1890. június 13. /123. jkvp.

⁸⁴ SÁL, Fond 8, 910. á., 30. k., 1870/ 2381; Fond 9, 841. á., 1893/XIII/4; 844. á., 67. k., 1893. június 13. / 66. jkvp.

⁸⁵ SÁL, Fond 9, 844. á., 67. k., 1893. június 13. / 95. jkvp.

⁸⁶ SÁL, Fond 9, 841. á., 1893/XIII/464; 1895/XII/229; 844. á., 74. k., 1895. június 14. / 131. jkvp.

lakosainak kölcsönigénye összesítve 4058 forintot (8116 korona) tett ki, ekkora összeg került ki a Kézdivásárhelyi Takarékpénztár betétállományából, amire az alispán áldását adta, bár nagyobb átláthatóságot javasolt: „tőke kivétele és annak a község lakói között első helyen, jelzálogilag biztosítás feltétele mellett elhelyezése ellen elvben ellenvetést nem teszek. Mindazonáltal a tőkefelvételt csak akkor engedélyezhetném, ha meggyőződhetnék az iránt, hogy a jelzett tőke bátran elhelyezhető, amit az esetleg kölcsönkérők névsora mutatna meg.”⁸⁷ A hitelfelvétel kikötéseit pontosan rögzítő szabályzat hiánya okozta sebezhetőségrevilágítanak rá a községi képviselő-testületnek 1897 tavaszán hozott határozatai a kamatfizetési határidők megváltoztatására vonatkozóan. A mozzanat megszólaltatta a vészharangot az alispáni hivatalnál, és azonnal vizsgálat indult azt megállapítandó, hogy miként is zajlik a kölcsönzés. A szolgabíró rendben találta az ügyeket a község anyagi érdekei szempontjából, a tisztí főügyész azonban arra hívta fel a figyelmet, hogy egy esetleges bírósági eljárás esetén nem hajtható be 8%, hanem legfeljebb 5%-os kamatot kitevő összeg – ami általánosan érvényes minden olyan községre, amely ilyenképpen szándékozott hasznot szerezni.⁸⁸ A kereslet állandó lehetett, mert a község a takarékpénztári maradékot a következő években fokozatosan kivonta, anélkül, hogy erről külön tájékoztatta volna az alispáni hivatalt, 1901-ben pedig a másik pénzügyintézetnél, a Kézdivásárhelyi Kiegészítő Takarékpénztárnál lévő összeg is sorra került: a házi kezelést illetően betérjesztette igényét, az előjáróság állítása szerint továbbra is 8%-os kamathaszonra volt remény.⁸⁹

A községi pénzkölcsönzés egy sajátos válfaja alakult ki azokban a Sepsí járáshoz tartozó településeken, amelyek régebbi idők óta, akár az 1860-as évektől kezdődően folytatták ezt a tevékenységet. A századforduló körül ezen községek készpénzvagyományának az a része amelyre nem volt kereslet a lakosság részéről, ugyanúgy a kereskedelmi hitelintézetekben kamatozott alacsonyabb hozammal, mint az összes többi esetében. A házi kezelés azonban nagyobb vármegyei kontroll mellett, a községi törvény előírásainak (a kölcsönvett összeg a jelzálog tárgyát képező ingatlan háromszoros becsértéke, telekkönyvi betáblázás első helyen) szigorú betartása mellett zajlott, legyen szó régebb (Bodza-pénz) vagy újabban (fatömeg-eladásból) keletkezett, illetve újabban kama-

toztatható volumenűvé halmozódott (szegényalap, község-ház-építési alap) tőkéről. Ebből a szempontból kiemelkedik a környezetéből Nagyborosnyó, Gidófalva és Uzon, de előfordult a gyakorlat Feldoboly, Étfalvazoltán, Fotosmartonos és Kökök községekben is. A valóságban ez azt jelentette, hogy a községi képviselő-testület majdnem minden egyes hiteligényt külön tárgyalt (ritkábban kettő-hármat tömbösítve), továbbá határozatot hozott az igényelt (illetve a jelzálogként felajánlott ingatlan 1/3 becsértékét meg nem haladó) összegnek a takarékpénztárból való kivételéről. Minden ilyen határozatot pedig darabonként jóváhagyott a felettes közigazgatás, azaz megtörtént a kölcsönvevő személyek név szerinti bemutatása az alispáni hivatalnak, esetenként a törvényhatósági bizottságnak.⁹⁰ Nem ismert az oka, hogy miért tartottak ki ezek a községek a nehézkes ügyintézés mellett, és nem léptek olyan módon, mint a korábban említettek, de gyanítható, hogy a megyeközpont közelsége és a régebb óta kialakult rutin együttesen járulhatott hozzá a nagyobb fokú felsőbb kontroll fennmaradásához. Nem tudhatjuk azt sem, hogy számukra a takarékpénztárnál vezetett saját számla hozzáférhető volt-e felsőbb engedély nélkül, illetve telekkönyvi bejegyzés módosítását igényelheték-e autonóm módon? Mindenesetre a községi törvény ezt az eljárást nem tette kötelezővé. A sajátos eljárás középtávjára Gidófalva példája világít rá, ahol a kölcsönzések (visszafizetések adatai nélkül) néhány éves, foghíjas krónikája a következő: 1893-ban a birtokosság a jog szerint saját tulajdonát képező, de a község által kezelt Bodza-pénzből vett kölcsön két alkalommal, összesen 727 forintot (1454 korona), ugyanakkor magánszemélyek összesen 1000 forint (2000 korona) kölcsönért folyamodtak.⁹¹ Két évvel később a község a saját tőkepénzből közel 400 forintot (800 korona), a Bodza-pénzből 100 forintot (200 korona) tudott kölcsön adni, mivel csak ennyi állt rendelkezésre, 6%-os kamat mellett nem volt kielégíthető minden igény.⁹² Újabb két év múltával a visszafizetések nyomán a takarékpénztári számla 600 forinttal (1200 korona) gyarapodott, amire nagyon rövid idő alatt jelentkezett kérelmező.⁹³ 1900 nyarán az időközben megtörtént visszafizetés esedékességénél már szintén lesben állt egy igénylő, és azonnal élt a lehetőséggel.⁹⁴ A takarékpénztár közbeiktatása és az ügyletek egyenkénti jóváhagyása a törvényhatóság részéről egyértelműen feleslegesnek mutatkozott ebben az esetben.

⁸⁷ SÁL, Fond 9, 841. á., 1893/XIII/150.

⁸⁸ Uo., 1897/XIII/310.

⁸⁹ Uo., 1901/XIII/696.

⁹⁰ Hiteligényre és visszafizetés esetén a jelzálog törlésére példák: Uo., 1895/XIII/311; 1896/XIII/8, 620; 1898/XIII/312, 316, 318, 361, 387, 475, 638; 1902/XIII/12, 52, 159, 275, 600,

646, 650, 679, 691.

⁹¹ Uo., 1893/XIII/316.

⁹² Uo., 1895/XIII/130.

⁹³ Uo., 1897/XIII/481.

⁹⁴ Uo., 1900/XIII/482, 615.

A községi kölcsönzés nagyobb autonómiával, illetve nagyobb kontroll alatt álló modelljére két eklatáns példa Uzon és Futásfalva községeké, amelyek hosszabb távú megfigyelése fontos tanulságokkal szolgálhat. Uzon községnek aránylag későn, az 1890-es évek elejére halmozódott fel annyi tőkéje, hogy annak kamatai észlelhető tételt képezzenek a községi háztartás bevételi oldalán, ebből kifolyólag a takarékpénztárba irányító nyomás is későn jelentkezett. Az 1893-as számadás szerint az egyéni hozzájárulásból létrejött szegényalap aktívája 7950 forint (15 900 korona), ebből 5960 forint (11 920 korona) házi kezelésben, 1626 forint (3252 korona) a Háromszéki Takarékpénztárban volt elhelyezve. A kegyes adományból létesült „Serester”-szegényalap vagyona 1762 forint (3002 korona), ennek nagy része a lakosoknak kiadva fialt, a maradék pár száz forint – akárcsak az előbbi esetben – készpénzben hevert, és várta, hogy kölcsönvegyék.⁹⁵ A házi kezelés körülbelül 1895–1897 között járt csúcsra, amikor a rendelkezésre álló összeg java része kölcsönként a helyi lakosság kezéhez került, ami mindannyiszor takarékpénztári betét kivonását jelentette, s hozzá pedig a törvényhatósági áldást.⁹⁶ 1898-ban jött létre az Uzoni Takarékpénztár, a község képviselő-testülete pedig azonnal intézkedett, hogy a Háromszéki Takarékpénztárból kivonják azokat a pénzeket, amelyeket nem a lakosoknak nyújtott hitelezéssel fialtattak. Az első lépés tárgya összeg 4661,70 forint (9323,4 korona) volt, amelyért a község 5% kamat ígéretét kapta.⁹⁷ Három évvel később további, házi kezelésben már nem gyümölcsöztethető pénzeket helyeztek el ugyanoda.⁹⁸ Ugyanakkor az előjáróság az éves költségvetés tételeit képező pénzt is elhelyezett a folyószámlára, igen rövid, alig egy-két hónapos időtartamra.⁹⁹ 1908-ban a betét összesen 28 306,18 korona volt, az 1910. évi számadás adatai szerint pedig két kezelt alapjának a takaréokban kezelt összege 22 488,17 korona volt, míg a házi kezelésben lévő is jelentős összeg, összesen 19 659,80 korona.¹⁰⁰ Utolsó lépésben, 1911-ben a házi kezeléssel teljesen felhagyott a község, és immár a teljes összeg a takarékbetétállományának részévé vált: „a község tulajdonát képező tőkéket és alapokat, amelyek a község kezelése alatt állnak, az uzoni takarékpénztárba helyezi el.”¹⁰¹ Figyelemre méltó, hogy a törvényhatóságnak nem volt semmiféle kifogása ezekkel a községi döntésekkel szemben, továbbá ezek világítanak rá a közületi hitelezés iránti igények alakulásának a folyamatára

is. Nevezetesen, hogy a szakosodott takarékpénztárral nem tud, és valószínűleg nem is akar versenyezni a községi előjáróság. A lakosság fokozatosan megtanulta az ügyintézetet, amelynek terheit korábban az előjárók vállaltak magukra, és cserébe általában 8%, a legjobb esetben is 6% mellett kínálták a kölcsönt. A hanyatló igények miatt mond le végül a község a házi kezelésben történő pénzfaltatásról, amely folyamat egyértelmű és világos jelei csak kivételesen állnak össze egy olyan településen, amelyet teljesen lefedett a kereskedelmi hitelintézet, időközben nem jelent ott meg konkurens, és a községvezetésnek sem voltak más ambíciói, vagy nem feszült áthidalhatatlan ellentét a két entitás között.

Futásfalva község tőkepénze eredetének minden részlete nem teljesen világos, ám tény, hogy fatömeg eladásából folyt be, és hogy az 1896 márciusát megelőzően 16 000 forintot (32 000 korona) meghaladó összeg volt a Kézdivásárhelyi Takarékpénztárnál vezetett betétszámláján. A képviselő-testület ekkor a házi kezelés mellett döntött, és ha nem is egyedülálló módon, de mindenképpen ritkaságként elkönnyelhető szabályrendeletet alkotott erre vonatkozóan, sőt a kereskedelmi hitelintézetekhez hasonlóan, egyéni adóskönyvecskéket nyomtatott, a kamat- és tőke-visszafizetések pontos nyilvántartása céljából. A közigazgatási apparátus nem kifogásolta a határozatot, a vármegyei tisztügyész, akinek normakontrollra volt kiadva a szabályzat, csak kisebb módosításokat javasolt: községi képviselő-testületi határozat törvény szerint (tervezet közhírré tétele, név szerinti szavazat, a fellebbezési határidő után beterjesztés a törvényhatósági bizottsághoz jóváhagyásra); a tőkepénz pontos összegének a megjelölése; rögzíteni, hogy csak helyi lakosok számára elérhető a kölcsön; kölcsönbiztosításnál csak feltétlen telek-önnyvi bekebelezés; a kölcsön vagy maradékösszeg takarékpénztárba helyezéséhez képviselő-testületi határozat; a kötelezvények tűzmentes szekrénybe őrzése; az esetleges károkért az előjáróság és képviselő-testület „egyetemlege” a felelős. Tömör záró gondolata a közületi hitelezésnek az általános előnyeire és hátrányaira utalt: „Ismerve és tudva, a községi vagy bármely testület tőkepénzének ily módoni kezelése nagy nehézségekbe ütközik, s számos következményekkel jár. Tekintve, hogy a rendes és célszerű kezelés mellett mégis több javadalmat biztosít az amúgy is más jövedelmi forrást nélkülöző községnek.”¹⁰² A kívánalmaknak megfelelően újraserkesztett sza-

⁹⁵ Uo., 1895/XIII/292, 293.

⁹⁶ Uo., 1895/XIII/272; 1897/XIII/277.

⁹⁷ Uo., 1898/XIII/420; SÁL, Fond 9, 844. á., 85. k., 1898. október 14. / 504. jkvp.

⁹⁸ SÁL, Fond 9, 841. á., 1901/XIII/314; 844. á., 94. k., 1901.

június 14. / 178. jkvp.

⁹⁹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1901/XIII/363.

¹⁰⁰ Uo., 1911/ 7427, 7428.

¹⁰¹ SÁL, Fond 9, 844. á., 137. k., 1911. július 15. / 347. jkvp.

¹⁰² SÁL, Fond 9, 841. á., 1906/3067.

bályrendelet az év közepén már jogerőre emelkedett.¹⁰³ A kölcsönzés ettől fogva autonóm módon zajlott, minden erre vonatkozó döntés a falu határain belül történt meg, felsőbb jóváhagyás kötelezettsége nélkül. Három évvel később a településen lezárult az arányosítás, a szóban forgó pénzüsszeget pedig a bíróság a birtokosságnak ítélte oda. 1899 februárjában egyezség született, mely szerint a birtokosság a község kezén hagyja a 16 200 forintot (32 400 korona), azzal a feltétellel, hogy abból a tagosítás költségeit fedezik (visszautalva az illyefalvi esetre, az az együttműködés azért is nem kaphatott zöld utat, mert a bevétel mellett a döntéshozásban is jogosítványokat irányzott elő a birtokosságnak). A tőke kamataiból addigra kitermelődött akkora összeg, amelyből az arányosításnak a községet terhelő része kiegyenlíthetővé vált.¹⁰⁴ A tisztí főügyész üdvözölte az egyezséget – „Futásfalva község birtokossága elismerésre méltó tisztességgel adózott saját háztartása érdekében” –, a tagosítási költségeket illetőleg pedig 6000 forinttal (12 000 korona) kalkulált, amit a kamatjövedelmeket is tőkésítve, illetve az alaptőke csekélyebb mértékű csorbításával vélt elérhetőnek.¹⁰⁵ Néhány évig a községi kölcsönzés zavartalanul működött, nem volt olyan maradék összeg, amelyet hitelintézetbe kellett volna elhelyezni, de a századelő újabb körülményei ezen a téren – nevezetesen a takarékpénztárak mellett a hitelszövetkezetek számának gyors ütemű gyarapodása – éreztették a hatásukat. Az 1905. év végén a falu grémiuma újabb határozatot hozott, amelyet a következőképpen terjesztett elő az előljárással: „a Futásfalva község tőkekamatának 5%-ra leendő leszállítása iránt a képviselő-testület intézkedjék, tekintettel arra, hogy a tekintélyes összegű tőkepénz a nagy kamatfizetés miatt nem kel fel(sic!), s így a takarékbba elhelyezett összegért csak 3,5[%]-os kamatot fizet.” A számítások szerint az akkor 20 113 korona tőke a takarékpénztári kamattal évi 703,95 koronát fialt, a házi kezelésű kamat 7%-ról 5%-ra csökkentésével 1005,65 koronára volt remény, tehát 291,70 korona többlet ígérkezett, ami a törvényhatósági bizottságot is meggyőzte, hogy jóváhagyja a szabályzatmódosítást.¹⁰⁶

Az uzoni példán azt látható, hogy a község fokozatosan felhagyott a kölcsönzéssel, és a helyi takarékpénztárban fialtatta tovább a pénzt, a futásfalviban azt, hogy kitartott a házi kezelés gyakorlata mellett, ugyanakkor kamatcsökkentésre kényszerült. A különböző cselekvési mintázatok bizonyos mértékben meghatározták a várható hasznot, ám ennél lényegesebb tényező az a választóvonal, amely az üzletszervezések között húzódott meg, azaz hogy mekkora

mozgásteret alkudott ki saját maga számára a község – a szorosabb törvényhatósági kontroll nyilvánvalóan nagyobb nyűgöt is jelentett. Futásfalva esetében azonban figyelembe kell venni azt, hogy egy elzártabb és kisebb település volt, ebből kifolyólag is nem jött létre helyben kereskedelmi hitelintézet. A kézdívásárhelyi takarékb kevésbé volt vonzó az alacsony kamatrátá miatt, az időközben két-három falu távolságban létrejött hitelszövetkezetektől (márkosfalvi és karatnavoláli) pedig szintén a szerény várható hozam tarthatta távol, illetve az üzletszervezési mód is. Tapasztalható, hogy a századforduló körül már nemcsak a regálé-jövedelem kiesése apasztotta a községek bevételeit, hanem az arányosítás nyomán az erdő- és legelőrovatal kivetésének lehetősége is kiesett, hovatovább, a legtöbb közbirtokosság kezéhez követelte azokat a pénzüsszegeket is, amelyeket a bíróság neki ítelt a község ellenébe. Nagybacon esetében már láttuk, hogy a birtokosság szabályos kölcsönalapot létesített, még mielőtt hivatalosan bejegyezték volna. A futásfalvihoz hasonlatos egyezmény inkább csak kivételnek számított, továbbá takarékpénztári betéteket kaptak kézhez közbirtokosságok például Bikfalván, Lisznyón és Nagyborosnyón.¹⁰⁷ Más helyen, ahol addig az önkormányzat házi kezelésében kamatozott a pénz, a kötelezvények írták át: például Kálnok község közbirtokossága 1874-ben, még mielőtt jogi személyiséget szerzett volna, az adósleveleket megújította, kölcsönadó félként magát tüntetve fel, amit 1881-ben felülírt „Kálnok község kétág katonaság”-ra, jelölve, hogy a volt úrbéreseket nem fogadta be a társulás.¹⁰⁸

A nagy háborút megelőző években a községi kölcsönzésben a korábbiakban nem látott működési zavarok jelentkeztek, ami egyrészt abból adódott, hogy a községi törvény túl általánosan fogalmazott, a törvényhatóság szintjén nem volt egységesen rendezve a közületi hitelezés kérdése, emiatt interferenciák keletkeztek az autonóm, illetve a gyámság alatti gyakorlatok között. Másrészt, előbbi tényezővel összefüggésben megmutatkozott a túlzottan személyhez kötődő eljárásokból származtatható sebezhetőség: időközben személyi változás történt az alispáni tisztességben, a községi előljárásságok összetételében, illetve a hitelintézetek vezetőségénél, sőt a bíróságok telekkönyvvezetéssel megbízott hivatalnokai körében is. A jelenségnek az érzékeltetésére Szentkatolna, újfent Futásfalva, valamint Torja esete mutatkozik kézenfekvőnek.

Szentkatolna község a tőkepénzeit házilag, saját hatáskörében kezelte, a képviselő-testületnek erre

¹⁰³ SÁL, Fond 9, 844. á., 78. k., 1896. június 15. / 363. jkvp.

¹⁰⁴ SÁL, Fond 9, 841. á., 1899/XIII/477; 1900/XIII/297.

¹⁰⁵ Uo., 1901/XIII/260.

¹⁰⁶ Uo., 1906/3067; 116. k., 1906. április 18. / 156. jkvp.

¹⁰⁷ Uo., 1894/XIII/5; 1895/XIII/250; 1896/XIII/108.

¹⁰⁸ SÁL, Fond 9, 844. á., 23. k., 1881. augusztus 24. / 197. jkvp.

vonatkozó határozatait nem kellett felterjesztenie a vármegyéhez. 1905-ben azonban zavar ütötte fel a fejét, a telekkönyvet kezelő Kézdivásárhelyi Törvényszék megtagadta két hitelfelvevőnek a jelzálog betáblázását: „azon a címen tagadta meg, mert kötelezvényeikről hiányzik az erre hivatott hatóság jóváhagyási záradéka.” Szentiványi Miklós alispán és a vármegyei apparátus számára világos volt, hogy a község cselekvőképességgel bír, ezért egyértelműen támogatónak mutatkozott a kérdés megoldásában: „a saját törzsvagyonát, mely esetben a magánfelek kötelezvénye törvényhatósági jóváhagyást nem igényel, mindazonáltal, nehogy az idővesztéssel a község által kiadott tőkepénz veszélyeztessék, a közgyűlés a kötelezvényeket Szentkatolna községet érdeklőleg az alispáni záradékkal ellátni határozza, s azokat jelen határozattal együtt a községnek a telekkönyvi biztosítás eszközése végett kiadja, de egyúttal jelen határozat megküldésével megkeresi a kézdivásárhelyi kir. törvényszéket, mint telekkönyvi hatóságot, hogy mely törvény alapján tagadta meg a zálogjog bekebelezését?” A jogszabályok ismeretéből az alispán által felvilágosított törvényszék nem tagadta, hogy helytelenül járt el, a mulasztást a községi törvény téves magyarázatával okolta meg, holott minden valószínűséggel arról volt szó, hogy a környező települések zömében lévő úzust tekintette irányadónak ott is, ahol annak nem volt helye.¹⁰⁹ Ugyanekkor a kisebb mozgásterű községekre példa Aldoboly, ahol a képviselő-testület egyszerre három igényt bíralt el, ebből egyet talált teljesíthetőnek, úgy, hogy a kölcsönösszeg háromszorosa volt jelzáloggal biztosítva, a határozat pedig a felsőbb jóváhagyással lett jogerős: „alispán úr, a község anyagi érdekeire, valamint a betáblázás sürgős keresztülvitelére való tekintettel, a törvényhatósági bizottság utólagos jóváhagyása reményében Aldoboly község fenti határozatát elfogadta, és a szerződést jóváhagyási záradékkal ellátva, a községi jegyzőnek kiadta.”¹¹⁰

Mint láttuk, Futásfalván a lakosságnak nyújtott kölcsönzés autonóm módon zajlott, az a tőke, amelyet nem sikerült illetően kamatoztatni, az a Kézdivásárhelyi Takarékpénztár betétállományának képezte a részét – a századelőtől kezdődően egyre nagyobb ennek az aránya. 1912 decemberében, amikor egyszerre nagyobb lakossági igény mutatkozott, 2000 korona erejéig, azt az előjáróság nem tudta kivonni a takarékból, mert a vezetői – nyilván nem ismerve a valós helyzetet, hogy a futásfalviak szélesebb mozgástérrel voltak felruházva, és a gyámság alatti községekre érvényes kritériumokat alkalmazták – tör-

vényhatósági jóváhagyást követeltek ehhez. Az 1896. évhez viszonyítva, amikor a pénzkezelési szabályrendeletük jogerőre emelkedett, személyi változás történt a község jegyzői és bírói tisztségében, az új szereplők azonban jogosítványaikkal teljesen tisztában voltak, tevékenységi körük eme szegmensét illetően is. A működési hibát okozó személyi változás az alispáni tisztségben következett be. A szabályrendelet jóváhagyása Gábor Péter alispán mandátuma alatt történt, közvetlen hivatali örököse, Szentiványi Miklós kifogásolta a gyakorlatot: – „Utasítandó a községi előjáróság a tőkefelhasználást engedély nélkül kerülni”. De a vármegyei tisztügyész felvilágosítása elejét vette mindenféle akadékoskodásnak.¹¹¹ A tisztség újabb viselője, dr. Király Aladár pedig nem járt utána azoknak a részletkérdéseknek, hogy a községek milyen módon fialtatták pénzeiket. Futásfalva előjárói megkísérelték, hogy az egyszeri takarékpénztári engedélyük mellé az általános érvényű jóváhagyást megszerezzék, amit az alispán bármiféle jogalap nélkül hártott el: „a községnek azon kérését azonban, hogy a tulajdonát képező tőkepénzének kikölcsönzésére egyszer s mindenkorra engedélyt adok, nem teljesíthetem, mert az ellenőrzést minden esetben gyakorolni óhajtom.”¹¹² Pár hónappal később, 1913 májusában két újabb igénylő jelentkezett, közülük az egyiknek sürgős műtét elvégzése miatt volt szüksége a pénzre, ezért külön levélben is megkereste az alispánt. Az alispán mintha szándékosan késleltette volna az engedélyezést, visszautalta a község szintjére a kérést, név szerinti képviselő-testületi határozatot rendelt el, harminc nappal későbbre. A lépés a falu grémiumát joggal háborította fel: a határidőnél hamarabb meghozta a határozatát, abban jelezte, hogy saját hatáskörébe tartozik a kölcsönzés, amiért egyenként nem kell felsőbb jóváhagyást kérnie, végül közölte szándékát az érintett szabályrendelete újbóli elfogadtatására. A két kölcsön kiadására végül két hónap késéssel érkezett engedély, ám a törvényhatósági bizottság, mint döntő fórum, az autonóm cselekvőképességet a pénzkezelés terén nem adta vissza.¹¹³ Az alispán és a községi előjáróság közötti súrlódás utolsó epizódja még ugyanabban az évben lejátszódott, amikor a község a kamat 7%-ra való felemelését kezdeményezte. Az alispán akkor lekezelően és alig félreérthetően közölte, hogy a kölcsönök alkalmankénti engedélyezésének semmi akadályja, de semminek tekinti a község szabályrendeletét, és a cselekvőképességüket nem ismeri el ezen a téren: „mi alapon terjesztette fel a cím a határozatot jóváhagyásra?”¹¹⁴

¹⁰⁹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1905/2226; 844. á., 110. k., 1905. április 29. / 178. jkvp.

¹¹⁰ SÁL, Fond 9, 844. á., 116. k., 1906. április 18. / 144. jkvp.

¹¹¹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1901/XIII/260.

¹¹² Uo., 1913/111.

¹¹³ Uo., 1913/4804; 844. á., 142. k., 1913. július 15. / 322. jkvp.

¹¹⁴ SÁL, Fond 9, 841. á., 1913/13065.

A fentiek tanulsága alapján kijelenthető, hogy számos lehetséges vezgatúrát hártottak el azok az előjárások, amelyek egyetlen tömegben számolták fel takarékpénztári betétjeiket, és helyezték az egészet házi kezelésbe. Ennek az eljárásnak viszont az volt az ára, hogy a hiteligenyek csökkenésével a község kamatból származó bevételei is megcsappantak, ám az a tény, hogy a működés gyakorlatilag átláthatatlan volt a felsőbb hatóságok számára, az előjárásnak szabad kezet adott a kamat arányának a módosítására, ez pedig végeredményben – pontos kezelés esetén – legalább akkora hozamot garantált, mint a takarékpénztár. Eklatáns példa erre Kézdimartonfalva, amely korábban az összesített lakossági igények szerint vett ki pénzt a számlájáról. 1897 tavaszán a képviselő-testületi ülésén született határozat szerint ez a gyakorlat módosult, a számláján szereplő teljes összeget kivonta, ebből pedig amire nem volt azonnali igény, készletlét állapotban tartotta a saját pénztárában. A járási főszolgabíró vizsgálata, amelytől a jóváhagyás függött, mindent rendben lévőnek talált: „Martonfalva községnek a községi birtokosoknál 8% kamat mellett elhelyezett tőkepénzei jelzálogi biztosítással ellátott kötvényekkel vannak biztosítva.”¹¹⁵ Egy szűk évtized alatt már minden község által kezelt tőke a helyi lakosság körében volt kihelyezve, ennek egy részét, 20 522 koronát az arányosítás során a bíróság a közbirtokosságnak ítélte, amely készpénzbeli visszaszolgáltatást követelt, a birtokrendezési költségek kiegyenlítése miatt. Az előjáróság a kinnlevőségek behajtását az 1901-es ítélet-hirdetést követően 1904. év végi határidőre vállalta, amit egy, 300 koronát kitevő kölcsön kivételével teljesített is.¹¹⁶ Időközben egy újabb, felsőbb utasításra létrehozott alap (községház-építési) halmozódott fel a Kézdivásárhelyi Kisegítő takarékpénztárnál olyan szintre, amelyet már házi kezelésben is gyümölcsöztesíteni lehetett, ezért 1901-ben erre is betérjesztette igényét a község. Az alispáni hivatal azonban újabb határozathozatalt rendelt el, a község pedig bölcsebbnek látta, ha letesz a tervről.¹¹⁷

Torja községnek az addig kifogás alá nem esett kölcsönzési eljárása az 1912. év végén keresztezte az alispán azon ambíciója, hogy gyámsága alá hajtja az egész gyakorlatot a vármegye területén. A képviselő-testület december 16-án tartott gyűlésén rutinosan hagyott jóvá öt hiteligenytlést, ezek közül kettő tárgya a 100 koronás határérték alatt volt, ezért két kezes jóállása mellett határozta folyósítani, a többi 480–3000 korona között volt, amit jelzáloggal biztosítottak. A határozatból kiderül, hogy a négy kisebb összegű kölcsönnél 7%-os kamatot alkalmaztak, a legnagyobbnál pedig engedményt is tettek,

6%-kal. Nyilvánvaló az is, hogy a községnek nem volt szabályrendelete erre a tevékenységre vonatkozóan, ám megszakítások nélkül a régebbi időktől űzte azt, nyomain viselte a törvényhatóság legkorábbi rendelkezéseinek nyomait. A szokásjog számos elemét konzerváló, a helyi igényeket és viszonyokat figyelembe vevő, meglehetősen rugalmas rendszer volt. A háborítatlan szolgáltatásban fordulópontot jelentett, amikor valamilyen külső tényező hatására (feltehetőleg a hitelszövetkezet iránt elkötelezett jegyző, Baróthi József sugallatára) az előjáróság betérjesztette ezt a határozatot a törvényhatósághoz, jóváhagyásra.¹¹⁸ Az alispáni hivatal ennek nem tett eleget, a községi képviselők név szerinti szavazása, illetve a kötvények egyenkénti betérjesztése hiányára hivatkozva. A községi képviselő-testület nem sokat törődött az elutasítással, a következő hónapokban sorra hozta a megszokott határozatokat hitelbírálat tárgyában, ami nyilvánvalóan egy addig megfelelően működő rendszer tehetetlenségi erejével magyarázható, egy olyan pillanatban, amikor hirtelen akadályok gördültek eléje. Kézdi járás főszolgabírója, Cseh Gyula megpróbálta az alispánt meggyőzni, hogy hagyja békén Torja kölcsönügyeit, mert a helyi szintű hitelbírálat éppen azért hatékony, mert az igénylők rövid idő alatt jutnak pénzhez, a községi háztartásnak pedig feltétlenül szüksége van erre a bevételre. „Én a rendelet végrehajtását kötelezőnek tartom, de a viszont jelen esetben a község érdeke nem hallgatható el, mikor ki van zárva, hogy a kölcsönigénylő község egyik törvényhatósági közgyűléstől a másikig várja szükségelt kölcsönének kézhezvételét” – szöveg az indoklása. Dr. Király Aladár nem hajlott meg az érvek súlya alatt, viszontválaszában már a főszolgabíró szakmai kompetenciáit kérdőjelezte meg: „Nem tartottam szükségesnek leírni, hogy a jelzett § mit mond, mert abban a hitben voltam, hogy a cím, ki oly hosszú időt töltött el a közig. Szolgáltatásban, tudni fogja azt, hogyha nem tudja, vesz magának annyi fáradságot, hogy belenéz a községi törvénybe, megnézi annak 112 §-át és, annak rendelkezése szerint utasítja a képviselő-testületet. Sajnos felvetéseimben csalódtam, mert a cím ugyanazt a határozatot, melyet f. évi január hó 14-én kelt 351/1913 számú jelentésével felterjesztett volt, minden változtatás nélkül ismét bemutatta. Így nem lehet, és nem is szabad eljárni.” A község egyértelműen nem szándékozott feladni addigi mozgásterét, a közületi hitelezés előnyeit és hibáit is jól ismerő, régóta hivatalban lévő főszolgabíró pedig melléje állt. Az alispán hajthatatlansága egészen ésszerűtlen volt, ha valóban a helyi önkormányzatok anyagi érdekeit tartotta fontos-

¹¹⁵ Uo., 1897/XIII/310.

¹¹⁶ Uo., 1905/4620.

¹¹⁷ Uo., 1901/XIII/696.

¹¹⁸ Uo., 1913/113.

nak. A huzavona majdnem egy évig tartott, ez alatt az igénylők egészen biztosan más lehetőségek után néztek, a vármegye közgyűlésének minden addig felgyülemlett hiteligényt elutasító határozata – amellyel az alispáni akaratnak tett eleget –, már mit sem változtatott a községi bevételi forrás megszűnésén.¹¹⁹

A századforduló után a községi hitelezés egy újabb területe előtt nyílt meg az út, jelesül az önkölcsönzésről van szó, amikor a község saját célra úgy vett ki pénzt a saját maga által kezelt alapból, hogy arra visszafizetési kötelezettséget vállalt, esetenként pedig kamatot is. Ebben a korszakban a nagyobb, több tízezer koronára menő hiteleket általában már nem is a helyi, hanem a központi bankok fiókintézményeivel bonyolították a falusi önkormányzatok. A pár száz vagy pár ezer koronás összegeknél viszont már gyakran előfordult, hogy azokat nem a helyi hitelintézetektől vagy a vármegye által kezelt alapokból vették fel a községek, hanem az önhitelezés tárgyát képezték. Ennek a gyakorlatnak a működéséhez egy alapvető feltételnek kellett teljesülnie: az összeg egészben és azonnal rendelkezésre kellett hogy álljon, ami a lakossági hiteligenyeknek a visszaszorulásával tulajdonképpen egyre inkább zökkenőmentes lehetőséggé vált. Az önkölcsönzésnek két válfaja különböztethető meg, annak rendeltetése szerint: folyó költségvetési kiadások és a törzsvagyont érintő költségek.

A községek folyó költségvetéseiben a századforduló körül bukkannak fel egyre sűrűbben olyan rendkívüli kiadások, amelyek meghaladták a kasszában rendelkezésükre álló készpénz mennyiségét. Ezek a tételek általában a birtokrendezési mérnöki munkálatok és a jogi eljárás nyomán keletkeztek (de nem kizárólag), és a közös területek felosztása nyomán, a község számára elkülönített részek kiterjedése alapján állapították az anyagi hozzájárulás mértékét. Ilyen helyzetben általában a kis és közepes méretű települések képviselői folyamodtak az önhitelezés eszközehez. Például 1904-ben Esztelnek község a számára kirótt 604 korona arányosítási költség kiegyenlítésére kölcsönvette a saját tulajdonát képező apaállat-beszerzési alapjából a kívánt összeget, ami takarékpénztári betétben volt elhelyezve, ezért pedig törvényhatósági jóváhagyást kellett kérnie. Az engedély kérésénél arra hivatkozott, hogy az amúgy is magas pótdadót nem lehet tovább növelni, a tőkének pedig három év alatti visszafizetésére tett vállalást. Ugyanígy tett a vele egy körjegyzőséghez tartozó Bélafalva is, amelynek szüksége 800 korona volt.¹²⁰ Kézd-

albis tagosítási költségei 8500 koronára rúgtak, amit szintén a saját tőkepénzből kívánt kölcsönvenni. Az erre vonatkozó engedélykérelméhez amortizációs törlesztési tervet is mellékel, amely szerint a futamidő tíz évre szólt, ez alatt a szabályos kamatot is belekalkulálta az elkövetkezendő költségvetéseibe, ahol a rendes kiadások között külön tétel alatt szerepelt eme tartozás.¹²¹ Szárazajta először kataszteri munkálatokra, majd sok éven keresztül a birtokosság nevében felhalmozódott erdőőrzési díjhátralék kiegyenlítése érdekében vett fel amortizációs kölcsönként pár ezer koronás összeget az erdősírtási alapjától.¹²² Zalánpatának a központi kormányzat szabta meg, hogy az önhitelezésnek egy különös formájával éljen. A község rendkívül szegény volt, gyakorlatilag nem rendelkezett hasznot termelő vagyonnal. A századforduló után a képviselő-testület kezdeményezte a községi iskola államosítását, de a meglévő épület annyira rozszant volt, hogy Csánki Gyula tanfelügyelő visszatartotta a javaslatot, kijelentve, hogy ezzel a lépéssel csak iskolafenntartási kötelezettségét próbálta elhárítani a község. Az államosításhoz tehát anyagilag is hozzá kellett járuljon a falu önkormányzata: a közoktatási törvény kritériumainak megfelelő iskolaépület emelésével. Ennek érdekében a község talajjal együtt eladta az Ajta-tere nevű helyen lévő, nem jövedelmező erdőjét, ám a befolyt 1000 koronát nem költhette el, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium állampapír vásárlására kötelezte. Az utasítás felháborította a falu önkormányzatát, egy 1906 tavaszán kelt határozatukban kijelentették, hogy ilyen feltételek mellett nem építenek. Végső soron a tárca valamenynyit engedett, így a község az erdőeladásból származó 1000 koronát házilag kezelhette, az építésre pedig külső forrásból vett fel kölcsönt, ennek a kölcsönnek a részleteit a házilag kezelt tőke kamataiból törleszthette.¹²³ Minden bizonnyal oka lehetett az oktatásügyi kormányzatnak, hogy ilyen bonyolult módon engedélyezte az önhitelezést. A korlátozó intézkedések bevezetéséhez hozzájárulhattak az olyan precedensek, mint a Gidófalvái, ahol még 1895-ben adta el a község a református elemi iskola erdőjét, szintén az államosítás előmozdítás céljából. Az adásvétel teljesen szabályosan, a törvényhatóság jóváhagyásával történt meg, egy évtizeddel később azonban kiderült, hogy a bevételezett összeget nem a célra fordították – a tőkét a Zalánpaták esetében alkalmazott, túlzónak tűnő módszerrel nyilvánvalóan egyben lehetett volna tartani.¹²⁴

¹¹⁹ Uo., 1913/665; SÁL, Fond 9, 844. á., 142. k., 1913. október 18. / 557.

¹²⁰ SÁL, Fond 9, 844. á., 108. k., 1904. január 8. / 195, 199. jkvp.

¹²¹ Uo., 123. k., 1907. október 18. / 421. jkvp.

¹²² SÁL, Fond 9, 841. á., 1914/3637; 844. á., 130. k., 1909.

április 30. / 215. jkvp.; 136. k., 1911. március 28. / 185. jkvp.

¹²³ SÁL, Fond 9, 859. á., 1907/III/1463.

¹²⁴ Uo., 1912/III/1159; SÁL, Fond 9, 844. á., 81. k., 1897. június 12. / 168. jkvp.

A fentiekben sorolt mintázatok mellett elterjedtek voltak a kisebb összegű, rövidebb időre likviditást biztosító, általában egy év alatt visszafizetendő önhitelek is. Ilyenképpen Lemhény község 1911-ben a gyermekmenedékház fenntartási költségeire vett ki 240 koronát a saját szegényalapjából.¹²⁵ Ugyanabban az esztendőben Nyujtód község adott kölcsön 1000 koronát Kézdimartonosnak, amellyel közösen építettek egy közúti hidat a Feketeügy folyón, majd következő évben kitolta a fizetési határidőt egy évvel, a kamatot pedig 5%-ról 6%ra emelte.¹²⁶ Nyujtód a községi fizetések folyósítására szintén 1000 koronát kölcsönzött magának a Kecskés-Zsáros erdő fatömegének eladásából származó alapjából, egy évre, amire kamatot nem kötött ki.¹²⁷ Keresztvár 1913-ban meglehetősen bonyolult ajánlattal kereste meg az államkincstárt, amelynek tárgya az akkor már állami kezelésben lévő iskola költségeihez való hozzájárulás volt. A község felajánlotta, hogy a pótdó megváltási alapjából átenged kamatmentesen negyven évre az államnak 12 500 koronát, ha az állam visszaadja a községnek az 5%-os iskolai pótdó, továbbá évente 320 korona bért fizet a tanítói lakásra. A mérlegelendő bevétel és kiadás nagyjából paritásban volt, a község az iskolai pótdó behajtása veszélyességétől próbált szabadulni.¹²⁸

A nagy háború előtti években megfigyelhető egy tendencia, amikor a szerényebb jövedelemforrásokkal rendelkező települések előjárói az önhitelezést igyekeznek rendszeressé tenni. Ez a jelenség rámutat az agrártársadalom működésének sajátosságaiból fakadó közületi likviditáshiányra. A községi kasszában a készpénzmennyiség hullámozása akkor volt tapasztalható, amikor a pótdózással vált a domináns bevételi tétellel – szemben azzal az időszakkal, amikor a község legnagyobb bevételi forrása az italmérési jog haszonbérletéből származott, mert akkor az erre vonatkozó szerződésben pontosan rögzítve voltak a részletfizetések időpontjai. A kérdés időszerűségére közérthetően világít rá az imecsfalvi körjegyző, Albu Gyula: „a község az év $\frac{3}{4}$ részében nem képes a fizetési kötelezettségeinek eleget tenni, mert pótdóból tartja fenn magát, és tudott dolog, hogy azt a község csakis az ősz folyamán, októbertől december hónapokba fizeti, mikor az évi munkájának gyümölcsét értékesíteni tudja.”¹²⁹ A községi tőkéknek

a folyó kiadásokra történő apasztása csak kivételesen fordult elő a háromszéki falvakban, bár léteztek erre próbálkozások, a vármegye éberségét alig lehetett ki játszani. A ritka kivételek sorában foglal helyet Kézdiszentlélek, amely 1904-ben a folyó kiadásokra és hátralékos befizetésekre 1730 koronát vett kölcsön a közmunkaváltás- és a magtáralapjából, amelyet egy éven belül törlesztett.¹³⁰ Egy évvel később viszont faüzletből (Jáhoros-erdő eladása) egy jelentősebb összeget, 127 771 koronát inkasszált, ezt pedig több lépésben, alig egy év alatt 96 000 koronára faragta le, majd néhány év múlva ezt a maradványt is tovább szándékozott csonkítani. A törvényhatóság minden próbálkozást blokkolt, azonban a község étvágyát nem lehetett tiltó határozatokkal csillapítani, a kormánytól kijárta, hogy visszatérítési kötelezettség nélkül folyóvá tegyenek számára 27 771, majd további 4000 koronát, amit hátraléokra, folyó költségekre, birtokrendezési díjakra és építkezésekre költött el.¹³¹

A községi törzsvagyont érintő önhitelezés leggyakrabban a különféle építkezéseknél fordult elő. Az 1890-es évek elejéről már vannak példák erre vonatkozóan, ám a lakosságnál lévő kinnlevőségek miatt a keret meglehetősen szűkös: például Gidófalva a Bodza-pénzből 400 forintot (800 korona) vett kölcsön az Olt-híd javítására.¹³² A későbbiekben is előfordultak ezek, hosszabb-rövidebb lejáratú kamattal, csupán a hozzáférhető összeg nagysága volt a korlát. Ilyenképpen 1911-ben Barátos az iskola kijavítására 6000 korona kamatos kölcsönt vett fel a saját maga kezelte alapjából, egy év visszafizetési határidővel.¹³³ Egy évvel később Aldoboly az ún. székely birtokossági alapjából vett fel 5000 korona amortizációs kölcsönt vágóhíd építésére.¹³⁴ Újabb egy esztendőre rá Kézdiszentkereszt község a helyi római katolikus egyházközség kegyúri minőségében szintén 5000 koronát kölcsönöz az erdei alapjából a paplak építési költségeinek fedezésére.¹³⁵ Ugyanakkor előfordulnak olyan esetek is, amikor térítés kötelezettséggel nyúlt egy alaphoz, amit általában annak kamatokból származó többletei tettek lehetővé. Például 1902-ben Bikfalvának a „Károlyi-Batthyányi”-magtáralapja biztosított 2400 koronát patakárok kiásására.¹³⁶ 1913-ban pedig Magyarbodza köztehermentesítési alapja biztosított ekképpen 12 000 koronát orvosi lakás építésére.¹³⁷

¹²⁵ SÁL, Fond 9, 844. á., 138. k. 1911. március 14. / 344. jkvp.

¹²⁶ Uo., 139. k., 1912. április 30. / 162. jkvp.

¹²⁷ Uo., 142. k., 1913. október 18. / 424. jkvp.

¹²⁸ Uo., 141. k., 1913. április 26. / 182. jkvp.

¹²⁹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1913/12510; 844. á., 142. k., 1913. december 16. / 612. jkvp.

¹³⁰ SÁL, Fond 9, 844. á., 108. k., 1904. január 8. / 193. jkvp.

¹³¹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1906/2297, 1913/11575; 844. á., 114.

k., 1905. december 29. / 579. jkvp, 116. k., 1906. április 18. / 145. jkvp.

¹³² SÁL, Fond 9, 841. á., 1893/XIII/316.

¹³³ SÁL, Fond 9, 844. á., 138. k., 1911. március 14. / 331. jkvp.

¹³⁴ Uo., 139. k., 1912. április 30. / 154.

¹³⁵ Uo., 141. k., 1913. április 26. / 235. jkvp.

¹³⁶ Uo., 97. k., 1902. június 11. / 192. jkvp.

¹³⁷ Uo., 142. k., 1913. október 18. / 421. jkvp.

Ezen a területen azonban számos vita is felparázlott, többnyire annak a kérdése körül, hogy van-e visszafizetési kötelezettsége a községnek, avagy nincs. A törvényhatóság feltűnő engedelmességet tanúsított ezen a téren a millennium éve körüli község-házépítések körül, például a törzsvagyon természetes formaváltásának tekintette Nagyajta és Nagybacon esetében azt, hogy a regálé-kárpótlásból származó összegnek – amit a birtokosságtól alkudott ki a politikai község – jelentős részét erre a célra használták fel, annak ellenére, hogy az összeg egyben tartva, a kamatokból nagyobb bevételekkel kecsegtetett, mint amit egy valóban korszerű épület anyagilag biztosíthatott.¹³⁸ A legtöbb településen létrehozott község-ház-építési alap visszatérítési kötelezettség nélküli teljes kimerítése, annak rendeltetésszerű felhasználása esetén természetes volt, és az is kellett legyen.¹³⁹ Ezek az alapok sok településen csak évek hosszú során érték el azt a szintet, hogy abból fedezni lehessen a község-ház felépítését, ugyanakkor az előjáróságok szorongatott helyzetben voltak a korszerű iskolaépületek létesítésével is. Az iskolaépítéseket ösztönözte, hogy ennek a feltételnek a teljesítése garantálta az addig községi vagy felekezeti fenntartású intézmények állami kezelésbe vételét. A község szempontjából ez a tranzakció azért volt előnyös, mert ezáltal felmentették magukat a várható fejlesztések anyagi kötelezettsége alól, így a község terhei a korábbi évtizedek szintjén maradtak, ha éppen nem csökkentek. Az előjáróságok zömének az volt tehát az érdeke, hogy minél előbb megtörténjen az elemi iskola államosítása, ezért rendre halasztani próbálták a község-ház építését, az ahhoz összegyűlt pénzt pedig átcsoportosítani az oktatási intézmény részére. A község és a vármegye érdekei így nem voltak teljesen azonosak, az adminisztráció megfelelő működését biztosító és nem mellékesen reprezentációs célokat is szolgáló község-ház inkább utóbbinak volt általában prioritás. A község-házépítésre célzottan létrehozott vagy egyéb alapokból a községek csak visszatérítési kötelezettséggel vehettek kölcsönt az iskolaépületekre, egészen egy 1903-ban történt, precedensértékű esetig. Annak az évnek a nyarán Ikafalva a törvényhatóság jóváhagyását kérte, hogy 7212 koronát térítésmentesen felhasználhasson a község-ház-építési alapjából, az új iskola építése céljára. A kérés nem változtatta meg az üzust, elutasításba ütközött, amire felsőbb szinten, a Belügyminisztériumnál keresett orvoslást.¹⁴⁰

Fellebbezésben azzal érveltek, hogy az anyagiak előteremtését pótdózással nem tudják megoldani, mert a folyó költségekre már addig is 81%-os községi pótdó adó volt kivetve, és ezt további 9%-kal kellene növelni, az építés pedig sürgős, mert a közoktatásügyi tárca az államosítás nem teljesülése esetén a két tanító fizetési pótlékának a visszavonását helyezte kilátásba.¹⁴¹ A belügyi tárca Ikafalvának adott igazat, ami azonnali következményekkel járt a vármegyében. Oroszfalva két évvel korábban hasonló igénnyel lépett fel úgy, hogy a község-ház építésének határidejét 15 évvel tovább tolták. Ezzel szemben pedig a törvényhatóság csak azt engedélyezte, hogy kamatmentesen, 20 éves futamidővel 5500 korona amortizációs kölcsönt vegyen fel saját község-ház-építési alapjából.¹⁴² Az ikafalvi eset hírére az oroszfalviak azonnal követelték a visszafizetési kötelezettség alóli felmentést, majd hasonló feltételek mellett további 4600 korona kivételért folyamodtak, legvégül pedig minden engedélykérelem nélkül használtak fel még 2500 koronát.¹⁴³ Hatolyka község az építés megkezdése előtt jelentette be a tőkének a visszatérítés nélküli felhasználását, az ikafalvi precedensre hivatkozva.¹⁴⁴

A tőkepenzeknek térítésmentes felhasználása iskolai célokra a következő években elfogadottá vált Háromszéken, számos olyan példát is találunk, amikor a község saját célú telekvásárlása és építkezése összefonódott az olyannal, amelynek a kedvezményezettje az iskola volt, a törvényhatóság pedig semmi kivetnivalót nem talált a tranzakcióban. Ilyen példa 1911-ben Lemhény, ott 10 000 koronát használtak fel ekképpen telekvásárlásra, ahol körjegyzői lakást és irodát szándékoztak létrehozni, a további 5 kataszteri hold területen pedig faiskolát létesítettek.¹⁴⁵ Kézdialmásban 14 000 koronát fordítottak 3 kataszteri holdnyi telekre, ahol iskola, tanítói lakás, község-ház, faiskola és tenyészállatok részére való telep kapott helyet.¹⁴⁶ A századforduló után tehát a törzsvagyon alakváltása – készpénzből ingatlanba – többnyire olyképpen valósulhatott meg, hogy annak végső megtestesülési formája a község-ház és az iskolaépület, illetve annak helyet adó telek volt.

A hitelszövetkezet az újabb versenytárs

A tőkepenzekkel történő más üzleti tevékenység, amely a kamatoztatáshoz mérten nagyobb kockázatvállalással járt, általában korlátozta a községi

¹³⁸ NAGY Botond 2017, 78.

¹³⁹ Például Feldoboly község ügyét lásd SÁL, Fond 9, 844. á., 142. k., 1913. október 18. / 422 jkvp.

¹⁴⁰ Uo., 101. k., 1903. július 14. / 226. jkvp.

¹⁴¹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1908/343.

¹⁴² SÁL, Fond 9, 844. á., 99. k. 1902. december 29. / 707. jkvp;

101. k., 1903. július 14. / 236.

¹⁴³ Uo., 104. k., 1904. április 29. / 191. jkvp; 106. k., 1904. október 15. / 399, 603. jkvpk.

¹⁴⁴ Uo., 106. k., 1904. október 15. / 637. jkvp.

¹⁴⁵ Uo., 138. k., 1911. április 12. / 355. jkvp.

¹⁴⁶ Uo., 138. k., 1911. december 16. / 681. jkvp.

törvény, ugyanakkor a községek sem mutattak sokáig különösebb érdeklődést ez iránt. Az Első Székely Szövetség Rt. 1879-ben történt alapításában több háromszéki község részt vett, azonban az egyébként is alacsony névértékű (10 forint) részvényeknek kis számban való jegyzése miatt inkább hasonlított ez jótékonyági adakozáshoz, mint üzleti befektetéshez: egy átlagos anyagi feltételekkel rendelkező község a költségvetési szükségleteinek kevesebb, mint 1%-át remélhette ebből a forrásból, a legjobb esetben is – amennyiben a felhívásnak eleget tett. Hovatovább, a társaság egyetlen évben sem volt képes olyan üzleti nyereséget elkönyvelni, amelynek alapján bármely csekély osztalékhoz juthattak volna a részvényeseik.¹⁴⁷ Pénzügyi üzletbe való bekapcsolódás gondolata Illyefalva község képviselőjében merült fel első alkalommal, 1884 elején, az ottani, szövetségi formában működő Népbank alapítása után alig egy évvel. Történt ez olyan körülmények között, amikor a törvényhatóság mind erőteljesebben követelt tekkönyvi betáblázást minden kihelyezett, 50 forintot (100 korona) meghaladó kölcsönre.¹⁴⁸ A község a kinnlevő követeléseket tervezte átadni a hitelintézetnek – „azon tartozások, melyeknek biztosítása nehézségekkel járna, lebonyolítása végett tétessenek át a népbankba” –, az adósok továbbra is 6%-os kamatot fizettek volna, amelyből 5% közvetlenül az önkormányzat kasszájába folyt volna be, a maradék 1%-ból pedig a hitelintézetben belül egy tartalékalap volt kilátásba helyezve, amely pedig a községnek valamiféle üzletrészt képezte volna.¹⁴⁹ A megfogalmazás nem volt elég egyértelmű, a célra csak következtetni lehetett, így a törvényhatóság értetlenül fogadta a jóváhagyási kérést – „pénztökéjének biztosítása érdekében azt az odavaló népbankkal egyesíteni kéri” –, amelyre nem adhatott zöld jelzést: „az ily elvont kezelési módozat, mint törvénybe ütköző mozzanat, el nem fogadható.”¹⁵⁰

Fél évtizeddel később néhány Sepsi járáshoz tartozó község mozdult meg, ami az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) által ösztönzött alapítási hullámmal hozható összefüggésbe.¹⁵¹ 1892-ben Komolló község nyilvánította ki szándékát, hogy 615 forint (1230 korona) üzletrésszel részt vesz a Réty-Komollói Hitelszövetkezet alapításában. Vajna Miklós főszolgabíró támogatta a kezdeményezést, és úgy látszik azt is tudta, hogy milyen mozzanatot kell kiemelnie a községi döntéshozatalban, hogy a törvényhatóság jóindulatát rövid úton megszerez-

zék. Ez nem volt más, mint az erre a konkrét célra már régebb elkülönített pénzeszköz, amely a korábbi évek költségvetési többleteiből halmozódott fel. Komolló volt tehát az első község Háromszéken, amely hitelszövetkezeti tagságot szerzett, ennek folyamán pedig minden tőkepénzét ott helyezte el betétként, annak ellenére, hogy a vármegye jóváhagyása erre tételen nem terjedt ki.¹⁵² Következő évben az akkor még különálló Szentiván és Laborfalva kérelmezte, hogy az arányosítás nyomán az önkormányzat osztályrészét képező regálé-kárpótlási kötvényeiket (3750+3450 forint [7500+6900 korona]) készpénzre válthassák, abból az összegből pedig a helyben létrejövő hitelszövetkezetben üzletrészt vásároljanak. A főszolgabíró ezúttal nem nyilatkozott arról, hogy támogatja-e vagy sem a kezdeményezést, ennek ellenére a törvényhatósági bizottságban kedvező visszhangra lelt, ez pedig nem elhanyagolható mértékben annak tulajdonítható, hogy a hitelszövetkezet indítványozója, Seethal Ferenc virilis tagként jelen volt a testületben, és felvezette a döntéshozatalt. Felmerülhet ugyanakkor annak a gyanúja is, hogy a vármegyei apparátus azért volt készséges, mert a gründolás nem járt takarékpénztári betétkivonással, hanem a központi államkincstár kisebbedt általa. Bármilyen legyen a magyarázat, a jóváhagyó határozat példátlan módon támogató: „tekintettel arra, hogy a helybeli és laborfalvi birtokos egyének máris tekintélyes összeget írtak alá a »Sepsi-Szentiván-Laborfalvi községi hitelszövetkezet« címén kibocsájtott aláírási íven, tekintettel arra, hogy ezen szervezés alatt álló községi hitelszövetkezettel üdvös és biztos eredmény csakis akkor és csakis úgy várható, hogy ezen intézet oly tekintélyes összeggel kezdi meg működését, hogy képes fog tudni lenni a gazdalkozósságot a magánfelekkel levő nagy kamatú kölcsönöktől megszabadítani, és ezeknek hitelgényét kielégíteni.”¹⁵³ A törvényhatóság pártfogása azonban nem bizonyult elegendőnek az ügy sikeréhez, ahhoz, hogy a kincstár ajtai megnyíljanak, szükség volt még a belügyi tárca belátására is, amelyet viszont a felterjesztett községi határozattal, leltárral és folyó évi költségtervvel, illetve a hitelszövetkezet alakuló gyűlésének jegyzőkönyvi kivonatával és alapszabályával nem sikerült elnyerni: „S. Szentiván-Laborfalvi községi Hitelszövetkezet alapszabályai kellő biztosítékot nem nyújtanak [a regálé-kárpótlási összeg egyben tartására – N. B.], engedhetőnek nem találta.”¹⁵⁴ Bár a törvényhatósági határozat a magánszemélyek szere-

¹⁴⁷ NAGY Botond 2021a, 214–215, 222.

¹⁴⁸ SÁL, Fond 9, 844. á., 34. k., 1883. október 5. / 280. jkvp.

¹⁴⁹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1884/XIII/42. (1884/392. ú. sz.)

¹⁵⁰ SÁL, Fond 9, 844. á., 37. k., 1884. március 21. / 65. jkvp.

¹⁵¹ HUNYADI Attila 2007, 53.

¹⁵² SÁL, Fond 9, 841. á., 1892/XIII/476; 844. á., 65. k., 1892. október 14. / 303.

¹⁵³ SÁL, Fond 9, 844. á., 68. k., 1893. augusztus 14. / 300, 301.

¹⁵⁴ SÁL, Fond 9, 841. á., 1894/XIII/39.

pét is kiemelte, a két község részvétele az alapításban kritikus pontnak bizonyult – mint később számos más alapítás esetében –, ezt mi sem bizonyítja ékebben, mint hogy ez a hitelszövetkezet végül létre sem jött, miután az államkincstár nem engedte el a 7200 forintot (14 400 korona). Ugyanekkor végződött fiaskóval Réty község próbálkozása is, amely az egy évvel korábban elindult Réty-Komollói Hitelszövetkezetben próbált üzletrészt vásárolni, a tulajdonát képező 5400 forintnyi (10 800 korona) regálé-kárpótlási összeg erejéig. A forgatókönyv minden pontja megegyezett az előbbi esettel, a végeredmény ugyanaz: a belügyér megtagadta a kötvények beváltását és készpénz kiadását, csupán az indoklásában volt eltérés, ám ez még inkább a kifogás képzetét kelti, mivel a hivatkozott jogszabályt a központi hitelszövetkezetet illetően csak négy évvel később szentesítették: „a kártalanítási kötvények[nek] a kötményezés alól való feloldása, tekintettel a hitelszövetkezetek központi szervezéséről szóló törvényjavaslat előrehaladott stádiumára, megtagadtatt.”¹⁵⁵

Az alapítási szándék sajátos megnyilvánulásáról tanúskodik Gidófalva esete, ahol a községi hitelezés a századforduló körüli évekig a törvényhatóság erős gyámkodása alatt történt (amint azt korábban láthattuk). Nyilvánvalóan ennek a rugalmatlan gyakorlatnak szándékozott véget vetni az előjáróság, amikor 1897 őszén olyan tervezetet szavaztatott meg a képviselő-testülettel, amely takarékpénztár felállítását helyezte kilátásba. A tervezetben nincs szó külsőtőke-bevonásról, hanem kizárólag a község által kezelt Bodza-pénz gyümölcsöztetéséről, illetve annak saját forrásból 8000 forintra (16 000 koronára) történő kikerekítéséről. Nem ismert pontosan, mi állhatott az elgondolás mögött, hogy önálló céget jegyezzenek be, és miért nem felelt meg az olyan típusú házi kezelés, mint amilyen Futásfalván volt látható, előreláthatóan a kezelési terheket ezzel nem szüntethette meg, azok mindössze a községről a takarékpénztár vezetésére hárultak volna: „az eddigi egyszerű kamatjövédelmet hajtó, nehézkes betáblázási, kezelési rendszer helyett a tőkepenz felhasználásával egy takarékpénztár felállítását határozta el.” A későbbi események azonban felkeltik annak az alapos gyanúját, hogy a Bodza-pénznek a birtokosság részére történő visszaszármasztatását próbálta meg ily módon megakadályozni az előjáróság. A főszolgabíró rossz ötletnek találta magát az alapítást, és a szabálytalan határozathozatal mellett ezt is

indokul hozta fel, amikor a jóváhagyás megtagadását javasolta a törvényhatóságnak: „De eltekintve attól, [a határozathozatal módjától – N. B.] nem tartom megengedhetőnek, hogy községi vagyomból egy nyereségre alapított intézet létesíttessék.”¹⁵⁶ Az elutasítás nyomán az előjárók mégis a helyi lakosoknál lévő kinnlevőségek behajtása céljából tettek lépéseket, amire vonatkozóan csupán 1903-ban hozott konkrét határozatot a képviselő: a századforduló után már nem fordult elő újabb kölcsönadás, ezzel szemben 1898–1907 között összesen 31 jelzálogtörlesztést regisztráltak, ezt követően pedig minden mozgás megszűnt ezen a téren.¹⁵⁷ A fordulat oka az volt, hogy Gidófalva annak idején figyelmen kívül hagyta a főispán felhívását község-ház-építési alap létesítésére, 1903-ban pedig mégis elkezdte a munkálatokat, fedezet híján pedig a Bodza-pénzt használta fel, igaz, visszatérítési kötelezettséget vállalva. A törvényhatóság nem talált semmi kivetnivalót a döntésekben, azokat mind jóváhagyta, és csak egy év elteltével, a birtokosság fellebbezése nyomán utalta ki a tisztii főügyésznek a kérdés alaposabb vizsgálatát. A jogi szakvélemény szerint a birtokosság és a község peren kívül, 1887-ben egyezett meg a Bodza-pénz sorsáról, ezt az egyezményt pedig utóbbi entitás egyértelműen megszegte a lakossági hitelek egyoldalú felmondásával, illetve azzal, hogy nem csak a kamatokat használta fel. Végül döntőnként a Belügyminisztérium a birtokosság fellebbezését semmisítette meg, határidő túllépésre hivatkozva.¹⁵⁸ Az eseménysor véget vetett a községi hitelezés több évtizedes gyakorlatának, ugyanakkor a községet is kivonta azon települések sorából, amelyek tőkével hozzájárultak a hitelszövetkezetek alapításához. Az 1898-as évet megelőző időszak mérlegét megvonva, hat olyan község azonosítható, amely saját vagy saját maga által kezelt tőkéből, illetve annak részéből pénzügyintézet alapításában szándékozott részt venni. Ebből három kezdeményezés a belügyi tárca döntése nyomán bukott el, kettőt a törvényhatóság blokkolt, és csupán egy esetben valósultak meg az előjárók és/vagy községi képviselők vágyai.

Az 1898-as év vízválasztónak tekinthető a hitelszövetkezetek elterjedése szempontjából. Egyed Ákos kiemeli, hogy az akkor megalapított Országos Központi Hitelszövetkezet kiterjesztette működését az egész országra, így Erdélyre is, előmozdította falusi hitelszövetkezetek alapítását a saját ernyője alatt. Ugyanakkor azt is hozzátette a közel másfél évtizedes tevékenység mérlegének vizsgálatánál, hogy az

¹⁵⁵ Uo., 1894/XIII/71.

¹⁵⁶ Uo., 1897/XIII/551; 844. á., 83. k., 1897. december 29. / 766. jkvp.

¹⁵⁷ Lásd. SÁL, Fond 9, 845. á., 108. k., G. 2; 116. k., G. 3; 124. k., G. 4; 131. k., G. 4; 139. k., G. 4; 145. k., G. 4, 22; 151. k.,

G. 4; 156. k., G. 4; 161. k., G. 4; 166. k., G. 4; 172. k., G. 4; 192. k., G. 4; 197. k., G. 4.

¹⁵⁸ SÁL, Fond 9, 841. á., 1905/2916; 844. á., 102. k., 1903. október 13. / 346. jkvp.

ilyen típusú pénzügyi intézetek a nyilvánvaló számbeli fölényük ellenére is meglehetősen mérsékelt összesített tőkeerőt képviseltek.¹⁵⁹ Somai József az 1902-es tusnádfürdői Székely Kongresszus alkalmával felvázolt számos, az őstermelés és az ipari tevékenység hatékonyság növelését célul tűző tervezet esetében mutatott rá arra a tényre, hogy ezeknek okvetlenül előfeltételét képezte az akkor már négy éve működő OKH, illetve az ernyője alatt felsorakozott helyi intézetek sokasága – legyen szó likviditást biztosító, avagy termelési eszközök akvizícióját lehetővé tevő kölcsönökről.¹⁶⁰ Mindkét szerző kikerüli azonban azt a kérdést, hogy az 1898. évi XXIII. törvénycikkkel létrehozott OKH jelentős mértékben a magyar politikai elit szerepvállalását is jelentette a nemzetiségek között zajló versengésben, amelynek tétje a föld természetes állapotában, illetve a jelzálogi bejegyzések formájában való felhalmozása volt, különösképpen Erdélyben. Egry Gábor megfogalmazása szerint: „Az 1880–1890-es évekre a magyar és nemzetiségi publicistika igen gyakran egy latens háború képet vázolta fel, amely Erdély telekkönyvi birtoklásáért folyik annak három nemzetisége között.”¹⁶¹ Valóban, az OKH későbbi évekbeli számadásai világosan mutatják, hogy ennek fiókintézményei elsősorban a magyar többségű településeken terjedtek el.¹⁶² Továbbá, a csernátóni, dálnoki és gidófalvi hitelszövetkezetek által a Földművelésügyi Minisztériumhoz 1913 nyarán intézett memorandumban az aláírók világosan kifejtették, hogy az alapításnál a két sokat ismételt tétel, az uzsora és a spekulatív terménykereskedés mellett az „Albina határtalan terjeszkedése” ellensúlyozása volt a nagyobb hangsúllyal latba eső szándék.¹⁶³ Mindezek mellett a hitelszövetkezetek számára a helyi tőke gyümölcsöztetése, a helyi hitelügyekre való odafigyelés, illetve az oktatás, az ügyintézés tagok általi elsajátítása is a célok között szerepelt, ebből a szempontból morális fölényt tulajdonítottak maguknak a részvénytársasági formában működő takarékpénztárakkal szemben, amint azt a mozgalom erdélyi vezéralakja, dr. Gidófalvy István meglehetősen parlagi modorban, megfogalmazta: „Meg kell csak figyelni, hogy milyen célból és hogyan alakul egy-egy takarékpénztár! Egy-egy vidéki jómódú birtokosnak, kereskedőnek vagy vállalkozónak egy jó kinézésű, teljesen nem végzett fia, akinek lehetőleg otthon okvetetlen társadalmi pozíciót kell szerezni.”¹⁶⁴

Nem állítható viszont, hogy az emelkedett hívó szó nyitott fülekre talált volna a Háromszék vármegye közigazgatási apparátusában, illetve törvényhatósági bizottságában. Ennek demonstrálására két mozzanatot emelhető ki, amelyek a megyének későbbi, községi kezdeményezések iránt nem feltétlenül támogató magatartását is előrevetítették. Az OKH alapítására vonatkozó törvénytervezet vitáján a kezdeményezés zászlóvivője, gr. Károlyi Sándor hangsúlyozta a vármegyék szerepét (megyék alapítványjegyzése szövetkezetekben, árvapénzek átengedése).¹⁶⁵ Háromszék vármegye válasza korántsem tett eleget ennek a kívánalomnak: a törvényhatóság 1898. évi őszi közgyűlésén került napirendre a Pénzügyminisztérium felhívása az OKH-üzletrészek jegyzésére vonatkozóan, amit a jelenlévő tagság mérsékelt lelkesedéssel fogadott. Az állandó választmány javaslatára hozott határozat szerint a legkisebb jegyezhető összeget, 1000 koronát ajánlottak meg. Hovatovább, a határozat másik részét – a miniszteri felhívásnak a továbbítását a községek irányába – az alispáni hivatal minden bizonnyal nem hajtotta végre.¹⁶⁶ Az üzletrészek jegyzés iránti fanyalgás további bizonyítéka a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium leírata, amely annak tisztázását követelte, hogy az 1000 korona jegyzése melyik vármegye által kezelt alap terhére történt, mert a közgyűlési határozat homályosan fogalmazott, *valamelyik* alapot jelölte meg.¹⁶⁷ Újabb határozattal végül pontosították, hogy az Ipar-tanalapról volt szó, amit a Földművelésügyi Minisztérium köszönetnyilvánítással nyugtázott.¹⁶⁸ A szűkmarkú üzletrészvásárlás után a vármegye egy újabb tanújelét adta, hogy nem lelkesedik a szövetkezeti eszme iránt, vagy legalábbis nem támogatja annak beszüremkedését a lokális pénzpiacra. A Belügyminisztérium 1900 tavaszán küldött szét egy körrendeletet, amellyel az árvapénzeknek az OKH-nál lévő elhelyezését javasolta, amit a közgyűlés – arra hivatkozva, hogy ennek a pénztökének a sorsáról már korábban határoztak – gyorsan elhárított.¹⁶⁹ Az idegenkedés minden bizonnyal abban keresendő, hogy a helyi takarékpénztárak operatív vezetői közül többen a törvényhatósági bizottság tagjai is voltak, virilisek minőségben, ugyanakkor a tisztviselőgárda több tagja is ezen hitelintézetek igazgatóságának vagy felügyelőbizottságának része volt – mivel a vonatkozó jogszabályok szerint ezen a szinten még nem volt megállapítható az összeférhetetlenség.¹⁷⁰ Ugyanakkor, az OKH

¹⁵⁹ EGYED Ákos 2007, 44–45.

¹⁶⁰ SOMAI József 2004, 207–215.

¹⁶¹ EGRY Gábor 2006, 6.

¹⁶² Lásd OKH 1905.

¹⁶³ SÁL, Fond 9, 841. á., 1913/6365.

¹⁶⁴ GIDÓFALVY István, dr. 1902, 9–10.

¹⁶⁵ HUNYADI Artilla 2007, 51.

¹⁶⁶ SÁL, Fond 9, 844. á., 85. k., 1898. október 14. / 463. jkvp.

¹⁶⁷ Uo., 86. k., 1898. december 29. / 762. jkvp.

¹⁶⁸ Uo., 87. k., 1899. május 9. / 11. jkvp.

¹⁶⁹ Uo., 91. k., 1900. június 15. / 173. jkvp.

¹⁷⁰ Háromszéki virilisek közül hitelintézetek vezetői lásd NAGY Botond 2015, 125–176. Összeférhetetlenségről lásd PÖLÖSKEI Ferenc 2001, 225–226.

a tagszervezeteinek vezető testületeiben (igazgatóság és felügyelőbizottság) szerepet szánt a helyi közigazgatás szereplőinek, ám Háromszéken megfigyelhető, hogy a felkínált helyek elfoglalását a vármegyei apparátus rendre megakadályozta.¹⁷¹ A helyhatóság nyil-

vánvaló idegenkedése ellenére, a megyéhez tartozó településeken valóságos alapítási láz sepert végig: öt meglévő hitelszövetkezet két év alatt csatlakozott az OKH-hoz, 1916-ig pedig további 29 jött létre annak ernyője alatt.

Hitelszövetkezetek Háromszék vármegyében

település	név	alapítva
Réty	Réty-Komollói Hitelszövetkezet* Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1893. február 16.; 1900. december 23.	1892
Bereck	Bereczk és Vidéke Községi Hitelszövetkezet* Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1895. március 7.; 1899. október 5.	1895
Sepsikőröspatak	Sepsi-Kőröspataki Községi Hitelszövetkezet* Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1895 július 21.; 1899. október 5.	1895
Papolc	Papolc Községi Hitelszövetkezet* Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1895 július 23.; 1908. május 21.	1895
Nyujtód	Nyujtód Községi Hitelszövetkezet* Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1898. május 29.; 1901. április 25.	1898
Málnás	Málnás Községi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1899. augusztus 20.	1899
Kálnok	Sepsi-Kálnoki Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1899. október 8.	1899
Márkosfalva	Márkosfalva Községi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1899. október 15.	1899
Mikóújfalu	Mikó-Újfalusi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1900. január 18.	1899
Nagyajta	Nagy-Ajta és Vidéke Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1900. február 18.	1900

* Utóbb csatlakozott az Országos Központi Hitelszövetkezet hálózatához.

¹⁷¹ A közigazgatási tisztviselők meghívását lásd HUNYADI Attila 2007, 55. A jelenség érzékeltetésére példaként felhozható, 1904-ben a törvényhatósági bizottság jóváhagyta, hogy dr. Daday Vilmos főorvos a Háromszéki Takarékpénztár Rt. igazgatóságában, Vajna István árvászéki ülnök pedig a felügyelőbizottságban elfoglalhassa helyét. (SÁL, Fond 9, 844. á., 104. k., 1904. április 29. / 150, 151.jkvpk.) Hollaky Attila, az Orbai járás főszolgabírója, és Deák Samu szolgabíró a Kovásznai Takarékpénztár Rt. igazgatóságának lehettek tagjai (uo., 105. k., 1904. július 6. / 317, 318. jkvpk.). Mind a négy kérvény tárgyalásánál arról szólt a vita, hogy a kérvényező a hivatali teendőit el tudja-e

látni a takarékpénztári plusztevékenysége mellett, avagy nem. A közigazgatási érdekekkel ellentétes takarékpénztári igazgatósági döntéshozatal eshetőségéről nem volt szó. Ugyanebben az évben a Miklósvári járás főszolgabírója, Zathureczky Kálmán, és járási orvosa, dr. Benedek Zoltán kért felsőbb jóváhagyást a Nagyajta és Vidéke Hitelszövetkezet felügyelőbizottsági tagságukra. Az alispán adatpótlást igényelt, amire a két tisztviselő jobbnak látta elejteni az ügyet, így az tárgyalásra a törvényhatósági bizottság elé sem került, az ügy pedig minden bizonnyal figyelmeztetésül szolgált másoknak is. (Uo., 841. á., 1904/5421, 5422.)

település	név	alapítva
Nagyborosnyó	Nagy-Borosnyó és Vidéke Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1900. augusztus 12.	1900
Kovászna	Kovászna és Vidéke Ipari Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1900. október 4.	1900
Karatnavolál	Karatna-Voláli Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1900. május 3.	1900
Kézdiabícs	Albisi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1900. május 17.	1900
Sárfalva	Sárfalvi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1901. május 12.	1901
Bélafalva	Bélafalvi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1901. május 19.	1901
Dálnok	Dálnoki Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1901. július 4.	1901
Alsócsernáton	Csernátoni Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1901. október 10.	1901
Barót	Baróti Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1905. július 20.	1901
Köpec	Köpeczi és Miklósvári Iparosok és Gazdák Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1902. június 8.	1902
Lemhény	Lemhényi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1902. július 3.	1902
Kézdivásárhely	Kézdivásárhelyi Ipari Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1903. november 22.	1902
Gidófalva	Gidófalva Vidéke Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1903. szeptember 3.	1903
Sepsibodok	Sepsi-Bodoki Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1903. szeptember 3.	1903
Sepsiszentgyörgy	Sepsiszentgyörgyi Ipari Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1903.	1903

Árapatak	Árapataki Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1904. november 10.	1904
Nagybacon	Nagybaconi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1905. január 26.	1904
Gelence	Gelence és Vidéke Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1907. február 3.	1906
Szárzajta	Szárzajta Községi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1911. október 26.	1911
Középajta	Középajta Községi Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1912. március 21.	1912
Bikfalva	Bikfalva és Vidéke Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1912. március 7.	1912
Zágon	Zágoni Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1914. május 24.	1914
Bikfalva-Tálpatak	Hangya Népbank mint Hitelszövetkezet Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1914. szeptember 6.	1914
Ozsdola	Ozsdolai Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1914. november 26.	1914
Felsőcsernáton	Felsőcsernáton és Vidéke Hitelszövetkezet, mint az Országos Központi Hitelszövetkezet tagja Forrás: <i>Központi Értesítő</i> , 1916. április 30.	1916

Az OKH ernyője alatt létrejött hitelszövetkezetek alapításában való részvételre vagy utólagos üzletrészvásárlásra, illetve betétre elsősorban a Kézdi és a Sepsi járásokhoz tartozó községek esetében találunk példákat, a Miklósvári és Orbai járásokban jóval mérsékeltebb volt ilyen természetű ambíció, bár szórványos ügyletek ott is felbukkantak.

Nyujtód községben önálló hitelszövetkezet az OKH felállítása előtt néhány hónappal jött létre, az alapítók között pedig ott volt a polgári község is. A falu képviselője a saját kezelésű magtárában felhalmozódott, 4510 korona készpénzből, illetve a községi tőkéből kölcsönadott 1490 korona értékű kötvényből (5 db) jegyzett 6000 korona (200 db 30 korona) névértékben üzletrészt. Mivel a község a kölcsönzéseket autonóm módon bonyolította (vagyis az egyenkénti törvényhatósági jóváhagyás kötelezettsége alól mentesítve volt), illetve a magtárát nem egy konkrét célra (ún. *rendelgetés nélkül*) hozta létre,

nem látta indokoltnak, hogy a törzsvagyon-átalakítás fogalmát nyilvánvalóan kimerítő ügyletet a felsőbb hatalmi szervvel közölje. A bonyodalmak akkor kezdődtek, amikor a hitelszövetkezet két év működés után az OKH-hez való csatlakozásról döntött, a csatlakozást megelőzően pedig a központból kiküldött ellenőr azt konstataálta, hogy az alapításba beapportált öt darab kötvény (amely a szövetkezet mérlegének aktívái között követelésként szerepelt) továbbra is Nyujtód község nevében állt. A meghagyás szerint a község megtette a lépéseket a jelzalognak a hitelszövetkezet javára történő átkebelezése céljából, ám a telexkönyvet vezető járásbírósa annak végrehajtását megtagadta, a törvényhatósági jóváhagyó záradék hiánya miatt. Ezeknek az előzményeknek a tapasztalatával az eljáróság néhány évre sztorizotta az ügyet, községi határozatot csak 1905 őszén hoztak, azt pedig csak következő év nyarán terjesztették be a törvényhatósághoz – nyilván abból a megfontolás-

ból, hogy a tavasz folyamán felállt koalíciós kormány általában nagyobb szimpátiával viseltetett a szövetkezeti mozgalom iránt, ebből kifolyólag pedig kedvezőbb elbírálásra számíthattak a vármegyénél is. A jóváhagyó záradékra azonban további két évet kellett várni, ez idő alatt az alispán – irritáltan, hogy kész tények elé állították – újabb képviselő-testületi határozatot követelt a községtől (amit negyedik nekifutásra sikerült abszolválni), végül pedig az illetékes járás vezetőjét is felvilágosító jelentésre kötelezte. Cseh Gyula főszolgabíró véleménye perdöntőnek bizonyult, közölte, hogy az osztalékot a folyó éves költségvetésre fordítják, az üzletrészvásárlás pedig egyrészt felhalmozott magtári bevételből származott, másrészt a kinnlevőségek behajthatósága egyébként is bizonytalan volt.¹⁷² A törvényhatósági bizottság számára világos volt, hogy a község szabályt sértett, ennek ellenére zöld utat adott, a döntését pedig nyilvánvalóan az országos politikai konstelláció befolyásolta: „jelen esetben ugyan kivételesen eltekint a megtorló lépések elrendelése iránti intézkedés tételéről, de jövőre utasítja a képviselő-testületet, hogy hasonló törvényellenes cselekményeket el ne kövessen, mert különben azokért az előjárásági tagok a legszigorúbb fegyelmi eljárás alá lesznek vonva.”¹⁷³ A kedvező döntés nyomán Nyujtód előjárói joggal érezhették úgy, hogy számításaik maradéktalanul beteljesültek, és alig két hónappal ezután egy újabb, merészebb tervvel álltak elő: a hitelszövetkezet betétkönyvének szereplő, faeladásból származó 17 284 koronából és 3211 koronányi község-ház-építési alapból újabb üzletrész vásárlására, 17 100 korona (570 db 30 korona névértékű üzletrész) értékben. Ez azonban már túl nagylépésnek látszott, tárgya a község majdnem teljes készpénzvagyonára volt, a terv mellett az főszolgabíró sem állt ki egyértelműen. A vármegye közgyűlése – vélhetően a közigazgatási apparátus sugalmazására – vissza is utasította, arra hivatkozva, hogy az ügyletből remélhető 1% plusz nyereség nem állt arányba a várható kockázattal.¹⁷⁴

Kézdialmás község 1901 márciusában döntött arról, hogy a tulajdonában lévő, 29 000 korona értékű regálé-kárpótlási kötvényeit készpénzre váltja, abból pedig üzletrészeket szerez a településen alapítandó hitelszövetkezetben. Mint láttuk, az OKH létrejötte előtti időben a törvényhatóság minden esetben támogatja az ehhez hasonló kezdeményezéseket, azok mindegyike a központi kormányzat szintjén bukott el. Ebben az esetben azonban már Kézdi járás főszol-

gabírójának véleményezése alapján megjósolható volt az eredmény: „felterjesztem azon észrevételem mellett, hogy Almás községben 29 000 korona törzsvagyonnak hitelszövetkezet útján való kezelésére alkalmas, megbízható egyéneket nem ismerek, s így nézetem és véleményem az, hogy ezen összeg továbbra is az eddigi módon kezeltessék.” A közgyűlés ezt a szempontot tette magáévá, és utasította el a községi határozatot, annak ellenére, hogy az teljesen szabályszerű volt. A község még fellebbezett a belügyminisztériumnál, annak döntése azonban nem borította a papírformát.¹⁷⁵ A községi tőkének a súlya a hitelszövetkezet alapításában esetenként változott, Kézdialmás ennek nyilvánvalóan vezető szerep jutott, amely feltételezésre ráerősít a tény, hogy végül létre sem jött a tervezett pénzintézet.

Étfalvazoltán község 1899-ben jött létre, a két névadó település egyesítése nyomán, 1904 őszén a képviselő-testület pedig arról határozott, hogy az egy évvel korábban alapított Gidófalva és Vidéke Hitelszövetkezetben két üzletrészt jegyeznek, összesen 200 korona értékben. A törvényhatóság nem gördített akadályt az ügylet elé, annak ellenére, hogy a község semmivel nem indokolta a lépést, a járás vezetője pedig teljes közömbösséget tanúsított.¹⁷⁶ Másfél évvel később a falu grémiuma a összeolvasztott pénzvagyon házi kezelésben nem lévő részének (693 korona) a Háromszéki Takarékpénztárból a hitelszövetkezet betéti számlájára való áthelyezéséről döntött, amire az alispán azonnal áldását adta.¹⁷⁷ Az eljárás azt sejteti, hogy csekély összeg mozgatása – amely természetét tekintve, a számos más esetben akadékoskodást kiváltó községi törzsvagyon volt – nem sértett felsőbb anyagi érdekeket, azért kaphatott az ügylet zöld utat.

A falusi hitelszövetkezetek számára minden biztonnyal a likviditásuk biztosítása jelentette a legnagyobb kihívást, ennek érdekében a községi pénzvagyon nemcsak üzletrész jegyzés terén vált célponttá, hanem betétként is igyekeztek azt bevonítani. Az ilyenszerű tervek végrehajtásához pedig kétségtelesenül támaszt jelentettek a személyi átfedések a pénzintézet-vezetés és a községi képviselő-testület felett. A Gidófalva és Vidéke Hitelszövetkezet esetében mindössze egy község szerzett egészen szerény üzletrészt, azonban a betétek nyilvántartása már színesebb képet mutat. Az alapítást követő három éven belül ugyanis Étfalvazoltán község mellett a pénzintézet székhelyéül szolgáló Gidófalva és a szomszédos Fo-

¹⁷² SÁL, Fond 9, 841. á., 1909/1415.

¹⁷³ SÁL, Fond 9, 844. á., 128. k., 1908. október 14. / 454. jkvp.

¹⁷⁴ Uo., 130. k., 1909. április 30. / 201. jkvp.

¹⁷⁵ SÁL, Fond 9, 841. á., 1901/XIII/209; 844. á., 95. k., 1901. október 11. / 436. jkvp.

¹⁷⁶ SÁL, Fond 9, 844. á., 89. k., 1899. december 29. / 681. jkvp; 91. k., 1900. június 15. / 333, 335. jkvpk; 107. k., 1904. december 10. / 645. jkvp.

¹⁷⁷ SÁL, Fond 9, 841. á., 1906/5923.

tosmartonos helyezte el itt az általa kezelt kisebb-nagyobb pénzalapjait.¹⁷⁸ Az 1906. évi mérleg szerint a három község részesedése a takarékbetétekből 45% volt.¹⁷⁹ Szépséghibája a dolognak, hogy például Fotosmartonos alig két évig fialtatta itt a pénzeket, mivel 1908 őszén az agrártermény-kereskedelemben is érdekelt hitelszövetkezet fizetéseképtelenség-közeli helyzetbe került a körbetartozások nyomán, a község pedig minden betétjét felmondta (sok más magán-személyhez hasonlóan).¹⁸⁰ Figyelmet érdemel, hogy utóbbi két község a betéti számla nyitására nem kért felsőbb jóváhagyást, ami felveti annak alapos gyanúját, hogy ebben az időszakban számos más településen is történetelt ehhez hasonló forgatókönyv szerint a tőkekihelyezés. Minden bizonnyal, erre akkor volt lehetőség, amikor a község pénze nem volt másik pénztintézet betétszámláján lekötve, azt nem kellett onnan kivonni.

Az OKH ernyője alatt alapított hitelszövetkezetek részéről számottevő igény mutatkozott a községi pénzek iránt, betéti elhelyezés formájában is, ám ennek megvalósítása a hőskorban többnyire a törvényhatóság ellenkezésébe ütközött – amennyiben jóváhagyásért folyamodtak a községek. A Nagyborosnyó és Vidéke Hitelszövetkezet alapítása után néhány hónappal Nagyborosnyó község képvisellete határozatot hozott, mely szerint minden tőkepénzt kiveszi a Háromszéki Takarékpénztárból, illetve a megyeközpontban működő Gazdák Szövetkezeténél lévő 1000 korona értékű üzletrészt is pénzzé teszi, majd a teljes összeget ennél a helyi intézetnél nyitott számlájára helyezi el. A lépés nem érintette a községnek a lakoságnál kamatozásra már kihelyezett pénzeit.¹⁸¹ A törvényhatósági bizottság közel egy évvel később tette napirendre az ügyet, de végeredményben jogszerűen járt el, amikor a pontos összeg megjelölésének, illetve a név szerinti szavazás (a képviselők saját vagyonukkal való felelősségvállalása) hiánya miatt utasította el a kezdeményezést.¹⁸² A község szabályszerű határozatát hamarosan újra felterjesztette, amit az alispán kiegészíteni kért a hitelszövetkezet alapszabályával, ennek megtörténte után újabb lépésben az 1901-es mérleget kérte be, és utasította az ügylet iránt közömbösséget tanúsító főszolgabíró utánezni, hogy

a hitelszövetkezet az OKH tagja-e.¹⁸³ A további fél évet felvevő vizsgálódás után a felsőbb hatalom végül áldását adta a tranzakcióra, amelynek tárgya összesen 8635 korona volt.¹⁸⁴ Ehhez hasonlóan cselekedtek Mikóújfalu képviselői is, akik a helyi hitelszövetkezetbe szándékoztak áthelyezni a község pénzeit, annak alapítása után, 1900. év tavaszán. Az igény azonban el sem jutott odáig, hogy a törvényhatósági bizottság érdemben tárgyalja, az alispán utasította a testületet új, szabályszerű határozathozatalra.¹⁸⁵ Mikóújfalu öt évvel később rugaszkodott újra neki ezt a tervét véghezvinni. A váltást a nagyobb várható kamattal (4,5%) indokolták, ám ezúttal sem történt név szerinti szavazás, illetve a kérés tárgyát képező összeget sem tüntették fel, így ez a próbálkozás is kudarcra ítéltetett.¹⁸⁶ A koalíciós kormánynak a hivatalba lépése 1906 tavaszán nyilvánvalóan felbátorította a községet, hogy átvigye tervét, ám ezúttal sem volt szabályszerű a képviselő határozata, pedig a kedvezőbb légkör érzékelhető volt, az addig szenttelenül közvetítő főszolgabíró, Kónya Miklós véleményéből is kiolvasható: „a községi tőkéknek a mikóújfalu-si (sic!) hitelszövetkezetnél leendő elhelyezése iránt semmi aggály nem forog fenn.”¹⁸⁷ A néhány napon belül megismételt név szerinti szavazást a törvényhatóság végül elfogadta szabályszerűnek, annak ellenére, hogy abban a pontos összeg nem szerepelt. Az öt betétkönyv készpénzre váltásához azonban az alispán személyes közbelépésére volt szükség, a községi jegyző szavai szerint a törvényhatósági bizottságnak a jóváhagyó határozata nem bizonyult elégségesnek: „Háromszéki Takarékpénztár tekts. igazgatóságának is, hogy a jelzett összegeket felvehessük, mivel a takarékpénztár igazgatósága kijelentette, hogy utalvány nélkül nem fizetheti ki a jelzett összeget.”¹⁸⁸

A Csernátoni Hitelszövetkezetet 1901 őszén alapították, a székhelyül szolgáló település, Alsócsernáton községe azonnal úgy döntött, hogy minden mozdítható pénzalapját ott helyezi el. Az alispán a határozat megismétlését rendelte el, és korábbi esetekhez hasonló eljárásnak vetette alá ezt az ügyet is, míg a következő év nyarán a törvényhatósági bizottság rendes közgyűlése áldását adta 5854 korona áthelyezéséhez.¹⁸⁹ A szomszédos Felsőcsernáton

¹⁷⁸ SÁL, Fond 3, 1. ie. (Betéti főkönyv), 4–5, 11–16. (A sepsiszentgyörgyi levéltárban egyetlen hitelszövetkezetnek maradtak fenn az iratai, az időközben átszervezett, államosítás előtti utolsó megnevezése alatt: *Banca Păpulară „Alianța” Ghidfalău – Gidófalvi „Szövetség” Népbank.*)

¹⁷⁹ Uo., 33. ie. (Felvételi füzet 1906. évre a hitelszövetkezetek számára.)

¹⁸⁰ Uo., 10. ie. (Igazgatósági gyűlések jegyzőkönyvei), 1908. november 20. / 2. jkvp.

¹⁸¹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1901/XIII/657.

¹⁸² SÁL, Fond 9, 844. á., 96. k., 1901. november 23. / 643. jkvp.

¹⁸³ SÁL, Fond 9, 841. á., 1902/XIII/177.

¹⁸⁴ SÁL, Fond 9, 844. á., 97. k., 1902. június 11. / 327. jkvp.

¹⁸⁵ SÁL, Fond 9, 841. á., 1900/XIII/257.

¹⁸⁶ Uo., 1905/7430; 844. á., 112. k., 1905. július 15. / 307. jkvp.

¹⁸⁷ SÁL, Fond 9, 844. á., 124. k., 1907. november 29. / 585. jkvp.

¹⁸⁸ SÁL, Fond 9, 841. á., 1908/2857; 844. á., 125. k., 1908. január 14. / 32. jkvp.

¹⁸⁹ SÁL, Fond 9, 841. á., 1902/XIII/175; 844. á., 97. k., 1902. június 11. / 183. jkvp.

község kisebb fáziseltolódással lépett hasonló céllal, határozatukat azonban kedvezőtlenül véleményezte a járási főszolgabíró: „a szóban forgó tőkét a takarékbba helyezve biztosabbnak látom, mintha ½%-os nyereség reményében átvitetik a csernátoni hitelszövetkezetbe.” Ennek következménye lehetett, hogy az alispán a határozathozatal megismétlése mellett a pénzügyi alapszabályát, cégbejegyzését bizonyító iratot és előző évi mérlegét kérte be, szokása szerint több lépcsőben, mintha csak az időhúzás és a községnek a kezdeményezésétől való elbátortalanítása lett volna a cél. A felsoroltak közül az 1901. üzletévre vonatkozó mérleg beterjesztése jelentette a legnagyobb akadályt, mivel az alapítás annak utolsó évnegyedére esett, ennek ellenére a törvényhatóság őszi közgyűlése zöld utat adott 7326 korona transzferére is.¹⁹⁰

A Karatna-Voláli Hitelszövetkezet 1900 tavaszán jött létre, előző évben pedig a Belügyminisztérium Karatnavolál község létrejöttét hagyta jóvá, Karatna és Volál községek egyesítéséből, illetve Torjáét Altorja és Feltorja egybeolvadása nyomán.¹⁹¹ Az alapítás után egy évvel Torja község képviselő-testülete olyan határozatot hozott, mely szerint készek minden tőkepénzüket elhelyezni a hitelszövetkezetnél, sőt 50 korona értékben üzletrészt is vásárolnak, ha annak cégérét megváltoztatják, és „címébe Torja község neve is belefoglaltatik (pl. Torja-Karatna-Voláli Hitelszövetkezet)”. A különös kívánság teljesült, de további négy évnél kellett elteltetnie, míg a tőkeelhelyezés újra napirendre került: „ennél fogva nem áll fenn akadály arra nézve, hogy tőkepénzei, melyek jelenleg a kézdívásárhelyi takarékpénztárnál vannak, ezen szövetkezetnél helyeztessenek el.” Az ügylet ösztönzője a község jegyzője, Baróthi József volt, aki anélkül, hogy a főszolgabíró figyelmén kívül hagyta volna, a vármegyei hivatalnokok támogatását közvetlenül is igyekezett elnyerni. Ugyanakkor a hitelszövetkezettel is hatékonyan alkudozott, amely vállalta, hogy a tartalékalapja kamatainak azon részét, amelyet jótékonyosságra kell fordítania, Torja község szegényalapjára utalja. A jegyző az időzítéssel is helyesen kalkulált, az alapítás és a községi tőkeelhelyezés közötti négy év alatt a hitelszövetkezet mérlegfőösszege olyan szintűre növekedett, amihez mérten a betét már kisebbnek látszott, ez pedig meggyőzte a vármegye apparátust a csekélyebb kockázatról, továbbá a tartalékalap kamatai már kézzelfogható számokat produkáltak, ebből az irányból is pluszt könyvelhetett el a község. Az így lehelyezett tőke relatíve alacsony volt, 6673 koro-

nát tett ki (beleértve 500 korona üzletrészt is), amit a törvényhatósági bizottság azonmód elfogadott. A várható kamatnak 3-ról 4,5%-ra emelkedése már majdnem mellékes kérdésnek minősült.¹⁹² Ugyanekkor Karatnavolál község is cselekedett „a Karatna és Volál volt különálló községek tulajdonát képező és a Kézdívásárhelyi Takarékpénztárban elhelyezett összegek kivétele és a Karatnavolál-Torja Hitelszövetkezetnél leendő elhelyezése tárgyában”, Karatnavolál takarékpénztári betéti számlán elhelyezett összege 20 663 korona volt, amelynek gyümölcsösztetése minden bizonnyal a torjaihoz hasonló feltételek mellett volt kilátásba helyezve az új helyén. Cseh Gyula főszolgabíró támogatását az ügy mellett tudva, csak a falu grémiumának három sikertelen (létszám híján határozatképtelenség) gyűlése volt az egyetlen hátráltató tényező, és amikor az végre tető alá került, a felsőbb hatalom kifogások nélkül jóváhagyta – tegyük hozzá, mint addig ismert legnagyobb volumenű ilyen jellegű transzferét.¹⁹³ Mindenféle akadályoztatás nélkül emelkedett jogerőre Kálnok község képviselő-testületének azon határozata is 1903-ban, hogy a község-ház-építési alapját a pénztári maradványaiból 2000 koronára növeli, és a négy évvel korábban alapított Kálnoki Hitelszövetkezetnél nyitott betétszámlájára helyezi el. Két tényezőt kell kiemelnünk, amely az akadálymentességhez feltétlenül hozzájárult: az összeg relatív csekélyisége, illetve az, hogy a pénzügyi több éves működésével bizonyította életképességét a vármegye hivatalnokai és közgyűlése számára.¹⁹⁴

Szokatlanul hosszadalmas és zaklatott volt Lemhény község tőkeelhelyezési ügye, amely az ottani hitelszövetkezet alapítása után, 1904 tavaszán került a közigazgatás látókörébe – ám nyilvánvalóan korábbra nyúlt vissza. A falu képviselője ekkor hozott határozatot, miszerint a szegényalapból a lakosság számára korábban kiadott kölcsönöket, összesen 2340 koronát záros határidőn belül behajtják, és azt a Lemhényi Hitelszövetkezetnél helyezik el kamatozásra. Ezt a határozatot megtámadta Szánthó Károly körjegyző, aki a községnek a hitelszövetkezetnél vezetett számláját javasolta felszámolni, és szorgalmazta, hogy az ott kamatoztatott pénzt vegyék házi kezelésbe. Harmadik szereplőként, az önkormányzati rezolúciót és a fellebbezést a törvényhatósághoz felterjesztő főszolgabíró azt javasolta, hogy az egész összeget a két kézdívásárhelyi takarékpénztár egyikébe helyezték el – amely lépéssel nyilván csak békességet kívánt teremteni, elhárítandó a viszály-

¹⁹⁰ SÁL, Fond 9, 841. á., 1902/XIII/174; 844. á., 98. k., 1902. augusztus 27. / 426. jkvp.

¹⁹¹ SÁL, Fond 9, 844. á., 89. k., 1899. december 29. / 678. jkvp.

¹⁹² SÁL, Fond 9, 841. á., 1905/10125; 844. á., 113. k., 1905. október 14. / 404. jkvp.

¹⁹³ SÁL, Fond 9, 841. á., 1905/1878; 844. á., 110. k., 1905. április 29. / 131. jkvp.

¹⁹⁴ SÁL, Fond 9, 841. á., 1903/9036; 844. á., 101. k., 1903. július 14. / 233. jkvp.

kodásból származható anyagi károsodását a falunak. A törvényhatósági bizottság rövid úton elutasította a képviselő-testület kezdeményezését, és megszkott válaszában név szerinti szavazást rendelt el.¹⁹⁵ A jóváhagyási eljárás tehát megismétlődött, a jegyző pedig újra közbelépett, azt állítva, hogy „a lemhényi hitelszövetkezet csak 84 korona tiszta vagyonnal bír, s így kellő biztosítékot nem nyújt.” A törvényhatósági bizottság ezt az állítást maradéktalanul elfogadta, illetve magáévá tette az alispán összeférhetlenségre vonatkozó megállapítását – a 11 önkormányzati képviselő közül 7 a hitelszövetkezet igazgatóságának is tagja volt – és a községi határozat újfent nem emelkedett jogerőre.¹⁹⁶ A községnek a belügyi tárcához való folyamodás lehetősége maradt, ám itt is elutasítással találták szembe magukat. Kimerítve minden jogorvoslati lehetőséget, Lemhény község nem hátrált meg, rövidesen újabb határozatot terjesztettek fel, amelyben egyrészt a hitelszövetkezeti betétszámlájuk meghagyását kérték, másrészt újabb, erdőeladásból származó pénz elhelyezését ugyanoda. A vármegye közgyűlése ismételtelen az összeférhetlenségre hivatkozva semmisítette meg a helyi önkormányzati végzést, ugyanakkor erőiesen rendelkezett, hogy hajtsák végre a belügyminisztérium utasítását.¹⁹⁷

A község ellenszegülése párhuzamba állítható az az országos szintű ellenállással, amely a Fejérvary Géza darabontkormányának a tevékenységét övezte. Ugyanakkor forrongás volt észlelhető a faluvezetés ellenzéki oldaláról is: következő év márciusában névtelen feljelentés érkezett az alispáni hivatalba (minden bizonnyal a jegyző műve), hogy a belügyér rendelete még mindig nem volt végrehajtván.¹⁹⁸ Másfelől a vármegyének az elutasító indoklása, a pénzügyi igazgatósági tagság és községi képviselői minőség közötti érdekellentétre való hivatkozás csak ürügyként vehető számításba, mivel az összeférhetlenség, főként a helyi önkormányzatok szintjén, akkor még messze nem volt világosan szabályozva.¹⁹⁹ Közvetlenül a koalíciós kormány felállítása után Lemhény község elérkezettnek látta az időt, hogy megoldást találjanak az évek óta függő kérdésre, ezúttal azonban a hitelszövetkezet mint entitás került előtérbe. Rendhagyó módon, az igazgatóság kereste meg az alispáni hivatalt, a beadványban felvázolva a megalkulás körülményeit, az azóta elért eredményeket, külön kiemelve a községi háztartás számára kínált kedvezményeket, úgymint a betett összegre 4,5% kamat, illetve a tartalékalap kamatjainak egy része a szegényalap részére való jóváírása. A dokumentum

arra az eseményre is pontos tájékoztatást nyújt, amely 1904 tavaszán történt, jelesen a lakosságnál kinnlevő 2340 koronát a község úgy volt képes rövid időn belül behajtani és elhelyezni a hitelszövetkezetnél, hogy a hitelszövetkezet előzetesen kölcsönt kínált a község felé tartozó személyeknek. Konverzió történt tehát, község és hitelszövetkezet szoros együttműködésével. Ugyanez, amint azt korábban láttuk, egy teljesen azonos helyzetet a szomszédos Nyujtódon a kötvények átírásával oldottak meg, ám közös nevező a két esetben, hogy kész tények elé állították a felsőbb hatóságokat. Szentiványi Miklós alispán készségesnek mutatkozott, hogy a kérésnek eleget tegyen, és eljárás újraindítását javasolta, mert mint mondta, nem állt jogában két törvényhatósági bizottsági határozatot és egy miniszteri intézkedést felülről. Lemhény község képviselő-testülete ekkor már a kellő tapasztalat birtokában volt, és a tőkeelhelyezés tárgyát képező újabb határozat elfogadásánál öten, mint hitelszövetkezeti igazgatósági tagok, nem szavaztak, ezúttal pedig a főszolgabíró is az ügy mellé állt. „A hitelszövetkezet igazgatósága kérést adott be, melyben hangsúlyozza, hogy a kezdet nehézségeivel küzdő hitelszövetkezet fokozatos működését veszélyeztetné a tőke visszafizetése, s kimutatása, hogy a tartalékalapja évről-évre növekszik, kéri, hogy a szegényalap tőkéje betétképpen hagyassék meg” – hangzott a törvényhatósági bizottság állandó választmányának a napirendi pont felvezetőjében, a határozat pedig jóváhagyás volt, annak kikötésével, hogy újabb pénzeket akkor tehet be majd a község, ha a pénzügyi jobban megerősödik.²⁰⁰ A Lemhényi Hitelszövetkezet vezetősége két évvel később, 1909. januárjában vélte eléggé megerősödöttnek magát, amikor átírt a községvezetésnek: „kéri, hogy a Lemhény község tulajdonát képező tőkepénzek elhelyezésének helyéül szövetkezetünket meghatározni szíveskedjék.” Vagyis nem egy egyszeri, konkrét összegű betét volt a tárgy, hanem egy, a jövőre általánosan érvényes, elvi határozatot kértek a községtől, amelyet meg is kaptak, ám sem a közigazgatási apparátus, sem a közgyűlés nem ítélte meg úgy, hogy ennek az ideje eljött volna.²⁰¹ A lemhényiek azonban legkevesebb fél sikert mégis elértek, a belügyminisztérium megsemmisítette a törvényhatósági bizottság határozatát, és áldását adta, hogy 10 000 koronát a község a Kézdivásárhelyi Takarékpénztárnál vezetett számlájáról felvegyen, és a hitelszövetkezetbe betegyjen. A miniszteri leirat 1911 januárjában, a Khuen-Hédervary Károly vezette kormány hivatali ideje alatt kelt, és a lemhényieket

¹⁹⁵ SÁL, Fond 9, 844. á., 104. k., 1904. április 29. / 211. jkvp.

¹⁹⁶ Uo., 105. k., 1904. július 6. / 401. jkvp.

¹⁹⁷ Uo., 112. k., 1905. július 15. / 263. jkvp.

¹⁹⁸ SÁL, Fond 9, 841. á., 1911/1048.

¹⁹⁹ Lásd PÖLÖSKEI Ferenc 2001.

²⁰⁰ SÁL, Fond 9, 844. á., 1906. december 22. / 596. jkvp.

²⁰¹ Uo., 130. k., 1909. április 30. / 176. jkvp.

közvetlenül érintő intézkedésén túl, az általános gyakorlat szempontjából fontosabbnak bizonyult itt annak hangsúlyozása, hogy a falusi hitelszövetkezetek az OKH szigorú felügyelete alatt álltak, ami pedig a községek ott elhelyezett pénzvagyona integritására kínált kezességet.²⁰²

Minden bizonnyal, az eset tekinthető olyan precedensnek, amely enyhítette valamelyest Háromszék vármegye közigazgatási apparátusának és közgyűlésének szigorát, legalábbis ami a hitelszövetkezetbe történő pénzelhelyezéseket illeti. 1911 folyamán a törvényhatósági bizottság napirendjére két ilyen jellegű ügyet tűzött: Gelence község minden általa kezelt tőkepénznek az öt évvel korábban alapított Gelence és Vidéke Hitelszövetkezetbe való elhelyezéséhez kért jóváhagyást, Szárazajta pedig az alakulóban lévő Szárazajtai Hitelszövetkezetbe igyekezett áthelyezni az addig az Erdővidéki Takarékpénztárnál kamatozó likvid vagyont. Mindketten úgy kaptak azonnali zöld utat, hogy felterjesztésükben nem mellékeltek adatokat a célba vett intézet alapítására, működésére és anyagi állapotára vonatkozóan, sőt, az oda betenni szándékolt pontos összeget sem közölték, és még az is homályos volt, hogy név szerinti szavazás nyomán született-e a határozat.²⁰³ Ugyanakkor Árkos község képviselő-testülete olyan határozatot hozott, hogy a már közel két évtizede működő Árkosi Takarékpénztár részvényeiből vásárol be, kb. 9000 korona értékben (100 db 92 korona reálértékű kötvény). Az ügy tárgyalásakor, a jobbára még '48-as párti többségű törvényhatósági bizottság közgyűlésén kitessekkelték az elnöklő főispánt, Szentkereszty Bélát – akit nemrégiben nevezett ki tisztségébe a nemzeti munkapártos kormányzat –, azzal az indokkal, hogy a takarékpénztár elnöki posztját is ellátta. A napirend erejéig az ülés elnöklét átadták a koalíciós kormányzat alatt megválasztott alispánnak, dr. Király Aladárnak. Az eredmény a községi kezdeményezésnek a testület általi elutasítása lett, ami joggal értékelhető pártpolitikai indíttatású revánsnak is, mivel a korábbi években találunk néhány precedens községi pénzeknek ilyen formában történő befektetésére, igaz, lényegesen kisebb értékben: például 1907-ben Bikfalva 500, Illyefalva pedig 100 korona ellenében vásárolt üzletrészt a helyben alakult fogyasztási szövetkezetekben.²⁰⁴ Árkos befektetői kedvének csillapítására magyar állampapírok, állam által kamatjaira biztosított értékpapírok, vagy a Magyar Földhitel Intézet zálogpapírjainak akvizícióját javasolták, mint amire a községi törvény és árva-pénzek kezelésére vonatkozó jogszabály is lehe-

tőséget nyitott.²⁰⁵ A törvényhatósági bizottság elutasító indoklása némileg cinikusnak érződik, lévén, hogy ezzel a kifogással korábban soha nem élt a testület, akkor sem, amikor a községeknek a hitelszövetkezeti üzletrészek beszerzését utasította el. Az állampapírokat a községek számára nem nagyon kínálta a megyei közigazgatás, bár a saját maga által kezelt alapok pénzt elég nagy arányban ezen a módon gyümölcöztette, főleg a századforduló után. A községek között csak kivételként találunk államkötvény-felhalmozót, ez a volt úrbéres, román többségű Márkos, amely így kötötte le költségvetési maradványát, illetve korábban takaréokban őrzött tőkepénzét is.²⁰⁶

A helyi pénzügyi mozgások tanulságai

Néhány évtized leforgása alatt a helyi pénzügyi lényeges változáson esett át: míg az 1970-es évek végéig zömében a községek kínáltak kölcsönöket a lakosság részére, a nagy háborút megelőző években a takarékpénztárak a hitelszövetkezetekkel versengtek, ugyanakkor a nagyobb pénzintézetek kínálati is beszivárogtak erre a szintre – jelentős részben a takarékok közvetítésével –, nem hagyható továbbá figyelmen kívül a községek és magánszemélyek kölcsönkínálatai sem, bár ezek súlya nyilvánvalóan csökkent. Nagybacon példájával kívánjuk illusztrálni, hogy egy település határain belül hova fordulhatott a helyi lakos. A faluban takarékpénztár és hitelszövetkezet is alakult az 1904. évben, ennek ellenére a közületi hitelezés is megmaradt, két olyan kölcsön-pénztár működött, amelynek létrejötténél a polgári község bábáskodott.

A már említett kepekárpótlási alap körüli vizsgálatok idején bukkant fel egy eset, amely a közigazgatás további gyanakvásra adott alapos okot. 1902 tavaszán a közbirtokosság ellenőrző bizottsági tagja, Nagy Józsiás azzal a kéréssel fordult az alispáni hivatalhoz, hogy az a számvételezésről küldjön ki a faluba egy szakembert, elszámoltatni a községet a faeladásokból származó tőkéről és annak felhalmozódott kamatairól, ami 117 200 koronára (58 600 forint) rúgott, és *Erdősítési Alap* elnevezés alatt volt ismert. Ennek a jog szerinti tulajdonosa a közösben maradt kisebb birtokosok (közbirtokosság) és a birtokilletményeiket elkülönítve megszerző ún. kiszakító birtokosok egyeteme volt. Amint már említve volt, ez az alap jogerős szabályzattal rendelkezett, bő egy évtized alatt törvényhatósági gyámkodás mellőzésével kínált kölcsönöket, de az arányosítási eljárás lezárá-

²⁰² SÁL, Fond 9, 841. á., 1911/1048.

²⁰³ SÁL, Fond 9, 844. á., 138. k., 1911. január 16. / 37. jkvp; 1911. szeptember 6. / 533. jkvp.

²⁰⁴ SÁL, Fond 9, 841. á., 1907/3263, 3851; 844. á., 121. k.,

1907. április 30./ 212. jkvp; 122. k., 1907. június 19. / 329. jkvp.

²⁰⁵ SÁL, Fond 9, 844. á., 138. k., 1911. július 15. / 444, 445. jkvp.

²⁰⁶ SÁL, Fond 9, 841. á., 1905/4634; 1908/11138.

sa nyomán a községnek át kellett adnia azt a jogos tulajdonosok részére. Az esedékesség időpontjában az eredeti összegnek alig egynegyed része képezte a közbirtokosság jussát, és emiatt a cenzor meghúzta a vészharangot, majd visszakozott, a kiküldött szolgabírónak azt a nyilatkozatot tette, hogy téves információk alapján kezdeményezett kivizsgálást, ezt az igényét pedig egyúttal vissza is vonta.²⁰⁷ A félreértés abból származott, hogy a közbirtokosság embere nem vette figyelembe a kiszakító birtokosokat, akik a pénzalapból az erdő- és legelővel hasonló arányban részesültek. A közbirtokosság osztatlan vagyont a nagyobb területet képviselő erdők alig 10%-a, illetve a kisebb kiterjedésű legelők 65%-a képezte.²⁰⁸ Az átvett Erdősítési Alap rész 25 608 korona összeget tett ki, amely teljes egészében kötvényekben volt. Az 1901. évi számadás szerint 18 személy (2715 korona értékben) felmondta kölcsönét (legnagyobb összeg 480 korona, legkisebb 32 korona), 28 személynek (összesen 4814 korona) új kezesről kellett gondoskodnia (40–512 korona közötti kölcsönök), 18 079 korona kihelyezés változatlanul fennmaradt. Továbbra is érvényben maradt a 6%-os kölcsönkamat, ugyanaz a Bardócz Sámuel kezelte, mint aki a község kebelében is ellátta ezt a feladatot, és az alapszabály is változatlanul érvényben maradt: elsősorban a közbirtokosság tagjainak kínálta a hitelt.²⁰⁹ A közbirtokosság nagymérvű legelőterület-akvizícióba kezdett megalakulása után közvetlenül, amelyet elsősorban fatömeg-eladásokból finanszírozott, alkalmanként azonban kicsípett az erősítési alap tőkeállományából is. Ennek az eljárásnak tudható be, hogy 1903-ban az összeg 24 660 koronára, 1904-ben 22 498 koronára, majd 1906-ban 15 941 koronára apadt, majd egy évvel később 16 927 koronára gyarapodott.²¹⁰ Kisebb ingadozásokkal ekörüli volt a közbirtokosságnak a tagjai számára kínált kölcsön alapjának az összege, míg az üzleti tevékenységből származó pénzeket, általában rövid lejáratú, az 1904-ben alapított Nagybaconi Takarékpénztárnál helyezték el.²¹¹

A majdnem elsinkófált kepmegváltási alapnak a ráeső részét a református egyházközség vette kezelésbe – kiegészülve különféle kegyes adományokkal, illetve az utólag polgári községi illetőséget szerzett hívek hozzájárulásaival – *Nagybaconi Ev. Ref. Kepe-tőke Templom Alap* elnevezéssel, amelynek száma-

dási főkönyvei az 1905. évtől ismertek, akkor 156 magánszemély volt az adósa. Nem ismert viszont az alapszabály, így csak feltevéssel élhetünk, hogy az egyházközség tagjai részére kínált kölcsönt, a közbirtokosságtól nem nagyon eltérő kamattal. A fennmaradt könyvek a folyó költségvetések és számadások sémáját követi, így a bevételi oldalon egy helyen szerepelnek a kamatilleték cím alatti lerovások és visszafizetett kölcsöntőkék összegei is. Ilyenformán az 1905–1914 között befolyt összegek 12 000–17 000 korona között mozogtak. A rendes kiadási oldalon szerepelt a lelkész, énekvezér és harangozó fizetései és a nyugdíjalap hozzájárulásai. Az énekvezér az állami elemi iskola tanítója is volt egyben, a fizetése pedig teljes egészében az egyházközséget terhelte, ami a tanintézmény állami kezelésbe vételére vonatkozó szerződésbe is belefoglaltatott – így az alap közfeladatot is ellátott. Azokat az összegeket, amelyeket nem sikerült közvetlenül kamatozásra kiadni, kezdetben a Nagybaconi Takarékpénztárban és a baróti Erdővidéki Takarékpénztárban helyezték el, majd utóbit kiváltották a Nagybaconi Hitelszövetkezettel.²¹² 1914-ben hadikölcsönt jegyeztek összesen 14 650 korona értékben, ezt nagyobb részben a helyi takarékpénztár, kisebb részben a hitelszövetkezet bonyolította le.²¹³ A takarékpénztár és hitelszövetkezet megalapítása után négy évvel a község képviselő-testülete is úgy döntött, hogy a meglehetősen szerény összeget képviselő szegényalapját kiveszi az Erdővidéki Takarékpénztárból, és a két helyi hitelintézetnél helyezi el, azonos, 5% kamatozás mellett. Az összeg, igen praktikusán, két betétkönyvön szerepelt, így az elosztással sem kellett sokat bajlódni, 1151 koronát a takarékbba, 820 koronát pedig a hitelszövetkezetbe irányított a képviselő határozata. Az alispán véleményezésre szólította fel a főszolgabírót, aki a korábbi hasonló eseteknél jóval súlytalanabbnak látszó indokot hozott fel a költöztetés célszerűségét alátámasztani: 7 kilométer távolság okozta kényelmetlenséget a kamatjótávítások lebonyolítására, mivel egy ilyen utazás nem volt összeköthető valamely hivatalos ügy intézésével, lévén a járászékhely Nagyajtán és nem Baróton. A törvényhatóság nem kifogásolta a dolgot, az alispánnak még csak az akadémuskodó takarékpénztári igazgatónál kellett közbelépnie, aki előzőleg a pénz kiadását megtagadta.²¹⁴

²⁰⁷ Uo., 1902/V/81.

²⁰⁸ NAGY Kinga Sarolta – NAGY Botond 2022, 146.

²⁰⁹ SÁL, Fond 353, 804. á., 1. k., 143–146, 1902. május 27. – Közbirtokosság képviselő-testülete (Kt).

²¹⁰ Uo., 1. k., 237–238, 1904. április 5. – Közgyűlés (Kgy); 303–304, 1905. február 17. (Kgy); 377–378, 1907. március 18. (Kgy); 440–441, 1908. március 5. (Kgy).

²¹¹ Uo., 2. k., 32–33, 1909. március 16. (Kgy); 58–59, 1910.

március 17. (Kgy); 91–92, 1911. február 7. (Kt.); 133, 1912. február 15. (Kgy); 154, 1913. március 4. (Kgy); 176–177, 1914. március 7. (Kgy); 1915. március 13. (Kgy).

²¹² SÁL, Fond 417, 1. k., 1–60.

²¹³ Uo., 1. k., 65.

²¹⁴ SÁL, Fond 9, 841. á., 1908/12084; 844. á., 129. k., 1908. november 25. / 619. jkvp.

A vizsgált időszakban a községek szempontja egyértelmű és világos a saját vagy csak általuk kezelt pénzvagyon gyümölcsötzetését illetően: minél nagyobb hasznot realizálni, a lehető legkevesebb energia-ráfordítással. A települések anyagi szempontú adottságai, bevételi lehetőségei alapvetően meghatározták, hogy melyik község milyen álláspontra helyezkedett, amikor a pénz fialtatásának a módjáról volt szó: a tehetősebb vagy szélesebb körű bevételi tételekkel rendelkezők hajlamosabbnak mutatkoztak, hogy a helyi takarékpénztárak megjelenése után, alacsonyabb hozam ellenében ezekben az intézményekben helyezték el pénzeiket. A szerényebb jövedelmű falvak előjárói jobban kitartottak a közvetlen kölcsönzés, a házi kezelés gyakorlata mellett, vállalva az ezzel járó pluszmunkát, sok esetben akkor is, amikor az ebből származó jövedelem már igen szűkös volt. Megfigyelhető itt, ugyanakkor további kutatásokat is érdemelne, hogy a közületi hitelezésnél alkalmazott kamat mértéke hogyan követte a pénzpiaci mozgásokat, a helyileg elég pontosan megragadható gyakorlat miként kapcsolódott be a nagyobb véráramba – annak ellenére, hogy a községek, természetüknél fogva, külső tőkebevonással nem foglalkoztak. Jól látható, hogy az önkormányzatok mozgástere korlátozott és egyre visszaszorult, ezzel szemben pedig a közigazgatás nyomult be erre a területre mind hangsúlyosabban, és sok esetben az általa gyakorolt gyámkodása meghaladta azt a mértéket, amire a jogszabályok lehetőséget teremtettek. Azonosítható számos helysín sajátos gyakorlata, aminek lényege, hogy a községi pénzalapot egy rugalmas választóvonal szelte ketté: egyik oldalon a szerényebben kamatozó takarékpénztári betét, másik oldalon pedig a jobb hozamot biztosító házi kezelésű kölcsönök halmaza, a perem pedig a lakossági igénylések számához és nagyságához igazodott. A hitelszövetkezetek megjelenése, illetve a községeknek ezek alapításában való részvétele a szövetkezeti mozgalom propagandatevékenységével hozható összefüggésbe. A szövetkezeti eszmét azonnal felkaroló községek általában térben és időben kiemelkedtek a tágabb környezetükből, ami azt sugallja, hogy a felvilágosító körutakat bonyolító promoterek – mint például dr. Gidófalvy István – beszédei termékeny talajra hulltak. Ugyanakkor a bizalom általánosan is megmutatkozott a hitelszövetkezetek iránt, ami a betétek odaáramlásában is érzékelhető, legyen azok felsőbb hatalom áldásával vagy anélkül nyélbe ütve. A fix kamatozású állampapírok nem keltettek különösebb érdeklődést a falvak szintjén, sőt láthattunk arra is példát, amikor a regálé-kártalanítási kötvényeket próbálták nagyobb kockázatú hitelszövetkezeti üzletrészekre konvertálni.

A másik szereplőnek, a kölcsönvevőnek a szemzőgéből vizsgálva a dolgokat, elsősorban az állapítható meg, hogy a közületi hitelezésből – kivéve a magtár- vagy gabonaalapokhoz való hozzáférést – a birtoktalanok jórészt ki voltak zárva, ám mindenki másnak ez a lehetőség nyitva állt. A kereskedelmi hitelintézetek megjelenése előtt jól körülhatárolható az a hitelkérelem, amit a falu határain belül ki lehetett elégiteni (ennek átlaga 100-200 forint (200-400 korona), legfelsőbb határa 1000 forint [2000 korona]), míg a nagyobb igények (a nagyobb birtokosok és az iparos polgárság részéről) a vármegyei alapokhoz irányultak. A közületi hitelezés – bár összszerszerűen valóban meglehetősen szerény és korlátozott volt – elterjedtségének ténye arra késztet, hogy felülvizsgáljuk azokat a történetírásban meghonosodott tételeket, mely szerint a kereskedelmi hitelintézetek megjelenése előtt csak az uzsorakamat létezett, onnan történt az átállás.²¹⁵ Az ilyen jellegű megállapításoknak a kútféjét azok a broszúrák képezik, amelyeket egy-egy új pénzintézet alapítói szerkesztettek, amiért azokat performatív szövegekként kell kezelnünk, a szerzők hazabeszéltek. Tanulmányunkban kimerítően meg nem válaszolt fontos kérdés, hogy a kölcsönkérők miért fordultak a közületek felé az igényeikkel, főleg akkor, amikor már a kereskedelmi hitelintézetek is megsűrűsödtek? Ez számos elemét tekintve rokonítható azzal az állapottal, amelyet a rendi korszakra vonatkozóan Tóth Tibor tett vizsgálat tárgyává: megállapítása szerint a közületi hitelezők (a magánhitelezőkhöz viszonyítva) olcsón kínáltak kölcsönt, ám annak járulékos költségei végeredményben drágábbá tették azt.²¹⁶ A polgári kori Háromszéken láthattuk, hogy a községek magasabb kölcsönkamatot alkalmaztak, mint a hitelintézetek, ám ennél is nagyobb nyűg volt, hogy a törvény szerint (amelynek az alkalmazását a közigazgatás idővel egyre inkább megkövetelte) a kölcsönösszegnek a jelző a háromszorosa kellett legyen, ennek ellenére a gyakorlat fennmaradt, bár nyilvánvalóan leépülőben volt. Az ellentmondás feloldásában részben támaszkodhatunk Somorjai Szabolcs és Szilágyi Adrienn azon tételére is, amely szerint egy rendiség kori családi kölcsönkassa nem a hasznot tartotta szem előtt, hanem a családtagoknak segítségnyújtási szándékkal folyósított kölcsönt akkor is, ha azok rosszul törlesztettek, illetve ez a lehetőség el volt zárva a külvilág elől.²¹⁷ Község és lakos között, bár gyengébbek voltak a kötődések, joggal feltételezhetjük a kölcsönösszegnek, egymástól függésnek a vezérlőelvét is, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az előjáróság általában magára vállalta az adminisztráció terhét, ezen a téren pedig csak akkor

²¹⁵ EGRY Gábor 2009, 162–163, 167–168, 178.

²¹⁶ TÓTH Tibor 1979, 36.

²¹⁷ SOMORJAI Szabolcs – SZILÁGYI Adrienn 2018, 161–183, 165.

történik változás, amikor a szövetkezetek megtanítják tagjaikat az ügyintézésre. Továbbá, tanulságos a nagybaconi eset is, amikor a község úgy alakította ki a közületi hitelezést, hogy az kibújhatott a községi törvény szigora alól, és engedékenyebb feltételeivel versenyképes tudott lenni két kereskedelmi hitelintézettel párhuzamosan, faluhatáron belül.

Eddigi vizsgálódásunk két tömör megállapítással zárható: a dualizmus korában a háromszéki községek által felhalmozott, illetve a kezelt pénzüsszegek forrásainak palettája meglehetősen széles volt, igen szerteágazó csermelyeken folyhattak egybe a „tőkecseppek” (bár nem az eredet tisztázása képezte a kutatás fő csapásirányát, a kihelyezés kérdései körül ez is fókuszba került); a fialtatási lehetőségek ennél valamivel szűkebb körre szorítkoztak, a saját kezelésre, takarékpénztári betétre, hitelszövetkezeti üzletreszre vagy betétre, esetleg állampapír-akvizícióra korlátozódtak. A község működésének keretet adó jogszabályok igyekeztek eltéríteni az önkormányzatokat a kockázatvállalástól, a törvényhatóságok pedig ennek az elvnek szándékoztak érvényt szerezni, ugyanakkor a helyi takarékpénztárak érdekeit is kiszolgálták. A falvak önkormányzatai általában a kisebb, de biztos, vagy nagyobb, de bizonytalan hozam, tehát a likviditás garantálása és a haszonszerzés dilemmája között ingadoztak, de hűtlen kezelési eseteknek

sem csak kivételesen ritka példáira bukkanhattunk. Végeredményben, jól megragadható a dinamikája és időrendisége annak, hogy a községek előljárásságai és képviselői a pénzkamatoztatás melyik módját részesítették (vagy részesítették volna) előnyben, mindez pedig összefügg a helyi kereskedelmi pénzüsszegek alapítási hullámaival is. A közületi hitelezés tárgyában folytatott vizsgálódásunk felveti annak annak a jogos igényét is, hogy a korabeli brosúraindóadalom egyik jellegzetes termékét – a helyi kereskedelmi hitelintézet alapításának szükségét hangsúlyozó (reklám)szövegeket, amelyekre a történetírás is jelentős mértékben alapozott –, performatív szöveggé értékeljük, és ennek megfelelően kezeljük. Az ilyen típusú közlemény hangneme szubjektív, a helyi pénzpiacra egyetlen szereplőt azonosítanak, az uzsorást, amely visszaél helyzetével, tevékenysége pusztító. Ezzel szemben a hitelintézet, amelynek alapítása küszöbön áll, közösségépítő, kérdőjelek nélkül elhossa a közjót – szerzői nyilvánvalóan hazabeszélnék. Másik, további kutatás gondolatát felkeltő irányvonal a helyi politika szereplőire vonatkozik. A megye és község szintjén ebben a korban még rendezetlen volt az összeférhetlenség kérdése, ennek folyamánként a döntéshozatali mechanizmusokban világosan megmutatkozik a takarékpénztárak érdekérvényesítő képessége, sokszor az önkormányzatiság ellenében.

Nagy Botond – Sepsiszentgyörgy; botond.nagy@gmail.com

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Hivatala, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)

Fond 3: Banca Populară „Alianța” Ghidfalău – Gidófalvi „Szövetség” Népbank

Fond 8: Három- és törvényesen egyesült Miklósvárszék

– 910. állag: Széki közgyűlés jegyzőkönyvei, korabeli iktató- és tárgymutató könyvek

Fond 9: Háromszék vármegye

– 841. állag: Alispáni iratok

– 844. állag: Törvényhatósági Bizottság jegyzőkönyvei

– 845. állag: Közigazgatási iktató- és tárgymutató könyvek, irattári sorkönyvek

– 859. állag: Közigazgatási Bizottság iratai

– 860. állag: Erdészeti Albizottság iratai

Fond 64: Zathureczky család iratai

Fond 135: Neoabszolutizmus kori közigazgatási iratok gyűjteménye

Fond 353: Nagybacon község

– 804. állag: Közbirthokosság és képviselő-testület jegyzőkönyvei

Fond 417: Nagybacon református egyházközség

Irodalom

- CJH = *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar.*
 OKH 1905 = *Az 1898. XXIII. törvénycikk alapján alakult Országos Központi Hitelszövetkezet igazgatóságának és felügyelőbizottságának jelentése a közgyűléshez és VI-ik évi zárszámadás az 1904. üzletéről*, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomda Rt., Budapest.
- *
- BODOR Tivadar
 1901 *A Háromszéki Takarékpénztár XXV. éves története 1876–1901*, Jókai Nyomda Rt., Sepsiszentgyörgy.
- EGRY Gábor
 2006 Egy önlegitimáló politikai és történeti narratíva kérdőjelei (1861–2003). Nemzetiségi bankok, nemzetiségi mozgalmak a századforduló Erdélyében, *Múltunk*, 2006/3 (51), 4–34.
 2009 *Nemzeti védgát vagy szolid haszonszerzés? Az erdélyi századok pénzügyi rendszere és szerepe a nemzeti mozgalomban (1835–1914)*, Pro-Print, Csíkszereda.
- EGYED Ákos
 2007 A modern hitelintézeti rendszer kialakulásáról Erdélyben a XIX. és XX. században, különös tekintettel a szövetkezeti formákra, in: *Szövetkezetek Erdélyben és Európában* (szerk. Somai József), Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 33–47.
- GIDÓFALVY István, dr.
 1902 *A hitelszövetkezeti érdekhálózat kiépítésének kérdése a Székelyföldön*, Erdélyi Kárpát-Egyesület, Kolozsvár.
- HALÁSZ Imre
 2018 „...hatos kamatra” – Adatok Szombathely püspöki mezőváros hitelezési tevékenységéhez a neoabszolútizmus éveiben, in: *Hitel–Bank–Piac (Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2017–2018)*; szerk. Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka), Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, Budapest, 185–200.
 2019 Mezővárosi hitelezési gyakorlat a modern pénzügyi struktúra előtt Szombathely példáján, in: *Az ember helye – a hely embere: Emberközpontú történetírás, helytörténeti kutatás* (szerk. Lengvári István – Pilkhoffer Mónika – Vonyó József), Magyar Történelmi Társulat – Kronosz – Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága, Budapest–Pécs, 379–402.
- HUNYADI Attila
 2007 A magyar szövetkezeti intézményrendszer Erdélyben 1886–1918 között, in: *Szövetkezetek Erdélyben és Európában* (szerk. Somai József), Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 67–108.
- IMREH István
 1973 *A rendtartó székely falu (Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából)*, Kriterion, Bukarest.
 1983 *A törvényhozó székely falu*, Kriterion, Bukarest.
- NAGY Botond
 2015 Háromszék legkedveltebb adóalanyai 1871–1918, in: *Eliték Háromszéken a 19–20. században: A politikai, gazdasági, egyházi és kulturális élet szereplői* (szerk. Novák Csaba Zoltán), Háromszék Vármegye – Pro-Print, Csíkszereda, 125–176.
 2017 Közteherviselés és fejlesztéspolitika a dualizmus kori Háromszéken. (Gazdaságtörténeti vázlat), *Magyar Kisebbség*, XXII/3–4, 7–95.
 2021a *Mercur a keleti végeken: Határszéli gazdasági környezet és üzleti modellek a dualizmus kori Háromszéken (1867–1918)*, II, Kriterion – Erdélyi Múzeum-Egyesület.
 2021b Községek háztartásai a dualizmus kori Háromszéken, *Korunk*, XXXII/12, 50–61.
 2022 *A Székely Mikó Kollégium bodzafordulói kocsma*, II (<https://erdelyikronika.net/2022/06/19/a-szekely-miko-kollegium-bodzaforduloi-kocsmaja-ii-resz/>; letöltve: 2022.09.20.).
- NAGY Kinga Sarolta – NAGY Botond
 2022 Nagybacon dualizmus kori metamorfózisa, in: *Nagybacon* (szerk. Kinda István – Csáki Árpád), Háromszék Vármegye, Sepsiszentgyörgy, 133–183.
- PÁL Judit
 2003 *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914*, Pro-Print, Csíkszereda.
- PÖLÖSKEI Ferenc
 2001 *A magyar parlamentarizmus a századfordulón*, História – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- SOMAI József
 2004 A Székely Kongresszus és üzenete a mának a szövetkezetek ügyében, in: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából* II. (szerk. Somai József), Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 209–222.
- SOMORJAI Szabolcs – SZILÁGYI Adrienn
 2018 A Harruckern-örökösök pénzügyi lehetőségei: Rokonsági hitelezés a 19. század első felében, in: *Hitel–Bank–Piac (Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2017–2018)*; szerk. Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka), Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, Budapest, 161–183.
- TÓTH Tibor
 1979 *Hitelezők és adósok: A kölcsönforgalom kérdéséhez Somogyban 1756–1812*, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Câștig din dobânzi în beneficiul satului – practica plasării capitalului comunal în perioada dualistă în Treiscaune (Háromszék)

(Rezumat)

În perioada dualistă, comunele din comitatul Treiscaune au acumulat, respectiv au administrat sume de bani de o proveniență destul de largă. Posibilitățile de fructificare erau mai reduse (administrare proprie, depozite în case de economii, părți sociale sau depozite în cooperative de credit, eventual obligațiuni de stat). Reglementările au încercat să rețină comunele de la activitățile riscante, iar autoritățile comitale au acționat ca atare, deservind și interesul caselor de economii regionale/locale, uneori chiar excesiv, noțiunile de incompatibilitate privind persoanele făcând parte atât din autorități, cât și din conducerea acestor case de economii, nefiind încă îndeajuns reglementate. Organele de conducere ale comunelor s-au confruntat cu dilema beneficiilor mai mici, dar mai sigure, respectiv mai mari, dar cu riscuri mai ridicate, precum și cu cea a garantării lichidității versus a beneficiilor așteptate din dobânzi. Au existat și destule cazuri de administrare neloială, dar – pe de altă parte – răspândirea unei creditări proprii comunale care – pare-se – ținea cont și de nevoile și posibilitățile membrilor comunității, pune în dezbatere teza canonizată din istoriografie, conform căreia înainte de apariția instituțiilor de credit comercial ar fi existat numai cămătărie, teza provenind de fapt din marketingul acestor instituții. Dinamica și cronologia metodelor de administrare a banilor comunali, practicate sau încercate, respectiv concordanța cu valorile de fondare a instituțiilor bancare locale de comerț, se poate urmări bine.

Proceeds from Interests to the Benefit of the Village – The Practice of Investing Communal Capital at Háromszék under the Dual Monarchy

(Abstract)

In the Dualist era, financial resources amassed or administered by the communes of Háromszék were drawn in from a wide array of sources. The possible avenues for having these assets generate returns were far fewer in number: the communes could choose to administer these themselves, create accounts in savings banks, be members or customers of credit unions or, on occasion, acquire state-issued bonds. The legal frameworks governing the workings of these communes discouraged taking risks, and the local administrations acted in accordance with these, trying to serve, at the same time, the interests of local savings banks – sometime to the detriment of the administration itself, as communal and county level conflicts of interests were not yet properly regulated in this period. Village administrations would usually vacillate between small but reliable returns and taking higher risks for higher rewards, which is to say, between opting for guaranteed liquidity and reaping profit. There were instances of financial mismanagement as well; however, communal structures of crediting were also often more considerate of the needs and means of the local community. Historiography has posited for a long time that before the advent of commercial banking, there was only usury, but this is highly debatable, and in actual fact, the popularity of the thesis itself would simply seem to be the result of a successful marketing ploy employed by the new institutions. The dynamics and chronology of which options for the ongoing generation of income the communes' magistrates and representatives (would have) preferred over time are not difficult to follow, and they unfold interconnected with the waves in which local commercial financial institutes were wounded.

Pénzes Lóránd István

EGY KATOLIKUS BIRTOK IGAZGATÁSÁNAK TÖRTÉNETE – A STÁTUS RADNÓTI URADALMA

A gazdaságtörténet részét képező uradalomtörténet a történettudomány egyik kiemelt jelentőségű formája. Az egyházi birtokok kutatásának múltja a 19. század végére nyúlik vissza, a történészek főként az érseki, püspöki és szerzetesi birtokszerkezetet tanulmányozták. A 20. században Dóka Klára, Fülöp Mária Éva, Szabó Attila, Szántó Imre munkáiból kaphatunk képet az úrbérrendezést követő birtokviszonyok átalakulásáról.¹

Erdélyben ez a munka csak a középkori egyházi birtok kutatása esetében kezdődött meg,² így munkánk során sajnos nem támaszkodhattunk a késő újkori egyházi birtokok működését bemutató szakirodalomra. Forrásaink gerincét az Erdélyi Római Katolikus Státus kolozsvári levéltárában őrzött státus-

gyűlési és igazgatótanácsi jegyzőkönyvek, valamint a radnóti uradalom iratai képezték.

A 19. századi erdélyi katolikus vallásos élet és iskolafenntartás megkerülhetetlen intézménye az Erdélyi Római Katolikus Státus,³ amely az egyházközségi iskolák támogatójaként, az általa létrehozott hét főgimnázium⁴ fenntartójaként sokat tett a minőségi iskoláztatásért és a katolikus egyházközségek fejlesztéséért.⁵ Az intézmény a támogatáshoz szükséges anyagi alapokat a tulajdonában levő épületek hasznóbérletéből, a banki letéteiből és nem utolsósorban uradalmi jövedelméből biztosította. A fenti jövedelemforrások az erdélyi katolikus egyház törzsvagyonaként a Státus-alapok tulajdonát képezték. Ezek a következők: vallásalap (1733),⁶ árvaházalap

¹ DÓKA Klára 1997; FÜLÖP Mária Éva 1995; SZABÓ Attila 1985; SZÁNTÓ Imre 1961.

² Pl. GÁLFI Emőke 2021.

³ Az Erdélyi Római Katolikus Státus kialakulása az 1556 áprilisában tartott országgyűlésre vezethető vissza. A rendek itt foglalták törvénybe Bornemissa Pál katolikus püspöknek az országból való kiutasítását. Az 1568-as tordai országgyűlés vallásszabadságot hirdetett határozata ellenére a katolikusoknak 1715-ig püspök nélkül kellett boldogulniuk az egyházmegye ügyeinek rendezésében. A katolikus főurak ezért az erdélyi diétákon vallási érdekeik védelmében testületileg – státusba tömörülve – léptek fel, 1615-ben már Status Catholicorum Dominorum név alatt említik őket. A Státus intézményesülésére a 17. század második felében került sor. A II. Rákóczi György uralkodása alatt összeállított *Approbatæ Constitutiones* törvénykönyv I. részének 3. törvénycikke kimondta, hogy a katolikusok maguk intézhetik ügyeiket. Ezzel törvényesen is elismerték a püspök nélküli Státust az egyházmegye képviselői szervének az olyan jellegű kérdésekben, melyek az egyház anyagi ügyeivel, oktatásával és intézményeivel kapcsolatosak. Így alapítványokat létesítettek, iskolákat működtettek, ingatlanokat szereztek, vikáriust választottak, és felügyelték az egyes egyházközségek életét. Ettől kezdve a fentebb említett ügyekben a klerikusok és világiak együtt tanácskoztak az ún. státusgyűléseken, és innen terjesztették határozataikat jóváhagyásért a fejedelem elé. Az osztrák berendezkedés után, 1715-ben Mártonffy György személyében újra lett püspöke az erdélyi egyházmegyének. Ő elnökként vette át a Státus vezetését. Az osztrák berendezkedés az erdélyi katolikus vallás támogatása mellett annak ellenőrzését is eredményezte. Mária Terézia csá-

szárné a megszüntetett osztrák jezsuiták missziós alapjából létrehozta a vallásalapot, amelynek kezelését, a Státust félreállítva, a Főkörmányszék irányítása alatt álló Catholica Commissióra bízta. Az uralkodói támogatással újabb célalapok létesültek. Az erdélyi katolikusok egyházi és világi képviselői hosszas küzdelem után végül 1873-ra érték el a Catholica Commissió (Katolikus Bizottság) megszüntetését, amelynek hatásköreit az újjáalakult Státusra és annak 24 tagból álló igazgatótanácsára ruházták át. A Státus egyházi és világi képviselők részvételével évente gyűlésre hívta össze tagjait, az erdélyi püspök vagy akadályoztatása esetén a világi elnök vezetésével. Itt döntöttek a legfontosabb célokról és azok megvalósításáról, ez utóbbiak ügyvitelét jelentéstétel kötelezettsége mellett az igazgatótanácsra bízta.

⁴ A kolozsvári, károlyfehérvári (gyulafehérvári), csíksomlyói, udvarhelyi, marosvásárhelyi brassói, kantai, erzsébetvárosi, szamosújvári gimnáziumok hálózata minden felekezet előtt nyitott volt, így az erdélyi kultúra fenntartását is szolgálta.

⁵ Legtöbb esetben templomok és más egyházi ingatlanok építését, javítását, bővítését támogatta.

⁶ A vallásalapot III. Károly király 1733-ban alapította, a plébánosok támogatására. Ehhez csatolta Mária Terézia a jezsuita rend 1773-as feloszlata után a *Fundus lusitanicus* néven ismert portugál jezsuita missziós alapot. Ezt követően II. József 1782-ben a feloszlátott szerzetesrendek és kolostorok javai mellett a főpapok várépítési hozzájárulását is a vallásalapba olvasztotta. Az alapot a magyar kamara kezelte. Ezenfelül az uralkodó ugyanebben az évben összeírta az egyház vagyonát és jövedelmeit, majd azokat is a vallásalap ellenőrzése alá helyezte.

(1768),⁷ tanulmányi és ösztöndíjalap (1773),⁸ elemi iskolai alap (1775),⁹ elemi iskolai és nyugdíjalap (1808).¹⁰ Az 1868-ban újjászerveződött Státus első teendőként visszaszerezte a Catholica Commissiótól (az erdélyi katolikusok vagyonát kezelő, államilag ellenőrzött intézmény) a kolozsmonostori uradalmát, majd ennek jövedelmezőségét látva, a fenti alapok számára újabbakat vásárolt. 1877-ben a nagyalmási (Szilágy megye),¹¹ 1885-ben a radnóti (Maros megye), 1897-ben az alsóbajomi uradalom (Szeben megye)¹² került a tulajdonába. Sőt az 1921-es földreform okozta nagy érvágás után is folytatta birtokszerző politikáját, és 1940-ben, a második bécsi döntés után Észak-Erdélyben, a Kolozsvár melletti Apahidán¹³ vásárolt kisebb uradalmat.

Hogyan tovább a vásárlás után?

A Státus fénykorát (1874–1918) teljességgel bearanyozta az alapok tőkéből megvásárolt uradalmak hírneve, melyek közül nagyságrendjét és jövedelmezőségét tekintve kiemelkedett a radnóti birtok.¹⁴ A csak az erdélyi viszonylatban nagybirtoknak számító¹⁵ radnóti uradalom a hozzátartozó falvakkal 1635–1712 között az erdélyi fejedelmek tulajdonát képezte. Az 5200 hold kiterjedésű uradalom birtoktestei, központi fekvése, jó minőségű földjei egy jövedelmező birtokká válás lehetőségét hordozták magukban. Egyedülálló lehetőségként kínálkozott ilyen uradalmat birtokolni, jövedelmeit élvezni. Ezt Erdély főurai is felismerték, számos alkalommal versengtek is érte.

Az uradalom birtokosai a Bogáti, Bánffi, Kendi és Kornis családok közül kerültek ki. Ez utóbbiak György tagja adta el az uradalmat I. Rákóczi Györgynek, így az 1649-től fejedelmi birtokká vált uradalom központja több alkalommal országgyűléseknek adott otthont. Az erdélyi politikai élet színterévé vált uradalmi központban Agostino Serena velencei udvari építész tervei alapján felépült a ma is álló, de az

összeomlás szélére sodródott késő reneszánsz kastély, amely két évtizedes pereskedést követően, 2020-ban került végleg az állam tulajdonába.

II. Rákóczi György bukása után a birtok Apafi Mihály kezére jutott, akinek felesége, Bornemisza Anna jó gazdának bizonyult az uradalom és az akkor hozzá tartozó 25 falu irányításában. A fejedelem halála után II. Apafi Mihályt innen Bécsbe vitték, az uradalmat pedig a kincstár számára lefoglalták.¹⁶ Az addig jól jövedelmező, házi kezelésű, majorsági gazdaságot felváltotta a kincstári pénznyerő gazdálkodás. A birtokot kezelő uradalmi gondnokság (provisoratus) alatt egyre gyakoribbá vált a robotmunka elől menekülő jobbágyok szökése és a paraszti földek elvétele, állandósult az udvarhoz felhangzó panaszözön. A lakosság elszéledéséről és a település gazdasági visszafejlődéséről tanúskodik az 1720-as kincstári összeírás. 1768-ban Bethlen Gábor kancellár gazdasági ügyeskedéssel megvásárolta az eladósodott kormánytól a kükküllővári, almakeréki, nagyhagymási és radnóti uradalmakat. Ez utóbbi kezelésében azonban nem következett be változás. Az új birtokos továbbra is a kincstár gyors haszonszerző gazdálkodását folytatja, mindennapos maradt a földesúri terhek jogtalan növelése. Birtokpolitikáját utódai is hasonlóképpen folytatták, később elzálogosították, majd haszonbérbe adták az uradalmat.¹⁷ A bérleti kezelés azonban továbbra is hátrányosan érintette a birtokot, a fejlesztések csak a legszükségesebbekre szorítkoztak. Az uradalom jövedelmezőségét jórészt az ingyen munkaerő, a robot biztosította, de 1854-től a jobbágyosság eltörlésével ez az előny megszűnt. Majorsági (saját erővel művelt) gazdálkodás jórészt csak a birtokközpontban történt, a távolabb eső birtoktesteket bérleti rendszerben kezelték. Az intézők gazdasági ismeretei is kívánnivalót hagytak maguk után. Nem használták ki az uradalomban rejlő lehetőségeket, és a gazdálkodást többnyire csak a búzatermelésre alapozták, melynek változó piaci ára nem biztosított kiszámítható jövedelmet.¹⁸

⁷ Mária Terézia császárné az általa létrehozott nagyszabású árva-ház fenntartására hozta létre a róla elnevezett alapot.

⁸ A tanulmányi alapot II. József 1782-ben hozta létre az egyházi oktatási rendszer fenntartására, a megszüntetett jezsuita rend és a későbbiekben felszámolt szerzetesrendek vagyonából. Az alaphoz csatolták 1873-ban a kolozsvári intézetek fenntartására szolgáló kolozsmonostori uradalmat is.

⁹ Az elemi iskolai alapot Mária Terézia hozta létre 1776-ban, azaz a céllal, hogy az általa szervezett elemi iskolák fenntartását biztosítsa.

¹⁰ A nyugdíjalap három részből tevődött össze: elemi iskolák tanítóinak nyugdíjalapjából, melyet I. Ferenc hozott létre 1808-ban, ehhez társult a gimnáziumi tanárok és a Státus tisztviselőinek nyugdíjalapja.

¹¹ Nagyalmás vagy más néven Váralmás Bánffy-hunyadtól északra, az Almás-patak völgyében fekvő település. A birtokot a Csáki

családtól vásárolta meg a Státus, ösztöndíjalapja számára.

¹² A Kis-Küküllő megyében fekvő birtokot az Eszterházy családtól vásárolta meg.

¹³ A Kolozsvártól nem messze fekvő birtok a Kis-Szamos völgyében található.

¹⁴ Lásd az *I. ábrán* a radnóti uradalom részirtokainak területe az 1871-es *Erdély részletes térképén*. A felhasznált szelvényt (TM 4514-13) az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának köszönöm.

¹⁵ Magyarországon a pannonhalmi apátság birtoka a 19. század elején 60 000 kataszteri hold volt, a katolikus püspökségek birtokai több száz ezer kataszteri holdra tevődtek. 1 katasztrális hold = 1600 négyzetöl, 1 négyzetöl = 3,596 m².

¹⁶ BÖZÖDI György 2002, 69–192.

¹⁷ Uo., 198–208.

¹⁸ Uo., 97–202.

Az 1884. évi státusgyűlésen összegyűlt katolikus rendek a gazdaságilag bizonytalan helyzetben arról döntöttek, hogy a kötvényekben és banki letétekben álló alapítványok vagyonát inkább jövedelmező birtokba fektetik.¹⁹ A vásárlási szándékról értesült gróf Bethlen Márk, aki 1 millió forintért eladásra kínálta az évi 52 000 forintra²⁰ becsült átlagjövedelmű uradalmat.²¹

A Státus ügyvivő testületként működő igazgatótanács egy, a tagjaiból kiküldött bizottság által megvizsgáltatta az uradalmat, és arra a következtetésre jutottak, hogy Bethlen gróf nem használta ki kellőképpen az uradalomban rejlő gazdasági lehetőségeket, úgynevezett parasztgazdaságot folytatott, amely a korábbi jobbágybirtokok gazdálkodási színvonalát mutatta. A birtokot odafigyeléssel, megfelelő szakértelemmel jövedelmezőbbé lehet tenni, ezért megvásárlásra ajánlották. A státusgyűlés és Lönhárt Ferenc erdélyi püspök jóváhagyásának megszerzése után végül 1885. februárban,²² a birtok 900 000 forint vételár kifizetése után három egyenlő részben a tanulmányi alap, az ösztöndíjalap és a vallásalap tulajdonába került.²³ Az uradalom elsődleges központja Radnóton volt, de másodlagos központok – tanyák – működtek a Maros jobb partján Marosorbón és Maroslekencén is. A változó minőségű földek 40%-a lapályban, míg 60%-a domboldalakon feküdt. Az alábbiakban lássuk, hogy miért is tekintették elmaradott, úgynevezett parasztgazdaságnak Radnótot.

A búza és kukorica termelésére alkalmas földeket megfelelő számú igásállat hiányában²⁴ nem tudták házilag megművelni, ezért az 1961 kataszteri hold szántóból 500 holdat részesművelésre átadtak a falusiaknak.²⁵ A házi kezelésben maradt területekből 1/3 őszi búzával, 1/3 kukoricával volt bevetve, a fennmaradó 1/3 pedig ugaron maradt. Mivel ez a két fajta gabona jelentette az értékesíthető terményeket, a birtok jövedelmezősége az időjárási körülményeknek kiszolgáltatottá vált. A háromnyomásos gazdálkodást nem tartották be, több birtokrészen egymást követő években termeltek a föld pihentetése nélkül, míg ezzel szemben voltak olyan szántók melyek minden második évben ugaron maradtak. Részben ebből a figyelmetlenségből következett az évenkénti terméshozam nagyfokú ingadozása. A legelők és rétek bérbeadása miatt állandósult a takarmányhiány, ezért a területek nagyságához képest kevés igásállatot tartottak.²⁶ Ennek következtében a földterületek megművelésénél állandó igáserő-hiánnyal kellett számolni.²⁷ A szántók termelékenységét fokozó trágya sem állt az uradalom rendelkezésére. Az elhibázott tenyésztési irány csak tovább rontotta az állattenyésztés helyzetét.²⁸ Az uradalom jövedelmét viszont gyarapították a haszonvételi jogok: a kocsmárlási jog birtokában vendégfogadók működtek Radnóton, Kisiklándon, Dégen, Marosorbón, Maroslekencén, vásárvám Radnóton, a hídvám két komp működtetését tette lehetővé a Maroson, tutajvám és nyolckövű malom Radnó-

¹⁹ ERKSL EKS, IV, 4/e, *Az erdélyi Római Katolikus Státusnak 1884. szeptember 22–24-én Gyula-Fehérvárt tartott gyűléseiről vezetett jegyzőkönyv, Kolozsvár, 1885, 10.*

²⁰ A jövedelembecslés az 1879–1883 közti évekre vonatkozott.

²¹ Radnóton 1821 hold és 1533 négyzetöl, Marosdégen 771 hold és 749 négyzetöl, valamint 5 hold szőlő, Odályán 60 hold és 929 négyzetöl, Maroscapón 58 hold és 1390 négyzetöl, Maroslekencén 1347 hold és 488 négyzetöl, Kisiklándon 47 hold és 1262 négyzetöl, Marosorbón 630 hold és 135 négyzetöl, valamint 14 hold dézsmaszőlő, Szentjakabon 97 hold és 990 négyzetöl, Oláhpéterlakán 30 hold és 830 négyzetöl. Az összesen 5161 hold földdel rendelkező birtok legnagyobb részét a szántóföldek alkották (1961 hold), majd nagyságrendileg a rét (999 hold), a legelő (943 hold), az erdő (780 hold), a nádas (155 hold), a veteményeskertek (20 hold) és a szőlő (19 hold) következtek.

²² A földterület értéke 357 209 forint, a kocsmaregálé értéke 104 400 forint, a vásárvám értéke 12 600 forint, a tutajvám értéke 40 000 forint, a malom értéke 200 000 forint, a gazdasági felszerelések értéke 51 291 forint, az épületek értéke 60 000 forint, igás- és tenyészállat-állomány 48 700 forint, vagyis összesen 874 200 forint értéket képviselt.

²³ A vásárlás körülményeiről lásd HOLLÓ László 2019, 629–642.

²⁴ Az állatállomány a birtok nagyságához képest igencsak csekély nagyságú volt: 10 ló, 120 ökör, 25 bika, 60 tehén, 40 borjú, 1000 juh, összesen 300 sertés és malac.

²⁵ GYFL, I, 1/a, *Püspöki iktatott iratok, 1885, 30/b–31/a, 289/31cs./1885.*

²⁶ Az 1885. április 8-án felvett leltár alapján az állatállomány és értéke a következő: 2 öreg bika 5 évesnél idősebb, darabja 300 forint, összesen 600 forint; 7 bika 3 éves, darabja 100 forint, összesen 700 forint; 8 bika 1 éves, darabja 100 forint, összesen 800 forint, 55 öreg tehén, darabja 100 forint, összesen 5500 forint; 23 tehén 4 éves, darabja 65 forint, összesen 1495 forint; 28 tehén 3 éves, db /60 forint, összesen 1680 forint; 17 tehén 2 éves, darabja 40 forint, összesen 680 forint; 23 tehén 1 éves, darabja 20 forint, összesen 460 forint; 101 öreg ökör, darabja 105 forint, összesen 10 605 forint; 16 ökör 4 éves, darabja 80 forint, összesen 1280 forint; 16 ökör 3 éves, darabja 60 forint, összesen 960 forint; 40 ökör 2 éves, darabja 50 forint, összesen 2000 forint; 27 ökör 1 éves, darabja 35 forint, összesen 945 forint; 14 idei üszőborjú, darabja -; 14 idei ökör, darabja -; 8 igás ló, darabja 78 forint, összesen 624 forint; 4 öreg kan, darabja 30 forint, összesen 120 forint; 4 kan 1 éves, darabja 20 forint, összesen 80 forint; 103 herélt 1 éves sertés, darabja 13 forint, összesen 1339 forint; 78 öreg koca, darabja 25 forint, összesen 1950 forint; 117 herélt egyéves malac, darabja 13 forint, összesen 1521 forint; 29 öreg berbécs, darabja 12 forint, összesen 348 forint; 15 kos egyéves, darabja 8 forint, összesen 120 forint; 773 anyajuh, darabja 10 forint, összesen 7730 forint; 180 juh egyéves, darabja 5 forint, összesen 900 forint; 1 szamar, 5 forint. (Uo., 289/31a cs./1885, 178/a, 63/1885.)

²⁷ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1885, 35.

²⁸ Uo., 36–37.

ton, a Maros bal partján.²⁹ A fentiekből kitűnik az extenzív, külterjes gazdálkodás³⁰ hibája, ezt akarták megváltoztatni, intenzívvé tenni.³¹

Az uradalom gazdasági viszonyainak megismerése után a továbbiakban a birtok kezelésének kérdése foglalkoztatta a Státust és vele együtt az erdélyi katolikus közvéleményt. Három lehetőség körvonalazódott: házi kezelésben megvalósuló majorsági gazdálkodás, bérleti kezelés, fix adminisztráció. A 19. század végén a leggyakoribb gazdálkodási módot a birtokok házi kezelése jelentette, amelyben az állattenyésztés és földművelés egymást kiegészítve, állandó jövedelmet biztosított a tulajdonosnak. A házi kezelést azonban nem érdemes a malomra és a regálékra kiterjeszteni – vallotta a gazdasági ügyekért felelős igazgatótanács –, mert a földrajzi távolság miatt az intézőség nem gyakorolhat hatékony ellenőrzést a hídvám, a malom és a kocsmák felett.³² A birtok legkönnyebb kezelési módja a bérbeadás lett volna, amelynek nagy előnye, hogy kevés odafigyeléssel állandó jövedelmet biztosított volna a tulajdonosnak. Ez utóbbi kezelési mód gyakorlatba ültetése azonban jelentős akadályokba ütközött, mivel nem akadt olyan bérlő, aki a birtokot hajlandó lett volna hasznóbérbe venni. Mivel a gazdasági épületek többnyire az elsődleges uradalmi központnak számító Radnótra voltak csoportosítva, a többi birtokrészek – tanyák – nem rendelkeztek az önálló gazdaság folytatásához szükséges melléképületekkel, így a birtokot több bérlőnek nem lehetett hasznóbérbe adni.³³ Hátrányos volt a korábbi tulajdonos által gyakorolt azon kezelési mód is, melyben a termőföldeket a termény fele- vagy harmadrészéért művelésre adta át falusi gazdáknak, de így kihasználatlanul maradt az uradalom kedvező fekvéséből származó előny.³⁴ Az uradalom kezelésének harmadik lehetőségét, az úgynevezett fix adminisztráció kínálta. Ennél az igazgatási módnál a tulajdonos olyan, gazdasági ismeretekkel rendelkező személynek adta volna át az

uradalom irányítását, aki biztosítékot tett volna le az általa gyakorolt igazgatás idejére. Ez esetben a beruházási költségek és a jövedelmek a tulajdonos és a bérlő között egyenlő arányban osztódtak volna. Így megmaradhatott a tulajdonos beleszólása, de ezzel együtt a bérleti rendszer hibái is.³⁵ A fenti szempontok figyelembevételével folytak a tárgyalások a házi kezelést javasoló igazgatótanács, a bérleti kezelést javasoló státuszgyűlési képviselők és a fix adminisztrációt pártoló püspök között. Végül az 1885. őszi státuszgyűlés a 12 évre szóló hasznóbérbeadás mellett foglalt állást. Mivel a bérlő számára előnytelen feltételeket szabott,³⁶ az egyedüli jelentkező is visszalépet. Így a következő évi státuszgyűlésen már házi kezelés mellett döntöttek a képviselők.³⁷ Elkészítették az uradalom pecsétnyomóit, birtokigazgatási utasítást állítottak össze.³⁸ A bérleti kezelés hívei azonban elfogadtatták a gyűlésen, hogy csak a vételár 5%-án felül keletkezett tiszta jövedelem fordítható az uradalom fejlesztésére. Ez a korlátozás bénítólag hatott az uradalom modernizálására, hiszen előbb utalni kellett az alapok pénztárába a 45 000 forint jövedelmet, és csupán a fennmaradt összeget lehetett beruházásokra fordítani.³⁹ A fenti döntésnek azonban nem sikerült érvényt szerezni, mivel az évi jövedelem jóval elmaradt a vásárláskor előzetesen megállapított 50 000 forinttól.⁴⁰ Az intézőség így kisebb tőkebefektetésekkel próbálta az uradalmat korszerűsíteni. Megkezdődött az állatállomány feljavítása, új takarmánymagok vásárlására, szarvasmarhák befogadására alkalmas faistálló építése, a kastély tágas emeleti helységeinek magtárrá alakítása. Ez utóbbi beruházás létfontosságú volt a gabonatermelésen alapuló uradalomnak, amely terményeit a tárolási lehetőség hiányában esetenként a piaci áron alul kellett hogy értékesítse.⁴¹ Az igazgatótanács széleskörű teendői miatt már nem tudta irányítani és ellenőrizni a három uradalom tisztviselőit, ezért a státuszgyűlés jóváhagyásával egy jószágigazgatói állást létesített.⁴² Az

²⁹ Uo., 4/b, 1885, 1–154, 178/a, 63–1885.

³⁰ Olyan termelési eljárás, ahol az egy adott területre jutó befektetés alacsony.

³¹ Olyan termelési eljárás, amely az egy adott területre nagyobb anyagi ráfordítás, de ugyanakkor nagyobb haszon is jellemzi.

³² ERKSL EKS, IV, 4/b 1885, 185–740, 244/a, 96–1885.

³³ Uo., 4/f, *Igazgatótanács évi jelentései*, 1885, 38–39.

³⁴ A tulajdonos elesik a vetésforgó gyakorlatba ültetésének lehetőségétől, a kedvező szállítási eszközök igénybevételétől, stb.

³⁵ ERKSL EKS IV, 4/f, 1885, 40–41.

³⁶ A Státus tekintélyes összeget kért óvadékként letétbe helyezni és magas hasznóbért, az 1886-ban meglévő ingó és ingatlan javak állapotának megőrzését várta el, de az újításokat már nem támogatta.

³⁷ SZENTKATOLNAI CSEH László 1889, 23.

³⁸ Lásd az uradalom viaszpecsétjét és bélyegzőlenyomatát a 2–3. ábrán.

³⁹ SZENTKATOLNAI CSEH László 1889, 27.

⁴⁰ A házi kezelés első évének 43 000 forint jövedelme volt.

⁴¹ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1887, 44–45.

⁴² A jószágigazgatóság szabályzatának megalkotásánál az igazgatótanács az 1750-es évektől elterjedt birtokkormányzati hivatalok szervezettségét vette alapul. Itt a központi szervek: a régensi, a titoknoki hivatal, a jószágigazgatóság, a kormányzóság, az ügyészség, a kancellária, a számvévisés, a pénztár és a levéltár voltak, kerületi szinten működött a felügyelőség, a kerületi számvévisés és pénztár, az uradalmakban pedig a tisztartóság, a kasznári hivatal (kasznárság), a pénztár, az erdőhivatal, a pincemesteri és az építészeti hivatal.

1887-ben meghirdetett állás betöltésére a kedvező javadalmasz miatt túljelentkezés volt,⁴³ 45 személy jelentkezett, közülük Szentkatolnai Cseh László korábbi státusgyűlési képviselőt alkalmazták. A kolozsvári székhellyel felállított jószágigazgatói hivatalnak⁴⁴ kulcsfontosságú szerepet szántak az uradalmak vezetésében.⁴⁵ A jószágigazgatónak felsőfokú gazdasági képzettséggel⁴⁶ s a nagyobb uradalmakban szerzett vezetési tapasztalatokkal kellett rendelkeznie, ugyanakkor bizonyítania kellett a Státus iránti elkötelezettségét is. Feladata: a kolozsmonostori, nagyalmási uradalmak intézőinek irányítása, a pénz- és hivatali ügyek nyilvántartásának vezetése, naprakész tájékozottság az uradalmak, erdők helyzetéről, a számvitel ellenőrzése.⁴⁷ Az uradalmi tisztviselőkkel szemben tulajdonosként lépett fel, az igazgatótanáccsal szemben pedig hivatalnokként. Év végén

összesítette a birtokrészek gazdászati irányvonalait, melyet az igazgatótanáccsal is közölt, jóváhagyást kért a megkezdett a gazdaság folytatására vagy az esetleges változtatások végrehajtására. De a felsorolt feladatok mellett a radnóti uradalom intézőjeként annak vezetése is rá hárult. A jószágigazgatóság alkalmazottainak közvetlen feletteseként személyzeti ügyekben is illetékes volt, de hatásköre nem terjedt ki a jogtanácsos ellenőrzésére, aki az uradalmakat birtokrendezési és peres ügyekben képviselte.⁴⁸ Az uradalmi erdészek felügyelete az erdőmester hatáskörébe tartozott, a jövedelmek kezelője a számvivői teendőket ellátó pénztárnok és az ellenőr volt.⁴⁹ A jószágigazgatói tisztség felállítása azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Kinevezése után egy évre elbocsátották Szentkatolnai Cseh Lászlót, arra hivatkozva, hogy a gazdászati eredmények nem

⁴³ Az 1886. évi 2163-849 sz. alatt közzétett pályázat szövege: *Pályázati hirdetés jószágigazgatói állomásra*. Az erdélyi római katolikus Státus tulajdonához tartozó uradalmak és birtokok gazdasági ügyeinek vezetésére rendszeresített jószágigazgatói állomás betöltése céljából alulírt igazgatótanács pályázatot hirdet. Ezen állomás, mely az 1887-ban tartandó státusgyűlésig csak ideiglenesen töltetik be, következő javadalmaszával van összekötve: a) évi fizetés 2000 forint, b) évi átalány 1000 forint, c) állandó vasúti szabadjegy a Kolozsvár, Budapest, Gyulafehérvár és Marosvásárhely közti vasúti vonalakon, d) szabad szállás egyelőre Radnóton. (SZENTKATOLNAI CSEH László 1889, 24.)

⁴⁴ ERKSL EKS, IV, 5/a, *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Jószágigazgatóságának szervezési szabályzata*, Kolozsvár, 1885, 6–12.

⁴⁵ Élén az igazgató állt, tagjai a pénztárnok, az erdész, a számvivő, az írnök. Az igazgatóság fő feladata a birtokos törvényes jogainak védelme, a gazdatisztek/provisorok irányítása, a bevételek és kiadások számonkérése és elszámolása, az uradalmi hitelpénztár kezelése volt. Többnyire a jószágigazgató dolgozta ki azokat az uradalmi utasításokat, amelyek alapján a birtok(ok) vezetését végezni kellett. Negyedévenként megvizsgálta a javakat, felelt az uradalmak havi jelentéseiért, ellenőrizte a beküldött elszámolásokat, tanácskozott a számvivővel, irányította a földmérő mérnököt. Munkájában a felügyelő segítette. Utánuk rangsorban a számvivő következett, aki ellenőrizte az uradalmakból beérkezett számadásokat, és észrevételezte a hiányosságokat.

⁴⁶ Lehetőleg a magyaróvári gazdasági akadémia végzettje kellett legyen.

⁴⁷ Hozzá tartoztak az alkalmazottak fegyelmi ügyei, melyek rendezésére fegyelmi bizottságot hozott létre, és két igazgatótanácsi taggal együtt, elnökként irányította annak munkáját. Hatáskörébe tartozott az uradalmi pénztárak, a termény- és anyagkészletek, az állatok mennyiségének és minőségének a vizsgálata, ugyanakkor, ha ezek jelentősebb értéket képviseltek, akkor ezek beszerzése is. Házi kezelésnél a gazdasági művelés és vetésforgó megállapítása, a cselédek és a szolgák felfogadása az intéző tiszt ajánlata alapján szintén a jószágigazgató feladatát képezte. Köteles volt azonban ezek névsorát és juttatásaikat minden év végén az igazgatótanácsnak bemutatni. Pontos nyilvántartást kellett vezetnie az összes javakról és a rájuk vonatkozó adatokról, ugyanakkor

a kezelésre vonatkozó információkat legkésőbb 8 napon belül nyilvántartásba kellett vennie. Fontos feladata volt az uradalmak és erdők állapotának pontos nyomon követése. Ezért kötelessége volt legalább negyedévenként az összes javakat megszemlélni és meggyőződni arról, hogy a házi kezelést végzők vagy a földbérlok a szükséges munkálatokat, mint az előírt vetésforgó, ugarolás, ároktisztítás, faültetés, trágyázás, az lom és takarmány bérleten hagyása, albérleti s feles művelés feletti tilalom, az épületek rendbetartása, a kocsmajogok esetében az italmérés és az ételek kiszolgálása a bérleti szerződésben megkötött módon történt-e, ellenkező esetben köteles volt felszólítás vagy per útján fellépnie a szabálytalan bérlo ellen. Évente legkevesebb egy alkalommal ellenőrizte az uradalmi pénztárt. A 30 napot meghaladó tartozások behajtását perindítás céljából a Státus ügyvédjéhez továbbította. Az éves költségvetési előirányzatokat és zárszámadásokat az igazgatótanácshoz benyújtotta, amely azokat az évente összeülő státusgyűlés elé terjesztette jóváhagyásra. Feladata volt az erdőművelés és a kezelés mikéntjének évi ellenőrzése, akárcsak a kitermelt fának a számbavétele. Amennyiben a Státus tulajdonába új birtokrészek kerülnek, a jószágigazgató kötelessége volt ezeket felmérni s hasznosításukra azonnali javaslatot tenni s azt az igazgatótanácshoz felterjeszteni. Az igazgatót önálló döntéshozatalában korlátozó előírás szerint köteles volt az előirányzattól eltérő mindennemű költség kifizetésére az igazgatótanács jóváhagyását kikérni. (ERKSL EKS, IV, 5/a, *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus Jószágigazgatóságának szervezési szabályzata*, Kolozsvár, 1885, 6–12.)

⁴⁸ Uo., 12.

⁴⁹ Ők végezték utalványozással a szükséges pénzüsszegek kifizetését és bevételét. Együttes működésükre egymás kölcsönös ellenőrzése volt jellemző, hiszen a pénztárhoz érkezett, pénzt nem tartalmazó beadványokat a pénztárnok bontotta fel. Ha azonban a beadványok pénzt vagy értéktárgyat tartalmaztak, akkor azt a pénztáros csak az ellenőr jelenlétében bonthatta fel. A közös ügykezelésre jellemző, hogy a pénztárnok a bevételeket és kiadásokat foganatosította, míg az ellenőr az elszámolási és könyvelési teendőket látta el. Így a pénzmozgás intézéséhez minden esetben mindkét személyre szükség volt, csökkentve így a tévedés lehetőségét. (Uo., 16–19.)

az elvárások szerint alakultak,⁵⁰ a hivatal fenntartása pedig jelentős terhet képviselt a Státus számára. Ezt követően a jószágigazgatói feladatkör ellátását az igazgatótanács titkárára bízták, akinek a gazdasági ügyek előadói feladatkörét továbbra is be kellett töltenie.⁵¹ Egy évtizeddel később az alsóbajomi uradalom vásárlásával a teendők is megszorodtak, ezért újból jószágigazgatót neveztek ki.⁵² Az 1921-es földreformot követően a jószágigazgató feladatkörét a státusgyűlési előadó töltötte be, akinek fő tevékenysége a birtokaitól megfosztott Státus érdekvédelme maradt az agrárbizottságok előtti fellebbezésekben.⁵³ Meg kell említenünk, hogy a Státus az impériumváltásig nem rendelkezett saját számvevőszékkel, az alapítványok pénzügyeit kolozsvári állami adóhivatal kezelte.

Az uradalom személyzete

A Státus-uradalmak, így a radnóti birtok irányításában a három lépcsős igazgatási mód működött. A közvetlen irányító közeg az igazgatótanács volt, amely a státusgyűlések határozatainak megfelelően meghozta az uradalmakat érintő legfontosabb vagyoni vagy személyzeti döntéseket, majd végrehajtásra továbbította azokat az intézőnek. Az igazgatótanácsosok közül az előadó felelt az uradalmak gazdaságáért, de a jószágigazgatóság felállítása után ezt a feladatkört annak vezetője látta el. A körülményes, óvatoskodó döntéshozatal viszont legtöbbször hátráltatta a gyors döntések meghozatalát.⁵⁴ Az

uradalmak életében meghatározó szerepet töltött be a státusgyűlési tagokból kinevezett szemlebizottság, amelynek tagjai minden évben meglátogatták az a birtokot, ellenőrizték az ügyvitelt, és javaslatot tettek a további beruházásokra. A 100 000 koronát (50 000 forint) meghaladó befektetést az évente összeülő státusgyűlés hagyta jóvá, az ennél kisebb összegeknél elég volt az igazgatótanács utólagos bejelentése.

Az uradalom tisztviselőinek élén a státusgyűlés által megválasztott intéző (egy évig jószágigazgató is) állt, aki a jószágigazgatóság és az igazgatóság rendelkezeli alapján közvetlenül irányította az uradalmat. A birtok igazgatását általában hat gazdatiszt, így az intéző, számtartó ispán, tiszti segéd, gyakornok és az erdész végezte. Az ispánok közül az egyik a maroslekenicei, a másik a radnóti tanyát irányította, és a cselédeket igazgatta. A számtartó ispán a pénztárosi teendőket látta el, később a kőcsúri birtokegységhez tartozó József-tanyát is irányította. A gyakornok rendszerint a marosorbói tanya vezetését végezte. Az erdész a Státus erdőit irányító erdészeti igazgatóságnak rendelték alá.⁵⁵ A birtok megvásárlásának évében 87 állandó alkalmazott és 24 zsellér állt az uradalom szolgálatában,⁵⁶ de a Státus a személyzetet rövidesen 70 főre csökkentette.⁵⁷ A tiszti személyzetet viszont megháromszorozta, állatorvost alkalmazott. Ugyanakkor biztosította az előrelépés lehetőségét,⁵⁸ a fizetéseket terménnyel és más járandóságokkal is kiegészítették, a termelés ösztönzésére esetenként fizetésplétkban is részesültek. A javadalmazással

⁵⁰ A gazdaság alapjövdelem-forrásaként szolgáló búza termése jelentősen csökkent, ráadásul az olcsó amerikai gabona behozatala miatt a kukorica és búza ára is zuhanni kezdett. Ez utóbbi az 1876-ban jegyzett kb. 25 koronáról a 15–20 korona közti átlagárra esett vissza. A fenti okoknak köszönhetően az évi tiszta jövedelem alig érte el a vételár 4%-át, azaz 36 000 forintot. Cseh László ugyanis megpróbálta az uradalmat a dunántúli gazdaságok mintájára átszervezni, de ez a folyamat jelentős tőkebefektetést igényelt. Javaslati az igazgatótanács ellenkezésébe és elutasításába ütköztek. Az uradalmak tisztai állomásainak a számát és fizetéseiket is megnövelte, és felállította a radnóti intézői állást, mely mentesítette volna a jószágigazgatót az uradalom közvetlen igazgatási terhéért, de az igazgatótanács a magas költségekre hivatkozva, az állást nem engedte betölteni.

⁵¹ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1898, 98–99.

⁵² 1901-ben br. Bornemissza Elemér kinevezésével újra betöltik a tisztséget, majd 1906-os lemondása után Sperker Ferenc 1915-ig a hivatal vezetője. Teendőit egy évre Nagy László erdőtanácsos vette át, majd 1916–1920 között Pekri Sándor igazgatótanácsos, akinek birtoka a szomszédos községben feküdt, és ezért havonta látogatta és irányította így minden nehézség nélkül az uradalmat.

⁵³ Uo., 1921, 82–83.

⁵⁴ Amikor a jószágigazgató folyó gazdasági ügyektől eltérő esetekben kívánt döntést akart hozni, akkor azt javaslattétel formájában terjesztette fel az igazgatótanácshoz, amely azt továbbította

a hármás felügyelő bizottsághoz, ahol új javaslatot készítettek az általuk szükségesnek tartott módosításokkal, és ezt visszaküldték a jószágigazgatóhoz. Ő erre újból válaszolt, mely javaslattételként ezúttal egy másik szakbizottsághoz került át, ez a kész javaslatot visszaküldte az igazgatótanácshoz, ez utóbbi szerv pedig felterjesztette az évente egyszer ülésező státusgyűléshez, ahol kimondták az ügyben a végső szót. Itt pedig a tőkeigényes beruházások elfogadásával nagyon óvatosan bántak.

⁵⁵ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1891, 38–39.

⁵⁶ A foglalkozásuk szerinti megoszlásuk a következő volt: 1 gazdatiszt aki erdési feladatokat is ellátott, 1 számadó, 8 erdőpásztor, 7 hajtó (csősz), 3 vincellér, 3 csűrbiro, 2 gulyás, 2 tehénpásztor, 2 kocsi, 1 bács, 1 kondás, 1 erdő és birkapásztor, 1 béresbiro, 32 béres, 1 sertéspásztor, 2 hízó marhák melletti segéd, 1 segédhajtó, 1 penzionátus(!), 1 inas, 1 udvari orvos, 1 lelkész, 1 kántor, a gazdaasszony, 1 szakácsné, a cseléd főzőnő, 1 mosónő, 1 sütő, 3 darabont, 1 kéményseprő, 1 kovács, 1 kerekes, 1 vajda. (ERKSL EKS, IV, 4/b, 1885, 1–154, 555-a, 202/1885.)

⁵⁷ Uo., 4/f, 1903, 180.

⁵⁸ Ennek a lépcsőzésnek kiváló példája Silló Kálmán, aki tisztségként kezdte, majd radnóti ispán lett. Innen kérte áthelyezését az alsóbajomi uradalomba, ahol intézőként szolgált a radnóti intéző nyugdíjaztatásáig. Ezt követően visszahelyeztette magát Radnóra, ahol elnyerte a megüresedett intézői állást.

a gazdatisztek általában elégedettek voltak,⁵⁹ de sérelmezték az elavult tisztviselői címek használatát. 1907-ben például eredménytelenül kérték a tisztviselők a címek naprakész kiigazítását „úgy a Státus, mint a tisztviselők reputációja érdekében”.⁶⁰ A háborús évek alatt besorozott tisztviselők feladatait az igazgatótanács magára vállalta, de független gazdasági szakértők segítségét is igénybe vette.⁶¹ Az 1921-ben végrehajtott kisajátítások okozta földvesztéssel az intézőség a gazdatisztek és alkalmazottak számát tovább csökkentette, de a szőlészet fejlesztésével egy időben saját borászt is alkalmazott.⁶² A Státus Egyházmegyei Tanácsa történő átalakulásával párhuzamosan, 1932-re elkészült az uradalmi tisztviselők fegyelmi szabályzata, mely a megváltozott viszonyoknak megfelelően, szigorúbb rendeletekkel szabályozta a lecsökkentett hivatali személyek működését.⁶³ A két világháború közötti időben státustisztviselőnek lenni biztos egzisztenciát jelentett, az agrárértelmisségnek kijáró közepes fizetés, a lakás és a terményjándóságok biztosítása mellett előnynek számított, a 30-40 év szolgálat után járó nyugdíj folyósítása pedig vonzóvá tette az egyházi alkalmazást.

Az uradalom igazgatása 1888–1915 között

A házi kezelés első éveit az útkeresés jegyében zajlottak. Már az átvételt követően szembevető volt a gazdálkodás elavultsága, ezért mielőbbi birtokigazgatási reformok bevezetését sürgették a szemlebizottság tagjai. Ennek ellenére, takarékosági okokból, az első években mégsem biztosítottak forgótőkét az uradalom korszerűsítéseire. Találón vélekedett az uradalom helyzetéről a hivatalból leköszönő Szentkatolnai Cseh László jószágigazgató: „A radnóti uradalom felvirágoztatásához évek kellene... ha a kellő befektetésektől az intéző körök nem riadnak vissza.” Az igazga-

tótanács tagjai belátták a befektetések fontosságát és mérsékeltek a tulajdonosi elvonást, előbbi évi 10 000 forint, majd pár évvel később ennek kétszeresét szavazták meg forgótökeként az uradalom fejlesztésére.⁶⁴ Így lehetővé vált az év közben szükséges beruházások gyors elvégzése, anélkül, hogy piaci ár alatt kényszerültek volna értékesíteni az elraktározott terményeket.⁶⁵ A tagosítás mielőbbi véghezvitele is kulcsfontosságú volt az eredményes gazdászat szempontjából. A 700 parcellában szétszórt 5200 hold területre nehézkessé vált az üzemterv elkészítése, de a 19. század végére sikerült a szétszórt területek összevonása, így a radnóti határreszen létrejöhett az *Új földeknek* nevezett 300 holdas birtokrész is. A földek művelését korábban kizárólag Radnótról végezték, de a földrajzi viszonyok indokoltá tették a birtok három különálló gazdaságba történő szervezését,⁶⁶ így két másik gazdasági központot is létrehozta. A központ szerepét a továbbra is a Radnóton fekvő Kőcsúri gazdaság töltötte be, de külön gazdatisztek irányítása alá helyezték a Marosbó határában levő Dombcsúri és a Maroslekence határában fekvő Hodályi gazdaságot is.

Az uradalom földjei a Marosludas, Mezőbánd, Marosvásárhely és Dicsőszentmárton települések közötti négyszögben terültek el. Nagyságrendileg a legnagyobb a maga 1821 katasztrális holdjával a radnóti birtokrész volt, melynek gazdasági központja kezdetben a kastély körüli gazdasági épületegyüttes, majd a községközponttól félóra járásnyira fekvő Kőcsúri tanya lett. Innen irányították a Kutyfalva felé elterülő földekkel együtt a maroscsapói, a szentjakabi, valamint a dégi, összesen 943 hold nagyságú birtokrészt.⁶⁷ Az igazgatótanács tagjai felismerték, hogy a szegényes gépparkot kétkezi munkaerőnek kell pótolnia, ezért évről-évre újabb mezőgazdasági gépek beszerzésére törekedtek, főként a Clayton cégtől.⁶⁸ Ugyanakkor újabbra cserélték az uradalomban

⁵⁹ A törzsfizetések és mellékjándóságok együtt a következőképpen alakultak: a radnóti intéző 4154 korona, a radnóti ispánok 2044 korona, a radnóti segédtsz 988 korona, az alsóbajomi intéző 3174 korona, az alsóbajomi irodatisz 1984 korona, a nagyalmás intéző 3208 korona, a nagyalmási segédtsz 1066 korona fizetésben részesült. Ezek alapján a radnóti intéző 2500 korona, a bajomi és almási intézők 1720 korona, a radnóti ispánok 1260 korona, a bajomi irodatisz 1560 korona nyugdíjat kapott. (ERKSL EKS, IV, 4/f, 1907, 124–125.)

⁶⁰ Az ispáni cím elértéktelenedésére okán, kérték annak az intézői címmel való kicserélését, arra hivatkozva, hogy az ispánok valójában a gazdaságok irányítói. Mivel a radnóti intéző a gazdaságok kezelőit felügyelte, ő a maga számára a jószágfelügyelő vagy jószágkormányzó cím megadását tartotta megfelelőnek. A Státus indoklás nélkül utasította el a tisztviselők kérését. (Uo., 1907, 126–127.)

⁶¹ Az első világháború alatt például Gáspár József, a marosvásárhelyi földműves iskola akkor már nyugdíjas igazgatója. (Uo.,

1916, 182–190.)

⁶² Uo., 1926, 68.

⁶³ Uo., 1932, 100–108.

⁶⁴ SZENTKATOLNAI CSEH László 1889, 41.

⁶⁵ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1895, 105.

⁶⁶ SZENTKATOLNAI CSEH László 1889, 37–41.

⁶⁷ Ez utóbbi birtoktestet 1889-ig a marosdéli ortodox papnak évi 1200 forintért adták haszonbérbe, ezt követően házilág kezelték.

⁶⁸ Egy cséplőgép, tengerimorzsaló, szénagyújtó, szőlőzúzós, rosta zsákolóval, szecsavágó, vasekék. A népszerű márka mellett azonban voltak kapálógépek, szalmaemelő készülékek, sorvetők, répvágók, répakiemelők, szelelő rosták, trieurők, vagyis gabonatisztító gépek, vetőgépek és különféle talaj-előkészítő gépek: kettős-hármas ekék, boronák, talajporhanyítók. Többnyire mindegyikből egy-két db állt a gépszín alatt. (ERKSL EKS, IV, 4/f, 1892, 38–45.)

szolgáltatást tevő, 8 lóerejű Sigl-féle lokomobilt is.⁶⁹ 1909-ben beléptek az *Első mezőségi gazdák gőzeke szövetségébe*, majd pár évre rá beszereztek néhányat a Fowles-féle gőzekékből. A földek termőképességének fokozására, erdélyi úttörőként, megkezdték a foszfortartalmú szerves műtrágyák használatát, holdanként 150 kg-os mennyiséggel.⁷⁰

A második legnagyobb, 1344 hold kiterjedésű birtoktest a Radnótról a Mezőség felé vezető út mentén elhelyezkedő Maroslekencéhez tartozó, Hodály nevű tanya körül csoportosult. A főként állattenyésztésre alkalmas birtokrészen hat fordulós legelőváltós gazdálkodást⁷¹ vezettek be, a 200 holdat meghaladó szántón nyolc fordulós váltógazdaságot rendszeresítettek.⁷² A harmadik birtoktest központja a Radnótól alig 4 km távolságra fekvő, 677 hold területtel rendelkező Marosorbó lett. A három birtoktest 1960 hold szántójából csupán a birtokközpontoktól félreeső dégi és sályi 258 hold szántót adták haszonbérbe, a többi házilag kezelték. A kapcsolattartás megkönnyítésére a tanyaközpontok között telefonhálózatot építettek ki. A házi kezeléshez kevésnek bizonyult az igavonó erő,⁷³ ezért a szarvasmarha-állományból a négy évesnél idősebb állatokat az igás ökrök közé sorolták.⁷⁴ A hús árának a 20. század elején állandósult növekedése miatt az intézőség kiemelt figyelmet fordított az állattenyésztésre. A szarvasmarha-tenyésztésben az igásmarha-tenyésztésre fektették a hangsúlyt. Rendszeresítettek egy új szimentáli-fajtát, amelyet később szentdemeterire cseréltek, míg a lóállományban a kényes angol félvéreket az igás feladatokat ellátó muraközi fajjal cserélték fel.⁷⁵ Új kosok beszerzésével és a gyengébb anyajuhok kiselezésével feljavították az amúgy nagy, racka és karakul juhállományt, gyorsan hízó sertésfajokat tenyésztettek.⁷⁶ A telepített fajokból történő tenyésztés olyan

jól sikerült, hogy az itt tenyésztett racka juhokból vásárolt tenyészállatokat Windischgrätz Lajos herceg perbenyiki uradalma, és a kormány is a Krakóban létesített gazdasági akadémiája számára. Az uradalom tenyészállatait rendszeresen díjazták a 20. század első két évtizedében a Kolozsváron, Brassóban és Székelykeresztúron megrendezett országos tenyészállat-kiállításokon.⁷⁷ A gyarapodó állatállomány befogadására újabb istállókat építettek, de a kihasználatlan területeken bérleti díj ellenében továbbra is megengedték az idegen állatok legeltetését.⁷⁸ Tejgazdaságot is létrehoztak, Kolozsváron és Budapesten értékesített vaj és sajt termelésébe kezdtek.⁷⁹ A 19. század utolsó éveire közel 20%-kal nőtt a megművelt területek aránya, ahol főként búzát és kukoricát termesztettek.⁸⁰ A gabonakereskedőkön keresztül értékesítették, akik közül leginkább a Schwartz-testvérekkel, Sámuellel és Zsigmonddal alakult ki tartós üzleti kapcsolat.⁸¹ A 20. század elején a tengeren túlról behozott gabona miatt a hazai búza és a kukorica ára csökkent, a kiesett jövedelem pótlására az intézőség minőségi gabona- és lóheremagvak termelésébe kezdett, Marosvásárhelyt és környékét jó minőségi vetőmagokkal látva el. Az uradalom 19 hold nagyságú szőlőjét⁸² kipusztította a filoxerajárvány,⁸³ ezeket az ellenállóbb amerikai fajjal pótolták. Főként rajnai rizlinget, alexandriai muskotályt, sombort készítettek, pálinkafőzdét működtettek, ahol törkölyt, seprőt, gabonapálinkát és tiszta szeszt állítottak elő. Az intézőség rendelkezésére álló forgótökekből felépült Radnót községben az uradalom italmérsi jogát hasznosító kocsmá, és elkezdődtek a talajjavítási munkálatok, melyek során 170 hold vizenyős területet lecsapoltak, és 44 holdat alagcsövezéssel láttak el.⁸⁴ Az uradalom gazdaságának irányításában⁸⁵ bekövetkezett jó

⁶⁹ Lokomobil (a mai traktor elődje) olyan szállítható munkatermelő vagy hajtógép, amely járó kerekekre szerelve dolgozik, és többnyire cséplőgépek, gabonatisztítók, gőzekék működtetésére használták.

⁷⁰ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1909, 97–103.

⁷¹ Első évben búza került a földbe, lóhere- és fűkeverékkel trágyázva, másod- és harmadévben kaszálóként használták, negyed- és ötödévben legelőként, míg a hatodik évben kukoricát vetettek bele.

⁷² Első évben trágyázott ugar, majd repce, búza lóherével, lóhere, lóhere, árpa, tengeri, zab alkotta az évenkénti fordulót. (ERKSL EKS, IV, 4/f, 1889, 46–70.)

⁷³ 33 négyes ökörfogot állt rendelkezésre. Mivel egy fogat napi 15–16 holdat tudott megszántani, az idénymunkákat csak a szántók valamivel több mint felén tudták elvégezni.

⁷⁴ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1889, 62.

⁷⁵ Uo., 1907, 107–108.

⁷⁶ Uo., 1894, 261–262; 1911, 110–111.

⁷⁷ Uo., 1913, 160–161; 1912, 191.

⁷⁸ Uo., 1892, 40–41.

⁷⁹ Uo., 1901, 82.

⁸⁰ 1892-ben legnagyobb területen őszi búza (610 hold) és kukorica állt (340 hold), majd nagyságrendben a takarmányozásra használt zab (70 hold), bükköny (30 hold) és csalamádé következett, 1889-től pedig 100–150 hold közötti területen termeltek cukorrépat, 60–125 hold közti területen lóhere került a földbe. Lényegesen kisebb, 10 hold alatti területen vettek borsót, kendert, paszulyt, rozst, árpát, takarmányrépat, baltacimet – meszes talajokat kedvelő takarmánynövény –, és ritkán 1 holdba krumplit. Ez utóbbiak nem kerültek eladásra, hanem a cselédek és uradalmi tisztviselők mellékjándóságait képezték. (Uo., 1892, 255–259.)

⁸¹ JEKELFALUSSY József 1892, 641.

⁸² ERKSL EKS, IV, 4/f, 1889 44–45.

⁸³ Az 1874-től Magyarországon is pusztító szőlőtetű az ágak elszáradását okozta.

⁸⁴ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1897, 190–192.

⁸⁵ Deák Ferenc 1888–1909 között intézőként irányította az uradalmat.

irányú változásokat az 1892-ben kilátogató szemlebizottság is észrevette. „A vezetésben kellő rend és az egyes gazdasági teendők végzésében céltudatos munkabeosztás uralkodik.” Mit láthattak a Kolozsvárról az uradalomba látogató igazgatótanácsosok? Gondosan megművelt szántóföldeket, fokozatosan növekvő állatállományt, a maroslekencei gazdaság határait és útjait szegélyző akác- és eperfákat, a frissen ültetett gyümölcsös csemetéit, jól karban tartott gazdasági épületeket. Szembesülhettek azonban a gazdaság legsürgetőbb gondjaival, az infrastrukturális hiányosságokkal. Gabona tárolására még mindig nem volt elegendő hely, ezért a kastély emeletén újabb helyiségeket alakítottak magtárrá, míg a korábban itt működő felekezeti iskolát és a kántortanítói lakot a községbe költöztették át.⁸⁶

Fontos bevételi forrást jelentett a 8 kővel ellátott lisztmalom őrléséből származó 10%-os vám, mely napi 7 mázsa vám gabonát jövedelmezett, évi 8200 forint értékben.⁸⁷ Itt is újabb beruházásokat eszközöltek: 1892-ben vám- és ellenőrző gépeket állítottak be, Maroslekencénél hidat építettek, az őrlők számára pedig a malom mellett szekérszint és istállót készítettek. Egy évtizeddel később a Maros partján betonduzzasztógátat építettek.⁸⁸ Az uradalom egy évi jövedelmével megegyező beruházás azonban nem térült meg, mivel a térségben időközben felállított gőz- és hengerfejes malmok teremtette versenyhelyzetben a liszt őrlésből egyre kevesebb jövedelem érkezett, annak ellenére, hogy az őrlési vámot is csökkentették.⁸⁹ Ráadásul a tervezési hibák miatt a folyó jobb oldalán málladozó, cementburkolatú gát is költséges javításokra szorult.⁹⁰

A nagyobb területek művelése a munkaidény meghosszabbítását és a kézi munkaerő iránti fokozottabb keresletet eredményezte. Az idénymunkákra az uradalom cselédei mellé általában felvidéki bér munkások érkeztek, akiket új kéveköto és aratógép is segített.⁹¹ Az intézőség alapító tagként vett részt a 30 km-re fekvő marosvásárhelyi cukorgyár létrehozásában, 100 holdon cukorrépa termelésébe kezdtek, melyet idővel 150 holdra növeltek. De mivel a 20. század elején a cukorrépa felvásárlási ára éveken ke-

resztül alacsony volt, ráadásul a termény gyárba történő szállítása az igás fogatokat is lekötötte, az uradalom felmondta a cukorgyárral kötött szerződést, és dohánytermesztésbe kezdett.⁹² Ez utóbbinak könnyebb volt piacot találni, mert a kolozsvári és sepsiszentgyörgyi gyárak mellett a debreceni, temesvári, szegedi is jó árban vásárolta a keresett nyersanyagot, mely a vasút nyújtotta lehetőségek miatt olcsóbb szállítási költséggel is párosult. Próbálkoztak az állam által segélyezett csikóneveléssel, erre a célra legelőt különítettek el, de az értékesítés nehézségei miatt néhány év múlva az ígéretek megvalósításának nem lett folytatása.⁹³ Sokáig jó ötletnek tűnt egy szeszgyár létesítésének terve is, amelyet az időközben megjelent konkurencia miatt végül elvetettek. A vasút vezetésével az uradalom intézősége nagy reményeket fűzött a kőcsúri tanyaközpontól 600 méterre kijelölt vasúti megálló / rakodóállomás létesítéséhez. Az igazgatótanács úgy döntött, hogy ez utóbbi tanya összes épületeit magtárrá alakítja át, mivel innen könnyebb lesz a gabona értékesítése, és nem kell a további terményszállításához az ökörfogatokat igénybe venni. A megálló létesítéséhez a Státus 8000 forinttal, míg Radnót politikai község 5000 forinttal járult hozzá. Sajnos, a létesítménnyel szemben támasztott remények túlzónak bizonyultak. Az épület kicsi lett, a rakodáshoz kialakított tér szűk, a személyzet elégtelen, így még az uradalom forgalmát sem tudta ellátni, annak ellenére, hogy a rakodóállomásnak még a Mezőség egy kisebb részének forgalmát is le kellett volna bonyolítania.⁹⁴ Az uradalom irányításában 1902-től változást eredményezett a tagosított marosdéli birtokrész házi kezelés alá való visszakerekülése,⁹⁵ melyet a könnyebb kezelés végett legelővé alakítottak át. Az uradalom gazdászata erőteljesen megszenvedte a mostoha időjárási viszonyokat. Az 1911–1913 közötti évek nagy esőzései miatt a gabonabúzákat és a legelőket is hónapokig víz alá kerültek, számottevő jövedelemkiesést okozva az uradalomnak.⁹⁶ A katolikus gimnáziumok működtetését azonban biztosítani kellett, ezért az igazgatótanács javaslatba hozta az uradalom eladását is, de a státusgyűlés részvevői az állandó jövedelmezőségi ágazatokat⁹⁷ és a másik

⁸⁶ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1892, 38–45.

⁸⁷ Uo., 1888, 52.

⁸⁸ Az építkezést azért találta az igazgatótanács szükségesnek, mivel a malom vízellátását biztosító, rőzséből készült gát rendszerint minden tavasszal átszakadt, és évi javítása átlagosan 6000 korona került. Kifizetőbben találták egy tartós gát építését, amely végül 1902-re készült el, 120 000 korona költséggel. Az összeg kifizetését törlesztés kölcsönrel fedezték, melynek évi kamata megegyezett az állandó javítás összegével. (ERKSL EKS, IV, 4/f, 1903, 111.)

⁸⁹ Uo., 1903, 111.

⁹⁰ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1908, 98–101.

⁹¹ Uo., 1894, 242–254.

⁹² Uo., 1907, 107–108.

⁹³ Uo., 1893, 67–74.

⁹⁴ Az igazgatótanácsosok gyanúja szerint a MÁV vezetése még azt a 13 000 forintot sem használta fel az állomás létesítéséhez, amelyet a Státus és a község adott. Annál kevésbé járult a költségekhez maga az építető vasút.

⁹⁵ Korábban a marosdéli görög keleti lelkész bérelte.

⁹⁶ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1912, 189–200; 1913, 158.

⁹⁷ Lásd a 2. melléklet, az uradalom jövedelmezősége az 1914. évben.

három uradalom gazdasági helyzetét megvizsgálva,⁹⁸ elutasították a merész ötletet.

Az igazgatótanács a gazdasági érdek érvényesítésén túl igyekezett a birtokához tartozó településeken élő katolikus magyar ajkúak szellemi és lelki életén is javítani. A Státus az uradalom vásárlásával a Bethlen családtól a kegyúri terheket is megörökölte. Patrónusként támogatta a helybeli katolikus életet, így Radnót központjában felépítette a napjainkban is álló impozáns katolikus templomot, a plébániai lakást és a felekezeti elemi iskolát. Az uradalmi tanyákon vándor iskolát szervezett, ahol a radnóti tanító és lelkész hétvégeként oktatta a cselédek és alkalmazottak gyermekeit. Maga az erdélyi püspök is figyelemmel kísérte az uradalom fejlődését, a kulturális-vallási tevékenységét,⁹⁹ sürgette a tanyákon álló cselédlakások javítását, imaházak felállítását.¹⁰⁰

A fentiek alapján levonhatjuk a következtetést: az uradalom gazdasága beváltotta a hozzá fűzött reményeit, jövedelmezősége a dualizmus korának második felében állandósult. Mivel teljes jövedelemkimutatással csupán az 1885–1893 közötti időszakból rendelkezünk, megállapításunk bizonyítására is a fenti időszakot vettük figyelembe. A nyolc év gazdaságból származó összjövedelem 391 404 forint volt, ezáltal az uradalom értéke a vásárlási árhoz viszonyítva 25%-kal növekedett. Befektetésekre összesen 135 177 forintot használtak fel, tiszta jövedelem tehát 253 079 forint maradt, amely évente 43 489 forint összesen, ebből a 31 628 forint tiszta jövedelem¹⁰¹ folyt be a tulajdonos alapok javára a kolozsvári alapítványi pénztárba. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az évi átlag jövedelem így is közel 10 000 forinttal maradt el az uradalom eladója által előrevetített évi tiszta jövedelemtől,¹⁰² Magyarázható ez a gabona értékesítéséből származó jövedelem túlbecsülésével és az uradalomhoz tartozó haszonvételek értékének folyamatos csökkentésével. Fontos hangsúlyoznunk, hogy a fenti jövedelmet is úgy sikerült elérni, hogy a Státus az elődjénél jóval hatékonyabb gazdaságot folytatott, ugyanakkor az apránkénti befektetésekkel a birtok fejlesztése is állandósult. Az uradalom gazdaságának pozitív eredményei ösztönzőleg hatottak

a Státusra, így ennek példáján a nagymási uradalomban is házi kezelést vezettek be.

A hanyatlás évei (1915–1948)

A háború első éveiben a Státus megvált a kolozsmonostori uradalomhoz tartozó, bérleti rendszerben kezelt jegenyei fürdőjétől, és kolozsmonostori intézőséget is beköltöztette az igazgatótanács kolozsvári irodájába, de a költségmegtakarítások mellett továbbfolytatta az uradalmakat érintő apróbb fejlesztéseket. Így a radnóti uradalom 1915. évi jövedelméből felszerelési és beruházási alapot hozott létre, amelyből a tanyák faépületeit megjavították, némelyiket dohányszínné alakították. Az egyre gyakrabban előforduló javítási és építési munkák költséghatékony végzésére cementet gyártó gépfelszerelést vásároltak, a termény betakarítására új csepplőfelszerelést szereztek be.¹⁰³ A háború miatt fellépő állandó munkaerőhiányt a marosvásárhelyi parancsnokságtól kapott orosz hadifoglyokkal próbálták enyhíteni.¹⁰⁴ Az 1918-as országos szárazság az uradalom mezőgazdaságát érzékenyen érintette, a tenyészállatok legnagyobb részétől megváltak, a kiesett jövedelmet a bor értékesítéséből és a malomvából igyekeztek pótolni. Pekri Sándor igazgatótanácsos javasolta, hogy az állami támogatás igénybevételével létesítsenek Radnóton egy földművesiskolát, de a tervet az igazgatótanács egyelőre elutasította.¹⁰⁵ A háború utolsó évében kialakult zűrzavaros helyzetben az intézőség még idejében megszervezte a nemzetőrséget, így a visszavonuló osztrák–magyar csapatok, valamint a frontról hazatérő románok nem tettek kárt az uradalom javaiban. Ezzel szemben elpusztult a házi kezelésben levő alsóbajomi és a bérleti kezelésben levő nagymási uradalom, melyeknek épületeit felgyújtották, terményeit és eszközeit pedig széthordták a helyi román lakosok.¹⁰⁶ A kolozsmonostori uradalom erdősegeinek egy jelentős része szintén a féktelen pusztításnak és falopásnak esett áldozatul. A radnóti uradalom megmenekült ugyan a rombolástól, de nem tudta elkerülni a leg súlyosabb csapást, amelyet a román állam kisebbségellenes egyház- és birtokpolitikája hozott magával. Az első ilyen lépést a Kormányzótanács által kiadott

⁹⁸ Lásd a 3. melléklet, a Státus-uradalmak 1912. évi gazdaságának összehasonlítása.

⁹⁹ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1911, 114.

¹⁰⁰ „Hivatalos körutam alkalmából a radnóti uradalmat is megtekintvén, megelégedéssel tapasztaltam, hogy az utolsó itlétem óta épített cselédlakások – különösen Lekencén – egészségi és erkölcsi szempontból is megfelelőbbek az eddigieknél. ...Még a jelen évben szeretném, ha a lekencei 63 iskolaköteles gyermek a radnóti lelkész és tanító részéről valamelyes oktatásban részesülne, úgy, mint azelőtt, hetenként legalább egyszer. ...A cselédek nagy része katolikus lévén, bármely egyszerű imaház nagyban

hozzájárulhatna ahhoz, hogy az ott alkalmazott vallásos, megbízható nép jól érezze magát.” (Uo.)

¹⁰¹ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1894, 259–263.

¹⁰² Lásd az 1. melléklet, az uradalom gazdaságának jövedelmeiről.

¹⁰³ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1915, 182–190.

¹⁰⁴ Uo., 1917, 124–131.

¹⁰⁵ Uo., 1918, 62–70.

¹⁰⁶ Az előzetes kárfelmérés 3 millió lejre értékelte a nagymási uradalmat ért veszteséget, de a valóságban a pusztítás jóval nagyobb értéket jelentett.

1919-es kisajátítási törvény alapján életbeléptetett, 1921-es agrártörvény jelentette. A törvény jellegét jól érzékeltetik Octavian Gogának, a Kormányzótanács politikusának, a későbbi miniszterelnöknek a szavai: „Erdély visszamaromásításának” egyik fontos eszköze volt.¹⁰⁷ A törvény végrehajtásának első lépéseként a Kormányzótanács elrendelte a nagyobb birtokok kényszerbérbeadását, melynek értelmében 1918 őszén a radnóti főszolgabíró 350 korona holdankénti átlagár mellett, önkényesen átadta a harcterekről hazatérő román katonáknak a gabonatóblák legszebb részeit. Emellett az intézőség Radnóton 150 holdat, Maroslekencén 60 holdat adott át a helyi lakosságnak, a hatóság által megállapított szimbolikus 35–75 korona holdankénti kényszerbérösszeg kifizetése ellenében.¹⁰⁸ A helyi lakosság azonban a kierőszakolt kényszerbérletek mellett öntörvényű földfoglalásokba is kezdett. Az állami hatóságok ezek fölött rendszeresen szemet hunytak, mint ahogyan ezt tették a maroslekencei, 50 hold nagyságú lóheretábla elfoglalása esetében.¹⁰⁹ A birtokok kisajátítását három törvény is szabályozta. Az első a Kormányzótanács 1919. szeptember 20-án közzétett agrártörvénye, amelynek 6. artikulusa kimondta: „egész terjedelmükben kisajátítják azokat a falusi és városi külterületeket, amelyek olyan közérdeket szolgálnak mint testületek, alapítványok, intézetek, egyházak, szerzetesházak, káptalanok, egyetemek, iskolák, kórházak stb.”¹¹⁰ Meghagyta a tulajdonos erkölcsei testületek építési és tűzifaszükségletét fedező erdőt, a tulajdonos plébániák javadalmi földjének 32 holdat, a tanítók javadalmi földjét 16 hold, a templomok földjét 5 hold nagyságig. Mivel a rendelet az iskolai és nevelési célt szolgáló birtokokat kivette a kisajátítási eljárás alól,¹¹¹ a Státus erre hivatkozva eredménytelenül kérte birtokainak mentesítését a megkezdett eljárás alól. A második agrár-

törvény, az Averescu-kormány földművelésügyi miniszteréről elnevezett, ún. Garofild-féle törvény 1920. július 9-én, a 2478/1920 szám alatt jelent meg.¹¹² Ez már kimondta az erkölcsei testületek mezőgazdasági birtokainak kötelező, teljes kisajátítását, ugyanakkor fenntartotta a plébániák, iskolák, templomok számára meghatározott földek kiosztását.¹¹³ A harmadik, a Brătianu-kormány 1922. október 25-én közzétett agrártörvénye már a kisajátítások szigorító és gyorsító eljárását sürgette. Az Averescu-féle törvény értelmében a kisküküllői és dicsőszentmártoni agrárbizottságok szétesztették az uradalmak földjeit,¹¹⁴ Radnóton a 4360 holdból 1220 holdat,¹¹⁵ míg Alsóbajomban az 1450 holdból 1300 holdat. Az intézőség fellebbezett az önkényes rendelkezések ellen, arra hivatkozva, hogy birtokaik az iskolák fenntartását szolgálják, így a radnóti földek 1/3-át, Alsóbajomban pedig 200 holdat a megyei agrár főtanács visszaadott a Státusnak.¹¹⁶ Ez a siker azonban ideiglenesnek bizonyult, a birtokelkobzások erőteljes iramban folytatódtak. Az 1922. május 30-án véghezvitt, második fokú kisajátítással az uradalom teljes birtokát elvették. Csupán a gazdasági épületek, belső udvarok és szérűskertek maradtak az uradalom tulajdonában, valamint a 31 hold nagyságú kopár marosorbói hegyoldal, ahova később akácfaakat telepített a Státus erdőgazdasága.¹¹⁷

A kisajátítási törvény végül a római katolikusok közel teljes földállományának államosítását eredményezte. Az erdélyi püspökség 43 890 hold birtokából 6333 hold,¹¹⁸ a Státus által kezelt alapok 11 717 hold mezőgazdasági birtokából 578 hold maradt tulajdonukban, vagyis a földterületek 95%-át elveszítették. A kisajátított földek után járó kárpótlás a törvény előírásai ellenére elmaradt. Kisajátítási árként 5%-os államkötvényt ajánlottak, de ezeket csak 1930-tól kezdték el folyósítani az egyházaknak.¹¹⁹ A Radnót

¹⁰⁷ SARNYAI Csaba Máté 2015, 73.

¹⁰⁸ A kényszerbérösszegek messze alól maradtak a földek valószínű bérleti áránál. Például a kolozsvári határban az agrárbizottság 186 hold szénafüvet holdanként 39 lejért adott bérbe, holott egy magánbérlelővel kötött szerződésben holdanként 134 lejt kapott a Státus.

¹⁰⁹ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1920, 26–30.

¹¹⁰ SAS Péter 2008, 66–68.

¹¹¹ BALÁZS András 1925, 364.

¹¹² MIKÓ Imre 1998, 156.

¹¹³ Az igazgatótanács ennek értelmében eredménytelenül kérte a 119 anya- és 71 leányegyházközségnél hiányzó 7346 hold földjütelék kiszakítását a kisajátított Státus-birtokból.

¹¹⁴ BALÁZS András 1925, 365.

¹¹⁵ Ezek végrehajtása után Radnóton maradt a marosdégi birtokkal együtt 543 hold szántó és 180 hold legelő, összesen 723 hold. Lekencén 130 hold szántó, 70 hold kaszáló és 200 hold legelő, összesen 400 hold. Marosorbón 20 hold szántó, 70 hold kaszáló, összesen 97 hold. A négy település határában összesen

1220 hold művelhető mezőgazdasági terület maradt, de ez sem kezelhetett teljes egészében az uradalom birtokában. Lekencén a helyi lakosok erőszakkal foglalták el a 200 holdas, dohánnyal bevetett táblát, amelyből az agrártörvény által kimondott nagyságú szántót sem adták vissza az intézőségnek. (ERKSL EKS, IV, 4/f, 1921, 82–83.)

¹¹⁶ Uo., 1920, 31–33.

¹¹⁷ Uo., 1926, 88–91.

¹¹⁸ SARNYAI Csaba Máté 2015, 74.

¹¹⁹ 1930-ban kapott az 1585 hold mezőgazdasági és 1335 hold erdőterület után a tanulmányi alap 1 514 100 lejt, az ösztöndíjlap 245 000 lejt kapott. 1931-ben a radnóti 1679 hold területért 2 147 900 lejt, a marosdégi 471 hold területért 545 600 lejt, a kisiklandi 119 hold területért 94 300 lejt. 1932-ben Lekence határában 1146 hold terület után 705 800 lejt. Mindezt állampapírokban, a következő pénzüzeteknél helyezte el: Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank Rt., Transsylvania Bank Rt., Varga Örökösök, Kereskedelmi Bank, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. (ERKSL EKS, IV, 4/f, 1920, 33–34.)

környéki települések lakóinak kiadott 2750 hold területet kényszerbérletbe kellett adni, de a bérlők csak ritkán fizettek, emiatt a Státus állandó jelleggel perben állt a velük.¹²⁰ A kisajátításokból és kényszerbérbeadásokból származó károk megtérítését báró Jósika Samu, a Státus világi elnöke többször is eredménytelenül kérte a földművelésügyi minisztériumtól és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium államtitkárságától. Az uradalmak gazdaszatai mellett a Státusnak jelentős erdőkárokkal is szembesülnie kellett. Az 14 820 hold erdőbirtokból kisajátítottak 12 150 holdat,¹²¹ a megmaradt 2670 holdból 852 hold a kolozsmonostori részen, 549 hold a kisbácsi, 968 hold a nyíresi és 116 hold az alsóbajomi erdő-részben maradt.¹²² A háború okozta zűrzavaros közbiztonsági állapotokat kihasználva, a kolozsmonostori és nagyalmási erdőterületekről a helyi lakosok elhordták a kitermelt tűzifakészleteket, és ellenőrzés nélkül vágták az épületfának alkalmas törzseket. A garázdálkodás a csemetefák kipusztítására és az erdési épületek lerombolására is kiterjedt, mintegy 200 000 korona kárt okozott az uradalmaknak. Az állam a 5003/1920 sz. kormányzótanácsi határozat alapján bevezette az ún. kényszer-faeladást, amely a faárúk piaci ár alatti értékesítését eredményezte.¹²³

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy az agrártörvény alapjaiban rendítette meg a Státus gazdasági helyzetét, veszélybe sodorva egyházi tan- és nevelőintézetek fenntartását. Ennek ellenére, a státusgyűlés továbbra is a megcsonkított uradalom gazdaszatának átmentési lehetőségeit kereste. Mivel a román hatóságok rendeletei az uradalmat megfosztották a legelőitől, a megmaradt nagyszámú marhaállományt bérelt legelőkre hajtották. Az így ráfizetésessé vált állattartást azonban nem érte meg tovább fenntartani, ezért év végén az alsóbajomi állományt teljesen, a radnótinak 1/3-át értékesítette az uradalom. Az új birtokviszonyok közepette már a nagyüzemi gazdaszatot sem lehetett fenntartani, ezért a státusgok leporolták a korábbi terveiket, és egy Radnóton létesítendő gazdasági iskola és előmunkásképző felállítás mellett döntöttek. Létrehozására az uradalom 1920. évi jövedelméből 200 000 koronát szavaztak meg, azzal a megjegyzéssel, hogy a tanulók egy része az ugyancsak a Státus igazgatása alatt álló szebeni Teréz-árvaházból érkezzen. Az algyógyi gazdasági is-

kola mintájára megszervezett intézmény már 1921 őszén fogadta a diákokat, de mivel nem kapta meg az államtól a működéséhez szükséges engedélyt, egy év múlva kénytelenek voltak az oktatást felfüggeszteni.¹²⁴ Az 1930-as években az Erdélyi Gazdasági Egyesület több alkalommal is sürgette újraindítását, amelyre végül 1935-re került sor. Az osztályokat és a bentlakást a kastélyban rendezték be, a gyakorlati oktatásra az uradalom gépszínében, magtárában, 1 hold szőlőjében és néhány hold mezőgazdasági területén került sor. A két évfolyammal, így átlag 60 diákkal működő iskola végzettjei az állami és a Státus-közegek előtt vizsgázva, jó gazdaszati képesítést szereztek.¹²⁵

Az impériumáltással a Státus pénzkezelési módja is megváltozott. A Státus még 1918 őszén felbontotta a kolozsvári állami adóhivatallal kötött szerződést, amelynek értelmében az adóhivatal az alapítványi főpénztári teendőket is ellátta, és a 8 millió koronát kitevő vagyont novemberben a budapesti központi állampénztárba szállították. Az alapok főpénztári teendőit a kolozsmonostori uradalmi pénztár vette át, amely 1920 márciusára kapta meg Budapestről a pénzügyi utalványozásokat tartalmazó iratokat. Így ismét lehetővé vált a pénzügyi tevékenységek teljes körű folytatása.¹²⁶

Az 1920-as évek az uradalom gazdaszatának leépülésről és az új lehetőségek kereséséről szóltak. Az intézőségnek első dolga volt értékesíteni a legelő nélkül maradt állatállományt és új jövedelemforrások után nézni.¹²⁷ Ez utóbbit a kis területen művelhető szőlészetben és a dohánytermesztésben vélte felfedezni. Felmerült ugyan új vízi energiával működő ipari létesítmények beindításának lehetősége, de a kendercérna-, kötélfonó és gyümölcskonzervgyár létesítményekből végül egyik sem épült fel. Az intézőség belátta, hogy a fő jövedelmi forrást csak a malom működtetéséből várhatja, ezért annak korszerűsítésére 6 db jó minőségű malomkövet vásárolt, a malom épületeit kijavíttatta, parterősítési munkálatokat végzett. A malomvából származó havi 280–300 mázsa gabonából azonban nem tudta a Státus az iskolák tanárainak és köztisztviselőinek gabonailletményét kifizetni,¹²⁸ mert a hatóságok közlélezés címen beszolgáltatásra kötelezték az uradalmat. Utalványozással olyan lakóknak (is) kellett gabonát

¹²⁰ Uo., 1921, 82–83.

¹²¹ Holdanként 700 koronának megfelelő lejben állapították meg a kisajátítási árat.

¹²² ENDES Miklós 1935, 487.

¹²³ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1920, 33–34.

¹²⁴ Uo., 1920, 26–33.

¹²⁵ Uo., 1938, 52–53.

¹²⁶ Uo., 1920, 22–23.

¹²⁷ Az állatok értékesítéséből 214–665 lej bevétele származott a Státusnak. Meghagytak 80 ökröt, 30 tehenet, 20 üszöt, 10 bikát, 10 tehénbivalyt, 1 bikát és 8 lovat.

¹²⁸ A malomvából származó gabonából fedezte a Státus az alsóbajomi és radnóti uradalom cselédeinek illetményeit, a főgimnáziumonkénti 40–40 mázsa búzát, a papnevelőnek küldött 20 mázsa gabonát és a központi tisztviselőknek küldött 50 mázsa búzát.

beszolgáltatnia az uradalomnak, akik kisajátításkor az uradalom földjeiből részesültek, sőt kényszerbérletben szimbolikus összegért annak földjeit bírták. Itt jegyezzük meg, hogy a mezőgazdasági eszközökkel nem rendelkező parasztság jó része nem is tudta megművelni a kapott földet, és azt parlagon hagyta, vagy eladta a tanítókból, papokból, tisztviselőkből kialakult román újbirtokos rétegnek.¹²⁹ A malom jövedelmezőségének növelésére az 54 mázsa napi őrlési képességű hengerek mellé egy másodikat is beállítottak, amelyek a megnövekedett teljesítőképesség révén lehetővé tették egy gyapjúfésülő beállítását is, amelyet a környékbeli falvak lakói előszeretettel kezdtek használni.¹³⁰ Az őrlés során keletkezett lisztpor felhasználására az intézőség sertésenyészetet állított fel.¹³¹ Az 1929-től Romániába is beköszönő gazdasági válság az uradalmat is hátrányosan érintette. A gabonaárak visszaestek, a 22 holdas szőlészetből felhalmozott borkészlet értékesítése leállt.¹³² Kedvezőtlenül érintette az uradalmat a Maroson történő tutajozás vámmmentességének bevezetése is, amelynek értelmében a sok esetben gátrongáló faúsztatásért a tutajosok nem fizettek kártérítést az intézőségnek, amely a gátjavítást továbbra is el kellett hogy végezze.

Az 1921-es agrártörvény után megmaradt 24 hold, a beltelkek és a szérűskertek mellé a Státusnak 1926-ra sikerült 60 holdat visszaszereznie.¹³³ A gazdálkodás a marosorbói, a köcsúri, a József- és maroslekencei tanya néhány holdas földterületein folytatódott. Változó, 1–5 hold közti nagyságrendben termeltek dohányt, cukorrépát, kendert, takarmányröpát, burgonyát, mákot, dinnyét, paszulyt, káposztát. 9–10 hold közti területeken árpát, lóherét, és lucernát váltakozva vetettek.¹³⁴ A fenti kultúrák csak az állattartáshoz szükséges terményeket biztosították, valamint az iskolák és a státuszszemélyzet ellátmányait alkották, értékesítésre nem kerültek. A két világháború közti időszak gazdaságának állandó jelenségévé vált a gazdasági épületek lebontása, befogadóképességük csökkentése, a géppark eladása.¹³⁵ A Státus még ragaszkodott a radnóti gazdaságához, de megvált a termőföldek és legelők nélkül maradt uradalmaitól, 1921-ben eladta nagyalmási, 1929-ben pedig az alsóabajomi uradalmát is.¹³⁶

A katolikus egyház helyzetének rendezésére a román állam 1932-ben a Szentszékkal megkötötte a Konkordátumot, melynek értelmében a Státus nevet váltott, átalakult gyulafehérvári latin szertartású Egyházmegyei Tanácsá. A Konkordátum 9. pontja szabályozta az egyházmegye alapjainak ügyét, törvényben biztosította azok elidegeníthetlenségét. Ennek ellenére, a Státus tulajdonában maradt javak elleni támadások a kolozsvári Onisifor Ghibu ügyvéd vezetésével és a mögötte álló jelentős állami támogatással tovább folytak. A támadások a Konkordátum érvénytelenségére hivatkozva, követelték az általuk államinak tartott, még megmaradt Státus-vagyon teljesen állami tulajdonba vételét. A probléma megoldására végül 1939-ben összeült egy négyes bizottság, melyben a Státus részéről dr. Gyárfás Elemér világi elnök és Durcovici Antal bukaresti érseki vikárius, az állam részéről a kisebbségügyi miniszter megbízásából Borcea Lucian nagyszebeni és Garoiu Ioan brassói ügyvéd volt jelen. A következő év márciusában ratifikált Egyezmény értelmében az egyházmegyei alapokat – így a radnóti uradalmat is – az Egyházmegyei Tanács nevére telekkönyvezették, feltüntetve a telekkönyvi tulajdonos megjelölésénél, hogy „kezeli és képviseli a gyulafehérvári latin szertartású ordinarius.”¹³⁷ A második bécsi döntést követően az uradalom a hozzá tartozó iskolával a Romániában maradt gyulafehérvári püspökség közvetlen irányítása alatt maradt. Jövedelme a gyulafehérvári és brassói főgimnáziumok, a gyulafehérvári fiúnevelő, a radnóti gazdasági iskola, a nagyszebeni Teréz-árvaház fenntartását, illetve a nyugdíjas tanárok nyugdíjsegélyének kifizetését szolgálta. Az Észak-Erdélyben maradt többi Státus-főgimnázium működtetését a Püspöki Helytartótanáccsal együttműködő igazgatótanács biztosította, az 1940-ben vásárolt, 169 hold kiterjedésű apahidai birtok és kolozsmonostori uradalom, valamint a Kolozsváron bérbeadott ingatlanok jövedelméből.¹³⁸ Az uradalom és az iskola jelentősebb pusztítás nélkül vészelte át a háborút 1944. őszig, ekkor a frontvonal hat hétre birtokterületére került. A kastélyba költöző katonai parancsnokság elrendelte az épületek kiürítését. A gazdátlaná vált épületekben a teljes állatállomány elpusztult, a gaz-

¹²⁹ ERKSL EKS, IV, 4/f, 1921, 84–86.

¹³⁰ A brassói Schiel Testvérek gépgyáratól beszerzett gépek költsége az üzembe helyezéssel együtt 772 000 lejbe került. A napi őrlési kapacitás 70 mázsa volt, így az évi malomvám 3749 mázsa vámgabonát eredményezett. A jövedelmet azonban erőteljesen befolyásolta a tavaszi áradás vagy a szomszédos malmok teljesítménye. Például az első világháború alatt a motormalmok a benzin hiánya miatt leálltak, így az uradalmi malom monopolhelyzetbe került, és jövedelme jelentősen megugrott. (Uo., 1926, 77–78.)

¹³¹ Évente 300 sertés került eladásra.

¹³² ERKSL EKS, IV, 4/f, 1930, 64.

¹³³ Ebből a területből 28 hold elsőrendű kaszáló a kastély mellett, a 32 hold jó minőségű szántó a Szennyves nevű dűlőben terült el. (Uo., 1926, 82.)

¹³⁴ Uo., 1930, 66–67.

¹³⁵ Uo., 1929, 75–76.

¹³⁶ Uo., 1929, 68.

¹³⁷ Uo., 1940, 61–62.

¹³⁸ Uo., 1940, 58.

dasági felszerelések jó részének is nyoma veszett. A kastély épülete is több lövedéktalálatot kapott, tetőzete csaknem teljesen tönkrement. Súlyosan megromgálódottak a tiszti lakások és a gazdasági épületek, a radnóti nagy istálló leégett, a Maroson közlekedő kompot egy tank víz alá nyomta, a József tanyán a cselédlakásokat, istállót és dohányszárítót szétlőték. A kárt 510 212 000 lejre becsülték.¹³⁹ A kisajátítások és kényszerbérletek által meggyengített Státus-alapok az okozott károkat teljes egészében már nem tudták helyreállítani. Helyi erőből megkezdődött a tönkrement, legszükségesebb épületek helyrehozatala, az állattenyésztés újraindítása, a gazdasági iskola visszaköltöztetése a kastély földszinti részébe. Az uradalom lassú újraindulásának az 1948-as államosítás véget vetett, de ezúttal nemcsak az intézmény anyagi bázisát számolta fel, hanem magát a Státust is. A kommunizmus időszakában az állam továbbra is mezőgazdasági iskolát működtetett a kastélyban, míg a 2000-es évek elején a kastély és az előtte elterülő kert töredéke visszakerült az Erdélyi Római Katolikus Státus tulajdonába.

Összegzés

Az Erdélyi Római Katolikus Státus 1885-ben vásárolta meg Erdély egyik tekintélyes birtokát, a radnóti központú Kornis–Rákóczi–Bethlen-uradalmat, a hozzá tartozó kastéllyal. Az uradalom elsődleges központja Radnót volt, amelyet az önálló erdélyi fejedelemiség korában az egyik országgyűlési helyként is számontartottak, de másodlagos központok létesültek a környező települések határában is, Maroslekencén, Marosorbón, illetve a Radnóthoz tartozó Kőcsúri- és József-tanyán. A közel 5200 hold kiterjedésű birtokon az állandósult tőkebefektetéseknek köszönhetően mindig törekedtek fejlesztésekre. Az intézőség a növénytermesztésben bevezette a vetőmagelőállítást, a cukorrépa- és dohánytermesztést, műtrágyahasználatot, felgyorsította a gépesítést, az állattenyésztésben a fajtanemesítést, a birtokon működő malom állandó fejlesztését, de szőlészetet is létesítettek, borkészítésbe is kezdtek. A mintagazdaságként emlegetett uradalom jövedelme így szolgálhatta az erdélyi katolikus intézmények fenntartását, egyházi építkezések költségeinek fedezését. Az impériumváltást követően létesített mezőgazdasági iskola az algyógyi hasonló intézménnyel együtt hozzájárult az erdélyi gazdatársadalom neveléséhez. Fejér Gerő státusi előadó szavait idézve: „Büszkesége volt minden státusi tagnak”.

Pénzes Lóránd István – Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltára, Sepsiszentgyörgy, Gyár u. 16., RO-520031

¹³⁹ A kár tételes elosztása a következő volt: a tiszti és gazdasági épületekben 82 330 000 lej, élő állatokban 100 180 000 lej, felszerelésekben 12 630 000 lej, mezőgazdasági terményekben

174 728 000 lej és termékekben 26 344 000 lej. Ezekhez az összegekhez adódik hozzá a téli gazdasági iskolát ért 3 925 600 lej értékű kár is. (Uo., 1946, 37–40.)

Mellékletek1. melléklet:
Az uradalom gazdaságának jövedelmezősége

A Bethlen család birtokában:

Év	Évi tiszta jövedelem
1879	55 994 forint
1880	55 200 forint
1881	46 900 forint
1882	53 000 forint
1883	50 000 forint

A Státus tulajdonában¹⁴⁰

Év	Évi tiszta jövedelem	
1885	43 321 forint	43 489 Ft (1885–1893 közti évi átlag)
1886	41 481 forint	
1887	42 981 forint	
1888	35 856 forint	
1889	44 423 forint	
1890	?	
1891	?	
1892	?	
1893	48 352 forint	
1894	33 323 forint	
1895	33 327 forint	
1896	34 583 forint	
1897	34 659 forint	
1898	37 668 forint	
1899	34 410 forint	
1900	48 392 forint	
1901	46 657 forint	
1902	36 000 forint	
1903	42 476 forint	
1904	50 732 forint	
1905	48 598 forint	
1906	49 604 forint	
1907	?	
1908	?	
1909	29 647 forint	
1910	88 697 forint (41 500 forint beszállított az alapítványi főpénztárba)	

¹⁴⁰ Uo., 1885–1925. Az 1925. utáni években az uradalom évi jövedelmezőségét nem sikerült nyomon követnünk a hiányosan fennmaradt forrásokban. 1885–1893 között az uradalom tiszta jövedelmének csökkenését a birtokon megvalósított beruházá-

sokra fordított elvonásokban kereshetjük. A jövedelem-kimutatóval nem rendelkező éveket kérdőjellel jelöltük.

¹⁴¹ Nagy összeg a megnőtt infláció miatt.

Év	Évi tiszta jövedelem
1911	83 389 forint (43 032 forint beszállított az alapítványi főpénztárba)
1912	71 478 forint (40 000 forint beszállított az alapítványi főpénztárba)
1913	34 953 forint
1914	102 750 forint (41 599 forint beszállított az alapítványi főpénztárba)
1915	43 750 forint
1916	47 645 forint
1917	305 205(!) ¹⁴¹ forint
1918	?
1919	?
1920	355 429 forint
1921	559 387 Lei
1922	?
1923	?
1924	?
1925	2 861 048,42 Lei

2. melléklet:
Az uradalom jövedelmezősége 1914. január 1. – szeptember 30. között¹⁴²

Jövedelmezőségi ágazat	Összeg koronában
Haszonbérékből	426
Őszibúzából	54 434
Árpából	5 673
Kukoricából	49 840
Cukorrépából	10 000
Dohányból	14 536
Tejből	1 500
Tenyészbikából	36 560
Mustratehenekből	31 330
Mustrabikákból	8 878
Mustraörökből	77 379
Gulyabeli marhákból	1 241
Lovakból	11 290
Sertésekből	29 355
Juhokból és termékeikből	13 400
Hullott bőrökből	1 606
Egyéb mezőgazdasági tárgyakból	1 321
Borból	6 668
Bérházakból	883
Malomvámából	6 492
Halászatból	100
Vásárjogokból	693
Kompvámából és tutajvámából	2 707
Leltári tárgyakból	1 377

¹⁴² ERKSL EKS, IV, 4/f, 1915, 188.

Más rendszeresített bevételekből	7 732
Bevétel	375 421
Kiadás	169 920
Jövedelem	205 501

3. melléklet:
Az uradalmak gazdaszatainak 1912-es leltári értéke koronában kifejezve¹⁴³

Az uradalom megnevezése	Gazdaszatának értéke	Erdészetének értéke	Összesen
Kolozsmonostor	1 793 207	40 530	2 199 037
Nagyalmás/Váralmás	365 630	411 130	776 760
<i>Radnót</i>	<i>2 564 741</i>	<i>10 426</i>	<i>2 668 167</i>
Alsóbajom	639 609	503 714	1 143 323
Az uradalmak összesen	5 363 187	1 424 100	6 787 287

Pénzes Lóránd István – Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltára, Sepsiszentgyörgy, Gyár u. 16., RO-520031

Levéltári források

Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára, Erdélyi Katolikus Státus iratai, Kolozsvár (ERKSL EKS)

- IV, 4/a: *Jegyzőkönyvek*
- IV, 4/b: *Iktatott iratok*
- IV, 4/e: *Státusgyűlési jegyzőkönyvek, 1865–1945*
- IV, 4/f: *Igazgatótanács évi jelentései, 1883–1946*
- IV, 4/i: *Végyes nyomtatványok*
- IV, 5/a: *Kolozsmonostori uradalom iratai, 1263–1947*
- IV, 5/e: *Radnóti uradalom iratai, 1893–1948*

Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár (GYFL)

- I, 1/a: *Püspöki iktatott iratok*

Irodalom

BALÁZS András

- 1925 Román uralom évei 1919–1925, in: *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene* (szerk. Bagossy Bertalan et al.), Erzsébet Ny., Dicsőszentmárton, 330–375.

BÖZÖDI György

- 2002 Radnót múltjából, in: *Uő: Székely századok*, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 169–212.

ENDES Miklós

- 1935 *Erdély három nemzete és négy vallása autonomiájának története*, Budapest.

DÓKA Klára

- 1997 *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.

FEJÉR Gerő

- 1925 A háború évei 1912–1918, in: *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene* (szerk. Bagossy Bertalan et al.), Erzsébet Ny., Dicsőszentmárton, 315–329.

FÜLÖP Mária Éva

- 1995 *A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1849–1949)*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest.

GÁLFI Emőke

- 2021 *Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében (Erdélyi Tudományos Füzetek 295.)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

¹⁴³ Uo., 1915, 185.

HOLLÓ László

- 2019 A radnóti Kornis–Rákóczi–Bethlen kastély Erdélyi Római Katolikus Státus általi megvásárlásának története, in: *Arany-madár. Tanulmányok Tánczos Vilmos tiszteletére* (szerk. Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel), Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 629–642.

JEKELFALUSSY József

- 1892 *Magyarország iparosainak és kereskedőinek czím- és lakjegyzéke*, Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest.

MIKÓ Imre

- 1998 *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, Pro Print, Csíkszereda.

SARNYAI Csaba Máté

- 2015 Az erdélyi katolikus közösség gazdasági helyzetének változása az impériumváltás után, különös tekintettel az Erdélyi Római Katolikus Státus által kezelt vagyონrészekre, *Egyháztörténeti Szemle*, XVI/3, 73–87, 90.

SAS Péter

- 2008 *Az erdélyi római katolikus egyház 1900–1948*, Barankovics Alapítvány – Mundus Magyar Egyetemi, Budapest.

SZABÓ Attila

- 1985 *A ceglédi vallásalapítványi uradalom gazdálkodása 1782–1867 (Ceglédi Füzetek 22.)*, Kossuth Múzeum, Cegléd.

SZÁNTÓ Imre

- 1961 A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása a veszprémi püspökség sümegei uradalmában (1751–1802), in: *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve*, VII, Eger, 511–523.

SZENTKATOLNAI CSEH László

- 1889 *Védő-emlékirat az Erdélyi Róm. Kath. Státus tulajdonát képező Radnóti Uradalom és a jóságigazgatóság tárgyában*, Déva. (Lásd ERKSL EKS, IV, 4/i, *Vegyes nyomtatványok*.)

Istoria administrării Domeniului Romano-Catolic de la Iernut

(Rezumat)

În 1885 Statusul Romano-Catolic din Transilvania a cumpărat Domeniul Kornis–Rákóczi–Bethlen de la Iernut, un important domeniu din Ardeal, împreună cu castelul. În afara Iernutului, cunoscut loc de Dietă a Transilvaniei în perioada principatului, domeniul a avut și centre secundare, la Lechința, la Oarba de Mureș, respectiv în prediile iernutene *Kőcsűri* și *József*. Datorită injecțiilor repetate de capital, domeniul de cca. 5200 pogoane s-a dezvoltat considerabil. Conducerea sa economică a fost fruntașă în implementarea a numeroase reforme (cultivarea de semințe, cultivarea sfeclei de zahăr și a tutunului, utilizarea îngrășămintelor chimice, accelerarea mecanizării, modernizarea permanentă a morii, creșterea unor rase nobile de animale, viticultură). Beneficiile domeniului erau menite să asigure finanțarea instituțiilor romano-catolice transilvănene și să contribuie la cea a construcțiilor noi bisericești. După primul război mondial, partea covârșitoare a domeniului a fost naționalizată, activitatea rămasă restrângându-se mai ales la o școală agricolă.

The Administrative History of the Roman Catholic Estates at Radnót (Iernut)

(Abstract)

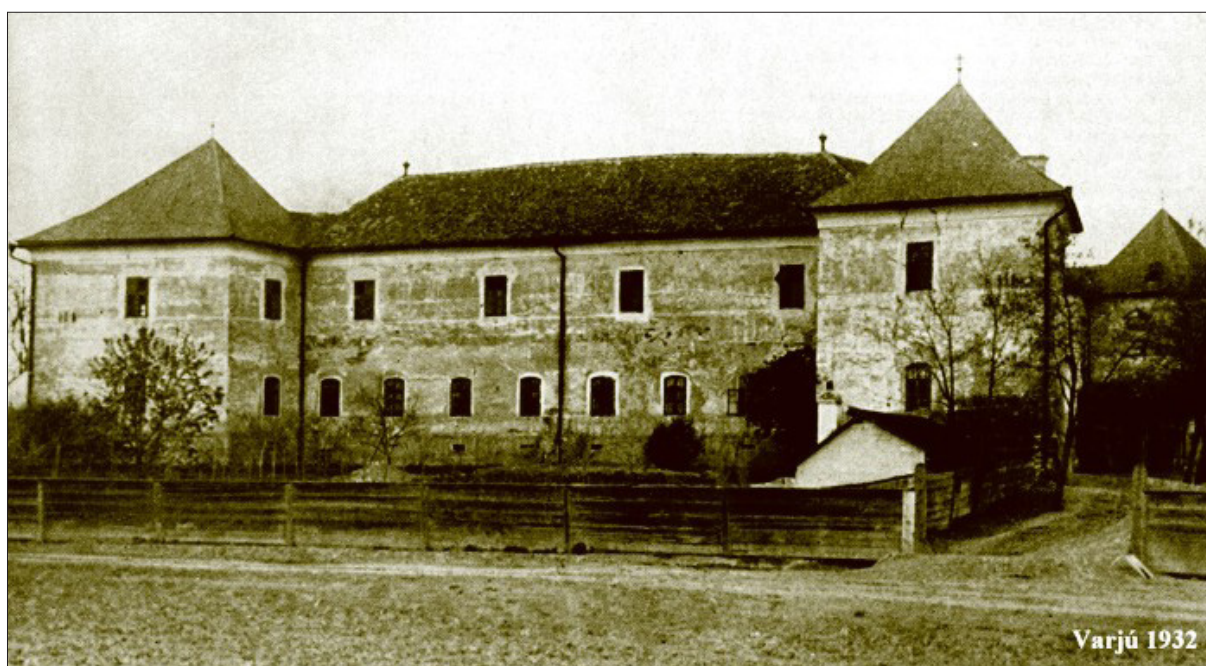
The Roman Catholic Status of Transylvania purchased the Kornis–Rákóczi–Bethlen Domain, a major Transylvanian estate, alongside the castle standing on it in 1885. Its primary center was Radnót, a town that under the independent Principality of Transylvania housed several diets; nevertheless, secondary centers also arose at and around nearby settlements, namely Maroslekence (Lechința), Marosorbó (Oarba de Mureș), as well as the Kőcsűr and József farmsteads in the Radnót countryside. With an extent of roughly 5200 acres, owing to the continuous investment of capital, the estate was being constantly developed. The administrators introduced tobacco and sugar beets as new crops, the use of synthetic fertilizers and crop seeds produced on the estate itself, spurred the rate of mechanisation, instituted animal breeding, kept developing the mill and established a vineyard to embark on winemaking. The profits so generated by the estate were utilised to cover the upkeep costs of various Catholic institutions in Transylvania and to finance the construction projects of the church. Subsequent to 1920 when Radnót became part of Romania, the estate was, for the most part, nationalised, with most activity save for that of an agricultural school largely ceasing.

1. ábra Az uradalom részbirtokai Kisiklandon, Radnóton, Maroscsapón, Marosdégén, Maroslekencén, Marosorbón, Odályán, Oláhpéterlakán, Szentjakabon területek el (Erdély részletes térképe, 1871, 13. szelvény, részlet)

2-3. ábra Az uradalom viaszpecsétje (balról); Az uradalom pecsétjének lenyomata (jobbról)

4. ábra A radnóti kastély homlokzata 1932-ben

Dimény-Haszmann Orsolya

„A SZÉKELY SZORGALOM ÉS IPARKODÁS VÁROSÁBAN” – BARTOS BOLDIZSÁR KELMEFESTŐ, SZÖVŐGYÁRAS MUNKÁLKODÁSA A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A csernátoni Haszmann Pál Múzeum állandó kiállításának helyet adó Damokos-kúria egyik termében szöttesek, a helyi viselet darabjai, varrottasok tekinthetők meg. A falakon olyan családi fotók vannak, amelyekeken ezek a ruhadarabok még a mindennapi vagy ünnepi viselet elemei. A kiállítás egy időutazás, ahol a háziipar és a textilipar termékei egyaránt fellelhetők. Az egyik falfelületen bekeretezett okleveleket, fotókat lehet szemügyre venni. Ennek a rétegeit kívánom felfejteni, valamint megnézni, milyen történet olvasható ki belőlük.

Amikor egy dokumentum archiválásra kerül, az egyben eredeti, elsődleges funkciójának a megszűnését/megszüntetését is jelenti. Azok a dokumentumok és állományok kerülnek az archívumokba, amelyek kikoptak a mindennapi használatból. Ebben az esetben a múzeumra bízták az adott család által fontosnak tartott iratok megőrzését, amikor azok már kikerültek a használatból, de a múlt egy fontos időszakát őrzik. Eldobni, elégetni nem akarják, a múzeumot tartják megfelelő helynek, ahol ezek az iratok megmaradnak, mintegy konzerválva a múlt ily módon lezárt szeletét. Az archiválás valaminek a lezárását, bizonyos értelemben elengedését (elfelejtését) jelenti,¹ másrészt éppen annak a pillanatnak, korszaknak a kimerevítését is. Michel Foucault definíciója szerint az archívum nem statikus tároló, mozgásban van, egymásra rakódó rétegei párbeszédbe kerülnek. Az archívum a vágyak és az identitás születésének helye, a levéltárak használóját a múlt megismerésének és birtokbavételének vágya hajtja.² Ebből kiindulva kezdtem el vizsgálni a múzeum egyik termékét az a bizonyos falfelületét, ahol oklevelek mellett néhány fénykép, egy névjegykártya, egy gyászjelentő és pár soros életrajz található. A hagyaték a Bartos családhoz köthető, pontosabban a névjegykártya tulajdonosa „BARTOS BOLDIZSÁR / kelmefestő, vegytisztító és gypajúfeldolgozó / telefon 65 / Kézdivásárhely”, a gyászjelentőből pedig megtudjuk,

hogy 1893. július 22-én született Csomortánban, Felsőháromszéken, és 1966. november 18-án hunyt el Kézdivásárhelyen. Mielőtt tovább bontanánk ki az életrajzára vonatkozó adatokat, már ebből a két dátumból kiindulva fontos leszögezni azt, hogy megélt egy századfordulót, végigélt két világháborút, a nagy gazdasági világválságot, a határmódosításokat, az államosítást. A huszadik század nagy fordulópontjai személyes életére, pályájának alakulására is nagy hatással voltak. Rövid életrajzából,³ amelyet szintén a kiállított oklevelek mellé helyeztek, megtudjuk azt is, hogy székely család fia, aki „az ipart kitanulta, majd Csomortánban, Budapesten, Galaccon, Debrecenben, Sátoraljaújhelyen, Brassóban és Bukarestben fejlesztette szaktudását.”⁴ A világháborúban a 2. közös ezredben az orosz és az olasz fronton harcolt. 1917-ben fogságba esett. Mint tizedes szerelt le, a II. ezüst vitézségi érem, a bronz vitézségi érem tulajdonosa. Első világháborús katonáskodásáról egy 1944-es újságcikkben olvashatunk, amikor már virágzó üzeme van Kézdivásárhelyen: „Ez a kézdivásárhelyi szücsmester az elmúlt világháborút három esztendei franciaországi internáltság és másfél évi olasz harctéri szolgálat után három kiló marmaládéval és egy köteg bakancsszíjjal zárta le, amit Triesztől Siófokig cipelt magával, s a Balaton mentén ötszázhusz koronáért értékesített. Idehaza Kézdivásárhelyt a maradék ötszáz koronából szücsműhelyt nyitott, az idegen megszállás huszonkét esztendeje alatt három főtéri házat és ötven hold jó földet szerzett a kézdivásárhelyi határban.”⁵ Ugyancsak a kezdeti évekre, a vállalkozás 1919-es megnyitására utal a cikkíró az alábbi sorokkal: „Bartos Boldizsár üzemeinek alapításához 500 korona kölcsön szolgált alapul, amit 1919-ben az idegen megszállás előestéjén a kézdivásárhelyi hitelszövetkezet folyósított a törekvő festőlegénynek, aki a Máté Mihály- és Rusz József-féle telkek kétszobás házat fogadta ki kétségbeejtően reménytelen vállalkozása számára. De a kölcsönpenz,

¹ VAJDA András 2017, 17.

² Uo.

³ TÖRÖK Andor (szerk.) 1941, V, 15. (*A Székelyföld társadalma* fejezetben „mindazok szerepelnek, akik adatszolgáltatással

vagy megrendelésükkel a mű megjelenését lehetővé tették.”)

⁴ Uo.

⁵ *Székely Nép*, 1944. jún. 22., LXII/139, 3.

a székely becsület s a házhoz került asszony ernyedten szorgalma tempót diktált, és Bartos Boldizsár kezdett kijárogatni falura üzletfeleket szerezni.⁶ 1921-ben lett önálló mester. Az ipartestület választmányi tagja, részt vett a helyi kulturális, szociális, hazafias egyesületek tevékenységében.⁷ Az egész környék elismert szakteknitelye, jó nevű iparosa. Üzeme modern, villanyerőre van berendezve, több embert foglalkoztat. Több ipari kiállításon is részt vesz, számos elismerést és kitüntetést kap munkájáért.

A neje Györgyakab Mária volt, hét lányuk született (1. ábra): Mária, Teréz, Margit, Erzsébet, Ilona, Gizella, Rozália. Ehhez szintén találunk kiegészítő adatokat az üzeme létesítésének 25. évfordulóján megjelent újságcikkben: „Bartos Boldizsáréknak éveken át minden esztendőben leánygyermekük született. 1924-ben Mária Laura született. 1925-ben Tercsike, 1926-ban Margitka, 1927-ben Erzsike, 1928-ba Ilike, 1934-ben Gizike és 1938-ban Rózsika. Az Isten áldását a Bartos házaspár a felfokozott munkakedven kívül azzal a gondos neveléssel hálálta meg, amit leánygyermekének biztosított. Mária Laura: Sepsiszentgyörgyön, Nagyszebenben és Nagyváradon végezte iskoláit. Tercsike: Sepsiszentgyörgyön, Nagyszebenben és Egerben az angol kisasszonyoknál végzett. Margitka: Nagyszeben után Egerben az angol kisasszonyoknál végzi az idén a kereskedelmit. Az idegen megszállás legsanyarúbb esztendeiben is vagyona került a gyermeksereg mintaszerű gondos nevelésére, de Isten áldása volt a házon, s a jól nevelt, okos gyermekekkel, a maga ragyogó színében itt áll a székely mintacsalád a nagyvállalattá fejlesztett Bartos-üzem élén a köz szolgálatában.”⁸ Visszatérve a múzeumban látható kiállításhoz, az ott kihelyezett rövid életrajz még egy fontos adatot tartalmaz, és pedig azt, hogy üzemét 1948. június 11-én államosították.

Összegezve az így kirajzolódó életpálya fontos állomásait, az életrajzból, a kiállított írott anyagból és a korabeli sajtóban talált adatokból az alábbi élettörténet olvasható ki: 1893 – születésének éve; 1917 – fogságba esik az első világháború idején; 1919 – megalapítja üzemét; 1921 – önálló mester lesz; 1933-ban aranyérmet kapott kelmefestészet- és gyapjufeldolgozás-kiállításáért az Erdélyi Gazdasági Egylet által szervezett mezőgazdasági, ipari- és kisállatkiállításon Sepsiszentgyörgyön (2–3. ábra).

A kézdivásárhelyi sajtóban a következő olvasható az eseményről: „A sepsiszentgyörgyi kiállítás kitüntetései. Az aug. 26–30 napjain az Erdélyi Gazdasági Egylet által a Háromszék megyei Gazdakörök Egyesülete, a vármegyei Mezőgazdasági Kamara és a Székely Nemzeti Múzeum támogatásával rendezett kiállításon városunkból és a Kézdi járásból – mint még említettük – igen kevés kiállító vett részt. Általában a mezőgazdasági és ipari kiállítás nem volt olyan arányú sem, mint a tavaly városunkban rendezett. Akik azonban kiállítottak, azok mind gyönyörű dolgokat mutattak be, és kitüntetésben is részesültek, és pedig városunkból és vidékünkéről a következők:

Állami aranyérmet nyert dr. Sinkovits Ottó szentkatolnai gazdasága.

Egyleti aranyérmet nyertek: az Erzsébet Árvaleányház, Bartos Boldizsár gyapjufésülő, fonó és festő telepe, Szemenyei György cipész, Szabó István utóda rézöntődéje, Eperjesi Albert gazdaköri alelnök, Siklódy Albert méhészetért, Hann Jakab mézeskalácsos városunkból, K. Bogdán Géza ny. erdőfőtanácsos martonfalvi birtokos (méhészeti, gazdasági és irodalmi érdemeket), Gróf Mikés Árminné zabolai háziipari tárgyaiért, Wittemberg S. Kálmán (Gelence) méhészeti kiállításáért, és felemlítjük még, mint városunk szülöttét, Bányai János geológus-tanárt, ki ásványvíz stb. gyűjteményeiért kapott aranyérmet.”

A lap külön írást is szentelt Bartos Boldizsár sikerének:

„Bartos Boldizsár sikere a kiállításon. Amint lapunk más helyén erről megemlékeztünk, Bartos Boldizsár kézdivásárhelyi kelmefestő a sepsiszentgyörgyi kiállításon aranyérmet nyert. Ez az esemény kikívánkozik az egyszerű beszámoló sűrű sorai közül, és örömmel írunk róla, mert egy törekvő iparos társunk diadala ez az aranyérem. Bartos Boldizsár szemünk előtt fejlődött és erősödött oly szép nivóra, hogy munkájával ma már versenyképesé lett az erdélyi piacon. Kitüntetései egymás után szaporodnak. A kézdivásárhelyi kiállítás után a sepsiszentgyörgyi aranyérem újabb elismerése egy székely iparos előretörő szorgalmának. Meleg szeretettel köszöntjük a mi részünkről is Bartos Boldizsárt.”⁹

1934. október 21. és 25. között Kézdivásárhelyen tartott kelme- és posztókiállításával első díjat nyert el (4. ábra). 1934. december 2. és 9. között Marosvá-

⁶ Uo.

⁷ Példa erre a tevékenységére ez a rövid tudósítás is: „Adakozások Székházunk alapjára. A Kelmefestő és Vegytisztító székház-alap javára az alábbi nemes adományozások folytak be: Bartos Boldizsár Kézdivásárhely 40 P[engő], Lengyel Károly Debrecen 30 P, Oprán György Budapest, Meizer István Székesfehérvár 20-20 P és Neumann Ignác és Fia Paks 10-10 P. A fenti nemes adományokat köszönettel rendeltetési helyére juttattuk.” (Kelmefestő

Újság, 1943. márc. 1., XX/3, 4.) Egy jegyzékben pedig: „Nyilvános köszönet a kézdivásárhelyi Múzeumnak adományozott tárgyakért. ... Bartos Boldizsár vegytisztító, 4 db Kossuth-bankó, 1 db régi gyászjelentés, 11 db okirat, 6 db régi acélnyomású kép”. (Székely Újság, 1932. szept. 4., XXIX/37, 4.)

⁸ BARÓTHY József 1944, 3.

⁹ Székely Újság, 1933. szept. 10., XXX/37, 3.

sárhelyen, a Marosvásárhelyi Iparkamara által szervezett vásáron ezüstérmét kapott (5. ábra) mint szövő¹⁰. 1937-ből is két oklevelet őriz a múzeum, egy ezüstérem bizonylatát, amelyet Baróton kapott (6. ábra), és egy tiszteletbeli oklevelet, amelyet azon év szeptemberében Szatmárnémetiben (7. ábra). Még egy diploma következik a sorban, pontosabban annak fénymásolata, 1942. január 26-i keltezéssel, ez pedig azt igazolja, hogy a Petőfi Társaság pártoló tagjainak sorába iktatta őt. Két évszámot emelünk még ki itt. Egyik 1948. június 11., amikor üzemét államosították, illetve 1966. november 18., halálának időpontja. Bartos Boldizsár 74 évet élt, ezalatt, mint jeleztük, kézdivásárhelyi kisiparos volt, aki virágzó kelmefestő, vegytisztító, fonó-szövő, gyapjúfeldolgozó üzemet működtetett 27 éven keresztül. A fenti számokat még kiegészíti Haszmann Pál Péter jegyzete, amelyet a Bartos-anyag dossziéjában találunk a múzeum levéltári gyűjteményében. Eszerint a még megőrződött családi iratokban talált utalást arra, hogy eredményesen szerepelt a Kézdivásárhelyen megrendezett kiállításon, ahol első díjat nyert 1932. október 16-án. Ez a diploma ténylegesen nem őrződött meg, de a korabeli sajtóban találni rá vonatkozó adatokat. A sajtó hosszú tudósítást hozott le az ipari kiállításról: „Az »ezermester« székely ünnepnapja. Impozáns lefolyású volt az első kézdivásárhelyi kiállítás. Közel tízezer ember nézte végig a kiállítást. Ünnepnapnak kell deklarálnunk Kézdivásárhely város és a kézdi járás székelységének ama megmozdulását, mely október 16-án, az első kézdivásárhelyi mezőgazdasági és ipari kiállítással a székely faj élni akarását, az »ezermester« székely alkotásvágát, fúró-faragó művészkészségét, a mintagazdálkodásban is megbámult praktikus gondolkodását emelte a nagy nyilvánosság fóruma elé. Megmozdult a székelység, és e kultur- és gazdasági megmozdulásában olyant produkált, amilyen még nem volt a Székelyföldön. Tizenhatodikát mindenki várta. A kiállítási helyiségekben folyt a munka, s az egész városban észlelhető volt a forgalom jövevény hatása. Megmozdult a falu és város, hogy megmutas-

sa, mire képes megértéssel és szorgalommal. Annak ellenére, hogy a készülődés alig néhány hete folyik, s így a rendezőség nem tudott kellő propagandát kifejteni, mégis impozáns megnyilatkozását láttuk fajunk élni akarásának. A kiállítás rendezésében Vásárhely tevékeny vezetői az érdem, akiknek munkáját a Mezőgazdasági Kamara is segítette anyagilag tízezer leuval ...Közel 10 000 főre becsülik az egész napon át a kiállítási osztályokon megfordult látogatókat.”¹¹ A tudósítást az október 30-i, 45. lapszámban folytatták, ebben található a Bartos Boldizsár első díjára vonatkozó adat is: „Az okt. 16-i kiállítás nyertesei. A múlt számunkban az október 16-i mezőgazdasági és ipari kiállításról szóló beszámolóinkban helyszűke miatt nem közölhetük teljes egészében a kitérítettek névsorát. Ezt pótlólag most a díjnyertesek alábbi névsorát hozzuk. ...Szabók és kelmefestők: Mihály János és Kalith Géza I., Páll Sándor II. díj. Bartos Boldizsár kelmefestő I. díj”.¹² Hasonlóképpen elveszett az 1942-ben Budapesten nyert aranyéremről (9. ábra) szóló oklevél is.

A dosszié tartalmaz még öt fényképet és néhány iratmásolatot. Egyik egy levél 1940. november 12-i dátummal, amelyet Bartos Boldizsárnak címzett a Képesített Kelmefestő és Vegytisztító Mesterek Országos Egyesülete Budapestről. Ebből megtudjuk, hogy 10 pengőt fizetett be az egyesület pénztárába.¹³ Amellett, hogy nyugtázzák és köszönik a befizetett összeget, a levélben bensőséges hangnemben köszöntik a címzettet: „Levelére vonatkozólag engedje meg nekünk, hogy az abban foglalt igaz magyar érzések kisugárzása bennünket valamennyiünket a legnagyobb szeretettel vesz körül, és büszkén merjük mutatni azal a céllal, hogy a 22 éves elszakítás sem tudta a magyarból a hazaszeretetet kiölni, és mind megmaradt magyarnak.” Ugyanakkor a levél második részéből az is kiderül, hogy Bartos felajánlott egy kollekciót is munkáiból: „Köszönettel fogjuk venni az említett kollekciót is, és amennyiben csak módunkban lesz, arra törekszünk, hogy az ne csak pusztán bemutatás célját szolgálja, hanem gazdasági előnyére is lehes-

¹⁰ *Tesátor*.

¹¹ *Székely Újság*, 1932. okt. 23., XXIX/44, 1.

¹² Ua., 1932. okt. 30., XXIX/45, 2.

¹³ Erre vonatkozó adatok: „*Egyesületi nyugtázás*. Egyesületünknek pénztárába november hóban az alábbi befizetések folytak be: Szegedi Lajos, Nagy Károly, Gecseg Gyuláné Sopron, Hájtájer Gyula Szatmárnémeti, Szentesi János Tasnád, Rédely János Kiskunhalas, vitéz Sípos Sándor Bpest, Glöckner J. és Fia Szeged, Lukácsövits János, Nagy Károly, Bartos Boldizsár Kézdivásárhely, Himler Mór Pásztó, Czink György Kolozsvár, Pengő 10-10. Jály János Bolhó P. 8.–. Barwitičius Ferenc, Bpest, Berecz Antal Nagybánya, Dugász Antal Szeged, Polák Miklós Komárom, Rakovszky László Léva P 5-5. Szombati Kálmán Füzesabony P. 3.– és Szabó László

Sepsiszentgyörgy P. 1,50. A fenti befizetéseket ezúton köszönettel nyugtázza a vezetőség.” (*Kelmefestő Újság*, 1940. dec. 1., XVII/12, 5.) Hasonló forrású információk 1942-ből: „*Egyesületi nyugtázás*. Egyesületünknek pénztárába január hóban az alábbi befizetések folytak be: Husvéth István Zombor, 30 P. Fürst Géza Mezőkövesd, Szentesi János Tasnád, Meszes János Kalocsa, Rucklender Jakab Marcali, Husvéth Lajos Veszprém, Farkas Tivadar és Fia Esztergom, özv. Szalay Jánosné Komárom, Süveges János Szarvas, Szabó Imre Kecskemét, Bartos Boldizsár Kézdivásárhely, Finzler Sándor Kolozsvár, 10-10 P. Szombati Kálmán Füzesabony 6 P. Pokorny Gyula Sopron és Dugasz Antal Szeged, 5-5 P. A fenti befizetéseket ezúton köszönettel nyugtázza a vezetőség.” (*Kelmefestő Újság*, 1942. febr. 1., XIX/2, 4.)

sen.” A dossziében másolatban megtalálható még az 1925. április 6-án kelt román útlevele – ebből az derül ki, hogy Magyarországra utazott –, valamint egy, a Sátoraljaújhelyi Általános Ipartestület által az ő nevére kelmefestői és vegytisztító segédként kiállított munkakönyv másolata, amelyet később látta-mozott bélyegzővel a Brassói Ipartestület is. Ebben a kis könyvben azt látjuk, hogy mely mestereknél inaskodott. Van még a dossziében egy 1940. május 8-i biztosító könyv¹⁴ és egy 1946. december 3-án kiállított mesterkönyv.¹⁵ Ezek mellett tartalmazza szakkönyvtára néhány kiadványa címlapjának másolatát is. Így a *Kelmefestő Újság* első évfolyamából az 1922. január 1-jei lapszámét és az 1942-es évfolyam fejlődését. Ez és a visszaemlékezések igazolják azt, hogy nemcsak jó mesterember volt, aki magas szinten művelte szakmáját, hanem napirenden volt a korabeli sajtóval és szakajtóval is, illetve szakkönyvtára is jelentős volt.

Egyik lánya, Szabó Iлона, Ica néni jó barátságot ápolt édesapámmal, Haszmann Pál Péterrel, aki sokszor kereste fel kézdivásárhelyi otthonában, Ica néni pedig előszeretettel mesélt gyerekkoráról, édesapjáról, az üzemről.¹⁶ Ezeket az adatokat felhasználva írt rövid tanulmányt Haszmann Pál Péter, amely 1997-ben jelent meg a kézdivásárhelyi múzeum 25. évfordulójára kiadott *Emlékkönyvben*.¹⁷ A következőkben ebből emelem be azokat a fontos elemeket, amelyek kiegészítik Bartos Boldizsár és a Bartos család kalandos élettörténetét. „Személyisége, tevékenysége Kézdivásárhely idősebb nemzedéke és a vidék emlékezetében mindmáig elevenen él. Jól működő üzeme az egykori Kézdivásárhely kisiparának sokszínűségét példázza” – kezdődik az írás, amelyből azt is megtudjuk, hogy Bartos Boldizsár a vidék¹⁸ harmínckét településének gyapjútermelését használta fel fonalkészítésre, vagy szötte meg posztónak a piaci elvárásoknak megfelelően. Napjainkban, amikor a gazdák gyakorlatilag eldobják az értékes gyapjút, mert nincs, aki feldolgozza, még inkább felértékelődik Bartos tevékenysége, aki megoldotta vállalkozásával ezt a problémát, hírnevet szerezve termékeinek nemcsak a környéken, hanem távolabbi vidékeken is. A feldolgozott gyapjúmennyiség meghaladta évenként a hat-tíz tonnát. Ezek a számok visszaemlékezések alapján maradtak fenn, mivel üzemének könyvtári nyilvántartásai, adójegyzékei, évi mérlegei elkallódtak. Ez még inkább felértékeli annak a kevés

megmaradt írott anyagnak a szerepét, amelyet a csernátóni múzeum őriz és bemutat. A korabeli sajtóban nevére rákeresve szembetűnik, hogy mekkora hangsúlyt fektetett a reklámozásra, termékeinek vonzóvá tételére, hogy minél szélesebb közönséghez eljusson velük. Reklámjai elsősorban a *Székely Újság* hasábjain olvashatók, de a *Csiki Lapok*ban is megtalálhatók. Hangvétellükből érzékletesen kirajzolódik egyrészt a gazdaság állapota, helyzete, másrészt a divatos, az adott korra jellemző megszólítási mód érhető tetten ezekben a szövegekben. Magyarországon az 1867-es kiegyezést követő gazdasági fellendülés a reklám fejlődésének is kedvezett. A korabeli hirdetésszövegekben is megmutatkozik a gazdasági verseny fokozódása, ugyanis a közönség megnyerésére vagy éppen más vevőinek elhódítására általánosan használták a „legolcsóbb”, „jutányos árak”, „gazdagon felszerelt”, „dús választékban”, „legújabb divatú”, „páratlan siker”, „csak most” stb. kifejezéseket. Az adott környezetben pedig hamarosan szerep jutott a reklámszakmának is. Csizik Gyula az írja 1917-ben, hogy a reklám szót ötven évvel azelőtt senki sem ismerte, bár maga a tevékenység mindig is létezett, de nem tekintették külön szakmának, és nem illették külön névvel. Magyarországon a reklám csak az 1880-as évektől vált önálló gazdasági ággá. Az egyik első budapesti hirdetőirodát 1891-ben Blockner Izidor alapította, aki ezután tevékenységével és újító ötleteivel három évtizeden át meghatározó szerepet játszott a magyar reklámozás formálásában.¹⁹ Bartos Boldizsár üzemének reklámjai közül kiemelek néhányat. Elsőként kettőt az 1922-es évből, ezek egyikében verses, rímes sorokba szedték tevékenysége bemutatását: „Van szerencsém. De jó, hogy találkoztunk. Tudom, hogy Önnek van színehagyott ruhája és olyan is, amelynek színét nem szereti. Melegen ajánlom, hogy keresse fel BARTOS BOLDIZSÁR kelmefestő és vegytisztító intézetét K.vásárhelyt, ahol biztosítom Önt, hogy kitűnő és jó munkát fog kapni. Olcsó árakon dolgozik.”²⁰ „Ázsiában, Ázsiában / Sokan hálnak kolerában... / Mi is talán oda jutnánk, / Ha nem tartanók magunk tisztán! ... / Ha a ruhánk nem elég szép, / Nem kell messze mennünk ezér! ... / Mert Bartos Boldizsár festékével / Minden rossz bacillust kitessekel! ... / Megfesti és megtisztítja, / A kolerát kipusztítja. / Elküldi a másvilágra / S tisztán járunk a ruhánkba”²¹ 1922-ben még az élő emlékezet része az utolsó nagy kolerajárvány, amely Magyarországon 1872-ben tört

¹⁴ *Carnet de asigurare pe anii 1939-1942.*

¹⁵ *Carnet de meşter.*

¹⁶ Egyik ilyen, talán utolsó alkalommal, 2018 novemberében magam is elkísértem, az akkori visszaemlékezéseit rögzítettük, valamint újabb fotókkal egészült ki a már gyűjteményünkben levő anyag.

¹⁷ HASZMANN Pál 1997, 56–59.

¹⁸ Kézdivásárhely környéke.

¹⁹ SZABÓ-KÁKONYI Anett – PAPP-VÁRY Árpád, 2013, 345.

²⁰ *Székely Újság*, 1922. júl. 16., XIX/56, 2.

²¹ Ua., 1922. aug. 6., XIX/62, 2.

ki, de ugyanígy a világháború alatt a katonák körében tomboló hastífusz, kolera stb.²² Az 1925-ös év reklámszövege már egyszerűbb, a kor divatjára utaló szavakat találunk benne, mint amilyen a pliszírozás, ugyanakkor biztosítja a klienseket arról, hogy műhelye a kornak megfelelően át van alakítva: „Ruhafestő és vegytisztító intézetemet a mai igényeknek megfelelően átalakítottam és kibővítettem. Elvállalom bármilyen kényes szövetek, ruhák festését, vegytisztítását, férfiruhák vasalását. Készítek guvlerozást^[23] és pliserozást^[24].” Az 1931-es hirdetésekben már megjelenik a posztóványolás, filckalapok tisztítása, és hírt ad arról is, hogy műhelyét német gyártmányú gyapjufésülőkkel kibővítette. Itt ismét azt látjuk, hogy az adott kor igényeinek mindinkább megfelelő műhelyt alakított ki, folyamatosan fejlesztve gépeit, technológiáját: „Vegyileg tisztít és fest női és férfiruhákat, pliszérozást különböző mintákban készít, posztókat ványol, fest és présel többféle minőségben, női és férfi kiizzadt filz kalapokat tisztít anélkül, hogy formáját elveszítené, a legjutányosabb árban. – B[ecses] tudomására hozom, hogy műhelyemet német gyártmányú gyapjufésülőkkel kibővítettem. Bartos Boldizsár Târgul-Săcuiesc / KÉZDIVÁSÁRHELY”.²⁵ 1931-ben 1934-ig tartó gazdasági válság köszönt be Romániában, ez érződik a reklámokon is. A kormányzattól a magyarság semmilyen támogatásban nem részesült, így még azt is elveszítette, amit a gazdasági prosperitás időszakában nyert. Ekkor jelenik meg és követel állásokat az az új román munkás- és hivatalnokréteg, amelyet az 1920-as évek román nemzeti iskolapolitikája termelt ki. Ezzel a magyarság munkaerőpiaci pozíciói tovább romlottak. A következő, 1934–1938-as időszakot az antirevizionista mozgalmak határozták meg. A megváltozott nemzetközi helyzetre reagálva, Magyarország revíziós törekvéseivel szemben mintegy túszként kezelték a romániai kormányok a magyarságot. Folytatódott a magyar kisebbség gazdasági és nyelvhasználati pozícióinak és lehetőségeinek beszűkítése, illetve ellehetetlenítése.²⁶ 1934-ben rövidül a reklámszöveg, a lapban is kisebb helyet foglal el, mintegy lélektani hatásként elsőként kiemeli, hogy a cégvezető többszörösen kitüntetett személy, és hogy alacsony áron dolgozik: „Aranyéremmel többszörösen kitüntetve BARTOS BOLDIZSÁR mélyen le szállított árak mellett fest és vegyileg tisztít bárminő

kötött árut felelősség mellett. A nála készült posztóit a n[agy]é[rdemű] közönség szíves figyelmébe ajánlja.”²⁷ Az 1935-ös reklám is kiemeli, hogy a szolgáltatást, amelyet cége végez, olcsón vállalja. Ugyanakkor nagy választékban kaphatók nála házilag szőtt posztók: „Bőrkabát- és kelmefestést, valamint gyapjufésülést, fonást, posztóványolást, préselést olcsón vállal Bartos Boldizsár kelmefestő és vegytisztító. Háziszőtt posztók nagy választékban kaphatók!”²⁸ Szintén egy 1935-ös reklámban (10. ábra) olvashatjuk, hogy minta szerint kelim és perzsa szőnyegfonalat is készít, kopott bőrkabátot fest, és készít egészen apró pliszérozást is. Egy 1940-es reklámmal zárom a sort, ahol a „drágasági viszonyok” kapják a főszerepet. Ebben mintha a korábbi évek reklámszövegei lennének egybegyűrve, szavaiból a Bartos-műhely sokszínűsége köszön vissza, amely a nehézségek ellenére is próbálja kiszolgálni közönségét: „A nagyérdemű közönség becses figyelmébe ajánlom, hogy tekintettel a drágasági viszonyokra, vizsgálja meg régi letett ruhadarabjait, nem baj bárminő piszkos vagy színehagyott, mert a Bartos Boldizsár vegytisztító és kelmefestő üzemében újra hasznavehetővé lehet tenni, mivel ezáltal sok pénzt takarít meg. Guvlerozás és pliszérozás különböző mintákban. Úgyszintén 100 százalékos tiszta gyapjúból készült székely háziszöttös posztóim állanak a nagybecsű vevőközönség rendelkezésére. Továbbá gyapjufésülést, fonást, ványolást, festést és préselést a legszebb kivitelben készítik. Kelim és perzsa fonalak, úgyszintén zsákszőnyeg varráshoz különböző színekben nagy választék. Aranyéremmel többszörösen kitüntetve.”²⁹

Haszmann Pál Péter írásából tudjuk, hogy Bartos Boldizsár évről évre növelte a termelését kelmefestőként és gyapjufeldolgozóként. 1921 és 1936 között jelentősen növekedett a tőkéje. Ebben az időben nagy tételben állított elő és forgalmazott gyapjúfonalat. Fontosabb termékei és szolgáltatásai ekkor a következők: gyapjúfonal, fésült gyapjúfonal-készítés, posztószöttös anyag, színes anyag, sima és mintázott posztó, finom gyapjuszövet sokféle mintával és színben szőve, ágytakaró és zsákanyag, padló- és faliszőnyeg, székely rokolyaanyag, vásznak, lepedőanyagok gyapotból és kenderből, abroszok, törülközők, kendők és sok másféle, alkalmi megrendelésre készített szöttös anyag. Alapanyagként 95 százalé-

²² A harctéri járványos betegségek közül tömegesen a tífusz különböző formái (kiütéses- és hastífusz), a kolera, a vérhas és a nemi betegségek voltak jelen. Erőteljesen terjedt a TBC, és bizonyos területeken (pl. Piave térsége) vesztélyt jelentett a malária is.

²³ Az álló pliszé (lásd a következő jegyzetben) szakmai neve *gouv-ré*, francia szó.

²⁴ A pliszé a szöveten vagy más kelmén kialakított éles hajtások sorozata, amit általában díszítő céllal hoznak létre ruhadarabokon (szoknyákon, blúzokon, gallérokon) vagy függönyökön, de

más anyagokon (pl. papír) műszaki célokra is (pl. szűrők, árnyékoló szerkezetek). A szó a francia *plissé* szóból ered, aminek jelentése: ráncos, redős.

²⁵ *Székely Újság*, 1931. jún. 28., XXVIII/28, 3.

²⁶ BÁRDI Nándor 2008, 90–91.

²⁷ *Székely Újság*, 1934. márc. 25., XXXI/13, 4.

²⁸ Ua., 1935. dec. 15., XXXII/51, 4.

²⁹ *Székely Újság*, 1940. máj. 5., XXXVII/19, 4.

ban gyapjút használt. Közlebbi és távolabbi piacokon is jelen volt termékeivel, mint Sepsiszentgyörgy, Brassó, Barót, Kolozsvár, Szatmárnémeti, Déva stb. Nemcsak a különböző piacok állandó látogatója volt, de jó minőségű portékáit árusították Kézdivásárhelyen és más városok üzleteiben is, megrendelésre pedig intézmények számára is szállított.

1940. augusztus 30-án Magyarország gazdaságilag elmaradott területekkel gyarapodott, Trianon után ugyanis az erdélyi gazdaság gyökeresen megváltozott. Nagy-Románia gazdaságpolitikájában az „integrális nacionalizmus” került előtérbe, elsősorban a román lakosság érdekeit érvényesítve. Ennek következtében az egyes vidékek gazdasági helyzete sem alakult egyformán: egyesek látványosan fejlődtek, míg mások, mint például a magyarlakta Székelyföld, a romlás irányába haladtak. A második bécsi döntés után a magyar állam megkezdte az új területek integrációját.³⁰ 1940 és 1944 között Bartos üzemének termelékenysége is fellendült (11–14. ábra). Akkoriban 40–50 személyt is foglalkoztatott, az adminisztratív feladatokat könyvelő és gépíró látta el. A foglalkozásszerkezetet tekintve azokban az években a város lakossága főleg az ipar és kereskedelem terén talált magának megélhetést. Amíg a vármegye lakosságának túlnyomó része östermelő volt (a falun élő aktív lakosság 80%-a), addig a városi lakosoknak csak kis hányada foglalkozott földműveléssel. A városi polgárok legtöbbször a kisiparban, valamint nem elhanyagolható mértékben az adminisztratív szférában helyezkedett el. Kézdivásárhelyen a kereső lakosság 32%-a dogozott az ipari ágazatok valamelyikében.³¹

Az 1943-as év sajtójából (*Kézdivásárhelyi képeslapok* rovat) arról értesülünk, hogy: „A szerény keretek között indult ipari műhely helyébe emeletes gyári épület épült, melynek egyik része alsó termeiben melegfürdő-helyiségek is lesznek.”³² Egy másik újságcikk (*A jól végzett munkát ünnepelték Kézdivásárhelyen*) a témában ugyanerről tudósít: „Megkapó, kedves ün-

nepséggel avatták fel Kézdivásárhelyen az új gőzfürdőt, amelyet tulajdonképpen egy gyári üzem, a Bartos Boldizsár-féle kelmefestő- és szövőgyár keretében nyitottak meg.”³³ Felkaphatjuk a fejünket arra, hogy miért is kellett gőzfürdőt kialakítani egy kelmefestő- és szövőműhelyben. A két cikk után a korabeli sajtóban kutakodva kikerekedik a teljes történet. Az 1943-as cikkek és két 1928-ban kelt írás segítségével megérthetjük az elsöre furcsának tűnő gőzfürdő-ügyet. Idézzük még az 1943-as cikkekből: „*Új gőzfürdőt avattak Kézdivásárhelyen. ...A kis székely városnak egyáltalában nem volt közfürdője, és éppen olyan régi kívánság volt gőzfürdő létesítése.*”³⁴ „A régi világban jól menő gőzfürdője volt a székely városkának, a fürdőt azonban a román megszállás első esztendejében a nagy részvétlenség és ráfizetés miatt meg kellett szüntetnie. Később kísérleteztek az újabb gőzfürdő felállításával. Úgy volt, hogy a városháza melletti üres telken, amelyből aztán virágoskertet csináltak, fogják a városi gőzfürdőt felépíteni.”³⁵ Vissza-keresve a korábbi évek vonatkozó írásaira, két cikket találtam az 1928-as sajtóban, egyik egy pamflet,³⁶ amely szerint leszerelik a gőzfürdőt, eladják alkatrészeit, a másik egy olvasói levél, amely szintén ironikus hangnemben közli, hogy a kézdivásárhelyiek kénytelenek Brassóba járni fürödni: „A múlt napok egyikén, mikor Brassóban találkoztunk, azt ígértem Neked, hogy azt az okot, amiért kénytelen voltam családotól Brassóba utazni, a lap útján fogom szíves tudomásodra hozni. Mosolyogjatok bár, és ne vessetek ki engem, de valóságot kell mondanom. Én és a családom fürdeni voltunk Brassóban, íme, ez a szomorú valóság. Ez az, amit én akkor nem akartam megmondani. Azonban ez bármennyire is nevetségesen hangzik, inkább szomorú, mint vicces. Nemcsak én, hanem számosan vannak itt, Vásárhelyen olyanok, kiknek nem adatott anyagi tehetség ahhoz, hogy fürdőszoját rendezzünk be, hiszen jelen pénzügyi viszonyaink között egy fürdőkád megvásárlása már tel-

³⁰ TÓTH-BARTHOS András 2006, 107.

³¹ Uő 2011, 355.

³² *Székely Nép*, 1943. jan. 9., LXI/6, 5.

³³ Ua., 1943. jan. 28., LXI/22, 4.

³⁴ *Székely Szó*, 1943. ápr. 9., III/80, 6.

³⁵ Mint a 32. jegyzet.

³⁶ Legalább jegyzetben: „*Eladják a gőzfürdőt.* ...Olyan gyorsan haladunk, annyira lelkiismeretesen szívére veszi városunk az idegenforgalom emelésére irányuló propagandát, hogy egyértelműleg el lett határozva, miszerint csupa udvariasságból egyáltalán nem fogunk fürödni, és ezután csak az idegenek, na és ezek közül is csak akik sok pénzt hoznak, azok jutnak fürdőhöz. Azonban, mivel idegen csakis gyógyfürdőt használ majd annak idején, hát ebből következik a helyes üzleti levonás, amiből ismét megszületik egy újsághirdetés a *Brassói Lapok*ban, miszerint a kézdivásárhelyi gőzfürdő teljes felszerelése eladó. Ugyan, ugyan... Be

akarnak ugratni minket. Minket, kézdivásárhelyieket akarnak megfélemlíteni azzal, hogy leszereltetik a gőzfürdőt? Uraim! – Nem lehet... Ahogy 10 év óta meg tudunk lenni gőz nélkül is, fürdő nélkül is – egész nyugodtak lehetnek az urak, hogy mi ezután is meg leszünk – ha fürödve nem is –, de jól élve, jól tartva, és nem külsőleg, hanem belsőleg öblögetve, kúrálva. Tö-lünk ugyan lehet akármi vagy akármicsooda is a gőzfürdő helyén, mert ide-oda latolgatva is a dolgot, nem a fürdő a fontos, hanem a kultúra. A kultúra pedig lehet piros festékes is, púderos is, hájzsiros is, és legalább mutatós, tartós, olcsó, és igen jó takarója annak, amit esetleg gőzzel kellene leültessen az ember magáról. Tehát még egyszer visszatérve vízre és gőzre – leszögeztetik a valót, hogy ha olyan fontos, akár a Torja-patakát, a Kászon vizét is el lehet adni, nekünk, a mi igényeinknek teljesen megfelel, ha megmarad a Rácok-pataka. -löffff (Szekely Újság, 1928. máj. 20., XXVI/21, 2.)

jes családi csődöt jelentene. Mosogató dézsába már a legkisebb fiam sem fér bele, nemhogy jómagam”.³⁷ Azt, hogy a gőzfürdő ügye foglalkoztatta a közvéleményt, még egy 1934-es írással is szemléltetem: „Gőz- és kádfürdő. Kézdivásárhely város úgy a maga, mint vidéke lakosságának szíve mélységes fájdalommal tudatja, hogy az egészséghez, higiéniához fűzött utolsó reménye, hagyománya, a kézdivásárhelyi Gőz- és kádfürdő áldásos életének derekán, ez év január 29-én, a nemtörődomség kényszerítő hatása alatt, ócskavasnak ajánlotta kazán lelkét. A megboldogult kihűlt tetemét a napokban boncolták fel, s hideg csöveit a Kézdivásárhelyi Takarékpénztár Nagytekin-tetű Igazgatósági ülésén elhangzott „gyásztisztelet” után az összes vasalkatrészekkel együtt ócskavasként Brassóba szállították... A kegyelem Istene terjessze ki irgalmát a könnyelmű elprédálók lelkiismerete felett, hogy drága halottunk háza tája ne lehessen csendes, s izzadt sportingek gőzölögghessenek az öröm sugará-ban fürdő arcok tulajdonosain! Az Urak örökké vilá-gos elméje fényeskedjék Neki!... Kézdivásárhely, 1934. febr. 2. [Aláírás:] A fekete város”³⁸ Ez a történet is bizonyítja, hogy Bartos Boldizsár amellet, hogy jól működő vállalkozást vezetett, a legvirágzóbb években akár hetven személynek is állást biztosítva, a közügyekkel is élénken foglalkozott, ténylegesen tett a városáért.

1944 és 1948 között fokozatosan szűkült terme-lői tevékenysége. Az infláció, a nyersanyagok drágu-lása és a megnövekedett adóteher nehezítették mun-káját. Az adózására vonatkozó adatokat a *Székely Nép* 1944-es lapszámában találunk: „Üzemei után

Bartos Boldizsár 1941-ben ezerkilencszázegy pengő egyenes adót fizetett, 1942-ben kétezer-kilencszáz pengőt, 1943-ban már harmincötezer-ötszáz pen-gőt, 1944-ben pedig hetvenhétezer pengőt, s ezáltal a székely iparos város egyik legnagyobb adófizetője lett. A húszszorosan emelkedő adótételeket csupán papírjövedelem támasztja alá.”³⁹ 1944-ben azonban még virágzott az üzeme, amely akkor ünnepelte ne-gyedszázados fennállását. Az idézett hosszú cikk⁴⁰ emlékezett meg erről az eseményről is, visszatekintve a kezdetekre, olyan kérdéssel kezdve, amelyből az ol-vasó megtudhat jó pár adatot Bartos életére vonat-kozáon: „Hogyan lesz három kiló gyümölcsből és száz bakancsszűjből ötven hold föld és három főtéri emeletes ház. Iparüzem, amelyet tulajdonosa negyed évszázaddal ezelőtt ötszáz kölcsön koronával alapí-tott, s ma hetven embert foglalkoztat.” A cikkíró az üzem fennállását 1919-es dátumhoz köti, de fentebb már jeleztük, hogy az írott forrásokból kiderül: Bar-tos Boldizsár 1921-ben vált önálló mesterré, így vál-lalkozása valójában 1946-ban jubilált. Arról, hogy ők ezt a dátumot fontosnak tartották, a fotóalbumban talált fényképek tanúskodnak. Mellékeljük a Bog-dán Elemér fényképész által 1946. november 30-án, a tényleges 25 éves jubileum alkalmával készült fotó-ka-t (15–17. ábra).

Az államosításkor Bartos Boldizsárt minden va-gyonától, gyáratól, de még lakóházától is megfosztották. Üzemét (18–19. ábra) leszerelték, gépeit széthordták, ezek egy része Kovásznán kallódott el. A régi felszerelések közül csupán egy csavarógép ma-radt meg.⁴¹

Dimény-Haszmann Orsolya – Csernátoni Haszmann Pál Múzeum, Csernáton, Múzeum utca, 56., RO-527070;
haszmannorsi@yahoo.com

³⁷ A *Levél kommentár nélkül* folytatása is megérdemli, hogy legalább jegyzetben beidézjük: „tehát egyetlen kivezető út a tisztasághoz csak oda vezet, hogy ha akad egy félpotya autó, Brassóba rándulunk havonta egyszer, és a jó vásárhelyi port lemossuk magunkról. Miért van ez így? Ne kérdezd, hiszen ti éppen úgy tudjátok, mint mi, azonban csináljatok valamit, hogy itthon is meg tudjunk fürdeni télen is, mikor már sem a strandon, sem a Fortyogón nem tanácsos a fürdés, hanem... régi időkől úgy dereng nekem, hogy még nagyapámék regéltek valamit a vásárhelyi gőzfürdőről, ami úgy látszik, lévén ma már nem üzlet – tehát »meghalta magát«. Assásátok ki ezt a régi, öreg fürdőt,

mert hidd el, öregem, szükséges lenne egy nagymosás külsőleg is sokaknak, kik szimpatikus városunk lakosságát képezik. Csináljatok egy modern gőzfürdőt, ahová mindenki szívesen megy, amelyre aztán ráfizetni nem is lehet. Remélve, hogy ebbe az ásatásba nem törik bele a bicskátok, maradok őszinte tisztelettel: Aláírás”. (*Székely Újság*, 1928. nov. 11., XXV/46, 1.)

³⁸ *Székelyföld*, 1934. febr. 4., IV/10, 3.

³⁹ BARÓTHY József 1944

⁴⁰ Uo.

⁴¹ HASZMANN Pál Péter 1997, 58.

Irodalom

- BARÓTHY József
1944 A székely szorgalom és iparkodás városában, *Székely Nép*, 1944. jún. 22., LXII/139, 3–4.
- BÁRDI Nándor
2008 A romániai magyar kisebbség a két világháború között, in: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* (szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László), MTA Kisebbségkutató Intézet, Gondolat, Budapest, 90–97.
- HASZMANN Pál
1997 Ipartörténeti hagyományok Kézdivásárhelyen, in: *Emlékkönyv – Kézdivásárhely. A kézdivásárhelyi múzeum 25. évfordulójára*, Médium, Sepsiszentgyörgy, 55–59.
- LÁZÁR Károly
2016 Pliszé, pliszírozás, *Magyar textiltechnika: textilipar, ruhaipar, textiltisztítás*, LXVIII/4, 15–18.
- SZABÓ-KÁKONYI Anett – PAPP-VÁRY Árpád
2013 *A magyar reklámtudomány kezdetei az 1910-es, 1920-as években és mai napig tartó hatásuk*, Komárom, 344–358.
- TÓTH-BARTOS András
2006 Háromszék vármegye gazdaságának fejlesztésére tett próbálkozások 1940–1944 között, *Limes*, XIX/2, 107–116.
2011 Adatok Kézdivásárhely 1940–1944 közötti történetéhez, *Acta Siculica 2011*, 355–371.
- TÖRÖK Andor (szerk.)
1941 *Székelyföld írásban és képen*, Kaláka, Budapest.
- VAJDA András
2017 Az archívum mint a kulturális emlékezet és az örökségképzés helyszíne, in: *Örökség, archívum és reprezentáció (Krizsa Könyvek 40.)*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 11–28.

Un antreprenor din Târgu Secuiesc (jud. Treiscaune) în prima jumătate a sec. al XX-lea: colecția de documente privind industriașul Boldizsár Bartos

(Rezumat)

Între documentele arhivate în Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat, colecția de documente privind industriașul Boldizsár Bartos (1893-1966) din Târgu Secuiesc constituie o mărturie reprezentativă pentru viața și activitatea păturii de antreprenori mici și mijlocii din orașul de atunci. Boldizsár Bartos s-a născut într-un sat din apropiere, a însușit cunoștințele profesionale necesare în Ungaria și România, și-a întemeiat întreprinderea în 1921. Într-un sfert de secol, a ajuns să lucreze cu 70 de angajați. În afara atelierului de dărăcit lână, a boiangeriei și a curățătoriei, etc., a reîntemeiat baia publică orașenească, a folosit un marketing conform epocii, a participat la expozițiile economice și, înainte de toate, și-a crescut cele șapte fete, asigurându-le educație și școli bune. La naționalizarea din 1948 i s-a confiscat toată averea, până și locuința. Mașinile au fost dezasamblate și s-au pierdut.

Boldizsár Bartos: A Kézdivásárhely / Târgu Secuiesc Entrepreneur from the First Half of the 20th Century

(Abstract)

The archived documents concerning Boldizsár Bartos (1893–1966) held at the Haszmann Pál Museum of Csernát (Cernat, Covasna County) constitute representative testimonies of how the erstwhile small and medium-sized enterprises of Kézdivásárhely used to emerge and operate. Born in a nearby village and having learned his trade in Hungary and Romania, Bartos started his business in 1921 and developed it into a company with seventy employees over the course of the subsequent quarter of a century. Besides combing, weaving and dyeing wool, his business offered dry cleaning services and it managed the local public bathhouse that Bartos had reopened. He employed state-of-the-art marketing strategies, was a regular participant of trade exhibitions and, above all else, he raised seven daughters, ensuring that they all received proper schooling. During the nationalisations of 1948, his assets, including his apartment, were seized, his plant was disestablished and its machinery disassembled and then lost altogether.

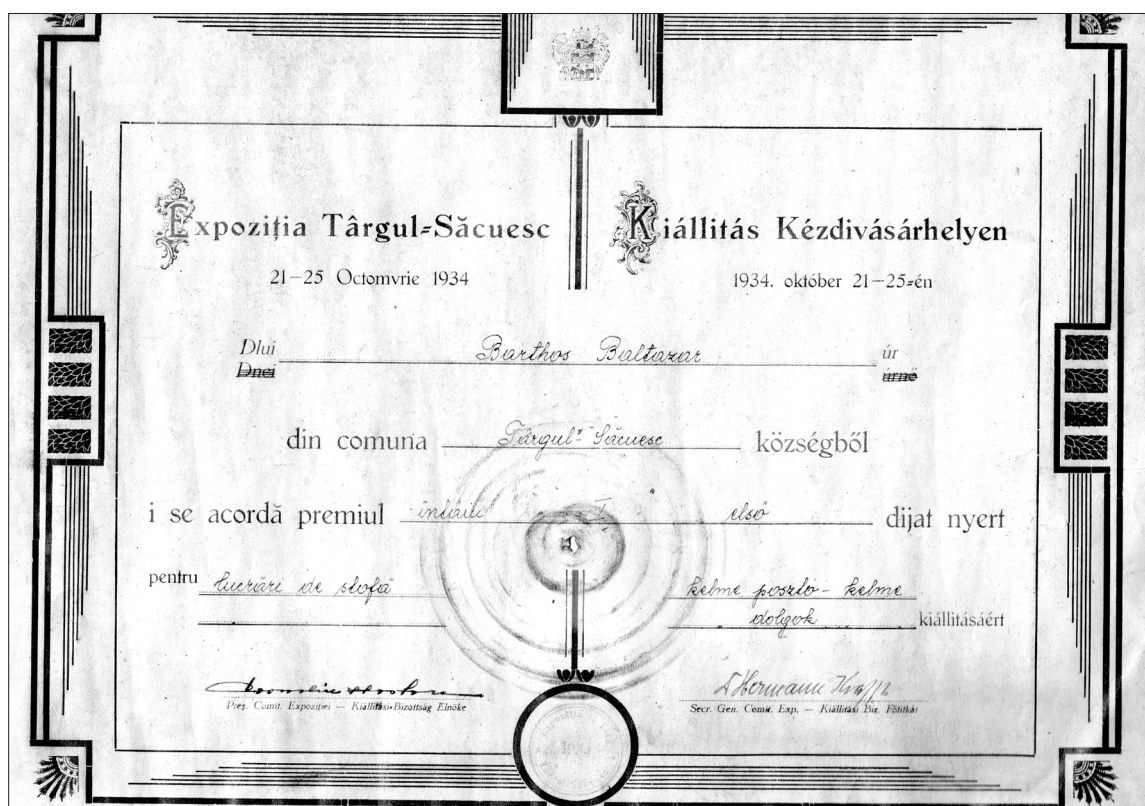
1. ábra Családi fénykép – feleségével és hét lányával

2. ábra 1933-ban munkájáért aranyérmét kapott Sepsiszentgyörgyön

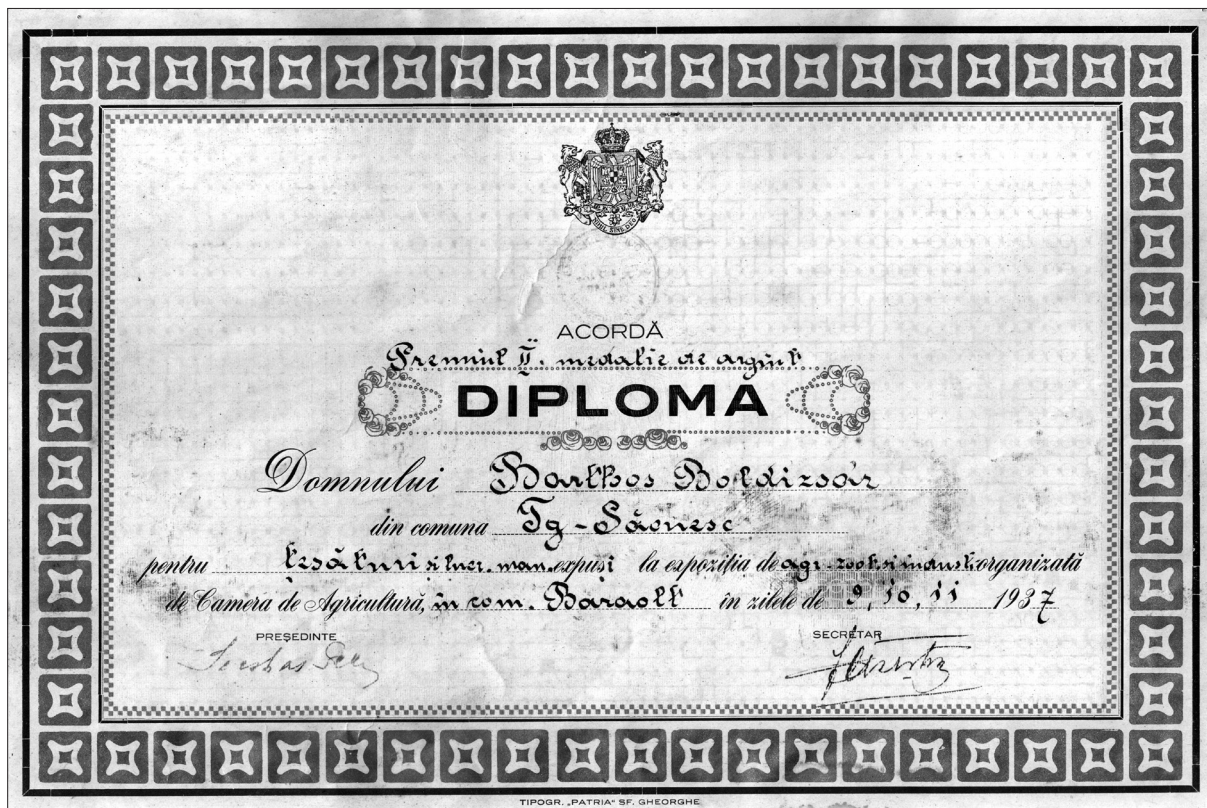
3. ábra A sepsiszentgyörgyi kiállításon 1933. augusztus 27-én

4. ábra 1934-ben első díjat nyert Kézdivásárhelyen

5. ábra Marosvásárhelyen ezüstéremmel ismerték el munkáját

6. ábra 1937-ben Baróton lett ezüstérmes a szövőgyáras munkájáért

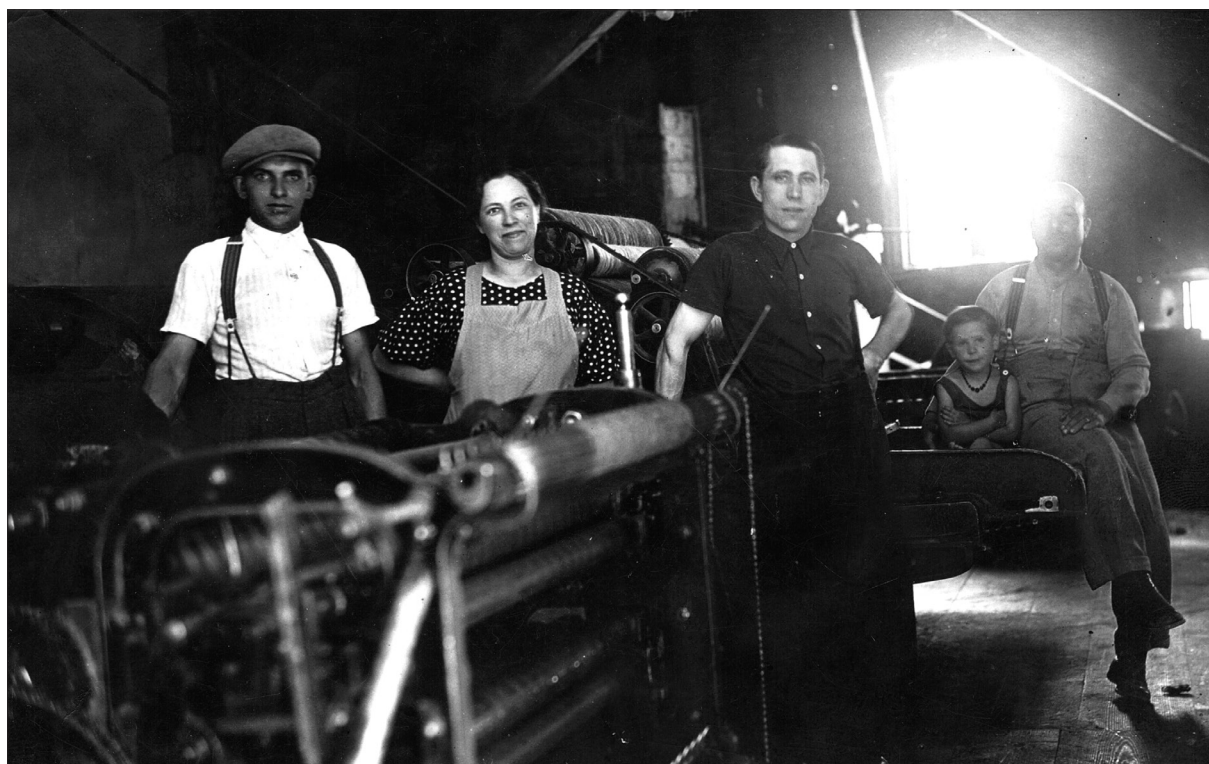
7. ábra A Szatmárnémeti Iparkamara oklevele 1937-ből

8. ábra Bartos Boldizsár a Szatmárnémetiben megrendezett kiállításon

9. ábra 1942-ben részt vett a budapesti kiállításon, ahol aranyérmet kapott

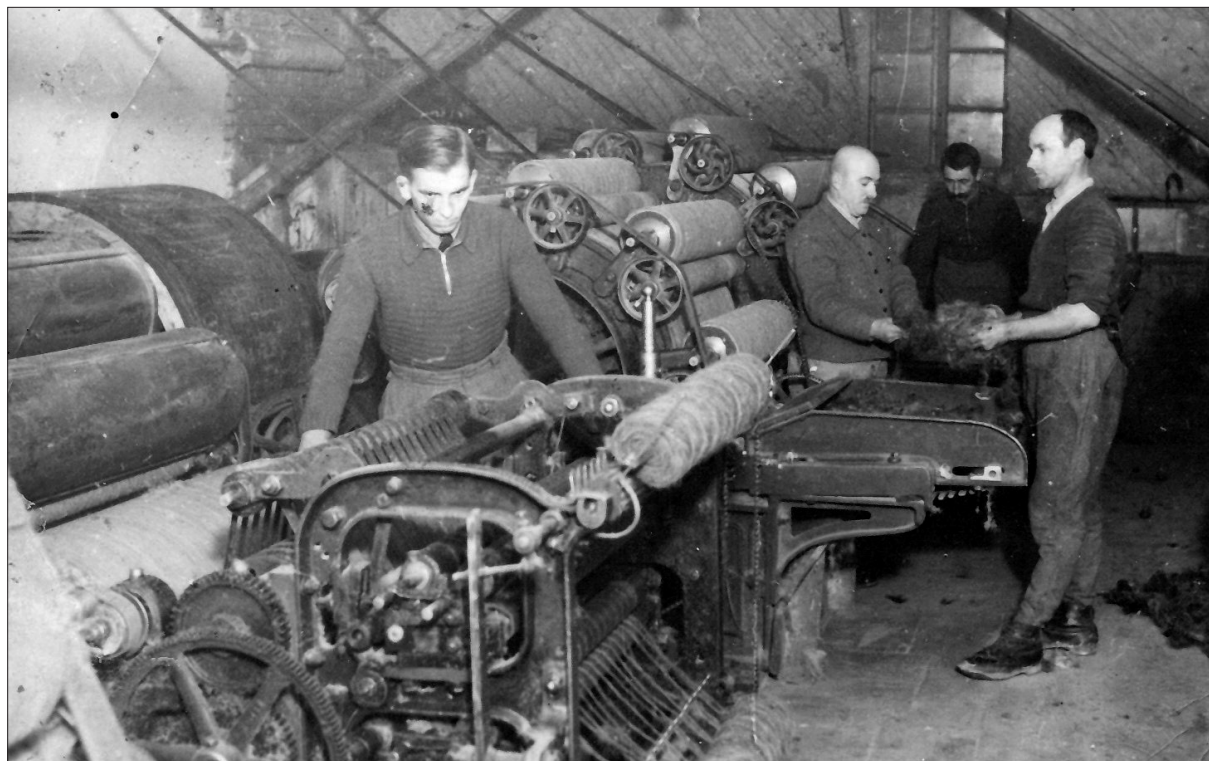
10. ábra 1938. július 7. („Bartos úréknak Héjja Ferenc, Kézdivásárhely”)

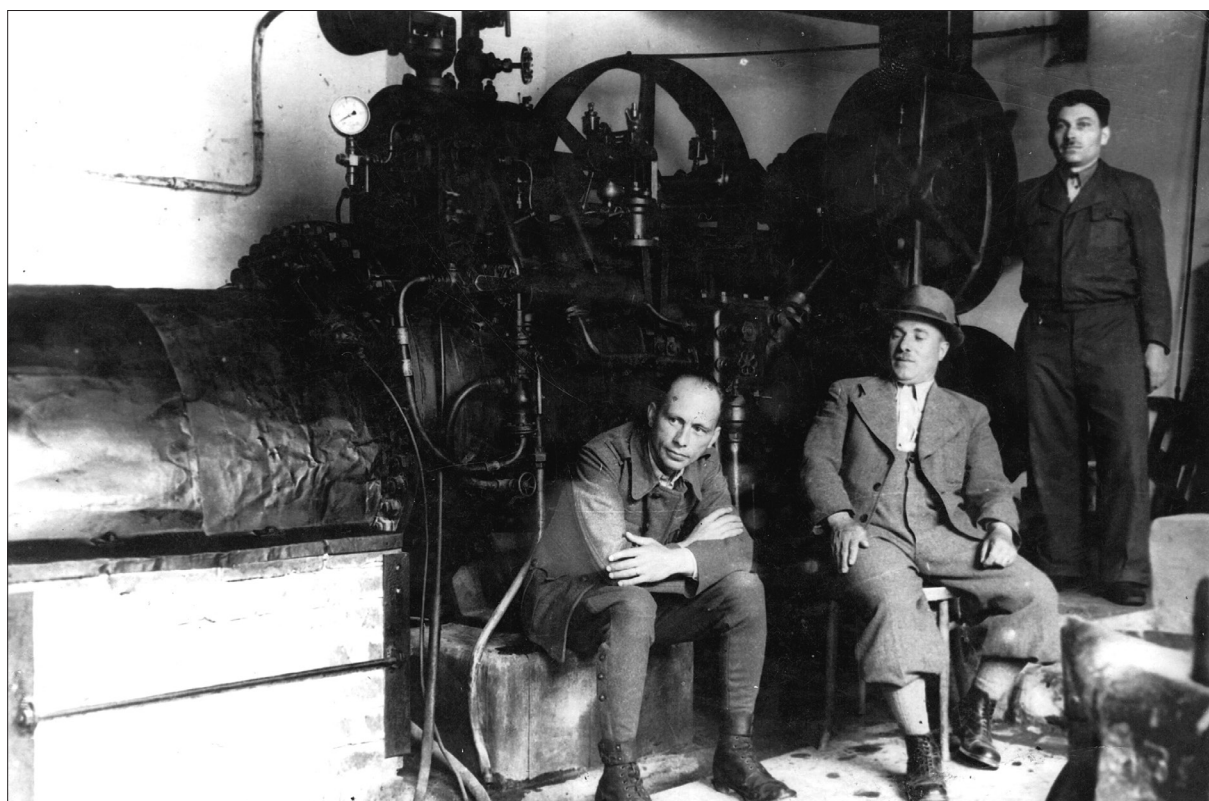
11. ábra A szövőde 1942-ben

12. ábra Gyapjúfésülő gépsor (1942)

13. ábra Előfonal-készítő gépsor (1942)

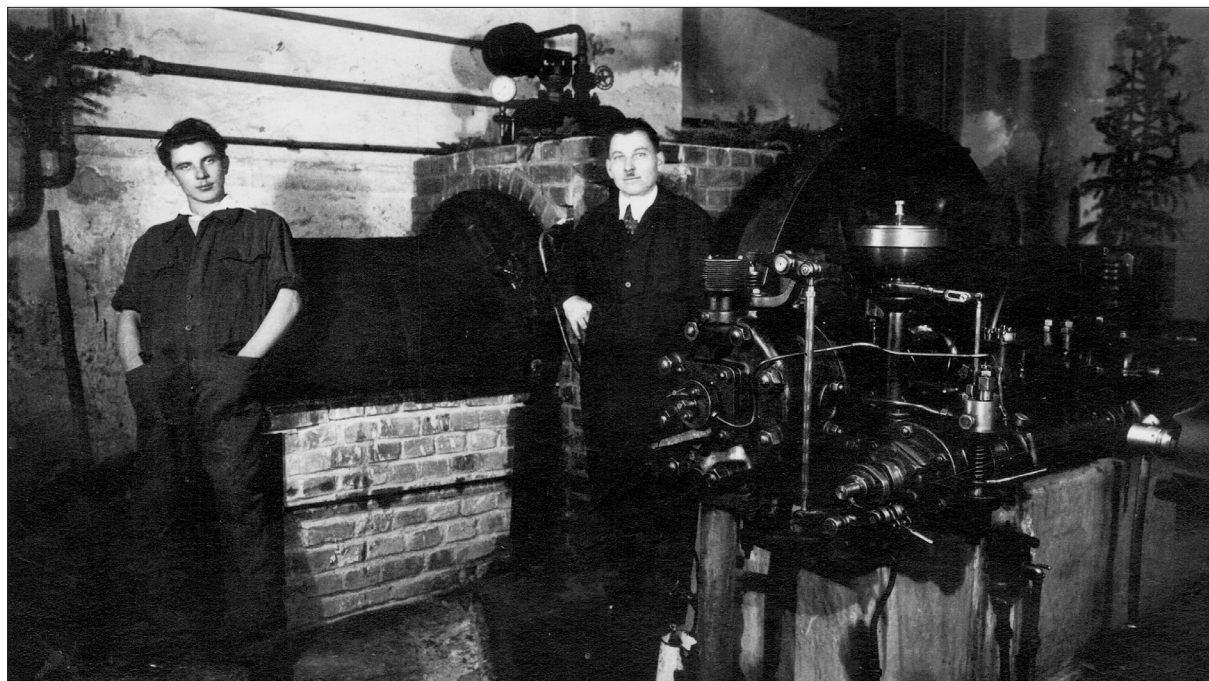
14. ábra 1943. június 10. – Az üzemhez használt gépi erőt gőzfürdő működtetésére is hasznosították

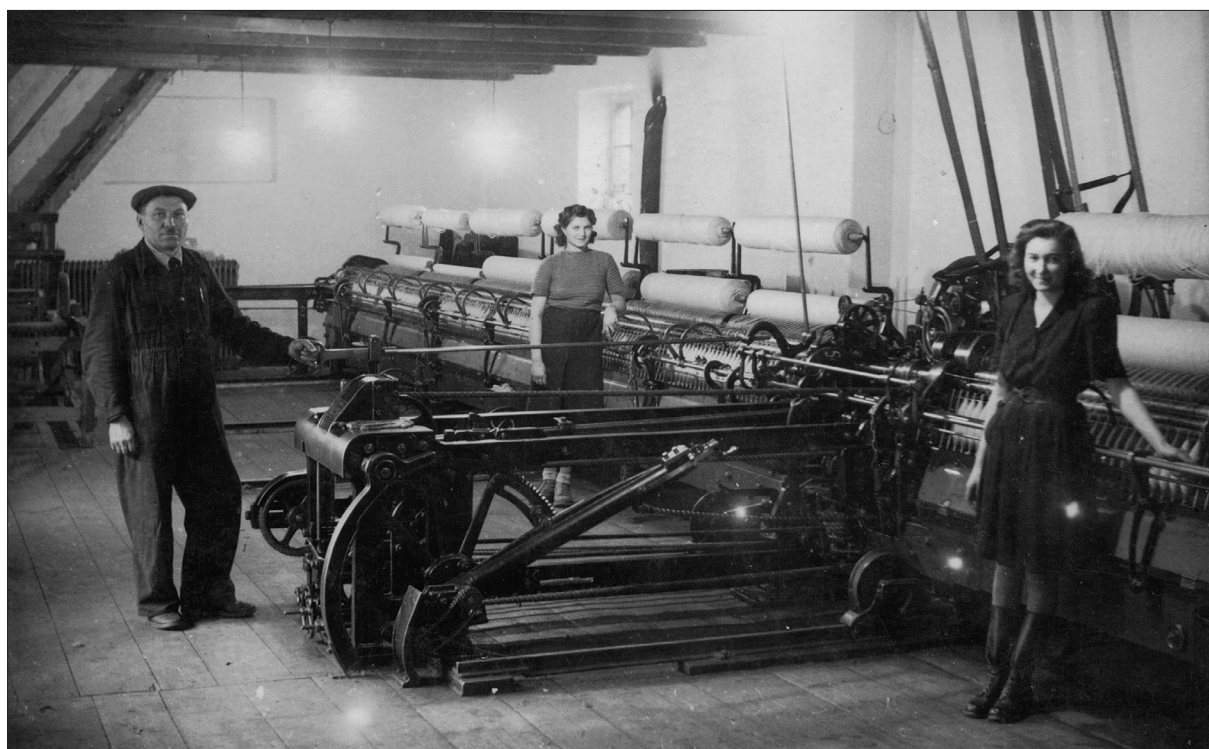
15. ábra 1946. november 30. – 25 éves jubileum (Bogdán Elemér fotója)

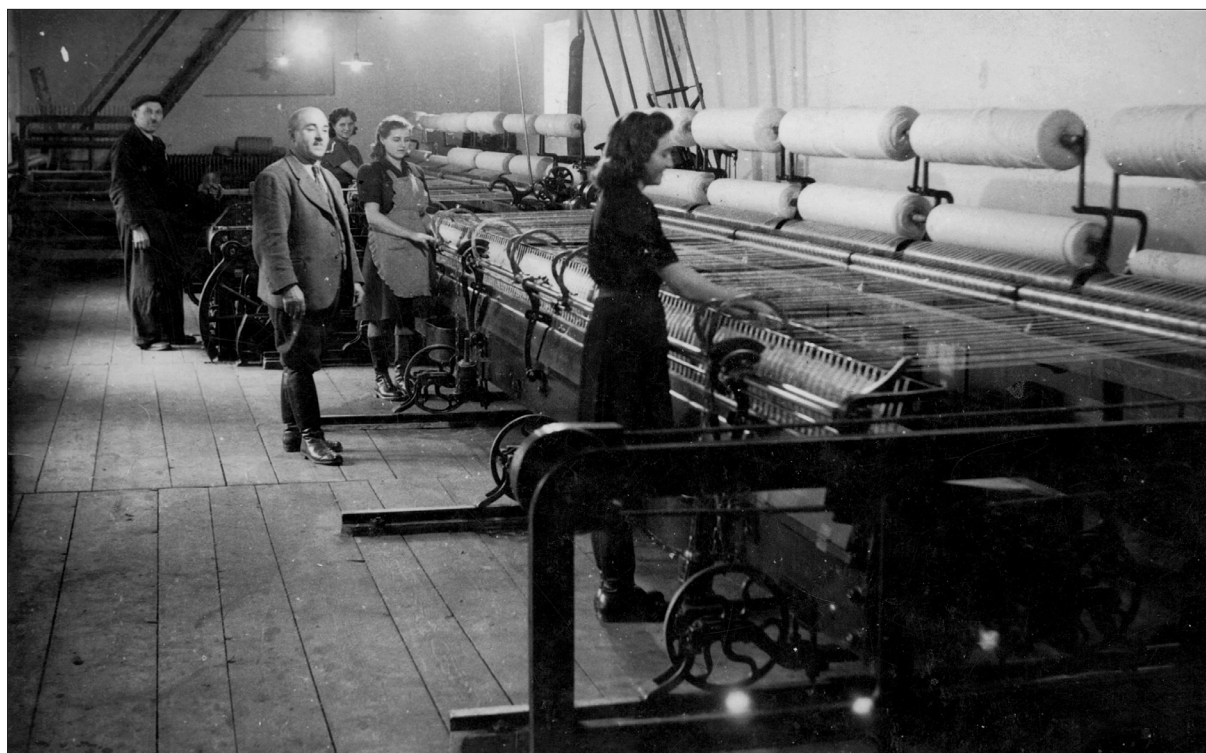
16. ábra 25 éves jubileum

17. ábra Kisüzemét fokozatosan fejlesztette nagyüzemmé

18. ábra 1948. április 17. (Bogdán Elemér fotója)

19. ábra 1948, az államosítás éve (Bogdán Elemér fotója)

Szász Tivadar Róbert

AZ „ÉSZAK-ERDÉLYI GETTÓPER”
HÁROMSZÉKI VONATKOZÁSAI

A második világháború utáni időszak egyik kulcskérdése a háborús bűnösök felelősségre vonásának kérdése volt. A szövetséges hatalmak a háborús és emberiség elleni bűncselekmények elkövetőit nemcsak morális alapon tekintették felelősnek, hanem a gyakorlatban is megkísérelték az elszámoltatásukat. Elkövetők sokaságát állítottak bíróság elé Németországban, a háború alatt a németek által megszállt országokban, valamint azokban az államokban, amelyek együttműködtek a németekkel a polgári lakosság üldözésében. A világégés első számú felelőseinek tartott náci vezetőket a Nürnbergben székelő Nemzetközi Katonai Törvényszék vonta felelősségre az 1945. november 20. és 1946. október 1. között lefolytatott hírhedt nürnbergi perben. A vezető náci háborús bűnösök ellen lefolytatott eljárás mellett még további 12 perre került sor a bajorországi városban.¹ A náci Németország által megszállt nyugat- és észak-európai államokban a felszabadulást követően a bírósági ítélezés sok esetben spontán módon bontakozott ki.² A szovjet befolyás alá kerülő Kelet-Közép-Európában a felelősségre vonás céljából úgynevezett népbíróságok alakultak.

Romániában a háborús bűnösök felelősségre vonása a szakmai szervezetek és a közigazgatás átvilágítását követően népbírósági perek formájában zajlott le. A Bukarestben és Kolozsváron felállított népbíróságok 1945 májusában, illetve júniusában kezdték meg működésüket. Az állami közigazgatásnak a háborús bűnösöktől való megtisztítása ezzel szemben már 1944 őszén kezdetét vette. Igaz, ezek esetében – az ország ingatag belpolitikai viszonyaiból adódóan – nem beszélhetünk egy központilag jól megszervezett folyamatról. A két népbírósági tanács közül elsőként a bukaresti kezdte meg tevékenységét. Joghatósága kiterjedt a regáti és a Románia területén kívüli, így a keleti fronton elkövetett bűnökre is. Tevékenysége elsősorban a Szovjetunió ellen viselt

háborúban részvevő katonatisztekét sújtotta. Ezzel szemben a kolozsvári népbíróság deklarált elsődleges feladata az észak-erdélyi magyar adminisztráció által 1940–1944 között elkövetett bűncselekmények szankcionálása volt. Ennek megfelelően hatásköre Erdély egész területére kiterjedt.³

A zsidóság ellen elkövetett atrocitások sem a bukaresti, sem pedig a kolozsvári népbíróság előtt nem számítottak elsődleges fontosságúnak. Az észak-erdélyi zsidóság 1944. tavaszi gettósításáért és deportálásáért felelős személyek zömét a kolozsvári népbíróság az 1946. május 22–31. között tárgyalta „gettóperben” vonta felelősségre.⁴

Háromszéken a Nemzeti Demokrata Arcvonal helyi szinten felállított tisztogató bizottsága 1945 februárjában kezdte meg működését. Tevékenységéről az akkor még brassói megjelenésű *Népi Egység*, a romániai Magyar Népi Szövetség napilapja 1945. február 15-i számában számolt be elsőként. A *Hogyan működik Sepsiszentgyörgyön a népbíróság* címmel közölt írás részletesen leírja az intézmény működését. Eszerint az intézmény igazságszolgáltatási szerveként a járásbíróság szolgált, ahol kinevezett hivatásos bírák ítéleztek. Másodfokon a Néptörvényszék ítélezett, amelynek elnöke hivatásos jogász volt, a szavazóbírók azonban már a lakosság köréből kerültek ki. A legmagasabb fokon a Népbíróság működött, amely egy elnökből (hivatásos jogász) és négy népbíróból állt. A népbírókat a Nemzeti Demokrata Arcvonalhoz csatlakozott szervezetek választották meg. Az ítélezés a felek anyanyelvén folyt. Politikai ügyekben kizárólag a Népbíróságnak volt hatásköre.⁵

A *Népi Egység* 1945. március 30-i száma már arról számolt be, hogy a Háromszék megyei népbíróság elítélte az előzetes letartóztatásban lévő Benedek Bélát, aki a vádirat szerint egy éven keresztül vezetője volt a Nyilaskeresztes Párt helyi tagozatának.⁶ A párt irá-

¹ Háború utáni perek é. n.

² FULBROOK, Mary 2018, 292–293.

³ KOVÁCS Szabolcs 2017.

⁴ OLOSZ Levente 2014, 71–72.

⁵ *Népi Egység*, II/35, 1945. febr. 15.

⁶ A sepsiszentgyörgyi nyilas pártszervezetről csupán informá-

ciómorszákkal rendelkezünk. A helyi pártszervezet székháza a Gödri Ferenc utcában volt található. Az *Új Magyar Munkás* – a Nemzet Akaratának Pártja lapja – 1940. október 19-i száma szerint Sepsiszentgyörgyön Szász Jenő dohánytőzsdé-tulajdonos vezetésével indult meg a helyi munkásságnak a nemzeti alapon való megszervezése és a Nemzeti Munkaközponthoz (Gömbös

nyításában való vezető szerepéért, illetve ily módon kifejtett „népellenes” tevékenységéért hat hónap fogházbüntetésre és 5000 pengő pénzbüntetésre ítélték.⁷ A napilap 1945. április 12-i száma újabb „nyilas letartóztatásokról” adott hírt. Az újságlap szerint a városban 39 egykori „nyilas” személy vettek őrizetbe, akiket letartóztatásukat követően gyűjtőtáborba internáltak. A letartóztatottak között találjuk Miske Sándort és Zágoni Dezsőt, akik 1944-ben a szentszentgyörgyi dohánygyár dohányjövédéki főtisztjei voltak, valamint Nagy Sándor dohányjövédéki kezelő tisztet.⁸ A letartóztatottak között szerepel még dr. Daragus András ügyvéd, a marosvásárhelyi ügyvédi kamara egykori sepsiszentgyörgyi megbízottja⁹ és Gödri Zoltán volt sepsiszentgyörgyi aljegyző is.¹⁰ Emellett ott találjuk Demeter Béla nevét, aki a Székely Mikó Kollégium magyar–latin szakos tanára, majd 1936-tól igazgatója, illetve az Erdélyi Párt háromszéki tagozatának fegyelmi bizottsági tagja volt.¹¹ Őrizetbe került Lapikás Béla könyvkereskedő, valamint Könczey Gábor és Kolumbán Ernő is, akik a sepsiszentgyörgyi kereskedők szakszervezetének voltak a tagjai. Könczey Gábor és Kolumbán Ernő felügyelői tisztséget töltöttek be, míg Lapikás Béla¹² volt a szakszervezet alelnöke és összekötő megyei kiküldöttje¹³ Lapikás emellett korábban a Baross Szövetség háromszéki fiókjának főtítkári tisztségét is betöltötte.¹⁴ A Baross Szövetséghez való tartozást szankcionálták a tisztogató bizottságok, Lapikás letartóztatása ezért is lehetett indokolt. A *Népi Egység* több ízben cikkezett báró Apor Péter ügyéről is, aki 1945 októberében került letartóztatásra. A második bécsi döntést követően Háromszék vármegye első főispánjaként szolgáló torjai bárót a régi reakciós, félféudális rend képviselőjeként, a földművesek kizsákmányolójaként és hírhedt antikommunistaként ábrázolták. A lapban idézett tanúvallomások szerint a „népnyúzó hűbéruraság” nemcsak a kommunistákat vetette meg, hanem a Vörös Hadsereget is több alkalommal becsmérelte. Az újságlap értesülései szerint Apor szabadon bocsátásának érdekében több helyi „hasonló gondolkozású” személy is közbenjárt.¹⁵

Gyula által alapított szervezet, amely az 1930-as évekre teljesen radikalizálódott, gyakorlatilag magáévá tette a nyilas ideológiát) való csatlakozása. A *Székely Nép* 1941. márc. 28-i számában tudósít Szálasi Ferenc városban tett látogatásáról. A lap szerint a pártvezér a helyi párthelyiségben 30 ember részvételével tartott értekezletet. Ezen a helyi városvezető azt jelentette Szálasi részére, hogy azok, akik korábban elvállalták a helyi pártszervezet megszervezését, visszavonultak a munkától. Ezzel szemben a *Magyarság* 1941. márc. 30-i száma szerint a párt Sepsiszentgyörgyön már erős szervezettel rendelkezett.

⁷ *Népi Egység*, II/72, 1945. márc. 30.

⁸ MTCNT 1944.

A korabeli sajtót vizsgálva megállapítható, hogy a Sepsiszentgyörgyön felállított tisztogató bizottság legkevesebb 40 személyt vett őrizetbe Háromszékről, akik között egykori közigazgatási vezetők és civil személyek is voltak, köztük kereskedők, ügyvédek, szakszervezeti tagok, egyszerű munkások. A letartóztatott személyekre a korabeli sajtó az antifasiszta diskurzusnak megfelelően a „nyilas”, „fasiszta”, illetve „reakciós” jelzőt használta, azonban a legtöbb esetben az illető személyeknek valószínűsíthetően semmilyen közülük nem volt a nyilas vagy más fasiszta, illetve nemzetiszocialista mozgalmakhoz. Ha valaki nem értett egyet a hatalommal, azonnal megkaphatta az említett jelzők valamelyikét, míg sokakat teljesen szubjektív megítélés alapján internáltak. Emellett azokat a személyeket, akik a Székelyföld evakuálása során a visszavonuló magyar és német csapatokkal 1944 szeptemberében elmenekültek, visszatérésüket követően sok esetben szintén internálták. Így például a hazatért orvosok nagy részét is. Az ily módon letartóztatott személyeket a református vártemplom fölött lévő lőtérrel kialakított gyűjtőtáborba vitték, ahol a magyar honvédség által hátrahagyott barakkokban helyezték el őket. Sokakat szállítottak ugyanakkor a hírhedt földvári gyűjtőtáborba is. A sepsiszentgyörgyi tábor végül 1945. május 9. után számolták fel.¹⁶

A Háromszék megyei tisztogató bizottság által letartóztatott személyek ellen felhozott vádak között – eddigi kutatásaim alapján – zsidókkal szemben elkövetett atrocitások nem szerepeltek, illetve ügyük a későbbiekben nem került a népbíróság elé sem. Ennek ellenére a háromszéki tisztogató bizottság tevékenységének további kutatását célszerűnek tartom, mivel úgy vélem, hogy érdekes adalékokkal szolgálhatnak a népbírósági perek (elő)történetéhez.

A kolozsvári népbíróság által lefolytatott „észak-erdélyi gettóperben” a háromszéki zsidóság gettósításának és deportálásának megszervezésében való részvételükért összesen öt főt vontak felelősségre: dr. Szentiványi Gábort (Háromszék vármegye főispánját), dr. Barabás Andor alispánt, Virányi Andrást (Sepsiszentgyörgy polgármesterét), Vicze Istvánt¹⁷

⁹ *Székely Nép*, LIX/144, 1941. jún. 27.

¹⁰ *Belügyi közlöny*, XLV/52, 1940. nov. 24.

¹¹ *Ellenzék*, LXIII/163, 1942. júl. 21.

¹² Lapikás esetében a „nyilas” jelző már azért sem állja meg a helyét, mivel Kónya Ádám elmondása szerint akkoriban őt inkább baloldalinak tartották. (B. KOVÁCS András 2006, 92.)

¹³ *Népi Egység*, I/26, 1944. nov. 23.

¹⁴ B. KOVÁCS András 2006, 92.

¹⁵ *Népi Egység*, II/228, 1945. okt. 11.

¹⁶ B. KOVÁCS András 2006, 112.

¹⁷ A gettóper vádirata tévesen Vincze Istvánként említi.

(Sepsiszentgyörgy rendőrkapitányát) és Balla József alezredest¹⁸ (a háromszéki csendőrség parancsnokát).¹⁹ Közülük a „gettóper” tárgyalása alatt egyedül dr. Szentiványi Gábor egykori főispán volt jelen, a többi vádlott mind távollétében került elítélésre, így az ítéleteknek pusztán erkölcsi kihatásaik voltak. A közigazgatás első számú képviselőin és a rendvédelmi szervek vezetőin túl a kolozsvári népbíróság a sepsiszentgyörgyi *Székely Nép* című napilap újságírói ellen is folytatott eljárásokat, a lapban közölt erősen antiszemita, uszító hangvételű írásaik miatt.²⁰ Ugyanakkor a gettósítás során közreműködő polgári, civil személyek teljes mértékben elkerülték a népbíróság általi felelősségre vonást.

Az alábbiakban a fellelhető források tükrében – egyfajta prozopográfiai elemzés keretében – a háromszéki zsidóság gettósításáért és deportálásáért elítélt személyek életpályáját vázolom fel, kísérletet teszek az elkövetői szerepük részletesebb megvilágítására, illetve igyekszem néhány általános következtetést is levonni a háromszéki elkövetőket illetően. A háromszéki deportálásokkal összefüggő közigazgatási okmányok²¹, valamint a kolozsvári népbírósági perekkel kapcsolatos levéltári iratok hiányos volta miatt a számonkérések és a „gettóperek” háromszéki vonatkozásainak feltárásához a fellelhető pertörédek mellett javarészt a korabeli sajtóra támaszkodtam. Használtam ugyanakkor a *Belügyi közlönyt*, illetve a magyar erőszakos szervek lapjait.

A „gettóperben” felelősségre vont háromszéki elkövetők közül dr. Szentiványi Gábor egykori főispánról rendelkezünk a legtöbb információval. A Háromszéken jelentős pozíciókat birtokló Szentiványi család tagjaként született 1888-ban, Sepsiszentgyör-

gyön. Apja Szentiványi Miklós, a megye alispánja volt. Nagybátyja, Szentiványi Gyula 1876-ban utolsó királybírája volt a vármegyének, a királybírói tisztség felszámolását követően pedig őt nevezték ki Háromszék első főispánjává. Jogi tanulmányait Budapesten végezte, és az ügyvédi gyakorlatát is ott kezdte meg, ezt egészen az első világháború kitöréséig folytatta. A háborúban a Marosvásárhelyi 9. Honvéd Huszárezred főhadnagya lett. A háború befejezését követően Szentivánlaborfalván, az apai birtokon mintagazdaságot vezetett.²² Ebben az időszakban választották meg a Háromszéki Takarékpénztár elnökévé, valamint a háromszéki unitárius egyházkör főgondnokává is. A visszacsatolást követően 1941-ben felvették az Erdélyi Gazdasági Tanács tagjai közé,²³ 1942 végén pedig felsőházi taggá választották.²⁴ 1943. július 23-án nevezték ki Háromszék vármegye főispánjává, miután dr. Kászonyi Richárd előző főispánt ebből az állásból felmentették.²⁵ A Kállay-kormány 1944 februárjában Székelyföld országmozgósítási feladatainak ellátására kérte fel. Kozma István vezérőrnagy ellenezte Szentiványi kinevezését, így végül Pál Gábor tartalékos főhadnagyot nevezték ki székelyföldi országmozgósítási kormánybiztossá.²⁶

Magyarország német megszállását követően a kollaboráns Sztójay-kormány 1944. április 26-án – egyedülként a székelyföldi főispánok közül – hivatalának további ellátására kérte fel.²⁷ 1944. április 28-án – a többi háromszéki vádlottal egyetemben – részt vett az Endre László, a zsidókérdés rendezésével megbízott belügyi államtitkár által megtartott marosvásárhelyi értekezleten, amelyen Maros-Torda, Csík, Udvarhely és Háromszék vármegyék zsidóságának gettósítását készítették elő.²⁸ Endre László Sepsiszent-

¹⁸ A gettóper vádirata egyszerűen Balla alezredeként („locotenant colonel Balla”) említi. Személye a Magyar Királyi Csendőrség zsebkönyvének 1944-es kiadásának segítségével volt beazonosítható. (MKCsZs 1944, 260.)

¹⁹ A Sepsiszentgyörgyön felállított gettóba a Háromszékről összegyűjtött zsidók mellett 1944. május 5-én teherautókon 312 alcsíki zsidót is szállítottak. Gaáli Ernő főispán, dr. Ábrahám József, Szász Gerő (Csíkszereda polgármestere), Farkas Pál (a csíkszeredai rendőrség kapitánya), illetve Lohr Tivadar csendőr ezredes (a X. csendőrkerület csíkszeredai osztályának parancsnoka) volt felelős. Közülük Gaáli Ernőt, Farkas Pált és Lohr Tivadart távollétükben 12 év, Szász Gerőt és Ábrahám Józsefet pedig 20 év börtönbüntetésre ítélte a népbíróság. (KOVÁCS Szabolcs 2018, 59–60.)

²⁰ A *Székely Nép* egykori újságírói közül az ún. „fasiszta újságírók” perében került elítélésre Dávid Iván és Ferencz Gyárfás, akiket távollétükben 20-20 év kényszermunkára ítélte a népbíróság. Emellett letartóztatásra került Kovásznai (eredeti családi nevén Gocz) Gábor, aki 1942-től volt a lap felelős kiadója, de ügye végül nem került a népbíróság elé. (KOVÁCS Szabolcs 2018, 42–43; *Népi Egység*, II/195, 1945. szept. 2.)

²¹ A gettóper tárgyalásának előkészítése során a kolozsvári nép-

bíróság az egyes megyei és városi fórumokhoz fordult, hogy bekérje a helyi levéltárakban található, a zsidók deportálására vonatkozó dokumentumokat. Sepsiszentgyörgy polgármesteri hivatala 1945. augusztus 29-én kapta meg a népbíróság ezzel kapcsolatos 402/1945 számú átiratát. A polgármesteri hivatal az 1945. szeptember 29-i írott válaszában hivatalosan közölte, hogy hivatalának levéltárában nincsenek a zsidók összegyűjtésére, a gettó felállítására, deportálásukra vonatkozó dokumentumok. A zsidók összeírására és gettósítására vonatkozó levéltári dokumentumokon túl a Székely Nemzeti Múzeumtól bekérték a *Székely Nép* évfolyamait is. (FÉDER Zoltán 2007, 286–287.)

²² *Székely Nép*, LXI/168, 1943. júl. 29.

²³ *Uo.*, LIX/40, 1941. febr. 18.

²⁴ *Uo.*, LX/287, 1942. dec. 19.

²⁵ *Belügyi Közlöny*, XLVIII/33, 1943. aug. 8.

²⁶ NAGY József 2018.

²⁷ *Székely Nép*, LXII/94, 1944. ápr. 27.

²⁸ Az értekezleten Endre László a jelenlévő mintegy 200 székelyföldi tisztviselőt tüzetes utasításokkal látta el a gettósítás menetével, az internálások foganatosításával, a gettók megszervezésével és működtetésével kapcsolatosan. (GIDÓ Attila 2016, 240.)

györgyön tett látogatása²⁹ alkalmával – nem sokkal a gettósítást előkészítő marosvásárhelyi konferenciát követően – a főispánnal együtt látogatta meg az épülőfélben lévő közgazdasági iskola épületében³⁰ felállított gettót.³¹ 1944. szeptember 23-án – Háromszék vármegye főispáni tisztségének meghagyása mellett – Csík vármegye főispánjává nevezték ki.³² Ugyanakkor újbóli kinevezése ezen területek közigazgatásának szempontjából már nem bírt relevanciával, hisz ekkora már a Székelyföld egészét elfoglalták a román alakulatok és a Vörös Hadsereg. Szentiványi a nyilas hatalomátvételt követően is vállalt politikai szerepet. A „gettóper” vádirata szerint a nyilas korszakban kormánybiztosként tevékenykedett, azonban azt, hogy konkrétan milyen hatáskörben, nem részletezik.³³ Dr. Zentai Ernő sepsiszentgyörgyi ügyvéd vallomása alapján Szentiványi a menekültügyi kormánybizottságban dolgozott.³⁴

A „gettópernek” a sepsiszentgyörgyi gyűjtőhelyre vonatkozó 89/1945. számú iratcsomójában szereplő ügyiratokat vizsgálva, ellentmondásos kép rajzolódik ki az egykori főispánról. Sipos Dezső, a kovásznai járás egykori főszolgabírája úgy jellemezte Szentiványit, mint aki főispáni kinevezését megelőzően nem rendelkezett számottevő politikai múlttal. Főispáni tisztségében pedig a kormány utasításait minden esetben haladéktalanul végrehajtotta.³⁵ Ezzel szemben Szabó Károly szentivánlaborfalvi jegyző szerint Szentiványi már a főispáni kinevezését megelőzően is aktívan politizált. Szabó tanúságtétele alapján az egykori főispán tagja volt az Erdélyi Pártnak,³⁶ a háború alatt pedig számos olyan szélsőségesen nacionalista hangvételű beszédet tartott, amelyekben a hitleri Németország oldalán a Szovjetunió ellen viselt háborút támogatta, s annak folytatására buzdított.³⁷ Az ügyiratok között olyan – bizonyos fenntartásokkal kezelhető – tanúvallomások is akadnak, amelyeket az egykor a Szentiványi-birtokon dolgozó földművesektől rögzítettek. Ezek szerint Szentiványi sokszor rosszul viselkedett a munkásaival, gyakran megtette, hogy a vármegye falvaiból a csendőrök segítségével gyűjtette össze a napszámosokat, akiket aztán alacsony bérért dolgoztatott. Ha pedig nem tetszett neki az elévzelt munka a főispán olykor azzal is megfenyeget-

te a munkásokat, hogy lágerbe küldi őket. Többször is kijelentette, hogy azért kell keményen dolgozniuk, hogy ezáltal megnyerhessék a háborút, s ezzel elkerüljék a szovjet uralom alá való kerülést.³⁸

Szentiványinak a zsidókhoz való viszonyulásáról nem rendelkezünk számottevő információkkal. Főispánként – mint a kormány képviselője – elsősorban ő felelt a kormány antiszemita politikai programjának maradéktalan végrehajtásáért. Emellett magának Szentiványinak is voltak zsidóellenesnek tekinthető megnyilvánulásai. Így 1943. március 31-én például egy általa összehívott Háromszék megyei gazdasági értekezleten a Székelyföld gazdasági gondjait részben az idegen, zsidó tőke rovására írta.³⁹ Emellett a Háromszékmegeyi Unitárius Egyházkör 1944. augusztus 1-jén tartott éves közgyűlésén, amelyen ő elnökölt, szavazásra bocsájtotta dr. Fekete Sándor azon javaslatát, miszerint foglalják határozatba, hogy az unitárius egyház zsidókat egyáltalán nem fogad be körébe. Fekete javaslatát a jelenlévő lelkészek (köztük Rostás Dénes esperes) elfogadták.⁴⁰ Az egykori főispán említett megnyilvánulásából azonban nem tudunk messzemenő következtetéseket levonni. Legfeljebb annyit állíthatunk, hogy ő sem volt képes meghaladni a kor szellemét.

A *Népi Egység* tudósítása szerint Szentiványi Gábort a kolozsvári népbíróság rendeletére a csendőrség 1945. szeptember 1-jén tartóztatta le, és még aznap Kolozsvárra szállította.⁴¹ A tárgyalás során ő is, mint a vádlottak többsége, azzal védekezett, hogy a gettósítás során csupán csak végrehajtotta a felsőbb utasításokat. Dr. Nicolae Matei népbírósági elnök azon kérdésére, miszerint „tudta-e, hogy zsidó vallású magyar állampolgárokat gettóba hurcolnak”, az egykori főispán a következőket felelte: „Tudni tudtam, de mindenki tudta, nemcsak én, és senki nem tett ellene semmit. Tudta és látta az egész társadalom.” Erre az elnöktől azt a választ kapta, hogy „a társadalomnak nem volt felelős hatásköre, de a főispánnak igen!”⁴² A népbíróság Szentiványi Gábort végül 5 év börtönbüntetésre ítélte, amelynek letöltését 1946. május 13-án kezdte meg a nagyenyedi börtönben, ahol 1950. május 29-én hunyt el.⁴³

²⁹ Röviddel a marosvásárhelyi értekezletet követően Endre László körutat tett Székelyföldön, amelynek során személyesen ellenőrizte a gettósítási műveletek menetét. (BRAHAM, Randolph L. 1997, 618.)

³⁰ Jelenleg a Csíki utca 50. szám alatt található épületben a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem kihelyezett tagozata működik.

³¹ BRAHAM, Randolph L. 1983, 22.

³² *Belügyi közlöny*, XLIX/41, 1944. okt. 1.

³³ LUSTIG, Oliver (szerk.) 2007, 64.

³⁴ YVA, TR. 16, 34.

³⁵ Uo.

³⁶ Szentiványi Gábor párttagságát egy, az *Ellenzék* 1942. júl. 21-i számában közölt cikk is alátámasztja. A cikk szerint Szentiványi az Erdélyi Párt Háromszék vármegyei tagozata elnöki tanácsának ülésén mint fegyelmi bizottsági elnök vett részt.

³⁷ YVA, TR. 16, 34.

³⁸ Uo.

³⁹ *Székely Nép*, LXI/73, 1943. ápr. 1.

⁴⁰ Uo., LXII/174, 1944. aug. 3.

⁴¹ *Népi Egység*, II/198, 1945. szept. 6.

⁴² *Világosság*, III/116, 1946. máj. 26.

⁴³ YVA, TR. 16, 49.

Dr. Barabás Andort 1940-ben nevezték ki Háromszék vármegye alispánjának. Ezt megelőzően már a katonai közigazgatás időszakában⁴⁴ is vállalt politikai szerepet.⁴⁵ A főispánhoz hasonlóan, ő is háromszéki származású volt. 1880-ban született Nagyborosnyón, apja Barabás Antal (1847–1920) nagyborosnyói polgármester, majd közjegyző volt Rétyen. A Református Székely Mikó Kollégium diákja volt, 1899-ben érettségizett, a jogot Debrecenben és Budapesten végezte. 1905-től a nagyborosnyói, majd a miklósvári járás szolgabírája, aztán árvaszéki ülnök, majd elnök. Az impériumváltáskor megtagadta a hűségesküt, ezért a román hatóságok menesztették állásából. Ezt követően mint kereskedő biztosította megélhetését. Ugyanakkor tevékenyen kivette a részét a két világháború közötti magyar kisebbségi, gazdasági és politikai mozgalomból is. A Sepsi Református Egyházmegye aktív főjegyzője és egyházkerületi képviselő, valamint a Református Férfiszövetség elnöke volt. Tagja volt az Erdélyi Kiskereskedők Szövetségének, a Kereskedő Társulat elnöki pozícióját viselte, a marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara igazgatósági tagja volt, – továbbá a Sepsiszentgyörgyi Kereskedők és Kereskedőifjak Társulatának elnökeként is működött. 1928-ban a sepsiszentgyörgyi Magyar Párt ügyvezető alelnökeként és az Országos Magyar Párt vármegyei tagozatának elnökeként tevékenykedett. Alispáni kinevezése után, 1942-ben felvették a Vitézi Rend tagjai közé. 1944-ben (a deportálásokat követően) hatósági parancsra járási főszolgabírónak Pápára helyezték át. 1945-től a Pápához közeli Adásztevelén élt. 1949-ben a Pest megyei Diósdra költözött, itt is hunyt el 1952-ben.⁴⁶

Elkövetői szerepét tekintve, mint alispán ő játszotta az egyik legfontosabb szerepet a gettósítás során. A megyei törvényhatóság fő tisztviselőjeként, illetve a vármegyei tisztviselői kar vezetőjeként az ő hatáskörébe tartozott a gettók felállítása, valamint a zsidóellenes intézkedések alispáni jogkörben való közzététele.⁴⁷ Továbbá, számba véve azt is, hogy Barabás nemcsak a gettósítás alatt töltötte be a megye alispáni tisztségét, hanem egészen 1940-től kezdve, a gettósítás és deportálás terhe mellett az azt megelőző évek zsidóellenes intézkedéseinek végrehajtása is hozzá köthető. A kolozsvári népbíróság távollété-

ben 20 év börtönre ítélte. Ezentúl egyike volt azon személyeknek, akiknek Románia kérte a kiadatását 1950-ben,⁴⁸ azonban ezt az akkori magyar kormányzat megtagadta.⁴⁹

Virányi Andrást a belügyminisztérium 1943. május 21-én nevezte ki Sepsiszentgyörgy polgármesterévé, miután az előző polgármestert, dr. Koncz Árpádot felmentették, és főügyésszé nevezték ki Nagybányára.⁵⁰ Virányi 1902-ben született, Kisvárdán. Tanulmányait Debrecenben, Kisvárdán, Nagykállóban és Nyíregyházán végezte. A pécsi Erzsébet Tudományegyetemen államtudományi doktorátust szerzett. 1929-ben Nyíregyháza üzemi hivatalához került.⁵¹ Ezt követően Nyíregyházán töltött be különböző közigazgatási tisztségeket. Többek között aljegyző, majd adóügyi és közigazgatási tanácsnok volt. 1941-ben négy és fél hónapon keresztül a Bácskában teljesített szolgálatot, a katonai közigazgatás keretében.⁵² Sepsiszentgyörgyön a hivatali esküjét 1943. június 1-jén tette le Barabás Andor alispán előtt, június 2-án pedig átvette hivatalát.⁵³ 1943. június 18-án a város képviselő-testületének gyűlésén megtartott bemutatkozó beszédében külön kitért a „zsidókérdésre”, amellyel kapcsolatosan a következő kijelentéseket tette:

„Közéleti működésemben is a keresztény erkölcsöt fogom szem előtt tartani. Meginagathatatlannal hiszek abban, hogy a világ sorsát végeredményben csak a krisztusi szeretet érvényesülése viheti előre. Nehogy félreértésekre adjak alkalmat, kijelentem, hogy zsidókérdés számomra is van és lesz mindaddig, amíg a zsidóságot a számarányának megfelelő és mindenkor tanúsított magatartásával kiérdemelt helyére vissza nem szorítjuk.”⁵⁴

Virányi talán azért is állhatott ki ilyen határozottan a zsidókérdés rendezése mellett, mivel 1939. március 25-i számában a *Sorakozó* című fajvédő politikai hetilap arról cikkezett, hogy a nyíregyházi tanácsnok maga is zsidó származású.⁵⁵ Ezt az állítását a hetilap később egy kiigazítás keretében visszavonta. A kiigazítás szerint Virányi egy „minden ízében keresztény magyar úri család” tagja, amely a horvát eredetű Gasparovich családból származik.⁵⁶

A háborút követően Virányi visszatért Nyíregyházára. A kolozsvári népbíróság távollétében 20 év

⁴⁴ Észak-Erdélyben, akárcsak a többi visszacsatolt terület (Felvidék, Kárpátalja) esetében a polgári intézmények kiépítéséig – 1940. szeptember 14. és november 26. között – katonai közigazgatás volt érvényben. (SÁRÁNDI Tamás 2016, 30.)

⁴⁵ *Székely Nép*, LVIII/43, 1940. szept. 18.

⁴⁶ DEMETER Lajos 2013, 37.

⁴⁷ VESZPRÉMY László Bernát 2020, 98.

⁴⁸ KOVÁCS Szabolcs 2018, 59.

⁴⁹ MNL OL, *MDP Központi Szervei – Titkárság*, M-KS 276-54,

276. f., 54. cs., 82. i. e., 1950.01.18.

⁵⁰ *Székely Nép*, LXI/115, 1943. máj. 22.

⁵¹ *Nyírvidék – Szabolcsi Hírlap*, XI/114, 1943. máj. 21.

⁵² *Belügyi Közlöny*, XLVIII/21, 1943. máj. 23.

⁵³ *Székely Nép*, LXI/123, 1943. jún. 1.

⁵⁴ *Uo.*, LXI/137, 1943. jún. 19.

⁵⁵ *Sorakozó*, I/6, 1939. márc. 25.

⁵⁶ *Uo.*, I/7, 1939. ápr. 1.

börtönbüntetésre ítélte.⁵⁷ A magyarországi népbíróság szintén foglalkozott személyével, „népellenes és fasiszta ténykedése” miatt 1 évi börtönbüntetésre, állásvesztésre és 10 évi politikai jogfosztásra ítélték.⁵⁸ Nyíregyházán sokáig mint erdész dolgozott. 1979. december 20-án hunyt el, Pestszentlőrincen.⁵⁹ A holokausztban való érintettsége a sepsiszentgyörgyi gettó felállításában, illetve a zsidóellenes intézkedések saját jogkörben való kiadásában ragadható meg.⁶⁰

Háromszéken az alsó közigazgatás tisztviselői elkerülték a felelősségre vonást, dacára annak, hogy a holokausztban játszott szerepük semmiképp sem elhanyagolható. A gettósítás végrehajtásában az alispánok mellett fontos szerepet játszottak a járások élén álló főszolgabírók, valamint az ő munkájukat segítő szolgabírók és jegyzők is. A gettósítást megelőzően az ő feladatuk volt az egyes járásokban élő, zsidónak minősített személyek összeírása. Ennek ellenére Háromszéken – az eddigi kutatásaim alapján – mindössze két alacsonyabb rangú hivatalnok ellen indítottak vizsgálatot. Előállították Sipos Dezsőt, a kovásznai (orbai) járás egykori főszolgabíráját,⁶¹ illetve Gödri Zoltán sepsiszentgyörgyi aljegyzőt.⁶² A két előállított személy ügye közül azonban végül egyik sem került a népbíróság elé. Sipos Dezső 1945. szeptember 11-én rögzített vallomásában azzal védekezett, hogy csupán felsőbb utasításra cselekedett, amikor a körzetéből összegyűjtött 84 zsidó személyt a sepsiszentgyörgyi gettóba szállíttatta. Állítása szerint tudomása volt a gettóban uralkodó embertelen körülményekről és bánásmódról is. Letartóztatása után Sipost rövid időn belül szabadon engedték, mivel a vizsgálat során nem találták vétkesnek a romániai népbíráskodás alapjául szolgáló törvényrendelet hatálya alá eső tetteiben.⁶³ Ügyének érdekében a Magyar Népi Szövetség is közbejárt, igazolva, hogy „a fasiszta tettektől távol volt mindenkor és mindenben.”⁶⁴ A felelősségre vonást teljes mértékben elkerülte vitéz Bartha Lajos (nyíregyházi lakos) vármegyei főjegyző, dr. Várhelyi Ödön (kézdivásárhelyi lakos, a kézdi járás volt főszolgabírája, dr. Bagoly Béla (pestszenterzsébeti lakos, a miklósvári járás volt főszolgabírája), valamint dr. Tankó Béla (sepsiszentgyörgyi lakos, a sepsi járás volt főszolgabírája).⁶⁵

A magyar hatóság szervei közül a rendőrség, illetve a Belügyminisztériumnak és a Honvédelmi Minisztériumnak is alárendelt csendőrség volt az a szerv, amely ténylegesen hajtotta végre a gettósítási és deportálási programot. Míg a zsidók internálását a városi települések esetében a helyi rendőrségnek kellett végrehajtania, addig a vidéki településekről a csendőrség gyűjtötte össze a zsidókat.⁶⁶ A háromszéki rendvédelmi szervezetnek a „gettóperben” elítélt vezetőiről viszonylag kevés információ áll a rendelkezésünkre. Életrajzi, illetve pályájukra vonatkozó adatokat a Magyar Királyi Rendőrség és a Magyar Királyi Csendőrség hivatalos lapjaiban, valamint a háború után az emigráns csendőrök által megjelentetett lapokban, folyóiratokban sikerült fellelnem.

A kaposvári származású⁶⁷ Vicze István rendőrkapitányt 1944. áprilisában nevezték ki a sepsiszentgyörgyi rendőrség élére, hivatalát április 17-én vette át. Személye a város lakossága számára nem volt ismeretlen, ugyanis a második bécsi döntés utáni visszacsatolást követően rövid ideig részt vett a sepsiszentgyörgyi rendőrkapitányság megszervezésében.⁶⁸ 1916-ban érettségizett a Kaposvári M. Kir. Állami Főgimnáziumban.⁶⁹ Rendőrségi pályafutását valószínűsíthetően Pécsen kezdte meg, ahol 1921-ben már rendőrtisztviselőként szolgált,⁷⁰ 1926-ban mint segédfogalmazót Gyékényesre helyezik át.⁷¹ 1930-ban Kaposvárra,⁷² onnan pedig 1932-ben Gyulára került.⁷³ 1934-ben segédfogalmazóból rendőrfogalmazóvá léptették elő,⁷⁴ majd Szekesfehérvárra helyezték, ahonnan 1939-ben Bajára került.⁷⁵ 1941-ben rendőrkapitányi címet kapott,⁷⁶ Bánffyhunad rendőrkapitányává tették meg.⁷⁷ 1942-től Marosvásárhely rendőrkapitányának volt a helyettese.⁷⁸ Sepsiszentgyörgyre való áthelyezése előtt Szilágyosmlyó rendőrkapitánya volt.⁷⁹

A sepsiszentgyörgyi zsidók gettósításának mi-kéntjéről Vicze a *Szekely Nép* 1944. május 11-i számában olvasható interjúban részletesen beszámolt. Ebben a rendőrkapitány elmondta, hogy a sepsiszentgyörgyi zsidók gettósításának folyamata – megfogalmazása szerint – „zökkenőmentesen” zajlott le. Elmondása szerint a zsidók tömörítését az illetékes

⁵⁷ KOVÁCS Szabolcs 2018, 59.

⁵⁸ *Magyar Nép*, II/85, 1945. júl. 13.

⁵⁹ *Népszabadság*, XXXVIII/1, 1980. jan. 3.

⁶⁰ VESZPRÉMY László Bernát 2020, 99.

⁶¹ *Népi Egység*, II/195, 1945. szept. 2.

⁶² *Uo.*, II/82, 1945. ápr. 12.

⁶³ YVA, TR. 16, 34.

⁶⁴ *Uo.*

⁶⁵ Magyarország tisztí cím- és névtára, LI. évfolyam, 1944.

⁶⁶ VESZPRÉMY László Bernát 2020, 138.

⁶⁷ *Új-Somogy*, XVI, 171, 1934. júl. 31.

⁶⁸ *Szekely Nép*, LXII, 95, 1944. ápr. 27.

⁶⁹ *Új-Somogy*, XVIII, 142, 1936. jún. 23.

⁷⁰ *Uo.*, III, 255, 1921. nov. 9.

⁷¹ *Uo.*, VIII, 105, 1926. máj. 11.

⁷² *Uo.*, XII, 17, 1930. jan. 22.

⁷³ *Uo.*, XIV, évf. 151, 1932. júl. 7.

⁷⁴ *Budapesti Közlöny*, LXVIII, 170, 1934. júl. 29.

⁷⁵ *Magyar Rendőr*, VI, 16, 1939. aug. 15.

⁷⁶ *Uo.*, VIII, 2, 1941. jan. 15.

⁷⁷ *Uo.*, VIII, 10, 1941. máj. 15.

⁷⁸ MTCNT 1942.

⁷⁹ MTCNT 1944.

polgári hatóságokkal karöltve, a levették bevonásával hajtották végre. A várost három körzetre osztották fel, mindegyik körzet élére egy rendőrtisztet helyeztek. Május 3-ra berendelték mind a 380 csillagviselésre köteles sepsiszentgyörgyi zsidót összeírás és számbavétel ürügyén. Miután a zsidó családok megjelentek a rendőrségen, annak épületét már nem hagyhatták el. A családfőknek engedélyezték, hogy rendőri kísérettel visszatérjenek lakásaikba, ahonnan meghatározott mennyiségű élelmiszert és ruhaneműt magukhoz vehettek. Ezt követően a lakásokban lévő ingóságokról és értéktárgyakról leltárt készítették, majd azokat hivatalosan lepecsételték.⁸⁰

Az 1944-ben Háromszék vármegye csendőrpáncsnokaként szolgáló vitéz nemes csíkszentmihályi Balla József 1895. február 6-án született, Marosvásárhelyen. A csendőri szolgálatot 1923-ban kezdte meg.⁸¹ A háború végéhez közeledve, hadifogságba esett, majd 1945-ben családjával együtt Németországba távozott.⁸² Egy ideig a második világháború okozta hatalmas menekültprobléma kezelésére, 1946-ban létrehozott Nemzetközi Menekültügyi Szervezet (International Refugee Organization) tagjaként dolgozott. 1951-ben – sok egykori csendőrhöz hasonlóan – az Egyesült Államokba emigrált, ahol az amerikai magyar diaszpóra „fellegvárának” számító Ohio állambeli Clevelandben telepedett le.⁸³ Itt csatlakozott a Magyar Királyi Csendőrség Bajtársi Közösségéhez (MKCSBK), és aktívan kivette a részét a szervezet emigrációs munkásságából. 1977. április 12-én hunyt el, szívrohamban.⁸⁴

A kolozsvári népbíróság mind Vicze István rendőrkapitányt, mind pedig Balla József alezredest távollétében 20-20 évnyi kényszermunkára ítélte.⁸⁵ A gettósítás alatt Háromszéken szolgálatot teljesítő csendőrségi és rendőri állomány tagjai közül további személyek nem kerültek előállításra. Így elkerülték a felelősségre vonást dr. Holládi Ernő⁸⁶ és dr. Konetsny Aladár⁸⁷ csendőrszázadosok, a X. (marosvásárhelyi) csendőrkerület sepsiszentgyörgyi, illetve kézdivásárhelyi szárnyának parancsnokai is.

A kolozsvári népbíróság által felelősségre vont háromszéki elkövetőkről általánosságban véve a következő kép rajzolható meg. Életkorukat tekintve a legfiatalabb vádlott a deportálások idején 42, míg

a legidősebb 64 éves volt, átlagéletkoruk 52 év. Származásukat tekintve, hárman születtek Székelyföldön, ebből két személy Háromszéken (Barabás Andor alispán, Szentiványi Gábor főispán), egy pedig Marosvásárhelyen (Balla József alezredest). Két személy származott Magyarországról (Virányi András polgármester, Vicze István rendőrkapitány). Iskolai végzettségüket és foglalkozásukat tekintve, hárman rendelkeztek felsőfokú végzettséggel, ebből két személy jogi (Barabás, Szentiványi), egy pedig államtudományi diplomával (Virányi). Egy személy végzett minimum főgimnáziumot (Vicze), egy személy (Balla) végzettségét pedig nem ismerjük pontosan. A magyarországi vádlottak közül egy fő a vármegyei közigazgatásban töltött be tisztséget (Virányi), egy pedig az erőszakszerveknél szolgált (Vicze). A perbe fogottak közül kinevezésüket megelőzően kettő (Barabás, Virányi) töltött be már valamilyen közigazgatási tisztséget, mindketten a deportálások alatt betöltött tisztségüknél alacsonyabb szinten (Barabás szolgabíró, Virányi pedig közigazgatási tanácsnok volt). Az ítélték közül csupán egy személyt neveztek ki közvetlenül a deportálások megindulása előtt új tisztségébe (Vicze). Ugyanakkor ebben az esetben is inkább áthelyezésről beszélhetünk, mivel az adott személy kinevezését megelőzően is ugyanazt a tisztséget látta el. A másik négy felelősségre vont személy közül ketten közel egy éve (1943 közepétől), egy személy pedig már 1940-től hivatalban volt. A Háromszékről felelősségre vont személyek közül kettő volt tagja valamilyen politikai csoportosulásnak (Szentiványi az Erdélyi Párt, míg Barabás a Magyar Párt tagja volt). Az elkövetők háború utáni sorsát tekintve egy személy került ténylegesen is népbírósági felelősségre vonásra. A többiek visszatértek Magyarországra, vagy egy harmadik országban találtak menedéket. A távollévő vádlottak esetében a népbíróság sokkal szigorúbb ítéletet hozott, mint a jelenlévő vádlott esetében. Ugyanakkor a perbe fogottak közül senkit sem ítélték halálra vagy életfogytiglani börtönbüntetésre. A háromszéki elkövetők közül csupán egy személy (Virányi) lett felelősségre vonva a kolozsvári és magyarországi népbíróságok által egyaránt. Ez esetben a kolozsvári népbíróság által kiszabott ítélet volt a súlyosabb.

Szász Tivadar Róbert – szasz.robi@yahoo.com

⁸⁰ Székely Nép, LXII/106, 1944. máj. 11.

⁸¹ Csendőr rangsorolás 1944.

⁸² Feltehetően a dél-németországi Niederaudorfban talált menedéket. Balla lánya, Zahorayné Balla Éva az 1947–1951 között a településen működő magyar gimnázium diákja volt. (*Argentínai Magyar Hírlap*, II/21, 2006. dec.)

⁸³ *Bajtársi levél*, XXXI/2, 1978. okt. 31.

⁸⁴ PERJÉSI György é. n.

⁸⁵ KOVÁCS Szabolcs 2018, 58.

⁸⁶ Holládi 1948-ban feleségével együtt Ausztriába szökött, ahonnan az Egyesült Államokba emigráltak, és Los Angelesben telepedtek le. (*Bajtársi Levél*, XLVI/1, 1993. ápr. 30.)

⁸⁷ 1984. áprilisában hunyt el, Magyarországon. (*Uo.*, XXXVII/1, 1984. ápr. 30.)

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

W 19: *Az 1945 utáni munkáspártok iratai*

– Magyar Dolgozók Pártja Központi Szervei (1946–1958), Titkárság

(<https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=preservica::09e35d76-39ca-4ad7-9d45-cc93178b51ba>;

utolsó letöltés: 2024. 11. 25.).

Yad Vashem Archives, Jerusalem (YVA)

– TR. 16, 34: *Legal documentation regarding the Sfantu Gheorghe Ghetto trial, 1945*

(<https://documents.yadvashem.org/index.html?language=en&search=global&strSearch=TR%2016,%2034&GridItemId=3529412>;

utolsó letöltés: 2024.03.12.).

– TR. 16, 49: *Legal documentation containing court rulings regarding implementation of verdicts, also appeals and correspondence, 1945*

(<https://documents.yadvashem.org/index.html?language=en&search=global&strSearch=TR%2016,%2049&GridItemId=3529427>;

utolsó letöltés: 2024.03.12.).

Irodalom

Csendőr rangsorolás 1944 = A m. kir. honvédség és csendőrség tisztjeinek és hasonlóállásúaknak 1944. évi rangsorolása, III
(<http://csendor.com/konyvtar/konyvek/Rangsorolas1944/Rangsorolas%20-%201944.pdf>;

utolsó letöltés: 2024. 03.12.).

Háború utáni perek é. n. = *Holocaust Encyclopedia*

(<https://encyclopedia.ushmm.org/content/hu/article/war-crimes-trials?parent=hu%2F11556>;

utolsó letöltés: 2024.03.12.), United States Holocaust Memorial Museum, Washington.

MKCsZs 1944 = *Magyar Királyi Csendőrség Zsebkönyve*, LII, Budapest, 1944.

MTCNT 1942–1944 = *Magyarország tisztí cím- és névtára*, IL–LI, M. kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1942–1944.

*

B. KOVÁCS András

2006 *Szétszabdalt Székelyföld*, Mentor, Marosvásárhely.

BRAHAM, Randolph L.

1997 *A népiértés politikája. A holocaust Magyarországon*, I, Belvárosi, Budapest.

1983 *Genocide and Retribution*, Nijhoff, Boston.

DEMETER Lajos

2013 *Sepsiszentgyörgy személyiségei*, Sepsiszentgyörgy Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy.

FÉDER Zoltán

2007 *Zsidók Háromszéken. Történelmi adat- és szöveggyűjtemény*, Charta, Sepsiszentgyörgy.

FULBROOK, Mary

2018 *Reckonings*, Oxford University Press, Oxford.

GIDÓ Attila

2016 A magyar bürokrácia és a holocaustot adminisztratív költségei Észak-Erdélyben, in: *A nagypolitikától a hétköznapokig. A magyar holocaust 70 év távlatából* (szerk. Molnár Judit), Balassi, Budapest, 239–260.

KOVÁCS Szabolcs

2017 „Bűnösek az ország tönkretételében és háborús bűnökben...”

(<https://erdelyikronika.net/2017/01/27/bunosek-az-orszag-tonkreteteleben>; utolsó letöltés: 2024.03.12.).

2018 *Csoportos perek a kolozsvári népbíróság előtt*, Clio Intézet, Budapest.

LUSTIG, Oliver

2007 *Procesul ghetourilor din Nordul Transilvaniei* (szerk. Lustig, Oliver), AERVH, Bukarest.

NAGY József

2018 *A Székely Határvédelmi Erők története a visszaemlékezések tükrében (1940–1944)*

(<https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/44481>; utolsó letöltés: 2024.03.12.), Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

OLOSZ Levente

2014 Felelősségre vonás a vészorszak bűneiért Észak-Erdélyben, *Századvég*, Új folyam, 74, 69–86.

PERJÉSI György

é. n. *Elhalálozott csendőrtisztek* (kézirat; <https://www.csendor.com/konyvtar/biografia/osszeallitasok/Elhalalozott%20csendor%20tisztek.pdf>; utolsó letöltés: 2024.03.12.).

SÁRÁNDI Tamás

2016 *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940*, Pro-Print, Csíkszereda.

VESZPRÉMY László Bernát

2020 *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holocaust*, Jaffa–Budapest.

Date treiscaunene privind „procesul ghetourilor” din Ardealul de Nord

(Rezumat)

După cel de-al doilea război mondial, în România identificarea și tragerea la răspundere a celor vinovați de crime de război și împotriva umanității a fost efectuată în două etape: prin comisii de purificare în organizațiile profesionale, apoi în „judecătoriile poporului” de la București și Cluj. Ultimele și-au început activitatea în mai, respectiv iunie 1945. Judecătoria Poporului de la Cluj a avut misiunea declarată primordială de a sancționa infracțiuni comise de administrația ungară în Ardealul de Nord, în perioada 1940-1944. Atrocitățile față de evrei nu erau considerate de importanță primordială, iar majoritatea persoanelor responsabile de organizarea ghetourilor în primăvara anului 1944, respectiv de deportări, au fost judecate în „procesul ghetourilor” din 22-31 mai 1946. Comisia de purificare de la Sfântu Gheorghe a reținut cel puțin 40 de persoane din Treiscaune, între care și foști conducători ai administrației, alți civili (negustori, avocați, membri de sindicat, muncitori simpli). În cele mai multe cazuri cei arestați probabil că nu aveau nicio legătură cu mișcările de extrema dreaptă. Mulți dintre cei refugiați în septembrie 1944, împreună cu trupele ungare și germane, au fost de asemenea internați după întoarcere, în lagărul din poligonul de tragere de la Sfântu Gheorghe. Mulți au fost duși și în lagărul de la Hăghig. Cei arestați nu au fost învinuiți de atrocități comise împotriva evreilor. Din cauza participării la organizarea deportării evreilor treiscauneni au fost trași la răspundere în total cinci persoane: fostul comite și vicecomite, primarul și comandantul poliției din Sfântu Gheorghe, respectiv comandantul jandarmeriei din Treiscaune.

Háromszék Data concerning the “Ghetto Trial” of Northern Transylvania

(Abstract)

Following the Second World War, identifying the perpetrators of war crimes, as well as crimes against humanity and holding them accountable for these was carried out in two stages: first by way of having specialized commissions audit the various bodies of professionals; and thereafter through cases brought to the people's tribunals. The people's tribunals were established in Bucharest and Kolozsvár (Cluj) and began their work in May and June 1945, respectively. The overtly declared primary function of the Kolozsvár people's tribunal was to sanction the crimes committed by the Hungarian administration of Northern Transylvania between 1940 and 1944. Atrocities against the Jewish population received relatively little attention; most of those deemed responsible for the ghettoizations and deportations were summoned before the tribunal during the “ghetto trial” of 22–31st May 1946. The purging commission of Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe) took custody of 40 persons from Háromszék, including former magistrates and civilians such as merchants, lawyers, members of labour unions and even simple workers. Few of those arrested would appear to have had ties to far right movements. Those that fled alongside the retreating German and Hungarian troops in September 1944 were likewise commonly interned upon their return in the concentration camp set up on the Sepsiszentgyörgy shooting range. Many others were transported over to the camp at Földvár (Feldioara). None of those arrested were accused of committing atrocities against Jews. Five people were convicted for participating in the organisation of deporting the local Jewish population: the former lord-lieutenant of the county, the vice-ispán, the mayor of Sepsiszentgyörgy, the local chief of police and the Háromszék commander of the gendarmerie.

ÖRÖKSÉG

Tamás Sándor – Papp Gábor – Boér Hunor

MARSIGLI BOLOGNÁBAN ŐRZÖTT TÉRKÉPEI A KELET-ERDÉLYI ÁTJÁRÓK LEZÁRÁSÁRÓL (1690. NOVEMBER – 1691. FEBRUÁR)

Kutatási előzmények és néhány fontosabb új eredmény

A közlés két Marsigli-kutatás szerencsés találkozásának az eredménye: mind a budapesti, földtan-történeti gyökerű, Marsigli mellszobrának közeléből végzett,¹ mind pedig a sepsiszentgyörgyi térségi térképtörténeti, de a Székely Nemzeti Múzeumban az ott őrzött Apor-kódex okán is indokolt vonatkozó program² 2023. júliusban tette közzé idevágó eredményeit.³

A Kisari Balla György által említett „első”, Marsigli-féle „Székelyföld-térképet”⁴ kereső sepsiszentgyörgyi kutatás a természettudós hadmérnök grófnak a térségbe érkezése részleteit tisztázta, megállapítva, hogy 1690. októberben csak Székelyudvarhelyről indított kisebb katonai expedíció részeként járhatott a Gyergyói-medence déli peremén, ottani ekkori tartózkodása a katonai helyzet alapján kizárt, ezzel szemben egy ezt követő baróti, éjszakai téves helyzetértékelése történelmi jelentőségűnek bizonyult: Belgrád oszmán visszavétele után, a bekerítését elkerülendő, Badeni Lajos őrgróf, a török hadszíntéri Habsburg-főparancsnok császári tábornagy már épp megkezdte egy akár Erdély feladásához vezető haditerv életbe lépte-

tését,⁵ amikor – Marsigli téves hírei alapján – mégis tovább nyomult előre Oklándtól Erdővidéken át a Barcaságra, visszafordíthatatlanná téve a döntő csatát nem vállaló Thököly Imre választott erdélyi fejedelem Oláhországba való kivonulását.⁶

A budapesti kutatás másrészt azonosította Marsigli kelet-erdélyi hadmérnöki tevékenységének helyszíneit, ügy- és időrendjét az 1690. október 29. és 1691. február vége közötti időszakban: gyakorlatilag már december 7. előtt lezárta katonailag a délkelet- és kelet-erdélyi határátjárókat.⁷ Egyben figyelmeztetett a magyar rovásírás kutatóinak tévedésére: a bolognai rováslelket a szárhegyi kolostorhoz kötni vélt „gyergyói” adat valójában Görgény várára vonatkozik: Marsigli már 1690. december közepén ide szorult vissza, a Nagyváradról induló oszmán ellencsapás elől – Devlet Giráj krími trónörökös tatárjai ekkor kelet felé egészen Udvarhelyszékig jutottak, megverve a feltartóztatásukat megkísérelő délnyugat-erdélyi Habsburg-csapatokat is.⁸

A mostani közös térképközlés (leírás, toponímia) mellett, előrebocsátott új eredményként, a bolognai rováslelkek hasonlóképpen Kájonihoz kapcsolódó, de nem *gyergyószárhegyi*, hanem a Görgényszentimréről kézenfekvő kiszállási közelségű *mikházi* lehetőségét

¹ Lásd már PAPP Gábor 2002, 50–53. A Kisfaludi Stróbl Zsigmond alkotta, 1936-ban a budai várban felállított Marsigli-mellszobornak a Magyar Természettudományi Múzeum Ásvány- és Kőzettárába kerüléséről lásd KECSKEMÉTI Tibor 2021.

² Lásd PETELEI Klára 2014; BOÉR Hunor – TAMÁS Sándor 2019; BARTOS-ELEKES Zsombor 2020; stb. A többek között a legrégebb fennmaradt magyar bibliafordítás zsoltárait tartalmazó Apor-kódex 1686–1699-beli valószínű, Marsiglihez köthető budai–bécsi történetéhez lásd BOÉR Hunor 2009, 282.

³ PAPP Gábor 2023, 61–89; BOÉR Hunor – TAMÁS Sándor 2023. A budapesti program legújabb közleményét lásd PAPP Gábor 2024.

⁴ Lásd KISARI BALLA György 2015, 293. A megadott méretarány (1:550 000) alapján ez a BUB, FM, Ms. 54, 604. térképvázlata (lásd KISARI BALLA György 2005, 237–238, 412. és BOÉR Hunor – TAMÁS Sándor 2023, 18, 28–31, 34), de a jeles térképtörténész a BUB, FM, Ms. 48, 43. kicsit későbbi, de sokkal részletesebb térképét is ugyanakkor közölte, ugyancsak „Siculia” megnevezést használva (KISARI BALLA György 2005, 217, 372). Tény másrészt, hogy a teljes ábrázolt terület

a középkori *székely ispánok* fennhatóságához tartozott számottevő ideig.

⁵ Amennyiben Badeni Lajos így vonult volna ki Erdélyből, és a választott fejedelem Thököly értelem szerint maradt/visszatért volna, miközben Belgrád, Temesvár, Gyula, Borosjenő, Nagyvárad, Lippa, Lugos, Karánsebes mind oszmán kézen voltak, vagy hamarosan újra oda kerültek vissza, nemcsak Erdély veszítette volna el a *Diploma Leopoldinum* kiharcolásával megszerzett ritka alkalmi lehetőséget – bár a császár már október 16-án aláírta, csak több mint egy év múlva adták ki –, de akár a következő másfél évszázad általában is nagyon más feltételek között alakult volna mind a fejedelemség, mind pedig a Magyar Királyság számára.

⁶ BOÉR Hunor – TAMÁS Sándor 2023, 15–16.

⁷ December 7-én már Sófálván, 10-én Görgényszentimrén (Görgény vára polgári településén) keltezett okiratokat (PAPP Gábor 2023, 67), jócskán a határátjárók mögött. Az egyetlen valószínűleg később lezárt – mert csak a kiegészítő, északi térképen szereplő – útvonal a Torda vármegyei, Moldvába.

⁸ Uo., 68–70.

vetjük fel – az itteni római tábornok Marsigli ismerte, márpedig ennek köveit részben az akkor nemrég zárult kolostorépítéshez használták fel,⁹ tehát kizárt, hogy ne ellenőrizte volna az ottani emlékeket is. Akár azt is megkockáztathatjuk, hogy (latin, kőbe) *véssett* írásjelek után érdeklődve, vettek elő neki fába rovottakat.

Továbbá: a keresett „első” részletesebb „Székelyföld”-térképmű nem egy Székelyföld-térkép, hanem a kelet-erdélyi átjárók 1690. novemberi – december eleji, majd ezt kiegészítő 1691. eleji (?) lezárásának a két(?) ütemét összegző két 1:200 000-es körüli léptékű térkép, amelyek a Beszterce–Szászrégen–Székelyudvarhely–Rika-erdő–(nagy-királykői) Tamásfői-hágó vonaltól keletre eső erdélyi területet ábrázolják. Az első közülük, egy vonatkozó kisebb vázlatrajzzal is megerősítve, bizonyítja Binder Pál és Bogdan-Florin Popovici eddig vitatott lokalizálását¹⁰ is az 1690. augusztus 21-i zernyesti csatát illetően: Thököly a zernyesti Magura ösvényein átkelve, Töröcsvár csaknem közvetlen *előteréből* jutott át Heisslernek és Telekinek a *hátába*, elvágva azok Zernyest fölött álló, a Tamásfői-hágó útját és a Zernyest-patak menti ösvényt elrekesztő seregét a töröcsvári erőiktől.¹¹

Marsigli kelet-erdélyi tevékenysége az 1690. október – 1691. februári időszakban

Badeni Lajos 1690. október 13-án Székelyföld küszöbén táborozva, a Fehér vármegyei Fehéregyházáról írt levelet a császárnak. Az előle visszavonuló Thököly öt nappal korábban írt innen, és másnap, október 9-én a székely Nagyalambfalván, 13-án pedig Nagybaconban szállt meg. Addigra már bizonyára a két sereg közötti székely területet járták a felderítő Habsburg-portyák, Marsigli székelyföldi tevékenysége is ezekről a napokról értelmezhető. Badeni Lajos parancsára pár nap múlva Székelyudvarhely–Korond–Vasláb útvonalon kerülve, Felcsík valamelyik határán (Székaszóteteji-hágó? esetleg mégis a csíkrákosi völgygyorsorulat?) vágta be az északnak vezető utat Thököly előtt, majd ezt követően valószínűleg a nagyerdeit (Tolvajos-hágó). Legkésőbb 21-én, még a Székelyudvarhely melletti bethlenfalvi táborban, vázlatrajzban rögzítette a Brassó irányába történő felvonulás tervét.¹²

Az utóbbi hadművelet során, október 22-én Badeni Lajos Oklándon tudta meg, hogy Belgrád

már 8-án elesett. Marsigit még akkor éjszaka előreküldte a brassói Fellegvárát kiüríteni, hogy utána maga is visszavonuljon Erdélyből, de a gróf már Barót mellől visszafordult gyors előnyomulást és döntő csatát javasolni, mert egy valószínűleg Felsőrákoson talált, a Thökölyék fogságából épp akkor szabadult Habsburg-örnaggy figyelmeztetése alapján félreértette az Olt-völgyi éjszakában látható tábornoktűzeket. Új, hajnali paranccsal, lovas elővéddel október 23-án Hídvégig jutott, biztosította az Olt-hidat, és bevárta a sereg zömével kevéssel mögötte járó hadvezért. Thökölyt nem érték be az üldözésére küldött csapatok: 24–25-én kivonult Erdélyből a Bodzán.¹³

Badeni Lajos Barcaföldvár mellett veretett tábornok, innen hódoltatták a térséget. Mivel főleg az Olt-völgyön lefelé rekviráltak, Ágostonfalváig és Barótig – majd Hétfaluban –, Marsigli ekkor tisztázhatta az Olt térségbeli tényleges folyását és folyásirányát, amelyről legalább október 23-ig teljesen téves elképzelései voltak. 29-én, bizonyára már előzetes tájékozódást-terepszemlélet-beszámolót követően, önéletrajza szerint saját javaslatára, a Bodzai-szorosban kapta meg a parancsot, hogy a Moldvába, Oláhországba vivő átjárókat megvizsgálja és bevágassa, tehát kő és fa torlásokkal ideiglenesen eltorlaszoltassa. Mindenekelőtt a Thököly nyári betörése alapján legveszélyesebb, töröcsvári és Töröcsvár térségi bejáratokhoz indult, másnap a brassói előjárókkal tárgyalt, november 1–2-án már Zernyesten tartózkodott. Utána a kelet felé átjárókat vehette sorra, a déli nagy szorosokat a töröcsvári Királyszerétejtől (La Cruce) a bodzamezői utakig nagyjából személyesen is bejárva, mert terpvázlatát is megjelennek. (2–5. ábra.) Ahol feltehetőleg nem járt, az a Nagy-Királykői mögötti főgerinc csempészösvényei a Tamásfői-hágótól Sirnáiig, valamint a Barcarozsnyóról, a Vidombák-völgyéből induló ösvénycsoport a Keresztényhavas és a Bucsecs fő tömege között, melynek az ábrázolása több mint problémás, valószínűleg közvetett forrás alapú. November 9-én újra a Bodzai-szorosban tartózkodott, ekkorra tehát el is végezhetette a barcasági feladatokat.¹⁴

Badeni Lajos időközben, november 6-án bontott Barcaföldvár mellett tábornok, és erdélyi főhadparancsnoknak az egyben altábornaggyá kinevezett gróf Veteranit hagyta hátra, aki főhadiszállásának Sepsiszentgyörgyöt választotta. Marsigli háromszéki, csíki

⁹ A datáló falfeliratok alapján az építkezés 1678-ban zárult, de az Entz Géza Alapítvány összegzése szerint belenyúlott az 1680-as évekbe is – P. BENEDEK Fidéll 2005, 123–124, 139; EMÓDI Tamás 2007, 387. (datálására Boér Ilka figyelmeztetett); a római kövek stb. beépítését lásd ORBÁN Balázs 1870, 88, 90. A mikházi római tábor az egyetlen székelyföldi a berecki mellett vonatkozó térképén (MARSILI, Ferdinando 1726, II, Tab. 1).

¹⁰ BINDER, Paul 1989; POPOVICI, Bogdan-Florin 2002; Uő 2014.

¹¹ BUB, FM, Ms. 48, 43; Ms. 54, 598.

¹² BOÉR Hunor – TAMÁS Sándor 2023, 13–15.

¹³ Uo., 15–16; MARSILI, Ferdinando 1930, 127–130.

¹⁴ Vő. SZÁDECZKY Lajos 1898, 428–430. és PAPP Gábor 2024, 116–117.

és gyergyói helyszíneken folytatta munkáját, időrendileg pontosabban nem adatoltan, de a dolgok logikájából adódóan bizonyára délről észak felé haladva, Mikes Pál november 14-i zágoni beütése már nem valószínű, hogy a Kárpát-kanyarban érte. A felkeresett székely székekben írásos kötelezvényeket vett a helyi vezetőktől az ott található átjárók vigyázására, biztosítására, bevágására, így Háromszéken – ahol külön Sepsí-, Orbai- és Kézdiszéken is –, valamint Csíkszéken Kászonban, Felcsíkban és Gyergyóban. Az utolsó ismert időpontok az udvarhelyszékiekkel Sófálván, majd a marosszékiekkel Görgényszentimrén keltezett iratoké: december 7. és 10.¹⁵

Az, hogy ezt követően a két térkép(lap) egyidőben vagy két ütemben készült-e, vitatott feltételezések. A krími tatárok december 13-án jutottak el nyugatról Kolozsvárra, 20-án hagyták csak ott felégetve Tordát, és a Szatmárról visszatérő Badeni Lajos csak 28-án, a Maros menti Dobrára érve fejezte be kiszorításukat Erdélyből. Másrészt ugyancsak december 13-án törtek be török portyázók a Tömösi-szoroson át Négyfaluig, Thököly elővédje pedig 31-én Zernyestig, de ő maga is ott állt január 1–3-án a törösvári sáncok előtt. A hírek érkezésével Marsigli a biztonságos görgényi várba húzódott, a jelentésén dolgozhatott. Kevésbé valószínű, hogy már korábban megejtette vagy ezt követően a veszély múltáig, tehát úgy január második hetéig megkockáztatta volna azokat a kiszállításokat a Nyárád mentére, másfelől Beszterceig és a Maros mentén fel Maroshévízig, amelyek alapján megrajzolhatta a térkép második, kiegészítő, északnyugati lapját is, többek között az egyetlen további bevágatot, Torda vármegyéből a Dorna-medence határára, Moldvába vezető ösvénnyel, valamint Beszterce várossal, amelyet hasonlóképpen a Borgói-hágó védelmére és a Radnai-hágó teljes lezárására kötelezett, bár utóbbiak már nem jelennek meg a térképen. Egy, a bolognai rováslelek begyűjtését eredményező, katonai feladatoktól kevésbé korlátozott mikházi tartalmasabb stúdiumra is leginkább ekkor keríthetett sort, a hátralevő másfél hónapban. Görgény várából

február utolsó hete előtt távozhattott, mert a hónap utolsó napjaiban már Felső-Magyarországra ért.¹⁶

Térképek és felhasznált vázlatrajzok

Marsigli térségbeli tevékenységének a fentebbieknél részletesebb esetleges tisztázása egyrészt a vonatkozó bolognai kéziratanyag teljes feldolgozását kérné, másrészt számos ábrázolt földrajzi objektum pontosabb azonosítása-lokalizálása egy kiterjedt terepkutatást tenne szükségessé, megfelelő helyismerettel rendelkező kutató(csoport)k bevonását. Mindkettő megszervezése-kivitelezése hosszabb időt igényel, ezért – a kutatás távlati elmélyítésének előkészítése érdekében is – a továbbiakban kifejezetten a címben jelzett térképanyagra (két nagy színes térkép és öt kis fekete-fehér térképvázlat) összpontosítunk, ezt csak néhány közvetlenül kapcsolódó átjárólista stb. felhasználásával kiegészítve. A földrajzi objektumok azonosításában nagyrészt az első három katonai felmérés térképeire szorítkozunk, valamint Binder Pál idevágó munkáira. A helységnevek konkordanciáját illetően a szokásos kézikönyvekre támaszkodunk.¹⁷

1. A térképek katalógusadatai

1.1.¹⁸ *Barcasági és székelyföldi átjárók térsége és lezárásuk 1690. november–decemberben* (Nagy-Tamás-csúcs–Királyszéke–Román-Bodzai-kijárat–Ojtozi-szoros–Gyergyóbékás–[Orotva?–]Szováta hétszög)

„Erdély azon részének térképe, amelyet Thököly elűzése után látogattam meg, lezárva annak figyelemre méltó valamennyi, [a térképen] fekete-sárga átvágásokkal megkülönböztetett átjáróját. Saját kezűleg”¹⁹
BUB, Ms. 48, 43.

50 x 79,2 cm

Prov.: Luigi Ferdinando Marsigli adománya, Bologna, 1712

Bélyegző: „Biblioteca della / Bologna / R. Università”

Szerző: Marsigli-műhely

Görgény vára, 1690. december

¹⁵ Vö. PAPP Gábor 2023, 66–67. (Már itt, a 9. jegyzetben figyelmeztet arra, hogy a KISARI BALLA György 2005 az átjárók elzárását összegző térképek közül csak az egyiket közli.) Görgény vára és marosszéki székely települések viszonyához lásd ORBÁN Balázs 2006, 131–136.

¹⁶ Vö. PAPP Gábor 2023, 66–67. A Dorna-medencének ez a déli része az 1775-ös, Bukovinához való elcsatolásakor is Moldvánál maradt. A beszterceiek feladatait lásd BUB, FM, Ms. 54, 552. (VERES Endre 1906, 124. alapján). Marsigli 1691. február 27-én Kassán kezdte összeállítani a pártfőjének, gróf Kinsky cseh kancellárnak szóló jelentését (lásd DIR, IX/1, CCLII, 368–370), tehát a hónap utolsó hetében már nem igazán tartózkodhatott Görgény várában.

¹⁷ A katonai felvételeket lásd <https://maps.arcanum.com>. A történeti átjárók fő irodalma: BINDER Pál 1969; Uő 1972; Uő 1974; Uő 1995; DUNÁRE, Nicolae – BINDER, Pavel 1972. A tömösi-ósánci vázlatrajzhoz lásd még ÁRVAY József 1943. A helységnevek névalakjaihoz lásd POSCH, József 1855. és SZABÓ M. Attila – SZABÓ M. Erzsébet 1992.

¹⁸ A „113. Sicilia (Székelyföld) ...színes tollrajz térkép” katalógusbeli leírásához (KISARI BALLA György 2005, 217.) képest pótlólagos vagy módosított adatok *kurzívaltan*.

¹⁹ „Mappa di quella parte di Transilvania visitai doppo l'espulsione del Tekli chiudendo tutti li paři d'elša, che restano nottati distintamenti nella 'medema, con traverse negre, e gialle. M[anu] p[ro]pria”. (Marsigli saját címszövege.)

Mértékléc egységjelölés nélkül (*menetidő-lépték: 5 óra járás = 13,55 cm; 1 hüvelyk = 1 óra járás*)
[cca. 1:200 000²⁰]

Tájolás: *É-ÉÉNy (az északnak megírt irány [általában valóban] a helyi észak-észak-északnyugatnak felel meg) Árnyékolásos színes tollrajz*

Hegyrajz képszerűen, vakondtúrásos domborzatábrázolás

Francia-latin-magyar-német-olasz-román nyelvű helynévlejegyzésű térkép

A térképet lásd a kötet végi 1. térképmellékletként; megjelenített fontosabb elemeit (földrajzi objektumok megnevezéssel vagy anélkül) lásd az 1. táblázatban

1.2.²¹ Északnyugati kiegészítés a Barcasági és székelyföldi átjárók térsége és lezárásuk térképhez, 1691. január-február (?)

(Piricskei-hágó [Szarhegy körüli feljárói]–Székelyudvarhely–Szászrégen–Beszterce–Dornai-bejárat [Torda vármegyébe] ötszög)

„Erdély azon részének térképe [kiegészítése], amelyet Thököly elűzése után látogattam meg, lezárva annak figyelemre méltó valamennyi, [a térképen] fekete-sárga átvágásokkal megkülönböztetett átjáróját. Saját kezűleg”²²

BUB, Ms. 48, 44.

51 x 72,6 cm

Prov.: Luigi Ferdinando Marsigli adománya, Bologna, 1712

Bélyegző: „Biblioteca della / Bologna / R. Universita”
Szerző: Marsigli-műhely

Görgény vára, 1691. január-február (?)

[Mértékléc/lépték nélkül]

[cca. 1:200 000²³]

[Tájolás nélkül²⁴]

Árnyékolásos színes tollrajz

Hegyrajz képszerűen, vakondtúrásos domborzatábrázolás

Francia-latin-magyar-német-olasz-román nyelvű helynévlejegyzésű térkép

A térképet lásd a kötet végi 2. térképmellékletként; a megjelenített fontosabb elemeket (földrajzi objektumok megnevezéssel vagy anélkül) lásd a 2. táblázatban

2. A megjelenített földrajzi objektumok és azonosításuk, felmerült problémák

Térképeit fedésbe hozva, a tárgyalt térképpár a Királyszeke-tető–Cașoca²⁵–Sósmező²⁶–Gyergyóbékás–Capu [Tálhari(?)]²⁷–Beszterce hatszög területét ábrázolja, a Szászrégen–Székelyudvarhely–Nagy-Tamás háromszög és az orotvai(?) beszögellés kivételével. (1. ábra.) Marsigli általában nem egyeditette a hegyesnek ábrázolt domborzati nagyobb egységeket,²⁸ amelyek pedig természetesen megfeleltethetők hegyláncoknak, dombvidékeknek (Brassói–Háromszéki–Csíki–Gyergyói-havasok, Görgényi-havasok, Fogarasi-havasok, Borgói-, Hargita-, Bodoki-, Baróti- és Persányi-hegység; Sóvidéki- és Beszterce-Régeni-dombság). Ezeket nem számítva is, a csak valószínű Orotvával a térképmű legalább 387 objektumot jelenít meg, ebből 153-at nevesítve. További 13 objektum és közülük/kívülük 16 további név vagy névváltozat szerepel az 1690. októberben készített térképvázlatokon, és további 65 és közülük/kívülük 4 megnevezett a most közlésre kerülő barcasági és sóvidéki vázlatrajzain. Még 9 új objektum és közülük/kívülük 9 másol nem nevesített azonosítható a bolognai gyűjteményben található más térképeken, és még 11 más, 1690–1691-ben adatolt, köztük 1 újabb nevesített a Duna-monográfia kötetében.²⁹ Tehát Marsigli ekkori hozzájárulása a kelet-erdélyi

²⁰ A térkép észak-déli tengelyében valóban jó megközelítés 1:210 000-es léptéket nem általánosíthatjuk. A Vidombák-völgyének a Keresztényhavas és a Bucsecs fő tömege közötti kijáratot például a törösvári Királyszeke / La Cruce szomszédságába csoportosulnak a tömösi Köz/Predeal szomszédsága helyett, és így a Keresztényhavas fő tömege sokszorosára szélesül. Hasonló okokból, a térkép a Gyergyói- és a Csíki-havasokat összerántja.

²¹ A KISARI BALLA György 2005 által nem tárgyalt térkép.

²² „Mappa di quella parte di Transilvania visitai doppio l'espulsione del Tekli chiudendo tutti li pași d'ea, che restano notati destintamente nella medema, con traverse n[eg]re, e gate. M[anu] p[ro]pria”. (Marsigli saját címszövege. Az előző térképen található szöveggel azonos kézírás, néhány betű eltéréssel.)

²³ Vö. a 20. jegyzettel. A térkép a Maros-völgyet például kétszeres hosszúságúra nyújtja Gyergyóalfalu és Maroshévíz között, bár a valóban bejárt utak mentén a menetidő-léptéke bizonyára megegyezne az előző térképpel.

²⁴ Ha a térkép az előző térkép Székelyudvarhely–Gyergyóalfalu vonalára épített kiegészítés, ahogy tűnik, akkor a tájolása ÉK kel-

lene hogy legyen (a „felfele” irány a helyi északkeletnek felel meg), de ez csak a Beszterce–Marosvécs–Szováta tengely mentén mondható el jó közelítéssel.

²⁵ A Román-Bodza folyó menti kijárat.

²⁶ Az Ojtozi-szoros kijárat.

²⁷ Torda vármegye akkori, valószínűleg így megnevezett moldvai kijárat („Kapu Tolnaki”, lásd az átjárók leírása végén), Maroshévízről át a Dorna-medencébe.

²⁸ A hegyközi medencéket egyeditette (behátárolta és/vagy megnevezte), de esetenként felemás megoldásokkal: a megfelelő tájegység – egyben közigazgatási (rész)egység – sík jellegű részeként, hozzávéve esetenként a medenceperemi közvetlen hegykoszorút vagy belenyúló hegyvonulatot.

²⁹ Többletadatok a karlsruhei GLA, HFK, Bd. VI, Nr. 11. és a bolognai BUB, FM, Ms. 54, 604. térképvázlatán (lásd BOÉR Hunor – TAMÁS Sándor 2023): Olt és Maros forrása, Badeni Lajos tábora Bethlenfalván, valamint névvel Nagy-Küküllő mint patak, Putnatetői-hágó mint Sugia P., a Nagyerdői-átjáró Csíkszeredával és Oláhfaluval, a Tusnádi-völgyoszorulat Málná-

egykori székely ispáni terület³⁰ feltérképezéséhez 486 földrajzi objektum és 183 név/névváltozat, amennyiben jól összegeztünk.

2.1. Hegy-, víz-, erdőrajzi és településföldrajzi, földtani/gazdasági és katonai vonatkozások

A nagyobbik térkép domborzatábrázolása megkülönböztet sziklásabbnak rajzolt, de nem feltétlenül sziklás, hanem inkább novemberben már valóban jó eséllyel *havas* havasokat, ha nem is mindig egyértelmű, hogy mire vonatkozik: például a Román-Bodzától északkeletre feltüntetettek esetén csak feltehető, hogy Csihányos- és Belényeshavas került a térképre. A kisebbik térkép téli hegyei közül már inkább csak a Kelemen-havasok központi tömege és a Gyergyói-havasok északi része különül el magasabb hegységként. A lépték kapcsán fentebb jeleztük, hogy vélhetőleg a hegycsoportok között vezető utak be nem járása vezetett olyan nagyobb tévedésekhez, mint a két pozícióban is feltüntetett Keresztényhavas a kettő közötti térkitöltés kiterjedt fiktív hegyvidékkel, és az ennek következtében helyi csúcscskává zsugorított, valójában hatalmas Bucsecs-tömb, stb. Esetenként kisebb dombozati elemek is egyértelműen megfeleltethetőek, mint az Olt zögödi áttörésének bal oldali bérce vagy a baróti Vécer, ahol Marsigli éjszakai tévedése történelmet formált. A nagyobbik térkép a nagy hegyközi medencék síkját vízszintes satírozással jelöli, a Szováta–Parajdi- és a Baróti-medencét csak erdőtenként különíti el, az Olttól délkeletre eső hegyvidéken viszont az erdőt fel sem tünteti, de ennek köszönhetően legalább könnyebben egyedítheti a Gyimesek egy katonai jelentőségű erdőségét. Stb.

Három kivétellel még a nem nevesített kisebb vízfolyásokat is sikerült azonosítani, így a sófalvi

Egres-, lázárfalvi Hi-, ladóci Kotor-, Csíkmadaras alatti Köd-patakot, a vaslábi Lok-vizét stb. A szovátai Juhattal sem az azonosítása problémásabb, hanem történeti közigazgatási térképre való pozicionálása: két ága közül a Kis-Juhát Udvarhelyszéken ered, a Tekerős/Fekete-Juhát viszont Marosszéken, és helyenként összefolyásuk alatt is székhatárt képeztek, tehát a Juhát akkori közigazgatási hovátartozása nem egyértelmű. A Szováta-patakkal hasonló a helyzet: a volt Torda vármegyében ered, de Sebes nevezetű forrása Marosszéken.

A Barcaságon Marsigli kora óta másrészt számos vízmérnöki beavatkozás történt: A Tömös vizét időközben nagyrészt Brassóba csatornázták el, a brassói Köszörű-patak viszont ma is a Főtéren folyik át, de teljesen lepadolt szennyecsatornaként. A Garcsin vizét akkor még nem osztották meg a Tatrangba szakadása előtt, hogy részben Szászhermányon át folyjon alá, szintén közvetlenül az Oltba (Kis-Tatrang/Új-Garcsin – Mühl Bach), részben az Ős-Dirbába. Utóbbi viszont talán már megosztották Barcaszentpéter alatt, úgy tűnik még a régi folyását (is) követte az Oltig (a mai Scheiprisch Bach ág a Lempes tövében), másrészt a Vidombákba ömölve valóban öntözhette Botfalut is, magyarázatot kínálva annak téves pozicionálására, persze ez esetben a Vidombák/Tisztavíz végső szakasz ábrázolása téves, egy másik ágon, alább kellene beleszakadnia az Oltba. A kisebbik térkép Déda mellett is megjelenít egy vízfolyás-elágazást, a Bisztra trifurkációs beömlését a Marosba.

A helységek jelöléséhez Marsigli korábban is egyezményes jelt, „templomocskát” használt. Az 1690. októberi térképvázlatokon Brassó és Segesvár hegyen álló „templomocskája” szabad királyi városok egyezményes jelének tűnt, Székelyudvarhely „tornyos-templomocskás” jele pedig más jelentősebb

si-átjáróként, a Nyergestető átjárója, Kénos, Homoródszentmárton, Recsenyéd, Homoródszentpál, Oklánd, Miklósvár, Nagyajta, Bölön, Hídvég települések. A BUB, FM, Ms. 54, 598–601. és Ms. 88/F, fasc. 2, 5r vázlatain (2–6. ábra) mindezekon kívül: Zernyest-pataki híd még egy ösvénnyel, Plaiul Petrii, P. Plaiului, Sirna kalibái két ösvénnyel, Moécsi-szurdok, törösvári völgyszikület két sánccal, csapatokkal(?), P. Tohanița, P. Brebina, Plaiul Foi, Valea Runcului, derestyei hegyek, Várnica, alsótömösi hegyek, felsőtömösi hegyek, Csaplia, Nagyköhavas-teteje, Csíroska, Polyánkő–Ájme–Bolnok, Veres–Szenesbérc, Hegyes, Detke, Mozsár-patak, Jeremia, Anderbérc, Kiság, Batrin-pláj, Alsó-Mélyárok, Pellés–Ördögberc, Esteré–Komlós, Ős-Kis-Tatrang(?), Bács-patak, Tatárhányás és Hosszúfalu–Tömös ösvény, Döblen-patak, későbbi bodzavámi Kálváriatető, erről nézve a Teszla–(a térképen is jelzett Csukás–)Tejkihavas tömegei, Nagy-Tatárhavas és őrhely(?) a hágóján, bevágva a Leány-patak Boncuța-hágóra vezető ösvénye is, bodzamezei Tál-patak és Szigó-patak, zágoni Brusztuljos-patak, a Korondi-víz parajdi áttörése a Sóhát és a Haram

között, egy harmadik só-objektummal és egy, a sóhoz kapcsolódó épülettel, sófalvi Alszeg, Málnásítető; valamint névvel a Királyszeke (La Cruce) keresztje „Cruce”-n kívül a „Gargein”(Garcsin)-patak és -átjáró és a nagyköhavas „Cuiba[...?] M.” (Kőbába). A BUB, FM, Ms. 48, 35-ön (ezúttal) nevesített Olt- és Maros-forrás, Hargita-csúcs, Homoródszentpéter (sóaknával). A BUB, FM, Ms. 48, 36-on nevesített Marosvásárhely, Beszterce-, Sajó-, Kászon-patak, Vargyas-szurdok („Ksudako”). A BUB, FM, Ms. 48, 37-en Marosvásárhely vára és erődítendő hídfője, erődítendő hídvégi hídfő. MARSILI, Ferdinando 1726, II, 59–60. és Tab. 1 és 22: a Berecken és Mikházán azonosított római castrumok külön rajza is, valamint még két mikházi római épületmaradvány a Nyárad-vizével („Snarat”), az akkori faluval és a római úttal a Maros-mente felől; Uo., III, Tab. 8: hargitai savanyúvizek-gázömlések. A MARSILI, Ferdinando 1726, I, Tab. 34 részletesebb és pontosabb vízrajza viszont már nem az akkori saját felvételén alapul, vö. PAPP Gábor 2024, 124.

³⁰ A székelyi ispánság a görögényi uradalommal, a besztercei ispánsággal és a brassói ispánsággal.

kiváltságos városokénak. Ezúttal azonban a szabad királyi város Beszterce esetében is „tornyos-templo-mocskás” jelt találunk, mezővárosoknál máshol viszont miniatűr látképet (ikont), mint a „palánkos” Földvárnál, ezért most Brassó esetében is kérdőjeles, hogy a hegyen álló tornyok szabad királyi várost jelentenek-e mégis, vagy csak a Fellegvárat érzékelte-tik, ugyanis Görgényszentimre esetében a magaslatot koszorúzó görgényi várat ábrázolják így hegyen. Barcarozsnyó jelölése is hegytetői fontosabb települést tűnik érzékelteni, és Rozsnyó is mezőváros volt, bár csak a menedékvára emelkedett hegyen, fölötte. Lehet az októberi térképek Brassója, Segesvára is csak hegyi erődítményes várost kívánt megjeleníteni.

Néhány tévedés a helységek pozicionálásában: A Barcaságon Botfalva – mint már említettük – Barcaszentpéter helyére került, utóbbi a Tömös mellé, Szászhermány pedig jócskán délnyugatra, a Dirbán túlra. Kőszvényesremetéről Görgényszentim-rére Felső-Köhéren és Alsó-Oroszin át vezet ma az út, értelem szerint valóban a Köhér-, majd az Oroszi-patakon átkelve, de a folyásuk mellé feltüntetett Szentmihálytelke és Kincses tévesen szerepelnek ott, mert valójában az Oroszi-patak ugyanazon kis mellékága mentén települtek. Stb.

A helységek azonosítása is lehet csalóka: Sófalva egyszerűen a mai felsősófalvi egyház települése, mert Alsósófalva jóval később önállósult. Tohán esete már bonyolultabb, mert az akkori Tohán ortodoxiához hű lakosságát 1761-ben, a Habsburg-határőrség-szervezéskor áttelepítették az akkor létesített Újtohánba, és az akkortól Ótohánnak nevezett települést görögkatolikus határőrlakossággal töltötték fel – ez viszont ma Zernyest része. A töröcsvári Királyszeke mellett Marsigli feltünteteti Sirna kalibáit, és Širnea ma is szórt, hegyvidéki település, míg a határőrvigá-zásra kötelezett Kézdiszékről a kötelezvényekben említett Baksafalvát már hiába keressük önálló hely-ségként: időközben Kézdiálmásba olvadt.

Gazdaságföldrajzi egyezményes jel a sólelőhe-lyeké. A sófalvi ilyen jelpárt Marsigli részletesebb vázlatrajza magyarázza: a felső sóréteget két szomszédos oldalon is fejtették. (6. ábra.) A sóbánya-jelek mindenestre nem természetföldrajzilag pozicionált objektumok, hanem Sófalva helységhez rendelt egyezményes jelek, a *Danubius...* szerint is *parajdi* a Sófalva sókibúvása.³¹ A Persányi-hegység tövében jelzett előfordulás kérdésesebb, de Persányon is van ma is sós fürdő. Csíkmadaras mellett másrészt ágyú-golyó-gúla jelöli az önálló erdélyi fejedelemség korá-ban törvények tárgya vasművet. Utóbbi már katonai jelentőségű egyben. További katonai objektumok

a még a Visconti-kiadta 1699-es térképen is stilizált alaprajzokkal megjelenített határerődök, akár a vár-árkot is feltüntetve. Egyezményes jel vörös „bástyák” kerítik a Marsigli által katonai logisztikai bázis tele-pítésére javasolt helységek³² jelét, de megjegyzendő, hogy valamennyi ilyen településnek volt erődítmé-nye: templom- vagy várkastély. Brassó esete ismét kérdéses, helységjele valószínűleg szintén ezt a ’ka-tonai bázis’ elemet tartalmazza egyebek mellett. Az átjárókat (bevágásukat) ugyancsak egyezményes jel jelöli: a Marsigli címszövegében említett, az útvona-lat ott keresztező, ívelt fekete-sárga bevágásjel.

2.2. Útvonal- és átjáróföldrajz

Az ismertetett térképpár az útvonalakat is csak az átjárókban és közvetlen térségükben jeleníti meg. A latin *passus* (német *Pass*, magyar *szoros*) inkább egy hosszabb – a határszorosok esetében a két vám közötti – útszakaszra és megfelelő létesítményeire vonatkoztatható, Marsigli „P[assus]”-át ezért *átjá-róval* fordítjuk, amely határátlépővel, bevágottként ábrázolt szűkületekkel ragadható meg. Egy részük pontosan azonosítható, főleg a fontosabb útvonala-ké – legyenek azok szekér- vagy csak mállás utak –, ezeket a térképpár kettős pontozott/szaggatott vonal-lal jelöli. A mai utak gyakran nem a régiek nyomvo-nalát követik, különösen a változó csapású ösvények 1690–1691. évi pozicionálása problémás, de egyes – nyáj átterelésére alkalmas – plájokat, csempészút-vonalakat már Marsigli is egyértelmű, hogy nem járt be személyesen, hogy pontosabban pozicionálhassa, tehát részünkről sem indokolt. Az ösvényeket, plá-jokat a térképpár egyszerű pontozott/szaggatott vo-nallal jelöli.

a) A zernyest–töröcsvári átjárók:

– A Tamásfő átjárója viszonylag könnyű, de na-gyobbat kerülő alternatívája a Töröcsvári-szorosnak: a Királykő sziklatömbje mögött nyugaton, a Ta-más-Barcájából a Plaiul Foi gerincen jutott ki Ta-másfőnél a kárpáti főgerincre, onnan ereszkedett be a Dâmbovița völgyébe.

– A Zernyest-patak átjárója alatt egy olyan ös-vény(csoport) érthető, amely Zernyest fölött nem a Barca, hanem a Zernyest-patak (Schlucht Bach) mentén indult, és rögtön a Magura keleti lábainak megkerülése után, a pesterei letérőnél kapaszkodott ki a Zernyest-völgy és a Valea Plaiului közti, délnyu-gatnak tartó Plaiul Pietrii gerincére. (2. ábra.) Ezt követően megkerülte a Törcs nyugati forráságait, és délnek tartott a főgerincen, a Clăbucet–Paltin szaka-szon. Sirna felett átelleni oldalgerincen indult le Podu Dâmbovicioarára. Volt olyan leágazása is, amely Sir-

³¹ Vö. NAGY Levente 2011, 43–44.

³² MARSILI, Ferdinando 1726, 46. és Tab. 13/[1]. (Értelmezé-sében Boér Máté segített.)

nától visszakerült a fő kilépő Királyszékéhez, tehát csak a Töröcsvári-szoros erdélyi szakaszát kerülte meg.

– A vámos Töröcsvári-szorosban a nagy út (Drumul mare, Drumul țării) a Királyszékére kapaszkodott a vár melletti, kétszeresen elsáncolt völgyszűkülettől. (Lásd a 3. ábra bal széle mentén.) A Királyszéke (La Cruce) keresztjétől („Cruce”) 1 km-re dél-délkeletre következnek csak az ábrán már nem látszó tulajdonképpen kilépő a fő vízválasztón (Giuvala-hágó) – közvetlenül mellette a közigazgatási határ Brassó megye javára módosult ugyan Fundățița odacsatolásával, de a kilépő helyén a mai megyehatár is az egykori országhatárt követi.

– A Porții átjárója korábban valószínűleg Portától – Töröcsvár polgári településmagja a Porta-vízének a Töröcsbe ömlésénél –, a Porta völgyéből indult a Preduș felé, a Strunga ösvényein át a lalomița völgyébe (a mai Prahova megyébe). Ekkori, alternatív indulása már a töröcsvári vár fölött vált ki a nagy útból, kikapva a Töröcs mellékvize Valea Rece és a Porta-vize közötti gerinccre – utóbbi ösvény nyolcvan évvel később, az első katonai felméréskor is sokkal jelentősebb volt, őrhelyekkel telerakva.

– A Magura átjárója nem határkilépőre vonatkozik, hanem a hegy dél-észak általános irányú (a határon jóval belüli) ösvénycsoportjára, Moécs és Zernyest között (mint valószínűleg az Alsómoécs – Valea cu cale [’utas völgy’] – Magura-főgerinc – Plaiul Tătarului), amelyen át Thökölyék úgy kerültk meg a töröcsvári völgyzárát, hogy egyben azt a zernyesti útzárát is, amelynél Heisler tábornok és Teleki Mihály a Zernyest-patak Barcába ömlése alatt várták őket 1690-ben. (Lásd ugyancsak a 3. ábrán, pontozott vonallal a töröcsvári nagy úttól a lapalji Magura havason át, majd a Zernyestet jelölő „templomocskához” ereszkedve.)

b) A rozsnyó–prahovai átjárók a Vidombák-völgyből:

– A Morar átjárója a Curmătura Morarului nyeregére vonatkozik, ide kapaszkodott ki az az ösvény, amely a forrásait leginkább megközelítve hagyta el a Nagy-Vidombák völgyét, majd a harmadik katonai felvétel 1:25 000-es térképváltozata szerint Sinaiára ereszkedett be (valójában Bușteni-re).

– A Diham átjárója a Nagy-Vidombák völgyéből már a Fräsinet beömlésénél utóbbi völgyébe térhetett ki, innen kapaszkodhatott ki a Strempef-kopf–Aschenkopf (Căpățâna Strâmbului – Măgura Baiului) gerinccre, a mai Diham-menedékház útján ereszkedve be Bușteni felé.

– Az 1690-ben feltüntetett „Andre”-átjáró valószínűleg hibásan van a dihami szomszédságba

feltüntetve, bár lehetett annak is ott egy alternatív ösvénye. A megnevezés alapján az Anderbécnek a Garcsin fejből, a Nagyköhavastól délkeletre kilépő ösvényét tüntethették fel tévedésből a dihami és a forbani közé.

– A Forban átjárója a Fräsinet völgyét északról kerülő alternatív ösvénye a dihaminak, amely a Forban nyergénél kétfele vált. A nyugati a Forban-csúcson (Neuschneeberg) át tartott délnek, hogy a Căpățâna Porcului mellett, a határon egyesüljön a dihamival.

– A Poiana Raichii átjárója a fő rozsnyó–bușteni-i út, amely a Kis-Vidombák–Schotterbach vonalat követte, a Keresztény-havas és a Bucsecs között, és Sibotnál lépte át a határt.

c) A Tömösi- és az Ósánci-szoros átjárócsoportja:

Sokáig a tömösi és az ósánci fő útvonal is legfeljebb mállás út volt. 1690-es térképünk a tömösit már jelentősebb útnak ábrázolja, az ósáncinak viszont csak az elejét, Hosszúfaluból a Garcsin Tatrangba ömléséig. Marsigli elővázlatán (4. ábra) mindkettő jelentősebb út, sőt az ósánci nyugati leágazása, a doftánai/kis-tömösi (Predeluș-hágó) is. Tény mindenestre, hogy az ósánci vám csak 1784-ben létesült, előtte tiltott útnak számított.³³

– A Vlădeț ösvénye valójában csak a Tömösi-szoros kilépőjének (Köz) a megkerülését szolgálta, Felsőtömösnél szakadt ki a főútból, a Vlădeț-patak mentén. Vlădeț ma már beépült, és Predeal város legnyugatibb negyede (Strada Trei Brazi). Fontos másrészt, hogy annak a Sibotnak a közvetlen keleti szomszédságában található, amely Rozsnyónak a Poiana Raichii-i átjárója.

– A fő kijárat, a Köz (Predeali-hágó) vámos átjárója nagyjából akkor is azt a nyomvonalat követte, amelyet a mai országút.

– Keletre tőle nem sikerült azonosítanunk a Goiplay névvel feltüntetett átjárót, de földrajzilag leginkább a mai predeali kisebbik vasúti alagút fölötti feljártú Csapliatető/Cioplea–Boristok(?)Pristoc útvonal feleltethető meg ennek a széles ösvénynek. A Csapliatető ma Predeal város legkeletibb része (Bulevardul Libertății).

– A Száraz-Tömös fejből, tehát szintén a mai vasút nagy kanyarának térségéből innen keletre következő kilépő a Susai-.

– Még keletebbre már az ósánci csoport határát-lépői következnek. Mindjárt a Tatrang fűrészmezei beömlésű mellékvize, a Garcsin völgyéből is vezetett út a Prahova-völgybe: az Anderbéc ösvénye. Erdélyi indulását fel is tünteti az 1690-es térkép, de folytatását valószínűleg a Diham és a Forban átjárói között jeleníti meg, tévesen. Ez esetben az „Andre” valójá-

³³ DUNĂRE, Nicolae – BINDER, Pavel 1972, 95.

ban a Tömösi- és a Kis-Tömösi-szoros átjárócsoportjai közötti kijárat.

– Az ósánci völgyzár a Garcsin beömlése fölött található. Töltése nemcsak a Tatrang, hanem másik mellékvíze, a Döjtene (erdélyi Doftána) völgyét is lezárta, így négy utat/ösvényt ellenőrzött. Közülük:

– A Doftánai-átjáró (a Kis-Tömösi-) az erdélyi és az oláhországi Doftána folyó menti út kijárat.

– Ezt kerülte kelet felől a Hidegvölgyi-ösvény, majd a

– Vajda-plája. Mindkét utóbbi ösvény a Döjtene völgyéből kapaszkodott ki.

– Legfontosabb azonban a Tatrangvölgyi-átjáró volt, amely akkor még a folyó forrásának közelében lépte át a határt, és nem a mai Bratoceai-hágónak, egyáltalán a Babarunca-völgy irányába vezetett.

d) Bodzamező átjárói:

– A Barcaság felől a Nyéni-út (Oláh út / Bleschen Weg),

– Háromszékről a Zágoni-út vezetett fel a Bodzamezőre, ott összetalálkozó szekérutakként. Innen kezdődött a tulajdonképpeni Bodzai-szoros, a Tatárhavas-hágójának útja, a mai Bodzavámról át egyrészt Slonba, a Teleajen völgyébe, másrészt a Kis-Tatárhágó felé letérve, Bodzavásár (Buzău) felé. (5. ábra.) A román névváltozat, a Tabla Buții 'a bodzai határjel' jelentésű (valójában 'stălpul cu pajură, de la graniță, cu denumirea trecătorii').³⁴ A Buzii-t félreértett német olvasat ejtette *zé* helyett *cettel*, *Bucijnak*, ezt alkalmazták vissza román *Buții*-nak. Tehát a Tabla Buții helyenként felvetett „jelentése”, 'a(z itt szállított boros) hordók fennsíkjá', teljes félreértés.

– A szekérút a térképen és a vázlaton is a Nagy-Bodza mentén halad, a Leánymezőtől pedig a Bodza két forrása, a Tatár- és a Leány-patak közötti gerincen kapaszkodik ki a hágóig, de párhuzamosan a Béli-plájon is vezetett fel ösvény, a Nagy- és Kis-Bodza közötti gerincen, ha ez nem is jelenik meg a most tárgyalt ábrázolásokon.

– A (Román-)Bodza áttörése a Kárpátokon (Bodza Parvus Passus, vagyis Kis-Bodzaszoros) történeti földrajzi értelemben nem *szoros*, a kifejezést itt legfeljebb természetföldrajzi terminusként használhatjuk a szurdokvölgy, völgyszűkület szinonimájának. Ilyen jellegű szakaszát (Szentlászlóköve, ma Buzău megyében) még száz évvel később is megkerülte az átjáró ösvénye, kikapaszkodva a Bodza-völgy bal partjáról a föléje magasodó itteni *Királyköre* ('országhatár'), másfelől a jobb oldali, a Bodza és a Szilón közti vízválasztó-gerincre.

e) A Háromszéki-havasok ösvénycsoportja:

– Zágon ösvénye, mellyel Kisvészpusztáján egyesült a

– Papolc ösvénye, majd a Köztetőn át a Rozsdás-patak fejébe ereszkedett, oda, ahol a patak forrásai egyesülnek (Kadan, vö. a „Kadan Passus” megnevezés), innen az út a Nagy-Baszka folyóba ömléséig – a mai Kommandó, vö. a Marsigliék után kialakított határőr-parancsnokság – a Rozsdás-patakot követte, majd felfele tartott a Nagy-Baszka mentén, és a Kupán–Manyicska gerincen a Lakóca nyugati tövébe kapaszkodott.

– Csomakőrös ösvénye az északibb, kőrösi Köztetőn át („Kiz Passus”), majd a Toplica-patakon leereszkedve érte el ugyancsak a Nagy-Baszkát, a mai Kommandó felett, a Kupán lábánál, itt csatlakozott rá az előbbi ösvényre.

– Kovászna ösvénye a kovásznai Széllapun és a Kovásznai Pilisen át érte el a Nagy-Baszkát, a Kozmáknál, innen indult fel a Lakóca nyugati tövébe, ahol az előbbi ösvénnyel egyesült.

– Gelence ösvénye a Nagy-Gelence-patak és a Csorgó-patak közti gerincen, majd a Zernyéről a Nagy-Baszka fejét átvágva érte el Basaasztalát és onnan a Harai(tető)t, itt fonódott rá a Lakóca felől érkező, már egyesült ösvényre (lényegében csak annyit téved a térkép, hogy nem a Kovászna ösvényébe csatlakozott be előbb).

– Végül a Harai (keleti) oldalán az átjáró áthaladt a két (a Varánca-, valamint a Zabola-)Putna közén, és a vízválasztó Coza-pláján Coza faluig ereszkedett (utóbbi ma Tulnici része). Az 1690-es térképen a harai kijáratnál a „Kasoka Passus” név áll, de Cașoca valójában a (román-)bodzai átjáró („Bodza Parvus”) oláhországi kijáratában található. Marsigli feljegyzéseiben a zágoniak által figyelt átjárókhöz tartozott mindkettő,³⁵ tehát a Lakóca (< La Coza) hasonló *-a-o-a* tagolása miatt, emlékezetből történő pozicionálás alapján téveszthették őket össze.

A Kádár-út másrészt az Ojtoz-fejet átvágva, az Ozsdolai/Musáti-hágón, az Írottkövel jelölt sóhavasi kilépőnél ért át Moldvába, előbb a Varánca-Putnához beereszkedve, majd Tulnicinál egyesülve a lakócai átjáró útjával, hogy a Zabola-Putnának a Valea Sării település fölötti beömlését (Prisaca – a középkori magyar gyepe?) követően Focșani környéke, tehát az egykori Milkóvásár felé tartson.

A jelen dolgozat egyértelműen legkedvesebb járulékos hozadéka: a mai Kovászna megye legmagasabb csúcsát jelölő *Lakóca* név valójában a *kozai*, tehát a *La Coza* átjárót jelenti, amely – talán magyar (< *köz*) etimológiájú, de mindenképpen eredeti román gram-

³⁴ Vö. a második katonai felmérés térképén a Román-Bodza völgyszűkülete fölötti határkilépő neve (*Tabla Cheii*).

³⁵ BUB, FM, Ms. 54, 545r, 642v, 644r–v.

matikájú, tehát használatú – nevet a katonai térképére víve, annak záró hangját utóbb német ajkú tisztek nem zének, hanem *cet*nek olvasták, akárcsak a Tabla Buzii esetében. A moldvai, 1790-es első katonai felmérés hadmérnökei azonban ugyanezt (franciásan?) *Lekeutz* formában örökítették meg, majd az első világháború utáni impériumváltás nagy névújításai során a kivitelezők túl magyarnak találva a román *La Cozát*, végleg egy *Lăcăuș* alakra „románosították”.

f) Ojtozi-szoros (már az új, a völgyben):

– Az 1690-es térképre a Sósmező alatti Rákóczi-vár erődítményeinek is felvázolták az alaprajzát, ahogy azok az Ojtoz völgyét zárják, ezzel is megerősítve, hogy a nagy út – a brassói szászok szóhasználatában az *alsó* moldvai kijárat – ekkor is a völgyben haladt. Itt megjegyzendő, hogy korábban a régi főút a Magyarostetőtől északra található Királyútián haladhatott, valószínűleg már a berecki római táborhelytől kikapaszkodva északra a Micskebérc–Majlátponk–Gyepártető vonalon, hogy a Hajdúksáncánál a Lemhény felől érkező sóutat (Sóbérc-plája) keresztezve, csak attól északra forduljon keletnek, a Kishavas felé, majd kövesse a Csernikán át Tatrosvásárig az Ojtoz és a Szalánc vízválasztójának a gerincét.

– Az említett, Lemhény feltüntetését indokló nyugat–keleti irányú sóösvény a mai Ojtoztelepnél, a Brezáj-plájon át érte el az Ojtozi-szorost.

g) A Kászon körüli havasok ösvényei:

– Kászon fő megközelítését már akkor a Nyergestetői-hágó és a Kászon-völgy szekérúti biztosították, Alcsík, valamint Felsőháromszék irányából. Az országhatáron kivívó ösvénye azonban, amely Úz Passusként szerepel, Nagykászonból (Jakabfalváról) kapott ki a Répáttetőn át a Kétbardoca lápos térségébe – a felsőháromszéki Bardocát ma Lassúágnak nevezzük, míg a tőle keletre vele párhuzamos Veresvíz egykori felső völgyszakaszát épp a másik Bardoca-patak kaptálta az Úz hátráló eróziója. Az első katonai felvételen a két Bardoca között még bifurkációs hidrográfiai összeköttetés van feltüntetve. Innen, az 1935 utáni esztelneki Csángóteleptől (a Kút-patak–Baska-patak mentén) és a korábban üveghutás Lóbérctől (a Piripó/Prepoj–Baskahavas–Úzvölgytelep gerincen) is ösvények tértek be az Úzhoz és annak moldvai kilépőjéhez, de a Lóbérctől kelet felé továbbvezető ösvény is Moldvába tartott, a Kis-Nemere két országekijáratához. Lóbérctől másrészt délnek is ösvény ereszkedett be Esztelnekre.

– Az 1690-es térképen az Úz legfelső szakasza esetleg az említett Baska-pataknak is megfelelő lehet, ez esetben vonatkozhatna a „hauas” a Káposztáshavasra. De az Úz völgyébe Csíkszentgyörgyről is ösvény

vezetett a térkép szerint, a Havastetőn (Óriástető) át. Ennek az ösvénynek egy leágazása az Óriástetőről északra tartva, átvágott a Csobános fején, és leginkább a Vágássaroknál kapaszkodva ki a Csobános és a Szulca közötti gerincre, azon ereszkedett végig a sólyomtári határkilépőig.

A bonyolult ösvényhálózat – topológiailag legalábbis – meglepően pontos ábrázolásúnak tűnik, nem lepne meg, ha Marsigli itt személyesen is megfordult volna, mondjuk a Kétbardocánál és az Óriástetőn.

h) A Gyimesek kijáratai:

– A Farkashavas ösvénye Szépvízről indult, átvágta a Tatrosfejet, majd a Farkashavason át Csügésre rövidített.

– A szekérút (a brassói szászok moldvai *felső* útja) Szépvízről a Széphavasra kapaszkodott (Frumoasa), majd a Pogányhavason át ereszkedett be Gyimeslokra, hogy a Tatros követve, Gyimespalánknál lépjen ki Moldvába. A Széphavasról a vázlat szerint ösvény vezetett a Hidegség mentén, majd a Hosszúhavason át Bálványoshavasra is, de ez lehet, hogy csak egy Bálványospatakáról induló ösvény elrajzolása.

– A Tarhavas ösvénye Gyimesbükkről, a Tarhavas-pataki őrhelyen át indult ki Moldvába, hogy a csudomiri későbbi határsánnál, tehát a Tarhavason lépje át a határt.

– A Bálványoshavas Gyimesbükkről induló ösvénye a Bálványos-pataka–bálintsorka(i őrhely)?–Bálványoshavas nyomvonalon vezetett a meleghavasi határkilépőhöz.

i) Az Aranyos-Besztercbe vezető gyergyói átjárók:

– A Tarkó ösvénye(i) fel- és középcsíki falvakból vezettek fel a Naskalaton át a Tarkóhoz, ahonnan a Vetén és a Szurdukhegyen át Békás(lok)ra.

– Békásloka ösvénye a Békény-völgyéből kikapaszkodva, a Szálkássarok gerincén ereszkedett be Vereskőlokára (a másfélszáz évvel később keletkezett mai Gyilkos-tó helye), ahonnan szintén a Szurdukhegyen át, az előbbibe kapcsolódva került meg a Békás szurdokvölgyét, hogy aztán Moldvában Karácsonkő (Piatra Neamț) felé tartson.

– A Piricske lóval járható málhás útja Ditróból és Gyergyószentmiklósról a Piliskehavason és a Tártármezőn át jutott el a Putna-patak, majd a Tölgyes völgyébe – a Piricske a mai Tölgyesi-szoros régi rövidítője, Németvásár (Târgu Neamț) irányába.

j) A Dorna-medencébe vezető Torda vármegyei átjáró:

A Marsigli-féle kisebbik térképen található, legészakibb ösvény kilépőjének a neve biztosan elírás:

„Kapu Tolnaki”. Nem a székely Gyergyóból, hanem a vármegyei Déda felől indult, a hegynek csak Maroshévíznél fordulva, ez pedig azt valószínűsíti, hogy a Kelemen-havasok központi tömbjétől keletre található, volt Torda vármegyei kijáratról van szó, a dél-dornai, akkor még Moldvához tartozó úgynevezett *revendikált* – 1769-től Habsburg–oszmán határrendezéssel visszakerült – havasok déli peremén.

– Görgény vára felől a Maros völgye mentén lehetett ide eljutni, átkelve a Marsigliék által utóbb szintén lezárt, Ratosnya és Palotailva között még a Lipszky-féle térképeken is Remecel-passzusként szereplő völgyszoroson (Defileul Mureşului Superior). A folyót Maroshévíznél elhagyva, a helység patakának fejébe vezetett (Valea Toplița), tehát „în capul Topliței”. A Tolnaki valószínűleg mégsem ebből olvasódott félre, mert ugyanitt tételezhető fel egy korabeli másik helynév, egy

– „Capu Talhari(?)” (‘Zsiványfő’, vö. *Poiana Tălharilor, Preluca Tălhari, Bâta Tălharii* itt a Toplica-patak és az Aranyos-Beszterce forrásainak a fejében), a Plaiu Dornii felé való határkilépőnél. Nyugatabbra már csak a túl magas Kelemen-havasai főgerinc biztosíthatna észak–déli ösvényt, keletebbre pedig már nem tordai, hanem ditrói (gyergyói székely) lett volna a legközelebbi kijárat.

3. A vázlatrajzok adatgyűjtése

Mind az öt azonosított vázlatrajz 1690. végi: az időben valószínűsíthető utolsóról is bekerült a korábbi, nagyobbik térképre a parajdi Sóhát két bányája. Hozzávetőleges területi viszonyulásukat a térképekhez lásd *1. ábra*. Számos földrajzi részletük azonban felhasználatlan maradt, ezeket fontos még azt megelőzően ismertetni, hogy a két térkép adatait táblázatokba rendeznénk

3.1. A „Zernyest-pataki átjáró” indulása

(*2. ábra*)

A DNy-nak tájolt vázlaton – ahol tehát a „felfele” irány a helyi DNy-nak felel meg – a bal alsó sarki Töröcs-folyó és a jobb felső sarki havas [ott Nagy-] Királykő között a havas Magura, a Pârâu Plaiului patak, a Plaiul Petrii gerinc, majd a híddal és mindkét partján ösvénnyel ábrázolt Zernyest-patak következik.

3.2. A töröcsvári–zernyesti átjárók térsége

(*3. ábra*)

A DNy-nak tájolt vázlaton – ahol tehát a „felfele” irány a helyi DNy-nak felel meg – a Királyszéke (keresztje: Cruce) felől érkező nagy út a szomszédos sirnai kalibák ösvényeit is befogadja, és a Barcács-

ka (Valea Ulmului) beömlésénél ér be a Töröcs (itt még „Moécsi-patak”) mellé, elhalad a Simon-patak beömlése mellett, majd a töröcsvári vár tövében párhuzamos két sánc zárja el a völgyszűkületben, amelyeken belül a vázlat csapatokat(?) is feltüntet. Töröcsvár és a helységleles Zernyest között a Tohanica-patak fut le a Magura havas aljából, és a Magurán át érkezik Zernyestre Moécs felől az 1690. augusztus 21-én Thökölyék által használt, pontozott vonallal jelölt ösvény is. A Magura mögött a vázlat függőleges tengelyében a Királykő havas látszik, a Királykő átelleni oldaláról a Tamás-Barcája indul, és összefolyik a Barca másik két ágával, a Valea Runcului-jal, majd a Groset-Barcájával. Tohánnál ott a Brebina vize is.

3.3. A tömösi–ósánci átjárócsoportok útjai és ösvényei (*4. ábra*)

A vázlat menetidőléptékes, tájolásra viszont nem egységes, hanem D-DNy-itól DK-ig tájolt, tehát a párhuzamosnak rajzolt fő („felfele”) útirányok a helyi D-DNy-nak (Tömösi-szoros), de akár a helyi DK-nek (Ósánci-szoros) megfelelőek is lehetnek. A lépték felett nyugatról keletre, a derestyei hegyektől (mögöttük a Keresztényhavas-hegycsoport délkeleti lábai: Várnica, alsótömösi hegyek, Keresztényhavas, felsőtömösi hegyek) a Tatrang folyásáig (jobb partján a Csukás Komlós–Estere-, majd Ördögbérc–Pellés előgerincével): Előbb a Tömösi-szoros a Tömös-völgy bejárata Tatárhányástól fel egészen a három helyen is bevágott útú és erődítményes-árkos Közíg és a Csopliáig, ahol a nagy útból levált ösvénypár lép ki Erdélyből. Majd a Négyfalu (Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu) előtt a Tatárhányásnál kilépő Ős-Tömös, a bácsfalui forrásával (Bács-patak) ábrázolt Dirba, egy csernátfalui Dirba(?)-forrással ábrázolt Ős-Kis-Tatrang(?), a falvak mögött pedig egyenként hátra talán a Csiroska, a Bolnok–Ajmeg–Polyánkő és Veres–Szenesbérc gerincek, a Hegyes–Detke–Jeremia hegység a Mozsár-patakkal. Mindezek mögött, a Tömös és a Garcsin között a Nagyköhavas elején-végén sziklás főgerince a Kőbá(bá)tól („Cuiba[...?]”) a Nagyköhavas tetejéig. Az egyetlen nagyobb hiba a Garcsin és a Tatrang viszonyával van: a vázlat ábrázolta összefolyásuknál a Garcsin valójában a Kisággal találkozik, közöttük húzódik hátra ösvényével D-DNy-nak az Anderbérc, míg a Tatrang már a Mozsár-patakot felvett Garcsinnal ömlik össze, a hegyek közül épp kilépve. A Tatrang ide valójában a Garcsinnal csaknem derékszöget bezárva jut el, középső folyásának rápozicionálása a Kiságra az egész Csukjon–Zánoaga-tömböt kiiktatja, ez okozza a vázlatrészek ennyire különböző tájolását. A Tatrang felső folyása ezzel szemben a valóságnak megfelelően gyűjti be az Ósánc alatt az Alsó-Mélyárok és fölötte a Döjtene (Erdélyi-Doftá-

na) vizét (utóbbtól a Batrin-pláj gerince választja el), a Döjtene völgye pedig a Vajda-plája és a Hidegvölgy kijáratait, utóbbi ösvényének olyan bevágásával is, amelyet az 1690-es térkép a Vajda-plájára pozicionál. Az Ósánc völgyszikületén túli Ékmezején a döjtenei út már a Szászjánosvölgye-vizénél kitér a Tatrang völgyéből.

3.4. A bodzai átjárócsoport útjai és ösvényei (5. ábra)

A feltüntetett fő tájolása szerint D-nek tájolt vázlaton – amelyen azonban a „felfele” irány szakaszonként más és más helyi iránynak felel meg – az Oláh út Nyén helyégből a Bodzamezőre visz ki, majd onnan fel a Bodza mentén a Kis-Bodza és a Döblen beömlése közé (egy majdnem déli, halványabb tájolásjelnél), megkerüli ott a későbbi bodzavámi Kálváriatetőt, és kikapaszkszik a Tatárhavas-hágóra. A Leány-patak és a Tatar-patak közti utolsó szakasz be van vágva egy őrhelynél(?), akárcsak a Leány-patak mentén leváló ösvény a Boncuța-hágó felé. Jobbról a Teszla kúpja, a Csukás, legtávolabb a Tejkőhavas csúcsai látszanak, a határra érő út mellett balról pedig a Nagy-Tatárhavas. A Bodzamezőről másrészt a Bodzán lefelé is jelentős út vezet, de a Tál-patak keresztezése utáni, a Bodzával párhuzamos patak „menti” vezetése tévedés, ahogy a Tál-patak nyomvonalának javítása is – az ábrázolt párhuzamos patak valójában két vízfolyás: egyikük a Kisborosnyó irányából érkező Kotor-patak legalsó szakasza, másikuk viszont egy ellenkező irányba, a Tál-patakba folyó ér, a Szigó-patak. A Bárkányi-patak beömlése környékéről aztán a nagy út Zagonba visz át, fel a Bárkányi-, majd le a Brusztuljos-patak mentén, de a Bodza mentén is ösvény halad tovább a határ felé, két helyen is bevágva.

3.5. A parajdi Sóhát Sófalva mellett (6. ábra)³⁶

A vázlatrajz K-ÉK tájolású – tehát a „felfele” irány a helyi K-ÉK-nek felel meg –, és a parajdi Sóhát egy nagyobb sókibúvásának külszíni fejtésbeli metszetét is ábrázolja, vele együtt egy alsó, patakmeder-közeli másik sókibúvást,³⁷ másrészt egy madártávlati látképet is ad, amelyen *egy másik* fejtés is látszik. Problémás, hogy a térkép részen a Korondi-víz bal partjára pozicionált településnek temploma van, holott az itteni sófalvi Alszegnek 1762-re épült csak külön temploma.³⁸ Valószínűleg egy gazdagabb, de ugyancsak jelképes helységmegjelölésről van szó. A Korondi-víz befogadja a Málnásitető sarka mögül beletorkolló Egres-patakat, majd a Harom magaslati és a Sóhát közötti parajdi völgyszikületen áttörve, édesvízzel öntözi a túloldali parajdi síkságot. Mind a térkép részen, mind pedig a madártávlati látképen megjelenik itt a sófejtések mellett egy épület, amely már nem egyezményes jel jellegű: lehet a sóbánya épülete vagy a sókitermeléshez és -kereskedéshez kapcsolódó kamarai épület. A Sóhát után a Korondi-víz a Kis-Küküllőbe ömlik.

Köszönetnyilvánítás

A BUB, FM, Ms. 48, 43–44. térképeinek, az Ms. 54, 598–601. és az Ms. 88/F, fasc. 2, 5r vázlatrajzainak reprográfiját és közlésük lehetővé tételét Martina Carolinak, Giacomo Nerozzinak, Elisa Pederzolinak, Silvia Tebaldinak, Maria Pia Torricellinek (Bolognai Egyetemi Könyvtár, Bologna) köszönjük, a vázlatrajzokhoz stb. Nagy Levente (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Román Filológiai Tanszék, Budapest) közvetítésében, az ő kutatómunkája révén jutottunk hozzá.

- Tamás Sándor – Kovászna Megye Tanácsa, Sepsiszentgyörgy, Szabadság tér 4., RO-520008; tamassandoruj@gmail.com
 Papp Gábor – Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ, Magyar Természettudományi Múzeum, Ásvány- és Kőzettár, Budapest, Ludovika tér 2-6., HU-1083; papp.gabor.min@nhmus.hu
 Boér Hunor – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520055; boerhunor0@gmail.com

³⁶ Az előző lapon feltüntetett címe: *Relatione piu distinta del sale.*

³⁸ PESTY Frigyes 2013, 20.

³⁷ Vö. MARSILI, Ferdinando 1726, III, 46. és Tab. 13[1].

Közgyűjteményi források

Biblioteca Universitaria di Bologna, Bologna (BUB)
– *Collezione Ferdinando Marsili* (FM)
Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSZK)
– *Térképtár* (TK)

Irodalom

DIR, IX/1 = *Documente privitoare la istoria românilor*, IX/1 (1650–1747) (öszeáll. Eudoxiu Hurmuzaki), Bukarest, 1897.

*

ÁRVAY József

1943 *A barcasági Hétfalu nevei*, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.

BARTOS-ELEKES Zsombor

2020 *Mappae Comitatum Transylvaniae*, Iskola Alapítvány, Kolozsvár–Sepsiszentgyörgy.

BINDER Pál/Paul/Pavel

1969 Drumurile și plaiurile Țării Birsei, *Studii și articole de istorie*, XIV, 207–218.

1972 Drumurile și plaiurile Carpaților Orientali, *Studii și articole de istorie*, XX, 66–74.

1974 Din geografia istorică a pasurilor din Carpații Orientali, *File de istorie*, 1974, 324–333.

1989 Cronologia companiei din 1690, in: *Constantin Brâncoveanu* (szerk. Paul Cernovodeanu és Florin Constantiniu), Bukarest, 113–122.

1995 Havaselve vajdaság megalakulásának dél-erdélyi előzményei és következményei (13–14. század), *Századok*, CXXIX, 1123–1153.

BOÉR Hunor

2009 Adatok az Apor-kódex és a Csereyné-kódex kutatástörténetéhez, in: *Erdély reneszánsza* (szerk. Gábor Csilla, Luffy Katalin és Sipos Gábor), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, II, 267–285.

BOÉR Hunor – TAMÁS Sándor

2019 *Szentanna*, Kovászna Megyei Művelődési Központ – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.

2023 Székelyföldi térképvázlatok 1690-ből Karlsruhe-ben, *Acta Siculica* 2023, 13–34.

DUNĂRE, Nicolae – BINDER, Pavel

1972 Căi de comunicație tradiționale, in: *Țara Birsei*, Ed. Academiei R. S. R., I, 88–96.

EMÓDI Tamás

2007 A mikházai ferences kolostortemplom helyreállítása, *Műemlékvédelem*, LI/6, 385–392.

KECSKEMÉTI Tibor

2021 Tűzvészek túlélője, *Magyar Nemzet*, 2021. jan. 27.

KISARI BALLA György

2005 *Marsigli tábornok térképei. Le mappe del generale Marsigli* (Magánkiadás), Budapest.

2015 Utószó a „Marsigli Európája” magyar nyelvű kiadásához, in: STOYE, John 2015, 292–294.

MARSILI, Ferdinando

1726 *Danubius Pannonico-Mysicus*, Amszterdam–Hága.

1930 *Autobiografia* (gond. Emilio Lovarini), Nicola Zanichelli, Bologna.

NAGY Levente

2011 *Határok, vándorok, kémek. A magyarokról és a románokról alkotott kép Luigi Ferdinando Marsili írásaiban*, Lucidus, Budapest.

ORBÁN Balázs

1870 *A Székelyföld leírása...*, IV, *Marosszék*, Pest.

2006 *Kiegészítések a Székelyföld leírásához*, II, *Csikszék, Marosszék, Aranyosszék*, Charta, Sepsiszentgyörgy.

P. BENEDEK Fidél

2005 *Ferences kolostorok (Bibliotheca Transylvanica*, 42; közli Sas Péter), Pallas-Akadémia, Csíkszereda.

PAPP Gábor

2002 *A magyar topográfikus és leíró ásványtan története (Topographia Mineralogica Hungariae 7.)*, Miskolc.

2023 Adalékok a bolognai (Marsigli-féle) rováslelék gyűjtési helyének kérdéséhez: Luigi Ferdinando Marsigli gyergyószárhegyi telelésének legendája, in: *Ősi írásaink*, III, Magyarágkutató Intézet, Budapest, 61–89.

2024 Luigi Ferdinando Marsigli magyar vonatkozású földtudományi tevékenységének áttekintése a *Danubius Pannonico-Mysicus...* és Marsigli publikálatlan kéziratai tükrében, in: *Marsigli és kortársai*, Magyarágkutató Intézet, Budapest, 101–156.

PESTY Frigyes

2013 *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865 – Székelyföld és térsége*, II, Országos Széchényi Könyvtár – Székely Nemzeti Múzeum, Budapest–Sepsiszentgyörgy.

PETELEI Klára

2014 *Descriptio Transylvaniae*, Art Printer, Sepsiszentgyörgy.

- POPOVICI, Bogdan-Florin
 2002 Din nou despre drumul lui Thököli peste munți, în 1690, *Medievalia Transilvanica*, V–VI (2001–2002), 197–222.
 2014 Paul Binder și geografia istorică a Țării Bârsei, *Țara Bârsei*, XXII–XXIII (2012–2013), 26–28.
- POSCH, József
 1855 *Alphabetisches Namens Verzeichniss aller Ortschaften des Gossfürstenthums Siebenbürgen...*, Kolozsvár.
- STOYE, John
 2015 *Marsigli Európaja 1680–1730 – Luigi Ferdinando Marsigli katona és életművész* (Kisari Balla György magánkiadása), Budapest.
- SZABÓ M. Attila – SZABÓ M. Erzsébet
 1992 *Erdélyi helységnévszótár*, Kriterion, Bukarest.
- SZÁDECZKY Lajos
 1898 Thököly erdélyi fejedelemsége, *Századok*, XXXII, 230–247, 328–339, 420–433, 499–509, 621–631, 695–715.
- VERES Endre
 1906 A bolognai Marsigli-iratok magyar vonatkozásai, *Magyar Könyvszemle*, Új f., XIV, 109–130, 211–231.

Hărțile lui Marsigli privind închiderea trecătorilor est-transilvănene (noiembrie 1690 - februarie 1691), păstrate la Bologna

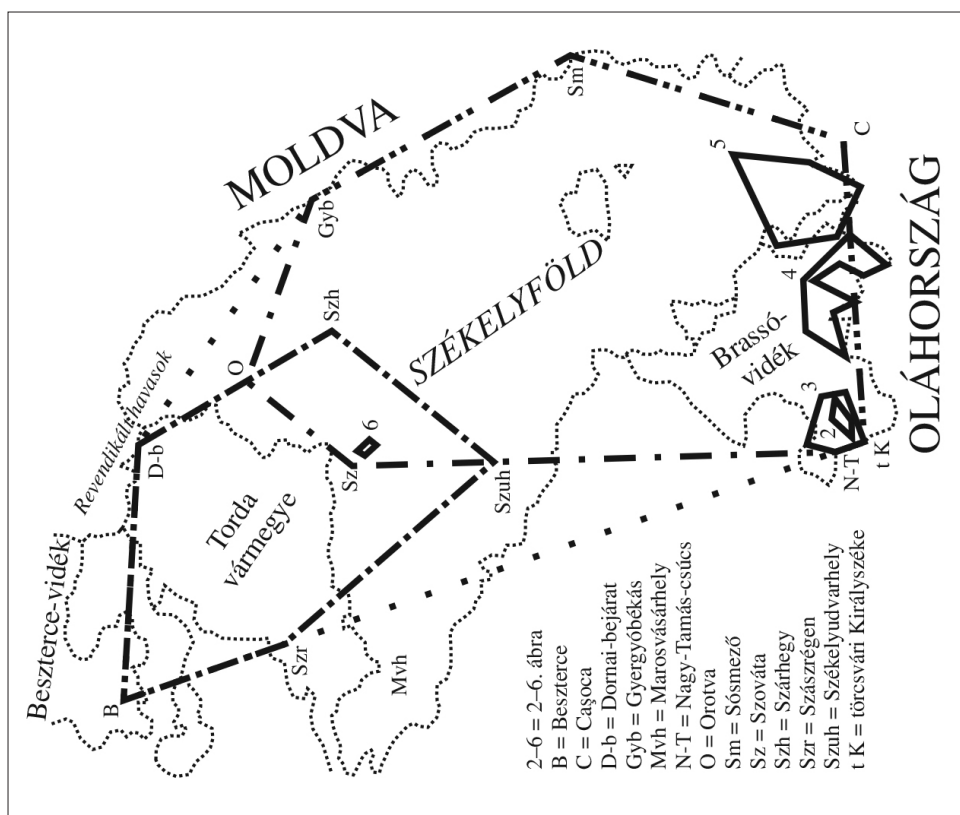
(Rezumat)

Harta policromă de format coală întregă, păstrată în colecția bologneză Marsigli, publicată în 2005 de György Kisari Balla sub titlul „Siculia”, prezintă de fapt, împreună cu perechea ei similară complementară, închiderea trecătorilor est-transilvănene în noiembrie 1690 - februarie 1691. Aceste două hărți, având scara de cca. 1:200.000, cuprind numeroși toponimi și elemente geografice reprezentate cartografic pentru prima dată din Transilvania la est de aliniamentul Bistrița – Reghin – Călugăreni – Odorheiu Secuiesc – Munții Perșani – Pasul Tămașului (de lângă Piatra Craiului). Prima hartă, împreună cu o schiță a lui Marsigli, dovedește și părerea lui Pavel Binder și a lui Bogdan-Florin Popovici privind localizarea bătăliei de la Zărnești din 21 august 1690, contestată de unii autori. Alt rezultat legat de hărți: propunem o datare revizuită a colectării așa-zisei *mărturii bologneze* de scriere „secuiască”. Marsigli cunoștea castrul roman de la Călugăreni, ale cărui pietre au fost folosite cu puțin timp înainte la edificarea *mănăstirii franciscane* din localitate, verificând cu siguranță și vestigiile romane ajunse în mănăstire. Poate nu ne hazardăm nici măcar cu scenariul conform căruia s-a interesat după însemne *incrustate* (în piatră, latinești), călugării punându-i la dispoziție calendarul maghiar *incrustat* în lemn.

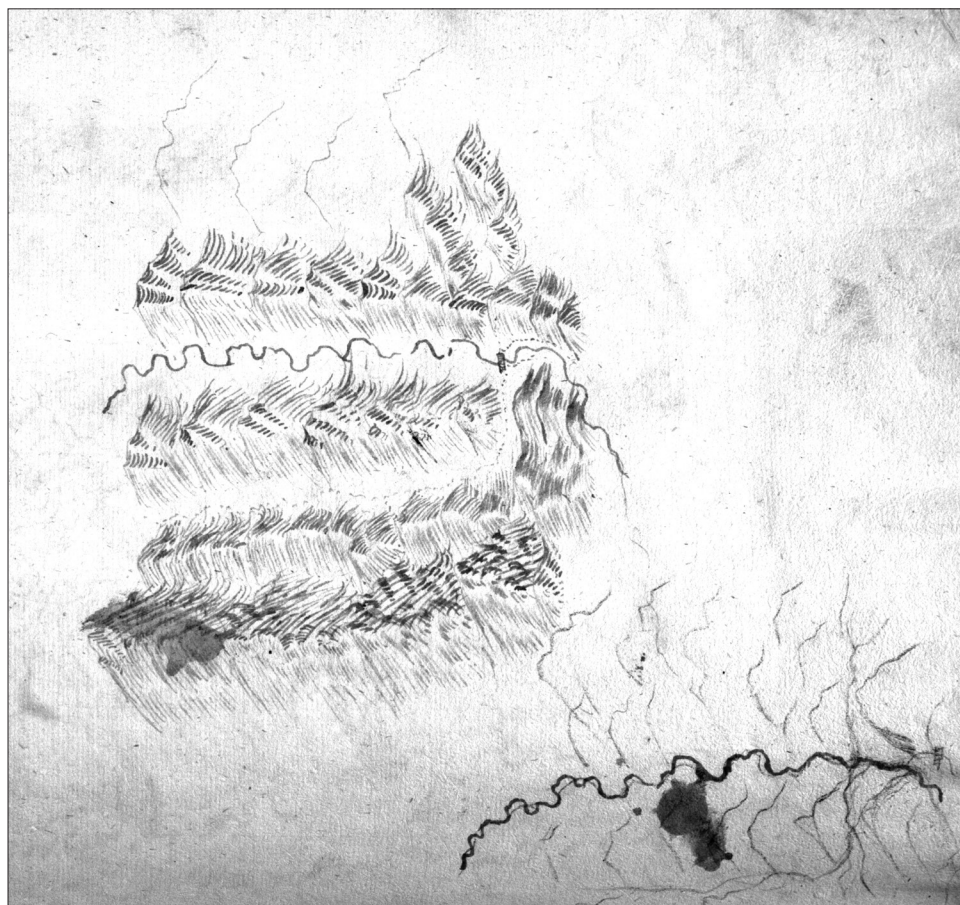
Marsigli's Maps of the Blocked Mountain Passages in Eastern Transylvania (November 1690 – February 1691), Held at Bologna

(Abstract)

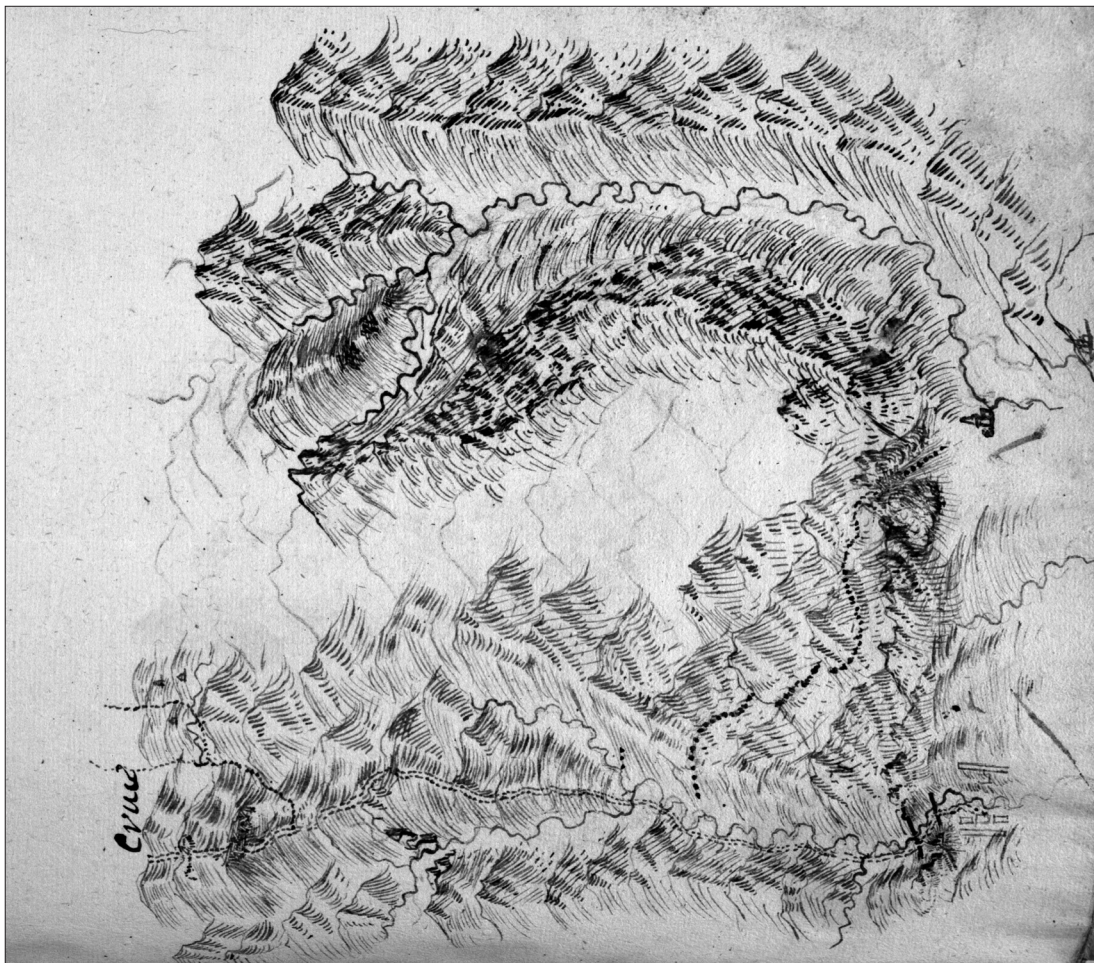
The coloured map covering a whole sheet from the Bolognese Marsigli collection that György Kisari Balla published under the title “Siculia” in 2005 is not, in fact, an ordinary map, nor truly a map of the Székelyföld region; rather, alongside a complementary piece dating from the same period, it provides a graphical summary of the works carried out to block the mountain passages of Eastern Transylvania between November 1690 and February 1691. The two maps elaborated at a scale of approximately 1:200,000 depict the portion of Transylvania lying east of the Beszterce (Bistrița) – Szászrégen (Reghin) – Mikháza (Călugăreni) – Rika-erdő (Pasul de la Ocland) – Tamásfő (Tămașului) Pass line and contain the first known cartographical representations of numerous toponyms and objects from therein. The first of these (and a related partial sketch) demonstrates conclusively the heretofore oft contested localisation of the August 1690 battle of Zernyest (Zărnești) proposed by Pál Binder and Bogdan-Florin Popovici. The maps likewise support a new hypothesis we endeavour to forward in the present study, namely the notion that the calendar written in Székely runiform script that Marsigli took back to Bologna upon his return was originally collected at the *Mikháza Franciscan friary*. Marsigli was aware that Mikháza had a Roman fort, and since many of its stones have been incorporated into the edifice of the local friary shortly before, it is more than likely that he would inspect the latter as well, in hope of finding Roman era artefacts. We might indeed go so far as to hazard a guess that upon his expressing an interest in seeing (Latin) inscriptions *carved* into stone, he might have been presented the (Székely) calendar instead, *carved* into wood.

1. ábra A kelet-erdélyi átjárók 1690–1691(?)-es lezárásának összeillesztett Marsigli-térképműve (az egyes térképeket lásd a kötet végi 1–2. térképmellékletként), ezt kiegészítő akkori további munkái és Székelyföld (Lipszky-térképalapon, lásd OSZK, TK 3018)

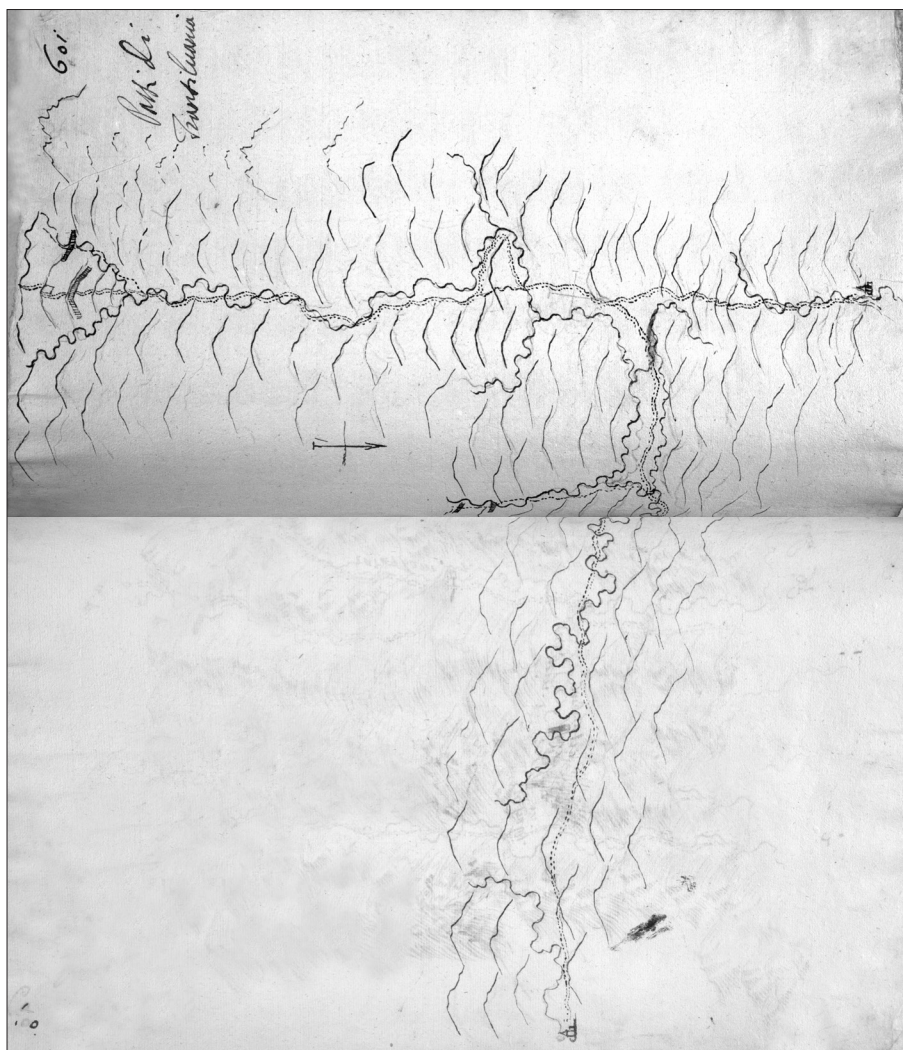
2. ábra A „Zernyest-pataki átjáró” indulása, a Magura mögött kikapaszkodva a Plaiu Pietrii-re (?) (Marsigli vázlatrajza; BUB, FM, Ms. 54, 598; © Alma Mater Studiorum Universitá di Bologna – Biblioteca Universitaria di Bologna; a jelen egyszeri megjelenés engedélyezésével)

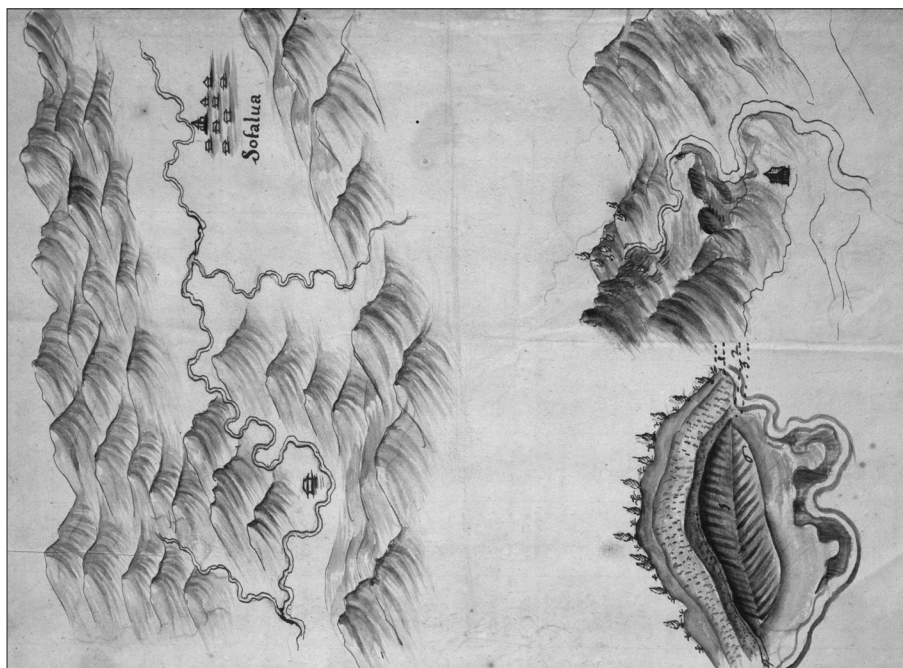
3. ábra A törösvári–zernyesti átjárók térsége, a Zernyesti Magura ösvényével
(Marsigli vázlatrajza; BUB, FM, Ms. 54, 599; © Alma Mater
Studiorum Università di Bologna – Biblioteca Universitaria di Bologna; a jelen egyszeri
megjelenés engedélyezésével)

4. ábra A tömösi–ósánci átjárócsoporthok útjai és ösvényei
(Marsigli vázlatrajza; BUB, FM, Ms. 54, 600; © Alma Mater Studiorum
Università di Bologna – Biblioteca Universitaria di Bologna; a jelen egyszeri
megjelenés engedélyezésével)

5. ábra A bodzai átjárócsoport útjai és ösvényei (Marsigli vázlatrajza; BUB, FM, Ms. 54, 60v–601r; © Alma Mater Studiorum Universitá di Bologna – Biblioteca Universitaria di Bologna; a jelen egyszeri megjelenés engedélyezésével)

6. ábra A parajdi Sóhát Sofalva mellett (Marsigli vázlatrajza; BUB, FM, Ms. 88/F, fasc. 2, 5r; © Alma Mater Studiorum Universitá di Bologna – Biblioteca Universitaria di Bologna; a jelen egyszeri megjelenés engedélyezésével)

I. táblázat
A kelet-erdélyi átjárók lezárásának nagyjobbik, 1690. decemberi Marsigli-rétképen (BUB, FM, Ms. 48, 43.) szereplő helynevek és meg nem nevezett földrajzi objektumok

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/rég	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
Alfaloua	Gyergyóalfalu	Joseni		helység	Gyergyószék (Csíkszék társzéke)	Harghita m. / jud. Harghita	
Andre „P.”	Anderbérci-átjáró(?)	treacătoarea Pîscu Garcinului (?)			Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó m. / jud. Brașov	
ARVMZEK	Háromszék (tájegység)	Treiscaune	Drei Stühle		Háromszék székely szék	Kovászna m. / jud. Covasna	(medence- és belső) határait is ábrázolva, nyugaton hibásan
Bağfalua	Bácsfalva	Baciu	Batschendorf	helység	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	ma Szeceleváros része
Baluagno „P.”	Bálványoshavasi-átjáró	treacătoarea Balahanului			Csíkszék–Moldva	Neamț m. / jud. Neamț	a későbbi meleghavasi határsasnál
Barot	Barót	Baraolt		helység	Miklósvárszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Becas loka „P.”	Gyergyóbékási-átjáró	treacătoarea Bicazului			Gyergyószék (Csíkszék társzéke) – Moldva	Neamț m. / jud. Neamț	a későbbi békási határsasnál
Beretk	Bereck	Brețcu		helység	Kézdiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Bikfaloua	Bikfalva	Bicfalău		helység	Sepsiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Bosa „F.”	[(Nagy-)Bodza-patak]	Răul Buzău	Bosa Fluss	vízfolyás	Fehér vármegye, Háromszék és Oláhország	Brassó és Buzău m. / jud. Brașov și Buzău	a határig tkp. Magyar-Bodza
Bosa Magnus P.	Tatárhavas-hágó átjárója (Bodzai-szoros)	treacătoarea Pasului Tabla Buții	Boza Pass		Fehér vármegye és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	a későbbi Bodza-szoros határsasnál

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/rég	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
Bosa Parvus „P”	a (Román-)Bodza átjárója	Pasul Buzăului			Orbaiszék (Háromszék társzéke) és Oláhország	Buzău m. / jud. Buzău	a későbbi királykői határsánál
Bouchaz, M _s	Bucecs-hegység	Munții Bucegi		havas	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó, Prahova és Dâmbovița m. / jud. Brașov, Prahova și Dâmbovița	
Bourza, T _s	Barca-patak holtövényi szakasza	Părăul Bârsa (în zona Hălchiu)	Burzen (bei Heldsdorf)	vízfolyás	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
Bourza, T _s	Barca-patak felső szakasza	Părăul Bârsa (cursul superior)	Burzen (der Oberlauf)	vízfolyás	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
BOVRSELAND	Barcaság (tájegység)	Țara Bârsei	Burzenland		Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Fehér vármegye	Brassó m. / jud. Brașov	a medencerész, határaival
Brendorf	Borfalu	Bod	Brenndorf	helység	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	valójában a Vidombák legalsó szakaszán
Cashon	Nagykászton	Comuna Păieșii de Jos (fără Cașinu Nou)		helység	Kászonszék (Csíkszék társzéke)	Harghita m. / jud. Harghita	
Ceureutz	Csomakőrös	Chiuruș		helység	Orbaiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Chernetz	Zernyest	Zărnești	Zerneschtr	helység	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
CHIK INFERIOR	Alsófk (tájegység)	[Ciucul Inferior]	Untere Tschik		Csíkszék	Harghita, Bákó m. / jud. Harghita, Bacău	a medencerész északkeleti- keleti határa pontozott vonallal
CHIK, SVPERIOR	Felsőfk (tájegység)	[Ciucul Superior]	Obere Tschik		Csíkszék	Harghita, Bákó, Neamț m. / jud. Harghita, Bacău, Neamț	
Christin, M _s	Keresztényhavas	Munții Postăvaru	Schuler Gebirge	havas	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	

Marsigli Bolognában őrzött térképei a kelet-erdélyi átjárók lezárásáról

Coasmar	Kovászna	Covasna	Kovasna	helység	Orbaiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Cosmache	Csikkozmas	Cozmeni		helység	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
Coucoul „maior„ F. „	Nagy-Küküllő	Rául Tárnava Mare	Grosse Kokel Fluss	vízfolyás	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	a folyó felső szakasza; valójában Székelyudvarhelyen folyik át
Coucoul „minor„ E „	Kis-Küküllő	Rául Tárnava Mică	Kleine Kokel Fluss	vízfolyás	Marosszék és Udvarhelyszék	Maros és Hargita m. / jud. Mureş şi Harghita	a folyó felső szakasza
Cronstat	Brassó	Braşov	Kronstadt	helység várral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Braşov	(fellegvárral is erődített?) kerített (szabad királyi) város (katonai bázissal?)
Daftana„P „	Kis-Tömösi-átjáró	Pasul Predeluş			Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt és Oláhország)	Brassó és Prahova m. / jud. Braşov şi Prahova	
Dehamul„P „		treacătoarea Dihamului			Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt és Oláhország)	Brassó és Prahova m. / jud. Braşov şi Prahova	
Ditro	Ditró	Ditrău		helység	Csikszék (Gyergyó társzék)	Hargita m. / jud. Harghita	
Doboille	Feldoboly	Dobolii de Sus		helység	Sepsiszek (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Douane	Ótohán	Tohanu Vechi	Alt-Tohan	helység	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Braşov	ma Zernyest része
Egerpattak	Egerpatak	Aninoasa		helység	Sepsiszek (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Eges hauas „ M „	Víthavas(?)			havas	Gyergyószék (Csikszék társzéke)	Hargita m. / jud. Harghita	
FequetKeuis. E.	Feketerügy folyó	Rául Negru		vízfolyás	Háromszék	Kovászna és Brassó m. / jud. Covasna şi Braşov	
Forkas„P „	Farkashavasi-átjáró				Csikszék	Bákó m. / jud. Bacău	

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/rég	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
Gellens	Gelence	Ghelința		helység	Orbaiszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
GEORGIE	Gyergyó (tájegység)	Giurgeu	Geörgau		Gyergyószék (Csíkszék társszéke)	Hargita és Neamț m. / jud. Harghita și Neamț	
Gimis	Gyimesbükk	Ghimeș-Făget		határzár- erődítmények toronnyal	Csíkszék	Bákó m. / jud. Bacău	a későbbi Gyimesi-szorosai határsasnál
Goplay, P „	[Csaplia?–] Boristakbérce-átjáró	treacătoarea [Cioplea?–]Pristoc			Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó m. / jud. Brașov	
hauas	Havasterő (Óriásterő)				Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	
Idek Vueg.P.	Hídegvölgyi-átjáró	treacătoarea Valea Rece			Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	
Idweg(?)	Hídvég	Hăghig	Fürstenberg	helység	Fehér megye	Kovászna m. / jud. Covasna	
Illib	Hilib	Hilib		helység	Orbaiszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Kadan, P „	a Kadan átjárója				Orbaiszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	Kommandónál
Kasoka, P „	a Lakóca átjárója	treacătoarea La Coza („Lăcăuț” – Arișoiaia)	La Koza Pass		Orbaiszék (Háromszék társszéke) és Moldva	Vrancea m. / jud. Vrancea	a későbbi haraioldalai határsasnál; a név valószínűleg a (Román-)Bodza átjárójának kijáratáé
Keik	Réty?	Reci?		helység	Sepsiszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Keik	Kökös	Chichiș		helység	Sepsiszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	törölve

Képez	Köpec	Căpeni		helység	Milkvásvászek (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
KESDI	Kézdiszék (trájegység)				Kézdiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna, Bákó, Vrancea m. / jud. Covasna, Bacău, Vrancea	határai nyugaton hibásan, Orbaiszékkel csak pontozott vonallal
Kíz, P,	a csomakőrösi Köztető átjárója				Orbaiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
La Cruce „P „	Királyszékei-átjáró	treacătoarea La Cruce	Königstruhl Pass		Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Argeş m. / jud. Braşov şi Argeş	a későbbi királyszékei határszínál
Lazar faloua	Csiklázárfalva	Lăzăreşti		helység	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
Lemheim	Lemhény	Lemnia		helység	Kézdiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Madaras	Csikmadaras	Mădăraş		helység	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
Magora,P	a Magura átjárója	treacătoarea Măgurii			Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)		tkp. ősvényecsoport
Málnas	Málnás	Malnaş		helység	Sepsiszek (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Marembourg	Barcaöldvár	Feldioara	Marienburg	helység várral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Braşov	helység és menedékvár
Mária máior.	Nagyboldogasszony (Karc-, Jenő-, Dánfalva)	Cârţa, Ineu, Dăneşti		helység	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
Maros-torrens	Maros-patak	Părăul Mureş		vízfolyás	Gyergyószék (Csikszék társzéke)	Hargita m. / jud. Harghita	
Mirtage,P,	Mitácsi-hágó	Pasul Mitraci	Mitacscher Pass		Bardócsek (Udvarhelyszék fűszéke) és Csikszék	Kovászna és Hargita m. / jud. Covasna şi Harghita	
Mourat,P,		treacătoarea Curmăturii Morarului	Spitzbergsattel Pass		Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Braşov şi Prahova	

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/rég	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
[Nag Bor?]osnio	Nagyborosnyó	Boroșneul Mare		helység	Sepsiszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Nemme[letz,,P,,	a Kis-Nemere átjárói	treacătorile Nemirei Mici			Kézdiszék (Háromszék társszéke) és Moldva	Kovászna és Bacău m. / jud. Covasna și Bacău	a későbbi kis-nemerei határsasoknál
Neustat	Keresztényfalva	Cristian	Neustadt	helység	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
Nyéi	Nyén	Teliu	Kreuzburg	helység	Fehér vármegye	Brassó m. / jud. Brașov	
Oelsdorf	Hóltővény	Hălchiu	Heldsdorf	helység	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
Oitos,,P,,	Ojrozi-szoros	Țrecătoarea Oituz		vár	Kézdiszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Olt,, F,,	Olt folyó zsongódi szakasza	Râul Olt la Jigodin		vízfolyás	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
Olt,, F,,	Olt folyó zoltáni szakasza	Râul Olt la Zoltan		vízfolyás	Sepsiszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Olt,, torrens	Olt-patak	cursul superior al Oltului		vízfolyás	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
Onspag	Szászhermány	Hărman	Honigberg	helység	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	valójában a Lempes Prázmár felőli aljában
ORBAI	Orbaiszék (tájegység)				Orbaiszék (Háromszék társszéke)	Kovászna, Vrancea, Buzău m. / jud. Covasna, Vrancea, Buzău	határaival, de Kézdiszék felől csak pontozott vonallal
Osdola	Ozdola	Ojtdula		helység	Kézdiszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	

Osdola„P „	Sóhavasútja átjárója	Pasul Ojduła (Mușat)		Kézdiszék (Háromszék társzéké) és Moldva	Vrancea m. / jud. Vrancea	a későbbi sóhavasúti határsasnál
Ossoufalua	Hosszúfalu	Satu Lung	helység	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	ma Szecseseleváros része
Ossoufalua„P „	Nagyerdő átjárója	Pasul Vlăhița	Grosser Wald Pass	Udvarhelyszék és Csíkszék	Harghita m. / jud. Harghita	Oláhfalva elírása lehet
Ouson	Uzon	Ozun	Usendorf(?)	Sepsiszék (Háromszék társzéké)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Ouyfaloua	Gyergyóújfalu	Suseni		Gyergyószék (Csíkszék társzéké)	Harghita m. / jud. Harghita	tévesen a Békény mentén
Ouyfaloua	Kászónújfalu	Cașinu Nou		Kászonszék (Csíkszék társzéké)	Harghita m. / jud. Harghita	
Papol	Papolt	Papolț	helység	Orbaiszék (Háromszék társzéké)	Kovászna m. / jud. Covasna	
Peliska havas„P „	Piricskehavasi-átjáró	treacătoarea de la Pirișca		Gyergyószék (Csíkszék társzéké) és Moldva	Harghita és Neamț m. / jud. Harghita și Neamț	a későbbi tölgyesi határsasnál
Peterberg	Barcaszentpéter	Sâmpetru	Petersberg	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	valójában a térkép Brendorfja helyén
Porcy„P „	a Porta völgyéből induló ösvények átjárója	La Strunga		Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Dâmbovița m. / jud. Brașov și Dâmbovița	a későbbi sztrungai határsasnál
porte„f „		Păraul Porții	Porta Bach	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
Pourkoretz	Pütkeretz	Purcăreni	Purchuressen	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
Predal„M „	Köz	Muntele Predeal		Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó m. / jud. Brașov	a későbbi tömösi határsasnál
Raichij„P „	Sibort-átjáró	treacătoarea de la Poiana Raichii (la Șipote)		Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó m. / jud. Brașov	

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/rég	Jel	Vámegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
Remettret	Gyergyóremete	Remetea		helység	Gyergyószék (Csíkszék társzéké)	Hargita m. / jud. Harghita	tévesen pozicionálva
Reul Cerneste ^{„P”}	Zernyest-völgyi ájtáró	treacătoarea Răului Mare (Zárnești)	Schlucht Bacher Pass		Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Argeș m. / jud. Brașov și Argeș	
Rosenau	Barcarozsnó	Râșnov	Rosenau	helység várral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	helység és menedékvár
Sarhis	Gyergyószárhegy	Lăzarea		helység várral és tervezett katonai bázissal	Gyergyószék (Csíkszék társzéké)	Hargita m. / jud. Harghita	helység és várkastély
SEBSSI	Sepsiszék (tájegység)				Sepsiszék (Háromszék társzéké)	Kovászna és Brassó m. / jud. Covasna și Brașov	nyugati határai hibásan
Sofálua	Felsőfálva	Ocna de Sus		helység, 2 sóbánya	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	
Soata	Szováta	Sovata	Sovata	helység	Marosszék	Maros m. / jud. Mureș	
St. George	Csíkszentgyörgy	Ciucângeorgiu		helység	Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	
St. George	Sepsiszentgyörgy	Sfântu Gheorghe		helység	Sepsiszék (Háromszék társzéké)	Kovászna m. / jud. Covasna	
St. Lalak	Kézdiszentlélek	Sânzieni		helység tervezett katonai bázissal	Kézdiszék (Háromszék társzéké)	Kovászna m. / jud. Covasna	helység és várkastély, templomkstrély
St. Miklós	Gyergyószentmiklós	Gheorgheni	Niklasmarkt?	helység	Gyergyószék (Csíkszék társzéké)	Hargita m. / jud. Harghita	
St. Simon	Csíkszentsimon	Sânsimion		helység	Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	Csatószeg helyén

St. Thamas	Csikszenttamás	Tomești		helység	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
St. Ymere	Csikszentimre	Sântimbru		helység	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
St. Yuan	Sepsiszentiván	Sântion	Esent-Gehonesz?	helység	Sepsiszek (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	ma Szentivánlaborfalva része
Susay„P„	Szusalyi-átjáró	treacătoarea Poianei Susaia			Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó m. / jud. Braşov	
Tarhauas„P	Tarhavasí-átjáró				Csikszék és Moldva	Bákó m. / jud. Bacău	a későbbi csudomiri határsáznál
tarKu M.	Tarkó-hegy	Muntele Tarcău		havas	Csikszék	Hargita és Neamţ m. / jud. Harghita şi Neamţ	
TarKu„P„	Tarkói-átjáró	treacătoarea Tarcăului			Csikszék és Moldva	Neamţ m. / jud. Neamţ	
Tatarham	Tatrang	Tărlungeni	Tatrangen	helység	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Braşov	
Tatram„P„	Ósánci-szoros fő hágója	pasul principal al Trecătoareii Şanţu Vechi	Alte Schanz Hauptpass		Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Braşov şi Prahova	a régi átjáró a Tatrang fejében
tatram„t.	Tatrang-patak	Păraul Tărlung		vízfolyás	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Braşov	
tatros„r	Tatros folyó	Troaş		vízfolyás	Csikszék és Moldva	Hargita és Bákó m. / jud. Harghita şi Bacău	
Tersbourg	Törcsvár	Bran	Törzburg	helység várral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Braşov	
terts„t.	Törcs-patak	Păraul Turcu	Terz Bach	vízfolyás	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Braşov	
Thamas„P	Tamásfői-hágó	treacătoarea Tămaşului			Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Argeş m. / jud. Braşov şi Argeş	

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/rég	Jel	Vámegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
Themis ^{„P”}	Tömösi-szoros	Trecătoarea Timiș	Tömöser Pass	erőd és árka	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó m. / jud. Brașov	
Themis ^{„t”}	Tömös–Szárász-Tömös- patak	păraul Timiș	Tömös Bach	vízfolyás	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	valójában nem folyik át Szentpéteren
Thomas-Faloua	Gyergyócsomafalva	Ciumani		helység	Gyergyószék (Csíkszék társzéke)	Hargita m. / jud. Harghita	
Tordelau	Prázsmár	Prejmer	Tartlau	helység tervezett katonai bázissal	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	helység és vártemplom
Turches	Türkös	Turcheș		helység	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	ma Szecseseváros része
Tusmat	Tusnádfalu	Tușnad		helység	Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	
uis ^{„P”}	Rugátrétó				Kászonszék (Csíkszék társzéke)	Hargita m. / jud. Harghita	
uis.r.	Úz folyó	Râul Uz		vízfolyás	Kászonszék (Csíkszék társzéke) és Csíkszék, Moldva	Hargita és Bákó m. / jud. Harghita și Bacău	
Vaschtlab	Vasláb	Voșlăbeni		helység	Gyergyószék (Csíkszék társzéke)	Hargita m. / jud. Harghita	
Vduarell	Székelyudvarhely	Odorheiu Secuiesc	Oderhellen	helység várral	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	valójában itt folyik el a Nagy-Küküllő
Verbanul ^{„P”}		Forbanul	Neuschneeberger Wacht (?)		Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó m. / jud. Brașov	
Vidembak	Vidombák	Ghimbav	Weidenbach	helység	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
Vidembak ^{„t”}	Tisztavíz-patak	Păraul Ghimbav	Weiden Bach	vízfolyás	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	besenyő eredetű (?) névváltozatában Brassó névadója

Vladisoli ¹ , P ²		trecătoarea Vlădețului				Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó m. / jud. Brașov	
Voidea ¹ , P.	Vajdahavasi-pláj	plaiul Voidei				Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	
Volkendorf	Szászvolkány	Vulcan	Wolkendorf		helység	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
Zagon	Zágon	Zagon			helység tervezett katonai bázissal	Orbaiszék (Háromszék társzéké)	Kovászna m. / jud. Covasna	helység és templomkastély
Zaiden	Fekerehalom	Codlea	Zeiden		helység	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
Zaizam	Zajzon	Zizin	Zaisendorf		helység	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
Zepuis	Csikszépvíz	Frumoasa			helység	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
Zepuis ¹ , P ²	Pogányhavasi-átjáró					Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
Zeretzek	Szeretszeg				helység	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	ma Tusnádfalu része
Zernat	Csernátfalva	Cernatu	Zernendorf		helység	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	ma Szecseseváros része
Zerniest ¹ , P ²	Zernyehavasi-átjáró	trecătoarea Zárnei				Kézdiszék (Háromszék társzéké)	Kovászna m. / jud. Covasna	
	[„Andre”-átjáró ösvénye]				ösvény 2 útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	valójában Anderbécén át (Nagyköhavas)
	[Bálványospatak–Bálványoshavas ösvény (?)]				ösvény 1 útzárral	Csikszék és Moldva	Neamț m. / jud. Neamț	

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/rég	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
	[Bárkányi-patak]			vízfolyás	Orbaiszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
	[Barcacska]	[Valea Ulmului / Burl]		vízfolyás	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Braşov	a Törcs egyik forrása Törcsvár felett
	[Barót–Mítács– Szeretszeg út]			út	Miklósvárszék (Háromszék társszéke), Bardócszék (Udvarhelyszék fűszéke) és Csikszék	Kovászna és Hargita m. / jud. Covasna și Harghita	valójában a felsőrákosi Lángos-pataktól a tusnádi Olt-szakaszig
	[Barót–Bacon-patak]	[Părăul Baraolt– Bătani]		vízfolyás	Miklósvárszék (Háromszék társszéke), Bardócszék (Udvarhelyszék fűszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
	[(Észak-)Baróti- medence]	[Bazinul Baraolt- Nord]		medence	Miklósvárszék (Háromszék társszéke), Bardócszék (Udvarhelyszék fűszéke)		
	[Békény-patak]	[Părăul Belchin]		vízfolyás	Gyergyószék (Csikszék társszéke)	Hargita m. / jud. Harghita	
	[Béldi-patak]			vízfolyás	Sepsiszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	valójában Sepsimagyarós, nem pedig Egerpatak felől
	[Belényeshavas]	[Munții Zimbru]		havas	Orbaiszék (Háromszék társszéke)	Buzău m. / jud. Buzău	a (Román-)Bodza szurdoka fölött
	[Bereck–Jézus-pataka(?)]			vízfolyás	Kézdiszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	

[Bereck–Sósmező út]				az ojtói vár alatt még 3 útzárral	Kézdiszék (Háromszék társzéké) és Moldva	Kovászna és Bálkó m. / jud. Covasna și Bacău	Dobolló-patakával tévesztheti
[Bikfalva-pataka]				vízfolyás	Sepsiszék (Háromszék társzéké)	Kovászna m. / jud. Covasna	Dobolló-patakával tévesztheti
[a (Román-)Bodza völgyének ösvénye]				ösvény 2 útzárral	Orbaiszék (Háromszék társzéké)	Kovászna és Buzău m. / jud. Covasna și Buzău	ez tart valójában Kasoka (Cașoca) felé
[Bodzamező]		[Depresiunea Întorsura Buzăului]		medence	Fehér vármegye és Háromszék[Sepsis- és Orbaiszéké]	Brassó és Kovászna m. / jud. Brașov și Covasna	
[Brezăi-pláji ösvénye (?)]		[Plaiu lui Bresai]		ösvény	Kézdiszék (Háromszék társzéké)	Kovászna m. / jud. Covasna	az Ojtói-vártól, hacsak nem hibás ösvényjelölés
[Bukur-Barcăja]		[Bârsa lui Bucur]		folyó	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	a Nagy-Barca mellékveze
[Cohárd-hegység]		[Munții Suhard]		havas	Gyergyószék (Csíkszék társzéké)	Hargita m. / jud. Harghita	
[Csihányoshavas?]				havas	Orbaiszék (Háromszék társzéké)	Kovászna m. / jud. Covasna	
[a csikmadarasi vasmű (vasérckitermelés és kohó?)]				vasmű	Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	
[Csikrákos]		[Racu]		helység	Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	
[Csikrákosi-áttörés]		[strâmtoarea de la Racu]		völgyszükület	Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	
[csikszeredai Mikó-vár]				vár	Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	a nagy-somlyói Sóvár helyére pozicionálva
[Csíkszentgyörgy – Oriáстетő – sólyomtári határsas ösvény]				ösvény útzárral	Csíkszék és Moldva	Kovászna és Bálkó m. / jud. Covasna și Bacău	

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/rég	Jel	Vámegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
	[Csikszentgyörgy– Óriástető–Úz-völgye ösvény]			ösvény útzárral	Csikszék és Moldva	Hargita m. / jud. Harghita	
	[Csikszentkirály]	[Sáncraieni]		helység	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[Somakőrös – Kupán lába ösvény]			ösvény 2 útzárral	Orbaiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
	[Csukás-hegység]	[Munții Ciucaș]		havas	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	
	[Dehamul-átjáró ösvénye]			ösvény 2 útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	
	[Déli-Persányi-hegység]	[Munții Perșanii de Sud]	[Zaidner Wald]	havas	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Fogaras-vidék	Brassó m. / jud. Brașov	főleg a feketealmi Kotla (?)
	[Dirba]	[Păraul Durbav]	[Dier Bach]	vízfolyás	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	a Lempes és a Szentpéteri-domb között
	[Doftána-ösvény]			ösvény útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	
	[Döjtene-patak]	[Păraul Doftana Ardeleană]		vízfolyás	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
	[Egres-patak]			vízfolyás	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	Alsósófalvánál
	[Ékmezeje]			völgytágulat	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	az Ósánc fölött
	[Esztelnek–Kétbardoca ösvény]			ösvény 2 útzárral	Kézdiszék (Háromszék társ- zéke) és Kászonszék (Csikszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
	[Esztelnek(–Mátis?)- patak]			vízfolyás	Kézdiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	valójában közvetlenül a Feketeügybe ömlik

[Felsőfalva–Gyergyócsomafalva út]				út	Udvarhelyszék és Gyergyószék (Csíkszék társzéké)	Hargita m. / jud. Harghita	a putnatetői régi Sóútja
[Fieru-Barcăja]	[Bârsa Fierului]			vízfolyás	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Braşov	a Nagy-Barca mellékvize
[Fiság-patak]				vízfolyás	Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	
[Garcin-patak]				vízfolyás	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Braşov	
[Garcin-völgyi átjáró alsó szakasza]				ösvény útzárig	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Braşov	az Anderbércei-átjáró kezdő szakasza
[Gelence – Haraitető ösvény]				ösvény 2 útzárral	Orbaiszék (Háromszék társzéké)	Kovászna m. / jud. Covasna	
[Gelence–Nagy-Gelence-patak]				vízfolyás	Kézdiszék (Háromszék társzéké)	Kovászna m. / jud. Covasna	
[Goyplay ösvénye]				ösvény 2 útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Braşov şi Prahova	
[Grosset-Barcăja]	[Bârsa Grossetului]			vízfolyás	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Braşov	a Nagy-Barca forrása
[Gyergyószentmiklós–Békásloka ösvény]				ösvény útzárral	Gyergyószék (Csíkszék társzéké) és Moldva	Hargita és Neamţ m. / jud. Harghita şi Neamţ	
[Gyergyószentmiklós–Piricskehavas ösvény]				ösvény útzárral	Gyergyószék (Csíkszék társzéké) és Moldva	Hargita és Neamţ m. / jud. Harghita şi Neamţ	
[Gyimeslok és Gyimesbükk közötti erdő (?)]				erdőség	Csíkszék	Hargita és Bákó m. / jud. Harghita şi Bacău	Gyimesbükk névadó bükkös rengetege?
[Hi-patak]				vízfolyás	Csíkszék	Hargita m. / jud. Harghita	Lázárfalvánál
[Hidegvölgy ösvénye]				ösvény 2 útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Braşov şi Prahova	

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/rég	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
	[Hidgölgöy-patak]				Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
	[Hilibi-patak]			vízfolyás	Orbaiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
	[Hosszúfalusi (szekérút?)szakasza az Ósánci-átjárónak]			út	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
	[Juhat-patak]			vízfolyás	Marosszék és Udvarhelyszék	Maros és Hargita m. / jud. Mureș și Harghita	Illyésmező pataka
	[Kászón-patak]			vízfolyás	Kászonszék (Csíkszék társzéke)	Hargita m. / jud. Harghita	
	[Kétbardoca– Baskahavas–Úzvölgy- telep ösvény]			ösvény útrárral	Kászonszék (Csíkszék társzéke), Csíkszék és Moldva	Hargita és Bákó m. / jud. Harghita și Bacău	
	[Kétbardoca– Kis-Nemere– Nagy-Doftána ösvény]			ösvény	Kászonszék (Csíkszék társzéke), Kézdiszék (Háromszék társzéke) és Moldva	Hargita és Bákó m. / jud. Harghita și Bacău	
	[Királykő-hegység]	[Munții Piatra Craiului]	[Königstein Gebirge]	havas	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
	[Kis-Bodza-patak]	[Părăul Buzăitel]		vízfolyás	Fehér vármegye és Sepsiszék (Háromszék társzéke)	Brassó m. / jud. Brașov	
	[Kiskászón?]	[Cașinu Mic (?)]		helység	Kézdiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
	[Kormos–Lángos-patak]	[Părăul Cormoș]		vízfolyás	Fehér vármegye, Miklósvárszék (Háromszék társzéke), Bardócszék (Udvarhelyszék fiúszéke) és Csíkszék	Kovászna és Hargita m. / jud. Covasna și Harghita	

[Korondi-víz]					vízfolyás	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	
[Kotor-patak]					vízfolyás	Sepsi- és Orbaiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	Ladócánál
[Kovászna – Lakóca oldala ösvény]					ösvény 1 útzárral	Orbaiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
[Kovásznai-patak]					vízfolyás	Orbaiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
[Kozmás–Kászonújfalu– Nagykászon– Kézdiszentlélek út]					út	Csikszék és Kézdiszék (Háromszék társzéke)	Hargita és Kovászna m. / jud. Harghita și Covasna	
[Kozmás-pataka]					vízfolyás	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	valójában közvetlenül az Oltba ömlik
[Köd-patak]					vízfolyás	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
[Kőpec-patak]					vízfolyás	Miklósvárszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
[Kőrösi-patak]					vízfolyás	Orbaiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	valójában a Kovászna- patakába ömlik
[Köszörű-patak]					vízfolyás	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
[Kövesoldal–Kőlik bérc]					bérc	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	a Zsögödi-átróresben
[Lakóca–Gör]					havas	Orbaiszék (Háromszék társzéke) és Moldva	Kovászna és Vrancea m. / jud. Covasna și Vrancea	
[Leány-patak]					vízfolyás	Fehér vármegye	Brassó m. / jud. Brașov	a Nagy-Bodza forrása
[Lempes-domb]					domb	Brassó-vidék	Brassó m. / jud. Brașov	az Olt és a Dirba között

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/rég	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
	[Lok-vize/Kis-Heveder-patak]			vízfolyás	Gyergyószék (Csíkszék társzéke)	Hargita m. / jud. Harghita	Vaslábnál
	[Magura-hegy]	[Muntele Măgura]		havas	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	a Zernyesti Magura
	[Moécsi-patak]	[Valea Moieciului– Grădiștii]		vízfolyás	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	a Törcs egyik forrása Törösvár felett
	[Morar-átjáró ösvénye]	[Moraru]		ösvény 2 útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	
	[Nagy-Támás-csúcs]	[Vf. Tâmbașu Mare]		hegy	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Argeș m. / jud. Brașov și Argeș	
	[Nagykászton– Kétdardoca–Úz-völgye ösvény]			ösvény útzárral	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[Nagykőhavas]	[Munții Piatra Mare]		havas	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	
	[Nyén–Krobunka- patak]			vízfolyás	Fehér vármegye	Brassó m. / jud. Brașov	
	[Nyén–Tatárhavas út]			út 3 útzárral	Fehér vármegye és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	
	[Ojtoz folyó]	[Râul Oituz]		vízfolyás	Kézdiszék (Háromszék társzéke) és Moldva	Kovászna és Bacău m. / jud. Covasna și Bacău	
	[Olt–Zsögöd ösvény]			ösvény	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[Ósánc fő ösvénye]			ösvény tornyos völgyzárral és még 2 útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	

[Ozsdola–Sóhavasútja ösvény]				ösvény 2 útzárral	Kézdiszék (Háromszék társszéke) és Moldva	Kovászna és Vrancea m. / jud. Covasna și Vrancea	
[Ozsdola–Orbai-patak]				vízfolyás	Kézdiszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
[Papolc–Kisvéspusztá ösvény]				ösvény	Orbaiszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	
[Papolci-patak]				vízfolyás	Orbaiszék (Háromszék társszéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	valójában a Kovászna- patakába ömlik
[parajdi síkság]				sík mező	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	„planum Terrae Prati” (1726)
[persányi(?) sóbánya(?)]				sóbánya	Fogaras-vidék	Brassó m. / jud. Brașov	
[Porcy-átjáró ösvénye]				ösvény útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Dâmbovița m. / jud. Brașov și Dâmbovița	
[Raichij-átjárója ösvény]				ösvény 2 útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	
[Rákos-pataka]				vízfolyás	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
[Somlyó-pataka]				vízfolyás	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
[Szászjánosvölgye-vize]				vízfolyás	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	Ósáncnál ömlik a Tatrangba
[Székelyudvarhely– Csíksomlyó út]				út	Udvarhely- és Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
[Szentpéteri-domb]				domb	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	a Tömös és a Dirba között

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/rég	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
	[Széphavas–Hidegség– Hosszúhavas– Bálványoshavas– Meleghavas ösvény (?)]			ösvény útzárral	Csikszék és Moldva	Bákó és Neamț m. / jud. Bacău și Neamț	lehet csak a Bálványospataka– Bálványoshavas–Meleghavas ösvény indulásának elrajzolása
	[Szépvíz-patak]			vízfolyás	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[Szépvíz–Széphavas– Tatros-völgy útja]			út a vár alatt még útzárral	Csikszék és Moldva	Hargita és Bákó m. / jud. Harghita și Bacău	
	[Szépvíz–Tarkó– Kerekhavas–Töröklyás? ösvény]			ösvény útzárral	Csikszék és Moldva	Hargita és Neamț m. / jud. Harghita și Neamț	
	[Szépvíz–Tatrosfej– Farkashavas–Csügés ösvény]			ösvény útzárral	Csikszék és Moldva	Hargita és Bákó m. / jud. Harghita și Bacău	
	[Szeretszeg–Málnás út]			út	Csikszék és Sepsiszek (Háromszék társzéke)	Hargita és Kovászna m. / jud. Harghita și Covasna	
	[Szováta–Parajdi- medence]	[Depresiunea Sovata–Praid]		medence	Marosszék és Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[Szováta-vize]			vízfolyás	Marosszék és Torda vármegye	Maros m. / jud. Mureș	
	[Szuszaly ösvénye]			ösvény 3 útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	
	[Tamás-Barcája]	[Bársa Târnașului]		vízfolyás	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	a Nagy-Barca forrása
	[Tamás-Barcája– Tamásfő útja]	[drumul Bársa Târnașului – Plaiul Foi – Capul Târnașului]		út 3 útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Argeș m. / jud. Brașov și Argeș	

[Tárhavaspataka– Tárhavas ösvénye]			ösvény útzárral	Csikszék és Moldva	Hargita és Bákó m. / jud. Harghita și Bacău	
[Tatár-patak]	[Páraul Tatarul]		vízfolyás	Fehér vármegye	Brassó m. / jud. Brașov	a Nagy-Bodza forrása
[Tatrang-patak ösvénye]			ösvény a völgyzár fölött még 2 útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	az Ósánci-szoros fő ösvénye
[Tekerő-patak]			vízfolyás	Csikszék (Gyergyó társzék)	Hargita m. / jud. Harghita	
[Tömösi-szoros útja]			út 3 útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	
[Törösvár–Királyszéke út]	[Drumul mare]		út 2 útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt), Oláhország felé	Brassó és Argeș m. / jud. Brașov și Argeș	
[Tusnád-patak]			vízfolyás	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	valójában közvetlenül az Oltba ömlik
[Vajda-plája ösvény]			ösvény útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	
[Vargyas-patak]	[Páraul Vârghiș]		vízfolyás	Bardocszék (Udvarhelyszék fűszéke) és Udvarhelyszék	Kovászna és Hargita m. / jud. Covasna și Harghita	
[Vasláb–Székaszórtetejé– Dánfalva–Csikmadaras út]			út	Gyergyószék (Csikszék társzéké) és Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
[Verbanul ösvénye]			ösvény 2 útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	
[Vészes-patak]			vízfolyás	Kézdiszék (Háromszék társzéké)	Kovászna m. / jud. Covasna	Kiskászonnál

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/rég	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
	[Vlădeț-ösvénye]			ösvény 2 útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Prahova m. / jud. Brașov și Prahova	
	[Zăgon–Bodzamező út]			út	Háromszék és Fehér vármegye	Kovászna m. / jud. Covasna	
	[Zăgon–Haraio ldala ösvény]			ösvény 4 útzárral	Orbaiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna és Vrancea m. / jud. Covasna și Vrancea	
	[Zăgoni-patak]			vízfolyás	Orbaiszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	valójában a Kovászna- patakába ömlik
	[Zernyest – Poiana Mărului (– Fogaras) út]			út	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Fogaras-vidék	Brassó m. / jud. Brașov	
	[Zernyest–Magura– Törcs-völgye ösvények]			ösvények, útzár	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt)	Brassó m. / jud. Brașov	
	[Zernyestvölgyi-átjáró ösvénye]			ösvény útzárral	Brassó-vidék (Distrikt Kronstadt) és Oláhország	Brassó és Argeș m. / jud. Brașov și Argeș	
	[Zsögöd]	[Jigodin]		helység	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	ma Csikszereda része / azi parte din Miercurea-Ciuc
	[Zsögödi-áttörés]	[strâmtoarea de la Jigodin]		völgyszűkület	Csikszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[Vécer]			dombvég és teraszperem	Miklósvárszék (Háromszék társzéke)	Kovászna m. / jud. Covasna	a köpeci keresztútjánál
	[azonosítatlan patak Korondnál]			vízfolyás	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	

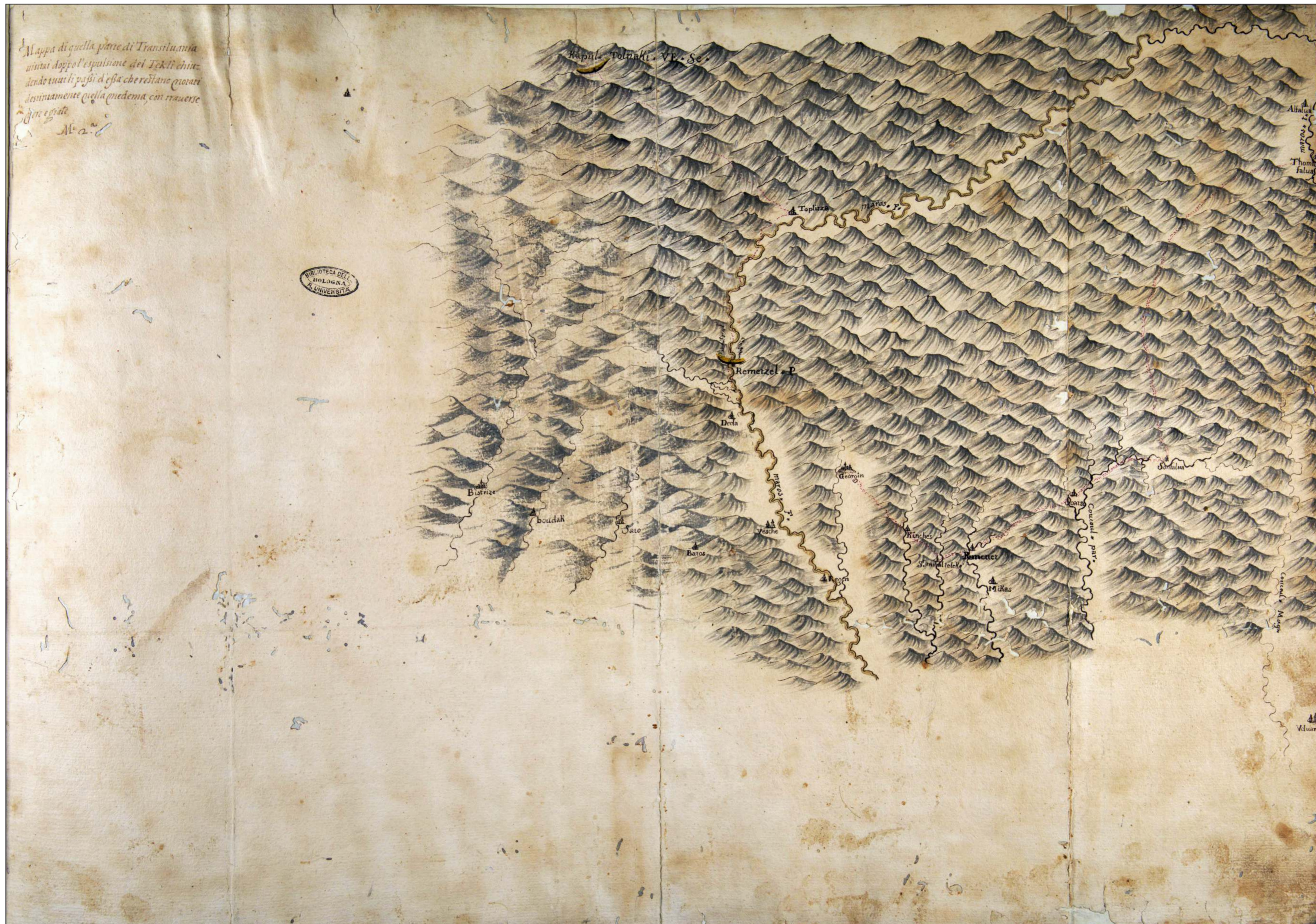
2. táblázat
A kelet-erdélyi átjárók lezárásának kisebbik, 1691. január–februári (?) Marsigli-térképén (BUB, FM, Ms. 48, 44.) szereplő helynevek és meg nem nevezett földrajzi objektumok

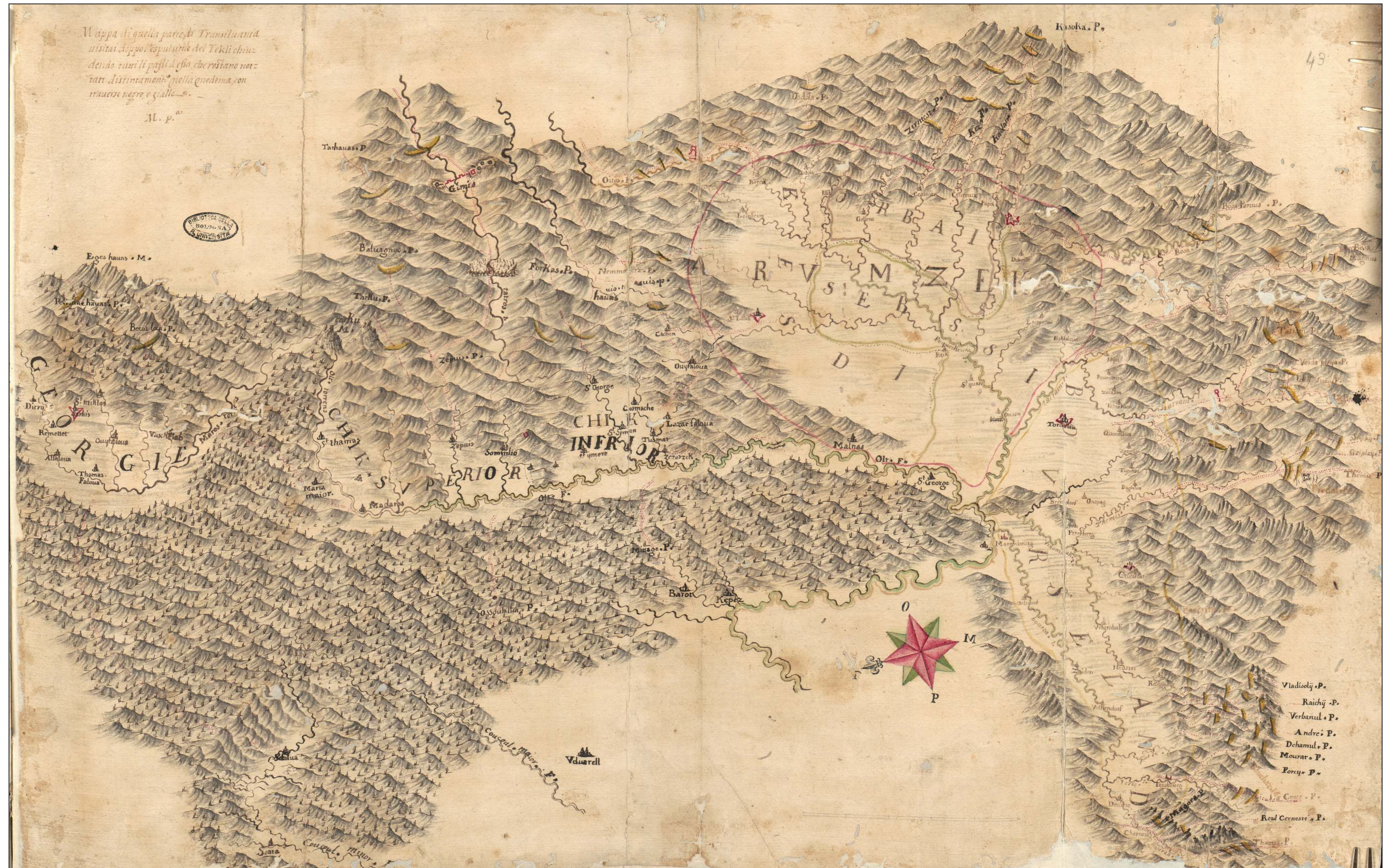
Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/rég	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
Alfalua	Gyergyóalfalu	Joseni		helység	Gyergyószék (Csíkszék társszéke)	Hargita m. / jud. Harghita	
Batos	Bátos	Batoș	Botsch	helység	Kolozs vármegye	Maros m. / jud. Mureș	
Bistrize	Beszterce	Bistrița	Bistriz	helység várral	Beszterce-vidék	Beszterce-Naszód m. / jud. Bistrița- Năsăud	kerített (szabad királyi) város
boudak	Szászbudak	Budacu de Jos	Deutsch-Budak	helység	Beszterce-vidék	Beszterce-Naszód m. / jud. Bistrița- Năsăud	
Coucoul, Mag,	Nagy-Küküllő	Râul Târnava Mare	Grosse Kokel Fluss	vízfolyás	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	a folyó felső szakasza
Coucoul, par,	Kis-Küküllő	Râul Târnava Mică	Kleine Kokel Fluss	vízfolyás	Marosszék és Udvarhelyszék	Maros és Hargita m. / jud. Mureș și Harghita	a folyó felső szakasza
Deda	Déda	Deda		helység	Torda vármegye	Maros m. / jud. Mureș	
Georgin	Görgény(szentimre)	Gurghiu	Görgen	helység várral	Torda vármegye	Maros m. / jud. Mureș	
Kapul, Tolnaki, VE, Se,	[átjáró Dorna-plája feldől]	[treacătoare dinspre Plaiul Dornei]		útzár	Torda vármegye és Moldva	Hargita m. / jud. Harghita	Capul Tălhar(?) a későbbi revindikált havasok belső határán; VE. se. = régi ösvény(?)
Kinches	Kincsesfő	Comori	Reichesdorf	helység	Torda vármegye	Maros m. / jud. Mureș	valójában a Kincses-patakán
maros, F,	Maros folyó	Râul Mureș	Mieresch Fluss	vízfolyás	Torda vármegye	Maros m. / jud. Mureș	a folyó egy felső szakasza
Maros, t,	Maros-patak	Păraul Mureș		vízfolyás	Gyergyószék (Csíkszék társszéke)	Hargita m. / jud. Harghita	a folyó legfelső szakasza

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/rég	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
Mikás	Mikháza	Călugăreni		helység	Marosszék	Maros m. / jud. Mureș	
Regen	Szászrégen	Reghin	Reen	helység	Torda vármegye	Maros m. / jud. Mureș	
Remettet	Köszvényesremete	Eremitu		helység	Marosszék	Maros m. / jud. Mureș	
Remetzel, P	Maros ártörése (Ratosnya–Palotailva)	Cheile Mureșului (Răstoilfa – Lunca Bradului)		útzár	Torda vármegye	Maros m. / jud. Mureș	völgyűkület
Saio	Nagysajó	Șieu		helység	Doboka vármegye	Beszterce-Naszód m. / jud. Bistrița- Năsăud	
Soata	Szováta	Sovata		helység	Marosszék	Maros m. / jud. Mureș	
Sonfalua	Felsősófalva	Ocna de Sus		helység	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	
St. mihaleleke	Szentmihály	Sănmihai de Pădure	Michelsdorf	helység	Torda vármegye	Maros m. / jud. Mureș	valójában a Kincses-patakán
Thomasfalua	Gyergyócsomafalva	Ciumani		helység	Gyergyószék (Csíkszék társszéke)	Hargita m. / jud. Harghita	
Toplitza	Maroshévíz	Toplița		helység	Torda vármegye	Hargita m. / jud. Harghita	
Vduarell	Székelyudvarhely	Odorheiu Secuiesc	Oderhellen	helység várral	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	
Vesche	Marosvécs	Brâncovenești		helység várral	Torda vármegye	Maros m. / jud. Mureș	helység és várkastély
	[[Erdélyi-)Beszterce]	[Răul Bistrița (Ardeleană)]	[Bistritz Fluss]	vízfolyás	Beszterce-vidék és Doboka vármegye	Beszterce-Naszód m. / jud. Bistrița- Năsăud	
	[Bisztra-patak torkolata]			3 vízfolyás	Torda vármegye	Maros m. / jud. Mureș	patakágak

	[Bisztra-patak]	[Părăul Bistra]		vízfolyás	Torda vármegye	Maros m. / jud. Mureș	
	[Bölkény(–Oroszi– Kakucs)-pataka]	[Părăul Beica]	[Birk Bach]	vízfolyás	Torda vármegye	Maros m. / jud. Mureș	
	[Budak-folyó]	[Părăul Budac]	[Budak Bach]	vízfolyás	Beszterce-vidék és Doboka vármegye	Beszterce-Naszód m. / jud. Bistrița- Năsăud	
	[Déda–Maroshévíz– Dornai-kijárat ösvénye]			ösvény	Torda vármegye és Moldva	Maros, Hargita és Suceava m. / jud. Mureș, Harghita și Suceava	
	[Egres-patak]			vízfolyás	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	Alsósófalvánál
	[Görgényszentimre– Köszvényesremete– Felsősófalva– Csomafalva út]			út	Torda vármegye, Maros- és Udvarhelyszék	Maros és Hargita m. / jud. Mureș și Harghita	
	[Görgény folyó]	[Răul Gurgui]	[Görgen Fluss]	vízfolyás	Torda vármegye	Maros m. / jud. Mureș	
	[Juhát-patak]			vízfolyás	Marosszék és Udvarhelyszék	Maros és Hargita m. / jud. Mureș și Harghita	Illyésmező pataka
	[Kélemen- és Északi- Gyergyói-havasok]	[Munții Căliman și partea nordică a Munților Giurgeului]		havas	Torda vármegye, Marosszék, Moldva	Maros és Hargita m. / jud. Mureș și Harghita	magasabb hegyek
	[Korondi-víz]			vízfolyás	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	
	[Köhér-pataka]	[Părăul Chiheru]		vízfolyás	Torda vármegye	Maros m. / jud. Mureș	
	[Nyárad]	[Răul Niraj]		vízfolyás	Marosszék	Maros m. / jud. Mureș	
	[Kinces-patak]	[Părăul Chinceș]		vízfolyás	Torda vármegye	Maros m. / jud. Mureș	

Helynév	Magyarul	Románul ma	Németül ma/rég	Jel	Vármegye/ vidék/szék stb. (1690)	Megye ma / Județul de azi	Megjegyzés
[Sajó]		[Râul Șieu]		vízfolyás	Beszterce-vidék és Doboka vármegye	Beszterce-Naszód m. / jud. Bistrița- Năsăud	
[Szováta-vize]				vízfolyás	Marosszék és Torda vármegye	Maros m. / jud. Mureș	
[Tiha]		[Râul Tiha]	[Tiha Bach]	vízfolyás	Doboka vármegye	Beszterce-Naszód m. / jud. Bistrița- Năsăud	
[Vityál-patak]				vízfolyás	Marosszék	Maros m. / jud. Mureș	
[azonosítatlan patak]				vízfolyás	Doboka vármegye	Beszterce-Naszód m. / jud. Bistrița- Năsăud	Besztercén felül
[azonosítatlan patak]				vízfolyás	Udvarhelyszék	Hargita m. / jud. Harghita	Korondnál

Csáki Árpád

GRÓF APOR ISTVÁN VÁRDOTFALVI UDVARHÁZA A 18. SZÁZADBAN

A 18. század elején, 1703-ban készített adóügyi összeírás a felcsíki Várdotfalván három, egyaránt háromszéki származású, rokoni kapcsolatban lévő székelly főnemes udvarházát jelzi: az altorjai gróf Apor Istvánét, a zabolai Mikes Kelemen özvegyét, valamint a kőröspataki gróf Kálnoki Sámuelét.¹ Mindhárom katolikus birtokos jelentős szerepet játszott az erdélyi nagypolitikában: előbbi még 1666-ban alszíki főkirálybíró, majd két évtizeddel később a szék főkirálybírója, a század végén Erdély kincstartója, egyben legvagyonosabb főura. Mikes Kelemen, akit az erdélyi katolikusok egyik legfőbb védelmezőjeként és támogatójaként „Kelemen papának” is neveztek,² a fejedelmi ítélőtábla ülnöke (1669-ig), majd fejedelmi biztos, 1678-tól ítélőmester, 1683-tól Fehér vármegye főispánja. Csíksomlyói nemesi udvarházánál végrendelkezett 1685 januárjának végén,³ temetkezési helyének is a közeli ferences templom Szent Mihály-kápolnáját⁴ jelölte meg.⁵ Sógora, Kálnoki Sámuel háromszéki főkirálybíró, majd Erdély bécsi alkancellárja volt egészen 1706-ban bekövetkezett haláláig.⁶

Mára egyik család nemesi udvarháza sem fellelhető az önálló településként megszűnt, ma Csíkszereda város részét képező Várdotfalván, itteni kuriálisairól azonban a fennmaradt leltárok alapján képet alkothatunk. A Kálnoki család kuriális telkét a Fodor-kert néven ismert ingatlan területén azonosították az elmúlt években végzett régészeti kutatások.⁷ A Mikesek birtokrészét – amelyről részletesebb leírást a család Magyarcsesztvén elpusztult levéltárának⁸ hiányában nem ismerünk – Benkő József 18. század végi leírása alapján azonosíthatjuk: „Csobotfalva vagy Tsobodfalva hegyalji síkságon fekszik ... Tud meg, hogy ez a

falva Várdotfalvával szomszédos, amelytől a Mikes-birtokok és -udvarház választja el. Csobod- vagy Csobotfalva fennebb, Várdotfalva lennebb van.”⁹ A kőröspataki Kálnokiak esetében már szerencsésebb a helyzet: Kálnoki Sámuel 1698-ban, már bécsi hivatali éveiben részletes inventáriumot készíttetett az itteni javakról, amelyeket aztán fia, a csíki főkirálybírói tisztséget haláláig (1719) megtartó gróf Kálnoki Ádám, őt követően pedig ennek fia, a széki főtisztséget a 18. század derekán betöltő Kálnoki Ferenc örökölt és íratott össze.¹⁰ Mindkét kuriális telek azonosítható egyébként egy 1845-ből származó helyszínrajzon is.¹¹ Az Apor István-féle udvarház ekkorra már romos állapotba került – egy 1854-ből fennmaradt leírás szerint „a Somlyó hegye alatt szép kőház is volt, s melynek most csak romjai vannak”,¹² olyannyira, hogy másfél évtizeddel később megjelent munkájában Orbán Balázs már emlékéiről sem tud.¹³ Jelen tanulmányunkban erre az épületre összpontosítunk, a rá vonatkozó 18. századi forrásokat ismertetjük.

A háromszéki altorjai származású, a 17. század végén grófi és bárói rangot is elnyerő Apor István (1638–1704)¹⁴ – más katolikus székelly főnemesi családokhoz hasonlóan – reprezentatív helyen fekvő kuriális telekkel bírt a somlyói ferences templom szomszédságában, amelynek jelentősége megnőtt, amikor csíki főkirálybíróvá választották. Apor karrierje egyébként két évtizeddel korábban éppen ebben a székeben kezdődött, így előbb alkirálybíróságra is megválasztották, elsősorban Petki István csíki főkapitány – aki korábban gyámja is volt – ajánlására és támogatásával. Petki szerepét hangsúlyozzák életrajzírói¹⁵ a családi kapcsolatépítésben is, amikor

¹ DOMOKOS Pál Péter 1978, 251.

² APOR Péter 1903, I, 106.

³ Erdtest, I, 280–287. (Csíksomlyó, 1685. január 25.) Lásd még TUDÓS S. Kinga 2008.

⁴ „Mikes Mihály kezdette, es Mikes Kelemen vegeztette el, a Sz. Mihály Kápolnáját, pro Sepultura sua, et suorum.” (KÁJONI János 1991, 64.) A somlyói ferences templom kiemelt szerepét jelzi az is, hogy 1667-ben ide temették Petki István korábbi csíki főkapitányt is. (TÓTH Ernő 1902, 395.)

⁵ Bővebben lásd TUDÓS S. Kinga 2008.

⁶ Róla bővebben lásd CSÁKI Árpád 2013, PAPP Kinga 2007, Uő 2013, Uő 2015a, TUDÓS S. Kinga 1998, Uő 2004.

⁷ Ásató régész: Botár István (Csíki Székely Múzeum).

⁸ A Mikes családi levéltár 1804-ben készített elenchusa említi egy 1761-es várdotfalvi összeírást. (SÁL, Fond 65/2, Nr. 14.)

⁹ BENKŐ József 2014 [2016], 643.

¹⁰ Lásd CSÁKI Árpád 2019.

¹¹ Másolata a Csíki Székely Múzeum tulajdonában.

¹² SÁL, Fond 36, Nr. 1024, 209–210.

¹³ Vö. ORBÁN Balázs 1869, 12–20.

¹⁴ Részletes életrajzát lásd BIRÓ Vencel 1935. Lásd még BALOGH Judit 2014 és Uő 2016.

¹⁵ BALOGH Judit 2016, 394–395.

előbb szentrontási Szeredai István özvegyét, Veres Borbálát, majd ennek halálát követően¹⁶ csíkszentgyörgyi Kelemen István özvegyét, kézdiszentléleki Csintalan Zsófiát¹⁷ vette feleségül. Apor István 1678 márciusában „Alcsík székben Lázárfalván lakó nobilis”-ként, ugyanakkor ismételtén özvegyként végrendelezett Brassóban,¹⁸ ebben a somlyói jószágot, „addig az migh nálam van zállagban, úgy mint flor. 180”, nagynénjének, Apor Borbálának hagyta. Még ugyanazon évben harmadszor is megnősült, felesége az udvarhelyszéki származású Farkas Zsuzsanna – korábban borosjenői Korda Zsigmond, majd özvegségét követően Ugron István felesége – lett. Házasságai révén Apor István vagyona jelentősen gyarapodott, későbbi személyi titkára, Cserei Mihály szerint „mind középső feleségiről, Kelemen Jánosnéról¹⁹, mind az utolszoriról, Ugron Istvánnéról sok pénz maradván rája, maga is igen jó oeconómus gazda volt, s jövedelmes tisztségeket viselvén, számtalan jószágot, pénzt és egyéb portékát gyűjtte.”²⁰ Ide kívánkozik továbbá az 1694-ben tatár rabságba került Sándor János és felesége sarcába adott kölcsön ügye is,²¹ amelynek fejében zálogba kapta többek között a Sándor család felcsíki somlyói birtokrészét.

A „tiszteletes barátok clastroma” szomszédságában²² lévő udvarház Apor István egyik uradalmi központjaként szolgált a 17. század utolsó évtizedeiben, amelyhez az 1696. évi vagyonösszeírás²³ szerint somlyói, delnei, szentmiklósi, madéfalvi, csicsói, madarasi, szépvízi, taplocai, borsovai, pálfalvai, vacsárcsi²⁴, rákosi, szentléleki és szentkirályi²⁵ birtokrészek tartoztak. A somlyói jószághoz ekkor 20 örökös

jobbágy és 2 zsellér tartozott, családjaikkal és 27 fiúgyermekükkel, az állatállományt 15 ló, 68 szarvasmarhaféle, 197 juh és 71 disznó alkotta.

Magáról a somlyói udvarházzal az urbárium megjegyzi, hogy: „Vagyon őnagyságoknak Somlyón egy udvarházok, benn való épületekkel s ahhoz való csűrös, veteményes, füves kertekkel együtt”, amelyhez járult „az Gegő Ferencz jószágá felén egy hallastójok, nincs hal benne.”²⁶

Apor István több levelet is keltezett innen,²⁷ távollétében tisztartói²⁸ gondozták a birtokot. Cserei Mihály (a gróf személyes titkára) feljegyzéseiben 1694. február 18-án, tehát mindössze néhány nappal a tatár betörést követően,²⁹ majd három évvel később, 1697 elején jelzi az itteni tartózkodást.³⁰ Az 1699. augusztus eleji somlyói jelenléte³¹ az új főkirálybíró megválasztásának előkészítésével állhat összefüggésben. A székgyűléseken való részvétel mellett – amely alkalmakkor az itteni udvarházban szállhatott meg – a tulajdonos rendszeres év eleji birtokvizgálatára enged következtetni özv. Teleki Mihályné megbízottjának jelentése is, amely arról számol be, hogy 1692 januárjában Somlyón kézbesített levelet Apor Istvánnak.³² A korabeli széki közgyűlések jegyzőkönyvei nem maradtak fenn, így nem tudjuk – bár ismert, hogy például a következő évtizedekben Somlyó visszatérő székhelye volt a széki kongregációknak –³³ a székgyűlések idején a főkirálybíró szállásának jutott-e valamilyen szerep.

Az 1704-ben elhunyt erdélyi kincstartó csíksomlyói kuriálisát számos más, császárpárti főnemeséhez hasonlóan, a székelyek még a kuruckor kezdetén –

¹⁶ Végrendeletének végrehajtását (Csíkkozmás, 1671. december 24.) lásd SÁL, Fond 36, Nr. 1083, 29–33.

¹⁷ „Mivel Istennek rendeléséből az én szerelmes leányomat Czintalan Sofiát az méltóságos Rákotzi Györgyné Bátori Sophia feyelem aszony ő nagysága udvarából házastotta ki nemzetes al csiki széki Szentgyörgyi Kelemen István uramnak házas társul”. (Kézdiszentlélek, 1671. február 30.; SÁL, Fond 74, Fasc. XV, 45.)

¹⁸ SÁL, Fond 36, Nr. 59.5 (Közölve: ErdTest, I, 271–273.)

¹⁹ Helyesen: Kelemen Istvánnéról.

²⁰ CSEREI Mihály 1983, 352. Cserei Mihály és gróf Apor István kapcsolatához: TÓTH Zsombor 2008. (Lásd még Uő 2009.)

²¹ Erről lásd ENDES Miklós 1994, 166–172.

²² A ferences rendházat még 1665-ben is szántók, kertek és tanorokok övezték. (SÁVAI János 1997, I, 48–51.)

²³ Az 1696. évi urbáriumot lásd KÁL, Fond 377, 49. doboz, CCCLVIII. (Idézve, illetve feldolgozva: BIRÓ Vencel 1935, 170; Uő 1945.)

²⁴ Erről az 1696. évi urbárium megjegyzi: „Vagyon őnagyságának Vacsárcsiban egy pusztá nemes házhelye, rajta való építésit az tatárok égették el.”

²⁵ Az 1696. évi urbárium itt pusztá házhelyet, malmot és üres halastavat említ.

²⁶ KÁL, Fond 377, 49. doboz, CCCLVIII.

²⁷ PAPP Kinga 2015, 22.

²⁸ Egy 1693 körüli tanúvallatásban Gál András szerepel Apor István somlyói gondviselőjeként, a 65 éves várdorfalvi Salamon Mihály lófő pedig korábbi gondviselőként tett vallomást. (SÁL, Fond 36, Nr. 741.)

²⁹ Ezzel kapcsolatban, egy 1704 után végzett tanúvallatás során a 38 éves szentkirályi Bors György így vallott: „Mikor az tatár egészen Fel Csíkot elrablá, az néhai üdvözült úr Apor István uram őnagysága szolgálja voltam, és az említett úr az akkor főkomiszáriusa lévén az országnak, Szebenben volt, meghozák, hogy elrablottak Csíkot, mingyárast az akkori méltóságos generális Veterani urammal Csík felé indulának, az generális visszatérvén az útból, a megnevezett úr bejöve Csíkban s innen csak harmad[napon] visszamene Szebenben”. (SÁL, Fond 36, Nr. 1168/1, 93.)

³⁰ „[1694. február] 18-dik hajnalban mentünk bé Csíkban Somlyóra. 19. Mentünk Szent-Miklósra az úrral ő ngával együtt az vice colonellushoz Mormilliehez, az nap vissza is jöttünk ismét Somlyóra. 21. Indultunk ki Csikból. ...[1697. január] 9. Ebédre jöttünk Somlyóra.” (FERENCZY Zoltán 1893, 237, 244.)

³¹ SÁNDOR Imre 1914, 173.

³² Uo., 150.

³³ Így pl. 1711, 1712, 1714, 1722. évben. (Vö. SzOkl, VII, 156, 189, 308–309.)

tehát még tulajdonosa életében – kifosztották, azonban minden jel arra mutat, hogy az udvarházat nem bántották. A lakóházat időlegesen Cserei Mihály használta, 1705-ben, majd a Havasalföldről visszatérő Apor Péter. Előbbinek ismert egy 1705. augusztus 21-én, Somlyón kelt levélfogalmazványa, amelyben többek közt az itteni fejleményeket jelzi: „Erdélyben már ...minden legitima praetensio nélkül labanc párton levő urak, főemberek javait, jószágit elfoglalván, máig is hasznoson usuállják.”³⁴ Apor Péter – Cserei levelének valószínűsíthető címzettje – két hónappal később, októberben Somlyóra költözött át,³⁵ itt fogták el a császári katonák, majd szállították a brassói fellegvárba.

Gróf Apor István két fő örököse, Apor Péter és Korda Zsigmond – utóbbi az anyja, Farkas Zsuzsanna képében – között 1708 júniusában, Brassóban született megegyezés a végrendelet végrehajtásáról. Ennek értelmében „a háromszéki és csíki örökös jószágok, úgy minden azokhoz akármilyen cím alatt aquirált jószágok maradának in perpetuum Apor Péter uramnak és őkegyelme említett öccsinek”, kivételt képezett az alsíki szentkirályi portio, amely Korda Zsigmondnak maradt.³⁶ Az új tulajdonosok, báró Apor Péter, valamint Apor Lázár és Apor Farkas 1712 júliusában még közös somlyói házuknál kötöttek egyezséget a László családdal néhai Oremus István hátrahagyott jobbágyfundusa ügyében,³⁷ következő év szeptember 13-án előbbi már maga tulajdonaként készítettetett róla összeírást.³⁸ Egy héttel korábban tanúvallatást is lefolytattatott³⁹ azzal kapcsolatosan, hogy 1703-ban, „az revolutio kezdetin” milyen javakat prédáltak el Somlyóról. Összesen hat tanút hallgattak ki, Kozmásra és Somlyón egyaránt hármat. Előbbiek közül Domokos János kozmási Mikes-jobbágy úgy vallott, hogy a „csíki Bot András uram zászlaja alatt lévő gyergyai katonák” Lázárfalváról mintegy 40 sertést vittek el. Lestyán János és István kozmási lófők szerint a somlyói marhák egy része Kozmásra került, amelyek közül Tamás Deák alkirálybíró „vagy hatot ...maga házához” hajtattott. Az 55 éves csobotfalvi Csiszér Gábor lófő vallomása szerint a somlyói marhákból mintegy 80-at maga hajtott fel Gyergyóba „ad conservandum”, amelyeket falvakra szétosztottak. Ezek közül hat jószág Remetén maradt, a Gyulafehérvárra letutajozott javak elmaradt fizetségének fejében. Hallomásból tudja továbbá, hogy Szárhegyen és

Tekerőpatakon két-két, Gyergyószentmiklóson 11 marha maradt, Ditróban pedig 8 elpusztult. Ezek mellett Horváth György, gróf Mikes Mihály kozmási gondviselője „négy kövér disznót s ötven kalongya búzát”, Sándor János pedig tíz köből búzát vitetett át Tapolcára. Egy másik valló, a mintegy 60 éves szépvízi Rác András özvegye, nemes Sándor Katalin a Gyergyóba hajtott marhákról azt állította, hogy azokat Mikes Mihály gondviselője „praedálta el holmi katonákkal”. Említett Horváth György a somlyói udvarháztól további két hordó bort, két disznót, egy szapuló üstöt és búzát, néhai Sándor János pedig nyolc szalonnát s „feles cséplett búzát” hordott el udvarába. A Gyergyószentmiklóson korcsmáltatott somlyói italok árát (100 forint) a gyergyói alkirálybíró a szék számára foglalta le. Végül, a 35 éves szépvízi Sükösd István lófő szerint Szócs András egy vasabroncsot, lakatokat, búzát, zabot, két kövér sertést, egy béres szekeres tulajdonított el.

Báró Apor Péter háromszéki főkirálybíró tehát 1713-ban egyedüli örököse lett nagybátyja várdotfalvi kuriálisának az ottani udvarházzal együtt. A birtokokkal kapcsolatosan évtizedekkel később (1750), saját (pót)végrendeletében így számolt elő: „Leányágot illető jószágok: Csik-Somlyó, melynek egy része az Török Menyhártné decessusán szállott az nagyapámra, Apor Lázárra. És az somlyai jószág három karban vagyon, első classisban vagyon az Apor Andrásné Lázár Borbára jussa; másik hétszáz 72 forinton aquisitumim, Daniel Ferencz uramtól és Jankó Péterné, Domokos Susánna asszontól vettem, az mint az contractusok megmutatják és az két classis inmediate illet leánt; *harmadik classis az Apor István aquisitumi*, melyeket kihoz az inventatio: ezekről ha másképpen meg nem alkhatnak, minthogy ezen aquisitumit a leánnak nem lehet praetendalni, mindazáltal az főtiszttség reménségért jóvalom ezt valamelyik fiam proportionate vegye maga résziben leányágra.”⁴⁰ Utóbbi tervét, hogy három fiúgyermek valamelyikét csíki tisztségbe juttassa, az említett évben lejegyzett, időrendben harmadik végrendeletében is megfogalmazta.⁴¹

Az 1713. szeptember 4-én készített összeírás⁴² szerint az Apor Istvántól örökölt várdotfalvi kuriális telket sövénykerítés (lészás kert) övezte, ezen belül a fából épült, szalmával fedett gazdasági épületeket (*ökörnek való pajta, disznóól, majorságtartó kotez, gabonás*), *béresek házát* (kamrával, füstházzal) és ve-

³⁴ SÁL, Fond 65/2, Nr. 3, 83.

³⁵ „...moveo me ex Csik-Somlyó, in domum meam in Csik-Somlyó.” (APOR Péter 1863, 142.)

³⁶ SÁL, Fond 36, Nr. 1168/1, 46r. (Másolat 1755-ből.)

³⁷ Uo., Nr. 1024, 1.

³⁸ Uo., Nr. 1024, 20–31.

³⁹ Uo., Nr. 1024, 2–4.

⁴⁰ APOR Péter 1903, I, 416–417.

⁴¹ „Hogy az csik-somlyai jószágot is fiú vegye, igen méltó, az főtiszttségre vigyáztam jövődre.” (Uo., 412.)

⁴² A hivatkozott 18. századi leltárakat lásd a dolgozat végén.

teményes kertet magában foglaló külső udvart zsindegyel fedett deszkakerítés választotta el a lakóház belső udvarától. Utóbbi bejáratánál zsindegyel fedett faépületek (*Két kis ház*, benne: *darabonház, sütőház, konyha*) kaptak helyet.

A négyszög formára, kőből épült, zsindegyel fedett udvarház „elein” kőlábakra deszkából készült tornác állott, ugyancsak zsindegyfedél alatt, amelyből balra ajtó nyílt egy három ablaknyílással ellátott, boltozott helyiségbe. Említett helyiségből újabb, ezúttal két ablakkal ellátott boltozott szoba következett, mindkettő fűtését kőlábakra készült kemence biztosította. Míg előbbi bútorzatát „cifrán festett” pohárszék, fal mellé való pad, asztal, két kis katona fogas alkotta, a belső boltozott szobában – amelyből deszkából épült kamaraszék is nyílt – már több ülőalkalmatosságot – két új karszék, három új egyes szék, nagy asztal –, valamint deszkaágyat is feljegyeztek. A második boltozott szobából egy hasonló, azonban annál kisebb méretű boltozott, mindössze egy ablaknyílással ellátott, ebből pedig egy négyszög alakú, faragott deszkamennyezetű, ekkor azonban már puszta, zsindegy tárolására használt („hátsó”) helyiség következett. Utóbbiból nyílt az épület nevében is jelzett reprezentatív, négyszög alakú helyisége – a *palotaterem*. A négy ablaknyílással ellátott helyiségből – amelyben egy szögletes asztalt, valamint egy kőlábakra rakott tűzhelyt jegyeztek fel – ajtó nyílt a tornácba, emellett pedig újabb ajtó szolgált a kőből épült *konyhába*. Az udvarház alatti kettős pincébe a tornác alatt lévő ajtó nyílt. Az épület mögött alakították ki a nagy füveskertet, csűrőskertet, benne a fából épült és zsindegyel fedett csűrrel és színnel.

A nemesi udvarház építéséről/vásárlásáról adatot nem ismerünk. Az említett 1713-as, majd a 18. század közepén (1754) készült részletes leltárban 1687. évszámmal jelzett, Apor István monogramos (S: A:) „festéssel írt[t], almárium formára csinált poháravagy könyvtartó szék” sem bír építkezéseket datáló erővel, hiszen nem tudjuk, hogy a bútordarab ide / ebbe az épületbe/helyiségbe készült vagy tulajdonosa valamelyik másik birtokközpontjából hozatta át Alcsíkba. Az udvarház helyiségeinek egyébként részletesen számbavett bútorzata sem mutat jelentős változást az 1710-es évekhez képest. Négy évtizeddel későbbi állapota – a kőlábakon álló tornácba feljáró romlott grádics, zsindegyel fedett tetejének romlásai – jelzi, hogy tulajdonosa, báró Apor Péter háromszéki főkirálybíró – aki családi örökségként más várdotfalvi birtokrészekkel és udvarházzal is bírt – nem szánt jelentősebb szerepet az épületnek, és temetkezési helyének sem a somlyói ferencesek templomát választotta. A rendszeres használat hiányában állapo-

ta tovább romlott, olyannyira, hogy 1788-ban már „egy ros[s]z kőház fedél nélkül”-ként említik.

1.

Gróf Apor István halála után báró Apor Péter tulajdonában került várdotfalvi udvarház leltára
Somlyó alias Várdotfalva, 1713. szeptember 4.⁴³

Curia seu Domus Nobilitaris

A Nobilitaris Curia (melynek territoriuma egy darabján sasokban foglal lézsás, egy darabján ugyan sasokban foglalt lézsátlan lécs, az többi ágos bogos, hitván fenyőkert[t]el lécsen körülvéve) vagon az Tiszteletes Barátok Clastroma és néhai Oremus Mihály ezen curiához való jobbágy fundussa szomszédságiban.

Ennek külső udvarára (mely egy darabocská ágos bogos fenyőkerten kívül sasokban foglalt léckert[t] el van körülvéve) mennek bé cifrán faragot[t] tölgyfa oszlopokon álló, galamb[b]úgos, zsendelyes fedelű, fenyődeszkából való, fasarkokon forgó kapun, melynek job[b] kéz felől való oldalában találatott ugyan faragot[t] tölgyfa oszlopokon álló, fasarkokon forgó ajtó; az ajtó mellet[t] találatott fenyőboronából való, kétrekeszű, szalmafedelű, 24 ökörnek való *pajta*. Melybe nyílnak bé fenyődeszkából való, fasarkokon forgó két ajtók. Ezen pajta hijján⁴⁴ találatott 8 szekér széna.

Ennek az pajtának elleiben az kapu sarkánál találatott fenyőboronából való, háromrekeszű, szalmafedél alatt lévő *disznóól*. Melyben nyílnak bé bük[k] fából való, fasarkokon forgó három ajtók. Ezen disznóóltól nem messze találatott fenyőborona oldalú, fenyőgerendákkal gerendáztatott, fenyődeszkákkal padolatott padlású *béres ház*. Melyben nyílik bé fenyődeszkából való, fasarkokon forgó ajtó. Találatott[t] ezen házban egy paraszt tüzelő kemence, egy párkányos hosszú fogas, egy zöld festéssel festet[t] karszék, egy szegeletes lábós, fenyődeszkából való asztal, két deszkaágy, három öreg s két kisseb[b] cseber, egy szarvas tekenő, két fatál, egy fakártya, két sajtár, tíz fatángyér, egy kasza, két furu, egy kézvonó, két fejsze, két béres szekér mellé való lánc, két szita, két béres kötél, két korsó hat fazék, tíz fakalán, két véka s egy fenyődeszkából való rekesz. Melyben is nyílik bé fenyődeszkából való, retesz, vassarkokon forgó ajtó.

Ezen házból nyílik bé fenyődeszkából való, fasarkokon forgó ajtó egy *kis kamara*ba. Ezen kamara és ház oldalában találatott fenyőborona oldalú, fenyőgerendájú s padlású *fűstház*, melyben nyílik bé fenyődeszkából való fasarkokon forgó ajtó. Az felylyebb említett ház szegeletiben, a belső udvar felől ta-

⁴³ SÁL, Fond 36, Nr. 1024, 5r–11r.

⁴⁴ Hiúján, padlásán.

látatott fenyőboronából való, két rekeszű, két ajtajú, szalmafedél alatt lévő *majorságtartó kotyes*[!].

Ennek végiben találatott fenyőborona oldalú szalmafedél alatt lévő, két tölgyfa oszlopokon álló *sze-kérszín*. Ennek szegeletiről nyúlik el az belső és külső udvar között lévő közkert közepéig egy darabocska *deszkáskert*. Ennek közepiben találatott fenyődeszkából való, tölgyfa oszlopokon álló, fasarkokon álló s forgó ajtó, mely is nyílik be egy kis *veteményes kert*-be. Ennek szegeletiről nyúlik el sasokban foglalt régi lézsás léckert, az belső udvarra benyíló, fenyődeszkából való, fasarkokon forgó s tölgyfa oszlopokon álló ajtóig. Az ajtó mellett találatott cifra faragott tölgyfa oszlopokon álló, új fenyődeszkából való, fasarkokon forgo kapu. E felett találatott fenyőborona oldalú, faragott fenyőgerendájú s gyalult fenyődeszka padlású, körülödeken körül folyósós, zsendelyfedél alatt [t] lévő, faragott tölgyfaoszlopokon álló két-két ablakú *Két kis ház*. Melynek egyikébe nyílik bé fenyődeszkából való, fasarkokon forgó ajtó. Találatott ezen házacs-kában egy fal mellé való pad s egy almariumoc-ska. Mennek fel ezen házacs-kában karos fagrádics-on, melly is fenyődeszkával van befedve. Ezen grádics ol-dalában találatott fenyőborona oldalú, fenyőgeren-dájú s padlású, két ablakú *Darabont ház*, melyben nyílik bé fenyődeszkából való fazárú vas sarkokon forgó ajtó. Találatott ezen házban parasztkályhából való kemence. Eh[h]ez az darabontházhoz közzel ta-lálatott tölgyfa talpokon álló, sasokban foglalt, fe-nyődeszka oldalú, jó zsendelyes fedelű *Gabonásház*. Melynek pitvarában nyílik bé fenyődeszkából való, párkányos, fazárú, fasarkokon forgó ajtó. Találatott ezen pitvarban egy új deszkaágy, tíz kalongya len. Ezen pitvarból nyílik bé ugyan fenyődeszkából való, vasretesz, fasarkokon forgó ajtó az gabonásházban, melyben találatott egy kád, öt darab kósó, öt fatán-gyér, egy túrónak való dézsa, egy sajt, tizenhárom gabonatartó rekesz s nyolc köből vetni való búza. Az hijján peniglen az gabonásháznak (melly is deszkával padoltatott [t] meg) találatott nyolc gypajú, egy poly-vahordó kosár. Ezen gabonásház meget [t] az belső kapu szegeletitől nyúlik el valami hitván léckert az *Sütőház*ig, melynek két oldala boronából való, har-madikja peniglen deszkákkal van bécsinálva. Nyílik bé ezen sütőházban fenyődeszkából való, fasarkokon forgó ajtó. Találatot [t] peniglen benne egy cipőszaka-sztó tábla s egy sütökemence, melly is valami desz-kákkal van befedve.

Ezen Sütőházból nyílik bé zöld festékekkel festet [t], fenyődeszkából való, vasrántós, vas sarkokon forgó ajtó egészen fenyőfából való, két pappiros ablakú *Házban*, melyben találatott két fogas s egy asztal. Nyílik be ezen házból egy *Kökamarába* fenyődeszká-ból való, vas sarkokon forgó ajtó.

Fellyel megírt házacska szegeletinél találatott tölgyfaoszlopokon álló, fenyődeszkából való, fa-sarkokon forgó ajtó. Melynek szegeletiről nyúlik el sasokban foglalt hitván léckert jó, új zsendelyfedél alatt lévő, egészen fenyőfából való *Konyháig*, melly-ben nyílik bé fenyődeszkából való, fasarkokon forgó ajtó. Találatott ezen konyhán egy szakácsasztal, egy kőből rakott konyhatűzhely s egy kőlábakra rakott kőkémény. Ennek az konyhának oldalában találat-tott egy *kétablakú házacska*, melynek ajtaja az kony-hára szolgál.

Ezen konyha szegeletitől nyúlik el valami hitván léckert farragott [t] tölgyfa ajtómellyékek szegeletihez, az ajtómellyékek szegeletiről az ház felé nyúlik más darabocska alkalmas léckert. Ennek végiben találat-tak valami hitván fenyőboronák.

Ezekhez közzel [!] találatott egészen kőből épít-tetett, quadrangularis, jó zsendelyfedél alatt lévő *udvarház*. Melynek elein vagyon félig kőből rakott, félig deszkából építetet [t] oldalú, faragott [t] fenyőge-rendájú, gyalult fenyődeszka padlású, jó zsendelyfe-dél alatt lévő, deszka padimentumu *tornác*, melyben szolgál fel fagrádics, melly is zsendelyezés alatt va-gyon. Ezen tornácból bal kézre nyílik bé fenyődesz-kából való, párkányos, fasarkokon forgó, fakilincű ajtó repedezett, lábas bolthajtású, három ablakú, deszka padimentumu *Boltban*. Melyben találatott kőlábakra parasztkályhából rakott [t] kemence, egy cifrán festet [t] pohárszék, az pohárszék felső részin az boltnak öt ráma-kban foglalt, romlot [t] üveg s két pappirossal béborított táblái, egy fal mellé való pad, egy szegeletes lábos asztal, két kis katona fogas s egy egész üvegtábla. Nyílik bé ezen boltból fenyődesz-kából való, fakilincű, vas sarkokon forgó ajtó *más* lábas bolthajtású, két ablakú (melynek romladozott [t] üvegtáblái megvadnak), deszkapadimentumu *Bolt*-ban, melyben találatott: két, fal mellé való pad, két új karszék, három új egyes szék, egy szegeletes lábos jó nagy asztal, egy új deszkaágy, két párkányos fogas s egy kőlábakra rakott kemence fűttóvel együtt. Ezen boltból nyílik bé fenyődeszkából való bétel [t], koc-kákra metszet [t], fakilincű, vas sarkokon forgó ajtó a *Kamaraszék*re, melly is egészen fenyődeszkából való épület. Ezen kamaraszék ajtójához közzel [!], az meg-írt boltból nyílik bé fenyődeszkából való, bétel [t], kockáson metszet [t], vassarkokon forgó ajtó más lábas bolthajtású, egy ablakú, deszkapadimentumu *Boltban*. Melyből szolgál bé egy bévágott [t] ajtóhely más quadrangularis, két ablakú, faragott [t] fenyőge-rendákkal gerendáztatott, gyalult fenyődeszkákkal padoltatott padlású deszka padimentumu *Házacs-kában*, melyben találatott egy rakás zsendely. Ezen házból szolgál ki két ajtó, egyik az *füvelő kert*ben, melly is valami hitván [y] ajtóval bé van csinálva, az

másik (melly is fenyődeszkából való) szolgál jó nagy quadrangularis, négy ablakú, faragott fenyőgerendájú, gyalult fenyődeszka padlású s deszka padimentumu *Palotára*. Melyben találtatott két szegeletes lábós asztal, egy kőlabokra rakott tűzhely s egy fenyődeszkából valló bélet[t] ajtó. Ezen palotáról szolgál ki két ajtó, egyik feljebb megírt boltban, az másik az megírt tornácban. Mely tornácból az palota ajtójához közel[!] nyílik bé fenyődeszkából való, fakilincsű, farsarkokon forgó ajtó az *Konyhára*, melly is egészen[!] kőből való. Találtatott ezen konyhában két lapát, konyhatűzhely, az konyhatűzhely alatt sütökemence és kőből rakott, hosszú kémény, mellyben szolgálnak az megírt házaknak kürtői. Ezen fellyeb[b] megírt tornácok alatt találtattak *egy nagy s két kisebb[b]*, kőből rakott oldalú, tölgyfagerendájú s padlású *Pincék*. Az nagyob[b] pincének fapadimentuma vagy két helyen felbomlott, az más két kisebb[b] pincéknek padimentumi jók. Az nagy pincében találtatott egy káposztás lád, az kisebb[b]ik pincéknek egyikében két új kád.

Ezen pincéből nyílik ki fenyődeszkából való, farsarkokon forgó, fazárú ajtó.

Az házok szegeletiről nyílik el egydarab hitván léckert, fenyőborona oldalú egy rekeszű, alkamas zsendelyfedél alatt lévő, két-két ablakú két-két rendbéli *lónak való Istálló* szegeletéig.

Az istállóban nyílik be fenyődeszkából való, farsarkokon forgó két ajtó. Ennek az istállónak végiben találtatott valami romlott, fedél nélkül való *szekérszín* és az belső udvar meget[t] körüldezen körül találtatott a nagy *Füveskert*, melynek végiben vagy az *csűröskert*. Az csűröskertnek végiben az utca felől találtatott egészen fenyőfából való fias, kétfelé nyíló, farsarkokon forgó, retesz, reteszfős kapujú, régi hitván szalmafedél alatt lévő *csűr*. Melynek két felől való oldalában találtatott két polyvatartó rekesz, nyolcanöt – 85 kalongya búza, 70 szekér széna, tizenhárom kalongya árpa. Annak felette az csűr elein találtatott tölgyfa oszlopokon álló, szalmafedél alatt lévő *szín*. Ezen csűröskertből nyílik ki az külső udvarra tölgyfa oszlopokon álló, farsarkokon forgó léckapu.

Az udvarházhoz tartozandó appertinentiak következen ez szerint

Vayon két béres fakó szekér, melynek egyikén találtatott két vas löcs káva, kerek fön levő vaskarika.

Találtatott két béres eke cum omnibus appertinentiis.

Béres ökör nro. 8, borjús tehén nro. 2, tinó nro. 1, borjú nro. 3, juh nro. 32, bárány nro. 14, kakas nro. 3, azon kívül valami apróság csirke.

Kertek. Vayon egy gyümölcsös kert Nagy István uram fundussa és az ország úttya szomszédságában.

...Malom. Vayon kétköví közös malom is, melyből annuatim erre az részre való búza proveniál két véka, szalad fél véka.

2.

Báró Apor Péter fűörökösei Apor István-féle várdotfalvi udvarházának leltára

Csíksomlyó alias Várdotfalva, 1754. február 6.⁴⁵

Vayon itten Csik Somlyon alias Várdotfalvában egy nemes curia ház hely, e regione dél felől in vicinitatibus ab una alól a tisztelendő pater franciscánus uramék tanító iskolájok és seminariumok jószága egy darabig elé a vetéskapu sorkáig, a vetéskapu sorkától fogva pedig fel a falu közé feljáró falu útja és a falu között folyó patak, fellyül pedig felin[y]ire ki a curiához tartozandó jobbágy fundus, mellyen most lakik Boga Joseph önagyágok jobbágyok.

Ezen jobbágy fundus külső végiről pedig fel egy darabig, úgy, mint a felső széllyéig a curiához való helységnek belől szomszédgya az várdotfalvi néhai Bálinth Gergely jószága fele, mellyet bír most várdotfalvi Salamon István. Ezen néhai Bálinth Gergely jószága felső vége széllyéről pedig ki a Kús Somlyo fele, fellyül vicinussa ugyan a curia házhelye csik csomortáni Damokos András küsseb[b], fellyel pedig a seminarium jószágáig alá, a Kús Somlyo alat[t] alá s fell járó falu útja.

Melly nemes curia ház helynek kerületi circum circa a fenn megírt vicinitások közöt[t] áll 568 ölből, id est ötszázhatvannyolc öl.

Nota bene. Amint referálják a bizonyok hütök után, ezen nemes házhelynek felső résziben egy darabocská zállagos vagy, úgy mint a felső vicinus Damokos Andrásétól fogva alá a jobbágy fundus külső vége felső széllyéig, in flo. hung. 12. Várdotfalvi néhai Farkas Mihály primipillus jószágára való azon rész.

Ezen fen[n] circumscribált nemes curia házhely vagy bekérítve rész szerint régi faragot[t] fenyőlécekből cserefa sasokba rakva, szalmafedél alat[t], néhult cserefa támaszai is lévén, de mind ezek többire renovatit kívánnak, rész szerint pedig ide való mód szerint csapódós gyalogkertvel kerítet[t], kivált a jobbágyfundus külső vége felső helyétől fogvást, belől fellyül külllyel a seminarium jószága alá.

Ezen nemes curia háznak bejáró kapuja áll északra, a falu köze[!], melly is három régi cserefa sason való, idejében tisztességes is volt, most támaszok tartják, kétszeres galambbúgja, zsendelyfödél alatt. Cserefa sorkon forgó, egy felé nyíló kapuja régi, deszkája is megromladozot[t], hasonló kicsind[!] kapuja romladozot[t].

⁴⁵ SÁL, Fond 36, Nr. 1024, 76r–78v.

Ezen kapun bémévnén, bal kézre vagyon szalmafüdél alatt [t] egy ház, béreseknék való, füstház [z] al együt [t], pusztá, fasorkon forgó régi béletlen ajtajok, veres kájhából [!] való parasztkemence benne leomlólag. Cüvekeken álló fal mellett [t] való pad helyet [t] való száldeszka benne, födele megszakadozott [t]. Két ekevas karikával együt [t]. Az írt ezen házban kormányostól horgával két pár szántó taiga [!], két bornáló boronafa fogai.

Ezen béresház dél felől való végiben mindgyárt vagyon *veteményeskert* külön paraszt csapódós kertvel kertelve ki a külső udvarkapuig, mellyen a kapu felet [t] való ház vagyon.

Ezen kapu felet [t] való ház kicsind kapuja sorkától keresztül bal kézre régi faragot [t] fenyőléccel cserefa sasokba rakva külön vagyon szakasztva a *nemes curia ház udvara* dél fele, az északi résztől középben. Ugyan alól is a kapu felet [t] lévő ház alatt [t] való kapu sorkától keresztül hasonló régi, fenyő faragot [t] lécekkal, cserefa sasokba rakva, el vagyon rekesztve a *nemes curia ház udvara* az alsó résztől mind az *csűröskert*vel együt [t].

A csűröskert is ugyan a kapu felet [t] lévő ház kapuja alsó sorkáról egyenesen észak fele alá a csűrkert kapujáig hasonló faragot [t] fenyőlécekkal cserefa sasokba rakot [t] kert, de mind ezen léces kertek most in ruina vadnak.

Innen visszafordulván ismért [!] a bejáró kapuhoz, az holot [t] is mingyárt bejőve job [b] kézre az kűs kapun belől vagyon egy *födél alatt [t] kettős istálló*, béres ökrök számára való, mellyben most is béres ökrököt tartanak a kapu felől való résziben. Ez jó nagy, tágas, lehetne belé kötni egyszersmind huszonnégy ökröt két felől, melly ugyan két felől való állásokkal, padlással el is van készítve. Ajtaja régi, fenyődeszkából való, fasorkokon forgó. Szalmafüdele régi. A másodikban most (salva venia) sertéseket hálatnak, nincs is úgy elkészítve, mint a másik.

Ezen istállónak hijába taláztatik tiszt [t] artó uram feladása szerint: foeni curr. [---] ⁴⁶

Az istálló előtt [t] mingyárt job [b] kézre következik a szarvas rideg marhák akja avagy is *baromkertek*, melly vagyon bekerítve csapódós gyalogkertvel a csűr inncső [!] végéhez és a csűrkerthez ragasztva, jó nagy, tágas, lehet benne legetetni circiter harminc avagy negyven rideg szarvasmarhát. Ennek észak felől való végiben *árnyék* közönséges módon, négy cserefa és két fenyőfa oszlopokon álló.

A baromkert vetegeteje mellet [t] mingyárt következik a csűrkertbe bejáró kapu, mellynek két cserefa sasokból felállítot [t] kapulábjai régiek, lécdeszka paraszt kapuja.

A csűrkert kapun belől mingyárt bal kézre a csűrkertben egy rakásocskában rakva vagyon három öreg szekér széna, juhnak s lónak való. Eléb [b] mingyárt job [b] kézre, a csűr előtt [t] egy rakásocskában elegendes szalma, mellyet most a rideg marhákra költe [ne] k.

Innen eléb [b] menvén mingyárt következik a *csűr* eleje, mellynek a csűr előtt [t] lévő fiókja áll két cserefa sasokon öszvekörtve jó módon, szalmafüdél alatt [t]. A csűrnek kapuja kétfele nyíló, cserefa sorkakon forgó, vasretesz, reteszfüvel együt [t] rajta. Az csűr régi fenyőbornákból rakot [t], jó nagy, tágas a közepe; két odra ⁴⁷ jó tágasok, azok is három avagy négyszáz kalongya gabonát lehet belé rakni. Régi szalmafüdele [van]. A két odrában a csűrnek taláztatik de praesenti öreg szekér széna circiter (uti connicere potuimus) négy. A csűrkert alól is [---] ⁴⁸ paraszt kertvel, különösen [---] ⁴⁹ a keresztül kertelt felső udvarig.

Innen visszafordulván mentünk ki a csűrkert kapun az alsó udvarra, ott fordulván job [b] ra egyenesen mentünk a *felső udvar kapujára*, mellyen vagyon a *kapu felet [t] lévő ház*. Ezen kapu felet [t] való ház áll hét száll cserefa felállított sasokon öszvekörtve. Régi munka, de tisztességes volt ideiben, most már romlólag vagyon. Kapuja is, mind nagyob [b] és kűseb [b] hasonló romlólag, deszkája is, cserefa sorkon forgó, egy fele nyíló.

A *kapu felet [t] való ház* kettős, mindenik pusztá, régi hulladozott [t] zsendely födele, körül fenyőfából faragot [t] oszlopokra csinált folyósója kötésekkal deszkázott, de a deszkái hulladozni kezdetek. Feljáró grádicsa leromlot [t].

Itt bemenvén a *felső udvarra*, bal kéz felől mingyárt következik egy *kűs istállócska*, tiszt [t] artók lovaknak való, szalmafüdél alatt [t], mellynek födele meg is szakadozott [t]. Ezen istállócskának ajtaja fasorkon forgó, béletlen. Az istállóban fenyőlécből csinált jászoly, egy felé való, padlásos az állása. Ezen istállócskának végiben egy födél alatt [t] az istállóval jó tágos *szekérszín*, csere és fenyőfa oszlopokon álló, mellynek az hátulja fenyőborona lécekből sasokba vagyon felrakva. Ezen *szekérszín* alatt [t] taláztatik béres szekér kettő minden készséggel, vas nélkül. Ez mellett más egy lovas szekér is malomba vagy egyéb szükségire, tova s ide járó két rakószán, két vontatószán, hat járom, négy tésola ⁵⁰.

Ezen *szekérszín* véginél mingyárt következik egy kettős, jó nagy istálló zsendelyfüdél alatt [t], paripák és szekereslovaknak való, állások nélkül valók; fasorkon forgó, béletlen fenyődeszka ajtaja minde-
niknek régi, romladozott [t]. Zsendelyezése is hulladozott [t].

⁴⁶ A forrásban meg nem jelölt mérték.

⁴⁷ Odor.

⁴⁸ Bizonytalan olvasatú szó.

⁴⁹ Bizonytalan olvasatú szó.

⁵⁰ Toldalék szekérrúd.

Innen eléb[b] menvén mingyárt következik a *nemes curia kőház* zsendelyfödél alatt[t], mellynek az zsendelyezése hulladoz, noha nem volna régi a zsendelyezése. Melly nemes curia kőháznak feljáró *garádicsa* zsendelyfödél alatt[t] az *tornáchoz* vagyon foglalva, de egyik szarufája letörvén támasz tartya. A garádicsnak lépdesői faragot[t] cserefából állók, mellyen felmenvén a tornácba, a tornác egészen més[s]zel kirakot[t] kőlábakon áll, tisztességes régi módon építve kötésekkel lábakra, körül párkányos, deszkázot[t] kikönyökleje; alól deszkával padlot[t], fellyül is deszkával, párkányoson padlot[t].

Innen a tornácból bemenvén *bal kézre esendő kőházba*, amellynek ajtaja, küszöblábja régi módon tisztességesen béllet[t] fenyődeszkából álló, vassorkakon forgó, a tornácba kinyíló fakilincse, vas berántója. Az ajtón belől mingyárt ugyan bal kézre találtatik egy közönséges pohárszék ugyan közönséges festékekkel festve, záros, két szakaszú almárium benne. Fellyül három rendbeli karjos tángyér és pohárok tartóhelye. Ittem[!] találtatik ezen kőházban három darabban fal mellett[t] levő béllet[t] pad, közönségesek. Ittem találtatik computatis jó és közönséges udvari házba való régi asztal, ládaforma asztallábakra csinált, tojogató kivonó asztal is benne, kinyitásra való. Paraszt veres kályhákból álló közönséges tüzelőkemence benne, faragot[t] kövekből az alja kirakva. Egy fogas a falon szegezve, paraszt munka. Fellyül fenyődeszkával tisztességes módon párkányoson hurallot[t] gerendákra padlot[t]. A padimentuma is alól deszkával padlot[t]. Napnyugodatra álló ablakja tisztességes ónba foglalt négy táblából álló, vassorkakon forgó, horgolókkal, üveg, egy kicsind[!] defectus benne egy tángyérban. Ittem a második, észak felől való álló ablak is hasonlókép[p]en készítve, négy üvegtángyér defectusa. Ittem az harmadik ablak is hasonlókép[p]en készítve, négy táblából álló, ónba rakot[t], hét üvegtángyér defectusa.

Innen bennéb[b] menvén az *bo[l]tos kőházba*, mellynek az ajtaja vas sorkakon forgó, fakilincs, vas berántója, közönséges módon béllet[t]. Találtatik itten ezen bo[l]tos kőházban lábával együt[t] egy küsded tisztességes udvari kerek küs asztal. Ittem egy közönséges, fenyődeszkából csinált ágy. Ittem egy rövid paraszt fogas. Ittem egy veres kájhákból rakot[t] paraszt tüzelőkemence füleivel együt[t], faragot[t] kövekre s lábakra. Ittem ezen bo[l]tos kőháznak ablakja kettő, négy-négy táblákba, ónba foglalt üvegtángyérokból, vas sorkakon forgók s horgolókkal, jók. Ittem ezen bo[l]tos kőházból *kamaraszékre* kijáró ajtó béllet[t] és párkányokkal rakot[t], vassorkakon forgó, fakilincs, retesz, reteszfüvel rajta. Az *árnyéka* a kamaraszéknek külllyel deszkázot[t] és deszkával is fődöt[t].

Innen mingyárt ezen belől következik az *második bo[l]tos kőház*, mellynek ajtaja béllet[t], párkányozot[t], vassorkakon forgó, fakilincses, vas berántója. Találtatik ezen házban egy közönséges, fenyődeszkából való paraszt ágy, két paraszt, fal oldalán való fogas. Padimentuma deszkázot[t], mint az más bo[l]tos kőháznak. Ezen második bo[l]tos kőháznak ablakja egy négy táblából álló, vassorkakon forgó, behorgolóival együt[t], ónba foglalt üvegekből, hét üvegtángyér héjával. Ittem veres kájhákból csinált paraszt tüzelőkemence benne fűtő nélkül. Téglából rakot[t] tűzhelye. Ezen házból a *nagy palotára* kijáró ajtó közönséges módon béllet[t], fasorkakon forgó, fakilincs s fa bezárója. Ittem találtatik öszveromolva régi karjos padok deszkája 7 darabban.

Innen kimenvén mingyárt a *külső és felső szegelen levő kőházba*, mellynek ajtaja közönséges módon béllet[t], fasorkakon forgó, fakilincses, mellyben találtatik egy közönséges hosszú asztal lábával együt[t]. Ittem egy festékekkel írot[t], almárium formára csinált pohár- avagy könyvtartó szék, mellyen olvastatik vagyis irattatik ez esztendőszám 1687 és ez két betű: S. A. Ennek két garádicsú szakasza [van]. Tisztességes hurallot[t] gerendákra fellyül párkányos padlása, alól is deszkával padlot[t] padimentuma. Két ablakja 8 táblából állók, de ezek mind öszveromlottak. Ezen házból *kamaraszékre* kijáró ajtó bélletlen, vassorkakon forgó, vasretesz, reteszfüvel rajta. Ittem ugyan ezen házban már egy küseb[b] asztal lábastól. Ittem ugyan ezen házból a nagy palotára kijáró ajtó bélletlen, vassorkakon forgó, fakilincsel s egy ágy, paraszt benne.

Innen kimenvén a *nagy palotára*, az holot[t] is mingyárt jobb kézre az kőfalba rakva találtatik öt garádicsú szakaszokból álló régi, elromlot[t] pohárszék hely ajtók nélkül, előtte levő paraszt asztalval együt[t], lábastól. Ittem egy hosszú asztal lábával, két fal mellett[t] levő béllet[t] pad, parasztok. Ittem egy kerek asztalfedél, láb nélkül, mellyhez körül 12 ember leülhetne. Ittem paraszt veres kájhákból rakot[t] tüzelőkemence, jó, nagy faragot[t] kövekből való fundamentuma s tüzelőhelye. Négy ablakja, mindenik négy-négy táblából álló, ónba rakott üvegből, ketteinek kevés defectussa, a többi jók. Tizenkét hurallot[t] gerendákra párkányoson padlot[t] felyül. Alól is padimentuma deszkával padlot[t] tisztességesen mind fellyül s mind alól. Ennek be s kijáró ajtaja fasorkakon forgó, közönséges módon béllet[t], fako[l]csolója [van].

Innen ezen nagy palotáról kimenvén mingyárt job[b] kézre a kőház *eresziből* be a kémén[y] alá vagyon egy ajtócska, bélletlen, fasorkakon forgó, kolcsok nélkül, elromladozot[t], mellyen bemenvén a kőkémén[y] alá, ott volt tágából kirakot[t] konyha

tüzelőhely formára csinált tűzhely, most beomolva vagyon, tele gazzal, nincsen semmi benne.

Innen kijövéen a *kémén[y]aljból* az ereszbe mingyárt az kéményalja ajtaja felé fenyőfából kifaragot[t] *garádics* vagyon az hiúba feljáró lépdecsekkel.

Innen lemenvén a garádicson a tornácból mingyárt bal kézre tértünk a tornác alja alá, ott találtunk ezen nemes curia kőház alatt [t] *két kőpincét* földszíni, egyik északra, másik dél felől. Az északra állónak ajtaja paraszt béléssel, régi romladozott fasorkon forgó, retesz s reteszfő rajta, cserefa ajtó küszöbe. Ezen pincében de praesenti találatot[t] három kád sós káposzta, mindenik tele, két üres kád, küsdedek, amire kívántatnak. Egy küsded sertartó, más cserefából való, fél fenékkal. Ittem ugyan ezen pincében vagyon egy bőrben circiter hat juhra való túró, egy dézsa félig, mellyet most töltenek. Ezen pincének két ablakja, mindenik fával, gaz[z]al be vagyon dugva. A pince felyül cserefa gerendákra vagyon padolva faragot[t] cserefa padlással. Innen kilépvén mingyárt bal kézre a pince eresziből hasonló kémén[y] allya fundamentumostól, mint fen[n] az házak eresziből, béléstlen ajtaja fasorkon forgó, most befagyot[t], ki nem nyithatni.

A dél felől való pince a nagy palota alatt [t] üres, igen feltölt sárral, fő[l]del. Ajtaja béléstlen, fasorkon forgó, be nem tehetni. Ez is cserefa gerendákra padlot[t], mint az másik. Egy hos[s]zú kerek asztalfödél benne láb nélkül, 6 ablaktábla.

Ezen nemes curia kőház napnyugotra áll orccal zsendelyfödél alatt [t], néhult hulladoz róla.

Immár itten ennek vége. Hanem ezen nemes curia kőház alsó és külső végiről keresztül által a konyha szegéig vagyon hat láb új lécekből s új cserefa sasokba rakot[t] *léceskert* födél és támasz nélkül, mellynek a közepiben a tanorok kertbe kijáró egy küs kapu vagyon, régi, két cserefa sasokra öszvekötvé, deszkapuja öszveomladozva.

Immár ezen léceskert alsó véginél mind következik a *konyha*, melly orccal áll napkeletre, szembe a nemes curia kőházzal. A konyhaház vagyon felrakva régi fenyőboronákból, zsendelyfödél alatt [t], külön *szakácsház* a végiben csinálva, puszta tapasza is lehullot[t]. A konyha tűzhelye kőből téglából kirakva, kőkémén[y] felette, négy kőlábakon álló. Szakács mívelő tábla belől[?] benne, külllyel leeresztő tálaló táblája. Ajtaja régi, bél[l]etlen, fasorkokon forgó.

Ezen konya alsó és belső szegéről ismét következik bemenő *régi léceskert*, cserefa sasokba rakot[t], be a keresztül jövő kert végire, melly keresztül jövő kert a felső udvart az alsótól különözteti meg, melly

fen[n] megírt régi léceskert is mind in ruina vagyon.

Ezen fen[n] megírt konyhán belől mingyárt következik *cselédház* egy födél alatt [t] kettő, régi romladozott deszkafödele, mellynek a *konyha felől való házában* most laknak a bérese s cselédek. Mellynek ajtaja régi, béléstlen, fasorkon forgó, fakilincse. Paraszt veres kájhakemence benne. Egyes, deszkából való pad a fal mellett [t], cüvekeken álló ágy, hasonló cüvekeken álló régi nyomorú hitván asztal és egy kétszakaszú régi paraszt tásas. Két ablakja, egyik pappirossal, másik fával becsinálva. Három öreg tiszta cseber, más egy félkész tiszta cseber, más egy cseber, moslékos. Egy vízfordó kártya. Egy setár[!]⁵¹. Egy öreg sütő tekenyő, más egy szakasztó tekenyő. Egy hitván félkész üst. Serpenyő is egy. Gyakor szita egy. Egy gyér szita is, egy sőtörő mozsár, egy cserefa légely, 6 ejteles, egy tejverő dézsa.

Vaseszközök. Közönséges vasnyárs egy. Ugyan közönséges lánc kettő, egyik-egyik nagy karikájú és horgával együt[t] negyven-negyvenkét szemből állók. Rudaló béres fejszi kettő. Horgas fejszi egy. Csapozó furu egy. Más, egy annál nagyob[b]. Hoszszú szárú furu egy. Füles véső egy. Késvonó egy. Kapa egy. Csikotyú⁵² kettő, egyik-egyik két-két nagy és két-két küssebb karikákból állók. Két pár szántóvas. Két kasza kaszakarikákkal, kalapác[c]sal és ülővel együtt. Két sziu pating⁵³. Két rongy sziu.

Ezen egy födél alatt [t] levő *második házban*, úgymint az észak felől valóban, szoktak lakni az udvari gondviselők, tiszt[t]artók és bírák, mint most is abban vagyon tiszt[t]artó uram. Mellyben találatik egy küs régi fiókos vagyis tojogató asztalka lábastól, két fal mellett [t] levő pad, edgyik bélést [t], másik ladás, vasretesz, reteszfővel együt[t] rajta. Egy küs, ház szegeletbéli almariumocska, kétszakaszú, kívül párkányozot[t], vas sorkakon forgó ajtócskája. Két paraszt ágy. Egy régi formára csinált egyes szék, kar nélkül való. Négy darabból álló paraszt kendőszeg. Egy búzaszárasztó lézsa. Veres kájhából[!] rakot[t] parasztkemence falábra, fa homlok előtte. Csinált padlása felyül négy gerendára paraszt módon deszkázot[t]. Padimentuma is deszkázot[t]. Egy küs terítő rudacska. Egy küs rövid bélést [t] pad. Két ablakja pappirossal beragasztva. Fába rakot[t] üveglámpás vaspántval, tisztességes koppantóval edgyütt. Főző fazék [---]⁵⁴ 8. Három mázas táll. Négy paraszt táll. Fatángyér közönséges nro. 17. Apró kalán 12. Nagyob[b] 4. Lapító 1. Zsír fogó vagy az pecsenye alá való, cserepből való, 1. Fából való borstörő töreivel edgyütt [t] 1. Az ablak alatt [t] külllyel cserefából való⁵⁵ 1, négy luk rajta. Ezen háznak deszkafödele hulladozni kezdet [t] le.

⁵¹ Sajtár.

⁵² Olvasata: sikattyú.

⁵³ Bórszj guzs.

⁵⁴ Bizonytalan olvasatú szó.

⁵⁵ A tárgy megnevezése hiányzik.

Ezen belől mindgyárt következik a *sütőház* romladoszt[t] deszkafödél alatt[t], négy szegre fenyőboronából álló. Ezen sütőháznak ajtaja bél[l]etlen deszkából való, fasorokon forgó, fa horgolója. Találtatik benne egy jó nagy sütőkemence, kőből agyag[g]al rakot[t] és egy éget[t]bort főző katlan. Sütőlapát 1. Szénvonó 1. Egy kendertiloló tiló vagyis kendervágató.

Innen eléb[b] menvén egy küssé, mindgyárt következik a Kapu felet[t] való házon innen egy kevésé a *gabonásház*, melly régi módon s jó fundamentummal építetet[t] volt kövekre s cserefa talpakra, deszkázot[t] padlásra vastag fűrészdeszkákból. Hét öreg szakaszok benne, mellyekben lehetne egy nehányszáz kőből gabonát betölteni. Ezen gabonásháznak eresze faragot[t] fenyőfa oszlopokra vagyon kötve, tisztességes mód szerint deszkázot[t] könyökleje, de már régi lévén megromladoztak mind, kötési s deszkái sok helyt dugottak s foldoztak.

Ezen gabonásház ereszinek ajtaja régi párkányozot[t] volt, fasorkokon forgó és retesz reteszfővel rajta s lakat, melly most is meg vagyon. Ezen gabonásház szakasziban találtatik de praesenti edgyik szakaszában tavaszi vetésre tartandó tavaszrozs cub. 6 metr. 1, más szakaszában őszrozs praebendára való cub. 7. Harmadikban árpa cub. 14. Negyedikben zab cub. 27. Kender metr. 5. Mérővéka 1. Rosta 1. Vászonzsák – bőrszák 5. Szórolapát kicsind 1. Nagyob[b] is 1. Közönséges bog háj 1. Szalonna egy darabocska. Feredőkád 1. Vízholdó légely, cserefából való, circiter

6 ejteles 1. Üres dézsa, túrónak s ordának valók nro. 4. Nemes darab só 1. Elegyes búza cub. 1 metr. 1.

Ezen gabonásháznak födele zsendelyezet[t], nem régi, jó. Arccal pedig ezen gabonásház délre áll.

3.

Az egykori Apor István-féle várdotfalvi kuriális telek leírása 1788-ban

Várdotfalva, 1788. augusztus 10.⁵⁶

Következik a Várdotfalvi curialis funduss

Melly curialis fundusson vagyon egy ros[s]z kőház fedél nélkül, csak ruderaival, napnyugutt felől való részin két colonialis sessionak aplicáltatott helyekkel edgyütt, de praesenti rajta lakó Boga Péter és Ádám nevezetű colonussokkal. Dél felől való széllyin az jószágnak az korcsoma háznak építetett azonn házzal edgyütt, melly exequalt egész colonialis fundusnak. Vissza napkelet felől a Somllyo alatt borvízre lejáró falu úttya, dél felől a volt Seminarium, és rész szerént mellette ugyan azonn falu között lejáró utca az Patakkal edgyütt. Észak felől ugyan vissza várdotfalvi Damokoss[!] János gyalogkatonna belső fundussa, s rész szerént amint dél felé térül az határa, a várdotfalvi Imreh János lovaskatonna belső jószága, alább vicinussa az contractusok által distingvált Oremus nevezetű belső jószágnak napkelet felől való бүtüje. Ugyan annak alsó szeginél napnyugutt felé melyékest kinyúlik a nevezett falu között lejáró útig.

Csáki Árpád – Sepsiszentgyörgy; csakiarpad@gmail.com

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár – Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Cluj (Kolozsvári állami levéltár – KÁL)

Fond 377: *Korda család levéltára*

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)

Fond 36: *Altorjai Apor család levéltára*

Fond 65/2: *Zabolai Mikes család iratai*

Fond 74: *Csereyné Zathureczky Emilia iratai*

⁵⁶ SÁL, Fond 36, Nr. 1024, 170r–v.

Irodalom

- Erdtest, I = *Erdélyi Testamentumok* (vál., bev., jegyz. Tüdős S. Kinga), I, *Hadviselő székelyek végrendeletei – Háromszék*, Mentor, Marosvásárhely, 2003.
SzOkl, VII = *Székely Oklevéltár*, VII (szerk. Szádeczky Lajos), Kolozsvár, 1898.

*

APOR Péter

- 1863 *Altorjai br. Apor Péter munkái* (közl. Kazinczy Gábor), Pest.
1903 *Br. Apor Péter verses művei és levelei (1676–1752)*, I–II (szerk. Szádeczky Lajos), Budapest.

BALOGH Judit

- 2014 Apor István, az erdélyi katolikus arisztokrata helye a székely elitben, in: *Műveltség és társadalmi szerepek. Arisztokraták Magyarországon és Európában (Speculum Historiae Debreceniense 18.*; szerk. Bárány Attila, Orosz István, Papp Klára, Vinkler Bálint), Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 383–400.
2016 Apor István felemelkedésének állomásai, in: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére* (szerk. Horn Ildikó et al.), L'Harmattan, Budapest, 387–416.

BENKŐ József

- 2014 [2016] *Erdély* (ford., bev. Szabó György; jegyz. Szabó György et al, Székely Nemzeti Múzeum – Tortoma, Sepsiszentgyörgy–Barót.

BIRÓ Vencel

- 1935 *Altorjai gróf Apor István és kora*, Minerva, Kolozsvár.
1945 Az erdélyi udvarház gazdasági szerepe a XVII. század második felében, *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1944*, Minerva, Kolozsvár, 3–38.

CSÁKI Árpád

- 2013 Gr. Kálnoki Sámuel erdélyi alkancellár végrendelete (1705), in: *Kastélyok, udvarházak és lakóik a régi Székelyföldön* (szerk. Tüdős S. Kinga), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 221–250.
2019 Gróf Kálnoki Ferenc csíki főkirálybíró csíksomlyói udvarházának 1747. évi leltára, *Csiki Székely Múzeum Évkönyve*, XIII–XIV, 83–105.

CSEREI Mihály

- 1983 *Erdély története [1661–1711]* (s. a. r., bev., jegyz. Bánkúti Imre), Európa, Budapest.

DOMOKOS Pál Péter

- 1977–1978 Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása, 1703, I–II, *Agrártörténeti Szemle*, 1977/3–4, 434–509. és 1978/1–2, 198–282.

ENDES Miklós

- 1994 *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csik megye) földjének és népének története 1918-ig*, Budapest.

FERENCZY Zoltán

- 1893 *Cserei Mihály följegyzései (Történelmi Tár*, 16; közl. Ferenczy Zoltán), 146–160, 232–249.

KÁJONI János

- 1991 *Fekete könyv: az erdélyi ferences kuszódia története [1684]*, Scriptum, Szeged.

ORBÁN Balázs

- 1869 *A Székelyföld leírása...*, II, *Csik-szék*, Pest.

PAPP Kinga

- 2007 Papp Kinga: Kálnoki Sámuel Kalendariuma, in: *(Emlékezés és devóció a magyar irodalomban*; szerk. Balázs Mihály, Gábor Csilla), Kolozsvár, 431–445.
2013 „Én pedig vagyok igaz társad míg él”. Kálnoki Sámuel és Lázár Erzsébet levelezése, *Certamen*, I (szerk. Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 67–80.
2015a *Tollforgató Kálnokiak (Erdélyi Tudományos Füzetek 284.)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
2015b Az önreprezentáció formái Apor István leveleskönyvében, *Erdélyi Múzeum*, LXXVII/3, 20–32.

SÁNDOR Imre

- 1914 *A csíkszentmihályi Sándor család levéltára*, I, Kolozsvár.

SÁVAI János

- 1997 *A székelyföldi katolikus plébániák levéltára*, I–II (*Documenta Missionaria*, I/II–III), Agapé, Szeged.

TÓTH Ernő

- 1902–1903 Hidvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686. évekről (közli Tóth Ernő), *Történelmi Tár*, XXV, 231–262, 375–411, 528–574; XXVI, 83–98.

TÓTH Zsombor

- 2008 Egy kora újkori familiáris kapcsolat kérdései: Cserei Mihály esete gróf altorjai Apor Istvánnal (1692–1703), *Acta Siculica 2008*, 309–318.
2009 A familiáris Cserei Mihály és a végrendelkező Apor István konfliktusának két ismeretlen forrása (közl. Tóth Zsombor), *Lymbus*, VII, 97–111.

TRÓCSÁNYI Zsolt

- 1980 *Erdély központi kormányzata 1540–1690 (Magyar Országos Levéltár kiadványai*, III, *Hatóság- és hivataltörténet*, VI), Magyar Országos Levéltár, Budapest.

TÜDŐS S. Kinga

1998 *Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*, Kriterion, Bukarest–Kolozsvár.

2004 Székely főemberek a XVII. század alkonyán. Kálnoki Sámuel, a vicekancellár, *Studia Caroliensia*, V/3–4, 215–224.

2008 Csíksomlyói végtisztesség. A székelyek generálisa, I. Mikes Kelemen végrendelete és temetése (1685–1687), *Acta Siculica* 2008, 295–308.

Curia nobiliară din Șumuleu Ciuc a contelui Apor István (1638-1704) pe baza inventarelor din secolul al XVIII-lea

(Rezumat)

În urma reformei religioase din a doua parte a secolului al XVI-lea, mănăstirea franciscană de la Șumuleu-Ciuc (azi cartier al municipiului Miercurea-Ciuc, jud. Harghita) reprezenta una dintre cele mai importante centre spirituale romano-catolice din Secuime. Familiile nobiliare importante din zonă nu numai că au contribuit financiar la reconstrucția și dotarea cu obiecte de cult a bisericii devastate în anul 1658, dar au achiziționat inclusiv proprietăți în vecinătatea mănăstirii. Printre acești nobili de prim rang se număra și contele Apor István de Turia, unul din cei mai importanți demnitari din Transilvania la răscrucea secolelor XVII-XVIII. Lucrarea prezintă și publică inventarele curiei nobiliare de la Șumuleu Ciuc (ajunsă în stare ruinată la jumătatea secolului al XIX-lea, neexistând astăzi), întocmite ulterior de către moștenitorii succesivi ai contelui.

The Csíksomlyó (Șumuleu-Ciuc) Manor House of Count István Apor (1638–1704) in the 18th Century

(Abstract)

In the wake of the Reformation gaining significant ground in the latter half of the 16th century, the Franciscan friary of Csíksomlyó (presently a district of Csíkszereda/Miercurea-Cuc) became one of the most important Roman Catholic spiritual centers in the Székelyföld region. Beyond helping finance the reconstruction of the church following its destruction in 1658, and helping resupply it with church objects, the most prominent local noble families also acquired properties in the vicinity of the friary. Count István Apor de Torja, one of the highest ranking Transylvanian dignitaries at the turn of the 17th and 18th centuries numbered among these aristocrats. This study presents and discusses the inventories of his Csíksomlyó manor house (that fell into ruin already in the 19th century, and is now altogether gone), as compiled by the successive generations of his heirs.

Csáki Árpád

„HUSZONNÉGY EZÜST ARANYAS POHÁR, EGYMÁSBA JÁRÓ” – GRÓF APOR ISTVÁN (1638–1704) EZÜSTNEMŰINEK SORSÁRÓL

Egy erdélyi főurak megrendelésére is dolgozó brassói ötvösmester kapcsán fél évszázada jegyezte meg Kolba Judit az alábbiakat a 17. század végi kincstartó gróf Apor Istvánról: „Nagy vagyonával az erdélyi művesség fellendítését is elősegítette, gyűjtött tárgyai jórészt megrendelés után készültek. Sajnos, az elmúlt századok alatt ez a gondosan szerzett kincs nyomtalanul szétkallódott.”¹ Egybeeseng ez azzal, amit az 1704-ben, Nagyszebenben elhunyt gróf unokaöccse, egyben egyik fő örököse jegyzett le még a 18. század derekán: „Hátha minden bonumi megmaradtak volna; de a Tökölyi Imre és Rákóczi Ferencz fejedelmek motusival közel vallott annyi kárt, mint az említett kincse volt, mely kincse ha megmaradhatott volna, bezzeg ma urak volnának az maradvái.”²

Nem meglepő tehát, hogy – bár Apor István hagyatékából származó ötvösművek korábban is kerültek magyar közgyűjteményekbe, gondolunk itt elsősorban Jankovich Miklós³ vagy a Károlyiak gyűjteményére,⁴ továbbá saját gyűjtésekre⁵ – a magyar állam nem hagyta magántulajdonba jutni azt az értékes tárgye gyűjtést, amely egy évtizede bukkant fel a New York-i Christie’s aukciós ház árverésén. A Herzog Mór Lipót gyűjteményéből származó tettelek között a leütési árak alapján a legértékesebbnek három, különböző méretű, egymásba járó aranyozott ezüst gyapjas pohár bizonyult, amelyek egyazon pohárkészlet darabjait képezik, és díszítésük (címerük és évszamos feliratuk) alapján altorjai Apor István tulajdonát képezték.

Az új szerzeményeket 2014 végén időszakos kiállításon mutatta be a Magyar Nemzeti Múzeum, a nyomtatott katalógusban részletes leírást nyújtva az említett poharakról, illetve azok történeti háttéréről. Idézzük az erre vonatkozó leírást: „Hengeres, a száj-

perem felé egyenletesen szélesedő forma egyetlen lemezből felhúzza, a fenékrész külön beforrasztott lemez. A talp fölött és a szájperem alatt szabadon hagyott sáv kivételével a poharak egész felületét hullámos díszponcolás borítja. A szájperem alatt koszorúban Apor-címer, »APOR ISTVAN 1694« körirattal. A sima, aranyozott szájperemen bevésített római számok: VI, XIII, XVI.” A tárgytypussal kapcsolatosan a szakértő továbbá így összegez: „A nürnbergi ötvösség egyik kedvelt megoldása volt összetartozó, egymáshoz hasonló tárgyakból sorozatot alkotni oly módon, hogy a különböző darabok egymásba illeszthetők legyenek. Ezek a sorozatok állhattak egymásba rakható, egyforma méretű vagy fokozatosan kisebbedő, egymásba csúsztható darabokból is. A 16–17. századi magyar nyelvű forrásokban olvasható egybejáró kifejezés mindkét sorozattípusra használatban volt. A Magyar Királyságban és Erdélyben is találkozzunk ilyen egybejáró készletekkel. ...A 17. század végi Erdélyi Fejedelemség talán leggazdagabb embere, Apor István ...kincstartó címerét viselő poharak ilyen egymásba járó készletet alkothattak egykor. Erre utalnak a poharak szájperemére véssett számok, melyek a pohárnak a sorozatban elfoglalt helyét jelölik.”⁶

Az Apor István-féle poharakról ismert volt már korábban, hogy – amint az idézett katalógus is jelzi – 1884-ben báró Apor Károly tulajdonában voltak, ő állította ki említett évben Budapesten.⁷ Szűk fél évszázaddal később, 1931-ben is a családnál voltak, a sorozat négy darabját (sorszámuk alapján I, VI, XIII, XVI.) báró Apor István kölcsönözte az Erdélyi művészetét bemutató kiállítás számára.⁸ A sorozat fentebb bemutatott három darabja ezt követően került – valószínűleg vásárlás révén – Herzog Mór Lipót magángyűjteményébe. Az alábbiakban a tár-

¹ KOLBA Judit 1976, 11.

² APOR Péter 1863, 321.

³ Közéjük tartozik Apor István és felesége, Farkas Zsuzsanna címerével díszített, 1704-ban, feltehetően Szebenben készült ezüst csupra. (KISS Erika 2016, 465–466.)

⁴ MIKÓ Árpád – SINKÓ Katalin 2000, 247.

⁵ Az 1681-ben, Apor István megrendelésére Brassóban készült ezüst poharat (KOLBA Judit 1976, 10–11.) a 19. század végén

Schul Frigyes fogarasi régiségkereskedő egy vándorcigánytól szerezte meg, majd ajánlotta fel megvásárlásra a Magyar Nemzeti Múzeumnak (KOLBA Judit 1976, 19., a 12. lábjegyzet). Lásd még KÁRÁSZ Leo 1893, 161; GYÁRFÁS Tihamér 1912, 260–261. és 34. sz. ábra.

⁶ KISS Erika 2015a, 115–117.

⁷ PULSZKY Károly – RADISICS Jenő 1884, 25. (Pohár – 7 db.)

⁸ VÉGH Gyula 1931, 32. (138. tétel.)

gyak történetét igyekezünk visszavezetni egészen annak készítettőjéig, illetve a családon belüli öröklődést mutatjuk be a fennmaradt szép számú okirat alapján.

Korabeli erdélyi ingóságai leltárak, vagyonszfeírások, végrendeletek gyakran hosszasan sorolt ezüstneműi között rendszeresen olvashatunk 6–24 darabos pohár-sorozatokról, amelyek „az erdélyi elit kedvelt reprezentatív, teauráló ötvösművei voltak”.⁹ Teleki Mihály (1634–1690) kancellárról ismert például, hogy több ilyen sorozat megrendelője és tulajdonosa volt feleségével, Vér Judittal együtt.¹⁰ Bethlen Miklós kancellár (1642–1716) végrendeletében jelzi, hogy még korábban adott Mihály nevű fiának (1673–1706) „tizenkét öreg, egybejáró szép tisztességes ezüst pohárt”.¹¹ Ezzel szemben apjának (Bethlen János kancellár, 1613–1678) özvegye, Fekete Klára nem hagyott ezüstneműeket az első házasságából született fiára, Pekri Lőrincre, mert – amint írja testamentumában, 1682-ben – nősülésekor az őt illetőket – köztük „tizenkét egyben járó pohárt” – már kiadta neki.¹² Bethlen Gergely (1641–1697) udvarhelyszéki főkapitány, majd főgenerális tulajdonában volt 1681-ben többek között: „Tizenöt egyben járó pohár. Négy lábas pohár, négy egyben járó csapos[?] pohár”.¹³

Az erdélyi fejedelemség utolsó évtizedeire, ezzel pedig gróf Apor István kortársaira szorítkozva megemlíthetjük továbbá Haller János (1626–1697) tanácsurat, kincstartót, akinek 1694-kelt végrendeletében feltűnik többek közt „tizen nyolcz ezüst pohárok egyben járók belől aranyasok”.¹⁴ Sárosi János (?–1703) ítélmester, marosszéki főkirálybí-

ró is készítettett feleségével, Tóth Borbálával együtt hasonló pohárkészletet.¹⁵ Kőröspataki gróf Kálnoki Sámuel (1640–1706), Erdély bécsi alkancellárja is hasonló tárgyakat említ végrendeletében: „Brassóban tizen két egyben jövő pohár vagyon, azok legyenek a fiamé, feleségem holta után. ...Az galambos pohárt Ágnesnek, hat egyben járó ezüst pohárakkal edgyütt”.¹⁶ Ebben az esetben azonban tudjuk, hogy nem az alkancellár által megrendelt használati tárgyval van dolgunk, a testamentum végrehajtása során ugyanis megemlítik, hogy „azon pohárok az relicta gróf asszony paraphernumi közül valók”, azaz özvegye, szárhegyi Lázár Erzsébet hozományából származnak, így azokról szabadon rendelkezhetett.¹⁷

Zabolai Mikes Kelemen ítélmester, a fejedelmi tábla elnöke¹⁸ 1682-ben, Brassóban készítettett hasonló, valószínűleg 20 darabból álló¹⁹ pohárkészletet.²⁰ Végrendeletében (1685) „tíz virágos kupát” hagyott feleségére „a közép rendűek után valókból”²¹. Fia, gróf Mikes Mihály (1667–1721) – akit Apor István testamentumának a végrehajtó biztosául jelölt – is birtokolt hasonló készletet. A kuruc párti háromszéki nemességgel együtt évekre Moldvába szorult széki főkapitány felesége, gróf Bethlen Druzsianna (1673–1724) 1709 szeptemberében többek között „nyolc elegyes virágos kupát” és „tizenkét egyben járó poharok”-at zálogosított el a havasalföldi vajdának,²² amelyeket („tizenkét viseltes egyben járó viseltes ezüst pohárokat”) a következő évre férje már meg is váltott.²³ A teljesség igénye nélkül megemlíthetjük még gróf Kornis István (1680–1741) kükküllői főispánt és feleségét, gróf Gyerőfi Borbálát, akiknek 1721-ben

⁹ KISS Erika 2015a, 115.

¹⁰ 1683-ban kelt végrendeletében szerepel: „Tizenkét egy járó belől merőn aranyas, kívül az széli ezüst Poharak”. (ErdTest, IV, 155.) Özvegye 1706-ban kelt végrendeletében fiainak az alábbi készleteket hagyományozta: „Tizenöt kívül-belől aranyas egybe járó ezüst poharokat. A nagyobbiknak fedele vagyon. ...Aranyas széli és belől egészen aranyas pohárt a nagyobbik feledes nro. 18. ...Tizennégy kívül belől aranyas ezüst poharokat. ...Tizenkét egybe járó aranyas ezüst czapas pohárokat”. (ErdTest, IV, 260–263.)

¹¹ Uo., 273.

¹² Uo., 147.

¹³ VAJDA Emil 1894, 369.

¹⁴ ErdTest, IV, 206.

¹⁵ Az ezüstneműek közül több tételt 1757-ben néhai gr. szárhegyi Lázár Ádámné gr. Daniel Anna ingóságai között írtak össze. (VAJDA Emil 1894, 544.) Az 1694-ben, Nagyszébenben készült poharat lásd az Iparművészeti Múzeumban. (IMM 69.455.1.)

¹⁶ CSÁKI Árpád 2013, 249; PAPP Kinga 2015a, 256.

¹⁷ A pohárkészlet szerepel az 1714 júniusában újraosztott „ezüst és arany marhák” összeírásában is: „Tizenkét egybe járó pohár, az nagyobbik kívül aranyos az többi kívül czapos belől aranyas”. Ezek mellett szerepel még: „Hat egybe járó ezüst aranyos pohár”. (TÜDŐS S. Kinga 1998, 88.) Az egy hónappal későbbi

újabb osztozás során említik továbbá: „Hat egyben járó virágos ezüst aranyos poharocskák, egy tokban”. (APOR Péter 1903, II, 51.) Apor Pétertől tudjuk, hogy az említett megosztozás során a tizenkét pohárból álló készlet részben feleségének, gróf Kálnoki Borbálának jutott: „az tizenkét eszzejáró ezüst pohár ugyan résziben neki jutta, de az nagy ezüst aranyos fedeles pohárért száz harmincz forintot fizeték az atyafiaknak, az mint az jószágokat osztozásra inventáltattam vala.” (APOR Péter 1903, I, 385.)

¹⁸ Róla lásd TÜDŐS S. Kinga 2008.

¹⁹ A készlet legnagyobb méretű, XX. számú darabja, egy aranyozott ezüst talpas pohár a Salgó-gyűjteménnyel együtt jutott a Metropolitan Museum tulajdonába, és 2015-ben bemutatásra került a *Hungarian Treasure: Silver from the Nicolas M. Salgo Collection* c. kiállításon. (H. KOLBA Judit 1997, 80.)

²⁰ GYÁRFÁS Tihamér 1912, 261. és 320. Ennek a VIII. és IX. sorszámú darabjai a Jankovics-gyűjteménnyel kerültek a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába. (KOLBA Judit 1976, 11–12; MIKÓ Árpád 2002, 148–149; KISS Erika 2015b, 151, 9. sz. kép.) A készlet egy további darabja 2005-ben, vásárlás útján került a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumának (Sáros-patak) gyűjteményébe.

²¹ ErdTest, I, 284.

²² SÁL, Fond 65/2, Fasc. I, 9.

²³ SÁL, Fond 65/2, Fasc. III, 108.

készült címeres pohárkészlete részben fennmaradt.²⁴ Gyerőfi Borbáláról továbbá az is tudjuk, hogy még első férjével, rátóti Gyulaffi Lászlóval (?–1699) készítettett hasonló pohársorozatot, amelyet aztán az özvegy átadott fiának, ifj. Gyulaffi László későbbi erdélyi udvari alkancellárnak.²⁵ Tudomásunk van ezek mellett további erdélyi főúri pohárkészletekről, amelyek egyes darabjai utólag adományozás révén egyházi használatba kerültek.²⁶

Nem hiányozhat e felsorolásból a 17. század végi Erdély leggazdagabb főura, altorjai Apor István (1638–1704).²⁷ Apja, Apor Lázár kézdiszéki alkirálybíró korai halálát (1643) követően anyja, valamint gyámja, Petki István neveltette, majd (a kolozsvári jezsuitáknál) iskoláztatta. A széki primorok sorából az erdélyi főurak közé való felzárkózása a Béli Pál-féle összeesküvést követő időszakra esik. Anyagi hátterét az erdélyi harmincadvámok bérleti jogának megszerzésével alapozta meg, majd a kincstári jövedelmeiket bérlő csoport tagjaként gyarapította. 1685-ben Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék főkirálybírója lett, egy évvel később táblabíró. 1694-től főkormányiszéki tanácsos, 1695-től erdélyi kincstartó, 1696-ban Torda vármegye főispánja. A 17. század végén bárói (1693), majd grófi ranggal (1696) kitüntetett Apor

István számos vagyonleltárt készíttetett ingó és ingatlan javairól. A történeti irodalomban is jól ismert birtokösszeírások²⁸ mellett itt megemlíthetjük szebeni szállásán lévő ingóságainak jegyzékét,²⁹ amely ruhaneműek, asztali készletek, szőnyegek, fegyverek, lószerszámok, üvegtárgyak mellett ötvöztárgyakat is említ, az alábbiak szerint: „Egy öreg bőrös hintó ládában vadnak: ...Egy ezüst kívül belől aranyos pogány pénzes lábas pohár, másfél ejteles.^[30] ...Egy szepetbenn^[31] vannak, melly polgár mester Zabani uramnál^[32] vagyon: ...Két ezüst k[ív]ül belől aranyos füstös kanná nro. 2. Egy ezüst aranyos [--^[33]] hólyagos csésze nro. 1. Egy ezüst aranyos mosdó korsó, a tokja veres kordoványos nro. 1.”

Apor István 1704 novemberében, fiúörökös nélkül hunyt el, Nagyszebenben.³⁴ Hat évvel korábban, Bécsben lejegyzett végrendeletében,³⁵ amelyben példátlan mértékben hagyatkozott az erdélyi katolikus intézményekre is,³⁶ özvegye (időrendben harmadik felesége), Farkas Zsuzsanna mellett unokaöccsét, Apor Pétert,³⁷ továbbá Apor Farkast és Lázárt,³⁸ valamint említett felesége korábbi házasságából származó fiát, Korda Zsigmondot nevezte meg fő örökösének.³⁹ A testamentum végrehajtására azonban éveket kellett várni. Közrejátszott ebben az özvegy

²⁴ Az 1931. évi kiállításon a készlet 8 darabja szerepelt (VÉGH Gyula 1931, 33, 146. szám), ebből egy darab ma az Iparművészeti Múzeumban (IMM, 54.1748.1.), kettő a Magyar Nemzeti Múzeumban található. (KISS Erika 2015a, 152.)

²⁵ Gyerőfi Borbála végrendelete, évszám nélkül: „12 ezüst czepe[!] arranos az széli, az apja és az én címerem vagyon rajta”. (SÁL, Fond 36, Nr. 1627, 2.) A készlet egy darabját 1884-ben br. Apor Károly küldte fel a budapesti kiállításra: „Egy masszív ezüst ivó czápa pohár 1693. évszámmal Gyerőfi Borbála névvel.” (SÁL, Fond 36, Nr. 1577, 46.)

²⁶ KOVÁCS Mária Márta 2015, 39–40.

²⁷ Életrajzát lásd BIRÓ Vencel 1935. Lásd még BIRÓ Vencel 1930; NAGY Levente 2005; BALOGH Judit 2014; PAPP Zsuzsa 2015b; BALOGH Judit 2016.

²⁸ Lásd BIRÓ Vencel 1935, 168–171; Uő 1945, 12; Uő 1947, 19–31.

²⁹ A sérült, hiányosan fennmaradt iratra már Biró Vencel is felhívta a figyelmet („Apor István Kolosvárt lévő egyetmásinak regestruma, Erd. Nemz. Múz. lt. Bánffy cs. lt. II. Rokonságok” – lásd KÁL, Fond 377, 45–51.)

³⁰ Későbbi oldalszéli bejegyzésként más kéz által: „Fejérvára viték.” A tárgy a Károlyi család gyűjteményéből került a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába. (Lásd MIKÓ Árpád – SINKÓ Katalin 2000, 247.)

³¹ *Szepet*, jelentése: háziláda. (EMSzT, XII, 413.)

³² Johannes Zabanius (1664–1703) az Isaak Zabanius (1632–1707) nagyszebeni lelkész és teológiai tanár fia, Teleki Mihály anyagi támogatásával tanult Tübingenben, előbb szebeni polgármester, majd szebeni királybíró, az erdélyi szászok grófia.

³³ Bizonytalan olvasatú szó.

³⁴ „10ma 9bris Anni praesentis reggeli négy óraker rosszul kezd-

vén lenni az úr, Apor István uram, 4 óraker kimúlt csendesen e világból.” (NAGY Levente 2005, 127.)

³⁵ APOR Péter 1903, I, 350–360.

³⁶ „A testamentumának az egy Bethlen Gábor fejedelem testamentumán kívül párját Erdélyben nem hallottad; mert csak ad piás causas testált százhusz ezer forintot”. (APOR Péter 1863, 320–321.)

³⁷ Apor Péter apja, Apor János (meghalt 1676-ban) a gr. Apor István fűtestvére volt.

³⁸ Apor Farkas és Lázár nagyapja (Apor András) a gr. Apor István fűtestvére volt.

³⁹ Idézzük az ingóságokra vonatkozó rendelkezéseket: „12-mo. ... az ezüst és arany marháimat, házi eszközeimet, és több egyetmásimat négy-lábas barmaimat, az melyek ezen testamentumomtól (az adóssok az kik legitime comperiáltatnak, legatariussimmal együtt elébb kifizettetvén) fenn maradnak, ily formán akarom és hagyom, hogy felosztassék: hogy mind azok az én halálom után három egyenlő részre osztassanak, ezen három résznek egyikét hagyom az én fennebb megemlített édes atyámtól levő három atyámfiainak, Apor Péternek, Farkasnak és Lázárnak, két részit pedig mind ezen fellyebb meg említett jószág és egyetmásoknak hagyom az én kedves feleségemnek, Farkas Susannának, ha Isten engemet ő nálánál elébb e világból ki fog szólítani. Illyen okok alatt hagyom nékie, hogy elsőben mindenek szám szerint regestrumban vétessenek és ő azoknak életéig mind hasznát és jövedelmit kisedője élhessen és semmit abból vagy eladni, vagy elzalogosítani, vagy akármí utakon elidegeníteni nékie szabados ne legyen, hanem az ő holta után ezen én tölem nékie életiig hagyatott két résznek, mind az fenn megírt akármiképpen acquirált jószágimnak, arany és ezüst marháimnak, házi eszközöknek és több egyetmásimnak, hasonlóképpen négy-lábas barmaimnak

meglepetése az általa nem ismert végrendelet előke-rülése kapcsán, illetve az általa kezdeményezett jogi lépések lefolytatása,⁴⁰ Apor Péter brassói fogsága, valamint az is, hogy Apor Farkas Moldvába menekült a kuruc párti háromszéki nemességgel együtt. Az elhunyt gróf pénzügyeinek, elsősorban kölcsönügyleteinek tisztázása, a kinnlevőségek áttekintése, nem utolsó sorban a kuruc kor viszontagságai közepette több erdélyi helyszínen⁴¹ felprédált⁴² és elkallódott ingóságainak felkutatása is mind késleltették a vagyonmegosztást. Ami az ingóságokat, azon belül is az ezüstműveket illeti: bő egy hónappal a gróf halála után, december 16-án máris készült egy jegyzék a Szebenben fellelhető javakról. A „holmi ezüst portékák” között ekkor felsorolásra kerülnek többek között: „Bécsi trébelyezett aranyas csésze nro. 12. Más rendbéli ugyan aranyas csészék nro. 12. ...Trébelyezett aranyas kanna nro. 1. Koczkás ezüst aranyas pohár nro. 1. Ezüst kanna belül aranyas és a tetején Dárdás ember^[43] nro. 1.”⁴⁴

Az érdekelt felek végül Apor Péter és Korda Zsigmond képviselőjében 1708 júniusában, Brassóban jutottak egyezsége az örökös családi birtokok ügyében.⁴⁵ Ami azon ingóságokat illeti, amelyek nem Szebenben lennének, a felek úgy határoztak, hogy

fele; ha különben egymás között meg nem alhatnak, mindenek inventariumban vétesenek, és annak inventariuma szerint, az fenn meg nevezett három atyámfiaira, Apor Péterre, Farkasra és Lázárra maradjon, a meg maradt fél rész pedig (melyben is az kezei udvarházam oda computáltassék) az én mostoha fi-amra Korda Sigmondra ilyen conditioval maradjon, hogy ha valami az én fennebb említett kécseimből, arany és ezüst marháimból, házi eszköz egyetmásimből, hasonlóképpen négy láb barmaimból az én holtom után, kiket az ő anyjának hagytam, el talál veszni vagy elidegeníteni, az abba az részben, mint ha jelen volna, úgy computáltassék, az mely Korda Sigmond részére deputaltatik.” (APOR Péter 1903, I, 353–354.)

⁴⁰ TÓTH Zsombor 2009, 98; PAPP Kinga 2019, 741, 66. sz. lábjegyzet.

⁴¹ Egy 1729 májusában lefolytatott tanúvallatás során Gazda Gábor 50 éves rétyi nemes személy, aki a gróf halálakor ömellette volt Szebenben, a következőket nyilatkozta: „Azt is tudom, hogy sok külömb külömb féle aranyas, gyöngyös, köves, ezüstös portékái voltak és maradtak is az üdvezült asszonynál öngagságánál, de mik voltak mindenek, az jó Isten tudná azt elészámlálni mind, én nem tudom. ...Tudom azt is, hogy tizenhat egyben járó ezüst pohárokat kívül belől aranyasok lévén, adott volt Bojér Gábor uram kezében, az mellyek is az én kezemben forgotak az úr idejében. Tizenkét csésze is aranyas lévén kívül belől, a fenn megírt aranyakkal együtt adattak Bojér Gábor uram kezében, az mellyeket által is vitt Havasalföldibe, az mely fennebb írt ezüst aranyas pohárokat vissza is adott Korda uram kezében, mind az csészékkel együtt, az mellyek májig is kezínél vadnak Korda uram posteritásának. Ezen kívül úgy tizenkét ezüst csészéket, az mellyekben gyümölcsöt szoktak beadni, egy Bereczk Márton nevű szolgáljától küldött bé Havasalföldibe Bojér Gábor uram kezében. ...Mikor már az úr öngagsága megholt volna,

azokból Apor Péternek adják ki az őt illető részt, ugyanakkor a kuruc háborúk idején elkallódott⁴⁶ ingók sikeres felkutatása és visszaszerzése esetén a felek azokból is kapják meg részüket. A tárgyalások ugyanazon hónap végén, ezúttal Szebenben, az özvegy (Farkas Zsuzsanna) szállásán folytatódtak.⁴⁷ Ennek értelmében az özvegy maga és fia számára megtartotta a ruhaneműiek („köntösök”), fegyverek és „lóra való szerszámok” harmadrészét. A nekik jutott ingóságokat, elsősorban textíliákat és ruhaneműeket az Aporok július 9-én magukkal vitték Altorjára.

Az ezüstművek megosztása még évekkel később is folyamatban volt. 1712 márciusában, Brassóban királyhalmi gróf Petki Dávid, kövesdi Boér Simon és petki Nagy Zsigmond, valamint gróf Mikes Mihály előtt az özvegy, Farkas Zsuzsanna, és az Apor-örökösök, Péter, Farkas és Lázár a korábban el nem osztott „clenodiumok, arany és ezüst marhák s egyéb ide alább specificált portékák” ügyében az alábbiakról osztottak meg:

„1. Maradott volt fenn egy ezüst medence korszótól, minthogy kéntlenségűl a Girába kellett volt Szebenbe beadni az Asszonynak maga részébe, abbul az Apor Péter, Farkas és Lázár uramék részeket kiadgya az asszony ökegyelme.

akkor éczakának idején ládait, jovait, portékáit az várason ide s tova széllyel hordották, de kihez, én nem emlékezem reá. ... Feles drága gyűrűt láttam, ki gyémántos volt, ki másféle drága köves, hová lettek az úr holta után, én bizony nem tudom, ezeket Bétsből hozta volt. Ezüst, arany óráit is tudom, hogy voltak, hová lettek, nem tudom.” (SÁL, Fond 36, Nr. 1168/1, 61–62.)

⁴² 1712-ben Kolozsvári István enyedi kollégiumi tanár vallomása szerint: „Hallottam, hogy Kolozsváratt az öngagsága maga házánál sok javai voltak, mellyeket a kuruczság kikeresvén elvitt és ugyan ott Kolozsváratt, hogy Sárpataki Mihályné asszonyomnál is volt volna igen drága arany kereszt, a méltóságos Apor úré, mellyet is a kuruczok hasonlóképpen elvittek.” (SÁL, Fond 36, Nr. 1633, 1.) Apor István kolozsvári javainak felprédálásáról megemlékezik naplójában id. czegei Vass György is, lásd NAGY Gyula 1896, 396, 400. Lásd még Szatmárnémeti Sámuel kolozsvári professzor vallomását 1712-ből. (APOR Péter 1903, II, 45–46.)

⁴³ Hasonló tárgy szerepel a 17. század végén néhai Bálintitt Zsigmond tordai főispán hagyatékában: „Egy öreg kívül belől aranyos, virágos kupa, fedelestől egy singnyi s egy fertálynyi magas, a fedele tetején egy dárdás ember kép.” (DEÁK Farkas 1880, 594.)

⁴⁴ SÁL, Fond 36, Nr. 921/1704.

⁴⁵ Uo., Nr. 1168/1, 44r–54v (másolat 1755-ből).

⁴⁶ „...mivel a mostani boldogtalan üdőben sok helyekről néhai gróff úr jovaiban, egyetmásaiban felesen elvesztenek és elpraedáltattanak”. (Uo., 53v.)

⁴⁷ SÁL, Fond 36, Nr. 1168/1, 54v–57v (másolat 1755-ből). Cserei Mihály ekképpen tudósít az eseményről: „Apor Péterrel s Korda Sigmondal együtt Szebenben menénk, gróf Apor István jovait s jószágát nagy bajjal közöttök felosztani, senki nem volt más a divisióban, csak egyedül bajskodtam, míg meg tudám egyeztetni őket.” (CSEREI Mihály 1983, 416.)

2. Tizenkét ezüst nyelű kések, villák, kalánok vadnak, mellyekből is az őkegyelmek részét a méltóságos asszony kiadgya.

3. Tizenkét ezüst tálat jól lehet praetendálnak az atyafiak őkegyelmétől, de ötnél több nem lévén, abból az Asszony őkegyelmek részét kiadni tartozik.

4. Egy ejteles ezüst pohárt praetendálnak az atyafiak őkegyelmek, de minthogy a nagy attyáé volt a méltóságos asszonynak, neve is ezen pohárra lévén meczeve, az Asszonynak hagyatott, az atyafiak sem controvertálják.

5. Egy kis fél ejteles aranyas kancsót tempore divisionis az asszony őkegyelme az atyafiak praetensiojából magának kérvén, akkor nem controvertálták az atyafiak, most sem controvertálják.

6. Tizenhat egybe járó aranyas pohárok vannak Boér Gábor uram kezénél, mellyekben kétszáz forint zálogja volt a néhai méltóságos úrnak, a fia Korda Sigmond uram attyáé lévén azon poharoknak tizenegye, az ötöt pedig hozzá csináltatván a néhai méltóságos úr a Korda Sigmond uram ezüst marhájából, mind ezen pohárok hagyatnak az Asszony számára, a kétszáz forint pedig redundál az Apor familiának.

7. Egy arany óra és kalán vagyon, melly az asszony részire jutott.

8. Jól lehet egy falra való kerek ütő órát praetendál az Apor familia, de minthogy az asszony őkegyelme recognitioja szerint Jabroczkíné^[48] asszonyomtól kérte volt el a néhai méltóságos úr, kit most is praetendálnak, restituálni tartozik az Asszony annak, akié.

9. Egy asztalra való ütő ezüst óra vagyon, melly is az Asszonynak hagyatott.

10. Egy muzsikáló óra vagyon, mellyet a méltóságos Asszony tartozik az Apor familia keziben resignálni.

11. Egy muzsikáló órán kívül az Asszony őkegyelme ígért atyafisághoz szeretettül viseltetvén három órát tisztességeseket az Apor familianak.

12. A négy ezüst palaczk, hat apró pohárokkal edgyütt, mellyeket az Apor familia praetendál, azon palaczkok s pohárok Szász Sebesben elpraedáltattak, közönséges kár lévén nem praetendálhatták.

13. A Felső Császár adta arany lánczot, mint hogy életében a néhai úr juxta recognitionem illustriissimae dominae comitissae adta volt az Asz-

szonynak, azért mostan is az Asszonynak őkegyelmének hagyatnak.

14. A Clenodiumokat ami illeti, minthogy tempore divisionis Apor Péter uram kezéhez vött egy köves arany keresztet, maradván az Asszonynál egy gyémántos sas, most is az Asszonynak hagyatnak. Mivel pedig az Asszony recognitioja szerint adott volt Apor Péter és Farkas uraméknak egy egy arany gyűrűt, hasonlóképpen mostani accorda szerint Apor Lázár uramnak is ígért az Asszony egy tisztességes arany gyűrűt, úgy a néhai úrnak pecsétnyomó arany gyűrűjét az Apor familianak ígerte az Asszony őkegyelme kiadni.

15. Praetendálván az atyafiak holmi dirib darab materiákat, melly is keveset impertálna az Asszony recognitioja szerint, de jó akarattal ígért az Asszony mindenik atyafinak egy-egy selyemszoknyát.

16. Mint hogy posztó is pratendáltatik az atyafiktul, azért Apor Farkas uramnak az Asszony őkegyelme huszonöt forintot köntösnek való posztóra ad, úgy Apor Lázár uramnak is egy rendbéli köntösnek való karmasin szín posztót ígért.

17. A t^[-49] kívántató minden ezüst requisitumok hagyatnak az Asszonynak négy ezüst palaczkal edgyütt.

18. Ami önn és rézedények voltak, azok Szent Pálott és Kolosvárott elvesztenek.”⁵⁰

Az özvegy, Farkas Zsuzsanna kezénél maradt ezüstműűek később annak fiára, az udvarhelyszéki főkirálybíróra szálltak. Korda Zsigmond a feleségével, Sárpataki Rebekával együtt közösen végrendekezett 1724 nyarán,⁵¹ az ingóságokról említett testamentumának kiegészítésében⁵² hagyatkozott, kiemelve, hogy „az Aporianum testamentum nem engedi succedálni az onnan maradt bonumokban az édes húgaimot, hanem az fiainak adta, én is oda hagyom.” Megemlíti továbbá, hogy „mind ezek is az többivel edgyütt aquisitumink, mivel az elmúlt revolutiokban sok nyughatatlanságunkkal, fáradságunkkal conserváltuk, annakutánna némely részéhez sok perlekedéssel jutottam, de majd újólag az árrát meg kellett adnom Boér Gábor uramtól jött csészéknek és poharoknak.”

Két fia közül az idősebbre, Lászlóra egy 24 darabból álló pohár-, valamint egy 12 darabból álló aranyozott ezüst csésze-,⁵³ Zsigmondra pedig egy 16

⁴⁸ Jabroczi Ádámné Kapi Erzsébet (korábban Bethlen Elekné, majd tőle elválva Toldalgi János felesége). Házasságuk éve czegei Wass György naplófeljegyzései szerint: 1688. (NAGY Gyula 1896, 71.)

⁴⁹ Bizonytalan olvasatú szó.

⁵⁰ KÁL, Fond 377, 2. doboz, I R XXI, aa–xx, 14. Valószínűleg erre hivatkozik Apor Péter is az 1740-ben készített végrendeletében: „az clenodiumokról és argenteriaról csináltunk volt

ugyan mű regestrumot, de mikor Rabutin megfogata, az mint feljebb íram, gondolom, hogy akkor elveszett.” (APOR Péter 1903, I, 393.)

⁵¹ Alsóidecs, 1724. július 28. (KÁL, Fond 377, 31. doboz, I R CLXXXI, g.)

⁵² Alsóidecs, 1724. július 28. (Uo., f.)

⁵³ „24 egyben járó ezüst aranyas poharomot ...Egy kis tokban 12 trébelyezett ezüst csészéimet”.

darabból álló pohár-, valamint egy 12 darabból álló csészekészletet⁵⁴ hagyott. A testamentum egy további változatában, amely valójában annak egykorú fogalmazványa,⁵⁵ ugyanakkor pontosítja, hogy a László fiának szánt pohárkészletet Apor István készítette felesége számára: „idvezülth édes Anyám gróf Farkas Susanna asszonyom neve rajta, hadgytam életéigh édes Anyámnak, holtha után énnekem.”⁵⁶ Témánk szempontjából azonban legfontosabb megjegyzése ennek a kivonatnak arra vonatkozik, hogy „hasonlókoth és annyi számuth”, tehát egy további, 24 darabból álló pohárkészletet hagyott Apor Péternek „extra sortem divisionis”.

Korda Zsigmondhoz (meghalt 1725-ben⁵⁷) hasonlóan Apor Péter háromszéki főkirálybíró is családi ereklyékként őrizte a nagybátyjától örökölt ezüstműveket. Tudatában volt ugyanakkor annak, hogy a korábbi vagyonmegosztások alkalmával felsorolt, valamint a Korda végrendeletben megjelölt tételek nem képezték a kincstartótól hátra maradt ötvösmunkák összességét, ezeket még 1729-ben is kerestette.⁵⁸ Sajat (időrendben első) végrendeletében, 1726-ban eképpen osztotta meg fiúgyermekei között: Józsefnek a „fejér ezüst kannát, az kiből ő szegény [néhai Apor István – szerző megj.] ürmösbort szokott vala innya”, Jánosnak „az trébelyezett kannát”, Lászlónak pedig a „koczkás pohárt” hagyta. Utóbbinak jutott továbbá a „nagy ezüst aranyas pohár”, amellyel kapcsolatban megjegyezte, hogy „az Kálnoki familiának osztozaskor” került hozzá. Végezetül, a „huszonnégy esszejáró ezüst aranyas poharimot” három egyenlő részben fiúgyermekének hagyta.⁵⁹

1740 őszen megszővegezett újabb, időrendben második végrendeletében a korábnál is részletesebben felsorolta ingóságait.⁶⁰ Az előző testamentum-

ban felbukkanó egybejáró pohárkészletről – amely témánk szempontjából a legfontosabb hagyatéki tétele képezi – ugyanakkor megjegyzi: „Az szegény gróf Apor István csináltatott volt csak tulajdon magam számomra, az kit nekem is ajándékozott, huszonnégy egybejáró ezüst aranyos poharakat, az melyeknek az egyike az feleségemnél vagon:⁶¹ azokat is mind az gyermekeim közül annak hadnám, az melyiknek akarnám, mert tulajdon csak nekem csináltatta az szegény gróf Apor István.”⁶² Ezen végrendeletével egyidőben ugyanakkor, válaszul gyermekeinek az Apor István-féle örökség eltérő elközlására vonatkozó vádakra, számadást is készített a nagybátyjáról maradt 30 ezer forintos örökségről, megemlítve, hogy annak mintegy tizedrészét ezüstművek vásárlására, valamint kijavítására költötte.⁶³

Báró Apor Péter halálát (1752) követően az örökösök nem siettek az osztozással. László nevű fia, aki az altorjai udvarházat is megkapta, biztosította fiútestvéreit, hogy a „mise mondó háznak végében való kis boltban”, több ládába rakva őrzött ezüst portékákat annak idején kiadja jogos tulajdonosaiknak. Ezek felleltározására 1754 szeptemberében került sor, rögtön az első leírt tétel éppen a „Huszon négy egybe járó ezüst, kívül belül aranyas pohár”.⁶⁴ Hét évvel később újabb leltár készült a láda tartalmáról, az alábbiak szerint: „Primo. Ezüst aranyas pohár [nro.] 24. Secundo. Ezüst aranyas selleg[!] tetein lévő ember képek [nro.] 1. Tertio. Ezüst aranyas kan[n] a tetein lévő ember képek [nro.] 1. ...14vo. Lábas ezüst koczkás aranyas pohár [nro.] 1.”⁶⁵ Ennél is jelentősebb az a pontos datálás nélküli, ugyancsak az Apor Péter halálát követő években készült jegyzék, amely az említett vasláda tartalmát részletezi: „Huszon négy ezüst aranyas pohár egymásba járó, mely-

⁵⁴ „Egyben járó 16 ezüst arany poharimot ...12 ezüst aranyas csészét”.

⁵⁵ KÁL, Fond 377, 31. doboz, I R CLXXXI, h.

⁵⁶ Valószínűleg az 1702-ben készült készletről van szó, amelynek VI. sorszámú darabját 1927-ben gr. Andrásy Gyula állította ki. (CSÁNYI Károly 1927, 33, 242. szám.) A készlet I. sorszámú darabja szerepelt a Christie's 2009. december 1-jei árverésén.

⁵⁷ APOR Péter 1863, 163.

⁵⁸ SÁL, Fond 36, Nr. 1083/1, 61–62.

⁵⁹ APOR Péter 1903, I, 366.

⁶⁰ „Az szegény gróf Apor István magos ürmös borivó kannáját belől aranyos, az szegény gróf Apor István neve rajta, azt is hagyom Apor János fiamnak. ...Apor László fiamnak külön hagyok ...egy trébelyezett aranyos kannát, az arany gyűrűmöt, az kiben az zöld kő vagon, csináltasson pecsétnyomó gyűrűt belőle. Apor Józsefnek adtam volt az szegény Apor István gyémántos pecsétnyomó gyűrűjít, annak sem volt embere, hogy meg tudta volna tartani, elvesztette, nekem nagy szomorúságomra. ...Vagyon az feleségem keziben egy gyémántos keresztet, egy gyémántos arany rózsám, az keresztet az szegény Apor István neve

ván, ezek Apor Istvántól jutottak; ha Apor József resipiscalna: az gyémántos kereszt legyen övé, az arany gyémántos rózsza vagy medály Apor László fiamé ...Ezeket kívül vagon gróf Apor Istvántól nekem jutott három ezüst tál, ketteje az feleségemnél vagon; egy ezüst aranyos koczkás pohár. Ez az feleségem keziben vagon, ezt az pohárt amaz nagyhírű vitéz generalis Donatus Comes ab Heisler adta volt az szegény gróf Apor Istvánnak ajándékon”. (APOR Péter 1903, I, 385–386.)

⁶¹ A gr. Kálnoki Borbálánál lévő poharak: „Egy nagy ezüst pohár, küllyel egészen aranyas virágos és hójagos, belől az felső része egy uinira aranyas; Más kisbe ezüst pohár, küljel czapas, feliel küljel belől egy uinira aranyas, az also része pedig küljel fél uinira aranyas”. Ezek 1751-ben kerültek vissza br. Apor Péter József nevű fiának tulajdonába. (SÁL, Fond 36, Nr. 1633, 14.)

⁶² Az 1741 márciusában kiegészített testamentumot lásd APOR Péter 1903, I, 374–402.

⁶³ „Argentariat vettem flor. 3000. Item argenteriat vettem flor. 240. Item fizettem argenteria reparatiojaert flor. 300.” (Uo., 372.)

⁶⁴ SÁL, Fond 36, Nr. 1633, 21.

⁶⁵ Uo., 41.

lynek az nagyobbikja circiter négy ejteles, a legkisebbikje fél fertály plus minus, mindenikre az néhai Apor István neve lévén írva czimereivel de Anno 1694. Egy nagy ezüst kanna fedeles, a fedelire egy emberkép, melly benne vagyon két ejteles circiter, az Apor István neve rajta es Farkas Susannaé. Más egy ezüst aranyas kanna, ennek fedelin az Bakkus, benne vagyon az Apor Istvan neve de Anno 1688, mellynek is a dereka ember képekkel vagyon czifrázva,⁶⁶ circiter egy ejteles.⁶⁷

A 24 darabból álló ezüst pohárkészletre egyenlő arányban formálhattak jogot a fivérek (József,⁶⁸ János és László). Ennek ellenére minden jel arra mutat, hogy a tárgyakat együtt őrizték az altorjai udvarházban. A következő generáció esetében azonban már fellazult az Apor István-féle ingóságoknak kizárólag fiúágon való öröklődése, és ami ennél is fontosabb, az elidegenítésükre vonatkozó szigorú tiltás. Az utolsó adat arra vonatkozóan, hogy a készlet együtt volt, 1784-ből ismert. Apor József (Apor László fia) 1784-ben, Szebenben felmérést készíttetett az ottani ötvössel az Altorján őrzött ezüstművekről, köztük „24 aranyas pohár 13 ½ próbás 839 ½ lot; 1 aranyas selleg 13 próbás 78 ½ lot; 1 ezüst belől aranyas kanna 12 próbás 115 ¾ 1/8 lot; ...aranyas koczkás pohár 13 próbás 14 ½ lot.”⁶⁹ Éppen az egyházi pályát választó József (1759–1813)⁷⁰ volt az, aki megszegte a nagypai törvényt. Erre enged következtetni az a tény, hogy néhány évvel később a család nevében testvérbátyja, Apor István a háromszéki katolikus főespereshez fordult azzal a kéréssel, hogy visszaváltaná az öccse által elzalogosított négy ezüst poharat, amelyeken „a néhai

gróf Apor István uram neve is rajta vagyon”, hiszen „ezen ezüst olyan ezüst, melyet a magtalanoknak ell nem szabad költeni s abalineálni.”⁷¹

A pohárkészlet sorsát az Aporok következő nemzedéke esetében is követhetjük. 1818-ban, amikor az 1794-ben elhunyt Apor István fiai, Apor Lázár (1784–1868) és Apor István újra felosztották a családi örökségből származó ezüst portékákat, a készletnek mindössze nyolc darabja volt kezükben. Előbbinek az I, III, XIII. és XVI, utóbbinak a IIII, V, VI. és XXI. sorszámú pohár jutott.⁷² Az időközben bécsi udvari tanácsossá, majd udvari kancellárrá választott br. Apor Lázár 1853-ban lejegyzett végrendeletében már saját tulajdonában említi ezeket.⁷³ Róla az ötvöstárgyak fiára, br. Apor Károlyra (1815–1885), a marosvásárhelyi királyi ítélőtábla elnökére⁷⁴ szálltak, aki mind a nyolc darabot bemutatta az 1884. évi budapesti kiállításon.⁷⁵ Éppen az említett kiállítás következtében megnövekedett érdeklődés eredmények tudhatjuk be, hogy maga a gróf vagy halálát követően örököse megvált a sorozat két darabjától. 1906-ban ugyanis, amikor Kelemen Lajos Abosfalván járt a családi levéltár és könyvtár anyagának megvizsgálása ügyében, a házigazda br. Apor István már csak hat poharat mutatott be a vendégnek.⁷⁶

Újabb két és fél évtizeddel később (1931) az eredeti állapotában 24 darabból álló sorozatnak hatodrésze szerepelt Erdély régi művészeti emlékeinek budapesti kiállításán. Akkor még valószínűleg senki sem sejtette a tárgyak 20. századi kálváriáját, valamint azt sem, hogy bő nyolc évtizednek kell elteltnie, hogy újra gyönyörködhessünk a 17. század régi erdélyi

⁶⁶ Az itt részletezett tétel azonos lehet azzal a kannával, amelyet Paulus Roth nagyszombati ötvösmester 1640-ben készült darabjaként ismerünk, és Falk Simon (1874–1957) götéborgi műgyűjtő vásárolt meg 1930-ban báró Apor Istvántól. (*A Műgyűjtő*, IV/10, 307.) Ma a Röhska Museet (Götéborg) tulajdonában található. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében fellelhető egy Apor István számára ugyancsak 1688-ban, Brassóban, id. Pitter Bartesch mester által készített fedeles kanna. (GYÁRFÁS Tihamér 1913, 253.) Ez szerepelt az 1931. évi kiállításon. (VÉGH Gyula 1931, 21, 77. tétel; felvételét lásd KISS Erika 2015b, 150, 8. kép.)

⁶⁷ SÁL, Fond 36, Nr. 1633, 152.

⁶⁸ Apor Péter időrendben utolsó, 1751-ben kelt végrendeletében a hagyatékból korábban kizárt idősebb fiúgyermeket visszafogadta az örökségbe. (APOR Péter 1903, I, 419–420.)

⁶⁹ SÁL, Fond 36, Nr. 1633, 94.

⁷⁰ A bécsi Collegium Pazmanianumban tanult, majd a gyulafehérvári szeminárium rektora, említett évben Csikrákos, később Kolozsvár plébánosa, kanonok, kolozsmonostori apát. Róla lásd még LUKÁCSI Zoltán 2005.

⁷¹ SÁL, Fond 36, Nr. 1633, 100.

⁷² Uo., 133.

⁷³ „Néhai Apor Istvánról maradtott ezüsből nyolc darab megaryozott s Apor István nevével ellátott poharak közül egy néhány

édes apámról szállott reám, s némellyeket én szerzettem egybe.” (SÁL, Fond 36, Nr. 1434, 115v.)

⁷⁴ Róla lásd OLÁH-GÁL Róbert 2016. Valószínűsítjük, hogy az 1681-ben, Brassóban készült pohárhoz (vö. 5. lábjegyzet) hasonlóan az ő családi örökségből származik az a C:S: APOR d: KECE A: 1703 feliratú, a talpán P.S. mesterjeggyel ellátott ezüstpohár, amelyet Téglás István tanár, Torda-Aranyos vármegye tanfelügyelője vándorcigányoktól vásárolt meg, és amelyről az eladók azt állították, hogy elődjek mintegy 7-8 évtizeddel korábban vásárolták, Marosvásárhelyen. (TÉGLÁS István 1913, 136.)

⁷⁵ Br. Apor Károly, aki a kiállítás szervezésében a Marosvásárhely város és Maros-Torda vármegye vidéki bizottság vezetőjeként is részt vállalt, tárgyakat gyűjtött be, saját gyűjteményéből 52 tételt küldött fel Marosvásárhelyről, köztük: „Hét darab aranyozott ezüst pohara Gróf Apor István ország generálissának; maradványa 1 erdélyi vedrestől (8 kupa) 1 fertályig egymásba járó vadászati poharaknak. ...Egy aranyozott ezüst ivó pohár, tartozik a 6–12. számú vadász vadászpoharakhoz, mint 8-dik darab.” (SÁL, Fond 36, Nr. 1577, 45.)

⁷⁶ „...a báróné igen kedves, csendes asszony. Ebéd után behozott 6 darab egymásba járó aranyozott ezüst poharat, s a szalonba vonulva láttam a sok szép családi ékszer.” (KELEMEN Lajos 2017, 307.)

lyi ötvösművészet remekeinek látványában – amelyhez újra Apor Péter gondolatai kívánkoznak: „Erdélyi magyar, székely, szász, három náció, az ki még tartod az eleidről rád maradt ezüstpohárt, kupát s kannát, mikor ezeket megnézed, mit gondolsz, miért csináltatták volt ezeket az tű eleitek? Bizony nem

más okból, hanem ha leejtették, annak az cserepe is jó volt, ha hirtelen megszűkültek pénzből, zálogba vetették, s mindjárt adtak pénzt zálogjára, még időre, mikor az pénzt megszerezhették, kiváltották, és így az kinek ezüstporkéja volt, volt annak pénze.”⁷⁷

Csáki Árpád – Sepsiszentgyörgy; csakiarpad@gmail.com

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kolozs Megyei Hivatala, Kolozsvár – Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Cluj, Cluj (Kolozsvári állami levéltár – KÁL)

– Fond 377: *Korda család levéltára*

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Hivatala, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)

– Fond 36: *Altorjai Apor család levéltára*

– Fond 65/2: *Zabolai Mikes család iratai*

Irodalom

EMSzT, XII = *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, XII (főszerk. Kósa Ferenc), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2005.

ErdTest = *Erdélyi testamentumok*, I–IV (vál., bev. tan. és jegyz. összeáll. Tüdős S. Kinga), Mentor, Marosvásárhely, 2002–2011.

*

APOR Péter

1863 *Altorjai B. Apor Péter munkái (Magyar Történelmi Emlékek*, II, *Írók*, XI; közli Kazinczy Gábor), Pest.

1903 *Br. Apor Péter verses művei és levelei (1676–1752)*, I–II (*Magyar Történelmi Emlékek*, II, *Írók*, XXXVI; szerk. Szádeczky Lajos), Budapest.

BALOGH Judit

2014 Apor István, az erdélyi katolikus arisztokrata helye a székely elitben, in: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában. Learning, Intellect and Social Roles: Aristocrats in Hungary and Europe (Speculum Historiae Debreceniense*, 18; szerk. Bárány Attila, Orosz István, Papp Klára és Vinkler Bálint), Debreceni Egyetem Történeti Intézete, Debrecen, 383–400.

2016 Altorjai Apor István felemelkedésének állomásai, in: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére* (szerk. Horn Ildikó és Várkonyi Gábor), L'Harmattan, Budapest, 387–416.

BIRÓ Vencel

1930 Gróf Apor István naplója bécsi útjáról, *Erdélyi Múzeum*, XXXV, 139–154.

1935 *Altorjai gróf Apor István és kora*, Erdélyi Katolikus Akadémia, Kolozsvár.

1945 Az erdélyi udvarház gazdasági szerepe a XVII. század második felében, in: *Az Erdélyi Tudományos Intézet évkönyve 1944* (szerk. Szabó T. Attila), Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 3–38.

1947 *Erdélyre gyakorolt közművelődési hatások a XVII. század második felében az ingóság-összeírások tükrében*, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.

CSÁKI ÁRPÁD

2013 Gr. Kálnoki Sámuel erdélyi alkancellár végrendelete (1705), in: *Kastélyok, udvarházak és lakóik a régi Székelyföldön* (szerk. Tüdős S. Kinga), Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 251–279.

CSÁNYI KÁROLY

1927 *Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum régi ezüstkiallításának leíró leírása* (szerk. Csányi Károly), Budapest.

CSEREI MIHÁLY

1983 *Erdélyi története [1661–1711]*, (sajtó alá rend., bev. és jegyz. Bánkúti Imre), Európa, Budapest.

DEÁK FARKAS

1880 Leltárak a báró Bálinttitt-család nagyernyei levéltárából a XVII. századból, 1660 körül, *Történelmi Tár*, III/III, 588–595.

GYÁRFÁS TIHAMÉR

1912 *A brassói ötvösség története*, Brassó.

KÁRÁSZ LEÓ

1893 Apor István ezüst pohara, *Archaeologiai Értesítő*, Új folyam, XIII, 161–163.

⁷⁷ APOR Péter 1863, 329.

- KELEMEN Lajos
2017 *Napló, I (1890–1920)* (sajtó alá rend., bev. és jegyz. Sas Péter), Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- KISS Erika
2015a *Ötvösművek az egykori Herzog-gyűjteményből* (szerk. Kiss Erika), Magyar Nemzeti Múzeum, 2015.
2015b Rómer Flóris és az ötvösség kutatása, in: *Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján* (szerk. Kerny Terézia és Mikó Árpád), Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központ, Budapest, 143–162.
2016 Az elődök emléke, az utódok öröksége – egy 18. századi erdélyi ötvöstípus, in: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére* (szerk. Horn Ildikó és Várkonyi Gábor), L'Harmattan, Budapest, 453–479.
- KOLBA Judit
1976 Hans Mautner brassói ötvös, *Folia Historica*, IV, 7–34.
1997 *Hungarian silver. The Nicolas M. Salgo Collection*, Heneage Thomas & Co Ltd, London.
- KOVÁCS Mária Márta
2015 Egyházi gyűjtemények házassági címerekkel díszített ötvöstárgyai, *Korunk*, XXVI/1, 36–43.
- LUKÁCSI Zoltán
2005 Egy ismeretlen Apor. Apor József (1759–1813) prédikációi, *Irodalomtörténeti Közlemények*, CIX/4–6, 494–503.
- MIKÓ Árpád
2002 *Jankovich Miklós (1773–1846) gyűjteményei (A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai, 2002/1; szerk. Mikó Árpád)*, Budapest.
- MIKÓ Árpád – SINKÓ Katalin
2000 *Történelem-Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon (A Magyar Nemzeti Galéria Kiadványai, 2000/3; szerk. Mikó Árpád és Sinkó Katalin)*, Budapest.
- NAGY Gyula
1896 *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból*, III (*Magyar történelmi emlékek*, II, *Írók*, XXXV), Budapest.
- NAGY Levente
2005 „Bethlen Miklós nótái.” (Apor István naplója Bethlen Miklós 1704. évi peréről), *Lymbus* 2005, 95–129.
- OLÁH-GÁL Róbert
2016 *Báró altorjai Apor Károly (1815–1885) életének és munkásságának vázlatos bemutatása*, Scientia, Kolozsvár.
- PAPP Kinga
2015a *Tollforgató Kálmokiak. Családi trázhasználat a 17–18. századi Erdélyben (Erdélyi Tudományos Füzetek 284.)*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
2015b Az önreprezentáció formái Apor István leveleskönyvében, *Erdélyi Múzeum*, LXXVII/3, 20–32.
2019 Dávid Rozsnyai's "Orphans": A Stepfamily through Divorce in Seventeenth-Century Transylvania, *The Hungarian Historical Review*, VIII/4, 726–756.
- PULSZKY Károly – RADISICS Jenő
1884 *A magyar történelmi ötvösmű-kiállítás lajstroma* (szerk. Pulszky Károly és Radisics Jenő), Budapest.
- TÉGLÁS István
1913 Czigány-kincsek (negyedik és utolsó közl.), *Néprajzi Értesítő*, XIV/1–2, 135–142.
- TÓTH Zsombor
2009 A familiáris Cserei Mihály és a végrendelkező Apor István konfliktusának két ismeretlen forrása, *Lymbus – Magyarországtudományi Forrásközlemények* 2009, 97–111.
- TÜDŐS S. Kinga
1998 *Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán*, Kriterion, Bukarest–Kolozsvár.
2008 Csíksomlyói végtisztesség. A székelyek generálisa, I. Mikes Kelemen végrendelete és temetése (1685–1687), *Acta Siculica* 2008, 295–308.
- VAJDA Emil
1894 *A vargyasi Daniel család közpályán és magánéletben* (szerk. Vajda Emil), Budapest.
- VÉGH Gyula
1931 *Erdély régi művészeti emlékeinek kiállítása az Iparművészeti Múzeumban* (szerk. Végh Gyula), Iparművészeti Múzeum, Budapest, 1931.

Soarta argintăriei contelui István Apor (1638-1704)

(Rezumat)

Dincolo de valoarea lor artistică, bunurile mobile realizate din aur și argint, putând constitui obiectul unor procese de teaurizare, au reprezentat totodată, inclusiv în epoca modernă timpurie, garanția posibilității lichidității financiare pentru proprietarii lor. În condițiile istoriei zbuciumate a Transilvaniei, obiectele de orfevrărie deținute de familiile înstărite de aici au avut, de asemenea, o soartă grea. Lucrarea urmărește calea argintăriei unui tezaurier al principatului, de la sfârșitul sec. al XVII-lea, de la ateliere de orfevrari din Transilvania sau din Viena până la case de licitații din New York din sec. al XXI-lea, respectiv colecții ale unor muzee de azi din Göteborg și Budapesta.

The Fate of Count István Apor's Silverware

(Abstract)

Beyond possessing an artistic value, movables made of precious metals could also be hoarded and converted into liquid assets as needed – a utility they retained in the Early Modern period. The silverware of affluent Transylvanian families had a fate just as troubled as the history of the region itself. This study aims at tracking the movements of the silverware 17th century princely treasurer István Apor (1638–1704) used to own, from the workshops of Transylvanian and Viennese goldsmiths to 2st century New York auctions or museums and other collections in Göteborg and Budapest.

Rainer Pál

BÁTORSZÍV NAGY FERENC HUSZÁR KAPITÁNY CSÁKÓJA SEPSISZENTGYÖRGYÖN

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum „*Lészen ágyú!*” című vándorkiállítás, amely a múzeum 1848/1849-es emléktárgyait, ereklyéit mutatta be, 2021. október 6-tól 2022. január 15-ig a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban is látható volt. Itt figyeltem fel a jelen ismertetésem tárgyául szolgáló huszártiszti csákóra.¹ (1. ábra.)

A csákó leltári száma R 5269, tulajdonosa, viselője a szotyori, református vallású ifj. nemes bátorszív Nagy Ferenc (1805–1882) volt, aki gyermektelen, nyugalmazott cs. kir. huszár kapitányként a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium egyik jelentős alapítványtevője.² A csákót halála után 31 esztendővel, az unokahúgától, Bodó Mátyásné Kiss Lujzától vásárolta meg 1913 áprilisában a Székely Nemzeti Múzeum, id. bátorszív Nagy Ferenc nemeslevelével, valamint a szotyori Nagy és a csíkszentkirályi Ferenczi családok – ifj. Nagy Ferenc felesége csíkszentkirályi Ferenczi Rozália volt – egy 396 darabból álló, 17–19. századbéli iratanyagával együtt.³

Az ifj. bátorszív Nagy Ferencet ábrázoló, a gyűjteménycsoportot kiegészítő, ismeretlen festő által 1849-ben készített arcképet (l. sz. A 269, olaj, vászon, 53 x 42 cm) csak 1948 októberében mentették át, akkor letétként az épp államosított Székely Mikó Kollégiumból, és a múzeum csak 1962-ben leltározta be.⁴ A festmény valóban az 1849-ben rendszeresített – a sűrűsinóros dolmányt felváltó – galambkosaras,

ún. „kutyatökös” zsinórozású, sötétkék atillában, hajadonfőtt ábrázolja az idősödő, bajuszos, őszhajú nyugalmazott huszár kapitányt. (2. ábra.)

Ezzel kapcsolatban meg kell, hogy jegyezzük, ekkoriban a cs. kir. nyugállományú tisztek nem korábbi ezredük/csapattestük egyenruháját, hanem a nyugdíjas tisztek számára rendszeresített egyenruhát viselték. A nyugállományú huszártisztek részére pedig 1811-ben külön egyenruhát vezettek be. Ez megjelenésében/kivitelében a mindenkor huszártiszti egyenruha megfelelője volt, de cseresznyeszínű dolmány, nadrág és mente, valamint fekete csákó alkotta. A nyugdíjas tisztek szolgálati jelvényt nem viselhettek, így a nyugdíjas huszártisztek sem hordták a vállszijas tölténytáskát.⁵ Tehát „vorschriftosan felöltözve” ifj. Nagy Ferenc ny. huszár kapitány úrnak is ezen öltözetet kellett volna nyugdíjasként viselnie.

Ifj. Nagy Ferenc édesapja, a már említett id. Nagy Ferenc (†1844)⁶ a 11. (székely) határőr huszárezredből 1831-ben főhadnagyként vonult nyugállományba,⁷ majd I. Ferenctől, az 1833. július 11-én Baden[bei Wien]ben kiállított nemesi levéllel nyert nemességet, *bátorszív* előnevet és címeradományt.⁸ Ekkor már hasonnevű fia is [al]hadnagyként szolgált ugyanabban az ezredben.⁹ A nemeslevélből kiderül, hogy az apa a nemességet 1791-től fogva teljesített negyvenévi katonai szolgálatáért és érdemeiért kapta. Részt vett a franciák elleni 1795–1796-os, 1799-es,

¹ RAINER Pál 2021, 13–14.

² A kollégium egyik leghosszabb életű családi alapítványát (500 aranyforint) 1875-ben hozta létre, ennek kamatait 1881–1914-ig osztották ki diákoknak. (TÓTH Szabolcs Barnabás 2018, 305.)

³ CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc 1913, 9–10.

⁴ Rác Gábor (1915–1981) mikós igazgató, Kónya Ádám későbbi múzeumigazgató apósa ez alkalommal mentette ki a kollégiumból a két nemzeti színű, illetve nemzeti színű szegélyes 1908-as zászlójukat (az intézményét és az országos tornaversenyen elnyert), egy Gyárfás Jenő-festményt és a Mikó család egy selyem címerét is (SZNM, It, 345-1848).

⁵ BARCY Zoltán 1991, 204. Ilyen öltözetet visel a 19. század 50/60-as éveiből való festményeken pl. csömöri gr. Zay Lajos (1821–?) ny. huszár kapitány (Nemzeti Portrétár Nr. 2498.) és prónai br. Prónay Sándor ny. huszár őrnagy (Nemzeti Portrétár Nr. 6531.).

⁶ *Múlt és Jelen*, IV/37, 1844. május 7., 147. A folyóiratra Tóth-Bar-

tos András kolléga hívta fel a figyelmemet, köszönet érte.

⁷ „Oberlieutenant ... Franz Nagy [trat] am 1. September 1831 in den Ruhestand. ... [Er] hat, von Dobra [az SZNM Zathureczky Károlytól származó ezredtörténet-példányában Cs. Bogáts Dénes által *Szotyorra* igazítva] gebürtig, 41 Jahre im Regiment gedient, alle Feldzüge mit Auszeichnung mitgemacht und in denselben die silberne Tapferkeits- und bairische goldene Ehren-Medaille erworben.” (AMON VON TREUENFEST, Gustav 1878, 321, 325.)

⁸ ILLÉSY János – PETTKÓ Béla 1895, 274; SZEKERES Attila István 2017. A címeres levél 1913-tól 1944-ig a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében volt, ekkor pusztult el vagy veszett nyoma a zalaegerszegi vasútállomás bombázásakor, együtt a múzeum gyakorlatilag teljes privilégiumlevél-gyűjteményével (TÜDŐS S. Kinga 2023, 229; CS. BOGÁTS Dénes 2023, 291–292). Fennmaradt fordításához vö. 10. jegyzet.

⁹ *Militär-Schematismus* 1834, 317.

1805-ös és 1813-as hadjáratokban. Számos bajtársát megmentette a haláltól vagy a hadifogságtól, ő maga viszont sok hadifoglyot ejtett. Megkapta a cs. kir. hadsereg Ezüst Vitézségi Érmét és a bajor kir. hadsereg arany érmét.¹⁰ A fia, ifj. bátorszív Nagy Ferenc (1804 – Szotyor, Háromszék vm., 1882. február 16.) a székely huszárezredből 1844-ben lovaskapitányként vonult nyugállományba.¹¹ Semmilyen írásos forrás nem ismert az 1848/1849-es szabadságharcban való bármiféle részvételéről.¹²

A csákó első pillantásra egy előírásos, a cs. kir. hadsereg huszártisztjei által 1848/1849 folyamán is viselt 1837 M huszártiszti csákónak látszik, amely már inkább az 1840-es évek divatja szerint készült.¹³ (3. ábra.) Bár molykárók és kopásnyomok egyaránt találhatóak rajta, korához képest meglehetősen jó megtartású darab. Mindössze csákórózsája és tollforgója hiányzik. A csákó hengeres formájú, 18 cm magas, átmérője 19,5 cm. Felfelé enyhén keskenyedő¹⁴ teste és fedele is fekete posztóval borított. Elöl arany paszományos fekete lakkbőr szemernyővel, hátul fekete bőr tarkóernyővel látták el. A szemernyő csákóhoz illeszkedő vonalát arany lánczinór takarja. A csákó teteje süllyszett, a csákó felső pereménél kissé lejjebb helyezkedik el. A csákó homlok részét fekete beszövésű arany paszományból készült kokárda díszíti, közepén domború, ezüstözött kis réz-

gombbal.¹⁵ A csákó felső peremén fekete beszövésű aranyzinór fut körbe. Ez a kb. 3,5 m hosszú zinór hátul elválik a csákó testétől, és egy tologyűrű tartja össze, s vagy karikákba szedve, a csákó hátuljára függesztették (esetünkben), vagy ún. tűzoltófonással rövidítve, a csákó jobb oldalára függesztve, ívben csüngött le. (A zinórt a csákóról lebontva, a nyakba lehetett vetni, s így a harc közben leesett csákó, mellőzve a lóról szállást, a zinór segítségével ismét felilleszthető volt.) A zinór egy-egy rojtokkal ellátott vitézkötésben végződik. Az egyik vitézkötést a kétféjű császári sas, a másikat az uralkodó névjele, F1 (Ferdinand der Erste)¹⁶ díszíti. A csákó homlok részén, a kokárda paszomány függőleges sávjának felső részén, valamint a csákó jobb és bal oldalának közepén, a rangjelző paszomány alatt egy-egy rézlemezből domborított kis oroszlánfej található. Az oroszlánfejek alsó részéhez csatlakozó réz kapcsok a csákó testét teljesen körülövező réz láncocskát tartanak. Valamennyi sárgaréz tartozék tűzaranyozású. A csákótest felső szélén fut körbe a fekete szegélyű, cikk-cakk mintázatú, 5,4 cm széles rangjelző arany paszomány.¹⁷ A csákó masszívan bevarrt, nyolcgerdes erős bőr bélése segítette a viselője fejéhez való illeszkedést. (4–8. ábra.)

Erre az időre a tizenkét cs. kir. huszárezred egyenruhája már régóta teljesen egyforma fazonú

¹⁰ A cs. kir. 11. székely határőr huszárezred részvételéről a francia háborúknak lásd AMON VON TREUENFEST, Gustav 1878. A nemeslevél magyarra fordított szövegét lásd SÁL, Fond 65/22, 7960-833. (A forrásadatot Szekeres Attilának köszönöm, akinek vonatkozó átfogóbb cikke is megjelent: SZEKERES Attila István 2017.) Amennyiben Amon von Treuenfest nem egy aktualizált néven idézi az ezrediratokból, id. Nagy Ferenc leghamarabb 1809-ben kaphatta meg az 1789-ben alapított Ezüst Vitézségi Érmét, mert 1809-ig Ezüst Érdempenzsként nevezték meg (a Vitézségi Érem történetéről lásd ILLÉSFALVI Péter – KOVÁCS Vilmos – MARUZS Roland 2001, 7–8). Miután ez 1917-ig csak legénységi kitüntetés volt, még legénységi állományuként nyerhette el. 1809. áprilisában még valóban nem tiszt, de ugyanennek az évnek a során alhadnaggyá, majd hadnaggyá léptették elő (AMON VON TREUENFEST, Gustav 1878, 248, valamint Demeter Lajos szócikke a *Sepsiszentgyörgy személyiségei* megjelenés alatt álló 2. kötetéből, a lexikonszerző önzetlen segítségét ezúton is köszönöm). A másik kitüntetést, az Arany Bajor [1806-ig Választófejedelmi, 1806-tól Királyi] Katonai Érdemérmét 1794-től adományozták (<https://www.ehrenzeichen-orden.de/deutsche-staaten/goldene-militar-verdienst-medaille-konig-max-josef-i-kleines-brustbild.html>; letöltve: 2024.10.16.). Id. Nagy Ferenc mindkét kitüntetést egy 1795. évi, a Neckar folyó melletti hőstettéért nyerte el (az adatot ugyancsak Demeter Lajosnak köszönöm), tehát a nemeslevélben feltüntetett hadjáratok évei is kiegészítendőek 1795-tel (vö. AMON VON TREUENFEST, Gustav 1878, 428–429).

¹¹ „Rittmeister ... Franz Nagy de Batorszil” [az SZNM példányában Batorszire igazítva] (AMON VON TREUENFEST, Gustav

1878, 321, 325), valamint gyászjelentői (*Nemere*, XII/15, 1882. február 19., 60). Az újságcikkekre Bódy Bence és Tóth-Bartos András kollégák hívták fel a figyelmet, köszönet érte.

¹² A BONA Gábor 2009 sem említi az 1848/1849-es honvédszázadosok között. Volt ezrede ekkor nagyobbrészt a magyar oldalon harcolt (részvételüket lásd SÜLI Attila 2019), a császári oldalon maradt legfeljebb negyedrésnyi román egységről lásd bővebben AMON VON TREUENFEST, Gustav 1878.

¹³ A korabeli huszártiszti csákó leírása és rajza: Adjustierungs-Vorschrift 1837, 31, Tab. 16. (ezen az ábrán a csákó teste felfelé még erősen szélesedik); SZENTNEMÉNYI Béla 1950, 48, 51. Eredeti 1837 M huszártiszti csákók: NUDELMAN László 1998, 29, a 81. számú színes ábrákkal (hadnagy-főhadnagy); 33, a 94. számú színes ábrákkal (kapitányi); Hadtörténelmi Múzeum, Budapest 0380/Ru.: CS. KOTTRA Györgyi 1999, 82, a 2.15. szám (kapitányi).

¹⁴ A cs. kir. hadsereg csákói a napóleoni háborúktól kb. az 1830-as évekig felfelé erőteljesen kiszélesedő formájúak voltak. Kb. az 1840-es évektől mutattak nagyjából csőszzerű, esetleg felfelé enyhén keskenyedő vagy bővülő formát.

¹⁵ A csákókokárda közepén lévő kisgomb az ezred gombszíneit követve sárga (aranyozott) vagy fehér (ezüstözött) színű volt.

¹⁶ V. Ferdinánd magyar király (1835–1848) osztrák császárként I. Ferdinánd néven uralkodott. A cs. kir. hadsereg szolgálati nyelve német volt.

¹⁷ Az Adjustierungs-Vorschrift 1837, 14. szerint a századosok (kapitányok) csákópaszománya 2 Zoll széles volt. A bécsi Zoll, azaz hüvelyk 2,63 cm (BOGDÁN István 1987, 55). Ezek szerint a századosi paszománynak 5,26 cm szélesnek kellene lennie.

volt. Az öltözeti darabok színei azonban esetenként különbözőek voltak, s a sárga vagy fehér gomb (pityke) színekkel (és a tiszteknél az ehhez igazodó arany vagy ezüst színű zsinórozással és paszománnyal) kombinálva, segítségükkel lehetett megkülönböztetni egymástól az egyes ezredeket. Fekete színű csákót az 1. császár, a 6. Württemberg, a 9. Miklós, a 11. székely és a 12. nádor huszárezred viselt.¹⁸ (9. ábra.)

Ahogy már említettem, a csákó felső szélén körbefutó paszománnyok jelölték (a huszároknál 1806-óta) a rangfokozatokat (mai szóval rendfokozatokat). Az altiszteké sárga gyapjúból, a tiszteké fémszálas arany paszománnyból készült. A tizedes Szentneményi szerint egy 2,6 cm széles, Barcy szerint 1,3 cm széles sárga paszományt, az őrmester egy 5,3 cm széles ketéosztottat viselt. Az alantastisztek (hadnagy-főhadnagy) paszománya 5,3 cm széles volt, szélein fekete szegéllyel, a paszományt középen egy 5 mm széles fekete csík két részre osztotta. A százados (a lovasságnál kapitány) 4 cm széles paszományán ez a középcsík hiányzott. A törzstisztek (őrnagy-alezredes-ezredes) a századosi paszomány alatt még egy másik, Szentneményi szerint 2,6 cm széles, Barcy szerint 1,3 cm széles paszományt is viseltek. A paszományoknak cikk-cakk mintás beszövése volt.¹⁹

A szabadságharcot követően – részben már alatta is – megváltozott az egész cs. kir. haderő arculata, öltözködése. A gyalogos alakulatoknál a frakkot a waffenrock, a huszároknál az éppen csak derék alá érő, sűrű zsinórozású dolmányt és mentét a jóval kevesebb zsinórral ellátott, kabát hosszúságú atilla és mente váltotta fel.²⁰ A huszároknál módosultak az ezredszínek is.

Megváltoztak a csákón alkalmazott paszomány rangjelzések is. A tizedes 2,6 cm széles paszománya megmaradt, de az őrmester eddigi 5,3 cm-es paszománya 4,6 cm lett. Ezentúl a hadnagy-főhadnagy viselt osztatlan 4 cm széles, a százados (kapitány) két részre osztott 4,6 cm széles, a törzstisztek pedig három részre osztott 6,6 cm széles csákópaszományt.²¹ Ez a felosztás azután végig megmaradt az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-as felbomlásáig. (10. ábra.)

A ruházatot érintő változások némelyike nem egyszerre, hanem több egymást követő, de egymástól nem túl távol eső időpontban történt. Ez a fokozatosság ösztönözhetett arra egyes tiszteket, hogy – teljes ruházatuk esetenként ugyancsak költséges lecserélése helyett – egyes darabok házilagos átalakításával, modernizálásával próbálkozzanak. Ilyen házi beavatkozás nyomát őrzi ez a huszártiszti csákó is. Oszatlan kapitányi paszományát ugyanis egy vékony fekete középcsík utólagos beiktatásával próbálták meg az újonnan bevezetett kapitányi paszományhoz igazítani. (Ez a középcsík a csákó hátsó jobboldali részén, egy helyen megsérült, kifeslett, s itt jól megfigyelhető, hogy nem a paszománnyal egybeszöve készítették.) Igaz, így a paszomány cikk-cakk beszövése a paszomány teljes szélességét kitöltötte a szabályos, mindkét sávban ismétlődő cikk-cakkminta helyett, de ilyen aprósággal már nem törődött a csákó gazdája.

Leleményes megoldásának azonban nem sokáig vehette hasznát. A huszárezredknél ugyanis hamarosan a csákószínek is megváltoztak. A fekete csákószín ekkor megszűnt. Az eddig fekete csákós ezredek közül az 1. és 11. ezred fűzőldet, a 6. és 9. skarlátvöröset, a 12. pedig fehérret kapott.²² (11. ábra.) Majd az addig kokárdás csákókat császári kétfejű sasos rézlemez címerrel látták el.²³

Ilyen átalakításra is volt példa. A besztercebányai Közép-Szlovákiai Múzeum kissé hiányos (vitézkötése, láncocskái, egyik lánctartó oroszlánfeje, csákorózsája, tollforgója hiányzanak), szintén fekete, posztóborítású huszár törzstiszti csákóján már az új, hármas osztású törzstiszti paszomány és a kétfejű sasos címer található, de a címer alatt itt megmaradt a korábbi kokárda függőleges arany paszománya is.²⁴ (12. ábra.) Azonban a csákószín-változások miatt ezt a csákót sem hordhatta már sokáig a gazdája.

Az 1850-es évek új típusú huszár uniformisának néhány reprezentatív ábrázolását is ismerjük. Ilyen például a háromszéki születésű Barabás Miklós (1810–1898) 1853-ban készült festménye I. Ferenc József császárról, mint az 1. császár huszárezred ezredtulajdonosáról.²⁵ (13. ábra.) (Ennek a festménynek egyébként van egy kevésbé ismert, némileg

¹⁸ SZENTNEMÉNYI Béla 1950, 47; BARCY Zoltán 1991, 44; SÁGVÁRI György 1999, 43, 2. táblázat; Uő. 2010, 112.

¹⁹ SZENTNEMÉNYI Béla 1950, 18; BARCY Zoltán 1991, 36, 41.

²⁰ Új típusú huszár egyenruha: NAGYRÉVI-NEPPEL György 1973, 154. fekete-fehér ábra (közhuszár előlről, hátulról és oldalról).

²¹ BARCY Zoltán 1991, 72.

²² Adjustierungs-Vorschrift 1855, 26; BARCY Zoltán 1991, 80. Eredeti zöld színű, sasos címerű huszár kapitányi csákó: Hadtörténeti Múzeum, Budapest 0757/Ru. (SZABÓ Péter 2000, 129, a bal felső színes ábra.)

²³ A sasos címeres csákóról: BARCY Zoltán 1991, 79. Ilyen csákót viselnek a huszárok pl. Karl Goebel egyik, korabeli huszártábor ábrázoló krétarajzán (NAGYRÉVI-NEPPEL György 1973, 154. színes ábra); SZABÓ Péter 2000, 89, színes ábra. Továbbá egy 1858-as fényképen a cs. kir. 7. huszárezred egyik tisztje (SZABÓ Péter 2000, 95, alsó ábra).

²⁴ Közép-Szlovákiai Múzeum, Besztercebánya (Banská Bistrica, Namestie Š. Moyses 20.)

²⁵ Magyar Történelmi Képcsarnok, Budapest. A festmény említése: JÁNÓ Mihály 1998, 55; reprodukciója: SÁGVÁRI György 2010, 124, bal felső színes ábra.

eltérő, 1852-ben festett változata is.²⁶) Továbbá Ste-
rio Károly (1821–1862) 1857-es olajfestménye a
budai vár udvarán lova mellett álló Prónay Elek cs.
kir. huszár kapitány parancsörtisztről.²⁷ (14. ábra.)
De ezt az egyenruhát viseli gr. Emmanuel Mens-
dorff-Pouilly (1777–1852) cs. kir. lovassági tábor-
nok is²⁸ a Joseph Kriehuber (1800–1876) 1850-ben
Bécsben készült akvarelljén, amelyen, mint a cs.
kir. 1. császár huszárezred másod-ezredtulajdonosa
(1825–1852) került ábrázolásra.²⁹ Mensdorff Pouilly
tábornok csákója még a kokárdás díszítésű, régi törzs-
tishti (egy széles, egy keskeny) paszományú, viszont
érdekes, hogy a színe már az ezrednél újonnan beve-
zetett csákószínnek megfelelően zöld. A császár zöld

színű csákója Barabás festményén az új sasos címert
és az ugyancsak új, hármas osztású törzstiszti paszo-
mányt mutatja, jelezve, hogy az 1840/1850-es évek
fordulóján végbement egyenruha-változások addigra
már állandósultak.

Ezeknek a változásoknak egy átmeneti stádiumát
dokumentálja a Székely Nemzeti Múzeum itt bemu-
tatott rendkívül értékes, sajátosan magyar vonatko-
zású, egyedi militária műtárgya. Írásom remélhető-
leg szemléletes példa arra is, hogy kellő ismeretekkel,
utánajárással (és némi szerencsével) egy első pillan-
tásra talán látszólag kevésbé jelentős műtárgyról is
mennyi információ nyerhető.³⁰

Rainer Pál – Veszprém; palrainer@gmail.com

Levéltári források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Hivatala, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean
Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)

Fond 65: *A Székely Nemzeti Múzeumtól átvett családi levéltárak gyűjteménye*
Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SZNM)
Könyvtár: Intézményi levéltár (It)

Irodalom

Adjustierungs-Vorschrift

1837 *Adjustierungs-Vorschrift für die Generalität, Stabs- und Ober-Officiere, dann Feldärzte der kaiserlichen, königlichen Armee vom Jahre 1837*, K. k. Hof- und Staats-Druckerey, Wien.

1855 *Adjustierungs-Vorschrift für die Generale, Stabs- und Ober-Officiere, dann für die Feld-Geistlichkeit, dann Militär-Gerichts-Personale, die Feldärzte und sonstige Parteien der kaiserlich-königlichen Armee*, K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien.

Militär-Schematismus

1834 *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*, K. k. Hof- und Staats-Druckerey, Wien.

*

ALEXYSándor

1911–1918 *Árjegyzék* (Budapest, IV., Semelweiss-utca 4.), Budapest.

AMON VON TREUENFEST, Gustav

1878 *Geschichte des k. k. 11. Huszaren-Regimentes Herzog Alexander v. Württemberg. 1762 bis 1850 Székler Grenz-Huszaren*, Verlag des Regiments, Wien.

BARCY Zoltán

1991 *Évszázadok egyenruhái*, A Magyar Honvédség Ruházati Szolgálatfőnökség megbízásából kiadta a Stúdió-Pé Bt., Budapest.

BARCY Zoltán – SOMOGYI GYŐZŐ

1986 *A szabadságharc hadserege*, Corvina, Budapest.

BERKÓ István

1918 *A magyar huszárság története. A huszárság keletkezése, fejlődése, szervezete, hadjáratai, a jelenleg fennálló, valamint az idők folyamán feloszlatott huszárcsapatok történetének leírása*, Liptsey Kálmán Könyvkiadóhivatala, Budapest.

²⁶ https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Barab%C3%A1s_-_Francis_Joseph_I,_1852.jpg; letöltve: 2024.03.18.

²⁷ Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. (SZABÓ Péter 2000, 94. színes ábra és a kötet színes védőborítóján elől nagyobb méretben is.)

²⁸ Életrajza: WURZBACH, Konstant 1867, 368–371.

²⁹ Royal Collection Trust (<https://www.rct.uk/collection/912128/>)

emanuel-count-mensdorff-pouilly-1777-1852;

letöltve: 2024.03.18.); MILLER, Delia 1995.

³⁰ Köszönöm Vargha Mihály főigazgatónak, Tóth-Bartos András történésznek és Sántha Imre Géza művészettörténésznek (a Székely Nemzeti Múzeum munkatársainak) a részemre nyújtott szíves segítségüket.

- BOGDÁN István
1987 *Régi magyar mértékek*, Gondolat, Budapest.
- BONA Gábor
2009 *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*, I–II, Heraldika, Budapest.
- CS. BOGÁTS Dénes
2023 A Székely Nemzeti Múzeum kiváltságlevelének regesztái (1942), *Acta Siculica* 2023, 257–294.
- CS. KOTTRA GYÖRGYI
1999 „Fényesebb a láncnál a kard...” Emlékiállítás az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára (szerk. Cs. Kottra Györgyi), Hadtörténeti Múzeum, Budapest.
- CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc
1913 *A Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmányának jelentése a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségéhez a múzeum 1913. évi fejlődéséről és állapotáról*, Jókai-ny. Rt., Sepsiszentgyörgy.
- DEMETETER Lajos
2024 *Sepsiszentgyörgy személyiségei*, 2, Sepsiszentgyörgy Kiadó, Sepsiszentgyörgy (in print).
- ILLÉSFALVI Péter – KOVÁCS Vilmos – MARUZS Roland
2001 *Vitézségért. A Magyar Tiszti Vitézségi Éremmel kitüntetettek a második világháborúban*, Varietas '93 Kft., Budapest.
- ILLÉSY János – PETTKÓ Béla
1895 *A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím, címér, előnév és honosság adományozásoknak 1527–1867*, Budapest.
- JÁNÓ Mihály
1998 *Katalógus a Barabás Miklós rajzaiból és festményeiből rendezett emlékiállításához – Catalog realizat cu ocazia expoziției comemorative Barabás Miklós* (összeállította János Mihály), Trisedes Press, Sepsiszentgyörgy.
- MILLER, Delia
1995 *The Victorian Watercolours in the Collection of Her Majesty The Queen*, 2, London.
- NAGYRÉVI-NEPPEL György
1973 *Huszárok*, Corvina, Budapest.
- NUDELMAN László
1998 *A Szabadságharc Emléktárgyai Aukció. Nudelman gyűjtemény 1998. március 10–11.* (az anyagot összeállította és a tárgyakat meghatározta Nudelman László), Cream Kft., Budapest.
- RAINER Pál
2021 Medvetáncoltató egy aradi vértanú nyeregkapáján, *Séd*, 2021/6, 13–15.
- SÁGVÁRI György
1999 *Honvédegyenruhák*, in: CS. KOTTRA Györgyi 1999, 41–45.
2010 *Magyar unifórmisok a honfoglalástól napjainkig*, Kossuth – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.
- SÜLI Attila
2019 *A 11. (székely) huszárezred az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban*, Tortoma, Barót.
- SZABÓ Péter
2000 *Útban a mulandóság felé*, in: ZACHAR József 2000, 88–127.
- SZEKERES Attila István
2017 Háromszéki nemesi címerek 6. Szotyori Nagy, *Háromszék*, 2017. febr. 18., 10.
- SZENTNEMÉNYI Béla
1950 *1848–49. A szabadságharc katonáinak egyenruhái* (Honvéd Levéltár és Múzeum múzeumi kiadványsorozat 1.; szerk. Szentneményi Béla), Budapest.
- TÓTH Szabolcs Barnabás
2018 A Székely Mikó Kollégium alapítványainak története, *Acta Siculica* 2016–2017, 301–315.
- TÜDŐS S. Kinga
2023 Kiváltságlevelék nyomában a Székely Nemzeti Múzeum 1945 előtti gyűjteményében (1553–1833), *Acta Siculica* 2023, 229–256.
- WURZBACH, Konstant
1867 *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben*, XVII, K. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien.
- ZACHAR József
2000 *A magyar huszár* (szerk. Zachar József), Corvina, Budapest.

Chipiul militar al căpitanului husar Ferenc Nagy de Bátorszív, la Sfântu Gheorghe

(Rezumat)

Ferenc Nagy de Bátorszív (1804-1882), născut la Szotyor din Treiscaune (Coșeni, jud. Covasna), de religie reformată, nobil maghiar și transilvănean, a fost căpitan al regimentului de husari grăniceri cezaro-crăiesc nr. 11 (secuiesc), până la pensionarea din 1844. Chipiul lui militar și portretul său din 1849 sunt păstrate de Muzeul Național Secuiesc. Chipiul a fost inițial un chipiu regulamentar de ofițer husar, tip 1837 M, însă în 1849/1850 uniforme armatei cezaro-crăiești au fost modificate semnificativ, probabil în mai multe etape. A fost modificat și însemnul de grad militar al acestui chipiu. Similar cu alte cazuri documentate, modificarea a fost efectuată în mod casnic, nu întocmai conform regulamentului nou, dar asemănător cerințelor acestuia, pentru a evita schimbarea extrem de costisitoare a întregii uniforme.

The Shako of Hussar Captain Ferenc Nagy de Bátorszív, Held at Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe)

(Abstract)

Ferenc Nagy de Bátorszív (1804–1882) was a Reformed Hungarian and Transylvanian nobleman born at Szotyor (the present-day Coșeni, Covasna County) who served as a captain of the Imperial and Royal 11th Border Hussar Regiment until his retirement in 1844. His shako (as well as a portrait of his from 1849) is currently held at the Székely National Museum. The shako had originally been a standard type 1837 M hussar officer's shako; however, in keeping with the likely gradual modifications the uniforms of the imperial and royal army underwent in 1849/1850, the shako and its rank insignia were themselves altered. These modifications were carried out by the owner, to avoid the need to procure a costly, newly manufactured replacement, due to which the final product merely resembles the new type, but does not meet its exact specifications.

1. ábra A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum huszártiszti csákója, a múzeum régi 1848–1849-es kiállításán, egy másik csákóról áthelyezett csákórózsával

2. ábra Ifj. bátorszív Nagy Ferenc cs. kir. huszár kapitány arcképe a Székely Nemzeti Múzeumban (Sántha Imre Géza felvétele)

3. ábra 1837 M huszár kapitányi csákó (NUDELMAN László 1998, 33, 94. szám)

4. ábra A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum huszártiszti csákója előlről (Tóth-Bartos András felvétele)

5. ábra A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum huszártiszti csákója hátulról (Tóth-Bartos András felvétele)

6. ábra A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum huszártiszti csákója jobbról (Tóth-Bartos András felvétele)

7. ábra A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum huszártiszti csákója balról (Tóth-Bartos András felvétele)

8. ábra A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum huszártiszti csákójának bélése (Tóth-Bartos András felvétele)

az ezred száma és neve	csákó	mente és dolmány	nadrág	gombszín
1. Császár sorhuszár ezred	fekete	sötétkék	sötétkék	sárga
2. Hannover sorhuszár ezred	buzérvörös	világoskék	világoskék	sárga
3. Ferdinánd sorhuszár ezred	hamuszürke	sötétkék	sötétkék	sárga
4. Sándor sorhuszár ezred	világoskék	sötétzöld	buzérvörös	fehér
5. Radetzky sorhuszár ezred	buzérvörös	sötétzöld	buzérvörös	fehér
6. Württemberg sorhuszár ezred	fekete	búzavirágkék	búzavirágkék	sárga
7. Reuss-Köstritz sorhuszár ezred	fűzöld	világoskék	világoskék	fehér
8. Coburg sorhuszár ezred	buzérvörös	sötétzöld	buzérvörös	sárga
9. Miklós sorhuszár ezred	fekete	sötétzöld	buzérvörös	sárga
10. Vilmos sorhuszár ezred	fűzöld	világoskék	világoskék	sárga
11. Székely sorhuszár ezred	fekete	sötétkék	sötétkék	fehér
12. Nádor sorhuszár ezred	fekete	búzavirágkék	búzavirágkék	fehér

9. ábra A cs. kir. huszárezredek ezredszínei 1848-ban (SÁGVÁRI György 2010, 112.)

Figur 251.

Figur 251.
Csákó-Borden

Aus Ispahan, Vorschrift
1 Meter ... Kr. —.40
Aus Seiden für Honvéd oder
K. u. k. 1 Meter Kr. 1.20
Aus Seiden für Honvéd oder
K. u. k. 1 St. 10 M. Kr. 12.—

Figur 252.

Figur 252.
**Nickel und Echtgold
Csákó-Borden**

Für Lieutenant u. Oberlieutenant
1 Garnitur Neugold II. Kr. 2.—
Für Lieutenant u. Oberlieutenant
1 Garnitur Neugold I. Kr. 3.—
Für Hauptleute 1 Garnitur Neugold I. ... Kr. 3.50
Für Stabs-Officiere 1 Garnitur
Neugold I. ... Kr. 4.20

Echt Gold für Lieutenant und Oberlieutenant Feuervergoldung ... Kronen 6.—
» » » Hauptleute, Feuervergoldung ... » 7.25
» » » Stabs-Officiere » ... » 9.70

10. ábra Csákópaszományok Alexy Sándor árjegyzékéből (ALEXY Sándor 1911–1918, 23.)

11. ábra 1849 M huszár kapitányi csákó zöld színű posztóborítással, sasos címerrel (Hadtörténeti Múzeum, Budapest 0757/Ru.) (ZACHAR 2000, 129, bal felső színes ábra)

12. ábra 1837 M huszártiszti csákóból átalakított 1849 M huszártiszti csákó fekete színű posztóborítással, sasos címerrel, törzstiszti rangjelző paszománnyal (Közép-Szlovákiai Múzeum, Besztercebánya)

13. ábra Barabás Miklós festményének részlete I. Ferenc József császárról mint az 1. császár huszárezred ezredtulajdonosáról, 1853 (Magyar Történelmi Képcsarnok, Budapest) (SÁGVÁRI György 2010, 124, bal felső színes ábra)

14. ábra Sterio Károly festménye a budai vár udvarán ló mellett álló Prónay Elek cs. kir. huszár kapitány parancsőrtsztről, 1857 (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest) (ZACHAR 2000, 94, 79. színes ábra)

Tóth-Bartos András

A MILLENNIUMI ÜNNEPSÉGEK (1896) EMLÉKEI A SZÉKELY NEMZETI MÚZEUMBAN

Magyarország ezredéves fennállásának ünnepe a dualista ország egyik legnagyobb ünnepségének számított. Az eseménynek erős politikai üzenete volt, elsősorban arról kellett tanúságot tennie, hogy a kiegyezéssel Magyarország egy sikeres történelmi pályára lépett. Meghatározó motívumai voltak a nemzeti história, a történelmi haladás, illetve kontinuitás. Ebben természetesen szerepet kapott az ország magyar jellegének a hangsúlyozása is, a nemzetiségekre viszont kevés figyelmet szenteltek.¹ Nemcsak a központban, hanem vidéken is jelentős ünnepségekre került sor, nem maradhattak el a szoboravatások, középületeket építettek, fákat ültettek, megyei emlékkönyveket szerkesztettek. Az ország más vármegyéihez hasonlóan, Háromszék közönsége is megtartotta otthoni ünnepségeit, de részt vett a központi rendezvényeken is, ahonnan több díjjal, oklevéllel tért haza.²

Az egész évben tartott megemlékezéseknek két kiemelkedő pontja volt: az országos kiállítás, illetve a vármegyék bandériumainak a felvonulása mint az ünnepségsorozatot lezáró esemény.

Tanulmányunkban a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményében található, az ezredéves ünnepségek háromszéki emlékeit őrző tárgyakról kívánunk néhány adatot közölni, illetve azokkal kapcsolatban az intézménynek a két legfontosabb eseményen való részvételére is reflektálunk. Mindemellett igyekeztünk a tárgyak utóéletét is felgöngyöltetni. Rövid közleményünkben a múzeum Történelmi gyűjteményében őrzött három *kiállítási érem*, illetve a bandériális felvonuláskor, a megyei küldöttek által viselt *egyenruha* és ekkor használt *vármegyezészló* bemutatására helyezzük a hangsúlyt.

Az ezredéves országos kiállítás

A millenniumi ünnepségsorozat kétségkívül leglátványosabb része a május 2. és november 3. között megszervezett országos kiállítás volt. A közel 240

pavilonban, 520 000 négyzetméteren elterülő tárlat történelmi és jelenkori csoportra oszlott, amelyeknek tükrözniük kellett az ország ezeréves örökségét, illetve anyagi jólétét a jelenkorban.³

Az országos kiállítás alapötletét a korszakban divatosná vált nemzeti és világkiállítások szolgáltatták, amelyek egyfajta csatornaként is szolgáltak a nemzetek önképének a kommunikálásában, így nagyon hamar a politikai célok, tendenciák is behatoltak a műfajba, a nemzetépítés szolgálatába állítva ezeket a kiállításokat. Példaként szolgáltak hozzá másrészt az 1857-től megszervezett hazai ipartárlatok, amelyeken a kiegyezést követően Magyarország már önállóan mutatkozott be, de a történelmi szempontú bécsi kiállítások is.⁴

A történelmi főcsoport kiállításának programja 1893-ban született meg. A tárlaton az ereklyéket, régiségeket az ország történetének különböző korszakai szerint csoportosították, figyelembe véve az olyan témákat, mint egyházi élet, a közszellem megnyilvánulása, a magánélet viszonyai és a hadviselés. Nyolc nagyobb korszakot különítettek el: a honfoglalástól Szent Istvánig; Árpád-házi királyok; vegyesházi királyok kora; a mohácsi vésztől a törökök kiűzéséig; a Rákóczi-szabadságharc; a nyugati befolyások kora Széchenyi Istvánig; a nemzeti fellendülés és szabadságharc; legújabb kor – utóbbi az alkotmányos berendezkedés kezdetétől a királykoronázás jubileumáig terjedt. A kiállított tárgyak zöme ugyanakkor a hadtörténelmi témákat erősítette.⁵

Fontos elemet képviseltek az etnográfia tárgyi emlékei is, amelyek néprajzi tájegységekre bontva, az úgynevezett „millenniumi faluban”, továbbá a történelmi főcsoport mellett, az „ősfoglalkozások” pavilonjaiban kerültek bemutatásra.⁶

A Székely Nemzeti Múzeum igazgatóválasztmánya 1893 szeptemberében terjesztette a múzeum felügyelőbizottsága elé a kiállításra készült terveit. Az ambíciózus tervet Málik József választmányi elnök és

¹ M. LOVAS Kriszta 2021; vö. JAKAB ALBERT Zsolt 2015, 883.

² A háromszéki ünnepségekről lásd bővebben TÓTH Szabolcs Barnabás 2021.

³ SIMON Bernadett 2016.

⁴ SINKÓ Katalin 1993, 133–134.

⁵ Uo., 135.

⁶ Uo., 136.

Várkonyi Endre jegyezték. Elképzelésükben nem egy kizárólag tárgyi emlékeket bemutató tárlat szerepelt, inkább panoptikumszerű jelenetek révén mutatták volna be a székelység történetének egy-egy fontosabb epizódját. Az első egy Szent László-korabeli jelenet lett volna, ahol egy templomban, győztes csata után Te Deumot tartanak, székely harcosokkal, tatár és kun foglyok jelenlétében. A következő szintér egy II. Ulászló-korabeli ökörsütést jelenített volna meg, a harmadik pedig egy székely főtiszt megválasztását és jelvényének, a zöld ágának az átadását mutatta volna be. Egy további jelenet az 1635. évi lustrát keltette volna életre, a sort pedig az 1848. évi sepsiszentgyörgyi gyűlés zárta volna. A terv megvalósításához széleskörű gyűjtést képzeltek el, illetve külső szakértőnek Szádeczky Lajost, Nagy Gézát és Huszka Józsefet kívánták volna meghívni. Amennyiben a vezetőség elfogadta volna terveiket, a munkálatok alatt minden egyéb múzeumi munkát felfüggesztettek volna.⁷

A felügyelő-bizottsági tagok részéről Csík vármegyéből érkezett válasz a tervezetre. Kifejezték, fontosnak tartják, hogy a székelyeket általánosan képviselő múzeum mint kiállító részt vegyen az országos eseményen, de a benyújtott tervezetet kivitelezhetetlennek tartották.⁸ A vármegye alispánja, Becze Antal kritikájában a legproblémásabbnak a történeti források hiányát tartotta: „még csak arra sem vagyunk képesek, hogy László király ruházatát, fegyverzetét, lószerszámait az eddig felderített adatok után bár hiányosan összeállíthassuk, s erre Székelyföldön hiába is kutatunk ..., így vagyunk a magyar katonák, székely harcosok, tatárok kunok azon időbeli viseletével” is.⁹ Mindemellert az ambíciós terv megvalósításához a szűk három évet is kevésnek tartotta. A régi korok felelevenítése helyett inkább csak az 1848–1849-es szabadságharcig nyúlt volna vissza, amelyhez úgy a forrásokat, mint a korhű tárgyi emlékeket is beszerezhetőnek vélte, továbbá javasolta „valamely nehéz székely munkát feltüntetendő ábrázolást is elfogadni, mert ennek a történeti hűség mellett még reális értéke is lenne.”¹⁰

⁷ Az SZNM Igazgatóválasztmányának átirata az SZNM Felügyelőbizottsághoz, 1893. szeptember 23. (SZNM, It, 13/1893); vö. *Székely Nemzet*, 1893. szept. 29.

⁸ *Mikó Bálint, Csík vármegye főispánjának átirata*, 1893. november 4. (SZNM, It, 537/1893.)

⁹ *Becze Antal alispán, felügyelő-bizottsági tag véleménye*. (SZNM, It, 8036/1893.)

¹⁰ Uo.

¹¹ *Székely Nemzet*, 1893. nov. 17.

¹² A didaktikus szellemben készült felvonulások és a zsánerszerű megjelenítési formák a korszak egyik széleskörűen alkalmazott módszere volt. A történeti tárlat megvalósításában azonban mégis a tárgyközpontú kiállítás megvalósításánál maradtak, amelyet festményeknek kellett kiegészítenie, illetve tematikus felvonu-

A tervezet Háromszék vármegye vezetőségének körében sem nyert egyöntetű tetszést. Potsa József főispán a „csoportos bemutatások” helyett a székelység történetének inkább festmények által történő bemutatását látta megvalósíthatónak, amelyre Gyárfás Jenőnek adtak volna megbízást, az így készült munkákat pedig később a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményébe helyezték volna.¹¹

A panoptikumszerű jelenetek a központi kiállítás koncepciójába sem illeszkedtek volna be,¹² de a múzeum terveiről elsősorban anyagi okok miatt mondtak le. Annak ellenére, hogy a tervezet elkészítésekor 2500–3000 forintnyi költséggel számoltak, a kiadásokat végül 12–14 000 forintra taksálták, így ezeket a terveket el is vetették.¹³ Az intézmény amúgy is anyagi gondokkal küszködött, s a millenniumi kiállítás munkálataival megbízott Domján István költségeinek fedezetéhez is a történelmi fűcsoport támogatását kérték.¹⁴

A gyűjtemény gyarapítása azonban nem maradt el. A millennium évében kerültek be a vármegye községeinek régi pecsénnyomói, és az alispáni hivatal felhívására további tárgyakat is adományoztak a múzeum számára. Így került be Papolcra egy nyereg, egy tarsoly és egy zabla; Bölönből egy kengyel és egy katonai öv; Gelencéről két darab zabla; Kézdiszentlélekről egy huszártiszti oldaltáska; Barótról egy huszártársoly „Kaporal Stephan Gaal” felirattal.¹⁵ Ugyanebben az évben került be Prielle Kornélia adományaként egy emlékérem és egy emlékkönyv, továbbá Arany János *Rákóczy* költeményének autográf kézírata, stb.¹⁶

A Székely Nemzeti Múzeum végül 95 tárgyat küldött a kiállításra.¹⁷ Legnagyobb részük a történeti kiállításon szerepelt (*1. ábra*), és többségük a különböző támadó- és védőfegyverek (kardok, buzogányok, mellvért, sisakok, egyenruhák stb.), illetve lószerszámok közül került ki. A műtárgyak közül kiemelkedett Bem József tábornoknak a Nagyszében bevételért kapott katonai érdemrendje,¹⁸ de különleges értéket képviselt az Apor-kódex is. A vadászati

lásnak, amelyből végül csak a vármegyei bandériumoké valósult meg. (SINKÓ Katalin 1993.)

¹³ *Málik József és Domján István átirata*, 1894. január 25. (SZNM, It, 12/1894.)

¹⁴ *Megbízólevél Domján István számára*, 1896. január 30. (SZNM, It, 28–29/1896.)

¹⁵ *Adománylevél*, 1896. április 17. (SÁL, Fond 9, Pach. 1896-VII-2.)

¹⁶ Az Arany-kézírátról lásd BOÉR Hunor – DOBRA Judit – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2017.

¹⁷ A tárgyak lajstromát lásd Katalógus 1896a és 1896b, valamint NAGY Géza – HERMAN Ottó 1896.

¹⁸ A tárgy a múzeum gyűjteményének a második világháború végén történt menekítése során pusztult el.

kiállításához a múzeum 10 darab, javarészt 18. századi löportartót adott, egyiken „Soli deo gloria 1709” felirattal. Ezeket budapesti tartózkodásuk idején tanulmányozás és adatolás végett a Magyar Nemzeti Múzeum is kölcsönkérte.¹⁹ A szervezők szintén elkérték a kiállítás részére Haller János *Pays, a békeséges türés Payssa* (Csíki Klastrom, 1682) művét, illetve *Haller naplóját* is 1686-ból, a kiállítási katalógusokban azonban ezek az emlékek már nem jelennek meg a múzeum által kiállított tárgyak között.²⁰

A Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményéből nem kizárólag az intézmény maga állított ki. 1895 folyamán a brassói ügyvédi kamara kérelemmel fordult Potsa főispánhoz, hogy járuljon hozzá néhány dokumentumnak a múzeum gyűjteményéből való kikölcsönözéséhez. A kiállításon az ügyvédi kar és a jogszolgáltatás történetére vonatkozó emlékeket terveztek bemutatni, s ehhez a „speciális székely igazságügyi- és ügyvédkedésre” vonatkozó okiratokat kívánták kölcsönözni.²¹ A kamara végül összesen nyolc, néhány 16. századi és egy-egy 18., illetve 19. századi okmányt kért kölcsön, amelyekből párat Sík Sándornak az ügyvédség történetéről írott munkájához visszatartottak a Magyar Nemzeti Múzeumban.²²

A Székely Nemzeti Múzeum igazgatósága éves jelentésében elégedetten nyugtázta, hogy az intézmény a kiállítók élvonalába tartozott: „mennység tekintetében a 19. helyen áll; a vidéki múzeumok közül csak a kolozsvári, Pozsony városi, Nagyszeben város és a győri bencések főgimnáziuma áll előtte.”²³

A múzeum és a vármegye kitüntetései

Az országos kiállításon résztvevőket több típusú díjjal tüntették ki. A legmagasabb elismerést a *díszoklevél* jelentette, utána következett a millenniumi nagy érme, a kiállítási érme, a közreműködők érme, majd az elismerő oklevél. A kiállítási érme azokat illette meg, akik a kiállítás valamely csoportjában kitüntetésre méltó érdemeket tanúsítottak.²⁴

A Székely Nemzeti Múzeum számára a zsűri *kiállítási érmet* ítelt meg.

Az érme Beck Ödön tervei alapján készült, és egy oklevél kísérette.²⁵ Átmérője 70 mm, anyaga bronz. Előlapján két allegorikus alak, a leány testhez tapadó lepelszerű ruhában, kezében babérkoszorút tart, mögötte szárnyas ifjú, kezében fáklyával. Felirata: „KIÁLLÍTÁSI · ÉREM AZ ÉRDEM · JUTALMÁUL”. A férfi lábához egy négyszögletű kartusban a díjazott neve került: „SZÉKELY N. MÚZEUMNAK SEPSISZENTGYÖRGY”. Alatta kis betűkkel a tervező stilizált neve, „Beck-Ö-Fülöp” olvasható. Az érme alján palmaág, illetve Budapest látképe a Lánchíddal. Hátlapján két angyal tartja Szent István koronáját Magyarország címere fölé, alatta babérág. Felirata: „· 1896-iki · EZREDÉVES · ORSZÁGOS · KIÁLLÍTÁS ·”. Az érmet bordó bőrrrel bevont négyszögű dobozban helyezték el, fedelén aranyozott betűkkel: „EZREDÉVES ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁS 1896”. A doboz fedelét fehér selyemmel, az érmet tartó belső részt sötétkék bársonnyal bélelték. (2–5. ábra.)

A múzeum mellett Háromszék vármegye és közönsége a történeti és a gazdasági (jelenkori) kiállításon egyaránt képviseltette magát.²⁶ A történelmi főcsoportban kiállítási érmet csak a Székely Nemzeti Múzeum kapott, de a megyéből többen tértek haza elismerő oklevéllel, így Huszka József és felesége, továbbá Kálnoky Ludmilla grófnő, Nemes Jánosné, Potsa József, Szentkereszthy Béláné.²⁷ Millenniumi nagy érmet a vármegyéből Gyárfás Jenő²⁸ festő, Szentkirályi Árpád földbirtokos (Mezőgazdasági csoport), Kiss és Nagy Első Kalapgyára (Hadügyi csoport), illetve Mokán Tódor nagybaconi sajtgyáros kaptak.

A kiállítási kitüntetések mellett a Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium, korlátozott számban, külön (állami) díjat is alapított, arany és ezüst érmék formájában. Az előbbiből 100, az utóbbiból pedig összesen 200 darab került kiosztásra.²⁹ Székelyföldre négy darab ezüst érme került, kettő Marosvásárhelyre, illetve kettő Sepsiszentgyörgyre. Az utóbbiakból

¹⁹ *A Magyar Nemzeti Múzeum átírata a Székely Nemzeti Múzeumhoz*, 1895. április 23. (SZNM, It, 1010/I.) A löportartók szintén a második világháború végén semmisültek meg.

²⁰ *Domján István átírata a történelmi főcsoport igazgatóságához*, 1896. február 14. (MNL OL, K 880, 1896-I-14060–14831, 2. doboz.) Mindkét tárgy megsemmisült ugyanakkor, 1945-ben.

²¹ *A brassói ügyvédi kamara kérése Potsa József főispánhoz*, 1895. (SZNM, It, 347/1895.)

²² *A brassói ügyvédi kamara kérése*. (SZNM, It, 139/1897.)

²³ *A Székely Nemzeti Múzeum jelentése az 1896. évről*, 1897. április 10. (SZNM, It, 10/1897.)

²⁴ GELLERI Mór 1896, 74–75.

²⁵ A Székely Nemzeti Múzeum kiállítási érméjét kísérő oklevél nem maradt fenn, vagy lappang.

²⁶ A díjazott résztvevőket lásd *Székely Nemzet*, 1896. nov. 20.

²⁷ A felajánlott tárgyak sajnos a legtöbb esetben ismeretlenek, azonban feltételezhető, hogy a kiállítók igyekeztek a gyűjteményükből a legértékesebb tárgyakat elküldeni a kiállítás céljaira. Így például Kálnoky Ludmilla javarészt a család tagjairól készült, 18–19. századi festményeket ajánlott fel, de a szervezők végül egy 16. századi, Zrínyi Miklósról készült munkát fogadtak el. Lásd *Kálnoky Félixné bejelentő íve*, 1895. december 31. (MNM OL, K 880, 1896-I-14060–14831, 2. doboz.)

²⁸ Gyárfás a Temes megye pályázati kiírására készített *V. László esküje a Hunyadi-háznak* című festményével nyerte el a millenniumi kitüntetést. (ALMÁSI Tibor 2007, 69–73.)

²⁹ GELLERI Mór 1896, 77.

az egyiket az *Első Székely Szövetség*, a másodikat *Háromszék vármegye gazdasági egyesülete* kapta.³⁰

Az érme előlapján I. Ferenc József jobbra néző alakja található, körben a „FERENCZ JÓZSEF I-K-A-CS-ÉS M-H-S-D-O-AP-KIR.” felirattal. Bal válla alatt a készítő neve: „GERL K.” Jobbra pedig a verdejel: „K.B”. Hátoldalán Magyarország közép-címere két angyallal, alatta: „AZ EZREDÉVES ORSZ-KIÁLLÍTÁS / KÖRÜL SZERZETT KIVÁLÓ / ÉRDEMEK JUTALMÁUL” felirat. Lennebb kartusban a „896-1896” évszámok láthatóak. Alatta ismételt egy további jelzet: „REISNER J.” A perem külső oldalába a „* HÁROMSZÉKVÁRMEGYEI GAZDASÁGI EGYESÜLETNEK” feliratot vésték. (6–7. ábra.)

Az érdemérem egy kék bőrrel bevont négyyszögű dobozban van tárolva, a tetején az 1896-os évszám, aranyozott betűkkel. A doboz fedelét fehér alábélelt selyemmel, a doboz érmét tároló részét pedig sötétkék bársonnyal bélelték. A tárgyat a vármegye gazdasági bizottsága adományozta a Múzeumnak, 1901-ben. (8. ábra.)

A vármegye a kiállítási részvételért 1898-ban kapta meg a kiállítási érmét, és a Székely Nemzeti Múzeumban helyezték el.³¹ (9. ábra.)

A millenniumi bandériumi felvonulás

A történelmi menetnek az ötletét – amelyben a honfoglalástól a jelenig Magyarország fontosabb történelmi eseményeit jelenítették volna meg – még az 1880-as évek folyamán vetette fel Rómer Flóris, de támogatta később Zichy Jenő is. Az ünnepségen végül a banderális felvonulás valósult meg, a „máig élő múlt” jelképeként. Ennek során a törvényhatóságok képviselői a Vérmezőn gyűltek össze (11. ábra), innen pedig a Várba vonultak, ahol magyaros öltözetben fogadta őket a királyi család. Ezt követően mentek át a Mátyás-templomba, ahonnan a Szent Koronával együtt az Országházba.³²

A felvonulásra készülve, Háromszék vármegyének nemcsak a banderális egyenruháról, hanem a megye zászlajáról is gondoskodnia kellett. Ennek érdekében 1896 januárjában Potsa főispán a vármegye asszonyait nyílt levelében kérte fel, hogy adománygyűjtéssel járuljanak hozzá a vármegye új lobogójának elkészítéséhez.³³ A gyűjtésről és az adományozókról a helyi lapok oldalain rendszeresen adtak hírt, s olyan sikeres volt, hogy az összegyűjtött közel háromezer forintból a zászló elkészítése

után a megye két árvaháza, illetve a Székely Nemzeti Múzeum épülete számára is adományoztak belőle.³⁴ A felajánlási íveket a múzeumban helyezték el, egy díszes dobozba zárva, amely jelenleg is az intézmény könyvtárában található.

A lobogót (10. ábra) Budapesten Tiller Mór műhelyében varratták meg. A két oldalas zászló lapja kék színű selyemből készült, széleit réz szálakból font rojt övezi, végein egy-egy, szintén rézből gyártott bojt csüng. A zászlólap egyik oldalára Háromszék vármegye címérét hímezték (arany, ezüst, vörös és szürke szálakkal), másik oldalán (arany színű selyemből) a „HÁROMSZÉKVÁRMEGYE 1896.” felirat található, két sorban. A zászlót utólag levették a rúdjáról, és függőleges rögzítéssel látták el. Az új rúdhoz nyolc darab sújtásos zsinórral rögzül. A címer felőli oldalára utólagosan került fel, fém betűkből a „HÁROMSZÉKVÁRMEGYE LEÁNYAI 1896-BAN” felirat. A zászló anyaga megkopott, elszíneződött, a réz szálak pedig enyhén oxidálódtak, de további néhány apró sérülést leszámítva, a lobogó ép állapotban vészelte át viharos évtizedeit.

Az eredeti rúd hengeres kiképzésű, fából készült, amelyet barna páccal vontak be, középen csavarozással összeilleszthető részekből áll. Felületén utólagos használat nyomai láthatóak: apró szegek, illetve sötét szövet maradványai. Csúcscímere levél alakú, réz bevonatú közönséges fém, egyik oldalán Háromszék vármegye címere, másik oldalán stilizált „HV” monogram és az 1896-os évszám látható. A csúcscímere megkopott, és nem rögzül a rúdhoz.

Háromszék 1896. május 14-én tartotta a megyei millenniumi ünnepséget. A díszközgyűlést követően a város főterén az ünnepi mise keretében felszentelték a vármegye új zászlaját is.³⁵ A budapesti díszmeneten Szentkereszthy Béla, a bandérium vezére vitte a zászlót (11–12. ábra), az ünnepségeket követően pedig a megye hivatalos jelképeként használták. Az 1916-os román betöréskor a lobogót a Szentkereszthy család menekítette Dunántúlra – feltehetőleg ezt követően láthatták el a fém betűkkel, illetve az új felfüggesztéssel is –, ahonnan 1942 októberében került vissza a vármegye tulajdonába. Az ünnepségről szóló híradás viszont már a Szentkereszthy családnak tulajdonította a zászló készítését, akik Háromszék leányával varratták meg a lobogót.³⁶ A zászló feltehetően a második világháborút követően, a vármegyeházáról került a múzeum gyűjteményébe.

A *bandérium egyenruhájáról* 1895 folyamán döntött a megye vezetősége, ennek értelmében a megye

³⁰ MATLEKOVITS Sándor 1897, 272–273.

³¹ TÓTH Szabolcs Barnabás 2021, 14.

³² SINKÓ Katalin 1993, 142–143.

³³ *Székely Nemzet*, 1896. jan. 8.

³⁴ *Ua.*, 1896. dec. 24.

³⁵ *Ua.*, 1896. máj. 16.

³⁶ *Ua.*, 1941. okt. 11.

képviselői úri és megyei bandériumra oszlottak, az urak saját öltözetben, a megyei lovasok pedig a Kálnoky-huszárok³⁷ korhű egyenruhájában és fegyverzetében. A felszerelés elkészítéséhez az ipartanalapból a kiállítás céljaira megszavazott 500 forintot kívánták felhasználni.³⁸ A vármegye csak a megyei képviselők ruházatát és felszerelését finanszírozta, amelyeket szintén Tiller Mór műhelyéből rendeltek meg.³⁹

A június 8-i ünnepségen Háromszék képviselőiben hat úri és ugyanannyi népi „banderista” vonult fel. Díszruhában: Béli László, Béli Tivadar, Mikes Zsigmond, Székely György, Szentkereszthy Béla, Szentkereszthy Pál; továbbá a Kálnoky-huszárok öltözetében Apor Ferenc (13. ábra), Cseh Gyárfás, Gyenge Ferenc, Kovács Károly (14. ábra), Miklósi Pál és Ütő Elek.⁴⁰

Az ünnepségek lezárultával az egyenruhák a vármegye használatában maradtak, feltehetőleg a megyei hajdúk viselték őket. Használatban maradásukat tanúsítják a különböző eseményeken készült fényképek, így például ott találjuk őket Potsa József ravatala körül is, 1903-ban. (15. ábra.) Az impériumváltás után a millenniumi egyenruhák eddig tisztázatlan időpontban a Székely Nemzeti Múzeumba kerültek,⁴¹ ahol a két világháború közötti időszakban, különböző rendezvényekhez, némi ellenszolgáltatás fejében rendszeresen kölcsönözték őket. Az intézmény iktatókönyvi bejegyzései értelmében háromszéki, illetve brassói bálókra, farsangi multságokra, népi ünnepélyekre, osztálytalálkozókra vagy színházi előadásokhoz bérelték ki a bandériumi mundért, néha más gyűjteményi tárggyal egybekötve.⁴²

A második bécsi döntést követően a vármegye vezetősége a múzeumban letétként tartott egyenruhákat 1941 tavaszán, több festménnyel egyetemben visszakérte.⁴³ Nem tudni pontosan, mire kívánták a huszárruhákat használni, de feltehetőleg reprezentációs célokat szolgáltak. Ezt tanúsítja egy képsorozat is, amely a banderialis egyenruhában pózoló megyei hajdúkról készült. A fényképet a Vármegyeháza előtt

készítették, s egyik viselője, némileg anakronisztikusan, az első világháborús kitüntetéseit is mellére tűzte. (16. ábra.) A háborút követően az egyenruhák a múzeum kérésére, 1946-ban kerültek ismét az intézmény tulajdonába.⁴⁴ Ezt követően a mundérok a korábbi évekhez hasonló hasznosításban volt részük: a Magyar Népi Szövetség megyei szervezetei, kultúrotthonok, ifjúsági szervezetek, továbbá a sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színház kérte a ruhákat kölcsön, 1951-ig összesen 67 alkalommal, amikor Sztálin Tartomány Kulturális Osztályának 14367. számú rendelete⁴⁵ értelmében megtiltották a múzeumban őrzött tárgyak kikölcsönzését.

A Székely Nemzeti Múzeumban a hat egyenruhából négy darab maradt fenn, hiányosan. (17–18. ábra.) A ruházatot azonosító nélkül és egymás részeitől külön tárolták. A felszerelés közül csupán a szabályák kaptak leltári számot, a többi darab pedig sem a régi, sem az újabb nyilvántartásokban nem szerepelt. Azonosításuk és a provenienciák felkutatása 2016-ban indult meg.⁴⁶ A felszerelésből jelenleg négy darab kucsmát (csákót), ugyanennyi atillát, harisnyát, mentét és tarsolyt, továbbá öt zsinórövet őrzünk. A szabályákból csak három darab maradt ránk, a csizmák és az ezüstözött sarkantyúk viszont nem őrződtek meg. A lószerszámokból két kantár és hat lótarakó került be a gyűjteménybe.

A *leffentyüs kucsmák* barna bundából és téglavörös színű posztóból készültek, fehér forgóval. Állapotuk viszonylag jó, az ezüst szálból font zsinórt és a barátcsomót viszont újrarögzítették (rossz helyre), illetve ezüstös festékkel kenték be. Az egyenruha *kabátja és zubbonya* világoskék posztóból készült, ezüst gombokkal, zsinórzattal és paszománnyal. A mente széleit fekete báránybunda övezi, derekán (hátnál) sujtásos paszomány díszítés található. Állapotuk erősen viselt, megkopott, elszíneződött, helyenként pecsétetes. Úgy az atilla, mint a mente több helyen javítás nyomait hordozza. Az ezüst paszomány és zsinórzat elszíneződött, az ujjaknál pedig erősen piszkos. A zsi-

³⁷ „...székely huszárokat vonultasson fel a francia háború idejéből, mire a cs. és kir. fegyvertárból a kellő készületeket és mintákat megkaphassa.” *Háromszék főispánjának feljegyzése a megye alispánjához*, 1895. november 26. (SÁL, Fond 9, Pach. 1896-VII-2, 912/895.)

³⁸ Uo.

³⁹ *Tiller Mór és társa által kiállított számla*, 1896. május 30. (SÁL, Fond 9, Pach. 1896-VII-2, 15991.)

⁴⁰ KÖVÁRY László 1897, 101.

⁴¹ Az egyenruhák feltehetőleg 1920–1923-ban kerültek a múzeumba, a vármegyei levéltári anyag letétbe helyezése idején.

⁴² A gyűjteményben őrzött ruhák, egyenruhák bérbe adása a múzeum ugyan kisebb értékű, de rendszeres jövedelemforrásának számított. Az iktatókönyvi bejegyzések alapján 1923-tól 1941 tavaszáig ruhát 90 esetben adtak kölcsön, ebből 1923-ban 2,

1924-ben 3, 1925-ben 9, 1926-ban 6, 1927-ben 7, 1928-ban 2, 1929-ben 9, 1930-ban 8, 1931-ben 5, 1932-ben 11, 1933-ban 12, 1934-ben 10, 1935-ben 1, 1936-ban 1, 1940-ben 2 és 1941-ben 2 alkalommal.

⁴³ *Elismervény Háromszék vármegye alispáni hivatalától az egyenruhák átvételéről*, 1941. március 5. (SZNM, It, 17/1941.)

⁴⁴ SZNM, It, iktatókönyvi bejegyzés: 240/1946.

⁴⁵ A Minisztertanács mellett működő Románia Népköztársaság Kulturális Intézményeinek Bizottsága, Múzeum és Műemlék Szolgálat, 8634/25.04.1951. számú rendeletére hivatkozva. (SZNM, It, 113/1951.)

⁴⁶ Itt szeretnénk köszönetet mondani Kelemen Kálmán Lóránt kollégánknak a raktárrendezésben és a provenienciák tisztázásában nyújtott segítségéért.

nőrövek szintén téglavörös anyagból készültek, ezüst paszománnyal és bojttal. Állapotuk jó, a paszomány és zsinórzat elszíneződött. A *harisnyák* vörös posztóból készültek, amelyeket sujtásos ezüstzsinór díszít, állapotuk szintén jónak mondható.

A felszereléshez ezüstözött gyöngykengyeles magyar *Fringia szablyák* tartoztak. Markolatukat fekete bőrrel vonták be, a kengyel és a keresztvas rézből készült, ezüstbevonatuk pedig erősen megkopott. A hüvely fekete bőrrel bevont fából készült, kagylómintás foglalványai szintén rézből, amelyen erősen megkopott az ezüst borítás. A szablya pengéjének hegyéből megközelítőleg 1 cm-t levágtak. A *tarsoly* vörös posztóból és szattyánbőrből készült, peremét széles, ezüst paszomány szegélyezi. Közepén, ezüsttel bevont rézlapból domborítva, Háromszék vármegye címerét találjuk. A használati rongálódásokat leszámítva, a tarsolyok állapota jó, néhányuk esetében viszont hiányos a címert övező díszítés.

Megmaradt még két *kantár*. Anyaguk feketére festett bőr, amelyet a vármegye címerével (domborított rézlemez) díszítettek. Egyedül a *lótakarók* őrződtek meg hiánytalanul. A vörös posztóból és fekete báránybőrből készült, fecskefarkas sabrakok erősen rongált állapotban kerültek elő a raktárból. Néhány

esetben a bunda teljesen megkopott, a posztó elszakadt, illetve a két csúcsát díszítő vármegyecímer eltört és korrodálódott.

*

A háborús évek, illetve az impériumváltások okozta zűrzavaros periódusok alatt a megyei és városi önkormányzattól letétbe helyezett tárgyak nyilvántartása esetleges volt, de feltehetőleg a politikai szempontból „problémás” emlékek esetében nem is törekedtek a pontos leltározásra. Néhány szempontból mostohának mondható kezelésük ellenére, a tárgyak viszonylag épen vészelték át a zavaros évtizedeket, megőrizve korszakuk egyik legfontosabb eseményének emlékét.

A millenniumi ünnepek a fiatal, 21 esztendő Székely Nemzeti Múzeum számára egy jelentős megnyilvánulási lehetőség volt, ahol az ország legrangosabb gyűjteményei mellett állíthatott ki, illetve mutatkozhatott be egy országos és nemzetközi (nem csak) szakmai közösség előtt. Az ekkor szerzett tapasztalatokat további országos és nemzetközi eseményeken kamatoztatták, mint a párizsi világkiállítás 1900-ban, a kassai Rákóczi-kiállítás (1906) vagy a bécsi vadászati világkiállítás 1910-ben.

Tóth-Bartos András – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy; tothbartosandras.sznm@gmail.com

Múzeumi gyűjtemények

Néprajzi Múzeum, Budapest (NM)

– Fotótár (F)

Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SZNM)

Néprajzi osztály

– F: *Fotótár*

Régészet–Történelem osztály

– Tgy: *Történelmi gyűjtemény*

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

– K 880: *Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium, Ezredéves kiállítás*

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Hivatala, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)

– Fond 9: *Prefectura Trei Scaune*

Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SZNM)

Könyvtár

– It: *Intézményi levéltár ()*

Irodalom

- Katalógus 1896a = *1896-iki ezredéves országos kiállítás: a történelmi főcsoport hivatalos katalógusa*, I. füzet, *Román és csúcsíves épület*, Kosmos Műintézet, Budapest.
- Katalógus 1896b = *1896-iki ezredéves országos kiállítás: a történelmi főcsoport hivatalos katalógusa*, II. füzet, *A renaissance-épület földszintje*, Kosmos Műintézet, Budapest. *
- ALMÁSI Tibor
2007 *Gyárfás Jenő*, Sepsiszentgyörgy.
- BOÉR Hunor – DOBRA Judit – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
2017 Arany hogy székelyül, *Acta Siculica 2016–2017*, 233–243.
- GELLERI Mór
1896 *Az országos kiállítás kalauza, hivatalos adatok alapján*, Budapest.
- JAKAB ALBERT Zsolt
2015 Az ezredik év. A millennium ünnepélése és reprezentációi Kolozsváron, in: *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére* (szerk. Jakab Albert Zsolt – Kinda István), Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár, 865–890.
- KŐVÁRY László
1897 *A Millennium lefolyásának története, s a millenáris alkotások*, Budapest.
- M. LOVAS Krisztina
2021 A Millenniumi kiállítás felejthetetlen pillanatai, in: *Magyar Nemzeti Múzeum blog*, 2021/05/02 (<https://mnm.hu/hu/cikk/millenniumi-kiallitas-felejthetetlen-pillanatai>); letöltés ideje: 2024.03.).
- MATLEKOVITS Sándor
1897 *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*, 3. kötet, Budapest.
- NAGY Géza – HERMAN Ottó
1896 *1896-iki ezredéves országos kiállítás: a történelmi főcsoport hivatalos katalógusa*, III. füzet, *Ösfoglalkozások*, Kosmos Műintézet, Budapest.
- SIMON Bernadett
2016 Elszállt mint a léghajó, *Újkor*, 2026. febr. 12. (<https://ujkor.hu/content/elszallt-mint-egy-leghajo-az-1896-os-millenniumi-ezredeves-orszagos-kiallitas-120-evforduloja>); letöltés ideje: 2024.03.).
- SINKÓ Katalin
1993 „A história a mi erős várunk”. A millenniumi kiállítás mint Gesamtkunstwerk, in: *A historizmus művészete Magyarországon* (szerk. Zádor Anna), MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 132–147.
- SZENDREI János
1896 *Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon* (szerk. Szendrei János), Budapest.
- TIMÁR Szaniszló
1896 *Az 1896-ik évi június 8-iki hódoló díszbandérium írásban és képen, megörökítette Timár Szaniszló*, Laurencic Gyula, Budapest.
- TÓTH Szabolcs Barnabás
2021 Millenniumi ünnepek Háromszéken, in: *Háromszék Vármegye. Emlékkönyv Magyarország Ezeréves Fennállása Ünnepeire* (hasonmás kiadás), Tortoma, Barót, 7–16.

**Piese muzeale în Muzeul Național Secuiesc,
legate de sărbătorile naționale milenare din 1896**

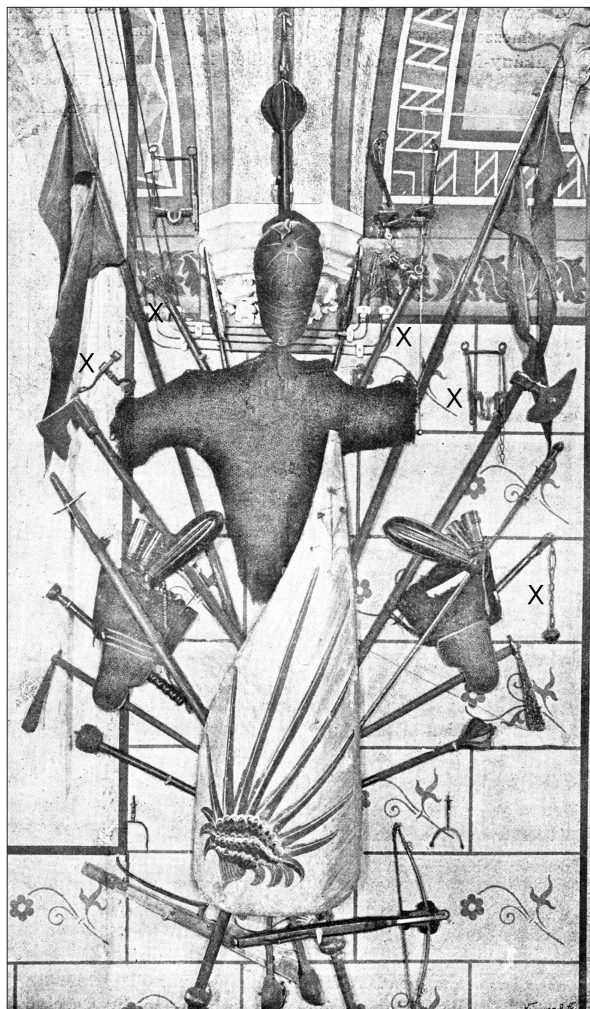
(Rezumat)

Studiul prezintă detalii privind unele piese muzeale legate de sărbătorile naționale milenare din 1896, păstrate în Muzeul Național Secuiesc, și oferă informații privind participarea acestei instituții la cele mai importante evenimente ale sărbătorilor: expoziția națională și parada banderială. De asemenea, urmărește și soarta ulterioară a câtorva obiecte. Cele trei medalii de la expoziția națională, uniforma purtată și steagul comital folosit de delegați la parada banderială fac parte din Colecția de Istorie a muzeului.

Memorabilia of the Millennial Celebrations (1896) in the Székely National Museum

(Abstract)

In the present study, we would like to offer some details regarding the memorabilia of the 1896 millennial celebrations preserved in the Székely National Museum, and also to provide some information on the participation of the institution in the two most important events of the celebrations: the national exhibition and the banderial parade. We have also tried to trace the subsequent history of the objects. In our brief account, we will focus on the three medals from the national exhibition, as well as the uniforms worn and the county flag carried by the delegates at the banderial parade, which are now held in the museum's Historical Collection.

1. ábra Fegyvercsoportozat a millenniumi történelmi kiállításon a Székely Nemzeti Múzeum tárgyaival (X)
(SZENDREI János 1896, 137.)

2–3. ábra A Székely Nemzeti Múzeum kiállítási érméje (elő- és hátlap)
(SZNM, Tgy, i 2323; Fotó: Vargyasi Levente, Sepsiszentgyörgy)

4–5. ábra A Székely Nemzeti Múzeum kiállítási érméje díszdobozban
(SZNM, Tgy, i 2323; Fotó: Vargyasi Levente, Sepsiszentgyörgy)

6–7. ábra Háromszék gazdasági egyesületének, az ezredéves országos kiállításon elnyert állami (ezüst) érméje (elő- és hátlap)
(SZNM, Tgy, B 1901-165; Fotó: Vargyasi Levente, Sepsiszentgyörgy)

8. ábra Háromszék gazdasági egyesületének az ezredéves országos kiállításon elnyert ezüst érméje díszdobozban (SZNM, Tgy, B 1901-165; Fotó: Vargyasi Levente, Sepsiszentgyörgy)

9. ábra Háromszék vármegye kiállítási érméje, előlap (SZNM, Tgy, i 2324; Fotó: Vargyasi Levente, Sepsiszentgyörgy)

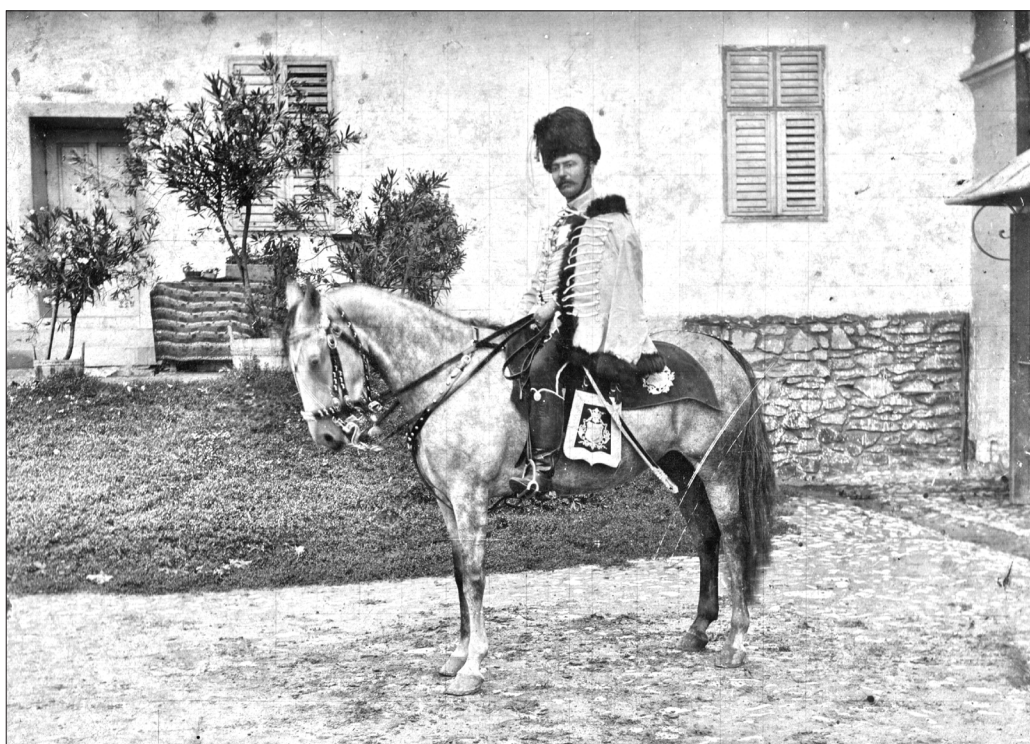
10. ábra Háromszék vármegye millenniumi lobogója (SZNM, Tgy, i 2251; Fotó: Vargyasi Levente, Sepsiszentgyörgy)

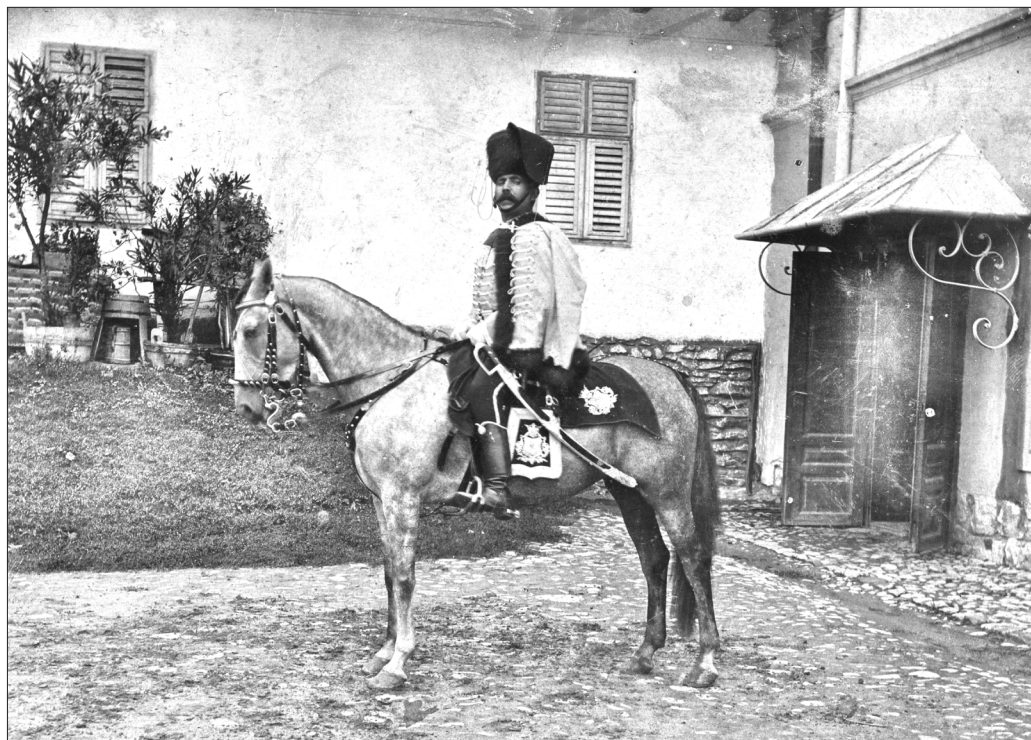
11. ábra Háromszék küldöttsége a Vérmezőn, középen Szentkereszthy Béla a vármegye lobogójával (TIMÁR Szaniszló 1896)

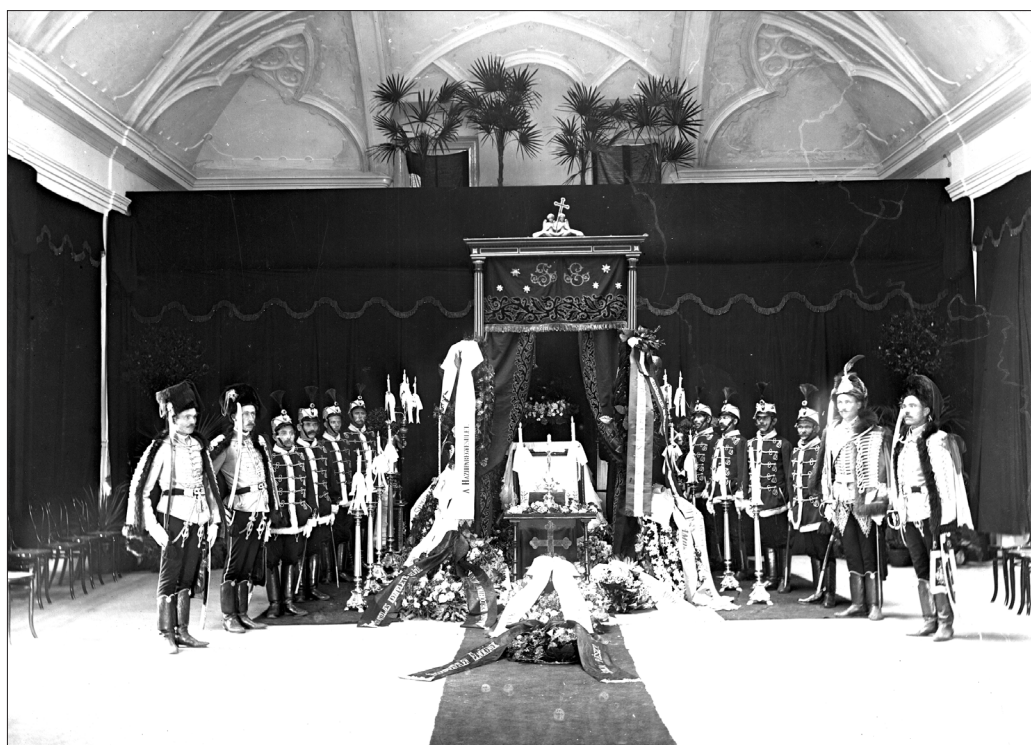
12. ábra Háromszék banderális küldöttsége Budapest utcáin (*Vasárnapi Újság*, 1896. június 14., 400.)

13. ábra Apor Ferenc megyei küldött bandériumi egyenruhában
(Apor Zsuzsanna magángyűjteményéből; Fotó: Gere István)

14. ábra Kovács Károly megyei küldött bandériumi egyenruhában (a sepsiszentgyörgyi Kovács család magángyűjteményéből; Fotó: Gere István; a fotokópiát Magyarosi Sándor bocsátotta rendelkezésünkre)

15. ábra Potsa József főispán ravatala, jobb és bal szélén a bandériumi egyenruhák (SZNM, F, NEG_42_23)

16. ábra Megyei hajdúk Sepsiszentgyörgyön a vármegyeháza előtt, a második bécsi döntés után (NM, F 330119; Fotó: Szöllösi Károly)

17–18. ábra A Székely Nemzeti Múzeumban őrzött banderialis egyenruha (SZNM, Tgy; Fotó: Vargyasi Levente, Sepsiszentgyörgy)

Szócsné Gazda Enikő

A CSIPKE TERJEDÉSE ERDÉLYBEN – 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁRÓL SZÁRMAZÓ CSIPKE-MINTAGYŰJTEMÉNYEK TANULSÁGAI

A csipke a 18. század végének, a 19. századnak, valamint a 20. század elejének egyik leggyorsabban terjedő iparművészeti és népművészeti válfaja volt egész Európában. Erdélyben a csipkekészítés terjesztésének iparpolitikai céljai voltak: mint divatcikknek, a csipkének óriási importja volt, ez indokolta a gazdasági célkitűzést, hogy kiképezzék azt az előállítói közeget, amely itthon is potenciális termelővé fejlődhet. Korai források bizonyítják, hogy a csipkeverést már Mária Terézia korában tudatosan oktatták azokon a bányásztelepüléseken, ahol a nők munkarejét nem lehetett a mezőgazdaságban alkalmazni, és ahol félték, hogy az altalajkincsek kimerülésével nyomorba juthat a lakosság. A horgolt csipke¹ gyors terjedéséhez nem pusztán a divat, de az is hozzájárult, hogy a 19. század közepétől már csaknem valamennyi leányiskolában és nőipariskolában oktatták ezt: 1862-ben Marosvásárhelyről, a 19. század közepétől Székelyudvarhelyről, az 1870-es évek végétől Sepsiszentgyörgyről különböző csipkeválfajok tanításáról vannak adataink.² Dukai Ditta emelte ki, hogy az 1880-as években minisztériumi rendeletet is kiadtak, amelynek célja az iparművészeti technikák, köztük kiemelten a csipkeverés oktatása és újrakonfigurálása volt, ennek keretei közt elsődlegesen azon vidékekre koncentráltak, amelyeken korábban is hagyománya volt a csipkeverésnek, de tudatosan új csipkeverő övezetek kialakítására is törekedtek.³

Feltűnően kevés az információ arra vonatkozóan, hogy hogyan terjedt a csipke Erdélyben, és milyen földrajzi tájegységről érték hatások az itteni csipkekészítőket. Éppen ezért rendkívül fontosnak tekintjük azon mintagyűjtemények áttekintését, amelyek a 19. század végéről és a 20. század elejéről maradtak ránk. Származási adataik, a bennük található csipkek segítségével láthatunk rá a stílusok áramlására, valamint

a legtehetségesebb csipkekészítők mintáira, inspirációs forrásaira.

1. Kisborosnyói Albu Mari csipkealbuma⁴

Kisborosnyói Albu Mari a sepsiszentgyörgyi nőipariskola növendéke volt, és 1881-re már olyan *fejlettebb növendékké* vált, aki segítette az akkori ipartanítónőt az oktatásban. Tehetsége elsődlegesen a csipkeverésben⁵ csúcsosodott ki, éppen ezért – valószínűleg a Nőiipariskola ösztönzésére – továbbtanulni küldték a felvidéki úrvölgyi, sóvári és hodrusbányai csipkeverő vándor iskolába.⁶ Iskolai elvégzése után Kovásznán tanított, és itt ismerkedett meg a szemerkéi születésű Demes Péterrel, a kovásznai református egyház akkori helyettes lelkészével akivel 1898-ban házasságot kötött. 1898-tól 1904-ig Kisborosnyón éltek, majd 1904-ben a hosszúfalusi parókiára költöztek. Hosszúfaluban éltek át életük talán legnagyobb tragédiáját, a román betörést. Erről a tragédiáról a csipkegyűjtemény adományozói bejegyzésében tanúskodik Albu Mari:

„Ez a Mintakönyv magába foglalja azokat a mintakészítményeket, amelyeket Albu Mari kisborosnyói lakos, a nagyméltóságú Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium által, nagyságos Rejtő Sándor⁷ tudományegyetemi tanár úr felügyelete alatt felállított s Úrvölgyön, Hodrusbányán és Sóváron működött csipkeverő vándor iskolában 1883–1884. évben készített, s ezen iskola képviseletében az 1885. évben Budapesten tartott országos kiállítás alkalmával kiállított, s készítményét az érdeklődőknek bemutatta, mintájukat is ő maga tervezvén. E készítményekért nagy bronz éremmel és elismerő okirattal lett kitüntetve.

Ez a mintakönyv az 1916. évi augusztus 28-i oláh betörés alkalmával Hosszúfaluban történt rombo-

¹ A néprajzi szakirodalomban a horgolt csipkét álcsipkének, nem valódi csipkének tekintik, ellentétben a vert csipkével vagy a hájós csipkével.

² Vö. SZÓCSNÉ GAZDA Enikő 2016–2017, 455; Uő 2018.

³ DUKAI Ditta 2006, 131.

⁴ Albu Mari csipkegyűjteménye 1917-ben került a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményébe. A könyv formájú, bekötött mintagyűjtemény pontos címe: *Székelyföldről: Csipke mintakönyv. Albu*

Mari készítményei Kis Borosnyón. 1884. Leltárszáma: T. 2285.

⁵ Vert csipke: Nagyon vékony fonalból, minimum 12 orsóval vagy ennél jóval több, páros számú orsóval készített, gombostűk beszurásával irányított csipketípus, az egyik legnehezebben megtanulható, ezért viszonylag drága.

⁶ SZÓCSNÉ GAZDA Enikő 2016–2017, 452, 455.

⁷ Rejtő Sándor (1853–1928) gépészmérnök, műegyetemi tanár, 1882-től iparfelügyelő, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

lás- és rablásból, amikor az oláh horda által minden egyéb javaim megsemmisítettek, megmenekülvén, azt a mai napon a Székely Nemzeti Múzeumnak ezennel odaajándékozom.

Hosszúfalu, 1917. július 5-én.

Demes Péterné sz. Albu Mari
ny. áll. el. isk. tanítónő.”

A beteges, korán betegnyugdíjazott tanítónőről nem tudjuk, hogy követte-e férjét, Demes Pétert a román betörés után Miskolcra, majd Buenos Airesbe, újsághíreink csupán férje nevét említik 1917 után.⁸

A napjainkban Szlovákia területén lévő településekről, ahol a csipkeverő vándor iskolát létrehozták, ma elég keveset tudnak az erdélyiek – holott a tót csipkások már a 18. század végén is épp erről a vidékről szállították a termékeiket Erdély felé. Palotay Gertrud számos levéltári adattal bizonyította, hogy a tót csipke már a 18. századi erdélyi inventáriumokban is megjelent, és az úrvölgyi kereskedők sóvári csipkével az egész ország területén, sőt Moldvában és Havasalföldön is kereskedtek.⁹ A Magas-Tátra lábainál fekvő Sóvár (ma: Solivar) és környéke már a 17. századtól kezdődően híres volt a csipkeveréséről. A jómódú sóbányász családok lánytagjainak ünnepi, templomba járó viseletén kiemelt szerepet kapott a csipke, és a menyasszony számára is díszes fátolkendő készült finom lencsipkéből. A 19. század első felében dekoratív csipkefőkötőket készítettek itt az úriasszonyok számára, később is megmaradt a csipkés főkötők készítésének szokása a kisgyermek viseletében. Tarczai György 1904-ben Sóváron kilenc fajta régi csipkét mért föl, amelyet ekkor még a kereskedelemben használtak. Ebből láthatjuk, hogy vörös, sárga, zöld, fehér, fekete, arany és ezüst szálal készült, valamint tarka csipkék is készültek itten, különböző méreteken és díszítmenyekkel.¹⁰

A két másik csipkeverő település tevékenységéről Josef Vydra emlékezett meg. Úrvölgy (ma: Spania Dolina) bányáiba szászöldi bányamunkásokat telepítettek, és az úrvölgyi és környékbeli csipkéket már a 19. század folyamán Románia és a Balkán-félsziget országai felé terjesztették a Garam-völgyi kereskedők. Hodrusbánya környékének a csipkeit Vydra szerint nyugati eredetűeknek lehet tekinteni, elsődlegesen azért, mivel a bányamunkások közül többen Szlovénia felől telepedtek a vidékre.¹¹

A szlovák csipketípusok zömmel népi csipkék voltak, a csipkekészítés felélesztésére több próbálkozás ismert a 19. század második felében. 1879-ben a bécsi központi csipkeverő iskolának kiemelt célja volt, hogy az összes, valamikor osztrák fennhatóság alá tartozó csipkeverő övezet fejlesztését megszervezzék. Ebbe a törekvésbe illeszkedett be az 1883-ban létrehozott körmöcbányai csipkeverő iskola, amely „mozgó” csipkeverő iskolát, valószínűleg egy pár éves tanfolyamsorozatot szervezett az Albu Mari által látogatott vidéken is. 1884 és 1886 közt Sóváron, 1883 és 1889 között Hodrusbányán működött ez a vándor iskola.

Tarczai György kutatásaiból is tudjuk, amit Albu Mari is kiemelt az adományozó bejegyzésében, hogy tudniillik az iparfejlesztésnek Sóváron magyar iparpolitikus támogatója volt: Rejtő Sándor iparfelügyelő figyelt fel a sóvári csipke szépségére, és a helyiek kereseti forrásainak kiterjesztési szándékával csipkeverő iskolát hozott létre itt. Rejtőnek a „fővárosi kereskedőink közül többet sikerült rábírnia, hogy közvetlen megrendeléseikkel támogassák a csipkeverő iskolát; de mivel a kereskedők csak cseh mintájú csipkét akartak, Sóváron is karlsbadi és idriai minták utánzására tanították a sóbányai és tótsóvári lányokat.”¹²

Tarczai György idézett észrevételeit alátámasztják Albu Mari csipkegyűjteményének a darabjai is. A gyűjtemény „karlsbadi csipkefajok” (1–3. ábra) megnevezésű keskeny csipkével indul, melyek mindegyikét fehér cérnából készítették. Karlsbad (ma Karlovy Vary, Csehország) vidékének csipkeiparán felismerhetőek az érchegegyházi csipkekészítés jellegzetességei: mintáik zömmel hálós alapúak és mértani díszítmenyűek: rombuszok, cikk-cakk vonalak, ferde vonalú csikok, apró négyzet- és téglalapminták váltakoznak a csaknem minden csipkén megjelenő pókmotívummal. Ez a stílus vált a későbbiek folyamán az oktatási folyamatban gyakran használt Torchon-csipké¹³ jellemzőjévé is, éppen ezért az egész Európában elterjedt, gyakorolt válfajjává vált. A 61 darab karlsbadi csipke közül csupán néhány darabon ismerhető fel a finom levélmintákból összeállított virág- vagy növénymotívum, amelynek elkészítése nagyobb gyakorlatot igényelt. A karlsbadi csipkék közé sorolta Albu Mari azt a négy darab, arany- meg

⁸ Szemerjai Demes Péter (1871–1959) lelkész, teológus. 1894–1898 között Kovásznán, 1898–1904 közt Kisborosnyón, 1904–1917 közt Hosszúfaluban volt református lelkész. 1917–1919-ben a miskolci állami iskolákban, 1919–1937-ben a Miskolci Református Leánygimnáziumban volt vallásnár. Nyugdíjazása után Buenos Airesbe telepedett, az ő nevéhez kötődött a dél-amerikai közös magyar református–evangélikus egyházközség 1949-es megalapítása. (PÉTER Pál 1937, 38;

SICULUS 1959, 2.)

⁹ PALOTAY Gertrud 1947.

¹⁰ TARCZAI György 1904, 118–119.

¹¹ VYDRA, Josef 1930, 10, 17.

¹² TARCZAI György 1904, 118–120.

¹³ A Torchon-csipkék a legkönnyebben tanítható, hálós alapú, mértani mintás csipkék, amelyeket az oktatási intézményekben az egész világon tanítottak.

ezüstszálás csipkét is, melyeken a jellegzetes legyezőmintás motívumok ismerhetők fel. Egy fémszálás csipkéket áttekintő szakkönyv tanulsága szerint a legyezőmintás fémszálás csipkék egész Európában elterjedtek voltak, és elsősorban az egyházi textilhasználatban kaptak szerepet. A kötet viszont megemlíttette, hogy az európai gyakorlattal ellentétben, Magyarország területén nagyon erőteljes szerepet kapott az arany- meg ezüstszálás csipke, amelyet itt elsősorban a nemesi viseletben értékesítettek.¹⁴

A jóval hiányosabban ránk maradt „Idriai csipkefajok” (ma Idrija, Szlovénia) gyűjteményrész zömmel szalagszipkéket¹⁵ tartalmaz (4–5. ábra), melyeken a fehér lencérna mellett a piros színű lenfonal is megjelenik. A szalagszipkék készítése a későbbiek folyamán egyre jobban elterjedt, mivel kevesebb orsóval tudták elkészíteni, mint a komplexebb, változatosabb hálómintákat, és ezeknek motívumkincse számos későbbben keletkezett horgolt csipkén is fennmaradt. Az idriai mintákból idővel többet kitéptek az albumból, csupán 14 darab élte túl a pusztítást.¹⁶ Ennek ellenére komolyabb csipkekompozíciók és egy egészében megmaradt drapp-piros színkálájú csipkegallér érzékelteti azokat a jellemző típusokat, amelyeket a csipkeverő vándor iskola a növendékeinek tanított.

A gyűjtemény leginkább károsodott része a „Guipur”¹⁷ csipkefajok” bevezető címet követő öt oldalt tartalmazza, melyek két csipke kivételével nem élték túl az 1916-os román betörést.

Albu Mari csipkegyűjteménye 25 darab szűrt mintakartont is megőrzött, amelyek nagyrészt az albumban látható csipkék verési módjáról nyújtanak az érdeklődőknek részletesebb információkat. A kartonok azt bizonyítják, hogy egyes idriai mintákhoz nyomtatott kartont biztosított az iskola, míg a karlsbadi minták jelentős részét kézzel rajzolták le a csipkeverő iskola növendékei.

A ránk maradt csipkegyűjtemény azt a rövid életű csipkeverő iskolát és termékeit dokumentálta, amely később az iparművészek és iparpolitikusok körében is kettős megítélés alá esett. Vitathatatlan, hogy sok lányt tanítottak meg a csipkeverés technikájára a Sóvár

környéki falvakban, ám a kereskedelemnek behódolva, visszaszorították a jellegzetes környékbeli stílust. Néhány évvel később Divald Kornél¹⁸ próbálta a sóvári eredeti stílust feléleszteni, ám törekvéseinek gátat szabott a gépi csipkék egyre intenzívebb terjedése.

2. Pieszlinger Relly csipkealbuma

A Pieszlinger család Steyrlingből¹⁹ származott Erdélybe, osztrák őseik Steyrlingben még kaszagyárosként keresték a kenyerüket.²⁰ Pieszlinger Károly a brassói kőolajfinomító gyár műszaki vezetőjeként, majd igazgatójaként tevékenykedett Erdélyben, és 1890-ben feleségül vette Temesváry Arankát, az uzo-ni Temesváry Gergely törvényhatósági bizottsági tag lányát.²¹ Brassóba költözése után Temesváry Aranka a brassói nőszövetség nagyra becsült elnökasszonya volt, aki áldozatkészségéért, a szegények érdekében kifejtett tevékenységéért Bene Meriti arany érdemkeresztet is kapott XI. Pius pápától.²²

Pieszlinger Relly e házasságból született, tehát Brassóban nőtt fel. Csipkegyűjteményét 1905. május hó 12-én kezdte rendszerezni, tehát gyermekként kezdett neki a csipkék gyűjtésének, készítésének. A csipkéket a brassói Herz nyomda által bekötött szecessziós hangulatú albumba varrta be, ez jelzi, hogy az összegyűjtött csipkék nem Steyrlingben kerültek albumba. Relly 1912-ben, Brassóban fogadott örök hűséget gróf Logothetti Oreszt főispáni titkárnak,²³ házasságkötése után követte férjét Nagyváradra, majd Kolozsvárra. Gyermekai banki tisztviselőként tevékenykedtek Kolozsváron, utolsó lakhelyük a Farkas utcai Bethlen-palotában volt, onnan deportálták őket 1944-ben ismeretlen helyre. Édesanyjuk csipkegyűjteményét a deportálás előtt adták át megőrzésre annak a családnak, akinek birtokában ma is megtalálható a csipkegyűjtemény Csíkpálfalván.²⁴

Sajnos a Pieszlinger Relly gyűjteményéről nem sok előinformációnk van, hogy csipkemintáit honnan gyűjthette. Elképzelhető, hogy egyes vert csipkék osztrák rokoni köréből, Steyrlingből származtak, ugyanis az a vidék a viszonylag közeli salzburgi csipkekészítő műhelyek értékesítő útvonalába tartozott.

¹⁴ KLEIN, Jutta 2001, 52–53.

¹⁵ A szalagszipke egy jellegzetes mintával rendelkező csipketípus. A szalagszerű vert csipke csík a mintán belül kanyarog.

¹⁶ A gyűjteményből négy oldal csipkék hiányoznak, csupán a fekete lapokon látható ragasztónyom jelzi, hogy valamikor ez az albumrész is jóval gazdagabb lehetett.

¹⁷ A guipure a vert csipke egyik válfaja, mely plasztikus körvonallakkal vagy vastagabb fonalak beszövésével, esetleg több egymásra tevődő vert felülettel ellátott csipketípusok gyűjtőfogalma.

¹⁸ Divald Kornél (1872–1931) művészettörténész, műkritikus, a *Magyar Iparművészet* című lapnak is szerzője. Főként a felvidé-

ki művészettel foglalkozott.

¹⁹ Ausztriai tartomány.

²⁰ *Budapesti Hírlap*, III/191, 1883. júl. 12.

²¹ *Ország-Világ*, XI/31, 1890. aug. 2.; *Fővárosi Lapok*, XXVII/208, 1890. júl. 30.

²² *Magyar Lapok*, IX/163, 1940. júl. 30.

²³ N. n. 1912.

²⁴ Adatvédelmi okokból a család nevét rejtve hagyjuk. Köszönöm T. J.-nak, hogy lehetővé tette számomra a csipkegyűjtemény megtekintését és tanulmányozását, valamint a család utolsó lakhelyére vonatkozó adatokkal kiegészítette a kutatást!

A salzburgi csipkeövezet Felső-Ausztria nagy hírvű csipkekészítő helyszíne volt, ahol már a 17. századtól kezdődően készültek flandriai, torchon, néha brüsszeli alappal vert szélcsipkék, valamint viseletdíszítő szélesebb csipkeváltfajok. Bár a salzburgi csipkéknek az aranykora a 18. század második feléig tartott, 1900 körül is működtek még csipkeverők (6–7. ábra), és a 20. század elejétől felújítási mozgalmak indultak e csipketípus megmentésére.²⁵

A Pieszlinger-gyűjtemény összesen 317 csipkéből áll, és e komplex mintaállomány 56 darab vert csipkét, 191 darab horgolt csipkét, 53 darab hajós csipkét²⁶, 7 darab recét²⁷, két rojtcsipkét, két varrott csipkét és tíz teneriff csipkét²⁸ tartalmaz. Különösen érdekes a hajós csipkék korai megjelenése a gyűjteményben. (11. ábra.) Elképzelhető, hogy ezeket a brassói apácáktól tanulta Pieszlinger Relly, ugyanis Brassó környékén több hajóscsipke-készítő tevékenykedett, akiknek egy része az apácákra vezeti vissza a hajóscsipke-technika elsajátítását. A katolikus kegyesség érzékelhető a recetscipkék egyes elemein is, amelyeken dicsfényes keresztek láthatók. (10. ábra.) A teneriff csipkék megjelenésére újabb adatokat hoz a gyűjtemény, ugyanis az erdélyi gyűjtemények zömében sokkal később, csupán az 1970-es évek kézimunka-újságai közvetítésével jelentek meg ezek a kis kerek, laza szerkezetű csipkék.

A horgolt csipkéket szintén Erdélyben tanulhatta Relly, erre utal az ír csipketechnika,²⁹ a csetneki csipkestílus nagy aránya. (8–9. ábra.)

3. A marosvásárhelyi Sigmund család csipkealbuma

A Sigmund család mintagyűjteménye 2023-ban, Marosvásárhelyről, internetes kereskedésből került a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonába.³⁰ Az album első oldalán egy beragasztott fénykép látható, amely az elárúsító közlése szerint a Sigmund család három női tagját ábrázolja,³¹ az ő tulajdonukból került az album a kereskedésbe, majd a Székely Nemzeti Múzeumba. Az album Erdélybe kerülése az árusító szerint

a marosvásárhelyi cukorgyár létrejöttéhez szorosan kapcsolódik.

A marosvásárhelyi cukorgyár létrehozásának a tervei 1893-ig nyúlnak vissza, ekkor Filep Albert marosszentkirályi termelő javasolta egy cukorkészítő egység létrehozását Marosvásárhelyen. A gyár termelése 1894-ben kezdődött meg, és első munkásait Cseh- és Morvaországból, Ausztriából, valamint Szlovéniából telepítették Marosvásárhelyre. 1913-ban a Magyar Cukoripari Részvénytársaság tulajdonába jutott a gyár, a botfalusi gyárral egyetemben.³² Szóbeli visszaemlékezések szerint a Sigmund család az első cukorgyári munkástelepítések során érkezett Marosvásárhelyre, talán Csehországból, és részt vett mind a marosvásárhelyi, mind a botfalusi gyár gépeinek a beindításában.

A csipkealbum 401 horgolt csipkét tartalmaz. A piros kötésű könyvhátba befogott csipkegyűjtemény első negyedrésze 19. század végi vagy 20. század eleji keskeny horgolt csipkéket tartalmaz, ezek többségén jól felismerhető a hálós alapú vert csipke előkép vagy a régies, geometrikus mintakincs. (12–14. ábra.) Néhány csipkeminta a századforduló jellegzetes, kereskedeleméből származó díszszalagát kombinálta horgolt elemekkel, ez a point lace technika a századfordulónak az egyik kedvelt stílusa volt.³³ Az ír csipke hatása a 20. század első évtizedében kezdett jelentősebben érvényesülni Erdélyben, így a levélmintás, vagy a több szíromból szerkesztett rózsamintás csipkedarabok ezt az idegen hatást érzékeltetik. (15. ábra.)³⁴ 1907-től több városból van adatunk a csetneki csipke terjesztési kísérleteiről, valószínű, hogy több minta a Szontagh-nővérek közvetlen tervezői hatását érzékelteti. A Sigmund-lányok egyik csipkéje például az egyszerű csetneki szélcsipkék hatásáról tanúskodik,³⁵ és a gyűjtemény számos darabján érzékelhető a csetneki csipkék zsinór-, háló- vagy éppen levélmintás (sok esetben különböző elemekből kombinált) szerkesztési elve.³⁶

Valószínű, az 1930-as évektől kezdődően a repterőart jelentősen kiegészítették a kézimunkaújságokban nagy változatosságban népszerűsített, rozet-

²⁵ THONHAUSER, Monika 2006.

²⁶ Hajós csipke vagy frivolitás, kis hajó alakú eszközzel, hurkolásos technikával készült csipketípus.

²⁷ Recetscipke vagy filet – speciális hálózó tűvel készített, a halászhalók csomózott alaphálójára emlékeztető csipketípus, melyet utólag hímzett öltésekkel díszítettek.

²⁸ A teneriff-csipke a Teneriff-szigeten készült jellegzetes csipkeváltfaj. Elsődlegesen az Aloe vera leveleinek tartós, kissé merev rostjaiból készítették, ezért többnyire kerek alakú, merev csipkék voltak. A cérnára átalakított váltfajai éppen ezért elég gyérnek, lazának, szétesőnek tűnnek.

²⁹ Ír csipke: Írországból elterjedt, horgolt csipkestílus, a különböző vastagságú szálak variálásával érdekes hatást értek el. Magyar-

országon a csetneki csipke készült ezzel a technikával.

³⁰ A tárgy a Székely Nemzeti Múzeum néprajzi részlegének textilgyűjteményében található, leltárszáma: T. 2286. Szőcsné Gazda Enikő vásárlás útján szerezte be a Székely Nemzeti Múzeum számára.

³¹ A fényképen a három nő román népviseletben látható.

³² BODOLAI Gyöngyi 2013, 6.

³³ Lásd az album 153, 163. és 164, 231. csipkéjét.

³⁴ Lásd a 143, 206, 273. számú csipkét.

³⁵ Lásd az album 207. csipkéjét; vö.: ERDEI T. Lilla 2005, 19, 20.

³⁶ 277, 279, 280, 281, 282, 283, 288. minta. Ezek egy része méterárúként került forgalomba.

taszertű körmotívumos csipkeelemek, amelyek ebben a korban számos terítőn, függönyön megjelentek, ez a stílus hatalmas népszerűsége tette szert az 1940-es évek lakásberendezési divatjában.

A gyűjtemény néhány villahorgolást³⁷ és néhány egészen vastag fonalból álló elemet is tartalmaz, ami arra utal, hogy a Sigmund-lányok a horgolt csipke készítésének egészen magas fokára jutottak el a pályájuk végére, valamennyi csipketechnikát megtanulták. Gyűjteményük arra utal, hogy Marosvásárhelyre ekkorra begyűrűztek a sajátos magyar stíluselemek is.

4. A Mikó-lányok horgoltcsipke-gyűjteménye

A Mikó lányok mintagyűjteménye egy nagyszalontai gyűjteményből, adományként került a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményébe.³⁸ A nagyszalontai gyűjtővel folytatott beszélgetés során sikerült tisztázni, hogy annak édesanyja a székelyudvarhelyi tanítóképzőben végzett, ahol évfolyamtárs volt Mikó Lenkével, később is tartották a kapcsolatot, így sikerült megszerezniük a Mikó Lenke és Mikó Irma által összeállított csipkegyűjteményt.

A rimaszombati (ma: Rimavská Sobota, Szlovákia) származású Mikó Lenke az 1920-as években telepedett le Székelyudvarhelyen. 1929-ben a székelyudvarhelyi tanítóképzőben végezte a tanulmányait,³⁹ ahol a szepességi származású Haáz Ferenc Rezső⁴⁰ tanítványaként tovább bővíthette a néprajz, kézimunka iránti érdeklődését. „A képzőművészeti főiskolát végzett rajztanárt a néprajztudomány úttörői közt tartják számon a szakemberek; a székelyudvarhelyiek és a környékbeliek a tájegység múzeumának megalapítóját tisztelik benne; mi pedig, akik tanítóképzőt végeztünk, a kiváló tanárt, aki pedagógusnemzedékek egész sorának tette hazafias kötelességévé a néphagyományok felkutatását és megőrzését” – emlékeztek rá tanítványai.⁴¹

Danielisz Endre cikkéből tudjuk, hogy Mikó Lenke az 1930-as évektől, csaknem egész életén át Nagyszalontán tanított, és 1991-ben itt is hunyt el.⁴²

Testvére, Mikó Irma a Debreceni Református Leánygimnáziumban tanult,⁴³ majd az 1940-es években

ő is Nagyszalontára került, ahol könyvkereskedelemmel foglalkozott.⁴⁴ Iskolája, a debreceni református leánygimnázium, kora egyik leghíresebb nőnevelő intézete volt. A debreceni gimnázium alapítóját, Dóczy Gedeont „a nőnevelés apostolának” tartották, aki lelkészi családból indulva ismerte fel a lányok oktatásának fontosságát, majd sárospataki teológiai tanulmányok és a Dégenfeld grófnők nevelőjeként eltöltött évei után 1872-től a sárospataki állami tanítóképző igazgatója, 1874-től a debreceni református leánygimnázium híres igazgatója lett.⁴⁵ A Dóczy-féle gimnázium a Mikó Irma képzése idején külön kézimunka-oktatással rendelkezett, és kézimunkaszertára is volt.⁴⁶

A Mikó-lányok csipkegyűjteménye kizárólag horgolt csipkéket tartalmaz, melyeknek valamennyi darabját 19. század végi leltári ívekre varrták fel, és fekete tintával számozták be. A 148 darabból álló gyűjtemény nagy része régi, mértanias mintájú csipkéket tartalmaz (16–17. ábra), de pár levélmintás és néhány villahorgolós példány is fellelhető a gyűjteményben. A csipkék többsége egyértelműen a 19. század végén keletkezhetett, ezért feltételezhető, hogy azt a felvidéki otthonából hozta magával a testvérpár.

5. Tatrangi Pál Andrásné csipkegyűjteménye

Tatrangi Pál András barcasági csángó költő, író, igazgató-tanító Eperjesen végezte a tanítóképzőt, onnan került haza szülőföldjére tanítónak, igazgatónak. Felesége szintén Tatrangon oktatott.

A 83 darabból álló csipkegyűjtemény Veres Emese Gyöngyvér adományaként került a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményébe, a dobozba összegyűjtött horgolt csipkéket a múzeumban rögzítettük savmentes kartonra.⁴⁷ A kis mintadarabok gondos egymás mellé rakása arra utal, hogy Pál Andrásné archiválni szerette volna mindazokat a mintákat, amelyeket valószínűleg vagy felvidéki otthonában, vagy pedig a tanítóképzőben tanult. A csipkemintái már nem a legarchaikusabb csipkéket tartalmazzák (18–20. ábra), sok a plasztikus hatást is alkalmazó, az ír csipke divatját érzékeltető minta a gyűjteményben.

³⁷ U alakú, villának nevezett eszközzel és horgolótűvel hosszú csíkokat készítenek, majd ezeket a csíkokat különböző minták alapján egymáshoz rögzítik.

³⁸ A tárgy a Székely Nemzeti Múzeum néprajzi részlegének textilyűjteményében található, leltárszáma: T. 2287.

³⁹ N. n. 1929.

⁴⁰ Haáz Ferenc Rezső (1883–1958), Szepességben született képzőművész, néprajzkutató, pedagógus. 1906-tól élt Székelyudvarhelyen, mint a Református Kollégium, majd a Református Tanítóképző Intézet tanára. Nevéhez kötődik az iskolai múzeum, majd a székelyudvarhelyi múzeum (ma Haáz Rezső Múzeum)

létrehozása.

⁴¹ BÁRÓ Hajnal, 1983, 5.

⁴² DANIELISZ Endre 1991.

⁴³ KONCZ Aurélné 1933, 53.

⁴⁴ *Corvina*, LXIV/34, 1941. aug. 23.

⁴⁵ KONCZ Aurélné 1933a, 3–4.

⁴⁶ A kézimunkát ekkor Antal Erzsébet oktatta. (KONCZ Aurélné 1933, 17.)

⁴⁷ A tárgy a Székely Nemzeti Múzeum néprajzi részlegének textilyűjteményében található, leltárszáma: T. 2119.

Összegzés

Az öt bemutatott, jelentős mennyiségű csipkét tartalmazó gyűjtemény számos fontos információt árul el arról, hogy hogyan terjedt el a csipke készítése Erdélyben. Jól érzékelhető, hogy a vert csipke technikáját, mintáit leginkább Felvidékről, vagy éppen a morva–cseh-övezetből szállították Erdélybe, és elsődlegesen tanítónők, nemesi vagy polgári háttérrel rendelkező nők voltak a főszereplők a terjesztésében. A csipke intenzívebb terjesztésére valószínűleg külső készíttetésre került sor: az iparpolitikai akciók következtében több tanult nő kezdett foglalkozni a csipkekészítéssel.

Erdélyben elsődlegesen a horgolt csipke készítése kapott nagyobb lendületet, ennek terjesztésében nagyon jelentős szerep hárult a tanítónőkre, akik iskolásoknak, gyermekeknek is megtanították az egyszerűbb technikájú horgolást.

A 20. század elejének csipkegyűjteményei arra utalnak, hogy szinte egyszerre, minden jelentősebb csipke-technika megjelent vidékünkön, a csipke így épült be lassan, de szívósan az erdélyi polgári kultúrába.

Terjedésének, jelentősebb meggyökerezésének a gyári csipkék tömege szabott gátat. Jelentősebb szerepet csupán a horgolt csipke kapott, amely az iskolai oktatás hatására tömegkézimunkává vált egész Erdély területén.

Szőcsné Gazda Enikő – Székely Nemzeti Múzeum; szocsnegazdaeniko.sznm@gmail.com

Irodalom

- BÁRÓ Hajnal
1983 Hazafias kötelességünk szellemében, *Falvak Dolgozó Népe*, XXXIX/44, 1983. okt. 29.
- BODOLAI Gyöngyi
2013 Édes élet? Volt egyszer egy cukorgyár, *Néptársaság*, LXV/25, 2013. jan. 31.
- DANIELISZ Endre
1991 Tanítónőm sírja mellett, *Bihari Napló*, II/241, 1991. okt. 13.
- DUKAI Ditta
2006 Csipke a Felföld népművészetében, *Első Század*, V/2, 130–146.
- ERDEI T. Lilla
2005 *Az iglói Szontagh nővérek és a Csetneki Magyar Csipke*, Csetneki Magyar Csipke Alapítvány, Debrecen.
- KLEIN, Jutta
2001 Historische Aspekte zur Metallspitze, in: Klein, Jutta – Haarmann, Mariett: *Geklöppelte Metallspitzen. Rekonstruktionen alter Gold- und Silber-Spitzen*, Deutscher Klöppelverband e. V., Übach-Palenberg, 39–59.
- KONCZ Aurélné
1933 *A Debreceni Református Leánygimnázium s a vele kapcsolatos internátus értesítője az 1932–33-iki iskolai évről* (szerk. Koncz Aurélné), Debrecen Sz. Kir. Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata, Debrecen.
1933a Dóczy Gedeon emlékezete, in: KONCZ Aurélné 1933, 3–13.
- N. n.
1912 Fényes esküvő, *Székely Nép*, XXX/109, 1912. okt. 8.
- N. n.
1929 A székelyudvarhelyi magyar tanítóképzőnek mind a huszonhat növendéke sikerrel tette le a képesítő vizsgát, *Ellenzék*, L/139, 1929. jún. 23.
- PALOTAY Gertrud
1947 *Tót csipke, tót himzés a XVIII. századi Erdélyben*, Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem – Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.
- PÉTER Pál
1937 *A Tiszáninneni Református Egyházkerület Miskolci Leánygimnáziumának és a vele kapcsolatos Internátusának Értesítője az 1937–38. iskolai évről* (szerk. Péter Pál), Ludvig István Könyvnyomdája, Miskolc.
- SICULUS
1959 Demes Péter, *Délamerikai Magyarság*, XXXII/3944, 1959. júl. 3.
- SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
2017 Egy női pariskola és hatása a kézimunka-kultúra átalakulására. Esettanulmány, *Acta Siculica 2016–2017*, 447–468.
2018 The Trend Changes of the Cottage Industry in the 20th Century. The Example of Lace from the Székely Land, in: *Cultural Heritage and Cultural Politics in Minority Conditions* (ed. Szabó Á. Töhötöm – Szikszai Mária), Kolozsvár, 233–245.
- TARCZAI György
1904 A soóvári csipke, *Magyar Iparművészet*, VII/3, 108–124.
- THONHAUSER, Monika
2006 *Das Salzburgerische flache Land – eine Textile Landschaft. Klöppelei, ein Protoindustrieller Erwerbszweig der Frühen Neuzeit und im Konnex von Frauenerwerb und Heimatschutz nach 1900* (Dissertation), Kultur- und Gesellschaftswissenschaft-

Răspândirea dantelei în Transilvania – învățămintele unor colecții de mostre de dantelă de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea

(Rezumat)

Dantela cu ciocănele a fost confecționată și în Europa Centrală Habsburgică, deja în sec. al XVIII-lea. A ajuns în Transilvania din zonele ceho-morave, respectiv din Ungaria Superioară, fiind răspândită în primul rând de femei de origine nobilă sau burgheză. În a doua jumătate a sec. al XIX-lea, probabil legat și de acțiuni de politică industrială, au fost inițiate și mai multe femei educate în confecționarea dantelelor. Cele cinci colecții de dantelă prezentate dovedesc că la începutul sec. al XX-lea în cultura burgheză transilvăneană au apărut toate tehnicile mai importante. Răspândirea și mai largă și înrădăcinarea și mai adâncă au fost împiedicate de pătrunderea în masă a dantelei industriale. Doar dantela croșetată a reușit să păstreze un rol mai mare, ca urmare a introducerii sale în educația școlară și devenind un meșteșug de masă în toată Transilvania.

The Spread of Lace in Transylvania – Insights Gleaned from Studying Collections of Lace Samples from the Turn of the 19th and 20th Centuries

(Abstract)

By the end of the 18th century, the making of bobbin lace had already been practised in the Central European holdings of the Habsburg Empire. It was likewise the first technique of lace making to reach Transylvania through Upper Hungary and the Czech-Moravian provinces. It was popularized chiefly by women hailing from the nobility or the bourgeoisie. In the latter half of the 19th century, lace making gained even broader popularity among women of learning, likely owing to industrial policies developed to that exact end. Based on the study of the five collections of samples presented here, it is safe to affirm that at the beginning of the 20th century, all major lace making techniques were already in use by the middle class of Transylvania. The chief stumbling block that arrested any further spread was the growing volume of industrially produced lace. Making crochet lace, nevertheless, managed to retain its position in school curricula, and thereby remain a widely popular.

1. ábra Kisborosnyói Albu Mari csipkemintái

2. ábra Kisborosnyói Albu Mari csipkemintái

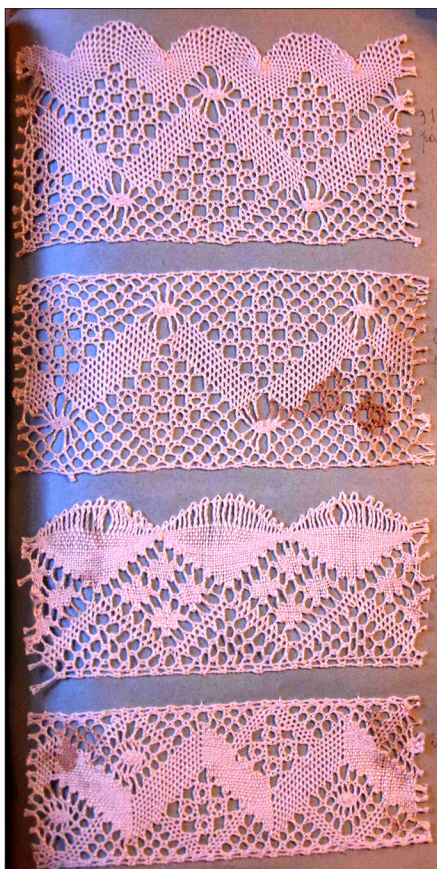
3. ábra Kisborosnyói Albu Mari csipkemintái

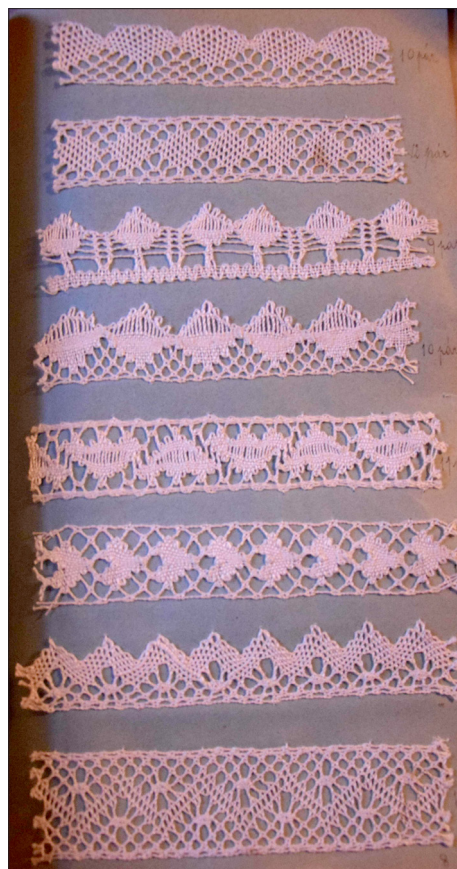
4. ábra Kisborosnyói Albu Mari csipkemintái

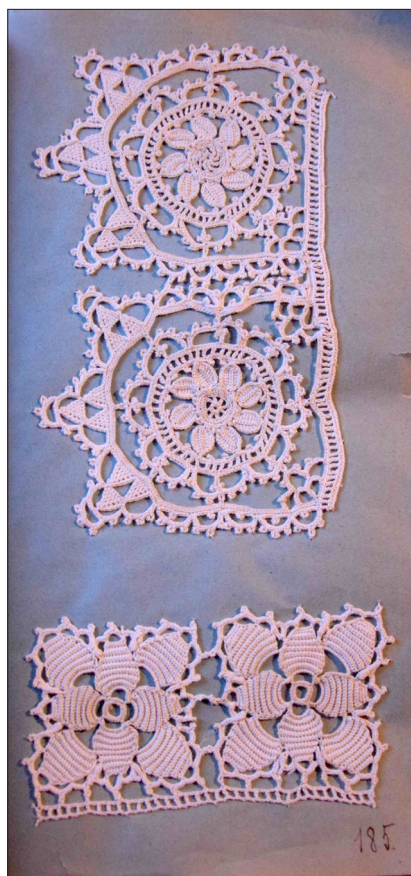
5. ábra Kisborosnyói Albu Mari csipkemintái

6. ábra Pieszlinger Relly csipkemintái

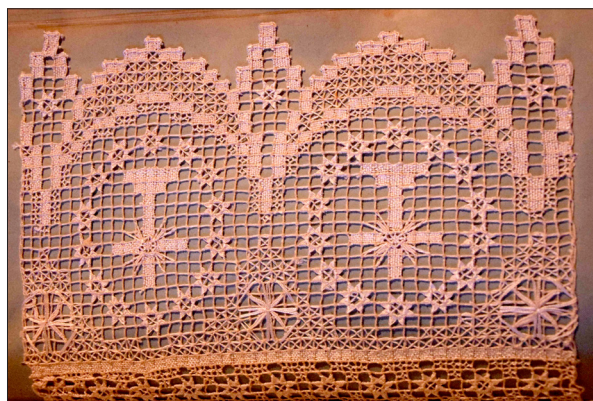
7. ábra Pieszlinger Relly csipkemintái

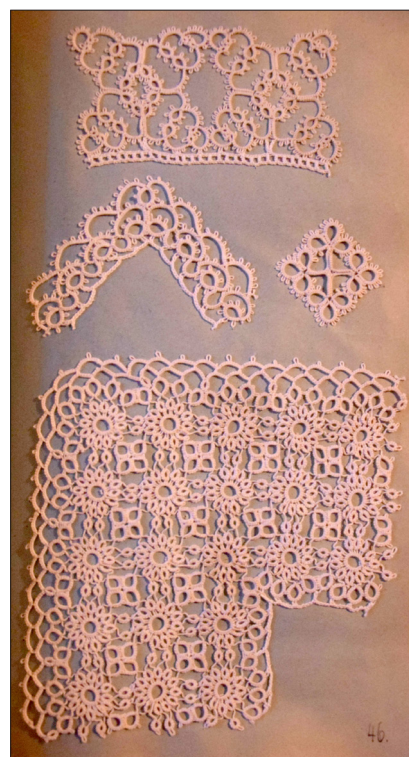
8. ábra Pieszlinger Relly csipkemintái

9. ábra Pieszlinger Relly csipkemintái

10. ábra Pieszlinger Relly csipkemintája

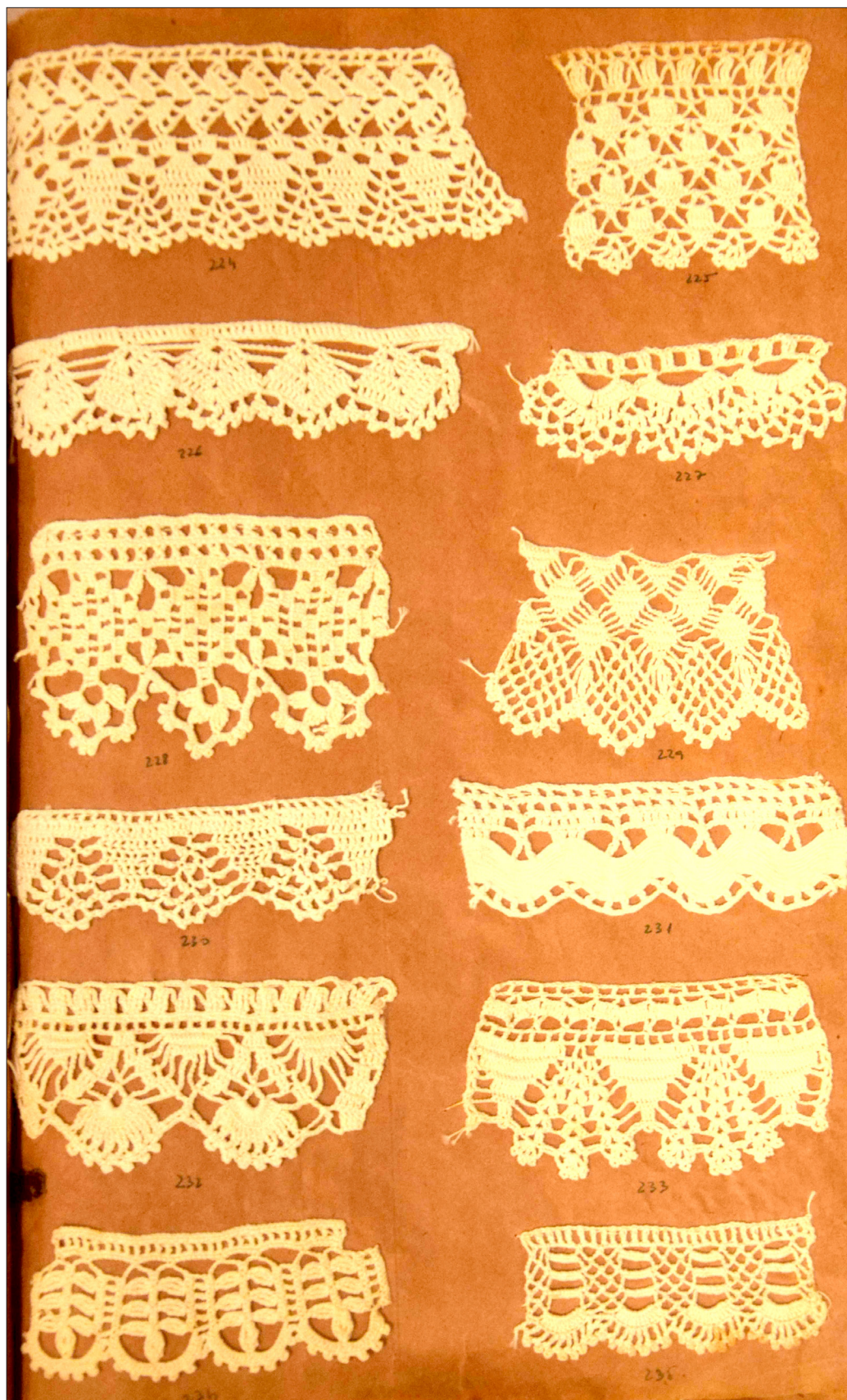
11. ábra Pieszlinger Relly csipkemintái

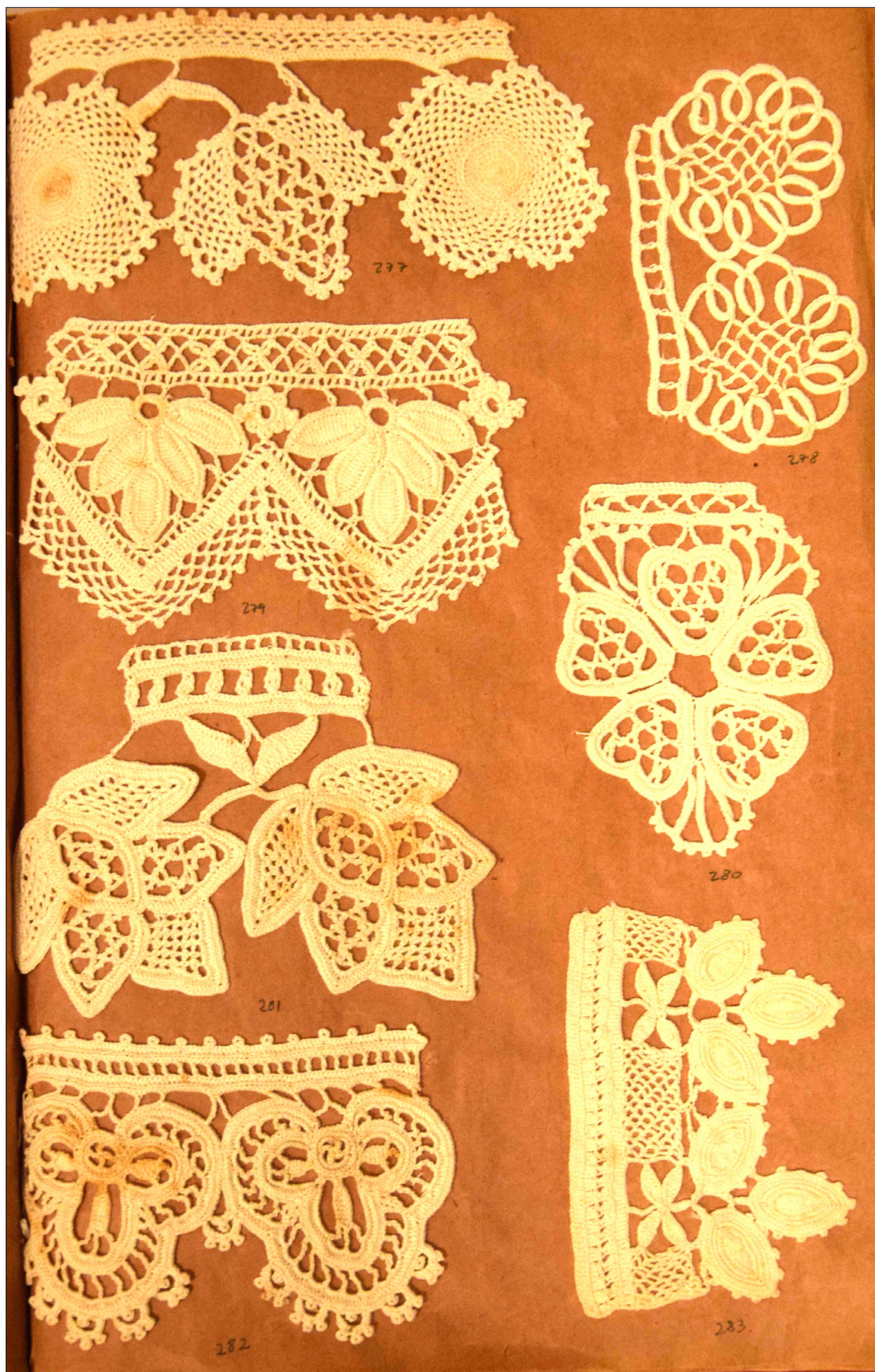
12. ábra Sigmund család csipkemintái

13. ábra Sigmund család csipkemintái

14. ábra Sigmund család csipkemintái

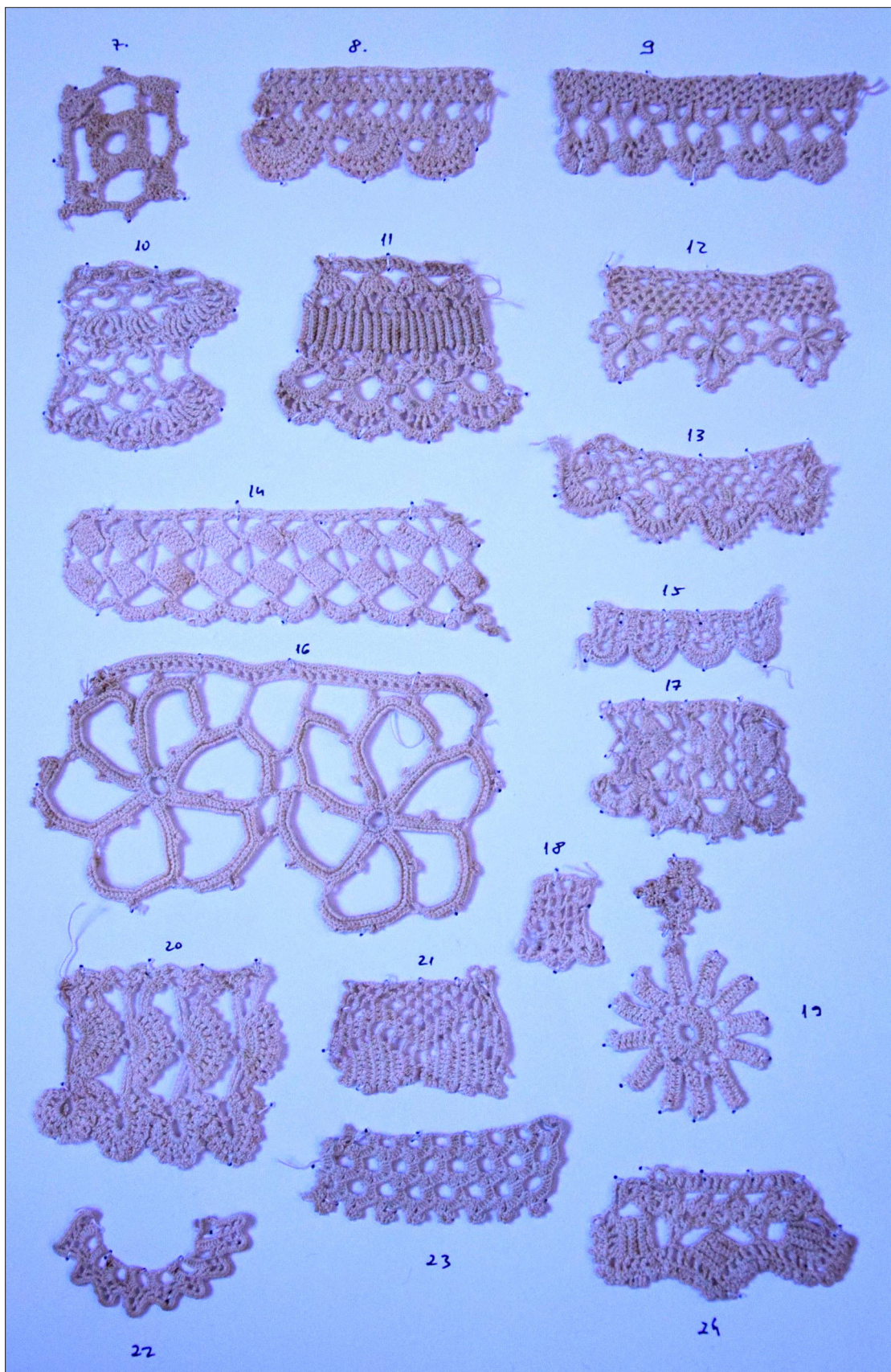
15. ábra Sigmund család csipkemintái

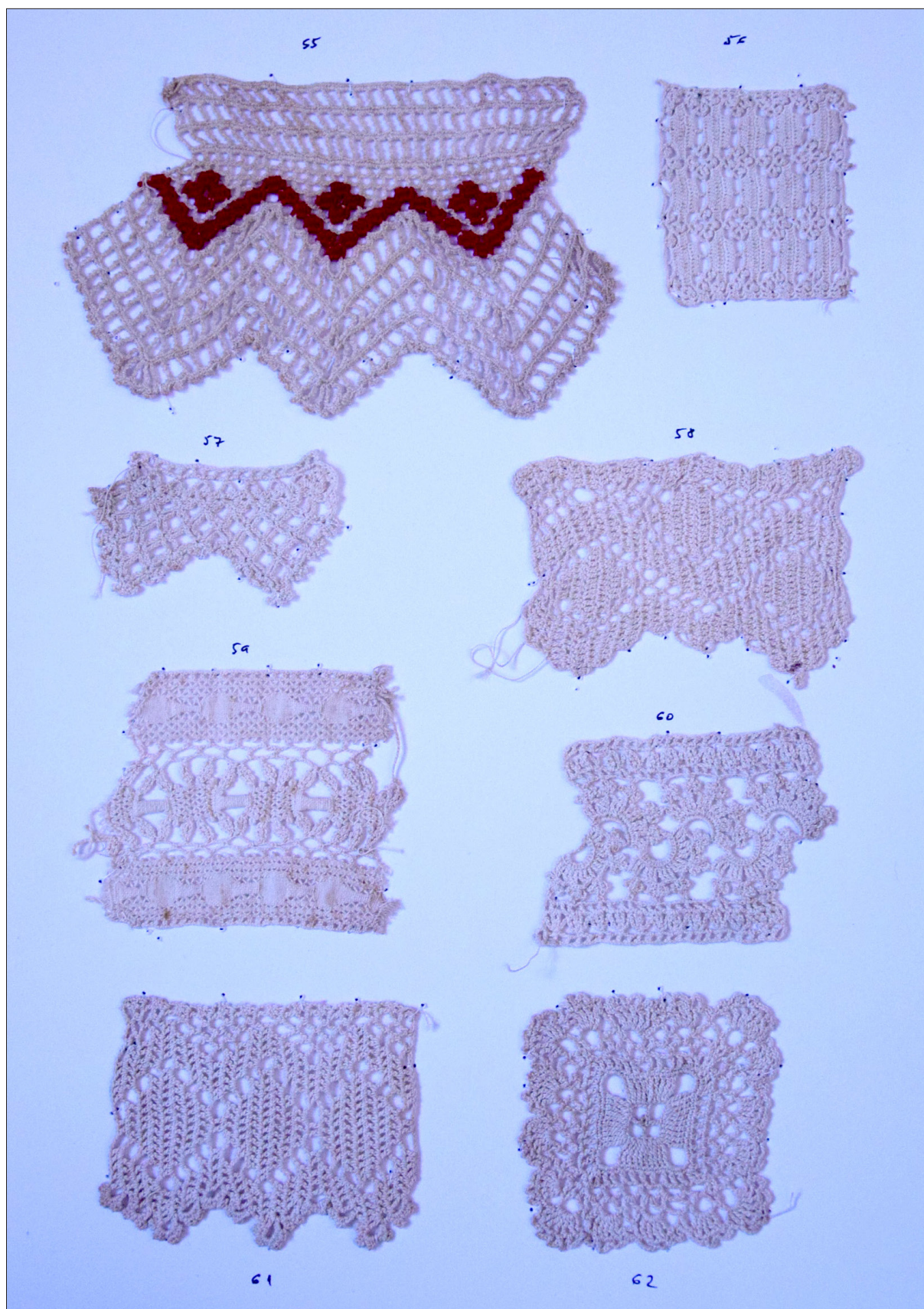
16. ábra Mikó-lányok csipkemintái

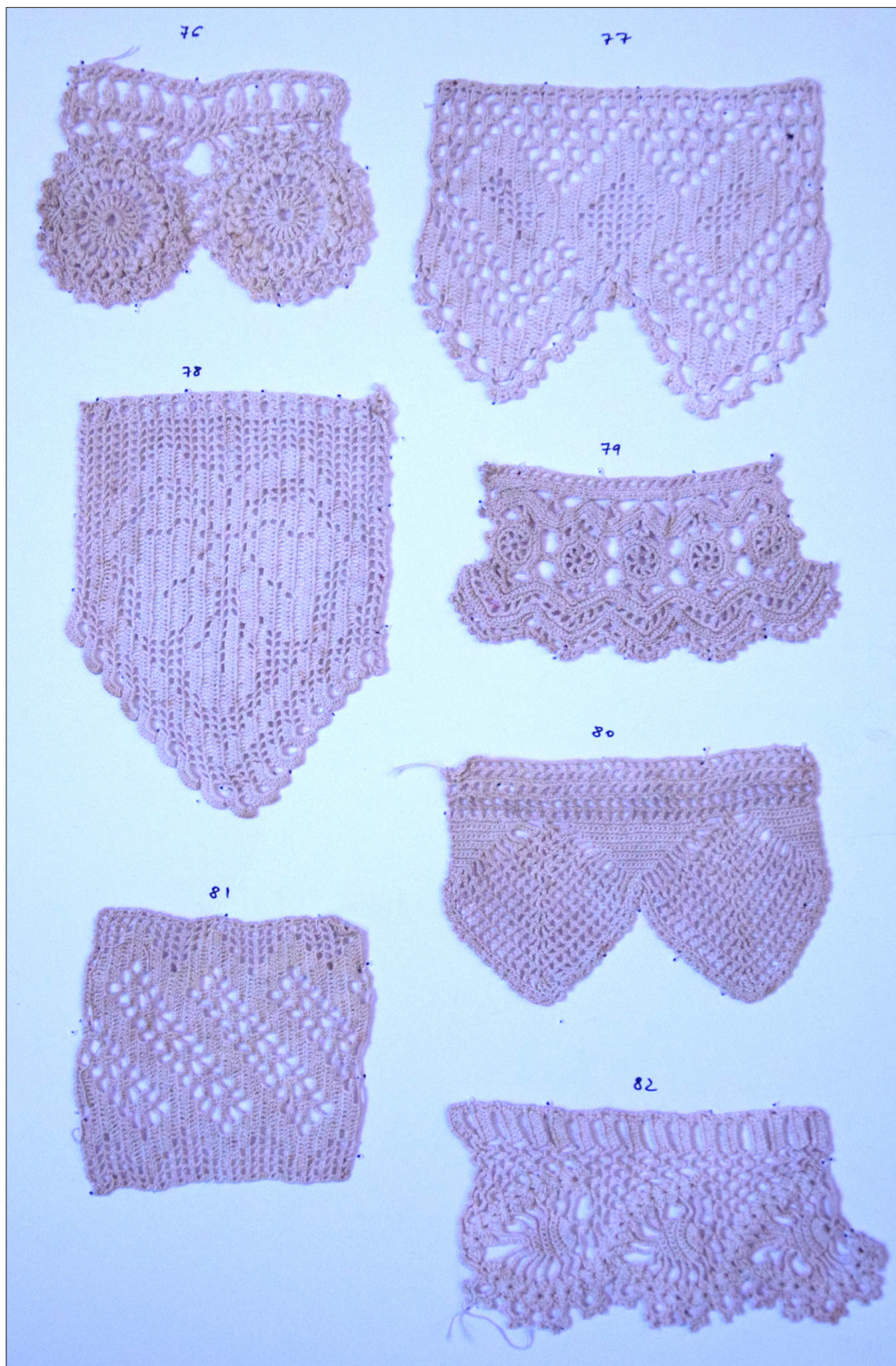
17. ábra Mikó-lányok csipkemintái

18. ábra Tatrangi Pál Andrásné csipkemintái

19. ábra Tatrangi Pál Andrásné csipkemintái

20. ábra Tatrangi Pál Andrásné csipkemintái

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

Pénzes Lóránd István

TEMPLOM ÉS ISKOLA A 19–20. SZÁZADI SEPSI-BARCASÁGI
ESPERESI KERÜLETBEN

Az esperesi kerülethez tartozó plébániákról

A dolgozat a *Sepsi-barcasági esperesi* kerület és az ahhoz tartozó egyházközségek 19. század végi és 20. század első fele történetének összefoglalására tesz kísérletet. Próbálkozásom nem előzmény nélküli, hiszen 2001-ben Magyarországon látott napvilágot Kovács József szerkesztésében *A gyulai római katolikus esperesi kerület története*, majd az erdélyi püspökség millenniuma előtt tisztelegve, 2009-ben jelent meg Barabás Kisanna és Tamási Zsolt szerkesztésében *A Maros-küküllői főesperesi kerület plébániáinak története 1900-tól 1989-ig*, 2016 decemberében pedig Gagy Katinka szerkesztésében a *Sarlóvágások és kalapácsütések Krisztus keresztyén* című könyv, amely a *Székeludvarhelyi főesperesi kerület egyházközségeinek helyzetét dolgozza fel a kommunizmus éveiben*. A *Sepsi-barcasági esperesi kerület* 20. századi történetéről még nem jelent meg ilyen jellegű összefoglaló, csupán Lamásch József brassói apátplébános 1815-ben írt, de csak 2010-ben megjelent kézírata foglalja össze a 19. század elejéig a barcasági dékánóság egyházközségeinek történetét.¹ Kutatásaim során a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltárában fellelhető levéltári forrásokra, kéziratokra és az elérhető, témára vonatkozó szegényes szakirodalomra támaszkodtam. A dolgozat nem tekinti át a kerülethez tartozó egyházközségek múltját, monográfiák közlésére nincs lehetőség, inkább megpróbálja az esperesi hivatal szemével, „felülről” láttatni a 20. századi történelmi eseményeket, jelenségeket. A jórészt protestáns közösségek között (újra)alakult egyházközségek megtartásában erőteljes szerepet játszott a katolikus oktatás, ezért a felekezeti, ún. hitvallásos iskolák életét a dolgozat második részében külön tárgyalom.

Az erdélyi (1932-től gyulafehérvári) római katolikus püspökség területe napjainkban 15 főesperesi kerületre (*archidiaconatus*) tagolódik, amelyek közül fiatal, de dinamikusan fejlődő egyházigazgatási egységet képez a *Sepsi-barcasági főesperesi kerület* a hozzá tartozó 25 plébániával.² A kerület magába foglalja Alsó-Háromszék, Erdővidék és a Barcaság katolikus plébániáit, melyek a reformáció következtében Barót kivételével megszűntek. Újjáalakulásukra a 18. században, az alábbi településen került sor: Brassó (1712), Illyefalva (1701), Kőhalom (1753), Sepsikőröspatak (1781), Miklósvár (1716), Mikóújfalva (1815), Sepsiszentgyörgy (1764), Szentivánlaborfalva (1724), Türkös (1755). Érdekes színfoltját képezte az esperesi kerületnek a 19. századi, kincstári fenntartású három határszéli, ún. vesztégintézeti³ lelkészség: Bodzavám (1749–1888),⁴ Felsőtömös (1792–1930)⁵ és Töröcsvár (1755–1931), amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia és a Román Királyság közti térségben határátkelőhelyeken jöttek létre, az ott szolgálatot teljesítő katolikus vámhivatalnokok, postamesterek, vendéglősök és családjaik vallásgyakorlatának biztosítására. Fenntartásuk államérdekből történt, de a határforgalom csökkenése miatt a bodzavámi lelkészség már a dualizmus idején megszűnt. A trianoni döntés következtében Felsőtömösön is értelmetlenné vált a plébánia fenntartása. A töröcsvári lelkészség viszont az iparosodó Zernyestre költözött, majd 1955-ben *Töröcsvári-Zernyesti Plébánia* néven önállósult.⁶ A 18. században rövid ideig önálló egyházközségnek számított Hídvég (1793–1878), Málnás (1782–1815) és Bodola (1788), de fenntartásukat jórészt csak a főúri támogatásnak köszönhették.

A fentiek mellett az esperesi kerületben 11 olyan egyházközséggel számolunk, melyek hívei számbeléleg fokozatosan gyarapodtak, számukra már a 19

¹ LAMÁSCH József 2010.

² A katolikus egyházkormányzati egységnek tekintett egyházmegyék vezetője a püspök, ezért megnevezésére a püspökség kifejezést is használjuk. Az egyházmegyét kisebb egyházigazgatási egységekre, főesperességekre tagolják, amelyek vezetője, a főesperes több plébánia igazgatóját, felügyeletét látta el. A nagy kiterjedésű területeken létrejött főesperességek további esperességekre oszthatók, élükön az alesperessel, aki a főesperes által meghatározott feladatokat látja el.

zott feladatokat látja el.

³ Járvány idején az országba belépőket negyven napig tartották, vesztégettek itt karanténban, hogy ne terjeszthessék tovább az esetleges betegségeket. A karantén szó eredetileg a *quarantina* olasz szóból ered, és *negyven napot* jelent.

⁴ PÉNZES Lóránd 2013.

⁵ GyFL SGyL, Bpl, *Plébániai iktatott iratok*, 430/1930.

⁶ GyFL SGyL, Spl, 80/1931.

század végén – 20 század elején építettek templomot, majd néhány évtized múltán önállósodtak. Főként városban került sor új egyházközségek létrehozására, de néhány faluban a megváltozott felekezeti arányok is új plébániák alapítását sürgették. Így történt ez a Mikóújfalu filiajaként számontartott Sepsibükszádon, ahol 1867-ben épült templom. Önállósítására 1919-ben került sor, mivel az itt élő nagyszámú görögkeleti hívek az 1916-os román betörés alkalmával tapasztalt pusztítás láttán annyira elkeseredtek, hogy tömegesen tértek a római katolikus hitre. Málnásfürdőn 2004-ben alakult szórvány egyházközség,⁷ amely négy plébánia filiaiból⁸ jött létre: Sepsibükszádtól Málnásfürdő, Mikóújfalutól Málnás, a sepsiszentgyörgyi Szent Gellért plébániától Oltszem és Sepsibodok, Sepsikőröspatakról pedig Zalán, Zoltán, Étfalva, Gidófalva, Fotosmartonos falvakat csatolták az új plébániához. Kápolnája Márton Áron püspök adományából és a hívek hozzájárulásából már 1969-ben felépült, ellátásáról a ferencesek gondoskodtak, köztük az ide költözött P. Benedek Fidél ferences szerzetes-történész.⁹

A kerület katolikusságának számbeli növekedését leginkább Sepsiszentgyörgyön figyelhetjük meg, ahol a 20. század végén négy templom épült fel a hozzájuk rendelt egyházközségek számára: a Csíki utcai Szent Gellért Plébánia (1990), az Állomás-negyedi Szent Benedek Plébánia (1992), az örköi Mária Világ Királynője (1996) és az Olt-negyedi Krisztus Király Plébánia (2007). Sajátosság-kuriózuma az esperesi kerületnek a feketehalmi egyházközség, amely – a gyulafehérvári egyházmegyében egyedüliként – ökumenikus templommal rendelkezik. Az istenházát a katolikus, a református és a magyar evangélikus felekezetek közös használatára tervezték és építettek. Brassóban a katolikusok számbeli gyarapodására az iparosodás felgyorsulása következtében került sor.

Számukra a meglévő, Kolostor utcai főplébánia mellé még két új egyházközséget hoztak létre: a Zajzoni úton fekvő Bolonyait (1973)¹⁰ és az Astra negyedit (2000).

Az esperesi kerület létrejöttének előzményei

A *Sepsi-barcasági főesperesi* kerület mai formájában a 20. század folyamán jött létre, a *Barcasági dékánásból* alakult *Barcasági*, valamint a *Sepsi-miklósvári esperesi kerület* egyesítéséből.

A dékánás (*decanatus*) a Barcaság területén fekvő szász egyházközségek igazgatási formája volt, amelynek létrehozása egybeesik a német lovagrend betelepítésével (1211). A rend önálló államalapítási kísérlete kudarcot vallott, 1224-ben el kellett hagyniuk Erdélyt, de a dékánás egyházigazgatási formaként a szász telepesek körében tovább élt. A német nyelvű népcsoport erőteljes egyházi autonómiára tett szert az erdélyi püspökkel szemben, majd az esztergomi érsek fennhatósága alá kerülve, igen fontos egyházkormányzati jogokat is szerzett.¹¹ A reformáció idején a katolikus dékánátus és a hozzátartozó települések lutheránussá váltak. Ugyancsak az új hit valamelyikét követték a baróti kivételével a sepsi esperesi kerület plébániái. Az erdővidéki település egyházkormányzati szempontból a Felső-Háromszéken katolikusnak maradt „szentföldi” falvakat összefogó *Háromszéki esperességhez* került. Az erdélyi és így a csekély számú alsó-háromszéki katolikusok vallásgyakorlatában az osztrák berendezkedés hozott kedvező fordulatot. Az 1691-ben kiadott *Diploma Leopoldinum*, valamint annak 1693-ban történt kiegészítése értelmében a katolikusok szabadon építhettek templomot, fiaikat papok nevelhették. A katolikusoknak kedvező Habsburg-egyházpolitikában hű szövetségesre találtak a főként ferences káplánt tartó főurak, akiknek

⁷ PÉNZES Lóránd 2009a, 1.

⁸ Filiát, vagyis leányegyházközséget olyan település képez, amelynek nincs saját lelkesze, ügyvitele, hanem valamely szomszédos egyházközség plébánosa látja el híveit.

⁹ Benedek Simon – szerzetbeli nevén Fidél atya – 1907. október 3-án született, az Udvarhely vármegyei Székelyszentléleken. A gimnáziumi tanulmányait Székelyudvarhelyen kezdte, majd 1923. szeptember 12-én a mikházi kolostorban belépett a rendbe. A középiskolai tanulmányait Csíksomlyón fejezte be, majd 1927-től teológiát tanult a rend vajdahunyadi rendházában. 1929. június 27-én fogadalmat tett, majd következő év decemberében pappá szentelték Gyulafehérváron. Papi pályafutását Brassóban kezdte, 1933-ban Csíksomlyón kinevezték a Collegium Seraficum prefektusává. 1939-ben Kolozsváron a rendtartomány titkárá és a ferences harmadrend tartományi igazgatója lett. Rendszeresen foglalkozott történelemtudománnyal is: Jakó Zsigmond és Kelemen Lajos professzor irányítása alatt 1945-ben védte meg a *Tatárbetörés Csíkban 1651-ben* című doktori

dolgozatát a Bolyai Egyetemen. 1948. június 24-én választották meg az erdélyi rendtartomány provinciálisának. Mivel az államvezetés politikája eredménytelen maradt, és nem sikerült a ferences rendet bevonnai a békepapi mozgalomba, megkezdődött a rend tagjainak megtörése. 1951. augusztus 20-án a rend tagjait a máriaradnai rendházba gyűjtötték össze, majd Dés, Eszternek és Körösbánya rendházaiba szórták szét, bepecsételve személyijükbe a D. O. kényszerlakhely megnevezést. Mivel a rend felszámolásában nem volt hajlandó a hatalommal együttműködni, 1961. június 26-án letartóztatták, és vizsgálati fogságba a szamosújvári börtönbe vitték. 1964 augusztusában amnesztiával szabadult. Visszatért a dési rendházba, de ott továbbra is zaklatták. Ezért 1967. augusztus 10-én a háromszéki kis településre, Zalánba költözött. Innen 1971-ben Málnásfürdőre került, hogy szívgyengeségét kezeltesse és a híveket ellássa. 1979. május 26-án halt meg, a csíkszentimrei mofettában. (SAS Péter 2004.)

¹⁰ NAGY György Attila 2009, 3.

¹¹ HEGYI Géza 2018, 10.

hathatós támogatásával alakultak újra a katolikus egyházközségek. Elsőként a Kálnoky család birtokközpontjának számító Miklósváron (1715)¹² és Kőröspatakon (1781), majd a Henter család ősi fészken, Szentivánban (1724).¹³ A fenti települések egy alsó-háromszéki vagy barcasági katolikus esperesség hiányában a főként felső-háromszéki egyházközségeket magába foglaló *Háromszéki esperesség*hez tartoztak, amelynek főesperesei Kézdiszék tekintélyesebb egyházközségeinek éléről kerültek ki.

Az 1753-as papi összeírás szerint a következő plébániák tartoztak a Tamási György altorjai plébános kézdi-orbai főesperes igazgatása alatt álló *Háromszéki esperesség*hez¹⁴: Altortja, Kézdiszentlélek, Polyán (Kézdiszentkereszt), Esztelnek, Lemhény, Ozsdola, Imecsfalva, Szentkatolna, Gelence, Futásfalva, Szárazpatak, Szentiván, (Szentivánlaborfalva) Barót, Miklósvár, Bereck, Nyújtód. Az összeírás megjegyzi, hogy Illyefalva a pálosok, Kanta a konventuális, minorita ferencesek adminisztrálása alatt állt. Brassó az obszerváns ferencesek és a jezsuiták missziós területét képezte, Fogarason pedig ismét konventuális ferencesek tevékenykedtek.¹⁵ Az 1761-es egyházmegyei sematizmusban a fenti egyházközségek mellett megjelent a jezsuiták alapította türkösi egyházközség is,¹⁶ amely szintén a hozzá legközelebb fekvő *Háromszéki esperesi kerülethez* tartozott.¹⁷ Az 1788-ban nyomtatásban megjelent papi névtárban a *Miklósvári főesperességet* a *Fogarasi kerülettel* egyesítettnek (*Archi Diaconatus Miklosváriensis cui unitus est Districtus Fogarasiensis*) írták le, Beldi János brassói főesperes plébános vezetésével és az alábbi, hozzá tartozó Brassó, Barót, Fogaras, Miklósvár és Türkösi plébániákkal, valamint Bodza, Tömös és Törösvár vesztegintézeti káplánságokkal.¹⁸ Az összeírásban a Kún Mihály kézdipolyáni plébános-főesperes, kanonok vezetése alatt álló *Háromszéki főesperesség* (*Archi-Diaconatu Háromszékiensi*) is szerepelt, amely ezúttal már két alesperességre, helyesebben kerületre (*districtus*) oszlott: a *Felső-Háromszéki kerületre* (*in districta Háromszék superiori*) és az *Alsó-Háromszéki kerületre* (*in districtu Háromszék inferiori*). A *Felső-háromszéki kerület*be tartozónak jegyezte Illyefalva, Kőröspatak, Málnás, Szentiván egyházközségeket, valamint a ferencesek által ellátott Zabola és Bodola káplánságokat, míg az *Alsó-háromszéki*

*kerület*be leírása alapján Polyán, Altortja, Bereck, Esztelnek, Futásfalva, Gelence, Imecsfalva, Kanta, Lemhény, Nyújtód, Ozsdola, Sársfalva, Szárazpatak, Szentlélek, Szentkatolna és Zágon egyházközségek tartoztak.¹⁹ A sematizmus szerkesztője felcserélte ugyan az Alsó- és Felső-Háromszék megnevezést, de a katolikus közösségeket az őket ellátó papokkal együtt helyesen vette számba.

Veszely Károly egyháztörténész-pap szerint az alsó-háromszéki katolikus plébániák gyarapodásával a miklósvári kerület 1780-ban, a sepsi kerület pedig 1802-ben vált ki a *Háromszéki esperesség*ből, és a 18. század utolsó évtizedére újjáalakult *Barcasági dékánshoz* kapcsolódott.²⁰ A csatlakozás nem történhetett meg korábban, mivel a brassói plébánia az 1680-as évektől a jezsuiták igazgatása alatt állt, a rend 1773-ban bekövetkezett felszámolásáig. A szerzetesek pedig főesperesi minőségben nem lehettek vezetői a térség katolikusainak,²¹ ezért tagolódtak be a Brassó vonzáskörzetében és Alsó-Háromszéken újjáalakult egyházközségek a felső-háromszéki plébániákat magába foglaló *Háromszéki esperesi kerület*be. Az egyházmegye ezen adminisztrációs területe ezen túl a *Barcasági dékánshoz* és (*sepsi-*)*miklósvári főesperesség* (*Decanatus Barcensis et Arhidiaconatus Sepsi atque Miklósvár*) név alatt működött. A brassói plébánosok az egyházközség vezetésével párhuzamosan átvették az újjáalakult *Barcasági dékánshoz* irányítását is. Arcképcsarnokuk a brassói központi plébánia ebédlőjének falán is megtekinthető: Beldi János brassói plébános 1780–1790, Apor József brassói plébános, báró, kanonok 1790–1793, Vizi Ferenc brassói plébános 1793–1804, Lamásch József 1804–1835, Kovács Antal 1835–1857, Möller Ede 1859–1900.²² Az egyházigazgatási egység megnevezését is elérte a kommunizmus szele, az 1950-es évek elején *Sztálin város esperesi kerület* névre keresztelték. A 2022-ig használt *Sepsi-barcasági esperesség* megnevezés a 20. század utolsó évtizedében alakult ki, utalva az ide tartozó plébániákat magába foglaló két történelmi térségre. Az egyházi élet súlypontja egyértelműen Alsó-Háromszékre került, ezért az esperesi hivatal is áttette székhelyét 2004-ben Sepsiszentgyörgyre. Napjainkra a kerület elnevezését a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Hatóság a történelmi elnevezéssel szakítva Kovászna-brassói kerületre változtatta.

¹² A templomfoglalás történetéről lásd CSÁKI Árpád 2017.

¹³ A templomfoglalásnak minősített eseményről lásd PÉNZES Lóránd 2009b.

¹⁴ *Sedes sicalialis Háromszék*.

¹⁵ GyFL, Fond I, 1/a, Püspöki iratok, *Regesta cleri 1753*, 54/1753.

¹⁶ TÓZSÉR László: A türkösi római katolikus plébánia története IV., in *Közművelődés* 1897. szept. 25, XX/39, 304–305.

¹⁷ BÁRTH János 2008, 17.

¹⁸ BeCcTr 1788, 17.

¹⁹ Uo., 17–18.

²⁰ VESZELY Károly 1860, 375.

²¹ Az önálló erdélyi fejedelemség korában volt rá példa, hogy szerzetesek egyházi méltóságot töltöttek be, így Szalainai István bosnyák szerzetes vikárius, Damokos Kázmér csíksomlyói ferences titkos püspök és vikárius is volt.

²² Uo.

*A Sepsi-barcasági esperesi kerület
a 19–20. században*

A reformáció idején a megszűnt katolikus püspökség és káptalan szerepét a hívek irányításában a papok által választott egyházi előljárók, az esperesek vették át. Így különleges szerepekhez is jutottak, például házassági ügyekben is ítélezhettek. Bethlen Gábor fejedelem a püspök nélkül maradt katolikusok vezetésére vikárius megválasztását engedélyezte, mely az esperesek vezető szerepének elhalványodásához vezetett. Az erdélyi püspök 1715-ös visszatérését követően az esperesek hatásköre csökkent. Az 1717-es csíksomlyói zsinaton kijelentették, hogy az esperes válási ügyekben nem ítélt, papokat hivatali tiszttségükben fel nem függeszthet. Ezt követően feladatát főként az egyházközségek látogatása és a hívek lelki életéről szóló jelentéstétel képezte.²³ Hatáskörét a későbbiekben több rendeletben is szabályozták: az 1858. évi esztergomi, majd az 1863. évi kalocsai tartományi zsinaton,²⁴ Erdélyben az 1913-as egynapos egyházmegyei zsinaton elfogadott rendelkezés²⁵, majd a Vorbuchner Adolf segédpüspök által 1937. december 28-án adott részletes munkaköri leírás.²⁶ Mindegyikben közös jellemzőként ismétlik: az esperes az Egyházmegyei Hatóság képviselője, a „megyéspüspök bizalmi embere és segítője”, akit a főpásztor tetszés szerint nevezhet ki, és bármikor, indoklás nélkül felmenthet. A szabályzat szerint a kinevezése után, de hivatalba lépése előtt le kellett tennie a X. Pius pápa által 1910-ben elrendelt antimodernista esküt,²⁷ melyre a Katolikus Egyházat megreformáló II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) rendelkezéseig minden egyházi hivatalos vállaló személyt, így a papokat is kötelezték. Ezt követően már a hivatali eskü letétele következett, majd a főesperesi székhelyén sor került az ünnepélyes beiktatásra. A főesperes felügyelte a kerületi papság lelki-erkölcsi életét, így

lelkigyakorlatait, havi szentgyónásukat, lelkipásztori tevékenységüket, és ezekről készült jelentéseiben tájékoztatta a püspököt. Az Egyházmegyei Hatóság végrehajtó szerveként gondoskodott a püspöki intézkedések betartásáról, és közvetített a plébániahivatalok és a fentebb említett intézmény között. Ennek a közvetítésnek a célja az volt, hogy bizonyos ügyeket felülvizsgáljon és véleményezve Gyulafehérvárra továbbítsa. Ez leginkább a vagyoni jogi ügyekre vonatkozott (eladás, bérbeadás, építés, javítás, fizetések, költségvetések, leltárak), de a plébániai hivatali ügyvitel is (relációk, anyakönyvi másodpéldányok, átadási jegyzőkönyvek elküldése) ide tartozott. A kerületi jegyző kíséretében évente legalább egyszer a kerület minden plébániáján egyházlátogatást végzett, melynek eredményeiről beszámolt az erdélyi püspöknek. Belső egyházi és joghatósági ügyekben a püspök megbízottjaként és segítőjeként tevékenykedett. A kerülethez tartozó papokat koronagyűlésre hívta össze, az ott elhangzottakról, határozatokról a püspököt értesítette.²⁸

Amint fentebb említésre került, a 18. századi katolikus restaurációt követően a Sepsi-barcasági főesperesség központja a brassói plébániára került át. Magyarázható azzal, hogy Erdély déli részén ez a város mindvégig adminisztrációs és közlekedési csomópont volt, de azzal is, hogy a brassói plébánia tudta viselni a főesperesi központtal járó anyagi kiadásokat, és képes volt megfelelni az egyházi központtá válás feltételeinek (megközelíthetőség, helyiség a papi gyűléseknek stb.). Döntő jelentőségű volt az a tény is, hogy az Erdélyi Római Katolikus Státus által fenntartott fiúgimnázium,²⁹ illetve a ferences nővérek működtette leánygimnázium miatt oktatási központ jellege is volt. Az egyházközség plébánosai kevés kivételtől eltekintve magasan képzett, rátermett lelkipásztorok és vezetők voltak. A levéltári forrásokat lapozva kiderült, hogy a plébánosok egészségügyi állapotuk

²³ BÍRÓ Vencel 1940, 120.

²⁴ GEISZ Antal 1910, 239.

²⁵ SsdTr 1913, Cap. III. Arhidiaconis, 6–16. §.

²⁶ FeSz 1938.

²⁷ Antimodernista eskü szövege: A hitvallás megismétlése után az eskütevő a következőket mondta: „a legteljesebb mértékben elvetem a dogmák fejlődéséről szóló eretnek koholmányt, mely szerint ezek értelmezése a kor szerint változhat, s eltérhet attól, amit az Egyház azelőtt megfogalmazott. Ugyancsak elvetek minden tévtant, mely a Krisztus menyasszonya által hirdetett és általa hűen megőrzött tudást egy filozófiai koholmánnyal vagy az emberi tudat egy másik termékével – mely emberi igyekezettel folyamatosan alakul ki, és a jövőben is végtelen fejlődésen megy át – akarja helyettesíteni.” Végezetül kijelentette: „Ézért a legnagyobb eltökéltséggel életem utolsó leheletéig szilárdan fogom magam tartani az atyák hitéhez, az igazság biztos karizmájához, mely a püspöki hivatal apostoli utódlásában van, volt

és lesz mindig; és nem azt vallom, ami a különböző korok képzettségének megfelelően jobbnak és alkalmasabbnak tűnhetne, hanem az atyák hitéhez ragaszkodom, melyet soha más módon nem fogok hinni, soha más módon nem fogok értelmezni, mint a kezdetektől fogva az apostolok által prédikált abszolút és változtathatatlan igazságot.” (AmE 1910.)

²⁸ FeSz 1938, 9.

²⁹ Az Erdélyi Római Katolikus Státus az erdélyi római katolikusok autonóm intézménye, amely 1653-ban alakult meg a katolikus főurakból, hogy a püspök nélkül maradt katolikusok ügyét képviselje az országgyűléseken. Az intézmény Mártonfi György püspök kinevezését követően is fennmaradt, vagyonát földbirtokokba, ingatlanokba és értékpapírokba fektette, melyek jövedelméből egyházközségeket és felekezeti iskolákat segélyezett, illetve patinás gimnáziumot építtetett és tartott fenn Brassóban, Székelyudvarhelyen, Gyulafehérváron, Kolozsváron, Marosvásárhelyen és Kézdivásárhelyen.

vagy a földrajzi távolság miatt a főesperesi teendőket gyakran átruházták a kerület más plébánosaira. A helyettes vagy alesperesi minőségben, tevékenykedő papok sok esetben a távoli Barótról vagy az esperességi plébániáihoz közelebb eső Sepsiszentgyörgyről látták el a főesperesi hivatalviseléssel együtt járó tényleges feladatokat. A kerületben működő egyházi iskolák ellenőrzésével és irányításával megbízott tanfelügyelői állást is rendszeresen elválasztották a főesperesi hivataltól és legtöbbször az alsó-háromszéki plébánosokra bízták ennek betöltését. Indokoltá tette a háromszéki plébános kinevezését az espereskerületi tanfelügyelői székbe a gyakori iskolalátogatások végzése, a vármegyei tanfelügyelőséggel való közvetlen kapcsolattartás szükségessége. A városi rangja, gazdasági ereje miatt elsőbbséget élvező Brassó földrajzi fekvése miatt jelentős hátránnyal szembesült. Mivel a kerület peremvidékén feküdt,³⁰ még a 19. századi közlekedési viszonyok között is nehézkessé, lassúvá vált a plébániák igazgatása. Így alakulhatott ki az a gyakorlat, hogy a brassói főesperesek sok esetben csak a templom- és harangszentelésekre érkeztek az egyházközségekbe, mondhatni tiszteletbeli főesperesi szerepet töltöttek be.³¹

A 20. század első évtizedeiben az erdélyi egyházmegye gróf Majláth Gusztáv Károly püspöksége alatt (1897–1938) virágkorát élte. A művelt, széles látókörű püspök az egyházmegye megreformálását tűzte ki célul, melyet nem csupán főpásztori rendeleteivel, hanem a hívei és papjai életében való tevékeny jelenléttel kívánt megvalósítani. Családi vagyonából jelentős összegeket adományozott az egyházmegye felvirágoztatására, hozzájárulása révén új egyházi épületek emelkedtek, vagy régiek újultak meg. Magánvagyonát is egyházi szolgálatba állította, így abból épült többek közt a szentivánaborfalvi felekezeti iskola is.³² A főpásztor dinamizmusa széles körben éreztette hatását. Egyházmegyéjét járva támogatta az iskolákat, szociális intézményeket hozott létre, a századfordulón uralkodó szabadelvű, egyházellenes légkört elutasítva, a lelki élet felvirágoztatására törekedett. Papjai számára évente kétszer rendszeresítette a lelkigyakorlatokat, oltáregyleteket szervezett, általánossá tette a gyakori szentáldozást, támogatta

a keresztény sajtót.³³ A rászoruló diákok tanulását egyéni segélyekkel tette lehetővé, nevelő tevékenysége miatt kiérdemelte a „diákok püspöke” elnevezést. 1913-ban összehívta az egynapos egyházmegyei zsinatot, amelyben megtárgyalták az érvényben levő egyházi rendelkezéseket, azokat új lelkesedéssel töltötték meg. A püspök hangsúlyozta, hogy nem „sekrestyés papokra” van szükség, hanem a nép között mozgó és élő lelkipásztorokra.³⁴ A főesperesek a püspök rendelkezéseit figyelembe véve irányították kerületüket. Az alábbiakban az egyházkerület működésének dinamizmusát a főesperesek hivatalviselési ideje szerint mutatom be. (A főesperesek és esperes tanfelügyelők névsorát az 1. melléklet tartalmazza.)

Möller Ede, 1859–1900

Pápai prelátus, apát, főesperes-plébános, a Státus Igazgatótanácsának tagja, a brassói Római Katolikus Főgimnázium püspöki biztosa, a Ferenc József Rend Lovagja.

1825-ben született, a Gyulafehérvárral egybeépült Marosportuson. Teológiai tanulmányait 1844–1847 között Bécsben, a Pázmáneum növendékeként végezte. 1848-ban történt pappá szentelése után Gyulafehérváron tanár, egy év múlva ugyanott káplán és a teológusok lelki vezetője. 1850-től Nagyszébenben segédlelkész, majd három évvel később itt tanárként is tevékenykedik. 1858-ban került Brassóba plébánosnak, 1859-től 1900-ban bekövetkezett haláláig a *Barcasági dékánosság és sepsi-miklósvári kerület* főesperese.³⁵

Lelkipásztori munkájában a híveiben és választmányában kétnyelvű egyházközség nyelvi viszállyai között az egyensúly megteremtésére törekedett.³⁶ Nemzeti értékekhez való ragaszkodása a Brassóban állomásozó 24. honvédszászlóalj 1873. évi zászlószentelésén, magyarul elmondott beszédéből is kiviláglik.³⁷

Az 1880-as évektől egyre betegesebb főesperes-plébános nehezen mozdult ki Brassóból. Az esperesi feladatkörök egy részét, főként mikor utazásról volt szó, a jelentéstétel kötelezettsége mellett átruházta Kovács Simon sepsiszentgyörgyi plébánosra, tiszteletbeli főesperesre (1879–1888).³⁸ Főesperessége alatt megerősödött a felekezeti oktatás a kerületben. 1892-

³⁰ Tőle nyugatabbra – a megszünt felsőtömösi plébániát leszámítva, csupán Tömös, Töröcsvár/Zernyest feküdt.

³¹ Illyefalván 1869-ben a főesperes Fogarassy Mihály püspök mellett részt vett a harangszentelési szertartáson.

³² Napjainkban a kultúrházként működő épület Gróf Majláth Gusztáv Károly Közösségi Ház néven állít adományozójának méltó emléket.

³³ BÍRÓ Vencel 2003, 194–198.

³⁴ MARTON József 1993, 145–146.

³⁵ FERENCZI Sándor 2009, 350.

³⁶ A szász hívek gyakran sérelmezték, ha német nyelven a miséket csak a káplánok mutatták be.

³⁷ „A zászlószentelési ünnepségen a magyarok körében közfelháborodást okozott brassói főbíró tette, aki nem a király hanem a császár nevében ütötte bele zászlórúdja a szeget. A magyarokat ért sérelmek az ünnepséget követő díszében is folytatódtak, ahol a helyszíni tudósító szerint magyar ember nem mondhatott pohárköszöntőt.” (Nemere, III/36, 1873. máj. 6., 139–140.)

³⁸ GyFL SGyL, Spl, 185/1896.

ben Sepsikőröspatakon gróf Kálnoky Félixné nagylelkű adományával leánynevelő intézetet alapított,³⁹ amely 1948-as megszüntetéséig a szatmári irtalmas nővérek vezetése alatt állt. Möller nevéhez köthető a kerület papjait összehívó koronagyűlések bevezetése, megelőzve egy évvel a papi gyűlések tartását előíró püspöki rendeletet. Az első 1881. május 27-én tartották, Brassóban.⁴⁰ Ezt követően a papok évente rendszeresen összegyűltek a brassói Státus-gimnázium rajztermében vagy a sepsiszentgyörgyi Állami Tanítóképző dísztermében,⁴¹ hogy hivatali vagy lelkipásztori témát vitassanak meg.⁴² A gyűlésekről készült jegyzőkönyvek azonban csak szórványosan maradtak fenn az egyházközségek levéltárában.

Hivatalviselése idején három templomot is emeltek. Sepsikőröspatakon a középkori templomot építették újjá, a szentély falainak a meghagyásával. Az 1859–1868 között elkészült templom külön értéke a szentély falain megtalált, Háromkirályokat ábrázoló freskósor. A 19. században Mikóújfaluhoz tartozó Sepsibükszádon 1867-ben, *Nagyboldogasszony* tiszteletére emeltek templomot a megnövekedett katolikus közösségnek, gróf Mikó Miklós hathatós segítségével.⁴³ Ugyancsak a kiegyezés évében kezdtek el Illyefalván a „gödörben” álló templom építését, amelyet a következő évben Möller főesperes szentelt fel a *Fájdalmas Szűzanya* tiszteletére.⁴⁴

Neuhrirer Ödön, 1901–1908

Apátplébános.

1868-ban született, Brassóban. A gimnáziumot szülővárosában és Gyulafehérváron végezte. Pap-pá szentelésére 1891-ben került sor, ezt követően

Nagyszebenben és Kolozsváron teljesített kápláni szolgálatot. Innen választották meg 1901-ben szülővárosának megüresedett plébánosi állására, ahol hét évig teljesített szolgálatot. Elődeihez hasonlóan, őt is apát címmel tüntették ki, de velük ellentétben (feltehetően fiatal kora miatt) ő nem vette át az esperesi kerület vezetését. Lelkipásztorkodása alatt a főesperesi székhely ideiglenesen Barótra került, ahol Máthé István alesperes-plébános látta el a főesperesi teendőket. Neuhrirer 1908-ban lemondott a plébánia vezetéséről, mivel a püspök Gyulafehérvárra rendelte, ahonnan ugyanazon évben Amerikába távozott. Johnstowban hunyt el, 1925 decemberében.⁴⁵

A fenti időszakban az esperesi kerület életében két központú vezetés valósult meg. Máthé István baróti és Fejér Manó sepsiszentgyörgyi plébánosok között osztódtak meg a kerület vezetésének teendői. A nagy háború kitörését megelőző évek a lelki és anyagi építkezés évei voltak a kerület plébániái számára. A katolikusok autonóm intézményének, az Erdélyi Római Katolikus Státus vallásalapjának hathatós támogatásával több településen is építettek új, illetve bővítettek régi templomot. Sepsiszentgyörgyön 1901-re készült el a korábbi templom hajójának a felhasználásával az új templom,⁴⁶ Gidófalván 1905-ben impozáns kápolnát építettek,⁴⁷ négy évvel később Uzonban készült el a „kápolnaszerű templom” a Státus vallásalapjából, az egyházközség saját tőkéből és a hívek adományából.⁴⁸ Ugyanebben az évben Miklósváron is új istenházát emeltek a korábbi, már használhatatlan templom helyére.⁴⁹

1908 végén a brassói plébánia éléről váratlanul távozó Neuhrirer helyébe a püspök Meisel Józsefet

³⁹ PÉNZES Lóránd 2010a, 323–339; Uő 2012a, 19–26.

⁴⁰ GyFL SGyL, Bpl, *Plébániai iktatott iratok*, 59/1884.

⁴¹ Uo., 407/1883.

⁴² Általános témák: a kerület híveinek katolikus élete, a vallásoktatás kérdése, egyes házasságok ügyei, filiák pasztorációja, stb. Az 1908 tavaszán tartott koronagyűlésen például a kezdeményező Tunyogi Csapó Endre mikóújfalusi plébános a katolikus sajtóról tartott előadást, 1912-ben Korbuly Ignác baróti lelkész az elhagyott gyermekek védelméről értekezett. A koronagyűléseken világi előadók is megfordultak, így az 1912. október 30-án tartott koronagyűlésen Künnle Ilus *Oltáregylet a társadalomban* címmel tartott előadást. A koronagyűléssel összekötött értekezletet Te Deum elnéklésével és szentségimádással zárták. Az 1913-as koronagyűlésen Brassóban az egyházmegyei zsinatra való előkészületek is zajlottak: a kerület papjai referáltak a témákról. A háborús helyzetre való tekintettel, az 1916. és 1917. évek őszi és tavaszi koronagyűlései is elmaradtak.

⁴³ BERNÁD Rita 2009, 193, 196.

⁴⁴ GyFL SGyL, Ipl, *Historia Domus*, 31–32.

⁴⁵ FERENCZI Sándor 2009, 356.

⁴⁶ Az építkezés 33 071 koronába került, amelyből a Státus vallásalapja 24 000 korona építkezési segílyt folyósított. (PÉNZES Lóránd 2011, 65–76.)

⁴⁷ A 20. század elején Sepsikőröspatakhöz tartozó Gidófalva 7500 korona építkezési segílyt kapott a Státus vallásalapjától a kápolna felépítésére. Korábban Majláth püspök adományozott két harangot a kis katolikus közösségnek. A kápolna megáldását Fejér Manó sepsiszentgyörgyi esperes-plébános végezte. (GyFL SGyL, Kpl, *Historia Domus*, II, 30–33.)

⁴⁸ A 17 491 korona építkezési költséghez a Státus vallásalapjából 10 000 koronát fizettek ki. Csupán az összehasonlítás kedvéért jegyezzük meg, hogy a Vallásalap az 1907. évben összesen 77 352 korona építkezési segílyt nyújtott az erdélyi egyházi építkezésekre. A támogatások folyósításának rendes gyakorlata az volt, hogy az építkezési költségeket általában öt éves részletekben fizették ki, de Uzon esetében, az építkezés sürgős voltára való tekintettel, kivételt tettek. A Vallásalap a templom- és plébániai lakás építési szükségletek 20%-át tudta csak fedezni, ezért gazdasági épületekre segílyt nem adott. (GyFL, Fond I, 1/a, 5678/30.1906, 924/30.1907; GyFL SGyL, Spl, 192/1909.)

⁴⁹ A 24 706 korona építkezési költségből 23 950 koronát a Státus vállalt magára, a fennmaradó összeget a hívek adománya tette ki. A templom felszentelését Máthé István baróti esperes végezte. (GyFL SGyL, Bpl, *Iktatott iratok, A miklósvári római katolikus hitközség templomáról, paplakáról, iskoláról, kántori és harangozó lakásról s ezek felszereléséről felvett és megvizsgált leltár, 1922.*)

rendelte adminisztrátornak, aki a papválasztó joggal felruházott közösség választása után a püspöki kinevezést is megkapta.⁵⁰

Meisel József, 1908–1920

Apátplébános, főesperes.

1870. szeptember 11-én született, Nagyszébenben. A gimnáziumi tanulmányait szülővárosában, a teológiát Gyulafehérváron végezte. 1895-ben történt pappá szentelése után Segesváron szolgált. Innen választotta meg 1908 végén a brassói közgyűlés plébánosnak a magyarul, németül, románul és egy keveset oroszul is beszélő papot. Az I. világháború végén Magyarországra távozott, 1920. február 8-án bekövetkezett haláláig Pápán volt plébános.⁵¹

Brassóba történt kinevezése után két évvel a kerület vezetésével ideiglenesen a gazdag papi tapasztalattal rendelkező Tódor József szentivánlaborfalvi plébánost bízta meg, alesperesi minőségben.⁵² Egy év múlva a hivatali szék helyébe visszakerült Brassóba. Helyettese ezúttal Szélyes Dénes főgimnáziumi tanár lett, aki korábban esperes-tanfelügyelőként is működött.⁵³

A 20. század elején az egyesületi élet virágzott a plébániákon. Az országos szinten központosított alakulatok itt is működtek, főként a nők számára alapított Rózsafüzér-társulatok és az Oltáregyletek voltak a népszerűek. Utóbbiak közül az első ilyen egyesület 1898-ban, Majláth püspök közbenjárására jött létre, Gyulafehérváron, kettős céllal. Egyrészt tagjai körében az igazi vallásosságot kívánta terjeszteni, másrészt munkájukkal a szegényebb templomok felszerelését kívánták gyarapítani. Ugyanakkor havi gyűlések tartásával, kiállítások és lelkigyakorlatok megszervezésével is ápolták a katolikus öntudatot. A férfiak számára 1921-ben jött létre az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség, azzal a céllal, hogy felébressze az Egyházhoz való hűséget, az önszertartást, és előre mozdítsa a karitatív munkát.⁵⁴ A helyi szervezetek megalakítására azonban még öt évet várni kellett a kerületben.⁵⁵ A kerület plébániáin a következő egyesületek működtek: Baróton: Oltáregyesület, Ifjúsági Egyesület, Rózsafüzér-társulat; Brassóban: Mária Kongregáció, Jótékonyági Egyesület, Katolikus Nőegyesület, Rózsafüzér-társulat, Mária-társulat, Népszövetség, Egyházi Énekkar, Oltáregyesület; Illyefalván: Katolikus Népszövetség; Kőhalomban: Oltáregyesület; Sepsikőröspatakon: Ka-

tolikus Népszövetség, Mikóújfaluban: Népszövetség, Rózsafüzér-társulat; Sepsiszentgyörgyön: Katolikus Népszövetség, Oltáregyesület, Rózsafüzér-társulat; Miklósváron: Oltáregyesület és Rózsafüzér-társulat; Szentivánlaborfalván: Katolikus Népszövetség, Rózsafüzér-társulat; Töröcsváron: Rózsafüzér-társulat; Türkösön: Katolikus Népszövetség és Oltáregyesület szolgálta a hívek lelki életének fejlődését.⁵⁶ (Az egyesületek tagjainak létszámát – az 1920. évi kimutatást – a 2. melléklet tartalmazza.) Az ifjúság és a férfiak számára az énekkarok jelentették az egyházközségi életbe való bekapcsolódás legkézenfekvőbb lehetőségét, így néhány kisebb szórványplébániát leszámítva, mindenhol a kántor által vezetett énekkar működött. (Az énekkarok 1928. évi kimutatását a 3. melléklet tartalmazza.)

Meisel apátfőesperes következetes vezetőként irányította a rábízottakat. Az évente kötelező esperesi látogatásokat az egyházközségek életének előmozdítására használta. Az 1913. évi, kerületben végzett vizitáció alkalmával számtalan mulasztást tapasztalt, ezek pótlására körlevélben figyelmeztette a plébánosokat. Az egyházi ruhák, oltárterítők gondozatlanok, az egyházi épületek karbantartása hiányos – különösen a cserepek pótlását hanyagolták el, sok templomból hiányzik a gyóntatószék, vagy nem teljes a felszerelésük –, sorolta. Az irodai tennivalók végzésére is fokozottabb figyelmet kért. Sürgette a historia domusok rendszeres vezetését, az anyakönyvekhez a névmutatók elkészítését, a pénztári naplók bekötését, a pénzmozgások nyugtával történő kísérését. Kérte, hogy az egyházközségek jótevőiért mondott alapítványi szentmisék végzésének időpontjait a sekrestyékben függesszék ki, és ugyanitt vezessenek olyan könyvet a lelkipásztorok, amelyekben a prédikációk fontosabb gondolatait jegyzik le.⁵⁷ A hiányosságok pótlására azonban nem mindenhol került sor, mivel a nagy háború kitörésével a megszokott egyházközségi életét is felborult a településeken. Az első évben még csak szentségimádásokat és virrasztásokat tartottak a háború kedvező kimenetelért,⁵⁸ óvintézkedéseket tettek. A püspök leiratban közölte, hogy az anyakönyveket és a fontosabb egyházi értékeket az egyházközség területén kell biztonságba rejteni. Ha erre nincs lehetőség, akkor azokat a menekülő lelkész vigye magával.⁵⁹ Ezért újból összeírták a legfontosabb iratokat, textíliákat és kegytárgyakat.⁶⁰

⁵⁰ GyFL SGyL, Bpl, *Meisel József önéletrajza*, 1901. máj. 5.

⁵¹ FERENCZI Sándor 2009, 342.

⁵² GyFL SGyL, Spl, 136/1910.

⁵³ Uo., 183/1920.

⁵⁴ MARTON József 2008, 105–111.

⁵⁵ *Mit akar az Erdélyi Római Kath. Népszövetség* (GyFL SGyL, Spl, 62/1926 v. – a továbbiakban a levéltári rendezés során vis-

szasztott iratokat *v*-vel jelöljük).

⁵⁶ GyFL SGyL, Spl, 29/1926.

⁵⁷ Uo., 66/1913.

⁵⁸ GyFL SGyL, Kpl, 94/1914.

⁵⁹ GyFL SGyL, Spl, 120/1916.

⁶⁰ Lásd a baróti, mikóújfalusi és kőröspataki egyházközség tulajdonát képező fontos értékekről készített leltárakat. (Uo., 8/1917 v.)

1917-ben a főpásztor ismét megismétli a legfontosabb egyházi értékek védelmére kiadott utasítását, hangsúlyozva, hogy ezek biztonságos megőrzése háborús helyzetben is a plébános kötelezettsége.

Az egyházi főhatóság több alkalommal kérte a plébánosokat, hogy buzdítsák híveiket a hadikölcsönök jegyeztetésére, mivel ezen hazafias cselekedettel az ország gazdaságának fenntartását segítik.⁶¹ Ennek megfelelően, a legtöbb egyházközségben a szentmise és más ájtatos alapítványok tőkéit hadikölcsön-kötvényekbe fektették. Sajnos ezek az impériumváltással elvesztették értéküket.

Az egyházközségek anyagi helyzete is a háborús helyzetnek megfelelően alakult. A képét legjobb esetben is csak fele részben fizették be a hívek, a másik részére nem is volt kilátás. A túlélés éveit voltak ezek. A felekezeti iskolákban tanítók jóval alacsonyabb fizetésben részesültek, mint az állami intézményekben dolgozó társaik, ezért az *Országos Katolikus Tanügyi Tanács* a Parlamentben kezdeményezte a fizetések és különféle segélyek azonos módjának megállapítását az állami és nem állami tanítók esetében.⁶² Örömmel volt az ürömben, hogy 1915-ben a nagyszombati ferencendi nővérek által fenntartott tanítóképző igazgatója, dr. Bilinszky Lajos leánynevelő intézetet hozott létre Sepsiszentgyörgyön a Székely Károly plébános által átadott plébániaépületben. Az erőteljes protestáns ellenszélben létrejött *Sancta Maria-Intézetet* az alapító a mallersdorfi ferences nővérekre bízta, akik árvaházat, óvodát, elemi leányiskolát, gimnáziumot, majd rövid ideig óvónőképzőt is működtetettek. A zárda működése a város erkölcsi életére és a környék leánynevelésére is jótékony hatást gyakorolt,⁶³ maga után vonva a létrehozást ellenző szentgyörgyi reformátusok elismerését is.

A háborús állapot a hátsország életét is megnehezítette. A hadsereg főparancsnoksága gyakran szólította fel a lakosságot vasárnap is a hadi vasúti kocsik áruinak rakodására, a püspök pedig hangsúlyozta, hogy a haza érdekében tett vasárnapi munka nem akadály, sőt minden állampolgár kötelessége.⁶⁴ A háború éveiben az egyházközségekre nehezedő legsúlyosabb terhet mégis a harangrekvirálások jelentették. A bronz és réz hadiiparban történő felhasználása miatt 1916 nyarán a kerület templomaiból is megkezdődtek a harangbegyűjtések: „Egynél több harang alig volna meghagyandó, sőt az is csak ott, ahol a harangoknak az időjelzés tekintetében szerepe van. A nagyobb ha-

rang a hazafias felajánlás ez akcióból semmiképpen sem hagyandó ki”⁶⁵ – közölte Majláth püspök a plébánosoknak küldött rendeletében. A főesperes ezért utasította a plébánosokat, hogy jelöljék meg azt az egy harangot, amelyet az egyházközség meg kíván tartani. Körlevél végén megjegyzi: „a harangok felajánlása ma kötelesség.” Az 1916 júniusában kelteztetett püspöki leirat a harangrekvirálások módját is közölte. A községi és katonai előljárásság megsemmisítette a harangokat, majd a katonák leszerelték azokat. Az esetleges károkat a katonai műszaki megbízottak megtérítették. A harangokat a katonaság a legközelebbi vasútlomásra szállította, ahol a lelkes jelenlétében történt meg a hivatalos átadás.⁶⁶ Az egyházmegyei harangok beszolgáltatását a Gyulafehérvári Püspöki Levéltárban őrzött harangátadási jegyzőkönyvek tartalmazzák. A háború alatt a honvédelmi miniszter rendeletére kétszer is rekviráltak a katonák. Elsőként 1916 augusztusában, a szotyori kápolnában levő 45 kg, a szentivánlaborfalvi 96 kg és 35 kg súlyú harangokat, az előpataki kápolnából a 26 kg, a kilyéni kápolnából a 98 kg, az árkosai kápolnából 181 kg, a baróti templomból a 410 kg, a 181 kg és 85 kg súlyú harangokat, a málnási kápolnából 56 kg, a két mikóújfalusi, összesen 148 kg, a három sepsibükszádi 116 kg, 45 kg és 11 kg, a három sepsiszentgyörgyi, a 225 kg, a 127 kg és a 35 kg, valamint a két sepsikőröspataki, egyenként 13 kg és 104 kg súlyú harangokat szállították el. A hadügyminiszter rendelete értelmében 1917 őszén tovább folytatódott a harangbegyűjtések, amelyek alól mentesültek az 1700 előtt öntött, műemlék harangok. Az esperesi kerületben ilyenek nem voltak, de elvitték Miklósvár 595 kg, Hídvég 17 kg, Bodola 52 kg, Illyefalva 165 kg, Zágonybárkány 32 kg, Barátos 107 kg, Szentivánlaborfalva 10 kg, Gidófalva 98 kg súlyú harangjait. A leszerelt harangokat a két világháború közti időszakban a katolikus közösségek több-kevesebb sikerrel igyekeztek pótolni.⁶⁷ A plébániák harangszerzési akciója közül a történelem távlatából kiemelkedik a közhalmi eset. A település ferences plébánosa, P. Hartmann Tivadar egy olaszországi ismerőse tanácsára a fennállásának 700-ik évfordulóját ünneplő ferences rend tisztelőjéhez, egyenesen Benitto Mussolinihez fordult, hogy ágyúércet kérjen és abból Udinében harangot öntessenek. Az olasz követségen keresztül 1926-ban küldött kérés meghallgatásra talált, igaz nem abban a formában, ahogyan azt a házfőnök kérte. A válasz-

⁶¹ Uo., 6129/1916, 2685/1917.

⁶² Uo., 163/1917.

⁶³ PÉNZES Lóránd, 2010b.

⁶⁴ GyFL SGyL, Spl, 108/1917.

⁶⁵ GyFL, Fond I, 1/a, 5960/1915 számú püspöki rendelet.

⁶⁶ A részletes leírást a 3427/1916 számú püspöki leirat tartal-

maza. A harangok beváltását 4 korona kilogramonkénti áron szabták meg. (GyFL SGyL Spl, 69/1916 v.) A Sepsiszentgyörgyi plébánia 1 548 koronát, Kilyén 392 koronát, Szentivánlaborfalva 524 koronát kapott. (Uo., 578/1917.)

⁶⁷ PÉNZES Lóránd 2008, 9–10.

levél szerint a miniszterelnök nem adhatott ágyúéretet, mivel azt felhasználták a hősi halottak sírjainak elkészítésekor (?), de 5000 lírát elhelyezett az Olasz Kereskedelmi Bankban a kért célra. A fenti összegből a rekvirált harangok helyet négy másik készült az udinei Ditta G. B. Poli cégnél, melyeket a házfőnök ügyeskedésének köszönhetően vámmentesen és ingyen szállítottak Olaszországból a brassói vasútállomásra.⁶⁸ A többi település a hívek adományaiból öntetett harangot.

A hadiipar szükségleteire 1917-ben az ón orgonasípok rekvirálását is elrendelték, de ezek beszolgáltatásáról nem áll rendelkezésünkre kimutatás.⁶⁹

Az 1916-os román betörés után sok plébánia lelkész nélkül maradt. A türkösi, töröcsvári, szentiváni lelkészek katonapapok lettek, a mikóújfalusi és miklósvári lelkészek elmenekültek. Bíró Mihály sósmezői lelkészt Türkösere küldték, helyébe Dombay Lajos brassói tanár került, Veress Ernő sepsiszentgyörgyi káplánt, az *Erdélyi Tudósító* szerkesztőjét a frontról történt hazatérése után a szentiváni plébánia vezetésével bízták meg. 1916. október 6-án a Brassóból visszavonuló román csapatok Meiselt túszként magukkal vitték, előbb Bukarest, majd Huszváros (Huși) és Radukánén (Răducaneni) községekbe internálták. A plébánia vezetését Fekete János hitoktató lelkész, majd Györfi Imre segédlelkész vette át, a főesperesi teendők végzésével ideiglenesen Székely Károly sepsiszentgyörgyi plébánost bízta meg a püspök.⁷⁰ Brassó román megszállásának időszakáról, valamint a 15 hónapig tartó fogságáról Meisel naplót vezetett,⁷¹ amely *Keresztútam* címen nyomtatásban is megjelent, előbb a *Brassói Lapok*ban, majd a Brassói Katolikus Nőszövetség kiadványában. A főesperes 1918. január 9-én tért haza a fogságból, de csak áprilistól vette át a kerület irányítását.⁷² Nem sokkal ezután az esperességhez tartozó plébániák híveitől érkező panaszok sokaságával találkozott: „Plébánosunk nem vagy csak nagyon ritkán prédikál az oláh betörés óta. Rendetlen az istenszolgálat. A kántor pedig itthon van, de akkor orgonál, amikor akar. A plébános elnézi a hanyagságot az iskolában, a templomban pedig a rendtelenséget. A hívek elszoknak a templomtól,

szívesen hallgatják a más vallásúak istenigéjét. A májusi ájtatosságot a pap egyedül végzi, orgona-ének nélkül, oly időben tartja, hogy arra a hívek nem érkeznek, vagy egyáltalán nem tart ájtatosságot. A papi teendők sajnos másodrangúak lettek, még a hitoktatásban is.” A fentiek némely esetben túlzottak voltak ugyan, de valóságalapjuk nem vitatható. A román betörés következményei, a háborús helyzet romboló hatása az emberek valláserkölcsei életében is nagyfokú hanyatlást eredményeztek. A lelkiéletre gyakorolt káros hatások felszámolására a főesperes körlevélben utasította a papokat. Ebben kérte a szentmisék rendszeres bemutatását és a miserend kifüggesztését a templomajtóra, a prédikációs füzet vezetését, melyben a lelkészek feltüntetik a prédikációk témáját, óráit, a napot és a helyet, ahol elhangzottak. A májusi ájtatosságok megtartását, a kántorok közreműködésével, az esti órákban határozta meg, hogy a hívek részt vehessenek azokon. Katekizmus megtartására a vasárnap délutánt jelölte ki.⁷³ Az iskolák és a templomok rendben tartására szólította fel a plébánosokat. A fenti utasítások azonban csak nagyon lassan kezdtek gyakorlattá válni, hiszen a zűrzavaros helyzetben a papok megélhetése is nehézkessé vált. A megoldást országos szinten egy katolikus lelkészegyesület megalakításban látták az egyház vezetői, amely az osztrák *Pax Egyesület* mintájára alakulhatott volna meg. A szervezetnek erkölcsi és anyagi célt egyaránt kellett volna szolgálnia, hogy a klérus anyagi és egzisztenciális állását a társadalomban az állammal szemben is védje és biztosítsa. Főként a munkaképtelen, idős lelképásztorokról való gondoskodást akartak megvalósítani, javítani az államtól kapott lelkészi járandóságon, az úgynevezett kongruán és papi nyugdíjon. A megalakítandó egyesületet a jóléti, gazdasági és karitatív céljai miatt sokan támadták, és élénk sajtóvisszhangja volt.⁷⁴ Erdélyben a *Barcasági dékánuság és sepsi-miklósvári esperesi kerület a Gyergyói kerület* után másodikként csatlakozott a mozgalomhoz.⁷⁵ A lelkészegyesületre nagy szükség volt, mivel a lelkészek jövedelmét a szűkös helyi anyagi források mellett a háborús segélyek, a korpótlék és a csekély kongrua alkotta.⁷⁶ Sajnos az 1918 utáni politikai

⁶⁸ PÉNZES Lóránd 2012b, 5.

⁶⁹ 15 korona/kg áron. (GyFL SGyL, Spl, 10/1918.)

⁷⁰ Uo., 183/1916, 196/1916, 47/1917, 23/1917, 168/1917 v.

⁷¹ A *Brassó az oláh uralom alatt* címen megjelent napló az 1916. augusztus 28. – 1918. január 9. közti időszakot öleli fel (MEISEL József 1918).

⁷² GyFL SGyL, Spl, 3/1917 v.

⁷³ GyFL SGyL, Kpl, *Iktatott iratok*, Meisel főesperes 1918. május 6-án kelt körrendelete.

⁷⁴ GyFL SGyL, Spl, 22/1917, 1917. júl. 5.

⁷⁵ Uo., 330/1917.

⁷⁶ 1919-ben az államtól kapott juttatások a kerület plébánosai között a következőképpen osztódtak meg: Korbuly Ignác 259 korona korpótlék, Fejér Endre 500 korona korpótlék és 306 korona kongrua, Nagy Béla 200 korona korpótlék és 167 korona kongrua, Fábíán János 158 korona kongrua, Kozma Imre 500 korona korpótlék és 156 korona kongrua, Székely Károly 500 korona korpótlék, és 409 korona kongrua, Rill Albert 400 korona kongrua, töröcsvári helyettes lelkész 392 korona kongrua, László Imre 200 korona korpótlék és 10 korona kongrua, Balásy Endre 117 korona kongrua. (Uo., 62/1919.)

helyzet megakadályozta a szépen elgondolt egyesület tényleges működését, így maradt a korábbi, szűkös megélhetést biztosító gyakorlat.

1917 őszén a háborúra való tekintettel az őszi koronagyűlés elmaradt. A plébániák egy része az évi számadásokat sem tudta felterjeszteni, egyrészt mert a plébános nélkül maradt egyházközségeket ellátó helyettes lelkipásztorok nem látták át az évi költségvetést, másrészt mert az ehhez szükséges papírok nem álltak rendelkezésükre.⁷⁷ A plébániákon újraindult élet jelének tekinthető azonban, hogy a katolikus sajtóra és a szegények javára rendezett gyűjtésen szinte minden egyházközségben adakoztak a hívek.⁷⁸

Az 1918 telén Budapesten kitört őszirozsás forradalommal szemben a katolikus papság is állást foglalt. A püspök leiratában hívta fel a papság figyelmét a politikai változásokkal járó következményekre: az általános választójog megadására, a háború elvesztésére, az egyház- és államellenes mozgalmakra. Meisel József főesperes és a kerület papsága a koronagyűlésen elítélte a felforgatóknak vélt mozgalmat, de azt hangsúlyozták, hogy a szociális problémákkal maguk is erőteljesebben akartak foglalkozni. Az ifjúság és a hazatérő katonák számára egyesületek kívántak létrehozni, ugyanakkor a tanonc- és cselédoktatás megújítását akarták elérni, prioritásként fogalmazták meg a katolikus sajtó pártfogását, a hívekkel való kapcsolat szorosabbra vonását, az anyagi helyzetükön való javítást. A munkához a minisztérium anyagi támogatását és a püspök irányítását kérték. Tervezték egy pártérdeken felül álló országos katolikus napilap megindítását, részvénytársaság formájában. De mivel az elinduláshoz szükséges részvényt a papságnak és a katolikus értelmiség tagjainak kellett volna megvásárolnia,⁷⁹ anyagiak hiányában sajnos ez utóbbi elgondolás sem valósult meg. Az egyesületi élet felélesztése azonban sikerrel járt az impériumváltást követő években. A román betörés okozta károk helyreállítására a Római Katolikus Státus építész-mérnöke 1918 tavaszán műszaki szemlét tartott a kerület építkezésein, a háború utáni állapotok számbavételére az ugyanazon év november 5-re összehívott koronagyűlésen került sor.⁸⁰ De jóformán még fel sem ocsúdott a kerület papsága az 1916. évi események okozta sokkhatásból, november közepén Meisel főesperes körlevelében már egy újabb mene-

külés előtti tennivalókra hívta fel a papság figyelmét. Hangsúlyozta, mindig a plébános döntésén múlik, hogy marad vagy elmenekül, de ez utóbbi esetben csakis híveivel együtt meneküljön, hogy „szóval és tettel népét támogassa”. Ez esetben az egyházi vagyont igazoló iratokat: értékpapírokat, kötvényeket, birtokíveket, számadásokat magával kell vinnie, vagy biztonságos helyre elrejtienie. Az értékesebb egyházi edényeket, ruhákat a hívek között ki kell osztania. Az anyakönyvek és iskolai iratok esetében útmutatást is közöl a biztonságos megőrzés helyéről: oltárlépcsők, oltárok alá kell elrejtieni. Az elhelyezett tárgyakról jegyzéket kellett készíteni.⁸¹ A rendelet eredményre vezetett, mert a levéltári iratok a legtöbb plébánián átvészelték a háború utolsó évét, mivel a kerület lelkészeinek jó része a román hadsereg november végi bevonulása után is a helyén maradt. Nem így a román fogság alatt sokat szenvedett főesperes, aki a bevonulást követően püspöki engedéllyel Pápára távozott, ahol 1920-ban bekövetkezett haláláig plébánoshelyettesként és esperesként tevékenykedett.⁸²

A háború végén az egyházi életnek is vissza kellett térnie a megszokott kerékvágásba. Majláth Gusztáv Károly püspök bérmaútra indult, előbb Sepsiszentgyörgyön, majd 1919 nyarán Sepsibükszádon, Mikóújfaluban, Sepsikőröspatakon, Türkösön és Brassóban szolgáltatta ki egyházközségenként több száz hívőnek a bérálás szentségét.⁸³ Az impériumváltás az állami hivatalnokok visszaélését hozta, amely a rítusváltás terén is megmutatkozott. Példa erre a szentivánlaborfalvi lelkész esete, ő 1919-ben olyan katolikus nőt temetett el, aki két évvel korábban tért át az ortodox egyházból a katolikus hitre. A helybeli ortodox lelkész a korábbi vallásváltást nem ismerte el, a katolikus plébános és a helyi anyakönyvvezető megbüntetését követelte, arra hivatkozva, hogy a háború alatti áttérések kényszer hatására történtek, ezért törvénytelenek.⁸⁴ Az 1930-as években Mikóújfaluban a jegyzőség minden esetben akadályozta a görögkeletiek áttérését a római katolikus vallásra. Több alkalommal is igyekeztek lebeszélni az áttérőket, vagy ha ez nem sikerült, az áttérést nem jelentették a katolikus plébánosnak.⁸⁵ Az ehhez hasonló túlkapások a későbbiekben más településeken is elszaporodtak.

⁷⁷ Szentivánlaborfalva, Türkös, Sepsikőröspatak.

⁷⁸ GyFL SGyL, Spl, 546/1917. Barót 230 koronával, Sepsiszentgyörgy 60 koronával és Brassó 46 koronával a legtöbbet adományozók.

⁷⁹ Uo., 190/1918, 84/1918, 119/1918.

⁸⁰ GyFL SGyL, Bpl, Plébániai iktatott iratok, 849/1918.

⁸¹ GyFL SGyL, Kpl, *Iktatott iratok*, Meisel főesperes 1918. nov.

10-én kelt körrendelete.

⁸² Lásd MEISEL József 1918.

⁸³ *Közművelődés*, XLII/6, 1919. júl. 16.

⁸⁴ Lásd Szilvási Ferencné, született Sipos Mária esete (GyFL SGyL, Bpl, *Plébániai iktatott iratok*, 7/1920, 39/1920).

⁸⁵ Uo., 299/936.

Dr. Péter Antal, 1921–1939*Apátplébános, főesperes.*

1921 áprilisában Majláth Gusztáv Károly püspök a kerület főesperesévé Péter Antal brassói plébános nevezte ki, aki egy évvel korábban a gyulafehérvári papnevelde vicerektori állásából került a tekintélyes plébánia élére. A gyergyókilyénfalvi származású plébános az elemi iskoláit a csíksomlyói gimnáziumba végezte, majd tanulmányait a gyulafehérvári papnevelő intézetben folytatta, végül a római Collegium Germanico-Hungaricumban szerzett doktori címet bölcsletről és teológiából. 1906-ban szentelték pappá. Első állomáshelye káplánként Brassó, majd utána Kolozsvár következett. Ezt követően a gyulafehérvári papneveldebe rendelték pasztorális, majd erkölcssteológia-tanárnak, itt a szeminárium tanulmányi felügyelője, majd vicerektora is lett.⁸⁶ Innen küldte a főpásztor a brassói plébánia élére. Hivataláról 1939-ben lemondott, a főpásztor pedig korábbi állomáshelyére, a gyulafehérvári teológiára rendelte vissza rektornak. Főesperessége nehéz időszakra esett. Új országhatárok között kellett a háború veszteségeit kiheverni, a felekezeti oktatást és a lelkiéletet talpra állítani. A papság testületileg belépett a magyarság érdekvédelmét ellátó Magyar Pártba, melynek 1938-ban bekövetkezett betiltásáig tagjai voltak.⁸⁷ Gyakoriak voltak az állami hivatalnokokkal történő súrlódások, főként a nemzeti jelképek templomi használata⁸⁸ és a felekezeti iskolák ügyei miatt. Mindeközben a püspök a hatóságokkal való együttműködésre utasította papjait.⁸⁹ A legsúlyosabb állami rendelkezés az 1919. évben elrendelt, földreformnak nevezett kisajátítás volt, amelynek során elvették az egyházközségek fenntartásának anyagi alapjait képező földterületeket. Az 1921-es agrártörvény 6. § és 4. pontja értelmében az egyháznak 32 hold plébánosi, 8 hold kántori és 16 hold iskolai földje, a templomnak pedig a fiókegyházakban 10 holdja maradhatott meg. Azoknak az egyházközségeknek, amelyek nem rendelkeztek a törvény által előírt területtel, állami juttatásban kellett volna részesülniük.⁹⁰ A kerület plébániái esetében a terület-kisajátítások mindenhol megtörténtek,⁹¹ de a törvény második részét csupán

néhány esetben alkalmazták. A kevés kivétel egyike Sepsiszentgyörgy, ahol az egyházközség kárpótlás címen 6 hold szántót és 10 hold erdőt kapott.⁹² A kisajátítás a Státus alapjait képező földeket sem kímélte, így az egyházi épületek segélyezését ellátó Státus valálalapja már alig tudott építkezéseket, javításokat támogatni. A püspök csak olyan javítások elvégzésére utasította a plébánosokat, amelyeket az egyházközség saját erejéből el tudott végeztetni.⁹³ Péter Antal esperessége alatt két szórványegyházközség is átalakult. Az Osztrák–Magyar Monarchia idején a honvédelmi minisztérium kegyurasága alatt álló felsőtömösi és töröcsvári vesztegintézeti lelkésziségek fenntartása értelmetlennek bizonyult, hívek hiányában megszűntek. Helyettük 1925-ben Alsótömösön helyi lelkésziség alakult, az ide telepedett román nyelvű ferences nővérek támogatásával kis kápolna épült Nepomuki Szent János tiszteletére.⁹⁴ A katolikus szempontból elnéptelenedett töröcsvári plébániahivatal a korábbi leányegyházközségébe, Zernyestre költözött át, ahova 1927-re templomot és plébánialakást építettek.⁹⁵ Az üresen maradt töröcsvári egyházi épületeket az állam lefoglalta, majd az ortodox egyháznak adta át. A visszaszerzésére irányuló kísérletek hiábavalónak bizonyultak.⁹⁶ Tette ezt annak ellenére, hogy a Vatikán és a román állam között 1929-ben ratifikált konkordátum elismerte az egyház tulajdonjogát az általuk birtokolt javak felett. A hosszú és küzdelmes tárgyalások eredményeként létrejött konkordátum azonban vitathatatlan előnyöket is tartalmazott, így kimondta minden rítusú katolikus szabad vallásgyakorlatát, biztosította az egyházi intézmények működésének jogi alapjait.

A gazdasági világválság (1929–1932) nehéz éveiben a papság a koronagyűléseken próbált választ keresni a felmerült legsürgetőbb kérdésekre, főként a hívek gazdasági helyzetének javításában kívántak szerepet vállalni. Abban minden egyházi személy egyetértett, hogy a papnak képességeihez mérten segítenie kell hívei anyagi boldogulását. A főhatósági rendeletek is mintagazdaságok, temetkezési egyletek létesítését vagy a gyümölcsfa-szaporítást szorgalmazták. Ez utóbbi esetében a szentgyörgyi egyházközség

⁸⁶ GyFL SGyL, Spl, 395/1939 v.

⁸⁷ A Párt tagja volt: Szalay Mátyás sepsiszentgyörgyi plébános és Dani József káplán, Borsos János illyefalvi plébános, Ferencz Mihály sepsikőröspataki plébános, Ferencz Sándor sepsibükszádi plébános, Huszár Ádám baróti plébános, Pénczes László miklósvári plébános, Bálint György mikóújfalusi, Brassai Imre szentivánlaborfalvi plébános, Gegő Simon és Biró Sándor nyugdíjas pap. (Uo., 147/1938.)

⁸⁸ Vorbuchner Adolf rövid püspöksége idején leiratban utasította a főespereseket, hogy gondoskodjanak templomaikban a magyar felségjelvények eltüntetéséről, melyek szobrokon, szentképeken, ablakfestményeken szerepelnek, mert ezek már több esetben is

kiváltották az állami hatóságok büntetését. (GyFL SGyL Kpl, *Iktatott iratok*, 61/1938.)

⁸⁹ GyFL SGyL, Bpl, *Plébániái iktatott iratok*, 7/1936.

⁹⁰ GyFL SGyL, Spl, 178/1921.

⁹¹ A kisajátítások számbavételétől helyszűke miatt itt eltekintünk.

⁹² PÉNZES Lóránd 2011, 103.

⁹³ Így utasította el a püspök a sepsibükszádi plébános segélykérését, amelyben 1919 végén templomjavításra kért támogatást.

⁹⁴ GyFL SGyL, Bpl, *Alsótömös*, Relatio XIII.1925.

⁹⁵ GyFL SGyL, Spl, 108/1927, 121/1927.

⁹⁶ Uo., 80/1931.

élen járt, a plébániakertben a nemes gyümölcsfák széles választékát szaporították. Sepsikőröspatakon Kozma Imre plébános termelészövetkezetet alapított, melynek elnöki teendőit is elvállalta. Önzetlen példája a segítségnyújtásnak a türkösi plébános esete, aki fizetése tekintélyes részéről mondott le, hogy a helybeli katolikus tanító javadalmát biztosítsa. A plébániákhoz csatolt filiák ellátása is visszatérő problémát jelentett, ahol még a szentmise bemutatására szolgáló termék is hiányoztak. A kérdés megoldására érdekes javaslatok hangzottak el, így a sepsikőröspataki plébános kápolnaautó felállítását szorgalmazta, de egy, a filiák pasztorációját igazgató központ felállítását is tervezték.⁹⁷ Az egyházfenntartás kérdése komoly vita tárgyát képezte. Az évszázados szokás szerint a hívek kepét adtak, amely az egyházi adó természetben történő kifizetését jelentette. A kialakult gyakorlat szerint az adó mértékét, a hívek vagyoni állapota szerint, többnyire gabonában határozták meg, de a hívek ennek ellenértékét pénzben fizették. Az így meghatározott összeg azonban rendszertelenül folyt be a plébániák pénztárába. Ezt próbálta a püspökség meghatározott összegű egyházi adó kiróásával orvosolni, de az a hívek elutasításába ütközött. Köztes megoldásként fogadták el a főesperes javaslatát, amely szerint a plébánosok a kepe nagyságát növelték meg olyan módon, hogy az egyházi adót is fedezze.⁹⁸ A koronagyűlések megnyitó beszédei programbeszédként a rendszerint a gyűlésen megbeszélendő tárgykörökre világítottak rá. Az 1936. évi tavaszi koronagyűlés megnyitó beszédét dr. Péter Antal a lelkipásztorok mikéntjéről tartotta, melynek meglátása szerint a korral együtt kell fejlődni. Rávilágított arra, hogy sokszor maguk a lelkipásztorok az okai híveik felszínes hitismeretének, csekély vallásosságának. Kifejtette, a papok a régi, elavult módszereket használják, csekély buzgósággal tevékenykednek, kényelmes lelkipásztorokodást végeznek. Buzdítására igencsak szükség volt, hiszen egy 1933-ban készített kimutatás szerint a szentségek nélkül elhunytak aránya az egyházmegegyéből itt volt a legmagasabb.⁹⁹

⁹⁷ GyFL SGyl, Bpl, *Plébániai iktatott iratok*, 2306/1933 számú püspöki leirat. Valamint az 1935. április 16-i koronagyűlés jegyzőkönyve: Uo., 408/1935.

⁹⁸ Uo., 1417/1933. Az 1933. október 24-én Brassóban tartott őszi rendes koronagyűlés jegyzőkönyve.

⁹⁹ 1933-ban a betegek szentsége nélkül hunyt el 1933-ban Brassóban a hívek 50%-a, Miklósváron 47%-a, Törösváron 66%-a, Szentivánlaborfalván 45%-a, az összesítés alapján az egész kerület katolikus elhunytjainak a 37,58%-a. Ugyanakkor sajnálatosan magas volt a rendezetlen házasságból született gyermekek száma: Sepsiszentgyörgyön 48,97%, Miklósváron 33,33%. (Uo., 522/1933.)

¹⁰⁰ „...fordítsunk nagy gondot mi (katolikus) sajtónk tevékenyebb

A két világháború közti kisebbségi lét megtartó forrásait képezték a tucatjával megjelenő rendszeres és időszakos kiadványok. A keresztény értékekkel ellenkező sajtótermékek kiszűrésére minden esperesi kerületben sajtóellenőrző Vigilantia-bizottság működött, mely a hívek olvasmányait, különösen a napilapokat tartotta számon. Ugyanakkor felhívta a plébánosok figyelmét a katolikus szempontból káros lapokra, kérte őket, hogy híveiket beszéljék le ezek olvasásáról. Maga Vorbuchner Adolf püspök is a katolikus sajtó támogatására szólította fel a plébániákat, de a keresztény értékekkel ellenkező tartalmú lapok mellőzésére is figyelmeztette papjait.¹⁰⁰

Vasvári Aladár 1939–1940, 1945.

április – 1951. július, 1955–1980

Plébános, főesperes.

A máramarosi Sztojkafalván született, 1904-ben. A gimnáziumot Brassóban és Kolozsváron, a teológiát Gyulafehérváron végezte. 1926-ban történt pappá szentelése után Torján, Szárhegyen, Kolozsváron és Brassóban segédlelkész. 1933-tól a nagyszebeni orsolyita nővéreknél volt lelkiigazgató, majd hat évvel később a főpásztor brassói plébánosnak nevezte ki. Negyven évig tartó szolgálata alatt négyszer tartoztatták le, nyolc évet töltött börtönben bírói ítélet nélkül.¹⁰¹

Hivatalviselése alatt történelmi fordulópontokat éltek át a kerület plébániái. Az 1940. augusztus 30-án hozott második bécsi döntés kettészakította a gyulafehérvári egyházmegyét és vele együtt a *Barcasági dékánsságot és sepsi-miklósvári esperesi kerületet* is. A sokak által ünnepeelt döntést követően a püspöki székhely Dél-Erdélyben maradt, a Magyarországhoz csatolt észak-erdélyi és székelyföldi részek kormányzására Márton Áron püspök *Püspöki Helytartóságot* állított fel Kolozsváron, Sándor Imre vezetésével. A *Barcasági dékánsság* Brassó központtal továbbra is a Román Királyságban maradt, míg a *Sepsi-miklósvári esperesi kerület* Magyarországhoz került. Dél-Erdélyben csak a főesperesség brassói székhelye, valamint Zernyest és Türkösi egyházközségek maradtak.

támogatására és a káros sajtótermékek ellenőrzésére”. A püspök megbízhatóan keresztény irányzatúaknak tartotta a *Magyar Lapokat* és a *Néplapot*, különösen az utóbbit tartotta a tömeges terjesztésre alkalmasnak. Az időszakos katolikus kiadványok közül az *Erdélyi Tudósító* és az *Iskola* folyóiratokat népszerűsítette. Támogatásra érdemesnek találta a *Vasárnap*, az *Apostol*, a *Hírnök*, a *Katolikus Világ*, a *Jó Barát*, a *Nap* és a *Harangszó* lapokat. „Az elterjedt napilapok közül a *Keleti Újság* nem ellenséges irányú, de világnézeti szempontból megalkuvásra hajlandó. Az *Ellenzék* kifejezetten református és szabadkőműves irányítás alatt állt, a *Brassói Lapok* és *Népújság* alig leplezetten zsidó szabadkőműves” – írta a főpásztor. (Uo., 308/1936.)

¹⁰¹ FERENCZI Sándor 2009, 441.

A püspök önállósította a kerület legnagyobb részét magába foglaló *Sepsi-miklósvári főesperességet*, amelynek vezetésével Szalay Mátvás sepsiszentgyörgyi plébánost bízta meg. Ez utóbbi kerülethez a következő plébániák kerültek: Sepsiszentgyörgy (Kilyén, Szotyor, Előpatak filiákkal), Barót, Illyefalva (Szentkirály filiával), Miklósvár (Nagyajta filiával), Mikóújfalva (Málnás, Oltszem, Sepsibodok, Zalánpatak filiákkal), Sepsibükszád, Sepsikőröspatak (Árkos filiával), Szentivánlaborfalva (Uzon, Réty, Maksa, Komolló, Lisznyó, Kőkös filiákkal).

A határváltozás a leányegyházközségek ellátásában is változást hozott. Barót 13 filiája közül csak Ágostonfalva, Illyefalva 7 filiája közül Aldoboly, Erősd, Árapatak és az egyház tulajdonában levő földek nagy része, Szentivánlaborfalva 15 filiája közül a többségében román lakosú Dobolló, Miklósvár 11 filiája közül Apáca, Földvár, Hídvég, Krizba, Szászmagyaros, Vörösmart is a Román Királyságban maradt. Ellátásuk a brassói plébániára hárult. Az észak-erdélyi plébánosok teendőit gyarapította a görögkeleti vallásról áttért nagyszámú hívő, akiket az egyházi adó fizetésére sem kötelezhettek. Ugyanakkor az elmenekült görögkatolikus lelkészek nélkül maradt hívek pasztorációja is a római katolikus plébánosokra hárult.¹⁰²

Az egyházközségek vezetői szoros kapcsolatot ápoltak az 1940–1944 között fennálló *Vármegyei Közjóléti Szövetkezettel* és az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesülettel*, amelyeknek célja az erdélyi magyarság anyagi helyzetének javítása, a sokgyermekes családok segítése volt.¹⁰³

Az 1940–1944 közti időszak egyik jellemzőjét az áttérések és a rítusváltozások jelentették. Az Osztrák–Magyar Monarchiában az államjogi törvények lehetővé tették, hogy a rítusváltoztatás mindkét rítusú ordinárius előzetes tudtával és engedélyével megtörténhessen. A nemzeti egyháznak mondott görögkatolikus püspökök azonban nem adták meg a latin rítusra térőknek az engedélyt, ezért Majláth püspök 1905 telén kijárta X. Piusz pápánál, hogy a görögkatolikus püspökök akarata ellenére is felvehette a római egyházba a rítust váltani akaró híveket. Ezt a joggyakorlatot változtatta meg az 1918-as Egyházi Törvénykönyv, amely a Szentszék kifejezett engedélyéhez kötötte a szertartásváltoztatást, kivéve a vegyes házasság esetét, ahol az asszony engedély nélkül is felvehette a férj rítusát. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az apák határozhatják meg gyermekeik rítusát, de a Szentszék meghagyta a Majláth püspöknek tett korábbi engedményeket. Az 1928-as kultusztvörvény

az 1923-as alkotmány nyomán haladva, a görögkatolikus híveket románnak mondta, a rítusváltoztatást vallásváltoztatásnak tekintette, amit állami anyakönyvvezető előtti egyszeri jelentkezéssel lehetett kieszközölni. A gyakorlatban természetesen csak a latinról görög rítusra való áttérés valósulhatott meg ilyen könnyen. Főként 1930 után, amikor a *numerus valachicust* minden téren kezdték érvényesíteni: a magyar hivatalnokoknak állásuk megtartásáért vagy állás elnyeréséért cserébe román – főként ortodox – vallásra kellett áttérniük. Érthető tehát, hogy a második bécsi döntés után a latin szertartásukat vagy katolikus hitüket elhagyók tömegesen igyekeztek a régi szertartásukra vagy hitükre visszatérni. A jelenségre válaszolt az észak-erdélyi *Kolozsvári Püspöki Helytartóság*, amely utasította a plébánosokat, hogy a latin rítusra áttért katolikusokat saját híveikként kezeljék.¹⁰⁴ A görögkatolikus papok a szárazajtai Paréthé Ferenc kivételével elmenekültek, ezért a görög rítusú hívek lelki gondozását is a római katolikus papok vállalták. A magyar kormány Észak-Erdélyben átmenetileg érvényben hagyta a román vallásügyi törvényeket, vagyis az áttérés szándékát a község jegyzője előtt kellett jelenteni.¹⁰⁵ Több településen – Lisznyóban, Előpatakon – a helyi, most már magyar hatóságok gördítettek akadályt az áttérés és rítusváltás elé, mivel nem ismerték el az apák rítusválasztási jogát. Tömeges áttérésre Sepsibükszád a legkiemelkedőbb példa. A trianoni békediktátum után a magyar községbe érkező ortodox lelkész és a jegyző aknamunkája nyomán több mint félezer római katolikus lett részben ortodoxszá, részben görög katolikus. Ez utóbbiakat azon a címen, hogy görögkatolikus szülőktől származtak, görögkatolikus rítusúnak írták át. Ezek a hívek 1940 után ismét a római katolikus hitre tértek vissza.¹⁰⁶ Ezzel párhuzamosan megkezdődött a református lelkészek térítő mozgalma a görögkatolikus és ortodox hiten levők között.¹⁰⁷

A „kicsi magyar világban” az egyesületi életet összefogására megalakult a Márton Áron püspök kezdeményezte *Katolikus Akció (Actio Catholica)* ernyőszervezet, amely ébren tartotta a vallásos lelkesedést, irányította a hitéleti tevékenységet folytató egyesületek munkáját. 1943-ban az egyházközségekben és főesperesi kerületekben is létrejöttek a hitbuzgalmi, kulturális, szociális és sajtó-szakosztályok. Karitatív tevékenységüket 1945-után is folytatták, pl. az átutazó hadifoglyok számára szerveztek gyűjtést, és juttatták el a brassói állomásra.¹⁰⁸

¹⁰² GyFL SGyL, Spl, 510/1940 v., 512/1940 v.

¹⁰³ GyFL SGyL, Mpl, 533/1941.

¹⁰⁴ GyFL SGyL, Kpl, 372/1943.

¹⁰⁵ MARTON József, 2008, 63–69.

¹⁰⁶ GyFL SGyL, Spl, 537/1941 v., 540/1941 v.

¹⁰⁷ Zalánban, Sepsibükszádon, Mikóújfaluban, Szárazajtán, Nagybaconban.

¹⁰⁸ Pl. a miklósvári egyházközségből 42500 lej gyűlt be erre a célra. (GyFL SGyL, Mpl, 1946. március 22-én érkezett leirat.)

A második világháború befejeztével, 1945 márciusától a győztes hatalmak részben visszaállították az 1938 előtti határokat, így Észak-Erdélyt és Székelyföldet közigazgatásilag ismét Romániához csatolták. A területileg újraegyesült egyházmegyében Márton Áron püspök megszüntette a Kolozsvári Helytartóságot, majd 1945. április 28-án elrendelte a *Barcasági dékánosság és sepsi-miklósvári főesperesség* visszaállítását. Az egyesített kerület vezetését újból Vasvári Aladár brassói főesperre bízta. Ugyancsak rá hárult a tanfelügyelői teendők végzése.¹⁰⁹ Július 5-én Márton Áron püspök egyházmegyei körútja során az újraegyesített kerületbe érkezett. A Csík felől érkező püspök előbb Sepsiszentgyörgyön, majd Brassóban bérmált, ez utóbbi helyen megtárgyalta a főesperesség egyházi és világi vezetőivel az esperesi kerület ügyeit, majd részt vett a brassói zárdaiskola évzáró ünnepélyén – írta a romániai Magyar Népi Szövetség napilapja, a *Népi Egység*.¹¹⁰ Ebben az évben önállósult az uzoni helyi lelkészség, melynek a szentiváni anyaegyházközségtől való leválását már évek óta kérelmezték a hívek.¹¹¹

1946 tavaszán az egész kerületre kiterjedő missziót tartottak a ferencesek. Az anyaegyházközségek mellett a misszionáriusok a filiákba is eljutottak, ahol tridumokat¹¹² tartottak. Így Árkos, Gidófalva, Olthévíz, Alsórákos, Homoróddaróc, Zalánpatok is külön missziós lelkészt kapott. A missziót kettős céllal szervezte a főhatóság: egyrészt az új politikai helyzetre (Romániához történt visszacsatolás) és abból adódó nehézségekre akarták felkészíteni a híveket, másrészt az egyesületek újjászervezését kívánták elérni.¹¹³ És valóban, az 1946-os választások után fokozatosan nyíltan is hatalomra kerülő Kommunista Párt nem sok jót hozott az Egyház számára.

1947. március 2-án kelt rendeletével Márton Áron püspök az általános bizonytalanság közepette utasította papjait a hívek melletti kitartásra, megüresedés esetén a szomszédos plébánia vezetésére és a szentségek kiszolgáltatására.¹¹⁴ A klérus anyagilag nehéz helyzetbe került, a kultuszminisztérium a papság 45%-ának utalt ki fizetést. Tiltakozásként Márton Áron is lemondott az államsegélyről.¹¹⁵ Az 1948-as év vízváltó volt az egyházmegyében. A kommunista hatalomátvétel után kikiáltott Román Népköztársaság 1948. július 19-én felmondta a Szentszékkal kö-

tött 1927-es konkordátumot, amely a katolikus egyház jogi személyiségét és intézményeinek törvényes háttérét biztosította. Ez utat nyitott az egyházellenes rendeletek életbe léptetésének. Egy hónappal később megjelent a kultusztörvény, amely minden vallásfelekezetet szigorú ellenőrzés alá kívánt vonni. Erre a célra felállította a *Kultuszügyosztályt*, amelynek hatáskörre minden kultusszal kapcsolatos gyakorlatra kiterjedt.¹¹⁶ Ugyanakkor államosította az egyházi karitatív intézményeket, felszámolta a szerzetesrendeket.¹¹⁷ A katolikus egyház a Rómához való ragaszkodás miatt az előírt szervezeti és működési szabályzatot (ún. *Statútumot*) nem fogadta el, helyette Márton Áron és Iuliu Hossu görög katolikus püspök dolgozott ki egy Statútum-tervezetet, de ezt a Kultuszminisztérium elutasította, szabad utat engedve az évtizedekig tartó egyházellenes támadások sorozatának. A nyíltan egyházellenes légkörben 1948 októberében Rómából megérkezett a *Nominatio substitutorum* kezdetű rendelkezés, amelynek értelmében a kormányzásban akadályozott püspökök titokban két helyettes ordináriust (*ordinarius substitutus*) kellett kinevezzenek, akik a megyéspüspök elhurcoltatása esetén egymást követően átveszik az egyházmegye vezetését. Minden jelöltnek titokban kellett kijelölnie utódját, hogy a joghatóság a letartóztatások miatt se szüneteljen. Ez a joghatósági eljárás lépett érvénybe Márton Áron letartóztatása után, áthúzva a kommunista hatalom nemzeti egyház alakítására vonatkozó számítását.¹¹⁸ Titkos ordináriusi kinevezést kapott Szilveszter Sándor sepsiszentgyörgyi plébános is.¹¹⁹ 1948. december 1-jén az állam megszüntette a görögkatolikus egyházat, de főpásztori utasításra a háromszéki katolikus papok továbbra is gondoskodtak a görögkatolikusok pasztorációjáról. Kiténik ez a kultuszminisztérium 1950. február 10-én kelt rendeletéből is, melyben felszólította a Kolozs, Háromszék, Csík és Maros megyében működő katolikus papokat, hogy büntetés terhe alatt ne gondozzák a korábbi görögkatolikus híveket, ne tartsanak szentmisét, és ne szolgáltatassák ki a szentségeket sem. Tevékenységükkel az ortodox kultusz gyakorlását akadályozták a térségben, amit az állami vezetés törvénybe ütközőnek és büntetendőnek minősített.¹²⁰ 1949. június 21-én, Márton Áron letartóztatása után Bukarest alkalmasnak találta az

¹⁰⁹ 854/1945. 6091/1945 számú leirat. (GyFL SGyL, Spl, 43/1945, 93/1945 v.)

¹¹⁰ *Népi Egység*, II/147, 1945. júl. 6., 2.

¹¹¹ PÉNZES Lóránd 2017, 3.

¹¹² A *tridum* háromnapos lelkigyakorlat, melynek célja a hívek felkészítése a templom búcsújára.

¹¹³ GyFL SGyL, Upl, 13/1946, 20/1946.

¹¹⁴ Uo., 161/1947.

¹¹⁵ Uo., 27/1949 v.

¹¹⁶ Ellenőrizhette a püspökségek, teológiai szemináriumok, plébániák és más egyházi intézmények, alapítványok anyagi és lelki helyzetét, jóváhagyhatta vagy elutasíthatta a plébániák létesítését, misézési engedélyek megadását, papok új helyre helyezését stb.

¹¹⁷ MARTON József 2008, 159–161.

¹¹⁸ Uo., 163–164.

¹¹⁹ MARTON József – JAKABFY Tamás 1999, 117–121.

¹²⁰ GyFL SGyL, Upl, 25/1950.

időt egy Rómától elszakított, nemzeti katolikus egyház létrehozására. Törekvése találkozott az erdélyi katolikus klérus egy szűk csoportjának szándékával, akik rendezni kívánták az egyház *ex lex* helyzetét. 1949–1951 között a titkos ordináriusok rendszerével egyidőben elkezdődött az úgynevezett békepapi mozgalom, amely három gyűlésen és nyilatkozataiban az állammal való „kibékülésre”, közreműködésre próbálta rábírní a papokat.¹²¹ A Róma határozott tiltása ellen létrejött mozgalom Erdélyben nem öltött tömeges méreteket, de azért néhány háromszéki részvevője is akadt.¹²² Márton Áron elfogatása után Boga Alajos, Sándor Imre, majd Jakab Antal teológiai tanár vette át *ordinarius substitus* minőségben az egyházmegye kormányzását.¹²³ Letartóztatásuk után a titkos ordináriusok rendjét figyelmen kívül hagyva, 1951. augusztus végétől Adorján Károly kanonok vette át az egyházmegye vezetését és a mozgalom irányítását.¹²⁴ 1952. október 9-én küldött leiratában a koronagyűléseken való részvételre és a községi néptanácsokkal való együttműködésre szólította fel a papokat.¹²⁵ Az 1950. évi új közigazgatási beosztás bevezetése maga után vonta az esperesi kerületek új rajonok szerinti beosztását.¹²⁶ Kultuszminisztériumi utasításra a Brassó központú *Barcasági dékánsg és sepsi-miklósvári főesperesség* megszűnt, helyén Sepsiszentgyörgy központtal megalakult a *Sepsiszentgyörgyi esperesség*.¹²⁷ Jakab Antal ordinárius 1951 júniusában kelt rendeletében Szilveszter Sándor plébánost bízta meg a *Sepsiszentgyörgyi esperesség* vezetésével, az irattár Szentgyörgyre szállításával.¹²⁸ A békepapi moz-

galmat elutasító Szilveszter Sándor sepsiszentgyörgyi plébános-főesperest 1951 decemberében Zabolára küldték.¹²⁹ Helyére a mozgalomban cselekvően részt vevő zabolai plébánost, Újlaky Jánost nevezték ki a plébánia élére, aki 1955 júliusáig tevékenykedett a városban.¹³⁰ Kinevezése a hívek templomtól való, tüntető távolmaradását eredményezte.¹³¹ Az esperesi kerület vezetését azonban nem vette át Újlaky, hanem ideiglenes jelleggel Kovács Balázs szentkatolnai plébánosra, a Kézdi rajon területén létrejött *Kézdivásárhelyi esperesség* vezetőjére bízta.¹³² A két esperesi kerületet azonban nem egyesítették, Kovács Balázs hivatalos levelezésében külön használta a szentgyörgyi esperesség és a kézdi esperesség pecsétjét.¹³³ Az új, *Sepsiszentgyörgyi esperesség* magába foglalta a Rákosi, Sepsiszentgyörgyi és Sztálin/Brassó rajon összes plébániáit.¹³⁴

Márton Áron püspök 1955 márciusában történt kiszabadulása után a főesperesi teendők végzésével újból a Romához hűséges Vasvári Aladár brassói plébánost bízta meg. A főesperesség székhelye 1957-től ismét Brassó lett, Fogaras, Medgyes, Kóhalom, Segesvár, Szeben, Sztálin, Küküllő rajonokhoz tartozó 19 plébániával.¹³⁵ A *Sepsiszentgyörgy rajon*hoz tartozó plébániák a *Kézdi rajon*hoz kerültek.

1964-től a Kézdi és *Sepsiszentgyörgyi rajon* plébániáit is Brassóhoz csatolták, így az esperességhez 38 plébánia¹³⁶ került.¹³⁷ Ezek egyházkormányzati igazgatása igencsak nehézkesnek bizonyult, még akkor is, ha a főesperes hatásköre csak a plébániák vagyonekezelésére terjedt ki.

¹²¹ MARTON József 2008, 182–189.

¹²² Újlaki János zabolai, később sepsiszentgyörgyi plébános, Bertalan Balázs türkösi plébános, Hollanda János sárfalvi plébános, Kajcsa Ferenc alsócsernátoni plébános.

¹²³ MARTON József 2008, 175–180.

¹²⁴ „Adorján Károly kanonok az ordinárius távollétében, a székeskáptalan felkérésére” minőségben írta alá a hivatalos iratokat. 1952. február 11-én a kovásznai Kovács Béla plébános ordináriusi minőségében jelentkezett a székeskáptalan előtt, és kinevezte Adorjánt *vicarius generalissá*, azaz általános helynöké. A kinevezés azonban érvénytelen volt, mert a joghatóság ekkor már Márton Mózes plébánoshoz, letartóztatása után pedig Szilveszter Sándorhoz került.

¹²⁵ GyFL SGyL, Upl, 109/1952.

¹²⁶ A 11 új esperesi kerület a következők: Hunyadi (Gyulafehérvár központtal), Kolozsvári (Kolozsvár központtal), Marosvásárhelyi (Marosvásárhely központtal), Gyergyói (Gyergyószentmiklós központtal), Radnai (Beszterce központtal), Szebeni (Nagyszében központtal), Kézdivásárhelyi (Kézdivásárhely központtal), Sepsiszentgyörgyi (Sepsiszentgyörgy központtal), Székelyudvarhelyi (Székelyudvarhely központtal).

¹²⁷ Az új esperesi kerület pecsétjének felirata: *Protopopiatul rom. Cat. Sfintu Gheorghe*.

¹²⁸ 363/1951 sz. főegyházmegyei leirat. (GyFL SGyL, Spl, 36/1951 v.)

¹²⁹ 1951. december 20-án kelt jegyzőkönyv a plébánia átadásáról. (Uo., 123/1951.)

¹³⁰ 1955. július 8-án kelt plébánia-átadási jegyzőkönyv. (Uo., 67/1951 v.)

¹³¹ PÉNZES Lóránd 2011, 62.

¹³² 1951. december 21-én az esperesi hivatal átadásának jegyzőkönyve. (GyFL SGyL, Spl, 1/1952 v.)

¹³³ Protopopiatul Rom. Cat. Sfintu Gheorghe és Protopopiatul Rom. Cat. Targul Secuiesc köriratú pecsét volt forgalomban, de Kovács hivatali levelezésében nem nevezte magát esperesnek, helyette csak az s. k (saját kezűleg) rövidítés szerepelt neve alatt.

¹³⁴ Uo., 68/1950 v., 21/1951.

¹³⁵ GyFL SGyL, Bpl, *Brassói Főesperesi Hivatal Iratai, Gazdasági Iratok, Fizetési jegyzékek*, 1955–1963.

¹³⁶ Fogaras, Medgyes, Bólya, Tűr, Kiskapus, Türkösi, Zernyest, Kóhalom, Szeben, Segesvár, Erzsébetváros, Futásfalva, Bereck, Szentkatolna, Alsócsernáton, Kovászna, Gelence, Imecsfalva, Lemhény, Nyújtod, Kézdiálmás, Martonos, Ojtoz, Ozsdola, Poján, Esztelnek, Vizakna, Kézdivásárhely, Kézdiszentlélek, Kézdisárfalva, Felsőtorja, Alsótorja, Szárazpatak, Zabola, Sepsiszentgyörgy, Sepsibükszád, Illyefalva, Miklósvár, Mikóújfalva, Szentivánlaborfalva, Sepsikőröspatak, Zágón.

¹³⁷ GyFL SGyL, Bpl, *Brassói Főesperesi Hivatal Iratai, Gazdasági Iratok, Fizetési jegyzékek*, 1964.

Nicolae Ceaușescu a hatalmának megerősítése érdekében elrendelte az ország közigazgatási átszervezését, így 1968-ban létrehozták a tartományoknál kisebb, átláthatóbb és könnyebben megszervezhető megyéket, élükön a kommunista pártvezetéshez hűséges elittel. A megyék létrehozásával a négy főesperesi hivatal területi beosztása is megváltozott. Ezúttal Brassóhoz került Brassó és Kovászna megye, Gyulafehérvárhoz Fehér, Hunyad és Szeben, Kolozsvárhoz Kolozs és Beszterce-Naszód, Marosvásárhelyhez Maros és Hargita megye. Az így kialakított főesperesi hivatalok hatásköre az államsegély szétosztásában, valamint az állam felé való adminisztratív ügyek intézésére terjedt ki.¹³⁸ Ennek értelmében 40 plébánia,¹³⁹ egy expositura és két rendház (az eszternelki kolostor és a brassói Szent János-templom) tartozott az új főesperes hatáskörébe. A főesperesi hivatal elnevezése 1969-től *Római Katolikus Főesperesi Hivatal Brassó-Kovácsna* lett. A felsőháromszéki plébániák 1978-ra leváltak a brassói főesperességről, amely a rendszerváltozás után felvette a *Sepsi-barcasági esperesség* nevet.¹⁴⁰ A területi átszervezésekkel párhuzamosan elkezdődött a II. Vatikáni Zsinatot (1962–1965) követő rendelkezések gyakorlatba ültetése. A latin helyett bevezették az anyanyelvű szentmisét, átalakították a templomok liturgikus tereit. Lebontották a szentélyrekesztő rácsokat és szószékeket, a szembemiséző oltárok felállításával eltűntek a szentmise állandó részeit tartalmazó kánonablak.¹⁴¹ Mivel az iskolai oktatásból kiszorult a vallásoktatás, a plébániai hitoktatás végzésére sok helyen hittantermeket építettek (pl. Sepsiszentgyörgyön) vagy meglévő egyházi épületeket alakítottak át (pl. Szentivánlaborfalván). A rendszerváltozás után az egyházközségek kevés kivétellel (pl. Sepsiszentgyörgyön a *Sancta Maria-Intézet* emeletes épületét most is a katonaság használja) visszakapták az államosított felekezeti iskolák épületeit, ezeknek új rendeltetést kellett adni. Illyefalván a templom kertjében levő épületet téli kápolnaként hasznosítják, Szentivánlaborfalván művelődési otthonként működtetik, Sepsikőröspatakon az egyházi egyesületeknek ad otthont az épület.

A kerületben működő felekezeti oktatás

Felekezeti oktatás 1918-ig

Az espereskerületben működő felekezeti oktatás képe itt is az erdélyi egyházmegyei gyakorlat szerint alakult. 1826-ban az erdélyi püspökség területén fennálló 210 iskolából a *Barcasági dékánság és a sepsi-miklósvári esperesség* területén 10 működött.¹⁴² A 19. század közepén Erdélyben hozzávetőlegesen 820, történelmi magyar felekezetek által fenntartott népiskola működött, melyből a reformátusok 500, az unitáriusok 105 iskolával rendelkeztek.¹⁴³ Az önálló katolikus egyházközségekkel rendelkező politikai községek javarésztében működött katolikus elemi vegyes iskola, ezek fenntartását az állami elemi oktatást bevezető 1868-as, Eötvös-féle oktatási törvény is szavatolta: „a hitfelekezetek mindazon községekben, ahol a hívek laknak, saját erejükből tarthatnak fenn ... nyilvános népoktatási tanintézeteket ... azon intézetekben a tanítókat és tanárokat maguk választhatják, ... a tankönyveket maguk szabhatják meg, s a tanítási rendszer és módszer iránt is ... intézkedhetnek.”¹⁴⁴ A felekezeti iskolák fenntartói a helyi egyházközségek voltak, vagyoni ügyekben az egyháztanácsoknak tartoztak felelősséggel, melyek az 1877-es püspöki rendeletnek megfelelően iskolaszékként is működtek. Feladatukat képezte az iskolaépületről, a berendezésről, a tanfelszéléről és a tanító javadalmazásáról történő gondoskodás. A felekezeti iskolák egyházi főhatósága a püspök volt, aki hatalmát a mindenkor, rendszerint espereskerületi tanfelügyelőként is tevékenykedő főesperesen keresztül gyakorolta. Feladata volt a katolikus elemi iskolák ellenőrzése, az állami hivatalokkal való kapcsolattartás, az elnöki tisztt betöltése a tanulók év végi záróvizsgáin. Utóbbi akadályoztatása esetén ezt a jogot küldötte útján gyakorolta, aki rendszerint a szomszéd település plébánosa volt. Az 1876. évi népiskolai hatósági törvény értelmében¹⁴⁵ a felekezeti iskoláknak tudomásul vételre be kellett mutatniuk a királyi/állami tanfelügyelőnek a tantervet, órarendet, tankönyvjegyzéket. Ezt nem jelentette az iskolák belső autonómiájának megsértését, csupán a felekezeti oktatásnak az állami oktatással történő összhangba

¹³⁸ GyFL SGyL, Bpl, *Főesperesi iratok*, 383/1968 sz. püspöki leirat; GyFL SGyL, Bpl, *Plébániai iktatott iratok*, 383/1968.

¹³⁹ Brassó Szent Péter és Pál, Brassó Szent János, Brassó Bolonya (expositura), Bélafalva, Uzon, Illyefalva, Szentivánlaborfalva, Fogaras, Sepsiszentgyörgy, Sepsikőröspatak, Kóhalom, Türkös, Miklósvár, Barót, Zernyest, Sepsibükszád, Mikóújfalva, Kézdivásárhely, Altorja, Feltorja, Ojtoz, Bereck, Lemhény, Nyujtód, Kézdiszentlélek, Kézdiszarázpaták, Kézdikővár, Kézdiszentkereszt, Bélafalva, Esztelnek, Kézdiálmás, Kézdimartonos, Ozsdola, Gelence, Szentkatolna, Imecsfalva, Zabola, Kovászna, Zágon, Alsócsernáton, Futásfalva, Sárfalva. (GyFL SGyL, Bpl, *Főesperesi*

Hivatal iratai, 51/1968.)

¹⁴⁰ Uo., 39/1978.

¹⁴¹ Az oltáron elhelyezett három tábla, melyek a mise állandó részeinek imádkozásában segítették a miséző papot.

¹⁴² SEBESTYÉN Kálmán 2011, 19.; GyFL, Fond I, 1/a, *Összeírás 1826*.

¹⁴³ SEBESTYÉN Kálmán 2011, 19.

¹⁴⁴ XXXVIII. tc., 11. §, in: CJH 1836–68, 451–452.

¹⁴⁵ Az 1876. évi XXVIII. törvénycikk, 5. §, 3. a. pontja rendelkezik erről. (CJH 1876, 465–466.)

hozását szolgálta. Ennek ellenére a rendeletet az erdélyi katolikus egyház sokszor sérelmezte, belső autonómiájába történő beleavatkozásnak tartotta. Ezért a felekezeti iskolák tanítói nem mindig tettek eleget a felterjesztési kérésnek, mint ahogy az Eötvös Károly Háromszék vármegyei tanfelügyelő jelentéséből is kiderül.¹⁴⁶

A katolikus népiskolákban a 19. század közepéig kivétel nélkül a kántortanító, ún. ludimagister oktatott, aki az ún. norma-iskolában sajátította el a korszerűnek tartott oktatási-nevelési módszert. A kezdő iskolamesterek néhány évig tapasztaltabb tanító mellett segédtanítóként, promagisterként tevékenykedtek.¹⁴⁷ Az egyház kiemelt fontossággal kezelte az oktatás ügyet, a 19. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvekben külön kérdőpont vette számba a felekezeti iskola állapotát és a tanító képzettségét. A tananyagban alapvető tantárgy volt a katekizmus, amely a vallás alapvető igazságainak a kérdés-felelet formájában történő kifejtése mellett társadalmi ismereteket is nyújtott heti négy órában. Az énektanításnak ugyancsak kimagasló szerep jutott. Az oktatás anyanyelven történt, a műveltség fokmérőjének számító latint csak a felsőbb iskolákban tanították. A tanrendben még a gyakorlati élettel összefüggő tárgyak szerepeltek: számtan, földrajz, történelem, természettudomány.¹⁴⁸ A tanítók az 1868-as elemi iskolai törvény életbe lépését követően a felállított tanítóképzőkben szereztek oklevelet, és a kisebb egyházközségekben a kántori teendők elvégzésére is vállalkoztak.

A 19. század végén a kerülethez tartozó több településen működött katolikus, hat osztályos, zömében egy tanerős elemi iskola, ahová fiúk és lányok vegyesen jártak: Baróton már a 17. századot megelőzően,¹⁴⁹ Illyefalván 1785-től,¹⁵⁰ Miklósváron 1716-tól,¹⁵¹ Sepsiszentgyörgyön 1854-től, Sepsikőröspatakon és Szentivánban a 18. század végétől. Kivételt képez Brassó, ahol az egyházközség által fenntartott fiú- és leányiskola a 19. század elejétől különvált. A 20. század elején két városban találkozunk a felekezeti oktatásban felsőbb osztályokkal. Brassóban a Státus által fenntartott főgimnázium és leánygim-

názium működött, Sepsiszentgyörgyön 1915-ben a Sancta Maria leánynevelő gimnázium nyitotta meg kapuit. Itt jegyezzük meg, hogy a katolikus neveléshez ragaszkodó alsó-háromszéki fiúk a kantai gimnáziumot látogatták. A kerület katolikus fiataljainak vallásos nevelésében jelentős szerepet töltöttek be a ferencrendi nővérek, akik Brassóban és Sepsiszentgyörgyön működtetnek leányiskolát, illetve a szatmári irgalmas nővérek, akik a Kálnoky Ludmilla által 1892-ben alapított sepsikőröspataki intézetben tevékenykedtek.

Az egyházközségekre komoly terhet rótt az iskolafenntartás, de azok jelentős anyagi áldozatok árán is törekedtek iskolafenntartó kötelességeiket el látni. De ez nem mindenhol valósult meg maradéktalanul. Csak két példát említek. 1901-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter leiratában kifogásolta az illyefalvi és a szentiváni iskola épületét, mivel azok „törpe, sötét, egészségtelen, nem iskolának épült helyiségek”.¹⁵² A püspök utasította a plébánosokat, hogy találjanak jobb megoldást az iskolák elhelyezésére. A leirat eredményeképpen Szentivánban 1903-ban,¹⁵³ Illyefalván pedig 1924-ben épült új iskola.¹⁵⁴

Felekezeti oktatás 1918–1940 között

Az első világháború eseményei, a frontszolgálatra történt behívások, az 1916-os román betörés az iskolák bezárását jelentette. A tanítás püspöki utasításra, 1917 decemberében kezdődött újra a kerület katolikus iskoláiban. Röviddel ezután ismét megszűnt, és csak 1919 őszén nyíltak meg újból a katolikus iskolák Sepsiszentgyörgyön, Sepsikőröspatakon, Szentivánban, Miklósváron, Brassóban, Türkösön, Baróton és Kőhalomban.¹⁵⁵ Az impériumváltás első éve a felekezeti oktatás számára viszonylag kedvező helyzetet látszott teremteni. Az erdélyi Kormányzótanács 15673/1919 számú rendeletében lehetővé tette a felekezeti iskolák további működését, illetve újak megnyitását is, amennyiben az iskolafenntartók teljesítették a meghatározott feltételeket.¹⁵⁶ A rendelet értelmében megfelelő iskolahelyiségről kellett gondoskodni, az oktatásban az állam tantervéhez kellett

¹⁴⁶ EÖTVÖS Károly Lajos 1892, 14–15.

¹⁴⁷ Uo., 21.

¹⁴⁸ Uo., 22–24.

¹⁴⁹ TAKÓ István 2003, 82.

¹⁵⁰ TÓTH Szabolcs Barnabás 2008, 18.

¹⁵¹ GyFL SGyL, Bpl, *Főesperesi Hivatal Iratai*, A miklósvári római katolikus egyházközség vagyonáról 1911. augusztus 9-én felvett leltár.

¹⁵² GyFL SGyL, Szpl, 1607/1904 számú püspöki leirat.

¹⁵³ Mivel a szentiváni egyházközség anyagi erejét meghaladta egy új épület felépítése, a plébános Majláth Gusztáv Károly püspöktől kért támogatást, aki azzal a feltétellel tett erre vonatkozó ígéretet, hogy az egyházközség is erejéhez mérten járuljon hozzá az

építéshez. Feltételként megszabja, hogy a telek, amelyen az iskola felépülni fog, az egyház tulajdona legyen, és az új épületet is az egyházra telekkönyveztesse. Utasítja Fehér Manó sepsiszentgyörgyi esperest a tervrajzok és a költségvetés elkészítésére és felküldésére. A téglapépület végül 1903-ra készült el, 6 900 korona költséggel, a püspök hathatós támogatásával.

¹⁵⁴ TÓTH Szabolcs Barnabás 2008, 17.

¹⁵⁵ GyFL SGyL, Spl, 189/1919.

¹⁵⁶ A Kormányzótanács már ezt megelőzően megengedőnek bizonyult: 12670/1920 számú rendeletében ugyanis kimondta: „Az egyházak autonómiája alapján a felekezetteknek joguk van akárhány felekezet szerinti iskola felállítására.”

igazodni, a tanulókat tandíj fizetésére nem szabadott kötelezni, a tanszemélyzetnek törvényszerűen kiképzettnek és Románia területén lakó személynek kellett lennie, csak a vallás- és közoktatásügyi minisztérium által jóváhagyott tankönyveket lehetett használni, a tanítóknak hűségesküt kellett tenni.¹⁵⁷ A fenti feltételek mellett a Kormányzótanács megengedőnek, sőt támogatónak bizonyult a felekezeti iskolák megnyitását illetően, mivel felajánlotta, hogy amennyiben az egyházközség hitvallásos iskolát kíván nyitni, és az iskola számára nem rendelkezik tanteremmel, az állami iskola helyiségét haszonbér fejébe átadja az állam az egyházközségnek.¹⁵⁸ A „nagylelkű” ajánlat háttérében nyilván az állt, hogy az állam ezáltal mentesült az iskolafenntartás terhéértől. Majláth püspök a történelmi egyházak vezetőivel együtt felismerte, hogy az anyanyelvi oktatás megőrzésére egyedül a felekezeti iskolákban nyílik lehetőség.¹⁵⁹ Ezért a magyar tannyelvű oktatás fenntartására és ott, ahol hiányzott, annak bevezetésére utasította a 3140/1921 számú rendeletében a plébánosokat. Elrendelte, hogy minden településen hozzanak létre felekezeti iskolát, még akkor is, ha a helység állami iskolával rendelkezik.¹⁶⁰ Kérte a plébánosoktól a kántortanítói állás haladéktalan megszervezését, hogy a legalább egy tanerős iskola mindenhol felállítható legyen.¹⁶¹ A Kormányzótanács rendelete és a főegyházmegyei biztatás elérte a célját. 1920 szeptemberében olyan egyházközségek vállalkoztak erre a feladatra, amelyek a Monarchia időszakában sem rendelkeztek saját iskolával. Így Mikóújfaluban,¹⁶² Hosszúfaluban,¹⁶³ Sepsibükszádon,¹⁶⁴ a Zernyesthez tartozó keresztényfalvi telepen¹⁶⁵ és Zernyest városban,¹⁶⁶ de még Bodola¹⁶⁷ és Zalánpaták filiában is nyílt hitvallásos iskola. Baróton a korábbi polgári leányiskolát a katolikus egyházközség vette át.¹⁶⁸ Az 1920/1921-es tanévben a kerületben 19 iskola működött, 13 anyaegyházközség fenntartásában. (A fenti tanévben működő isko-

lák kimutatását a 6. mellékletben közlöm.) A kedvező rendelet gyakorlatba ültetését a politikai község vezetősége több esetben igyekezett meggátolni. Például Sepsibükszádon a helyi előljárási büntetésekkel próbálta eltéríteni a szülőket abbéli szándékuktól, hogy gyermekeiket felekezeti iskolába írassák. Az állami iskola igazgatója elvitette a táblát a felekezeti iskolából, arra hivatkozva, hogy az régen az állami iskola tulajdona volt. Azon sem akadtak fenn a hivatalosságok, hogy a tábla tartója a plébánia padlásáról kerül elő.¹⁶⁹ Mikóújfaluban a helyi hivatalnokok nem akarták elismerni a görögkeleti hitről római katolikus hitre tért szülők vallásváltását, így felekezeti iskolába sem akarták engedni a gyermekeket.¹⁷⁰ A visszaélések megszüntetésére a közoktatásügyi minisztérium államtitkára Kolozsváron 1920. szeptember 24-én kelt 27807/1920 számú rendeletében a következőképpen utasította a tanfelügyelőket: „Tudomásomra jutott, hol állami és felekezeti iskolák vannak, a hatósági közegek kényszerítik a szülőket, hogy a gyermekeiket az állami iskolába küldjék, sőt egyes helyeken bezáratják a felekezeti iskolákat. Ennek folytán utasítjuk, hogy lépjen sürgősen érintkezésbe az illető közigazgatási hatóságokkal (prefect), hogy a ténykedéseikkel hagyjanak föl, s engedjék meg a szülőknek azt a szabadságot, hogy maguk választhassák meg azt az iskolát, hol gyermekeiket beiratják. A felekezeti iskoláknak elismert nyilvánossági joguk van, nem zárhatók be súlyos okok a főtítkárság tudta s előzetes beleegyezése nélkül. Mateu államtitkár.”¹⁷¹ A rendelet rövid időre ugyan, de visszafogta a helyi hivatalnokok gáncoskodását. A főpásztor leiratában elégedetten nyilatkozott az iskolafenntartási törekvésekről: „A Barcasági dékánuság és sepsimiklósvári esperesi kerület iskoláiról 58/1920 szám alatt tett év végi jelentéséből [a főesperesnek – P. L. I.] örömmel győződtem meg arról, hogy az iskolák a nehéz viszonyok között is megtették kötelességüket. Mindenesetre elsősorban

¹⁵⁷ GyFL SGyL, Spl, 15/1919 v.

¹⁵⁸ Uo., 212/1919.

¹⁵⁹ A Kormányzótanács 1919. január 24-én kelt I. számú rendeletében az oktatásról intézkedett, kimondta, hogy az iskolákban az oktatás nyelvét az iskolafenntartó határozza meg.

¹⁶⁰ A rendeletnek megfelelően Mikóújfaluban és Zalánpatákon bérházakban nyílt meg az iskola. (GyFL SGyL, Bpl, *Iskolai iratok*, 121/1920.)

¹⁶¹ GyFL SGyL, Spl, 130/1921.

¹⁶² Mivel az egyházközség nem tudta/akarta vállalni az iskolafenntartói terheket, a felekezeti iskolát már 1872-ben átadta a politikai községnek, amely azt 1897-től állami tulajdonba adta. (GyFL SGyL, Bpl, *Iktatott iratok*, 993/9121.)

¹⁶³ Uo., 4803/1920 püspöki és 1112/1920 sz. állami tanfelügyelői tudomásul vétel mellett. Itt a katolikus iskola megnyitásánál felekezeti köztit nézeteltérések merültek fel. 1919-ben az erdélyi történelmi egyházak vezetői megállapodtak abban, hogy vegyes

vallású településen az a felekezeti nyit iskolát, amely számbelileg többségben van, a más vallásúak pedig ezt támogatják. A nagyobb számú evangélikusok kérték, hogy a katolikusok álljanak el az iskolanyitási szándékuktól, és helyette támogassák az ő iskolájukat. Erre azonban nem került sor, végül a katolikus iskola is megnyitotta kapuit.

¹⁶⁴ Uo., 5080/1920 sz. püspöki és 1547/1920 sz. állami tanfelügyelői tudomásul vétel mellett.

¹⁶⁵ Uo., 4505/1920 sz. püspöki és 1359/1920 sz. állami tanfelügyelői tudomásul vétel mellett.

¹⁶⁶ Uo., 4463/1920 sz. püspöki engedély mellett.

¹⁶⁷ Uo., 4803/1920 sz. püspöki és 1547/1920 sz. tanfelügyelői tudomásul vétel mellett.

¹⁶⁸ GyFL SGyL, Bpl, *Iskolai iratok*, 137/1920.

¹⁶⁹ Uo., 1920, 189/1920, 193/1920.

¹⁷⁰ Uo., 2/1920.

¹⁷¹ Uo., 5269/1920 számú püspöki leirat.

elismeréssel adózom azon tanítóknak, kik csekély fizetés mellett, nagy nélkülözések között, tisztán hivatásból, kötelességüket oly lelkiismeretesen, megértő lélekkel teljesítették. De elismerés illeti az egyes iskolák lelkész-igazgatóit is, kik nem kisebb fáradsággal küzdöttek úgy az iskolák felállítására, mint fenntartására érdekében.¹⁷²

A sebtében létrehozott felekezeti oktatás azonban kellő előkészület nélkül zajlott. Hartmann Tivadar közhalmi ferences szerzetes-lelkész szerint: „csupa kínlás és vergődés az egész mesterség.” A jó szándékú lelkész a plébániaként szolgáló rendházban hozott létre 1920 őszén 16 magyar fiatal számára iparos tanonciskolát,¹⁷³ de ez az iskola a teljes bizonytalanságban, minden felszerelést nélkülözve kezdte meg működését. Ismeretlen volt számukra a tanterv, a technikai felszerelés beszerzésének mikéntje, stb.¹⁷⁴ P. Hartmann hangsúlyozta, ha nem kap segítséget a főhatóságtól, az iskolát feloszlatja, mert „levegőből iskolát fenntartani nem lehet, én pedig többet áldozni nem tudok.”¹⁷⁵ Tény, hogy nehézségek árán is, de a kerületben az 1921/22-es tanévben 12 plébánia 19 felekezeti iskolát tartott fenn 48 tanerővel, 1811 tanulóval.¹⁷⁶ A településeken a felekezeti iskolákkal párhuzamosan az állami iskolák is megkezdtek működésüket. Utóbbiakról azonban idegenkedtek a szülők, nem szívesen írták ezekben gyermekeiket. Ezért az igazgatók minden módszert felhasználtak, hogy iskoláikat benépesítsék. Felszólították a papokat az iskolai hitoktatásra, de több esetben elmulasztották a katolikus tanulók névsorát közölni, a hittant az órarendbe beírni. Ilyenfalván a lelkész iskolakezdés után több hónappal sem kapta meg az osztálynévsorokat, órarendet. A főespereshez küldött felterjesztésében Lakatos János plébános, későbbi kerületi egyházi tanfelügyelő így írt: „Az állami tanfelügyelőt és igazgatóját nem a katolikus magyar gyermekek vallásoktatása izgatja, hanem az, hogy a katolikus magyar pap bejárjon az ő iskolájába, s evvel iskolájuknak valamelyest hitelt szerezzenek a nép előtt.” Megjegyezzük, hogy a településen az 1921/22-es tanévben 4 katolikus tanuló járt állami iskolába, és további 40 pedig a katolikus iskolába.¹⁷⁷ Mégis, ahol ezek megtörténtek, a tanulókra úgy hatott, hogy katolikus nevelésben az állami iskolában is részesülhetnek, ezért nem kell a katoli-

kus iskolát látogatniuk. Készerűen jegyzi meg Ferencz Sándor sepsibücsük plébános a főespereshez küldött jelentésében: „Ha a múlt évben nem jártam volna át [a községi iskolába –P. L. I.], most a katolikus növendékek mind a katolikus iskolában volnának.”¹⁷⁸

Az 1919. évi kedvező kormányzótanácsi rendeletet a későbbi években már a korlátozó intézkedéseket tartalmazó tanügyi törvények követték. A felekezeti iskolák tanítóit hűségeskü, majd román nyelvvizsga és véglegesítő vizsga letételére kötelezték. Ellenkező esetben megvonták tanítási jogukat. Az 1922-es évektől sorozatossá vált az állami tanfelügyelők iskolatátogatása, amelynek során főként a román nyelvbeli és a nemzeti tárgyakban (történelem, földrajz) való előrehaladást vizsgálták.¹⁷⁹ Erre hivatkozva, több alkalommal kívánták bezárni iskolákat.¹⁸⁰ Az 1923-as oktatási rendelkezés szerint a felekezeti iskolát csak saját felekezetéhez tartozók látogathatták. Ez a törvény a más felekezetek körében is népszerű szentgyörgyi katolikus fiúiskolát és a nővérek által fenntartott Sancta Mária-Intézetet érintette érzékenyen. Ennek következtében az iskola megvált diákjainak felétől.¹⁸¹ Súlyos károkat okozott a Constantin Angelescu miniszter bevezette 1924-es elemi iskolai törvény, amely az állami iskolák tanítási nyelvének kizárólag a román jelölte meg, bevezette a származásvizsgálatot/névelemzést¹⁸² és a kultúrözona fogalmát, amelynek során fizeteskiegészítésben és ajándék földterületekben részesültek a magyar vidéken munkát vállaló román ajkú pedagógusok.¹⁸³ Az 1925-ös iskolai törvény pedig magániskolává fokozta le a felekezeti iskolákat, amelyek csak szigorú feltételek teljesítése után kaphattak nyilvánossági jogot. A püspök kérésére az Állandó Bizottság (Consiliul Permanent) 17524/1928 számú rendeletével megerősítette az iskolák korábban megszerzett nyilvánossági jogát,¹⁸⁴ de az 1930-as évektől ezen jog megszerzését évente meg kellett újítani, ami politikai támogatással is csak kevés iskolának sikerült.

A tanfelügyelői látogatásokon sokszor a legapróbb hiányokat, hibákat is kifogásolták. Példa erre a mikóújfalusi iskola, ahol a felekezeti iskola igazgatója elmulasztotta a nemzetiségi igazolásokat kiállítani az iskolájába beiratkozottak számára, ezért az állami hatóságok bezárták az iskolát.¹⁸⁵ Indoklásul azonban

¹⁷² GyFL SGyL, Spl, 134/1920.

¹⁷³ Az iskola létrehozását az ott tanuló magyar diákokat. tanonciskolából eltanácsolták az ott tanuló magyar diákokat.

¹⁷⁴ GyFL SGyL, Bpl, *Plébániai iktatott iratok*, 1007/1921.

¹⁷⁵ GyFL SGyL, Bpl, *Iskolai iratok*, 4/1920.

¹⁷⁶ *Erdélyi Tudósító*, IV/23, 1921. dec. 20., 14.

¹⁷⁷ GyFL SGyL, Bpl, *Plébániai iktatott iratok*, 966/1921.

¹⁷⁸ Uo., 971/1921.

¹⁷⁹ GyFL SGyL, Spl, 750/1938 v.

¹⁸⁰ Lásd 1938-ban a türkösi, szentivánlaborfalvi tanító esetét. 1925-ben a mikóújfalusi felekezeti iskolát zárták be elnéptelenedés címen.

¹⁸¹ PÉNZES Lóránd 2011, 113.

¹⁸² Azok a román állampolgárok, akik anyanyelvüket elfejtették, kötelesek román iskolába írni gyermekeiket.

¹⁸³ MARTON József 2008, 38–39.

¹⁸⁴ GyFL SGyL, Spl, 527/1928 v.

¹⁸⁵ Uo., 750/1938 v.

az egy tanerős intézmény elnéptelenedését hozták fel. Kifogásolták azt is, hogy az előmeneteli és mulasztási naplókat és anyakönyveket magyarul is vezették, és a tanulók előtt gorombáskodtak a tanítókkal.

Az iskolák bezárására legfőbb okot a felszerelések hiányossága adott. A brassói fiú- és leányiskola kivételével térképekben és fizikai szerekben mindenhol hiány mutatkozott. A Főpásztor rendeleteivel ezek kijavítására, pótlására utasította a kerületi tanfelügyelőit, tanítóit. Így a bodolai és sepsiszentgyörgyi iskolák vezetőit a termék javítására és a sepsikőröspataki iskola hiányos felszereléseinek pótlására.¹⁸⁶ Gondok voltak a tanulók beiskolázásával, főként falvakon, ahol az őszi és tavaszi mezei munkák miatt sok mulasztást tapasztaltak. A szigorúságot is mérsékelni kellett, mert ebben az esetben a szülők az állami iskolába írták át a gyermekeiket. Az egy tanerős iskolákban a tanítót nevezték ki helyettes igazgatónak, ő közvetített az iskolaszék és az állami tanfelügyelőség között. Külön ügyviteli naplót, pénztárkönyvet és postakönyvet vezetett, az irattárat gondozta. A háromszéki és csíki tanfelügyelőség a felekezeti iskolák nyilvánossági jogát ismételtén kétségbevonta. A fáradozásoknak fokozatosan meg is lett az eredménye. A főpásztor elismerőleg írt a miklósvári, sepsiszentgyörgyi, baróti, brassói iskolákról, a tanfelügyelői látogatások alkalmával tapasztalt szép eredményekről.¹⁸⁷ Az iskolák rendes év végi vizsgáin a közoktatásügyi minisztérium állami kiküldöttjei is jelen voltak, akik a katolikus iskolákba járó tanulók tudását kiválóan minősítették, és azzal messzemenően megvoltak elégedve.¹⁸⁸ Az iskolák az állami iskolákkal bátran felvették a versenyt. A tanítók között a legtöbb eredményt általában a nők érték el, a férfiak közepesen oktattak. A legjobb tudással Sepsiszentgyörgyön rendelkeztek a diákok, a legkevésbé Bodolán. Ez utóbbi helységben 1929-ben tanítót cseréltek, és ez az oktatás minőségének növekedését és a tanfelügyelői látogatás elégedettségét eredményezte.¹⁸⁹

Az állami törvények és hivatalnokok korlátozó intézkedései mellett szólnunk kell az iskolák fenntartási kérdéseiről is. A Kormányzótanács 1919-ben megengedte az egyházi iskolák fenntartását, de megszüntetett minden fizetés-kiegészítést és segélyt, me-

lyet korábban a felekezeti iskolák tanítói és tanárai az államtól kaptak. Az iskolafenntartás terhe így egyrészt az egyházközségekre hárult – akik viszont nem kérhették tandíjat a gyerekektől. Másrészt a Státusra nehezedett, amely az agrártörvénnyel elvesztette anyagi alapjainak jó részét. Ennek ellenére, igyekezett segíteni ott, ahol tudott.¹⁹⁰ 1928-ban például a kerület öt katolikus iskolájának folyósított pótszegélyt a tanítói javadalmazás pótlására.¹⁹¹ A felekezeti tanítók alacsony fizetése sok pedagógust arra kényszerített, hogy a jobb megélhetést biztosító állami iskola alkalmazottjai legyenek. Az iskolafenntartás megoldására egyházmegyei szinten több javaslat is felmerült – így a papok önadóztatása,¹⁹² a papi államsegély felének átadása a tanítónak,¹⁹³ az egyetemes egyházi adózás bevezetése¹⁹⁴ –, de ezek egyike sem adott megfelelő választ a fenntartás sürgető problémájára. Kedvezőbb volt a helyzet azokban az egyházközségekben, ahol a kántortanítók fizetésének pótlására földet adhattak, mint pl. a sepsikőröspataki fiúiskola tanítójának, vagy a szentiváni és a miklósvári tanítónak. (A felekezeti iskolák fenntartási lehetőségeit bemutatja az 5. melléklet.) A tanügyi rendelkezések, a felekezeti iskola fenntartásához való hozzájárulás miatt az 1920-as években fokozatosan több településen benépesültek az állami iskolák, ez pedig a felekezeti intézmények tanulólétszámának csökkenéséhez vezetett. Fordított eset történt Miklósváron, ahol a szülők a plébánossal összefogva, csak a katolikus iskolába írták gyermekeiket, így az állami iskolát tanulói hiány miatt kénytelenek voltak bezárni.¹⁹⁵

A két világháború között Majláth Gusztáv Károly püspök az illyefalvi plébános Lakatos Jánost nevezte ki az esperesi kerület tanfelügyelőjének, aki lelkesen látott munkához. A felekezeti iskolák létét nemcsak a nehéz, sok esetben bizonytalan iskolafenntartás nehezítette, hanem az állami hatóságok rendeletei is. Ilyen volt a gazdasági világválság (1929–1933) éveiben kiadott rendelet, amely előírta, hogy a tankönyveket a tanulóknak kell megvásárolniuk. Ezért a szülők sok esetben állami iskolába írták gyermekeiket, ahol a tankönyveket ingyen vagy olcsón szerezheték be. Ezt a problémát a püspök kölcsönkönyvtárak létesítésével kívánta kivédeni. Továbbá elrendelte, hogy a tanulók kétnyelvű román–magyar térképeket

¹⁸⁶ Uo., 515/1928 v.

¹⁸⁷ Uo., 47/1928, 52/1928.

¹⁸⁸ Az esperesi kerület év végi vizsgáiról készített jelentések. (Uo., 70/1928.)

¹⁸⁹ Uo., 44/1929.

¹⁹⁰ Pl. A sepsiszentgyörgyi Sancta Maria-leányiskola 1928. évi kiadásainak fedezete a következőképpen alakult: tanulók beiratkozási díja 760 lej, az egyházközségtől (leányalap) 91 870 lej, a Státustól 24 000 lej. A sepsikőröspataki leányiskola költségeinek

fedezete: beiratkozási díj 630 lej, iskolafenntartói díj 4 000 lej, gróf Kálnoky-féle alapítvány kamatai 1 500 lej, Státus-segély 18 000 lej.

¹⁹¹ Barót, Illyefalva, Köhalom, Miklósvár és Sepsikőröspatak. (GyFL SGyL, Spl, 525/1928 v.)

¹⁹² Uo., 24/1928.

¹⁹³ GyFL SGyL, Bpl, *Plébániai iktatott iratok*, 1033/192.

¹⁹⁴ GyFL SGyL, Spl, 217/1927.

¹⁹⁵ Uo., 235/1929 v.

és a Globus Kiadó által nyomtatott atlaszokat használjanak, hogy a földrajzi neveket anyanyelvükön is megtanulhassák.¹⁹⁶ A Magyar Párt indítványára a Felekezeti Bizottság¹⁹⁷ határozata alapján azokban a községekben, ahol egyik magyar felekezetben sincs meg a kellő tanulólétszám, a számbeli többségben levő felekezet tartson fenn iskolát, a többiek támogatásával. Lakatos János kerületi tanfelügyelő paptársai nevében utasította el a kezdeményezést, arra hivatkozva, hogy nem olvadhatnak össze a reformátusokkal, mivel sikerült a katolikus iskolák fenntartásáról elfogadhatóan gondoskodni.¹⁹⁸

A tanítók önszerveződése révén 1931. március 31-én megalakult a *Barca-Miklósvári Tanítóegyesület* a katolikus iskolák tanítóiból és plébános-igazgatóiból. Tagjai közé bekerülhetett az állami iskolában tanító katolikus pedagógus is, aki tagságdíjat fizetett. Tevékenységük évi két módszertani gyűlésre és neveléstanügyi kérdések megvitatására, a tanügyi törvényekkel kapcsolatos előadások tartására szorítkozott.¹⁹⁹ 1938-ban állami rendelkezésre iskolai szövetkezeteket hoztak létre Illyefalván, Bodolán, Sepsikőröspatakon és Zernyesten.

Összegzésként elmondható, hogy a két világháború közötti évek oktatáspolitikája és az egyházközösségek anyagi kimerültsége a felekezeti elemi iskola megszűnését eredményezte a Türköshöz tartozó Hosszúfaluban, Mikóújfaluban és a hozzá tartozó Zalánpaták leányegyházközösségben, Törösváron (ahol az egyházközösség is megszűnt), Sepsibükszádon és Sepsiszentgyörgyön, ahol a fiú elemi iskolát kényszerültek felszámolni. (Az 1928. évi felekezeti iskolák kimutatását lásd a 6. mellékletben.)

Felekezeti oktatás 1940–1948 között

A második bécsi döntést követően az anyaországhoz került *Sepsi-miklósvári esperesség* plébániái a *Kézdi-orbai kerület* egyházközösségeivel közösen tartották a koronagyűlést 1940 novemberében. Itt hálát adtak a Magyarországhoz való visszatérés kegyelméért, de ugyanakkor megfogalmazták a felekezeti oktatás terén tapasztalt nehézségeiket, melyek az anyaországhoz való csatlakozás ellenére továbbra is megmaradtak.²⁰⁰ Az új magyar királyi tanfelügyelő, Bibó Béla

925/1940 számú körlevelében hazafias felhívást intézett a magyar tanítókhöz: „kérem, hogy a 22 eszterdő leforgása alatt elnémított iskolákba vigyék be újra a magyar szót, s a megfélemlített magyar gyermeklelkeket töltsék meg hittel és szeretettel, és vessék be a zsenge gyermeki lelkekbe nemzetünk egységes gondolkodását, hogy végül is biztosítsuk magyar álmink megvalósulását.” A tanfelügyelő Szalay Mátyás szentgyörgyi plébános-esperes tanfelügyelőhöz intézett írtatában kéréseivel együtt segítő szándékát is megfogalmazta: „elhanyagolt magyar népoktatásunk talpra állításában jóindulatú támogatására számíthatok. ...biztosítom Főtisztelendő urat, hogy a felekezeti iskolai kérdések ügyében bármikor a legnagyobb készséggel állok rendelkezésre.”²⁰¹

A felajánlott segítő szándék ellenére sem sikerült a katolikusoknak elérni, hogy Sepsiszentgyörgyön a megszüntetett állami polgári leányiskolát ne a református szellemiségű Mikó-kollégiumba olvassák be.²⁰² Cserébe viszont megkapták az állami polgári fiúiskola épületét, ahol a ferences nővérek katolikus leánygimnáziumot nyitottak, mely az 1940–1944 közötti időszakban óvónőképzőként is fénykorát élte. 1940 után Észak-Erdélyben is érvénybe léptek az anyaországbeli törvények. A magyarországi hitvallásos iskolák az 1935. évi VI. törvénycikk 8. paragrafusában értelmében önkormányzattal rendelkeztek. Ezért az észak-erdélyi katolikus iskoláknak Márton Áron püspök megbízásából a Kolozsváron székelő Sándor Imre általános püspöki helynök lett a legfőbb igazgatója, aki főfelügyelői jogát a főegyházmegyei és a kerületi tanfelügyelő által gyakorolta. Az iskolai tanterveket, a gyűlések jegyzőkönyveit már nem jóváhagyás, hanem csak láttamozás végett kellett felküldeni az állami tanfelügyelőségeknek.²⁰³ Az új államhatalmi berendezkedés megküldte ingyen a nemzeti oktatás külső kellékeit, a tankönyveket, a legfontosabb szemléltető eszközöket.²⁰⁴ Ugyanakkor hatályon kívül került a korábbi korlátozás, amely szerint tanítóként legfeljebb 40 diák írható be, így a tanulólétszám jelentősen megnövekedett az új erőre kapott katolikus felekezeti iskolákban.²⁰⁵

A második világháború végén a Romániához történő visszacsatolás előszeleként a vármegye 1945 ápr.

¹⁹⁶ Uo., 549/1928 v., 550/1928 v., 551/1928 v.

¹⁹⁷ 1919-ben a történelmi magyar egyházak vezetőit tömörítő bizottság, amely a kisebbségi létben az egyházi és iskolai ügyekben a felekezetek együttműködését kívánta biztosítani.

¹⁹⁸ GyFL SGyL, Spl, 118/1928.

¹⁹⁹ Az egyesület elnöke Nagy Lajos baróti igazgató, alelnöke Zakariás Erzsébet brassói tanítónő, főjegyző Kovács Ignác zernyesti tanító, aljegyző Székelyné Nagy Ilona brassói tanítónő, pénztáros a szentiváni Incze Antal. Uo., 126/1931 v., 127/1931 v.

²⁰⁰ Pl. a tanítók alacsony bérezése, a nagy osztálylétszám stb.

(Uo., 12/1940.)

²⁰¹ Uo., 653/1940 v., 655/1940 v.

²⁰² Uo., 584/1940 v.

²⁰³ Uo., 12/1941.

²⁰⁴ Magyarország politikai és természetföldrajzi képe, Himnusz hangjegyes tábla, Hiszekegy, Szózat, Horthy Miklós kormányzó fényképe.

²⁰⁵ 1942/43-as tanévben Szentivánlaborfalván 83 tanuló, Illyefalván 51 tanuló, Miklósváron 92 tanuló, Sepsikőröspatakon 150 tanuló látogatta a katolikus elemi iskolákat.

rilisában már május 31-ig folyósította a felekezeti tanítók fizetését, még azon iskolák esetében is, amelyek korábban feladták felekezeti jellegüket. 1945-ben Háromszéken 11 állami elemi iskola, 18 katolikus, 9 református és 5 unitárius felekezeti iskola működött. Ebből a *Sepsi-miklósvári esperesi kerületben* már csak öt katolikus iskola maradt, Illyefalva, Miklósvár, Sepsikőröspatak, Sepsiszentgyörgy, Szentivánlaborfalva helységekben.²⁰⁶ Továbbra is fennmaradt a brassói katolikus oktatási hálózat.

A Szovjetunió befolyása alá került állam az oktatáspolitikáját is szovjet mintára szervezte át, így a felekezeti oktatás szomorú sorsát már több lépés is előre vetítette. Az 1948-as alkotmány 27-es cikkelye kimondta, hogy az egyház vagy vallási felekezet nem tarthat fenn oktatási intézményeket. Márton Áron püspök azonnal tiltakozott, március 31-én levelet intézett Groza miniszterelnökhöz, melyben rámutatott arra, hogy az alkotmánytervezet 3. bekezdésének 28-as cikkelye püspökségétől 12 óvodát, 175 elemi iskolát, 12 gimnáziumot, 10 elméleti líceumot, 3 kereskedelmi és egy ipari líceumot, egy tanítóképzőt, egy „vezetőiskolát” és két mezőgazdasági szakiskolát vesz el. Érvelésében a kommunista rendszerben is használt értékekre hivatkozott, rámutatva arra, hogy tulajdonképpen az alapvető emberi jogok sérülnének azzal, ha az alkotmánytervezet erre vonatkozó pontjainak gyakorlati érvényt szereznének. „Az iskolák vallási jellegének megszüntetése súlyos korlátozást jelent az iskolaválasztás jogának – írta –, a lelkiismeret-szabadság és a vallásszabadság az alapvető emberi jogok közé tartoznak, és azt hisszük, hogy a demokrácia a saját demokratikus elveivel kerülne elentétbe, ha megvonják az egyház és a kongregációk jogát iskolák fenntartására.” Majd hivatkozott arra is, hogy „a katolikus oktatási intézmények, majdnem kivétel nélkül, magyar nemzeti jelleggel rendelkeznek, és így híveink szívük számára nagyon drága kincset látnak ezekben.” Felterjesztése azonban válasz nélkül marad. Időközben a protestáns egyházakat sikerült „behódoltatni”, az állami hatóságokkal való együttműködésre bírni. Vásárhelyi János református püspök 1948. június 25-én Bukarestben már a következőket mondta: „Én nem járhattam ugyanazt az utat, amit követ Márton Áron, már csak azért sem, mert a református egyházat nem fedezi Róma. De ettől függetlenül is értelmetlen lenne az államhatalommal való szembehelyezkedés.”²⁰⁷ Feltehetően ezt megértette Márton Áron is, aki a későbbiekben sem minősítette a protestáns egyházak vezetőinek magatartását. A katolikus egyházat azonban nem sokáig

védte (védhette) Róma, mert Románia 1948. július 17-én egyoldalúan felmondta a Szentszékkal kötött konkordátumot. Így sem az egyetemes katolikus egyház fejére, sem a hívek ellenállására nem lehetett alapozni a katolikus ellenállást. Márton Áron püspök július 31-én körlevelében tiltotta meg az egyházi alkalmazottaknak, hogy a jövőben államosított iskolákban tanítsanak.²⁰⁸ Az állami hatóságok már júliusban elrendelték az iskolai leltárak elkészítését és felterjesztését. Végül a *Hivatalos Közlöny* 1948. augusztus 3-i számában megjelent a felekezeti iskolák államosítását előíró törvény. „A közoktatást minden fokon az állam tartja fenn, és a tanulás lehetőségét mindenki számára biztosítja nemzetiségi vagy vallási különbség nélkül.”²⁰⁹ A szászvárosi református kollégiumban végzett Petru Groza miniszterelnök szemrebbenés nélkül írta alá az államosítási törvényt, figyelmen kívül hagyva a felekezeti iskolák évszázados iskolaállítási jogát, illetve köteleességét. A történelmi biztosítékok semmit sem számítottak már. Figyelmen kívül hagyták az 1919. december 19-én aláírt kisebbségi egyezmény 19. cikkelyét is, amely szerint: „azoknak a román állampolgároknak, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbséghez tartoznak, joguk van saját költségükön iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni, azzal a joggal, hogy azokban saját anyanyelvüket szabadon használhatják.” Hasonlóképpen nem vették figyelembe az 1947. február 10-én megkötött párizsi békediktátum II. része első szakaszának 3. cikkelyét, mely kimondta: „Románia minden szükséges intézkedést megtesz, hogy a román fennhatóság alá tartozó minden személy számára biztosítsa fajra, nemre, anyanyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül az emberi jogok és alapvető szabadságok használatát, beleértve a szólás-, a sajtó- és a kiadvány-, a vallás-, a politikai vélemény nyilvános gyülekezeti szabadságot.”²¹⁰

Az államosítással országos viszonylatban a református és a római katolikus egyház veszített a legtöbbet: összesen 531 református, 486 római katolikus, 266 evangélikus, 141 ortodox, 124 izraelita, 34 unitárius, 17 görögkatolikus, 1 protestáns (valószínűleg neoproteštáns), 2 örmény, 2 német, 2 bolgár, 2 mohamedán, 1 muszlim, 1 szerb, 1 cseh, összesen 1593 ún. hitvallásos iskolát államosítottak. A felekezeti oktatást megszüntető állami rendeletet a történelmi egyházak vezetői eltérő módon fogadták. Márton Áron október 3-án kibocsátott körlevelében elítélte a felekezeti iskolák államosítását. A protestáns felekezetek vezetői azonban, nemzeti egyházi jellegükre hivatkozva, elfogadták az

²⁰⁶ GYFL SGYL, Kpl, 4/1945.

²⁰⁷ TÖKÉS István 1990, 81.

²⁰⁸ LAKATOS Arthur 2006.

²⁰⁹ Legea 176 din 2 august 1948, Art. 1. (*Monitorul Oficial*, 1948/177.)

²¹⁰ *Református Szemle*, XXXXIII/6, 1948. márc. 31., 174.

iskolák állami tulajdonba vételét. A törvény életbe lépését követő évben, 1949. június 23-án Iustinian ortodox pátriárka összehívta az ország vallásainak vezetőit, akik Márton Áron kivételével meg is jelentek, és aláírásukkal szentesítették a szekularizációt. A tanácskozáson a részvevő egyházi vezetők az ortodoxok szövegezésében adtak ki közleményt állásfoglalásukról. A *Móció/Határozat* kimondta: „A demokráciával ellentétes elemek arra törekednek, hogy az oktatás laicizálása kapcsán agitációt hozzanak létre a hívek körében. ...A bármely korú vallásos hívek nevelése azonban minden kultusz számára biztosítva van a templomokban és az imaházakban. ...A népi demokráciájú állam ma már magára vette a társadalmi megsegítést problémáját. ...Egyetlen kultusz tanúsít elégedetlenséget, mely a múltban a többi egyházzal és magával az állami szuverenitással szemben privilégiumot biztosított magának. Csupán ennek a kultusznak a reprezentánsa hiányzik ma közülünk, amiért – úgy véljük – nem hibásak a kultuszhoz tartozó hívők.” A közlemény elítélte a katolikus távolmaradást, de nyilvánvalóvá tette a protestáns álláspontokat.²¹¹

Az évszázados múltra visszatekintő felekezeti oktatás tehát az esperesi kerületben is véget ért.

Összegzés

Dolgozatomban a gyulafehérvári római katolikus püspökséghez tartozó *Sepsi-barcasági esperesi kerület (archidiaconatus)* 19. század végi és 20. századi történetét foglaltam össze. Az elnevezésében fiatal, de gyökereiben négy évszázados múlttal rendelkező egyházigazgatási egység magába foglalja Alsó-Háromszék, Erdővidék és a Barcaság katolikus plébániáit. A napjainkban ide tartozó 25 egyházközség közel fele a reformációt követően, a 18. században alakult újra, másik része a 19–20. században, történelmi előzmény nélkül jött létre. Írásom első felében kitértem az esperesi kerület létrejöttének előzményeire, a főesperesek feladatkörére, a koronagyűlések témáira, a 20. századi valláserkölcsei élet sajátosságaira, a harangrekvirálásokra, a két világháború közti földtörvények káros következményeire. A katolikus hitélet, egyesületek, énekkarok stb. mellett a katolikus identitás kialakításához és megőrzéséhez nagyban hozzájárult a felekezeti iskolák létesítése és fenntartása, ezek a két világháború között a magyar nyelvű kisebbségi oktatás egyik fő intézményhálózatává váltak. Ezért a kerület felekezeti iskoláinak 20. századi működését a dolgozat második részében külön tárgyaltam.

Pénzes Lóránd István – Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltára, Sepsiszentgyörgy, Gyár u. 16., RO-520031

²¹¹ TÖKÉS István 2009, 98–99.

Mellékletek

1. melléklet

A Sepsi-barcasági főesperesi kerület esperesi hivatal viselő papjainak névsora

Főesperesek

Möller Ede brassói plébános, 1859–1900
 Máthé István baróti plébános, 1901–1910
 Fejér Manó sepsiszentgyörgyi plébános, megbízott főesperes, 1901–1911
 Tódor József szentivánlaborfalvi plébános, főesperes-helyettes, 1911
 Meisel József brassói plébános, 1910. november – 1916. október, 1918. április – 1918. november
 Székely Károly sepsiszentgyörgyi plébános, főesperes-helyettes, 1916–1918, 1921
 Székely Dénes brassói hitoktató tanár, helyettes főesperes, 1920. március – 1921. július
 Péter Antal brassói plébános, főesperes, 1921. január – 1939. augusztus
 Vasvári Aladár brassói plébános, 1939–1940, 1945. április – 1951. július, 1955–1980
 Szalay Mátyás sepsiszentgyörgyi plébános, megbízott főesperes, 1940. december – 1942. október
 Huszár Ádám baróti plébános, megbízott főesperes, 1942. október – 1945. április
 Szilveszter Sándor sepsiszentgyörgyi plébános, 1951. július – 1951. december
 Hajdú Gyula brassói plébános, 1980–1986

Esperes tanfelügyelők

Szélyes Dénes brassói gimnáziumi tanár, helyettes főesperes, 1920–1921
 Péter Antal brassói plébános, 1921. április
 Székely Károly sepsiszentgyörgyi plébános, 1922 – 1928. február
 Lakatos János illyefalvi plébános, 1928. március – 1930²¹²
 Szalay Mátyás sepsiszentgyörgyi plébános, 1931–1943
 Huszár Ádám baróti esperes, 1942. június – 1945
 Szilveszter Sándor sepsiszentgyörgyi plébános, 1943 – 1945. szeptember
 Ferencz Mihály sepsikőröspataki plébános, 1945. április
 Vasvári Aladár brassói plébános, 1945. április – 1951. július

2. melléklet

A kerületben működő katolikus egyesületek kimutatása 1920-ban²¹³

Plébánia neve	Az egyesület neve	Férfi tagok	Női tagok	Összesen	Vezetője
Barót	Római Katolikus Ifjúsági Egyesület	–	–	–	A mindenkori plébános
	Rózsafüzér Társulat	5	145	150	Korbuly Ignác segédlelkész
	Oltáregyesület	15	137	152	Korbuly Ignác segédlelkész
Brassó	Római Katolikus Nőegylet	60	320	380	Pieslinger Károlyné
	Római Katolikus Jótékony Nőegylet	–	30	30	Pavelka Ernőné
	Katolikus Népszövetség	517	–	517	Szélyes Dénes lelkész, gimnáziumi tanár
	Katolikus Kör	80	–	80	Terstyánszky Sándor egyháztanácsos
	Rózsafüzér Társulat	10	40	50	György Imre segédlelkész
	Római Katolikus Énekkar	8	30	38	dr. Pavelka Ernő

²¹² GyFL SGyL, Bpl, *Plébániai iktatott iratok*, 663/1928 sz. püspöki rendelet.

²¹³ GyFL SGyL, Bpl, *Plébániai iktatott iratok*, Relatio XII. Districtus Sepsimiklósvár 1920. november 15., 142/1920.

Templom és iskola a 19–20. századi Sepsi-barcasági esperesi kerületben

Brassó	Mária Kongregáció	Fiú középiskola felsőbb osztályai	48	–	48	Veress Ernő tanár
		Fiú középiskola alsóbb osztályai	70	–	70	Veress Ernő tanár
		Leány középiskola felsőbb osztályai	–	30	30	dr. Péter Antal plébános
		Leány középiskola alsóbb osztályai	–	80	80	dr. Péter Antal plébános
		Felnőtt leányok	–	30	30	dr. Péter Antal plébános
		Zárda iskolák	–	60	60	Sólyom Béla
	Oltáregyesület	–	60	60	Pieslinger Károlyné	
Cselédpatronage	–	180	180	Kommermeier M. Sylvana		
Illyefalva ²¹⁴	–					
Kőhalom	Oltáregyesület	24	30	54	Abrugyán Károlyné	
Mikóújfalu	Katolikus Népszövetség	36	42	78	Mihály Lajos h. lelkész	
	Rózsafüzér Társulat	12	54	66	Mihály Lajos h. lelkész	
	Oltáregylet	61	32	93	Mihály Lajos h. lelkész	
Miklósvár	Oltáregylet	18	24	42	Fábián János plébános	
	Rózsafüzér-társulat	10	20	30	Fábián János plébános	
	Ifjúsági Egyesület	30	–	30	Takó Mózes kántortanító	
Sepsikőröspatak	Katolikus Népszövetség	12	5	17	Kozma Imre lelkész	
Sepsiszentgyörgy	Oltáregyesület	20	140	160	a mindenkori plébános	
	Katolikus Népszövetség	90	–	90	a mindenkori plébános	
	Rózsafüzér-társulat	–	75	75	a mindenkori plébános	
Szentivánlaborfalva	Rózsafüzér-társulat	8	62	70	Rill Albert plébános	
Töröcsvár ²¹⁵	–	–	–	–	–	
Türkös	Oltáregyesület több szakosztállyal	–	37	37	a mindenkori plébános	
	Rózsafüzér-társulat	–	45	45	a mindenkori plébános	
Sepsibükszád	Oltáregyesület	9	96	105	Ferencz Sándor plébános	
Tagok száma összesen:			1143	1904	3047	

²¹⁴ Korábban Jézus Szent Szíve Társulat és Olvasó Társulat működött, de 1920-ra megszűnt, feltehetőleg a plébános betegeskedése miatt. (Uo., 4/1920.)

²¹⁵ Korábban Rózsafüzér Társulat működött, de 1920-ra megszűnt. (Uo.)

3. melléklet
Az 1928-ban a kerületben működő énekkarok és kántorok kimutatása²¹⁶

Sor-szám	Plébánia	A kántor neve	A kántor katolikus iskolánál tanít	A kántor állami iskolánál tanít	Énekkar
1.	Alsótömös	Nincs			
2.	Barót	Incze Gyula Nagy Lajos segédkántor Takó Mózes segédkántor	Igen Igen Igen	– – –	Egyházi dalárda
3.	Illyefalva	Péter Gergely	Igen	–	Ifjúsági vegyeskar
4.	Kóhalom	Nincs			
5.	Miklósvár	Incze Antal	–	–	Alkalmi férfi kar és vegyeskar
6.	Mikóújfalú	Salamon Márton	–	–	Ifjúság vegyeskara
7.	Sepsibükszád	Kádár Árpád	–	Igen	Ifjúság vegyeskara
8.	Sepsikőröspatak	Belle Mihály	Igen	–	–
9.	Sepsiszentgyörgy	Király Lajos (ideiglenes)	–	Igen	Vegyeskar A leányklubnak külön énekkara
10.	Szentivánlaborfalva	Eröss Márton	Igen	–	A Népszövetség keretén belül van dalárda
11.	Törcsvár	Nincs			
12.	Zernyest	Nincs			–
13.	Türkös	Vigofszky József	Igen	–	–
14.	Brassó	Stadler József karnagy	–	–	Vegyeskar Legényegyesület férfikara

4. melléklet
A kerületben működő katolikus iskolák 1920-ban²¹⁷

Sor-szám	Egyházközség	Alakulás éve	Iskola típus	Tanerők száma	Tanulók száma		Összesen
					Fiúk	Lányok	
1.	Barót	ősi	vegyes 6 osztályos	5	100	104	204
2.	Brassó		leány	8		324	324
3.	Brassó		fiú ²¹⁸				
4.	Bodola (Türkös filiája)	1920	vegyes 6 osztályos	1	15	18	33
5.	Hosszúfalva (Türkös filiája)	1920	vegyes	1			27
6.	Illyefalva	19. század	vegyes				
7.	Keresztényfalva (Zernyest filiája)	1920	vegyes	1			20
8.	Kóhalom	1919	vegyes 6 osztályos	1			25
9.	Miklósvár		vegyes 6 osztályos	2			78
10.	Mikóújfalva	1919	vegyes 6 osztályos	1	40	26	66
11.	Sepsibükszád	1920	vegyes	3			170

²¹⁶ A Barca-sepsimiklósvári római katolikus esperesi kerület kántori jelentéseinek összesítése az 1927–1928. tanévről. (GyFL SGyL, Spl, 266/1928 v.)

²¹⁷ GyFL SGyL, Bpl, *Iskolai iratok*, A Barcasági dékánóság

[és] sepsi-miklósvári kerület katolikus iskoláinak jelentése az 1920–1921. évi tanévben beiratkozott tanulókról.

²¹⁸ Ellenőrzését a brassói főesperes kivette az esperes-tanfelügyelő hatásköréből, ezért adatot sem közölt róla.

Templom és iskola a 19–20. századi Sepsibarcasági esperesi kerületben

12.	Sepsikőröspatak		vegyes	4	16	84	100
13.	Szentivánlaborfalva	18. század	vegyes 6 osztályos	1			52
14.	Sepsiszentgyörgy	1915	leány	2	–	89	89
15.	Sepsiszentgyörgy	1920	fiú	1	40/50		40/50
16.	Törösvár		vegyes 4 osztályos	2			44
17.	Türkös		Vegyes 6 osztályos	1	26	25	51
18.	Zalánpatak (Mikóújalu filiája)	1919	vegyes 5 osztályos	1			44
19.	Zernyest	1920	vegyes	2			55

5. melléklet

A katolikus elemi fiúiskolák fenntartói 1922-ban²¹⁹

Sor-szám	Helység	Iskolatípus	Tanerők száma	Tanulók száma	A tanerők fizetésének folyósítója	A tanítók összjövedelmének értéke egy évben
1.	Barót	vegyes	4	108	Erdélyi Római Katolikus Státus egyházközség, politikai község	38 312 lej
2.	Bodola	vegyes	1	40/50		
3.	Brassó	leány zárda	2		Egyházközség	37 000 lej
4.	Kóhalom	vegyes	1	25	Lelkész	Lelkipásztori fizetés
5.	Miklósvár	vegyes	1 2	37 47	Egyházközség és az Erdélyi Római Katolikus Státus	8 000 lej 29 000 lej
6.	Mikóújfalú	vegyes	2	84	Erdélyi Római Katolikus Státus Státus	Havi 650 lej a tanítónőnek, 850 a tanítónak
7.	Sepsiszentgyörgy	leány zárda, vegyes	2 2	73 49	A ferences rendtartomány, az egyházközség, az Erdélyi Római Katolikus Státus	8 000 lej a képesített, 6 000 lej a helyettes tanítónak
8.	Szentivánlaborfalva	vegyes	1	22	Erdélyi Római Katolikus Státus, egyházközség	

6. melléklet

A katolikusok által fenntartott iskolák 1928-ban²²⁰

Ssz.	Iskola					Tanulók				Tanítók		
	Helység	Alapítás	Épület	Felszereltség	Iratái	Római katolikus tanköteles		Más vallású tanköteles		Iskolalátogatás	Tanító neve	Román nyelv vizsga
						fiú	lány	fiú	lány			
1.	Barót (vegyes isk.)	1690 előtt	jó	szinte teljes	rendben	83	89	–	–	rendes	Kis Eliza Lászlóné Kis Izabella Nagy Lajos Takó Mózes	van van van nincs

²¹⁹ GyFL SGyL, Bpl, *Plébániai iktatott iratok*, 1923 Relatio X. A Sepsimiklósvári esperességben levő szentivánlaborfalvi, miklósvári, baróti, mikóújfalusi, sepsiszentgyörgyi egyházközség római

katolikus elemi fiúiskola, illetve iskolába járó római katolikus fiú gyermekek statisztikai adatai az 1922/23-as tanévről.

²²⁰ Uo., 269/1928 v., 209/1928 v., 100/1931.

2.	Brassó (fiúiskola)	1740				322		138			Kovácsy Etelka Várhegyiné Papp Ilona Jánossy Etelka Hildné Fehérvári Mária Székelyné Nagy Ilona Zakariás Erzsébet	
3.	Brassó (lányiskola)	1772					313		103		Balogh M. Egidiana Bogáth M. Gellertina Csedő M. Salvatora Edényi M. Edith Vajna M. Verona	
4.	Bodola (vegyes isk.)	1919	jó	nagyon hiányos	rendben	22	15	–	–	rendetlen	Borbáth Sándor	van
5.	Illyefalva (vegyes isk.)	1785	új	hiányos	rendben	27	13	1	2	elég rendes	Péter Gergely	van
6.	Kóhalom (vegyes isk.)	1753	jó	hiányos	rendben	10	9	7	10	elég rendes	Kadácsi Aranka	nincs
7.	Miklósvár (vegyes isk.)	1717	jó	szinte teljes	rendben	27	25	–	–	rendes	Reznek Jolán	nincs
8.	Sepsikőrös- patak (fiúiskola)	ősi	jó	nagyon hiányos		39	–	–	–	elég rendes	Belle Mihály	van
9.	Sepsikőrös- patak (lányiskola az irgalmas nővérek vezetése alatt)	1891	jó	szinte teljes	rendben	–	27	–	14	rendes	Gidófalvy M. Timothea Izsáky M. Edilburga Betulker M. Stella	van van van
10.	Sepsiszent- györgy (lányiskola a Szent Ferenc- rendi nővérek vezetésével)	1915	jó	szinte teljes	példás rendben	96	69	–	41	rendes	Fieger M. Carina Öffenberger M. Gustavina	van van
11.	Szentiván- laborfalva (vegyes isk.)	14. sz.	jó	nagyon hiányos	rendben	20	26	8	6	rendes	Eröss Márton	van
12.	Türkös (vegyes isk.)	1861	jó	hiányos	példás rendben	12	20	–	–	elég rendes	Vigofszky József	nincs
13.	Zernyest (vegyes isk.)	1919	jó	hiányos	példás rendben	15	17	3	9	rendes	Török Jolán Várnai Mária	van van

Levéltári források

- Gyulafehérvári Főegyházmezei Levéltár (GyFL)
Fond I, 1/a: *Püspöki hivatal iktatott iratai*
- Gyulafehérvári Főegyházmezei Levéltár Sepsiszentgyörgyi Gyűjtőlevéltára (GyFL SGyL)
Brassói Plébánia Levéltára (Bpl):
– *Főesperesi Hivatal iratai*
– *Iskolai iratok*
– *Plébániai iktatott iratok*
- Miklósvári Plébánia Levéltára (Mpl)
– *Iktatott iratok*
- Sepsikőröspataki Plébánia Levéltára (Kpl)
– *Historia Domus II.*
- Sepsiszentgyörgyi Plébánia Levéltára (Spl)
– *Iktatott iratok*
- Szentvánlaborfalvi Plébánia Levéltára (Szpl)
– *Iktatott iratok*
- Uzoni Plébánia Levéltára (Upl)
– *Iktatott iratok*
- Illyefalvi Plébánia iratai, Illyefalva (Ipl)
– *Historia Domus*

Irodalom

- AmE 1910 = *Antimodernista eskü* (<http://katolikus-honlap.freeweb.hu/regi2/konyvtar2/antimodernista.htm>; letöltve: 2013.01.05.).
- BeCcTr 1788 = *Bibliotheca Ecclesiastica et catalogus venerabilis cleri almae dioecesis M. Principatus Transilvaniae, Albae Carolinae, 1788.*
- CJH 1836–68 = *Corpus Juris Hungarici, 1836–1868, Budapest, 1896.*
- CJH 1876 = *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár 1876, Budapest, 1896.*
- FeSz 1938 = *Főesperesek szabályzata, Alba Iulia, 1938.*
- SsdTr 1913 = *1913. évi Statuta Synodi dioeceseanae Transsylvaniensis, Gyulafehérvár, 1913.*

- BÁRTH János
2008 *Erdély római katolikusai a XVIII. század közepén*, Kecskemét.
- BERNÁD Rita
2009 *Plébániai levéltárak I. A Gyulafehérvári, a Sepsiszentgyörgyi, a Szamosújvári és a Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárak repertórium*, Gyulafehérvár–Budapest.
- BÍRÓ Vencel
1940 *Székhelyi Gr. Mailáth G. Károly*, Kolozsvár.
- INCZE Dénes
2003 Gróf Majláth Gusztáv Károly, in: *Uő: Erdély katolikus nagyjai*, Tusnádfürdő, 194–198.
- EÖTVÖS Károly Lajos
1892 *Háromszék vármegye népoktatásügye*, Sepsiszentgyörgy.
- CSÁKI Árpád
2011 *A sepsiszentgyörgyi református egyház a 17–19. században*, Sepsiszentgyörgy Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy.
2017 *A miklósvári templomfoglalás (1715) és utóélete, Acta Siculica 2016–2017*, 167–179.
- FERENCZI Sándor
2009 *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmege történeti papi névtára*, Budapest–Kolozsvár.
- GEISZ Antal
1910 *Egyházi közigazgatás*, Temesvár.
- HEGYI Géza
2018 *A plébánia fogalma a 14. századi Erdélyben*, *Erdélyi Múzeum*, 2018/1, 1–29.
- JAKUBINYI György
2005 *A Szentek nyomában Erdélyben*, Gyulafehérvár–Kolozsvár.
- KÓSA László
2009 *Az erdélyi fürdők aranykora*, *Korunk*, 2009/8, 3–8.
- LAKATOS Artur
2006 *A kolozsvári magyar egyházi iskolák államosításának körülményei, I–II*, *Korunk*, 2006/7, 104–111, 2006/8, 186–193.
- LAMÁSCH József
2010 *A barcasági szent főespereségek és a később velük kánonilag egyesített Seps-Miklósvári székely székek leírása, vagyis történelme a Szűz születésének 1352-ik évétől az 1815-ik év kezdetéig* (latinból ford. Szirmai Béla), Brassó.

- LÁZÁR Csilla – BOROS Melinda
2010 *Márton Áron élete és munkássága (A csíkszentdomokosi Márton Áron Múzeum katalógusa)*, Csíkszentdomokos.
- MARTON József
1993 *Az erdélyi (gyulafehérvári) egyházmegye története*, Gyulafehérvár.
2002 *Katolikus egyháztörténet I.*, Stúdium, Kolozsvár.
2008 *Az erdélyi katolicizmus 90 éve (1900–1990)*, Kolozsvári Egyetemi, Kolozsvár.
- MARTON József – JAKABFY Tamás
1999 *Az erdélyi katolicizmus századai – képes egyházmegye-történet*, Gloria, Kolozsvár.
- MEISEL József
1918 *Keresztutam – Meisel József apátplébános naplójegyzetei 1916. augusztus 28. – 1918. január 9.*, in: SCHMIDT Anikó – L. BALOGH Béni 2017.
- NAGY György Attila
2009 *A Brassó Bolonyai Római Katolikus Plébánia története* (kézirat, GyFL SGyL).
- PÉNZES Lóránd
2008 Háromszéki katolikus egyházközségi harangok a 20. század elején, *Keresztény Szó*, XIX/7, 9–10.
2009a *A málnásfürdői egyházközség 20. századi története* (kézirat, GyFL SGyL).
2009b A szentivánlaborfalvi katolikus egyházi épületek, *Keresztény Szó*, XX/2, 17–20.
2010a Adatok egy katolikus leánynevelő intézet történetéhez, in: *Rodosz 2010* (fel. szerk. Székely Tünde), Kolozsvár, 323–339.
2010b A sepsiszentgyörgyi Sancta Maria-intézet: zárda, árvaház, óvoda, elemi leányiskola, leánygimnázium óvónőképző (1915–1948), *Acta Siculica 2010*, 481–496.
2011 *A sepsiszentgyörgyi katolikus egyházközség a 18–20 században*, Sepsiszentgyörgy Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy.
2012a Betekintés a sepsikőröspataki Kálnoky Leánynevelő Intézet történetébe, *Keresztény Szó*, XXIII/2, 19–26.
2012b *A kőhalmi egyházközség a 20. században* (kézirat, GyFL SGyL).
2013 A bodzavámi vesztegintézet káplánása, *Acta Siculica 2012–2013*, 513–539.
2017 *Az uzoni római katolikus egyházközség 20. századi története* (kézirat a szerzőnél).
- SAS Péter
2004 P. Benedek Fidél ferences tartományfőnök, *Egyháztörténeti Szemle*, VI/1, 100–105.
- SCHMIDT Anikó – L. BALOGH Béni
2017 „Nem hódító, hanem rabló hadjárat” – Meisel József apátplébános 1916-os naplója (https://mnl.gov.hu/mnl/oll/hirek/nem_hodito_hanem_rablo_hadjarat; letöltve: 2021.03.20.).
- TAKÓ István
2003 *A baróti plébánia története* (diplomadolgozat), Római Katolikus Papnevelő Intézet, Gyulafehérvár.
- TÓTH Szabolcs Barnabás
2008 *Az illyefalvi római katolikus egyház története* (kézirat, GyFL SGyL).
- TÖKÉS István
1990 *A romániai magyar református egyház élete 1944–1989*, Magyarságkutató Intézet, Budapest.
2009 Az egyházi iskolák államosítása egyházi nézőpontból, in: *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150 éves jubileumára* (szerk. Árvay Katalin – Dobra Judit), Sepsiszentgyörgy, 90–99.
- VESZÉLY Károly
1860 *Erdélyi egyháztörténelmi adatok I.*, Kolozsvár.

Biserică și educație în sud-estul Transilvaniei, în Arhidiaconatul romano-catolic de Șeșși-Bârsa la sfârșitul sec. al. XIX-lea și în sec. al XX-lea

(Rezumat)

Arhidiaconatul de Șeșși-Bârsa a luat ființă prin unirea Decanatului de Bârsa (succesor al decanatului medieval de Bârsa) cu Arhidiaconatul de Șeșși-Micloșoara. În prezent cuprinde 25 de parohii din Treiscaune-Inferior, Ținutul Pădurii (Erdővidék, Bazinul Baraolt), respectiv Bârsa. Aproape jumătate din acestea, cu antecedente medievale, au fost reînțemeiate în sec. al XVIII-lea, comunitățile catolice de aici fiind convertite la religii protestante în timpul Reformei protestante din sec. al XVI-lea. Celelalte s-au format în sec. XIX-XX, fără antecedente istorice. Prima parte a studiului parcurge istoria arhidiaconatului, funcțiile și persoana arhidiaconilor, tematica adunărilor generale anuale eparhiale, ședințelor de coroană arhidiaconale, particularitățile vieții religioase, recvirarea clopotelor în timpul marelui război, consecințele negative ale legilor agrare din perioada interbelică, etc. Alături de viața spirituală, de asociațiile religioase, corurile, etc., formarea și păstrarea identității catolice a fost bazată în parte considerabilă pe educația din școlile înființate și finanțate de biserica romano-catolică. În perioada interbelică, acestea din urmă au devenit un component de bază al educației minoritare în limba maghiară. Activitatea lor din sec. al XX-lea este prezentată în partea a doua a studiului.

Church and School in South-Eastern Transylvania, in the Sepsi-Barcaság Archdeaconry of the Late 19th and 20th Century

(Abstract)

This territorial division of the church with, ultimately, four centuries of history behind it is comprised of the Catholic parishes of Lower Háromszék, the Erdővidék and Barcaság (Burzenland/Țara Bârsei) regions. Roughly half of the 25 congregations it now has have been re-established in the 18th century after their having lapsed in the wake of the Reformation; whereas the rest have emerged without such an antecedent in the course of the 19th and 20th centuries. In the first part of the present study, I am expounding the events that preceded the establishment of the archdeaconry, the functions of the archdeacon, the subjects discussed at the annual clerical assemblies, the particularities of 20th century religious life, the requisition of church bells during the Great War and the detrimental effects of the interwar period land reforms. Beside Catholic spiritual life in the stricter sense, religious associations, choirs and the like, education in the schools established and administered by the church contributed greatly to the formation and preservation of a Catholic identity locally. This same network of schools likewise constituted a backbone of interwar Hungarian language education in the region. Accordingly, I treated on the 20th century activity of such denominational schools in the territory of the archdeaconry separately, in the latter half of the study.

Both Noémi Zsuzsanna

„NEKEM IS MEGVOLT A MAGAM SZERELMI REGÉNYE,
MI EGÉSZ LEGENDÁT FÚZOTT KÖRÜLÖTTEM.”¹
ESETTANULMÁNY A ZATHURECZKY CSALÁD
HÁZASODÁSI STRATÉGIÁIRÓL

Szereplők

Cserey Jánosné Zathureczky Emília (1823–1905) a Székely Nemzeti Múzeum alapítójaként kétségkívül a Zathureczkyek legismertebb tagja. A felvidéki származású Zathureczky-család székelyföldi ágának azonban rajta kívül még vannak jelentős, mára a feledés homályába vesztett alakjai. A 19. század elején Háromszékre telepedett idősebb Zathureczky Istvánnak (1790–1870) és feleségének, Tasnádi Nagy Júliának (1799–1878)² Emília mellett még tizenegy gyereke érte meg a felnőttkort: Zathureczky Gedeon (1817–1877), Zathureczky Lajos (1819–1855), ifjabb Zathureczky István (1821–1858), Zathureczky Júlia (1826–1901), Szentiványi Ignácné Zathureczky Mária (1829–1909), Zathureczky László (1830–1869), Zathureczky Károly (1832–1889), Zathureczky József (1834–1909), Zathureczky Lujza (1835–1920), Zathureczky Gábor (1839–1906) és Zathureczky Gyula (1840–1924).³

Zathureczky Berta a Zathureczky Lajos és Farkas Mária (1822–1874)⁴ gyerekeként, 1855. február 1-jén született, Homoródszentmártonban. Ugyanitt keresztelték, február 18-án.⁵ Apjának korai halála miatt testvérével, Ilonával (1856 k. – 1926)⁶ együtt apai ágú nagyszülei nevelték fel Baróton, amely visszaemlékezése szerint: „úgy folyt le, mint egy szép álom.”⁷ A lányok taníttatására a nagyszülők mellett

a nagynénik és a nagybácsik is figyelmet fordítottak. Sok időt töltöttek Gizella unokatestvérével Szentiványi Ignác és Zathureczky Mária nyújtódi házában, ahol Gizella és Berta korán megmutatkozó zenei tehetségének fejlesztésére is külön odafigyeltek.

Zathureczky Berta munkássága, nagynénje életművével ellentétben, mára jórészt feledésbe merült, zeneművei és regényei azonban a maguk korában széles körben ismertek és kedveltek voltak. Saját bevallása alapján, Berta első dalát, *Ha a csillag a földre hull...* címmel, 1880-ban, férje névnapjára írta,⁸ de csak hat év elteltével, egy szovátai fürdőzés alkalmával lépett szerzeményeivel a nyilvánosság elé.⁹ Innen kezdve sűrű egymásutánban jelentek meg zongorakíséretes énekdarabjai, de a korszakban divatos monodrámá stílusában is termékeny volt. Legismertebb szerzeménye a *Szovátai búcsúdalt* volt. A Bertával kortárs, köpöci származású író Ádám Éva, azaz Kamenyitzky Etelka utóbb megállapította: „Alig volt nótakedvelő, ki ne énekelt volna abban az időben a *Szovátai búcsúdalt*: „Borús az ég olyan setét / Az erdőn át felhő vonul.”¹⁰

1895-ben Berta pár hónapot tanulmányi céllal Pesten töltött. A város egyik legkeresettebb zenetanárának, Somogyi Mórnak a zeneiskolájában tanult.¹¹ A szakma legkiválóbbjaival kötött ez alatt az idő alatt ismeretséget, de alkotásait a fővárosi nagyközönség is ekkor ismerte meg.¹² Hazajövetelét követően alkot-

¹ ZATHURECZKY Berta 1910.

² SZNM, K, *Gyászjelentő-gyűjtemény*.

³ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2022, 5–25; Uő 2011, 283–296. Lásd még I. ábra.

⁴ SZNM, K, *Gyászjelentő-gyűjtemény*.

⁵ Homoródszentmártoni református születési anyakönyvek. Az adatért Kocs Irénnek tartozom köszönettel.

⁶ SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2022, 128, 607. jegyzet.

⁷ ZATHURECZKY Berta 1910.

⁸ *Zathureczky Berta 1910-ben keletkezett önéletrészésének kézirat*, SÁL, Fond 64, Inv. 9, 55–61. Egyébként nyilván arról van szó, hogy Berta alkotó nőként nem fért bele a családjának élő, „gyengéden szerető”, mindenkiről gondoskodó, társadalom által elvárt nőszerepbe. A kritikák kivédése érdekében jó előre deklarálta, hogy: „Egy célja volt életemnek, hogy férjemnek örömet szerezzek. Így lettem zeneszerzővé. Névnepjára írtam első dalomat.” (KERN REZSŐNÉ BIBÓ Erzsébet 1924.)

⁹ *Zathureczky Berta 1910-ben keletkezett önéletrészésének kézirat*, SÁL, Fond 64, Inv. 9, 55–61.

¹⁰ ÁDÁM Éva 1939. 9.

¹¹ Ábrányi Kornélnál szeretett volna tanulni, de róla az a hír járta, hogy nem fogad már tanítványokat. Később, mikor személyes ismeretségbe kerültek, Ábrányi felrótta Bertának, hogy nem nála tanult. (*Zathureczky Berta levele férjéhez, Kelemen Lajoshoz*, Pest, 1895. május 31., SÁL, Fond 64, Inv. 8, 608–609.)

¹² „Egyáltalán, kedves Bertukám, te nem is képzeled, mily közkedveltségnek örvend már a te neved s a te zeneműveid itt a fővárosban. A napokban egy estélyre voltam meghívva, Kordni(?) Mariska is jelen volt, és sokat énekelt, s többek közt elénekelt a *Szovátai búcsúdalt* is, mely rendkívül tetszett. Azt mondta, hogy tanítványaival is sokat énekelteti a te szerzeményeidet, melyeket mind nagyon dicsért, s kért, hogy adjam át neked üdvözlését.” (*Tábori Albertné levele Zathureczky Bertához*, Pest, 1895, SÁL, Fond 64, Inv. 8, 612–613.)

ta meg a *Kevlári búcsú* című monodrámát, melyet a kritika pozitívan fogadott.¹³ Sikereit megkoronázta volna, ha a népszínházba benyújtott operettjét előadják, erre azonban végül objektív okok miatt nem került sor.¹⁴ Ő mindenesetre: „Dalolt gondtalanul, mint a madár. Dalban fejezte ki az örömét. Dalban panaszkolt el a szomorúságait. Nótába szedte a más bánatát.” Éppen leglázásabb zeneköltői munkássága közepette érték nagy anyagi veszteségek „és az azokkal természetszerűen együtt járó lelki rázkódások”, melyek művészi törekvéseinek is új fordulatot adtak. Ettől kezdve – saját szavaival szólva –: „Fájt a zene. A lelkében élő művészi ösztönt és törekvést azonban nem tudta elfojtani” – írta később.¹⁵ Elbeszéléseket kezdett írni.

Szépírói működése révén Zathureczky Berta a székely múlt egy-egy szereplőjét elevenítette meg. A recept: „Egy-két régi levél, néhány sor krónikás följegyzés”,¹⁶ és meg is volt a váza elbeszéléseinek. Írásaikat főként a helyi lapok közölték. Fontosabb munkáiban, mint például az *Asszony átka az asszony*,¹⁷ vagy az eredetileg a *Brassói Lapok* hasábjain folytatásokban közölt *Simonyi obesterné*¹⁸ az altorjai Aporok, Apor Péter gyermekeinek szövevényes szerelmi életét mesélte el. A korszak nőíróival szemben támasztott elvárásoknak megfelelően, nem a közélettel, hanem a magánélet problémáival foglalkozott, a „női lélek” vélt sajátosságait juttatva érvényre.¹⁹ Szereplői a székely történelem hősei és antihősei, történeteik jelentős részben székelyföldi helyszíneken játszódnak.

Berta magát, legalábbis az 1910-es évek elején, elsősorban zeneszerzőnek és csak közepszerű írónak tartotta. Önéletírását, melyet éppen az Erdélyi Irodalmi Társaság tagságának elnyerése alkalmával írt, a következő mondatokkal zárta: „A zeneszerzés az ő valódi terrénuma; de egész életén keresztül hiányzott számára az a művészi környezet, mely irányítóan és emelően hat, s mely nélkül a világ egyetlen művésze sem fejtheti ki Istentől kapott tehetségeit.”²⁰ A *Székely Nép* szerkesztői életrajzát egyes szám első személyű elbeszéléssé alakították, és az utolsó gondolatot is az alkalomhoz illővé tették: „Mostani élet-

célom: a munka. Jelenleg egy regényen és egy három felvonásos drámán dolgozom.”²¹

Egy Jakab Ödönnek írt levelében, akit egyébként Berta a „legnagyobb magyar költőnek tartott”, megvallotta, hogy „Nagyon szomorú az, édes Burkus, ha előretörő lélekkel bízunk, és mégsem tudunk felülmelkedni a középszerűsége! Ha talán olyan nevelést kaptam volna, amilyent most adnak a fiatal lányoknak, tudtam volna vinni valamire. De németül tanultam végig az iskolát, anélkül, hogy értettem volna a német nyelvet. Dacára az én meggyőződésemnek, nem bírom letenni a tollat. Nálam lelki szükség az írás. Egy vigasztaló jóbarát, mit többé nem tudok nélkülözni. Négy évvel ezelőtt – mikor írni kezdtem – az életemet mentette meg.”²²

A kritika egyébként Zathureczky Berta önmagáról alkotott képét igazolja. Zenei téren kifejtett munkásságát nemcsak a kortársak, hanem a szakma is méltányolta, s napjainkban is az első női zeneszerzőnként tartják számon. Ami irodalmi tevékenységét illeti, nagy vonalakban az látszik, hogy Erdélyben és Székelyföldön elismerés övezte. Bányai János, aki többek között a székely nemzetépítés egyik kiemelkedő alakja, a korszak „nagy magyar nőírójához” hasonlította, és a „székely Beniczky Lenke” elnevezéssel illette.²³ A fővárosból azonban más standardok szerint mérték. Bánhegyi Jób 1939-es, női írókat felsorakoztató, kánonteremtő munkájában Zathureczky Berta a „színtelen elbeszélők” címszó alatt szerepel, igaz ő Bajza Lenke életművét is megsemmisítő kritikával illette.²⁴

Zathureczky Berta, alkotói tevékenységével párhuzamosan, közéleti funkciókat is betöltött. A Jótékony Nőegyletnek előbb (1878) alelnöke, majd Zathureczky Emília halálát követően (1905) elnöke volt.²⁵ Ezen a téren végzett munkájáért 1907-ben koronás arany érdemkeresztet kapott.²⁶ Az első világháború idején férjét betegség döntötte ágyhoz, így nem tudtak elmenekülni. Berta a háború alatt, hitvesét is gondozva, a sepsiszentgyörgyi kórházban vöröskeresztes ápolóként működött.²⁷ A Székely Nemzeti Múzeum előcsarnokában ravatalozták fel, sírja a sep-

¹³ Zathureczky Berta 1910-ben keletkezett önéletírásának kézírata, SÁL, Fond 64, Inv. 9, 55–61.

¹⁴ Berta okfejtése szerint egy intendánsválság állott be, ami miatt a darab bemutatása elhúzódott, s közben a kézirat „szórén-szálán” elveszett. (Zathureczky Berta 1910-ben keletkezett önéletírásának kézírata, SÁL, Fond 64, Inv. 9, 55–61.)

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ ZATHURECZKY Berta 1922.

¹⁸ ZATHURECZKY Berta 1924.

¹⁹ A műfajok tekintetében azonban Berta zeneszerzőként és operettíróként abszolút formabontó volt. Vö: BÁNHEGYI Jób 1939. 11–17.

²⁰ Zathureczky Berta 1910-ben keletkezett önéletírásának kézírata, SÁL, Fond 64, Inv. 9, 55–61.

²¹ ZATHURECZKY Berta 1910.

²² Zathureczky Berta levele Jakab Ödönhöz, Sepsiszentgyörgy, 1911. október 2., OSZK, Kézirattár.

²³ BÁNYAI János 1934.

²⁴ BÁNHEGYI Jób 1939, 60–63.

²⁵ Lásd bővebben SZÁSZ Béla 1929.

²⁶ Jegyzőkönyv-kivonat a Jótékony Nőegylet Sepsiszentgyörgyön tartott rendkívüli gyűléséről, 1907. december 22., SÁL, Fond 64, Inv. 9, 18–19.

²⁷ Erre vonatkozóan lásd bővebben NAGY Lajos 2015, Uő 2017.

siszentgyörgyi református vártemplomban van. Sírkövének alig olvasható felirata szerint: „Itt nyugszik Nagyerneyi Kelemen Lajosné született Alsózaturscai Zathureczky Berta magyar író, az Erdélyi Irodalmi Társaság tagja, a szentgyörgyi Jótékony Nőegylet elnöke. Meghalt: 1924.” Napjainkban az egyik sepsiszentgyörgyi idősotthon az ő nevét viseli.

Tanulmányom következő részében azt a kérdést járom körül, hogy milyen szerepet játszott annak az írónak a magánéletében a szerelem, aki mások szerelmi életének sorsfordító eseményeiből alkotta meg életműve egy szelétét?

Intrika

A párválasztás szempontjainak elemzéséhez a házasságkötés előtt keletkezett ego-dokumentumok a legalkalmasabbak, ezekből ugyanis az elvetélt házasságok és a „lévendővel” kapcsolatos dilemmák is kiolvashatók.²⁸ A Zathureczky család levelezésének nagy része Zathureczky Berta adományaként került 1924-ben a Székely Nemzeti Múzeumba, innen 1961-ben a sepsiszentgyörgyi állami levéltárba. Az 1850 és 1884 közötti időszakban keletkezett, idősebb Zathureczky István gyermekeinek egymás közötti levélváltásainak válogatását tartalmazó kiadványt 2022-ben Szócsné Gazda Enikő adta közre.²⁹ A jegyzetekben bővelkedő kötet tanulmányom fő forrásbázisát képezi, és nagy vonalakban egybeesik az általam vizsgált időszak kronológiai határaival is.

A Zathureczkyek házassági stratégiáiról szólva, lehetetlen szót nem ejteni Zathureczky Emíliáról, akinek életéről éppen Zathureczky Berta írt kissé regényes hangvételű összefoglalót, *Egy székely Nióbé* címmel.³⁰ Rövid írásából kiolvasható, hogy Emília Cserey Jánossal kötött házassága szülői ráhatás következtében jött létre. Egy német grófbá volt éppen szerelmes, amikor apja akarátának engedve, Cserey Jánossal kelt egybe, aki mindennek tetejébe, Berta elbeszélése szerint, „egész életén keresztül érezte a rendes tanulás hiányát.”³¹ A Zathureczky-család levelezéséből kiolvasható utalások alapján úgy tűnik, hogy Berta Cserey Jánossal kapcsolatos fenntartásait Emília testvérei is messzemenően osztották.³²

Zathureczky Berta anyjával, a levelezésben „Máris-kóként” emlegetett özvegy Farkas Máriával szemben a Zathureczkyek igencsak ellenszenvvel viseltettek, láthatóan nem fogadták be maguk közé. Lajos választását egyértelműen elhibázottnak gondolták. Az özvegyet huncutnak, agyafúrtnak, csalónak, alatomosnak és képmutatónak tartották. Egyébként beteges volt, már férje életében is súlyos epilepsziás rohamokkal küszködött.

Mivel Zathureczky Berta neveltetésének és eltartásának anyagi terhe apjának halála után, az adott körülmények között a Zathureczky-nagyszülőkre, illetve nagybácsikra-nagynénikre hárult, sikeres „kiházásításában” az egész család érdekelt volt. Ha tehát Bertának lettek volna is olyan gondolatai, hogy a társadalmi normákkal szembeesülve, néhány női kortársához hasonlóan, megpróbál egyedülálló nőként, az alkotómunkában kiteljesedni, környezete a tervének irrealitásáról igen könnyen meggyőzhette volna.

Hogy láthatóvá váljon, a Zathureczkyek közöttük Berta milyen sémák mentén gondolkodtak, a családtagok kéréssel és a megkötött házasságokkal kapcsolatban megfogalmazott véleményeit érdemes közelebbről szemügyre venni. E tekintetben nyilván kimagasló jelentősége van a testvérek Berta szüleinek házasságával kapcsolatban megfogalmazott kritikáinak, de egy másik negatív példa is volt, amellyel már gyermekként szembesülnie kellett. Mindössze hároméves volt, amikor nagynénje, Zathureczky Júlia 1957-ben Boér Albertnek örök hűséget fogadott. Noha a vót illetően sem a menyasszony szülei, sem pedig a testvérek nem voltak megelégedve, a lánykérést követően Zathureczky Júliát kistafirozták, és az esküvőre is hamarjában sor került. Boér Alberttel szemben a legfontosabb kifogás az volt, hogy felelőtlen, anélkül házasodik, hogy jövőd családjának eltartására anyagi fedezete volna. Mivel a férj vagyonnal nem rendelkezett, a házasságkötést követően fellépő anyagi terheket a Zathureczkyek viselték. Nekik nem sok bizodalomuk volt, de abban reménykedtek, hogy a kezdeti lépések megtételéhez nyújtott segítség elég lesz ahhoz, hogy a fiatalok saját lábára álljanak. Mivel szerelemből házasodtak, abban reménykedtek, hogy boldogok lesznek egymással.³³

²⁸ Persze, amikor a levélben az áll, hogy: „Mennyi beszélni való intim közlés, amit írva letárgyalni nem lehet!”, vagy az, hogy: „Vannak dolgok, amiket nem levélben, hanem kart-karba öltve, legalábbis a málnási sétányon kell letárgyalni”, akkor nincs mit tenni... (*Albisy Katalin Zathureczky Bertának küldött levelei*, 1912. július 16. és 1916. augusztus 8., SÁL, Fond 64, Inv. 9, 122–125, 244–245.)

²⁹ SZÓCSNÉ GAZDA ENIKŐ 2022.

³⁰ KELEMENNÉ ZATHURECZKY BERTA 1921.

³¹ Uo., 88. sz.

³² Lásd például Szentiványi Zathureczky Mária levele Károlyhoz, in: SZÓCSNÉ GAZDA ENIKŐ 2022, 228–232.

³³ „Azért minden férfit, aki házasodik, csak úgy és megfontolva tegye ezen lépésit, és csak akkor, ha biztosíthatja családját eltartani, vagy a szükségeseket megszerezhetni. Lehet, hogy ezen házasság, mivel Juli ötet szereti, ha igyekeznek, jóra válhat, és szerencsések lehetnek, adja is az ég ura reá áldásukat.” (*Zathureczky Károly levele Szentiványiné Zathureczky Máriához*, Pozsega, 1857. június 15., in: uo., 149.)

Szép lassan bebizonyosodott, hogy Boér Albert talpraesettséggel sem tudja pótolni a hiányzó vagyont, hogy élıhetetlenség és ostobaság tekintetében még Cserey Jánoson is tútesz, ami ismerve a tényállást, igen súlyos ítéletnek számított.³⁴ Az állandó anyagi problémák a boldogságnak is gátat vettek. Zathureczky Júlia azonban így sem akart szülei akaratának engedve, „vakon szeretett” férjétől elválni. Kénytelen volt tehát a helyzettel mindenki megbarátkozni. A testvérek között kimagasló tekintélynek örvendő Zathureczky Károly fogalmazta meg Szentiványiné Zathureczky Máriához írt levelében a kívánatos magatartást: „Szegény Juli szerencsétlen férjhezmenetele engem is nagyon megbúsított, s különösen, hogy élıhetetlen, semmi az férje. Hanem kedves Márim, a sorsnak azon változtatatlan végzetje már kétszer ajándékozott mindnyájunkat meg ily egyénnel, t[udni]i[llik] Máriszával és most Alberttel. Azért kérlek, kedves Márim, hogy igyekezzetek annyira, mennyire lehet, egyes erővel a Juli sorsán könnyíteni, és őtet szegényt bús könnyeitől óvni, mert így ingatag egészsége minél hamarabb tönkre jutand, s ezáltal is csak még nagyobb nyomorúság hárul reánk. Juli is testvéreinek jót akaró tanácsaira hallgasson, s ha nem akar tőle elválni, és vele marand is, igyekezzék aszerint, mint az körülmények kívánják, magát elhatározni, hogy ha férje mindenre is alkalmatlan, ő maga elszánt, és kész akarattal vonja magát azon terhek alá, melyek elkerülhetetlenek. Ha egy árendát vagy valami kis jószág kezelését is általveszik, vigye Juli annak kormányzását és kezelését, inkább megfeszített erővel, és semmi rendelkezést ne bízson férjére. Férje elégedjék meg azzal, hogy őtöt tőrük. Erre igyekezzetek, minden idegen beavatkozást a család belső viszonyaiban mellőzzetek, mert az úgysem segítend, csak árt, egyes akarattal és határozattal lehet ezen is segíteni.”³⁵ Ezen a ponton ugyanis fontossá vált a család jó hírének megőrzése, hiszen Zathureczky Károly szavai szerint „családunknak úgyis sok ellenei vagynak, és képesek aztat állítani, hogy csak vagyon- és haszon-

vágy vezérel minket tetteinkben. Eztet mellőzni kell, és igyekezzünk testvérileg szegény Juli testvérünknek is nyugtát megalapítani.”³⁶

1860-ban, 25 évesen kötött házasságot Zathureczky Lujza, aki először mintha vonakodott volna kérőjének, Bartha Sándornak igent mondani.³⁷ Célba ért azonban bátyjának, Zathureczky Gedeonnak a szülőkhöz írt levelében megfogalmazott érvelése, mely szerint: „Mindennek megvan a maga ideje, s ami még mint serdülőnek megjár, egy ért korú lánytól szolid gondolkodást s határozást vár a világ. Fontolja meg azt, hogy szegény leány, és midőn szegény leány, ha egy maga sorsú, életre való, becsületes egyént kaphat, a[z] csak szerencse, mert nem a sok birtokba[n] és címbe[n] áll a boldogság, hanem a becsületes életrevalóságban. ...De a jelen esetre és egyéniségre, ki irántadi vonzalom s családunk iránti tiszteletből fellépik, ezt állítani nem lehet, mert ő a te sorsodhoz illő partie, és nyugodtabb jövőre számíthatsz vele, mint ezer mással, néki személyi külsője, születése, anyagi állása, míveltsége, erkölcsi magaviselete, szorgalma minden kifogáson felül áll.”³⁸ Gedeon ugyanis többre becsült egy igyekvőt, mint „egy egész vármegyével bíró élıhetlent vagy éppen pazarlót”.³⁹

Károlyhoz írt levelében, majd egy évtizeddel később családjuk sorsán merengve, Gedeon ugyanerről az értékrendről tett hitvallást, s fejezte ki abbéli óhaját, hogy: „Bárcsak a Lajos leányainak akadna valami szorgalmas szegény legény pártiok, többet ér a nagyságosságnál.”⁴⁰ Előbb Ilonánál, nem sokkal később pedig Bertánál is jelentkezett a kérő. Szentiványiné Zathureczky Mária 1870 februárjában tájékoztatta Károly testvérét pár mondatban arról, hogy Jakab Gyulának „van szándéka” Ilona iránt, „de azt mondják, igen élıhetetlen gazda, akkor gyenge pár válnék belőle.” Még hozzátette, hogy: „Ilonának nincs is kedve hozzá.”⁴¹ Szóra sem volna érdemes az eset, ha októberben Károly, Gábor testvérehez írt levelében ne Ilona „kikészítésére” adott volna utasításokat,⁴² és

³⁴ „Nem tudom, hogy győzik jó szülőim most, hol úgysincs semminek ára, és oly szűk a pénz, de ez mégsem kedvetleníti úgy jó szülőim, mint szegény Juli sorsa. Isten tudja, hogy lesz vele. Ő ha látnád, mily végtelen élıhetetlen, ügyetlen egy ember az a sógor, hidd el, Cserei János semmi vagy minek is nevezem hozzá képest, nincs annak több fogalma az életéről, mint egy öt éves gyermeknek, s amellet semmi, de semmi birtoka vagy pénze, hogy a cselédet atyus fizeti, gabonát, mindent, mi egy házhoz kell.” (*Szentiványiné Zathureczky Mária levele testvérehez, Károlyhoz, Kisnyújtód, 1859. január 4., in: uo., 230.*)

³⁵ *Zathureczky Károly levele Szentiványiné Zathureczky Máriához, Milánó, 1859. január 27., in: uo., 234–235.*

³⁶ Uo., 235.

³⁷ „Két párti fenyegeti, de azok elől menekül ide, Vargyasról Gy. Jani és Bartha Sá., de inkább leánynak marad, mint ezekhez

menjen.” (*Szentiványiné Zathureczky Mária levele testvérehez, Károlyhoz, Kisnyújtód, 1859. január 4., in: SZÖCSNÉ GAZDA Enikő 2022, 232.*)

³⁸ *Zathureczky Gedeon levele szüleikhez, Céccke, 1861. február 2., in: uo., 291.*

³⁹ Uo., 292.

⁴⁰ *Zathureczky Gedeon levele testvérehez, Károlyhoz, Céccke, 1869. december 11., in: SZÖCSNÉ GAZDA Enikő 2022, 394.*

⁴¹ *Szentiványiné Zathureczky Mária levele testvérehez, Károlyhoz, Kisnyújtód, 1870. február 25., in: uo., 398.*

⁴² „Ilona kikészítésére fordítsatok figyelmet, és járjatok jól a dologban, hogy a kiszabott időre minden ki legyen állítva.” (*Zathureczky Károly levele testvérehez, Gedeonhoz, Nagyszében, 1870. október 24., in: uo., 409.*)

a következő évben az érintettek örök hűséget nem fogadtak volna egymásnak. Hogy időközben a kérővel kapcsolatban miért változott meg Ilona és a testvérek véleménye, arra forrást nem találtam, de idősebb Zathureczky István 1870 októberében bekövetkezett halála mindenképpen sürgető körülmény lehetett a házában nevelkedő hajadonok kiházásítása vonatkozásában. Ilona és Jakab Gyula egybekelését követően egyébként a férj hamarjában „hivatalt kapott”,⁴³ s a párnak gyermeke is született.

1871 szeptemberében Gedeon édesanyjának küldött levelében kívánt sok szerencsét Bertának, és kifejezte abbéli óháját, hogy: „Az a kis Berta húgomnak sok, de sok szerencsét kívánok választottjához, adjon az ég meglepedést a frigyre és áldást!”⁴⁴ Októberben, nem éppen zökkenőmentesen,⁴⁵ már Berta stafírungjának a kiállításán fáradzott a család,⁴⁶ és Gedeon azt pedzegette, hogy egyedül maradó anyja a Berta férjhez adását követően töltsön náluk Cécén pihenésképpen legalább fél évet.⁴⁷

Rövidesen átrendeződtek a viszonyok. Szentiványiné Zathureczky Mária a Károlynak írt levelében utalt először arra, hogy: „Nagy gondot ad nekünk, hogy némelyek azt állítják, Berzenzeinek [vagyis Berzenczey Miklósnak, Berta kérőjének – B. N.] semmi vagyona nem volna. Ez baj volna [a] mostani világba[n], már mindenestre addig is lássuk, hogy bizonyost tudjunk.”⁴⁸ Megváltozott helyzetét Berzenczey is érzékelte. Levélben Zathureczky Emília pártfogásáért esedezett.⁴⁹ Miközben egyre bizonyosabbakká váltak a Berzenczey tartozásaira vonatkozó információk, a Zathureczkyek is jelentős erőbedobással próbálták Bertát jobb belátásra bírni. Januárban úgy tűnt, sikerrel jártak, és felismerve Berzenczey „gyengéit”, Berta lemondott a házasságról. Hogy bánatát kiheverje, Ilona testvérénél időzött.⁵⁰

A történet Berzenczey látogatásával vett újabb fordulatot, amikor ugyanis megjelent, „Berta oly

kimondhatatlan édesen fogadta, hogy füstbe ment minden lebeszélés.”⁵¹ Berzenczey látogatásának az „utóregzései” a sorsát mégis megpecsételték. Távozását követően ugyanis, akik találkoztak vele, mint csalót kezdték el a Zathureczkyeknek „piszkolni”, „ki sem kosztját, sem mosónéját, sem szállást, sem szivart, semmit ki nem fizetett szentgyörgyi léte alatt.” Adósságait ígérete ellenére csak harmadában törlesztette, s közben további tartozásaira derült fény.⁵² Berta minderről tudomást szerzett, és – Szentiványiné Zathureczky Mária elbeszélése szerint – „egész meghidegült” kérője iránt. Levelet írt Berzenczeynek azzal, hogy „ne vegye rossz néven, ha néném, bátyáim és nagymamám ellenzik a magához menetelt, igen élő példa Juli néném szerencsétlen helyzete.”⁵³ Berzenczeynek a válaszlevelével már nem sikerült az iránta való, megrendült bizalmat visszaszereznie.

Minden ellenvetés és meggyőzési kísérlet ellenére, a családtagok törekedtek Berta stafírungját akár az esküvő időpontjának elhalasztásával is kiállítani, hogy ne ennek hiánya legyen a házasságkötés akadálya. A jegyesség felbontására vonatkozó végső döntést így nem kevés ráhatással, de Berta hozta meg. Nagyanyján és Zathureczky Gyulán kívül, az események adott pontján a családtagok ebbe már nem szóltak bele.⁵⁴ Berta „szerelmi regénye” egyébként úgy tűnik, hogy leginkább a nagymamát viselte meg. A házassággal kapcsolatos aggodalmak valósággal megbetegítették.⁵⁵ A levelekben Berta kapcsán innen kezdve 1878-ig (24 éves koráig!) senki nem jelenik meg, mint ténylegesen számításba jövő kérő, ami azt jelzi, hogy a történeteket Berta is nehezen heverte ki. Talán regényhőseinek szerelmi drámája is saját életének hiányosságaiból táplálkozott.

A Bertával többé-kevésbé együtt nevelkedő Szentiványi Gizella (1861–1894), „aki Háromszék egyik legszebb lánya hírében állt”,⁵⁶ úgy tűnik, ugyancsak sok fejfájást okozott a családnak, tudni-

⁴³ „Jakab Gyula hivatalt kapott.” (*Boérné Zathureczky Júlia levele testvérehez, Károlyhoz*, Barót, 1872. április 18., in: uo., 469.)

⁴⁴ *Zathureczky Gedeon levele édesanyjához*, in: uo., 427.

⁴⁵ Szentiványiné Zathureczky Mária 1872 januárjában még csak reménykedett abban, hogy Berta stafírungját meg tudják vásárolni: „Bár adnák, hogy Berta stafírungját vehetnék meg, hogy ne mi legyünk az akadály.” (*Szentiványiné Zathureczky Mária levele testvérehez, Károlyhoz*, Kisnyújtód, 1872. január 8., in: uo., 444–445.)

⁴⁶ *Zathureczky Károly levele édesanyjához*, Szeben, 1871. október 7., in: uo., 428–429.

⁴⁷ *Zathureczky Gedeon levele édesanyjához*, Cécke, 1871. október 28., in: uo., 429–431.

⁴⁸ *Szentiványiné Zathureczky Mária levele testvérehez, Károlyhoz*, Kisnyújtód, 1871, pontos keltezés nélkül, in: uo., 439.

⁴⁹ *Berzenczey Miklós levele Csereyné Zathureczky Emiliához*, Kolozsmonostor, 1872. február 2., in: uo., 457–458.

⁵⁰ *Szentiványi Gizella levele nagybátyjához, Zathureczky Károlyhoz*, Kisnyújtód, 1872. január 28., in: uo., 456.

⁵¹ *Bartháné Zathureczky Lujza levele testvérehez, Károlyhoz*, Baróc, 1872. február 10., in: uo., 459.

⁵² *Szentiványiné Zathureczky Mária levele testvérehez, Károlyhoz*, Kisnyújtód, 1872. március 12., in: uo., 466.

⁵³ Uo.

⁵⁴ „Most egyikünk sem szól bele, csak Gyula és mama vannak ellene, de hogy tud tőle megmenekülni, Isten tudja. Igaz, a[z] bizonyos, nyomor és szegénységbe menni is nagy baj.” (SZÖCSNÉ GAZDA Enikő 2022, 467.)

⁵⁵ *Bartháné Zathureczky Lujza levele testvérehez Károlyhoz*, Baróc, 1872. február 10., in: uo., 459; *Szentiványiné Zathureczky Mária levele testvérehez, Károlyhoz*, Kisnyújtód, 1872. március 12., in: uo., 466.

⁵⁶ Bevezető a családról és a forrásokról, uo., 15.

illik számos „fellépő” közül kellett a legmegfelelőbbet kiválasztani.

Az 1872. évi, rendes előpataki fürdőzés jelentős eseményeket tartogatott a fiatal lány házasságkötésével kapcsolatban.⁵⁷ Sényi Sándor főhadnagy „nagy éji zenét adott, és kinyilatkoztatta, jó Nyújtódra komolyan fellépni.”⁵⁸ Szándéka felől eltökélt volt, s Szentiványi Ignácné véleménye alapján is „jó párti lett volna”, tudniillik „Schényi [sic! – B. N.] apja a herceg Batyányi Fülep fő jószágigazgatója volt, királyi tanácsos, Inkey leány volt a nője, igen gazdagok, benne van a Nagy Ivánba[n]. Látszik is rajta, hogy gazdag, hét lovat tart, ügyes ember – írta –, de mintha gubás tisztnek öltöztették volna, olyan.”⁵⁹ Mindez azonban nem sokat számított, mert Gizella éppen Petki Ferencbe volt szerelmes, aki Szentiványiné szerint „elég szolid, szép fiú, kár, hogy fél karja és fél neve van.”⁶⁰ Gizella előpataki tartózkodásának ideje alatt Petki Ferencsel, sőt az idősebb Petkivel is találkozott. Utóbbi megvallotta, hogy „ha fiával egy párti lesz, akkor nyugodtan hal meg”, egyúttal arra kérte: bírja rá szüleit egy tíz napos tusnádi kiruccanásra, ahol ők is ott lesznek.⁶¹

A Gizella szerelmi életének további alakulását összefoglaló, 1872. augusztus 28-án keltezett levélre Berta, amikor utólag a Zathureczkyek családi levelezését rendszerezte és adatolta, feljegyezte, hogy „érdekes levél”.⁶² Valóban az! Kitűnik belőle, hogy Sényi annak ellenére is tovább látogatta Nyújtódon a Szentiványi családot, hogy Gizella egyértelműen Petki iránt volt elköteleződve, s döntését, a tusnádi útba

is beleegyezve, láthatóan szülei is helybenhagyták.⁶³ Az események azonban fordulatot vettek, s ez főként, Gizella apjának, Szentiványi Ignácnak a rossz gazdasági döntései miatt következett be. A Szentiványi család ezek folytán ugyanis adósságokba keveredett, és elvesztette birtokai jelentős részét. Az elszegényedésre vonatkozó hírek Szentiványi Ignác legszűkebb családja számára éppen a tusnádi látogatást közvetlen megelőző időszakban kerültek napvilágra.⁶⁴

Tusnádon, a Petkikkel egy napon, Sényi is megjelent, így tovább kellett a Szentiványiaknak állnia az ostromot.⁶⁵ Ajándékainak visszautasításakor Sényi megvallotta, hogy „neki a világon minden elveszett, hogy Gizella őtet nem szereti, már most a katonásdinak él, csak kéri, hogy még egyszer eljöhessen, ha Szebenből visszajön.” Hozzátette azt is, hogy ha Gizella igent mondott volna, akkor: „Ő dupla kauciót tett volna, ő semmi stafírungot nem kért volna.”⁶⁶

A Petkiek Tusnádon a megszokottnál ridegebben viselkedtek. Az idősebb Petki „zavart” volt, mikor a Szentiványiakkal találkozott, az ifjabb pedig, „meddig a tiszt [vagyis Sényi – B. N.] fenn volt, nem bújta ki”, s a soron következő bál alkalmával Gizellával csak egyet táncolt.⁶⁷ Úgy tűnik, két dolog zavarta. Részben az a pletyka, mely szerint Gizella Sényit választotta férjéül, részben pedig azok a hírek, melyek a Szentiványiak elszegényedéséről ekkorra hozzá is eljutottak. Szentiványiné elbeszélése alapján, amikor a bál után „mind együtt lévén az ifjak”, megkérdezték az ifjabb Petkit, hogy mit szól ahhoz, hogy Gizella Sényihez megy feleségül, ő azt felelte, hogy: „Hát,

⁵⁷ A Zathureczkyeknek Előpatakon saját tulajdonban lévő villájuk volt, így gyakran fordultak meg ott (uo., 102.), de általában is az erdélyi fürdőhelyek állandó vendégei is voltak.

⁵⁸ *Szentiványiné Zathureczky Mária levele testvéréhez, Károlyhoz*, Kisnyújtód, in: uo., 481. A forráskiadványban a levél keltezése: 1873. március 7. Szentiványiné azonban rendszerint nap/hónap/év sorrendben datálta leveleit, így 1873. július 3. a helyes átírás. A levél tartalmi elemei alapján azonban nyilvánvaló, hogy Szentiványiné elvétette az évet, és 1872-ben írt levelét egy évvel későbbre keltezte.

⁵⁹ *Szentiványiné Zathureczky Mária levele testvéréhez, Károlyhoz*, Kisnyújtód, 1872. július 3., in: uo., 481. Szentiványi Ignác azonban nemigen osztozott felesége szimpátiájában.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

⁶² A levél átírása: *Szentiványiné Zathureczky Mária levele testvéréhez Károlyhoz*, Kisnyújtód, 1872. augusztus 28., in: SZÖCSNÉ GAZDA Enikő 2022, 469–476. Lelőhelye: SÁL, Fond 64, Inv. 8, 432–437.

⁶³ Még nem volt elhatározva a tusnádi út, de már Szentiványiné Sényi egy barátjának közbenjárását kérte: „ha lehet, találjon módot, hogy Sényi ne lépjen fel.” (*Szentiványiné Zathureczky Mária levele testvéréhez, Károlyhoz*, Kisnyújtód, 1872. július 3., in: SZÖCSNÉ GAZDA Enikő 2022, 482. 1872 augusztusában Szentiványiné már a tusnádi út felől is határozott: „En előbb

nem akartam felmenni, de Sényi főhadnagy mind gyakrabban jövén, arra kértem, [valószínű, hogy Szentiványi Ignácot – B. N.] menjünk Tusnádra, ha nem megyünk, jelnek veszi, hogy Gizát hozzá adják, ezt a reményt néki nyújtani nem akartam, így el lőn határozva a tusnádi út.” (*Szentiványiné Zathureczky Mária levele testvéréhez, Károlyhoz*, Kisnyújtód, 1872. augusztus 28., in: uo., 470.)

⁶⁴ Mikor Gizella megtudta, hogy családjának anyagi helyzete megromlott, a hír „annyira arendálta, hogy borzasztó beteg lett, és elhatározta magába[n] Petkinek megmondani, hogy őtet már most ne vegye el, mert ő szegény leány.” (*Szentiványiné Zathureczky Mária levele testvéréhez Károlyhoz*, Kisnyújtód, 1872. augusztus 28., in: uo., 470.) Zathureczky Albert, Zathureczky Geodeon fia volt az, akitől Szentiványiné és Gizella az anyagi csődre vonatkozóan tudomást szereztek. Miközben apja anyagilag próbálta sógorának, Szentiványi Ignácnak a baklővéseit egyengetni, Albert házassági ajánlatot tett Gizellának, mondván, hogy „elvenné így vagyon nélkül is.” Gizella Petki iránti érzelmeire és az Alberttel való rokonsági kapcsolatra hivatkozva, visszautasította a nagyvonalú ajánlatot. (Uo., 471.)

⁶⁵ Uo., 471.

⁶⁶ Vagyis katonatisztként a házasság előtt kétszer olyan nagy összeget tett volna letétbe, mely biztosította volna felesége eltartását, ha ő időközben keresőképtelenné válik. (Uo., 472.)

⁶⁷ Uo., 472.

jól is teszi, én ugyan szeretem, de nincs pénze és nem vehetném el, én oly nőt vehetek, ki magát eltartja, néki pedig nincs vagyona.”⁶⁸ Gizella az udvarlója gőgös válaszát visszahallotta, és „ahogy szereté, úgy megutálta, fejibe vévén, hogy ötlet csak birtokaiért szerette.”⁶⁹ Levert kedélyű volt, és ha kérdezték, mi baja, azt felelte, éppen most gyógyult ki egy évi betegségből, szerelmére gondolva ezalatt.⁷⁰

A Petkiek, mikor megtudták, hogy Gizella és Sényi között nincs semmi, sőt – a valóságnak nem megfelelően –, a Szentiványiak adósságai kapcsán is megnyugtató választ kaptak, újból közeledtek volna, de már nem volt kihez: „Giza [Gizella – B. N.] végig nagyon hideg volt, és lenézőleg bánt Petkivel.”⁷¹ Az eset után gyors melegében jelentkeztek a további kérők is: „elég volna kibén válogatni, de egy sem a valódi” – vonta meg a következtetést Szentiványiné. Megnyugvást jelentett számára, hogy Gizella húsz éves koráig van még idő. Közben egyre inkább környezetével értett egyet abban, hogy „kár ily csinos leányt Váradra vagy Pestre nem vinni, hisz itt nincs senki, ki hozzá méltó volna, megnyerte volna Giza tetszését.”⁷²

Nagyjából két hónappal később, Szentiványi Ignác és Szentiványiné Zathureczky Mária lányuk Sényi Sándorral való eljegyzéséről tudósította a rokonokat,⁷³ 1873. március 1-jén pedig az esküvőre is sor került.⁷⁴ Talán Sényi beígért utolsó nyujtói látogatása alkalmával fordult a kocka, mindenesetre 1873. április 15-én kelt levelében Gizella a szerelemből kötött házasság adta mérhetetlen örömeiket ecsetelve unokatestvérének, Bertának: „Oh! Bertám angyalom, csak azt mondom néked, ahhoz menj férjhez egykor, kit szeretni fogsz, mert egy szerető férjjel bírni, ki minden gondolatát kívánja az embernek kitalálni,

ki képes volna nem tudom mily áldozatra csak egy mosolyáért, az embernek ez boldogság, és ilyen az én Sándorom, és egy ily házasság hogy mily boldogító, angyalom, fogalmad nincs arról. Adja az ég, hogy te is egykor ily megelégedett légy, és ily boldog, mint én, mert te is megérdemled.”⁷⁵ Berta a családi levelek rendezése alkalmával erre a dokumentumra azt írta: „Sényi Sándorné a nagy boldogságáról (?) Rövid ideig tartott.”⁷⁶ Hogy Gizella boldogságának korán beköszöntött végére vagy unokatestvérének rövidre szabott életére utalt, már nem fogjuk megtudni.

1876 augusztusában Gizella még afelől érdeklődött Bertától, hogy kivel megy majd életében először a szentgyörgyi bálba,⁷⁷ 1878 februárjában pedig már arról lehet olvasni a levelekben, hogy nagyernyei Kelemen Lajossal készül házasságot kötni.⁷⁸ A két időpont között sehol egyetlen szó nem esik Berta választottjáról, ami az iratok utólagos szelekcióját sejteti. Bárhogy legyen is, 1878-ban sor került Zathureczky Berta és Kelemen Lajos esküvőjére.⁷⁹ A családi iratok között Sényi Sándor esküvői tószta is fennmaradt. Ebben az „ész” és a „szívet” nevezi meg az „élet útjainak jelölőjeként”, és minden kétséget kizáróan a szív mellett teszi le a voksát.⁸⁰ Ünnepi köszöntőjének van kevésbé közhelyes gondolata is. Némelyik ezek közül egészen mélyre megy a házasság természetét illetően: „Leljétek meg egymás körében a zajos világ által soha nem nyújtható azon boldogságot, melynek reményében egymásért a világ annyi csábító gyönyöréről mondatatok le.”⁸¹

Zathureczky Berta és Kelemen Lajos Sepsiszentgyörgyön éltek. Kelemen Lajost Háromszék megye tisztii főügyészévé léptették elő. A sepsiszentgyörgyi tűzoltó egyletnek is főparancsnoka lett.⁸² Gyermekük nem született. A fennmaradt források alapján úgy

⁶⁸ Uo., 472–473. Szentiványiné levelében hozzáfűzte, hogy Petki válaszát a hallgatóság meglepődve és sértésekkel illetve fogadta.

⁶⁹ Uo., 473.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² *Szentiványiné Zathureczky Mária levele testvéréhez Károlyhoz*, Kisnyújtód, 1872. augusztus 28., in: SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2022, 475.

⁷³ Esküvői értesítés, SÁL, Fond 64, Inv. 8, 438.

⁷⁴ „Gizellának is a menyegzője március 1-jén lesz meg, nem tudom, hogy ott lehetek-e, mert a héten Brassóba kell hogy menjek, mivel kis Lajoska már három hét óta hogy tifuszba[n] fekszik, s csakhogy szegényke el ne halna, mert a[z] nagy kár volna.” (*Zathureczky József levele testvéréhez, Károlyhoz*, Nagyajta, 1872. február 25., in: SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2022, 460–461.) A levél keltezése hibás. Valószínűleg 1873 februárjában íródott.

⁷⁵ *Sényiné Szentiványi Gizella levele Zathureczky Bertához*, Nagy-nyom (ma Balogunyom része – B. N.), 1873. április 15., in: uo., 487.

⁷⁶ *Sényiné Szentiványi Gizella levele Zathureczky Bertához*, Nagy-nyom, 1873. április 15., SÁL, Fond 64, Inv. 8, 443–444. Lásd 2. ábra.

⁷⁷ *Szentiványi Gizella levele Zathureczky Bertához*, Bécs, 1876. augusztus 27., in: SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2022, 532.

⁷⁸ „Hát Berta mit csinál? Szidja meg jó nagymama, hogy sohasem ír, én már többször írtam nékie, de ő nem tartotta méltónak válaszolni soraimra.” (*Cserey Ákos levele nagymamájához*, Kolozsmonostor, 1878. február 13., in: uo., 562.)

⁷⁹ Érdemes megjegyezni, hogy ugyanebben az évben hunyt el a Bertát felnevelő özvegy Zathureczky Istvánné Tasnádi Nagy Julianna is. (SZNM, K, Gyjgy.)

⁸⁰ „Sokan az észet tartják az élet útjain ilyen jelölőnek, de én fiatal életnél a szívet tartom ennek, mely élénk dobbanásával azoknál, kik arra hallgatnak, biztosan megjelöli a boldogság útját.” (*Sényi Sándor Zathureczky Berta és Kelemen Lajos esküvőjén mondott beszédének kézirat*, SÁL, Fond 64, Inv. 10, 13.)

⁸¹ Uo.

⁸² SZŐCSNÉ GAZDA Enikő 2022, 300, 1620. jegyzet.

tűnik, hogy anyagilag voltak mélypontjaik. Mindenestre, amikor 1887-ben Kelemen Lajos Bertát a gazdasági helyzetüket illető rossz hírekről tájékoztatta, Berta a hirtelen felindultságáért elnézést kérve,⁸³ férjét biztosította afelől, hogy „akármilyen történések is, bennem soha csalódnai nem fog. Én híven megmaradok oldala mellett a nyomorúságban éppen úgy, mint a bőségben, és azon fogok igyekezni, hogy valódi felesége, azaz fele segítségem legyek. Hisz valahol csak megélünk, nem muszáj nagy házat tartani, visszavonulunk az emberektől, úgysem érdemli meg egy se, hogy barátságosak legyünk irántuk.”⁸⁴ Ekkora áldozatot végül nem kellett hoznia, de kétségkívül élete végéig férje mellett maradt. Jöllehet a körülötte legyeskedő férfiakból nem szenvedett hiányt. Hiú és kacér természetének ez bizonyára létszükséglet is volt.⁸⁵

A nyári fürdőzések az ismerkedésre és a hódításokra is alkalmat adtak. 1890-ben Berta Décsy Sándor anyjától kért tanácsot arra vonatkozóan, hogy férjes asszonyként szabad-e neki férfivel barátságot ápolnia. A válasz az volt, hogy nő és férfi között barátság csak akkor lehetséges, ha mindkét fél más szeret, ellenkező esetben ez olyan, mint a szikrával játszani: hamar megégeti magát az ember. Mivel a férfi szándékait illetően gyanús volt a dolog, Berta azt a tanácsot kapta, hogy: „semminemű alkalmat a találkozáshoz ne szolgáltatasson, mert mint nőnek tudnia kell, hogy a nőknek milyen kényes helyzetük van. A férfiaknak minden szabad, a nő, ha becsültetni, tiszteltetni akar, jobban kell ügyeljen minden tetteire,

még mint nagy leány is. A férj másutt keresi örömeit, de ha csak gyanítja is, hogy neje valakitől szépet fogad el, nem tűri és elítéli, megveti, de ha neje érnyes, önkéntelenül tisztelnie kell nejét, és látva, hogy mások is tisztelik, még büszke rá.”⁸⁶ Hogy a tanácsot Berta végül megfogadta-e, nem tudhatjuk.⁸⁷

Következtetés

Egészen a legutóbbi időkig a társadalmi és gazdasági érdekek mentén, a szülők akarata szerint létrejött házasságokat a polgárosodás előtti korok sajátjának tekintették, az individualizmus térhódításával pedig az érzelmi alapon kötött házasságok széleskörű elterjedését feltételezték. Így gondolkodott Berta is. Apor Péter korára vonatkozóan explicite is megfogalmazta: „Abban az időben a szülők és a gyámok rendezték el a házasulandók sorsát. Fő volt a családi összeköttetés, mellékes a szerelem.”⁸⁸ Az újabb kutatások ezzel szemben az érzelmekek és az érdekek metszéspontjait, szülők és gyerekek egyazon társadalmi normák szabályozta döntéseit hangsúlyozzák a 20. századot megelőzően kötött házasságok esetében is.⁸⁹ Míg Zathureczky Berta regénybéli hősei-
nek élete, de Zathureczky Emíliáról szóló írása is az evolucionista történelemfelfogás tételeit igazolja, illetve a női szerzőktől elvárt romantikus idealizmus sémáit hozza, a Zathureczkyek közöttük magának Bertának a párválasztási történetiája egy ennél jóval összetettebb képet mutat.

Both Noémi Zsuzsanna – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520045; bothnoemizsuzsanna@gmail.com

⁸³ Berta első levele, melyre a másodikban is utal, nincs a Zathureczkyek levelezése között.

⁸⁴ *Kelemenné Zathureczky Berta levele Kelemen Lajoshoz*, 1887. szeptember 13., SÁL, Fond 64, Inv. 8, 573–574.

⁸⁵ Berta biharpüspöki barátnői nem kis fáradságot fordítottak arra, hogy egy-egy fénykép kapcsán meggyőzzék őt arról, súlya megfelelő, nem kell fogynia ahhoz, hogy szép legyen. „Nagyon megörvendtem, azaz örvendtünk a kedves képednek, amely egyik büszkesége lesz mindig az én asztalomnak az arcképek között. Oly kedves, szellemes, előkelő az arcod és egész tartásod, hogy egyike legjobb képednek. Én nem tartom, hogy kövér volna, neked ez úgy látjuk, jól is áll, mert bár karcsún is igen jól nézel ki, de így még imponálóbb!” (*Albisy Katalin Kelemenné Zathureczky Bertának küldött levele*, Biharpüspöki, 1911. október 11., SÁL, Fond 64, Inv. 9, 83–84.) Máshol: „A remek arcképeddel igen nagy örömet okoztál mindkettőnknek. Hálás köszönetünket küldjük érte, és azt az ígéretünket, hogy igyekezünk mi is levétni magunkat, és akkor kettősben fogjuk viszonzni. A tiédnek pedig képeretret veszünk, és íróasztalunknak díszeként hengegünk vele. Mert mi ezt a felvételt igen kitűnőnek látjuk. Szakavatott hű minden vo-

násod. Rendkívül kellemes, értelmes a szemed kifejezése, ami fő dolog egy arcon, és hidd meg, ez a kövérség – mert hiszen nem vagy túl kövér – emeli inspiráló hatásodat. És bár, nem akarok szembe való dicsérettel ízetlenné válni, az a vállhajlás oly szép, hogy nem minden nap lehet fölhaladni. A póz is kitűnő, pedig ismeretes, hogy az egészben való felvétel nagyon kényes, és ritkán sikerül, de oly könnyed és természetes, mintha csak előttünk ülnél. Nos tehát, ha majd ezt látja meg Ő!” (*Albisy Katalin Kelemenné Zathureczky Bertának küldött levele*, Biharpüspöki, 1912. január 28., SÁL, Fond 64, Inv. 9, 101–104.)

⁸⁶ *Özvegy Décsy Sándorné levele Kelemenné Zathureczky Bertának*, 1890. november 23., SÁL, Fond 64, Inv. 8, 575–576.

⁸⁷ Egy helyen Albisy Katalin Bertának írt levelében megjegyezte, hogy: „De hiszem, és lényedből kifolyóan tartom comme il faut karakteredet is, hogy tudniillik hódításaid csak hódítások maradtak! Vannak ilyen karakterek.” (*Albisy Katalin levele Kelemenné Zathureczky Bertának*, 1912. január 28., SÁL, Fond 64, Inv. 9, 101–105.)

⁸⁸ KELEMENNÉ ZATHURECZKY Berta 1922, 4.

⁸⁹ KÖVÉR GYÖRGY 2014, 351–372.

Levéltári források

- Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Hivatala, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár –SÁL)
 Fond 64: *A Zathureczky család levéltára*
 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Budapest (OSZK, Kt)
 – *Zathureczky Berta Jakab Ödönnek küldött levelei*
 Székely Nemzeti Múzeum Könyvtára, Sepsiszentgyörgy (SZNM, K)
 – *Gyászjelentő-gyűjtemény* (Gyjgy)

Irodalom

- ÁDÁM Éva
 1939 Kelemenné Zathureczky Berta, 1854–1924, *Hargitaváralja*, 1939/1, 8–10.
- BÁNHÉGYI Jób
 1939 *Magyar nőírók*, Szent István-Társulat, Budapest.
- BÁNYAI János
 1934 Egy székely nagyasszony, *Székely Nép*, június 3.
- KELEMENNÉ ZATHURECZKY Berta
 1910 Kelemen Lajosné az – E. I. T. tagja, *Székely Nép*, október 4.
 1921 Egy székely Nióbé, *Székely Nép*, november 2., 5.
 1922 *Asszony átka az asszony*, Jókai-nyomda, Sepsiszentgyörgy.
 1924 *Simonyi óbesterné*, Brassói Lapok, Brassó.
- KERNNÉ BIBÓ Erzsébet
 1924 Kelemenné Zathureczky Bertáról, *Székely Nép*, október 26.; 30.
- KÖVÉR György
 2014 „Minden tekintetben megfelelő combination...” Egy keresztény középosztályi párválasztási dilemmái a 19–20. század fordulóján, in: *Biográfia és társadalomtörténet*, Osiris, Budapest, 351–372.
- NAGY Iván
 1865 *Magyarország családai*, XII, Budapest.
- NAGY Lajos
 2015 Zathureczky Berta emlékfüzete az első világháborúból. Emlékül hagyom az én múltamat, *Háromszék*, 2015. július 18.
 2017 Zathureczky Berta emlékfüzete az első világháborúból, *Székelyföld*, 2017/6, 149–180.
- SZÁSZ Béla
 1929 *Félszázad a játékonyság szolgálatában. A sepsiszentgyörgyi Jótékony Nőegylet 50 éves története*, Sepsiszentgyörgyi Jótékony Nőegylet, Sepsiszentgyörgy.
- SZŐCSNÉ GAZDA Enikő
 2022 *Maradok holtig hív testvéred... A Zathureczkyek családi levelezése 1850–1884*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.
 2011 A Zathureczky család székelyföldi ága a 19. században. Gazdaság- és mentalitástörténeti vázlat, *Acta Siculica* 2011, 283–296.

Studiu-caz privind strategiile nuptiale ale familiei Zathureczky

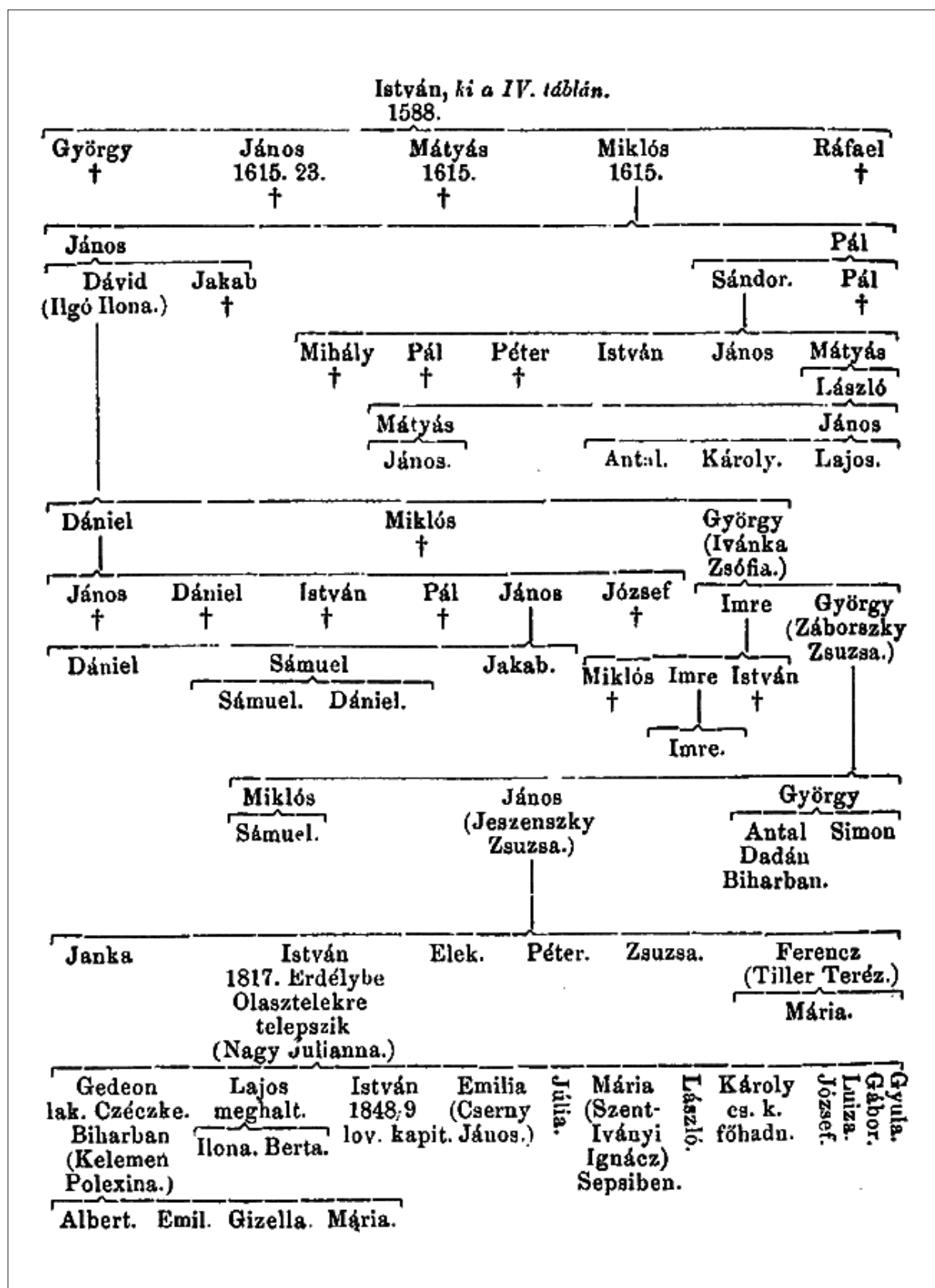
(Rezumat)

Până nu demult, căsătoriile aranjate de familie, potrivit intereselor sociale și economice, au fost considerate specific epocii premoderne. Odată ce individualismul câștigă teren, s-a presupus o răspândire largă a căsătoriilor legate pe bază de sentimente. Așa credea și compozitorea-scriitoare Berta Zathureczky (Mártiniș, 1855 - Sf. Gheorghe, 1924). Referitor la epoca baronului Péter Apor, sec. al XVIII-lea, a și enunțat în mod explicit: „La vremea aceea, soarta celor ce urmau să se căsătorească, a fost aranjată de părinții și tutorii lor. Legăturile familiale erau cele principale, iubirea considerându-se [ceva] secundar.” Spre deosebire de această idee, cercetările noi subliniază, pentru toată perioada dinaintea de sec. al XX-lea, rolul punctelor de întretăiere dintre sentimente și interese, remarcând deciziile luate, atât de părinți, cât și de copii, sub reglementarea aceluiași norme sociale. Timp ce viața eroilor din romanele lui Berta Zathureczky, cât și articolul său scris despre mătușa sa, Emília Zathureczky, întemeietoarea Muzeului Național Secuiesc, ar valida tezele istoriografiei evoluționiste, respectiv tiparele idealismului romantic așteptat de la scriitoare, poveștile nuptiale reale ale familiei Zathureczky, implicit cea a lui Berta, ne prezintă o imagine mult mai complexă.

A Case Study on the Marital Strategies of the Zathurecky Family

(Abstract)

Until lately, parents arranging marriages that suit their economic and social interests has been considered a chiefly premodern phenomenon that gave way to the broad prevalence of love marriages as a more individualistic mindset began to gain ground. Writer and composer Berta Zathureczky (1855–1924) certainly believed that much herself. She gave voice to that notion quite explicitly when discussing the age of Péter Apor: “in those times, parents and guardians would settle the fate of those that were to marry. Familial connections mattered the most; love was of a secondary import.” More recent studies, however, emphasize the cross sections between the domains of interest and sentiment and how parents and children operated under the guidance of the same social norms in the process of decision making regarding such matters up until the beginning of the 20th century. Whilst the lives of the characters in her novels and that of her aunt, Emília Zathureczky, as described by Berta herself, conform well to the conclusions of the former, evolutionistic approach and come presented with the various clichés of romantic idealism generally expected from a female author, the marital histories of the Zathureczkys, Berta included, show far more complex patterns.

1. ábra
A Zathureczky-családfa, V. tábla (NAGY Iván 1865, 324.)

Nagy Nagyon 15/873
443

1843 Sényi Gizella levele a nagy
boldogságra (9)
Ponivány tartott!

Kedves Bertának!

Leveled képedel egátt - meg Schowd is mit
Händör általam kérszintet is figye meg
is kérszintet át-vettém. - Mi Schowd avar
19-öt indultunk innen - 10 este mi Póten leány
Gyerminként - 24-öt Brassóban. Esthig várom
je' Sinkim hangjára kerülhetni - is tegy' angya-
ban kedvekre meg torkolni. De sokszor gondol-
tam mit' Berke - sok nap mindent láttam. De
je' kenne ha Bertának is látta. Mily kivi Póten
Berke képed. Hozz mind teltétek a Husveto
munkát - mit majdan nem sokára sberékel.
Mi' tén' igen sokan voltunk. Szent keresztöl a
Sankyatr Sándor nejevel - B. Duka Georg nejevel
fia tétével. Ki művésileg songvair - meg s' kes-
tetés - Lukyák - Gaborek - Botkák tol a kisosony
jött a három kis leányal - szegény stglaiemak oda kenne
kelett m'udni mivel egyitt kis fia Ponivel te erre
kerjék törté. - A vesen osét len ség nem jöv' a jevedy

2. ábra

Sényiné Szentiványi Gizella levele Zathureczky Bertához, Nagyunyom, 1873. április 15., SÁL, Fond 64, Inv. 8, 443-444.

Boér Hunor

DÓSA-ETŰD – CSUTAK VILMOS ÉS MÁRKI SÁNDOR
TUDOMÁNYOS LEVELEZÉSE (1913–1914)*

Cserey Zoltánnak és József Álmosnak, sok szeretettel

A forrásközlés elé

„Ment-e a könyvek által a világ elébb?” Remélhetőleg igen. No de: megy-e történész muzeológusok által is, s ha nem látszik, hogyan? Avagy: valóban nem járult hozzá a (Székely) Dózsa György-kutatáshoz – nemkülönben más, szélesebb érdeklődésre is számot tartó székely történelmi témák feldolgozásához – épp a Székely Nemzeti Múzeum?

Márki Sándor (1853–1925) történész az MTA tagja, az első világháború előtti utolsó békeévben a kolozsvári tudományegyetem rendes tanára. Volt tanítványa, Csutak Vilmos (1878–1936) ugyanekkor a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium rendes tanára, egyben a Székely Nemzeti Múzeum múzeumőre. Márki a négyszáz éves évforduló kapcsán Dózsa György-életrajzon dolgozik, és illusztrációt kér a feltételezett szülőfalu háromszéki Dálnokról. Valamint – hegy alatti abrakként ugyan, de biztos, ami biztos alapon – esetleges, térségbeli adatokat Dózsa Györgyről vagy az 1514-es parasztháborúról.

Ismerős helyzet: a történész muzeológus, egyáltalán a közgyűjteményi dolgozó hozzájárulása az „akadémiai szféra” építkezéséhez nem látványos. Munkájának nyilvánossága személyi kapcsolathálójának és/vagy saját intézménye aktuális publikációs, egyáltalán szakpolitikájának a függvénye. Márki Sándor és Csutak Vilmos „Dózsa-levelezése” esettanulmányra érdemes, szerencsés helyzetnek tekinthető: az egykori, vélhetően kitűnő tanár-diák kapcsolatra épülő, magától értetődően maximális tisztességet kérő kölcsönös jó viszonyba enged bepillantást. Ráadásul a két fél szakmai jelentőségét illető akkori asszimetria is kiegyenlítődtött szakmai utóéletükben, ilyen szempontból is zárójelbe téve az asszimétrikus kapcsolatok lehetséges szélső tartományait (gátlásos panasz versus elnéző kedves mosoly).¹

A vonatkozó, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárából és a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárából feltárt levelezés² nem teljes, és nem zárható ki további vonatkozások felmerülése sem. Ezért nem vállalkozunk többre egy legszükségesebb forrásközlésnél. Csutak Vilmos, aki mikós tanárként, de az akkori, sokrétű múzeumi munkája révén is jó ismerősként segíthetett akár dálnoki, akár a térségbeli tágabb adatgyűjtésben, a megkeresést követően, múzeumi erőforrásait is felhasználva, végül nemcsak Dálnokon és a közben felmerülő kérdések helyszínén, Illyefalván gyűjt Márki Sándornak, de Brassóban is, sőt marosvásárhelyi szakmai-baráti kapcsolatait is mozgósítja. Azt, hogy a feltárt leveleken kívül is voltak mozzanatai a Márkit segítő kutatásnak, a még 1913-ban megjelent Dózsa-életrajz olyan további elemei erősítik meg, mint pl. a *Nemere* brassói hírlap adataira való hivatkozás – kevésbé valószínű, hogy számaikat Márki szokta volna forgatni, míg a Csutak rendelkezésére álló kollekciónak inkább az lenne meglepő, ha helytörténeti vonatkozások okán is, nem használták volna. A marosvásárhelyi hozzájárulás mibenléte és egyes adatai ugyancsak további kutatást igényelnek.

A forrásközlésnek köszönhető apró eredmények: néhány, itthon kevésbé ismert, holott a kanonikus szakirodalomba bekerült dálnoki és illyefalvi fotó provenienciájának a tisztázása, az 1913-as Dózsa-életrajz szakmai előmunkálatainak rokonszenves, izgalmas részletei, a térség akkori szakmai kapcsolathálójának személyi és működési adatai, valamint főleg – mai fogalmakkal értékelve – a Csutak-bibliográfia kiegészítése a megfelelő képzetes-kézírtos tétellel: [*Dálnoki, illyefalvi és barcasági Dózsa-vonatkozások*], in: MÁRKI Sándor 1913.

A világ leginkább akkor megy elébb, amikor két vagy több ember tiszteli, kedveli és segíti egymást, a közös teremtésben találva örömet.

* A 80 éves Cserey Zoltánt köszöntő kötetben megjelent forrásközlés (BOÉR Hunor 2021) javított és bővített változata.

¹ A kedvelt pedagógus és termékeny szakíró Márki Sándor munkássága ismertebb. Csutak Vilmos ekkori tudományos tevékenységéhez lásd EGYED Ákos 1993, 38–41, művelődés- és

tudományszervezői jelentőségéről lásd legutóbb BOÉR Hunor 2009, 565.

² MTA KIK, KRK, Ms 5160, 953–959; SZNM, It, 287-1913, 356-1913, 415-1913, 440-1913, 444-1913, 457-1913, 500-1913.

Márki Sándor és Csutak Vilmos feltárt levelezése 1913–1914-ből

SZNM, It, 287-1913³

Kolozsvár (Esterházy út⁴ 6.), 1913. március 17.

Kedves Barátom-Uram!

Dósa György életrajzát újraírván,⁵ nagy szükségem volna a Háromszék megyei *Dálnok* tájképére. Kérem tegye meg azt az igen nagy szívességet most a vakációs időkben, hogy fotografáltassa le vagy rajzoltassa le az egész falut; 10-15 korona erejéig a költségeket szívesen vállalom. Vagy talán található ily rajz a Székely Múzeumban? Egyáltalán, ha ott vagy másutt Dósára vagy az 1514. évi fölkelésre vonatkozó adatokat ösmer, azoknak közlésével végtelenül leköteleznie. Azonban engedje megjegyznem, hogy mindez sürgős dolog, mert könyvem megjelenését a Történelmi Társulat siettetni.⁶

A zaklatásért bocsánatot kér, s boldog ünnepeket kíván igaz barátja

Márki Sándor

MTA KIK, KRK, Ms 5160, 953

Székely Nemzeti Múzeum

Sepsiszentgyörgy, 1913. március hó 18-án.

Méltóságos uram!

Sietek válaszolni szíves soraira a következőkben:

Dálnokot a fényképészünnkel⁷, aki most falun van, ha lehet, még az ünnepek előtt, hanem mindjárt az ünnepek után nagyon szívesen és okvetlenül lefotografáltatom. Nálunk, fájdalom, még nincs meg Dálnok látképe. De tekintettel arra, hogy nekünk is szükségünk lesz később reá, nem fog sokba kerülni a kép.

Fájdalom, a mi levéltárunkban Dózsára vagy Dósára vonatkozó okleveles emlék nincsen. De Kolozsvárról hazajövet beszéltem Marosvásárhelyt Biás István⁸ barátommal a dologról, s mivel azt mondta nekem, hogy a Teleki-levéltárban van Dósára vonatkozó emlék, kérésemre szívesen megígérte, hogy mindent elküld Méltóságodnak.

Ha talán elfelejtette volna ígéretét, szíveskedjék reá emlékeztetni.

En igazán sajnálom, hogy semmit sem küldhetek ezúttal.

Boldog ünnepeket kívánok Méltóságodnak alázatos szolgálja

Csutak Vilmos

NB. Visszatartottam mára a levelet, hogy beszéljek a fényképészünnkel. Fájdalom, csak az ünnepek után mehet ki Dálnokba, de akkor okvetlenül.

MTA KIK, KRK, Ms 5160, 954

Székely Nemzeti Múzeum

Sepsiszentgyörgy, 191..... hó ...- n.⁹

Méltóságos uram!

Mellékelten teljes tisztelettel küldöm Dálnok tájképét két példányban, de egy felvételen [*1. ábra*], és a Dósa-kúriáról [a feltételezett helyéről] készített felvételt, 2 + 2 = összesen 4 db-ban.¹⁰

Tájékoztásul megjegyzem, hogy sok [ezer?] dolgom miatt,¹¹ mi állandóan ideköt, nem tudtam személyesen kimenni Dálnokba, hanem részletes utasítással láttam el Benkő Gábor dálnoki s otthon szünidőző kollégámat¹², aki aztán szíves volt a mi szerencsétlen fényképészünnket a hely színén támogatni.

Dálnok, amint a nagyobb felvételtől is kiténik, hosszan nyúlik végig egy széles völgyben, s a felvételen *csak a falu felső része látható*, mely a kép közepén, a falu szélén látható református templom előtt és körül terül el, mert a fényképész szerint az egész falu nem fért el a lencséjében.

Minden valószínűség szerint ez a falu legrégebbi része. Itt van a templom, iskola, községháza s egy pár régi kúria.

Rendkívül sajnálom azonban, hogy nincs itt az állítólagos Dósa-kúria. Sőt az erről készített felvétel is két db-ban van meg. Ez a Dósa-kúria ti. a völgy északi oldalán, hosszan terült el. Ma több ház, melléképület és kisebb telek van a helyén. Hol állott a lakóház? Senki nem tudja. Csak annyit tud a hagyomány, hogy az I- és II-vel jelzett felvételeken látható lakott terület jórészt, de annak északi része egész a hegy lábáig mindenesetre Dósa-birtok volt, s a lakóház az I. jelzésű fénykép közepe táján állhatott.

Méltóztassék mármost a felvételek közül kiválasztani a használható és szükségeset, s a többit visszaküldeni. Ha egyik sem lesz jó és megfelelő, a jövő vasárnap kimegyek én a fényképésszel, s rajta leszek, hogy a lehetőség szerint a Méltóságod adandó újabb utasításainak mindenben megfelelő képpel szolgáljak. A most küldöttek közül bármelyiket és bármennyi darabot válassz ki Méltóságod, annak vagy azoknak ára nincsen: kiadásainkat elszámolom néprajzi kiadásaink között,¹³ mert hiszen a felvételekre múzeumunknak is szüksége van.

³ Boríték: feladó kolozsvári bélyegző, márc. 17., sepsiszentgyörgyi érkezői bélyegző márc. 18., címzése: Tekintetes Dr. Csutak Vilmos főgimnáziumi tanár úrnak, Sepsiszentgyörgy.

⁴ Ma: Str. Nicolae Bălcescu.

⁵ 1883-ban már megjelent egy Dózsá György-életrajza: MÁRKI Sándor 1883.

⁶ Valóban, még abban az évben megjelent: MÁRKI Sándor 1913.

⁷ Gere István (1853–1925). A Dálnokkal csaknem szomszédos Felsőcernátonban született fényképész bukaresti évek után, a jeles polgármester Gödri Ferenc hívására telepedett Sepsiszentgyörgyre. A térséget dokumentáló fotóinak egy része az 1899-es Háromszék vármegyei emlékkönyvben jelent meg, a századfordulón ilyen jellegű képeslapjait is forgalmazták. (DEMETER Lajos 2013, 199.)

⁸ Biás István (1877–1950), marosvásárhelyi történész, ekkor a gróf Teleki család levéltárosa.

⁹ Innen tovább sajátkezű impurumát is lásd SZNM, It, 356-1913, Székely Nemzeti Múzeum nyomtatott fejléces dupla miniszteri íven, a „felvételt” és „darabot” szavakat leszámítva.

¹⁰ A pontatlan fogalmazás ellenére, a levél további soraiból és a későbbi, 1913. május 16-i levél tartalmából nagyjából egyértelmű, hogy valójában csak a két pozícióból összerakott tájkép mindkét pozíciójából küldött 2-2 pld. nagyítást (a feltételezett, pontosabb házhelyet már nem Gere fotózta le, hanem később László Ferenc, vö. 30. jegyzet): lásd SZNM, F. 196 (a két pozíció – NEG_21_11 és NEG_21_17 – közös tételként szerepel). Közölve: MÁRKI Sándor 1913, a 16. és 17. lap közötti melléklet.

¹¹ Egyebek mellett februárban vették át ideiglenesen a múzeum új épületcsoportját, és az udvar rendezésével párhuzamosan megkezdtek a gyűjtemények ideköltöztetését. (CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc 1913, 5.)

¹² Benkő Gábor (1887–1915), a dálnoki elemi iskolai igazgató fia 1912–1914-ben volt a Székely Mikó Kollégium görög és latin szakos helyettes tanára. Hősi halált halt az orosz fronton.

¹³ Néprajzi gyarapításra kapott államsegélyük az 1913. évre rendes állandó 400 és rendkívüli további 400 korona volt. (CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc 1913, 7.) A fotókat valóban a néprajzi tárhoz leltározták be eredetileg.

Örvendenék, ha valamelyik beválnék, s mindig szerencsésnek tartom magamat, ha Méltóságodnak vagy a Történelmi Társulatnak valamivel szolgálhatok.

Várom és kérem tehát Méltóságodnak újabb utasítását s a fel nem használt felvételeket, s igaz tisztelettel vagyok Méltóságodnak alázatos szolgája

Csutak Vilmos

Sepsiszentgyörgyön 1913. április 4-én

[SZNM, It, az 356-1913]¹⁴
Kolozsvár, 1913. április 6.

Kedves Barátom-Uram!

Igazán nagy hálára kötelezett le a dálnoki fényképekkel, amelyek lehetnének ugyan élésebbek is, de azt hiszem, hogy így is igen jól megfelelnek. Újabb fölvétellel tehát nem kívánom fárasztani, sőt újabb költségekbe verni sem, mert így is oly szép áldozatot hozott, hogy azt annak idején a Történelmi Társulatnak is jelenteni kívánom. Természetes, hogy használat után Wei[...] cinkográfussal a fényképeket visszaküldetem. Nagy hasznát vettem a tájékoztató jegyzetnek is. Ha Dálnokon élne még valami homályos emlékezet Dósa Györgyről vagy a régibb Dósákról, vagy ha ennek a családnak még volnának ott élő ivadékaik, esetleges szíves értesítését nagyon megköszönöm. Mindenesetre mindenkora megőrzöm mostani nagy szívességének emlékét.

Igaz barátja

Márki Sándor

MTA KIK, KRK, Ms 5160, 955¹⁵
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy, 1913. április hó 28-án.
415-1913. sz.

Méltóságos uram!

Közelebről, mindenesetre az ünnepek előtt személyesen kimegyek Dálnokba, hogy átnézzem a református egyház anyakönyveit, jegyzőkönyveit stb., és a Gál család levelesládáját is, a községi jegyzőkönyvekkel együtt. Természetesen kivallatom a falu véneit és bölceit is, ha valami értékesítőt tudhatnék meg tőlük. Kiszállásom eredményéről azonnal referálni fogok.

A tegnapi itt járt nálunk dr. Konrádi Dániel kolozsvári mentőállomási igazgató úr¹⁶, s fényképfölvételt kért tőlem az illyefalvi templomkastélyról Méltóságod Dósa-munkája számára.

Illyefalván csakugyan vannak Dósák, s talán atyafiságban is vannak Lóthe orvosprofesszor úrral.¹⁷ Egyebet alig tudok még róluk, arról pedig, hogy volna-e valami írásos emléküik, s főleg, hogy összeköttetésben állottak-e Dósa Györggyel stb., igazán nem tudok semmit.

Szíveskedjék azért Méltóságod erre nézve is tájékoztatni s esetleges utasítással ellátni: a legnagyobb készséggel segíték az ősnymok felkutatásában, amennyire tőlem telik.

Illyefalva közel is van, szép időnk is van, mostanában időm is inkább lesz ilyen kiszállásra múzeumunk költségén. Egyelőre bejelentem, hogy a várról múzeumunknak is van felvétele, mégpedig úgy kívülről, mint a vár udvaráról, s jobb is a dálnokiaknál. Ha még nem késett el, s szüksége van Méltóságodnak reá: szíveskedjék értesíteni, s azonnal küldeni fogom.

Igaz tisztelettel vagyok Méltóságodnak alázatos szolgája

Csutak Vilmos

Sepsiszentgyörgyön 1913. április 28-án¹⁸

SZNM, It, 444-1913¹⁹
Kolozsvár, 1913. május 3.

Kedves Barátom-Uram!

Igazán lekötelez kedves figyelmével. Illyefalváról elég volna nekem az Önök gyűjteményében meglevő fénykép is; de ha mást is kapok, annál jobb. A dálnoki adatok rendkívül érdeklenének. Dálnok a jövő esztendőben, a 400-as évfordulón ügyvis magára vonhatja az ország figyelmét, s így nagyon helyén van az ottani történelmi adatok átvizsgálása. Szeretettel üdvözlöi igaz barátja

Márki mp.

SZNM, It, 440-1913²⁰
Távirat 1913. május 9.
Hadnagy Gyula²¹
Dálnok

Eső miatt jövő héten mehetünk idejéről értesítjük

Csutak

MTA KIK, KRK, Ms 5160, 956
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy, 1913. május hó 10-én
444-1913. sz.²²

Méltóságos uram!

A héten állandóan tartó esős idő miatt nem tudtam még kimenni a Dósa Györgyről és rendkívül barátságos agyagáról híres-neves Dálnokba, mert ott ilyen sáros időben csak falábon és repülőgépen lehet járni. Az ünnepek után azonban okvetlenül kimegyek.

De jártam a tegnapelőtt Illyefalván, s az illyefalvi Dósa család levelesládájából behoztam múzeumunk levéltárába²³ 24 db 1815–1852-ből származó adóslevelet, nyugtát stb., szóval kevés értékű oklevelet, s átnéztem a református egyház anyakönyveit.

A legrégebbi anyakönyv (*Libera vitae etc.*) 1765-ben kötetett be, de már 1752-ből felsorolja az egyház tagjait. A possessionatus nemesek közt van nemzeti Dosa Antal özvegye/őkegyelme és az egyházi nemesek közt Dosa István és Dosa Miklós. Ugyana/ez a Dosa István mint praenobilis 1762. február 22-én feleségül veszi praenobilis Petke Évát, 1773. december 7-én pedig praenobilis Dosa Antal aldobolyi Sigmond Katát.

¹⁴ Tkp. külön iktatószám nélküli irat az SZNM, It, 356-1913 palliumban.

¹⁵ Gépelt másolatát is lásd SZNM, It, 415-1913, a 356-1913 palliumba becsatolva.

¹⁶ Dr. Konrádi Dániel (1871–1940), a kolozsvári mentőállomás alapítója.

¹⁷ Illyefalvi Dr. Lőte József (1856–1938), orvosprofesszor, a kolozsvári (majd szegedi) tudományegyetem többszöri dékánja, rektora. Édesanyja Dósa Eszter volt.

¹⁸ SZNM-kisovályi bélyegző.

¹⁹ Levelezőlap május 3-i kolozsvári feladó bélyegzővel, az

SZNM, It, 356-1913 palliumba becsatolva, címzése: Tekintetes Dr. Csutak Vilmos főgimnáziumi tanár úrnak, Sepsiszentgyörgy.

²⁰ A 300. szám alá Dálnokra intézett távirat impuruma és nyugtája, az SZNM, It, 356-1913 palliumba becsatolva.

²¹ Dálnoki (viszonylatban) nagybirtokos.

²² Innen tovább kézírásos másolatát, sajátkezű kiegészítéssel („vita etc.”, „özvegye” stb.), lásd SZNM, It, 444-1913, a 356-1913 palliumba becsatolva.

²³ A múzeum 1000 korona rendkívüli államsegélyt kapott az 1913. évre székely családi iratok begyűjtésére is. (CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc 1913, 7.)

A Dósák egybeült is nemesek vagy praenobilise/ak az anyakönyvekben, s az előbb említett 24 db okiratban is.

Mikor és honnan kerültek Illyefalvára? Nem tudtam megállapítani. Az okiratokat ajándékozó Dósa Eliz kisasszony szerint, ki testvére Dósa Dénes nyugalmazott szászvárosi református kollegiumi tanárnak, ők mindig makfalviaknak tartották magukat, s attól az őstüktől származnának, ki a 18. század elején volt illyefalvi református lelkész. Tény, hogy az 1602. [évi] Básta-féle (*Székely Oklevéltár*, V, 205–6. l.), az 1704. [évi] Mikes Mihály-féle (nálam) s az 1713. [évi] III. Károly alatti, Apor Péter-féle összeírásban (*Magyar Történelmi Emlékek*, XXXVII, 587.) Dósák nincsenek. Az illyefalvi Dósák pedig makfalvi előnevet a fent jelzett okiratokon nem használnak. Az ünnepek után átnéztem még az egyházmegye s a vármegye levéltárát is. Hátha több szerencsém lenne ott, mint Illyefalván.

Most küldöm a jelzett két felvételt az illyefalvi várról esetleges felhasználás végett, azzal a szíves kéréssel, hogy majd ezeket is méltóztassék visszaküldetni.

Az egyik felvétel a vár *dél[nyugat]i* oldalát s így a külső várkerítést [4. ábra], a másik a várudvar *keleti* felét mutatja, a még most is használt kúttal és kamarákkal [5. ábra]. E felvételek 1908-ban készültek.²⁴ Azóta a református egyház a belső vár nagyobb részét leromboltatta.

Kellemes ünneplést kívánok, és igaz tisztelettel vagyok Méltóságodnak alázatos szolgálja

Csutak Vilmos

Sepsiszentgyörgyön 1913. május 10.

SZNM, It, 500-1913²⁵
Kolozsvár, 1913. május 14.

Kedves Barátom-Uram!

Nagyon szépen köszönöm az illyefalvi, kitűnően sikerült fényképeket és a kísérő adatokat. Mindet fölhasználom könyvemben, s a képeket, annak idejében, hálás köszönettel fogom visszaküldeni. Ne haragudjék, hogy annyit zaklatom, de zaklatás nélkül nem lehet összeszedni az adatokat, s Ön már egészen el is kényeztetett szíves és lelkes közreműködésével. Fogadja érte iméltelten köszönetemet.

Igaz barátja

Márki Sándor

SZNM, It, 457-1913²⁶
Távirat, 1913. május 15.
Hadmagy Gyula
Dálnok

Eresztvényre²⁷ pénteken reggeli vonathoz szíveskedjék kocsit küldeni

Csutak

MTA KIK, KRK, Ms 5160, 957

Székely Nemzeti Múzeum

Sepsiszentgyörgy, 1913. május hó 26-án.²⁸

Méltóságos uram!

1. Május 10-én kelt levelem kiegészítésül bátor leszek szíves figyelmét felhívni a Kempelen: *Magyar Nemes Családok* III. kötet 373. lapjára, hol a leszármazási tábla közölve van a Dósa család illyefalvi ágáról. E tábla pontosságához azonban szó fér, mert pl. Dósa Eliz, kivel én beszéltem, s kitől a jelzett, 1815–1852-ből származó 24 db oklevelet kaptam, nem leánya, hanem testvére Dósa Dénes szászvárosi kollegámnak. Viszont tény, hogy mind e 24 db oklevél, mind a már közölt anyakönyvi bejegyzések szerint az illyefalvi Dósák is nemesek.

2. Sajnálattal jelentem, hogy dálnoki kiszállásom csak negatívus eredménnyel járt.

A református egyház legrégebbi jegyzőkönyve csak 1723-ból, a községé pedig csak 1841-ből származik.

A *Lázár család* levelesládáját átnéztem. Ebben nincs használható adat. A legrégebbi okmányok a 16. század végéről, 1586-ból valók.

A *Gál család* levelesládája Magyarigenbe, Vadadi László szolgabíróhoz került, ki már ígéretet tett, de még nem küldötte el nekem a levelesládát.

A *Barta család* levelei közt szintén nincsen a 16. század elejéről származó s így most értékesíthető oklevelünk.

A *Hadmagy család* levelesládáját Patkó Béla már korábban az országos levéltárba kebelezte be.

A *hagyomány*, melyre nézve a dálnokiakat s különösen Lázár András és Bartha László földbirtokosokat, mint idős és iskolát járt s ily kérdések iránt a közfelfogás szerint leginkább érdeklődő tősgyökeres dálnokiakat kikérdeztem, mindössze csak annyit tud Dósa Györgyről, hogy azon a telken született, melynek dr. László Ferenc kollegám²⁹ által készített fotográfiáját³⁰ mellélkeltem a korábbival való esetleges kicserélés végett tisztelettel küldöm.

A fényképen látható lakóház, nyári konyha és csűr [2. ábra] helyén a dálnokiak szerint 1819 előtt egy öreg kőház állott, mely 1819-ben a falu északi felét elhamvasztó tűznek lett a martaléka. Fundamentumának egy részét még a mostani telektulajdonos, Bálint József kisbirtokos hordatta el, s rakatta be gazdasági épületébe s háza alapjába.

Az ő felvilágosításai alapján készítettem az alábbi kis rajzot: [3. ábra.]

A pirossal jelzett három falat ásta ki Bálint József, s állítólag (a dálnokiak szerint) ugyanakkor érmeget is talált, de előttem ezt kereken és határozottan tagadta, bár minden lehető úton igyekeztem megnyugtatni, hogy nem vagyok finác stb. ...

3. Dálnoki utam eredménytelensége, illetve nemleges eredménye – a vármegyei és egyházmegyei levéltár újabb átnézése után – arra készítetett, hogy *Brassó város levéltárát* is átnézzem, hátha legalább ott kapnék valamit, ha már a mi háromszéki levéltáraink semmit sem tudnak az 1514. évi mozgalomról.

²⁴ Lásd SZNM, F. 1197 és SZNM, F. 33 (közölve: MÁRKI Sándor 1913, 12. és 13. lap közötti melléklet, illetve Uo., 13.). Utóbbi a paszpartuján szereplő adatolás szerint 1905. szeptember 10-én készült, Csutak rosszul emlékezett (vagy csak a második felvétel 1908-as). A paszpartun szereplő *déli oldal* pontosítás helyesen *délnyugati oldal*.

²⁵ Az SZNM, It, 356-1913 palliumba, iktatója feltüntetése nélkül becsatolva.

²⁶ Távirat impuruma, az SZNM, It, 356-1913 palliumba becsatolva.

²⁷ Már mint a Dálnokhoz legközelebbi, *eresztvényi* vasútállomásra.

²⁸ Innen tovább gépelt másolatát is lásd SZNM, It, Ad 500-1913, Székely Nemzeti Múzeum nyomtatott fejléces dupla miniszteri íven, a 356-1913 palliumba, a palliumon iktatója feltüntetése nélkül becsatolva.

²⁹ László Ferenc (1873–1925), a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium természetrajz szakos tanára, a Székely Nemzeti Múzeum ekkor már nemzetközi hírű régész múzeumőre.

³⁰ SZNM, F. 1185 (közölve: MÁRKI Sándor 1913, 10).

Szombaton tudtam csak időt szakítani, hogy Brassóba menjek, s mellékelten örömmel küldöm kiszállásom eredményét bizonyosságául annak, hogy a Dósa-féle mozgalom hullámai a törcsvári székelyeket is kurucokká tették, nem kevés gondot okozva a brassa/ói szászoknak s a náluk beadósodott Ulászló királynak.

A *Consignatio privilegiorum*ban több ide vonatkozó oklevél nincsen, de nincs az egész levéltárban, melyet Bohles Rezső levéltáros³¹ úrral ebből a szempontból alaposan átnéztünk.

Eszerint teljes tisztelettel küldöm:

1. a Dósa-telek látképe;³²
2. az illyefalvi külső várkerítés délre néző, ma főbejárati tornyának külső [7. ábra] és belső [6. ábra] képét 2 darabban³³ és 3. két db oklevélmásolatot³⁴ s

teljes tisztelettel kérem Méltóságodat, hogy mindezeket a mellékleteket esetleges felhasználásuk után visszaküldeni szíveskedjék.

Igaz tisztelettel vagyok Méltóságodnak mindig szolgálatra készen, amikor tehetem

Csutak Vilmos

Sepsiszentgyörgyön 1913. május 26-án.

MTA KIK, KRK, Ms 5160, 958

Székely Nemzeti Múzeum

Sepsiszentgyörgy, 1914. február hó 26-án.

Méltóságos uram!

Már pár héttel ezelőtt nagy örömmel vettem és most hálás szívvel köszönöm Dósa Györgyről írt nagy monográfiáját.

Múzeumunk mellékelte, teljes tisztelettel megküldött évi jelentésének³⁵ összeállítását s a vele járó nem kevés dolog volt az oka, hogy ily későn teszek eleget kötelességemnek, amiért Méltóságod szíves bocsánatát kérem. Mihelyt egy kis szabad időhöz jutok, azonnal ajánlani fogom székely atyámfiaimnak a buzgó olvasását, vásárlását, s lelkemből óhajtom, hogy a Mindenható adjon állandó lelki és testi erőt Méltóságodnak, hogy még sokáig gyönyörködjünk hatalmas szellemi erejének újabb meg újabb műveiben.

Öszinte, igaz tisztelettel vagyok Méltóságodnak mindig hálás tanítványa és alázatos szolgája

Csutak Vilmos

MTA KIK, KRK, Ms 5160, 959³⁶

Méltóságos Dr. Márki Sándor egyetemi tanár úrnak Kolozsvár, Eszterházi utca 6. sz.

Sepsiszentgyörgy, 1914. április 21-én

Méltóságos uram!

Marosvásárhelyről szerencsésen kikerestem a Dósa-darabot, és a könyvtáros kollégám e lapommal egyidejűleg már küldi is az *egyetemi könyvtárnak*.³⁷ Méltóztassék ott keresni. Igaz tisztelettel vagyok mindig szolgálatra készen

Csutak Vilmos

[MÁRKI SÁNDOR 1913: Csutak Vilmos szakmai hozzájárulása, adatai]

3. „2. [ábra] Dálnok.” [Vö. 528. „A *Dálnok* című fejléc (3. lap) szintén Baranski Emil László [a címlapot is tervező és rajzoló festőművész] rajza után.”]

I. [fejezet] A Dósa család.

9. „...*Dálnokon*^[44]...” [44. jegyzet:] „A képeket és ezt a leírást dr.³⁸ Csutak Vilmos sepsiszentgyörgyi tanárnak, a Székely Múzeum öréneke, volt kedves tanítványomnak köszönöm.”

10. „A falu, melynek ma 1500 lakosa és 362 háza van, hosszasan nyúlik végig a völgyben. A mellékelt nagyobb képen a falunak csak a felső, régibb része látható, mely a kép közepén, a falu szélén levő református templom előtt és körül terül el. Itt van a templom, az iskola, a községháza és egy pár régi kúria. A másik képen látható a Dósa-kúria telke, mely a völgy északi oldalán hosszasan nyúlt el. Helyén ma több ház, melléképület és kisebb telek van. Senki sem tudja, hol állott maga a ház, a Dósák udvarháza; a hagyomány csak annyit tud, hogy a két kisebb képen föltüntetett lakott terület jórészt, annak északi része azonban egészen a hegy lábáig mindenesetre a Dósák birtoka volt, s udvarházuk a kúria közepe táján állt.^[45]”

10. „5. [ábra] Dálnok. A Dósa-telek látképe.” [Vö. 528. „... eredeti fényképfelvétel, melyhez dr. Csutak Vilmos sepsiszentgyörgyi tanár úr szíveségéből jutottunk.”]

11. [45. jegyzetből:] „A fényképen látható lakóház, nyári konyha és csűr helyén Lázár András és Bartha László dálnoki tősgyökeres földbirtokosok szerint egy öreg kőház állott, mely a falu északi részével együtt 1819-ben leégett. Alapfalának egy részét még a mostani telektulajdonos, Bálint József kisbirtokos hordatta el, s berakatta gazdasági épületébe s háza alapjába. Ezen a helyen néhány érmet is talált. Ez a lebontott ház (talán Dósa György szülőháza) a mostani lakóháztól nyugatra 5 és a csűr-től keletre 3 méterre volt; s a romok szélessége 6 méter; hossza csak 5 méterre ösmeretes. A ref. egyház legrégebbi, de csak 1723-ban s a községnek 1841-ben kezdődő jegyzőkönyveiben semmi sincs Dósáról; a dálnoki Lázár család legrégebbi oklevele is csak 1586-ból való, s a Barta, Gál és Hadnagy ottani régi családok levelesládái sem nyújtanak róla felvilágosítást. A nép azonban tudja, hogy Dósa György a mai Bálint-telken született. (Dr. Csutak Vilmos szíves közlése.)”

12. [53. jegyzetből:] „Az illyefalvi legrégebbi anyakönyvet (*Liber vitae etc.*) 1765-ben kötötték be, de már 1752-ből felsorolja az egyház tagjait. A possessionatus nemesek közt van nemzeti Dósa Antal s az egyházi nemesek közt Dósa István és Miklós. Ugyanezen Dósa István, mint praenobilis, 1762. februárius 22[-én] feleségül veszi praenobilis Petke Évát, 1773. december 7-én pedig praenobilis Dósa Antal aldobolyi Sigmund Katát. A Dósák egyebütt is nemesek vagy praenobilisek az illyefalvi anyakönyvekben s abban a 24 családi okiratban, amelyet Dósa Eliz 1913-ban ajándékozott a Székely [Nemzeti] Múzeumnak. Mindig makfalviaknak tartották magukat, de az 1602. Basta-féle (*Székely*

³¹ Rudolf Bolesch, 1911–1913-ban brassói városi levéltáros.

³² Tehát a László Ferenc által készített, a könyvben nem adatolt fotót.

³³ SZNM, [F.] Neg-50-34 és Neg-50-33 (Közölve: MÁRKI Sándor 1913, 15. és 19.)

³⁴ A megjelentek alapján vélhetően: *Consignatio privilegiorum* Nro [régí jelzettel] 319–320 (1515. június 5. és 1515. szeptember 4.), Brassó város levéltára. (Vö. MÁRKI Sándor 1913, 458.)

³⁵ CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc 1913.

³⁶ Feladó postabélyegző: Sepsiszentgyörgy 1914. április 21.; ér-

kező postabélyegző: Kolozsvár, 1914. április 22.

³⁷ Hogy milyen *Dósa-darabról* van szó, az talán a kolozsvári egyetemi könyvtár 1914-es intézményi levéltárából, esetleg gyarapodási naplójából tisztázható. A „könyvtáros kolléga” valószínűleg a Székely Mikó Kollégium magyar–latin szakos rendes tanára, Demeter Béla (1881–1964), Csutakot követően az iskola igazgatója.

³⁸ Márki udvarias megszólítása: Csutak Vilmosnak valójában nem volt tudományos fokozata, persze nem is szorult rá.

Oklevéltár, V, 205–206), az 1704. Mikes Mihály-féle (dr. Csutak tulajdonában levő) s az 1713. évi Apor-féle összeírásban (Magyar Történelmi Emlékek [II. Írók], XXXVII, [Dr. Apor Péter verses művei és levelei (1676–1752) (szerk. Szádeczky Lajos), II], 587.) Dósák nincsenek; az illyefalvi Dósák pedig makfalvi előnevet az említett okiratokban nem használnak. (Dr. Csutak Vilmos szíves közlése).”

[12. és 13. lap közötti melléklet:] „Illyefalva vára délről³⁹ ... ezen mű számára készült fényképfelvétel. Gere István sepsiszentgyörgyi fényképésztől.”

13. „Dósa András ivadékait – tizenöt nemzedékkel – a mellékelt családfa sorolja fel, azzal a talán merész betoldással, hogy kiterjed Dósa György húgának, Katának és öccsüknek, *Jánosnak leszármazottjaira* is; és a hatodik ízben Istvánt (Gergely tanár fiát) egynek veszi azzal az István illyefalvi pappal, akitől Szilágy vármegyében a diósádi és Háromszékben az illyefalvi Dósák származnak.”

13. „6. [ábra] Az illyefalvi vár belsejének keleti része.” [Vö. 528. „Gere István sepsiszentgyörgyi fényképész eredeti felvétele után.”]

13. „Illyefalvát Dálnoktól, Dósa György szülőfalujától jóformán csak a termékeny Szépmező választja el, ahogy az Olt és a Fekete völgy⁴⁰ közét nevezik. Ezen a térségen valaha több csatát vívtak, s már Dósa korában is volt hadi fontosságuk azoknak a falaknak, amelyek az illyefalvi templomot vár módjára körítették; a rá következő másfél század alatt azonban a várkastély kétszer is (1612, 1658) csak erős ostrom után hódolt meg, egy ízben a törvényes fejedelemnek, más ízben pedig a törököknek. Az odakerült Dósák tehát jó hadiiskolába jutottak.”

15. „7. [ábra] Az illyefalvi külső várkerítés főbejárata kívülről.” [Vö. 528. „Gere István sepsiszentgyörgyi fényképész eredeti felvétele után.”]

[16. és 17. lap közötti melléklet:] „Dálnok látképe.” [Vö. 528. „...eredeti fénykép után.”]

II. [fejezet] Dósa György ifjúsága

[18. és 19. lap közötti melléklet:] „Dálnok.” [Baranski Emil László rajza a 16. és 17. lap közötti fénykép részlete nyomán – vö. a Baranski wikipédia-szócikkének is ez az illusztrációja, adattolás nélkül.]

19. „8. [ábra] Az illyefalvi várkerítés főbejárata belülről. [Vö. 528. „Gere István sepsiszentgyörgyi fényképész eredeti felvétele után.”]

...

XXVIII. [fejezet] Az erdélyi fölkelés

458. „...Később⁵⁷⁾ [1572]: [57. jegyzet:] „Datum Posonj feria tertia proxima ante festum sacratissimi corporis Christi anno eiusdem millesimo quingentesimo decimo quinto. (1515 június 5.). Brassai levéltár, *Consignatio privilegiorum* Nro 709. Eredetije papíroson, alján papírossal fedett viaszpecséttel. Dr. Csutak Vilmos szíves közlése. (Régi jelzés Nro 319.) ” „...a király meghagyta⁵⁸⁾ [58. jegyzet:] „Datum in oppido nostro Kewy. Feria tertia proxima post festum beati Egidij abbatris, anno domini millesimo quingentesimo quinto decimo (1515. szeptember 4.). Ép, piros pecséttel, Nro 320. Uo. „...Nincs is egyetlenegy oklevél sem, mely a töröcsváriakat paraszt úrbéreseknek mondaná.⁵⁹⁾ [59. jegyzet:] „Az ellenkezőt vitatja *A hajdani töröcsvári uradalom jogi állapotjához* címmel Brassóban 1871-ben megjelent röpirat, [459.] de ennek állításait visszaveri Pávai Vajna Elek cáfolata (Kolozsvár, 1871, különösen a 26–28. lapon) és Pávai V. Elek levele a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a Brassó-vidéki tízfalusi magyarság ügyében. (Brassó, 1874. Melléklet a *Nemere* 8. számához.)”

Köszönetnyilvánítás

A forrásközlést lehetővé tevő budapesti közgyűjteményi munkát a Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatta (projektvezető: Boka László tudományos igazgató, OSZK). Az MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében Babus Antal osztályvezető messzemenő támogatásával dolgoztam. Hálásan köszönöm, ahogy Horányi Károly és a többi kéziratári kolléga kedvességét, segítségét is. A Székely Nemzeti Múzeum fototékájából Szöcsné Gazda Enikő azonosította be és adatolta a felhasznált dálnoki és illyefalvi fényképeket. A Székely Mikó Kollégiumból Csikós Júlia, a brassói Honterus Lutheránus Egyházközségi Levéltárból Bernhard Heigl és Thomas Şindilariu szíves segítségét köszönöm.

³⁹ Valójában délnyugatról. Vö. 24. jegyzet.

⁴⁰ Valójában: Feketeügy.

Kéziratos források

- Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Budapest (MTA KIK)
– Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (KRK): Ms 5160, 953–959 (*Márki Sándor-hagyaték, Csutak Vilmos levelei*)
Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (SZNM)
– Könyvtár: *Intézményi levéltár* (It)
– Néprajzi Tár: *Fotótéka* (F)

Irodalom

BOÉR Hunor

- 2009 Csutak Vilmos Székely Nemzeti Múzeuma, *Acta Siculica* 2009, 547–570.
2021 Egy Dózsa György-űgy és szereplői, in: *Székelyföldi kalászatok – Tanulmányok Cserey Zoltán 80. születésnapja tiszteletére* (szerk. Demeter László), Tortoma, Barót – Kovászna Megyei Művelődési Központ és Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 11–24.

CSUTAK Vilmos

- 1993 *Közösség és művelődés* (gond. és bevez. Egyed Ákos), Kriterion, Bukarest.

CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc

- 1914 *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1913. évi állapotáról*, Sepsiszentgyörgy.

DEMETER Lajos

- 2013 *Sepsiszentgyörgy személyiségei*, I, Sepsiszentgyörgy Kiadó.

EGYED Ákos

- 1983 Csutak Vilmos élete és munkássága, in: CSUTAK Vilmos 1993, 5–104.

MÁRKI Sándor

- 1883 *Dózsa György és forradalma*, Arad.
1913 *Dózsa György 1470–1514* (szerk. Dézsi Lajos), Magyar Történelmi Társulat (a Magyar Tudományos Akadémia segélyezéssel; ny. Athenaeum r.-t.), Budapest, 1913.

Corespondența științifică dintre Vilmos Csutak și Sándor Márki (1913-1914)

(Rezumat)

Istoriograf cunoscut al vremii, academicianul profesor universitar clujan Sándor Márki (1853-1925) publică în 1913 o biografie a lui György Dózsa/Székely („Gheorghe Doja” în istoriografia română comunistă), cu ocazia aniversării de 400 de ani a războiului țărănesc din 1514 din Ungaria. Unele izvoare istorice îl consideră pe Dózsa de origine treisăcuneană. Márki apelează la ajutorul fostului său student, Vilmos Csutak (1878-1936), custode și mai târziu director al Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe. Deplasările organizate de Csutak la Dalnic, Ilieni, Brașov dau rezultate care ar fi suficiente chiar și pentru o publicare de date independentă, fiind integrate în monografie.

Corespondența științifică dintre Márki și Csutak, păstrată în Muzeul Național Secuiesc, respectiv în Biblioteca Academiei Ungare de Științe, documentează o colaborare corectă, foarte bună, chiar relație de prietenie. Totuși, permite și o abordare cu valoare de studiu-caz: de ce anume pare invizibilă activitatea științifică a muzeografilor-istoriografi din provincie sau chiar aportul Muzeului Național *Secuiesc* la cercetarea privind *secuiul* György Dózsa, în canoanele istoriografice naționale?

The Scientific Correspondence of Csutak Vilmos and Márki Sándor (1913–1914)

(Abstract)

For the 400th anniversary of the 1514 Hungarian peasant uprising, historian and Kolozsvár university professor Sándor Márki (1853–1925) endeavoured to write a biography on its leader, György Dózsa. Since a number of sources posited that Dózsa (also known as György Székely) was from the Székely seat of Háromszék, Márki requested some assistance from his former student Vilmos Csutak (1879–1936), the custodian (and later director) of the Székely National Museum. The research carried out in Dálnok, Illyefalva and Brassó (the present day Dalnic, Ilieni, Brașov, Romania) and coordinated by Csutak gathered such an amount of sources and illustrative material that it could have stood on its own if published; instead, these were incorporated into Márki's book.

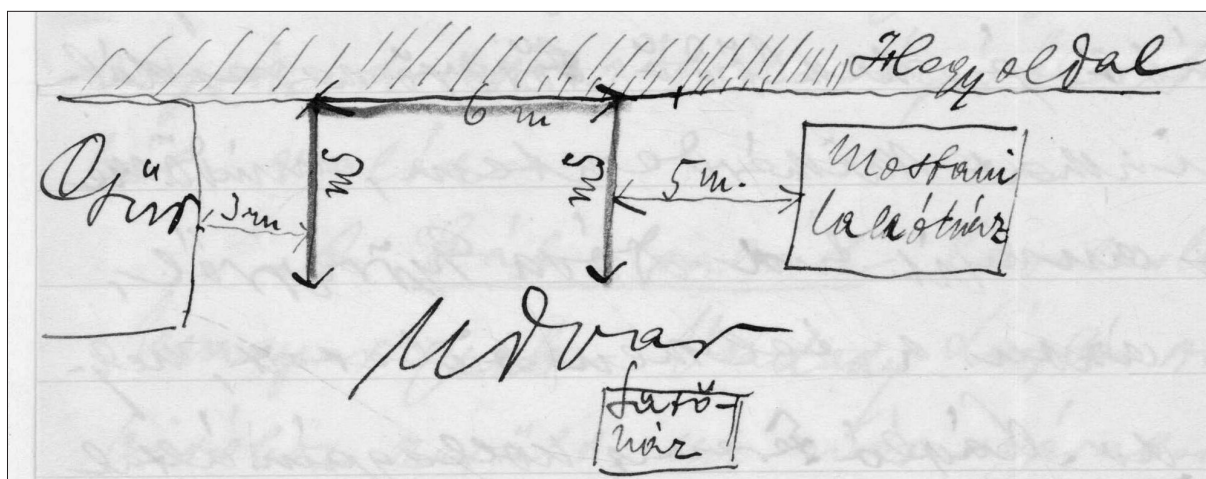
The correspondence between the two (held in the Székely National Museum and the Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences) documents an excellent, cordial working relationship – in addition to serving as a veritable case study of how and why does the scientific work of a provincial historian/museologist end up virtually invisible; for instance, it gives ample insight into why the contributions of the Székely National Múzeum to the research into Dózsa could go unnoticed by the canonical history of science.

1. ábra Dálnoki tájkép, F. 196 (két részpozíciója közös tételként szerepel, a negatívok: NEG_21_11 és NEG_21_17, Gere István felvétele, 1913. március–április)

2. ábra A dálnoki egykori Dósa-telek, F. 1185 (László Ferenc felvétele, 1913)

3. ábra Az egykori dálnoki Dósa-kúria (?) épületmaradványait lokalizáló Csutak Vilmos-vázlatrajz (MTA KIK, KRK, Ms 5160, 957, 4)

Az illyefalvi vár déli oldala. Levéve: 1905. szeptember 10. én.

4. ábra Az illyefalvi vár déli oldala, a külső várkerítéssel, F. 1197 (Gere István felvétele, 1905. szeptember 10.)

5. ábra Az illyefalvi vár külső udvara (a külső és a nem sokkal később lebontott belső falkerítés között) kúttal stb., F. 33 (Gere István felvétele, 1905/1908?)

6. ábra Az illyefalvi vár kaputornya belülről, [F] NEG_50_33 (Gere István felvétele, 1913. május)

7. ábra Az illyefalvi vár kaputornya kívülről, [F.] NEG_50_34
(Gere István felvétele, 1913. május)

Boér Hunor

BORALT*

Pontosabban *Boraltok*. Boralt ugyanis egy azonosítatlan tulajdonnév: az erdélyi szászok „arany kiváltságlevelének” („Andreanum”) egy szöveghelye, amelyet az idők során több helynévnek is megpróbáltak megfeleltetni. A II. András („Endre”) magyar királynak és 1224. évinek tulajdonított kiváltságlevelével kezdvezményezettje egy egyazon ispán (a szebeni) alá rendelt akkori *ultrasilvanus* (erdélyi?) német közösség,¹ ezért a (királyföldi) szász magterületnek a nyugati határtelepülés Szászvárossal ellentett, vélhetően legkeletibb határán keresték, tehát az Olt Alsórákosi-szorosának a környékén: az erdővidéki Barótra, magára a szorosra – vagy csak ahol elhagyja a hegyeket Turzonnál –, valamint a Szászugra melletti Weinhalten-dombra vonatkoztatva a nevet.

A továbbiakban vázolt feltevések próbára tétele elsősorban diplomatikában és történeti földrajzban otthonos középkoros történetst kérne, ami természetesen meghalad. Tekintsük egy könyvtáros nem is annyira tudománytörténeti, mint inkább történeti tudásszociológiai felvetésének.

Az „Andreanum”

Az idézőjel szándékos. Bár a jelenlegi történet-tudományi kánon² következetesen egy 1224. évi *Diploma Andreanum*-ról beszél, a témával foglalkozó történészek valójában soha nem is tárgyalhattak egyebet, mint egy 1317. évi „diploma Carolinumot”, amellyel és amely szerint I. (Anjou) Károly („Károly Róbert”) magyar király megerősíti a szebeni és szebenszéki szászok számára a neki ekkor bemutatott és ez alkalommal átírt kiváltságlevelében foglaltakat. Ugyanis csak ez az 1317. évi oklevél maradt fenn.³

Az, hogy a kánon *hiteles másolat*-nak fogadja el a szövegét, elsősorban annyit jelent, hogy a minden elismerést megérdemlő szász *soft power* fél évezreden át tudta érvényesíteni, alkalmazni, kiterjeszteni az „Andreanum” által jogilag és fizikailag reprezentált kiváltságos státust. Természetesen a szász közösség gazdasági-pénzügyi erejétől sem függetlenül.

Holott az 1317. évi keretelemeket elhagyva, az „Andreanum”-szöveg meglehetősen problémás. Latin nyelve, megfelelő fogalmi, adatai, egyáltalán tartalma bizonyára nem zárja ki szövegének az 1224. évi eredetét.⁴ Ám nincs az „Andreanum” jogérvényének pontos területi azonosítása – se behatárolás, se felsorolása az érintetteknek –, mindössze területi kiterjesztései/kivételelhárításai(?); nincs keltezve se kiállítási hellyel, se konkrét időponttal, amelyek alapján ellenőrizhetnénk, járt-e ott akkor a király; nem tartalmaz hitelességet tanúsító méltóságsort.⁵ Nem valamely hiteleshelyen őrizték még az 1317. évi oklevelet sem, hanem csak maguk a kedvezményezettek, sőt a befogadására kézenfekvő hiteleshelyet, a gyulafehérvári káptalan levéltárát maguk is felégették 1277-ben.⁶ Miközben 1318-ban úgy nyertek a szebeniekével azonos bíraskodási jogokat a szomszédos, medgyesi és selyki szászok, ugyanazon királyi alkancellár által kiállított, de méltóságsorral ellátott kiváltságlevellel, hogy abban az egy évvel korábban átírt „Andreanumra” nem történik tételes hivatkozás.⁷

A legfontosabb kérdés, amelyet fel kell tennünk: milyen politikai helyzetben kérhetett a királytól ilyen kiterjedt jogokat egy erdélyi német vagy szebeni szász közösség épp akkor, 1224-ben vagy 1317-ben? Az a gyakran használt érv, miszerint „a gyenge királynak” a német lovagrenddel való barcasági–havaselvi

* Készült Barót Város Polgármesteri Hivatala kérésére.

¹ A megnevezésük: „hospites nostri Theuthonici Ultrasilvani”. (UkB, I, 34.)

² Vö. EO, I, 161–162., amelyet az eddigi utolsó fontosabb kanonizálási mozzanatnak tekinthetünk.

³ EO, II, 121; vö. még UKB I, 322–323. Az 1317. évi oklevél sem problémátlan, de az „Andreanum” születésének következő felmerülő, 1366. évi időpontjában, az I. (Nagy) Lajos király általi megerősítéskor a szászok már korántsem lehettek olyan erős alkupozícióban a királlyal szemben.

⁴ Nem számítva két olyan tételt, amelyek tartalmilag is Anjou-korinak tűnnek. Thomas Şindilariu 2024. augusztus végi észrevételét itt köszönöm.

⁵ Vö. például a szomszédos alvinci, valamint kisdisznódi uradalmak 1219. és 1223. évi, a Királyföld jogrendezéséhez képest jelentéktelen birtoklevelével. (Lásd EO, I, 151–152, 158–159.)

⁶ Ahogy már 1241-ben, a mongoldúlaskor, és később részlegesen az 1285-ös tatár betöréskor is elpusztult – írja Jakó Zsigmond (EO, I, 11).

⁷ UKB, I, 331–332.

konfliktusa volna a kiváltságolást magyarázó történeti háttér, nem igazán elfogadható. Az 1211-ben kezdődő egész németlovagrend-epizód csak a már 1213-ban konkrétan szervezni kezdett keresztes hadjárat összefüggésében értelmezhető. II. András pedig úgy tért vissza 1218-ban a Szentföldről, hogy nemcsak kivitt oda egy 5000 fő körülire becsült sereget, de azt haza is tudta hozni. A lovagrend gyors katonai összeomlását nem egy szász segítség vagy semlegesség tehetné lehetővé, hanem valószínűleg az, hogy a kis számú lovag és szűk kíséretük ellenében a királyhoz lojalis, addig a lovagok alá rendelt helyi haderő azonnal az uralkodó oldalára állt, mielőtt a kenyéértörés katonai formát öltött. Az 1222. évi Aranybulla sem tűnik megfelelő magyarázatnak egy 1224. évi szász kiváltságlevélhez: a bellatores réteggel *országos* szinten épp kiegyezett király miatt keresett volna alig két évvel később, egy lokális haszon végett újabb konfliktust egy, a szász kiváltságok által hátrányosan érintett *itteni* bellatores réteggel?

1317-ben viszont beháború dúlt Magyarországon. Kán László erdélyi vajda, aki nyolc évvel korábban egyszerűen elvette a Szent Koronát II. András dédunokájától, a *megkoronázott* magyar királytól – igaz, Bajor Ottót nem az esztergomi érsek koronázta meg –, 1315-ben hunyt el. I. Károly csak ezt követően, 1316-ban nyerhetett katonailag teret Erdélyben, ahol azonban Kán László fiai még évekig szembeszűgtek vele. Az ország többi részét nézve, 1316-ban lázadtak fel ellene a Borsák, kellett levennie Kőszegi Jánost, 1317-ben Ákos István fiait és az Amadé-fiakat, a fő ellenfelek közül megmaradt Csák Máté pedig csak 1321-ben halt meg. A királynak *minden* segítség jól jött.

A kőhalmi Boralt, 1317

Tény: az 1317. évi okiratban ott szerepel egy *Boralt*, amelyet a továbbiakban mindig a kelet-királyföldi Kőhalom térségében kerestek. Meddig terjedt ki keletre a szebeni ispánság 1224-ben (a korai Szebenszék 1317-ben)? Leginkább a szebeni prépostság egyházigazgatási területének felelhetett meg,⁸ ez esetben főleg három későbbi *altlandi* szék (egy szűkebb értelemben

vett Szebenszék, valamint Újegyház- és Nagysinkszék) területéről van szó. Keletebbre 1211–1222-ből az Olt menti két (ispánsági központ?) várról tudunk (*Almagen/Halmágy, Noilgiant/Neugalt*), mindkettő az eredeti (a szász betelepedés előtti) Királyföld keleti határára épült, és bár területük később Kőhalomszékbe tagolódott, köztük egy *még magyar* Királyföld egykori határát tűnik kirajzolni egészen 1876-ig *Királyhalom* vármegyei szigete. A Segesvár–Miklóstelke–Zsiberek–Fogarás vonaltól keletre más *szász királyföldi* településnek nem is ismert kételyen felül álló írásos említése 1300 előtt.⁹ 1235-re ugyan új német(?) papokról tudunk már az Olton túl is, a Sárkányi- és Apácai-erdő nyugati–északnyugati előterében Sárkánytól Datkig, de azokat az egyházközségeket egy addig az erdélyi püspök alá tartozó területen létesítették, és hamarosan – vélhetően 1241-ben – el is pusztultak.¹⁰

A Kozd-patak mentén leereszkedve, Zsiberek keleti szomszédságában 1309-ben tűnik fel először okiratban – a talán a kőhalmi vár eredeti polgári települése – *Lapis* (Garat/Stein). Még lejjebb, a kőhalmi (*Kuhholm*) vár(nagy) csak 1332-ben.¹¹ A Szászugra–Pálos vonalon túli, nem a Kozdi, hanem a Kézdi esperesség felől települő szász falvakra vonatkozóan pedig 1400 körüliek a legkorábbi levéltári források.¹² A Kozd – és a Homoród, a Bogát – Oltba ömlésénél található, már a római korban stratégiai jelentőségű nagy útkereszteződés történetét szerencsénkre régészeti eredmények segítenek értelmezni. Az 1979. évi ásatások Szászugrán az iskola udvarán akár 9–12. századnak datált kerámiajú települést tártak fel, majd a lutheránus temető dombján (*Burchrech* – „várdomb”) 12–13. századi, székely-gyanús (felelészben cseréput-töredékes kerámia-)leletanyagú, gerendavázás földsáncsal erősített települést. Utóbbi a 12. század közepe után elhagyták, helyén valamivel kisebb kővár épült. Mindkét erősséghez használták az Olt átelleni partján található olthévízi római tábor – vagy annak egy ugrai hídfője – köveit. Az 1211-es *Noilgiant*tal azonosítható kővárat a 13. század első felében hagyták fel, és 1241 után a helyiek által kitermelt kőanyaga a közelében akkor épülő szász(ugrai) templom falaiába került. Némely funkcióit is csak ekkor vehette át az újabb, különben túl közeli kőhalmi vár.¹³

⁸ NÄGLER, Thomas 1981, 170–174. (Az 1191. évi oklevelet – amelyben a leendő szebeni prépostság megnevezése „ecclesia Theutonicorum Ultrasilvanorum”, erdélyi németekre az „Andreanumban” is használt terminussal – lásd UkB, I, 1–2.)

⁹ Szabó M. Attila adatai (SZABÓ M. Attila 2003) gyors, akár online áttekintés lehetőségét kínálják. Szászfehéregyháza 1231-es „említése” azonban a Nagy-Küküllő menti Fehéregyházára vonatkozik, 1297-es „említése” pedig Kemény József-hamisítvány (lásd már SUCIU, Coriolan 1968, 251).

¹⁰ BINDER Pál 1995, 1136–1137. (Az oklevelet lásd UkB, I,

62–64.)

¹¹ A SZABÓ M. Attila 2003 felhasználta korábbi, 1324-es forrás gyanús. (EO, I, 190–191.)

¹² BINDER Pál 1981, 65; forráshivatkozásként FABRITIUS, Karl 1875, 239–250. Szabó M. Attila adatai közül Kaca 1299-es „említése” Kemény József-hamisítvány (EO, I, 325–326), míg az utóbb is részben vármegyei Székelyzsombor korai hovartartozása kérdéses.

¹³ POPA, Radu – ȘTEFĂNESCU, Radu 1980, 496–503.

A Boraltot Kőhalom mellett keresők nézeteit Binder Pál foglalta össze,¹⁴ sajnos több, részben már megörökölt hibával – tájolási, történeti közigazgatási hovatarozási, idézési pontatlanságokkal és fésületlen szöveggel –: Friedrich Teutsch történész püspök 1875-ben vetette fel először, Kőhalomban, hogy vajon nem az „Andreanum” Boraltja-e a közeli Turzon pusztai, ott(?) gyakori *Borelten* név?¹⁵ 1895-ben pedig a kőhalmi járási orvos Heinrich Müller ezt már azzal ütötte el, hogy az a hely jelentéktelen.¹⁶ Binder Pál maga kiváló intuícióval – mert egy vélt szebeni-kőhalmi-brassói(ispánsági)–„darócföldi” négyeshatáron – és szellemes megoldással – egy ott valóban elképzelhető magyar–szász nyelvi hatás révén *Boralt*-ből *Weinheltné* etimologizált dombnévben –, Szászugra mellett azonosította.¹⁷ Míg Teutsch láthatóan nem tudta, merre is vannak a kérdéses határrészek, Müller igen, Binder viszont megint csak nem, holott tájékoztatták róla, hogy „hasznos hangzású helynevek” Kaca és Pálos között is találhatóak. Le is írta, hogy a „Borlten vagy Boralten nevű domb vagy magassági pont ...nem fordul elő a 19. században készült részletes térképeken. Ez a tény arra indította Ernst Wagner történészt, hogy Friedrich Teutsch állítását, egy kőhalomszéki Boralt létezéséről, a legendák és történelmi mesék birodalmába sorolja.”¹⁸

Könnyű nekünk, akiknek a harmadik katonai felvétel 1:25 000-es szelvényei is néhány gombnyomást követően tanulmányozhatók ma már a *mapire.hu* oldalán: *Borldenreeg* dombhat és a két árok, a Klein- és [Gross-]*Borlengraben* ott szerepel Pálos, Kőhalom és Kaca között, utóbbi kettő határpatakának (Römerweidenbach) a középső folyása mentén, faluhelynyi területen. Binder Pál további vonatkozó forrásainak nagyszzebeni szerzői közül a botanikus tanár Michael Fuß is innen sorolta fel tehát 1846-ban a homoki zsellérke lelőhelyeként *Großborltent*, nem pedig Szászugra felé, és ugyanennek az etimológiájaként próbálkozott a sokoldalú tudós Karl Johann Schuller egy, a Benkő József Magyarhermány-névfeljelésére emlékeztető „forrásos hely” névterelmezéssel.¹⁹

Mindenesetre, mivel ez a Bor(e?)lt(en?)-helynévcsokor *északkeletre* esik az ugrai (ispánsági?) vár funkcionális és jogutódjának tűnő, a Királyföldet

északkeleten határoló Kőhalom(várá)tól, ahol akkor-tájt kezdhetett megerősödni egy itt addig nem kiváltságolt német közösség, halkan megkockáztathatjuk: nem egy *jogigényt* írtak be vagy csak próbáltak beleolvasni 1317-ben Henning ispánék az „Andreanum” szövegébe ezzel a névalakkal, egy kézenfekvő előnyösebb területi rendezést előkészíteni/megtörténtenni? Amely törekvés netán hamarosan, 1324-ben kedvezőtlen kimenetelűnek bizonyult?²⁰

A szebenvári Woralt(?), 1224(?)

Fogadjuk el jóhiszeműen: valóban létezett valamilyen Andreanum, amelyet legalábbis felhasználtak az „Andreanum”-átírásakor. Mi szerepelhetett benne 1224-ben, az 1317-ben munkahipótezésünk szerint *kőhalmi Boralt*tá ápozicionált határmegjelölés helyén? A Waras–(székely) Sebus-föld–Daraus-föld–Boralt földrajzi támpont névcsoportot az eddigi irodalom következetesen úgy tagolta, hogy kettő-hármat közülük egymás kelet-királyföldi szomszédainak tekintett. Az első gyanús mozzanat az, hogy ehhez *Daraust* mindig Homoróddarócban azonosították, holott Szászsebes mellett ugyancsak Draas a német neve a (Fehér) vármegyei–szász határra eső, Homoróddarócnál százhusz évvel korábbról adatolt – 1309, 1429-hez képest – *Drassónak* is. Egy *nyugati Szászváros–Szászsebes-föld–Drassó-föld* szomszédcsoporthoz pedig már megengedne a jelenlegi értelmezés szerinti, *kerületileg* (métákkal) sem *körülíró*, de részterületeket sem felsoroló, ezért kétes földrajzi érvényességű területbehatárolás helyett egy (út)szakaszt *leíró* funkcionális értelmezést: meddig/kire is érvényesek az „Andreanum” kiváltságai a hunyadi várispánságtól a Maros menti, majd a Vöröstoronyi-szoros felé vezető egykori bolgár, fő só-, arany- és hadiutakon? Occam borotvája azt kérné, a másik végpont is csak úgy legyen kérdéses, hogy közben mindvégig a leginkább szem előtti volt. Kizárólag ki alá tartoztak az „Andreanum” 1224 utáni, kiváltságolt németjei? A szebeni ispánhoz, akinek a székhelye ekkor még Szebenvár (Cibinburg).²¹ Ennek a polgári települése pedig, Szebenváralja a mongoldulás után is tovább őrizte az akkor elpusztult ispáni vár német

¹⁴ BINDER Pál 1981, 63–64.

¹⁵ TEUTSCH, Friedrich 1876, 158.

¹⁶ MÜLLER, Heinrich 1895, 54.

¹⁷ BINDER Pál 1981, 64–65.

¹⁸ Uo., 64; hivatkozott kitékintése WAGNER, Ernst 1971, 72.

¹⁹ BINDER Pál 1981, 64; hivatkozott forrásai FUß, Michael 1846, 358. és SCHULLER, Karl Johann 1865, 348. Továbbá BENKŐ József 2014 [2016], 578.

²⁰ Vö. GYÖRFFY György 1987, 122. Györffy a nagyon kevés vonatkozó forrást a TEUTSCH, Georg Daniel 1874, 79. alap-

ján fordított kronológiájának értelmezi, miszerint az „Andreanum” *felrúgása miatt* lázadó szászokat verték volna le 1324-ben Kőhalom mellett, és ezt követően lett volna csak királyi vár egy *szász* Kőhalom-varából. Ez a forgatókönyv azonban valószerűtlen a már tárgyalt ugrai régészeti adatok és Kőhalom-kronológia ismeretében.

²¹ Az Orláti-szorost ellenőrző vár nem mellesleg Erdély német nevének névadója volt: Siebenbürgen eredetileg csak a *siebenbürger Sachsen* területe, vagyis a szebeni ispánságban élő, *cibinburger* németeké. (BINDER Pál 1995, 1138–1139.)

(szász *Vinsburg*²²), illetve a saját magyar nevét (román *Orlat*).

Vár szavunk magyar/román párhuzamos nyelvfejlődésének szabályai pontosan ismertek, a korai, bilabiális *w* kezdőhangú *wartól* a magyar *vár* és a román *or* felé: város<váras<waras>oraș, Váradja<Waradya>Oradea, Váralja<Waralya>Or(a)lea>Orlea. A felsorolt város, Nagyvárad, Óraljaboldogfalva példáknek megfelelően, a Szebenváraljával párhuzamosan használt másik magyar helynévalak, (Szeben) *Váralatt* román átvételének-névfejlődésének az 1507. évi *Oralath*-említés a kulcsdokumentuma: ez esetben *Waralat*>*Oralat*>*Or(a)lat* román alakváltás következett be.²³ Egy alternatív rövidülést, a szóvégi *t* hang előtti rövid *a* korai kiesését (*Woral(a)t*>*Woralt*?) másrészt valószínűleg német nyelvhasználati folyamat eredményezhet, mint végszótagbeli magánhangzó elnyelését a nem hangsúlyos szótagok centralizációjának következményeként.²⁴ Egy (leírt) *Boralt* névalak eléréséhez egyetlen lépés maradna hátra: egy pergamenhiba vagy egy vélt/valós apró tollvonás, amely a névkezdő *W*-ből előre buktatott, fekvő *B*-eredményez.²⁵

A Déva felől érkező nagy út (Szász)Városnál lépett be az *unterwaldi* szász provinciába,²⁶ majd előbb a gyulafehérvári útelágazást őrző (Szász?)Sebes földjén, aztán a másik, székásgyepüi–vizaknai párhuzamos szebeni sóút leválásánál található Drassó (földjén) át haladt, egészen (Szeben)Váralattig, ott érte el a szebeni ispánság és prépostság (szóbeli megegyezéssel?) már korábban kiváltságolt területét. És ha csak egy – például az 1241. évi nagy pusztulás utáni –, a térségbeli etnikumnévvel (besenyő>ruszin>orosz) etimologizáló stb. névváltozás a későbbi *Reusmarkt*-é, egy közben elpusztult *Darausmarkt* helyett, és ugyanaz a helyzet, mint Torja esetében Kézdivásáren? Ott a leágazó úti Apor-birtokközpontból a nagy útra előtolt Torjavására>Kézdivásárhely így kapta – a helyi közösség után (*Szeklermarkt*) – a brassói szász kereskedő szomszédok által használt nevét.²⁷

Amennyiben, ugyanígy, Drassó nagy útra kitolt vásárhelyeként született volna meg Reusmarkt/Szerdahely, úgy az „Andreanum” területleírása tökéletesen fedné Unterwald leendő három székét, Hunyad és a legrégebbi összefüggő szász telepesterület Altland között, vagyis a későbbi Szászvárosszék–Szászsebeszék–Szerdahelyszék erdélyi német közössége nyerte volna el az 1224. évi jogokat.

Az erdővidéki „Boralt”, 1690–1773

A magyar történetírás a székely háromszéki – pontosabban miklósvárszéki – Barótban kereste Boraltot. A feltevés első ismert megfogalmazója az akkor középjártai lelkész Benkő József volt,²⁸ aki ezt vélhetően lokálpatriotizmusból is tette, kistérsége ritka történeti forrásanyagát próbálva gazdagítani általa. Barót neve pusztá személynévi helynévadás eredetűnek tűnik, és az újabb irodalom valóban egy *Barold* névalakból próbálta levezetni.²⁹ Benkőt azonban az addigi szász szerzők inkább *Baralt*-név olvasata tévesztette meg, és hogy azok a Barcaságra próbálták vonatkoztatni. Utóbbi esetben viszont egy, a Barcaságot is kiváltságoló „Andreanum” Boraltját Brassónál kellene keresnünk. Bár a Baróttal való azonosítást még Györffy György és Jakó Zsigmond is fenntartotta, párhuzamosan pedig több német/szász szerző is elfogadta, a kérdés történetét is ismertető Binder Pál valójában már 1981-ben cáfolta, hogy az erdővidéki település akár egy Királyföld-határként is felmerülhetett volna: a Királyföld sohasem terjedt ki Miklósvárszékiig.³⁰ A mai szász/német közelítés is inkább az *Urkundenbuch*... 1892. évi óvatosságát és marketingjét követi, a területi kiterjedést egy frapáns „von Broos bis Draas” fordulattal regeasztva „a Waras usque in Boralt” helyett, negligálva a homályos Boralt-kérdést.³¹

Heinrich Müller 1895. évi megoldásjavaslatát már említettük, ez is Baróthoz kapcsolódik, de közvetve, ugyanis a kőhalmi szerző ebben Boraltot csak

²² BINDER Pál 1992, 106.

²³ A SZABÓ M. Attila 2003 adata alapján, az „Ex knesio de Oralath” szöveg helyét lásd QGSSA, I, 459. Vinsburg/Orlát esete még csak nem is egyedi, vö. a havasalföldi régi Siculeni megyei Urați név eredetét (BINDER Pál 1995, 1140).

²⁴ Az észrevételt Boér Máténak köszönöm.

²⁵ Egy, a 14. század harmadán valóban használt, gótikus *cursiva* típus B-írás módja. Vö. például HEGYI Géza 2012, 99.

²⁶ A nyugatról szomszédos Tordos mellett, de annak a pápai tizedjegyzékek (1332–1335) a legkorábbi fennmaradt említései.

²⁷ A SZABÓ M. Attila 2003 kézdivásárhelyi adatai.

²⁸ BENKŐ József 2014 [2016], 196.

²⁹ Kiss Lajos szerint (KISS Lajos 1980, 92.) német eredetű, és jelentése „medve” + „parancsoló úr”. Ez mára mondjuk aktuálissá vált Baróton. A másik, törökségi etimológiája – a *Sarolt*, *Karolt*

egy rekonstruált analógiájára – „szürke menyét” (uo., de kevéssé meggyőzőnek értékelve, holott Erdővidéken ezt erősítene több szomszédos, törökös településnév). A korai magyar, 1334. évi *Baroth* személynévadat Veszprém megyei (FEJÉR György 1837, 127–128), ahol német névadás sem kizárt, de abban a térségben besenyő és kun szállásterület is volt. Erdővidéken kívül *Barót*-helynév-előtagot amúgy Nyárádszentimréről is ismerünk Székelyföldön (*-patak*: ORBÁN Balázs 1870, 72; *-oldala*, *-rétye*, *-lapálya*, *-borozdája*: PESTY Frigyes 2014, 164).

³⁰ GYÖRFFY György 1987, 113–115. (nem fogadva el az 1235. évi Sárkány–Doboka-településsor *barcasági* telepítését); EO, I, 358. Valamint SCHLÖZNER, August Ludwig 1795, 162; NÄGLER, Thomas 1976, 118. – lásd (a hivatkozásokat is) BINDER Pál 1981, 62–64. és jegyzetei.

³¹ ROTH, Harald – ȘINDILARIU, Thomas 2024, 8.

egy, a Barótéval közös eredetű helynévként tárgyalja: egy latin *Bar(atrum)* *Oltae* forma révén – amely szerint a románoknál őrződött meg (Baraolt) – mindkét földrajzi név az Olt alsórákosi szorosával függne össze.³² Csakhogy a szoros két végén ugyanazon vármegyei birtoktesthez tartoztak később a települések a középkorban, a fennmaradt források nem igazolnak itt még közigazgatási határt sem. A *baratrum* kifejezés használata sem valószínű 1224-ben egy völgyzorosra,³³ az Olt-szorosnak ilyen néven okleveles említése nem ismert. A történetileg ritkán előforduló magyar *Barolt* névváltozat magyarázata vélhetően akkor is egy dialektológiai jelenség, ha nem egy *Barold*-ból származna: hasonló hangkörnyezetben gyakori a likvida kiesése és az ezt követő pótlónyúlás, és ha soha nem lett volna is tényleges *l*-es alak, akkor is lehetséges volna, hogy a nyelvhasználatban *analógián* fejtettek vissza illet a hosszú magánhangzós formából (*Barolt*<*Barót*).³⁴ A román *Baraolt* névalak pedig már 1852-ben szerepel a vargyasi görögkeleti anyakönyvben, de úgy tűnik, egy magyar – palatális-veláris – diftongizáció átvétele (*Baraót*>*Baraot*>*Baraolt*).³⁵

Az ördög viszont nem alszik: a meglepetést az itt kevéssel Benkő József Erdélyének születése előtt, 1772-ben zárult első katonai felvétel térképei hozzák, amelyekben Kőhalomszék – mert Székelyszombor – határa a vargyasi *belterület* délnyugati peremén jelenik meg, a kertek lábján, sőt egészen a Kormos-Vargyas-összefolyásig terjeszkedik kelet felé, pár tíz méterre csupán a baróti határtól!³⁶ A meghökkentő térképrészletek Luigi Ferdinando Marsigli egy 1690. végi feljegyzésével értelmezhetők: a „német katonaság” telepítésével beköszöntő erdélyi Habsburg-uralom ekkor szilárdult meg, némi hadi izgalmak³⁷ és – ettől nem függetlenül – az erdélyi rendekkel kötött kiegyezés (*Diploma Leopoldinum*) árán. A tudós hadmérnök sorai egy ma Bolognában található, a szászokkal kiemelten foglalkozó térképvázlat sarkába kerültek,³⁸ és az „Andreanumból” a kiváltságok területi érvényességét, valamint azt kivonatolják –

kétértelműen, de inkább úgy érthetően –, miszerint a király a kiváltságolt németeknek *juttatta* a blakok és bissenek erdejét. Utóbbiak alatt pedig – folytatja – *románok és székelyek* értendők. Akiknek az erdeje tehát a Marsigit tájékoztató forrásszemély szerint 1224-ben a szászok *birtokába* került, holott az „Andreanum” egyértelműen csak a szászokkal *közös használatát* rendeli el ezeknek az erdőknek és vizeiknek.³⁹ A székelyek egyetlen szász-szomszédságú nagy erdeje pedig 1690-ben a Rika. Ez bizony már tényleg egy, az új urak elé beterjesztett *jogigény*.

Valójában persze a vargyasi határ csak a rikai főgerincen, az Írottkő melletti alig pár száz méteres szakaszon érintkezett a zomborival, és Zombor sem volt kőhalomszéki, csak részben, mert a szászok Fehér vármegyével osztottak rajta. Mihelyt a vargyasiak is tudomást szereztek az 1773-tól letisztázott térképekkel talán jogi kész helyzetet teremteni hivatott *soft power*-akcióról, a helyi legnagyobb birtokos, befolyásos báró Danielek hamar léphettek: Lipszky János 1800 körüli munkatérképén már nyoma sincs a Kormosig nyúló Királyföldnek, sőt még Szászszombor (1775-től Felső-)Fehér vármegyei részét is sürgősen a Homoród keleti partjára lokalizálták, visszaszorítva a térkép Királyföldjét a folyóig.⁴⁰

Még egyszer Boraltról és „Boraltokról” – forgatókönyvek

Barót 1994-ben kezdte ünnepelni vélt Boralt-múltját, egy „770 éves” megemlékezéssel a település „első írásos említéséről”. Ez, majd az 1999. évi „775 éves” és az idei „800 éves” jubileum gazdag rendezvényorozatai jelentős közösségi energiákat szabadítottak fel: kapcsolathálókat mozgósítottak, és ki amivel tehetett, hozzájárult, értékek jöttek létre, vagy számításukat találták benne mások. Barót nyilvánvalóan igényli, hogy egy felvállalt múltja, ezáltal pedig közösségi jövője legyen. Ez így is van rendjén, azonban sajnos azt is jelenti, hogy egy-két nemzedéknyi időre a maradék esélye is elveszett a kezdeti átgondolatlan ötlet szakmai

³² Lásd 16. jegyzet.

³³ BINDER Pál 1981, 63–64.

³⁴ Vö. például *hold*>*bód*, *Darolc*<*Daróc*.

³⁵ *Vargyasi görögkeleti anyakönyv*, 1871: *Baraot*. (SÁL, Fond 105, nr. inv. 10, nr. 686.) Az anyakönyvi adatokat Nagy Botondnak, a nyelvészeti magyarázatot Boér Máténak köszönöm.

³⁶ Az erdélyi első katonai felvétel átnézeti munkatérképe (Von Fabris ezredes vezetése alatt: *Der Aufnahmskarte des Gross Fürstenthum Siebenbürgen in 280 Sec. sub nro 1.*), valamint 210. és 226. szelvénye. (*Historische Militärkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie*, ÖSA KA, B IX 715.) Egy látványos mai alkalmazását lásd https://ro.wikipedia.org/wiki/Scaunul_Rupea#/media/Fi%C8%99ier:Repser_Stuhl_-_Scaunul_Rupea,_Josephinische_Landesaufnahme_1769-73_cut.jpg. (Letöltve: 2024. 09. 06.)

³⁷ Vö. BOÉR Hunor – TAMÁS Sándor 2023, 13–34.

³⁸ Itt köszönöm Boér Máté nélkülözhetetlen segítségét a latin szövegek értelmezésében.

³⁹ BUB, CFM, Ms. 48, c. 36. (Közölte KISARI BALLA György 2005, 216, 369.) A térképvázlat a török és tatár betörések szokásos útvonalait ábrázolja, és egyedül a dél-erdélyi szász területet különbözteti meg Erdélyen belül, pontozott határral: ez (egy Drassó környékére pozicionált) Szászváros–Tövis–Nagy-Küküllő–(Héjjasfalva–Székelyszombor–Felsőrákos)–Hídvég–Barcaság (határai)–Fogaras(i-hegylábak–Vöröstoronyi-szoros–Orlát)–Szászváros behatárolás.

⁴⁰ Lipszky Jánosnak a *Mappa generalis Regni Hungariae* kiadásához készült, 1799 és 1803 közötti munkatérképe (OSZK, TK 3018).

korrekciójának: az 1994-ben megalapozott „ösi múlt” megkérdőjelezése ma már nagyra becsült, kedvelt emberekkel szembeni személyes sértés kockázatával járna, valamint megosztó politikai kampánytémává válhatna. A történelemmel való önfeledt játék felelősségének a kérdése persze felmerül: milyen szerepet játszott abban ötletgazda és politikus, akadémiai szféra, oktatás és ismeretterjesztés, hogy megint – vagy mi is – homokra építünk várat.

Mindez azért komoly probléma, mert korántsem holmi egyedi jelenségről van szó. Magát egy, a közösségét nevelő, szakmainak tekintő intézmény tette közlé nemrég, hogy „territoriális kardeskü” keretében, az „1224. november 30-án[!] kiadott Andreanumban... kiváltságolt területeik két határára a szászok két fogadalmi kardot helyeztek,[!] melyek az akkori Szászföld keleti és nyugati határtelepüléseire kerültek. A legkeletibb pontja Királyföldnek akkor Daróc[!] volt, ... megvolt a kard egészen 1944-ig, ... aztán a világháborúk poklában nyoma veszett.”⁴¹ A magyar országgyűlésnek pedig, amely eddig az árpádi honfoglalás időpontját szokta törvényileg meghatározni, idén szerencsére csak egy albizottsága hozott határozatot május 13-án arról, hogy a *800 éves Andreanum az európai önrendelkezésnek egy korai példája*.⁴²

Hogy még világosabb legyen a probléma: az utóbbi másfél évtizedben a Bor(e)lt(en?)-helynevek völgyével szomszédos román Pálos írástudói több internetes portálra is feltöltötték falujuk „történetét”.⁴³ Ez két régi faluhelyhez is kötődik, a mai kőhalmi területen. Az elsőben, a [Lentzel/]Lențea-erdő melletti mai La Plute helyen („a jegenyéknél,„) lakott az első dák háború idején a dák Clăie Gurie, akinek egy idelepedett, általa ápolt római katonától, Traianustól született az unokája, az első dáko-románok egyike. Itt régi cserepek, leletek kerültek elő, melyeket elvittek a múzeumok. Később a vándornépek érkezésekor

a faluhely fölé (Gorgănel-tető) temettek egy, a „rupidavai” (kőhalmi) rómaiakkal közösen legyőzött idegen fejedelmet, akinek a kardját a sírjába szúrták, innen volna a későbbi Pálos („pallos”) falunév. A második régi faluhely lennebb volt, kevéssel a három nagy patakág [Römerweidenbach és a Borltengrabenek?] összefolyása fölött (Cocoroveni – „Darufalviak, Kukutyin?”; Ungher – „rejte”; Înde-Sâncrai – „Szentkirály felé”, melyben *Szentkirály* a Pálos régi magyar, egyházi neve, a szász/német *Kenengderff/Königsdorf* névváltozat alapja), a forrásokban gazdag részen [Borltén?], ahol ma is megvan a Fántána lui Gurie („Gurie-kútja”).

Amint az könnyen belátható, ezek a forgatókönyvek egytől-egyig adott közösségek/eliték identitásépítő projektjei. Az volt a szász Andreanum-történet is, az maga ez a dolgozat is, bizonyíthatatlan vagy a többieknél bizonyára semmivel sem kevésbé bizonyított feltevéseivel. Persze mindenki a vérmérséklete, műveltsége, egyáltalán a rendelkezésére álló eszközök függvényében teljesít, fogalmaz meg közösségi vágyakat vagy kompenzál frusztrációkat. Az viszont mégiscsak elgondolkodtató, ha a három érintett (nemzeti) akadémiai szféra helyett a – Mircea Drăgan-film (*Columna*, 1968) szüzséjének⁴⁴ és a darolci kard vándormotívumának⁴⁵ kiszűrése után maradt – pálosi helyi ismeretek tűnnek a Boralt- és ezzel az „Andreanum”-kérdést elővinni képes legígéretesebb hozzájárulásnak. A Bor(e)lt(en?)-helynevek területe madártávlatból nézve is középkori faluhelynek tűnik kacai szántóival, és lehet a harmadik katonai felvételnél a két Borltengraben közé pozicionált *Placken* helyneve („sima hely”? „megdolgozott/fátlan hely”?) is erre utal.⁴⁶ Talán ideje volna most már egy vonatkozó tudományos kutatásnak is (a kőhalmi Otto Wagner hagyatéka, pálosi–kacai–kőhalmi interjúk, régészeti terepbejárás).

⁴¹ Sashalmi-Fekete Tamás 2022, 435. A *földbe szúrt* daróci kardról ugyan már Roska Márton megírta, hogy *darolci*, és bronz *balták* között talált bronz kard (ROSKA Márton 1942, 65), a másíkról pedig – a boralti helyett darócíról – a szerző hivatkozta helyen Zeno-Karl Pinter, hogy *17. századi*, de legalább megnyugodhatunk, hogy végre valaki tisztázta az „Andreanum” kiadása napját. . .

⁴² Abban mondjuk kételkedünk, hogy ezt Szabados György így szövegezte volna meg aznap reggel a kérdés előadójaként. Mindenképpen elgondolkodtató a határozat jelentőségét nézve, hogy ezzel szemben Pesty Lászlóék 2021-re nyolc európai országból szerveztek, hiába, az érvényességi kvótát teljesítő, összesen egymillió felüli támogatót az őshonos kisebbségi régiók jogaiért benyújtott európai uniós polgári kezdeményezésükhöz.

⁴³ https://ro.wikipedia.org/wiki/Palo%C8%99,_Bra%C8%99ov; https://www.ghidulprimariilor.ro/_Ghid/Ghid16_online/files/basice.html?page214.html; <https://jsreporter.wordpress.com/2011/03/4/>

un-sat-de-legenda-palos-ardeal-ii (Letöltve: 2024. 09. 06.) A területre vonatkozó romániai (beleértve a megőrkölt) régészeti repertórium egyetlen lelőhelyet sem tartalmaz.

⁴⁴ Melynek alkalmazásában talán a *Römerweidenbach* („római fűzes patak” – a La Plute „olasz nyárfái?”) „római” előtagja sem ártatlan.

⁴⁵ Vö. 39. jegyzet.

⁴⁶ Vö. a második katonai felvétel alternatív nevei is 1870-ben: a *Placken* helynév helyén egy *Maierhof* (így is feliratozott majorság, tanya, praedium) jelenik meg, a [Gross]*Borldengraben* és a *Borldenreeg* helyett *Plakenbach* és *Plakenweiden–Plakenreeg*, a Klein *Borldengraben* helyett *Legirbrunnenbach* (valójában a déli szomszéd völgy *Legenbrunnenbach* nevének téves átpozicionálása). A *Römerweidenbach* alsó szakasza különben ugyanott *Hattertgraben*ként („határárok”), felső szakasza *Born Grabenként* („eredet-árok”), a jelenlegi térképeken az egész folyása Pálos-patakként szerepel.

Következtetések

Boralt a legfontosabb erdélyi szász kiváltságlevél, az 1317-ből fennmaradt, egy 1224. évinek tulajdonított szöveget őrző „Andreanum” fontos szöveghele, a kiváltságolt királyföldi terület keleti határát jelöli ki. A magyar és román történettudományi kánon Benkő József *Erdélye* óta többnyire az erdővidéki Baróttal próbálja azonosítani. A szász kánon még kevésbé egységes: már a mérvadó szász oklevéltár Franz Zimmermann és Carl Werner által összeállított első kötete is mai helynév megfeleltetése nélkül kezeli Boraltot 1892-ben, nem is „a Waras usque in Boralt”, hanem egy frappáns *Broostól Draasig* toposszal regesztázva a kiváltságlevél területi érvényét, negligálva a problémás Boralt-kérdést.

Boralt Baróttal való azonosítását Binder Pál 1981-ben, a Székely Nemzeti Múzeum évkönyvében cáfolta meg, és bár a javasolt, egy szászugrai dombbal való értelmezése téves volt, gyakorlatilag kijelölte a megoldás kereteit és útját. Ezek alapján a következő megállapításokat, illetve munkahipotézist fogalmazzuk meg: 1. Az „Andreanum” látszólag kétharmad évezrednyi szász jogok alapdokumentuma, hitelességét azonban valójában 550 évnyi eredményes szász *soft power* biztosította. 2. Az 1317. évi szöveg hely *Boralt*-ja egy, a Kőhalmmal szomszédos középkori falura vonatkozhat (Pálos – patrocíniumi nevén Szentkirály – régi faluhelye?), a későbbi Bor(e?)lt(en?)-határre szre, amely a mai kőhalmi–kacai határpartak középső folyásánál található. 3. A szöveg hely 1317. évi formája a közdi szász betelepődéssel függhet össze: az oklevélben egy ilyen (szerű) névalakú településig

északkeletre kitolt „határ” *soft power*-eszközzel próbálhatták megszerezni a kőhalmi vár(ispánság) fölötti ellenőrzést egy, az erdélyi szászok számára kedvező pillanatban, amikor a király épp belháborún próbált úrrá lenni, és minden segítségre rászorult. 4. Az ehhez felhasználható Boralt névalakot egy 1224(?)-es kiváltságlevél 1317. évi megfelelő olvasatával-átírásával érthették el, a szász ispánsági központ Szeben-váraljának (a mai Orlát) egy korai magyar>szász(?), Waralt(?) névalakjából. 5. Az 1224. évi, fenn nem maradt, tényleges Andreanummal valóban a szebeni ispánság és prépostság német telepeseinek – csak szóbeli megegyezésen alapuló – jogait terjeszthették ki, de a Szászvárostól a szebeni ispáni székhelyig vezető nagy út menti (unterwaldi) hospesekre, tehát a későbbi Szászváros-, Szászsebes- és Szerdahelyszékre. 6. A *terra Daraus* Darausa nem Homoróddarócra, hanem a Szerdahelyhez közeli, később Fehér vármegyei Drassóra vonatkozhat.

A Boralt-kérdés közösségi identitás-projektek terepe. Már a középkori szászok kiváltságkijárási és jogérvényesítési eszközöként használták. Ma elsősorban magyar közösségi stratégiák hivatkozási eleme, nemzeti (magyar országgyűlési) szinttől a kistérségi központ, de 1989 után súlyos gazdasági veszteségeket mégért Barót közösségének/elitjeinek imázstermeléséig/helykereséséig. Bár valós történelmi kontextusba mégannyira sem tudták illeszteni, egy helyi (pálosi) román közösség/elit is többek között – a valószínűleg – az egykori Boralt faluhelyére próbál történelmi narratívát, közösségi identitást építeni. A kőhalmi–kacai–pálosi Boralt(?) már csak ezért is megérdemelne végre egy valós, terepi kutatást.

Boer Hunor – Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Kós Károly u. 10., RO-520045; boerhunor0@gmail.com

Közgyűteményi források

Biblioteca Universitaria di Bologna, Bologna (BUB)

– *Collezione Ferdinando Marsili* (CFM): Ms. 48, c. 36 (*Mappa di Transilvania per la quale si mostrano tutti li passi per li quali puo essere invasa da Tartari e Turchi...*)

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSZK)

– Térképtár: TK 3018 (*Lipszky János munkatérképe a Mappa generalis Regni Hungariae kiadásához, 1799 és 1803 között*)

Österreichisches Staatsarchiv, Wien (ÖS)

– *Kriegsarchiv* (KA): B IX 715 (*Historische Militärkarte der österreichisch-ungarischen Monarchie...*)

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Hivatala, Sepsiszentgyörgy – Arhivele Naționale ale României Serviciul Județean Covasna, Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár – SÁL)

Fond 105: *Anyakönyvek*

– nr. inv. 10: *Egyházi anyakönyvek*

Irodalom

- AVSL = *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Nagyszeben.
 EO, I–II = Jakó Zsigmond: *Erdélyi Okmánytár*, I–II, Akadémiai – Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1997–2004.
 QGSSA, I = *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven*, I, Nagyszeben, 1880.
 UkB, I = Zimmermann, Franz – Werner, Carl: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Nagyszeben, 1892.
- *
- BENKŐ József
 2014 [2016] *Erdély*, Székely Nemzeti Múzeum – Tortoma, Sepsiszentgyörgy–Barót,
 BINDER Pál
 1981 Adalékok a középkori Sepsz szék és a környező területek történelmi földrajzához, *Aluta*, XII–XIII, 55–68.
 1992 Megjegyzések a középkori erdélyi helynevek szász megfelelőiről, *Erdélyi Múzeum*, LIV, 102–109.
 1995 Havaselve vajdaság megalakulásának dél-erdélyi előzményei és következményei (13–14. század), *Századok*, CXXIX, 1123–1153.
- BOÉR Hunor – TAMÁS Sándor
 2023 Székelyföldi térképvázlatok 1690-ből Karlsruhéban, *Acta Siculica* 2023, 13–34.
- FABRITIUS, Karl
 1875 *Urkundenbuch zur Geschichte der Kisder Kapitels vor der Reformation und der auf den Gebiet desselben ebendem befindliche Orten*, Nagyszeben.
- FEJÉR György
 1837 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, VIII/VI, Suppl., Buda.
- FUß, Michael
 1846 Verzeichniß derjenigen Pflanzen, welche entweder ausschließlich oder doch hauptsächlich in Siebenbürgen wildwachsend angetroffen werden, nebst Angabe ihres Fundortes und der wichtigsten Synonimen, AVSL, II, 349–391.
- GYÖRFFY György
 1987 *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza*, II, Akadémiai, Budapest.
- HEGYI Géza
 2012 A pápai tizedjegyzék tévesen azonosított székelyföldi helynevei, in: *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméből*, Pro Énlaka Alapítvány – Haáz Rezső Múzeum, Énlaka–Székelyudvarhely, 97–113.
- KISARI BALLA György
 2005 *Marsigli tábornok térképei*, Budapest.
- KISS Lajos
 1980 *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Akadémiai, Budapest.
- MÜLLER, Heinrich
 1895 A Varos usque in Boralt, *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, XVIII, 36–39, 49–57.
- NÄGLER, Thomas
 1976 Die Ansiedlung der Sachsen in Siebenbürgen und ihr Beitrag zur Entwicklung der rumänischen Feudalgesellschaft, in: *Studien zur Geschichte der deutschen Nationalität und ihrer Verbrüderung mit der rumänischen Nation*, Ed. Politică, Bukarest, 1976, 9–125.
 1981 *Așezarea sașilor în Transilvania*, Kriterion, Bukarest.
- ORBÁN Balázs
 1870 *A Székelyföld leírása...*, IV, Pest.
- PESTY Frigyes
 2014 *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865, Székelyföld és térsége*, III, Országos Széchényi Könyvtár – Székely Nemzeti Múzeum, Budapest–Sepsiszentgyörgy.
- POPA, Radu – ȘTEFĂNESCU, Radu
 1980 Șantierul arheologic Ungra, jud. Brașov, *Materiale și cercetări arheologice*, XIV, 496–503.
- ROSKA Márton
 1942 *Erdély régészeti repertórium*, I, Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.
- ROTH, Harald – ȘINDILARIU, Thomas
 2024 *Andreanum 800 Years – Law and Constitution of the Transylvanian Saxons* (Panel exhibition...), Monitorul Oficial, Bukarest.
- SASHALMI-FEKETE Tamás
 2022 A kardhoz kapcsolódó eszmék és rítusok a középkori és kora újkori Magyarországon, különösképpen Erdélyben és Székelyföldön, *A Magyarságkutató Intézet Évkönyve 2022*, 415–445.
- SCHLÖZER, August Ludwig
 1795 *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Göttingen.
- SCHULLER, Karl Johann
 1865 Siebenbürgisch-sächsische Eigennamen von Land und Wasser, AVSL, Ús VI, 328–422.
- SUCIU, Coriolan
 1968 *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, Ed. Academiei R. S. R., Bukarest.
- SZABÓ M. Attila
 2003 *Erdély, Bánság és Partium történelmi és közigazgatási helynévtára*, Pro-Print, Csíkszereda.
- TEUTSCH, Friedrich
 1876 Zur Geschichte von Reps, AVSL, Ús XV, 155–199.

TEUTSCH, Georg Daniel

1874 *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, I/4, Lipcse.

WAGNER, Ernst

1971 *Boralt und terra Daraus. Zur Ostgrenze des Andreanischen Rechtsgebietes (Siebenbürgisches Archiv, Band 8.)*, Böhlau, Köln–Bécs.

Boralt

(Rezumat)

„Diploma andreană” este un document păstrat la Sibiu, din 1317, prin care regele Carol I al Ungariei a transcris și a reconfirmat privilegiile acordate într-un hrisov al regelui Andrei al II-lea, din 1224. Hrisovul respectiv, care nu s-a păstrat, a confirmat privilegiu și mai vechi ale coloniștilor sași transilvăneni dintre Orăștie și „Boralt”(?). Istoriografia maghiară și română identifică acest Boralt mai degrabă cu Baraoltul secuiesc, cea săsească/germană fiind mai reticentă în această privință și folosind în locul acestui Boralt incert un alt reper geografic din diplomă: *Daraus* identificat cu Drăușeni.

Identificarea Boralt=Baraolt a fost combătută deja în 1981, de Paul Binder care a trasat cadrul și posibilitatea rezolvării problemei, însă a propus o soluție greșită, localizând Boraltul lângă Rupea, dar înspre Ugra. Preluând și dezvoltând ideile lui Paul Binder, studiul de față ajunge la următoarele constatări și ipoteze de lucru: 1. Aparent, „Diploma andreană” este un document care constituie *fundamentul* unor privilegii timp de două treimi de mileniu, dar de fapt situația este una inversă: remarcabila *soft power* săsească este cea care asigură *autenticitatea* diplomei, timp de 550 de ani. 2. Numele *Boralt* din textul din 1317 pare să se refere la un sat medieval, vecin cu Rupea dinspre nord-est (vechea vatră a localității Paloș?), cu amintirea păstrată în toponimie ca Bor(e?)lt(en?), pe cursul mijlociu al pârâului ce desparte azi Rupea de Cața. 3. Se poate presupune că pe la 1317 – odată ce colonizarea săsească din valea Cozd a ajuns în preajma cetății Rupea – sașii au încercat preluarea cetății (a comitatului acesteia), încercând metoda *soft power* a obținerii unor privilegii teritoriale cu limite geografice stabilite *dincolo* de cetate, în condițiile propice ale războiului intern de atunci, din Ungaria. 4. Forma necesară de toponim din „Diploma andreană”, *Boralt*, pare să provină din citirea-transcrierea oportună, în 1317, a unui toponim din hrisovul din 1224(?): este vorba de o formă timpurie maghiară>săsească(?) a denumirii localității civile de lângă cetatea-centru comital sibian, actualul Orlat, și anume un presupus *Waral(a?)t* (Subcetatea Căbinului). 5. În acest caz, hrisovul din 1224, adică *Diploma andreană* originală, a extins numai privilegiu ale unei înțelegeri nescrise sibiene, și numai asupra sașilor din Unterwald, de pe drumul cel mare dintre Orăștie și Căbinburg, adică asupra viitoarelor scaune Orăștie–Sebeș–Miercurea. 6. În consecință, *Daraus* s-ar referi la rândul lui nu la Drăușeni/Draas, ci la Drașov/Draas din apropierea Miercurei Sibiului.

Problema Boraltului constituie terenul unor proiecte de identitate colectivă. Deja sașii medievali au folosit-o drept mijloc de obținere și validare a unor privilegii colective. În prezent, servește ca referință mai ales pentru strategii comunitare maghiare, de la nivel național (parlamentul Ungariei) până la căutarea de sine și reprezentarea colectivă a unui centru microregional în recesiune economică, Baraolt. De asemenea, comunitatea din Paloșul românesc încearcă să-și construiască și ea o identitate colectivă în jurul unei narative istorice legate, între altele, tocmai de presupusa vatră veche a satului, identică probabil cu Boralt. Situl presupus al acestuia ar merita în sfârșit o cercetare științifică de teren.

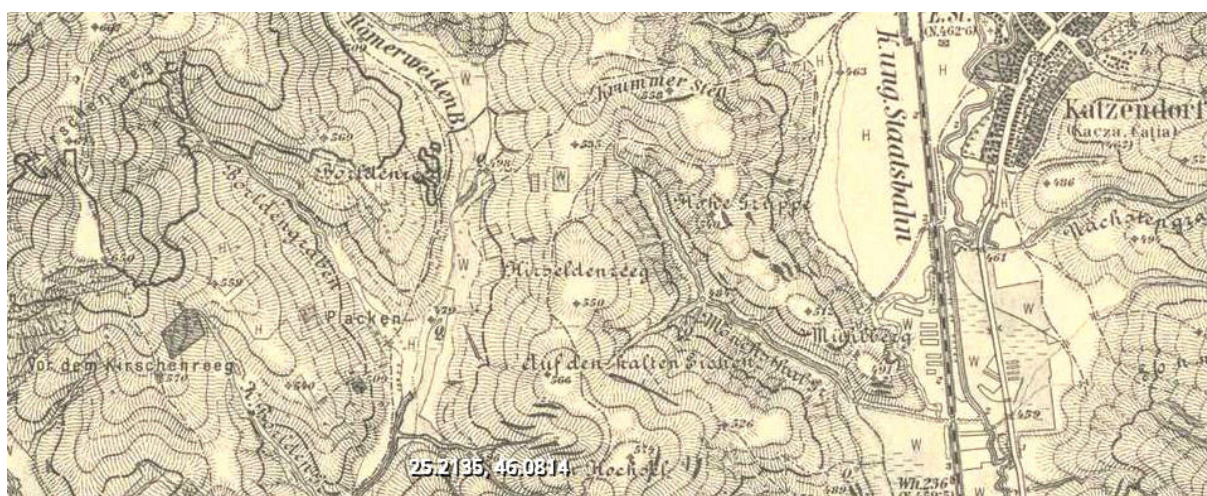
Boralt

(Abstract)

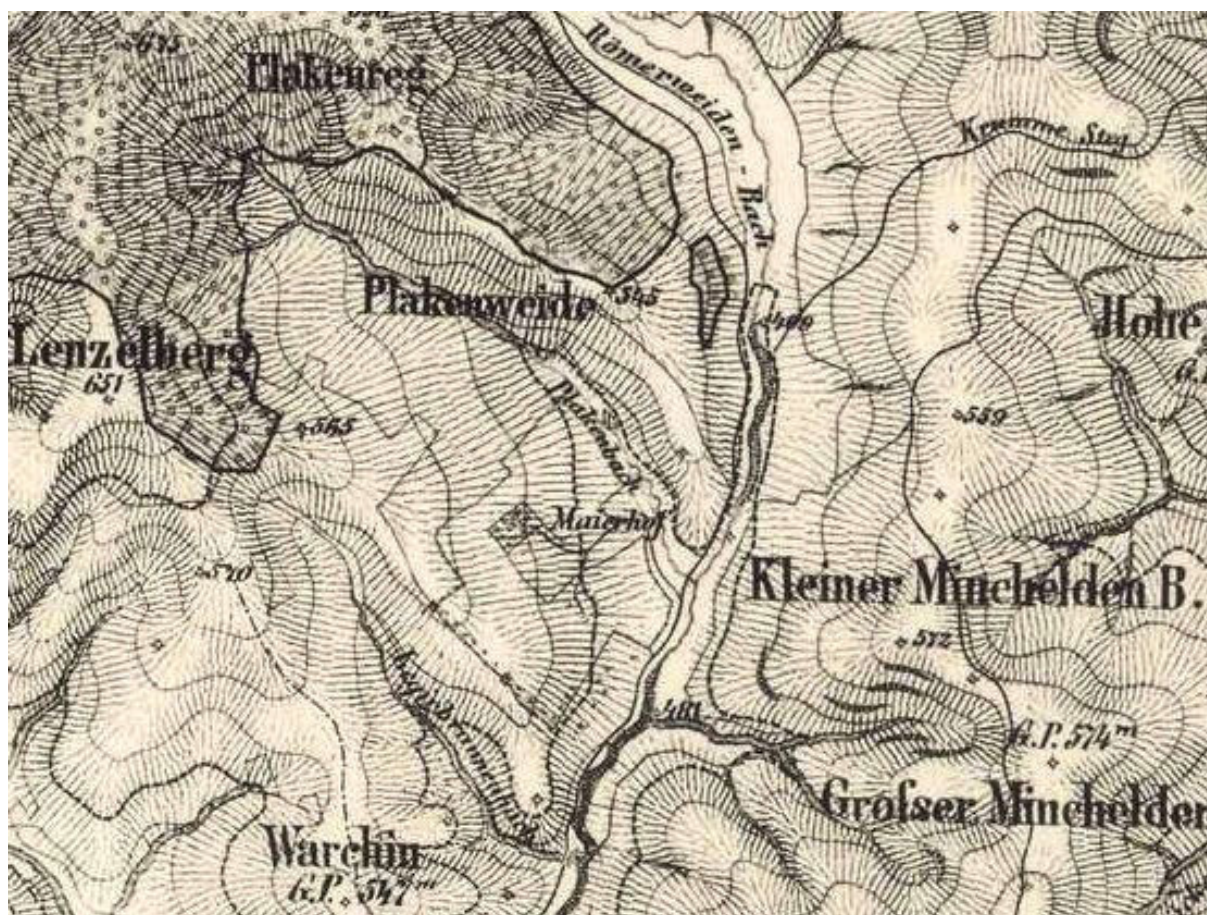
The so-called “Diploma Andreanum” is a document held at Nagyszeben (Sibiu), dating from 1317, whereby Charles I of Hungary reconfirms the privileges granted to Transylvanian Saxon settlers in a 1224 charter of Andrew II. The (now lost) charter itself likewise confirmed a set of privileges earlier yet that were enjoyed by the Saxons dwelling between Szászváros (Orăștie) and a location referred to as “Boralt”. Hungarian and Romanian historiography generally posits that this Boralt is Barót (Baraolt) in the Székelyföld region, whereas Saxon/German historians more cautiously avoid the matter for the most part and prefer to focus on another toponym from the diploma, *Daraus* (commonly identified as Homoróddaróc/Drăușeni) when specifying the eastern edge of the territory delineated.

The notion that Boralt denotes Barót was challenged before, by Paul Binder in 1981. Although the solution that he proposed (a hill in the vicinity of Ugra/Ungra) would appear to be incorrect, he nevertheless provides a useful angle of approach for reaching a more satisfactory conclusion. Building upon his work, this study formulates the following hypotheses: 1. Even though the “Diploma Andreanum” seems to serve as the *foundation* of the privileges the Saxon community retained for centuries, the inverse of that assessment is, in fact, true: what guaranteed the *authenticity* of the charter for 550 years was the remarkable soft power the Saxons managed to exert. 2. The name Boralt from the 1317 text likely refers to a medieval village to the northeast of Kóhalom (Rupea), the erstwhile name of which might be preserved by local microtoponymy (and more specifically, variations on *Borlten* in place names along the course of the creek that forms the boundary between Kóhalom and Kaca/Cața). 3. We might, then, infer that in the wake of Saxons settling the valley of the Kozd (Cozd) in 1317, they would attempt to take over the nearby Kóhalom castle (and the surrounding area administered from it) using soft power, taking advantage of the then still ongoing civil war in Hungary. 4. The name *Boralt*, as found in the “Andreanum”, may simply be a convenient 1317 reading/transcription of a toponym from the 1224 charter, a hypothetical form *Waral(a?)t* (< Hung. *vár alatt*, lit. ‘under the castle’) denoting the civilian settlement beside the castle of Szeben, the current day Orlát (Orlat). 5. In which case, the 1224 charter, i.e. the *actual* Diploma Andreanum did little more than extending the pre-existing privileges (established by way of an unwritten accord) of the Szeben Saxons to the settlers of the Unterwald region lying along the road connecting Szászváros and Cibinburg, corresponding, as such, to the later Saxon seats of Szászváros, Szászsebes (Sebeș) and Szerdahely (Miercurea Sibiului). 6. Consequently, Daraus would, in turn, be Drassó (Drașov), near Szerdahely, rather than Homoróddaróc (both of which are otherwise known as Draas in German).

The problem of Boralt is significant for a whole array of collective identity projects. The Saxons were the first to use it as an instrument for acquiring collective privileges and having these validated during the Middle Ages. In the present, the matter figures more prominently into the various strategies of Hungarian communities, at levels ranging from the national (with the National Assembly itself as the operator) to the local, as seen in the case of Barót, a microregional center in economic decline and in search of positive reference points to build into its collective representation. Likewise, the Romanian community of Pálos (Paloș) is also working towards constructing a historical narrative it can base its collective identity on, with a presumed, abandoned early location of the village (possibly identical with the Boralt of the 1317 diploma) playing a role in this narrative. The site would, therefore, deserve, at least and at long last, a proper field survey.

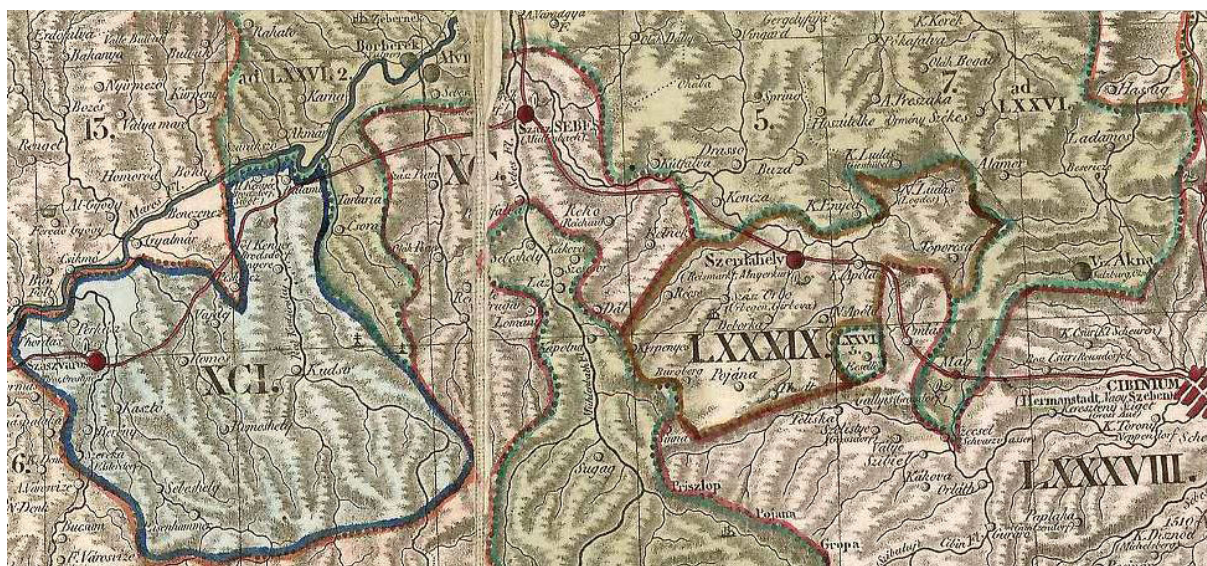
1. ábra Borliden-helynevek a kőhalmi–kacai határpatak völgyében két tanyával, két forrással/kúttal és a Placken helynévvel (Harmadik katonai felvétel, Erdély, 1869–1873-as felmérés alapján, 1: 25 000)

2. ábra Placken-helynevek a kőhalmi–kacai határpatak völgyében tanyával (Mairhof) és Lenzelbergig lefutó Lenzel-erdővel (Második katonai felvétel, Erdély, 1870, 1:28 800)

3. ábra Szebenvár maradványai Orlátban 2011-ben, madártávlati fotó északkeletről – <https://peisaje-arheologice.ro/sit-arheologicmonument-cetate-orlat-sibiu-434/> (Letöltve: 2024. 09. 06.)

4. ábra A szász Unterwald három széke és a Szeben (Cibin Fl.) középső folyása Orlátal és Nagyszebennel (Lipszky János: *Mappa Generalis Regni Hungariae*, 1806 [kiadása: 1808], 1:480 000)

5. ábra Kőhalomszék „határa” a Vargyas–Kormos–Rika–Nadas-patakok mentén, a Vargyas–Kormos-összeömlésnél megközelítve a miklósvárszéki határt (Első katonai felvétel, Erdély, 1769–1772-es felmérés alapján, 1:28 800; pontozott vörös székhatárok)

6. ábra Az „Andreanum” Boraltos szöveg helye a baróti diákdombi emlékmű kövébe vésvé (Éltes Barna installációja, 2024; szerző fotója)

7. ábra A Kőhalom–Kaca–Pálos háromszögben feltételezett Bor(e?)lt(en?) faluhely (Google Earth-felvétel madártávlatból)

NEKROLÓG ÉS MEGEMLÉKEZÉS

HASZMANN PÁL PÉTER (1942–2021) EMLÉKÉRE

Haszmann Pál Péter édesapám volt.

Ahogy Pozsony Ferenc néprajzkutató fogalmazta meg: „bonyolult, de lelkesedéssel teli időszakban, 1942. augusztus 12-én született Alsócsernátonban, nagy hivatástudattal megáldott néptanítói családban. Fiatalkori évei a háromszéki értelmiségi, kuriális családok sajátos korabeli sorsát is tükrözik.” Elemi iskoláit szülőfalujában végezte, a szászrégeni középiskolában érettségizett 1960-ban, majd 1964-ben fejezte be a mezőgazdasági technikumot Kézdivásárhelyen. Muzeológusi szakmai ismereteit Bukarestben bővítette, 1964 és 1970 között. Ezekben az években a szászrégeni Néprajzi Múzeumban, majd 1971. július 1-jétől a kézdivásárhelyi Város- és Céhtörténeti Múzeumban dolgozott. Ezt követően a csernátoni múzeumban munkálkodott. Az intézmény, amelyet édesapja, Haszmann Pál (1902–1977) pedagógus alapított feleségével, Cseh Idával, 1973. február 25-én nyitotta meg kapuit. Haszmann Pál Péter 1977-től 2005. október 3-ig, nyugdíjazásáig volt a múzeum vezetője, de továbbra is aktív munkatársa maradt, hiszen nyugdíjasként hivatalosan is tovább dolgozott egészen 2013-ig, amikor versenyvizsgával a múzeum munkatársává válhattam. Akkortól immár önkéntesen, de

továbbra is reggeltől estig szolgálatban maradt egészen 2021. április 10-én bekövetkezett haláláig. A csernátoni múzeum sajátos helyzetben épült ki és éli mindennapjait, az ott élő Haszmann családnak a munkahely maga az élet, ahogy sok helyen a családi gazdaságot vagy csak a bennvalót nevezik, és fordítva, ezáltal többletet nyújtva a betérő látogatóknak, aki nemcsak tárgyakat, hanem a tárgyak között zajló mindennapokat és ünnepeket is megtapasztalhatja. Ahogy ezt nagyon szépen megfogalmazta Haszmann Pál Péterre emlékező írásában Nina Țințar: „Székelyföldön, ezen belül Alsócsernátonban létezik egy jellegzetes múzeum, amelyet immár fél évszázada keresnek fel a kíváncsi turisták a világ minden tájáról, mivelhogy ennek az élő-eleven múzeumnak a híre a világ minden tájára eljutott. Olyan ez a múzeum, mint egy hagyományos, igazi székely porta, csak annál sokkal nagyobb. Az alsócsernátoni Haszmann Pál Múzeumról van szó, ahol nemcsak múltidéző tárgyakat találsz, hanem azt is megcsodálhatod, ahogyan a mesteremberek mívesen faragott székelykaput készítenek, ahogyan a fiatalok faragást, bútorfestést, ács- és asztalosmesterséget tanulnak.”

Ez az intézmény nem a nyolcórás munkahelyek példája, ahol reggel nyolc órakor nyitnak, majd zárórákor bezárnak ajtót, kaput. Épp ettől volt mindig egy kicsit más, egy kicsit mindig különlegesebb, hogy az a bizonyos kulcs nagyon ritkán került a zárba. Nyitott intézmény a kezdetektől, amelynek lelke, motorja, mindentudó atyja volt Haszmann Pál Péter.

Igazi mesélő volt, úgy tudott a székelység, magyarság történelméről, népművészetéről, múltjáról, tárgyi emlékeiről beszélni, hogy odaláncolta a legvirgoncabb, legrakoncátlanabb gyerekcsoporthoz is magához, csüngtek a szavain. Ehhez a mesélőtehetséghez társult egy széles körű tudás, amelyet ébren tartott a világ dolgainak napi szintű követésével, társult hozzá egy sajátos humor, amely mindig tudta, hol a fék, meddig lehet elmenni, hogy ne tűnjön a mondanivalója kioktatónak. Szavaival és szándékaival is nevelt, formált, alakított. Erős hittel adta tovább mindazt a tudást, amit gyerekkoruk óta édesapjuk beléjük csepegtetett. Tudatosan adva irányt, csapást az életének, kijelölve oly módon az utat, hogy az ne tűnjön soha tehernek. „A székely ember lelkében, hitében, gondolkodásában szabadnak született, egész cselekvését eszerint fogalmazta és élte meg. Ez a mi esetünkben sem történhetett másképpen. A nehézségektől soha nem hátráltunk meg, nem riadtunk vissza. Kicsi gyermekkorunktól szüleink úgy neveltek, hogy a feladatoknak eleget kell tenni.

Megalkudni semmi áron nem szabad. Az igazunk érvényesítéséért nagyon meg kell harcolnunk” – vallotta olyan hittel, hogy hitet tudott adni az őt hallgatóknak is.

Nagyon találóan ragadta ezt meg Vargha Mihály, a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója, akit fiatalkori szálak fűztek szorosan Csernátonhoz, már a múzeumalapító Haszmann Pálhoz is. Haszmann Pál Pétertől búcsúzva fogalmazta meg, hogy vele találkozni, beszélgetni nemcsak gyermekkorában, hanem felnőttként, kollégaként is mindig élmény volt: úgy tudtak a múzeum gondjairól, bajairól beszélni, hogy közben benne volt kicsi népünk nagy baja is, a felgyorsult, könyörtelenül változó időben: „Beszélhettünk mi a gépszínek befödéséről, szoborállításról, vagy anekdotázhattunk derűsen régmúlt dolgokról, mégis mindig a Kárpát-karéjban földi zarándokútját járó népünk gondjainál kötöttünk ki: a népességi mutatókról, a környezethez való viszonyunkról, a faluképről, a közterkölcsokról, a patópálságról... Erdély egyetlen működő magyar skanzenének vezetőjeként nemcsak szakmát tanulhattunk Tőle, hanem – ami tájainkon sajnos igen ritka – pozitív gondolkodást is. A tárgyilagos helyzetelemzést soha nem a fejünkre hamut szóró kesergés követte nála, hanem a megoldás, a kiút keresése. Azt kereste, mi lehet a gyógyír a közélet sebeire, mi adhat reményt a folytatásra, a megmaradásra? ...A szakmai tudáson túl bölcsességet tanulhattunk tőle, eredeti, győzni akaró észjárását, ami Ábel és Uz Bence óta hiánycikk kezd lenni tájainkon, de a *Lófirösztés* Áronja és Imréje talán még nem hagyja magát...”

Haszmann Pál Péter soha nem azt nézte, hogy valamit miért nem lehet éppen megcsinálni, hanem megkereste a leghetlelenebbnek tűnő megoldást is azért, hogy bármit meg tudjon valósítani, amit a múzeum érdekében, fejlődéséért, előrehaladásáért fontosnak gondolt. Tanító volt, ha nem is a szó szoros értelmében vett iskolai tanító, mint édesapja, hanem mint olyan személyiség, aki minden szavával tanított, nevelt.

„Pusztul a székely falukép, a hagyományos háztípus, a gazdasági épületekkel tudatosan berendezett székely porta. Lebontjuk az utolsó 19. századi épületet, ahogy a 19. században lebontották a 17. századit, hiába, mindig is így ment ebben a világban. Mégis, be kellene lopni egy keveset a múltból a mai ember igényeinek megfelelően felhúzott épületekbe, újrafesteni a régi bútorokat, legalább egy szobában ilyen környezetet teremteni. Nem kell minden háznak múzeumnak lennie, nem is lenne életszerű, de egy kis múltörzéssel értékmentést hajtunk végre tárgyi és lelki értelemben egyaránt” – idézte Csinta Samu a *Magyar Nemzet* hasábjain közzétett nekrológiájában.

A fentihez hasonló tanításait sokan, sokfelé idézik, nekünk is irányt, hitet és erőt adott a mindennapokban. Haszmann Pál Péter szenvedélyes műemlékvédő volt, aki óvó tekintettel védte faluja, illetve szűkebb-tágabb pátriája épített örökségét, kúriáit, várait, templomait, temetőit, sokszor vitákba, összetűzésekbe is kerülve ezekért, de soha nem adta fel. Legnagyobb fájdalma volt, ha elpusztult egy barokk gabonás, egy festett kelengyészláda vagy éppen egy faragott mennyezettartó gerenda. Sokszor tehetetlen volt ezek megakadályozásában, de sosem maradt néma. Mélyen bántotta, elkeserítette az emberi rosszindulat és közöny. Ha mást nem tehetett, hallatta hangját, és papírra vetve megőrizte az utókornak az adott épület vagy tárgy történetét. Lerajzolta vonalait, motívumait. Alkotó ember lévén, nagyon jól bánt a vésővel, a ceruzával, de a tollal is. Habár a napi teendők éppen az írásra adtak neki legkevesebb teret, lehetőséget, ha tehetett, tollat ragadott, jegyzetelt, írt, de annál többször ragadott ceruzát, amikor egy-egy kapuoszlopon gyönyörűen felfúto életfa-indáit szinte mérnöki pontossággal, szabadkézzel felvázolta, kirajzolta.

Haszmann Pál Péter szenvedélyes gyűjtő is volt, aki az édesapja által megrakott biztos alapra egy olyan jelképes házat épített, ahol helye volt a népi kultúrának, a régészetnek, a mezőgazdasági gépek, a kályhák, a rádiók, egyéb tárgyak százainak, tudatosan begyűjtve azokat, gyakran a tűz, az enyészet, a rozsdá, az ócskavastelep karmaiból ragadva ki, megmentve a végső pusztulástól. Halála előtt nem sokkal, már nagyon beteg volt egy emlékezetes tatrangi gyűjtőutunk, amely jelképesen lezárta közös útjaink sorát, örökre nyomot hagyva bennem. Jelképe nemcsak a szenvedélyes elhivatottságnak, hanem annak is, hogy utolsó percig kapaszkodnunk kell az életbe, utolsó lélegzetünkig tenni kell azon a helyen, ahová a Jóisten minket rendelt.

János Mihály 2007-ben a Pro Comitatu Covasnae díj odaítélésekor ragadta meg szenvedélyes gyűjtő mi voltát: „Úgy tekintem, mint azt a ritka tehetségű mesterembert, aki a poros, ócska kacatból képes szemképráztató, drága kincset fabrikálni. Kapásból mondhatná bárki, hogy ilyen nincs! Mármint, hogy kacatból kincset? Olyan döreség ez akár, mintha aranyat lennének képesek nyerni mindenféle rozsdás vasból vagy vízparti kövekből, ahogyan a „bölcsek kövének” segítségével, különböző fémekből próbálkoztak ezzel a középkori alkimisták, jól ismert eredménnyel. Azonban Haszmann Pál nem afféle gyakorlatlan, kétbalkezes alkimista, ha ennél a hasonlatnál maradunk. Neki sikerült! Azonnal mondom, hogy micsoda utánozhatatlan fuffanggal... Kezdetben szerzett egy korhadt, szétesett léglyet vagy egy foghíjas gerebent. (Istenem – mik ezek?) Azután szépen összerakta, kipótolta, kiállította a mit sem tudó látogatók számára. De nem akárhogy, hanem minden

paraszti életformához tartozó tárggyal együtt, a lebontott és újraépített házakban, egy egész falusi szegeletet létrehozva a múzeum udvarán. Hogy ez miért fontos? Egyszerűen azért, mert a székelység évszázados kultúrája paraszti kultúra volt. Annak hagyatékát kellett megmenteni. Ezt követően szerzett vagy megvásárolt egy megsárgult perefernumlevelet, kelengyeládlástól és benne a kelengyével. Nevezük a kelengyét az élet folytonosságában bizakodó remény hordozójának. Azután szerzett, megvásárolt vagy cserélt egy lebontott házból való mestergerendát, faragott rozettával díszített hiányos felirattal. A felirat akár 1849-ből is származhatott. (1849-ben családi házat építeni Háromszéken épp úgy hősies önvédelem lehetett, mint ágyút önteni.) Haszmann Pál továbbá szerzett, megvásárolt, cserélt egy golyószaggatta honvéd századosi, már dohos egyenruhát, ezen függő érdemrendekkel, egy kicsorbult szablyát, egy megfúrt csövű puskát s egy táborig levelet, talán az utolsót Doberdóból vagy a Don-kanyarból. Azután megvarrták délutánonként a ruhát, kifényesítették az érdemrendeket, pityeregtek a frontról küldött sorok olvastán, s mindezt úgy tették közszemlére, emlékeztetőül arra, hogy a világháborúk és az, ami utánuk következett, máig ható életérzése az itt élő embereknek. Egyszóval, kezdetben hányódtak szétszórtan különálló tárgyak, amelyek önmagukban látszólag érdektelenek voltak. Összeszedve azokat egy hatalmas gyűjteménybe, Haszmann Pál keze által együtt minősültek át valahogyan ezek a tárgyak olyan szellemi értékűvé, amely ma már felbecsülhetetlen közös kincsünk.”

Mindamellet, hogy szenvedélyesen gyűjtötte a régi tárgyakat, megtartotta az édesapjuk gondolata, elképzelése szerinti élő múzeum eszméjét is, legendás hírű alkotótáboraikban nőtt fel több nemzedéke azoknak, akik a székely népművészet szószólói, elhivatott képviselői lettek a múzeumkertben kapott jelképes batyuból táplálkozva. Ebbe szocializálódtunk, írhatnám, de nem szerette az idegen szavakat. Azt tartotta, mindennek van gyönyörű, magyar megfelelője. Mély alázattal fordult anyanyelvünkhöz mindig, magas fokon művelte azt. Szóval, mi gyerekként ebben a környezetben, nagyon izgalmas játéktérben éltük a mindennapjainkat, megismerve rengeteg embert a világ minden tájáról, elsősorban annak magyarulta vidékeiről.

A *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok* számára Pozsony Ferenc állította össze Haszmann Pál Péter portréját: „Az intézmény mellett működő Csernátoni Népfőiskola keretében népszerű táborokat, képzéseket, konferenciákat, bemutatókat szerveztek a székelység tárgyi és szellemi kultúrájáról, népművészetéről, amelyek még élőbbé, korszerűbbé tették az intézmény nagyon gazdag tárgyi gyűjteményeit, működését és reprezentációját. Haszmann Pál Péter sokoldalú ember volt: nagy tudású muzeológus és etnográfus, kiváló intézményvezető, megszállott tárlatvezető, honismereti író, művelődésszervező, tehetséges népművész (fafaragó, bútorfestő) és mesemondó. A diktatúra legsötétebb éveiben is fontos szerepet játszott a háromszéki székely kulturális örökség összegyűjtésében, megőrzésében, feldolgozásában, látványos tárlatok és oktatási programok keretében való bemutatásában és átörökítésében. Az általa vezetett, étellel teli, nyitott múzeum nemcsak szakmai műhely volt, hanem közösségépítő intézmény, összmagyar szimbólum.”

Haszmann Pál Péter muzeológus volt, erején felül tartotta kézben az egyre gyarapodó gyűjteményt, keze nyoma ott van minden tárgyon. Sokukról élete utolsó hónapjaiban is sokat mesélt, leírt vagy elmondott történeteket, sokukról mind a mai napig megtudok új adatokat, ha éppen forgatva azokat, kézjegyére bukkanok. Ezek mind olyanok, mint egy-egy üzenet tőle, amelyet lejegyzett valamikor, tudva, hogy ő már talán soha, de valaki, aki utána jön, olvasni fogja, és választ kap kérdéseire. Így válaszol mind a mai napig, csak nyitott szemmel kell járnom a múzeum tereiben. Ez is az ő istenadta különleges tehetsége volt, hatni a szavakon, az életem túl is, hatni a környezetére, hatással lenni az emberek életére. Építő módon hatni, adni, hozzátenni nemcsak az egyszerű mindennapokhoz, hanem a történelmünkhöz is, székely-magyar létünkhöz is. Fekete Réka a *Háromszék* napilap hasábjain, halála előtt kevéssel közölt életútinterjúban egyik nagyon találó gondolatát idézte: „Egy álló víztükörbe dobjal bele egy kavicsot, kis körök keletkeznek, majd szélesednek a körök mindaddig, amíg az egész víztükör felületén végigmennek ezek a szép kör alakú hullámocskák, na, ez az élet. Egyszer bele kell dobni egy követ a vízbe.” Ő nem félt az élettől, nem félt a nehézségektől, amelyekből szintén kijutott bőven, nem félt soha a rábízott feladattól, szenvedélyesen élt a szó legnemesebb értelmében. Szenvédélyesen hitt abban, amit csinál, szenvedélyesen tudta átadni tudását, gondolatait mindenkinek, aki értő füllel hallgatta őt. Két évszám közé zárt élettörténete annyira gazdag, hogy táplálkozhat belőle még több utána jövő nemzedék is.

Kiegyenesedni, elfelejteni az évszázados szereptévesztést, úgy segíteni a fiatalokat értékmentő érdeklődésük kibontakoztatásában, hogy közben ne érezzék toladósnak – többek között ezt tartotta feladatának Haszmann Pál Péter, aki vallotta, tanította és életpéldájával mutatta azt is, hogy: „Édeskéim, a világ gyönyörű.”

Dimény-Haszmann Orsolya

Irodalom

CSINTA Samu

2021 Haszmann Pál: Édeskéim, a világ gyönyörű. Nekrológ, *Magyar Nemzet*, 2021. ápr. 12.

FEKETE Réka

2021 Csernátonból a világ, in: *Háromszék*, 2021. ápr. 9., 6–7.

JÁNÓ Mihály

2007 *Laudáció a Pro Comitatu Covasnae díj átadásakor 2007. augusztus 8-án* (kézirat).

POZSONY Ferenc

2022 Haszmann Pál Péter, in: *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*, II, Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület, Budapest, 130–132.

2021 In memoriam Haszmann Pál Péter (1942–2021), *Honismeret*, XLIX, 135–136.

ȚÎNȚĂR, Nina

2021 Pali bácsi csodálatos öröksége, *Művelődés*, 2021/5, 6–7. (*Covasnamedia*, 2021. ápr. 13.; ford. Benkő Levente.)

VARGHA Mihály

2021 Búcsú Haszmann Páltól, *Háromszék*, 2021. ápr. 13., 2.

In memoriam Pál Péter Haszmann (1942-2021)

(Rezumat)

Din 2021 nenea Pali, al nostru tuturor, are grijă de noi de pe alte tărâmurii. Anuarul din 2020-2022 al Muzeului Național Secuiesc a apărut cu o întârziere prea mare, încercăm să onorăm și cu această ocazie o parte din datoria noastră față de el și de ceea ce ne-a însemnat. Muzeograful Pál Péter Haszmann s-a născut la 12 august 1942, la Cernat, și ne-a părăsit la 10 aprilie 2021, tot de acolo. Din 1964 a fost angajat al muzeului din Reghin, din 1971 al celui din Târgu Secuiesc, din 1973 al Muzeului din Cernat întemeiat atunci de părinții săi și dezvoltat apoi împreună cu ei și cu frații săi într-o instituție de valoare excepțională. A condus acest muzeu din 1977 până la pensionarea din 2005, rămânând angajatul acestuia până la 2013, dar de fapt a rămas și în continuare conducătorul familiei Haszmann și al colectivului bazat pe aceasta. Este valabil pentru întreaga familie: muzeul de istorie locală și de etnografie în aer liber din Cernat, acest univers viu, i-a însemnat însăși viața.

In Memoriam Pál Péter Haszmann (1942–2021)

(Abstract)

Since 2021, the uncle Pali of us all looks after us from another realm. Published with too many delays, the 2020–2022 annual of the Székely National Museum contained no obituary for him. This commemoration is meant to clear that debt. Museologist Pál Péter Haszmann was born on the 12st of August 1942, in Alsócsernáton (the present day Cernat, in Covasna County) and he departed from there on the 10st of April 2021. From 1964, he worked in the Szászrégen (Reghin), while from 1971, in the Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc) museum. He joined his parents, its founders, at the Csernáton museum in 1973, the year it was established, developing it alongside them and his brothers into a truly exceptional institution over the years. He led the museum personally between 1977 and 2005. Despite having reached retirement age in the latter year, he remained in the museum's employ until 2013 and continued to play a role in its affairs that never ceased to be defining for longer yet. What stands true for the entire Haszmann family stands true for him as well: he devoted his whole life to the living, breathing universe of the Csernáton open-air museum.

BENCZÉDI SÁNDOR (1952–2024)

Benczédi Sándor műemlékvédelmi szakmérnök, az 1990 utáni erdélyi magyar örökségvédelem egyik meghatározó, intézményszervező alakja Kovásznán született. Tanulmányait ugyanitt kezdte, majd a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban folytatta. A csíkszeredai Építészeti és Városrendészeti Technikumban tanult, később a Budapesti Műszaki Egyetemen szerzett műemlékvédelmi szakmérnöki képesítést.

Örökségvédelmi tevékenysége a Kovászna megyei tervezőintézet munkatársaként, a háromszéki népi építészet felmérését felvállaló csoport tagjaként indult az 1970-as évek végén, majd az 1990-es évek elejétől a sepsiszentgyörgyi M Műhely keretében teljesedett ki. A kommunizmus bukását követően a román–magyar szakmai együttműködés azonnali kezdeményezője, önálló kisebbségi intézményrendszer hiányában az erdélyi magyar szakmai szervezetek (Keöpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság, Transylvania Trust Alapítvány, Erdélyi Restaurátori Egyesület) alapító tagja és egyik vezetője. Munkássága egyaránt irányult az erdélyi szászok, valamint a székelység épített örökségének megmentésére, különös tekintettel a középkori eredetű egyházi építészetre (a teljesség igénye nélkül: Segesvár – Hegyi templom, Szarvasos ház; Bögöz – református templom; Csíkmenaság – katolikus templom; Dálnok – református templom; Gelence – katolikus templom; Lemhény – katolikus templomegyüttes; Sepsikilyén – unitárius templom), valamint a főnemesi életmódhoz kapcsolódó építészeti emlékekre (Altörja – Apor udvarház; Miklósvár – Kálnoky-kastély; Oltszem – Mikó-kastély). Sepsiszentgyörgyön többek között Háromszék egykori székháza (ma a Bod Péter Megyei Könyvtár épülete), valamint a székely határőr huszárezred egykori parancsnoki székhelye (az ún. Lábas Ház) felújítását irányította, de szakértő építész munkatársával, Fekete Mártával együtt másfél évtizede a város régi épületállományának felmérését is elvégezte, rámutatva, hogy a néhány szerencsés és szakszerű épületfelújítás mellett folyamatos az értékvesztés. Ugyanakkor hangsúlyozta a történeti épületek veszélyeztetett övezetének és környezetének védelmét is. Tanulmányt közölt egykori iskolája, a Székely Mikó Kollégium 19. századi építkezéseiről, részletesen foglalkozott Kós Károlynak a Sepsiszentgyörgyre tervezett, de meg nem valósult városház-tervrajzával, annak két világháború közötti utótörténetével is.

Az ugyancsak nemrég elhunyt Szabó Bálint (1944–2024) kolozsvári professzor mellett működtetője, szervezője volt a nemzetközi rangú konferenciasorozatnak (*Az épített örökség védelem – Tusnád*), egyben kiadványainak szerkesztőjeként. Maga is számos hazai és nemzetközi ülészak előadója volt, az *Erdélyi Műemlékek* jegyzett erdélyi szakmai kiadványsorozat, valamint a *Transsylvania Nostra* periodika szerkesztőbizottsági tagja és szerkesztője, kiállítások szervezője. Közössége iránti felelősségtudat és az örökségvédelem iránti érzékenyítés szándéka vezérelte akkor is, amikor közszerepet vállalt a megyei önkormányzat keretében, valamint annak szakmai bizottságaiban, ugyanakkor a Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség egyházművészeti bizottságának is hosszú ideig tagja volt. Ugyanezt a célt szolgálták ismeretterjesztő, tájékoztató, figyelemfelhívó előadásai is pusztuló műemlékeink védelmében, amelyek során következetesen a megelőző beavatkozások fontosságát hangsúlyozta. Az örökségvédelem iránti elkötelezettsége, érzékenysége és igazságérzete olykor reménytelen harcok felvállalására vezette, volt olyan eset, amikor elkeseredettségében a sajtó nyilvánosságától remélte jó szándékú, de szakszerűtlen és visszafordíthatatlan értékrombolást eredményező épületfelújítások megakadályozását.

Munkásságának további időtálló pillére az oktatáshoz-neveléshez, a kolozsvári műemlékvédelmi szakmérnöki program szervezéséhez és lebonyolításához kötődik. Ügybuzgalom helyett megfontoltságot, türelmet, valamint az épület és környezete iránti tiszteletet javasolt tulajdonos, közösség, építész és szakmérnök számára egyaránt. A beavatkozásra szoruló épület megismerését szolgáló előkutatások alapvető fontosságát, a különálló szakterületek szoros együttműködésének szükségességét hirdette. Ennek megfelelően gyakran hívta építőtelevi tanácskozássra kollégáit. Nyitottságát, folyamatos érdeklődését szépen példázza, hogy ácsolt ládáján folyamatosan tornyosultak a legfrissebb szakmai kiadványok megbecsült kollégáitól, tanítványaitól.

Alázattal végzett örökségvédelmi munkásságával kivívta a szakma megbecsülését és elismerését. A román kulturális minisztérium örökségvédelmi szakértője, román és magyar állami, valamint egyéni és csoportos szakmai díjak kitüntette (Kós Károly-díj, 1991; Schönvisner István-díj, 2001; Grigore Ionescu-díj, 2003; Ghica-Budești-díj, 2002; Kelemen Lajos-díj, 2013). Több mint félszáz műemlék-helyreállítás építész tervezője, társtervezője, szakértője. Átfogó tervfőnöke a segesvári Hegyi-templom helyreállításának, amely Europa Nostra-nagydíjat érdemelt ki 2004-ben.

Csáki Árpád

Benczédi Sándor megjelent szerzői és szerkesztői munkái

1990

*** *Háromszéki műemlék felmérések. A sepsiszentgyörgyi Keöpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság és az O. M. F. Magyar Építészeti Múzeumának kiállítása* (szerk. Benczédi Sándor – Hadik András – Pusztai László – Sarudi Sebestyén József – Zakariás Attila), O. M. F. Magyar Építészeti Múzeum, Budapest.

1995

*** *Tusnád '92–'94. [A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései. Válogatás az első három tusnádi (Románia) nemzetközi tudományos ülésszakon elhangzott előadásokból]* (szerk. Benczédi Sándor), A-RON Kft. – M Műhely, Sepsiszentgyörgy.

1996

*** *Tusnád 1995. [A műemlékvédelmi szemlélet alakulása a Velencei chartától az ezredfordulójig]* (szerk. Benczédi Sándor), T3, Sepsiszentgyörgy.

1997

*** *Tusnád 1996. [Kastélyors Közép-Kelet-Európában]* (szerk. Benczédi Sándor), T3, Sepsiszentgyörgy.

1998

*** *Tusnád 1997. [Egyházi építészeti örökség]* (szerk. Benczédi Sándor), T3, Sepsiszentgyörgy.

1999

*** *Tusnád 1998. [Történeti városok védelme]* (szerk. Benczédi Sándor – Hlavathy Izabella), T3, Sepsiszentgyörgy.

2000

*** *Tusnád 1999. Népi építészeti örökség* (főszerk. Benczédi Sándor), T3, Sepsiszentgyörgy

2000

*** *Tusnád 2000 – Előkötet. Épített örökség és társadalom* (főszerk. Benczédi Sándor), Utilitas, Kolozsvár.

2001

*** *Tusnád 2001 – Előkötet. Az épített örökség integrált védelme* (főszerk. Benczédi Sándor), Utilitas, Kolozsvár.

2003

*** *Tusnád 2000–2001 – Közös utókötet. Épített örökség és társadalom. Az épített örökség integrált védelme* (főszerk. Benczédi Sándor), Utilitas, Kolozsvár.

2005

*** *Magyar vonatkozású épített örökség Erdélyben* (szerk. Benczédi Sándor – Kirizsán Imola – Kovács András – Szabó Bálint – Weisz Attila), Utilitas, Kolozsvár.

2007

„Halottaink sokasodnak”. Máté László 1957–2007, *Transsylvania Nostra*, I/3–4, 59–60.

2009

A csíkmenasági római katolikus templom középkori hajójának kutatása, in: *Colligite fragmenta! Örökségvédelem Erdélyben* (szerk. N. Kis Tímea), ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest, 56–61.

Adalékok a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium 19. századi építéstörténetéhez, in: *Emlékkönyv a Székely Mikó Kollégium alapításának 150 éves jubileumára* (szerk. Árvay Katalin – Dobra Judit), Charta, Sepsiszentgyörgy, 11–31.
Restaurálták a Szabadság tér díszlépcsőjének kandelábereit, *Háromszék*, XXI/5701, 2009. jún. 13.

2011

Az erdélyi magyar műemlékvédelem utóbbi húsz esztendeje. „Látszólag csillogó kártyavár, vagy értékszilánkok szétszórt sokasága”, *Transsylvania Nostra*, VI/4, 32–40.

2012

Hlavathy Izabella (1956–2012), *Transsylvania Nostra*, VI/2, 57–59.

2014

Adalékok a bögözi református templom építéztörténetéhez a 2009–2013-ban végzett műemlék-helyreállítás tükrében, *Transsylvania Nostra*, VIII/2, 62–80.

2015

Egy elveszettnek hitt és meg nem valósult Kós Károly-terv szokatlan története, in: Anthony Gall: *A székely nemzetnek székely kultúrházát akartam. Kós Károly és Sepsiszentgyörgy*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 115–131.

Adalékok a bögözi református templom építéztörténetéhez a 2009–2013-ban végzett műemlékhelyreállítás tükrében, in: *Civil Műemlékvédelmi Kézikönyv. Civil együttműködések a műemlékvédelem területén. Bögözi Református Műemléktemplom Komplex Restaurálási Program*, Polgári Újpestért Alapítvány, Budapest, 33–65.

2019

Benczédi Sándor – Csáki Árpád: *Az oltszemi Mikó-kastély*, Háromszék Vármegye, Sepsiszentgyörgy.

(Összeállította Csáki Árpád és Demeter Lajos)

Sándor Benczédi (1952-2024)

(Rezumat)

Născut în orașul Covasna, Sándor Benczédi a studiat la Sfântu Gheorghe și la Miercurea-Ciuc, specializându-se ulterior la Budapesta ca inginer în domeniul protejării monumentelor istorice.

În condițiile urbanizării forțate din timpul comunismului a participat activ încă din anii 1970 în programe de inventarizare a arhitecturii vernaculare din Secuime. A fost cofondator după 1990, împreună cu regretatul profesorul universitar Bálint Szabó (1944-2024), a conferințelor internaționale „Tușnad”, totodată editor al anuarului acestor sesiuni de comunicare. A fost cunoscut și ca autorul sau coautorul volumelor și studiilor privind lucrările la care a contribuit sau pe care le-a realizat în calitate de proiectant sau șef de proiect complex în cadrul Atelier M din Sfântu Gheorghe și în calitate de expert acreditat al Ministerului Culturii.

A participat activ la fondarea și ulterior la activitatea organizațiilor de specialitate din Transilvania, având o contribuție importantă inclusiv la organizarea activității cursului postuniversitar de specializare în Reabilitarea Patrimoniului Construit. A militat în favoarea cercetărilor preliminare și a diagnosticii, pentru evitarea intervențiilor rapide și realizate fără asistență de specialitate.

Pentru meritele sale profesionale a fost distins cu numeroase premii, atât în țară, cât și în străinătate, inclusiv cu Marele Premiu Europa Nostra, acordat pentru restaurarea și consolidarea structurală, respectiv cu premiul UE pentru reabilitarea clădirii Bisericii din Deal din Sighișoara.

Sándor Benczédi (1952–2024)

(Abstract)

Born in the town of Kovászna (Covasna, Covasna County), Sándor Benczédi studied at Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe), Csíkszereda (Miercurea-Ciuc), and later at Budapest as a civil engineer specialized in the preservation of historical monuments.

During the period of forced urbanisation carried out in Communist Romania, he participated in creating an inventory of vernacular architecture in the Székelyföld region. After 1990, he co-founded the “Tușnad” series of international conferences that focused on the preservation of monuments. Benczédi authored numerous restoration and intervention plans for historical monuments, many of which were then published as studies.

Acknowledged as one of the leading Transylvanian professionals in his field of expertise, he was involved in the foundation and activity of several professional organizations and had a key role in creating a post-university course for the Rehabilitation of Built Heritage. He consistently stressed the importance of preliminary research and diagnostic works, cautioning against rushed and unsupervised interventions.

Sándor Benczédi received numerous awards and distinctions for his professional merits at home and abroad, including the Grand Prix Europa Nostra award for restoration and structural consolidation and the EU Prize for Heritage, for his contributions to the restoration of the Segesvár (Sighișoara) Church on the Hill.

BÚCSÚ LÁZÁR-PREZSMER KINGÁTÓL (1979–2024)*

Azt hiszem, az utóbbi évtizedekben kevés dolog rázta anyyira meg a Székely Nemzeti Múzeum munkaközösségét, mint Lázár-Prezsmér Kinga kolléganőnk halála. Megdöbbsentünk, mert nagyon igazságtalannak éreztük, érezzük, ami veled, Veled történt.

Jól emlékszem, Kinga, mikor a múzeumhoz jöttél. Nagyon fiatal voltál, és nagyon-nagyon pozitív kisugárzásod volt. Az akkori igazgatóság gyűjteménykezelőként tudott alkalmazni. Már akkor sem lehetett téged nem észrevenni. Vidám voltál, és nagyon segítőkész. Bámulatos kezűgyességgel és nagyon jó ízléssel áldott meg téged a Fennvaló, ezért kihagyhatatlan voltál a kiállítások rendezéséből. Arany kezű voltál, arannyá változtattál mindent, amihez hozzáértél.

Fiatal kollégáid talán nem is tudják, hogyan haladtál a céljaid felé. Nem volt könnyű életed. Ki vállalna ma annyi áldozatot, mint Te? Nem tudta támogatni a múzeum a továbbképzésedet? Nem tör-

tél le ettől, úgyis megcsináltad. Kisgyermekeid voltak már, mégis Szebenbe ingáztál, hogy önerőből elvégezhessd a restaurátor szakot! Csodáltunk, Kinga! Művész voltál, művészkedő allűrök nélkül. Visszaadtad széttört, szétszakadt tárgyainak a saját ragyogását, szépségét! És ha már kicsit belefáradtál a százezer erősítő öltésbe, a szakadt textíliák fölé görnyedésbe, előhúztad a gyapjút, és te magad alkottál nemez terítőket, papucsokat, táskákat, brossokat, csodálatos színekbe öltöztetted a világot. A világot, a környezeted világát! Igen, mind éreztük, te nemcsak mások kézimunkáit javítottad fel, de alkottál. Teremtettél. Művész voltál, aki több tucat embernek adtad tovább a tudásodat, oktattál, múzeumpedagógiát tartottál. Mindenütt ott voltál, ahol szükség volt a szépérezékre.

Bámulatos volt a tudni akarásod. Kipróbáltál majdnem minden technikát. Briliáns kezűgyességgel vetted bele magad a könyvkötés megtanulásába, a hímzéstípusok elsajátításába, a bőrművesség kikísérletezésébe, a festési eljárások megtanulásába. Valahogy neked minden technikai megoldás sikerült, csodálatosan kreatív voltál. Sokszor azt éreztük, hogy mindent, de mindent ki akarsz próbálni. Mintha tudtad volna, hogy sűrűn kell élned, Kinga, mert rövid az idő.

Kinga, mindannyian sokat tanultunk tőled. Elvárásoltál a közvetlenségeddel. Könnyedén teremtettél kapcsolatokat, és jó barát voltál! Segítőkész barát. Példát adtál nekünk a meg nem alkuvásból is. Hányszor vállaltál konfrontációt is azért, mert nem engedted a negyvennyolcból, nem engedted, hogy szakszerűtlenül állítsunk ki tárgyakat, vagy szakmai alázat nélkül érjünk hozzá évszázados értékekhez. Tudtad a határaidat, és nem kérkedted a tudásoddal sohasem.

Lázár-Prezsmér Kinga, köszönjük, hogy kollégánk voltál. Köszönjük, hogy megosztottad velünk élményeidet és bánatodat, hogy önzetlenül szórtad, átadtad a tudásodat Székelyföld magyar közösségeinek! Pihenj, drága lélek, legyen olyan színes az álmod, mint amilyen színeket alkottál a földi léted alatt! Segítsd fentről, túlról az itt maradt családodat, közösségeidet! Gyászol téged a Székely Nemzeti Múzeum, és szorongva néz nélküled a jövőbe. Vigasztalódást kívánunk Szeretteidnek, s megnyugvást a meggyötört testednek! Isten veled!

Szöcsné Gazda Enikő

* A sepsiszentgyörgyi közös temető ravatalozójában elhangzott, 2024. július 11-i búcsúbeszéd. Lázár-Prezsmér Kinga restaurátor 1979. április 21-én született, Sepsiszentgyörgyön, és 2024. július 9-én hunyt el, ugyanitt. 2005. november 7-től volt a Székely

Nemzeti Múzeum alkalmazottja, 2012-ben diplomázott a nagy-szebeni Lucian Blaga Egyetem konzerválás-restaurálás szakán. Munkásságának számbavétele és méltatása szomorú kötelességünk marad.

Kinga Lázár-Prezmer (1979-2024)

(Rezumat)

Am luat rămas bun de la colega noastră atât de mult îndrăgită și prețuită, la înmormântarea din cimitirul comun din Sfântu Gheorghe, la 11 iulie 2024. Kinga s-a născut la 21 aprilie 1979 și ne-a părăsit la 9 iulie 2024. A fost angajata Muzeului Național Secuiesc din 7 noiembrie 2005, și-a luat diploma de conservator-restaurator în 2012, la Universitatea Lucian Blaga din Sibiu. Rămânem cu trista datorie de a face socoteala câte și câte trebuie să-i mulțumim. Odihnește-te în pace!

Kinga Lázár-Prezmer (1979–2024)

(Abstract)

We said our final farewells to our dear, beloved colleague at her funeral in the Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe) public cemetery, on the 11th of July 2024. Kinga was born on the 21st of April 1979 and passed on the 9th of July 2024. She had been in the employ of the Székely National Museum since the 7th of November 2005, and she acquired a degree in conservation and restoration at the Nagyszeben (Sibiu) Lucian Blaga University in 2012. To give a full account of what and how much we owe her remains our sombre duty. May she rest in peace!

Székely Nemzeti Múzeum
520055 Sepsiszentgyörgy, Kós Károly utca 10.
Tel.: +40 267 312 442, E-mail: office@sznm.ro
www.sznm.ro

A kiadásért felel Vargha Mihály
ISSN 1843-8385

Tördelte Botos Kamélia
Nyomta és kötötte a T3 Kiadó nyomdája
Felelős vezető Bács Attila
A könyv formátuma: 20,5 × 29 cm
Ívterjedelme 34,5 (A4)